

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИНСТРУМЕНТОЛОГИЯ: ТЕКСТЫ

В статье рассматривается концепция понимания текста Н.А. Рудякова с позиций лингвистического функционализма. Текст определяется как инструмент воздействия на реципиента, имеющий соответствующую своему назначению структуру.

Ключевые слова: функционализм, текст, орудие.

У статті розглядається концепція розуміння тексту М.О. Рудякова з позиції лінгвістичного функціоналізму. Текст визначається як інструмент впливу на реципієнта, що має відповідну своєму призначенню структуру.

Ключові слова: функціоналізм, текст, знаряддя.

This article is devoted to consideration a conception of N.A. Rudiakov from position of linguistic functionalism. The text is defined as the influence instrument on the recipient, having structure corresponding to the appointment.

Key words: functionalism, text, instrument.

Размышления о сущности текста, которые представлены ниже, имеют долгую историю. Истоки их кроются в работах моего отца – Николая Александровича Рудякова (1926-1993) («Основы анализа художественного текста», «Поэтика, стилистика художественного произведения»), посвященных (в его терминах) «стилистическому анализу художественного текста» [6; 7] и являвшихся, по сути дела, оригинальной концепцией целостного подхода к пониманию текста.

История продолжилась в моих попытках регулятивного определения естественного языка и в целом ряде оконченных («Номо textus: человек в паутине текстов...») и неоконченных книг («Топороведение для лингвистов», «Основы орудиеведения») [4], в которых я пытался создать основы инструментального отношения к тексту, но которые не были дописаны по ряду причин, главной из которых оказалось отсутствие среди множества наук, созданных человеком, науки об орудиях, об инструментах.

Мои идеи о том, что:

- текст есть инструмент воздействия на картину мира партнера по социальному взаимодействию,
 - структура любого орудия универсальна и представляет собой острие и рукоять,
 - тексты делятся на две большие группы: тексты о сущностях и тексты о ценностях,
 - двумя основными частями текста о ценностях также есть острие и рукоять,
- требовали все более и более глубокого обоснования.

Думается, что пора оформить все эти размышления в книгу, призванную убедить читателя, что текст ничем не отличается от любого другого инструмента по своей функции и по своему устройству: его предназначение состоит в том, чтобы очеловечивать окружающий нас мир, приводя его в соответствие с идеалами творящего текст субъекта.

Конечно, у текста особая субстанция – знаковая; конечно, текст имеет дело с очень тонкой материей – сознанием слушателя, но функционально он абсолютно тождественен топору, карандашу, иглке и многим, многим другим инструментам, позволяющим нам преобразовывать сопротивляющийся нам мир. Ставшие традиционными обращения к этимологии слова «текст» в контексте его определения не работают: этот случай изоморфен многочисленным случаям, когда первичный признак номинации не соответствует сущности реалии. Самый наглядный пример: «медведь».

Считая язык средством коммуникации, а текст – совокупностью слов и предложений, мы не сможем дать им адекватное определение и адекватно описать их устройство. В последнем случае это означает, что мы не сможем понять текст.

На мой взгляд, то, что сделал отец, не является анализом текста, поскольку текст не есть совокупность слов, как я не есть совокупность клеток. Текст не есть совокупность выразительных средств, при всей моей любви и уважении к сравнениям, эпитетам, метафорам и метонимиям. Отцовская теория – инструмент понимания текста. В этом отношении она является серьезным вкладом в герменевтику. Я помню, как во время защиты отцовской докторской все время обсуждался вопрос о том, универсальна ли его концепция или нет. Теперь я понимаю, конечно, да. Универсальна, как универсально устройство любого инструмента. Но понимаю и другое: оппоненты отцовской докторской были блестящими представителями субстанциональной лингвистической научной парадигмы, тогда как отец сумел заглянуть вперед – в парадигму будущую, функциональную. Он в полной мере смог понять ужас межпарадигмального непонимания. Чтобы сказанное стало яснее, представим себе человека, считающего, что тепло передается особой субстанцией – теплородом. Вряд ли он примет идею инфракрасного излучения.

Наука о тексте как инструменте радикально отличается от традиционной. Отличается прежде всего потому, что в ее основе лежит иное базисное понятие.

Сказанное станет понятнее, если вспомнить каноническое положение о границах научного знания, которое, на мой взгляд, предельно ясно сформулировал философ В. Библин, сказавший, что: наука действует по принципу «если, то...». И «понимание любого простого начала, например, единства, должно быть сначала заложено в науку, чтобы наука могла его применить» [1, с. 110].

Понимание какого «простого начала» должно быть заложено в науку о тексте, которую я окрестил «лингвистической инструментологией»?

Когда-то в одном из советских учебников по общему языкознанию я прочитал, что «язык есть явление многокачественное». Тогда я еще не понимал, что любая реалья Универсума есть явление многокачественное, и что именно эта «многокачественность» дает возможность порождения множества в достаточной степени истинных высказываний о языке, о топоре, о мире, о тексте...

В самом деле, можно ли сказать, что высказывание «язык выполняет коммуникативную функцию» неправильно? Или «топор делается путем соединения деревянной рукояти и стального лезвия»? Или «текст связан с речью, текст и речь явления смежные»? Нет, нельзя. Все эти высказывания, как и многие другие, характеризующие те или иные стороны, свойства, качества той или иной реалии верны.

Проблема в том, что они не являются определениями этих реалий, т.е. не характеризуют их сущность как главное, основное, реалиепорождающее качество.

Все в мире – «многокачественное». Именно эта многокачественность дает возможность многочисленных правдоподобных медитаций по поводу объекта. И текст – не исключение.

Какое же все-таки «простое начало» должно лежать в основе адекватной науки о тексте?

Здесь очень велик соблазн назвать это «простое начало» одним словом, неким привычным термином.

Но эта удобная однословная номинация вызовет такое множество ассоциаций, что мы плавно перейдем к разговору о том, что, кто и когда (и насколько красиво) сказал об этом термине (например, текст или дискурс), и скорее всего, определение этой реалии утратим в разговорах по ее поводу. Тем более, что подавляющее большинство найденных нами высказываний закономерно будут относиться к уходящей лингвистической научной парадигме, которую мы называем субстанциональной и в рамках которой так привычно и покойно, говоря о тексте, ставить во главу угла этимологию самого слова.

Поэтому я хочу пойти по другому пути. На этом этапе рассуждений я попытаюсь именовать наше «простое начало» описательно, не ставя на него сразу то или иное терминологическое «клеймо».

Важно подойти к этому феномену метасистемно, то есть не изнутри текста, а извне, от социума, от социальной потребности. Тайна простого начала лингвистической инструментологии лежит в социальном взаимодействии людей.

Нужно понять, что именно «я» передает «ты» в ходе социального взаимодействия.

Проще всего сказать: информацию. Сказав это, я сниму все возможные вопросы оппонентов, смогу избежать сложностей, связанных с ответом на сложные вопросы.

Проблем в том, что произнеся эту банальность, я не скажу, по сути, ничего.

Информация – это субстанция. Не более.

Если бы я, характеризуя акт передачи от «я» к «ты» топора, сказал бы, что передаю материю, это вызвало бы смех или недоумение. Топор, как и любая другая реалия мира человека, есть не просто материя, а материя организованная, материя функционализированная.

Возникает закономерный вопрос, что из себя представляет организованная, функционализированная информация. Для чего она передается в ходе социального взаимодействия? Что движет человеком, «передающим информацию» другому человеку?

Иными словами, «почему люди говорят?»

Именно так я назвал свою книгу, посвященную регулятивному определению языка. Именно так, потому что «понимание любого простого начала, например, единства, должно быть сначала заложено в науку, чтобы наука могла его применить».

Наш объект есть 'нечто, возникающее в результате использования человеком языка'. Для функционалиста закономерным является вопрос, а для чего человек использует язык? Ответ на этот вопрос поможет понять, что же именно возникает в результате использования человеком языка?

Мне хотелось бы подчеркнуть исключительную важность этого момента наших рассуждений. Это краеугольный пункт, из которого есть два пути.

У человека есть два способа ответить на вопрос «Что это такое?». Например, что такое «стул»? Первый способ – это просто указать пальцем на предмет. Он присущ тому уровню постижения Реала, который мы называем «здоровый смысл». Просто и «понятно». Второй – дать определение, дефиницию реалии (термин «реалия», который мы употребляем в значении 'нечто существующее', очень удобен для нас, языковедов, потому что мы имеем дело не только с материальными, но и с идеальными и двусторонними сущностями).

Первый способ для лингвиста исключен. Язык окружает человека со всех сторон, он пронизывает нашу жизнь с первой до последней минуты, но ткнуть пальцем в язык, «потрогать» язык мы не можем. Так же как «общество», «личность», «мышление» и многие другие социальные феномены.

Остается второй – определение. Для того, чтобы дать верное, правильное, адекватное, то есть верно отражающее реальность определение, нужно знать некоторые вещи. Я их назову в произвольной последовательности.

Во-первых, нужно знать, что такое определение, то есть знать определение определения. Далеко не все, сказанное по поводу реалии может работать в качестве ее определения.

Во-вторых, нужно знать, что определение не может представлять собой стенания по поводу сложности реалии. По прочтении некоторых «определений» языка возникает ощущение, что речь идет о чем-то инопланетном, человечеству малопонятном, а не о неотъемлемой стороне самого феномена «человечности».

В-третьих, нужно осознавать, для чего вообще человек вынужден давать определения. Может быть, наделение всего нас окружающего определениями – это просто-напросто блажь ученых, и нормальный человек вполне может без них обойтись?

Человек не может избежать необходимости давать определения всему существующему, потому что определение реалии по своей сути есть краткая инструкция, повествующая о том, как правильно обращаться с этой реалией. Чем адекватнее определение, тем успешнее мы используем его объект.

Итак, вернемся к тому неоспоримому факту, что в человеческом мире существует некий феномен, некая реалия, которую люди, говорящие по-русски, именуют словом «язык». Реалия эта для человека нужная и полезная, потому что ненужным и бесполезным реалиям человек, как правило, имена не дает.

Само по себе именование (или номинация) потому человеку и нужно, что с его помощью человек выделяет «эту» реалию из Реала. Осознав, что «это» есть, что «это» существует, мы даем «этому» имя. Реалий в мире бесконечное множество, неисчерпаемое множество. И имен столько же. Поэтому имена мы делаем из слов и словосочетаний. Иначе нам не хватит ни слов, ни ресурсов нашего мозга.

Именование – первый шаг в понимании реалии, в ее постижении и определении. Именно «в понимании», а не «к пониманию», потому что во «внутренней форме» (в признаке номинации) имени сохраняется то истинное первоначальное мгновенное фотографическое понимание реалии, которое возникает при первом знакомстве с ней познающего мир человека.

Назвав реалию, дав ей имя, мы как бы говорим: да, мы признали твое существование в нашем – человеческом – мире; теперь давай разбираться, что же ты такое.

Этот вопрос «что же ты такое?» или «что это такое?» означает, что следующим шагом к пониманию того, что мы пока только научились обозначать именем, является определение реалии. Определить реалию означает постичь правила обращения с нею.

Правильное определение позволит нам оптимально реалию использовать. Неправильное помешает это сделать.

«Дать определение» означает выбрать из многих качеств реалии главное. Иными словами, сформировать стратифицированный перечень качеств реалии. Слово «стратифицированный» в данном случае означает, что в адекватном определении качества реалии представляя собой не простой перечень, а определенную иерархическую структуру.

Кирпич по природе – кусок обожженной глины определенной формы. Кирпич по функции – строительный материал. Какое определение кирпича правильное:

– кусок обожженной глины определенной формы, используемый как строительный материал;

или:

– строительный материал, представляющий собой кусок обожженной глины определенной формы?

Два варианта ответа на вопрос, что такое кирпич приводят к двум кардинально различающимся пониманиям кирпича и, – не удивляйтесь, – мира. Если бы мы хотели создать особую науку – «кирпичеведение», то выбор определения кирпича привел бы нас к двум различным вариантам этой науки. Функция – это то, для чего реалия существует в мире человека; это смысл существования реалии в очеловечиваемом Универсуме; именно функция предопределяет природу реалии.

«Природные материальные качества вообще не могут абсолютизироваться как выразители содержания, когда речь идет о вещах и явлениях социальной действительности. Так, если рассмотреть топор с точки зрения природной качественной определенности материи, то, например, железо есть качество и содержание, а железный топор есть только форма, приданная человеком этой материи. Это один возможный принцип спецификации, где за единицу качества принимается природное качество материи. Если, однако, тот же топор рассматривать как социальную вещь, то содержанием и качеством будет сам топор – его функция, а природное качество его материи будет его «частным качеством» [2, с. 80].

Сходная мысль высказывается и О.В. Лещаком: «Человеческое определение конкретно-физических предметов происходит не по их материальной, физической сущности, а по их функциональному предназначению. Получается, что собственно бытийные свойства осязаемых предметов (молекулярная и атомная структура) игнорируются нашим сознанием в пользу прагматически-функциональных потребностей. Зеркало для нас не стекло, а предмет, в котором можно увидеть свое отражение, сущность чаши для нас не в ее материально-бытийных свойствах, а в ее функционально-гносеологическом предназначении... Способ нашего видения предметов органического и неорганического мира, не являющихся плодом человеческой деятельности, подчинен все тому же принципу функциональной включенности в нашу предметную прагматическую деятельность...» [3, с. 36-37].

Трудно переоценить важность тезиса о системообразующей роли функции для понимания устройства человеческого мира и сути функционализма: именно функция реалии, принадлежащей очеловеченной части Универсума, являясь тем фактором, который каузирует ее (реалии) существование в мире Ното, а также обуславливает ее субстанциональные качества. Трудно переоценить важность этого тезиса для дальнейшего изложения: **природа реалии есть следствие ее функции, функция реалии определяет ее субстанцию.**

Таким образом, функционализм не сводится к простой констатации существования у реалий назначения и способности к функционированию: примат функции – это осознание того, что функция творит реалию, определяя ее «природу», ее субстанцию, ее строение.

Как представляется, функционализм является наиболее органичной гносеологической призмой для постижения Универсума, в центре которого – Ното *sapiens*, воспринимающий свой мир независимо от его масштаба – дачный участок или Вселенная – как *мир для Я или Мы*. И текст в этом мире выступает как знаковый (семиотический) по своей субстанции инструмент воздействия на сознание собеседника.

Функциональная направленность текста и его устройство изоморфны направленности и устройству любого другого инструмента в человеческом мире. Поиски необходимой субстанции для выполнения того или иного назначения, преобразование мира в соответствии со своими представлениями, отказ приспосабливаться к тем условиям, которые окружают нас – вот смысл человеческих инструментов. Человек всегда ставит перед собой цели и ищет пути их достижения.

В отцовской концепции понимания текста противоречие между «должным» и «данным» также играет ключевую роль. В работах Н.А. Рудякова по этому поводу множество высказываний, которые я пытаюсь расшифровать, перевести на язык науки 21 века. Я просто довожу рассуждения отца до логического завершения. Это противоречие – движущая сила главной деятельности Человека: деятельности по очеловечиванию Универсума.

Аналогичным является и истолкование устройства текста. Острие и рукоять, о которых я упоминал в самом начале, есть функциональные части функциональной же системы, каковой является орудие или инструмент. Существование одной из них предопределяет существование другой.

Функциональное острие – это та часть орудия, которая непосредственно воздействует на объект. Функциональная рукоять – та часть орудия, которая обеспечивает «доставку» острия к объекту.

Очевидно, что функциональные части (использую термин «часть» для именования подсистемы системы; часть в отличие от элемента и компонента непосредственно влияет на целое) орудия могут быть выделены только в том случае, если мы адекватно понимаем функцию этого орудия.

Функциональные острие и рукоять чаще всего не совпадают с частями субстанциональными. То, что ясно и понятно у топора, ножа, лопаты, карандаша, телевизора, иногда парадоксально у других человеческих средств воздействия. И текст в этом отношении представляет собой, возможно, одну из самых удивительных систем. В концепции Н.А. Рудякова «острию» соответствует «стержневой элемент», представляющий собой систему языковых средств, которые, повторяясь и «пронизывая» весь текст, обозначают основные моменты в развитии образной мысли

автора [7, с. 85]. Стержневой элемент играет определяющую роль в выражении авторского отношения к предмету изображения [7, с. 98]. Наблюдая за стержневым элементом, можно увидеть развитие и разрешение противоречия между «должным» и «данным». Роль же «рукояти» выполняют «средства словесной экспликации», создающие необходимое окружение для реализации стержневого элемента.

На этом этапе наших рассуждений наступает момент, когда необходимо обратиться к конкретному примеру. К примеру, который покажет, что за знаковой вязью текста стоит человек, пытающийся сказать нам что-то важное, ради чего он писал это, страдал от несовершенства слов, не позволяющих еще внятнее выразить то, что он понял, но что нужнее для нас. Человек, реализовавший в этом тексте свое врожденное право остаться непонятым и свою неистребимую надежду на понимание, надежду на то, что где-то когда-то найдет в этом тексте для себя ответ...

Конечно же, эти «примеры» – это те стихи, которые в разные годы и в разные возрасты попадались автору на глаза и которые он сам понял.

Когда-то давным давно, в 60-е годы, когда было мне лет 14 и когда я уже начинал почитать монографии о литературе и языке, стоявшие на книжных полках родителей, мама принесла пластинку Татьяны Дорониной, на которой знаменитая в то время актриса читала стихи Марины Цветаевой и Дмитрия Кедрова. Вот тогда и услышал я впервые эти три коротенькие строфы, надолго лишившие меня покоя из-за невозможности «метафорно», «тропно» и «эпитетно» объяснить их невообразимую поэтичность.

Красною кистью

Рябина зажглась.

Падали листья.

Я родилась.

Спорили сотни

Колоколов.

День был субботний:

Иоанн Богослов.

Мне и **доныне**

Хочется грызть

Жаркой рябины

Горькую кисть.

16 августа 1916

За долгие годы чтения лекций об анализе текста в разных аудиториях, в том числе и в таких, которые уже все и навсегда знают – студенты-пятикурсники и учителя средних школ, – я собрал небольшую коллекцию тех мгновенных реакций на это стихотворение, которые следуют немедленно за его прочтением по принципу «хороший ответ – быстрый ответ».

Каждая из них – великолепный образчик, с одной стороны, элементности нашего обыденного восприятия текста (это очень распространенное заблуждение, в основе которого полное игнорирование того, что текст есть целое, принципиально не могущее быть объясненным простой суммой его составляющих; это означает, что текст не станет понятным, если читать его построчно, пословно, «покатренно», не думая о том, что они значат для целого); с другой – отсутствие навыка чтения-понимания, глубокого чтения, стремление отделаться первым поверхностным впечатлением, первой гипотетической интерпретацией, подкрепляемой, как правило, высокопарно произносимым утверждением, гласящим, что сколько людей, столько и прочтений, что только поэт знает, что он хотел сказать, что мы не вправе судить о том, что хотел сказать поэт (кстати, осознание регулятивности текста как его сути снимает это последнее утверждение: нет текстов «для себя», текст всегда «для другого» и творящий текст создает его всегда упокая на понимание).

Такая реакция имеет под собой очень серьезное психологическое обоснование: человек, подвергаясь непрерывному регулятивному вербальному воздействию, выработал мощные защитные средства для сохранения своей картины мира, своего сознания, своего «Я» – невнимание и непонимание. Отключить эти механизмы сразу, без усилий достаточно сложно.

Обычно первой версией всегда была – «это стихи об осени». Второй – «это стихи о дне рождения». Как правило, в ответ аудитория слышала, что в этом случае эти стихи ничем не отличаются от некрасовских «Поздняя осень...» и от песенки крокодила Гены...

Затем – после осознания аудиторией того, что лектор ждет чего-то особенного, включались знания о биографии поэтессы, и следовала обязательная версия, что это тоска по родине, ностальгия и т.п., версия, совершенно ничем не подтвержденная в тексте и навеянная той информацией о судьбе Цветаевой, которая существует в обыденном сознании.

Только после выполнения этой «обязательной программы» начиналось более или менее внимательное чтение текста, т.е. более или менее настойчивое стремление *понять*.

Надо сказать, что практически в каждой аудитории находился человек, обладающий развитой способностью к пониманию, способностью к проникновению в «зазачье» (этот термин я придумал для того, чтобы объяснить студентам, где «скрывается» семантика, значение, содержание слова, текста, языка), и человек этот обычно говорил: это стихи о том, что хочется жить...

Пусть это прозвучит кощунственно для тех, кто привык говорить о текстах, а не понимать их (мне до сих пор помнится фраза моего университетского преподавателя теории литературы: «Литература – это дама под вуалью, и наша задача – приподнять эту вуаль», с которой я никогда не был согласен по разным причинам), но перед нами система, целостный организм, созданный для того, чтобы сделать достоянием людей некую важную, с точки зрения автора, мысль, некую выстраданную им идею, понимание которой избавит нас от каких-то заблуждений, ошибок.

Этот текст-совет, текст-рецепт, текст-помощь, текст – для нашего же блага. Все, что от нас требуется, – понять этот совет и принять его.

Было бы очень наивно думать, что подобные тексты могут быть посвящены констатации бытия осени, дня рождения...

Мы обязательно поймем этот текст, но пока – и этот момент нужно зафиксировать как очень важный и поучительный – пока перед нами последовательность строф, предложений, слов, упоминаний об осени, об Иоанне Богослове и прочем...

Вернемся вновь к идее о том, что текст не состоит из слов и предложений. В тексте есть элементы и составные части текста. Это очень важное и трудно улавливаемое на первых порах разграничение, без которого, однако, подлинное проникновение в суть текста невозможно.

Употребление здесь слова «рябина» не означает, что нужно обозначить некую реалию словом «рябина». Это слово, попав в текст, становится не словом вообще, а **словом для этого текста**. Слово в тексте служит тексту. И его нельзя понять как изолированное слово, его по-настоящему можно понять, только поняв общую идею текста.

С чего начинать попытку понимания? С понимания того, что понимание – это непросто, это сложно, это порой мучительно недоступно. Иногда человек – в силу своих индивидуальных особенностей – возрастных, образовательных, психологических – не может понять этот конкретный текст. Но это – сейчас, здесь, и это стимул для того, чтобы что-то в себе менять, улучшать.

С чего начинать? С внимательного чтения, с выучивания наизусть, с попытки произнести его как свой собственный монолог. С понимания того, что в понимании самого сложного текста – особенно классического – у нас есть помощник: человек в высшей степени ждущий нашего понимания. Это автор текста.

Авторы блестящих, гениальных, идеально организованных для воздействия на собеседника текстов всегда помогают понять себя, всегда оставляют какой-то намек, подсказку, кивок: «Не понимай меня буквально, вчитайся; видишь – это не совсем так, как кажется на первый взгляд...»

В хорошо сделанном (=функциональном) тексте всегда есть некая смысловая «шероховатость», некая семантическая «заусеница», «заноза», которая не может не привлечь стремящегося быть внимательным читателя. Очень часто именно она и становится этим легким кивком в сторону, где лежит тот конец веревочки, потянув за который мы разматываем клубок...

В «Красною кистью...» этой подсказкой является фраза «мне ... хочется грызть ... рябины ... кисть»...

Конечно же, эта фраза не о гастрономических пристрастиях поэта. Попытка «перевода» этой фразы с «языка этого текста» приводит нас к необходимости вернуться к первой строфе, которая даже пространственно, по банальной симметрии подлежащего и сказуемого:

Красною кистью

Рябина зажглась.

Падали листья.

Я родилась...

сближает, отождествляет созревание ягод с началом жизни. Не в системе нашего общенародного языка, а только в этом тексте. И это очень важно осознавать: мы имеем дело с элементами этого текста, элементами, преобразованными для того, чтобы целое стало целым, воздействующим.

Следующий шаг в понимании проще: после «рябина зажглась» – «я родилась» – фраза «хочется грызть рябины ... кисть» буквально наталкивает на мысль о том, что в этом тексте, в этой системе она должна пониматься как *'хочется жить'*.

Оказывается, что вся первая строфа нужна в этом стихотворении не столько для того, чтобы сообщить об осени, о дне рождения, о цвете ягод рябины, сколько для того, чтобы подготовить понимание этой, только на первый взгляд «гастрономической» фразы, чтобы в *этом* тексте она означала *'хочу жить'*.

А вторая строфа? Зачем нужна она? Вторая – для того, чтобы ясно стало, что такое «доныне», то есть тот момент, в который каждый из нас говорит себе, стоит жить или не стоит.

Вторая строфа говорит нам о том, какой жизнь обещала быть в день рождения, как праздничен и радостен был *день* появления на свет: и суббота, и колокольный перезвон, и апостольский праздник – появление на свет именно в этот день было обещанием такой же праздничной и радостной жизни как череды прекрасных дней.

Если бы мне пришлось давать рекомендации чтецам лирических произведений, то первые две строфы я рекомендовал бы читать на одном дыхании, бравурно и мажорно... так, чтобы потом с разбегу упереться в огромную страшную паузу перед последней строфой, паузу, которую мы в нашем тексте решили обозначить большим пробелом между четверостишиями...

Это похоже на то, как задорный юноша на резвящемся жеребенке на полном скаку останавливается перед неожиданно появившейся пропастью... Это похоже на то, как волна, пробежавшая полморья, вдруг разбивается о скалы... Это – стихи о неизбежном и страшном моменте взросления, моменте понимания, что жизнь не праздник...

Так по-детски радостная интонация первых двух строф разбивается о «доныне». Это тот момент, из-за чего вспоминается день рождения.

Жизнь, ты обещала быть не такой!

Но и такая ты самое лучшее, что у меня есть! Жизнь – самая большая ценность, независимо от того, хороша она или плоха, радостна или печальна. Самое главное, что есть.

Доныне – день в сегодня поэта, день, который сделал горькой кисть рябины. Доныне, которое настолько непохоже на праздник, что заставило задуматься над тем, стоит ли ждать от жизни праздников. Доныне, через которое должен пройти каждый человек. Именно это доныне, которое мало кем замечается сразу, и заставило появиться на свет это стихотворение.

Но не о «доныне» эти стихи. Это повод. Причина, идея, совет мне не в печали по поводу горького доныне, а в желании жить вопреки ему.

Жизнь – самое ценное, что есть у тебя, Человек, – вот что говорит нам поэт. Самая простая и самая главная воспитательная мысль, поэтому нет такого первого курса нашего филфака, на котором я не толковал бы студентам смысл этого стихотворения...

Конечно, говоря о стихотворении Марины Цветаевой, мы не позволим сравнить его с таким орудием, как топор. Но тем не менее – это орудие. Мне оно представляется маленьким, но чрезвычайно острым дамским стилетом: хрупким на вид, но способным пробить латы...

Не хотелось бы, чтобы у читателя возникло впечатление, что наше описание смысла, идеи, назначения

стихотворения Марины Цветаевой является плодом озарения, некой гениальной догадки. Есть люди, которые обладают талантом проникновения в «зазначье», но подавляющему большинству из нас нужны инструменты, нужны знания.

И в этом случае – с пониманием короткого, но очень непростого, текста – успех чтения определяется тем, что мы знаем, с чем мы имеем дело (мы знаем, что такое текст), и мы знаем, что нам искать, чтобы его понять... Лезвие, острое и рукоять.

И если попытаться коротко сформулировать главную идею этой статьи, то она о том, как «сквозной элемент» и «средства словесной экспликации» в книгах отца стали «острием» и «рукоятью» в работах сына.

Источники и литература

1. Биbihин В.В. Мир / В.В. Биbihин. – Томск: Водолей, 1995. – 144 с.
2. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В.П. Кузьмин. – М.: Политиздат, 1976. – 247 с.
3. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму: Методология – онтология – эпистемология / О.В. Лещак. – Тернополь-Кельце: Підручники і посібники, 2003. – 255 с.
4. Рудяков А.Н. Homo textus: человек в паутине текстов, или учебник чтения для умеющих читать / А.Н. Рудяков, Ю.В. Дорофеев. – Симферополь: мсп «Ната», 2007. – 176 с.
5. Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А.Н. Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
6. Рудяков Н.А. Основы анализа художественного текста / Н.А. Рудяков. – К.: Наукова думка, 1989. – 152 с.
7. Рудяков Н.А. Поэтика, стилистика художественного произведения / Н.А. Рудяков. – Симферополь: Таврия, 1993. – 146 с.

УДК 81'243

Агманова А. Е.

ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ УСВОЕНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА

В статье анализируются особенности формирования предикационных знаний в процессе усвоения казахского языка как второго во всей совокупности экстралингвистических и интралингвистических факторов, непосредственно влияющих на процесс становления вторичной языковой личности.

Ключевые слова: интралингвистические, экстралингвистические факторы, усвоение, второй язык

У статті аналізуються особливості формування предикаційних знань у процесі засвоєння казахської мови як другої у всій сукупності екстралінгвістичних та інтралінгвістичних чинників, що неопосередковано впливають на процес становлення вторинної мовної особистості.

Ключові слова: екстралінгвістичні, інтралінгвістичні чинники, засвоєння, друга мова.

In this article the rule of predicative knowledge formation in the process of mastering the Kazakh language as the second are analyzed totally including extralinguistic and intralinguistic factors, which influence the process of bilingual personality formation.

Key words: extralinguistic, intralinguistic factors, acquisition, second language.

В лингвистике всегда существовал устойчивый интерес к формированию языковой способности носителя того или иного языка, как некоего механизма, существующего в сознании говорящего и позволяющего ему пользоваться языком, говорить и понимать сказанное. Известны различные гипотезы и концепции усвоения второго языка: «гипотеза усвоения-изучения», «гипотеза входа» (С. Крашен), когнитивная модель усвоения второго языка (Б.Маклауглин и др.), концепция формирования автономной, промежуточной системы – интеръязыка (Л.В. Щерба, Ф. Френч, С. Кордер, У. Немзер, Т. Слама-Казаку, Дж.П. Торн, Р.Т. Белл), концепция о временном характере интеръязыка, единых принципах овладения как первым, так и вторым языком (Е.М. Верещагин, В.А. Виноградов, Н.В. Имедадзе, А.Е. Карлинский, М.К. Кабардов, Е.К. Ван, Т. Ройлер и др.) и др.

Большой интерес представляют работы казахстанских лингвистов, посвященные разным аспектам контрастивной лингвистики, функциональному подходу к описанию семантики, прагматики и коммуникативной природы языковых единиц, вопросам билингвализации личности, проблемам языковых контактов. Необходимо отметить результативные изыскания одного из научных направлений, осуществляемых под руководством профессора Э.Д. Сулейменовой, которые содержат теоретическое обоснование предлагаемых моделей овладения вторым языком и непосредственно связаны с практикой обучения неродному языку: психолингвистический анализ усвоения глагольных форм (И.М. Винницкая), теория модульного овладения вторым языком (Л.В. Екшембеева), теория алгоритмизированного синтаксиса (Ж.А. Нуршаихова, Г.А. Мусаева), интегративная теория усвоения неродного языка (Г.Е. Утебалиева), предикатоцентрическая теория усвоения второго языка (А.Е. Агманова).

Говоря об успехах современной лингвистики в области теории усвоения второго языка, все же следует отметить, что многие вопросы продолжают оставаться недостаточно исследованными. Исходя из положения о креативном характере процесса усвоения второго языка, позволяющего представлять его не как «простое получение информации, а онтогенез личности во втором языке, интериоризация нового знания и нового опыта, преобразование, созидание и обогащение личности в нейropsихологическом, социальном, и др. отношениях, реализация языковой способности человека на новом уровне» [1, с.80], нами была предпринята попытка реализации комплексного исследования процесса усвоения второго языка, который включает когнитивный, социолингвистический, психолингвистический и лингводидактический аспекты [2]. Результаты исследования позволили определить, что взаимообусловленность факторов, связанных с когнитивным, социолингвистическим, психолингвистическим и лингводидактическими аспектами билингвализации личности, при усвоении второго языка в формализованных условиях (обучении второму языку) становится особенно актуальной и значимой.

Данная статья посвящена анализу интралингвистических и экстралингвистических факторов усвоения казахского языка как второго.

Как отмечается многими исследователями (Дж. Кэрролл, У. Риверс, У. Лэмберт, Б.В. Беляев, А.А. Леонтьев и др.), эффективность обучения второму языку вне зависимости от методики и технологии обучения не достигает уровня, соответствующего владению родным языком. И.А. Зимняя, осуществив сопоставительный анализ функциональных характеристик (социальные, интеллектуальные, личностные) родного и второго языков, делает вывод о том, что второй язык даже в условиях языкового вуза не реализует всего объема функций (например, как средства осознания собственного «Я», рефлексии). Только длительное, специально направленное изучение второго языка может привести к выполнению им этих функций в определенных ситуациях [3, с. 13-19].

Разносистемность и разноструктурность казахского и русского языков, сложность грамматических явлений, особенности разветвленной системы аффиксации и звукового строя казахского языка вызывают значительные трудности у иноязычных обучаемых и требуют целенаправленной работы преподавателя. Для эффективного усвоения казахского языка как второго необходимо учитывать весь комплекс факторов, влияющих на процесс изучения неродного языка.

И.А. Зимняя, анализируя трудности, которые необходимо преодолеть при изучении неродного языка, чтобы совершить «прыжок» в коммуникацию и уметь свободно и правильно общаться на изучаемом языке, выделяет 4 основные проблемы:

- преодоление самим человеком затруднений выражения и понимания мысли на иностранном (изучаемом) языке, которое связано с тем, что у обучаемого происходит «сшибка» автоматизации действий выработанного не осознаваемого им речевого механизма на родном языке и контролируемой сознанием произвольности и беспомощности действия этого механизма на иностранном языке;
- отсутствие у студентов, изучающих язык, реальных условий и стимулов, т. е. реальной ситуации, вызывающей необходимость иноязычного общения, из-за осознаваемой обучаемыми возможности более эффективного его осуществления на родном языке;
- осознание студентом отсутствия реальных возможностей применения формируемой у него коммуникативной компетенции (как способности осуществлять общение средствами иностранного языка) в будущем;
- проблема мотивации – одна из центральных, внутренне связана со второй и третьей проблемами [3, с. 33].

Если первая проблема связана с интралингвистическими факторами – когнитивным аспектом усвоения второго языка, психолингвистическими закономерностями овладения вторичной языковой системой, то остальные обусловлены экстралингвистическими – социально-психологическими факторами, общими установками людей к усвоению второго языка и перспективами его использования, что в большинстве случаев определяется социальным контекстом, особенностями функционирования языка в обществе.

С целью изучения *интралингвистических факторов*, определяющих специфику усвоения предикационных знаний, был осуществлен контрастивный анализ средств выражения предикативности в казахском и базовых (русском и английском) языках респондентов. Было установлено, что базовые языки обладают сравнимым репертуаром грамматических категорий выражения предикативности как языковой универсалии. К основным предикативным средствам кодирования в рассматриваемых языках относятся: *лексические средства*: а) слова, выражающие субъект высказывания (личные местоимения, существительные, субстантивированные формы прилагательных, причастий и числительных); б) слова, выражающие предикат высказывания (глагольные и именные лексемы, употребленные в функции предиката); в) слова, уточняющие темпоральные признаки высказывания – наречия времени; *грамматические средства* – морфологические показатели, выражающие концепты личного и временного дейксиса (средства выражения сферы лица и числа; средства предикативного согласования: субъектно-предикатное согласование, связанное с ролевой когнитивной сферой; средства выражения связи сферы лица со сферой наклонения и времени; *способ линеаризации высказывания* – порядок слов, интонация).

Результаты контрастивного анализа средств выражения объективной модальности, времени и лица в казахском и русском, казахском и английском языках стали основой прогнозирования возможных трудностей усвоении предикативных средств. Выявлены следующие особенности казахского языка, которые в качестве значимых расхождений с родным языком могут вызвать затруднения у русскоязычных и англоязычных обучаемых при усвоении предикационных знаний:

1. В казахском языке, помимо изъявительного, повелительного и условного наклонений, имеется особая грамматическая форма для выражения желания – желательное наклонение.
2. Определяющей категорией, оказывающей сильное влияние на всю систему глагола в русском языке (выбор глагольных форм – аналитический или синтетический, синтаксическую сочетаемость, особенности функционирования, словообразование глаголов и отглагольных имен и др.), является категория вида, в то время как в казахском языке аналогичная роль принадлежит грамматической категории времени.
3. Некоторые временные формы индикатива в казахском языке способны выражать различные оттенки ирреальных значений без использования специальных модальных средств: *предположительное будущее время*, *будущее намерения* содержат элементы потенциальности, поскольку обозначаемая ими ситуация мыслится как предполагаемая, возможная или планируемая; *неочевидное прошедшее время* выражает действие/событие, сообщение о котором мыслится как не совсем вероятное или как информация о факте, узнанном из других источников; *давнепрошедшее время* может выражать дополнительный стилистический оттенок.
4. Сложная система вспомогательных глаголов казахского языка, функциональное назначение которых связано со структурными и семантическими особенностями аналитических форм глагола-предиката.
5. Специфика системы личного дейксиса, представленная личными местоимениями (специальные формы выражения вежливого обращения к собеседнику в ед. и мн. числе; кодирование отдельными лексемами каждого из членов оппозиций по лицу: *мен – біз, сен – сендер, сіз – сіздер, ол – олар*) и аффиксами лица именных и глагольных предикатов.
6. Агглютинативная техника как типологическая константа казахского языка характеризуется иконическим характером морфемных последовательностей (отражающих сферы объективной модальности, времени и лица), что проявляется в высокой степени упорядоченности аффиксов, обусловленной иерархией грамматических значений.
7. Отличительные особенности, связанные с формами репрезентации тех или иных модальных значений, наличие синонимичных синтетических и аналитических форм.

Двуязычие – сложное, многоплановое явление, поэтому процесс формирования билингвальной личности требует учета как интралингвистических, так и экстралингвистических факторов, поскольку, как отмечает У. Вайнрайх, «чисто лингвистическое изучение языкового контакта должно координироваться с экстралингвистическим изучением двуязычия и связанных с ним явлений... Выводы лингвиста, если он изучает языковые взаимодействия, не учитывая при этом социокультурного окружения данного языкового контакта, останутся как бы повисшими в воздухе» [4, с. 26-27].

Социолингвистическая часть исследования позволила связать предикатоцентрическую теорию усвоения второго языка с опытом и результатами языкового планирования в сфере образования и государственной службы. В первую очередь это касалось выявления и описания *экстралингвистических факторов*, влияющих на усвоение и использование казахского языка как второго:

1. Осуществлена сравнительная характеристика уровня владения государственным языком и иностранными языками студентами и госслужащими: а) владеющих родным языком среди студентов-казахов намного больше, чем среди госслужащих (55 % и 31 % соответственно); б) среди респондентов-русских уровень владения казахским языком у студентов оказался выше, нежели у госслужащих (12,5 % студентов отметили свободное владение государственным языком, 25 % выбрали ответ «понимаю и могу с трудом объясняться», ни один из госслужащих не считает свой уровень владения хорошим, а 52 % совсем не владеют языком); анализ владения иностранными языками свидетельствует об их достаточно высокой востребованности и неплохом владении, особенно в студенческой среде; в) проанализированы показатели владения государственным языком в различных возрастных группах госслужащих разных национальностей: у респондентов-казахов выбор ответа «понимаю и могу с трудом объясняться» высок в группах «В» (31-45 лет) и «С» (46 лет и старше) по сравнению с группой «А» (18-30 лет) – 35,7 %, однако хорошее владение языком отметили 28,6 % респондентов из группы «А», 33,3 % – из группы «С» и лишь 16,7 % из группы «В»; среди представителей других национальностей лишь 33,3 % выбрали данный ответ. Остальные либо констатировали незнание государственного языка, либо его использование исключительно со словарем.

2. Установлено, что казахский язык как второй изучается также частью коренного этноса: в качестве языка, доминировавшего до поступления в школу, эти респонденты указали русский язык (73,3 %), казахский язык (10,8 %), использование с детства двух языков (15 %).

3. Выявлена корреляционная связь между языком до поступления в школу, а также уровнем владения и интенсивностью использования в сфере семейно-бытовых отношений.

4. Определена зависимость между активным использованием казахского языка и возрастом госслужащих: чем старше респондент, тем выше процент активного употребления языка.

5. Описаны предпочтения респондентов в выборе языка образования и воспитания детей: среди госслужащих преобладает выбор казахского (41,4 % респондентов-казахов) и русского (66,6 % респондентов-русских) в качестве языков образования и воспитания детей, а среди студентов – казахского (31,1 % респондентов-казахов); казахского, русского и английского (26 % респондентов-казахов и 25 % респондентов-русских).

6. Установлена иерархия основных побудительных причин изучения государственного языка, определяющих мотивацию усвоения у студентов (А) и госслужащих (Б): А) «считаю своим гражданским долгом» (97,8 % респондентов-казахов; 75 % респондентов-русских и 75 % респондентов других национальностей); «связываю свое будущее с Казахстаном» (64,4 % респондентов-казахов, 37,5 % респондентов-русских, 66,6 % респондентов других национальностей); «необходимо для служебной карьеры» (57,8 % респондентов-казахов, 50 % респондентов-русских и 66,6 % респондентов других национальностей); Б) «считаю своим гражданским долгом» (96,5 % респондентов-казахов, 57 % респондентов-русских, 60 % респондентов других национальностей); «связываю свое будущее с Казахстаном» (24,1 % респондентов-казахов, 33,3 % респондентов-русских, 40 % респондентов других национальностей); «необходимо для служебной карьеры» (23,8 % респондентов-русских, 40 % респондентов других национальностей); знание государственного языка престижно» (33,3 % респондентов-русских и 40 % респондентов других национальностей).

7. Выявлены конкретные практические цели, которых хотели бы достичь студенты и госслужащие, изучающие казахский язык (уметь оформлять официально-деловые документы – 72,6 % и 65 % соответственно, спрашивать и сообщать информацию – 58 % и 33,3 %, принимать участие в беседе – 56,4 % и 38,3 %, понимать новости по телевидению и радио – 56,4 % и 46,7 %, понимать коллег по работе – 54,8 % и 33,3 %, понимать официально-деловые выступления – 54 % и 43,3 %, читать книги и газеты – 53,2 % и 36,7 %), а также трудности и проблемы объективного и субъективного характера (отсутствие времени, языковой среды, квалифицированных преподавателей, качественных учебников и методических пособий, желания, способностей, информации о курсах, незаинтересованность со стороны руководства, трудности, связанные с усвоением иной языковой системы), влияющие на усвоение казахского языка как второго.

Источники и литература

1. Сулейменова Э.Д. Казахский и русский языки: основы контрастной лингвистики / Э. Д. Сулейменова. – Алматы: Демей, 1996. – 207 с.
2. Агманова А.Е. Предикативность: теория и моделирование усвоения второго языка: монография / А. Е. Агманова. – Павлодар: ЭКО, 2007. – 259 с.
3. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя. – М.: Русский язык, 1989. – 219 с.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / Пер. с англ. А.К. Жолковского // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 25-60.

О СУЩЕСТВОВАНИИ ДЕФЕКТНЫХ РЕЧЕВЫХ ЕДИНИЦ

В статье рассматривается проблема существования дефектных, аномальных речевых единиц – высказываний и текстов. Внимание акцентируется на психолингвистическом понимании дефектности / аномальности. Дефектные речевые единицы упорядочены в три группы. Унифицирована терминология по этому вопросу. Рассмотрены практические аспекты проблемы понимания дефектных речевых единиц.

Ключевые слова: дефектные речевые единицы, аномальные высказывания, тексты, психолингвистика, понимание.

У статті розглядається проблема існування дефектних, аномальних мовленнєвих одиниць – висловів і текстів. Увага акцентується на психолінгвістичному розумінні дефектності / аномальності. Дефектні одиниці впорядковані у три групи. Уніфікована термінологія з цього питання. Проблеми розуміння дефектних мовленнєвих одиниць розглянуті на практичному матеріалі.

Ключові слова: дефектні мовленнєві одиниці, аномальні вислови, тексти, психолінгвістика, розуміння.

The problem of existence of imperfect, anomalous units (utterances and texts) is examined in the article. Attention is accented on the psycholinguistic understanding of imperfectness / anomalousness. Imperfect units are well-organized in three groups. Terminology is compatible. The practical problems of understanding of imperfect units are considered.

Keywords: imperfect units, anomalous utterances, text, psycholinguistics, understanding.

В научной литературе по лингвистике время от времени встречаются интересные и неоднозначные понятия «дефектные речевые единицы», «аномальные высказывания», «патогенный текст» и под. Данные термины используются для обозначения языковых фактов, выходящих, по мнению их авторов, за пределы норм языка. Однако каждый студент знает о динамичности и относительности языковой нормы. Так существуют ли дефектные языковые единицы, и что включает это понятие?

Вопрос о дефектных речевых единицах поднимался в работах Г. Н. Эйхбаума (1986 г.), А. Д. Шмелёва (1990 г.), А. А. Дживаняна (1991 г.), Б. В. Потятиника (1996, 1997, 2003 гг. и др.), О. А. Семенюка (1998, 2002 гг.), Л. В. Коротковой (2001 г.), А. Е. Бочкарёва (2003 г.), Е. А. Селивановой (2004 г.), В. З. Санникова (2005 г.), А. А. Боронина (2006, 2009, 2010 гг.), Ю. А. Сорокина (2008 г.) и пр. Периодичность появления публикаций по этой теме свидетельствует, что данная проблема уже 25 лет не теряет актуальности.

В данной статье попытаемся обобщить представления о дефектных речевых единицах, определить суть этого явления, унифицировать терминологию.

Первые представления об аномальности речевых единиц связаны с работой Г. Н. Эйхбаума «Экспонентная и содержательная тавтология в коммуникативно-речевом акте», где используется понятие «аномальные» высказывания, то есть высказывания, содержащие тавтологические дефиниции типа ‘Leben ist Leben’, ‘Boys will be boys’ [9, с. 29]. В дальнейшем подобные идеи развиваются в трудах А. Д. Шмелёва, А. А. Дживаняна, Л. В. Коротковой, А. Е. Бочкарёва и др., они используют различные термины, описывая круг дефектных речевых единиц. Правда, внимание этих ученых сконцентрировано вокруг лишь одной из групп дефектности – алогичности. Так, А. А. Дживанян, рассуждая подобным образом использует термин «алогические образования», обозначая им три группы единиц: 1) алогические образования, компоненты которых демонстрируют отсутствие лексико-грамматических значений; 2) образования, алогичность которых связана с отсутствием у их компонентов лексических значений; 3) образования, логическая дефектность которых объясняется аномальными отношениями между конституентами, «полноценными» в плане проявления лексических и грамматических значений [5, с. 4-5]. Новый виток теории дефектности / аномальности получила в контексте современной психолингвистики. Этому вопросу посвящены некоторые публикации Ю. А. Сорокина и А. А. Боронина. Среди них особый интерес представляют статьи А. А. Боронина: «Феномен непонимания и интерпретация художественного текста», «Психосемиотические метаморфозы в словесной коммуникации», «Понятие стиль в психолингвистическом освещении». В них ученый расширяет понятие дефектности / аномальности, включая в него также высказывания, в которых происходит «нарушение семантической ограниченности на сочетаемость слов» (человек-медведь, honest wotm); противоречивые высказывания (Серж подошёл к своей чужой жене Марише); «самофальсифицируемые» высказывания (Все критяне лжецы) и даже остроты [2, с. 137]. Кроме того, в публикациях А. А. Боронина использованы разные термины, обозначающие дефектные языковые единицы: «аномальные» высказывания, содержательно ущербные тексты (дезинформация, избыточное информационное дублирование и проч.) [3, с. 136] и «дефектный» речевой материал (метафоры, искажающие реальное положение дел, уводящие от реальности (пирамида ценностей); совокупности текстов, относящихся к разным дискурсивным типам и жанрам, беллетристические лакуны и им подобные неинтенциональные деструкции в текстах других жанров) [4, с. 60].

В украинском языкознании также присутствует идея ненормативных и даже вредных речевых единиц, получившая название «теория патогенного текста». Согласно определению Б. В. Потятиника, патогенный текст – это «текст, способный генерировать болезненные отклонения в психике реципиента, вызывать моральную и психическую деградацию личности или целых общественных групп. А, действуя длительное время, такой текст оказывает заметное влияние на способ жизни и мировоззрение как отдельной личности, так и человеческого сообщества, нации и т. п.» [7, с. 4]. Традиционный взгляд на патогенный текст предусматривает существование определенных патогенных информационных потоков (насилие, порнография, гиперреклама, пропаганда и тому подобное). Нетрадиционный подход допускает, что любой текст может иметь неадекватное или даже вредное влияние на психику человека. Хотя случается и наоборот: даже откровенно патогенный текст может не оказывать вредного влияния на сознание реципиента [8]. Анализируя теорию Бориса Владимировича, мы столкнулись с необходимостью различать дефектные по своей сути речевые единицы и дефектное использование «нормальных» речевых единиц. Возможно тексты, пропагандирующие порнографию, насилие, а также, содержащие жаргонные элементы, в некоторых ситуациях могут быть нормальны и уместны (как и любая другая узко ограниченная лексика). Вопрос об их патогенности возникает при неконтролируемом расширении сферы их употребления. Значительно сложнее выглядит ситуация с гипертрофированным рекламным текстом, в котором «нормальные»

лексемы, объединяясь согласно замыслу копирайтера, образуют тексты, нарушающие не только законы языка, но и мышления. Например: «УМ – партия украинской молодежи» или «Вань, дорослим стань! Я не можу, це ж – «Ятрань»!» и пр.

В целом, анализируя исследования, посвященные вопросам дефектности / аномальности, следует отметить, что они выходят за пределы собственно стилистики. Под нарушением норм понимается не столько нарушение правил произношения, правописания, словоупотребления или грамматики, сколько алогичность, семантическое дублирование, сатиация и некоторые другие частные случаи. Следовательно, можно констатировать перенос проблемы дефектности / аномальности из стилистики в психолингвистику.

Таким образом, обобщим представленную информацию, под дефектными / аномальными речевыми единицами понимаются высказывания и тексты:

1. содержащие недостаточно информации – в таких речевых единицах множество лакун, возникающих вследствие отсутствия лексико-грамматических или лексических значений у одной или нескольких лексем в их составе;

2. содержащие слишком много информации – для данных речевых единиц характерно информационное дублирование вследствие ненейнтенциональных тавтологий;

3. нарушающие сочетаемость – в эту группу можно отнести высказывания, нивелирующие семантические ограничения на сочетаемость слов, «самофальсифицируемые» высказывания, совокупности текстов, относящиеся к разным дискурсивным типам и жанрам, неуместное употребление текстов, пропагандирующих порнографию, насилие, а также, содержащих жаргонные элементы (поскольку содержание данных текстов не согласовывается с коммуникативной ситуацией).

В зависимости от содержания в любую из названных групп могут входить дефектные речевые единицы, содержащие объективную дезинформацию. Остроты, как и другие типы намеренно художественно (по цели и средствам) искаженных текстов, рассматриваем как условно «нормальные».

Проанализировав термины, обозначающие понятие дефектности / аномальности, с учетом содержания этого понятия, предлагаем использовать термин «дефектные речевые единицы», который кажется наиболее точным по нескольким причинам:

Термин «аномальность» предполагает «отклонение от нормы, от общей закономерности, неправильность» [6, с. 25], и в таком значении применим лишь к третьей группе рассматриваемых текстов, поскольку общепринятых норм о количестве информации в высказывании не существует, норма здесь определяется индивидуально, в категориях достаточно / недостаточно / более чем достаточно. Термин «дефектный» означает имеющий «изъян, недостаток, недочет» [6, с. 133], данное значение удовлетворяет все три группы ущербных текстов.

Сочетание «речевые единицы» предпочитаем общепринятым терминам «высказывание» и «текст», поскольку, во-первых, на практике граница между высказываниями и текстом размыта, (так, например, рекламный лозунг одни ученые рассматривают как высказывание, а другие – как текст), а во-вторых, термин «текст» имеет много принципиально отличных определений, что усложняет его понимание и использование.

Термин «алогические образования» слишком широк и слабо связан с лингвистикой.

Термин «патогенный» означает «болезнетворный» [1] и тесно связан с медициной. Вопрос о способности дефектных речевых единиц вызывать болезни пока не получил медицинского подтверждения, следовательно, данный термин пока рано использовать.

Итак, учитывая сказанное выше, рассмотрим детальнее некоторые высказывания в СМИ, содержащие, с нашей точки зрения, дефектные речевые единицы. Например, украинский рекламный текст на бигборде: «Меблеград. Такі ціни тільки у нас» относится к первой группе (содержащие недостаточно информации). Дефектность возникает из-за лексемы «такі», которая создает «скважины» в понимании этого субтекста. По словарю, это слово имеет шесть значений, в данной ситуации допустимы три из них:

1. (указательное) Именно этот, подобный данному или тому, о чем говорилось;
2. (определяющее) Употребляется для усиления степени качества;
3. Нечто, заслуживающее внимания (хорошее или плохое) [6, с. 643].

Моделируя процесс понимания, составим проекции на основе каждого значения и сопоставим их с рекламной функцией данного текста:

1. «Именно эти цены только у нас» – в данном сообщении подчеркивается уникальность цен указанного магазина, вряд ли этого достаточно, чтобы привлечь покупателя, следовательно, результат коммуникации – понимание замысла копирайтера и эмоциональная идентификация с ним – не достигнут.

2. Для построения проекций на основе второго значения не достаточно информации. В лозунге пропущено определение цен, которое должно было бы усилить местоимение «такі».

3. «Цены, заслуживающие внимания, только у нас» – в данном сообщении также рекламируются цены, а не мебель указанного магазина, вряд ли таков замысел автора.

На основе механизма апперцепции (использование предыдущего опыта) можно предположить, что цены – одно из преимуществ данного магазина, но в чем суть этого преимущества из текста рекламы не ясно. Поэтому данное рекламное сообщение мы считаем «дефектным».

Другим примером функционирования дефектных речевых единиц может служить русскоязычная реклама: «Дом мебели. Весь спектр мебели». Дефектность этого текста связана с лексемой «спектр», которая означает «совокупность цветовых полос, получающихся при прохождении светового луча через преломляющую среду» [6, с. 616]. В данном случае имеем дело с нарушением сочетаемости. Сложно предположить связь между значениями слов «спектр» и «мебель» («предметы комнатной обстановки» [6, с. 277]). Попытаемся составить возможные проекции. Ближайшей к исходному тексту будет такая: «Весь спектр цветов мебели», однако, личный опыт подсказывает, что данная трактовка не отражает сути сообщения. Чтобы интерпретировать этот текст, реципиент должен использовать механизм апперцепции, гадая, что хотел сказать автор, так как в лозунге нет смысловых опор для понимания замысла копирайтера.

В целом составление любого текста, в том числе и рекламного, – это искусство, требующее знания и чувствования языка. Современная реклама слишком часто опирается на личный опыт реципиента, тиражируя дефектные тексты. А ведь расшифровывать их станет далеко не каждый потребитель.

Таким образом, сегодня проблема существования дефектных речевых единиц уже не столько стилистическая, сколько психолингвистическая. Дефектными речевыми единицами называем высказывания и тексты, содержащие недостаточно или слишком много информации, а также нарушающие нормы сочетаемости. Такие единицы широко распространены в рекламной коммуникации.

В перспективе планируем на основе анализа теоретического и практического материала определить специфику функционирования и понимания дефектных речевых единиц в политическом, художественном и медиа-дискурсе.

Источники и литература

1. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/dic/?word=%EF%E0%F2%E3%E5%ED%ED%FB%E9&all=x>
2. Боронин А. А. Феномен непонимания и интерпретация художественного текста / А. А. Боронин // Вопросы психолингвистики. – 2006. – № 4. – С. 134-142.
3. Боронин А. А. Психосемиотические метаморфозы в словесной коммуникации / А. А. Боронин // Вопросы психолингвистики. – 2009. – № 10. – С. 133-139.
4. Боронин А. А. Понятие стиль в психолингвистическом освещении / А. А. Боронин // Вопросы психолингвистики. – 2010. – № 11. – С. 59-64.
5. Дживанян А. А. Лингвистические и логико-когнитивные параметры алогических образований в художественном тексте (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. А. Дживанян. – М., 1991. – 20 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
7. Потятиник Б. В. Патогенный текст у массовой коммуникации: идентификация, типология, нейтрализация: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Б. В. Потятиник. – К., 1997. – 32 с.
8. Потятиник Б. В. Удар по мегамашині (В очікуванні нового Дона Кіхота) [Електронний ресурс] / Б. В. Потятиник // Медіафілософія – № 1. – Режим доступу : <http://media-journal.franko.lviv.ua/N1/Mediaphilos/potyatytyk.htm>.
9. Эйхбаум Г. Н. Экспонентная и содержательная тавтология в коммуникативно-речевом акте / Г. Н. Эйхбаум // Языковое общение и его единицы. Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин, 1986. – С. 28-39.

УДК 811.111'342.9

Алексневцев О. Н.

ПРОВІДНІ ОЗНАКИ ТОЧКИ ЗОРУ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

В статье на основе методологических принципов построения систематизации признаков предложена классификация точки зрения в англоязычном политическом дискурсе. Определено, что оптимальный комплекс характеристик, который позволяет экспериментально определять просодические параметры актуализации точки зрения, включает ситуацию, субъект действия, сферу употребления, эмоциональную нагрузку, коммуникативно-прагматическую направленность, способ выражения, эмоционально-прагматический потенциал.

Ключевые слова: точка зрения, ведущие признаки, дискурс, политический дискурс.

У статті на основі методологічних принципів побудови систематизації ознак запропоновано класифікацію точки зору в англomовному політичному дискурсі. Визначено, що оптимальним комплексом характеристик, який дозволяє експериментально визначати провідні просодичні параметри актуалізації точки зору, є ситуація, суб'єкт дії, сфера вживання, емоційне навантаження, комунікативно-прагматичне спрямування, спосіб вираження, емоційно-прагматичний потенціал.

Ключові слова: точка зору, провідні ознаки, дискурс, політичний дискурс.

On the basis of methodological principles of systematic organisation, the paper presents the classification of the point of view in English political discourse. The research establishes the optimal set of features that allows determining experimentally the key prosodic parameters of the point of view actualisation.

Key words: point of view, the main features, discourse, political discourse, English.

Сьогоднішній етап розвитку мовознавства позначений соціальним замовленням на знання закономірностей мовленнєвого спілкування. При цьому визначилася потреба в умінні не тільки обмінюватися інформацією, а й обґрунтовувати чи спростовувати точку зору з низки суспільно-політичних та культурних проблем, що є складовою частиною комунікації.

Водночас сучасна лінгвістика характеризується вивченням мови у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю, з людиною-мовцем, творцем різних за своєю спрямованістю текстів. Тема людського чинника передбачає розгляд антропологічно зумовлених властивостей мови. Такі явища мови, як дейксис, модальність, ідіоматичність і символізація, ін. зумовлюються психофізіологічними особливостями індивіда [1, с. 8, 10]. Одним із фундаментальних понять, що характеризують буття людини та її взаємовідношення зі світом, є і точка зору.

Актуальність теми дослідження мотивована присутністю точки зору у будь-якому тексті чи дискурсі як складової спілкування. Як відомо, людина застосовує мову для того, щоб повідомити про важливу подію, спонукати адресата до певних дій чи їх припинення, виразити почуття чи оцінити вчинки. В цілому у низці випадків використання мови є основним для висловлення своєї точки зору на ряд питань. Для вираження останньої мовець задіє практично всі лінгвістичні, більшість логіко-філософських, соціологічних, психологічних, етнографічних знань та навичок.

На думку Ф. С. Бацевича [2, с. 157], точка зору може розглядатися як найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набуті перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо й визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів, а також певною мірою сам процес перцепції.

Визначенню ознак точки зору присвячено певну кількість наукових праць, спрямованих на її ідентифікацію у функціональному [2], лексико-семантичному [3], когнітивному [4] та інших аспектах. Проте в існуючій інформації не зацентовано окрему увагу на критеріях розподілу лінгвістичних ознак точки зору.

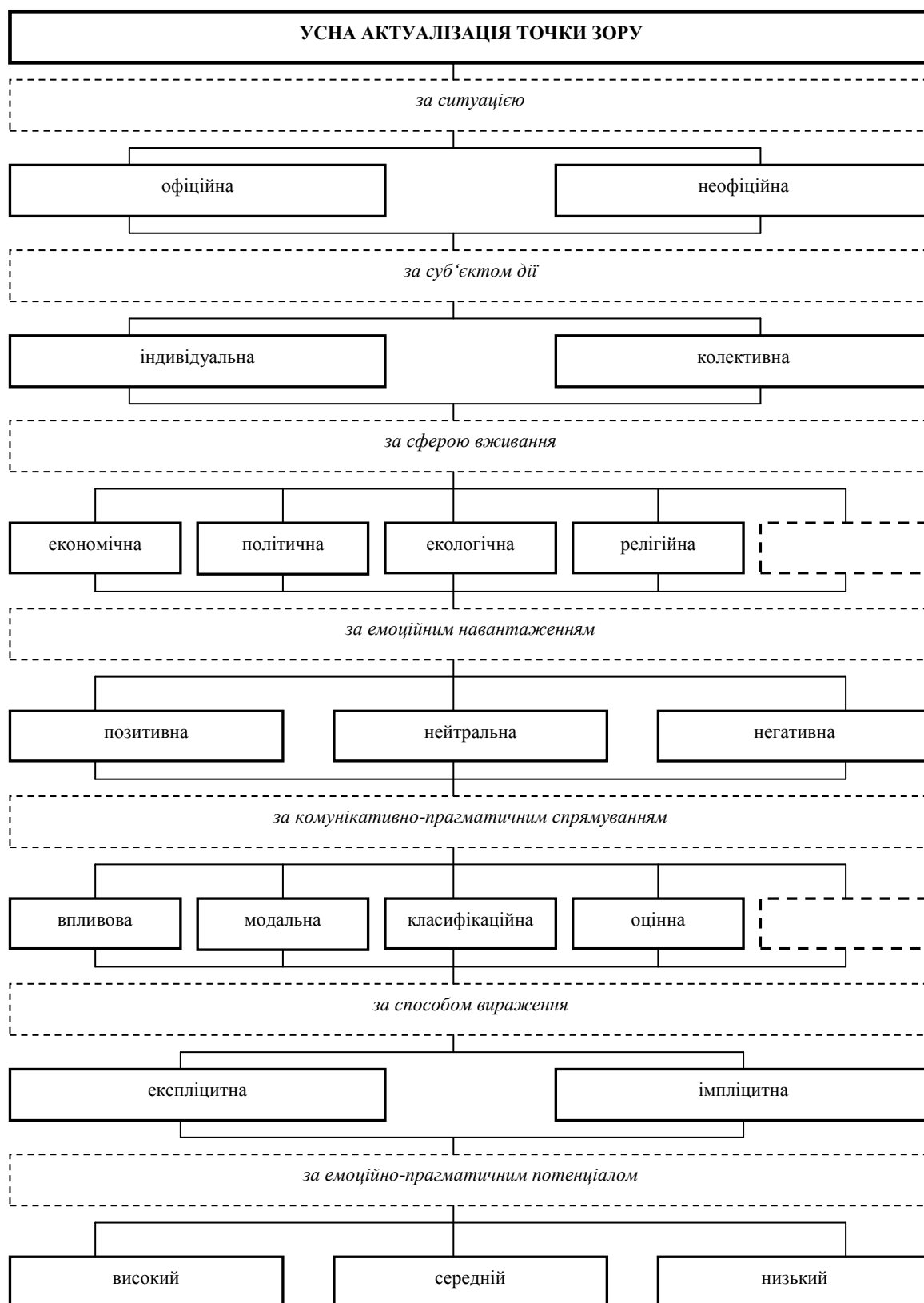

Рис. 1. Класифікація ознак актуалізації точки зору в англomовному політичному дискурсі.

Однак, як свідчить практика [5, с. 6], при проведенні фонетичних досліджень просодичних засобів актуалізації точки зору в англomовному політичному дискурсі без чіткого розуміння критеріїв розподілу їхніх лінгвістичних ознак виникають невинновдані ускладнення щодо процедури систематизації експериментального матеріалу.

Тому, метою запропонованого теоретичного пошуку є розробка методологічного підґрунтя для експериментального вивчення просодичної організації точки зору в англomовному політичному дискурсі шляхом систематизації її лінгвістичних ознак.

Як зазначає О. В. Клименюк [7, с. 186], робоча (комплексна) класифікація, побудована відповідно до завдань конкретної експериментально-фонетичної наукової праці, покликана виконувати роль особливого методологічного інструменту, на базі якого розробляється програма та методика експериментального дослідження.

За узгодженням з відомими [6, с. 41-45; 7, с. 178-198] методологічними принципами побудови системної класифікації у її структурі витримана ієрархічна підпорядкованість елементів різних рівнів, що забезпечують усну реалізацію точки зору в англomовному політичному дискурсі. Кожна група таких елементів утворює окремий рівень, всередині якого вони виконують функції безпосередніх диференціюючих критеріїв ідентифікації індивідуальних ознак конкретно досліджуваних висловлень точки зору. Сформований таким чином рівень і повинен відігравати роль загальної ознаки чи характеристики для систематизації висловлень точки зору у процесі вивчення особливостей їх просодичної актуалізації.

Проведений аналіз показав, що для започаткованої систематизації необхідною та достатньою є така сукупність характеристик: ситуація, суб'єкт дії, сфера вживання, емоційне навантаження, комунікативно-прагматичне спрямування, спосіб вираження, емоційно-прагматичний потенціал. Вербально-графічну інтерпретацію побудованої класифікації наведено на Рис. 1.

Розглянемо логіку обґрунтування безпосередніх диференціюючих ознак (критеріїв), які входять до складу узагальнених характеристик. Для цього виявимо, передусім, глибину потрібного диференціювання конкретних ситуацій, у яких відбуватиметься актуалізація точки зору.

Здійснений з погляду специфіки просодичного оформлення точки зору в англomовному політичному дискурсі попередній розгляд лінгвістичних характеристик показав, що за найбільш загальну провідну ознаку, здатну здійснювати безпосередній вплив на особливості інтонування точки зору, доцільно обрати особливість її вираження у конкретній мовній ситуації, яка доповнюється низкою екстралінгвістичних чинників (мета висловлення, ступінь підготовленості чи спонтанності, ставлення мовця до точки зору, яка висловлюється / обговорюється, взаємодія мовця і слухача, офіційний чи неофіційний характер відносин комунікантів). У зв'язку з цим, найвищим ієрархічним рівнем аналізу точки зору обрано ситуацію спілкування: офіційна та неофіційна (див. рис. 1). Перша регламентована відповідними інститутами суспільства, друга залежить від співвідношення особистісних статусів мовців (див. [8, с. 37]).

Для вибору наступного за ступенем загальності критерію диференціації було розглянуто суб'єкт дії, оскільки точка зору залежить від соціальних та індивідуальних особливостей потенційного адресата та намірів здійснення певного впливу з метою формування точки зору адресата на подію [3, с. 46; 9, с. 295-296]. Відповідно до цього виділяємо індивідуальну (належить певній особі) та колективну (представляє позицію певних груп, громадян, урядових структур тощо) точки зору.

Спираючись на загальний перелік сфер спілкування [8, с. 36], на третьому ієрархічному рівні використано критерій розподілу точки зору за сферою вживання, сутність якого відображає тему, з якої висловлюється точка зору. Вважаємо, що тематична спрямованість практично не має обмежень в обсязі побудованої класифікації. Це пов'язано з безліччю існуючих у політичному дискурсі тем для обґрунтування, вони можуть наближатися одна до одної, їх вибір залежить від мети конкретного дослідження.

На четвертому рівні класифікації за емоційним навантаженням, яким наповнена точка зору, використано традиційний його поділ на позитивну, нейтральну та негативну.

Щодо характеристик іншого ієрархічного рівня запропонованої класифікації, що відображають комунікативно-прагматичне спрямування точки зору в англomовному політичному дискурсі, то поділ на впливову, модальну, класифікаційну, оцінну тощо, визначено на основі існуючих на теперішній час підходів до комунікативно-прагматичних функцій спілкування [8, с. 37; 10, с. 33].

Досліджуючи відображення точки зору в англomовному газетному дискурсі, Т. В. Товстенко [3, с. 45; 11] відзначає, що точка зору виражається на мовному рівні (експліцитно) або встановлюється інтуїтивно (імпліцитно). З огляду на це, ознаки наступного рівня виділяються за способом вираження на експліцитні та імпліцитні точки зору.

Вагомою при систематизації точки зору в англomовному політичному дискурсі вбачаємо необхідність врахування того емоційно-прагматичного потенціалу, якого вона набуває під час усної реалізації. Тому, беручи за основу сформульований А. А. Калитою принцип збереження [6, с. 8-9], вважаємо за доцільне оцінювати висловлення точки зору як такі, що можуть мати високий, середній й низький емоційно-прагматичні потенціали.

Обґрунтовану класифікацію ознак точки зору в англomовному політичному дискурсі побудовано на базі ієрархічного підпорядкування таких критеріїв їхньої диференціації: ситуація, суб'єкт дії, сфера вживання, емоційне навантаження, комунікативно-прагматичне спрямування, спосіб вираження, емоційно-прагматичний потенціал.

Таким чином, запропоновану класифікацію варто використовувати як узагальнену методологічну модель розробки програми і методики експериментального вивчення особливостей взаємодії просодичних засобів актуалізації точки зору в англomовному політичному дискурсі, а також термінологічне підґрунтя для аналізу та опису результатів експериментально-фонетичного дослідження.

Джерела та література

1. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Флорій Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Товстенко Т. В. Відображення точки зору в англomовних текстах газетних новин: лінгвокогнітивний аспект / Т. В. Товстенко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2007. – № 15. – С. 44-49.

4. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–33.
5. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації англійського емоційного висловлювання: Монографія / А. А. Калита. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
6. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія / А. А. Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
7. Клименюк О. В. Технологія наукового дослідження: Авторський підручник / О. В. Клименюк. – К. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2006. – 308 с.
8. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / Селіванова Олена Олександрівна. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
9. Бацевич Ф. Punkt widzenia w tekście i w dyskursie / Pod red. J. Bartmińskiego, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, R. Nycza. «Czerwona seria». T. 19. – Lublin: W-wo Uniwersytetu im. M. Curie-Skłodowskiej, 2004. – 361 s. / Флорій Бацевич // Проблеми слов'язнавства. – 2005. – Вип. 55. – С. 294–298.
10. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
11. Товстенко Т. В. Перцептивні та ментальні дієслова як параметри точки зору в англомовному газетному дискурсі [Електронний ресурс] / Т. В. Товстенко. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzfn/20091/stat19.pdf.

УДК 82: 801 А-52

Алтабаева Е. В.

ЯЗЫК ЗАМЯТИНСКОГО ТЕКСТА В КОНТЕКСТЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ¹

В статье выдвигается и обосновывается концепция замятинского текста как феномена русского национального языкового сознания. Предлагается методология его исследования в лингвокультурологическом аспекте. Рассматриваются дифференциальные признаки замятинского дискурса и особенности языковой репрезентации его концептосферы. На конкретном текстовом материале реализуется идея осмыслить природу творческой индивидуальности Е.И. Замятина через явление замятинского текста и воплощение в нем национально-культурных концептов.

Ключевые слова: лингвокультурологическая парадигма, художественный текст, текстовая модель картины мира, замятинский дискурс, национальная концептосфера.

У статті висувється і обґрунтовується концепція зам'ятинського тексту як феномена російської національної мовної свідомості. Пропонується методологія його дослідження в лінгвокультурологічному аспекті. Розглядаються диференціальні ознаки зам'ятинського дискурсу і особливості мовної репрезентації його концептосфери. На конкретному текстовому матеріалі реалізується ідея осмислити природу творчої індивідуальності Є. І. Зам'ятин через зам'ятинський текст і втілення в ньому національно-культурних концептів.

Ключові слова: Лінгвокультурологічна парадигма, художній текст, текстова модель картини світу, зам'ятинський дискурс, національна концептосфера.

The paper put forward and substantiated the concept of Zamyatin's text as a phenomenon of Russian national language consciousness. We offer methodology of its research in lingvocultural aspect. There are considered differential signs of Zamyatin's discourse and features of linguistic representation of its concept sphere. On a specific text material we realize the idea to comprehend the nature of the creative personality of Zamyatin through a phenomenon of Zamyatin's text and embodiment of national-cultural concepts in its.

Key words: lingvocultural paradigm, the literary text, a text model of the world view, Zamyatin's discourse, the national sphere of concept.

Основная идея этой работы связана с обоснованием и изложением основ концепции замятинского текста как феномена русского национального языкового сознания и как самостоятельного объекта научных изысканий. Удивительно, что до сих пор язык и стиль произведений выдающегося русского писателя Евгения Ивановича Замятина (1884-1937 гг.), при всей востребованности его творческого наследия в современном отечественном и зарубежном литературоведении [см. подробнее: 1; 6; 9], так и не получили системного рассмотрения в современной лингвистической науке.

Лингвистическая лаборатория, с 2006 г. учрежденная в Мичуринском государственном педагогическом институте как филиал Международного Замятинского центра Тамбовского государственного университета им. Г.Р. Державина, является первым научным центром, занимающимся проблемами языка и стиля Е.И. Замятина. Данная проблематика видится нам особенно актуальной в контексте лингвокультурной парадигмы, поскольку творчество Замятина невозможно представить вне яркого и самобытного выражения русской национальной ментальности.

По определению В.В. Колесова, «ментальность есть мировосприятие в категориях и формах родного языка, соединяющее интеллектуальные, волевые и духовные качества национального характера в типичных его свойствах» [7, с. 260]. Сущность русского национального характера, природу русского человека, систему его ценностей, особенности поведения, Замятин воплощал в своих произведениях, в первую очередь, через «категории и формы родного языка», через специфические формы повествования, через свою уникальную индивидуально-авторскую концептосферу.

Отметим, что концептосферу замятинского текста мы исследуем и в русле когнитивно-дискурсивного подхода. В синтезе этих аспектов видятся нам реальные перспективы изучения замятинской концептосферы и художественного текста в целом как одного из путей рассмотрения индивидуально-авторской картины мира [5, с. 265].

Обозначим основные методологические принципы, на которые опирается исследование. Всякий текст, будучи специфически организованным способом коммуникации, нацелен на формирование в сознании адресата определенной *ментальной модели*, обеспечивающей понимание содержания данного текста [8, с. 72]. Художественный текст формирует особую ментальную модель, в которой действительность получает особое, образное отражение в виде одного из возможных миров, созданного волей автора. Считаем, что все возможные интерпретации художественного текста (в их числе авторская, читательская, исследовательская), в своей основе

¹ Работа выполнена в рамках реализации проекта и при поддержке гранта РФНФ № 11-14-68002а/Ц

имеют собственно *текстовую модель* картины мира, которую создает в своем произведении сам автор [3, с. 19-21]. Понятие *текстовая модель картины мира* является для нас ключевым, поскольку подразумевает индивидуально-авторское воплощение универсальных мыслительных представлений личности в языковом и концептуальном пространстве художественного текста.

В статье «Новая русская проза» (1923 г.) Е.И. Замятин написал: «В искусстве вернейший способ убитъ – это канонизировать одну какую-нибудь форму и одну философию: канонизированное очень быстро погибнет от ожирения, от энтропии» [т. 3, с. 137]. Сам писатель в своем творческом поиске действовал от противного, сочетая и сопрягая разные философии и разные формы, проповедуя эстетику синтетизма с ее особой концептуальной, языковой и стилистической организацией как признанный теоретик литературы и воплощая синтез символизма и неореализма в плоти и крови собственного текста как высочайшего уровня художник, как неповторимый мастер слова. Для Замятина, обогатившего реалистический метод достижениями символизма, романтизма, экспрессионизма и импрессионизма, и заявившего о себе как о «синтетическом неореалисте», доминирующим началом всегда являлось чувство России, родины, ее истории, культуры и национальной специфики. Оно не оставляло Замятина никогда, будучи легко уловимой, отличительной чертой его как писателя и как человека.

Все созданное Замятиным можно рассматривать в качестве продукта реализации его собственных эстетических установок, отражающих в то же время систему мировоззрения и мироощущения писателя. Подобно тому, как произведения А.С. Пушкина или А.П. Чехова образуют, при всем их жанровом своеобразии, определенное лингвостилистическое единство, именуемое в филологической традиции пушкинским или гоголевским текстом, так и в произведениях Е.И. Замятина отчетливо просматривается явное концептуальное и лингвостилистическое единство. Их автор выступает столь виртуозным кудесником-конструктором, что в свое время К. Федин не мог удержаться от замечания о том, что «если крупного писателя можно угадать по любой странице, то Замятина не хитро угадать по любой фразе. Он вытаскивал вещи как из кости...» [10, с.78]. Глубинное единство «флоры и фауны» разножанровых текстов, вышедших из-под пера Замятина, позволяет нам именовать их одним общим для них определением: *замятинский текст*.

Замятинский текст, будучи явленным нам всей совокупностью текстов произведений писателя, предстает перед читателем и исследователем как некая концептуально-языковая целостность, обладающая признаками, общими для всей этой совокупности, с одной стороны, и отличающимися ее от всех других текстов разных авторов, с другой, и последовательно реализуемыми автором в каждом произведении (романы «Мы», «Бич божий», повести «Уездное», «Алатырь», «На куличках», «Островитяне», «Наводнение», рассказы «Пещера», «Африка», «Ловец человеков», «Ела», «Север», «Три дня», «Русь» и др.).

Считаем, что такими признаками, определяющими облик концептуального пространства замятинского дискурса, являются следующие его черты: особая замятинская концептосфера, национально специфицированная в ткани текста; взаимодействие и взаимопроникновение макрокосма и микрокосма; особый хронотоп замятинского текста, позволяющий говорить об индивидуально-авторском пространственно-временном континууме; полифоничность, присущая сказовой манере повествования, когда «речедействие» автора, рассказчика и героя сосуществуют в тексте, сопрягаясь и переходя, переливаясь друг в друга; исключительная диалогичность замятинского дискурса, придающая повествованию особую динамичность и экспрессию, былинно-гротесковый тип замятинского героя малой прозы, репрезентированный всем богатством замятинского идиолекта; особая воздейственность текстов Замятина, обусловленная синтезом информативных и прагматических факторов; наконец, язык и стиль писателя, таким образом организующие кодирование информации различных типов (концептуальной, фактуальной, эстетической), что сами способы этого кодирования обеспечивают сильнейшее художественное впечатление [см. подробнее: 1, 2, 4].

Для иллюстрации вышесказанного приведем в качестве примера фрагмент из рассказа «Русь»: ***Бор – дремучий, кондовый, с берлогами медвежьими, крепким грибным и смоляным духом, с седыми лохматыми мхами. Видал и железные шлемы княжских дружин, и куколи скитников старой, настоящей веры, и рваные шапки Степановой вольницы, и озьябиие султаны Наполеоновых французишек. И – мимо, как будто и не было; и снова – синие зимние дни, шорох снеговых ломтей – сверху по сучьям вниз, ядреный морозный треск, дятел долбит; желтые летние дни, восковые свечки в корявых зеленых руках, прозрачные медовые слезы по заскорузлым крепким стволам, кукушки считают годы*** («Русь», т. 2, с.147).

В несколько строчек зачина автор сумел вместить очень многое: это и череда важных для страны исторических событий, и смена нескольких эпох – от времен Киевской Руси до Российской империи 19 века. События представлены эскизно (Замятин мастерски владел эстетикой словесного кубизма) и кинематографически объемно и выпукло. Но главное в зачине рассказа то, что, может быть, не столь явно, но присутствует в том или ином виде в каждом произведении писателя: взаимодействие концептов в художественном пространстве текста. В результате межконцептуального взаимодействия создается замятинская текстовая модель мира, в которой отражается, моделируется и организуется действительность – такой, какой она видится писателю.

Так, в неразрывном единстве выступают концепты *время, пространство, человек, природа*. В замятинском тексте, в частности в рассказе «Русь», концепт *время* (*железные шлемы княжских дружин, и куколи скитников старой, настоящей веры, и рваные шапки Степановой вольницы, и озьябиие султаны Наполеоновых французишек; И – мимо, и снова – синие зимние дни, желтые летние дни, кукушки считают годы*) неотделим от концепта *пространство* и активно взаимодействует с ним. Взаимодействие этих двух ведущих концептов создает уникальный замятинский хронотоп, когда пространство показывается на фоне времени, а время разворачивается в пространстве, пропускающем время сквозь себя. Лексический состав предложений и их синтаксическая организация подчеркивают относительность времени: мимолетность происходящего, с одной стороны, и неспешный, но неотвратимый ход времени, с другой.

В то же время концепты *пространство* и *время* образуют зоны межконцептуального взаимодействия с другими концептами – *человек* и *природа*, столь же тесно связанными между собой. Репрезентации концепта *человек* (*княжьи дружины, скитники, Степанова вольница, Наполеоновы французишки*) в контексте символизируют представителей разных эпох и поэтому приобретают временную семантику. Репрезентации концепта *природа* содержат в себе и пространственную семантику, отражающую разные стороны лесной фауны и флоры (*Бор –*

дремучий, кондовый, с берлогами медвежьими, с седыми лохматыми мхами, шорох снеговых ломтей – сверху по сучьям вниз, дятел долбит), и временную (синие зимние дни, желтые летние дни, кукушки считают годы).

Человек в замятинском тексте показан динамично, в движении – во времени и пространстве, в единении с природой: *Солнце между скученных оглобей, лошади с вымоченными квасом и расчесанными гривами, и нечесанные, как лешие, цыгане около них; берестяные коробки, глиняные свистульки, маковники, неистовые поросята в торбах, бабы – беременные с ребятами на руках.*

Какая-то развитая *девка свистнула пригоршню жамок в ларьке – и рады все, заливаются: дорожке им эти жамки, чем купленные. Завертели по дороге пьяненького дядю, потащили, как русалки, щиплют, хохочут.*

Только *завернули за Аверьянов лабаз – вот они, парни, ватагой табунят по улице. И уж конечно: верховодит не кто другой – Яшка Гребеников, кузнец* («Куны», т. 1, с. 345).

Замятинские герои – люди особого типа, романтики и бунтари, идущие наперекор обстоятельствам: Марей в «Севере», Федор Волков в «Африке», Цыбин в «Ёле», Кембл в «Островитянах», Иван да Марья в «Кряжах» и т. д. Не случайно концепт *человек* оказывается третьей координатой в текстовой модели мира Замятина, одухотворяющей пространственно-временной континуум замятинского текста. Так, например, в небольшом по объему рассказе «Русь», одной из вершин творчества писателя, обнаруживается около 70 репрезентаций этого концепта, не только дающих яркую панорамную картину обитателей художественного пространства произведения, но содержащих ценную лингвокультурную информацию. Это такие субстантивные номинации, как *странники, богачи, мальчишки, пропойцы, цыгане, маклаки, медведи-купцы, самовары-трактиришки, продувные ярославские офени, хитроглазые казанские «князья», дружинники, скитники, французишки, зеленошубые столетние деды, седоки, кучера, молодцы, сундучники, тузы, лихачи* и другие. Широко представлены репрезентации человека по признакам его внешности (*глаза острые, цыганский угольный глаз, правая бровь плеткой*) одежды (*шубы, шали, шапки, нерехтские рукавички*) и особенно еды (*стерляди, осетры, балык, огнива белужья, просфора, калачи, квас, яблоки-крымки, щи со сметками, кисель овсяный*).

Люди в замятинском дискурсе предстают не только как представители социальных или профессиональных групп, но и как носители русской национальной культуры, духовности, соборности, получившей именно у Замятина одно из самых масштабных и значительных в русской литературе описаний.

Как мы видим, в замятинском тексте мир воспринимается и оценивается человеком, прежде всего, в категориях времени и пространства, причем можно предположить, что для русского человека это особенно характерно: *Звонит колокол, звонит солнце. Но все где-то далеко, во сне: церковь, ярмарка, Куймань, гомон, пыль, расписные дуги, синие цыганские жупаны, топот, свист. А жизнь, неспешная, древняя, мерным круговоротом колдующая, как солнце, – здесь на выгоне* («Куны», т. 1, с. 345).

И время, и пространство являются весьма значимыми фрагментами всей национальной языковой картины мира, в замятинском же тексте они выступают доминирующими концептами, являясь в то же время основными характеристиками героев. Следует также отметить, что для замятинского текста время и пространство – особые, организующие концепты, создающие тот самый хронотоп, в который погружает своих героев Замятин. Не случайно сами названия многих его произведений являются репрезентантами именно этих концептов – пространства («Уездное», «На куличках», «Алатырь», «Русь», «Островитяне», «Пещера», «Африка», «Север» и др.) и времени («Три дня», «Апрель», «Полуденница», «Четверг», «Наводнение», «Встреча»).

Рамки работы не позволяют остановиться подробно на других особенностях замятинского текста. Каждая из них заслуживает специального внимания. Подводя итоги, отметим, что мы рассматриваем *замятинский текст* как значимое национально-культурное явление, самодостаточный феномен русской национальной и – шире – славянской ментальности, с одной стороны, и уникальный языковой прецедент, отражающий данную ментальность в индивидуально-авторской текстовой модели мира, с другой. Нет никакого сомнения в том, что фигура Е.И. Замятина – одна из самых значимых в русской и мировой литературе 20-го столетия, а художественная система писателя в плане репрезентации русской ментальности, русской культуры, ее духовных ценностей представляет большой научный интерес. Исследования, проводимые лингвистической замятинской лабораторией, позволяют системно представить основные параметры концептосферы произведений писателя.

Источники

1. Замятин Е. И. Собрание сочинений: В 5 т. – М. Русская книга, 2003. В тексте цитируется это издание, название произведения, том и страница указываются в скобках.

Литература

1. Алтабаева Е.В. Замятинский текст как объект лингвокультурологии / Е. В. Алтабаева // Филологическая регионалистика. Тамбов, 2010. № 1-2. – С. 74-78.
2. Алтабаева Е.В. Замятинский текст: язык и концептосфера (к методологии исследования) / Е. В. Алтабаева // Литературоведение на современном этапе: Теория. История литературы. Творческие индивидуальности: материалы Международного конгресса литературоведов: К 125-летию Е.И. Замятина, 5-8 октября 2009 г. / отв. ред. Л.В. Полякова. – Тамбов, 2009. – С. 505-509.
3. Алтабаева Е.В. Ключевые смыслы в текстовой модели картины мира // Текст: семантика, форма, функция: материалы межвузовской научно-практической конференции 6-7 октября 2004 г. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2004. – С. 19-24.
4. Алтабаева Е.В. Концепт *желание* в художественной прозе Е. Замятина // Творческое наследие Евгения Замятина: взгляд из сегодня: научные доклады, статьи, очерки, заметки, тезисы: В XIII кн. Кн. XIII / под ред. проф. Н.Н. Комлик. – Тамбов–Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2004. – С. 217-223.
5. Алтабаева Е.В. Культурные концепты в художественном тексте / Е. В. Алтабаева // Язык как система и деятельность: материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 80-летию проф. Ю.А. Гвоздарева. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 265-266.
6. Давыдова Т. Т. Творческая эволюция Евгения Замятина в контексте русской литературы первой трети XX века / Т. Т. Давыдова. – М.: Изд-во МГУП "Мир книги", 2000.
7. Колесов В.В. Философия русского слова / В. В. Колесов. – СПб.: ЮНА, 2002.
8. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика: Доклады VIII Международной конференции. Т.1. – М., 2001. – С. 72-81.
9. Полякова Л.В. Евгений Замятин в контексте оценок истории русской литературы XX века как литературной эпохи. Курс лекций / Л. В. Поляков. – Тамбов, 2000.
10. Федин, Конст. Горький среди нас. Картины литературной жизни / Конст. Федин. – М., 1967.

**КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТОСФЕРЫ
«ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
(НА ОСНОВЕ ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОКСФОРДСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ)**

Особенности вербализации концептосферы «Образовательный менеджмент» рассматриваются с точки зрения когнитивной лингвистики. Определяются основные термины когнитивной лингвистики, также выделяются концепты, формирующие концептосферу «Образовательный менеджмент» и приводятся лексемы, входящие в состав каждого из концептов.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, вербализация, картина мира.

Особливості вербалізації концептосфери «Освітній менеджмент» розглядаються з точки зору когнітивної лінгвістики. Визначаються основні терміни когнітивної лінгвістики, також виділяються концепти, що формують концептосферу «Освітній менеджмент» та наводяться лексеми, що входять до складу кожного з концептів.

Ключові слова: концептосфера, концепт, вербалізація, картина світу.

The peculiarities of verbalization of conceptual sphere «Educational Management» are analyzed from the point of view of cognitive linguistics. The main terms of cognitive linguistics are defined, the concepts that form the conceptual sphere «Educational Management» are presented, and lexical units that are included in every concept are given.

Key words: conceptual sphere, concept, verbalization, world picture.

На сегодняшний день когнитивная наука, ее основные черты, понятия и характерные особенности все больше и больше привлекают внимание ученых. Это относительно молодое научное течение, которое занимается изучением человеческого ума, мышления, тех ментальных процессов и состояний, которые с ними связаны. Когнитивная наука включает немалое количество различных дисциплин, в число которых входит и когнитивная лингвистика, на базе которой строится наше исследование.

Целью данной работы является анализ понятия «образовательный менеджмент» с точки зрения когнитивной лингвистики, определение особенностей вербализации концептосферы «Образовательный менеджмент» в современном английском языке, а также выделение основных концептов в рамках приведенной концептосферы.

Согласно определению Е.Кубряковой, когнитивная лингвистика – это «лингвистическое направление, в центре которого находится язык как общий когнитивный механизм, как когнитивный инструмент – система знаков, которые играют роль в репрезентации (кодировании) и трансформации информации» [3, с. 53].

В поле исследования когнитивной лингвистики входят различные категории. В рамках нашего исследования мы рассматриваем такие категории, как *концепт*, *концептосфера* и *картина мира*.

Существует множество определений понятия «концепт». По определению Е. Кубряковой, концепт – это единица ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отображает знание и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы языка и мозга, всей картины мира, которая отображена в человеческой психике [4].

По мнению З.Поповой и И.Стернина, концепты – это идеальные сущности, которые формируются в сознании человека по опыту в широком смысле слова. Главный источник формирования концептов – познавательная деятельность личности, в том числе через ее коммуникативную деятельность. Человек мыслит с помощью концептов, поэтому язык есть одним из средств формирования концептов в сознании человека. Концепт рождается как образ, но, появившись в сознании человека, этот образ способен двигаться по ступенькам абстрактности. С увеличением уровня абстрактности концепт превращается из чувствительного образа в умственный [5].

В свою очередь, ученый Ю. С. Степанов рассматривает концепт как «сгусток культуры в сознании человека: то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, а с другой стороны – то, с помощью чего человек сам входит в культуру, а в некоторых случаях – влияет на нее [7, с. 5].

В нашем исследовании мы брали за основу классическое и культурологическое определения понятия «концепт».

В свете последних научных разработок довольно популярным является описание словесных знаков, которые объединены тем, что они вербализуют тот или иной концепт национальной концептосферы. Такое изучение лексики и фразеологии является довольно новым. По мнению В. Колесова, слово в таких исследованиях выступает «материалом концепта рядом с содержательной его формой в виде образа, понятие или символа» [2].

Концептосфера – совокупность концептов, из которых составляется полотно миропонимания носителя языка. В структуре концептосферы есть ядро (когнитивная структура важного концепта), приядерная зона (другие лексические репрезентации важного концепта, его синонимы) и периферия (ассоциативно-образные репрезентации). Ядро и приядерная зона репрезентируют универсальные и общенациональные знания, а периферия – индивидуальные [1, с. 34-35].

Разные народы формируют свою концептосферу, так как в сознании людей отображаются разные формы действительности, разные географические, климатические, историко-культурные и другие особенности. Национальная специфика концептосферы отображается в специфике семантических пространств языков. Концептосферы разных народов отличаются по составу концептов и средствам их структурирования. В связи с этим стоит обратить внимание на еще один термин когнитивной лингвистики – картина мира.

В современной лингвистике термин «картина мира» определяют как глобальный образ мира, который является основой мировоззрения человека, т. е. выражает существенные свойства мира в понимании человека в результате ее духовной и познавательной деятельности [6, с. 28]. Ценностный образ мира составляют два основных типа картин мира – концептуальная и языковая. Концептуальная картина мира намного шире языковой, потому что в ее формировании принимают участие разные типы мышления, в том числе и невербальные. С точки зрения лингвистики, между концептуальной и языковой картинами мира существует связь, посредством которой происходит фиксирование смысла мышления с помощью языковых средств. На основе языка формируется языковая картина мира [6, с. 31].

Важным фрагментом любой языковой картины мира есть вербально оформленные ценностные концепты, которые влияют на мысли и действия как индивидов, так и целых народов. Содержание и место ценностей у коллективного сознания общества могут отличаться в зависимости от культуры, приобретать национальные особенности. Именно поэтому описание и анализ вербально оформленных ценностных концептов позволяет сделать выводы относительно основных черт национального менталитета.

Абсолютно любая область человеческой деятельности формирует свою специфическую концептосферу с присущими только ей характерными чертами и особенностями. В нашем исследовании подобной концептосферой является концептосфера «Образовательный менеджмент».

На сегодняшний день нет четкого определения понятия «образовательный менеджмент». Кроме этого, с точки зрения лингвистики данный аспект не исследован вовсе. Проанализировав работы Е. Иванова, М. Певзнера, А. Попова, А. Барановского, Е. Князева, А. Вифлиемского, которые рассматривают образовательный менеджмент с точки зрения педагогики и психологии, можем утверждать, что концептосфера «образовательный менеджмент» связана, в первую очередь, с методами управления учебным заведением, его структурой, звеньями, преподавательским составом, выбором дисциплин, отвечающих стандартам образования и правильной организацией самого учебного процесса. Также, образовательный менеджмент – это люди, которые профессионально руководят организацией с использованием образовательных ресурсов. И, наконец, особенно важно то, что образовательный менеджмент – это аппарат управления, который предоставляет организации целостность, позволяет направлять и развивать деятельность ее субъектов для эффективного достижения поставленных целей.

На основе вышеизложенного можно утверждать, что концептосфера «Образовательный менеджмент» («Educational Management») имеет широкий спектр составляющих. Это высшие учебные заведения, их структура, руководство, комплекс специальностей, которые они предлагают, предметы, которые изучают, организация учебного процесса и др.

В рамках нашего исследования мы рассматриваем образовательный менеджмент Оксфордского университета. Уместным будет сказать, что лексические единицы, которые формируют наш фактический материал, относятся к разным областям данного высшего учебного заведения. Анализ материала позволил нам выделить 8 концептов внутри концептосферы «*Educational Management*», что, с нашей точки зрения, полностью покрывает структуру и процессы образовательного менеджмента: *концепт «Higher Educational Establishment»*, *концепт «Structure of Higher Educational Establishment»*, *концепт «Administration»*, *концепт «Learning Process»*, *концепт «Teaching Staff»*, *концепт «Arrangement of Learning Process»*, *концепт «Faculties and Departments»*, *концепт «Student Life»*.

В состав каждого концепта входят лексические единицы, которыми он вербализуется. Наибольшее количество лексем, которые его вербализуют, включает в себя концепт «*Faculties and Departments*», который насчитывает 31% от общего количества отобранных лексических единиц, включает в себя названия факультетов и кафедр, например *Faculty of the English Language and Literature, Faculty of Philosophy, History of Art Department, etc.*, и это неудивительно, так как Оксфордский университет состоит из огромного количества факультетов и готовит по многим специальностям. Немного меньше лексем насчитывает концепт «*Student Life*» (23%), например *student, academic, postgraduate student, common room, society, community, examinations*; в концепт «*Teaching Staff*» (12%) входят такие лексические единицы, как *lecturer, professor, associate professor etc*, концепт «*Arrangement of Learning Process*» (9%) вербализуется с помощью следующих лексических единиц: *timetable, curriculum, individual plan etc*; концепт «*Administration*» (8%) вербализуется такими лексическими единицами, как *chancellor, vice-chancellor, dean, chair of the faculty board etc*, концепт «*Learning Process*» (7%) выражен такими лексемами, как *lecture, workshop, break etc*, концепт «*Structure of Higher Educational Establishment*» (6%) вербализуется с помощью таких лексических единиц, как *faculty, department, division etc*. Самым немногочисленным, согласно данным нашего анализа, но не менее интересным, является концепт «*Higher Educational Establishment*» (4%), который вербализуется четырьмя лексемами, такими как *university, college, school, institution*.

В данной статье мы останавливаемся на концепте «Higher Educational Establishment» (Высшее учебное заведение). Как уже отмечалось, существует несколько лексем для вербализации данного концепта: *university, college, school, institution*. Базовой лексемой является лексическая единица *university*. Толковый словарь Longman Dictionary of Contemporary English дает следующее определение лексеме *university*: *an educational institution at the highest level where you study for a degree* [8]. Приведенное определение совпадает с общепринятым пониманием лексемы *университет*.

При исследовании структуры Оксфордского университета мы обнаружили, что он состоит из множества подразделений, называемых *Oxford University Colleges* (например, *Lincoln College, Pembroke College, St Catherine's College* и др.). Толковый словарь Longman Dictionary of Contemporary English определяет лексему *college* как *«a large school where you can study after high school and get a degree»* [8]. Лексема *college* является метонимией к лексеме *university*, но, как показал наш анализ, в то же время может использоваться как синоним. Однако, например, в русском и украинском языках лексема *колледж* не является синонимом лексемы *университет*, и не входит в число учебных заведений, которые соответствуют наивысшему уровню аккредитации.

Еще одной единицей вербализации концепта «Higher Educational Establishment» является лексическая единица *school*, которая определяется как *a college or university, or the time when you study there* [8], что соответствует понятию *высшая школа*.

Последней лексической единицей, с помощью которой вербализуется концепт «Higher Educational Establishment» является *institution* (*заведение, учреждение*). Данная лексема определяется как *a large organization that has a particular kind of work or purpose* [8]. Приведенная лексическая единица является нейтральной в поле концепта, ее сложно определить без контекста. *Заведение* может быть не только учебным, оно также может быть лечебным, развлекательным и т. д. Поэтому оно требует для себя четкого определения, соответствующего теме и контексту.

На основе вышесказанного, можно утверждать, что лексемы *college* и *school*, с помощью которых вербализуется концепт «Higher Educational Establishment», являются особенностями английской языковой картины мира.

Итак, концептосфера «Образовательный менеджмент» представляет собой ментальную категорию, которая отображает полученный опыт, знания, результаты человеческой деятельности и результаты познания человеком окружающего мира, которые вербализуются в определенной картине мира с помощью языковых единиц. Концептосфера «Образовательный менеджмент» очень многослойна и требует дальнейшего лингвистического исследования.

Источники и литература

1. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие / В. А. Маслова. – М., 2004.
2. Колесов В.В. "Жизнь происходит от слова..." / В. В. Колесов. - СПб., 1999.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М., 1997.
4. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – М., 1994. № 4. – С. 3-9.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж, 2001.
6. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников. – М., 1988.
7. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв.ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М., 2002. – Вып.21.
8. Longman Dictionary of Contemporary English 5th Edition (2009). London: Longman.

УДК 811.1/2'373.7

Арделян О. В.

КАЛЕНДАРНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

В статье рассматриваются подходы к анализу таких явлений как народный календарь, мифологическая ментальность и календарные фразеологизмы с онимическим компонентом в частности, их значения при семантическом исследовании.

Ключевые слова: народный календарь, мифологическая ментальность, календарные фразеологизмы, онимический компонент, языковая картина мира.

У статті розглянуто підходи до аналізу таких явищ як народний календар, міфологічна ментальність та календарні фразеологізми з ономастичним компонентом, зокрема, їх значення при семантичному дослідженні.

Ключові слова: народний календар, міфологічна ментальність, календарні фразеологізми, ономастичний компонент, мовна картина світу.

The article focuses on the analysis of such phenomena as folk calendar, mythological mentality and calendar phraseological units with onomastic component in particular, their meaning in semantic research.

Key words: folk calendar, mythological mentality, calendar phraseological units, onomastic component, linguistic view of the world.

За умов неписьменності чи обмеженого використання писемної мови саме фразеологізми відігравали важливу функцію фіксації, збереження та розповсюдження інформації, життєво важливої для існування як окремої людини, так і того етносоціуму, до якого ця людина належала. Відтак цілком виправданий той інтерес, що його виявляють до фразеологічного матеріалу не лише фольклористи та етнологи, а й лінгвісти. Фразеологізми, які досліджуватимуться в цій праці, у предметному стосунку виявляють спорідненість іще з однією сферою, яка становить інтерес для філологічних студій і одну з маніфестацій якої ці фраземи і являють собою; цією сферою є те, що прийнято називати народним календарем. З одного боку, народний календар являє собою складову частину зафіксованої у фольклорі традиційної й навіть архаїчної етнічної картини світу, а відтак природно шукати в тих чи інших рисах календарних фразеологізмів відповідної тематики відображення такого архаїчного різновиду ментальності, якою є ментальність міфологічна. Враховуючи, що природною стихією існування й функціонування proverbiaльних мікротекстів є передовсім усно-розмовне мовлення, тут до уваги слід узяти ще й ту обставину, що міфологічна ментальність у деяких своїх аспектах безпосередньо співвідноситься з особливостями мовленнєвого мислення, характерними саме для мови повсякденного усно-розмовного спілкування.

Ю.М. Лотман і Б.А.Успенський зазначають, що дуже істотною для міфологічної свідомості рисою є те, що природа власного імені виявляє глибинний зв'язок із міфом, котрий, у свою чергу, є, за їхніми словами, персональним (номінаційним) [5], [10]. В.М.Топоров підкреслює, що імена в міфології позначають найістотнішу частину міфологічної системи, персонажів міфів, та указує на властиве міфологічній свідомості розуміння імені як глибинної (внутрішньої) сутності або ж і як суттєвої риси, що може «на-даватися» чи «в-кладатися» [9]. Такий архаїчний реалізм, на думку вченого, передбачає тотожність імені та природи його носія, внаслідок чого ім'я стає осердям, душею й джерелом сил цього останнього. Це у свою чергу впливає на деякі риси формальної реалізації даних імен у відповідних текстах, конкретніше, на ізоморфізм формальних метаморфоз, які тут зазнає ім'я, і трансформацій його носія, про які розповідається в тексті.

Функціонування особових імен у складі календарних фразеологізмів має свою специфіку, яка полягає в денотативній співвіднесеності компонента «власне ім'я».

Поняття народного календаря є складним. Згідно з одним із його визначень, яке належить білоруському дослідникові М.П. Антропову, народний календар є «системою закріплених у народній свідомості постійних та рухомих дат, яка склалася в давнину і становить важливий орієнтир усього кола ритуальної поведінки в межах річного, сезонного, тижневого та добового циклів, а також основою приуроченості певних дат сільськогосподарських робіт» [2, с. 96]. Необхідною умовою для виникнення й існування народного календаря в його власне господарчому аспекті видається наявність тісних і важливих взаємовідносин між господарюванням, з одного боку, та, з іншого, явищами й подіями природного довкілля, які мають саме календарний, тобто сезонний характер і є здатними більш чи менш істотним чином впливати на наслідки цього господарювання.

Як відомо, більшість фразеологізмів з іменами святих містить інформацію про певний день річного циклу природи, а саме ім'я святого є індивідуальним позначенням дати. Формально особове ім'я залишається іменем певного святого, але у фразеологічному контексті воно стає одиницею хронометричного ряду, співвідноситься з часовими поняттями [3; 7].

Зі свого боку С.С. Єрмоленко зазначає, що серед подій та явищ, фіксованих у межах календарного циклу, доцільно розмежовувати: 1) ті з них, які своїм джерелом мають саме природне довкілля й відтак не підлягають регуляції з боку людини, яка може їх лише передбачати, прогнозувати, але не здатна втручатися в їхній перебіг та результати; 2) ті події календарного характеру, які здійснюються людиною або залежать від її діяльності чи втручання; ці останні, відтак, можуть оцінюватися в позитивному чи негативному плані як доцільні, необхідні чи, навпаки, як непотрібні чи шкідливі. Крім того, такі події можуть мати не лише господарський, а й соціально- чи навіть інтимно-побутовий характер [2, с. 97].

О.А. Мороз дійшла висновку, що календарні фразеологізми, в яких особове ім'я має темпоральне значення, вживаються на позначення: а) прогнозування погоди: *На Кирила святого буває ще морозу много; Як на Юрія стала буря, буде мокре літо; Если на Дмитрія день без снігу, то ще не буде зими; Яка Ганна до ніченьки, така зима до весноньки; Якщо на Варавру гострі морози, то на зиму готуй вози, а якщо розтане, то кажи оглянути сани; Євдокія красна, то й зима красна*; б) передбачення врожаю: *Коли на Єгор'їв день мороз, то під кустом овес; Як Хризант погідний, буде рік дорідний; Як іней на Пилипа, буде овес, як липа*; в) хліборобського календаря сівби-врожаю: *Прийшов Вартоломей – жито на зиму сій; На Тадея святого – в селянина хлібця много; Рання сімба ярів – з Юрія, середня – з Миколи, пізня – з Івана*; г) характер хліборобської праці у кожному з пір року: *Борис – за соху берись; Зле на Прокопа, коли змокне копа; Прийшли Євдокії – дядькові затії: плуга чинити, борону точити; На Прокопа приготуй плечі до снопа; На теплого Олексі діставай вулики*; г) прогнозування добробуту людей: *Як не придбаєш до Луки, то не буде ані хліба, ані муки; До Петра молочка відерце, а по Петрові глек, та й то неповний; Після Юр'я восени буде каша і в дурня; Годуй мене до Івана, а я з тебе зроблю пана; На Прокопа жита копа*; д) тривалості дня і ночі: *На Васильєв вечір день прибуває на курячий шаг; Варвара кусок ночі ввірвала*; ж) народних спостережень над рослинним і тваринним світом: *На Симеона-Юди боїться кінь груди; Як воробець нап'ється на введення в бичачім сліду води, то ся напасе худоба до Іря трави; На святого Юра висхне баюра*; з) народних звичаїв та традицій: *Як зірве на Івана Купала цвіт папоротника і сховає за капелюх, то буде щасливий у житті; На Андрія вложи руку у засов; До Дмитра дівка хитра, а по Дмитру хоч за старця, аби не остаться* [6, с.78].

Календарні фразеологізми узагальнювали багатовікові спостереження людей різних лінгвосоціумів за явищами природи, пов'язуючи їх з днями тих чи інших святих, через що імена християнських святих часто набували унікальних асоціацій, які висвітлювали картину господарського життя певного народу. Наведемо приклади календарних фразеологізмів з традиційного російського місяцеслова: *Федосеево тепло на ранню весну пошло* (24 січня); *Афанасий и Кирилл забирают за рыла* (31 січня); *Если на Евдокию ясно, год прекрасный, если пасмурно, год плохой* (14 березня); *Федул губы надул* (18 квітня, сльота); *Сей морковь и свеклу на Кузьму* (1 травня); *На Иванов день цвет, на Ильин-то день хлеб* (7 липня, 2 серпня); *Петр и Павел час убавил, Илья пророк два уволок* (12 липня, 2 серпня); *Святой Тит последний гриб растет* (7 вересня); *Иван Предтеча гонит птицу за море далеко* (11 вересня); *С Ерофея холода сильнее* (17 жовтня); *Козьма и Демьян с гвоздем* (14 листопада); *Пришел Прокоп – разрыл сугроб* (5 грудня – гарний шлях для саней); *Трещит Варюха – береги нос и ухо* (17 грудня).

В іспанських календарних фразеологізмах відбиваються особливості іспанської картини світу: *Por San Antonio de enero* (17 січня), *la mitad del pajar y la mitad del granero* «На святого Антонія січневого, сінник і комора на половину пусті»; *El esposo de Maria (San Jose, 19 березня) hace la noche igual al dia* «Чоловік Марії робить ніч і день однаковими»; *Si por San Jorge* (23 квітня) *hiela, no cogeras muchas peras* «Якщо на святого Георгія холодно, не збиреш багато груш»; *El viento de San Matias* (14 травня) *dura cuarenta dias* «Вітер на святого Матфея триває сорок днів»; *Dia de San Bernabe* (11 червня), *dijo el sol: Aqui estare* «В день святого Бернабе сказало сонце: Буду тут»; *Por San Fermin* (7 липня) *el calor no tiene fin* «На святого Ферміна жара не спадає»; *El buen nabo, por Santiago* (25 липня) *tiene cabo* «Добра ріпа на Сантьяго закінчується»; *Por San Roque* (17 серпня) *la avellana se recoge* «на святого Роке збирають лісний горіх»; *Por San Gil* (1 вересня) *atiza la vieja el candil, para velar que no para dormir* «На святого Хілія старуха роздуває світильник для того, щоб не спати»; *Por San Francisco* (4 жовтня) *no hay fruto que no sea rico* «На святого Франциска немає несмачного плоду»; *Por San Martin* (11 листопада), *déjà el cerdo de grunir* «На святого Мартіна свиня перестає рохкати»; *Si hiela por Santa Lucia* (13 грудня) *en mayo tendremos Buenos dias* «Якщо на святу Люсію підморожує, в травні буде гарна погода».

Темпоральне значення, яке закріплюється у фразеології за іменами святих, може абстрагуватись, таким чином, у такій ролі компонент «власне ім'я» позначає не стільки якусь конкретну дату, скільки певні часові відрізки, що і формує часові значення вказівного характеру, наприклад: *З Юрія хороводи, з Дмитра вечорниці; Що перед Юрієм виросте, то після Якова висохне; До Петра не є тепла, а по Петрі та й по теплі*; *El buen nabo, por Santiago tiene cabo*; *Por San Roque la avellana se recoge*; *С Николы вешнего сади картофель; На Олену сей лен; С Петрова дня пожня (покос, косьба)*.

Конкретизаторами семантики онімів можуть бути предикативні прикметники: *Никола вешний с теплом. Никола теплый; Два Николы: теплый и холодный; два Егорья: холодный и голодный; Мокія мокрого; Євдокія красна, то й зима красна; Хризант погідний, буде рік догідний; Макрида мокра – и осень мокра; суха – и осень тоже*; *Por San Antonio de enero, la mitad del pajar y la mitad del granero*.

В складі календарних фразеологізмів імена святих можуть персоніфіковано називати певні явища природи: *Гур, гур, їде святий Юр* (про грім і великий дощ); *Юрії мости мостить, а Никола гвоздьом побиває* (про великий дощ і сильний мороз); *Федул – губи надул* (про сильний вітер); *Трещит Варюха – береги нос и ухо; Федор-Студит землю студит* (сильні морози); *Варвара кусок ночі ввірвала* (ночі стають коротшими); *El esposo de Maria (San Jose) hace la noche igual al dia* (рівнодення).

Імена святих у складі календарних фразеологізмів можуть розвивати оцінні конотації на основі певних ознак, що приписуються святым Біблією чи специфічно національними традиціями й народними віруваннями. Так, святі *Ілля, Миколай, Михайло, Юрій, Власій* здавна вважаються в українців та росіян покровителями різних сфер. У складі деяких фразеологізмів імена цих святих набувають конотативного значення «покровитель, захисник, помічник»: *Бодай вам святий Миколай худібку попасає; Святий Миколай пасе коні; Святий Миколай, вовки розганяй!; У Власья и борода в масле* (Миколай і Власій – патрони худоби); *Що у вовка в зубах, то Юрій дав; Святий Юрій пасе корів, а Микола коней; Святий Юрій по полю ходить, хліб – жито родить* (Юрій – покровитель хліборобів, лісних і

свійських тварин); *Ілля грози тримає та наводить; Ілля-пророк – громовий; Ілля пророк разъезжает по небу на огненной колеснице; Ілля словом дождь держит и низводит* (Ілля – володар грому та блискавки).

Серед святих, яких особливо шанували в народі, виділяється святий Микола, в російському соціумі – Николай (Николай). Ім'я цього святого набуває у фразеологізмах конотативного значення «захисник, покровитель бідних, знедолених, нещасних»: *Микола – другий після Бога заступник; Попроси Миколу, а він скаже Спасу; Никола на море спасает, Никола мужику воз подымает; На поле Николай обещий Бог; Бог не убог, а Никола милостив; Нет на нас поборников супротив Николы; Со спаса дерет, да на Николу кладет; Лучшие брани: Никола с нами*. В іспанських фразеологізмах відображаються особливі риси іспанської картини світу, так важливе місце серед святих займає Сантьяго (Святий Яков) – покровитель Іспанії. Довгий час день цього святого був визначним національним святом. Ім'я цього святого входить до військових наказів: *Cierra, Espana!, dar el Santiago*.

Святого Михайла, з яким пов'язується зимове свято, у народі здавна вважають охоронцем християн. На основі цієї ознаки компонент Михайло розвиває в складі фразеологізмів позитивно-оцінну конотацію «турботливий чоловік»: *Звідає ся Михалко, ци маєш теплі ногавки*. В іспанській мові ім'я святого Михайла пов'язано з позначенням бабиного літа: *veranillo de San Miguel*.

Ім'я святого Петра набуває в українських фразеологізмах негативних конотацій, які мотивуються біблійними легендами про цього святого: *Одхрестився (одказався) як Петро од Бога* (Петро – «зрадник»); *сміливий як святий Петро* («боягуз»). Серед іспанських фразеологізмів є багато, які пов'язані з ім'ям святого Петра, але вони мають позитивну конотацію: *bien se esta San Pedro en Roma* (добре святому Петру в Римі); *como San Pedro* (як святий Петро); *como San Pedro en Roma* (шановний як святий Петро в Римі).

Імена святих у складі фразеологізмів найчастіше набувають темпоральних значень, зрідка розвивають оцінні позитивні чи негативні значення. Подібні семантичні переосмислення мають метонімічний характер, коли ім'я святого вживається замість часової назви: *Далеко кулику до Петрова дня; Соловей поет до Петрова дня; A cada cerdo le llega su San Martin* (до кожної свині приходить святий Мартин) та метафоричний характер, тобто подібність за ознакою святого: *сміливий як святий Петро; como San Martin* (останню сорочку з себе зніме); *como el borrico de San Vicente* (дуже неуважний); *mas casto que Jose* (цнотливий); *mas flaco que el San Jeronimo de Mayo* (шкіра та кістки).

Таким чином, народний календар – це не що інше, як одна з форм існування того, що називають моделлю світу, котра існує в колективній пам'яті (свідомості) етносоціуму як у своїй спосіб організована сума знань про природне та соціальне довкілля відповідної людської спільноти, про події, що в цьому довкіллі відбуваються, і про час, коли вони відбуваються, охоплюючи також і сукупність норм і правил, що регулюють поведінку етносу в межах зазначеного циклу. Сукупність згаданих подій різного характеру (власне природного, а також господарчого, громадського чи родинно-особистого), пов'язаних із чергуванням різних циклів (річного, сезонного, місячного, тижневого та добового) і відтак періодично повторюваних є зовнішньою стороною народного календаря. Із семіотичного погляду ці події становлять корпус циклічно реалізованих культурних текстів, породжуваних календарною моделлю світу; іншим же наслідком діяльності цієї генеруючої моделі є породження нею смислів, приписуваних цим текстам. Зі сказаного вище випливає, що важливим компонентом народного календаря є його мовна складова.

Джерела та література

- 1 Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник / В.И.Даль – М.: Гос. изд-во худ. лит., 1957.
- 2 Єрмоленко С.С. Знакова структура мовної одиниці в комунікативно-епістемічній перспективі: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Сергій Семенович Єрмоленко – К., 2007.
- 3 Захаров Б.В. Личные имена и прозвища в составе диалектных фразеологизмов / Б.В.Захаров // Ономастика Поволжья 2: Матер. II Поволжской конф. по ономастике. – Горький, 1971.
- 4 Испанско-русский фразеологический словарь: 30000 фразеологических единиц / Э.И.Левинтова – М.: Рус.яз., 1985.
- 5 Лотман Ю.М. Культура и взрыв Ю.М.Лотман – М., 1992.
- 6 Мокиенко В.М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов / В.М.Мокиенко // Словари и лингвострановедение: Сб. ст. – М., 1982.
- 7 Мороз О.А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Анатоліївна Мороз – Донецьк, 2002.
- 8 Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис. – К.: Либідь, 1993.
- 9 Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического / В.Н.Топоров – М., 1995.
- 10 Успенский Б.А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI-XIX в.в.) / Б.А.Успенский – М., 1994.

811.161.2 «312»

Арделян М. В.

ФУНКЦІОНУВАННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ ПРОСТОРОВО-ОТОТОЖНЮВАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ, ЗМІСТ ЯКИХ Є СПРОЩЕНИМ

На аналізі мовного матеріалу в статті показано, що асимметрическое строение пространственно-отождествительных предложений может повлечь за собой упрощение содержания по сравнению с типовыми конструкциями. Говориться про то, что в структуре сложного предложения, предназначенной для выражения сложного, полипропозитивного содержания, формируется элементарная семантическая структура, которая обычна для простого предложения. Такие конструкции не являются собой распространённого явления, однако они заслуживают на внимание, поскольку раскрывают механизмы образования различного содержания в пределах одной синтаксической структуры.

Ключевые слова: асимметричные местоименно-соотносительные предложения, семантическая структура, схемная семантика, предикатная лексема.

На аналізі мовного матеріалу у статті доведено, що асиметричну будову просторово-ототожнювальних речень може зумовлювати спрощення змісту порівняно з типовими конструкціями. Йдеться про те, що в структурі складного речення, призначений для вираження складного, поліпропозитивного змісту, формується елементарна семантична структура, звичайна для речення простого. Такі конструкції не становлять поширеного явища, однак вони варті уваги, через те що висвітлюють механізми творення різноманітних змістів у межах однієї синтаксичної структури.

Ключові слова: асиметричні займенниково-співвідносні речення, семантична структура, схемна семантика, предикатна лексема.

Based on the analysis of language material it is proved that unsymmetrical construction of spatial-identifying sentences can lead to the simplification of the content in comparison with typical constructions. It is said that elementary semantic structure usual for the simple sentence is formed within the structure of a complex sentence designed for the representation of a complex polypropositional content. Such constructions are widely distributed but they deserve attention because they reveal mechanisms of creating different content within one syntactic structure.

Key words: unsymmetrical pronoun-correlative sentences, semantic structure, circuit semantic, predicate lexeme.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні дослідження просторово-ототожнювальних речень доводять асиметрію їхньої будови, що може зумовлюватися спрощенням змісту порівняно з типовими конструкціями. У цьому випадку йдеться про те, що в структурі складного речення, тобто в поліпредикативній конструкції, призначеній для вираження складного, поліпропозитивного змісту, формується елементарна семантична структура, звичайна для речення простого.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Явища асиметрії складнопідрядних речень, до яких належать досліджувані просторово-ототожнювальні речення, ставали предметом аналізу синтаксистів (Т. А. Колосова, С. В. Ломакович, М. С. Заборна, О. В. Ткач). При порівнянні таких речень, як-от: *Були моменти, коли на Україні існувало водночас чотири гетьмани різної політичної орієнтації* (3 газети) і *Міг їсти, як хотів, і думати, скільки хотів* (Б. Грінченко), було помічено, що зміст першого речення, складного за структурою, є простим, пор.: *Моментами на Україні існувало водночас чотири гетьмани різної політичної орієнтації*, а зміст простого за будовою речення є складним, пор.: *Міг їсти як хотів погано і думати стільки, скільки хотів [думати]*. На підставі цих фактів було зроблено висновок про те, що протиставлення простих речень (структур монопредикативних) і складних речень (структур поліпредикативних) не означає абсолютної їх протиставленості стосовно змістової елементарності/ неелементарності. Наведені приклади є свідченням того, що прості речення іноді містять складний зміст, складні ж речення в рідкі випадки використовуються в мові для вираження простого змісту. Отже, поряд із типовими конструкціями, зміст яких відповідає їх формі, функціонують речення, зміст яких завдяки певній лексико-семантичній організації не підтримує схемну семантику, що й зумовлює асиметричність цих речень. Лексико-семантичне наповнення просторово-ототожнювальних речень асиметричної будови є нетиповим, що впливає на формування нетипового змісту, який суперечить структурній схемі як формальному зразку. Отже, при асиметричній організації речення лексичне наповнення може не відповідати структурній схемі, тобто не підтримувати її. Завдяки цьому формується інший за типом зміст, який суттєво відрізняється від звичайного. Водночас виникає асиметрія форми речення і його змісту.

Мета статті – дослідити чинники формування просторово-ототожнювальних речень, зміст яких асиметричний їх формальній будові.

Завданням статті є з'ясувати, за яких умов відбувається спрощення типового змісту згаданих конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Спостереження над просторово-ототожнювальними реченнями доводять, що явище асиметрії змісту і форми, властиве класу займенниково-співвідносних ототожнювальних конструкцій, виявляє себе також і в них.

Якщо типові просторово-ототожнювальні речення характеризуються відповідністю характеру зв'язку між одиницями формального і семантичного рівнів, то показником асиметрії є відсутність такої відповідності, коли при передбачуваному підрядному зв'язку між предикативними частинами відсутня ієрархія в організації їх пропозитивного змісту. Оскільки вихідним в уявленні про семантичну структуру типових просторово-ототожнювальних речень є розуміння її як ієрархічно побудованого змісту, що виявляється у факті формування відношення включення між пропозиціями, то передумовою для визначення семантичної структури як асиметричної їх формальній організації є відсутність відношення включення в тому вигляді, як воно представлено в типових конструкціях, інша організація їх змісту.

Показником відхилення від типових відношень є обмеженість номінативних можливостей «співвідносного слова + підрядна частина» і навіть неможливість номінації за допомогою цього номінативного блоку.

Зміни у функціонуванні номінативного блоку є наслідком тої чи іншої модифікації їх змісту. Вони можуть бути викликані тим, що предикат включеної (залежної) пропозиції вступає в нехарактерні для нього відношення з предикатом пропозиції, яка включається (зумовленості, порівняння, зіставлення). У цьому випадку кожна з пропозицій є включеною в два ряди відношень: у відношення ієрархії, специфічне для просторово-ототожнювальних речень, а також у відношення, які характерні для розчленованих складнопідрядних речень, – як наслідок специфічного лексичного наповнення частин займенниково-співвідносних речень і, в першу чергу, семантичного типу предикатів. Таким чином, лексична семантика активно втручається у формування змісту речення: він набуває ознак, що властиві змісту речень іншого типу. Внаслідок цього зміст стає «асиметричним формі просторово-ототожнювальних речень: він не відповідає їх схемній семантиці, формується незалежно від неї.

Серед просторово-ототожнювальних речень є такі, зміст яких суттєво відрізняється від змісту типових речень невинуватеною для їх будови складністю або невинуватеною елементарністю.

Спрощення змісту спостерігається в просторово-ототожнювальних конструкціях, підрядна частина яких містить фразеологізми, значення яких дорівнює слову. Як наслідок одна з частин не формує пропозитивного змісту, семантика висловлення стає монопропозитивною, елементарною. Однак наявність фразеологізму не завжди пов'язана зі спрощенням змісту й втратою реченням поліпропозитивності. Цьому може перешкоджати процес дефразеологізації.

Складнопідрядні речення з фразеологізованою підрядною частиною на зразок: *Я, не довго думавши, зараз навітки туди, куди очі зирнули, а ноги понесли* (Прислів'я) вирізняються в системі складнопідрядних речень просторової семантики. Наведений приклад ілюструє наявність серед досліджуваних складнопідрядних речень, підрядна частина яких містить фразеологізм, елементарних симетричних конструкцій. Завдяки структурному формально-синтаксичному механізму фразеологізм сприймається буквально, мотивовано. Отже, в цьому випадку

спостерігається явище певної дефразеологізації, тобто прочитання фразеологізму як вільного словосполучення, яке втрачає свою усталеність.

Процес дефразеологізації відбувається в складнопідрядних реченнях з усталеними зворотами, які В. В. Виноградов назвав фразеологічними єдностями і фразеологічними сполученнями [2]. Річ у тім, що цим двом типам фразеологічних одиниць властива мотивація, опосередкована асоціативним зв'язком. Саме цей зв'язок і дає підстави для дефразеологізації. Зрозуміло, що для цього процесу не залучені усталені звороти, названі В. В. Виноградовим фразеологічними зрощеннями, тому що значення слів, що їх складають, не мотивовані, а значення виразу в цілому ніяк не пов'язане зі значенням його компонентів. Таким чином, процес дефразеологізації у досліджуваних складнопідрядних реченнях зумовлений ступенем з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики усього висловлення з семантикою окремих складників-компонентів.

Однак більшість просторово-ототожнювальних речень, підрядна частина яких містить фразеологізм, становлять асиметричні конструкції.

Як відомо, фразеологізми використовуються для надання мові емоційності, виразності, для влучного і яскравого відтворення емоцій людини з найрізноманітнішими відтінками, тобто семантика цих одиниць перебуває переважно у сфері суб'єктивно-модальних та емотивних виявів мовця. Суб'єкт, оцінюючи предмети або події, спирається на своє ставлення до об'єкта оцінки (подобається/не подобається), а також на стереотипні уявлення про об'єкт і шкалу оцінок, на якій розташовані ознаки, притаманні цьому об'єкту. При цьому оцінна шкала динамічна, вона розгортається у двох напрямках – у бік збільшення та у бік зменшення кількості певної ознаки [6].

Фразеологізована підрядна частина досліджуваних речень репрезентована дієслівним фразеологізмом із узагальненою семантикою процесуальності. Формально головним компонентом у складі цих комплексів є дієслова на позначення психічної та фізичної діяльності людини, а їхня структура є реченнєвою, завдяки чому такі фразеологізми можуть функціонувати як підрядна частина складних речень, наприклад: *Роздобули ми її там, де колись «козаки гуляли»* (П. Панч).

Із комунікативно-функціонального погляду фразеологізовані конструкції, маючи реченнєву структуру, формують значення, що дорівнює значенню слова. Внаслідок цього зміст підрядної частини являє собою не пропозицію як семантичну модель ситуації дійсності, а окремий змістовий компонент, не співвідносний ані з ситуацією, подією, станом речей, ані з предметним денотатом.

Фразеологізована підрядна частина у просторово-ототожнювальних реченнях із кореляційною єдністю *туди* – *де*, будучи співвідсною зі словом, здатна також виконувати номінативну функцію, коли значення фразеологізму ототожнюється зі значенням повнозначного слова, наприклад: *Мабуть, хотіла піти [туди], куди очі дивляться, і зосталася тут навіки* (В. Барка); *Дізнались би жандарми, так би і мене спровадили туди, куди Макар телят не ганяв* (О. Кониський); *...Цебто клопотать перед начальством і підговорювать дядьків на приговор, щоб запровадити «сяких-таких» туди, де козам роги правлять* (А. Тесленко); *Рубанеш одного, а вони селом навалаяться на тебе, дадуть, скільки влізе, духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (М. Стельмах). Такі фразеологічні одиниці в ролі підрядної частини являють собою живу номінативно-емотивну одиницю, яскравий засіб вираження почуттів, емоцій, реакцій, оцінок мовця [5, с. 88].

Заслужують на увагу також просторово-ототожнювальні речення, які відрізняються від схарактеризованих тим, що репрезентують у головній та підрядній частинах ситуації одного типу, однак у різному модусному обрамленні, як-от: *Посідали, де хто міг сісти; Він не зможе зробити і частини того тут, де міг би* (З гакети); *Помало розійшлися непомітно і, де хто міг, послули* (О. Довженко); *Було написано, що велика цариця, як рідна ненька, дарує запорожцям всі їхні провини, закликає повернутися до рідного краю і жити, де хто хоче* (А. Кащенко); *Зніметься оце чоловік, майне на вільні степи Катеринославські, або Херсонські, або й на Дін, оселиться, де знає, а через рік жінку з дітками викраде – переведе туди* (П. Мирний); *Рікою їздили люде [скрізь], куди треба...* (М. Грушевський); *Вже коли лисина світить – значить, кров перекипіла, вже лікарське око не зверне [туди], куди не слід* (О. Кониський); *Ходімо сину, до коваля, хай закує тебе в ланцюги, а тоді підемо [туди], куди хочеш* (В. Шевчук); *Ось бери в руки оцю мотузку і будеш закидати бороною [туди], куди треба, щоб за нами не залишалися грудки* (М. Тончаній); *Прийшло до Запорозької Січі російське військо, закувало січову старшину в кайдани, а в товариства одібрало зброю та звеліло всім іти [скрізь], хто куди знає* (А. Кащенко).

Головна та підрядна частина кожного з цих речень моделюють одну і ту ж ситуацію дійсності, формуючи типовий пропозитивний зміст «суб'єкт та його дія». Саме такого типу пропозиції можуть бути репрезентовані в межах просторово-ототожнювальних речень у різному модальному обрамленні. Зрозуміло, що, формуючи один і той самий пропозитивний зміст, предикативні частини містять або ті ж самі предикатні лексеми, або ж лексеми-синоніми. При цьому вжиті вони у супроводі різних модальних слів, пор.: «не зможе зробити» – «міг би зробити». Разом із модальним словом може уживатися одна з цих предикатних лексем (як правило, це предикатна лексема підрядної частини), пор.: «*посідали*» – «*могли сісти*». У більшості випадків позиція предиката при модальній лексемі в підрядній частині цих речень є незаміщеною, наприклад, пор.: *Вже коли лисина світить – значить, кров перекипіла, вже лікарське око не зверне туди, куди не слід* (О. Кониський) і «*не зверне туди, куди не слід звертати*»; *Ходімо сину, до коваля, хай закує тебе в ланцюги, а тоді підемо [туди], куди хочеш* (В. Шевчук) і «*підемо туди, куди хочеш піти*».

Тенденція до уживання цих конструкцій із незаміщеною позицією предикатної лексеми при модальних словах у підрядній частині є цілком зрозумілою, адже пропозитивний зміст, що дублює зміст головної частини, є надлишковим. Фактично пропозитивний зміст речень цього типу дорівнює одній пропозиції, те нове, що вносить у семантику висловлювання підрядна частина, вичерпується значенням модального слова, тобто значенням, яке формує його модус. Отже, пропозитивний зміст таких просторово-ототожнювальних речень є елементарним, що суперечить їх складній, поліпредикативній, будові. Все це засвідчує правомірність розгляду цих речень серед конструкцій асиметричного типу.

Семантичним ефектом такої організації речення є формування додаткових значень: значення оцінки, як, наприклад: «*лікарське око не зверне туди, куди не слід*» – «*лікар не помилявся, зробить правильний висновок*»; *будеш закидати бороною [туди], куди треба* – «*будеш закидати бороною у вірному напрямку, правильно*»; значення тотальності, необмеженості, наприклад: *іти [скрізь], хто куди знає* – «*іти у будь-якому напрямку*». Значення

необмеженості може акцентуватись завдяки препозиції підрядної частини: *Але спіленька й сонна директорова тітка Марфа де хоче, там і сидить* (Л. Різник).

Потрібно також відзначити, що речення цього типу виявляють тенденцію до утворення розмовних варіантів, коли співвідносне слово опускається. Якщо підрядна частина речень цього типу не містить інших, крім модальних, слів, то вона може втрачати предикативність і набувати статусу члена головної частини, наприклад, обставини місця: *Пішов куди треба, а я собі далі заснула* (Б. Лепкий).

Висновок. Дослідження семантики тих просторово-ототожнювальних речень, зміст яких асиметричний формі за рахунок спрощення підтверджує справедливості положення про те, що важливу роль в організації висловлення – складної реченнєвої структури – відіграє не тільки, а в ряді випадків і не стільки його синтаксична форма, включаючи засоби зв'язку між частинами, а організована взаємодія лексико-семантичного наповнення частин. Зважаючи на це, широту семантичних можливостей займенниково-співвідносних просторово-ототожнювальних речень слід пояснювати тією вільністю вибору лексичного наповнення частин, яку ця конструкція має завдяки асемантичності засобів зв'язку, що відрізняє її від конструкцій із лексично наповненими сполучниками. Саме займенникова природа кореляційних єдностей забезпечує можливість формування в них нетипового змісту, який виражається в розчленованих складнопідрядних реченнях. Дослідження відкриває перспективу аналізу речень із кореляційними єдностями, які також мають обставинні значення (*так-як, стільки-скільки* та под.). Лексичне наповнення таких речень може не відповідати їх структурній схемі – не підтримувати її. Завдяки цьому формується інший за типом зміст; який суттєво відрізняється від звичайного. Дослідження просторово-ототожнювальних речень може розглядатися як певна модель такого аналізу.

Джерела та література

1. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: дисс. ... канд. філол. наук. 10.02.01. / Арделян Марина Володимирівна. – Харків, 2002. – 211 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Ломакович С. В.: Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: дисс. ... д-ра філол. наук. 10.02.01. / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993, 382 с.
4. Ломакович С. В.: Роль формальных и смысловых признаков в организации сложноподчиненных предложений местоименно-соотносительного типа. In: Синтаксис: изучение и преподавание: Сб. работ учеников В.А. Белошапковой. Диалог. – М.: МГУ, 1997 – С. 122-136.
5. Личук М. До питання фразеології синтаксичних побудов / М. Личук // Актуальні проблеми синтаксису. Мат-ли Всеук.наук. конференції, присвяч. 85-річчю І.І. Слин'я. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – С. 88-89.
6. Sapir E. Grading: A study in Semantics / E. Sapir // Philos. Sci. – 1944. – vol. 11. – № 2.

УДК 811.161

Архипенко Л. М., Казимир І. І.

ПРО АДАПТАЦІЮ НОВІТНІХ АНГЛІЙСЬКИХ ЛЕКСЕМ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В роботі пропонується підхід до визначення ступеня адаптації заимствования в мові, який базується на основі поділу всього процесу адаптації на три етапи (етап початковий, етап поглиблений, етап повного освоєння), для кожного з яких розроблено свій перелік диференціальних ознак на всіх рівнях мовної системи.

Ключевые слова: лексические заимствования, иноязычное слово, англицизм, процесс адаптации, этапы адаптации, степень адаптации.

У роботі запропоновано підхід до визначення ступеня освоєння запозичення у мові і мовленні, який базується на основі поділу усього процесу адаптації на три етапи (етап початковий, етап поглиблений, етап повного освоєння), для кожного з яких розроблено свій перелік диференціальних ознак на всіх рівнях мовної системи.

Ключові слова: лексичне запозичення, іношомовне слово, англицизм, процес адаптації, етапи адаптації, ступінь адаптації.

In the Thesis there has been used the method of defining a mastering degree of borrowings in speaking and communication, which is based on the whole adaptation process division and is divided into three stages (the initial stage, the advanced stage the stage of full mastering). There has been collaborated the list of the differentiated features at all levels of the language system which enables to define the expediency and perspective of inclusion borrowed lexemes in the dictionary of the Ukrainian language.

Key words: lexical, borrowings, a foreign word, anglicism, adaptation process, adaptation periods, adaptation stage.

До числа процесів, які активно діють у сучасній українській мові, належить процес запозичення іношомовної лексики, специфіка якого, безумовно, не вичерпується тільки його інтенсивністю. Активізація процесу запозичення відбувається на тлі інших, не менш активних процесів у галузі лексики, які знаходять своє втілення у публіцистичному стилі як найбільш проникному й відкритому для всіх новоутворень.

У мовознавстві проблема збагачення мови численними іношомовними словами розглядається у багатьох дослідженнях, присвячених змінам у її лексичному складі. Серед них слід виділити роботи О. Потебні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, Л. Лисиченко, О. Муромцевої, Б. Ажнюка, О. Ахманової, Ю. Сорокіна, Л. Крисіна, Е. Хаугена, У. Вайнрайха. Значущість процесу запозичення іношомовної лексики в українську мову привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників в останнє десятиріччя ХХ ст. Зокрема, освоєння іношомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергєєва; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної; Д. Мазурик, О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови; лексико-семантичну рецепцію іношомовних слів в українській мові аналізує В. Симонок.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства принципового значення набуває питання про вироблення й удосконалення принципів та засад мовної політики, зокрема тих положень, що стосуються іношомовних запозичень. Інтенсифікація процесу запозичення й активна участь іношомовних слів у всіх основних мовних процесах сучасної української мови потребують не лише загального теоретичного осмислення, але й розробки конкретнішого механізму визначення етапів і ступенів адаптації запозичених лексем мовою-рецептором.

Такий напрямок наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є важливим і актуальним.

Мета дослідження – вироблення варіанта підходів до розмежування етапів процесу запозичення, окреслення диференційних лінгвальних ознак кожного з етапів для визначення ступеня адаптації іншомовного слова у мові та мовленні.

Погоджуючись із попередниками у поділі всього процесу запозичення на етапи, ми пропонуємо класифікацію ознак асимільованості іншомовного слова в українській мові, що базується на поділі усього процесу адаптації на три етапи: початковий етап, етап поглиблений і етап повного освоєння іншомовного слова.

Початковий етап адаптації – момент і початок процесу запозичення. Цьому етапу властиве графічне переоформлення іншомовного слова, перехід від латиниці до кирилиці.

Поглиблений етап адаптації – функціонування та використання у мовленні. На цьому етапі відбувається співвіднесення з граматичними категоріями української мови, виявляються парадигматичні зв'язки: полісемія, синонімія, антонімія.

Етап повної адаптації – лексикографічна обробка, регламентація; на цьому етапі з'являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція, визначення понять, входження до граматичних категорій української мови.

У роботі використовуємо важливі для нас терміни в таких значеннях: «етап» – «окремий момент, період, стадія в розвитку» [2, с. 267]; «ступінь» – «порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність чогось-небудь; міра вияву чогось-небудь» [2, с. 1210]; «рівень» – «підрозділ чогось-небудь цілого, отриманого при його розчленуванні» [2, с. 1032]. Для реалізації запропонованої класифікації слід з'ясувати диференційні ознаки, які характеризують кожен етап адаптації іншомовного слова мовою-рецептором на кожному з рівнів мовної системи: фонетичному, а також у сфері графіки й орфографії; лексико-семантичному; морфологічному, а також в галузі словотворення; синтаксичному.

Слід урахувати рівень мовленнєвий, комунікативний. За наявності диференційних ознак визначається ступінь освоєння іншомовного слова. Чим більше диференційних ознак має іншомовне слово на поглибленому етапі й на етапі повного освоєння, тим вищий ступінь освоєння іноземного слова в українській мові, і тим доцільніше його запозичення українською мовою.

Треба підкреслити, що з англійської мови в українську входить багато слів односкладних, які через простоту своєї фонетичної будови не можуть мати значних коливань у вимові та наголошуванні. Вони відразу ж (одномоментно) входять в українську мову й закріплюються в ній, характеризуючись високим ступенем освоєння слова на фонетичному рівні (*байт, файл, хім*).

На **фонетичному рівні початковий етап** освоєння іншомовного слова має такі диференційні ознаки: 1) передача іншомовного слова звуками української мови (фонетична субституція); 2) усунення м'якості у вимові аффрикати [дж] (*тинейджер – teenager, менеджер – manager, менеджмент – management, пейджер – pager, левелердж – leverage, дайджест – digest*); 3) англійські альвеолярні звуки [t], [d] змінюються на українські зубні (*дистриб'ютор – distributor, саміт – summit, холдинг – holding, трейдинг – trading*); 4) англійський альвеолярний звук [n] змінюється на український зубний звук [н] (*інкорпорація – incorporation, агенда – agenda, гендер – gender*); 5) англійський альвеолярний звук [l] може передаватися двома звуками [л] або [л'] (*холдинг – holding, дефолт – default, дилер – dealer, консалтинг – consulting, лізинг – leasing, лістинг – listing*); 6) усунення аспірації, характерної для англійської мови [p], [t], [k] перед наголошеним голосним (*тюнер – tuner, тинейджер – teenager*); 7) усунення дифтонгів, характерних для норм вимови англійської мови (*hiring – хайринг, engineering – інжиніринг, trader – трейдер; affidavit – афідевіт; alienation – алієнація*); 8) голосний звук [ʌ] передається як [а], [о], [у], [е] (*блокбастер, консалтинг, моніторинг, мультимедіа, паблісти, саміт*); 9) англійський звук [æ] передається звуком [а], або [е] (*гамбургер, саундтрек, джекет, екшн, істблїшмент, компакт, крекер, мас-медіа, менеджер, репатріація*); 10) вимова [o] у позиції стосовно приголосних з різним ступенем м'якості [^{*}o], або [Ö], або [o^{*}] (*моніторинг – monitoring, монетаризм – monetary*); 11) коливання у вимові приголосного (твердого чи м'якого) перед голосними переднього ряду [і], [и] у коренях слів (*тинейджер – тїнейджер*); 12) англійський задньоязиковий носовий сонант [ŋ], який є типовим англійським звуком, передається в українській мові сполученням двох звуків, кожен з яких відбиває диференційні ознаки англійської фонетики – носовим [н] та задньоязиковим [г] (*лізинг – leazing, бодібілдінг – body-building, лістинг – listing, дансинг – dancing*); 13) придиховий [h] передається як фарингальний [г] або як задньоязиковий [х] (*ноу-хау, лізгольд, хакер, холдинг (голдінг), хайринг (гайринг)*); 14) зміна англійського складоподілу на український, зміна кількості складів відповідно до української системи складоподілу; збільшення кількості складів у іншомовних запозиченнях, які в англійській мові були односкладними й закінчувалися німим [e] (*cruise – круїз, note(book) – ноут*); 15) збереження при входженні у мову-рецептор місця наголошення такого ж, як у мові-джерелі (*брóкер – brócker, рéслінг – wréstling*); 16) збереження деяких ознак іншомовності, у тому числі й немилозвучних для слуху носіїв української мови (*екшн, промоушн, паблік релейшнз (рілейшнз), кеш-н-кері*).

Поглиблений етап освоєння запозиченого слова на фонетичному рівні має такі диференційні ознаки: 1) удосконалення системи складоподілу запозичених слів відповідно до українських принципів складоподілу; 2) подальше пристосування іншомовного слова до орфоепічних та орфографічних норм української мови («правило дев'ятки»: *дилер, тинейджер, принтер*); усунення не властивого українській мові сполучення [нг] (*хайджекін – hijacking*); 3) коливання наголосу в бік мови-рецептора (*marketing – маркетинг; warrant – варант*).

Етап повного освоєння запозиченого слова на фонетичному рівні передбачає такі диференційні ознаки: 1) повна дія «правила дев'ятки» (*дивіденд, консигнатор, репринт*); 2) стабілізація наголосу: об'єднання іншомовних слів (англіцизмів) у групі за схожістю їх кінцевих елементів, що характеризується певним наголосом, наприклад: у двоскладових та трискладових іменниках на *-ер, -ор* наголос падає на перший склад: *кілер, дилер*; у двоскладових іменниках на *-инг (-інг)* наголос на першому складі (*лізинг, кліринг, допінг*); у словах більш складних, які закінчуються на *-инг*, наголос падає на передостанній склад (*інжиніринг, моніторинг, факторинг*); наголос у іменниках трискладових чи чотирискладових, які закінчуються на *-мент*, відповідає наголосу мови-джерела (*імпічмент, істблїшмент, менаджмент*), наголос у складних словах з компонентом *-мейкер* падає на його

передостанній склад (*іміджмейкер, відеомейкер, кліпмейкер*); поява характерного для української мови побічного наголосу; 3) повне закріплення фонетичних характеристик запозичених слів у вигляді, максимально наближеному до української фонетичної системи (*грант, сингл, стрингер, титестер, спреї, степлер*).

Початковий етап графемно-орфографічного освоєння іншомовного слова виявляється у: 1) передачі іншомовного слова буквами як українського, так і латинського алфавіту (*Інтернет – Internet, софт – Soft*); 2) написанні деяких іншомовних слів в українській мові у двох варіантах: з подвоєним приголосним (що є свідченням можливості запозичення через російське посередництво) і без подвоєння (*аффідевіт – афідевіт, лоббі – лобі*); 3) коливанні у написанні іншомовних слів залежно від транслітераційної чи транскрипційної передачі слова, наприклад: англійське *realtor* – транскрипційна передача на українську мову *рієлтер*, транслітераційна передача на українську мову – *рієлтор*; англійське *distributor* – транскрипційна передача – *дистриб'ютер, дистрибутер*, транслітераційна – *дистриб'ютор, дистрибутор*.

Аналіз графічного оформлення запозичених слів показує, що прийоми транскрипції і транслітерації нерідко співіснують, застосовуються до одних і тих же слів, що викликає труднощі під час пошуку їх у словниках. Уже в момент проникнення слово повинне читатися, вимовлятися, бути «внутрішньо озвученим». Ураховується той факт, що в англійській мові витримується історичний принцип графіки, за яким правила вимови мають суттєві розбіжності з графічним оформленням слова, воно переходить в українську мову з орієнтацією на звукове оформлення.

Поглиблений етап адаптації запозиченого слова має такі ознаки: 1) передача іншомовного запозичення тільки літерами українського алфавіту (*бізнес, боді-арт, драйв, лейбл*); 2) відсутність лапок і дужок, у які бралось запозичене слово або ж його значення, як свідчення того, що слово стало зрозумілішим, більш освоєним: «Зокрема запуск космічного апарата супутникового зв'язку та телерадіомовлення «Либідь» дасть змогу відкрити по 8 нових телевізійних та стереорадіо каналів, розгнута мережу відомчого й ділового мобільного супутникового зв'язку, нові технології системи «Інтернет», мережу телемедицини для системи охорони здоров'я, супутниковий пейджинг тощо» («Урядовий кур'єр», 1998 р. № 40-41, с. 6); «Декан факультету кібернетики Національного університету імені Тараса Шевченка професор Олег Закусило впевнений, що **Інтернет** в Україні нині не розкіш, а засіб для спілкування, навчання, ведення бізнесу, наукових досліджень» («Урядовий кур'єр», 2000 р., № 98, с. 9); 3) тенденція до подолання коливань у написанні іншомовних запозичень (*бодігарт, майкап, герл-френд, ланч*).

Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає: 1) вироблення єдиної форми в написанні того чи іншого запозиченого слова відповідно до українських орфографічних норм (*кастинг, дилер, брифінг, паркінг*); 2) написання запозичених слів згідно з українськими орфографічними правилами (*тинейджер, бізнес, брифінг, дансинг, інжиніринг*).

На **лексико-семантичному** рівні початковий етап освоєння іншомовного слова характеризується такими ознаками: 1) втрата екзотизмом чи варваризмом стилістичного відтінку. На нашу думку, всі слова, які потрапляють до мови-рецептора, тією чи іншою мірою проходять стадію варваризма чи екзотизма, оскільки запозичується поняття, реальність, нові для мови-рецептора й характерні тільки для країни джерела. Необхідні певний час, причини і фактори (зовнішні й внутрішні), які роблять слово «своїм». Іншомовне слово може пройти стадію екзотизма швидко – унаслідок швидкого запозичення чужої реальності, речі, поняття, а значить і слова, яке його виражає. В іншому ж випадку іншомовне слово може довго існувати у мові-рецепторі на рівні екзоніма; невизначеність меж значення, легкість семантичних зміщень; 2) пояснення значення слова у формі розгорнутого речення подається у дужках; 3) використання у мові-рецепторі двох однакових за значенням слів (дублетів): одне – запозичене, друге – власне, перевага власного слова або звороту над запозиченим словом.

Для поглибленого етапу освоєння іншомовного слова характерним є: 1) перетворення нейтральних екзотизмів на запозичені слова; 2) відсутність у дужках, лапках пояснення значення запозиченого слова; 3) визначеність значення, семантична точність; 4) перерозподіл значень іншомовного запозичення (звуження, розширення, спеціалізація значення, деталізація і конкретизація значення); 5) відсутність однослівного власного синоніма (не завжди); 6) можливість семантичної дублетності при кількісній перевазі запозиченого слова над власним; 7) зміна стилістичного відтінку слова.

Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає: 1) зникнення зі вживання (або інша спеціалізація) рідного слова, відсутність дублетності запозиченого й власного слова; 2) набуття запозиченим словом нового значення – прямого чи переносного, якого немає у мові-джерелі.

На **морфологічному рівні** початковий етап освоєння іншомовного слова передбачає такі диференційні ознаки: 1) належність іншомовного слова до граматичних класів і категорій мови-рецептора; 2) оформлення запозиченого слова граматичними засобами української мови: а) оформлення парадигми числа (в англійській мові множина позначається в іменниках звуком [s], але ця форма не усвідомлюється як показник множини в українській мові: *райтс (rights), ф'ючерс (futures)*). В українській мові такі іменники отримують «додатковий» український показник форми множини: *ф'ючерси, райтси*. Іноді показник множини в англійській мові під час адаптації українською мовою відкидається для зручності вимови: *charts – чарт-и*. Іменники, що вживаються в англійській мові тільки у формі однини, в українській мові отримують форму множини: *holding – холдинги* (у значенні «компанії, підприємства»). Такий процес відбувається у тому разі, якщо запозичений іменник можна перекласти українською мовою словом, яке має обидві форми числа: *брифінги (зустрічі), моніторинги (спостереження)*; б) оформлення форм роду (буквальні запозичення, що закінчуються на твердий приголосний, співвідносяться з іменниками чоловічого роду: *моніторинг, вендор, дефолт, дилінг*; слова, які закінчуються на м'який приголосний «л» (*онколь*), також переважно належать до чоловічого роду. Іменники, які закінчуються на голосний «і» або «у», належать до середнього роду й залишаються невідмінюваними (*роялті, делівері, ноу-хау, експроу*). Певну особливість в адаптації виявляють запозичені аббревіатури. Визначення їх роду відбувається за кінцевим звуком аббревіатури. Розшифрування для визначення роду за головним словом скороченого термінологічного словосполучення до уваги не береться, тому що головне слово часто або взагалі неможливо виявити: *КАФ (вартість і фрахт), СІФ (вартість страхування, фрахт)*. Тому запозичені аббревіатури вживаються в контекстах, які не потребують чіткого визначення роду, наприклад: «При продажу на умовах КАФ продавець зобов'язаний зафрахтувати судно і завантажити товар на його борт» («Бізнес», 1999 р., № 323, с. 44); «ЛІФО дозволяє залежно від кон'юнктури ринку зменшити або збільшити вартість наявних товарів» («Бізнес», 1999 р., № 323, с. 44). Отже, запозичені аббревіатури у більшості

випадків залишаються невідмінюваними іменниками (за деякими винятками: *спеціаліст з ніяру*). Рідше траплялася ситуація відтворення абrevіатур, коли кожен знак абrevіатури розшифровується (*PR – Public Relations*); потім транскрибується (*наблік релейшнз*); далі відбувається послідовний переклад українською мовою (*громадські зв'язки*); наступний етап – створення термінологічного сполучення з іншим порядком слів і зміною синтаксичних відношень (*зв'язки з громадськістю*); нове термінологічне сполучення знову може підлягати абrevіації вже в українській мові (*ЗГ*) і використовуватися засобами масової інформації; в) усічення англійських основ і їх оформлення українськими суфіксами (*crossing – кросування, hediging – ходжування, refunding – рефундування*).

Поглиблений етап освоєння запозиченого слова передбачає подальше додання ознак іншомовності: 1) об'єднання іншомовних запозичень, які належать до однієї частини мови, у групи з однотипними компонентами (*менеджер, дилер, дистриб'ютер*); 2) перехід запозичених іменників із розряду власних назв до загальних у процесі освоєння їх українською мовою (*Интернет – інтернет; Барбі – барбі*).

Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає: 1) повну стабілізацію однієї форми, яка є характерною для груп слів з однаковими компонентами; 2) повне подолання морфологічних ознак іншомовності (*export – exports – експорт, import – imports – імпорт*).

Визначення ступеня освоєння іншомовного слова **на рівні морфеміки та словотвору** також вимагає врахування диференційних ознак трьох етапів. Для початкового етапу освоєння іншомовного слова є характерним: 1) коливання у структурі іншомовного слова; 2) зміна морфемної членованості іншомовних слів у мові-рецепторі, опрощення (*business-бізнес, detention – детеншен*): а) утворення одного слова зі словосполучення (*lease holder – лізгольдер, on call – онколь, cover note – ковернот, leverage lease – левереджліз*); б) злиття складного слова, що пишеться у мові-джерелі через дефіс (*over-boat – овербот, over-draft – овердрафт, off-shore – офшор, time-sheet – таймшит*); 3) утворення нового слова в результаті переходу із однієї частини мови в іншу без використання словотвірних афіксів (конверсія, субстантивація) (*off-shore* (прикм.) – *офшор* (ім.)).

Поглиблений етап освоєння запозиченого слова передбачає: 1) виділення однакових компонентів у групах запозичених слів, об'єднаних схожістю кінцевих елементів, – іменники на *-er, -or, -мент, -инг, (-інг), -нес, -лес*; 2) подальший розвиток кінцевих компонентів у ролі нових суфіксодів, подекуди суфіксів, іншомовних слів в українській мові.

Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає: 1) стабілізацію структури запозиченого слова на морфемному рівні й при словотворенні; 2) участь запозичених слів у процесі словотворення через посередництво продуктивних суфіксів української мови: для прикметників – *-ськ-, -ов-, -н-*; для іменників – *-ство, -к*, (*спонсорський, спонсорство, кілерство, кілерський, тинейджерка, тинейджерський, бізнесменка, бізнесменський, демпінговий*); для дієслів – *-увати* (*спонсорувати*); 3) утворення складних слів на основі англійських слів та лексики мови-рецептора, або ж раніше запозичених слів, закріплення форми складних слів (*лізингодавець, лізингодержувач, ньюсмейкер, іміджмейкер, кліпмейкер*); (*топ-модель, шоу-балет, шоу-група, холдинг-компанія, хіт-парад, інтернет-клуб, серіал-шоу, спаринг-партнер*).

На **синтаксичному рівні** початковий етап освоєння іншомовного слова характеризується відсутністю синтаксичних зв'язків.

Поглиблений етап передбачає: 1) початок формування синтаксичних зв'язків; 2) активне використання деяких словосполучень.

Етап повного освоєння означає: 1) закріплення синтаксичних зв'язків; 2) активне використання всіх можливих словосполучень.

На **комунікативному рівні** початковий етап освоєння іншомовного слова передбачає: 1) початок функціонування іншомовного слова у мовленні; 2) розуміння більшістю пересічних носіїв літературної мови значень іншомовного слова неточно; 3) супроводження іншомовного слова коментарями; 4) сприйняття слова як чужорідного компонента мовлення усіма носіями мови.

Поглиблений етап освоєння передбачає: 1) активне використання запозиченого слова у мовленні; 2) розуміння більшістю носіїв мови точно лише найпоширенішого значення запозиченого слова; 3) використання іншомовного слова переважно без коментарів; 4) сприйняття слова як чужорідного компонента мовлення деякими носіями мови.

Етап повного освоєння означає: 1) активне використання слова у мовленні та включення його до словників української мови; 2) розуміння більшістю носіїв мови різних значень багатозначного запозиченого слова; 3) використання слова у мовленні без коментарів; 4) сприйняття слова як звичайного компонента мовлення усіма носіями мови.

Отже, кожному етапу освоєння іншомовного слова відповідає певний ступінь адаптації: для початкового етапу він низький, для поглибленого етапу – середній, а для етапу повного освоєння – найвищий. Якщо ж у слові наявні всі диференційні ознаки одного етапу й деякі ознаки другого етапу, має місце явище синкретичного характеру. Наявність таких явищ закономірна й зумовлена континуальним характером усієї системи мови в цілому. Для позначення цих випадків використовуємо такі терміни: ступінь нижчий за середній і ступінь вищий за середній. Іншомовні слова, які характеризуються середнім, вищим за середній і найвищим ступенем освоєння, мають перспективи повного закріплення у мові й у мовленні.

Визначивши екстралінгвальні та лінгвальні причини запозичення на сучасному етапі, встановивши диференційні ознаки освоєння іншомовного слова на кожному із мовних рівнів для кожного етапу запозичення, можна констатувати, що чим більше аргументованих мовних і позамовних причин, які викликали появу цього слова у мові-рецепторі, і чим більше диференційних ознак поглибленого етапу та етапу повного освоєння має іншомовне слово, тим вищий ступінь освоєння його у мові й перспективніше запозичення.

Джерела і література

- Архипенко Л. М. Етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних запозичень в українській мові (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) / Л. М. Архипенко. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 172 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

3. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – М.: Наука, 1996. – С. 147–154.
4. Муромцева О. Г. Про деякі активні процеси в словниковому складі української літературної мови кінця 80–90-х років XX ст. / О. Г. Муромцева // Українська мова мова: з минулого в майбутнє. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 115–116.
5. Словник іноземних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наук. Думка, 2000. – 680 с.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

УДК 372.881

Архипова Е. В.

РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ В РАЗВИТИИ СЛАВЯНСКОЙ ЛИНГВОДИДАКТИКИ (К 200-ЛЕТИЮ И.И. СРЕЗНЕВСКОГО И 90-ЛЕТИЮ Н. М. ШАНСКОГО)

Рассматривается роль выдающихся лексикографов 19 и 20 веков – И.И. Срезневского и Н.М. Шанского – в становлении славянской лексикографии и методики преподавания родного языка. Показано, что в своих работах ученые выражали общий социокультурный подход к изучению языка народа в единстве с его историей. Отмечена особая роль этого подхода для развития современной методической науки и практики.

Ключевые слова: историческая лексикография, И. И. Срезневский, Н. М. Шанский, славянская лингводидактика, методика обучения родному языку, русский язык.

Розглядається роль видатних лексикографів дев'ятнадцятого та двадцятого століть – І. І. Срезневського та М. М. Шанського – у становленні слов'янської лексикографії та методики викладання російської мови. Засвідчено, що у своїх працях учені висловлювали спільний соціокультурний підхід до вивчення рідної мови народу в єдності з його історією. Зазначено особливу роль цього підходу для розвитку сучасної методичної науки та практики.

Ключові слова: історична лексикографія, І. І. Срезневський, М. М. Шанський, слов'янська лінгводидактика, методика навчання рідної мови.

The role of outstanding lexicographers of the 19th and the 20th centuries – I.I. Sreznevsky and N.M. Schansky – in establishing the slavonic lexicography and methodics of the native language teaching is considered. It's shown that in their works the scientists expressed a general sociocultural approach to language learning in connection with the history of a nation. A special role of this approach in development of modern methodological science and practice is noted.

Key words: historical lexicography, I. I. Sreznevsky, N. M. Schansky, slavonic lingvodidactics, methodology of the native language teaching.

Историческая лексикография – особая область языкознания, которая, как показало время, влияет, хотя и опосредованно, на развитие лингводидактики. В свою очередь, историческая лексикология и лексикография, как и методика преподавания родного языка, будучи связанными общим предметом – языковой картиной мира личности в контексте истории языка и народа – представляются дисциплинами, оказавшими на только существенное влияние на развитие филологического образования в России, но и ставшими той основой, на которой базируются важнейшие принципы обучения русскому языку в 21 веке.

Совпадение во времени двух юбилеев – 200-летия академика И. И. Срезневского и 90-летия академика Н. М. Шанского в 2012 году – невольно побуждает к проведению параллелей. Сопоставления напрашиваются не случайно, ибо как временные рамки, так и пространственные позволяют усмотреть некую общность в судьбах этих ученых. Дело в том, что они – каждый по-своему – имеют отношение к Рязанской земле. Так, благодаря подвижническому труду ученицы Н. М. Шанского историка-лексикографа, профессора Галины Александровны Богатовой, уроженки Рязани, на родине Срезневского в селе Срезнево Рязанской области, где похоронен выдающийся ученый-славист И. И. Срезневский, был открыт музей, который стал центром паломничества деятелей науки, культуры, духовенства не только России, но и стран ближнего и дальнего зарубежья. В преддверии 200-летия академика И. И. Срезневского весь славянский мир готовится отметить это событие. Так, в Рязанском государственном университете, где почти 10 лет действует Центр славянской филологии и культуры, где открыт единственный в России музей академика И. И. Срезневского, это событие будет отмечено международным научным симпозиумом «Славянские языки, письменность, культура и образование». Имя академика И. И. Срезневского, ставшее символом единения всех славян, вновь привлечет на этот праздник славянской письменности и культуры гостей из многих стран, как это уже было в год празднования 190-летия ученого.

Еще один выдающийся лексикограф, академик Н. М. Шанский, 90-летие которого будет отмечаться научной общественностью тоже в 2012 году, в начале своего творческого пути преподавал в Рязанском пединституте. Будучи уже известным ученым, автором этимологических словарей, Николай Максимович стал почетным профессором РГУ имени С. А. Есенина и не раз выступал перед студентами и преподавателями вуза. Как очевидно, академики И. И. Срезневский и Н. М. Шанский, два ярких лексикографа и методиста, оказались связанными незримой нитью научного единства во времени и пространстве. Быть может, эти параллели внешние, но они существуют объективно. Есть и более серьезные, глубинные связи.

Ученые, посвятившие себя изучению истории языка, считают своим долгом оставить потомкам словари, которые могли бы помочь сохранить богатства славянских языков как нашего общего достояния. И не просто сохранить, но и приумножить. Измаил Срезневский, получивший образование в Харьковском университете, посвятивший три года своей жизни путешествию по славянским землям, оставил славянским народам свой словарь древнерусского языка по письменным памятникам. Этот трехтомный труд, как и имя самого ученого, стало символом единства всех славянских народов. «Материалы для словаря древнерусского языка» И. И. Срезневского и этимологические словари Н. М. Шанского – вехи в истории славянских языков, благодаря которым реально осуществляется связь времен. В XIX в. академик И. И. Срезневский заложил фундамент исторической лексикологии и лексикографии. А в XX в. академик Н. М. Шанский реализовал идею создания этимологического словаря, отражающего историю русского языка в контексте истории славянских народов.

Важной параллелью, на наш взгляд, является общее у ученых представление о подходах к изучению языка и его преподаванию. Одним из таких подходов является социокультурный. «Народ выражает себя всего полнее и вернее в языке своем. Народ и язык, один без другого, представлен быть не может» – так академик И. И. Срезневский выразил свой подход к изучению родного языка [1, с. 1]. Эти слова, прозвучавшие в 19 веке, стали программными для ученых-лингвистов и методистов века 21-го. Переключка эпох слышится и в программных заявлениях современных лингводидактов, среди которых особую значимость имеют слова создателя этимологического словаря русского языка академика Н. М. Шанского: «Будучи формой социальной памяти, язык является отражением национальной культуры народа, говорящего на нем. Он условие и продукт человеческой культуры, средство выражения самости народа и в то же время единство национального и интернационального. Именно поэтому обучение русскому языку должно быть неразрывно связано с усвоением культуры русского народа, а совершенствование методической системы обучения ему непосредственно сопряжено с последовательным включением в школьный курс национально-культурного компонента» [2, с. 4].

В России И. И. Срезневский впервые сказал о необходимости изучать язык славянский в единстве с историей народа. Эта идея воплотилась в его собственных трудах, она подхвачена в 20-ом веке лучшими представителями отечественной славистики. В трудах Н. М. Шанского мы находим продолжение и развитие идей И. И. Срезневского. И это не случайно, потому что в России издавна сложился тот тип ученого, который совмещает в себе черты глубокого мыслителя, лингвиста с чертами общественного деятеля: тип не кабинетного ученого, а просветителя, организатора науки. Так, академик Срезневский некоторое время был ректором Санкт-Петербургского университета, академик Шанский – директором НИИ ПЯНШ АПН. Ученый-славист 19-го века И. И. Срезневский являлся создателем и редактором «Известий Академии наук» – авторитетного научного издания середины 19 века. Академик Н. М. Шанский с 1963 года был бессменным редактором популярнейшего журнала для учителей-словесников «Русский язык в школе».

Социокультурный принцип определяет стратегию изучения языка через призму национальной культуры. Осознание того, что язык – это еще и культурный код нации, а не только средство общения и познания, приводит к необходимости осуществлять речевое развитие с учетом культурного фона, который стоит за каждой единицей языка.

Когда-то, в перестроечный период, в последнее десятилетие XX в., в российском образовании превалировало желание отойти от идеологии, что, в частности, выразилось в пересмотре текстов в учебниках русского языка. К сожалению, как это нередко бывает, отказ от многих текстов идеологического содержания неминуемо повлек за собой ослабление культурно-исторического фона, присутствовавшего всегда в учебниках словесности. Ушла нота духовности и патриотизма, что в свое время было сильным местом отечественной школы в целом и преподавания русской словесности – в частности. А ведь патриотизм – это качество народа, который уважает и себя, и других; это свидетельство высококоразвитого национального самосознания.

И вот в 1993 году, почти 20 лет назад, в журнале «Русский язык в школе» выходит программная статья Н. М. Шанского «Школьный курс русского языка: Актуальные проблемы и возможные решения». В ней прозвучали слова о необходимости введения этнокультурного компонента в содержание школьного языкового образования. Это означало возрождение лучших традиций русской классической школы с ее сильным воспитательным и духовным началом. Вспомним, что в программах земских школ на рубеже 19-20 веков было и мироведение, и отечествоведение.

Сегодня же этнокультурный компонент в содержании обучения родному языку – это не дань моде, это мощный фактор, напрямую влияющий на обучение языку как средству формирования национального самосознания. Это свидетельство возрождения лучших традиций отечественной словесности, которая всегда была сильна своей духовностью и патриотизмом, поскольку опиралась на принцип изучения истории славянских народов через изучение истории родного языка. Кстати, о воспитательной роли преподавания родного языка в свое время много говорила и выдающийся ученый-методист, чье 100-летие тоже будет отмечаться в 2012 году, – профессор Лидия Прокофьевна Федоренко, дочь украинского народа, ставшая выдающимся российским ученым.

Социокультурный принцип, этнокультурный компонент в содержании курса «Русский язык» означает воспитание в учащихся средствами языка патриотизма и духовности, присущей всем славянским народам. Наряду с этим вовсе не игнорируется и глобальный подход как принцип уважения к другим нациям и народностям – большим и малым. (Вспомним, что этот объединяющий фактор присутствовал в школе прошлого века, но, к сожалению, отчасти утрачен в последнее десятилетие. Социокультурный принцип предполагает, с одной стороны, приверженность общечеловеческим ценностям, уважение к другим народам, а с другой стороны – это тот национально-культурный фон, на котором и должно протекать обучение родному языку и формирование национальной языковой картины мира. Процесс речевого развития должен быть сопряжен с развитием национального самосознания и чувства причастности к великому братству славянских народов.

Юбилейные даты академика И. И. Срезневского и академика Н. М. Шанского позволили нам, осмысливая масштаб деятельности ученых, сделать обобщения, касающиеся славянской филологии и лингвометодической науки, и услышать переключку двух эпох. Отмеченные точки соприкосновения в творческом наследии двух академиков, единство их взглядов на историю родного языка и на его преподавание позволяют выявить преемственность и обозначить перспективы в развитии славянской лингводидактики. Главный же вывод состоит в том, что ученые-слависты объединены одной большой любовью – любовью к Родине. И общей, объединяющей идеей для лучших представителей славянской науки является идея неразрывной связи языка и истории славянских народов.

Источники и литература

1. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка и других славянских наречий / Срезневский И. И. – СПб.: Тип. В. С. Балашева, 1887. – 164 с.
2. Шанский Н. М. Школьный курс русского языка. (Актуальные проблемы и возможные решения) / Шанский Н. М. // Русский язык в школе. – 1993. – № 2. – С. 3-8.

ВИРАЖАЛЬНО-ЗОБРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ТЕКСТОТВОРЕННЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ПРИЙОМУ СИМУЛЯКРУ

Статья посвящена изучению выразительно-изобразительных средств текстообразования постмодернистского приема симулякра у современном художественном тексте. Именно благодаря симулякру создается новая искусственная реальность без оригинала, а художественный текст воспринимается как грандиозное накопление различных кодов, символов, артефактов, цитат, образов.

Ключевые слова: выразительно-изобразительные средства, постмодернистский художественный текст, текстообразование, симулякр.

Стаття присвячена вивченню виражально-зображальних засобів текстотворення постмодерністського прийому симулякру у сучасному художньому тексті. Саме завдяки симулякру твориться нова штучна реальність без оригіналу, а художній текст сприймається як грандіозне звалище різноманітних кодів, символів, артефактів, цитат, образів.

Ключові слова: виражально-зображальні засоби, постмодерністський художній текст, текстотворення, симулякр.

The article deals with defining stylistic peculiarities of postmodern postmodern simulacra in the aspect of text formation. The research also traces that due to simulacra it is possible to create a new artificial reality without the original and postmodern literary text is considered as a great hip of different codes, symbols, artifacts, quotations, images.

Key words: stylistic means, postmodern literary text, textformation, simulacra.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Реакцією постмодернізму на модерністську концепцію світу як хаосу стає освоєння цього хаосу, перетворення його на цілком природне середовище існування людини [7, с. 12; 11, с. 10; 18, с. 123]. Якщо фундамент класичної поетики становили образність, ієрархія цінностей, суб'єктність, то постмодерністська поетика опирається на зовнішню "зробленість", клішованість, конструювання, децентрацію, об'єктність [17, с. 123]. Якщо ідеалом модернізму був унікальний, індивідуальний стиль митця, то письменник-постмодерніст, упевнившись у хаотичності навколишнього інформаційного простору, надає перевагу компіляції вже відомих чужих ідей. За таких умов зміст постмодерністського твору виникає лише у процесі безпосереднього сприймання, а сама творчість автора-постмодерніста потребує відповідної "розкрутки", його визнання "сьогодні і зараз" [1, с.105]. У постмодерністській дійсності симулякр посідає те місце, яке традиційно належало образу. "Look" (зовнішній вигляд) як те, чим хочемо здаватися, що можна міняти залежно від ситуації, заміняє собою "style" (індивідуальний стиль) як те, якими ми є насправді. Симулякри перекомбінують традиційні естетичні коди за принципом реклами, конструюють об'єкти творчості як новомодні новинки, провокують дизайнізацію мистецтва, створюючи тим самим споживацьке середовище речей [15, с.111; 10; 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Симулякр* у перекладі з французької мови буквально означає "стереотип", "псевдоріч", "порожня форма". Сягаючи латинського *simulo* – "роблю вигляд, прикидаюся", у перекладі з англійської *simulacre* має те ж саме значення. У філософію постмодернізму термін "симулякр" увів Ж. Бодрійяр, який досить вдало застосовував його для характеристики широкого кола явищ – від загальнофілософських проблем сучасної свідомості до політики, літератури й мови [7, с. 128; 14, с. 29; 17, с. 127; 5, с. 321]. Згодом симулякр став одним із ключових понять постмодерністської поетики [1, с. 345; 16, с. 36; 17, с. 127]. Починаючи з латинських перекладів Платона, цей термін означав зображення, картинку, репрезентацію. Наприклад, фотографія – симулякр тієї реальності, яка на ній відображена, картини, малюнки на піску, переказ реальної історії своїми словами – теж симулякри [5, с. 322; 9, с. 370].

Мета статті – визначити стилістичні особливості текстотворення постмодерністського прийому симулякру у сучасному художньому тексті.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути поняття симулякру з погляду постмодерністської філософії;
- виявити виражально-зображальні засоби творення прийому симулякру в постмодерністському художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Симулякр можна визначити як термін філософії постмодернізму, що застосовується на позначення процесів "прояву гіперреального за допомогою моделей реального, що не мають власних джерел і реальності" [10, с. 10]. За Ж. Бодрійяром, це образ відсутньої дійсності, правдоподібна подоба, позбавлена оригіналу, поверхневий, гіперреалістичний об'єкт, за яким немає жодної реальності; порожня форма, самореференційний знак, артефакт сучасної свідомості, заснований лише на власній реальності [4; 19, с. 5; 14, с. 32].

Симуляція як поняття постструктуралізму фіксує феномен *тотальної семіотизації* буття аж до знаходження знаковою сферою статусу єдиної й самодостатньої реальності. Під дією симуляції відбувається заміна реального знаками реального. У результаті симулякр виявляється принципово невідповідним реальності, і якщо співвідноситься взагалі із чим-небудь, так це із такими ж симулякрами. Таким чином постмодерністська філософія задає розумовий простір, де ідентичність зразка й копії є оманю [3, с. 240].

У сучасних дослідженнях культури й естетики постмодернізму під симулякром розуміють саме *квазіреальність*. Наприклад, симулякром можна назвати картинку, яка здається цифровою фотографією чогось, але те, що вона зображує, насправді не існує й не існувало ніколи [9, с. 80]. Така підробка може бути створена за допомогою спеціального програмного забезпечення.

Симулякр ще визначають як видимість, що витіснила з естетики художній образ і зайняла його місце. Це так зване алібі, яке свідчить про дефіцит культури. Природний світ замінюється його штучною подобою, другою природою. Симулякри сприймаються як об'єкти третьої природи, за яких споживання випереджає виробництво, гроші замінюються кредитом – симулякром власності. Щоб перетворитися на завершений, або "чистий симулякр", образ, за Ж. Бодрійяром [10], проходить такі послідовні етапи:

- слугує відображенням базової реальності; маскує й спотворює базову реальність; маскує відсутність базової реальності; не має жодного відношення до будь-якої реальності; є власним чистим симулякром.

Як наслідок, виникає особливий світ моделей і симулякрів, що аж ніяк не співвідносяться з реальністю, але сприймаються набагато реальніше, ніж сама реальність. Світ, що ґрунтується тільки на самому собі, називають *гіперреальністю*, якою править симуляція, що видає відсутність за присутність і змішує будь-яку відмінність – між реальним і уявним.

Перекомбінуючи традиційні естетичні коди за принципом реклами, що конструює об'єкти як міфологізовані новинки, симулякр провокує дизайнізацію мистецтва, виводячи на перший план його вторинні функції, пов'язані зі створенням певного речового середовища, культурної аури. Перехідною ланкою між реальним об'єктом і симулякром виступає утворення, бідне за значенням, стереотип, псевдоріч. Естетика симулякру знаменує собою триумф ілюзії над метафорою, переобтяжений ентропією культурної енергії [4]. Якщо оригінальне класичне й масове серійне мистецтво можна вважати симулякрами першого й другого порядків, то фотографія й кінематограф знаменують третю стадію чистої симуляції, що витіснила репрезентацію [7, с. 57; 11, с. 38; 12, с. 57; 13, с. 20; 16, с. 113; 18].

У постмодерністській поетиці стверджується, що художній текст не відображає реальності, а творить симулякр, нову штучну реальність. Сприйняття світу як грандіозного звалища артефактів, традицій, образів і стилів, за умови відсутності системи координат та ієрархії цінностей, перетворює постмодерністський художній текст на випадковий бріколаж (нашарування несумісних у реальності подій), який постулює хаос як спосіб організації.

Сучасність – це "ера тотальної симуляції" [10, р. 87], а симуляційний характер новітніх соціальних і культурних феноменів виявляється скрізь. Так, наприклад, інформація не має жодного змісту, а лише "грає" в змісті, оскільки підмінює комунікацію симуляцією спілкування, що й породжує специфіку світовідчуття сучасного мас-медійного стану суспільства й суспільної свідомості. До прикладу, в оповіданні Д. Делілло *"The Most Photographed Barn in America"* ("Найпопулярніший сарай в Америці") [D] зовсім звичайний, на перший погляд, хлів стає симулякром – "розкрученим" туристичним брендом, образом, за допомогою якого маніпулюють масовою свідомістю, штучно створеною реальністю, за якою вже немає самого предмета: *No one sees the barn... once you've seen the signs about the barn, it becomes impossible to see the barn...* Ніхто не бачить цієї стайні, всі звертають увагу на ті речі, які наголошуються в путівниках: краєвид, аура, *Every photograph reinforces the aura. An accumulation of nameless energies...* невідома енергія *Being here is a kind of spiritual surrender*, духовна відданість, єднання з тисячами туристів, що вже були там, і ще будуть *The thousands who were here in the past, those who will come in the future*. Згодом цей сарай стає частиною колективного сприйняття *We've agreed to be part of a collective perception*, своєрідним релігійним досвідом *A religious experience in a way...* (D, p. 5). В контексті цього оповідання іменник "barn" втрачає своє денотативне значення "сарай", а набуває цілком інших: "краєвид", "аура", "невідома енергія", "духовна відданість", "колективне сприйняття", "релігійний досвід".

Створена у цьому творі гіперреальність породжується безумством досконалого і надточного відтворення та свавіллям рекламних технологій. Іронічність ситуації підсилюється пафосним, рекламним характером повісткування, що реалізується за допомогою непоширених або номінативних речень, каламбуром *They are taking pictures of taking pictures...* (вони фотографують, як інші фотографують), низкою риторичних запитань про те, як виглядав сарай до свого "зіркового" переродження *What did it look like, how was it different from other barns, how was it similar to other barns?*, безпосередньою апеляцією до читача та його причетності до описуваних подій, що виражається через анафоричний повтор займенника *we* (ми). *We're part of the aura. We're here, we're now*, та появу прислівників *here* (тут) та *now* (зараз).

У постмодерністській поетиці симулякр розуміють як особливий прийом, заснований на реконструюванні конотативних змістів висловлення в процесі художньої комунікації. Мова відступає, адже вона утворена з речень, що виступають від імені ідентичності. Будь-яка ідентичність у постмодерністському художньому тексті неможлива, оскільки неможлива фінальна ідентифікація, адже поняття в принципі не співвідносяться з реальністю. Отож, комунікація, що здійснюється за допомогою симулякру, заснована не на поєднанні семантично стійких поняттєвих полів учасників комунікації, а на когерентності конотативних конфігурацій сприйняття, тобто на кооперації *нестійких і щохвилиних семантичних асоціацій* комунікативних партнерів. Якщо на основі поняттєвого спілкування можливе стійке взаєморозуміння, то симулякр вважають тією формою, мотиви якої не тільки не підлягають визначенню, але й не намагаються самовизначатися [6, с. 70].

Постмодерністський прийом симулякру у художньому тексті створюється виразально-зображальними засобами, які передають неоднозначність, амбівалентність опозицій сучасного світу, де всі речі перестають бути самі собою, прагнуть вирватися за усталені межі, стати екстремальними. Світ стає прозорим і об'єктивним: життєва трагедія замінюється банальною церемонією, порнографія змішує сексуальність, інформація скасовує знання. Так, в оповіданні Д. Бартельмі *"The Captured Woman"* ("Захоплена жінка") у реченні: *I go into the kitchen and begin washing the dishes – the more scutwork you do, the kinder the Tight in which you are regarded, I have learned* (D, p. 256) вираз *"to wash dishes"* (мити посуд) переосмислюється, набуваючи значення "підкупатися", а іменник *"scutwork"* вживається у значенні "неважлива, незначна робота". Герой доходить висновку, що така праця може бути оцінена бонусами у сімейному житті: якщо чоловік миє посуд, то таким чином він проявляє своє турботливе ставлення до дружини. Отож миття посуду слугує симулякром турботи.

Отож, *постмодерністський прийом симулякру* ґрунтується на актуалізації у конкретному контексті додаткових (емоційних, оцінних, лінгвокультурних тощо) значень лексичних одиниць, які у свідомості носіїв мови тісно пов'язані з основними, словниковими.

Симулякр – це "передусім – злиття реального та уявлюваного – в одне операціональне ціле" [2, с. 238], у зв'язку з чим важко, а то й неможливо відрізнити підробку від справжнього. Унаслідок такого злиття "реальність перетворюється на гру в реальність" [8, с. 12], стає певною естетичною галюцинацією. У процесі симуляції відбувається взаємодія текстових світів через заміну у постмодерністському художньому тексті реального світу його копією, яка і так слугує копією [1, с. 348]. Це може бути проілюстровано на прикладі оповідання Д. Бартельмі *"Paraguay"* (Парагвай), де за основу повісткування береться форма туристичного путівника. Назви підрозділів про географічне положення країни, її фізичні особливості, склад населення, галузі економіки, цікаві для туристів місця формують умовно реальний світ, який, за читачькими очікуваннями, повинен наповнюватися фактуальною інформацією про реальну країну – Парагвай. Однак, насправді йдеться про нереальний Парагвай, містичну державу,

де тишу продають замість цементу *In the larger stores silence (damping materials) is sold in paper like cement*, "жителі скидають шкіру" *citizens shed their skins*, "мають однакові відбитки пальців" *Everyone in Paraguay has the same fingerprints* та "температурою регулюють швидкість свого пересування" *adults raise their walking speed and show morospontaneous movements as temperature rises*, де незвичні фізичні умови, за яких "з неба падають великі жовті краплі жиру" *Heavy yellow drops like pancake batter fall from the sky*. Зміст зазначених текстових фрагментів утворює квазіреальний світ дивної країни. З цією метою свідомо руйнуються логічні та семантичні зв'язки між словами, словосполученнями, реченнями та надфразними єдностями. Завдяки абсурдному світу квазі-Парагваю у постмодерністському художньому тексті створюється ефект на кшталт "Аліси у Країні Чудес", де реальність слугує своєрідним "віртуальним" світом, повністю позбавленим логіки та смислу. Така симуляція реальності, репрезентація того, чого насправді не існує створює образ відсутньої дійсності, "правдоподібну подобу, позбавлену оригіналу" [7, с. 204], за яким немає реальності.

Висновки. З проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що симулякр не пропонує реальність, а подає таку інформацію, що не є матеріальною реальністю і не підкріплена нічим, окрім знаків, штучно створених картинок, реклами, власних домислів. Ера знаків, що характеризує західноєвропейську естетику Нового часу, проходить кілька стадій розвитку, які позначені зростанням емансипації кодів щодо референтів. Віддзеркалення глибинної реальності змінюється деформацією, потім – маскуванням її відсутності і, нарешті, втратою будь-якого зв'язку з реальністю, заміною змісту анаграмою, видимості – симулякром.

Джерела та література

1. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): дис. д-ра філол. наук : 10.02.04 – германські мови / Оксана Андріївна Бабелюк. – К., 2010. – 422 с.
2. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Жан Бодріяр; пер. з фр. Л. Кононовича. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
3. Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едип / Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі. – К. : КАРМЕ-СІНТО, 1996. – 284 с.
4. Дианова В. М. Постмодернистская философия искусства: истоки и современность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://anthropology.ru/ru/texts/dianova/ppa.html>. – Заглавие с экрана.
5. Ильин И.П. Постмодернизм: Словарь терминов / Илья Петрович Ильин, РАН; Ин-т науч. информ. по обществ. наукам; науч. ред. А.Е. Махов. – М. : Intrada, 2000. – 384 с.
6. Клоссовски П. Бафомет / П. Клоссовски. Проза Актеона / М. Фуко; пер. с фр. В. Лапицкого. – СПб.: Академический проект, 2002. – 304 с. – Содерж.: Бафомет; Купание Дианы / П. Клоссовски; Проза Актеона / М. Фуко.
7. Маньковская Н. Б. Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс / Н. Б. Маньковская. – М. – СПб: Центр Гуманитарных Инициатив, Университетская книга, 2009. – 495 с.
8. Табачковский В. Г. Образ людини: від родової "всезагальності" до "тотальності індивідуальної екзистенції" // Людина в есенції: них та екзистенції них вимірах: Монографія / за ред. В. Г. Табачковського. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 9 – 83.
9. Цурганова Е. А. Западное литературоведение XX века. Энциклопедия. – М.: Intrada, 2004. – 560 с.
10. Baudrillard J. Simulacra and Simulation / J. Baudrillard. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – 108 p.
11. Connor S. Postmodernist Culture: An Introduction to Theories of the Contemporary. – Oxford and New York: Basil Blackwell, 1989. – 274 p.
12. Eagleton T. The Illusions of Postmodernism. – Oxford: Basil Blackwell, 1996. – 147 p.
13. Easthope A. Postmodernism and critical and cultural theory // The Routledge Companion to Postmodernism / ed. by S. Sim. – London and New York, 2001. – P. 15-27.
14. Grantlain H. Postmodernism and politics // The Routledge Companion to Postmodernism / ed. by S. Sim. – London and New York, 2001. – P. 28-40.
15. Jameson F. Postmodernism and consumer society / Fredric Jameson // The Antiaesthetic: Essays on Postmodern Culture / ed. by Forster H. – Port Townsend, 1984. – P. 111-126.
16. Jameson F. Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. – Durham, NC: Duke University Press, 1991. – 438 p.
17. Lewis B. Postmodernism and literature // The Routledge Companion to Postmodernism / ed. by S. Sim. – London and New York, 2001. – P. 121-133.
18. McRobbie A. Postmodernism and Popular Culture. – London and New York: Routledge, 1994. – 355 p.
19. Sim S. Postmodernism and philosophy // The Routledge Companion to Postmodernism / ed. by S. Sim. – London and New York, 2001. – P. 3-14.
20. [B] – Barthelemy D. Sixty stories / Donald Barthelemy. – London: Minerva, 1991 – 456.
21. [D] – DeLillo The Most Photographed Barn In America. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://checkinarchitecture.blogspot.com/2008/07/most-photographed-barn-in-america-from.html>. – Заголовок з екрану.

УДК [81'42:821.161.1-6](477.54/.62) «20»

Бабенко О. А., Джим Е.

ЭПИСТОЛЯРНЫЕ ТЕКСТЫ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ СЛОБОЖАНЩИНЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье рассмотрены некоторые дискурсивные стилистические особенности текстов эпистолярного начала XX века на материале дружеской переписки русскоязычной интеллигенции Слобожанщины. Исследованы этикетные формы обращения, фразеологизмы эпистолярного как особые языковые единицы с выраженным стилистическим предназначением.

Ключевые слова: текст, дискурс, эпистолярный, этикетно-эпистолярные единицы, фразеологические единицы.

У статті розглянуто деякі дискурсивні стилістичні особливості текстів епістолярію початку XX ст. на матеріалі дружнього листування російськомовної інтелігенції Слобожанщини. Досліджено етикетні формули звертань, фразеологізми епістолярію як особливі мовні одиниці з вираженим стилістичним призначенням.

Ключові слова: текст, дискурс, епістолярій, етикетно-епістолярні одиниці, фразеологічні одиниці.

The article deal with some discourse stylistic peculiarities of the texts of epistolary genre in the beginning of the XX century based on the materials of friendly correspondence between Russian-speaking intellectuals of Slobods'ka Ukraine. The etiquette forms of address and epistolary phraseological units as special language units, having brightly expressed stylistic predestination, are analyzed.

Key words: text, discourse, epistolary genre, etiquette-epistolary units , phraseological units.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими заданиями. На современном этапе развития общества как никогда актуальной является проблема коммуникативной культуры общества, формирование которой невозможно без соблюдения носителями языка принципов неконфликтного общения, знаний о его атмосфере, стратегии и тактике [2, с. 222], а также без овладения всеми коммуникантами текстологическими и стилистическими навыками, поскольку именно они являются основными составляющими коммуникативно целесообразной речи. Современные исследования в области лингвистики доказывают, что текст, в котором ярко проявляется языковая личность говорящего, становится дискурсом – явлением культуры, средством коммуникации, которое учитывает этнолингвистические и стилистические признаки общения, интегрирует в себе образ внеязыковой действительности и реализует ее через специфическую структуру, языковые формулы [7, с. 67].

В связи с этим особую актуальность приобретает исследование стилистики текстов эпистолярной прозы начала XX столетия как проявления языковой культуры того времени и в определенной мере образца для формирования языковых предпочтений современной молодежи.

Анализ последних исследований и публикаций.

Теоретической базой исследования являются труды по текстологии и теории дискурса Д. Баранника, Ф. Бацевича, Л. Лосева, Ю. Лотмана, А. Пятигорского, Т. Радзиевской, Б. Успенского и других. Ф. Бацевич считает текст «*воплощением ... коммуникации, результатом общения*», соотнося его, таким образом, с понятием «дискурс» [2]. Созданный кем-то в определенный момент в конкретной ситуации текст вследствие интерпретационной деятельности адресата наполняется индивидуальным, личностным смыслом, то есть превращается в дискурс – интерактивную единицу.

Эпистолярный дискурс как неотъемлемый атрибут межличностной коммуникации в разных ее проявлениях был исследован А. Акишиной, Н. Белуновой, А. Курьянович, которые определяют эпистолярный дискурс как «*ряд текстов определенной жанрово-стилевой принадлежности в единстве их лингвистических и кстралингвистических аспектов рассмотрения, за которыми стоит одна и та же языковая личность автора*» [4, с. 146-150]

Для современной лингвистики текста актуальным является исследование проблемы *взаимосвязи текста (в частности, эпистолярного) с его стилевой маркированностью*, что отображено в исследовании Н. Павлик [6, с. 206-210], где особое внимание автора уделено использованию эмоционально окрашенной лексики, служащей для описания чувств, а также передачи эмоциональных оттенков в оценке явлений, событий, людей и т. п. в эпистолярной.

Таким образом, лексика и фразеология писем нуждается, по нашему мнению, в рассмотрении с точки зрения текстологии и стилистики одновременно.

Формулировка целей статьи. Цель статьи – анализ дискурсивных стилистических особенностей текстов эпистолярной начала XX века на материале дружеской переписки русскоязычной интеллигенции Слобожанщины – потомков поэта-романтика XIX века Михаила Петренко, – впервые вводимой нами в научный оборот.

Изложение основного материала исследования. Современное развитие стилистики как науки связано с постепенным формированием в языкознании ее коммуникативно-функциональной парадигмы, что отображено исследованиях В. Виноградова, Л. Мацько, О. Сидоренко. В плане дефиниции основного понятия стилистики «функциональный стиль» теоретически значимой является позиция С. Ермоленко, которая определяет функциональный стиль как «общественно определенные, коллективно осознанные, традиционно используемые типы языка, характерные для разных участков языковой деятельности» [3].

Проведенный С. Фесенко анализ литературы по проблемам определения статуса эпистолярной показал, что среди исследователей нет единства мнений в вопросе стилевой, жанровой и дискурсивной дифференциации писем. Эпистолярный трактуется как 1) функциональный стиль, 2) жанр, 3) синтез различных жанров и стилей, 4) форма содружества литературы с жизнью 5) речевой жанр, 6) дискурс [9].

Актуальными для нас являются исследования А. Ефимова, Л. Мацько, К. Ленец и др. Ученые определяют эпистолярную речь как отдельный функциональный стиль. Приверженцы другой позиции – Т. Винокур, С. Гиндин, В. Наер, М. Кожина, Н. Павлик, Т. Радзиевская – предлагают определение эпистолярной как межстилевого явления, способного существовать в рамках того или иного функционального стиля или за их границами [5, с. 39-47].

В контексте исследования дискурсивных стилевых особенностей эпистолярной актуальными являются труды Ф. Бацевича, Н. Болотновой, М. Кожиной. Характеризуя человека как языковую личность, субъект коммуникации, ученые выделяют такие категории, как «стиль общения», «идиостиль», определяя *стиль общения* как индивидуальную стабильную форму коммуникативного поведения человека, проявляющуюся в любых условиях общения, а *идиостиль* – как неповторимый способ общения, совокупность языковых и неязыковых составляющих языковой и коммуникативной компетентностей отдельного носителя языка; неотъемлемую составляющую коммуникации, связанную непосредственно с тональностью и атмосферой общения [2, с. 222, 240], стиль личности во всем многообразии ее многоуровневых текстовых проявлений [8, с. 159]. Разные литературные жанры в разной степени отражают языковую специфику личности.

Эпистолярный жанр можно назвать универсальным, так как он особенно благоприятен для исследования языковой личности, поскольку стилистическая маркированность речи говорящего является выразительной чертой его идиостиля, что, безусловно, проявляется в процессе дружеской переписки благодаря использованию определенных этикетно-эпистолярных единиц, отборе речевых средств и своеобразном их применении. Под этикетно-эпистолярными единицами в данной работе понимаются ситуативно обусловленные, коммуникативно направленные, тематически сопряженные, взаимосвязанные и взаимозависимые устойчивые формулы общения. Выбор этикетных форм обращения определяется нормами русского речевого этикета. Рассмотрим более детально этикетные формы обращения в эпистолярной начала XX века.

Материалом исследования стали дружеские письма представителей русскоязычной интеллигенции одного из районов Слободской Украины – г. Славянска Донецкой области – внучатых племянников известного украинского поэта-романтика XIX века Михаила Петренко – впервые введенные нами в научный оборот. Обращение к эпистолярному наследию творческой интеллигенции является не случайным, поскольку дружеские письма писателей, театральных деятелей, художников конца XIX – начала XX веков имеют большое значение для современной культуры как в собственно языковом отношении (особенно в свете современной языковой ситуации),

так и в культурно-историческом.

Творческая интеллигенция была носителем элитарной речевой культуры, что проявлялось, прежде всего, в особом языковом вкусе, простоте и живости построения фразы, явном самоконтроле речевого поведения. Именно в дружеских письмах, характерной чертой которых была «раскованность», содержательная свобода, доверительно-дружеские отношения между коммуникантами, проявилась языковая культура и обнаружилась система речевых предпочтений носителей языка того времени.

Этикет письма – это часть речевого этикета вообще, однако особая его часть, поскольку контакт между общающимися происходит не непосредственно, а дистантно во времени и пространстве, в письменной форме. И временно-пространственная дистантность, и письменная форма диктуют выбор определенных языковых средств, отличающихся от средств устного речевого этикета. Дистантность «собеседников» в пространстве предполагает сравнительную полноту конструкций, развернутость, последовательность изложения, то есть те особенности, которые характерны для монологической речи. Однако письмо нельзя назвать монологом в полном смысле, так как наличие конкретного адресата, а главное – предполагаемого его ответа вызывает и диалоговые формы общения (приветствие, прощание, обращение и т. п.) [1, с. 3-9].

Рассмотрим более детально этикетно-эпистолярные и фразеологические единицы исследуемых писем как выразительные средства эпистолярного дискурса.

В проанализированных письмах самое большое распространение получили обращения, которые выражают особое доверительное, дружеское расположение к адресату. Это достигается путем использования необычных обращений-номинаций: *Чертеночек, Мишук, Леноч, голубчик*; эпитетов: *милая, славный*. Они предопределяют тональность письма в целом, выполняют характеризующую функцию, выражают особое, доверительное отношение к адресату.

Форма обращения со словом *дорогой* является широко распространенной. Причем слово *дорогой* носит в этом случае нейтральный характер. Как нейтральное слово оно противопоставлено, с одной стороны, таким «ласковым», «интимным» словам, как *милая, милый*, а с другой стороны, таким «официальным» словам, как *многоуважаемый* и т. п.

Заметим, что в эпистолярной Слобожанщины начала XX века отсутствуют обращения *сударь, сударыня, милостивый государь, madam, mademoiselle*, характерные для переписки XIX века. Обращение *mademoiselle (m-lle)* встречается лишь в оформлении адреса. Вместе с этим, в исследуемых эпистолярных текстах отсутствуют также обращения «товарищ», «гражданин», широко распространенные в переписке, начиная с 20-х годов XX столетия.

Этикетно маркированными являются итоговые фразы и подписи в конце писем: *расположенная к вам..., до гроба твой..., с уважением..., кланяюсь друзьям и знакомым...* и т. п. На наш взгляд, они определенным образом передают языковую культуру и дух того времени. Такую же роль в исследуемых текстах играют устаревшие слова и формы *дивный, непременно, право, очи, ну-с* и т. п.

Особый интерес для нас представляет исследование *фразеологических единиц дружеских писем* как одного из выразительных стилистических средств эпистолярной. Актуальным в данном разрезе является исследование фразеологии дружеского эпистолярного дискурса О. Фесенко, в котором автором разработана классификация фразеологизмов по типам категориальных значений; основными критериями выделения фразеологизма являются: наличие целостного фразеологического значения, раздельнооформленность и соотносимость фразеологической единицы со словом определенной части речи [7].

Результаты исследования О. Фесенко дали возможность выделить и проклассифицировать фразеологический материал 29 текстов эпистолярных текстов русскоязычной интеллигенции Слобожанщины начала XX века, в котором нами выделено 57 фразеологизмов и устойчивых фразеологических сочетаний:

качественно обстоятельственные фразеологические единицы: *на днях* (обозначает событие, связанное с отрезком времени); *от всей души, до гроба (твой), отчасти* (со значением меры и степени); *не медля и одной секунды* (способа и образа действия); *до основания* (со значением качества и характера действия); *по-старому* (способа и образа действия); *как громом поразила, как манна небесной, как ведьма, как следует* (сравнительно-уподобительные);

процессуальные фразеологические единицы: *воздать хвалу, ругать...на всех перекрестках, ни слова, выразил желание* (со значением говорения); *это будет жертвой с твоей стороны, неотрывно стоят предо мной, внести успокоение* (со значением психологического воздействия); *не попала... в руки, взял от ... все* (со значением обладания); *урви немного времени, решит мою участь, не сдержанного тобой ... слова* (со значением деятельности человека); *доживаю... последние дни* (со значением пребывания, существования);

грамматические фразеологические единицы: *все равно, вот уж , ну и что ж, прежде всего, так значит, я ведь* (фразеологические частицы с семантической и синтаксической ролью выражения отношения говорящего к высказываемому с особым выделением какого-либо момента или стороны в этом высказывании); *до сих пор* (фразеологические предлоги, характеризующиеся категориальным значением отношения предмета к предмету, явлению, ситуации); *но если... тогда, не только ... но и* (фразеологические союзы с семантикой и функцией средства связи слов, целых предложений);

призначные фразеологические единицы: *все живы-здоровы* (физическое состояние человека);

модальные фразеологические единицы: *во чтобы то ни стало* (выражение ограничительного значения); *будь что будет, ей-богу, даст Бог, ей-ей* (отношение уверенности-неуверенности); *до свидания / до скорого свидания* (этикетные фразы-прощание); *шут с ними* (отношение говорящего к высказанной мысли); *слава Богу* (положительная эмоциональная оценка событий); *Боже-Боже* (просьба); *сердечный привет и наилучшие пожелания, кланяюсь друзьям и знакомым* (пожелание);

предметные фразеологические единицы: *утро любви, о милых днях, удобный случай, дела незавидны* (со значением отрезка времени); *что нового, честная компания* (со значением отвлеченного понятия);

количественные фразеологизмы: *три слова* (обозначают отсутствие количества).

Выводы исследования и перспективы дальнейшего развития проблемы. Результаты исследований позволяют нам сделать вывод о том, что дружеские письма русскоязычной интеллигенции г. Славянска начала XX столетия являются уникальным объектом изучения лингвистики. Они, с одной стороны, отражают особенности

происходящих в языке изменений, с другой – позволяют проанализировать проявления дискурсивной природы эпистолярного взаимодействия. Формирование культуры речи современных носителей языка невозможно без глубокого их изучения лучших проявлений языковой культуры прошлого, овладения коммуникантов стилистическими средствами, в частности, этикетно-эпистолярными и фразеологическими единицами как выразительными средствами текстов эпистолярного стиля.

Кроме того, расшифрованные нами тексты писем потомков поэта-романтика XIX ст. М.Н. Петренко (29 образцов) на почтовых открытках являются интереснейшим лингвистическим, историческим, краеведческим, биографическим материалом, который требует дальнейшего исследования; они помогают восстановить некоторые элементы уклада жизни интеллигенции г. Славянска начала прошлого столетия, воссоздать ее образы, увидеть документальное подтверждение событий, описанных в исторической литературе.

Источники и литература

1. Акишина А. А. Этикет русского письма / А. А. Акишина, Н. И. Формановская – М.: 1983. – 192 с. – С. 3-9.
2. Бацивч Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: Монографія / Ф. С. Бацивч – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с. – С. 222.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика і культура мови). / С. Я. Єрмоленко – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Курьянович А. Функциональные возможности эпистолярного дискурса как особой формы межличностной коммуникации / А.В. Курьянович // Вестник Томского гос. пед. ун-та. 2009. Вып. 9 (87), С. 146-150.
5. Наер В. К проблеме жанра в системе функционально-стилистической дифференциации языка / В. Л. Наер // Стилистические аспекты устной и письменной коммуникации. – М.: МПНП, 1987. – С. 39–47.
6. Павлик Н. Засоби вираження емоційного стану в українському епістолярному дискурсі / Н. В. Павлик // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. ст. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 206-210.
7. Радзівська Т. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівська, М. М. Пешак (ред.); НАН України, Ін-т укр. мови. – 2 вид., стер. – К., 1998. – 191 с. – С. 67.
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. Кожиной]. – М.: Наука, 2003. – 696 с.
9. Фесенко О. П. Комплексное исследование фразеологии дружеского эпистолярного дискурса первой трети XIX века: автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филологич. наук: спец. 10.02.01 / О. П. Фесенко. – Томск, 2009. – 37 с.

УДК 81'27

Баранова О. И.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ СТУДЕНТА-ФИЛОЛОГА

В статье рассматривается формирование межкультурной компетенции студента-филолога посредством англоязычного молодежного сленга

Ключевые слова: межкультурная компетенция, сленг, студент-филолог.

У статті розглядається формування міжкультурної компетенції за допомогою англomовного молодіжного сленгу.

Ключові слова: Міжкультурна компетенція, сленг, студент-філолог.

The article deals with the formation of a student-philologist's intercultural competence by means of English language youth slang.

Key words: Intercultural competence, slang, student-philologist.

Цель статьи – показать особенности формирования межкультурной компетенции студента-филолога посредством англоязычного молодежного сленга.

Студент, изучающий иностранные языки, должен обладать межкультурной компетенцией. Это компетенция особой природы. Она не тождественна коммуникативной компетенции носителя языка и может быть присуща только межкультурному коммуниканту – *языковой личности*, познавшей посредством изучения языков как особенности разных культур, так и особенности их (культур) взаимодействия (под *языковой личностью* Ю.Н. Караулов понимает совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им текстов) [1]. Межкультурная компетенция – это такая способность, которая позволяет языковой личности выйти за пределы собственной культуры и приобрести качества медиатора культур, не утрачивая собственной культурной идентичности.

Таким образом, студент, приобретая межкультурную компетенцию, формируется в мультикультурную личность (*вторичную языковую личность* – т. е. способность человека к общению на межкультурном уровне, термин И. И. Халеевой), которая обладает гибкостью, позволяющей приспособиться к любой ситуации и креативно управлять любым межкультурным напряжением и возможным конфликтом [4]. Межкультурная компетенция (в ее взаимосвязи с коммуникативной компетенцией) выступает в качестве одного из показателей сформированности вторичной языковой личности, поскольку межкультурная компетенция связана с осмыслением картины мира иной социокультуры, познанием смысловых ориентиров другого лингвоэтносоциума, умением видеть сходство и различия между общающимися культурами и применять их в контексте межкультурного общения. При этом личность достигает максимальной способности общаться с индивидами из различных культур и принимать решения независимо от нормативных действий и ценностей данной культуры» По мнению И.Ф. Птицыной, межкультурная компетенция вторичной языковой личности студентов это способность воспринимать, понимать и интерпретировать феномены иной культуры, умение сравнивать их с феноменами собственной культуры, встраивать их в свою картину мира. Исследователь выделяет в структуре межкультурной компетенции прагматический, когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты [3].

Прагматический компонент формирует у студентов страноведческие знания, умения и навыки, способствующие приобщению к этнолингвокультурным ценностям страны изучаемого языка и практическому использованию иностранного языка. Когнитивный компонент формирует базисные когнитивные структуры, обеспечивающие им восприятие и понимание языка и мира иной социокультурной общности, он связан с такими категориями, как знания, мышление и процессы понимания, восприятие и понимание феноменов другой культуры, сравнение их с собственным мировидением и культурным опытом, нахождение между ними различий и общности.

Эмоциональный компонент вырабатывает у студентов положительное отношение к изучаемому языку, к культуре народа, говорящего на этом языке, чуткое отношение и интерес к феноменам иной ментальности. Поведенческий компонент представлен знаниями норм повседневного этикета общения, отражающими особенности речевого поведения и национальной ментальности носителя языка, знаниями невербальных средств общения, принятых в данном культурном обществе.

Рассматривая коммуникативную и межкультурную компетенции, мы можем провести между ними качественную отличительную черту. Коммуникативная компетенция – это компетенция в говорении, чтении, письме и аудировании. Немаловажными составляющими коммуникативной компетенции есть *стратегическая компетенция*, которая предполагает использование вербальной и невербальной коммуникативных стратегий и тактик. Мы считаем, что коммуникативная компетенция представляет собой адекватное использование языковых средств (грамматики, лексики, паремий и т. д.) в процессе межкультурной коммуникации. Межкультурная компетенция же позволяет учащемуся постичь «дух народа» изучаемого языка, его культурную специфику, в полной мере овладеть феноменами изучаемой лингвокультуры.

Многочисленные примеры из исторической практики взаимодействия культур свидетельствуют, что в самом процессе межкультурной коммуникации изначально заложен конфликтный потенциал. На пути к взаимопониманию в процессе коммуникации люди, сталкиваясь с разнообразными этнокультурными интересами и различиями, вынуждены добиваться более полного и адекватного понимания себя и партнеров. Для этого зачастую приходится пересматривать некоторые ценности собственной культуры. В связи с этим в свете проблемы межкультурной компетенции актуальной становится проблема взаимопонимания, поскольку во многих практических ситуациях общения индивид сталкивается с тем, что его слова неправильно воспринимаются партнером, т. е. в процессе межкультурной коммуникации возникают затруднения, барьеры в общении. Одним из таких барьеров является иноязычный сленг. Сленг – «это особый периферийный лексический пласт, лежащий как вне пределов литературной разговорной речи, так и вне границ диалектов общенационального английского языка, включающий в себя, с одной стороны, слой специфической лексики и фразеологии профессиональных говоров, социальных жаргонов и аргос преступного мира, и, с другой, слой широко распространенной и общепонятной эмоционально-экспрессивной лексики и фразеологии нелитературной речи» [5].

Украинский студент, попадая в иноязычную среду «теряется» в разнообразии языковых форм живого разговорного языка, который достаточно отличается от того книжного английского, преподаваемого в университете. Совокупность такого рода факторов порождает так называемый «культурный шок», который может препятствовать успешной деятельности студента или выпускника вуза на первых этапах пребывания в англоязычной стране. В чужой стране молодой человек или девушка, в первую очередь стремится навести контакт со сверстниками, которые без сомнения используют сленг в своей повседневной речи. Потому именно *молодежный сленг*, как мы считаем, является интересным явлением для изучения как fascinativное и контактоустанавливающее средство.

Для каждого общества характерно наличие нормативной культуры с тщательно разработанной системой стандартизованных правил, что характерно для сфер коммуникации и деятельности. Подобные обобщенные шаблоны, регулирующие поведение индивидов, закрепляются обществом и государством в качестве социальных норм. Однако «любая культура демонстрирует сложный спектр субкультурных элементов», и следовательно, официальная культура никогда не является в развитом обществе единственной, на ее фоне всегда существуют различные суб- и контркультуры, которые отгораживаются от магистрального направления развития или противопоставляют себя ему, приводя в движение механизм социодинамики.

Молодежный сленг представляет собой именно такой код, который соответствует данному стилю общения. Жаргонная лексика, являясь лексикой ограниченного употребления и функционируя в пределах ограниченной группы носителей, при этом свободно вступает во взаимодействие с различными лексическими единицами, которые бытуют как внутри данного языка в процессе взаимодействия разных стилей, так и в других языках. Сленг оперирует образными и емкими номинациями реалий своего социума, что способствует достижению максимальной экспрессивной окрашенности речи и позволяет достичь речевых целей (выражение эмоций, отношения к собеседнику и к предмету речи) наиболее однозначным способом.

Обработав научный материал, а также проведя опрос среди украинских студентов, побывавших в англоязычных странах и опросив американских студентов, живущих в Украине, мы выделили несколько источников англоязычного сленга, которые составляют наибольшую трудность для изучающих английский язык:

1. Значительную часть молодежного сленга представляют те лексические единицы, которые фактически являются дублетами нейтральных или разговорных единиц. Установка на разговорность и непринужденность, знание коммуникантами друг друга, конституции способствуют проникновению в речь молодежи тех лексических единиц, формально-содержательные характеристики которых не нарушают обстановки непринужденности, но они не актуальны для официального общения, например: *grub* = еда; *dude, chap, fellow, mate, friend* = *друзья, чувак, чел и т. д.* Сюда же можно отнести: *chick* = *подруга*; *bones, benjamin, loot* = *деньги*; *grub* = еда, *bazillion* = *огромное количество*; *foxy* = *красивая девушка*; *booze* = *алкоголь*, *to kick back* = *расслабиться*, *to kick the bucket* = *умереть*, *shades* = *солнечные очки*, *a nut* = *сумасшедший*; *to jack* = *стащить что-л.*, *lame* = *некомпетентный, не шарящий*, *to pig out* = *объедаться*, *to be jammed* = *быть расстроенным*, *dicey* = *рискованный, непредсказуемый*, *B-ball* = *баскетбол*, *fender-bender* = *небольшое дорожное происшествие*, *jewels* = *красивая пара туфель*, *hang a left/right* = *повернуть налево/направо*; *to lurch* = *свихнуться и т. д.*

2. По мнению Н.А. Коловской, особого внимания заслуживает та часть молодежного сленга, которая представляет собой эмоционально окрашенную лексику, чаще всего с насмешливой, иронической или пародийной коннотацией, например: *bacop* = *полицейский*, *beef* = *проблема*, *buffalo chick* = *толстая женщина*, *mule with a broom* = *очень некрасивая девушка*; *seed, offspring* = *отпрыск, ребенок*; *dome, skull* = *голова*; *fruit* = *дурак*, *wimpy* = *слабый человек и т. д.* [2].

3. Так же достаточно часто встречаются оскорбительные императивы, например: *piss off* = *отвалить*, *fuck off* = *свали отсюда*; *drop dead* – *заткнись, завали хавалку*;

4. Иногда в речи англоязычной молодежи можно услышать сленгизмы связанные с университетским дискурсом: *book smart person* = *заучка*, *God squad* = *студенты, специализирующиеся на изучении религии*, *to jump on*

the grenade = развлекать некрасивую девушку, чтобы дать возможность своему другу развлекаться с её красивой подругой.

5. Студенческая речь также изобилует сленгизмами, заимствованной из других профессиональных групп и групповых арг, часто можно встретить заимствования из афро-американского жаргона: *Po* – бедный; *rims* = покрышки; *roll out* = уехать, уйти; *school ya* = преподавать урок; *scrap* = бороться, биться; *shorty* = девочка; *sitch* = ситуация; *sku me* = извините меня; *straight* = окей, точняк; *sup* = здарова, как дела? (*om What's up*); *tight* = привлекательны; *thug* = хардкор гангстер; *wack* = не к симпатии; *wanksta* = фальшивый гангстер; *what tha dilly yo?* = в чём дело? Что произошло? *what up?* = здарова, как дела? *whoa* = что-то типа wow; *befo* = прежде (*om before*); *bent* = когда кто-нибудь перебрал лишнего, и ему было очень плохо от этого; *blaw* = звук выстрела; *bling-bling* = дорогие драгоценности или другое дорогое материальное имущество; *bo janglin* = глупый / не удделение внимания; *boo* = мальчик / подруга; *boyz* = банда друзей; *bruvva* = мужское знакомство; *buck wild* = действительно сумасшедший; *bud* = марихуана и т. д.

6. Англоязычная молодежь, впрочем, как и русскоязычная и украиноязычная, часто черпают инновации в лексиконе пользующихся популярностью социальных групп, в частности, из наркоманского жаргона: *hooch, tree, buddack, cripps, doobie, hronik* = марихуана; *to get one's johny, blaze on, burn, pull tubes, play monopoly* = курить марихуану; *el, reefer, spliff* = сигареты с марихуаной; *hypertweaked* = зависимый от кокаина; *blew out* = находящийся в состоянии наркотического опьянения; *geeka* = находящийся в зависимости от марихуаны; *blunt* = сигара, для курения марихуаны. *Yayo* = кокаин.

7. Особо следует остановиться на различных видах аббревиатур, акронимов и усеченных форм, которые широко используются в молодежном сленге. Можно привести многочисленные примеры создания экспрессивно окрашенных сокращений, функция которых меняется в зависимости от конституции. Некоторые из них, вероятно, употребляются в конспиративной функции, например, тогда, когда используется табуизированная лексика, например: *B.D.S. / Big Dick Syndrome* = «самонадеянный». Иногда они используются в целях языковой экономии: *I.T.Z.* = «дела идут хорошо»; *T.P.T.* = бедный белый, проживающий в автоприцепе; *P* = родитель; *AIP* – героин из Ирана, Афганистана или Пакистана.

8. Часто сленгизмы образуются путем усечения, например: *fam* = семья; *basics* = основные предметы; *geri* = пожилой человек; *petro* = бензин.

Сленг отражает особенности молодежного сознания, для которого характерно иронично-критическое восприятие действительности, пародирование, травестирование официальных речевых форм на основе языковой игры. Не случайно, О. Есперсен определял жаргон как «коллективную игру». Языковые процессы, происходящие в молодежном сленге, делают его естественной лабораторией для наблюдения над языковыми изменениями в социальном контексте.

Итак, наряду с коммуникативной компетенцией, межкультурная компетенция является важнейшим аспектом в преподавании иностранных языков. Владея межкультурной компетенцией, студент постигает гумбольдтовский «дух народа», его традиции, историю, лингвокультурные реалии. И одной из составляющих межкультурной компетенции является владение сленгом страны изучаемого языка. Так как это реальный, живой повседневный язык англоязычной молодежи, не зная которого вполне возможно потерпеть коммуникативную неудачу во время пребывания в данной стране. Молодежь является катализатором всех важнейших событий в жизни того или иного лингвокультурного сообщества. А её сленг, как лакмусовая бумажка, показывает тенденции как в языковой, так общественно-политической жизни страны. И как мы считаем, этим и обуславливается необходимость введения в рабочую программу по практике английского языка наиболее используемые в англоязычном обществе жаргонизмы.

Источники и литература

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
2. Колдовская Н. А. Особенности функционирования американского студенческого сленга / Н. А. Колдовская // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль: Ярославский гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. – 2004. – № 2. – С. 9-12.
3. Птицына И. Ф. Педагогические условия формирования межкультурной компетенции вторичной языковой личности студентов: на материале изучения японского языка и культуры: дисс. соискание уч. степени канд. педагогич. наук: 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Птицына Ирина Фёдоровна. – Якутск, 2008. – 214 с.
4. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчика) / И. И. Халеева. – М.: Высш. шк., 1989. – 238 с.
5. Хомяков В. А. О термине сленг. (Из истории вопроса) / В. А. Хомяков // Вопросы теории английского и немецкого языков. Уч. зап. Ленинградск. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1969 г. – Т. 352. – С. 68-80.

УДК 801.42+81'38=111

Белехова Л. И.

КЕНОТИПНЫЕ СЛОВЕСНЫЕ ОБРАЗЫ В АМЕРИКАНСКОЙ ПОЭЗИИ: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

Исследование сосредоточено на раскрытии природы нового, кенотипного, словесного поэтического образа в свете когнитивной лингвистики и выявлении лингвокогнитивных механизмов его формирования в поэтическом тексте. Особое внимание уделяется определению когнитивных операций интерпретации и осмысления кенотипных словесных образов в американской поэзии

Ключевые слова: словесный поэтический образ, кенотип, лингвокогнитивные механизмы, когнитивные операции.

Дослідження зосереджено на розкритті природи нового, кенотипного, словесного образу в ракурсі лінгвокогнітивної парадигми та виявленню лінгвокогнітивних механізмів його формування в поетичному тексті. Особливу увагу приділено визначенню когнітивних операцій інтерпретації й осмислення кенотипних словесних образів в американській поезії.

Ключові слова: словесний поетичний образ, кенотип, лінгвокогнітивні механізми, когнітивні операції.

This research focuses on revealing the nature of novel, kainotypal verbal image from a cognitive perspective and linguistic and cognitive mechanisms of its formation. It highlights cognitive operations that lead to identification and interpretation of kainotypal verbal

images in American poetry.

Key words: a verbal poetic image, kainotype, linguistic and cognitive mechanisms, cognitive operations.

Статья является продолжением наших исследований, посвященных проблеме образности поэтического текста, раскрытию когнитивной природы словесных поэтических образов (далее СПО) и определению их типов и видов в американской поэзии. В предыдущих статьях, помещенных в материалах I и II Международного лингвистического конгресса [1, с. 46-49; 2, с. 38-40], речь шла о лингвокогнитивных механизмах формирования и особенностях функционирования стереотипных и архетипных СПО в американской поэзии. **Целью** данной статьи является раскрытие лингвокогнитивных механизмов формирования и осмысления новых, **кенотипных** словесных образов в стихотворных текстах американской поэзии.

Новые образы максимально отдаляются от стереотипа, это познавательно-творческие структуры, которые приводят к возникновению нового образного понятия (**идиотипы**) или нового узла в концептуальной сетке понятий (**кенотипы**).

Объектом исследования данной статьи являются кенотипные словесные образы американской поэзии XX столетия. **Предметом** изучения – лингвокогнитивные механизмы их формирования и интерпретации в стихотворном тексте.

Актуальность работы состоит в общей направленности современной лингвопоэтики на рассмотрение семантики художественного текста в плоскости ментальных процессов, что помогает уточнить характер взаимодействия между языком и мышлением, выяснить, как образ объективирует в словесных формах знание о мире и языке.

Апогеем поэтического творчества является не только новое освещение старых истин, а и создание такого СПО, который не имеет аналогов, приводит к нарушению и даже разрушению устойчивых взглядов на обычные явления и события жизни, на процессы, происходящие в мире, и вызывает внезапное озарение в понимании сути вещей. Такой СПО мы, вслед за М.Эпштейном, называем **кенотипом** [5, с. 381]. Он осуществляет «концептуальный прорыв» в понятийной системе человека, обусловленный появлением нового концепта или нового значения слова. Например, в СПО: «*It was evening all afternoon*» (Stevens) – «И печальным был весь день» – поэтический образ *печали и грусти* создается с помощью сталкивания антонимов *evening* и *afternoon*, вследствие чего возникает дополнительное значение в слове *evening* – *грусть*.

В русле когнитивной лингвистики и её новой отрасли – когнитивной поэтики – СПО понимается как трёхмерная величина, инкорпорирующая предконцептуальную, концептуальную и вербальную ипостаси [1, с. 47].

Механизмы создания новизны СПО обнаруживаются нами путем выявления лингвокогнитивных процессов, операций и процедур, которые обеспечивают их формирование и функционирование в стихотворном тексте. СПО как трехмерная величина гибко изменяет свои контуры в зависимости от когнитивных и языковых операций, доминирующих в формировании образа, от вида поэтического мышления, предопределяющего характер и направление картирования. В когнитивной лингвистике картирование понимается как проецирование структур знания с одной концептосферы на другую, как аналоговое картирование (mapping) признаков и свойств сущностей области источника на онтологически родственные сущности области цели [6, с. 267; 7, с. 40-56; 8, с. 66].

Помимо аналогового мы выделяем и другие виды картирования, разграничивая концептуальное (аналоговое, субститутивное, контрастивное, нарративное) и языковое (конструктивно-творческое). Каждый вид картирования воплощает тот или иной вид поэтического мышления. Так, в основе *аналогового* (атрибутивного, релятивного и ситуативного) картирования лежит аналоговое поэтическое мышление, позволяющее проецировать признаки, отношения и события одной области образа на другую: «*The shoots green as paint and leaves like tongue*» (Logan). *Субститутивное* картирование понимается как замещение целого частью, одной структуры знания иной в ходе реализации ассоциативного поэтического мышления: «*There'll be many a dry eye at his funeral*» (Sandburg). Парадоксальное поэтическое мышление служит основой *контрастивного* картирования, вследствие чего одна область знания сталкивается или перекрещивается с другой: «*My father moved through griefs of joy*» (cummings). *Нарративное* картирование рассматривается как проецирование сюжета или мотива художественного произведения, исторического или обыденного события жизни на содержание поэтического образа путем их переосмысления в ходе параболического или эссеистического поэтического мышления: «*She stared at him in a "Et-tu-Brutus" look*» (Snyder). И, наконец, конструктивно-творческое картирование трактуется в работе как обыгрывание потенциальных синтагматических и парадигматических свойств языковых единиц путем проецирования на семантико-синтаксическую структуру СПО: «*He sang his didn't and danced his did*» (cummings).

Формирование новых идиотипных СПО связано с лингвокогнитивными процессами категоризации и вербализации (главным образом с операциями нарративного и конструктивно-творческого картирования на разных уровнях текста). Тогда как создание кенотипного образа характеризуется предкатегориальными когнитивными процессами и операциями на предконцептуальном и текстовом уровнях.

Основной лингвокогнитивной операцией создания новизны на вербальном уровне является **конструктивно-творческое картирование**, то есть проецирование потенциальных свойств языковых единиц на словесную ткань образов в поэтическом тексте. Так, созданию новизны СПО «*Life is a run-on sentence*» (Finegan), базирующегося на архетипном образе «*Книга жизни*» – «*The Book of Life*», способствует замена объекта образа, воплощенного в слове *книга*, на новый, выраженный словом *предложение* – *sentence*, и добавление к нему определения *бежащее* – *run-on*. Использование неологизма *run-on* в роли эпитета объекта образа *sentence* и полисемия самого слова *sentence* придают дополнительное содержание всему образу, в результате чего последний может быть интерпретирован как «*Жизнь – бежащее предложение, будто строка в тексте или на мониторе компьютера*» (ассоциативная связь между словами *on-line* и *run-on*) и как «*Жизнь – это грядущий приговор*».

В формировании и осмыслении кенотипов прослеживаются три основных направления. Первые два касаются новых СПО, значения которых локализованы в рамках одного слова или всего СПО, их новизна обусловлена либо приращением значения в номинативных единицах, либо разрушением архетипных концептуальных схем. Третий способ формирования кенотипа заключается в рассредоточении его содержания в образном пространстве всего текста.

Так, например, в СПО: «*septemberings arms of the year*» (cummings) – «*щедрые руки года*»; «*his april touch drove sleeping selves to swarm their fates*» (cummings) – «его нежное прикосновение пробудило спящие я, чтобы заставить бороться с судьбой» – приращение значения в словах *septembering*, *april* осуществляется благодаря конверсии существительного в прилагательное, которое поясняется тенденцией лексических единиц английского языка к функциональной переориентации [4, с. 12].

В СПО «*The imperfect is our paradise*» (Stevens) – «Несовершенство – наша благодать» – прослеживается разрушение архетипной схемы СОВЕРШЕНСТВО/ГАРМОНИЯ – РАЙ. Вместо неё в СПО реализуется концептуальная схема БЛАГОДАТЬ – НЕСОВЕРШЕНСТВО.

Формирование кенотипов осуществляется взаимодействием образов во всем образном пространстве поэтического текста. Субъект кенотипного образа находится, как правило, в заголовке стихотворения, а объектной частью выступают СПО, рассредоточенные по всей ткани текста.

Раскроем механизмы создания кенотипного СПО на примере стихотворения Эндрю Лоренса (A. Lawrence) «*Peoplization of America*» – «Становление народа Америки»:

*I am part of that Power, not understood
Which always wills the Bad and always works the Good
Peoplization of America
New page was turned
When Twins were ruined.
Binladenism up-turned
Great Chain of Being
Manunkind new messia cured
And strong you-i peoplize the living.*

Смысл кенотипа «превращению населения Америки в народ, в американскую нацию, ее «очеловечиванию» способствует общая беда, которая лечит людей от бесчеловечности, отчуждения» формируется в результате взаимодействия и взаимовлияния всех образов поэтического текста.

Образное пространство стихотворения выстроено путем конвергенции и дивергенции образов, воплощенных в разных видах и типах СПО, которые соединяются между собой путём соположения. Последнее выступает одним из средств, обуславливающих дивергенцию образов в поэтическом тексте. Стереотипный СПО «*New page was turned*» – результат конвергенции концептуальной метонимии – *страница жизни* (ЧАСТЬ) **стоит вместо жизни** (ЦЕЛОЕ) и концептуальной метафоры ЖИЗНЬ – КНИГА, лежащей в основе архетипного образа «*The Book of Life*», взятого из Библии «*Another book was opened, which is the Book of Life*» (Revelation 20:12). Размещенный в сильной позиции поэтического текста, этот образ служит ориентиром, отправной точкой в перспективизации кенотипа и в стратегии реконструкции образного пространства стихотворения.

Идиотипный СПО «*Binladenism up-turned Great Chain of Being*» содержит метафору и метонимию, в основе которых лежат такие базовые концептуальные схемы, как: ЖИЗНЬ – ДВИЖЕНИЕ и ЖИЗНЬ – СОДЕРЖИМОЕ (метафорические), ТЕРРОРИЗМ **стоит вместо** ЗЛО (метонимическая). На вербальном уровне метонимия *Binladenism* создается в результате концептуальной интеграции метафоры-персонификации БЕН ЛАДЕН – ЗЛО и метафоры-отождествления ТЕРРОРИЗМ – ЗЛО, воплощенных в словесной ткани текста с помощью конструктивно-творческого картирования языковых единиц *Binladen* и *terrorism* путем лингвокогнитивной процедуры компрессии. Словесное выражение *Great Chain of Being* – *Великая цепь бытия* означает набор базовых концептуальных метафор, через которые осмысливается бытие [9, с. 189]. Это – универсальный культурный код, истоки которого берут начало в античности. В контексте стихотворения благодаря взаимодействию метонимии *Binladenism* с глагольной метафорой *up-turned Great Chain of Being* и ассоциации с известными событиями, вызванной поэтической строкой *When Twins were ruined*, анализируемый СПО наполняется содержанием «События 11 сентября перевернули обычный ход американской жизни, покачнули веру американцев в стабильность и незыблемость их ценностей». Разрушение Всемирного Торгового Центра, расположенного в небоскребах-близнецах, символизирует попытку уничтожения веры в стабильность и незыблемость экономической прочности США.

Дивергенция образов, благодаря которой воплощается специфическая эмотивность и создаётся эффект напряженного ожидания [3, с. 244], обусловлена взаимодействием идиотипного словесного поэтического образа-оксюморона «*Benladenism, new messia*» с кенотипным образом-метафорой «*And strong you-i peoplize the living*» – «И сильные ты-я очеловечиваем бытие», или «И сильные вместе я-и-ты строим нацию из тех, кто живёт». Конвергенцию образов в поэтическом тексте обеспечивает интертекстуализация, проявляющаяся в использовании образов Э. Камингса *Manunkind*, *you-i* и эпиграфа, в котором СПО Й. Гёте «Я – часть той силы, что вечно хочет зла, и вечно сотворяет благо» переключается с оксюморонным образом «Бенладенизм – новый мессия, вылечил нечеловечность» – «*Binladenism, new messia, cured manunkind*». Рамочная композиция, созданная размещением в сильных позициях (в начале и в конце текста) одинаковых по содержанию образов «*Peoplization of America*» и «*you -i peoplize the living*» также способствует конвергенции образного пространства.

Специфика формирования кенотипа предполагает активизацию сотворчества автора и читателя. Его содержание обогащается новыми смыслами в зависимости от фоновых знаний читателя, от когнитивных схем закрепления (*reinforcement*) и обновления (*refreshment*) как структур знания, которые формируются и активируются во время реконструкции образного пространства поэтического текста [10, с. 152]. Закреплению схемы знаний в анализируемом стихотворении способствуют стереотипы, воплощенные в образах «*New page was turned*», «*Great Chain of Being*», а также пословица «не было бы счастья, так несчастье помогло». Обновление схемы знаний возникает благодаря стилистическому приему выдвигания, актуализированному в неологизмах Э. Лоренса *peoplization*, *Binladenism*, *peoplize* и Э. Камингса *you-i*, что замедляет обработку текста и требует модификации прототипического прочтения текста и изменения стратегий и тактик интерпретации. Эффект остранения, вызванный разными типами выдвигания, создает высокую степень эмотивности поэтического текста, способствуя так называемому «эмоциональному крещендо» [11, с. 446]. Последнее, в свою очередь, активизирует **схему озарения**, устанавливающую связь между операциями категоризального и предкатегоризального характера. Озарение как эвристический механизм создания нового смысла является бессознательной когнитивной операцией,

осуществляемой в данном стихотворении конструктивно-творческим картированием языковых значений суффиксов *ization, ize – действие, объединение* на существительное *people – люди, народ*.

Итак, наличие в стихотворном тексте кенотипного СПО, смысл которого вычленяется путём анализа различных типов СПО, активизирует закрепление схем знания и способствует формированию нового знания.

Дальнейшей перспективой научного поиска может быть сопоставительное изучение когнитивных стилей разных поэтов, выявление культурологических особенностей словесных поэтических образов, способствующее очерчиванию культурно-ценностной картины мира в американской поэзии.

Источники и литература

1. Белехова Л. И. Типология словесных поэтических образов в американской поэзии: лингвокогнитивный аспект / Л. И. Белехова // Культура народов Причерноморья: Научный журнал, № 168, т. 1, 2009. – Симферополь: Межвузовский центр "Крым". – С. 46-49.
2. Белехова Л. И. Архетипные словесные поэтические образы в американской поэзии: лингвокогнитивный аспект / Л. И. Белехова // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. – Том № 1. – Симферополь: Межвузовский центр "Крым", 2010. – С. 38-40.
3. Воробьёва О. П. Эмотивность художественного текста и читательская рефлексия / О. П. Воробьёва // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена. – 1995. – С. 240 – 246.
4. Левицкий А. Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка: МОНОГРАФИЯ / Андрей Эдуардович Левицкий. – Житомир: Редакционно-издательский отдел ЖГПУ, 2001.
5. Эпштейн М. Н. Постмодерн в русской литературе: учеб. пособие для вузов / Михаил Наумович Эпштейн. – М.: Высшая школа, 2005. – 495 с.
6. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253- 283.
7. Kövecses Z., Radden G. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View Kövecses, G. Radden // Cognitive Linguistics. – 1998. – № 9-1. – P. 37-77.
8. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. – N. Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
9. Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago: The University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
10. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts / E. Semino. – L.; N.Y.: Longman, 1997. – 274 p.
11. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / R. Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.
12. The Best American Poetry: ed. by Richard Howard. – N.Y., L. : A Touchstone Book: publ. by Simon and Shuster, 1995. – 267 p.

УДК 81'373.21

Белогуб А. Л.

РОЛЬ ТЕОНИМОВ В ОБРАЗОВАНИИ ТОПОНИМОВ

В статье речь идет о влиянии религиозного фактора на образование новых топонимов. Приводятся примеры топонимов, созданных с помощью имен славянских богов (теонимов).

Ключевые слова: топонимы, религиозный фактор, славянские боги (теонимы).

У статті мова йде про вплив релігійного фактора на утворення топонімів. Наводяться приклади топонімів, що були створені за допомогою імен слов'янських богів (теонімів).

Ключові слова: топоніми, релігійний фактор, слов'янські боги (теоніми).

The article is in regards to the influence of the religious factor on the formation of the new toponyms. Given are the examples of the toponyms that were built with the help of the Slavic gods' names.

Key words: a toponym, a religious factor, Slavic gods.

*«Истина, высказанная словами,
есть могучей силой в жизни людей»*

Л. Н. Толстой

В мире не было ни одного народа, который не был бы религиозным и не верил в существование бога. В его поисках люди разошлись разными путями: индуизм, ислам, христианство, а также синтоизм, буддизм, конфуцианство и т. д. Сейчас в отношении людей к богу существуют крайности: от веры людей в его всеисие до атеизма, но никто не может сомневаться в том, что религия повлияла на жизнь многих людей и оставила свой след в топонимике межнационального социума.

Роль религиозного фактора в процессе топонимобразования нуждается в более детальном изучении из-за неоднозначного отношения исследователей к этому вопросу. Поэтому изучение именно этого вопроса представляется нам *актуальным* направлением в исследовании топонимологии славянского происхождения. Это связано с тем, что в Украине, в силу идеологических причин, этому вопросу долго не уделяли внимания ни философы, ни лингвисты. Сегодня как отечественные, так и зарубежные ученые все чаще обращаются к рассмотрению особенностей разных религиозных учений, включая и проблемы синкретизма: описывается христианская культура (Лев Тихомиров и др.), рассматриваются религиозные концепты в языковой картине мира (В. В. Алпатов, Н. П. Дронова, И. В. Бугаева, А. Полина и др.), изучается топонимика определенных языков (О. А. Купчинский, В. В. Кузиков, А. К. Матвеев, В. И. Супрун и др.), однако до сих пор нет фундаментальных работ, посвященных топонимике, возникшей под влиянием религиозного фактора. *Задачей* нашей работы является установить на карте мира топонимы, в основе образования которых лежат славянские теонимы. *Предметом* нашего исследования являются топонимы, возникшие под влиянием древней славянской культуры, религиозных представлений славян. *Фактический* материал получен выборочным методом из «Атласа мира»; месторасположение рассматриваемых географических объектов устанавливается с помощью прилагаемых к атласу физико-географических карт. *Цель* работы – показать влияние религиозного фактора на образование некоторых географических названий. Весь исследуемый топонимический материал приводится в русской транскрипции и

ориентирован на дохристианскую культуру славян.

В славянской мифологии богом жизненной силы, любви, богом солнца и плодородия был бог Ярила, ср. рус. «яровой», «ярый», т. е. «сердитый», «горячий», «огненный» [1, с. 234]; укр. ярий – «весенний», «молодой», «полный сил, страсти». Известный фольклорист А.Н. Афанасьев пишет, что корень «яр» совмещает в себе понятия: а) весеннего света и теплоты, б) юной, стремительной силы, в) любовной страсти... плодородия [1, с. 235]. Этот же корень прослеживается в наименованиях населенных пунктов (в ойконимах) *Яровское* в Алтайском и Тюменском крае, *Яровщина* в Ленинградской области; а также *Ярополец*, *Ярославец*, бухта *Ярылгач* в Крыму; населенные пункты *Яр* есть в Тюменской обл. и в Удмуртии и т. д. А. Асов приводит названия, связанные с именем Ярилы, например: «*Ярилина гора*» под Переяслав-Залесским, «*Яриловы поля*» под Костромой, «*Ярилов лес*» близ Кинешмы, «*Ярилина поляна*» в черте города Владимир [1, с. 236].

Некоторые славянские мифы рассказывают о сотворении мира, о рождении Вселенной. Хорошо сохранившееся предание рассказывает о роли бога Рода в создании окружающей нас природы. У бога *Рода* было несколько имен: славяне называли его *Прадед*, *Прадо*, западные славяне и германцы – *Кродо*, индийцы – *Брахма*, на Кавказе – *Тха* [1, с. 38]. И каждый из этих имен оставляет о себе память в топонимике. Например, гора *Прадед* (1490 м) возвышается в Судетских горах на севере Чехии. Другое имя этого же бога Кродо присваивается городу *Кродо* в Швейцарии.

После рождения Белого Света порождает Род первого из своих сыновей Сварога. Его считают дохристианским солнечным божеством, предопределившим путь Солнца и смену времен года. Один из исследователей мифологии М. Котляр соотносит с именем бога Сварога и другое его имя Соварог, а также название украинского населенного пункта *Саварка*, расположенного на реке Рось в Киевской области, где в старину находилось святилище Сварога.

Сварог имел сына Сварожича, который символизировал Земной огонь, а позже он становится богом плодородия, а также покровителем брака и семейного счастья. Возможно, к его имени восходит ойконим *Сварожин*, обозначающий город на севере Польши, недалеко от Гданьской бухты. Если сравнить имена богов Сварог (Соварог) и Сварожич, то в ойкониме Сварожин хорошо просвечивается общий корень.

Согласно славянской мифологии, супругой Сварога стала Лада-матушка, в которой воплотилась любовь Рода [1, с. 44]. Имя богини Лада долго оставалось предметом дискуссий между, например, исследователем фольклора А.Н. Афанасьевым и лингвистом А.А. Потебней. С другой стороны, Лада – это старинное ласкательное славянское слово, встречающееся еще в «Слове о полку Игореве». Со временем это слово не исчезает бесследно из памяти поколений, а продолжает жить в языке в форме припева зимних, весенних, летних, свадебных песен славян, а также в виде ойконимов и гидронимов, например, населенный пункт *Лада* в Поволжье расположен при впадении реки *Ладка* в Инсар (бас. Суры). Небольшая река Лада протекает на востоке Польши. Топонимический ареал Лада показывает, насколько хорошо были знакомы населению славянские мифы, одной из героинь которых была богиня Лада. Память об этой богине сохраняется в топонимической лексике и до настоящего времени.

В одном из славянских мифов говорится, что родила матушка Лада дочерей Лелю, «вечно юную богиню любви», Живу – «веселую и весеннюю богиню жизни», а затем Марену – «прекрасную, но вечно холодную богиню смерти» [1, с. 50]. Марена, Морена, Моржана, Моржена – в славянской мифологии ее имя связывают с сезонными ритуалами умирания и воскресения природы; а сама богиня была воплощением болезни и смерти, однако на карте мира на территории славянских земель ее имя не было увековечено, если не считать населенный пункт *Маренник* в Архангельской области; утверждать, что этот ойконим восходит к имени богини Марена у нас нет оснований, хотя это вполне возможно; населенные пункты *Марана* есть в США и в Афганистане, а *Морена* – в Италии и в Мексике.

Миграционные пути отдельных представителей славянского населения ведут в Америку, Азию. Тяжелая жизнь на новом месте заставляет иммигрантов помнить свои религиозные традиции и сделать перенос наименования, быть может, слишком эмоционально с имени славянской богини на название населенного пункта, предвидя тяжелые последствия своего переезда на другой континент. Трагическая неустрашенность жизни, неудовлетворенность, страдания, отчаяние, трудности приспособления к чужой культуре и чужому языку, страх смерти как проявление естественной человеческой эмоции и многое другое вызывает в памяти иммигрантов образ богини смерти, а ее имя увековечивается на карте мира, т. е. происходит функциональный перенос наименования с имени на материальный объект.

Согласно славянской мифологии, рядом с богиней смерти Мареной сидит в Черном замке повелитель тьмы и пекельного царства *Чернобог*, или Черный бог. С его именем в мифологии связаны мотивы убийства, ср. противопоставление Белобог и Чернобог (lat. Zerneboch) как выразители в представлении людей счастья и несчастья. С именем Белобога, возможно, соотносится ойконим *Белобожница*, название города в России.

В одном древнеисландском источнике упоминается бог Черноголов [1, с. 70], имя которого тождественно Чернобогу. Имя бога Черноголов перекликается с именем одного из богов балтийских славян Триглавом, lat. Triglaus, Triglous, три головы которого символизировали власть над тремя царствами – небом, землей и преисподней. В южнославянской мифологии – это триглавый персонаж Троян. В сербской сказке одна из голов Трояна пожирает людей, другая – скот, третья – рыбу. Оба божества (Триглав и Троян), несмотря на их отрицательную характеристику, входят в состав международной топонимической лексики, например, гора *Триглав* (2275 м) находится в Болгарии, ср. населенный пункт *Троян* – в центре Болгарии или село *Троянов* – в Житомирской области на Украине. Непрекращающиеся военные противостояния, стихийные бедствия, межэтнические конфликты и прочие негативные факторы всегда делали жизнь людей тяжелой, заставляли их вспоминать старые мифологические сюжеты и присваивать имена богов даже с отрицательной характеристикой своим географическим объектам.

Одним из богов славянского пантеона была великая богиня Мокошь, однако до сих пор нет единства взглядов на написание этого имени, ср. Мокошь – Макошь. Одни ученые соотносят имя с корнем «мокрый», «мокнуть»; существует и другое толкование ее имени: «Ма-кошь» – «мать жребия». От Мокоши зависела судьба людей: какой жребий – «кошь» тебе выпадет, т. к. богиня знает тайну судеб. Согласно легенде, на колесо прялки Мокоши, вращающее веретено, наматываются нити судеб. Мокошь изменчива, она может принести радость и горе, ее веления подчиняются люди и боги. После принятия православия Мокошь называется Параскева Пятница, и это имя увековечивается на карте России: два одноименных населенных пункта *Пятница* есть в Московской области, а в

Ставропольском крае России расположен населенный пункт *Прасковья*. До сих пор археологи находят доказательства того, что праславяне верили в существование богини Макоши. Например, на стоянке Сунгирь вблизи Владимира была найдена статуэтка этой славянской богини с начертаниями, похожими на современные буквы («Рабочая газета» от 3.04.10).

Живое общение носителей разных языков и культур, обмен взглядами, знаниями, представлениями в духовной сфере, культурные контакты во всех областях социальной жизни способствуют связи коммуникации, в том числе и номинации, с социально-психологической жизнью людей. Человек (номинатор) использует свое духовное начало в случае топонимической необходимости для наименования географического объекта, причем многое здесь зависит от духовного богатства номинатора, от умения интерпретировать религиозные сведения, от взаимоотношения членов данного сообщества и т. п. Ни один номинатор не может дать название географическому объекту, не учитывая мнение окружающей его социальной среды. Однако очень важно, умеет ли он аргументировать выбор названия, предлагаемый им топоним. И экстралингвистический фактор, включая национально-культурные и социально-психологические параметры, влияет на процесс номинации.

Мотивационный признак (имя богини) играет большую роль в период номинации, но со временем он исчезает из памяти поколений, утрачивает свое влияние на жителей данной местности, тем более, что у современных людей в их отношении к Богу существуют разные точки зрения – от терпимости до отрицания, от понимания религиозных взглядов предков до негативной реакции на их убеждения, до атеизма вообще.

Источники и литература

1. Асов А. А. Боги славян и рождение Руси / А. Асов. – М.: Вече, 2008. – 382 с.

УДК 811.161.1'373.611

Белоусова Т. П.

СПОСОБЫ УНИВЕРБАЦИИ «КЛАССИЧЕСКИХ» СУБСТАНТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье с позиций структурно-семантического подхода проанализирован процесс универбации фразеологических единиц, соотносимых с именами существительными. Мотивы и способы их переформирования в семантически тождественные слова связаны с формальными и содержательными признаками исходных единиц, составляющих ядро субстантивной фразеологии.

Ключевые слова: универбация, субстантивный фразеологизм ядро субстантивной фразеологии, способ.

У статті з позицій структурно-семантичного підходу проаналізовано процес універбації фразеологічних одиниць, співвідносних з іменниками. Мотиви та способи переформування у семантично тотожні слова пов'язані з формальними й змістовими ознаками вихідних одиниць, що належать до ядра субстантивної фразеології.

Ключові слова: універбація, субстантивний фразеологізм, ядро субстантивної фразеології, спосіб.

In the article the process of univerbation of noun-correlated phraseological units has been analyzed from the position of structural-semantic approach. The motives and ways of turning into semantically identical words are conditioned by formal and semantic features of original units which belong to the nucleus of substantive phraseology.

Key words: univerbation, a substantive phraseological unit, the nucleus of substantive phraseology, a way.

Согласно определению Лингвистического энциклопедического словаря, универбация – это передача одним словом «комплекса значений, выражаемых в аналитических конструкциях сочетаниями слов» [6, с. 451]. Классическим проявлением универбации считается образование существительных с суффиксом -к(а) на базе субстантивно-адъективных сочетаний: *мобильный телефон* → *мобилка*, *Третьяковская галерея* → *Третьяковка*, *многоходовая операция* → *многоходовка* и под. [8].

Фразеологические единицы (ФЕ), как и другие аналитические номинации, могут подвергаться универбации, т. е. «стягиваться» в слова с тождественной или очень близкой семантикой. Этому способствуют их релевантные признаки: устойчивость, воспроизводимость, образность метафорического или метонимического характера, экспрессивность, функциональная осложненность, структурное разнообразие. Фразеологическая универбация, по нашим наблюдениям, отличается своими мотивами и способами [1], что ярко проявляется на участке субстантивной фразеологии.

К разряду субстантивных традиционно относятся ФЕ, называющие и характеризующие лицо, предмет, свойство-качество и процесс как предмет, объективирующие эти значения в грамматических категориях рода, числа, падежа и синтаксических функциях подлежащего, дополнения, именной части составного сказуемого. Структурно они организованы как сочетания: «ИП / М. + ИС» (*белая ворона*, *медный лоб*, *подсадная утка*, *своя кровь*); «ИС + ИС» с подчинительной и сочинительной связью (*честь мундира*, *пуп земли*, *журавль в небе*, *плоть и кровь*); комбинации указанных сочетаний (*знаток человеческих душ*, *настырь человеческих душ*, *башня из слоновой кости*, *на все руки мастер*). Единицы с грамматически опорным существительным иллюстрируют известное положение об оппозиции значения и структуры, содержания и формы во фразеологии [2, с. 104]: их целостные значения, как правило, преодолевают морфолого-синтаксическую структуру, следствием чего является категориальный синкретизм или окончательный переход субстантивных по форме фразеологизмов в разряд адъективных, модальных или междометных. На содержательную сторону таких единиц, по справедливому замечанию В. П. Жукова, «непосредственное воздействие оказывают два противоположных фактора – оценочное значение и категориальное значение предметности. С усилением оценочного значения соответственно ослабляется значение предметности, и наоборот» [5, с. 39]. Показателем того, в какой мере оценочное значение воздействует на категориальные свойства фразеологизма, служит употребление последнего в роли того или иного члена предложения. По классификации учёного, ядро субстантивной фразеологии составляют единицы, способные занимать в предложении позицию подлежащего; в словосочетаниях, передающих их значения, стержневыми являются имена существительные [3; 4, с. 206]: *подсадная утка* – человек, подготовленный для выполнения какой-л. роли, тайно внедрённый куда-

л., помещённый в зрительном зале (для подыгрывания актёрам)»; *мокрое дело* – ‘убийство’. В семантической структуре таких ФЕ, отражающих мир реальных или мыслимых предметов, денотативные семы превалируют над коннотативными. Их актуализация на словообразовательном уровне происходит без опоры на валентность – как превращение в существительное-универб. В результате устанавливается равновесие «единство содержания – единство формы».

Цель статьи – проанализировать процесс и результаты универбации ядерной (т. н. «классической») субстантивной фразеологии. Фразеологическую универбацию мы считаем разновидностью деривации, структурно-семантическим, а не чисто структурным процессом и придерживаемся устоявшегося мнения: тождество всех компонентов значения – это один из типов семантических отношений в парах «мотивирующее → мотивированное» вообще, «фразеологизм → слово» – в частности.

Как и при «стяжении» фразеологизмов других категориально-грамматических разрядов, при универбации субстантивных продуктивно **вычленение грамматически опорного компонента** (в данном случае субстантивного) со «сгущением» его семантики, т. е. включением значения утрачиваемого компонента. Например: *турусы* – ‘то же, что *турусы на колёсах* – пустая болтовня, нелепость, вздор»; *телец* – ‘то же, что *золотой телец* – деньги; власть денег, золота’, а также: (ночная) *бабочка*, *притча* (во языках), *саврас* (без узды), (авилонское) *столпотворение*, *завихрение* (мозгов), (газетная) *утка*, (белая) *ворона*, *ишика* (на ровном месте) и др.

По мнению А. В. Петрова, «некоторые исследователи абсолютизируют действие этого процесса, не учитывая возможность появления переносного значения в результате семантической деривации» [9, с. 169]. Заметим, что упрекая в этом Т. Н. Семёнову, считающую результатом семантического сжатия фразеологизмов слова типа *каланча* (пожарная), *чучело* (гороховое), *верста* (коломенская) [10], сам исследователь к результатам «семантического сжатия» именных ФЕ причисляет существительное *простота*, созданное, по его мнению, на базе единицы *святая простота*. Это, на наш взгляд, иллюстрирует некоторый субъективизм в определении направления деривации между фразеологизмом и словом, особенно когда вычленение сопровождается использованием готовой формы для выражения «внесистемного» значения и «сталкиванием» двух значений ради экспрессивизации выражения. Ср.: *орешек* – ‘уменьш. к *орех* – плод некоторых деревьев и кустарников со съедобным ядром в твёрдой оболочке» и универб *орешек* – ‘то же, что *крепкий орешек* – что-л. трудное для понимания, осуществления, достижения и т. п.’: *Немцы открыли плотный огонь. Рубеж у двух сопок стал для них тем орешком, который никак им не давался* (А. Галин, В одном стрелковом полку). Фразеологически мотивированные слова пополняют арсенал экспрессивных выразительных средств, разнообразят способы передачи информации, придают им разговорный оттенок.

Универбация ряда ФЕ происходит с опорой на **зависимый** адъективный **компонент**. Тем самым актуализируется качественно-характеризующая сущность фразеологизма, тогда как его предметность воссоздаётся путём **субстантивации, суффиксации, десуффиксации**. Выбор прилагательного может быть обусловлен тем, что он имеет связанное значение в составе фразеологического сочетания и/или является необычным, экзотичным словом, сфера бытования которого ограничена фразеологией, например: *закадычный друг* → *закадык-^ (а)*, *закадык-к (а)*, *закадыч-ик*; *сермяжная правда* → *сермяг-^ (а)*; *шарашина контора* → *шараг-^ (а)*, *шарашк-^ (а)*; *тарабарская грамота* → *тарабар-цин (а)* и др. Устойчивость мотивационной связи универба с фразеологизмом поддерживается не только репрезентативностью адъективной основы, но и восстановленной предметной сущностью ФЕ-прототипа, экспрессивностью присоединяемого предметного суффикса. Потому такой универб, как правило, относительно автономен, узнаваем и не требует контекстной поддержки: *Васька – мой закадыка ещё со школьных лет* (Г. Вальтер, В. Мокиенко, Язык молодёжи); *Есть во всём этом какая-то сермяга* (Ф. Незнанский, Ночные волки).

Впрочем, деривация на базе зависимого компонента также может использовать готовую форму. Например, субстантив *жареное* в узусе означает ‘что-л. приготовленное жарением’, а универб *жареное* – ‘то же, что *жареные факты* – ‘пикантные, в т. ч. не проверенные или намеренно искажённые сведения, позволяющие привлечь внимание читателя или слушателя’: *Этим газеткам ведь что важно? Чтобы их раскупали. А для этого все средства хороши – и непроверенные данные, и слухи, и откровенное враньё. Лишь бы привлечь внимание людей, охочих до жареного* (А. Маринина, Стилист). Среди универбов жаргонной ФЕ *мокрое дело* – ‘убийство’ – имеется субстантив *мокрое*; на базе *новый русский* – ‘человек, руководствующийся новыми стандартами жизни, разбогатевший в результате новых общественных и политических преобразований’ – среди прочих создан универб *новый* и т. д.

Интересны случаи, когда готовая форма вызывает двойную ассоциацию: с «мнимо производным» или «мнимо производным» существительным – и фразеологизмом. Так, ФЕ *мыльная опера* – ‘многосерийная теле-, радио-, кинопоказ или книжная серия низкого качества, рассчитанная на невзыскательного, неискущённого потребителя’ – мотивирует нуль-суффиксальный универб *мыло* и суффиксальный *мыльница*. Первый намеренно сближен с производным в современном русском языке словом свободного употребления «мыло» – ‘растворяющаяся в воде масса, употребляемая для мытья’ [7, с. 315]. Однако его «первичность», производность оказывается мнимой, о чём свидетельствует множество фактов употребления во фразеологически мотивированном значении: *Требования к уровню материала, использованного в «мыле», очень занижены ...* (Факты и комментарии, 4.02.2000); *Нужно уменьшить количество «мыла» на телеэкранах...* (ТВ «Табу», 4.02.2000); *Неизменным остаётся лишь молодёжный сериал «Бeverли Хиллз»...* «Мыло» как «мыло» (Факты и комментарии, 6.08.1999) и др.

Суффиксальный идеадъектив (не десубстантив, как в узусе!) *мыльница* формально сближен с наименованием ‘коробочки или специального блюдца для мыла’ [7, с. 315]. Но в контексте типа *Появившаяся на английских прилавках книга под названием «Ферги. Жизнь за кулисами» – это очередная серия «мыльницы», в которую пишущая братия превратила личную жизнь королевской семьи* (КП, 22.11.1996) его контраст с окружением останавливает внимание читателя, побуждает искать структурно-семантическую связь с необычной мотивирующей базой, в данном случае – фразеологизмом.

Дополнительными способами смысловой конкретизации универбов могут служить присоединение префиксоида, трансрадикация, контаминация. Так, преимущественно телевизионный характер мыльных опер подчёркнут в универбе *телемыло*, мелодраматический – в трансрадикальном образовании *мылодрама* (мыло + мелодрама). Внимание реципиента может привлекать и диссонанс привычной, известной основы необычным для неё (нередко экспрессивным) суффиксом. Это наблюдаем в структуре универбов *мокр-ух (а)*, *мокр-уш (а)*, *мокр-инк (а)*,

мокр-як. Наиболее употребительный из них, *мокруха*, вошёл в обиход вследствие популяризации уголовного жаргона СМИ, произведениями художественной литературы, отразившими реалии бурных 90-х, другие известны благодаря специальным словарям: *Мы по мокруше [садиться] не желаем* (М. Грачёв, Язык из мрака – блатная музыка и фея).

Поиск фразеологизма, послужившего основой универбации, значительно упрощается, если в структуре универба отражены **два и более компонента** исходной ФЕ. Количество подобных слов незначительно, т. к. их создание не ведёт к линейному сокращению номинации, не экономит речевых усилий. Впрочем, тенденция к экономии может преодолеваться установкой на языковую игру – как, например, при создании выразительных окказионализмов по следующим способам:

1) **сращение**: *душ/пастырь* – ‘то же, что *пастырь человеческих душ* – священник, руководитель паствы’; *себя/преодоление* – ‘то же, что *преодоление себя* – перебарывание в себе какого-л. состояния, желания, чувства’;

2) **голофрастическое сложение**: *на-все-руки* – ‘то же, что *мастер на все руки* – ‘человек, умеющий всё делать, искусный во всяком деле’;

3) **сложение с суффиксацией**: *душ-е-зна-(т)-ец* (ирон.) – ‘то же, что *знаток человеческих душ* – писатель’; *дурн-о-вкус-и[-(э)]* – ‘то же, что *дурной вкус* – плохое, несовершенное (с чьей-л. точки зрения) понимание изящного, красивого’; *слаб-о-нерв-и[-(э)]* – ‘то же, что *слабые нервы* – отсутствие выдержки, нервозность’; *сладк-о-жи-(т)-и[-(э)]* – ‘то же, что *сладкая жизнь* – приятное, доставляющее удовольствие, беззаботное существование’;

4) **сложение с заменой** части слова на семантически близкую или тождественную (в т. ч. сопровождаемое нуль-суффиксацией): *нео/рус^* (вм. корня *нов(ый)*, ср. *нов-о-рус^*, – морфема *нео-* греческого происхождения); *нов-о-рашен* (вм. *русский* – английское *рашен*); *нов-о-украинец* (вм. *русский* – существительное *украинец*) и др.

В связи с разнообразием способов и средств, участвующих в универбации субстантивных ФЕ, возникает проблема релевантности для этого процесса грамматического рода, ср.: *мыло*, *тельмыло* (ср. р.), *мыльница*, *мылодрама* (ж. р.); *мокруха*, *мокруша*, *мокринка*, *мокрая* (ж. р.), *мокрят* (м. р.), *мокрое* (ср. р.) и т. д. Применительно к *ка-*универбам её по-разному решают И. П. Глотова, М. Докулил, Е. Н. Сидоренко, Л. А. Кудрявцева и другие учёные. Мы придерживаемся мнения, что «нельзя ставить решение вопроса о мотивационной связи однословного наименования и синонимичного ему двусловного образования в зависимости от совпадения их родовой принадлежности» [11, с. 119], т. е. признаём возможность как родового несовпадения ФЕ и универба, так и создания универбов различной родовой принадлежности на базе одного фразеологизма – в т. ч. при участии разных компонентов: *вавилонское столпотворение* → *вавилон*, *столпотворение*.

Исследование показало, что универбы ядерных единиц субстантивной фразеологии актуализируют предметный компонент исходной семантики, сохраняя при этом её экспрессивность и оценочность, т. е. пополняя выразительный фонд языка. Как более компактные и простые по структуре в сравнении с фразеологизмами, они экономят речевые усилия, потому не могут считаться избыточными элементами лексико-фразеологической системы. По значению совпадая с фразеологизмами, а по форме – со словами, универбы представляются особым способом номинации синкретичного характера.

Источники и литература

1. Белоусова Т. П. Универбация фразеологизмов в современном русском языке / Т. П. Белоусова // Вестник Елецкого государственного университета им. И. А. Бунина. – Вып. 25: Филологическая серия (5). – Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2009. – С. 63-70.
2. Гвоздарёв Ю. А. О предмете фразеологии и её объектах / Ю. А. Гвоздарёв // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. – Тула, 1972. – Вып. 2. – С. 99-109.
3. Жуков А. В. О грамматической деривации фразеологизмов / А. В. Жуков // Фразеологизмы в системе языковых уровней : межвуз. сб. науч. тр. – Л., 1986. – С. 13-23.
4. Жуков В. П. Русская фразеология : учеб. пособ. для вузов / В. П. Жуков. – М.: Высш. шк., 1986. – 310 с.
5. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / Сергей Иванович Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
8. Осипова Л. И. Активные процессы в современном русском словообразовании: суффиксальная универбация и усечение [Рукопись]: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01– русский язык / Л. И. Осипова. – М., 1999. – 148 с.
9. Петров А. В. Деривационные отношения между фразеологизмом и словом / А. В. Петров // Культура народов Причерноморья : научный журнал. – 2003. – № 37. – С. 164-169.
10. Семёнова Т. С. К вопросу о явлении семантического сжатия во фразеологии / Т. С. Семёнова // Вопросы семантики фразеологических единиц. – Ч. 1. – Новгород: ЛГПИ, 1971. – С. 239-244.
11. Сидоренко Е. Н. К вопросу о мотивационной базе универбов (на материале словацкого и украинского языков) / Е. Н. Сидоренко // Проблемы развития и функционирования современных славянских языков. – М., 1993. – С. 110-124.

УДК 811.111'37

Бигунова Н. А.

ИЛЛОКУТИВНЫЕ ФУНКЦИИ РЕЧЕВОГО АКТА ПОХВАЛЫ

Статья посвящена определению похвалы как одобрительного речевого акта. Рассмотрены структурные, семантические и функциональные особенности выражения похвалы, описан набор языковых средств, формирующих выражения похвалы в английском языке. В статье использован интерпретативный метод, метод контекстуального анализа экстралингвистических феноменов и описательный метод.

Ключевые слова: оценка, одобрение, речевой акт, похвала.

Стаття присвячена висвітленню похвали як схвалювального мовленнєвого акту. Розглянуті структурні, семантичні та функціональні особливості висловлення похвали, описаний набір мовленнєвих засобів, які формують висловлення похвали в англійській мові. В статті використано інтерпретаційний метод, метод контекстуального аналізу екстралінгвістичних феноменів та описувальний метод.

Ключові слова: оцінка, схвалення, мовленнєвий акт, похвала.

The article is devoted to the definition of praise as approving speech act. It analyses structural, semantic and functional peculiarities of expressing praise and lists language means expressing praise in English. In the article the following methods were used: interpretation, contextual analysis of extralinguistic factors, descriptive method.

Key words: evaluation, approval, speech act, praise.

Развитие современной лингвистики идет по пути исследования реальных процессов речевого общения и словесного творчества. В последние десятилетия активно изучаются антропоцентрические категории, к числу которых относится оценка, а также возможности вербального воздействия на участников коммуникативного процесса.

Несмотря на многообразие понимания природы и цели высказываний похвалы, поощрения, лести и комплимента разными исследователями, они трактуются большинством авторов как речевые акты, связанные с проявлением в речи эмоций коммуникантов через оценку.

В нашей работе под оценкой понимается прагматическое значение, "которое слово (или высказывание) приобретает в ситуации речи" [1, с. 15]. Оценка – категория человеческая, так как она "касается человека, затрагивает его физическую, психическую и социальную сущность" [9, с. 62].

Мы относим похвалу, так же как и смежные высказывания комплимента, поощрения и лести к специфическим эмотивным высказываниям, выполняющим функцию положительной оценки в процессе коммуникации. В ходе восприятия действительности адресанты данных высказываний испытывают определенные эмоции, на основе которых они оценивают объекты высказываний как положительные и вербализуют свои оценки при помощи эмотивных языковых единиц.

Актуальность работы определяется недостаточной изученностью взаимосвязи и взаимообусловленности знаний, мотивов, интенций носителей языка и их словесного выражения.

Объектом исследования выступают высказывания похвалы в современном английском языке. Предметом исследования выступают лексические и синтаксические средства выражения похвалы в английском диалогическом дискурсе.

В задачи данного исследования входило дать определение похвале как оценочному высказыванию; установить иллюкутивные функции речевого акта похвалы; выявить и охарактеризовать основные интенции адресанта оценочных высказываний похвалы; описать набор лексических и синтаксических средств, формирующих высказывания похвалы.

При выполнении поставленных в исследовании задач применяются следующие методы: 1) интерпретативный метод, разработанный А. Вежбицкой; 2) метод контекстуального анализа экстралингвистических феноменов (пресуппозиций, мотивов, интенций адресантов, статусных отношений коммуникантов); 3) описательный метод.

Материалом данного исследования послужили речевые акты похвалы, отобранные из современной английской художественной литературы.

Согласно словарным данным, *одобря́ть* значит «признавать что-либо хорошим, правильным; отзываться о чём-либо положительно, с похвалой» [12, с. 382]. *Похвала* – это «лестный отзыв, одобрение» [там же, с. 402]. *Хвалить* значит 1) «высказывать одобрение, похвалу кому-нибудь, чему-нибудь», 2) «восхвалять, прославлять, славословить» [там же, с. 709]. Как демонстрируют данные определения, термины «одобрение» и «похвала» пересекаются в своей семантике.

Одобрение в межличностных отношениях можно определить как установку, выражающую положительное отношение к другому человеку и состоящую из положительной оценки личности, ее качеств, поступков и мнений, а также из готовности выслушать и понять собеседника [3, с. 152].

В данной работе мы рассматриваем одобрение как установку, отношение говорящего, а похвалу, наряду с комплиментом, лестью и поощрением, как речевые действия, которые совершаются с целью выражения одобрения. В этом смысле С. Маркс определяет похвалу как это «орудие, с помощью которого возможно выразить признание и одобрение и которое делает взаимодействие более гармоничным, согласованным, продуктивным и эффективным» [11, 13].

Прототипическая модель похвалы включает адресанта похвалы А и адресата В. В ряде случаев адресат В является объектом похвалы (модель PRAISE 1). В модели PRAISE 2 объектом похвалы выступает третье лицо С, отсутствующее в момент высказывания [2, с. 331].

Таким образом, речевой акт похвалы предполагает общение адресанта А (субъекта высказывания) и адресата В (в ряде случаев – объекта высказывания). Объектом похвалы может также являться третье лицо В, отсутствующее в момент высказывания адресантом А своего положительного суждения. Либо Б, либо В совершили некоторый поступок, имеющий прямое или косвенное отношение к адресанту А. Адресант А считает себя компетентным для квалификации совершенного поступка как положительного. Он может высказать данное оценочное суждение в приватном разговоре с Б, или в публичной обстановке.

Объектами похвалы могут быть:

1) человеческие качества Б или В:

• «*Kathy, I knew we could depend on you,*» she said. «*Tommy's right. You're just the person to have when you're in a corner.*» [14, с. 55]

• «*He's such a decent man,*» says Mum enthusiastically. «*A sensitive man.*» [16, с. 97],

• «*Remember Sue and Ted, Annie? Lovely couple. Very sociable, which is great, because they'll be able to introduce us. Sue's going to throw us a welcome-to-the-seaside party!*» [там же, с. 238],

2) привычки, вкус, манеры и другие черты характера Б или В:

• «*Cigarette?*» he offers. – «*No. Don't smoke.*» – «*Very sensible.*» [там же, с. 103]

• «*I loved that pink jacket you bought Annie,*» says Pippa to Nick. «*It was cute. You've got a good eye, Nick.*» Nick nods in befuddled fashion. «*Thanks.*» [там же, с. 193]

3) обстановка в их квартирах, в которой эксплицитно отражаются вкус, манеры и другие черты характера Б или В:

• *I spot a sofa that speaks to me and throw myself at its squishy caramel cushions, legs kicking up in the air. «Wheel! I like this. It's like jumping into a doughnut.»* [там же, с. 54],

• *«We've been jealously admiring the house, Olly. It's looking fabulous.»*

Olly snorts. «Fuck, have the damn thing.» [там же, с. 60],

4) поступки А, Б или В:

• *«That's really kind of nice – for them to take care of all those kids like that, when they are so young and everything»* [15, с. 18].

• As we got older, we went on talking about the Gallery. If you wanted to praise someone's work, you'd say: «That's good enough for the Gallery». And after we discovered irony, whenever we came across any laughably bad work, we'd go: «Oh yes! Straight to the gallery with that one!» [14, с. 17]

5) а также внешность В, отсутствующего в момент высказывания:

• *«Doesn't she look stunning?» asks the designer* [16, с. 95].

• *Rebecca suddenly said, «How's Magda?» – «Fine,» I replied. – «She's incredibly attractive, isn't she?» – «Mmm,» I said. – «And she's amazingly good-looking – I mean she could easily pass for twenty-four or twenty-five.»* [13, с. 52]

Е. С. Петелина и В. В. Леонтьев относят к основным интенциям адресанта похвалы выражение говорящим своего эмоционального состояния в виде признания действий и черт характера объекта похвалы (адресата или третьего лица) как положительных, успокоение, подбадривание адресата похвалы, защиту объекта похвалы (только третьего лица) от нападок адресата [6; с. 4].

В таксономии иллюкутивных актов Дж. Серля речевой акт похвалы относится к экспрессивам. Отмечается, что их иллюкутивная цель заключается в выражении психологического состояния, задаваемого условиями искренности относительно положения вещей, определенного в рамках пропозиционального содержания [8, с. 243].

В исследовании А.А. Романова, основанном на выделении четырех главных прагматических функций регуляции поведения адресата в диалоге, высказывания похвалы относятся к числу сатисфактивов [7, 88].

Мы разделяем точку зрения Дж. Остина, который относит одобрительные речевые акты к бехабитивам, т. е., актам, выражающим реакцию на поведение, поступки человека [5, с. 39]. Данную мысль развивает Р. В. Шиленко, полагающий, что похвала входит в класс высказываний, регулирующих межличностные отношения коммуникантов, нацеленных на сохранение (восстановление или установление) определенного равновесия во взаимоотношениях говорящего и слушающего [10, с. 119]. С этой точки зрения выражения одобряющего характера представляют собой реакцию субъекта оценки на партнера по коммуникации, его поступки, которые предшествуют акту речи и порождают новую ситуацию, характеризующуюся нарушением равновесия. Говорящий использует похвалу как средство целенаправленной регуляции нового положения дел.

К лексическим средствам выражения похвалы относятся эмотивные прилагательные *beautiful, divine, delightful, excellent, marvellous, admirable, nice, remarkable, sweet, wonderful, perfect, pleasant*, наречия в адъективной функции *beautifully, nicely*, лексические интенсификаторы *highly, perfectly, pretty, quite, so, such, too, very, absolutely, awfully, exactly, really, extremely, truly, simply, totally* междометия *oh, ah*, междометные слова *dear me* и *upon my life, upon my soul!*.

К синтаксическим средствам выражения похвалы относятся эллиптические, отрицательно-вопросительные и восклицательные предложения; параллельные конструкции; простой, усиленный и синонимический повторы, эмфатические конструкции *such* и *what (a) ...* и сравнительный обороты *as ... as, as ... as if, like*.

Приведем примеры контекстов с активным использованием эмотивов и синтаксических повторов:

• *«Brilliant», he said reverently. «Absolutely fucking brilliant»* [13, с. 190];

• *«This is just fantastic pie. You are clever, Nick. You know, I have absolutely no idea how I'll go about making a pie.»* [16, с. 50];

• *«Dr. Cullen is a brilliant surgeon who could probably work in any hospital in the world, make ten times the salary he gets here,» he continued, getting louder. «We're lucky to have him – lucky that his wife wanted to live in a small town. He's an asset to the community, and all of those kids are well behaved and polite.»* [15, с. 31].

Перспективой данного исследования является сравнение интенций адресантов одобрительных высказываний похвалы, комплимента, лести и поощрения.

Источники и литература

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Ключко Л.И. Стилистические особенности выражения похвалы / Л. И. Ключко // Языковая личность: Сб. научн. тр.: Сумы: Просвещение, 2002. – С. 151 – 159.
4. Леонтьев В.В. «Похвала», «лесть» и «комплимент» в структуре английской языковой личности / В. В. Леонтьев// Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 1999. – 26 с.
5. Остин Д. Слово как действие / Д. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17: Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С.22 – 130.
6. Петелина Е.С. Некоторые особенности речевых актов похвалы и лести / Е. С. Петелина // Синтагматический аспект коммуникативной семантики. – Нальчик: Изд-во Кабардино-Балкарского ун-та, 1985. – С. 150 – 154.
7. Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А. А. Романов // Пособие по теоретическим курсам. – М.: Институт языкознания РАН, Калининский СХИ. – 1988. – 183 с.
8. Серль Дж.Р., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной литературе. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.18. – С.242 – 263.
9. Шаховский В.И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / В. И. Шаховский. – Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59 – 65.
10. Шиленко Р.В. Регулирование межличностных отношений в коммуникативном пространстве / Р. В. Шиленко // Языковое общение: Процессы и единицы. – Калинин, 1988. – С.117 – 123.
11. Marks S. It pays \$ to praise. – Alexandria, Virginia: Miles River press, 1996. – 64 p.
12. Литературный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 751 с.

Иллюстративные источники

13. Fielding Helen. Bridget Jones's diary. – London: Picador, 1996. – 422 p.

14. Ishiguro Kazuo. Never let me go. – London: Faber and Faber, 2005. – 288 p.
15. Meyer Stephenie. Twilight. – London: Atom, 2009. – 434 p.
16. Williams Polly. A good girl comes undone. – London: Sphere, 2008. – 355 p.

УДК 811.161'373.21

Бойко Н. А.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРИЕНТАЦИИ В ДЕГИДРОНИМНЫХ ОЙКОНИМАХ ВОСТОЧНОЙ СЛАВИИ

Проблема отражения пространственной ориентации рассматривается в аспекте теории проприальной номинации. Определяются типы пространственных отношений, которые реализуются в дегидронимных ойконимах Восточной Славии.

Ключевые слова: гидроним, ойконим, оним, проприатив, топоним.

Проблема відображення просторової орієнтації розглядається в аспекті теорії пропріальної номінації. Визначаються типи просторових відношень, які реалізуються в дегідронімічних ойконімах Східної Славії.

Ключові слова: гідронім, ойконім, онім, пропріатив, топонім.

The author examined problem of linguistic representation of spatial orientation from the position of proper's name nomination. The types of spatial relations that are realized in East Slavonic Hydronimyc Toponyms are defined.

Key words: hydronim, oikonim, the proper name, propriativ, toponym.

Проблема отражения географической ориентации является одной из наиболее актуальных в филологических и культурологических исследованиях. Это определяется тем, что «понятие географического пространства принадлежит к одной из форм пространственного конструирования мира в сознании человека. Возникая в определенных исторических условиях, оно получает различные контуры в зависимости от характера общих моделей мира, частью которых оно является» [4, с. 407]. Лишь одна проблема – это проблема ориентации по правой и левой стороне вызвала развернутую дискуссию на топонимическом материале [6; 13; 14]. Проблемы отражения географической ориентации частично затрагивались Э. М. Мурзаевым [5]. В работе Е. Л. Березович «Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек» уделено особое внимание проблеме реконструкции системы народных представлений о пространстве. Автор осуществляет этнолингвистический анализ русской топонимии территории Русского Севера [1].

Дегидронимные ойконимы в рамках проблемы отражения пространственной ориентации еще не были предметом специального изучения. Данная лакуна тем более досадна, что концепция пространства (места) является базовой для топонимической концептосферы.

Ойконим (название населенного пункта) отражает знание о фрагменте географического пространства. Ойконимы являются наименованиями географических объектов, созданных человеком, поэтому в них выражаются отношения и связи между реалиями действительности и человеком. Данные онимы можно рассматривать как варианты отражения реально существующих явлений, свойств географических реалий и как выражение явлений, свойств, связей, существование которых зависит от субъекта номинации.

Расположение (место) одного объекта относительно другого – один из важнейших номинационных признаков в пределах ойконимии. Эта универсальная константа топонимической картины мира была унаследована с древних времен ойконимической системой Восточной Славии. Данный принцип учитывает определенные традиции, образцы, способы номинации предыдущих эпох, т. е. действует под влиянием определенной модели имитаторства в каждом конкретном языке.

Основным пространственным параметром в ойконимии является локализация объекта, который позволяет определить точку зрения номинатора по отношению к пространственным объектам.

Дегидронимные проприативы, отличающиеся языковой привязкой к водному объекту (реке, озеру и т. д.), предполагают объективацию и вынесение точки отсчета вовне, что соответствует современной научной гидрографической системе. Река является изначально сориентированным объектом-посредником, причем эта сориентированность подразумевает положение наблюдателя лицом к устью реки [1, с. 147]. Рассмотрим типы пространственных отношений, являющиеся отличительными свойствами локализации объекта.

Реализация данного признака наблюдается в топонимах, которые носят описательный характер. Называемый объект, как правило, меньше по размерам и менее значим, чем объект, по которому происходит наименование [3, с. 134]. Это названия небольших поселений: деревень, погостов, починков. Для географических наименований такого типа характерны полилексемные ойконимы. Обычно они представляют собой словосочетания. Рассмотрим модели таких словосочетаний.

1. Модель «согласованное определение + определяемое слово». В данной модели описательных ойконимов определениями выступают прилагательные *верхний/нижний* (*Верхняя Тура – Нижняя Тура*), *правый/левый* (*Правый Бизяр – Левый Бизяр*). Определение при определяемом слове подчеркивает косвенную характеристику, которая выступает в роли дифференцирующего признака. Уточняется место расположения относительно водного объекта, место расположения относительно течения реки, позиции номинатора. Указанные прилагательные являются базовыми параметрами локализации объекта в пространстве [1, с. 85].

Наиболее многочисленную группу составляют дегидронимные ойконимы, содержащие пару *верхний/нижний*. Образования таких моделей представлены в ойконимиконе России, Украины. Например: н.п. *Верхний Ломов* – н.п. *Нижний Ломов*, н.п. *Верхний Тагил* – н.п. *Нижний Тагил*, н.п. *Верхние Серги* – н.п. *Нижние Серги*, н.п. *Верхняя Салда* – н.п. *Нижняя Салда* (Россия) [8, с. 289, 290]; н.п. *Верхний Рогачик* – н.п. *Нижний Рогачик*, н.п. *Верхняя Дуванка* – н.п. *Нижняя Дуванка* (Украина) [15, с. 32, 38]. Названия, содержащие прилагательные *верхний/нижний*, образуют соотносительные ряды, которые являются самыми частотными. При этом выражается абсолютный признак – расположение объекта в верховьях или низовьях рек, и относительный признак – расположение объекта выше или ниже другого по течению.

Кроме рассмотренных дегидронимных названий населенных пунктов, в ойконимиконе Восточной Славии встречаются наименования, построенные по модели «отгидронимное прилагательное с суффиксом -ск- + географический термин». По данным «Списков населенных мест Российской Империи» только в бывшей Псковской губернии зафиксированы названия деревень *Северское Устье, Ситенское Устье, Шапинское Устье* [11, с. 339, 341, 352], погоста *Бельское Устье* [11, с. 362]. Модель с постпозицией отгидронимного прилагательного с суффиксом –ск – наблюдается в наименовании *Волок Ламский*, современный город *Волоколамск* [8, с. 103].

2. Предложно – падежная конструкция. Предложные конструкции, формирующие различные модели топонимов имеют определенную традицию изучения [2; 7; 9; 12]. В зависимости от предлога предложные конструкции формируют различные ойконимные модели. Так, модель «предлог + географический термин + гидроним» представлена в названиях населенных пунктов Восточной Славии. Наиболее многочисленную группу составляют наименования с предлогом *по* (230 единиц). Среди дегидронимных ойконимов преобладают конструкции с дательным падежом. Наименования поселений представлены двумя моделями: 1) «по + географический термин в дательном падеже единственного числа + гидроним в дательном падеже». Например: н. п. *По реке Бадезю*, н.п. *По реке Пыжманке* и т. д. [16, У11(2), с. 287-291]; 2) «по + географический термин в дательном падеже множественного числа + гидроним в дательном падеже». Например: н.п. *По речкам Адамке и Сапаршуре*, н.п. *По речкам Полдней и Песьяной* [16, У11(2), с. 287]. Образования таких структурных типов преобладают на территориях Вятской и Пермской губерний. Дегидронимные ойконимы с предлогом *по* на территории Украины и Белоруссии нами не обнаружены. Однако префиксальные модели с префиксом *по-* широко представлены в наименованиях поселений на территории Восточной Славии. Ср.: сс. *Поречье* в Львовской области (Украина) [10, с. 287].

Дегидронимные названия населенных пунктов с предлогом *при* образуют две модели: 1) «при + географический термин в предложном падеже единственного числа + гидроним в предложном падеже» (240 наименований). Например: н.п. *При речке Каменке*, н.п. *При речке Плеснице* и т. п.; 2) «при + географический термин в предложном падеже множественного числа + гидроним в предложном падеже» (23 наименования). Например: н.п. *При речках Светлой и Быстрой* и т. п. Данные образования зафиксированы в бывшей Вятской губернии (Россия) [16, У11(2) с. 378-384]. На территории Украины и Белоруссии встречаются префиксальные образования.

Описательные дегидронимные ойконимы с предлогом *на*, построенные по модели «существительное в именительном падеже + на + гидроним в предложном падеже», представлены единичными примерами на территории Восточной Славии. Ср.: н.п. *Верфь на Ингуле* (1788 г.) – сейчас г. *Николаев* (Украина), г. *Комсомольск-на-Амуре*, г. *Николаевск-на-Амуре*, г. *Ростов-на-Дону* (Россия) [8, с. 291, 212, 356]. Данная модель конкретизирует место локализации населенного пункта на реке.

Модель дегидронимных проприативов с предлогом *над* выражает типовое значение различителя – «расположение населенного пункта на высоком берегу или вдоль объекта». Например: *Над речкой Переходницей*, займище (1876 г.) – с 1944 г. г. *Мураши* (Кировская область, Россия). [8, с. 277, 281]. На территории Восточной Славии встречаются образования с приставкой *над-*. Ср.: с. *Над речное* в Тернопольской области, с. *Над речное* в Одесской области (Украина) [10, с. 169].

Рассмотренные многокомпонентные дегидронимные ойконимы отражают два типа пространственных отношений: 1) располагаться по какой-либо линии; 2) находиться вблизи, рядом с чем-либо.

Модели описательных дегидронимных названий поселений представляют собою застывшие отрезки текста, синтагмы, которые выполняют номинативную роль, но они не получают для этого специального оформления. Для наименований такого типа прослеживается тенденция трансформации многословных ойконимов в однословные, что свидетельствует о том, что все они воспринимаются как цельное и целостное понятие. Переходя в однословные образования, они получают морфологические показатели, типичные для определенной топонимобразующей модели, обусловленные спецификой топонимной системы региона.

Проблема отражения пространственной ориентации, представленной в ойконимиконе, имеет свои особенности. Она определяется спецификой ее отражения в языке, набором семантических полей, конструированием моделей слов и т. д.

Источники и литература

1. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е. Л. Березович. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328 с.
2. Богачева М. В. Структурные модели полилексемных ойконимов Пермской области / М. В. Богачева. – // Ономастика в кругу гуманитарных наук: Материалы международной научной конференции. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2005. – С. 294-296.
3. Ковалева Н. Б. К вопросу о принципах номинации в топонимике / Н. Б. Ковалева // Ученые записки Уральского государственного университета. № 144. Серия филологическая. Выпуск 18. Вопросы топониматики № 5. – Свердловск, 1871.
4. Лотман Ю. М. Избранные работы: В 3 т. / Ю. М. Лотман. – Таллин, 1992. Т.1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 580 с.
5. Мурзаев Э. М. Географическая ориентация и ее отражение в топонимии / Э. М. Мурзаев // Известия РАН. Сер. географ. – 1993. – № 4. – С. 173-198.
6. Мурзаев Э. М. Речные имена в исторической и современной географии / Э. М. Мурзаев // Топонимия России. – М., 1993. – 237 с.
7. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы / Н.В.Подольская. – М., 1988.
8. Поспелов Е. М. Географические названия мира: Топонимический словарь / Е. М. Поспелов. – М.: Русские словари, Астрель, Аст, 2002. – 512 с.
9. Скрипниченко А. З. Ойконимическая модель «существительное + предлог + существительное» в славянских странах / А. З. Скрипниченко // Перспективы развития славянской ономастики. – М., 1980. – С. 148-150.
10. Словарь географических названий Украинской ССР. – М. – Т.1 – 111.
11. Списки населенных мест Российской Империи: Псковская губерния. – СПб., 1885. – Т. 34.
12. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология / А. В. Суперанская. – М., 1969.
13. Толстой Н. И. Избранные труды / Н. И. Толстой. – М., 1997. Т.1: Славянская лексикология и семасиология. – С. 407-438.
14. Трубаев О. Н. Славянская филология и сравнительность: От съезда к съезду / О. Н. Трубаев // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1998. – № 3. – С. 3-25.
15. Україна. Оглядюва мапа. Пояснювальний текст. – Київ, 1994.
16. Russisches geographisches Namenbuch. – Wiesbaden, 1974. Bd.Y11 (1-2).

ГИПЕРБОЛА КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЮМОРИСТИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА (ФРЕЙМОВЫЙ ПОДХОД)

В статье рассматриваются особенности использования гиперболы как средства создания юмористического эффекта в текстовой коммуникации, описывается фреймовый механизм порождения юмора при восприятии адресатом сообщения, содержащего гиперболу.

Ключевые слова: гипербола, фрейм, юмористический эффект

У статті розглядаються особливості використання гіперболи як засобу створення гумористичного ефекту в текстовій комунікації, описується фреймовий механізм породження гумору при сприйнятті адресатом повідомлення, що містить гіперболу.

Ключові слова: гіпербола, фрейм, гумористичний ефект.

The article deals with the study of hyperbole usage as humorous effect creating means in the text communication. The frame mechanism of creating humorous effect with the help of hyperbole is researched.

Key words: hyperbole, frame, humorous effect.

Исследованию юмора, а также различных языковых средств, его порождающих, посвящено достаточно большое количество научных работ как отечественных, так и зарубежных ученых (см., напр.: [2; 3; 6; 8; 9; 10]). Однако, к сожалению, нами не было найдено работ, посвященных изучению такой функции гиперболы, как создание юмористического эффекта, особенно в лингво-когнитивном аспекте. Фактом недостаточной изученности данного вопроса и объясняется актуальность нашего исследования.

Настоящая статья посвящена изучению гиперболы, ее функционированию в художественном тексте, особенностям ее воздействия на адресата, определению лингво-когнитивного механизма порождения юмора при ее восприятии.

Целью данной статьи является описание действия фреймового механизма формирования юмористического эффекта в сознании адресата при его восприятии гиперболы в текстовой коммуникации. Цель исследования определила круг конкретных задач: изучить особенности когнитивного воздействия адресанта юмористического сообщения, содержащего гиперболу, на адресата, определить функционально-стилистическое наполнение гиперболы как языкового средства порождения юмора в текстовой коммуникации. Объектом исследования является такое языковое средство создания юмористического эффекта, как гипербола. Предмет исследования составляет лингво-когнитивный механизм порождения и восприятия юмора в текстовой коммуникации. Исследование проведено на материале произведений известного британского писателя XX века П. Г. Вудхауза.

В нашей работе мы разделяем мнение американского исследователя в области искусственного интеллекта М. Минского и его последователей о природе юмора и механизме его порождения [5]. Для описания механизма создания юмористического эффекта мы будем пользоваться фреймовой теорией, согласно которой необходимым условием порождения юмора является активация двумя разнородными ситуациями общения двух фреймов. Обманутое ожидание, которое часто предшествует возникновению юмористического эффекта, создается в результате неожиданной смены или наложения разнородных фреймов. Условие осознания адресатом сообщения алогичности ситуации и появления в его сознании ментальной оппозиции является обязательным в когнитивной цепочке формирования юмористического эффекта. А «запускает» весь этот когнитивный механизм вербальная (или невербальная) репрезентация некоторой идеи, мысли адресанта. В лингвистике такими вербальными сигналами являются стилистические средства и приемы. К ним относится и гипербола, причем именно ее оригинальность, свежесть, неизбитость способствует появлению фактора неожиданности. Изучив разнообразные языковые средства и их воздействие на адресата в текстовой коммуникации, мы пришли к выводу, что восприятие гиперболы способно вызвать в сознании адресата неожиданное наложение фреймов и возникновение ментальной оппозиции «возможное – невозможное».

Рассмотрим фреймовую модель порождения юмора при восприятии гиперболы. Гипербола как «стилистическая фигура основывается на преувеличении предмета, интенсивности признака, в ходе действия с целью передачи особой выразительности и аргументации» [11, с. 85]. Она может передаваться различными способами, среди которых большое значение имеет метафоризация. По мнению А. Вежицкой, гипербола и метафора имеют общую семантическую основу: «(А) – можно сказать, что это (В)» [1, с. 142], где А – соответствует высказываемому или подразумеваемому буквальному смыслу, а В – фигуральному, не соответствующему действительности. Гипербола может рассматриваться через призму метафоры. Это «сквозной элемент структурно-композиционного уровня, это представление тенденции, подмеченной художником в настоящем, как уже материализованной субстанции» [4, с. 140].

Являясь основной ментальной операцией, способом познания и объяснения мира, метафоризация связана с процессом отражения и обозначения нового знания через старое. Передача эмоционального накала невозможна без гиперболизированного образа.

По мнению А.А. Потебни, «гипербола – фигура по отношению к метафоре» [7, с. 276]. Она не может быть соподчинена с тропами. Это результат как бы «некоторого опьянения чувством, мешающего видеть вещи в их настоящих размерах» [Там же, с. 277]. Поэтому она редко, лишь в исключительных случаях, встречается у людей трезвой и спокойной наблюдательности. «Если упомянутое чувство не может увлечь слушателя, то гипербола становится обыкновенным враньем» [Там же, с. 277].

Немецкий лингвист В. Вакернагель отмечал, что «гиперболу можно употреблять в обоих случаях: как для возвышенного, так и для смешного, и поэтому-то самому она является смешной, когда должна быть возвышенной, настоящее место и мера определяется лишь счастливым тактом» (цит. по: [7, с. 277]). Это суждение, таким образом, доказывает, что в самой гиперболе заключено противоречие (как и в метафоре), иногда – несоответствие цели использования и его результата.

Гипербола встречается в исследуемых произведениях очень часто, но не всегда является средством создания юмористического эффекта. Например,

Lady Malvern was a hearty, happy, healthy, overpowering sort of dashed female not so very tall but making up for it by measuring about six feet from the O.P. to the Prompt Side. She fitted into my biggest arm-chair as if it had been built round her by someone who knew they were wearing arm-chairs tight about the hips that season [12, с. 49].

В данном примере преувеличивается объем бедер леди Малверн, ее полнота. Она настолько тучная женщина, что самое широкое кресло может служить ей плотноседающей юбкой.

Слово – *arm-chair*» активирует фрейм «мебель», а фраза – *... wearing ... tight about the hips that season*» («в этом сезоне носят [кресла], плотнооблегающие бедра») – фрейм «одежда». При восприятии гиперболы происходит наложение этих фреймов, в результате чего возникает новый взгляд на кресло как на предмет одежды, рождающий оппозицию «возможное – невозможное». Фреймы объединены аналогией кресла, в которое еле втиснулась полная женщина, с юбкой, которая даже менее плотно сидит на бедрах. Поскольку межфреймовые ассоциации необычны и неожиданны, можно говорить о появлении юмористического эффекта.

А. – *Sir Roderick wants to have a quiet talk with you quite alone... Don't giggle nervously; try to keep that horrible glassy expression out of your eyes; don't yawn or fidget; and remember that Sir Roderick is the president of the West London branch of the anti- gambling league, so please do not talk about horse-racing. He will lunch with you at your flat tomorrow at one-thirty. Please remember that he drinks no wine, strongly disapproves of smoking and can only eat the simplest food, owing to an impaired digestion. Do not offer him coffee, for he considers it the root of half the nerve-trouble in the world*.

Б. – *I should think a dog-biscuit and a glass of water would about meet the case, what?*» [13, с. 65].

Реплика коммуниканта А (тети Агаты) представляет собой набор указаний, инструкций и руководств, которые надлежит исполнить коммуниканту Б (Берти Вустеру) для того, чтобы произвести благоприятное впечатление на объект беседы – сэра Родерика. Приказной, безапелляционный тон коммуниканта А создается благодаря использованию им коротких предложений, отрывистых фраз, стоящих в повелительном наклонении: – *Don't giggle nervously; try to keep that horrible glassy expression out of your eyes; don't yawn or fidget; ... do not talk about horse-racing. Please remember... Do not offer*» («Не хихикай нервно; не смотри на него отсутствующим взглядом; не зевай и не ерзай; ...не говори с ним о скачках. Пожалуйста запомни... Не предлагай...»). Множественные запреты, предупреждение не делать, не предлагать, не говорить о чем-либо создают представление об объекте разговора как о привередливом, вспыльчивом, требовательном человеке с тяжелым характером и активируют фрейм «придирчивость». Последнее замечание коммуниканта А относится к предпочтениям сэра Родерика в еде – *Do not offer him coffee, for he considers it the root of half the nerve-trouble in the world*» («Не предлагай ему кофе, так как он считает его причиной половины нервных заболеваний в мире»). Коммуникант Б по какой-то причине «ухватился» именно за это замечание, очевидно оно было последней каплей, переполнившей чашу его терпения. Его ответная реплика – *I should think a dog-biscuit and a glass of water would about meet the case, what?*» («Думаю, черствая галета и стакан воды будут в самый раз») подчеркивает, что чрезмерная требовательность, привередливость сэра Родерика к окружающим и его самоограничения, касающиеся всего в жизни, доведены до абсурда. Такие слова из замечания Берти Вустера, как – *dog-biscuit*» и – *glass of water*» активируют фрейм «тюрьма». Этот фрейм и фрейм «придирчивость» имеют общий терминал «ограничения». Благодаря наличию общего терминала данные фреймы накладываются друг на друга в сознании адресанта еще до того, как он дает ответ собеседнику. Представляющая собой результат наложения фреймов реплика коммуниканта Б является гиперболой. При ее восприятии активированные фреймы накладываются друг на друга уже в сознании реального адресата – читателя. Таким образом, появляется понимание того, что жизнь сэра Родерика, полная самоограничений, подобна отбыванию срока в тюрьме. Гиперболизированное представление об объекте беседы настолько абсурдно и неожиданно, что не может не вызывать смех.

Считаем также необходимым отметить, что в то время, как короткие, отрывистые фразы коммуниканта А являются элементами градации и создают психологическое напряжение при их восприятии, реплика коммуниканта Б представляет собой антиградацию и снимает возникшее напряжение, что в данном случае также способствует появлению юмористического эффекта у адресата.

I got a headache early in the proceedings which started at the soles of my feet and got worse all the way up [13, с. 32].

Здесь гипербола – *a headache... started at the soles of my feet and got worse all the way up*» («Головная боль... зародилась где-то в стопах ног и усиливалась по мере продвижения вверх») передается метафоризацией обозначения сильной головной боли. Происходит метафоризация на основе аналогии по признаку глубины в фигуральном и буквальном смыслах. На фрейм «головная боль» накладывается фрейм «боль в ногах».

My Aunt Agatha, back in England, has looked at me in exactly the same way many a time, and it never fails to make my spine curl [12, с. 99].

Здесь происходит метафоризация обозначения панического страха Берти Вустера перед тетей Агатой. В процессе восприятия этого описания в сознании адресата сначала активируется фрейм «страх человека», а затем – фрейм «страх животного» (во фрейме содержится информация о сворачивании животных, например, ежа, броненосца, в клубок как защитной реакции организма на испуг). Созданная адресантом на основе аналогии и преувеличения признака метафорическая гипербола вызывает наложение фреймов в сознании адресата. При восприятии данного высказывания ощущается наличие скрытого сравнения (человека с животным по признаку силы переживания эмоции страха). Очевидно здесь также и возникшее несоответствие реальному положению вещей.

Гипербола может передаваться и референционно бессмысленными фразами.

...when she spoke she showed about fifty-seven front teeth [12, с. 49].

Создание гиперболы в данном примере – *...(she showed) about fifty-seven front teeth*» («...она показала все свои пятьдесят семь передних зубов») основано на индивидуальных особенностях восприятия адресанта. При встрече с девушкой (объектом размышлений) первое, что обращает на себя внимание – это ее зубы. Вероятно, подобное восприятие основано на факте агрессивности, исходящей от девушки (зубы – символ агрессивности в животном мире) и страхе, который она внушает. С помощью созданной гиперболы автор хочет заставить читателя посмотреть

на девушку «его глазами», принять его восприятие, сделав его своим. При восприятии гипербола в сознании читателя происходит наложение фреймов «лицо человека» и «оскал животного». Последний фрейм активируется в сознании адресанта его знанием того факта, что при опасности животные оскалываются, обнажая зубы. При наложении фреймов высказывание воспринимается как абсурдное, а неожиданность и необычность аналогий между фреймами порождает юмор.

Таким образом, гипербола создается и используется адресантом не для того, чтобы подчеркнуть конкретное количество или качество, а для того, чтобы придать высказыванию эмоциональность и экспрессию.

Как видим, использование гипербола в текстовой коммуникации действительно способно сформировать у адресата юмористический эффект. В перспективы нашего дальнейшего исследования входит изучение особенностей передачи гипербола в языке перевода и раскрытие лингвокультурного аспекта гипербола в оригинальном и переводном текстах.

Источники и литература

1. Вежицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежицкая // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 133-155.
2. Карасик А. В. Лингвокультурные характеристики английского юмора: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / А. В. Карасик. – Волгоград, 2001. – 193 с.
3. Козинцев А. Г. Юмор: до и после иронии // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Издательство «Индрик», 2007. – С. 238-253.
4. Кухаренко В. А. Магический реализм Салмана Рушди: «Последний вздох мавра» и его персонажи / В. А. Кухаренко // Записки з романо-германської філології. – Вип. 8. – Одеса: Латстар, 2000. – С. 125-146.
5. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 281-309.
6. Панина М. А. Комическое и языковые средства его выражения: Дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / М. А. Панина. – М., 1996. – 144 с.
7. Потебня А. А. Теоретическая поэтика: Учебное пособие / А. А. Потебня. – СПб.: Академия, 2003. – 384 с.
8. Сотникова С. И. Языковые средства комического в немецких народных сказках: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / С. И. Сотникова. – Харьков, 1996. – 199 с.
9. Титаренко Е. Ю. Языковые средства выражения юмора (на материале произведений английской и американской литературы XIX-XX веков): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. Ю. Титаренко. – К., 1992. – 205 с.
10. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / О. Б. Шонь. – Тернопіль, 2003. – 232 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
12. Wodehouse P. G. Carry on, Jeeves. – Moscow: Jupiter-Inter, 2004. – 236 p.
13. Wodehouse P. G. The Inimitable Jeeves. – Harmondsworth: Penguin Books, 1978. – 224 p.

УДК[378.016:81'25]:004

Бондаренко О. М.

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Статья посвящена решению вопросов усовершенствования профессиональной подготовки будущих переводчиков средствами информационно-коммуникативных технологий. Уточняются компоненты переводческой компетенции, определяется влияние информационно-коммуникативных технологий на процесс формирования переводческой компетенции и педагогические условия их применения.

Ключевые слова: переводческая компетенция, ИКТ.

Стаття присвячена вирішенню питань вдосконалення професійної підготовки майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Уточнено компоненти перекладацької компетенції, визначено вплив інформаційно-комунікаційних технологій на процес формування перекладацької компетенції та педагогічні умови їх використання.

Ключові слова: перекладацька компетенція, ІКТ.

The article is devoted to the solution of the problems of the translators' to be professional training by means of informative-communicative technologies. The components of translator's competence have been defined, the influence of informative-communicative technologies on the process of translator's competence formation and pedagogical conditions of their application have been specified.

Key words: translator's competence, ICT.

Надзвичайної актуальності нині набуває міжкультурна комунікація, що беззаперечно заслуговує на особливу увагу в процесі інтеграції України до світової спільноти. Відповідно посилюється зацікавленість молодих людей до вивчення іноземної мови, тому особливої уваги набуває професія перекладача. Актуальність і необхідність професійно-орієнтованої організації практичних занять із теорії та практики перекладу, на яких формується перекладацька компетенція, усвідомлюється все більшою кількістю викладачів. Це, у свою чергу, спонукає до переосмислення процесу навчання, методів, форм та прийомів, які б сприяли формуванню перекладацької компетенції на належному рівні.

Процеси глобальних змін, що відбуваються на сучасному етапі розвитку всього українського суспільства, і освіти, зокрема, вимагають нових підходів до підготовки майбутніх перекладачів, пріоритетними серед яких є впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що мають забезпечити доступність та ефективність освіти, вдосконалення навчально-виховного процесу, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Така тенденція суспільного розвитку, поза сумнівом, формує замовлення на високу професійну компетентність майбутнього перекладача.

Окрім питання вдосконалення професійної підготовки майбутніх перекладачів вивчалися в таких аспектах: формування перекладацької компетентності (І. Алексєєва, Л. Бархударов, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Мін'яр-Белоручев, М. Прозорова, Я. Рецкер, Ж. Таланова, А. Федоров, І. Халєєва, К. Шапошников, А. Швейцер, А. Янковець та ін.); формування соціокультурної компетентності (О. Бирюк, І. Закір'янова, Д. Іщенко, С. Шукліна та ін.); формування комунікативної компетентності (С. Зенкевич, Р. Міловідова, Л. Мітіна, Н. Миронова, Ю. Пассов,

Л. Романишина та ін.); формування окремих аспектів професійної іншомовної компетентності (Л. Апатова, В. Баркасі, О. Волченко, Н. Гез, А. Гордєєва, В. Калінін, Б. Ліхобабін, С. Ніколаєва, О. Овчарук, О. Пінська, Є. Рослякова, В. Рівєрс, В. Редько, В. Кейблз, Ф. Вінгард та ін.); використання інформаційних технологій у навчальному процесі (А. Верлань, Т. Гуменникова, Н. Служина, К. Карпов, Л. Карташова, С. Нальотов, Л. Романишина, О. Трофимов, О. Царенко та ін.).

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної і науково-методичної літератури, вивчення досвіду роботи вищої школи з проблем використання ІКТ у процесі викладання теорії та практики перекладу дозволив виявити деякі невідповідності та суперечності між: збільшенням вимог до рівня фахової підготовки майбутніх перекладачів, здатних ефективно працювати в умовах інформаційного суспільства, та наявною недосконалою системою професійної підготовки; необхідністю системної організації формування професійної компетентності перекладачів засобами ІКТ і аспектами, ситуативним, розрізненим використанням педагогічних можливостей ІКТ у зазначеному процесі.

Так, незважаючи на наявність праць, присвячених використанню комп'ютера як засобу навчання іноземної мови, використанню ІКТ у підготовці майбутніх вчителів іноземної мови у вищих навчальних закладах, до цих пір залишається недостатньо розробленою проблема формування перекладацької компетентності на базі ІКТ. У зв'язку з цим потребують уточнення окремі питання формування зазначеної вище компетенції: сутність і структура перекладацької професійної комунікативної компетенції; система формування досліджуваного феномена як важливої складової фахової підготовки, що забезпечила б надійний та достатній рівень готовності майбутніх перекладачів до професійної діяльності в нових історичних умовах.

Мета нашої статті – уточнити компоненти перекладацької компетенції, визначити вплив інформаційно-комунікаційних технологій на процес формування перекладацької компетенції та педагогічні умови їх використання.

Не можна не погодитись з тим, що переклад є результатом лексичної, синтаксичної та текстуально-прагматичної заміни вихідної комбінації знаків відповідною комбінацією знаків мовою перекладу з урахуванням комунікативних чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. На думку О.М. Шахнарович [7, с. 3], перекладацька компетенція є істотним фактором процесу перекладу і поєднує рецептивну компетенцію розуміння та продуктивну компетенцію формулювання. Інакше кажучи, перекладацька компетенція містить здатність розуміння вихідного тексту і здатність створення тексту мовою перекладу [3, с. 184], яким чином перекладач осмислює оригінальний текст, як він бачить стратегію перекладу, обирає мовні засоби та на основі оригіналу створює текст перекладу – усі ці чинники визначають перекладацьку компетенцію (мовну та позамовну, рецептивну та репродуктивну субкомпетенції). Рецептивна субкомпетенція в сфері мови оригіналу і репродуктивна субкомпетенція в сфері мови перекладу взаємно доповнюють одна одну та створюють основу компетенції, яка необхідна перекладачеві для передачі складних за змістом і стилістикою текстів зі збереженням певного ступеню комунікативної еквівалентності.

Проблема визначення складових перекладацької компетенції не одностайно розглядається дослідниками. Поняття «перекладацька компетенція», яке аналізувалося в численних працях [1; 3; 4; 6], у найбільш загальному значенні представляє собою суму знань, вмінь та навичок необхідних для здійснення професійної перекладацької діяльності.

Узагальнення існуючих точок зору дозволяє твердити, що до змісту професійно-орієнтованої перекладацької компетенції входить низка компонентів, зокрема, комунікативний, професійно-технічний, текстоутворювальний, прагматичний, стратегічний та морально-етичний.

Комунікативний компонент [3; 4; 6] містить три складові: мовну, мовленнєву та соціокультурну. Відповідно, мовна компетенція означає певний ступінь усвідомлення принципів системної організації мов і закономірностей їхнього функціонування, готовність використовувати мову як засіб мовленнєвої та розумової діяльності. Мовленнєва компетенція є одночасно підґрунтям для функціонування усіх видів мовленнєвої діяльності і результатом їх формування. Вона забезпечує не тільки сприйняття та породження текстів під час природного спілкування, але й фазу «перекодування» в умовах усного або писемного перекладу. Соціокультурна компетенція складається з країнознавчої, лінгвокраїнознавчої та предметної компетенцій. Країнознавча складова – це знання про культуру країни, мова якої вивчається. Лінгвокраїнознавча складова передбачає усвідомлення особливостей мовленнєвої та не мовленнєвої поведінки носіїв мови у різних ситуаціях спілкування. Предметна складова – це володіння певною сумою фонових знань, що стосуються відповідного фаху, і без яких неможливий якісний галузевий переклад. Адекватний рівень подібного володіння має забезпечуватися вмотивованим відбором змісту навчання майбутніх перекладачів та науковою організацією процесу формування їхньої фахової компетенції.

Професійно-технічна компетенція перекладача [3] передбачає наявність знань загальних принципів теорії та практики перекладу, а також навичок та умінь тих видів перекладу, що необхідні у конкретній ситуації.

Текстоутворювальна компетенція означає усвідомлення та практичне застосування правил побудови різних видів текстів, які відображають ситуацію та сферу спілкування. Тексту властиві зв'язність, логічність та організація. Текстоутворювальна компетенція забезпечує формування цілісного тексту з використанням різних засобів смислового та формального зв'язків [3].

Прагматична компетенція [1; 3] визначається як потенційний вплив тексту оригіналу на його споживачів. Завданням перекладача є розпізнавання ступеня такого впливу і вибір відповідних прийомів для забезпечення еквівалентної дії на адресатів тексту перекладу, порівняно з дією тексту оригіналу.

Стратегічна складова передбачає спроможність перекладача усвідомлювати глибинний зміст оригіналу, а також здатність застосування адекватних перекладацьких стратегій для його збереження у тексті перекладу. Як відомо, змістом поняття «перекладацька стратегія» є порядок і суть дій перекладача під час перекладу певного тексту [1; 3].

Морально-етичний компонент перекладацької компетенції стосується особистісних якостей, що в ідеалі мають бути наявними у кожного перекладача. Це – відповідальність, об'єктивність, презентабельність, психологічна стійкість, комунікабельність та деякі інші риси [3].

За твердженням О.Д.Швейцера [8, с. 3], перекладацька компетенція є складною та багатомірною категорією, що містить у собі низку характеристик, які дозволяють перекладачеві здійснювати акт міжмовної та міжкультурної

комунікації, а саме:

- особливе, так зване «перекладацьке», володіння двома мовами (рецептивне володіння вихідною мовою і репродуктивною мовою перекладу), коли мови проєктуються одна на одну;
- здатність до «перекладацької» інтерпретації вихідного тексту (вміння поглянути на текст з позицій носія іншої мови й іншої культури);
- володіння технологією перекладу (сукупністю процедур, що забезпечують адекватне відтворення оригіналу);
- знання про норми мови перекладу;
- знання перекладацьких норм, що зумовлюють вибір стратегії перекладу;
- знання про особливості даного стилю та жанру тексту (наприклад, текстів конвенцій, комюніке, резолюцій та ін.);
- встановлений мінімум «фонових знань», необхідних для адекватної інтерпретації вихідного тексту в межах спеціалізації перекладача (в нашому випадку – в галузі міжнародних відносин).

Таким чином, перекладацька компетенція – це складна універсальна з багатовекторними складовими кожної стадії перекладацького процесу.

Останнім часом дана проблема привертає особливу увагу. На різних конференціях і в спеціальній літературі науковці, викладачі з'ясовують, які конкретно цілі й завдання можна ставити в процесі використання ІКТ у процесі викладання дисципліни «Теорія та практика перекладу», як ставляться самі викладачі до даного унікального знаряддя та як вони можуть сприяти вдосконаленню процесу навчання [5].

Сучасні інформаційні технології є надзвичайно корисними для підвищення ефективності самостійної роботи студентів факультетів іноземних мов; дозволяють підвищити професійний рівень майбутнього перекладача; дають можливість постійного зворотного зв'язку; відповідають принципам індивідуального навчання; забезпечують високий рівень інтерактивності; здійснюють автоматичний переклад за допомогою комп'ютерних перекладачів та словників; збільшують мотивацію навчання [2, с. 203].

Ми вважаємо, що процес формування професійної компетентності майбутніх перекладачів буде проходити успішніше в умовах комплексного використання ІКТ. На підставі аналізу психологічної, педагогічної, методичної та спеціальної літератури, вивчення педагогічного досвіду нами був виявлений такий комплекс педагогічних умов використання ІКТ у підготовці майбутніх перекладачів: комплексне використання ІКТ; реалізація цілісної системи формування професійної компетентності майбутніх перекладачів; застосування ІКТ як складової інформаційного освітнього середовища; формування професійної компетентності з використанням технологій інтерактивного навчання.

Спираючись на матеріал, зазначений вище, робимо висновок про необхідність формування інформаційно-технологічної компетенції майбутніх перекладачів як невід'ємної складової їх професійної перекладацької компетенції.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дозволив нам дійти висновку, що перекладацька діяльність зазнала низку кількісних і якісних змін, які викликали потребу у великій кількості висококваліфікованих перекладачів, що в свою чергу вимагає підвищення якості їхньої професійної підготовки. Найважливішою умовою успішного навчання майбутніх перекладачів є вдосконалення навчального процесу, розробка та вдосконалення методики їх навчання.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі формування перекладацької компетенції майбутніх перекладачів відкриває якісно нові можливості для системи вищої лінгвістичної освіти: дозволяє занурити майбутніх перекладачів в реальне мовне середовище, що сприяє формуванню їх професійної компетентності.

Перспективними є дослідження питань, пов'язаних з розробкою системи формування професійної компетентності майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій та виявленням технологій їх ефективного функціонування.

Джерела та література

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студентов филол. и лингв. фак-тов. высш. учеб. заведений] / И. С. Алексеева. – СПб. : Филол. ф-т СПбГУ; М.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Бойко Н. Використання мультимедійних засобів в організації самостійної роботи студентів факультетів іноземних мов / Н. Бойко // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. «Педагогіка». – 2007. – № 9. – С. 199 -204.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учеб. пособ. / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / під кер. С. Ю. Ніколасової. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
5. Рогульська О. О. Використання медіа-модулів у формуванні іншомовної компетентності / О. О. Рогульська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – К. ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. . – Вип. 17. – С. 430-434.
6. Сысоев П. В. Концепция языкового поликультурного образования: (на материале культуроведения США) : монография / П. В. Сысоев. – М. : Еврошкола, 2003. – 406 с.
7. Шахнарович А.М. Психолингвистика: Сборник статей / А.М. Шахнарович. – М.: Прогресс, 1984. – 366 с.
8. Швейцер А. Д. О преподавании синхронного перевода в специализированных группах переводческого факультета / А. Д. Швейцер. – М.: 1-й МГПИИЯ, 1969. – 35 с.

ІДЕОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА АМЕРИКАНСЬКОГО КОНЦЕПТУ ПОЗИТИВНОГО МИСЛЕННЯ

В статье исследуются особенности вербализации концепта позитивного мышления как одной из идеологических составляющих современной американской культуры, как национально-специфического способа восприятия и видения мира (world view). Представлены аргументы и параметры анализа позитивного мышления как культурно маркированной идеологии современного американского общества.

Ключевые слова: американская лингвокультура, концепт позитивного мышления, идеология, идеологический дискурсивный анализ.

У статті досліджуються особливості вербалізації концепту позитивного мислення як однієї із ідеологічних підвалів сучасної американської культури, як національно-специфічного способу сприйняття та бачення світу (world view). Надаються аргументи та параметри аналізу позитивного мислення як культурно маркованої ідеології сучасного американського суспільства.

Ключові слова: американська лінгвокультура, концепт позитивного мислення, ідеологія, ідеологічний дискурсивний аналіз.

The paper studies specific features of verbalization of the positive thinking concept as one of the ideological values, attitudes, and ways of world view in modern American culture. The parameters of positive thinking as an ideology of modern American society have been presented.

Key words: American linguo-culture, the concept of positive thinking, ideology, ideological discourse analysis.

Один із напрямків сучасної антропоцентричної парадигми пов'язаний із міждисциплінарним питанням загальної культурної репрезентації суспільства через мову. Для аналізу культурно зумовлених моделей вербальної поведінки релевантними є теоретичні основи, закладені Гердером Дж., Гумбольдтом К., та розвинені у гіпотезі Саліра-Уорфа, що передбачають глибокий зв'язок мови, свідомості та загальної культури мовної спільноти. Міждисциплінарні зв'язки між застосуванням мови та культурно сформованою соціальною практикою є у центрі уваги лінгвокультурології (Wierzbicka A., Карасик Ю., Апресян Ю., Арутюнова Н.), когнітивної лінгвістики (Allwood J., Langacker R., Кубрякова Е.), етнолінгвістики (Bartminski Je.), культурної лінгвістики (Anusiewicz Ja.), тісно пов'язаних соціолінгвістики (Lakoff G., Tannen D., Milroy L., Grumperz J.) та лінгвістичної антропології (Hymes D., Duranti A.), а також ідеології крізь призму дискурсу (Dijk T. van).

Об'єктом даного дослідження є концепт позитивного мислення в сучасній американській лінгвокультурі. Концептуальною домікантою дослідження є теорія Дейка Т. про міждисциплінарний підхід до тлумачення ідеології із залученням засад теорії комунікації, соціології, дискурсології, лінгвістики, антропології, соціальної психології тощо та її відтворення у дискурсі як комплексній комунікативній події [5]. При визначенні ідеології виходять із того, що вона неодмінно є ідеєю, системою переконань, що її поділяє або не поділяє певна суспільна група. Дейк Т. трактує ідеологію як основу соціальної репрезентації групи, її функції у реалізації соціальних зв'язків між групами та їх відтворення у дискурсі. Він розглядає ідеологію у 3-х вимірах: когнітивному, суспільному та дискурсивному. Також релевантними для дослідження позитивного мислення як одного із проявів американської культурної ідентичності є крос-культурний аналіз англо-американського дискурсу А.Вежбіцької [8]. та деякі положення лінгвістичної антропології («мовне виконання» - *performance* та соціалізація) про те, як мова формує соціальну ідентичність та організує масштабні соціальні переконання та ідеології [4].

Позитивне мислення визначають як ментальне ставлення, спрямоване на думки, слова та образи, що сприяють щастю, оптимізму, здоров'ю, радості та успішному завершенню будь-якої дії та ситуації. Воно набуло популярності у США і стало американською переважаючою емоційною ідеологією, соціально очікуваною та сприйнятною поведінкою. Якщо культуру, у широкому розумінні, розглядати як запрограмовану модель колективної поведінки, позитивне мислення можна вважати американським «культурним сценарієм» за термінологією [1].

Позитивне мислення охрестили *американською національною гордістю (American national pride)*, *міжнародною репутацією та власним іміджем (international reputation and self-image)*, *культура (a cult)*, *квінтесенцією американської діяльності (a quintessentially American activity)*, *щасливою рисою американської особистості (the happy feature of the American personality)*, *американським офіційним переконанням (America's official belief)*, *ментальною ауру (a mental aura) тощо*. Іншими словами, воно вважається домінуючим, майже нормативним культурним ставленням у різноманітних сферах (повсякденному житті, академічному, професійному та діловому оточеннях).

Зрозуміло, що не усі люди, які живуть у багатокультурній Америці, поділяють поняття позитивного мислення. Тріумф його антагоністів прозвучав у нещодавній книзі американської авторки Барбари Еренрайх (Barbara Ehrenreich) із провокативною назвою «На яскравій стороні: Як невтомне просування позитивного мислення підірвало Америку» (*Bright-Sided. How the Relentless Promotion of Positive Thinking Has Undermined America*). У Великобританії книга вийшла під назвою «Посміхайся або помри: Як позитивне мислення обдурило Америку та цілий світ» (*Smile or Die. How Positive Thinking Fooled America and the World*) [6]. Прибічники Барбари Еренрайх вважають її публікацію довгоочікуваним руйнуванням тиранії позитивного мислення. На думку Дейка, для ідеології притаманним є поляризація системи цінностей, що передається у дихотомії МИ – ВОНИ (р.7), конфлікт інтересів, протиставлення у системі цінностей [5, с. 20].

Антонімічна парадигма позитивного мислення представлена наступним чином: *вузьке мислення (narrow thinking)*, *тоталітаризм (totalitarianism)*, *необґрунтований оптимізм (unwarranted optimism)*, *тягар, що повинні нести люди (the burden people take on)*, *багатомільярдний бізнес (a multi-billion business in itself)*, *чума (a plague)*, *масова омана (the mass delusion)*, *маніакальне кресcendo (the maniac crescendo)*, *псевдоінтелектуальна риса (pseudo-intellectual feature)*, *картковий будиночок (a house of cards)* тощо. Barbara Ehrenreich вважає саму ідею нереалістичною, оманливою та однією із причин економічної кризи 2008 р.

The Oxford Compact Thesaurus (2001) визначає лексему **позитивний** як *оптимістичний, впевнений, помічний, цілеспрямований, сприятливий, ефективний, корисний, прогресивний, продуктивний, вартий, конструктивний, прагматичний, надійний, обіцяючий, привітний, підбадьорюючий* : *optimistic, confident, helpful, forward-looking, beneficial, effective, useful, progressive, productive, worthwhile, constructive, pragmatic, supportive, promising, welcome,*

encouraging... Густина лексико-семантичних засобів передачі концепту позитивного мислення свідчить про його важливість у системі світосприйняття [3]. Позитивне мислення є ментальним проявом; це ставлення, яке стимулює та породжує думки, слова та образи, пов'язані із успіхом, досягненням, зростанням, покращанням тощо. ПМ зміцнює мотивацію людини, рівень енергійності та дієвості, оскільки люди з позитивним складом мислення (а positive frame of mind) зосереджуються на думках про можливості, перспективи, зростання, досягнення, а, отже, успіх. Саме таке ставлення до життя притаманне американському національному менталітету, оскільки оптимізм є базовою моральною настановою до практичної та духовної діяльності. Саме така ментально-вольова природа характеризує ідеологію американської нації. Об'єктом даного дослідження є особливості мовної актуалізації позитивного мислення та ставлення як однієї із ідеологічних підвалин сучасної американської культури, як національно-специфічного способу сприйняття та бачення світу (world view). Концепт ПМ є ментальним, «соціопсихічним утворенням у колективній свідомості», оскільки він є невід'ємною рисою національного американського характеру. Розглянемо семантичну структуру слова позитивний/positive за допомогою аналізу словникових дефініцій. Отже, лексема positive виконує своєрідну роль гіпероніма у наступній парадигмі семантично споріднених значень:

Optimistic; confident; hopeful; buoyant; sanguine; forward-looking; beneficial; effective; useful; practical; helpful; progressive; productive; worthwhile; constructive; pragmatic; efficacious; favorable; encouraging; enthusiastic; good; approving; reassuring; supportive; corroborative; affirmative; certain; sure; convinced; confident; satisfied; assured; free from doubt; definite; real; clear; firm; direct; active; actual; decisive; clear-cut; perfect; right; good; promising; pleasing; encouraging; welcome; favorable; heartening.

Longman Dictionary of English Language and Culture одне із визначень слова positive подає із позначкою *apprec.*(схвально): leading to practical action, constructive. У свою чергу, конструктивний/constructive, означає спрямований на покращення, вдосконалення - helping to improve ; useful, productive, positive, practical, valuable, profitable, worthwhile.

На наш погляд, смисловою домінантою у переліку парадигми позитивно маркованих значень є лексема *конструктивний/constructive*, що власне становить ядро концептуального поля ПМ, а сильною, об'єднавчою, акцентованою семою є намір діяти плідно, зі знаком плюс, спрямованість до покращення, вдосконалення. Саме така сема, спільна для усіх проявів парадигматичного ряду, на думку Воркачева С.Г., виконує роль «скрепу» [2]. Концепт позитивного мислення - це концентроване вираження національної ідеї позитивного, конструктивного, ставлення до життя (positive attitude to life).

Найбільш важливим моментом даного дослідження є продемонструвати через мову, «що світосприйняття як набір більш або менш систематизованих переконань та цінностей надає людям шляхи зміцнення цих переконань у час неспокою та кризи» [7]. Позитивне мислення, беззаперечно, є однією із стратегій, що може допомогти людям перемагати у гарні часи та виживати у тяжкі часи.

Культуру, у широкому сенсі, трактують як процес, спосіб сприйняття, інтерпретації, відчуття та перебування у світі. Попередньо зібраний емпіричний матеріал свідчить про те, що позитивне мислення «вплетене» у зразки мовної поведінки, починаючи від дітей початкової школи та закінчуючи промовами президентів. Питання позитивності, на яке вплинули зовнішні та внутрішні події (11 вересня, буревій Катріна у Новому Орлеані, війна в Іраку, світова економічна криза, витік нафти у Мексиканській затоці тощо) зацікавило американських аналітиків та вчених, оскільки воно відображає загальний настрій американців. Пенбейкер Дж. (Pennebaker J.), професор кафедри психології Техаського університету, та Танен Б. (Tannen D.), професор лінгвістики університету Джорджтаун, проаналізували мову виступів американських президентів (CNN, 01.28.2010). Pennebaker J., стверджує, що вибір слів Обамою свідчить про його емоційну стриманість. Обама оптимістичний, проте він не вживає багато таких слів як *щасливий, схвилюваний, задоволений, гарний*, що робить його тон похмурим. Tannen D. вважає, що його тон був оптимістичним, проте із серйозним підтекстом : Я відчуваю, що це було серйозно, тому що він розумів, що це серйозний час. На нас очікують серйозні проблеми.

Це звучить в унісон із промовою Джона Ф.Кеннеді (12 квітня 1959 р.): «Під час кризи усвідомлюйте небезпеку, але розпізнавайте можливості» (*In a crisis be aware of danger but recognize the opportunity*). Семантично виразна антитеза небезпека-можливість характерна для свідомості багатьох американців.

А.Вежбіцька [8] стверджує, що кожній культурі притаманні «ключові концепти», які виражаються «ключовими словами». Багато міждисциплінарних даних про американський менталітет як колективне світосприйняття (іншими словами, що робить американців американцями) дають підстави стверджувати, що лексичні універсали *дух (spirit), ідея (idea)* є надзвичайно важливими для концепту позитивного мислення, а лексеми *можливість (opportunity), «виклик» (challenge), діяльність (activity)* належать до американських ключових слів. Як бачимо, ідеології, у даному випадку йдеться про американську ідеологію позитивного мислення, формують сприйняття людиною світу та розуміння суспільства та особливим чином регулюють соціальні практики та взаємовідносини у соціальному світі.

Джерела та література

1. Вежбицкая А. Культурно-обусловленные сценарии: новый подход к изучению межкультурной коммуникации / А.Вежбицкая// Жанры речи. Саратов,1999. – 2009. – С.121-123. Вып. 2. – М.,1999.
- 2.Воркачев С.Г. Культурный компонент и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки, Т. 17, вып. 2. – Краснодар, 2003.
- 3.Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. Dijk T.van. Ideology. A Multidisciplinary Approach. – London: Sage: 1998.
- 4.Duranti A. Linguistic Anthropology / A. Duranti. – Cambridge University Press.2003.
5. Dijk T.van.Ideology. A Multidisciplinary Approach / T. Dijk van. – London: Sage.1998.
- 6.Ehrenreich B. Bright-Sided. How the Relentless Promotion of Positive Thinking Has Undermined America. – New York: Metropolitan Books. Henry Holt and Company. 2009.
- 7.Gudykunst W., & Kim, Y.(1984). Communicating with Strangers: An approach to intercultural communication / W. Gudykunst, & Y. Kim // New York: Random House. – 2004.
8. Wierzbicka A. Understanding Cultures through their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese / A. Wierzbicka - New York: Oxford University Press.1997.

РОЛЬ МЕТАФОРИ У СТВОРЕННІ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Статья «Роль метафоры в создании психотерапевтических текстов» посвящена анализу терапевтической метафоры в текстах, созданных психологами и психотерапевтами «Славянской клиники».

Ключевые слова: терапевтическая метафора, базовый концепт, коллективное бессознательное, субмодальность, НЛП.

Стаття «Роль метафори у створенні психотерапевтичних текстів» присвячена аналізу терапевтичної метафори в текстах, створених психологами і психотерапевтами «Слов'янської клініки».

Ключові слова: терапевтична метафора, базовий концепт, колективне позасвідоме, субмодальність, НЛП.

Article «The role of metaphor in creating of psychological texts» devoted to the analysis of therapeutic metaphor in the texts created by psychologists and psychotherapists of «Slavic clinic».

Keywords: therapeutic metaphor, basic concept, collective unconscious, submodality, NLP.

Будь-яка людина піддається впливу – психологічному, соціальному, ідеологічному, моральному. Сугестивність притаманна людській психіці, це вроджена властивість людини. Міра впливу залежить від психологічного типу людини, її приналежності до конкретного соціуму, від її соціального статусу. Люди зазнають у своєму житті як позитивного, так і негативного впливу. Особливу увагу привертає вплив як лікувальний метод.

Багатьох людей протягом життя супроводжують різні хвороби; життя у сучасному світі наповнене стресами, і результат стресів – психічні розлади, нервові захворювання: на фізичному рівні це дуже часто впливає на вагу тіла, люди страждають від ожиріння. Ця хвороба частіше вражає жінку, яка в архетиповому колективному підсвідомому є символом любові, життя, всього прекрасного на землі.

Психологи і психотерапевти створили різні стратегії впливу на свідоме і позасвідоме хворої на ожиріння людини. Однією з таких стратегій є нейрон-лінгвістичне програмування.

Цього питання ми вже торкалися [3]. Досліджувалась лінгвістична складова психотерапевтичних текстів для лікування ожиріння. Ці тексти існують у записі, вони є інтелектуальною власністю «Слов'янської клініки», яка розробила цілий комплекс лікування вищезгаданої хвороби. Нас зацікавив лінгвокогнітивний вплив на свідоме, підсвідоме та позасвідоме хворої людини.

НЛП як психотерапевтичний метод досліджували Річард Бендлер, Джон Гріндер, Стівен Хассен, Леслі Кемерон-Бендлер, Майкл Спарк, Алан Піз, Алан Гарднер, Майкл Холл. Девід Гордон і Шелдон Копп присвятили свої роботи терапевтичній метафорі. Усі ці дослідники – психологи, психотерапевти, лінгвісти – «поклали в основу своєї теорії лінгвістику і одночасно зробили її знаряддям психотерапії» [2, с.115].

Лінгвістичні складові НЛП приділяли увагу російські та українські лінгвісти – Белянін В.П., Баранов А.Н., Гордєєв М.Н., Почепцов Г.Г., Ковалевська Т.Ю., Радевич-Винницька Я., Співак Д.А.

Привертають увагу роботи М. Холла, психолога, психотерапевта. Він працює над мовними особливостями чотирьох напрямків психотерапії (НЛП, РЕТ, терапія реальності, логотерапія) із застосуванням принципів загальної семантики. У своїх роботах він об'єднує НЛП і загальну семантику. Разом з доктором Бобом Боденхеймером Холл став засновником нейросемантики, створив інститут нейросемантики у США та інших країнах світу. Холлу належать роботи «Дух НЛП», «Метастані», «Репліки розуму», «Вивчення людей» та інші.

Лінгвістична складова будь-якого психотерапевтичного методу; і в тому числі НЛП, не може існувати без метафоричних конструкцій, адже ж існує в науковій літературі справедлива думка, що мислення людини метафоричне. У цьому контексті привертає увагу робота Д. Гордона «Терапевтические метафоры». У цій роботі вчений постулює:

1. Метафори – це засіб впливу.
2. Метафора – засіб терапії.
3. Метафори – інструмент навчання і поведінки.
4. Метафори – спосіб інструктажу, порад.

Д. Гордон, виходячи з того, що немає однакових моделей світу, вважає: «терапевт повинен зрозуміти модель світу хворої людини і кожному підібрати власну терапевтичну метафору, яка б відповідала захворюванню, історії, пов'язаної із захворюванням» [4, с. 3].

Д. Гордон вважає, що терапевтична метафора має відповідну **форму** (чарівна казка, вірш, притча, анекдот, історія), повинна бути **ефективною** під час комунікації і **натуральною**, тому що повинна дати природний підсвідомий результат.

Дослідник детально показує, як стратегія і тактика терапевтичної метафори пов'язана з лінгвістичними засобами: аналізує синтаксис метафор (трансдериваційний пошук), лексику, яка має референтний індекс (іменники, що спеціально іменують що-небудь у досвіді пацієнта), спеціальні питання, не специфіковані дієслова, номіналізацію, різні команди тощо.

А Баранов, враховуючи психологічні типи особистостей (візуали, аудіали, кінестетики, логіки), виокремлює чотири типи метафоричних моделей, аналіз яких у мові пацієнта дозволяє психотерапевтові, що застосовує метод НЛП, встановлювати рапорт, знаходити якір і організовувати рефреймінг [1].

А Баранов, розглядаючи НЛП як психотерапевтичний метод, називає мовні стратегії НЛП мета-моделлю, розуміючи під цим мову комунікативного акту «психотерапевт-пацієнт». Ця мета-модель містить питальні конструкції, неспецифіковані дієслова, номіналізацію (процес перетворення іменників із процесуальних дієслів), універсальні квантифікатори («все», «кожний», «завжди», «ніколи», «всякий», «ніхто» тощо), модальні оператори необхідності (слова, що вказують на відсутність вибору: я повинен, я не зможу, це необхідно тощо).

Психологи і психотерапевти «Слов'янської клініки», створеної в Україні, пропонують 10 методів терапії ожиріння; серед них – ейдос, транзактний, раціональна психотерапія, віпасана, психосинтез, НЛП та інші. Автори цих методів І.В. Вараксін, С.П. Мосеева, В.С. Півоварчук, А.Б. Григор'єва уклали свої терапевтичні тексти-дискурси із врахуванням різних психологічних типів людей. Вони зверталися до колективного позасвідомого в

архетиповій формі. Тексти, звернені до жінки (архетип Аніма), яка в архетиповому позасвідомому є символом жіночості, любові, материнства, отже життя [5].

Як вважає К. Юнг, колективне позасвідоме вроджене, має загальну природу, тобто ідентичне в усіх людей, і створює загальні засади душевного життя кожного. Змістом колективного позасвідомого є архетипи, це найстаріші типи (міфи, казки, Боги (наприклад, Єгипту, Олімпу), Тінь, Аніма, Мудрий старець та інші) [5]. К. Юнг поділяє архетипи на психологічні, якщо вони виходять з пам'яті народу (свій, дух, его, тінь, Аніма, анімуси, вода) і культурні, створені культурним досвідом людства (архетипи Трійці, життя, смерті, вічного мандрівника, героя).

У текстах «Слов'янської клініки», які адресовані жінкам, хворим на ожиріння, враховані всі попередні досвіди, всі психологічні типи людей, вони носять архетиповий характер, і тому містять в собі позитивну впливову енергію.

Ми зупинимося на терапевтичній метафорі в текстах-дискурсах, пов'язаних з методом НЛП.

Вважаємо за доцільне згрупувати метафори за принципом базового концепту: це концепти «їжа», «любов», «світло», «темрява», «жіноче тіло».

Концепт «їжа» (похідні – жир, сало, ковбаси, овочі, фрукти, тарілка, утроба, кухня) породжує такі метафори: *сардельки пальців рук; набити утробу; набити тарілку; страшна спітніла жирова шуба; їжа темряви; гвалтувати їжею; пекельна кухня; солодка їжа – смерть; ковбаса та жири – інсульт для серця і розуму; жирам об'явлена війна; всмоктувати їжу як губка; жива їжа; сморід смерті жирної їжі; вбивча для жіночності жирна їжа; овочі і фрукти наповнені сонцем; їжа світла.*

Концепт «любов» створює такі метафори: *енергія чистої неприв'язаної любові; любов – це гіпноз; одержати любов від людей; від себе; енергія любові розподіляється у нас всередині; енергія любові наскрізь пропитує людину.*

Концепт «світло» демонструє метафори: *їжа світла – їжа для життя; наповнюємо себе сонячним світлом життя; сонячне світло пригнічує голод і провітрює тло.*

Концепт «темрява» (смерть) – експлікує такі метафори: *їжа темряви; їсти темряву; жирна мертвечина; омертвеле жирне тіло; цукровий поцілунок смерті; солодкість передсмертної муки.*

Концепт «жіноче тіло» створює метафори: *витравляти жіночість з тіла; вбивча для жіночності жирна їжа; всмоктувати жіночість тіла тощо.*

Метафори у текстах-дискурсах розподіляються на ключові й окремі. Вищеназвані метафори є ключовими. Окремо можна виділити метафори, які нечасто зустрічаються в текстах, але також володіють впливовою силою: *мудра і здорова частини в середині твоєї індивідуальності; думка повинна залишитися ясною і чистою; дерева дарують тобі свою мудрість; прокисле тіло; втома, накопичена в ногах; брудні думки; палати бажанням; підвищення тиску; голодна кров; розчиненість у спокої; чи хоче майбутнє, щоб ти схудла?; перегарний сморід спілкування; увійти в образ: Я струнка; вийти з образу: Я огрядна.*

Автори текстів подають метафоричні образи, і ці образи архетипові: образ дитинства (символ любові), образ лісу (символ мудрості), образ маленької білої церкви (бог у твоєму серці), образ свічки (у полум'ї виникає обличчя старого мудреця). Любов і мудрість врятовують хвору людину. Метафори любові і мудрості повинні вплинути на підсвідоме і позасвідоме людини, змінити її ставлення до себе і оточуючого світу. В одному з дискурсів автор розповідає східну легенду, подає її як терапевтичну метафору.

Одного разу боги вирішили створити світ. Вони створили зірки, сонце, місяць, квіти, хмари. Потім вони створили людину. І врешті-решт вони створили істину.

Замислились боги: куди сховати істину, щоб людина її не відразу знайшла. Їм хотілось, щоб вона шукала її якомога довше.

«Давайте сховаємо її на найвищій вершині гори» - сказав один.

«Давайте сховаємо її в темряві морських глибин», - запропонував другий.

«Давайте сховаємо її на зворотній стороні місяця».

«Давайте сховаємо її на найвіддаленішій зірці».

Урешті-решт найдревніший і наймудріший бог сказав: – Ні, ми сховаємо її в серці людини. І вона шукатиме істину у всесвіті, не підозрюючи, що носить її в собі».

Ми спостерігаємо позитивний і негативний статус метафоричних образів: *їжа темряви – їжа світла; їжа світла – їжа для життя – ковбаса та жири – інсульт для серця і розуму; сморід смерті жирної їжі – наповнюємо себе сонячним світлом життя; солодка їжа – смерть – овочі і фрукти, наповнені сонцем.*

На зіставленні позитивного і негативного будується рефреймінг у НЛП.

Базовим концептом багатьох метафор стала їжа. Це концепт, який пов'язаний з інстинктивною сферою, породжує таку базову емоцію, як задоволення, що носить вроджений характер.

З розвитком цивілізації процес втамування голоду почав усвідомлюватись в різних культурах по-різному і набувати ядерної цінності. Людство усвідомило, що їжа не тільки є джерелом життя – вона дарує задоволення і, як наркотик, відволікає від стресів, неприємностей; їжа дарує життя – вона і вбиває, руйнує тіло і душу. І як результат цього усвідомлення з'явилися релігійні пости і світські дієти.

Найбільше інформаційне навантаження в терапевтичних метафорах несуть **дієслова**: *набити тарілку, утробу, гвалтувати їжею, всмоктувати їжу як губка, наповнюємо себе сонячним світлом життя, сонячне світло пригнічує голод, їсти темряву, витравляти жіночість з тіла, увійти в образ: Я струнка, вийти з образу: Я огрядна та інші і прикметники: страшна спітніла жирова шуба, пекельна кухня, солодка їжа – смерть, жива їжа, женонаневисна їжа, жирна мертвечина, цукровий поцілунок смерті, мудра і здорова частини в середині твоєї індивідуальності, прокисле тіло, брудні думки та інші.*

Низка метафор створює генетивні конструкції: *сардельки пальців рук, їжа темряви, їжа світла, солодкість передсмертної муки, поцілунок смерті, сморід жирної їжі, енергія чистої неприв'язаної любові тощо.*

Терапевтична метафора у лікувальних текстах-дискурсах відіграє провідну роль, у ній концентрується сила впливу на свідоме, підсвідоме і позасвідоме людини. Базові концепти часто повторюються, створюючи ключові метафори. Ключові метафори подаються як окремі образи (Старого мудреця, материнської любові, лісу, білої церкви), так і атрибутивні конструкції. Окремі метафори доповнюють ключові, посилюють їхню впливову дію. Тексти побудовані на зіставленні метафор з позитивним і негативним змістом.

Психотерапевтичні тексти «Слов'янської клініки» не будуються за принципом мета-моделі, вони універсальні, тобто є лікувальним засобом для людей різних психологічних типів. Психологічні типи ще називають субмодальностями (термін Бендлера і Гріндера).

Візуальна субмодальність під час прослуховування текстів знаходить свої терапевтичні метафори, де ключовими концептами є слова «світло» і «темрява», таких метафор нараховано 23. **Кінестетична субмодальність** (сприймають світ тілом) знаходить у текстах терапевтичні метафори, пов'язані з концептом «тіло», таких метафор біля 40. **Аудіальна субмодальність** реагує на музичний супровід і різні шуми; терапевтичної метафори в текстах не знайдено, але одне те, що тексти подаються для прослуховування, вже впливає на аудіальну субмодальність. У текстах часто відбувається переключення з паттерна (картинки, образу; термін виник в гештальт-психології) одного психологічного типу на другий. **Дискретна субмодальність** (розум править світом, чутлива, ранима – таких людей ще називають логіками) знаходить у текстах терапевтичні метафори, побудовані на ключовому концепті «любов» та концепті «мудрість», таких метафор біля 20.

Отже, використовуючи терапевтичні метафори, автори текстів «Слов'янської клініки» встановлюють із потенційними пацієнтами рапорт, надають їм стимул для виходу із ситуації глухого кута, якоріння, організовують рефреймінг (вибір пацієнтом життєвого шляху).

Для встановлення рапорту подаються терапевтичні метафори-образи: образ дитинства, де панувала материнська любов, яка носила позитивний і негативний характер: *доїдай все, набити тарілку, набити утробу*.

Для надання стимулу застосовувались метафори-образи (*маленької білої церкви, лісу* тощо) східна легенда, метафори, пов'язані з концептом «їжа» і «жіноче тіло».

Для організації рефреймінгу, як вже було відмічено, подавалися метафори протилежних значень, побудовані переважно на концептах «світло» і «темрява».

Джерела та література

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. – М: Едиториал УРСС, 2003. – 360с.
2. Бейтсон Г. Ангели страшатся / Бейтсон Г., Бейтсон М.-К. – США, 1994. – 216 с.
3. Борзенко С.Г. Нейро-лінгвістичне програмування: когнітивний аспект / С.Г. Борзенко, Л.В. Бабаєва, Л.Й. Цьох // Наукове видання «Мова і культура». – 2010. – №144. – С. 31-37.
4. Гордон Д. Терапевтические метафоры/ Д. Гордон. – СПб.: Белый кролик, 1995. – 196с.
5. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М: Ренессанс, 1991. – 304с.

УДК 811.111'243:81'282.842

Бородин Д. С.

СОЦИОЛЕКТ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Социолект межнациональной академической коммуникации. В статье предлагается трактовка английского лингва франка (АЛФ) как социолекта, используемого в межнациональном академическом общении. Определяются его функционально-прагматические признаки на материале эксперимента, проведенного с украинскими студентами-старшекурсниками.

Ключевые слова: английский лингва франка, социолект, академическая коммуникация.

Соціолект міжнародної академічної комунікації. У статті пропонується трактування англійської лінгва франка (АЛФ) як соціолекта, що використовується в міжнародному академічному спілкуванні. Визначаються його функціонально-прагматичні ознаки на матеріалі експерименту, проведеного з українськими студентами-старшокурсниками.

Ключові слова: англійська лінгва франка, соціолект, академічна комунікація

The sociolect of international academic communication. The article claims that the variety of English lingua franca (EFL) used in the international academic communication should be treated as a sociolect. Its functional limitations are discussed basing on a pilot experiment with Ukrainian graduate students.

Key words: English lingua franca, sociolect, academic communication.

Постановка проблеми. В современном мире английский язык (АЯ) осуществляет функцию контактного языка, обеспечивающего потребности межнациональной и межкультурной коммуникации, имеющей место в ходе глобальных процессов в сфере экономики, науки, высоких технологий, коммерции, туризма, т. е. служит языком-посредником – универсальным лингва франка для людей, не имеющих общности родного языка и национальной культуры. Изменившаяся геолінгвістическа реальність відкрила період изучения новых региональных вариантов глобального АЯ (World Englishes) и описания АЯ как универсального языка межнационального и межкультурного общения (English lingua franca). Новое направление лингвистических исследований, возникшее на пересечении интересов лингвистики, социолінгвістики, методики преподавания АЯ, культурологии, ставит перед исследователем ряд вопросов, среди которых, в частности, определение статуса английского лингва франка (АЛФ) и поиск критериев выделения его новых вариантов.

Актуальность данной статьи предопределена ее соотносительностью с этим новым направлением, исследующим разновидности АЯ, успешно и на постоянной основе используемые в личной, профессиональной, деловой коммуникации представителями различных стран, этносов и культур.

Целью статьи является обосновать позицию автора в дискуссии о статусе АЛФ – языка-посредника, используемого в англоязычной межнациональной и межкультурной коммуникации, и обозначить круг коммуникативных ситуаций на АЛФ в сфере академического общения украинских студентов-старшекурсников.

Все определения АЛФ подчеркивают, что он является контактным языком, функционирующим в межкультурной коммуникации людей с разными родными (первыми) языками, включая и носителей АЯ [4]. По подсчетам Д. Кристалла [2, р. 68, 69], соотношение носителей АЯ и тех, кто использует его в качестве второго или иностранного языка, составляет 1:3, а общее число говорящих на АЯ, возможно, достигает четверти всего населения земного шара. Житель любой европейской страны, например, Украины, говорящий по-английски с

носителями другого национального языка, фактически говорит на АЛФ, приспособлявая его для достижения своих коммуникативных целей и нестрого ограничивая себя нормами носителя АЯ.

Среди исследователей АЛФ нет единства мнений относительно его природы, поэтому, исходя из функционального критерия, АЛФ может определяться как *контактный язык*, используемый в коммуникации между людьми, которые не разделяют ни общего национального языка, ни общей национальной культуры [3, р. 240], или как *специальный регистр АЯ – инструмент коммуникации* между людьми с разными национальными языками за пределами лингвокультурных границ их языков [5, р. 9].

Мы предлагаем обозначить разновидности АЛФ термином «социолект», который удобен для описания разнообразных и несхожих друг с другом языковых образований, обладающих общим, объединяющим их признаком. В рамках конкретных социально-речевых общностей социолекты обслуживают коммуникативные потребности социально ограниченных групп людей и, по определению А.Д. Петренко [1, с. 35], представляют собой некодифицированную норму языкового общения, реализуемую в разнообразных коммуникативных ситуациях коллективом говорящих, объединенных совокупностью общих социальных признаков.

Для раскрытия сущности объединяющих социолекты АЛФ признаков рационально применить выдвинутую А. Вежицкой концепцию естественного семантического метаязыка (The Natural Semantic Metalanguage), основное положение которой заключается в том, что, во всех естественных языках можно передавать любые значения и идеи, поскольку, при всем их разнообразии, естественные языки обладают неким общим ядром (метаязыком): во-первых, минимальным ограниченным базовым семантическим единицам и, во-вторых, универсальной грамматикой, т. е. правилами их комбинаторики [7, с. 6-8]. В рамках статьи невозможно описать естественный семантический метаязык (ЕСМ) АЛФ, поэтому мы ограничимся следующим определением:

Английский лингва франка – это вариант английского языка, существующий в форме социолектов, разделяющих общий ЕСМ и обслуживающих коммуникативные потребности социально ограниченных групп, члены которых принадлежат к различным национально-языковым сообществам.

Одна из разновидностей АЛФ конкретного сообщества, объединенного общими социальными признаками, представлена социолектом, применяемым в англоязычной академической коммуникации. Причем, термин «академическая коммуникация» здесь используется в значении: учебная (связанная с обучением, преимущественно в высшей школе), университетская, научная (связанная с научным сообществом). Для определения роли, которую играет АЛФ в украинском студенческом сообществе, мы обратимся к материалам пилотного эксперимента, проведенного среди студентов неязыковых специальностей выпускных курсов симферопольских вузов.

На первом этапе опроса была выделена группа из ста студентов, которые сдавали или планируют сдавать академические тесты TOEFL (Test of English as a foreign language) или IELTS (International English testing system), необходимые для продолжения учебы за рубежом, для работы в зарубежных организациях и т. п. Эти тесты являются достаточно надежным критерием оценки уровня владения АЯ, и сдают их ежегодно сотни тысяч человек по всему миру. Например, в отчете о суммарных результатах TOEFL в европейском регионе за 2010 г. приведены средние данные (из 120 возможных баллов) по 52 европейским странам [6]. Сравним результаты представителей первых и последних десяти стран этого списка:

Первая десятка	Балл	Последняя	Балл
Нидерланды	100	Россия	84
Дания	99	Украина	84
Австрия	98	Босния	83
Бельгия	97	Молдова	83
Германия	95	Армения	81
Словения	95	Черногория	81
Финляндия	95	Грузия	79
Швейцария	95	Турция	78
Люксембург	94	Албания	77
Португалия	94	Косово	71

Можно предположить, что относительно невысокие результаты, показанные представителями Украины в академическом тесте, непосредственно связаны с мотивацией и условиями использования последними АЛФ. Для проверки этого предположения была составлена анкета, вопросы которой и ответы на них приводятся ниже (цифра в скобках указывает количество ответов):

1. Вы сдавали тесты TOEFL или IELTS? (Да – 12). Планируете ли сдавать эти тесты? (Да – 88).
2. С какой целью вы хотите сдавать эти тесты? Можете выбрать несколько ответов: А. Усовершенствовать свой английский язык (85). Б. Использовать английский язык вне сферы профессиональных и научных интересов (77). В. Продолжить учебу за рубежом по своей инициативе (53). Г. Найти достойную работу по специальности за рубежом (31). Д. Найти высокооплачиваемую работу в международной организации в Украине (27). Е. Получить грант на продолжение учебы за рубежом (4).
3. В каких коммуникативных ситуациях вы используете английский язык? Можете выбрать несколько ответов: А) В общении по электронной почте, скайпу, твиттеру и т. д. (100). Б) В Интернет-поиске информации по теме своего исследования (100). В) В переводе с английского и на английский язык (100). Г) В чтении и реферировании англоязычных статей и монографий по специальности (72). Д) В общении с иностранными посетителями вашего университета (64). Е) В зарубежных поездках (15). Ж) В общении по телефону с зарубежными друзьями (11).
4. В написании студенческих научных работ (9). И. В выступлении на международных конференциях

(1).

5. Что представляет для вас наибольшую трудность в понимании английской речи в ситуации формального общения? Можете выбрать несколько ответов: Чтение и перевод (56). Понимание письменной речи (49). Понимание устной речи (23). Лингвокультурные и поведенческие факторы (2).

6. Что представляет для вас наибольшую трудность в понимании английской речи в ситуации неформального общения? Можете выбрать несколько ответов: Понимание устной речи (68). Лингвокультурные и поведенческие факторы (25). Перевод (24). Понимание письменной речи (21).

7. Что представляет для вас наибольшую трудность в воспроизведении английской речи в ситуации формального общения в учебной аудитории? Можете выбрать несколько ответов: Письмо (66). Говорение (59). Произношение (34). Чтение и перевод (32). Лингвокультурные и поведенческие факторы (2).

8. Что представляет для вас наибольшую трудность в воспроизведении английской речи в ситуации неформального общения? Можете выбрать несколько ответов: Говорение (47). Произношение (35). Лингвокультурные и поведенческие факторы (25). Перевод (24). Письмо (16).

Результаты. Предварительным условием включения того или иного студента в число респондентов была осуществленная (12) или планируемая (88) сдача квалификационного теста по АЯ, подтверждающая достаточно высокий уровень владения языком. Ответы на второй вопрос свидетельствуют о довольно неустойчивой мотивации респондентов: 162 выбора вариантов А, Б подтверждают сложившееся у респондентов представление о необходимости знания АЯ, но 115 выборов вариантов В, Г, Д, Е говорят о том, что перспектива академической коммуникации на АЛФ не является для них единственной.

Ответы на третий вопрос показывают, что распределение коммуникативных ситуаций соотносится с двумя сферами коммуникативной деятельности – преобладающей академической (варианты Б, В, Г, Д, З, И), где две последние представляют собой частные случаи, и индивидуально-личностной (варианты А, Е, Ж), где преобладает виртуальное общение.

Ответы на вопросы 4, 6 (ситуации формального академического общения) и 5, 7 (ситуации неформального общения) раскрывают различия в понимании и воспроизведении АЛФ в академической и бытовой коммуникации. В первой существенное значение имеют контролируемые преподавателем и/или регулируемые самоконтролем респондента навыки чтения, письма, перевода и говорения, но фактически отсутствуют лингвокультурные и поведенческие факторы. Во второй необходимо понимание и воспроизведение речи с учетом лингвокультурной и поведенческой прагматики, а перевод и письмо выполняют вторичную функцию.

Выводы. Подводя итог нашему обсуждению, подчеркнем, что язык общения подавляющего большинства людей, не являющихся носителями АЯ, принадлежащих к различным культурно-языковым и использующих АЯ как инструмент коммуникации, которую они не могут вести на родном языке, – это не нормированный фонетически, грамматически и лексически АЯ Великобритании или США, а один из вариантов, объединяемых под рубрикой АЛФ.

Английский лингва франка – это вариант английского языка, существующий в форме социолектов, характеризующихся общим естественным семантическим метаязыком. Одним из таких социолектов является академический АЛФ, обслуживающий коммуникативные потребности социально ограниченных групп, члены которых не принадлежат к англоязычным национально-культурным сообществам. Описанная в эксперименте группа украинских студентов-старшекурсников представляет собой частный случай сообщества, использующего академический АЛФ.

Как косвенно подтверждается данными, полученными в эксперименте, относительно невысокий уровень владения АЯ, зафиксированный для представителей Украины в академическом тесте TOEFL, может быть следствием не только недостаточно целенаправленной мотивации, но и функционально-прагматической специфики коммуникативных ситуаций, в которых наши студенты могут использовать свой АЛФ. Перспектива исследования академического социолекта АЛФ заключается в изучении его естественного семантического метаязыка на материале образцов речевой деятельности в различных группах академического сообщества.

Источники и литература

1. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии / А. Д. Петренко. – Киев: Рідна мова, 1998. – 255 с.
2. Crystal D. English as a Global Language / David Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2 edition, 2003. – 228 p.
3. Firth A. The discursive accomplishment of normality. On "lingua franca" English and conversation analysis / A. Firth // Journal of Pragmatics, 1996. – Vol. 26. – P. 237-259.
4. Francathe European FP6 project DYLAN – Language Dynamics and Management of Diversity, Research task 4.2 'Emergent varieties'. – [Электронный ресурс] – режим доступа : <http://dylan.univie.ac.at/>.
5. House J. Misunderstanding in intercultural communication: interactions in English as a lingua franca and the myth of mutual intelligibility / J. House // Gnutzmann C. (ed.) Teaching and Learning English as a Global Language, 1999. – Tübingen: Stauffenburg. – P. 73-89.
6. Test and Score Data Summary for TOEFL Internet-based Tests: 2010 Test Data. – [Электронный ресурс] – режим доступа: http://www.ets.org/research/policy_research_reports/toefl-sum-10.
7. Wierzbicka A. Cross-cultural communication and miscommunication: The role of cultural keywords / Anna Wierzbicka // Intercultural Pragmatics, 2010. – Volume 7, Issue 1. – P. 1-23.

КОГНИТИВНОСТЬ АНТРОПОНИМОВ В ОЧЕРКАХ М. ЦВЕТАЕВОЙ

Статья посвящена исследованию когнитивности имен собственных в очерках М. Цветаевой. В ней рассматриваются онимные коннотемы, на возникновение которых повлияли факторы экстралингвистического характера: авторское восприятие эпохи и его культурная ориентация.

Ключевые слова: когнитивность, коннотема, выразительность текста, экстралингвистический характер, интралингвальный.

Статья присвячена дослідженню когнітивності власних назв у нарисах М. Цветаєвої. У неї розглядаються антропонімі конотації, на розвиток яких вплинули фактори екстралінгвістичного характеру: авторське сприйняття епохи та його культурна орієнтація.

Ключові слова: когнітивність, конотема, виразність тексту, екстралінгвістичний характер, інтралінгвальний.

The article is devoted to the investigation of the cognition proper name in Tsvetayeva's sketches. Antroponimic connotations, the derivation of which are under the influence of extralinguistic factors (the author's perception of the epoch and her cultural orientation) are analyzed in the article.

Key words: cognition, connothemes, expressiveness of the text, extralinguistic nature, intralingual.

Имена собственные квалифицируются как тара, сохраняющая в ментальном лексиконе большие объемы информации и помогающая при необходимости извлечь её для коммуникации. Когнитивная ономастика, когнитивный подход свидетельствуют, что имена собственные служат могучим рычагом связи языка мозга и языка звукового (письменного) общения. Такая роль имен собственных не изучалась и вообще была неизвестна ни когнитивной лингвистике, ни классической ономастике [1, с. 67]. Таким образом, одной из актуальных и нерешенных задач русской ономастики является изучение роли собственных имен в когнитивной обработке и переработке информации.

Цель предлагаемой публикации заключается в изучении когнитивного содержания имен собственных в очерках М. Цветаевой.

Для достижения поставленной цели ставятся и решаются следующие задачи:

- выявление коннотативных смыслов в структуре антропонимов;
- определение типов коннотации собственных имен и особенностей их функционирования в тексте;
- характеристика роли онимов в формировании сюжета очерков.

Проприальная лексика изучается лингвистами и литературоведами в разных аспектах. Поэтика имен собственных анализируется В.М. Калинкиным [1], процессы номинации – А.В. Суперанской [4]. Среди лингвистических трудов, посвященных роли онимов в когнитивной обработке информации, следует выделить работы Е.Ю. Карпенко [2] и С.Н. Спивак [3].

Научный интерес вызывают особенности функционирования антропонимов в очерках М. Цветаевой, в частности, их коннотации, которые играют существенную роль в процессе создания связности текста, вступая во взаимодействие с такими аспектами произведения, как информативность, когнитивность, модальность, имплицитность. Имена собственные, являясь стилистически значимой и информативно нагруженной единицей художественного текста, играют большую роль в его восприятии, усиливая экспрессивность и эмоциональную выразительность, актуализируя пласт сведений экстралингвистического характера.

Имя только одного носителя, имя собственное вмещает всю известную данному человеку информацию об этом носителе и тем самым содействует её сохранению и использованию [2, с. 67]. Следует обратить внимание на то, что воспоминания М. Цветаевой содержат большое количество имён собственных. Чаше М. Цветаева упоминает два онима, а именно:

«Бальмонт и Брюсов. Об этом целую книгу, – поэма уже написана: Моцарт, Сальери» [7, с. 212].

«Бальмонт, Брюсов. Росише в те годы никогда не называли одного из них, не назвав (хотя бы мысленно) другого. Были и другие поэты, не меньшие, их называли поодиночке. На этих же двух – как сговорились. Эти имена ходили в паре»

«Парные имена не новость: Гёте и Шиллер, Байрон и Шелли, Пушкин и Лермонтов. Братственность двух сил, двух вершин. И в этой парности тайны никакой. Но «Бальмонт и Брюсов» – в чём тайна?» [5, с. 213]. В приведенных строках поднимается вечная тема «Поэт и время». Из них следует, что антропонимы носят ярко выраженный оценочный характер. Эти имена автор наделила коннотативно-смысловым содержанием. Причем коннотации их являются выраженными – маркированными.

«В полярности этих двух имён – дарований – темпераментов, в предельной выявленности, в каждом, одного из двух основных родов творчества, в самой собой встающей сопоставляемости, во взаимоисключенности их. Всё, что не Бальмонт, – Брюсов, и всё, что не Брюсов, – Бальмонт. Не два имени – два лагеря, две особи, две расы» [5, с. 213]. В своей статье поэтесса пытается осмыслить опыт послереволюционных лет, используя для этого имена своих современников. В них отражено отношение М. Цветаевой к эпохе. Антропонимы *Брюсов* и *Бальмонт* она употребляет в характерологических целях. В записках они развивают коннотему *«борьба, оппозиция, противостояние»*.

Предложения, содержащие глаголы с отрицанием, косвенно указывают на дополнительное пейоративное значение онима *Брюсов*: *«Бальмонт о Брюсове. ... имажинисту Кусякову (Кусякин Александр Борисович – поэт (1896-1977)) : «С Брюсовым не дружите!» – и последним, с уже отъезжающего грузовика – мне:*

– А вы, Марина, передайте Валерию Брюсову, что я ему НЕ кланяюсь!»

В мотивации следующей референтной коннотации лежат сведения, полученные поэтессой от Бальмонта:

«Запало ещё одно словечко Бальмонта о Брюсове. – Ты потому ему не прощаешь, что принимаешь его за человека, а пойми, что он волк, – бедный, лезущий, седеющий волк.

– Волк не только жалок: он гнусен!

Нужно знать золотое сердце Бальмонта, чтобы оценить, в его устах, такой возглас» [5, с. 213]. Таким образом, анализируя содержание вышеприведенных строк, приходим к выводу, что антропоним **Брюсов** у М. Цветаевой приобретает «переносное» значение «бесчеловечность».

Представляет исследовательский интерес также использование автором и слов другого героя рассматриваемых записок: «Я – Бальмонту:

– Бальмонт, знаешь слово Койранского (Александр Арнольдович – критик, поэт, художник (1884-1969)) о Брюсове? **«Брюсов образец преодоленной бездарности»**. Бальмонт, молниеносно: – **Непреодоленной!** Заключение напрашивается. Если **Брюсов образец непреодоленной бездарности** (то есть необретения в себе, никаким трудом, ... – дара), то **Бальмонт – пример непреодоленного дара**» [5, с. 214]. Из примера следует, что внеязыковая реалья обусловила появление в этом собственном имени, наряду с охарактеризованными выше коннотемами, созначения «бездарность», которое является эксплицитным. Значительность оценки подчеркивается употреблением в одном ряду с именем **Брюсов** антропонима **Бальмонт**, имеющего наоборот ярко выраженную мелиоративную сему, мотивированную также факторами экстралингвистического характера (Константин Бальмонт особенно дорог М. Цветаевой как «брат родной по музе, по судьбам»). В результате можем утверждать, что автор очерка наделяет имя **Бальмонт** коннотацией «дар».

Следующие примеры также подтверждают влияние текста на совокупную семантику онима **Брюсов**: «Как Брюсов сразу умер, и привыкать не пришлось. Завоеватели умирают тихо. Бесчеловечность, с которой нами, русскими, там и здесь, встречена эта смерть, только доказательство нечеловечности этого человека» [5, с. 214]. «... в лице Блока вся наша человечность.... в лице Брюсова – оплакивать – и останавливаюсь, содержащая несоответствием собственного имени и глагола. Брюсова можно жалеть двумя жалостями: 1) как сломанный перворазрядный мозговой механизм (не его, о нём), 2) как волка» [5, с. 215]. Из записок становится понятным, что в «последних словах» отражена издёвка по отношению к человеку, носящему имя **Брюсов**. Это высказывание носит уничижительный характер и соотносит оним **Брюсов** с понятиями «тот, кто злой, свирепый; тот, кто властный и нетерпимый; тот, кто не вызывает жалости и сочувствия; тот, которого не любят».

Из вышеизложенного следует, что противопоставление двух антропонимов – это противопоставление двух понятий «поэт и не поэт». Эти онимы называют не столько конкретные личности, сколько широко обобщенные образы: «Место Брюсова – именно в С.С.С.Р. Какой строй и какое мирозерцание могли более соответствовать герою труда и воли...» (с. 215). «Как истый властолюбец, он охотно и сразу подчинился строю, который в той или иной области обещал ему власть» [5, с. 216]. «Коммунистичность Брюсова и анархичность Бальмонта. Плебейстичность Брюсова и аристократичность Бальмонта (Брюсов, как Бонапарт, – плебей...). Царственность (островитянская) Бальмонта и цезаризм Брюсова». Здесь, как во всем, <...> ещё раз друг друга исключили. Бальмонт – если не монархист, то по революционности природы. Брюсов – если монархист, то по личной обойденности коммунистами. Монархизм Брюсова – аракчеевские поселения. Монархизм Бальмонта – людовико-вагнеровский дворец. Бальмонт – ненависть к коммунизму, затем коммунистам. Брюсов – возможность ненависти к коммунистам, никогда – к коммунизму. Бюрократ-коммунист – Брюсов. Революционер-монархист – Бальмонт. Революции делаются Бальмонтами и держатся Брюсовыми» [5, с. 216]. Как видно, М. Цветаева обогащает антропонимы **Брюсов** и **Бальмонт** ещё одной референтной коннотацией, которую помогает извлечь содержание очерков. Коннотема **Брюсов** – это «существующий государственный строй – большевизм и коммунизм». Коннотема **Бальмонт** – «русская интеллигенция, нищенствующая, но не желающая продать своё перо».

Изученные тексты записок позволяют установить следующие контрастные коннотемы рассматриваемых антропонимов: **Брюсов** – «не поэт, лжепророк от политики, антидуховность, враждебность» и **Бальмонт** – «поэт, духовность, вечность»: «Я бы на месте коммунистов, несмотря ни на какие посмертные бумажные откровения, причислила Брюсова к лику уже имеющих святых. Два слова ещё о глубочайшем анационализме (тоже соответствие с советской властью) Брюсова. Именно об анационализме, мировоззрении, а не о безродности, русско-родинно-чувствии, которого у Брюсова нет и следа. Брюсов анационален. ... чувствами Брюсов не жил (в крайнем случае – «эмоциями»). Любовь к своей стране он заменил любопытством чужим...» [5, с. 217]. «... простого человеческого взгляда у Брюсова не было: не дан был. Брюсов в мире останется, но не как поэт, а как герой поэмы. На Брюсове не будут учиться писать стихи, ... на нем будут учиться хотеть – чего? – без определения объекта: всего. И, может быть, меньше всего – писать стихи. Брюсов в хрестоматии войдёт, но не в отдел «Лирика», – в отдел, и такой в советских хрестоматиях будет: «Воля». ... имя его, среди русских имен, хочу верить, встанет одним из первых» [5, с. 218]. Всё сказанное свидетельствует о когнитивности имён собственных, т. е., являясь словами, они содержат определённую языковую информацию и входят в ментальный лексикон М. Цветаевой как его составляющие – концепты.

Кроме того, в результате проведенного исследования было установлено, что: 1) имя собственное не теряет своей информации, а только увеличивает её; 2) нанизывание номинаций-онимов создаёт сюжет рассмотренных очерков; 3) приведенная выше цепочка ассоциаций формируется антропонимами Бальмонт и Брюсов; 4) источником текстовой информации очерков являются онимы Бальмонт и Брюсов; 5) содержание очерков извлекается из ментального лексикона М. Цветаевой с помощью имён собственных; 6) имена собственные объединяют языковую и внеязыковую информацию, которая способствует их семантическому обогащению, т. е. приобретению референтных коннотаций.

Материал и результаты исследования могут быть использованы для дальнейшей разработки словаря имен собственных в творчестве М. Цветаевой, а также в программе высших учебных заведений при чтении курса литературной ономастики, или когнитивной лингвистики.

Источники и литература

1. Калинин В.М. Поэтика онима / В.М. Калинин. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
2. Карпенко Е.Ю. Роль собственных имен в когнитивной обработке и переработке информации / Е.Ю. Карпенко // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: «Донецчина», 2004 – Вып. 9. – С. 58-67.
3. Спивак С.Н. Имя собственное в композиционно-смысловой структуре стихотворных текстов американской поэзии XX века: Коммуникативно-когнитивный подход: Дисс. ... канд. филол. наук. / С.Н. Спивак. – К., 2003. – 197 с.

4. Суперанская А.А. Общая теория имени собственного / А.А.Суперанская. – М., наука, 1973. – 367 с.

5. Цветаева М.И. За всех – противу всех!: Судьба поэта: В стихотворениях, поэмах, очерках, дневниковых записях, письмах / М.И. Цветаева. – М., 1992. – 384 с.

УДК 811.161.2'37

Браницька О. Ф.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

В статье рассматриваются подходы к анализу таких явлений в фразеологии как трансформация, вариативность, синонимичность фразеологических единиц и фразеологических единиц с онимным компонентом в частности, их значения при структурном и семантическом исследовании.

Ключевые слова: фразеологические единицы, ономастичный компонент, трансформация, вариативность, структура.

У статті розглянуто підходи до аналізу таких явищ у фразеології як трансформація, варіативність, синонімічність фразеологічних одиниць та фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом, зокрема, їх значення при структурному і семантичному дослідженні.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, ономастичний компонент, трансформація, варіативність, структура.

The article focuses on the analysis of such phenomena in phraseology as transformation, variability and synonymy of phraseological units and phraseological units with onomastic component in particular, their meaning in structural and semantic research.

Key words: phraseological units, onomastic component, transformation, variation, structure.

У статті розглядаються питання, які стосуються змін, що відбуваються у фразеології, і як такі явища можуть бути представлені для всебічного опису. Будуть розглянуті явища фразеологічних трансформацій, синонімічних відношень, варіативності як видів трансформацій та їх різновиди.

Фразеологічний рівень мови заслуговує на особливу увагу, тому що він становить цілісну семантико-структурну систему, одиниці якої об'єднані за певними типологічними ознаками: семантична цілісність, відтворюваність у комунікативних процесах (усному та писемному мовленні) та розчленована будова. Метафоричність, емоційність, експресивність фразеологічних одиниць надають мові образності та виразності. Саме фразеологічні одиниці забезпечують лаконічність, чіткість у характеристиці певної ситуації. Наприклад, фразеологізм *душа не лежить* вичерпно передає психічний стан людини, і зовсім необов'язково вдаватися після цього до пояснень типу "не маю інтересу, прихильності, симпатії і т. ін. до кого -, чого-небудь; не подобається хтось або щось". Використання фразеологічних зворотів сприяє ясності висловлення, покращує розуміння на формальних рівнях, полегшує процес спілкування в усному непередбаченому мовленні. Поулі (Pawley) вказує, що «імовірно, значна більшість загальноприйнятих висловів визначена фразеологічними виразами» [12, с. 101]. Також, при вивченні та навчанні іноземної мови важливо усвідомлювати, що вивчення фразеології відкриває можливості для розвитку абстрактного мислення і сприяє вдосконаленню мовної компетенції.

У якості відтвореної мовної одиниці фразеологізм завжди має певне значення, склад і структуру. Коли мова йде про фразеологічний фонд мови, лінгвісти підкреслюють його традиційність, стійкість, кількісну і якісну сталість складу. Однак у мовленні постійно спостерігаються різні перетворення значення й форми фразеологічних одиниць, обумовлені динамічністю даного типу лексики. На це є дві причини: у першому випадку це пов'язано з низькою грамотністю носіїв мови, а також із труднощами засвоєння фразеологічних одиниць. Це так звана «дефектна» трансформація фразеологізмів. У другому випадку фразеологізми трансформуються навмисно, з метою створення певного ефекту. Це індивідуально – авторські перетворення фразеологічних одиниць.

Індивідуально-авторські фразеологізми належать до різновиду неологізмів, часто їх називають редукцією, еліпсисом, фразеологічною деривацією, усіченням. Останнє найменування є досить доречним, адже найчастіше авторська модифікація фразеологічних одиниць полягає у відкиданні окремих компонентів фразеологізму, додаванні так званих «своїх» слів, в об'єднанні кількох «урізаних» автором стійких словосполучень. «Розкриття проблеми усічення фразеологізмів розширить межі стилістичного використання цих національно-самобутніх мовних засобів..., позаяк усічення більшість елементів у складі фразеологічних одиниць полегшує проникнення до них нових компонентів і сприяє контамінаційному об'єднанню компонентних складів кількох фразеологізмів, тобто зумовлює створення індивідуально-авторських виразів» [5, с. 15]. «У стилістичних цілях фразеологізми можуть вживатися як без змін, так і в трансформованому виді, з іншим значенням і структурою або з новими експресивно-стилістичними властивостями» [5, с. 149].

Можливість трансформації фразеологізмів впливає зі збереження у них внутрішньої форми, тобто їх вихідного, буквального значення, і відносної стійкості. Перетворенням можуть бути піддані як семантика, так і структура словосполучень. Трансформація, варіативність семантики фразеологізмів можлива тому, що вони мають внутрішню форму, що дозволяє авторам «реставрувати» той чи інший образ і пристосувати узагальнений, метафоричний зміст того або іншого вислову до конкретних умов контексту. Варіативність – це невід'ємна властивість розвитку будь-якої мови, що забезпечує спадкоємність мовленнєвих навичок і перехід до нових мовних явищ [8, с. 14]. Вона є формою існування мови і результатом мовної еволюції. Розрізняють внутрішні (інтралінгвальні) та зовнішні (екстралінгвальні) причини мовної еволюції, які спричиняють варіювання мовних одиниць, фразеологізмів зокрема.

Серед інтралінгвальних чинників у сучасній мовознавчій науці виокремлюють: історичний розвиток мови, внаслідок якого на певному етапі можуть співіснувати утворення різного часу виникнення, об'єднані спільним значенням; структурно-формальну аналогію; тенденцію до полегшення вимови; нерівномірність темпів розвитку різних структурних елементів мови – фоном, слів і речень.

До екстралінгвальних чинників зараховують: розвиток суспільства: науково-технічний прогрес, розвиток духовної та матеріальної культури; контактування мов; взаємодію літературної мови та територіальних діалектів; мовну політику суспільства; індивідуальну художню мовотворчість; мовну традицію; ізоляцію конкретної мови або діалекту, її (його) спеціалізоване використання, наприклад, із ритуальною метою [8, с. 15].

Зауважимо, що існує ще одна група причин мовних змін, що викликають варіювання, а саме явища, пов'язані з закономірностями людського мислення та спілкування, а також з інтенціями мовця.

Дослідження трансформацій у словосполученнях має велике значення не лише тому, що воно важливе для розуміння вживання фразеологічних одиниць, але й тому, що часто лексичні новоутворення асоціюються із фразеологічними зразками. Деякі неологізми можуть бути пояснені тільки при посиланні на існуючі словосполучення, наприклад: *toothskin marginal*, фраза, вигадана журналістом, щоб описати парламентський виборчий округ, який очолює член парламенту з дуже незначною перевагою (a marginal seat), і що матиме труднощі на виборах. Це може бути зрозумілим тільки знаючи фразу *by the skin of one's teeth* (ледве-ледве зробити щось). Можливо, не так багато новоутворених словосполучень стають загальноприйнятими, на відміну від окремих слів, через їхню доволість, низьку частотність вживання й не завжди зрозумілі культурні асоціації, що робить їх дещо ефемерними. Інша причина вивчення змін на цьому рівні полягає в тому, що, читаючи тексти певного попереднього історичного періоду, фразеологічна трансформація (за формою чи змістом) може затінити значення: наприклад, *be in high feather* (зміна у формі = 'be much in evidence'), або *make love to sb* (зміна у значенні – говорити щось приємне) [11, с. 170].

Фразеологічний словник повинен постійно реорганізовуватися й оновлюватися, щоб залишитися ефективним для спілкування, та відбивати й пристосовувати варіативність між членами мовного співтовариства.

Ейчісон так висловлюється з приводу трансформацій: «...існує постійна напруга між руйнуванням і відновленням моделей. Структурні зміни або зміщення можуть бути результатом розширення мовних засобів для ліпшого вираження думок і спілкування» [9, с. 214]. Існує напруженість між стабільністю й варіативністю, що стосується як індивідуальності, так і культури: «стабільність і варіативність – додаткові й інтерактивні фактори в мовному використанні» [10, с. 137]. Окремі люди й суспільства відрізняються своїми мовними перевагами чи нововведеннями в різні періоди життя або історії, і лінгвістична відповідність може розглядатися як центр протиріччя чи напруженості між поколіннями.

В українському мовознавстві розрізняють варіювання фразеологізмів у плані змісту (полісемія) і в плані вираження – формально-структурні варіанти [2, с.70]. Більшість лінгвістів звертає увагу на зміни у структурі фразеологізму, при цьому аналізові піддаються різні варіанти: лексичні, морфологічні, синтаксичні. Більшість учених визнає, що «варіанти фразеологічного звороту – це його лексико-граматичні різновиди, тотожні йому за значенням і ступенем семантичного злиття» [7, с.55]. Слід зауважити, що ядром фразеологічного варіювання є саме лексичне. Тому під фразеологічними варіантами розуміються насамперед лексичні. Деякі дослідники заперечують існування лексичних фразеологічних варіантів (О. М. Бабкін, В. М. Копиленко, З. Д. Попова). На думку В. М. Копиленка, З. Д. Попової, тотожність фразеологізму зберігається лише при граматичних варіаціях, а заміна лексичного компонента веде до утворення іншого фразеологізму. О. М. Бабкін взагалі не виділяє фразеологізмів-варіантів, вважаючи їх синонімами. О. В. Кунін вбачає в узуальних лексичних видозмінах компонентного складу фразеологізмів перехідність між варіантністю і синонімією, тому називає їх синонімічними варіантами [3, с. 62]. О. І. Федоров вважає, що лексичні заміни у фразеологічних зворотах ведуть до утворення синонімів, а не варіантів. Заміна компонента фразеологізму, на його думку, змінює характер образного подання фразеологічних одиниць, їх оцінне й стилістичне забарвлення.

На думку В. М. Мокієнка, «основне положення, що приводить дослідників до заперечення лексичної варіантності фразеологізму, не може бути визнаним об'єктивним. Лексична заміна компонентів далеко не завжди змінює образ, характер фразеологізму» [6, с. 31-32]. За його словами, досить часто заміна компонентів проходить у тематичному колі лексики, що забезпечує відносну тотожність образного подання: *намилили шию – намилили голову*. Це свідчить про структурно-семантичну близькість, майже тотожність зворотів подібного типу. Відмова від визначення їх як лексичних варіантів приведе до їхнього змішання із фразеологічними синонімами різної структури. Він також відзначає, що «лексичне варіювання – це суто фразеологічне варіювання, трансформація окремо оформленої, але семантично цілісної одиниці» [6, с. 32]. Основними ознаками варіанта фразеологізму Мокієнко вважає єдність внутрішньої мотивації, образу фразеологічного звороту й відносну тотожність синтаксичної конструкції, у межах якої проходять лексичні заміни. Завдяки цим умовам «лексичні заміни у варіантах фразеологічних одиниць носять закономірний, системний характер» [6, с. 33].

Деякі мовознавці розмежовують два явища: фразеологічні варіанти й синоніми. Так, М. Ф. Алефіренко під фразеологічними варіантами розуміє різновиди фразем, які, характеризуючись відносною тотожністю фразеологічного значення й етимологічного образу, відрізняються окремими компонентами плану вираження, що надають їм певних експресивно-стилістичних відтінків [1, с. 25]. В. П. Жуков лексичними варіантами фразеологізму називає такі видозміни слів, які відбуваються в межах однієї й тієї ж структурної моделі і не вносять будь-яких змін до плану змісту фразеологізму. Л. Г. Скрипник фразеологічними варіантами вважає різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення, але різняться між собою одним або кількома (іноді усіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури. Під синонімічними варіантами розуміються такі фразеологічні утворення, які, виражаючи одне й те ж поняття, характеризуються спорідненістю фразеологічних значень, але відрізняються етимологічними образами, структурною організацією й експресивно-емоційними властивостями. На думку В. Д. Ужченка, фразеологічні варіанти є крайнім виявом синонімічності, де відмінності між синонімами зведені до мінімуму [6, с. 66]. Відмінність варіантів від синонімів полягає у тому, що варіанти мають єдине джерело походження і передбачають відносну тотожність образу та абсолютну тотожність семантики. Так, синонімічний ряд із значенням «несерйозний, легковажний, безвідповідальний чоловік» утворюють такі фразеологізми: *Держись, Василю, одного берега – рибка буде; Спустився Гриць на дурницю, а вона йому боком вилізла; значення «неохайна, погана господиня» представляють: Видно, що Гапка млинці пекла, бо й ворота в тісті; Підскочила Маланка, а молоко хлюп з банка.*

Під фразеологічними варіантами розуміються такі лексико-граматичні різновиди фразеологізму, які мають спільне загальне значення і відрізняються одним чи кількома лексичними компонентами (іноді всіма): *Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка; найвся як Мартин мила [як Маня груш], [як Панько тіста на Великдень]; Видно ззаду, що Пархім; І ззаду знаць, що Хоמוю звать; одхрестився (одказався) як Петро од Бога.*

Деякі фразеологізми свідчать про нечітку межу між варіантністю й синонімією. Факти мови засвідчують, що

заміна компонентів детермінується семантичним чинником, а саме семантичною близькістю корелятивних лексем, або ж їх приналежністю до одного тематичного ряду. Проте трапляються випадки, коли варіюються не лише окремі компоненти фразеологізму, але й їх лексико-граматичні фрагменти. На думку деяких дослідників, такі випадки можна було б розглядати як граничні між варіантністю та синонімією. Це зумовлюється тим, що в межах фразеологізму можуть варіюватись власні імена, а саме вони змінюють етимологічний образ виразу (при діхронічному аналізі) при тотожності форми (наприклад, фразеологізми *бреше як Геббельс*; *бреше як Троцький*; можна визнати і лексичними варіантами (на синхронічному рівні), і синонімами (при актуалізації внутрішньої форми).

Вивчення варіантності допомагає проникнути в сферу семантики фразеологізмів, виявити глибину семантичних зв'язків компонентів з однойменними словами вільного вжитку, визначити частку участі компонентів, що трансформуються або варіюються у формуванні внутрішнього образу фразеологічної одиниці, зв'язати проблему тотожності й розходження фразеологізмів з явищем фразеологічної синонімії.

Розуміння стійких висловів, а також їх правильне вживання в мовленні вважаються одним з показників досконалості мовної майстерності й високого рівня мовної культури.

Источники и литература

1. Алефиренко Н. Ф. Имена собственные в составе фразеологических оборотов русского и украинского языков / Н. Ф. Алефиренко // Шоста респ. ономастична конф.: Тези доп. і повідомл. – Т. II. – Одеса, 1990. – С. 5-7.
2. Зимин В. И. К вопросу о варианности фразеологических единиц / И. И. Зимин // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц: Матер. межвуз. Симпозиума (1968). – Тула: Тул. гос. пед. ин-т, 1972. – С. 70-82.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин – Дубна: Феникс, 1996. – 381 с.
4. Мокиенко В. М. В глубь поговорки / В. М. Мокиенко – К.: Рад. шк., 1989. – 221 с.
5. Свердан Т. Усічені фразеологізми у трилогії Б. Лепкого «Мазепа» / Т. Свердан // Дивослово. – 1999. – № 1. – С. 14-17.
6. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев // – Харків: Основа, 1990. – 167 с.
7. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский – М.: Высш. шк., 1985. – 160 с.
8. Ходаковська О. О. Явище варіантності у літературній мові: сутність та причини появи / О. О. Ходаковська // Вісник Харківськ. нац. ун-ту. – Серія Філологія. – Харків: Константа, 2004. – № 631. – С. 14-17.
9. Aitchison, J. 1991. Language Change. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Cowie, A. P. 1988. «Stable and creative aspects of vocabulary use», in R. Carter and M. McCarthy (eds.) 1998. Vocabulary and Language Teaching London: Longman. 126-139.
11. Howarth, P. (1998) The Phraseology of Learners' Academic Writing. In Cowie, A. (ed.) Phraseology. Theory, Analysis and Applications. (Oxford: Oxford University Press). 161-186.
12. Pawley, A. 1985. «Lexicalization», in D. Tannen and J. Alatis (eds.) 1985. Language and Linguistics: the Interdependence of Theory, Data and Application. Washington DC: University of Georgetown. 98-120.

УДК 811.112.2'271.1-054.72(47+57)

Брідко Т. В.

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ГОЛОСНИХ [i:] ТА [ɪ] У НІМЕЦЬКОМУ МОВЛЕННІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ МІГРАНТІВ НІМЕЧЧИНИ

Проблемы социолингвистической вариативности рассматриваются в аспекте общей теории языковых контактов, которая включает в себя такие важные явления, как билингвизм, языковая интерференция и коммуникативная ситуация. Исследование реализации фонем [i:] и [ɪ] в немецком произношении русскоязычных иммигрантов, проживающих в Германии, позволило выявить соотношение между реализацией социофонетических переменных и такими экстралингвистическими факторами, как коммуникативная ситуация, возраст и гендер говорящего.

Ключевые слова: языковые контакты, билингвизм, фонетическая интерференция, коммуникативная ситуация, социофонетическая переменная, диафон.

Проблеми соціолінгвістичної варіативності розглядаються в аспекті загальної теорії мовних контактів, яка включає в себе такі важливі явища, як білінгвізм, мовна інтерференція і комунікативна ситуація. Дослідження реалізації фонем [i:] та [ɪ] в німецькому мовленні російськомовних іммігрантів, які мешкають в Німеччині, дозволило виявити співвідношення між реалізацією соціофонетичних змінних і такими екстралінгвістичними факторами, як комунікативна ситуація, вік і гендер мовця.

Ключові слова: мовні контакти, білінгвізм, фонетична інтерференція, комунікативна ситуація, соціофонетична змінна, діафон.

The study is based on the theory of language contacts which includes such important phenomena as bilingualism, linguistic interference and communicative situation. The study of the realization of the phonemes [i:] and [ɪ] in the German pronunciation of the Russian-speaking migrants living in Germany allows determining the correlation between the realization of the socio-phonetic variables and such extra-linguistic factors as the communicative situation, age and gender of a speaker.

Key words: language contacts, bilingualism, phonetic interference, communicative situation, socio-phonetic variable, diaphone.

Однією з характерних рис розвитку сучасної соціолінгвістики, як вітчизняної, так і зарубіжної, є посилення уваги до питань територіальної та соціальної варіативності мовлення. У соціолінгвістичних розвідках останніх років спостерігається зростання зацікавленості вчених проблемами соціальної й територіальної диференціації мови (М. П. Кочерган, О. Д. Петренко, Л. І. Прокопова, О. І. Стеріополо, W. Labov, H. Löffler, H. Menge, A. Mihm, P. Trudgill), гендерної та вікової варіативності мовлення (О. І. Горошко, А. В. Кириліна, А. П. Мартинюк, N. Coupland, J. Peters, L. Push, S. Romaine, D. Tannen, S. Trömel-Plötz), білінгвізму й мовних контактів (О. Р. Балігура, Ю. М. Захарова, H. Frank, A. Goldbach, F. Grosjean, J. Hammers, E. Haugen, C. Myers-Scotton, B. Pabst, A. Reynolds, W. Weinreich). Водночас залишається актуальним дослідження особливостей німецької мови іммігрантів, у тому числі російськомовних мігрантів з колишнього СРСР.

Починаючи з 1990 року, питання взаємодії німецької та російської мов серед російських німців знову привертає увагу лінгвістів. Розвідки німецької дослідниці Х. Франк, спрямовані на вивчення розвитку німецьких національних меншин у Росії та в СРСР, були одними з перших у цій галузі [2]. У подальшому в Німеччині виходить

ціла серія досліджень, присвячених аналізу історичних, психологічних і мовних особливостей російських німців, що проживають у країнах колишнього СРСР та ФРН [2; 4; 1]. Цікавими, зокрема, є роботи К. Менг, яка протягом шести років спостерігала за впливом німецької мови на російську в родинах російськомовних переселенців, що проживають у Німеччині [4]. У центрі уваги цих студій стала зміна і розвиток домінуючої мови в сім'ях російськомовних мігрантів (зміна М1 (російська мова) на М2 (німецька мова)), а також комплекс труднощів, з якими стикалися російськомовні переселенці у ході оволодіння фонетичним і граматичним устроєм німецької мови [5].

Мета статті – дослідити особливості реалізації голосних переднього ряду високого підняття [i:] та [ɪ] у німецькому мовленні російськомовних переселенців залежно від позамовних факторів (віку та гендеру мовців, ситуації спілкування). Поставлена мета передбачила розв'язання таких **завдань**: виділити диференційні ознаки фонем, що потенційно реалізуються в німецькому мовленні російськомовних переселенців і утворюють їх фонетичну систему; встановити гендерні та вікові особливості німецького мовлення інформантів.

Ця стаття є частиною комплексного дослідження соціолінгвістичних особливостей німецької вимови переселенців з колишнього СРСР. **Наукова достовірність** результатів дослідження забезпечується як двохетапною структурою вивчення природи варіативності сегментних одиниць фонетичного рівня німецького мовлення російськомовних переселенців, так і наявністю **експериментального матеріалу**. Джерелом матеріалу є 81 запис інтерв'ю, основна частина яких здійснена в період з 2005 до 2009 року на території Рурської області землі Північний Рейн-Вестфалія (Федеративна Республіка Німеччина) на цифровий диктофон Olympus VN-240PC. Сумарна тривалість звучання аудіоматеріалу складає 1951 хв. (32 години 31 хвилину), у цифровому вигляді матеріал на CD-Rom складає 33,3 Гб пам'яті. **Матеріалом фонетичного дослідження** слугували сегментні одиниці фонетичного рівня німецької мови (30537 фонетичних реалізацій) в підготовленому і в непідготовленому мовленні. Цільова група дослідження особливостей вимови російськомовних мігрантів Німеччини складалася з 27 інформантів (12 чоловіків і 15 жінок) різного віку (від 15 до 57 років).

У результаті аудіоаналізу вимови досліджуваних інформантів у трьох інтерв'ю встановлено, що довгий закритий голосний переднього ряду високого підняття [i:] нарівні з випадками стандартної вимови зазнав у мовленні інформантів переважно кількісної редукції (подовження чи скорочення його вимови залежно від позиції в слові, темпу мовлення та ситуації спілкування). Довгота фонем [i:] збільшувалася за наявності буквopolучення <ie>, особливо під час повільного темпу розмови. Таких змін зазнав насамперед довгий закритий голосний переднього ряду високого підняття [i:] в таких словах: sie [zi:], diese ['di:ze], Krieg [kri:kʰ], studieren [ʃtu'di:ren], Miete ['mi:tʰe]. В інших випадках, переважно при швидкому темпі розмови в ситуації неофіційного спілкування, спостерігалася тенденція до скорочення довгого голосного [i:]: ihn [ɪn], wir [vɪr]. Можливо, частково ці фонетичні особливості в мовленні мігрантів пояснюються впливом німецької мови Рурської області, регіону, у якому мігранти проживають і з населенням якого спілкуються. Як відомо, мешканці цієї області мають тенденцію до зменшення вимови відкритого довгого голосного в позиції відкритого складу [3, с. 71].

Наявність фонетичної інтерференції в мовленні російськомовних мігрантів, які мешкають у Федеративній Республіці Німеччина, зумовлює підміну звуків, тобто використання в німецькій вимові найближчих еквівалентів з російської мови. Таким чином, довгий закритий голосний переднього ряду високого підняття [i:] респонденти заміняють у деяких випадках (особливо в односкладових словах) російським голосним [i], який відрізняється від німецьких [i:] та [ɪ] меншою напруженістю **мовленнєвого апарату, довготою та ступенем закритості**: mir [mɪr], wir [vɪr], Lied [li:tʰ]. Найбільший показник подібних фонетичних субституцій інтерференційного типу виявлено в старшій віковій групі (групі 3), серед представників якої відсоток фонетичної заміни складає 37 % від усіх нестандартних реалізацій фонологічної змінної [i:].

Під час дослідження зафіксовано значну варіативність реалізації фонологічної змінної [i:] залежно від віку мовців. Виявлено, що найбільш динамічний розвиток вимови фонемою [i:] в молодшій віковій групі (група 1). Тут мінімальний відсоток коректних реалізацій голосного [i:] складає понад 20 %, а в третьому інтерв'ю – понад 67 % від усіх реалізацій [i:]. У середній та старшій вікових групах (групи 2 та 3) мінімальна коректна реалізація в першому інтерв'ю складає відповідно 8 % та 0 %, а в третьому інтерв'ю – лише 31 % та 10 %. Крім того, в групах 1 та 2 після першого інтерв'ю відбувається стабільне збільшення коректних реалізацій фонемою [i:], а в старшій віковій групі (група 3) спостерігається тенденція до зменшення відсотка коректних реалізацій голосного [i:]: у більшості опитаних мігрантів результати першого інтерв'ю кращі, ніж дані третього опитування.

Проведений аудіоаналіз дозволяє зробити певні висновки щодо реалізації короткого відкритого голосного переднього ряду високого підняття [ɪ] у мовленні російськомовних мігрантів Німеччини. Зокрема, його реалізація зазнала переважно кількісної редукції (подовження вимови німецької фонемою [i:] та фонетичної заміни інтерференційного характеру) і характеризувалася наявністю таких діафонних відношень [i ↔ ɪ, ɪ:]:

1) його довгота подовжувалася в усіх допоміжних словах (слабких формах), і він реалізувався як напівдовгий [i:] або як довгий [i:] в закритому складі у мовленні всіх інформантів незалежно від їх віку, статі та ситуації спілкування: ich [i:x]/[i:f], mit [mi:t], bis [bi:s], nicht [ni:xt]/[ni:ft]/[ni:ʃt]. Пояснення цієї фонетичної особливості німецького мовлення мігрантів, можливо, знаходиться в територіальному діалекті німецької мови Рурської області, у якому короткі голосні інколи подовжуються незалежно від їхньої позиції в слові [3, с. 71-72]. Крім того, під час інтерв'ю чотири інформанти із групи 2 та один інформант із групи 3 повідомили, що вони свідомо вдаються до гіперкоректної реалізації фонемою [ɪ] як [i:] або [i:] під час спілкування з німцями в офіційних закладах, щоб продемонструвати своє володіння коректними нормами німецької вимови;

2) у деяких випадках перед сонорними приголосними [m] та [n] у закритому наголошеному складі короткий відкритий [ɪ] вимовляється як російський голосний [ɪ]: in [ɪn], immer ['ɪmɛr]/['ɪmɛr], hinter ['hɪntʰɛr]. Такі фонетичні особливості німецької мови в мовленні досліджуваних мігрантів пояснюється впливом закладених у їхній пам'яті моторних навичок артикуляції первинної (російської) мови на фонетичну систему вторинної мови (тобто спостерігається наявність фонетичної інтерференції). Особливо помітне це фонетичне явище в старшій віковій групі (група 3), тобто в інформантів віком понад 40 років. У першому інтерв'ю субституція короткого відкритого голосного [ɪ] російським голосним [ɪ] складала приблизно 40 % від усіх некоректних реалізацій, у третьому інтерв'ю

показник такої заміни зменшився на 5 %. У молодшій та середній вікових групах відсоток субституцій німецького голосного [ɪ] російським голосним [i] складав відповідно 3,7 % і 10 % у першому інтерв'ю і 0,4 % і 7 %.

При вивченні реалізації фонемі [i] залежно від вікового аспекта найбільш динамічний розвиток вимови фонемі [i] спостерігається у молодшій віковій групі (група 1): мінімальний відсоток коректних реалізацій голосного [i] складає понад 41 %, а в третьому інтерв'ю – понад 80 % від усіх реалізацій фонемі [i].

У німецькому мовленні інформантів середньої та старшої вікових груп (групи 2 та 3) зафіксовано менший відсоток коректних реалізацій фонемі [i]: мінімальна коректна реалізація в першому інтерв'ю становить відповідно 14 % та 18 %, а в третьому інтерв'ю мінімальна коректна реалізація голосного [i] складає лише 44 % та 5 %. Крім того, в групі 1 після першого інтерв'ю відбувається стабільне збільшення коректних реалізацій фонемі [i], а в інших вікових групах (групи 2 та 3) ця тенденція відсутня.

Середні показники стандартної реалізації варіантів голосних переднього ряду високого підняття [i:] та [ɪ] в мовленні російськомовних переселенців Німеччини у віковому аспекті вирізняються в кожному з трьох інтерв'ю. Ці показники наведено для порівняння в таблиці 1 і на графіках (рис. 1 і 2).

Таблиця 1

Середні показники стандартної реалізації варіантів фонологічних змінних [i:] та [ɪ] у мовленні російськомовних мігрантів Німеччини у віковому аспекті

№ інтерв'ю	Фонологічна змінна [i:]			Фонологічна змінна [ɪ]		
	Група 1	Група 2	Група 3	Група 1	Група 2	Група 3
1	67,1%	40,4%	40,7%	79,8%	55,3%	46,7%
2	74,2%	43,5%	46,6%	82,7%	64,9%	51,7%
3	85,2%	54,4%	42,6%	93%	66,7%	44,4%

На горизонтальній лінії графіків (рис. 1, 2) цифрами позначено: 1 – інтерв'ю в ситуації офіційного спілкування, отримане наприкінці мовного курсу з німецької мови; 2 – інтерв'ю в ситуації менш офіційного спілкування, проведене через півроку після закінчення мовного курсу на нейтральній території; 3 – інтерв'ю в ситуації невимушеного спілкування, записане в помешканні інформантів через рік після закінчення мовних курсів.

На вертикальній лінії графіків позначено середню величину коректної реалізації аналізованої змінної у відсотках (від 0 % до 100 %) для кожного контексту спілкування (інтерв'ю 1, 2, 3). Лінії демонструють зміну кількості коректної реалізації фонологічної змінної залежно від її позиції в слові у трьох ситуаціях спілкування та віку мовців.

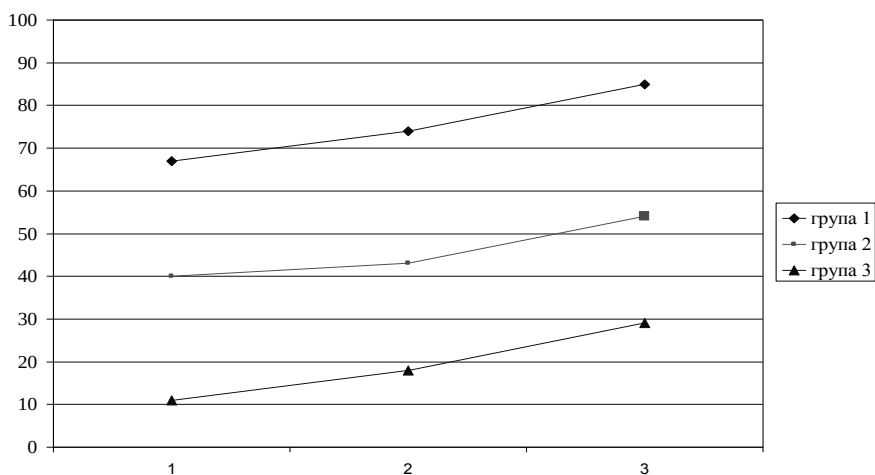

Рис. 1. Реалізація [i:] залежно від вікового аспекту

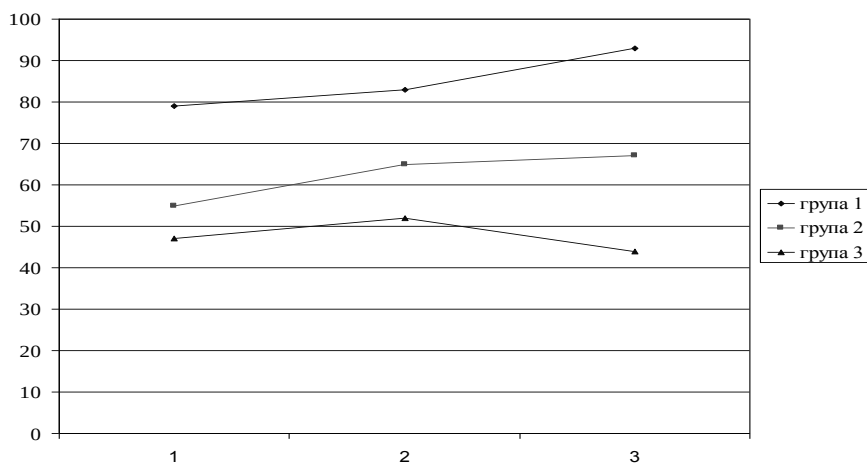

Рис. 2. Реалізація фонемі [ɪ] залежно від вікового аспекту

Діапазон варіативності голосних переднього ряду високого підняття [i:] та [ɪ] у віковому аспекті є прямим підтвердженням впливу соціальних факторів на рівень вимови мовця. Як видно з даних таблиці 1 та графіків (рис. 1, 2), представники групи 1, тобто молодшої вікової групи, опановують німецьку мову швидше за всіх. Відсоток правильних реалізацій фонем [i:] та [ɪ] у цих інформантів є найбільшим з усіх груп: з 67,1 % в першому інтерв'ю до 85 % у третьому інтерв'ю під час реалізації фонологічної змінної [i:] і з 79,8 % у першому інтерв'ю до 93 % у третьому інтерв'ю в ході реалізації фонологічної змінної [ɪ]. Таким чином, за 18 місяців представники молодшої вікової групи покращили свої показники вимови на 13 % – 17 %. Повільніше розвивається вимова в групі 3, де всі респонденти віком понад 40 років: середня коректна реалізація голосних переднього ряду високого підняття [i:] та [ɪ] в третьому інтерв'ю не перевищує 43 % під час реалізації фонологічної змінної [i:] і 45 % у ході реалізації фонологічної змінної [ɪ].

Такі розбіжності в результатах аналізу інтерв'ю трьох вікових груп зумовлені впливом позамовних факторів. Згідно з даними анкет, представники молодшої вікової групи – це учні та студенти, які прагнуть щонайшвидше інтегруватися в німецьке суспільство і щодня спілкуються зі своїми німецькомовними колегами та друзями. Вони хочуть наблизити своє мовлення до нормованої німецької мови (*Hochdeutsch*). Майже всі інформанти середньої вікової групи отримали роботу чи шукають її; вони також активно спілкуються в німецькому суспільстві й адаптуються до нього. Представники старшої вікової групи, навпаки, рідко використовують німецьку мову; деякі з них на момент запису третього інтерв'ю не тільки не були працевлаштовані, але й не мали бажання працювати.

У гендерному аспекті варіювання вимови відзначено, що в усіх ситуаціях спілкування чоловіки більше дотримувалися стандартного варіанту вимови фонем [i:] та [ɪ], ніж жінки. У цілому коливання між вимовою жінок і чоловіків складало менше 4 % під час реалізації фонем [i:] та не більше 10 % у ході реалізації фонем [ɪ]. Вірогідно, цей факт можна пояснити впливом позамовних факторів: більшість чоловіків працевлаштовані, відвідують перекваліфікаційні курси чи шукають роботу; жінки надають перевагу спілкуванню з родичами та родиною і перебувають удома. Таким чином, чоловіки, які більше розмовляють з німецькомовним населенням, поліпшують своє володіння німецькою мовою.

Крім того, вивчення реалізації фонологічних змінних [i:] та [ɪ] дає змогу встановити, що в німецькому мовленні інформантів наведені голосні зазнали кількісної та якісної редукції. Зміни спостерігалися в ситуаціях підготовленого (монологічного) та непередбаченого (діалогічного) мовлення. Найбільша кількість варіантів реалізацій голосних [i:] та [ɪ] спостерігалася у відкритих і закритих наголошених і ненаголошених складах, перед або після сонорних [r] та [n]. Здебільшого особливості вимови голосних [i:] та [ɪ] пояснювалися наявністю фонетичної інтерференції.

При вивченні варіативності вимови інформантів у віковому аспекті виявлено дві основні тенденції: мовлення представників старшої вікової групи характеризувалося наявністю більшого відсотка фонетичної інтерференції та більшою кількістю нестандартних реалізацій фонологічних змінних [i:] та [ɪ], ніж мовлення респондентів інших груп. Серед російськомовних переселенців Німеччини більш коректним є мовлення представників молодшої вікової групи.

Соціофонетичне дослідження німецького мовлення інформантів чоловічої та жіночої статі дозволило виявити різницю у правилах реалізації фонологічних змінних та їхніх варіантів у мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок. Як показали спостереження, мовлення інформантів-жінок, як правило, характеризується менш високим рівнем вживання німецького стандартного варіанту вимови, ніж мовлення чоловіків, і відрізняється наявністю більшої кількості варіантів вимови.

Аналіз німецького мовлення російськомовних переселенців є актуальним завжди, оскільки розкриває безмежні можливості для наукової і навчальної діяльності, дозволяє прогнозувати розвиток німецької мови у мігрантів і корегувати його за необхідністю.

Джерела та література

1. Baur R. Die Unbekannten Deutschen. Eine Lese- und Arbeitsbuch zu Geschichte, Sprache und Integration russlanddeutscher Aussiedler / R. S. Baur, C. Chlosta, C. Krekeler, C. Wenderott. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1999. – 184 S.
2. Frank H. Zur sprachlichen Entwicklung der deutschen Minderheit in Russland und in der Sowjetunion / Helene Frank. – Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1992. – 264 S.
3. Giles P. Regionale Prosodie im Deutschen. Variabilität in der Intonation von Abschluss und Weiterweisung / Peter Giles // Linguistik – Impulse & Tendenzen. – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 2005. – 384 S.
4. Meng K. "Aussiedlerisch". Deutsch-russische Sprachmischungen im Verständnis ihrer Sprecher / K. Meng, E. Protassova // Sprachgrenzen überspringen. Sprachliche Hybridität und polykulturelles Selbstverständnis. – Tübingen, 2005. – S. 229-266.
5. Meng K. Russlanddeutsche Sprachbiografien: Untersuchungen zur sprachlichen Integration von Aussiedlerfamilien / Katharina Meng. – Tübingen: Narr, 2001. – 550 S.

УДК 81'22

Букринская И. А., Кармакова О. Е.,

РАЗНОВИДНОСТИ РУССКОЙ ПРОВИНЦИАЛЬНОЙ РЕЧИ

В статье исследуется речь жителей малых городов России, находящихся в диалектном окружении. Выделяются типы речи, присущие различным социальным слоям населения: традиционный говор, диалект, региональный вариант литературного языка. Анализируются юго-западные и северные диалектные особенности.

Ключевые слова: диалект, диалект, региональный вариант ЛЯ.

У статті досліджується мовлення жителів малих міст Росії, хто знаходиться в діалектному оточенні. Віокремлюються типи мовлення, що притаманні різним соціальним шарам населення: традиційний говір, регіолект, регіональний варіант літературної мови. Аналізуються південно-західні та північні діалектні особливості.

Ключові слова: діалект, регіолект, регіональний варіант ЛМ.

In this article the colloquial speech of the inhabitants of provincial Russian towns is studied. Majority of people use dialect and regiolect (modernized dialect or «new» dialect). The authors also analyze the dialectal features characterizing regional adaptations of the literary language in different areas of Central Russia.

Key words: dialect, regiolect, literary language, regionalism.

В последнее время сотрудниками отдела диалектологии и лингвогеографии Института русского языка РАН ведется запись речи не только жителей деревень, но и жителей провинциальных городов. Анализ полученных данных позволяет понять, как изменяется традиционный говор (при этом за точку отсчета берутся материалы Диалектологического атласа русского языка, собранные в середине XX в.) и как влияют диалекты на язык близлежащих городов. В экспедициях 2002-2011 г. авторами были обследованы небольшие города (чаще райцентры) Европейской части России и окружающие их деревни: Невель Псковской области, Любытино Новгородской области, Устюжна и Белозерск Вологодской области, Варнавин Нижегородской области, Кимовск и Елифань Тульской области. Наши информанты – люди, принадлежащие к разным социальным слоям: крестьяне, пенсионеры, приехавшие в город из деревень, местная интеллигенция (библиотекари, чиновники, учителя, работники музеев, клубов, почтовых отделений).

Как показывают собранные материалы, традиционные говоры в деревнях и провинциальных городах сохраняются лучше, чем этого можно было ожидать, но нужно иметь в виду, что число носителей диалекта зависит от конкретных экономических и историко-географических условий. В основном на традиционном диалекте говорят люди старшего поколения, которые по-прежнему являются носителями крестьянской культуры. Напомним, что, по утверждению Н.И. Толстого, языковые страты всегда связаны с определенным типом культуры: литературный язык – культура образованного слоя, книжная; диалект – культура народная, крестьянская; просторечию и различным типам смешанной речи соответствует промежуточная «культура для народа» [4, с. 17-21].

При этом большая часть жителей деревень и малых городов владеет трансформированным вариантом диалекта, который в исследованиях последнего времени называют региолект. Этот термин был предложен петербургскими лингвистами В.И. Трубинским [5] и А.С. Гердом. Региолект – «особая форма устной речи, в которой уже утрачены многие архаические черты диалекта и развились новые особенности. Это форма, с одной стороны, не достигшая еще статуса стандартного литературного языка, а с другой – в силу наличия многих ареально варьирующихся черт, не совпадающая полностью и с городским просторечием» [2, с. 22].

Трубинский называет трансформированный диалект «новым диалектом» и делает важный вывод о том, что происходит стабилизация народно-разговорной речи: современные диалекты, утратив некоторые архаические черты, перестают быть подвижными, выравниваются и преобразуются в системы более устойчивые и менее склонные к изменениям, сохраняя противопоставленность литературному языку по целому ряду признаков на всех уровнях языка [5]. Экспедиции последних лет подтверждают эту важную мысль. Приведем примеры региолекта из различных мест, обследованных нами.

При изучении южнопсковских говоров была записана речь жителей г. Невеля Псковской обл. и близлежащих деревень. Анализ показал, что основным типом речи является именно региолект. Напомним, что традиционным южнопсковским говорам был присущ w-билабиальный, который в настоящее время встречается достаточно редко, цоканье, которое не сохранилось как система, а представлено в реликтовом виде, например в пословице: *псковичьяне – те же англичьяне, то же нареџ:ия друџе*, альвеолярные («шепелявые») зубные [с''], [з''] почти не сохранились. При этом в языковой системе остается множество иных диалектных черт: диссимилятивное аканье, яканье,

џ-фрикативный, особые рефлексy редyцированных перед -j: *такеџ, друџеџ*, [т'] у глаголов 3 л. ед. и мн. числа, синкретизм Р., Д. и П.п. существительных жен.р. 1 склонения: *нет войныџ, к войныџ, на войныџ*, диалектная акцентуация и лексика. В качестве примера региолектной речи приведем фрагмент из рассказа Екатерины Яковлевны Тищенко, 1923 г. рождения, пенсионерки, живущей недалеко от г.Невеля:

Ѡдали на зеркало // вот поставють стол / зеркало и д'ве свечки // И обычно што выходило?// Неџчесть / што ишио // Как раз в дванаџцать часоџ(открывается д'верь и он заходит // Ну он заходит действительно парнем // тым /который это действительно еџ возьмџ замуж // Но надо успџ сразу ж закрыть зеркало полотенцем // иџначе задушить // да... и таких мноџ былоџ //но правда удушения не былоџ // Сразу закрывали зеркало// ну это...ботинки через ворота брьсаџли // Куды станџ ботинок / оттуџли суџженный // дроџвы носили / под вокноџ ходили спрашивать // У нас џднаџ девушка была / она старая / замуж ня выџшла // пришли // «Пойдџм к Маланье»// Ну пойдем // Пришли // Она набоџжник вешает на икону // «Тџтка / как моего суженого будут звать?» // Чуџчка // Мы за окном / у хаџту не захоџдим // Мы как расхоџтаџись //...

...Это тоџльки в колџды / рождџственску / новогоџдно и хреџеџнску // Это в колџды Ѡдали // Накануне / вот сеџдня колядаџ / завтра праздник / ходили // Ета у нас и сейчас ишио / вот недавно ходили // Сейчас уже некому ходить / наряџдуются / придут домой / танцують // Ну им шо-то надо дать // то им даџшь конфет // колбасџ раньше делали свои / колбасиџну даџси // конфџт даџси / пџчэџня / хто бутыџлочку им дась //

В речи Тищенко сохраняются следующие фонетические черты: диссимилятивное аканье, яканье (с отступлениями), џ-фрикативный, [в] губно-зубной, но [у] неслоговой на месте *в* в позиции конца слова и перед последующим глухим, спорадически [у] на месте *л* на конце слова, [ч] твердый (непоследовательно), долгие твердые шипящие, отверждение губных на конце слова. Непоследовательно сохраняется и диалектная морфология: синкретизм Р., Д., Тв. п. сущ. жен. р. 1 скл., формы местоимений *тей, друџеџ*, [т'] на конце глаголов 3 л. ед. и мн. ч., универсальное окончание в 3 л. мн.ч. –*ют* у глаголов 1 и 2 спряжения: *ходят*, архаическое спряжение глагола *дать* и др.

По менталитету и укладу жизни Тищенко, конечно же, принадлежит к традиционному типу культуры, это, безусловно, отражается в речи, в выборе тем для рассказов, в оценке тех или иных жизненных ситуаций.

Региолект представлен и в речи жителей малых городов, которые являются переселенцами из деревень и не утратили связи с традиционной культурой. А местные уроженцы, получившие среднее и высшее образование, владеют региональным вариантом литературного языка, в котором сохраняется небольшое количество наиболее устойчивых диалектных черт: диссимилятивное аканье – [вџдаџ], [у]-фрикативный, имеющий глухую пару [x]: *дру[у]а – дру[x]*, твердые губные на конце слова – *се[м], восе[м]*. Подобные фонетические особенности устойчивы, так как не влияют на понимание речи, а следовательно, не мешают общению, т. е. «коммуникативно безопасны» [1, с. 71]. Однако возникает вопрос, допустимо ли считать диалектно окрашенную речь литературным языком?

Проблемы, связанные с определением статуса региональных вариантов литературного языка, не раз обсуждались лингвистами и до сих пор остаются дискуссионными. Многие исследователи, говоря о произносительных тенденциях, полагают, что литературным следует признать лишь московское и петербургское произношение, а все остальные варианты находятся за пределами нормы. Действительно, региональные особенности не кодифицированы, они не находят отражения в словарях и справочниках. И все же представляется, что при определении статуса устной речи на первом месте стоит речевая практика (узус), и если в регионе образованные люди (учителя, врачи, работники ТВ, СМИ, работники культуры, представители органов власти) говорят на местно окрашенном варианте, то допустимо подобный тип речи считать региональным вариантом ЛЯ. Сторонников такого подхода в последнее время становится все больше, о чем свидетельствуют полемически заостренные работы [3].

Интересным информантом, в речи которого представлен региональный вариант ЛЯ, явилась Екатерина Александровна Пунько, 1957 г. рождения, уроженка с. Усть-Долыссы, Невельского района Псковской области, которая работает библиотекарем. Она получила среднее специальное образование, а наше внимание привлекла не только своей речью, но и личными качествами: желанием помочь человеку, добротой, активностью, любознательностью, рефлексией по отношению к языку.

Тип ее речи – юго-западный вариант ЛЯ, в котором сохраняется небольшое количество самых устойчивых признаков местных говоров. Надо заметить, что у Екатерины Александровны подобные черты выражены непоследовательно, в основном это Ѣ-фрикативный, диссимилятивное аканье (*рьсскáзы, дьвáла, пьрáдуется*), акцентные варианты (*дáла, брáла*), региональная лексика (*аурéст* ‘крыжовник’, *порéчка* ‘красная смородина’, *лáпина* ‘заплата’ и др.). В речи информантки содержится много метатекстовых высказываний. Приведем фрагмент одного из ее рассказов:

Эта девушка / ее по распределению прислали сюда к нам / она из КрасноѢорóдска // Это Опочицкий край / тоже Псковская область // но у них друѢие наречия // КоѢда я к ней поехала / в автобус села / как с иностранцами / ничеѢо не понимаю // Они там цóкают / и потом какие-то тоже слова используют // ТоѢда я только пóняла / почему она меня не понимала // Она сюда приехала и Ѣоворит // Что – что? // Я повышаю Ѣолос // Так что ж ты не слышишь / Ѣлухая что ли? // Она Ѣоворит / Да я все слышу / просто я не понимаю // Ты коѢда [ʧ] в начале произносишь / я слова понимаю / а коѢда это [ʧ] встречается в середине слова / то /Ѣоворит / получается совсем что-то непонятное //

Е.А. Пунько как информант интересна еще и тем, что свободно владеет двумя типами речи: региональным вариантом литературного языка и региолектом. Она переключается с одного кода на другой в зависимости от ситуации общения: переходит на региолект в разговоре с матерью и пожилыми людьми.

Обратимся к анализу северных типов речи. Материал был записан в г. Белозерске и Белозерском районе Вологодской области. Обратим внимание на то, что в северном наречии лучше сохраняется традиционный говор и порой трудно провести границу между традиционным и «новым» диалектом (региолектом), тем более, что в речи большинства носителей представлена высокая степень вариативности. Мы полагаем, что во многом отнесение к тому или иному типу связано с количественным преобладанием диалектных черт.

Кратко охарактеризуем традиционный говор Белозерского края: полное оканье, сильная лабиализация *о* и переход его в [y] в первом предударном слоге: б[у]лóто, э[у]рóх, различие гласных в 1-ом предударном слоге после мягких согласных, заударное ёканье: врэ[м'о], постé[л'о]и, на месте *ять* перед твердым согласным sporadически встречается дифтонг [иэ]: см[иэ]х, н[иэ]т, перед последующим мягким – [и]: ко[п'и]ёк, мед[в'и]дь; мягкое цоканье: свé[ц'ец']ка, [ц'ерствóго, нó[ц'']ей, альвеолярные («шепелявые») с''/з': [з'']ернó, [с'']éял'и, [с'']éй год, отмечается у (на месте *в* в позиции конца слова и перед согласным: клаэсоу(, судакоу(, упрощение групп согласных: [жыс''], [мос], вéдо[мос'], твердые губные в конце слов: се[м], вóсе[м], любó[ф], долгие твердые шипящие: яэ[шшы]к, та[шшаэ]т, доэ[жжы]к, сохранение мягкости сонорного в группе *tert-: се[р']н, четве[р']г, выде[р']гатъ; утрата интервокального –j с последующим стяжением в окончаниях прилагательных и глаголов, последовательно сохраняется диалектная грамматика и лексика.

Из перечисленных черт в региолекте утрачено «уканье», различие гласных после мягких согласных в 1-ом предударном слоге, которое сменилось еканьем, отсутствует дифтонг на месте *ять* перед твердыми согласными, альвеолярные зубные согласные, отмечается непоследовательное цоканье, при этом остальные звенья системы не изменились.

В северном региональном варианте ЛЯ представлено оканье, чаще неполное, утрата интервокального –j с последующим стяжением в окончаниях прилагательных и глаголов: ячмеэнно пиво, работаат долго, твердые губные на конце слова, особая интонация, диалектная лексика. Все эти черты присущи речи местного интеллигенции, включая людей с филологическим образованием, которые осознают большинство этих особенностей: стяжение в глагольных формах информанты слышат, а стяжения в окончаниях прилагательных не замечают. По свидетельству Т.А. Гавриловой (завотделом в литературном музее, окончила филологический факультете Вологодского пединститута), с возрастом число диалектных слов в речи увеличивается, так как они, как ей кажется, ярче и точнее передают оттенки смысла.

При определении типа речи достаточно часто возникают трудности: к какому именно пласту следует отнести речь информанта. В настоящее время существует большое количество переходных, смешанных типов речи: между традиционным говором и региолектом, между региолектом и региональным вариантом литературного языка [1, с. 71].

Итак, в современной провинциальной речи нами были выделены следующие языковые страты: 1. традиционный диалект 2. региолект (новый, трансформированный диалект); 3. региональный вариант литературного языка 4. смешанные типы речи.

Естественно, тип речи во многом зависит от ситуации общения, во время которой говорящий, чтобы не произошло коммуникативной ошибки, ориентируется на слушающего, учитывая его социальный и возрастной статус. Так, например, носители местного говора в начале беседы с диалектологами иногда стараются говорить «по-городскому, грамотно», но, поскольку речь идет об истории их жизни, переходят на местное наречие, и чем дольше длится беседа, тем больше носитель употребляет диалектных слов и выражений, тем регулярнее встречаются фонетические диалектизмы. Некоторые носители региолекта и локально окрашенного литературного языка

переходят на традиционный говор в разговоре с родителями, деревенскими родственниками или соседями старшего поколения.

Напомним, что носители региональных вариантов ЛЯ знают, чем их речь отличается от «москвичей»: «окаем» – говорят северяне, «@акаем» – говорят южане. На наш взгляд, диалектные черты, которые придают локальную окраску ЛЯ северного и юго-западного варианта достаточно стойки: они сохраняются даже в речи интеллигенции, имеющей филологическое образование. Следует еще раз отметить, что количество диалектных черт в региональном варианте ЛЯ зависит от экономического потенциала города, его географического положения и исторического развития.

Источники и литература

1. Букринская И.А., Кармакова О.Е. К вопросу о региональных вариантах русского литературного языка / И.А.Букринская, О.Е.Кармакова // Функциональная лингвистика. – Симферополь, 2010. – № 1, т. 1.– С. 70-72.
2. Герд А.С. Введение в этнолингвистику/ А.С.Герд. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. – 456 с.
3. Дорофеев Ю.В. О «правильности» и «неправильности» вариантных форм языка / Ю.В.Дорофеев // Функциональная лингвистика. – Симферополь, 2010. – №1, т.1. – С.187 – 191.
4. Толстой Н.И. Язык и народная культура / Н.И.Толстой. – М.: Индрик, 1995. – 512 с.
5. Трубинский В.И. О новых территориально-системных образованиях в русской разговорной стихии / В.И. Трубинский // Исторические судьбы: Русский язык и современность. II Международный конгресс исследователей русского языка. Труды и материалы. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 93-94.

УДК: 81'373.612.2:81'42

Ванина А. В.

ГЕНЕТИЧНА ОСНОВА ІМЕНІ КОНЦЕПТУ PR / ПІАР / ПІАР В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Проблема существования концепта PR / ПІАР / ПІАР рассматривается в аспекте общей теории номинации языковых единиц. Определяется генетическая основа имени этого концепта и способы его номинации в английском, украинском и русском языках. Из существующих моделей адаптации имени концепта PR / ПІАР / ПІАР выделяются релевантные.

Ключевые слова: концепт PR / ПІАР / ПІАР, номинация, генетическая основа, модель адаптации.

Проблема існування концепту PR / ПІАР / ПІАР розглядається в аспекті загальної теорії номінації мовних одиниць. Визначається генетична основа імені цього концепту і способи його номінації в англійській, українській та російській мовах. З існуючих моделей адаптації імені концепту PR / ПІАР / ПІАР виділяються релевантні.

Ключові слова: концепт PR / ПІАР / ПІАР, номінація, генетична основа, модель адаптації.

The author examined the problem of the concept PR / ПІАР / ПІАР existence as the part of general theory linguistic nomination. The genetic basis of this concept's name ways of it's nomination in English, Ukrainian and Russian are determined. Relevant adaptation models of the concept PR / ПІАР / ПІАР name are picked out.

Keywords: concept PR / ПІАР / ПІАР, nomination, genetic basis, model of adaptation.

Виникнення сфери діяльності в галузі впливу на громадську думку відноситься до стародавніх часів. Зв'язки з громадськістю з давніх часів були одним з елементів управління й релігійного переконання. У ХХ столітті внаслідок зростання всіх видів людської діяльності, розвитку технічних засобів розповсюдження інформації методи впливу на громадську думку набували все більш самостійні рамки. Тому вивчення різних практик впливу на суспільну свідомість є наразі актуальною. Проте соціальні комунікації привертають увагу не тільки політологів, соціологів, психологів, але й мовознавців. В рамках антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ **актуальним** є дослідження комунікативної технології піару у форматі концепту.

Метою статті є визначення генетичної основи імені концепту PR / ПІАР / ПІАР та способів його номінації в англійській, українській та російській мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**: 1) проаналізувати генетичну основу імені концепту PR / ПІАР / ПІАР; 2) визначити способи номінації досліджуваного концепту у різних мовах та з'ясувати релевантні для кожної з них.

Для позначення механізмів впливу на свідомість, формування стратегій комунікації англійська мова оперує номінацією public relations та її аббревіатурою PR.

Термін «public relations» з'явився в США, саме ця країна стала батьківщиною публік рілейшнз, «піонером» у сфері їх практичного використання та наукового розвитку, його автор – Томас Джефферсон, третій Президент Америки, який вжив вербальне відображення цієї діяльності у 1807 р. у «Сьомому зверненні до конгресу». Цим терміном Президент визначив «зусилля політичних інститутів щодо встановлення клімату довіри в національному масштабі» [3, с. 24]. За іншою версією авторство цієї номінації належить американському юристу Дорману Ідону, що використовується як синонім виразу «relations for the common good» та є пізнішим (1882 р.). З 1897 року цей вираз став вживатися вже в більш вузькому контексті – для характеристики взаємовідносин у діловій сфері.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століть у США визначаються інші способи вербального відображення нової переконуючої діяльності. Це такі конструкції, крім *public relations*, як *manufacturing consent*, *engineering of consent*, *relations for the general goods* та ін. Але саме конструкція *public relations* стала широко вживаною, «матеріальною оболонкою» для позначення поняття, яке зараз набуло статусу концепту, окремого ментального утворення.

А. Ігнаткіною було проведене дослідження стосовно змісту (сутності піар-діяльності) та мовного вираження (номінації public relations). З точки зору фразеомоутворювальної комбінаторики компоненти «public» та «relations» вступають у певний зв'язок, при співставленні сем, що входять до структури значення номінації, та сем, що складають значення компонентів цієї номінації, встановлюється певна відповідність. У номінації public relations другий компонент є головним семантичним вектором, який мотивує її зв'язок із концептом PR / ПІАР / ПІАР. На ментальній рівні це виражається в тому, що саме стимул relations викликає асоціації з людським спілкуванням, а

семи у його складі (*mutually beneficial relations, creating goodwill, a two-way affair* тощо) грають визначну роль у формуванні узагальнено цілісної семантики нового значення. До того ж у семантиці *public relations* акумульована ознака масовості, властива компоненту *public (organizations, community, relevant publics* тощо). Таким чином, під впливом екстралінгвістичних факторів (потреба американського суспільства в організації нової діяльності, більш зорієнтованої на людину, посилення ефективності міжособистісних стосунків) з'явилась нова номінація, яка відобразила якісно новий зміст [6, с. 96-102].

Якщо, за даними Merriam-Webster Dictionary, вперше термін «*public relations*» з'явився у 1807 р., то вживання аббревіатури *PR* Online Etymology Dictionary датує 1942 р. Обидві номінації широко використовуються в англійській мові, але показники Corpus of Contemporary American English [17], в якому зафіксована частотність уживання слів у різних жанрах, говорять про те, що перевага надається повній номінації *public relations* (*public relations* – 3515, *PR* – 1392).

В умовах міжкультурної комунікації та глобалізації сучасного суспільства в країнах Європи, України та Росії зокрема, з'являється нова система публічних комунікацій, активно переймається західна практика зв'язків з громадськістю.

Разом з новим видом соціальної діяльності в українську та російську концептосфери було запозичене і її вербальне вираження.

Активні мовні процеси іншомовних запозичень відбуваються в часи великих політичних і економічних зрушень, до яких належать новітні перетворення в Україні та Росії. Особливість такого періоду полягає в тому, що посилюється вплив англійської мови вже не безпосередньо з Англії, а із США, які поступово стали лідером в економіці, політиці, науці. З 90-х рр. XX ст. характерним стає америкоманія (Л. Архипенко). Своєрідністю цього процесу є наслідування західного способу життя. Відбувається «асиміляція з американською культурою та цивілізацією» [1, с. 75]. У результаті такого контакту американізм стали входити в українську й російську мови вже не як екзотизми. До того ж, іншомовні слова як щось невідоме, незнайоме приваблюють представників українського та російського мовних середовищ своїм багатим потенціалом.

В українській і російській мовах імпортований концепт *PR* має різні синонімічні конструкції: укр. *public relations, PR, наблік рилейнз, ПР, Пі-ар, піар, зв'язки з громадськістю, громадські зв'язки*; рос. *public relations, PR, наблик рилейнз, ПР, Пи-Ар, пиар, связи с общественностью, общественные связи*.

Запозичення номінації *public relations* та її варіантів у лексичні системи української та російської мов викликані зовнішніми (суспільно-політичними змінами в країнах та історичними міжнародними контактами) та внутрішніми чинниками (використання іншомовного слова на найменування нового концепту, раніше невідомого носія мови-імпортера, тобто через відсутність лексеми для називання нового предмета, явища, поняття).

У комплексних дослідженнях із міжмовної взаємодії, запозичень та мовних інновацій у сучасній українській мові процес адаптації номінації *public relations* частково описаний С. Денисовою [5], Є. Карпіловською [7, с. 5]. Академічний «Орфографічний словник української мови» 1994 р. ще не фіксує її відповідників. Першим її у вигляді транслітерованої вихідної англійської словосполучки *наблік рилейнз* у своєму «Російсько-українському словнику іншомовних слів» подала Т. Мартиняк у 1999 р. [12, с. 283]. Виданий 2002 р. словник Д. Мазурик «Нове в українській лексиці» паралельно з такою вихідною словосполучкою вмістив її звукову аббревіатуру *піар* [9, с. 139]. Появу в текстах її нетранслітерованого написання можна розглядати нині скоріше як прагнення авторів до вживання номінації з певними конотаціями: підкресленням її належності до особливої професійної сфери, кола посвячених, а отже, зрозумілої автору та його адресатам, наданням їй певної оцінності, експресивності: *PR-агенція, PR-партнер, PR-хитроці, полімPR, полімPRмен* тощо.

Особливості неологізму *public relations* та його функціонування в російській мові описуються у працях О. Гекіної [4], М. Шишкіної [14, с. 26]. У 80-ті роки XX сторіччя подекалі згадування та використання цього терміну зустрічаються на сторінках радянської преси. З 1990 року розпочинається етап входження терміну в лексичну систему російської мови. Як й інші запозичення цього періоду, що супроводжували соціально-економічні зміни в країні, його освоєння відбувається у професійній сфері, а також у засобах масової інформації, переважно у діловій пресі. Лексикографічна фіксація нових словникових одиниць здійснюється в спеціалізованих словниках-довідниках та енциклопедіях (А. Амбрацумов «1000 терминов рыночной экономики» 1993, Ю. Аверьянов «Политология: Энциклопедический словарь» 1993, Энциклопедия предпринимателя 1994). Першими лінгвістичними виданнями 90-х років, у яких були представлені ці одиниці, є «Словарь новых иностранных слов: с переводом, этимологией и толкованием» М. Комлева (1995) та «Словарь современных русских сокращений и аббревиатур» М. Новічкова (1995).

Процес засвоєння нового терміна характеризується цілим рядом особливостей. Існує декілька моделей адаптації цієї номінації українською та російською мовами:

- транслітерація, що пояснюється особливостями нинішньої мовної ситуації. Таке слово транслітерується і засвоює акцентні та словозмінні форми мови-імпортера. Ці факти можуть сприяти тому, що запозичення претендує на одиницю української та російської норми. У випадку з номінаціями досліджуваного концепту *PR / ПІАР / ПІАР* транслітерувалося як словосполучення, так і аббревіатура: укр. *наблік рилейнз, піар, Пі-ар, пі-ар, ПР*; рос. *наблик рилейнз, Пи-Ар, пиар, ПР* [2, с. 114].

Транслітерації англійського запозичення та аббревіатури в російській та українській мові фонетично однакові, відрізняються тільки графічним позначенням звука [i]. Треба зауважити, що в українському науковому й газетному дискурсах фіксуємо дві форми написання транслітерації англійського *relations* – *рилейнз, рілейнз (наблік рилейнз – надзвичайно молода сфера діяльності в Україні* [13, с. 3]; який «наблік» – такі й «*рілейнз*» [День. – 23.11.1999]). Особливістю транслітерації є побуквенна передача іншомовного алфавіту, вживання еквівалентів письмових знаків та небажання відтворити звуки, що реально вимовляються в оригіналі [10, с. 315]. Якщо враховувати ці фактори, то можна вживати два варіанти. Проте, доречно вимовляти [p'i'leɪnz] та графічно передавати *рілейнз* як відтворення точної вимови оригіналу [ri'leɪ(ə)nz].

Російські філологи О. Борисова та Ю. Пирогова стосовно числа *PR* відмічають, що «у словнику Webster є вказівка – *pl but usu singl in const*, т.б. множина, але зазвичай одна в конструкціях» [11, с. 46]. Постійно оперує одноиною дослідник *PR* Френк Джефкінс: «How new is PR?; What is PR?;...it is sometimes claimed that public relations

is an American invention» [16, Р. 6]. Отже, перевага надається використанню *public relations* та *PR* в однині чоловічого роду.

Різною є й словотвірна активність лексем на позначення концепту *PR* / *ПІАР* / *ПІАР*. Сполучення публік релейшнз та *public relations* не мають похідних. А ось аббревіатури та їх транслітерація утворюють цілі групи дериватів: укр. *піар-технології*, *ПР-відділ*, *ПР-програма*, *ПР-кампанія*; рос. *пиар-агентство*, *пиар-контора*, *пиар-службы*, *пиар-услуги*, *пиар-обеспечение*, *пиар-технолог*, *пиар-война*, *PR-агентство*;

- калькування. Але український відповідник зв'язки з та російський *связи с общественностью* за значенням обмежені, не відображають глобальних завдань цієї діяльності, а лише вказують на спілкування з оточуючими [2, с. 114]. Та все ж таки перекладні варіанти також використовуються. Їхній статус загальноприйнятих номінацій підтверджено офіційною назвою головної професійної громадської організації Росії – Російської асоціації зі зв'язків із громадськістю, а також відповідною назвою спеціальності у вищих навчальних закладах;

- статус запозичення або іншомовного вкраплення. Розглядаючи лінгвістичний статус концепту, зауважуємо, що укр. *публік релейшнз* та рос. *публік релейшнз* – це запозичення, а *public relations* – іншомовне вкраплення. Еволюція статусу *PR* іде від іншомовного вкраплення до запозичення. Тому більш прийнятним для української та російської картини світу буде *публік релейшнз/публік релейшнз* [2, с. 115]. Написання *public relations* може здатися чужим і незрозумілим будь-якому українцеві або росіянину, тим паче, якщо він не володіє іноземною мовою (до речі, не кожна пересічна людина в українському або російському суспільстві зрозуміє і транслітерацію укр. *публік релейшнз*; рос. *публік релейшнз*);

- фонетична експлікація (укр. *Пи-Ар*, *пи-ар*, *піар*; рос. *Пи-Ар*, *пиар*). При використанні аббревіатури *ПР* можна побачити її недолік – суперечність між графічним і фонетичним змістом (*ПР* звучить як [*Пе-Ер*]), що не є еквівалентним *Пи-ар*. Це навіть не аббревіатура, а її переклад. Ще одна причина недоречності цієї аббревіатури – таке графічне скорочення вживається для позначення Партії регіонів – *ПР* (...*Як повідомила присутня при розмові заступник голови ПР Ганна Герман...*) [УМ. – 23.07.2009. – С.4].

Отже, в українській та російській мовах виправданим є вживання таких основних вербалізаторів концепту *PR* / *ПІАР* / *ПІАР*: англословної аббревіатури *PR* (підкреслення її належності до особливої професійної сфери), як скороченого позначення відповідного виду діяльності, фонетичної форми укр. *піар*; рос. *пиар*, калькування укр. *публік релейшнз*; рос *публік релейшнз* на позначення піару як соціальної практики.

Визначена генетична основа допомогла з'ясувати первісні уявлення про піар-комунікацію до сучасні оцінки. Отримані результати у перспективі подальших досліджень можуть сприяти встановленню набору концептуальних і семантичних ознак у понятійному компоненті концепту *PR* / *ПІАР* / *ПІАР*.

Джерела та література

1. Архипенко Л. М. Своєрідність сучасної мовної ситуації запозичення англіцизмів / Л. М. Архипенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Филология». – Симферополь, 2004. – Т. 17 (56), № 1. – С. 75-76.
2. Ваніна Г. В. Процес адаптації концепту *PR* українською мовою як запозичення в процесі міжмовної комунікації / Г. В. Ваніна // Нова філологія. Зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – № 28. – С. 113-115.
3. Вылегжанин Д. А. Связи с общественностью: теория и практика : уч. пос. / Дмитрий Александрович Вылегжанин. – Иваново: Изд-во Иван. гос. ун-та, 2001. – 203 с.
4. Геккина Е. Н. Словарь одного события: думские выборы в зеркале пиара / Е. Н. Геккина // История и филология: проблемы научной и образовательной интеграции на рубеже тысячелетий. Материалы международной конференции. – Петрозаводск, 2000. – С. 172-178
5. Денисова С. П. Типи запозичень у сучасній українській мові як віддзеркалення міжмовної взаємодії кінця XX – початку XXI століть / С. П. Денисова // Проблеми зіставної семантики. Зб. наук. статей. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 172-178.
6. Игнаткина А. Л. Специфика репрезентации концепта PUBLIC RELATIONS фразеологическими средствами американского и британского вариантов английского языка: дис. ...кандидата филол. наук : 10.02.04 / Игнаткина Анастасия Львовна – Саратов, 2005. – 225 с.
7. Карпіловська Є. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках / Є. Карпіловська // Вісник львів. ун-ту. Серія «Філологія». – 2004. – Вип. 34, ч. I. – С. 3-10.
8. Карпіловська Є. Функціональний потенціал та підтримка мовних інновацій / Є. Карпіловська // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонДУ, 2007. – Вип. 15 – С. 402-406.
9. Мазурик Д. В. Нове в українській лексиці: Словник-довідник / Д. В. Мазурик. – Л.: Світ, 2002. – 231 с.
10. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Предисл. В. А. Звегинцева. – [2-е изд., испр.]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 440 с.
11. Пирогова Ю. «PR» – крепкий орешек для великого и могучего / Ю. Пирогова, Е. Борисова // Советник. – 1999. – № 2 (38). – С. 45-47.
12. Російсько-український словник іншомовних слів / [уклад. Т. П. Мартиняк ; за ред. проф. А. П. Яреценка]. – Харків: Прапор, 1999. – 392 с.
13. Слісаренко І. Ю. Публік релейшнз у системі комунікації та управління : навч. посіб. / Ігор Юрійович Слісаренко. – К.: МАУП, 2001. – 104 с.
14. Шишкина М. А. Публік релейшнз в системе социального управления / Марина Анатольевна Шишкина. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. – 414 с.
15. Corpus of Contemporary American English (COCA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: americancorpus.org.
16. Jefkins F. Public Relations / F. Jefkins, D. Yadin. – London : Prentice Hall, 1998. – 293 p.

АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНІ СКЛАДОВІ КОНЦЕПТУ «ЗАКОН»

В статье раскрываются семантические признаки концепта «закон» на уровне ведущих ценностных и правовых ориентаций общества.

Ключевые слова: концепт, семантика, функционирование.

У статті розглядаються семантичні ознаки концепту «закон» на рівні провідних ціннісних й правових орієнтацій суспільства.

Ключові слова: концепт, семантика, функціонування.

Semantic signposts of the concept «Zaw» at the level of the domination spiritual and legal / law orientations in the society are considered out in this article.

Key words: concept, semantic, functio.

Розробка семантичного аспекту мови репрезентує рівень цілісного й повного розуміння її природи, закономірностей функціонування та розвитку, визначає об'єктивність існування окремого слова, його семантичний простір, потенційні спроможності та асоціативно-сміслові зв'язки і виявляє проблему встановлення повного набору функцій і смислів вербальних концептів.

Осмислення і всебічне дослідження асоціативно-семантичних особливостей концептів, їх функціонування з урахуванням системних зв'язків та ієрархічних відношень, фактів правового, національно-культурного характеру дає можливість комплексного опису лексико-семантичної системи мови й обумовлює актуальність дослідження.

Про актуальність розвідок асоціативно-вербальних, парадигматичних відношень у лексиці, на що й спрямована ця стаття, свідчать праці науковців Ю.Д. Апресяна [2], О.О. Залевської [5], Ю.М. Караулова [7], О.С. Кубрякової [8-9], Т.В. Сливи [11] та ін..

Об'єктом нашого дослідження було обрано асоціативно-семантичну вербалізацію концепту «закон».

Предметом дослідження є семантичні мотивації, на базі яких формувалася концепт «закон».

Мета роботи – дослідження функціональних спроможностей концепту «закон», виявлення його асоціативно-семантичних складових.

Мета роботи зумовила постановку таких завдань:

- 1) обґрунтувати правомірність та доцільність аналізу концепту «закон»;
- 2) встановити семантичну вербалізацію та асоціативні складові концепту;
- 3) прослідити ієрархічну підпорядкованість концепту провідним ціннісним орієнтаціям суспільства;
- 4) з'ясувати залежність смислового навантаження поняття від сфери функціонування.

Суспільство знаходиться в постійному розвитку, разом з ним еволюціонує і мовна свідомість. Сучасне життя, його динаміка, позитивні й негативні сторони змушують вносити корективи і в лексичну систему мови. Створення нових найменувань і переосмислення семантичних одиниць, що існують споконвіку, їх конотації являють собою складний механізм мовних явищ. О.С. Кубрякова впевнена, що «кожне використання слова, у тому числі й слова похідного, викликає необхідність об'єктувати, виявити, реалізувати його значення як ту частину відомостей про світ чи інформацію про нього, яка була отримана людиною в процесі її пізнавальної діяльності і яка співвідноситься у мові з даним словесним знаком» [8, с. 6].

Сучасний соціум відзначає активне використання юридичних понять, їх трансформація в усі сфери життя. Останні декілька років спостерігається репрезентація в соціокультурному просторі як ключових правових орієнтацій, про що свідчать мовні маніфестації: «Справедливість – Законність – Моральність», «правова держава», «найвища честь – жити за законами совісті», «за демократію через право», «юридичний стиль країни», «юридична стилістика мислення», «правова культура країни» тощо. Такі слова, як «держава», «влада», «право», «закон», стали не просто важливими, а суспільно визначальними в українському політичному дискурсі і потребують концептуального аналізу.

Дослідники у своїх наукових розвідках висвітлюють способи відображення культурних концептів у мові на віддалених у часі хронологічних зрізах, що дозволяє простежити закономірності семантичного розвитку лексики, виявити семантичні функції та спроможності реалізації смислів.

Цікавими є поглиблені семантичні спостереження старослов'янських та давньоруських лексем у межах концепту «закон» О. Р. Чмир. Правова семантика в похідному праслов'янському корені *kop- мотивується автором уявленнями про обмежений простір. В архаїчній свідомості такий простір сприймався як світ "своїх", в якому панує порядок і закон, а все, що знаходилося за його межами, було неупорядкованим і становило загрозу. В основі цього комплексу лежить значення "межа", вихід за яку порушує порядок, і пов'язана з ним семантика "вигнання за межу", примушення до переміщення за межі упорядкованого світу як покарання за порушення порядку [14, с. 7-8]. Додамо, що парні члени опозиції «свій – чужий» у свідомості стародавніх слов'ян визначались як ціннісно переважні. Слово чужий у значенні чужий простір також відображало концепт «поганій», негативна семантика якого еквівалентна поняттям нечисть, поганство, язичництво. Доречно також зазначити, що сучасне використання в російській мові слова «беспредел» тягнє саме до антонімічної пари «свій – чужий» («закон – беззаконня»): відсутність межі, яку не можна переступати.

О.Р. Чмир переконливо доводить, що зв'язок з уявленнями про обмежений, окреслений простір реконструюється для праслов'янського кореня *kop-, представленого в численних старослов'янських та давньоруських похідних, які виражають значення упорядкованості, законності, справедливості: законъ, поконъ, доконъчани~. Семантику "межі" та "середини, центру", що відзначається в похідних словах від *kop-, О. Р. Чмир співвідносить з відомими в різних традиціях ритуалами освоєння простору, які включали обхід території по периметру, операцію освоєння центру. Межу земельної ділянки встановлювали на відстані кидка від центру, так само могли визначати і кордони селищ при їх заснуванні. Семіотично маркована лінія, межа, встановлена на певній відстані від центру, відокремлювала організований і упорядкований світ від навколишнього хаосу. В давньому праві

вигнання було покаранням за тяжкий злочин. З ним пов'язувалися втрата соціального статусу, позбавлення винного засобів до існування [14, с. 8-9]. Матеріали етимологічних словників є підставою для таких висновків. У зв'язку з цим заслуговують на увагу й фразеологічні словники. Так, фразеологізм «бути поза законом» має сучасну інтерпретацію «поза охороною і захистом законів; бути позбавленим громадянських прав» [11, с. 148], за асоціацією «бути за межами закону».

Таким чином, семантичні компоненти слова закон, за давніми переконаннями, свідчать про дуальність простору – «кінець – початок» та дуальність світу «свій – чужий». Сфера протиставлень та асоціацій з розвитком суспільства буде розширена.

Цілком слушною є правова інтерпретація концепту «закон», але для української мови вона не є повною. В етимологічному словнику М. Фасмера читаємо: «укр. закін, -ону «исповедь, причастие» [13]. Це інший рівень. Дотримання закону передбачало сповідь, причастя, тобто самоусвідомлення людиною неправомірності своїх вчинків. Самоусвідомлення виявлялося через покавання в гріхах перед священиком. Для українського менталітету пріоритетним стало духовне покавання за злочини (Суд Божий), а законами існування – Закони Божі. Звідси асоціативно-семантичне поле концепту «закон» у старослов'янській та давньоруській мовах містить морально-етичні поняття: вина, срамъ, соромъ, стыдени~, бестѣди~, стѣдѣдѣни~.

Реконструкція семантичних мотивацій, на базі яких формувалася концепт «закон», поглиблює знання про культурну парадигму відповідного періоду, дозволяє простежити спадкоємність культурної традиції та еволюцію домінантних ознак.

Словник В. Даля виділяє вже такі лексико-семантичні варіанти: «(чѣмъ дѣло закончено) предѣл, постановленный свободѣ воли или дѣйствій; неминуемое начало, основание; правило, постановление высшей власти. *Законъ Божій*, откровение, составляющее сущность вѣры; *законъ христіанскій*, христіанская вѣра. *Законъ природы* или *естественный законъ*, которому неизбѣжно следуетъ вся вещественная природа. *Законы гражданскіе*, установленные гражданскою, государственною властью, для обезпечения быта гражданъ, противопоставляются *законамъ духовнымъ*, т. е., относящимся до дѣлъ веры, или же до духовного міра, духовной жизни; противопоставляются также *законамъ военнымъ, уголовнымъ*» [4, с. 588].

Семантичні компоненти слова закон В. Даль доповнює дуальністю правосвідомості «закони цивільні – закони духовні», «закони духовні – закони воєнні», «закони духовні – закони кримінальні». За логікою словникової статті «закони духовні (віра)» також протистоять і «законам природи».

«Закони духовні» на той час мали тисячолітню історію сформовані ціннісні постулати, а закони державні, хоча й спираліся на юридичні норми римського права (*lex homines recte facere iubet, vtat delinquere* - закон наказує людям поступати правильно і забороняє здійснювати прступки), не мали чіткого визначення: «Законовъ, которыми могли бы руководствоваться правители, не существовало; давались, правда, частныя инструкции, указы, но при этомъ прибавлялось: «дѣлать по сему наказу и смотря по тамошнему дѣлу и по своему вымотру, какъ будетъ пригоже и какъ ихъ Богъ вразумитъ» [1, с. 443], тобто давали свободу представникам законів. Результат такої свободи виражений у прислів'ях і приказках нашого народу: «Не всяк прут за законом гнуть», «Роби суд за законом», «Не бійся закону – бійся судді», «Закон що дишло – куди повернув, туди і вийшло», «Де є сила, там закон безсилий» «Де закон – там і злочин» та ін. У зв'язку з цим деякі дослідники, зокрема Ісааде Валід Джавід гизи, вважають прислів'я та приказки джерелом юридичної термінології [6]. Не заперечуючи їх значну роль у формуванні концептів, звернемо також увагу на наукові праці з права. У конспекті лекцій з державного права проф. А.С. Алексеева 1897 року читаємо: «*Определение закона. Подъ закономъ мы понимаемъ обязательное предписание юридической нормы*. Въ этомъ опредѣленіи мы находимъ два элемента, которые и составляютъ существенные признаки закона: 1) всякій законъ есть предписание верховной власти, котрому обязаны подчиняться всѣ подданные, 2) законъ есть *юридическая норма*.

Етими двумя признаками – предписанієм верховной власти и юридической нормой – исчерпывается понятие закона» [1, с. 251].

Така спрямованість тлумачення ще наприкінці ХІХ ст. виявляє концепт «закон» як регулятор суспільних стосунків, а семантичні компоненти слова закон дозволяють говорити про наявність спільної системи концептуальних ознак, які конструюють асоціативно-семантичне опозиційне поле концепту: право – безправ'я, сила-свавілля – безправ'я, влада – народ, держава – народ, істина-правда – неправда-кривда, обов'язок – злочин, норма – беззаконня.

Суттєво взяти до уваги, що при незмінному наборі компонентів концепту мовні дані можуть бути структуровані по-різному в залежності від того, яку роль надають носії мови тим чи іншим екстралінгвістичним об'єктам і явищам в картині світу, які саме їхні риси чи ознаки вважають визначальними. У В. Даля читаємо: «Всякому дана власть надъ своимъ добромъ. Законъ определяетъ власть каждаго должностнаго лица, а верховная власть выше закона. Всякая власть Богу ответъ даетъ» [4, с. 213].

Еволюцію домінантних ознак концепту «закон» протягом ХХ – ХХІ ст. допомагає визначити лексикографічний аналіз, зроблений на матеріалі словників цього періоду.

У словнику російської мови С.І. Ожегова читаємо: «Закон, 1. Зв'язок і взаємозалежність яких-небудь явищ об'єктивної дійсності», «2. Постанова державної влади», «3. Загальноприйняте правило, те, що визнається обов'язковим» [10, с. 192]. Як бачимо частина лексико-семантичних варіантів втрачена, інша частина – трансформована згідно з ідеями епохи.

Нарешті звернемося до Великого тлумачного словника сучасної української мови 2009 року В. Т. Бусел: «Закон, 1. Встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу», «2. Загальноприйняте, усталене правило співжиття, норма поведінки», «3. Основні правила в якій-небудь діяльності людської діяльності, що впливають із самої суті справи», «4. Об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності; закономірність», «5. Сукупність догм (основних положень) якої-небудь релігії, віровчення» [3, с. 396-397].

У ХХІ ст. відбувається не тільки відродження семантичних ознак концепту, а й їх розширення сфери функціонування. Словник В. Т. Бусел містить такі сполуки: Закон Божий, закон вартості, закон попиту і пропозиції,

іменем закону, поза законом бути (перебувати), сухий закон, Закони Ману, закон підлості, закон великих чисел, закон збереження енергії, закон брати, у закон уступати.

Обсяг статті не дозволяє представити повністю результати дослідження, тому вони подаємо їх у висновках.

Дослідження асоціативно-семантичної вербалізації концепту «закон», виявило такі функціональні характеристики:

- а) неоднакове наповнення семантичного простору;
- б) безпосередні та опосередковані зв'язки між концептом й словами асоціативного поля;
- в) наявність синонімії, антонімії в середині поля;
- г) неоднаковий функціональний характер: регулювання офіційно-ділових, державних стосунків; віровчення; відтворення закономірностей; загальнолюдський; соціально обумовлений; професійний;
- д) значне превалювання правових ознак;
- е) наявність національної специфіки.

Асоціативно-семантичне поле концепту «закон» постає як водночас і як фрагмент національної культури, де знаходять своє відображення непомітні нюанси духовного життя, свідомості людей, спосіб їх існування, вірування, суспільна та професійна діяльність, і як відтворення закономірностей, і як нормативний акт.

Таким чином, аналіз асоціативно-семантичного поля концепту «закон» дозволив усвідомити смислову та функціональну цілісність уявлень та понять ціннісно-нормативної системи.

Джерела та література

1. Алексєєв А.С. Русское государственное право : конспект лекций ординарного профессора императорского московского университета / А.С. Алексєєв. – [4-е изд.]. – М. : Типография Общества распространения полезных книг, 1897. – 583 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М. : Русск. яз, 1991. – Т. 4 – 1991. – 683 с.
5. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 382 с.
6. Исааде Валид Джавид гызы. Юридическая терминология и ее источники / Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2009/fill39.html>
7. Караулов Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Юрий Николаевич Караулов. – ИРЯ РАН, 1999. – 180 с.
8. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Елена Самойловна Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под. ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: «Русский язык», 1978. – 846 с.
11. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько- український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х.: Прапор, 1997. – 462с.
12. Слива Т. В. Асоціативно-семантична група як форма парадигматичної організації лексики (на матеріалі назв сезонів у російській мові): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Т. В. Слива. – К., 2005. – 20 с.
13. Фасмер М. Этимологический русскоязычный словарь / Словопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.slovopedia.com/22/199/1633751.html>
14. Чмир О. Р. Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мова» / О.Р. Чмир. – К., 2005. – 20 с.

УДК 811.112.2'42'372'272:659

Велика І. О.

АКТУАЛІЗАЦІЯ СТЕРЕОТИПІВ МАСКУЛІННОСТІ НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

Стереотипи маскулінності досліджуються з точки зору їх вербалізації в німецькомовному рекламному дискурсі. Розглядається поняття «рекламний дискурс», а також «гендерний стереотип». На прикладі стереотипу маскулінності аналізуються вербальні та невербальні засоби актуалізації та їх участь у конструюванні стереотипу.

Ключові слова: рекламний дискурс, гендерний стереотип, маскулінність, фемінність, вербальні засоби, невербальні засоби.

Стереотипи маскулінності досліджуються з точки зору їх вербалізації у німецькомовному рекламному дискурсі. Розглядається поняття «рекламний дискурс», а також «гендерний стереотип». На прикладі стереотипу маскулінності аналізуються вербальні та невербальні засоби актуалізації та їх участь у конструюванні стереотипу.

Ключові слова: рекламний дискурс, гендерний стереотип, маскулінність, фемінність, вербальні засоби, невербальні засоби.

Masculine stereotypes are considered from the point of view of their verbalization in German advertising discourse. The notions «advertising discourse» and «gender stereotype» are described. On the example of masculine stereotype are analyzed verbal and nonverbal means of actualization and their participation in the construction of stereotype.

Key words: advertising discourse, gender stereotype, masculinity, femininity, verbal means, nonverbal means.

Дослідження рекламного дискурсу на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним питанням, адже реклама є новим видом мистецтва, новим жанром, що, однак, не є достатньо дослідженим з лінгвістичної точки зору. Нажаль, дослідження реклами носять доволі хаотичний характер і реклама розглядається більше з точки зору психології, тобто з точки зору засобів (при чому, як правило, нелінгвістичних) її впливу на свідомість реципієнтів, а також з точки зору маркетингових стратегій.

Дослідженнями рекламного дискурсу у російському й українському мовознавстві займаються такі вчені як Маркіна М., Грошев І.В. (2000), Максимова О.Б., Томська М.В. (2003), Разумовський Б.С. (1992), Гусейнова І.А. (1999). Аналіз реклами також можна знайти в роботах представників західної лінгвістичної школи, як, наприклад, Potter D.M. (1954), Lash C. (1979), Fisher J. (1968), Mannes M. (1964).

Актуальність нашого дослідження рекламного дискурсу полягає в тому, що нами проводиться комплексний аналіз реклами, що охоплює не тільки екстралінгвістичний рівень, як це робиться у більшості досліджень, але й всі рівні мовного аналізу засобів реклами.

Об'єктом нашого дослідження є аналіз гендерної стереотипізації у німецькомовному рекламному дискурсі.

Предметом є актуалізація стереотипу маскулінності за допомогою невербальних, а також вербальних засобів реклами.

Згідно з об'єктом і предметом нашого дослідження висувається його **мета**: дослідити актуалізацію стереотипу маскулінності на матеріалі німецькомовного рекламного наративу.

Мета дослідження диктує постановку наступних **задач**:

- 1) Дати визначення поняттю «рекламний дискурс».
- 2) Конкретизувати поняття «гендерний стереотип».
- 3) З'ясувати засоби актуалізації певного маскулінного стереотипу за допомогою екстралінгвістичних засобів реклами.
- 4) Визначити шляху конструювання стереотипу маскулінності за допомогою мовних засобів.

Під рекламним дискурсом ми розуміємо корпус рекламних текстів, що відносяться до економічної реклами і представляють собою рекламу товарів і послуг. Інтерес для нас становить реклама, що розміщена у глянцевиx виданнях окремо для чоловічої і жіночої аудиторії, тобто це реклама, яка відмічена гендерною специфікою.

На даному мовному матеріалі нами досліджується гендерна стереотипізація, що є характерною для німецької картини світу сучасності.

Під гендерним стереотипом ми розуміємо сталий образ, схему, певні уявлення, що асоціюються із фемінним або маскулінним у нашій свідомості і, таким чином, визначають норми поведінки, вимоги, очікування, що висуваються суспільством до особи чоловічої або жіночої статі. Він представляє собою також узагальнений образ чоловіка і жінки, що не має в собі елементу індивідуальності, є емоційно забарвленим і базується скоріше на упередженнях, а не на раціональних висновках.

Німецькомовна маскулінна реклама сьогодення презентує чимало стереотипів мужності, що не є типовими як з точки зору загальноприйнятих уявлень про чоловічі якості, так і з точки зору укорінених у мовній картині світу Німеччини уявлень про маскулінність.

Звернемося до аналізу одного з них – стереотипу *«Чоловік повинен бути гарним і доглянутим»*, що вербалізується на матеріалі реклами засобів для засмаги. У журналі «Men's Health [4] на с. 106 у рубриці «(Sonnen)brandaktuell» розміщується реклама широкого спектру засобів для засмаги, а також для підготовки до засмаги і догляду за собою після прийому сонячних ванн.

Цільовою групою даного рекламного оголошення є виключно чоловіча аудиторія, яка приділяє багато уваги догляду за собою і своїм тілом. Метою даної реклами є ознайомлення і введення на ринок, а також збут товарів догляду за собою. Слід зазначити, що реклама засобів для засмаги для чоловіків, що розглядається у даному випадку, має яскраво виражений фемінний акцент, що актуалізується як на лексичному і текстуальному рівні, так і за допомогою невербальних засобів.

Структура рекламного повідомлення, що аналізується, включає в себе заголовок «(Sonnen)brandaktuell», інформаційний блок, що пояснює читачеві, про що буде йти мова далі: «Mit der richtigen Pflege kommen Sie dieses Jahr über den Sommer, ohne dass sich Ihre Haut rötet oder gar pellt. Wir zeigen die neuesten Produkte – von Vorbeugung bis Nachbehandlung», а також основний інформаційний блок, що розповідає про призначення і властивості засобів для засмаги. Наприкінці рекламного тексту унизу сторінки ми знаходимо дані для зворотного зв'язку, що представляють собою посилання на електронний ресурс і супроводжуються словами: «Auch bei Hitze gepflegt aussehen». При цьому слова «bei Hitze gepflegt» надруковані червоною фарбою і є єдиними у даному рекламному повідомленні, що мають саме такий колір, що говорить про акцент авторів рекламного повідомлення саме на цю інформацію, тобто за допомогою кольору вони є своєрідним ай-стоппером, що закріплює стереотип, який просувається у свідомості реципієнтів рекламного повідомлення.

Звернемо нашу увагу на аналіз екстралінгвістичних засобів рекламного повідомлення. Зображення, що доповнює вербальну складову рекламного повідомлення, представляє собою літній пейзаж – берег моря, на якому у воді стрибає молодий доглянутий чоловік. Такий сюжет рекламного зображення є незвичайним з точки зору архетипів маскулінності. Кольори на ілюстрації є блідими – голубий і бежевий, форми нечіткими, що сигналізує про застосування так званих «жіночих» візуальних елементів реклами [1; 2]. Таким чином рекламні образи, а також кольорова палітра закріплюють у свідомості чоловічої аудиторії суто фемінний з точки зору психології і стандартних уявлень стереотип про необхідність чоловічої краси і доглянутість чоловіків, створюючи при цьому новий тип рекламного дискурсу – маскулінну рекламу із фемінним акцентом.

Лінгвістичний аналіз актуалізації стереотипів маскулінності є багаторівневим і проводиться на мікрорівні, що досліджує фонетичні засоби вербалізації стереотипів, частини мови; на середньому рівні, що охоплює дослідження словосполучень і речень, а також на макрорівні, що у нашому дослідженні є текстовим рівнем вербалізації стереотипів [3].

Аналіз рекламного повідомлення, що актуалізує вищезгаданий стереотип, почнемо з аналізу на *мікрорівні*, тобто на рівні частин мови.

1) *Частки і вигук.*

Звертаючи увагу на вживання часток у даному рекламному повідомленні, слід проаналізувати роль посилювальної частки «gar», що знаходиться у першому реченні основного інформаційного блоку: «Mit der richtigen Pflege kommen Sie dieses Jahr über den Sommer, ohne dass sich Ihre Haut rötet oder gar pellt». Синтаксична функція даної допоміжної частини мови полягає у посиленні того члену речення, перед яким вона розташована. В нашому випадку це дієслово «pellen». Вживання частки «gar» перед даним дієсловом є мовним засобом відтворення стереотипу про те, що чоловік повинен бути доглянутим, адже дієслово «лущитись» відносно шкіри чоловіка за допомогою такого лінгвістичного прийому стає чимось категорично неприпустимим, тим, що сучасний чоловік собі просто не повинен дозволити.

2) *Артикли і займенники.*

Слід відмітити, що у рекламному повідомленні, що аналізується, більшість іменників використовуються із означеним артиклем, а також із вказівними займенниками, що говорить про вказівку на конкретні предмети і об'єкти. Даний прийом є логічним з тієї точки зору, що найбільшу частину рекламного повідомлення займає саме презентація нової продукції, що звичайно повинна бути конкретизована у контексті, а також називає поняття, що є загальновідомими і апелюють до минулого досвіду індивіда.

Цікавим для нашого дослідження з точки зору вербалізації наведеного нами стереотипу за допомогою мовних засобів є вживання означеного артикля у першому реченні інформаційного блоку рекламного повідомлення: «Mit der richtigen Pflege.....». Починаючи з того, що лексема «турбота» є типово жіночою мовною одиницею з точки зору загальноприйнятих стереотипів маскулінності і фемінності, вона посилена у нашому випадку ще прикметником, а також означеним артиклем, що посиляє реципієнтів реклами до їх базових знань, а саме імпліцитних знань про те, що справжній чоловік сучасності повинен добре розуміти, яка турбота за собою є дійсно правильною і ефективною. Таким чином означений артикль у сполученні з іменником і прикметником у даному контексті ще раз акцентують і навіть нав'язують стереотип маскулінності, що має одначе яскраво виражений фемінний підтекст.

3) Прикметники.

Дане рекламне повідомлення представляє широкий ряд прикметників, що вербалізують стереотип про те, що чоловік повинен бути доглянутим і слідкувати за своєю зовнішністю. Це такі прикметники, як «richtig», «neu», «optimal», «lötig», «leicht parfümiert», «sensibel». І якщо перші чотири наведені нами прикметника представляють собою стандартні якості, що можна знайти практично у кожному тексті рекламних повідомлень, тобто це стандартні рекламні кліше, що застосовуються для презентації нового товару і його просування на ринку, то останні два прикметника за своєю семантикою позначають якості, що є суто фемінними.

4) Іменники.

Іменники, що слугують засобами актуалізації стереотипу «*Чоловік повинен бути гарним і доглянутим*», а також носіями даного стереотипу є наступні: «Pflege», «Vorbeugung», «Nachbehandlung», «Vorbereitung», «Lichtschuttfaktor», «Sonnenschutzspray». Слід зазначити той факт, що всі наведені нами лексеми є компонентами одного понятійного поля – «турбота і захист». Навіть складні іменники «Lichtschuttfaktor», «Sonnenschutzspray», що є стандартними для реклами сонцезахисних засобів, у контексті даної реклами також мають особливе значення і увага реципієнтів рекламного повідомлення акцентується саме на компоненті «-schutz-», що позначає захист від чогось. Таким чином, текст рекламного повідомлення, що аналізується, укорінює імпліцитне уявлення у чоловічій свідомості про те, що чоловік є особою ніжною і йому дуже потрібен захист, який, у нашому випадку, може подарувати йому крем для засмаги.

5) Дієслова.

Для повного аналізу рекламного повідомлення на мікрорівні, тобто на рівні частин мови, слід звернутись також до аналізу дієслів, що у даному рекламному повідомленні є носіями наведеного нами маскуліного стереотипу, посилюють і закріплюють його. Дієслова, що є важливими для нашого аналізу, є наступні: «stärken», «bewahren», «vermeiden», «schützen», «beruhigen», «pflegen», «spenden». Слід відмітити, що дієслова, як і іменники, що аналізуються у контексті даного рекламного повідомлення, відносяться до семантичного поля «турбота і захист». Таким чином всі частини мови, що застосовано у тексті реклами сонцезахисних засобів, вербалізують суто фемінні цінності і поняття. Їх введення у контекст маскуліногої реклами реалізує актуалізацію стереотипу «Чоловік повинен бути гарним і доглянутим», при чому цікавим для нашого дослідження є те, що не тільки невербальна складова, а й вживання різноманітних мовних одиниць свідчить про зміну гендерних стереотипів у суспільстві.

Розглянемо також вербалізацію згаданого нами стереотипу *на середньому рівні*, тобто на рівні словосполучення і речення.

1) Словосполучення.

Звертаючи увагу на словосполучення, що знаходяться у тексті даного рекламного повідомлення, слід назвати наступні, що є носіями стереотипу маскулінності про чоловічу красу і доглянутість: «die richtige Pflege», «optimale Vorbereitung», «sensible Männerhaut», що є іменниковими словосполученнями із прикметниковим означенням, які актуалізують стереотип за схемою «стереотипна якість – іменник, до якого вона відноситься», утворюючи собою стереотипний образ, певну схему, що фіксується у свідомості реципієнтів як нерозривна єдність, як одне поняття.

2) Речення.

Речення даного рекламного повідомлення є здебільшого простими поширеними реченнями, метою яких є логічно і докладно донести інформацію до реципієнтів реклами. У нашому випадку мова йде про сонцезахисні засоби для чоловіків, а отже про їх красу і здоров'я. А це ті речі, що є найдорожчими, отже про них слід розповідати інформативно, докладно і дуже серйозно. Грайливий тон і апеляція до емоцій і почуттів людини є неприпустимим, навіть забороненими. Отже, вибір саме таких синтаксичних конструкцій є влучним для реалізації головної мети реклами – продажу засобів для догляду за своєю зовнішністю, а також для актуалізації відповідного стереотипу у свідомості адресантів реклами.

Макрорівень.

Розглядаючи рекламне повідомлення на рівні тексту з точки зору вербалізації у ньому маскуліногої стереотипу «Чоловік повинен бути гарним і доглянутим» слід зазначити, що з точки зору типу тексту, до якого воно відноситься, воно є наративом. Такий висновок можна зробити на основі зображення, що демонструє чоловіка у русі і є динамічним. А динаміка зображення має під собою певну історію, що триває у часі і має початок і закінчення. Про наративність даного рекламного тексту свідчить також значна кількість дієслів, що застосовано у тексті. Адже дієслова слугують для позначення дій, що лежать в основі кожної розповіді, а отже і кожного наративу.

Таким чином нами розглянуто, як на матеріалі німецькомовної економічної реклами актуалізується наведений нами стереотип «Чоловік повинен бути гарним і доглянутим» шляхом аналізу вербальної і невербальної складової рекламного тексту, тобто шляхом аналізу екстралінгвістичних і лінгвістичних компонентів.

На нашу думку такий аналіз рекламних оголошень з точки зору гендерної стереотипізації за допомогою дослідження граматичних засобів рекламного тексту, а також екстралінгвістичної складової є перспективним і плідним.

До подальших перспектив дослідження у даному контексті відноситься аналіз лексичних компонентів РТ шляхом вибудовування лексико-семантичних полів, що дозволить продемонструвати всі рівні аналізу актуалізації гендерних стереотипів у рекламі з урахуванням всіх компонентів РТ, а також аналіз стилістичних засобів рекламних текстів.

Джерела і література

1. Сальникова Е.В. Эстетика рекламы. Культурные корни и лейтмотивы / Екатерина Владимировна Сальникова. – М.: Эпифания, 2001. – 288 с.
2. Хисматуллина В.М. Гендерный аспект в телевизионной рекламе шоколада [Электронный ресурс] / В.М. Хисматуллина. – Режим доступа: http://www.psujournal.narod.ru/vestnik/vyp_2/his_choco.htm
3. Pümpel-Mader M. Personenstereotype: Eine linguistische Untersuchung zu Form und Funktion von Stereotypen / Maria Pümpel-Mader – Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2010. – 483 S.
4. Men's Health / ed. Wolfgang Melcher. – Deutschland. – 07.2009. – 138 S.

УДК 81

Викулова Л. Г., Серебренникова Е. Ф.

ЦЕННОСТНЫЕ СУЖДЕНИЯ О РОДНОЙ СТРАНЕ КАК ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКСИОСФЕРЫ

Статья посвящена проблемам современного лингвистического аксиологического анализа, в частности, национальной аксиосфере по данным ценностных суждений о родной стране

Ключевые слова: аксиосфера, ценность, лингвистическая аксиология

Стаття присвячена проблемам сучасного лінгвістичного аксіологічного аналізу – зокрема, національній аксіосфері щодо даних ціннісних суджень-думок про рідну країну.

Ключові слова: аксіосфера, цінність, лінгвістична аксіологія.

The article deals with the problems of modern linguistic axiological analysis and particularly with national axiosphere based on value judgements about the native country.

Key-words: axiosphere, value, linguistic axiology.

Состояние современного общества, претерпевающего значительные изменения, со всей очевидностью обнажает фундаментальную роль ценностей и ценностных ориентиров для индивидуума и социума, интенсифицируя научную рефлексию интегрального – критического, ретроспективного и проспективного характера, предметом которой является выявление и формулирование проблем, оценка состояния и динамики центральных аксиологических сущностей. Неотложным становится вопрос о том, как человечеству ориентироваться в разнообразии ценностей, учитывая сходство основных ценностей разных культур при их одновременном различии. В качестве одного из наиболее действенных инструментов обосновывается понятие **диалога культур**, в процессе которого можно было бы выработать общие ценности, которые бы не навязывались, но были бы почитаемы в любой культуре [4].

Категории, термины, связанные с аксиологией, во все большей степени присутствуют в новейших исследованиях по лингвистике, позволяя выйти на прояснение глубинных аспектов «человека в языке» – *homo lingualis*. При этом человек и общество находятся в условиях необходимости постоянного выбора, формулирования оценки на фоне усиления остроты как социальных проблем в обществе, так и вечных экзистенциальных вопросов, касающихся смысла бытия человека. Приметой времени сегодня являются такие явления, как «идентификационный кризис» в некоторых странах мира, проблема смены ценностей, поиск «национальной идеи», актуальность проблемы «отцов и детей», соотношения исторической памяти и соображений сиюминутной выгоды, наживы и совести и другие проблемы. В конечном счете, эти проблемы формулируются и закрепляются в виде особо значимых смыслов в дискурсе современного человека. В настоящее время недостаточно связывать выделение аксиологической доминанты только с собственно «валоризирующим» или «резонирующим» дискурсом; она имеет более широкую феноменологию, представляя собой фон или суть дискурса.

Интерес к аксиосфере (сфере ценностей) в ее соотношении с постоянно прогрессирующей ноосферой (сферой знания) человека и человечества в целом обусловлен:

- осмыслением современного периода в эволюции общества как нового эволюционного этапа, в котором процессы глобализации сопровождаются усилением коммуникации, межкультурного диалога, с одной стороны, и интенсификацией процессов этнокультурной и личностной самоидентификации человека и общества, с другой стороны;
- социальными последствиями эпохи высоких технологий и глобализации, значительно увеличивающей познавательные и инструментально-материальные возможности человека, сталкивающиеся в то же время с обострением личностных возможностей человека к «укрощению» все убыстряющегося темпа жизни, к преодолению препятствий к самореализации и самоутверждению в жизни, к достижению им духовной гармонии.
- значимостью ценностных ориентиров в национальной картине мира, определяющей, по мнению Д. С. Лихачева, в целом ее культурологическую ориентированность;
- ролью ценностных ориентиров человека и общества в меняющемся мире, тесно и напрямую связанных с речевым общением;
- необходимостью разработки проблем соотношения аксиосферы и ноосферы, а также аспектов аксиологии в лингвистике на основе дискурсивных и лингвокультурологических параметров.

При анализе лингвистической аксиологии выделяется несколько методологически важных положений. Отметим, прежде всего, положение о том, что оценочный аспект устанавливается в связи с имманентной онтологической категорией субъектности. Данная категория проявляется как при структурировании долговременного коллективного речемыслительного оценочного опыта народа на репрезентативном уровне в

определенных понятийных языковых областях, так и в актуальных, феноменологических процессах дискурсивной деятельности субъекта и переживания им определенных интенциональных состояний на уровне оценочных высказываний.

Кроме этого, важным считаем осмысление самого понятия *ценности* в ряду других однородных понятий его парадигмы, к которой следует отнести понятия *значимости* и *важности*, объективного оценивания параметров, количества и качества, аффективно-экспрессивной оценки, понятие стоимости предмета обмена и некоторые другие. Семиметрия слова *ценность* показывает, в частности, что понятию *ценности* близко понятие *значимости*, которое предусматривает установление оценочного отношения субъекта к объекту оценивания. Такое оценивание происходит по параметру интереса, который он представляет для субъекта в плане его пользы, свойств, качества и количества, соответствия некоторой цели или потребности, либо некоторому стандарту, как в плане последствий, так и результата его совершения. Отсюда частое использование таких выражений, как *значимая, важная, авторитетная персона, важный фактор, оценить важность момента* и т. д.

В этой связи, допуская многозначность понятия оценки и, как следствие, вариативность интерпретации оценочного отношения, мы считаем, что собственно понятие ценности отграничивается по его принадлежности лингвофилософской области аксиологии. В данной специальной области осмысления мира человеком (народом) и, соответственно, наукой о сущности и закономерностях данных процессов, ценность составляет собой ядро специфической понятийной сферы. Аксиосфера конституируется представлениями о высших духовных сущностях, к числу которых относятся представления морально-этического характера о добре и зле, представления социального порядка о справедливости и счастье, эстетические представления о прекрасном и безобразном [3].

В такой интерпретации понятие ценности имеет, с одной стороны, поляризованный характер (добро-зло, прекрасное-безобразное и т. д.). С другой стороны, очевидно, что в составе аксиосферы может быть также установлено некоторое градуированное оценочное отношение к ее компонентам, при котором могут быть установлены «высшие» ценности и ценности менее значимые. Иными словами, понятие ценности соотносится с понятием значимости в гипо-гиперонимической корреляции и может быть осмыслено через специфическую предикацию значимости объекту оценивания в высказывании.

В качестве исходной мы принимаем идею о том, что аксиосфера сочетает в себе объективный и субъективный параметры и конституируется установлением оценочного отношения. Объективный параметр отражает определенную конвенциональность системы ценностей, выработанной предыдущим опытом коллектива и народа в целом, а также предьявляемость данной системы в процессе социологизации личности. Субъективный параметр аксиосферы исходит из того факта, что всякое аксиологическое отношение в реальности устанавливается конкретным субъектом в конкретных условиях жизни, что отражено в различных дискурсивных образованиях. Иными словами, в определенной ситуации конкретный субъект оценивает предмет или явление, соотнося его не с неким универсальным абсолютным воплощением моральных, социальных или эстетических ценностей, а, прежде всего, со своим собственным, более или менее совпадающим с общим пониманием ценностей, в частности духовных (благо, святость), моральных (добро), социальных (справедливость, истина) или эстетических (прекрасное) и др.

Важным представляется и тот спектр ориентиров, через который отдельный субъект устанавливает оценочное отношение, ассоциативную целостность представлений. При этом возникает положение, при котором имеет место несовпадение элементов системы ценностей для различных культур, для отдельных личностей – лакуарность. Несовпадение может доходить вплоть до полярности в установлении оценочного отношения к отдельной ценности, которая конвенционально считается устойчивой для данного социума.

Общая схема установления ценностного отношения может быть схематически представлена следующим образом:

Интенция на оценивание

Субъект оценивания (S) → Оценка → Референциальный мир
Система ценностей (S') → Ценностное суждение → Предмет
оценивания (R) по градуированной шкале

Для анализа материала основополагающими представляются следующие положения:

1. Ценностное отношение устанавливается в наиболее полном виде именно в ценностном суждении.
2. Сущность ценностного отношения зависит от характера субъекта оценивания, в первую очередь, степени его репрезентативности как важнейшего критерия для установления национальной аксиосферы.
3. Устанавливаемое ценностное отношение может быть двунаправленным:
 - а) вектор оценивания может быть направлен на один ориентир, конвенционально и устойчиво входящий в систему ценностей человека или общества, прежде всего, это понятие *Родины*, которая в коллективном сознании считается безусловной духовной ценностью интегрального характера (моральной, социальной и эстетической);
 - б) вектор оценивания может быть направлен на открытый референциальный мир с интенцией выделения в нем явлений, которые могут стать предметом оценивания; в таком случае анализ предполагает поиск ответа на вопрос, является ли данный феномен для субъекта *X ценностью* и почему.

Для нашего анализа значимым является первый из указанных векторов.

4. Устанавливаемое ценностное суждение, взятое в совокупности эксплицированного и имплицированного аспектов, позволяет выявить индивидуальное видение оцениваемого предмета. Совокупность же ценностных суждений достаточно большого числа репрезентативных субъектов оценивания позволяет выявить ключевые ориентиры национальной аксиосферы, присущей определенному народу, а также некоторые доминанты.

Материалом для исследования послужило интервью, представленное в словаре «Хроника Франции» [1]. Для интервью характерно вопросно-ответное построение, где важны социальный статус собеседников и их языковая компетенция, тема и степень официальности обстановки. Основная прагматическая установка интервью – передать интересные для широкой публики сведения о каких-либо фактах, событиях, лицах, полученные во время беседы из «первых рук». Известно, что основными признаками, характерными для интервью, являются публичность, официальность, наличие определенной цели, обращенность к адресату. Для жанра интервью характерно также вопросно-ответное построение, где важны социальный статус собеседников и их языковая компетенция, тема и степень официальности обстановки. Субъекты оценивания, которым был задан единственный вопрос: «Qu'est-ce que

pour vous, la France?» («Что значит для Вас слово *Франция?*»), представляют, по мнению составителей словаря, разные слои общества: 109 человек (из них – 16 женщин) выбраны по их компетентности и уровню знаний в той или иной сфере деятельности. Налицо прямое выражение социального статуса респондентов – именитые политики, ученые, писатели, деятели культуры, спортсмены, журналисты, бывшие политики и др. Ясно, что право на оценивание страны может быть признано читателем только по отношению к определенной категории людей. В данном случае легитимность ценностного суждения основывается на статусе респондента, придаваемом ему либо институционально (это касается известных политиков), либо нотариально, т. е. по факту широкой известности и предполагаемой популярности данного человека во французском обществе. Таким образом, приобретаемая в данном контексте легитимная позиция основывается на авторитете различного рода:

- институциональном авторитете (например, всенародно избранный президент);
- авторитете своего рода эксперта, специалиста по политическим и социальным вопросам;
- авторитете лица, несущего ответственность по своему должностному положению;
- личном авторитете человека, показавшего значительные личные достижения и достойного уважения в обществе;
- авторитете харизматической личности, обладающей даром убеждения и популярной в обществе.

Предмет оценивания (референциальный мир) – Франция – отражен в конкретных контекстах употребления в дискурсе. Его языковая реализация происходит в виде называния предметов и явлений конкретными именами, отражающими национально-культурную и ценностную ориентацию личности как представителя социума, точнее культурного пространства народа [2] в определенный период (в нашем случае – конец 80-х годов XX века). Индивидуальный и социальный опыт авторитетных субъектов оценивания позволил создать такие тексты, в которых выделяются доминантные, наиболее репрезентативные слова / понятия. Критерием репрезентативности принята частотность употребления «ключевых» слов, фиксируемая с помощью выборки по массиву 109 текстов объемом 15-20 строк. Ключевым считается слово, которое дает представление о целом классе значений более частного характера, фиксируемых в различных употреблениях концептуально связанных языковых единиц. Все сказанное позволило провести шкалирование семиометрического плана ценностей, т. е. выделить иерархическую структуру ценностей, что может быть представлено в виде стратификационной шкалы:

- Демократические ценности – 46,4 %
- Дух нации – 32,1 %
- Франция как родина – 25,9 %
- Франция и Европа – 24,8 %
- Образное представление Франции – 22,7 %
- Франция и французский язык – 13,1 %
- Франция и французский народ – 12,5 %

Для субъектов оценки понятие «Франция» ассоциируется с *valeurs démocratiques* (демократические ценности), где на первом месте стоит триединый национальный девиз «Liberté, Egalité, Fraternité» («Свобода, равенство, братство»), государственный флаг, гимн «La Marseillaise» («Марсельеза»). Особо отметим тот факт, что респонденты считают свой родной язык одним из главных национальных достояний. Далее по значимости следует видение Франции в персоналиях, которые олицетворяют ее дух. При этом, интервьюируемые явно опираются на фоновые знания адресата-читателя. Очевидно, что они основываются на энциклопедических знаниях читателя, понаслышке знающего со школьного возраста имена Золя, Гюго, Расина, Корнеля и др. При этом на первый план выходит имя генерала де Голля как исторической личности и историка Мишле. Лаудативная оценка французов, олицетворяющих Францию и ее дух, акцентирует оценочный характер высказываний. Для читателя имена этих великих французов содержат значительный заряд положительной коннотации.

Ответы респондентов представляют собой ценностное суждение, где выявляются такие ориентиры, как Франция-отчизна и моя малая родина (мои корни). Уже в 80-е годы, когда активно строится единая Европа, просматривается идея неотделимости Франции от Европы.

Таким образом, анализ данных суждений позволяет сделать вывод о том, что они представляют собой определенный тип валоризирующего дискурса на следующих основаниях:

- выделяется референциально целый контекстуальный класс ценностных понятий;
- выражается целостное видение объекта оценивания в чувственно-аффективном, интеллектуальном и идеологическом аспектах;
- реализуются последовательно стратегии легитимации и кредитализации (формирования доверительного отношения);
- отражается через элементы национальной аксиосферы особое состояние субъекта, связанное с переживанием чувства гордости, восхищения и веры.

Источники и литература

1. Chronique de la France / Sous la dir. de J. Favier. – Paris, 1987. – P. I-XLI.
2. Вешнинский Ю. Г. Аксиология культурного пространства-времени (в границах постсоветского культурного пространства) / Ю. Г. Вешнинский // Мир психологии, 2005. – № 4. – С. 226-235.
3. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1999. – 205 с.
4. Où vont les valeurs? Entretiens du XXI-e siècle. – Paris, 2004.

ЯЗЫКОВЫЕ КОНТАКТЫ И ГЛУБИНА ЗАИМСТВОВАНИЙ

В статье на материале заимствований рассматривается проблема влияния контактов и заимствований на характер эволюционных процессов в языке-реципиенте с точки зрения их естественности.

Ключевые слова: заимствование, языковые контакты, концепт.

У статті на матеріалі запозичень розглядається проблема впливу контактів і запозичень на характер еволюційних процесів у мові-реципієнті з погляду їх природності.

Ключові слова: запозичення, мовні контакти, концепт.

In article on a material of loans the problem of influence of contacts and loans on character of evolutionary processes in language-recipient from the point of view of their naturalness is considered.

Keywords: loan, language contacts, concept.

Тема контактирования и взаимовлияния языков имеет довольно долгую историю разработки как в общем плане, так и на материале отдельных ситуаций двуязычных контактов, и потому вполне заслуживает выделения ее в некую автономную дисциплину, которую иногда называют *лингвистической контактологией*. В рамках этой дисциплины сформировалась устойчивая и традиционная область исследования, имеющая своим предметом иноязычные заимствования, и ей давно можно было дать напрашивающееся и вполне прозрачное название – лингвистическая *ксенология* (*лингвоксенология*). Определение «лингвистическая» призвано подчеркнуть, что речь идет не вообще об изучении феномена «чужого», а именно о чужих, не исконных для данного языка элементах, заимствованных из других языков. Понятно, что наряду с лингвистической ксенологией существует этнолингвистическая, политическая, культурная и т. п. ксенология, равно как и некая область обобщенного исследования – «философия чужого».

Внешние связи лингвоксенологии с этими дисциплинами осуществляются через лексикологический уровень, предполагающий денотативную классификацию иноязычных лексем (*ксенем*) как знаков материальных и духовных реалий, перетекающих из культуры в культуру. Лексический аспект изучения заимствований – наиболее традиционный, разработанный и общепризнанно важный с точки зрения экстралингвистических следствий. Вместе с тем уместно напомнить замечание столь тонкого и универсального лингвиста, как Э. Сепир: «В том смысле, что язык в своей лексике более или менее точно отражает культуру, которую он обслуживает, совершенно справедливо и то, что история языка и история культуры развиваются параллельно. Но этот поверхностный и внешний вид параллелизма не представляет реального интереса для лингвиста, если только появление или заимствование новых слов косвенно не бросает света на формальные тенденции языка» [7, с. 172].

Рассматривая заимствования под таким углом зрения, можно выделить разные аспекты, существенные для понимания структур как принимающих, так и дающих языков. В общем плане в лингвистической контактологии и эволюционистике обсуждается вопрос о влиянии контактов и заимствований на характер эволюционных процессов в языке-реципиенте с точки зрения их естественности. В связи с этим различают развитие, сообразное с природой данного языка (*connatural development*), и развитие, отклоняющееся от некоего системно мотивированного стереотипа (*abnatural development*). Такой подход настойчиво пропагандировал Ч.-Дж. Бейли, полагавший, что сам факт языкового контакта ведет к отклоняющейся модели развития (см. одну из работ, где затронут этот вопрос: [16]). Ясно, что в этом случае языков, естественно развивающихся, окажется немного, поскольку ситуация контакта является нормальным условием исторической жизни языков.

Более обоснованной представляется точка зрения, выраженная П. Мюль-хойслером, который справедливо считает, что критерий естественности следует применять не к языку в целом, а к изменениям отдельных компонентов его структуры, и что не всякий контакт ведет к отклонению от естественного направления развития [21]. Действительно, некоторые изменения, имеющие внутреннюю природу (например, тенденция к упрощению сложных парадигм), только усиливаются в ситуации контакта языков (и разноязычных коллективов), но не вызываются им. Известно и более сильное утверждение на этот счет: «Язык воспринимает элементы чужой структуры лишь в том случае, если они соответствуют тенденциям его развития» [15, с. 99]. Но это, конечно, касается в первую очередь не простых лексических заимствований, а переноса фонологических и морфологических элементов.

Именно в области фонологии и морфологии обнаруживаются ксенологические особенности, способные высветить структурные тенденции контактирующих языков и порой предоставить дополнительные свидетельства диахронического порядка, которые углубляют или подтверждают сравнительно-историческое изучение какого-либо языка или языкового ареала.

Чтобы в фонологической системе появилась новая фонема, достаточно нескольких неассимилированных лексических заимствований, содержащих эту фонему, плюс наличие в системе пустой клетки, как бы «предназначенной» для нее. Именно так появилась в русском языке фонема /ф/, отсутствовавшая в раннем древнерусском, но уверенно утвердившаяся в русской фонологической системе благодаря массовым заимствованиям (с начальным *φ-*) из греческого, латинского и иных европейских языков, а также благодаря сообразности этого фонологического приятия чуждой фонемы с отчетливой тенденцией к выравниванию и симметричности в системе русских консонантных корреляций (*п:б = т:д = к:г / ф:в = с:з = ш:ж*).

Такие чужеродные фонетические элементы часто выполняют (по крайней мере, в течение какого-то времени) опознавательную функцию, выступая как маркеры «чужого». В связи с этим уместно напомнить об одном замечательном наблюдении выдающегося чешского лингвиста Вилема Матезиуса [20], касающемся произношения исконных и заимствованных слов в чешском языке (материал Матезиуса отражает чешскую разговорную речь 30-х гг. прошлого века). Для чешского языка не характерна фонема /g/ (с XIII века в памятниках наблюдается замена *g > h*, см. [12, с. 56]) и звук [g] в современном языке выступает как вариант фонемы /k/ перед звонкими (например, *kdo* ‘кто’, *kbel* ‘чан, кадка’, *kdy* ‘когда’). Но в заимствованных словах, начинающихся на *k-*, этот согласный стал

произносится как *g*- (подобно тем немногим заимствованиям, которые в языке-источнике начинаются на *g*-), и аналогичным образом произошло с *-k*- в середине слов, например, *grém* вм. *krém*, *gorset* вм. *korset*, *logál* вм. *lokál*, *balgon* вм. *balgon* и т. д. В этих позициях [g], согласно правилам чешской фонологии, не могло появляться как вариант фонемы /k/, и Матезиус делает вывод о появлении ограниченно используемой фонемы /g/ как маркера иноязычных слов, а это в свою очередь привело к замене некоторых «своих» [g] на [k] в привычных чешских словах, ср. *kuláš* вм. *guláš*, *kaloše* вм. *galoše*, *cikán* вм. *sigán* (это слово, упоминаемое Матезиусом среди примеров указанных инноваций, в словаре 1958 г. дается в единственной форме – *cikán* [17]). И уже в грамматике Ф. Травничка (1948) случаи типа *gamaše* ~ *kamaše* ‘гамаши, гетры’ (< нем. *Gamasche*) упоминаются как свободные варианты произношения ксенем, обусловленные чуждостью и нефонологичностью [g] в чешском языке [12, с. 55].

Таким образом, рассмотренный пример демонстрирует довольно редкий факт стихийного речевого приписывания некоторой функции иноязычному нефункциональному фонетическому элементу, который становится маркером иноязычности, тем самым подчеркивая исконность фонемы /k/ в современном чешском языке, служащей, в свою очередь, маркером «своего» (или того, что принято считать своим). Здесь вступает в действие социально-психологический фактор оценки, побуждающий речевой коллектив, с одной стороны, проводить границу между своим и чужим, а с другой – смежать со временем эту границу, увеличивая сферу «своего», т.е. вполне освоенного (как это произошло с лексемами типа *guláš* < венг. *gulyás* или *galoše* < фр. *galoches*, нем. *Galosche*, в которых речевой стереотип побуждает произносить *k*- как бесспорный маркер «своего»). Таковы некоторые черты языкового контактирования в сфере фонетики, в морфологии же дело обстоит несколько иначе.

Чтобы в морфологической системе появилась новая некорневая морфема, факта лексического заимствования с этой морфемой недостаточно, так как ксенолексемы остаются морфологически неразложимыми в системе языка-реципиента. Необходимо аналогическое распространение иноязычной морфемы за пределы принятых языком заимствований и появление ее в новых сочетаниях с исконными и заимствованными корнями, равно как отсутствие ее в других однокоренных словах. Поэтому, например, в русском языке не появилось суффикса *-инг*, несмотря на наличие таких заимствований, как *допинг*, *картинг*, *лизинг*, *маркетинг*, *шопинг* и т.п., в отличие от морфологически узаконенных суффиксов *-ир*-, *-изир*- (ср. *складировать*, *ярвизировать*, *нормировать*, *иронизировать*, *третировать* и т. п.).

На уровне категориальных форм влияние языкового контакта в сфере морфологии может проявляться в скрытом виде. Один из таких случаев обнаруживается в глагольной системе русского языка – это глагол *выглядеть*, в котором на первый взгляд представлена продуктивная модель глагольного словообразования с ударным префиксом *вы-* от непроемных основ глаголов несовершенного вида: *высказать*, *вылизать*, *выбросить*, *выписать*, *вычитать*, *выругать*, *вынести*, *вырезать* и т. п. Но есть одно важное отличие, отмеченное А. А. Шахматовым: *выглядеть* сохраняет несовершенный вид исходного глагола, тогда как в данной серии все производные глаголы обретают совершенный вид. Разгадка отнюдь не лежит на поверхности, и суть этого парадокса в том, что глагол *вы-глядеть* является косвенным заимствованием, или поморфемной калькой с нем. *aus-sehen*, так что перенесенная на русскую почву морфологическая структура сохраняет заданное в оригинале значение несовершенности, см. [14, с. 49].

Остановимся еще на одной стороне обсуждаемой проблемы. Наряду с заимствованием в области фонетики и морфологии не меньший (если не больший) интерес представляет характер фонологической и морфологической адаптации ксенолексем, отражающий господствующие в языке-реципиенте тенденции, которые имел в виду Сепир, а также факты и тенденции в языке-доноре, которые были свойственны предшествующим этапам его развития и ныне не наблюдаемы. Ограничимся одним примером.

В языке луганда (семья банту) слово *erpeesa* ‘1. пуговица; 2. монета’ в словаре Сноксэлла [22] справедливо трактуется как суахилизм: *pesa* ‘трехцентовая монета, деньги’, а ранее – ‘песа’ (занзибарская монета в четверть анны, индийской монеты, имевшей хождение в Занзибаре и Танганьике до европейской колонизации). Я. Кнапперт связал суахилийскую форму с португальским *peso* ‘вес’, которое он представляет в виде *pesa* (форма, не существовавшая в португальском) и которое он вынужден был провести через индийское посредство для объяснения глухого [s] в суахилийском *pesa*, ибо (мнимо)порт. *pesa* должно было отразиться в виде **peza* [18, с. 79].

Между тем возможно объяснение более простое и одновременно более сообразное с историей португальского языка: суах. *pesa* является прямым заимствованием порт. *peça* ‘часть, кусок’, которое восходит к кельтизму *pett*– ‘часть, кусок’ [19], заимствованному поздней латынью и успевшему претерпеть палатализацию *ty* > *ts* (> *ç* = *ts*), ср. отражение этого корня в ит. *pezzo* ‘кусок, часть, деталь’, исп. *pieza* ‘часть, деталь, штука, монета’, фр. *pièce* ‘монета, ..., кусок’. Известно, что к началу XVI в. (т.е. ко времени завоевания португальцами Восточной Африки) в португальском языке уже осуществилась лениция *ts* > *s* и *dz* > *z*, так что *peça* естественно отражалось в суахили в виде *pesa*. Если учесть, что европейцев в Африке интересовало в первую очередь золото, медь, слоновая кость, то неудивительно, что *кусочки* золота и бруски меди служили меновым эквивалентом в торговле туземцев с гостями и что слово «кусок» стало названием денежной единицы (монеты определенного достоинства, а затем и вообще монеты). Не исключена при этом и семантическая контаминация с названием мелкой индийской монеты – пайсы.

Обратимся теперь к вопросу об оценке глубины заимствования, понимая глубину как уровень проникновения иноязычного элемента в содержательную и формальную структуру языка-реципиента. С формальной точки зрения грамматическое заимствование должно оцениваться как более глубокое, чем фонологическое, поскольку грамматика служит несущей конструкцией всего языка. С семантической точки зрения оценка глубины заимствования могла бы опираться на продуктивное разграничение слова как лексемы и слова как концепта, или в иных терминах – лексической семантики и концептуальной семантики (наиболее отчетливо смысл такого разграничения представлен в фундаментальных трудах Ю. С. Степанова [9; 10; 11]). Лексема принадлежит лексической системе языка и описывается известными лексикологическими методами, концепт принадлежит концептуальной системе (часто называемой концептосферой) и описывается на основе концептологического анализа, который приобрел необычайную популярность в России, так что термин «концепт» стал магическим ключиком к решению всех вопросов, касающихся строения, употребления и межъязыкового перемещения слов естественного языка.

В последнее время концептуальный подход проникает и в область изучения заимствований, что вполне естественно, но многое в этом подходе вызывает сомнения и возражения. Так, в одной из диссертаций в качестве фундаментального защищаемого положения выдвигается следующее утверждение: «Новая иноязычная лексика изменяет картину мира, закреплённую в данном языке и привносит в нее элементы иного мировидения» [4, с. 6]. Прежде всего, кажется сильным преувеличением рассмотрение любого лексического заимствования как вторжения в картину мира языка-реципиента, что якобы приводит к изменению мировидения его носителей. Языковую картину мира (ЯКМ) невозможно представить в виде простого словника (или даже упорядоченного лексикона), включающего все предметные имена. А ведь именно последние составляют основную массу кочующих по языкам лексем, сопровождающих (в качестве «удостоверения личности») материальные предметы, которыми неизбежно обмениваются соседствующие (и не только) этносы и народы. Вполне естественно также распространение артефактов материальной культуры из очагов возникновения по всей территории с изоморфным типом хозяйствования, где могут проживать разные этносы, говорящие на разных языках.

В приведенном высказывании вызывает возражение еще один момент: ЯКМ не «закреплена», а отражена в языке, и, как всякое отражение, она подвижна и изменчива, но не в том смысле, что новое слово меняет мировидение носителей языка-реципиента. ЯКМ как когнитивный феномен – это сложная категориальная структура, культурная маркированность которой выражается в специфической концептосфере, отличающей одну культурно-языковую общность от другой. Что же касается конкретных лексем (исконных или заимствованных), то они служат материалом выражения когнитивных категорий, в которых кумулируются знания о мире и коллективный опыт его познания. В связи с этим уместно вспомнить важное замечание Ю. С. Степанова: при описании (реконструкции) культурных смыслов мы имеем дело не только с собственно концептами, но и с именами предметного мира, и необходимо постоянно проводить это тонкое отличие [10, с. 61]. Когда говорят, что Иванов купил автомобиль, то актуализируется не концепт АВТОМОБИЛЬ (сомнительно, что в русской культуре такой концепт сложился), а конкретное предметное имя, тогда как в американской культуре автомобиль существует не только как вещь и ее название, но и как весьма значимый концепт, за которым тянется целый шлейф социальных и эмоциональных коннотаций. Вместе с тем сказанное не отрицает возможности существования у нас данного концепта в какой-либо относительно замкнутой субкультуре – например, в среде автогонщиков.

Поэтому нет оснований видеть в простом лексическом заимствовании факт иноязычного концептуального воздействия на мировосприятие носителя принимающего языка, т. е. на когнитивную структуру плана содержания языка-реципиента. Что, например, произошло с языковой картиной мира и с русским национальным мировосприятием в результате заимствования таких слов, как *диван*, *кофта*, *картон*, *багаж* и множества подобных? И фрагмент чужей языковой картины мира привнесен, например, чужим словом *диван*, если оно прошло долгий путь с семантическими изменениями от языка к языку (персидский, арабский, турецкий), пока через французский попало в русский в качестве предметного имени для обозначения нового для России XVIII века вида дворцовой мебели (в русском языке отмечается с конца XVIII в. [13, с. 251]).

Еще более спорным представляется положение о том, что в процессе заимствования осуществляется заполнение концептуальных лакун в воспринимающем языке и что содержанием этого процесса является заимствование иноязычных (и инокультурных) концептов. В соответствующих работах можно встретить такие утверждения: «иноязычные слова называют инокультурные концепты», «при расхождении лингвокультурного опыта происходит заимствование инокультурного концепта с целью заполнения концептуальной лакуны», «носителю заимствующей лингвокультуры приходится каким-то образом встраивать инокультурные концепты в собственную концептуальную систему» [6, с. 89].

Рассмотрим, однако, конкретный пример. Слово *бумеранг* как название экзотического орудия охоты (и войны) австралийских аборигенов пришло в русский язык через английский, но пришло только лексически, без материального объекта. Для русской культуры это нечто, не данное в коллективном опыте. Можно ли сказать, что по отношению к ней (культуре) это концептуальная лакуна, теперь заполненная концептом БУМЕРАНГ? Думается, что нет. Что изменилось с появлением этого экзотизма? Мы приобрели предметное имя – но без его денотата (с точки зрения нашей культуры), и потому оно сразу стало использоваться, причем нечасто, во вторичном, метафорическом смысле, иногда довольно причудливом (например, в телерекламе стирального порошка: «Тайд – это бумеранг чистоты!»).

Приобрела ли русская лингвокультура новый концепт в облике слова *бумеранг*? Нет, потому что в нем не было никакой потребности, потому что за банальной лексической лакуной не стояло такое отсутствие единицы, которое А. Мартине описывал в терминах пустых клеток применительно к «лакунам» в фонологической системе (наличие в системе «клетки» для потенциальной единицы, допустимой логикой системных противопоставлений), т. е. в нашем случае нет концептуальной пустой клетки. Далеко не всякое слово, идя в другой язык, приходит в него в ранге концепта, и обусловлено это определенной консервативностью самой культуры и тем фактом, что любая культура в каждый отдельный отрезок времени самодостаточна в коммуникативном и когнитивном отношениях (см. [2, с. 9-10]), в ней нет лакун, как нет лакун в национальном мировосприятии, языковая картина мира вполне отражает тот комплекс знаний, то наивное представление о мире, которое присуще данному культурно-языковому коллективу. С течением времени, однако, коллективное представление о мире изменяется (как изменяется индивидуальный комплекс знаний), и это находит выражение в изменениях концептосферы культуры: появляются новые концепты и подвергаются деконцептуализации некоторые прежние. Но считать при этом каждое заимствованное слово носителем (приносителем!) иноязычного концепта – значит ставить знак равенства между понятиями концепта и лексемы, а тем самым полностью девальвировать сущность концептологического подхода. Заимствование часто расширяет возможности выражения уже имеющихся концептов, но не вносит релевантного знания, восполняющего мнимый пробел в языковой картине мира. Культура интровертна, она погружена в себя, во Время, и не стремится к территориальной экспансии, связанность с пространством является глубинным свойством культуры, особенно традиционной. Когда говорят о заимствовании культурных концептов, упускают из виду именно эту сторону проблемы: культура своими элементами (концептами) не просто располагается на некоторой территории, населяемой носителями этой культуры, но срастается с пространством.

Сказанное не означает, что концепты вообще не могут заимствоваться, но принятие в концептосферу родного языка чужого (особенно культурно несовместимого, ср. [8, с. 7]) концепта отнюдь не является каждодневным фактом, в отличие от научных концептов, гораздо легче входящих в теоретическую сферу той или иной науки. Это можно отнести также к идиомам профессиональных сфер (так называемым LSP), о чем пишет Е. И. Голованова [3, с. 32]. Примером концептуального заимствования может служить культурный концепт ДУЭЛЬ, пришедший к нам из Европы (в своем окончательном формате, очевидно, из Франции) и свойственный многим европейским культурам. Заимствовано не просто название концепта – слово *дуэль*, но и все атрибуты и этические нормы этого ритуала, присущего главным образом дворянской культуре (подробнее о структуре и духе ритуала дуэли см. [5, с. 92-105]. Действительность данного концепта была тем удивительнее, что уже с XVI в. государственная власть запрещала дуэли и ее участникам грозила смертная казнь, нередко приводившаяся в исполнение, – однако закон чести оказывался выше закона государства. Об этом можно судить по одной фразе Николая I, который как монарх обязан был строго наказывать дуэлянтов, но на пятый день после смерти А. С. Пушкина в письме брату Михаилу Павловичу, описывая события, предшествующие женитьбе Дантеса на Екатерине Николаевне Гончаровой и приведшие к дуэльной ситуации между ним и Пушкиным, Николай I обмолвился, что «Пушкин себя вел, как каждый бы на его месте сделал» [курсив наш – В. В.] (см. [1, с. 124]).

Источники и литература

1. Аринштейн Л. М. С секундантами и без... Убийства, которые потрясли Россию. Грибоедов, Пушкин, Лермонтов / Л. М. Аринштейн. – М.: Грифон, 2010. – 192 с.
2. Виноградов В. А. Культурный концепт и его лингвистические составляющие: БЛИЗНЕЦЫ / В. А. Виноградов // Когнитивные исследования языка. Выпуск V. Исследование познавательных процессов в языке. – М.-Тамбов, 2009. – С. 9-21.
3. Голованова Е. И. Концептуальное выравнивание как основа межкультурного заимствования / Е. И. Голованова // Язык и мышление: Психологические и лингвистические аспекты. М-лы X-й Международной науч. конф. (Ульяновск, 12-15 мая 2010 г.). – М.-Ульяновск, 2010. – С. 31-33
4. Ефименко Т. Н. Роль иноязычной лексики в объективации взаимодействия картин мира: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук : спец.10.02.09 «теория языка» / Т. Н. Ефименко. – М., 2009. – 19 с.
5. Лотман Ю. М. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Комментарий. Издание третье / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1983. – 416 с.
6. Новикова Т. Б. Заимствование как средство заполнения концептуальной лакуны // Язык и мышление: психологические и лингвистические аспекты. Материалы IX-й Международной конференции (Ульяновск, 13-16 мая 2009 г.). – М.-Ульяновск, 2009. – С. 89-90.
7. Сепир Э. Язык / пер. с англ. А.М. Сухотина / Э.Сепир. – М.-Л., 1934. – 224 с.
8. Смирнов А. В. О подходе к сравнительному изучению культур. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2009 (Избранные лекции Университета. Вып. 94).
9. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е издание / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 990 с.
10. Степанов Ю. С. Протей. Очерки хаотической эволюции / Ю. С. Степанов. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 264 с.
11. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
12. Травничек Фр. Грамматика чешского литературного языка. Часть 1. Фонетика – Словообразование – Морфология / Пер. с чешского под ред. Н.А.Кондрашова. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1950. – 466 с.
13. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Т. 1-2 / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1994.
14. Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка / А. А. Шахматов. – М.: Гос. учебно-педагогическое издательство НАРКОМПРОСА РСФСР, 1936. – 288 с.
15. Якобсон Р. О. О теории фонологических союзов между языками / Р. Якобсон // Р. Якобсон. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 92-104.
16. Bailey Ch.-J. Toward principles governing the progress and patterning of phonological development // Developmental mechanisms of language / Ed. by C.-J. Bailey and R.Harris. Oxford e.a.: Pergamon press, 1985.
17. Česko-ruský slovník / Pod ved. K.Horalka, B.Ilka, L.Kopeckého. Praha, 1958.
18. Knappert J. Contribution from the study of loanwords to the cultural history of Africa // Language and history in Africa / Ed. by D.Dalby. London: F.Cass Co., 1970.
19. Körting G. Lateinisch-romanisch Wörterbuch. Paderborn, 1891.
20. Mathesius V. K výslovnosti cizích slov v češtině // V.Mathesius. Čeština a obecný jazykozpyt. Praha: Melantrich, 1947.
21. Mühlhäusler P. Patterns in contact, mixture, creation and nativization: their contribution to a general theory of language / Developmental mechanisms of language / Ed. by C.-J. Bailey and R.Harris. Oxford e.a.: Pergamon press, 1985.
22. Snoxall A. Luganda-English dictionary. Oxford, 1967.

УДК 81'373

Вит Ю. В.

ЭПОНИМИЧЕСКИЕ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

В статье анализируются эпонимические офтальмологические термины, выделенные методом сплошной выборки из 12-томного издания Американской академии офтальмологии «Basic and Clinical Science Course». Автор описывает причины появления и особенности функционирования данной терминологии.

Ключевые слова: медицинская терминология, эпоним, словообразовательная модель.

У статті аналізуються епонімічні офтальмологічні терміни, виділені методом суцільної вибірки з 12-томного видання Американської академії офтальмології «Basic and Clinical Science Course». Автор описує причини появи та особливості функціонування даної термінології.

Ключові слова: медична термінологія, епонім, словотворча модель.

The article analyzes eponymic ophthalmologic terms marked out by continuous sampling of the 12-volume edition of the American Academy of Ophthalmology «Basic and Clinical Science Course». The author describes the causes and the function peculiarities of this terminology.

Key words: medical terminology, eponym, derivational model.

Характерной особенностью медицинской терминологии является широкое употребление эпонимов. В этом плане английская офтальмологическая лексика не является исключением. Из 5100 терминов, выделенных нами методом сплошной выборки из 12-томного издания Американской академии офтальмологии "Basic and Clinical Science Course" [7], 989 (т. е. 14%) представляют собой эпонимы, что существенно превышает имеющиеся показатели как для английской медицинской терминологии в целом (5%), так и для отдельных областей – гематологии (6,3%) в частности [5, с. 95].

Эпоним – "лицо чем-либо знаменитое, имя которого послужило для образования любого другого онима" [4, с. 150]. В языке медицины эпонимы, т. е. наименования, образованные от собственных имен врачей, ученых и т. д., используются для обозначения разнообразных понятий: болезней, их симптомов и синдромов, анатомических объектов, научных теорий и клинических классификаций, методов исследования, обследования и лечения, медицинского оборудования и т. д.

Широкое употребление эпонимов в терминообразовании объясняется, прежде всего, существующей традицией, стремлением увековечить имена врачей и ученых-первооткрывателей, внесших вклад в развитие медицины.

В справочной литературе, регистрирующей медицинские термины, эпонимические в том числе, как правило, приводятся сведения о годах жизни, национальной принадлежности и специальности лица, имя которого легло в основу термина, что позволяет современному офтальмологу, особенно начинающему специалисту, глубже узнать не только историю своей науки, но и постичь внутренние связи между медицинскими дисциплинами.

Другой не менее важной причиной распространенности эпонимических терминов является их краткость по сравнению с описательными терминами, что вполне согласуется с ориентированностью научных публикаций на сжатость изложения.

Важно также, что при создании четкой номенклатуры классификация болезней предполагает фиксацию информации об их этиологии (от гр. *aitia*, причина + *logos*, учение + *y* – учение о причинах и условиях возникновения болезней) и патогенезе (от гр. *pathos*, болезнь + *genesis*, рост, развитие – механизм возникновения и развития конкретной болезни, патологического процесса) [1, с. 229, 474], которые, однако, не всегда известны. Поэтому малоизученные заболевания, не поддающиеся системному описанию, зачастую сохраняют название по автору, медику, который впервые описал соответствующее явление в специальной литературе или же чье имя закрепилось в профессиональном общении по каким-либо иным причинам.

Анализ фактического материала показал, что эпонимические наименования отражают не только объективные, но и субъективные отношения. Так, фактор авторского приоритета при образовании терминов-эпонимов в ряде случаев остается спорным или просто не принимается во внимание. Например: синдром Бонне-Дешома-Бланка (*Bonnett-Dechaume-Blanke syndrome*) в разное время описали вначале М. Мануэль (1899), потом Х. Кушинг и Бейли (1927), однако именно П. Бонне, Ч. Дешому и Ч. Бланку принадлежит научное открытие о том, что ангиома сетчатки глаза связана с неврологическими проявлениями, о чем они сообщили в своей работе, опубликованной значительно позднее, в 1937 г. Примечательно, что в англоязычных странах данная болезнь носит также название синдрома Уайберна-Мейсона, по имени американского врача, подробно исследовавшего этот симптомокомплекс (*Wibern-Maison's syndrome*).

Синдром Апперта (*Appert's syndrome*) назван в честь французского педиатра Э. Апперта, детально описавшего его в 1906 году, хотя первое сообщение принадлежит английскому врачу У. Уитону, сделавшему его в 1894 году.

Синдром Аксенафельда-Шюренберга (*Axenfeld-Schurenberg syndrome*) впервые описал итальянский врач Рампольди в 1884 году. Как видно из примеров, имена первооткрывателей не всегда зафиксированы в соответствующих терминах.

Именно избыточностью приоритетов, субъективностью выбора и значительной ролью традиции объясняется тот факт, что среди эпонимных терминов широко распространены дублетные номинации. Так, наряду с термином *Schlemm's canal* (шлеммов канал) для обозначения венозного синуса склеры (*venous sinus of sclera*) используется термин *Lauth's sinus* (синус Лаута). В англоязычной литературе термин *Edinger's nucleus* (ядро Эдингера) имеет синонимичный термин – ядро Вестфала (*Westphal nucleus*), однако в отечественной литературе употребляется термин *ядро Якубовича*, обозначающий идентичный феномен – добавочное ядро глазодвигательного нерва.

Иногда в состав эпонимов входит имя пациента, у которого впервые было выявлено какое-либо редкое заболевание или его симптом. Так, например, болезнь Коппока (*Koppock's disease*) наблюдалась у всех членов семьи Коппок (описана в 1774 г.). Значительно позднее это наследственное заболевание (*congenital pulveriformis cataract* – врожденная пылевидная катаракта) описали Фогт и Поос.

В эпонимах отсутствует предметно-логическая мотивация. Входящее в их состав имя собственное – особый разряд слов, чье языковое назначение заключается в том, чтобы выделить объект из ряда ему подобных. Основной характеристикой имени собственного, используемого в его прямой, непереносной функции, является отсутствие причинно-следственной связи с номинируемым единичным объектом. Однако, впоследствии имена собственные, включенные в состав термина, подвергаются аппелятивации. В результате происходит "отрыв" имени от его носителя и "прикрепление" его к научному термину. Термин, возникший на базе имени собственного, теряет связь с единичным объектом, обретая тесную связь с понятием, и соотносится с классом однотипных объектов.

Эпонимические термины являются результатом транспозиции имен собственных в нарицательные [6, с. 421], а в некоторых случаях они трансформируются в производную основу деривативного термина, при этом, вторичные наименования строятся в опоре на существующие в языке словообразовательные модели. Например:

daltonism (*Dalton* + *-ism*) – дальтонизм;

descemetitis (*Descemet's (membrane)* + Gr. *-itis*- воспаление) – воспаление десцеметовой оболочки;

descemetocoele – (*Descemet's (membrane)* + *-o-* + Gr. *cēle* – киста) – киста десцеметовой оболочки;

meibomianitis (*Meibomian (glands)* + Gr. *-itis*- воспаление) – воспаление мейбомиевых желез;

schwannoma (*Schwann's (cells)* + *-oma* – опухоль) – шваннома;

schwannoglioma (*Schwann's (cells)* + *-o* + Gr. *-gli* – глия + *-oma* – опухоль) – шванноглиома;

schwannosis (**Schwann's** (*cells*) + *-osis* – состояние) – шванноз, неопухолевая пролиферация шванновых клеток.

Тематическое распределение эпонимических терминов показывает, что наиболее часто эпонимы встречаются при обозначении системных заболеваний и их глазных симптомов и синдромов (66,8%). Например, *Addison's disease*, *Hallervorden-Spatz disease*, *Lowe's disease*, *Bardet-Biedl syndrome* и т. д. Это объясняется тем, что в диагностике, особенно в машинной диагностике последних десятилетий, все большее значение приобретает синдромное представление о болезни, которое формируется с учетом мнения представителей разных специальностей по поводу сложных в диагностическом отношении заболеваний. При этом многие синдромы в целях экономии времени кодируются эпонимом, кратким и сжатым термином. Например, *Horner's syndrome* (синдром Горнера) характеризуется комплексом симптомов, в том числе и глазных, таких как птоз, миоз, экзофтальм, расширение сосудов, нарушение секреции. Или: *Alström's syndrome* (синдром Альстрёма), объединяющий такие симптомы, как дегенерация сетчатки, нистагм, выпадение центрального поля зрения, нейросенсорная тугоухость, диабет с ожирением в детстве.

Поскольку *синдром* – это комбинация симптомов, то для его логически точного и полного обозначения нужна была бы целая цепочка терминов, номинирующих соответствующие симптомы. Несомненно, подобная гипотетическая номинация не могла бы эффективно функционировать в профессиональном общении прежде всего из-за своей громоздкости. Вместо нее используется краткий термин-эпоним, сжато номинирующий данную комбинированную патологию.

В эту же группу терминов включены эпонимные номинации офтальмологических симптомов. Обращает на себя внимание тот факт, что наряду с употреблением гиперонимных терминокомпонентов "*symptom*" и "*sign*" в состав эпонимических терминов данной группы также входят гипонимные терминокомпоненты "*spot*", "*dots*", "*line*", "*stripe*", "*tremor*", "*globules*", "*nodules*", "*papule*", "*pupil*", "*granule*", "*edema*". В этих случаях вместо обобщающего и малоинформативного термина "симптом такого-то" появляется более точная номинация, специфицирующая вид или местоположение аномалии, которую исследовал, описал, изучил такой-то. Например: *Trantas' dots*; *Rosenbach's tremor*; *Morgagni's globule*; *Koeppel's nodule*; *Gottron's papules*; *Fuch's spot*; *Marcus-Gunn pupil*; *Birbeck granules* и т. д.

Более 16% эпонимических терминов – это единицы, конституирующие тематическую группу *Methods of Investigation and Treatment*, т. е. наименования результатов индивидуальной научно-исследовательской и врачебной деятельности специалистов. Среди них наименования:

1) научных теорий и классификаций, напр. *Young-Helmoltz theory of color vision*, *Callender's classification of tumors*, *Weber's law*, *Young's theory of light*;

2) методов исследования и лечения, напр. *Kirby-Bauer method*, *Knol's technique*, *Caldwell projection*, *Weil-Felix reaction*, *Worst's dot test*, *Wirt's stereotest*, *iridocyclochoroidectomy of Peyman*, *Rinz procedure*;

3) медицинского оборудования, напр. *Sloan reading cards*, *Carl Zeiss fundus camera*, *Goldmann applanation tonometer*, *Pickford-Nicolson anomaloscope*, *Welch-Allyn retinoscope*, *DeWecker's portable ophthalmoscope*, *Wichterle's contact*. Эпонимные номинации соответствующих объектов выступают в роли ярлыков, фиксирующих авторство данных артефактов, их принадлежность тому или иному деятелю на правах интеллектуальной собственности.

Далее в группе эпонимических терминов в порядке убывания следуют наименования:

анатомических образований (6,3%), напр.: *Bowman's membrane*, *Fuch's crypts*, *valve of Hasner*, *glands of Krause*, *Meckel's ganglion*, *Müller's muscle*, *Wolfring glands*, *Weigert's ligaments* и т. д.;

дистрофий и дегенераций органа зрения (5,9%), напр.: *polymorphic macular degeneration of Braley*, *Cogan's microcystic dystrophy*, *Grayson-Wilbrandt dystrophy*, *Sorsby's fundus dystrophy*, и т. д.;

аномалий развития органа зрения (1,9%), напр.: *Axenfeld's anomaly*, *Chedial-Higashi anomaly*, *Rieger's anomaly*, *Peter's anomaly*, *Undritz anomaly* и т. д.;

опухолей глаза и его придатков (1,7%), например: *Brooke's tumor*, *Bjerrum's scotoma*, *Fuch's benign epithelioma*, *Mercel cell carcinoma*, *Non-Hodgkin's lymphoma*, *Wilm's tumor* и т. д.;

воспалительных заболеваний (1,2%), например: *Churg-Straus anginitis*, *Krill's disease* (syn. *acute retinal pigment epithelitis*), *Fuchs' heterochromic iridocyclitis*, *Holthouse-Batten superficial choroiditis*, *Thygerson's superficial punctuate keratitis* и т. д.

В структурном отношении преобладают эпонимические термины, построенные по модели **Prop. N p.c. –N** (41,3%), например: *Berlin's edema*, *Caffry's syndrome*, *Cornelia de Lange's syndrome*, *Elschnig's spots*, *Fabry's disease*, *Krimsky's test*, *Malherbe's pilomatrixoma*, *Mooren's ulcer*, *Purkinje's retinopathy*, *Schnyder's dystrophy*, *Wernicke's encephalopathy* и т. д..

На втором месте по частоте употребления находятся термины, образованные по модели **Prop. N –N** (31,3%), например: *Avellino dystrophy*, *Barr body*, *Brawny scleritis*, *Caisson disease*, *Durham tonometer*, *Fresnel prism*, *Giemsa stain*, *Hess chart*, *Jensen procedure*, *Klein keratoscope*, *Kveim test* и т. д.

Реже употребляются термины с указанием фамилий двух авторов (19,3%), построенные по модели **Prop. N – Prop. N –N**, например: *Blessig-Iwanoff cysts*, *Brown-Hopps stain*, *Dalen-Fuchs nodules*, *Ehrlich-Turk line*, *Epstein-Barr virus*, *Haller-Zinn circle*, *Niemann-Pick disease*, *Parry-Romberg syndrome*, и т. д..

Встречаются также структуры типа:

N of Prop. N (4,4%), например: *canal of Petit*, *canal of Sclemm*, *conoid of Sturm*, *fleck retina of Kandor*, *freckles of Hutchinson*, *glands of Wolfring*, *loop of Meyer*, *nodes of Ranvier*, *valve of Rosenmüller* и т. д.;

Prop. N – Prop. N – Prop. N – N (2,5%), например: *Rendu-Osler-Weber disease*, *Steele-Richardson-Olszewski syndrome*, *Vogt-Spielmeyer-Batten syndrome*, *De Toni-Fanconi-Lignac syndrome* и т. д.

Относительно редкая встречаемость 3-4-х компонентных эпонимических терминов объясняется тенденцией к сокращению структуры термина с целью экономии языковых средств. При этом характерно, что в термине фиксируется имя последнего по хронологии открытия ученого. Например, симптом Адамюка-Рельмана-Гвиста обозначается в англоязычной литературе именем австрийского офтальмолога Г. Гвиста, который описал его в 1931 году, несмотря на то, что более ранее и полное описание дал русский офтальмолог Э. В. Адамюк в 1901 году. Еще раньше, в 1889 году, симптом описал русский офтальмолог Э. Рельман.

Зареєстровані також епоніми, побудовані за моделлю **Prop. N + -ian** (0,8%) і епоніми з формантом **"like"** (**Prop. N like N**) (0,4%), наприклад: *Morgagnian globules*, *Wallerian degeneration*, *Waardenburg-like syndrome of Bard*, *Weil-Marchesani-like arthro-ophthalmopathy* і т. д..

Поскольку, как уже отмечалось ранее, эпонимы являются немотивированными терминами, изначально лишены предметно-логической информативности, их относят к числу "неудовлетворительных" и не рекомендуют включать в списки номенклатур [3, с. 5]. Современная анатомическая номенклатура, ориентированная на инструктивность и описательность терминов, почти полностью исключает эпонимы. Вместе с тем в научной медицинской литературе анатомические эпонимические термины все еще используются регулярно. Расшифровка термина-эпонима содержится в специальных справочниках. Кроме того, профессиональный тезаурус специалиста-медика предположительно включает необходимую для понимания термина информацию. В настоящее время активно разрабатываются консультативно-справочные и диагностические программы [2], которые предназначены для оказания помощи врачам как в ознакомлении с офтальмологическими эпонимами, так и в постановке диагноза заболеваний, сопровождающихся глазной патологией. Безусловно, постановка диагноза является прерогативой врача, но наличие специальной программы позволяет сделать этот сложный процесс более быстрым, удобным и интересным, и автоматически снимает вопрос о целесообразности использования эпонимов в клинической терминологии офтальмологии.

Условные сокращения

Gr. – греческий

N – существительное

N p.c. – существительное в притяжательном падеже

Prop. N – имя собственное

Prop. N p.c. – имя собственное в притяжательном падеже

Источники и литература

1. Англо-русский медицинский энциклопедический словарь (адаптированный перевод 26-го издания Стедмана): гл. ред. А. Г. Чучалин, научн. ред. Э. Г. Улумбеков, О. К. Поздеев. – М.: ГЭОТАР, 1995.
2. Консультативно-справочная и экспертно-диагностическая программа "Офтальмологические синдромы (в эпонимах)" (CD версия)
3. Международная гистологическая номенклатура / Под общей редакцией проф. Ю. Н. Копаева. – М.: Медицина, 1973.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская / 2-е изд.; перераб. и доп. – М.: Наука, 1988.
5. Рудинская Л. С. Современные тенденции развития гематологической терминологии. На материале англ. яз. Дис. канд. филол. наук: 10.02.19. – 1997.
6. Чернявский М. Н. Заключительная статья / М. Н. Чернявский // Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3-х томах. Около 60 000 терминов / Гл. ред. Б. В. Петровский. Т. 3. – М.: Советская энциклопедия, 1982.
7. Basic and Clinical Science Course. 1994 – 1995. Sections 1 – 12. – American Academy of Ophthalmology. – 1995.

УДК 811.11/811.13:378

Віт Н. П., Добровольська Л. В.

З ДОСВІДУ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ОДЕСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Професійно-орієнтоване навчання іноземним мовам можливо оптимізувати, якщо навчання ґрунтується на основі автентичних текстів за спеціальністю, супроводжуваних методично релевантним комплексом завдань лінгвістичного і комунікативного характеру, метою яких є паралельне розвиток всіх видів іноземномовної мовної діяльності і формування компетенцій майбутнього фахівця.

Ключові слова: автентичний текст, професійно-орієнтоване навчання, іноземна мова, компетенція.

Досвід викладання іноземної мови в Одеському національному університеті за текстоцентричною методикою показує плідність професійно-орієнтованого навчання усім видам мовленнєвої діяльності. Автентичні тексти та завдання різноманітного характеру сприяють підвищенню вмотивованості вивчення іноземної мови, допомагають формувати тезаурус студентів і фахову компетенцію.

Ключові слова: автентичний текст, професійно-орієнтоване навчання, іноземна мова, компетенція.

Proficiency-oriented foreign languages teaching proves to be effective if it is based on authentic texts and a complex of linguistic and communicative exercises used in tandem to develop the student's competence in his speciality. The suggested technology allows to facilitate the student's English, German and French acquisition in parallel with the speciality acquisition.

Key words: authentic text, proficiency-oriented teaching, foreign languages, competence.

Сьогодні, коли освітні стандарти України мають загальноєвропейську уніфікованість, перед викладачами іноземної мови вищих навчальних закладів постає задача – не тільки дотримуватися певних критеріїв оцінювання знань, умінь і навичок студентів щодо іноземної мови (ІМ), але й максимально наблизити психолого-педагогічні умови, за яких студенти вивчають ІМ, до тих що запропоновані Болонською Хартією і передбачають, насамперед, поглиблення фахових знань.

Керуючись положеннями про можливість і необхідність стимулювання активності студентів через основні компоненти навчання (матеріал, педагогічні технології і методи роботи), залучення позитивних психолого-емоційних факторів взаємодії у навчальній групі, викладацький колектив кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова приділяє велику увагу фаховій спрямованості кожного заняття з нашого предмета.

Дана стаття присвячена висвітленню досвіду кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів щодо впровадження освітніх технологій, завдяки яким підвищується ефективність навчання ІМ у площині фахової спрямованості кожного факультету, різних відділень одного й того ж факультету, на яких викладається англійська, німецька, французька мова. Матеріал проілюструємо деякими прикладами з англійської мови.

Ми поділяємо точку зору багатьох методистів (С.К.Фоломкіна, В.Л.Скалкін, М.В.Ляховицький, В.А.Бухбіндер, Т.О.Серова, С.Ю.Ніколаєва, З.І.Кличникова та інших), які доцільно вважали, що матеріал для навчання ІМ повинен відповідати принципам доречності, адекватного ступеня труднощів, цілеспрямованості щодо розвинутих вмінь та навичок у окремих видах мовленнєвої діяльності, співвідноситься з еферентними вимогами тих, хто навчається. Отже, ми вважаємо, що рішення освітніх завдань на різних факультетах і відділеннях одного й того ж факультету сприятимуть адекватно підібрані автентичні тексти фахової спрямованості (з періодичних фахових видань чи фахових підручників іноземною мовою). Вони використовуються додатково до затверджених Програмою навчання підручників, посібників, словників.

Текст як реальний продукт комунікативної діяльності людей, що є носіями мови, утілює у собі лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості спілкування цією мовою. Тексти фахової спрямованості є відбитком розумової і практичної діяльності фахівців певної галузі знань. В таких текстах розгортається ієрархія тверджень, подані лінгвістичні засоби аргументації, використано низки семантико-синтаксичних прийомів кодування думки. Ці тексти, крім того, мають культурологічне навантаження – якщо додатково до безпосередньо фахових знань також інформують про культурологічні реалії країн, мова яких вивчається. Так, наприклад, релевантно дібрані автентичні тексти за фаховою спрямованістю допомагають студентам відділення соціології з'ясувати поняття про тереневі соціальні інституції (родина, уряд, політичні партії та угруповання, публічні організації та ін.), коли студенти читатимуть текст «Social Interaction, Social Structure and Social Institutions», або краще зрозуміти та усвідомити поняття, що стосуються соціальних, психологічних та особистісних причин конфліктних ситуацій та соціальних конфліктів (текст «Social Conflict Theory»). Студенти відділення «Облік та аудит» економіко-правничого факультету можуть усвідомити поняття про бюджетно-податкову систему і її складники завдяки текстам «Finance and Financial System», «Fiscal Sphere».

На усіх факультетах ми використовуємо єдиний базовий підручник з ІМ (у нашому випадку – англійської). Завдяки одному й тому ж підручнику викладачі можуть, по-перше, уніфіковано подавати тереневий лексико-граматичний матеріал, по-друге, мають можливість на початковому етапі вивчення ІМ студентами в університеті пропедевити у вирівняні ступінь сформованості окремих навичок студентів, які після закінчення школи значно різнилися у своїх знаннях, у вмінні читати, писати, слухати і говорити ІМ.

Розглянемо ще одну позитивну рису іншомовленнєвого тексту з фаху, що дозволяє розвивати студента як особистість.

Тексту як матеріалу навчання приділяли увагу вітчизняні й закордонні дослідники (О.А.Леонтьєв, С.К.Фоломкіна, Л.С.Виготський, В.Л.Скалкін, Б.Ф.Ломов, Е.Johnson, A.Nincinni-Rotunio), які вбачали в ньому низку методично-релевантних особливостей, на відміну від одиниць нижчих рівнів (абзац, речення, словосполучення, слово). Сучасні дослідники також відмічають, що «під час навчання повинно йтися про спонукання до активності, творчого мислення, засвоєння багатств духовної та матеріальної культури, і читання – той вид пізнавальної діяльності, який створює умови для активності особистості»[1, с. 24].

Виникає питання : як завдяки тексти розвинути активність студента-читача? Текст, що студенти мають читати, – зосередок різнапланової фахової інформації: першорядної(головної), другорядної (фоновой). Цікавий, насичений фактологічними даними текст із фахового журналу чи монографії спонукає студента до подальшого читання, вилучення фактів, що мають певну теоретичну, практичну і прикладну значущість для студента як майбутнього фахівця.

Читання тексту, таким чином, носить активно-діалогічний характер: читач співвідношує інформацію цього тексту з своїми знаннями та інформацією інших текстів, матеріалів Інтернет-видань. Б.Ф.Ломов з цього приводу зауважив, що така діяльність - це «єдиний контекст передуючого і такого, що передбачається» [2, с. 37], бо в ньому реалізуються предметні, соціокультурні, часово-просторові, емотивні характеристики ситуацій життєдіяльності людини.

Моделювання предметного та соціального контекстів майбутньої професійної діяльності фахівця на заняттях з ІМ, як доводить практика нашої роботи, додає навчання особистісного сенсу, породжує інтерес до «привласнення» змісту освіти в цілому.

Проте, одного, навіть найцікавішого, найсучаснішого, автентичного тексту замало, якщо ми хочемо розвивати не тільки навички читання, але й інші мовленнєві навички: усного мовлення, письма, слухання, перекладу, навички утворення вторинної документації (анотацій, резюме, тез, тощо). Потрібні завдання різноманітного характеру і цілеспрямованості.

Розробляючи низку таких завдань-вправ для кожного тексту ми дотримувалися позицій, що багаторазове звернення до одного й того ж тексту доречно, якщо кожне читання студентом переслідує нові цілі: пошук відповіді на запитання, встановлення логічної послідовності подій, з'ясування, яка інформація – головна, яка – другорядна; знаходження конкретних лексико-граматичних явищ; пошук та написання; ключових слів систематизація окремих висловлювань; виокремлення деталей, фактів з подальшою їх класифікацією; порівняння текстової інформації з інформацією інших джерел та ін.).

Зауважимо, що серед завдань неодмінно є такі, які передбачають формування навичок усного мовлення у двох його різновидах: монологічне та діалогічне, навичок письма та аудіювання. Наприклад:

Define the main idea of the text.

Find logically separate units and name them.

Write the main thought of each text's paragraph.

Write the plan to the text.

Agree or disagree with the statement...

Express your idea concerning...

Comment upon the following statement...

Dwell on the topic...

Write the annotation of the text

Listen to the text and write the key words from it.

Listen to the sentences and say which of them do not correspond to the text.

Listen to the annotation of the text and say what information is missing in comparison with the text

Завдяки таким завданням, що розташовані у логічній послідовності: від простого – до складного, завдяки тому, що і дібрані нами для усіх спеціальностей тексти і вправи побудовано за принципом поступового зростання труднощів, ми не тільки поглиблюємо знання студентів іноземної мови і фахові знання, але й розвиваємо усі види мовленнєвої діяльності, а також перекладу. Як результат – студенти охоче пишуть наукові статті іноземною мовою і публікують їх у фахових виданнях Одеських університетів (Національного, Народного господарства, Педагогічного, Гуманітарного) та закордонних вузів; беруть участь у Міжнародних конференціях на іноземній мові (Модель Організації Об'єднаних Націй).

Кафедрою розроблено методичні посібники для усіх факультетів і спеціальностей, на теренах яких студенти вивчають англійську, німецьку і французьку мови, розвивають професійну компетенцію і тим самим поглиблюють свої знання з фаху.

Щорічно студенти ОНУ ім. І.І.Мечникова виступають на іноземній мові з науковими доповідями за темами досліджень за своїм фахом, інформують про результати пошукової роботи на студентських наукових конференціях. Зроблені доповіді жваво обговорюються усіма присутніми студентами. Дискусій також ведуться іноземною мовою. В цілому за 1998-2011 рр. студенти під керівництвом викладацького складу кафедри підготували 990 наукових доповідей англійською, німецькою, французькою мовами.

Ми вважаємо, що виступ на науковій конференції іноземною мовою – це перше випробування фахівця, який заявляє про себе як науковець, дослідник. Якісні показники зробленої студентами роботи оцінюються викладачами не тільки кафедри іноземних мов, але й науковими керівниками, що працюють на фахових кафедрах і ретельно перевіряють фактологічну інформацію. Така співдружність кафедр університету – позитивний фактор росту майбутніх спеціалістів.

Ще однією складовою у забезпеченні ефективної роботи з фахової спрямованості на заняттях з іноземної мови є позитивна, доброзичлива атмосфера, однакове ставлення до усіх студентів - як до партнерів комунікації. Викладачі кафедр розуміють, що тільки тоді заняття має дидактично- і навчально-релевантні наслідки, коли ми ставимося до студента як суб'єкта пізнавальної і комунікативної діяльності.

Таким чином, урахування психолого-педагогічних особливостей студентів, застосування адекватних прийомів роботи, активізація кожної особистості як суб'єкта пізнавального процесу, заохочення до ініціативи і творчого пошуку – усе це стимулює й оптимізує професійно-орієнтовану діяльність майбутніх фахівців при вивченні іноземної мови.

Джерела та література

1. Вербицький А. О. Психолого-педагогічні особливості контекстного навчання / А. О. Вербицький. – М. -1987. – 346 с.
2. Ломов Б. Ф. Антиципація в структурі діяльності / Б. Ф. Ломов, Є. Н. Бабакін. – М.- 1980.- 90 с.
3. Johnson E. Textual Activity / E. Johnson. – Oxford : University Press. – 1992. – 217 p.

УДК [811.111'42'35: 821.111–995] «19/20»

Влох Н. М.

СОЦІАЛЬНО-МАРКОВАНА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНОМУ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Стаття посвящена проблемі використання експресивних лексических средств в современном постмодернистском художественном тексте, который становится одним из способов человеческой коммуникации как процесса. Автор статьи делает попытку выделить особенности социально-маркированной лексики и рассмотреть как ее использование в речи персонажей влияет на читателя и на его интерпретацию текста в целом.

Ключевые слова: постмодернистский текст, термины, архаизмы, лексические неологизмы, экзотизмы.

Стаття присвячена проблемі вживання експресивних лексичних засобів у сучасному англomовному постмодерністському художньому тексті, який є одним із способів людської комунікації як процесу. Автор статті робить спробу виокремити особливості соціально-маркованої лексики і розглянути як її використання у мовленні персонажів впливає на читача й на його інтерпретацію тексту загалом.

Ключові слова: постмодерністський текст, терміни, архаїзми, лексичні неологізми, екзотизми.

The article deals with a problem of the use of the expressive lexical units in postmodernist fictional text, which becomes one of the ways of human communication as a process. The author of the article intends to single out the peculiarities of the socially marked lexical items and to consider how their use in the speech of protagonists influences the reader and his/her interpretation of the text.

Key words: postmodernist text, terms, archaisms, lexical neologisms, exotic words.

В англomовному постмодерністському художньому тексті трапляються вживання слів, які за своєю природою, привертають до себе увагу. Вони містять терміни, архаїзми, лексичні неологізми, книжні слова, іншомовні слова та екзотизми. Особливості цього пласту лексичного формату розглянуто у працях Е. В. Виноградової, В. М. Феоклістової [1], В. В. Ворожейкіна [2], І. С. Воронкової [3], Ю. А. Зацного, А. В. Янкова [4; 5], Т. В. Зайковської [6], Е. В. Маринової [7], Н. Чумак [9] та ін. Однак, з позицій аналізу англomовного постмодерністського художнього тексту їх не вивчали. Мета цієї статті – розглянути вживання експресивних лексичних засобів у сучасному англomовному постмодерністському художньому тексті, який є одним із способів людської комунікації як процесу. Література епохи постмодерну відрізняється від традиційної літератури низкою лексичних особливостей. Відбір експресивних лексичних засобів мотивовано спрямованістю на створення ефекту безпосереднього процесу мовомислення героїв. У зв'язку з цим, частотними є ті лексичні засоби, які посилюють виразність оповіді й завдяки своїм структурним характеристикам адекватно відтворюють властивості мовлення героїв. Тобто це такі номінативні одиниці, які щоб зрозуміти, читачам потрібно знаходити їх у словнику (за умови, що вони там зафіксовані). Розглянемо вживання неологізмів (слів, що позначають нові поняття або об'єкти) у

постмодерністських текстах: «*He had of course reported it to Biggleton so he hoped Biggleton would quickconnect*» [13, с. 108]; «*...does have the warewithorl to make, or even to be, an atomic bomb*» [13, с. 116]; «*Itsybitsybytes*» [13, с. 168]; «*...Aristotle wishy washy works outing cyclamen get forfulcate smartish*» [15, с. 8]. У романі Г. Давенпорта «*The Dawn in Erewhon*» знаходимо часте вживання термінів: «*... he put her on the bed with a pillow under her butt. The full reach of his stroke tamped hydranths papillary and marine in her myxoid deep... Winded and codshotten, Adriaan sat on the floor by the bed watching the nannippus prance of Bruno's hips, Kaatje's arched back and jumping breasts, pritchkemp and cocket. The sensibilia they ravened was as weightless as essence itself*» [16, с. 242–243]. Герой роману, філософ і поліглот Адріан Говендал, використовує біологічні й анатомічні терміни: *hydranths*, *papillary*, *myxoid*, значення яких навряд чи відоме читачам без словника. Автор змушує читача розфокусувати свою увагу і зосередитись на стилі письма та сюжеті одночасно, що не завжди вдається.

Незважаючи на зниження питомої ваги запозичень серед неологізмів англійської мови, на думку Ю.А. Зацного, можна говорити про те, що вони «продовжують відігравати певну роль у формуванні інноваційного фонду словникового складу, в поповненні арсеналу словотвірних засобів, про що засвідчують вищенаведені приклади. Натепер у розвитку англійської мови спостерігається зміна основних джерел запозичень: від мов європейських країн до мов країн Азії. Провідною сучасною тенденцією впливу мов азійських країн слід вважати перетворення екзотизмів, іншомовних одиниць на справжні запозичення, про що свідчить їх інтеграція в лексико-семантичну систему англійської мови (семантична еволюція, участь у словотвірних і фразотвірних процесах цієї мови)» [4, с. 188].

Що стосується архаїзмів, то їх поділяють на дві підгрупи: 1) власне архаїзми або застарілі слова та 2) архаїчні форми наявних слів [8, с. 104]. Прагматична функція архаїзмів полягає у тому, щоб надати тексту стилістичного забарвлення, зробити його відмінним від текстів повсякденного мовлення. Багато прикладів архаїзмів знаходимо в романі П. Акройда «*Hawksmoor*», в якому паралельні наративи, що чергуються, написані різними мовами. У розповіді XVIII ст. сюжет викладено староанглійською мовою з використанням пунктуації та правопису того часу. Наприклад: «*I make no Mencion that in each of my Churches I put a Signe so that he who sees the Fabrick may see also the Shaddowe of the Reality of which it is the Pattern or Figure*» [10, с. 45] або «*...But he gaz'd up at me and would not be brought off, so after a Pause I continu'd*» [10, с. 7].

Важливими внутрішніми джерелами збагачення англійської мови є також соціальні діалекти (жаргони), які в англістиці часто об'єднують під поняттям «сленг». Цікавим із цього погляду є роман британського письменника Е. Берджеса «*A clockwork orange*», в якому автор використовує мовну гру та різні мовні експерименти. Твір насичений жаргонною лексикою з «*надсату*» («*Nadsat*» – уявний жаргон британських підлітків), в якому більшість лексичних номінантів – це записані латиницею російські слова та русифіковані неологізми на кшталт: «*droogs*» («*друзі*»); «*devotchkas*» («*дівчата*»); «*malchik*» («*хлопець*»); «*prestoopnick*» («*правопорушник*»); «*viddy*» («*бачити*») та ін. Сприйняття і розуміння «*надсату*» є складним для англомовного читача, адже значення слів іншої мови ніде в романі не пояснюються. Для прикладу: «*I lay all nagoy to the ceiling, my gulliver on my rookers on the pillow, glazzies closed, rot open in bliss, slooshying the sluice of lovely sounds*» [15, с. 49]; «*I never viddied such things before*» [15, с. 29]; «*...nobody going there much except malchiks like me and my droogs...*» [15, с. 29]; «*I opened this malenky gate and walked up the front door*» [15, с. 31].

Сьогодні зростає роль «внутрішніх» запозичень в англійській мові, як наслідок взаємодії її національних варіантів і стилістичних підсистем з урахуванням тенденції її демократизації та зближення писемно-літературної частини з розмовним різновидом. «Внутрішні запозичення» не тільки кількісно збагачують словниковий склад, але й визначають якісні зміни у розвитку сучасної англійської мови шляхом словотворення та семантичної еволюції лексики [5, с. 28–29]. Утім, запозичення з інших мов теж існує, що підтверджує аналіз постмодерністського тексту, під час якого було виявлено часте вживання *іншомовних вкраплень (запозичень)*. Іншомовні слова – це одиниці іншої мови, які вживаються оказіонально, головним чином у сфері літературного мовлення [8, с. 105]. Вони не є виразними засобами мови, оскільки не входять у систему стилістичних опозицій мови-реципієнта, але можуть вживатися для створення різних стилістичних прийомів у певних мовленнєвих чи ситуативних контекстах.

У постмодерністському художньому тексті свідомо не перекладають іншомовні вкраплення, а скеровують читача до словників. Розглянемо приклади: «*She ... missed the flowers, children, kisses, and many tongues of Barcelona, of Valencia where she'd never been, Valencia, this evening's home. ... Ya salimos de España. ... Pa' luchar en otros frentes, ay, Manuela, ay, Manuela.*» [18, с. 605]; «*And remember, you're representing Harleston Hall, so behave yourselves! Do us proud! A bientôt! Bon chance! Au revoir!*» [17, с. 287]; «*Yes, the Gipfelkonferenzen. That word Gipfel for summit is diodic, one really does see mountains. Ueber allen Gipfeln ist Ruh.*» «*So, we missed the beginning of Kubler's outburst, to the effect that they'd all gone verrückt, and let the first aspect – how to prevent further incidents, which ought to be questioned anyway – invade the diplomatic aspect*» [13, с. 172–173]; «*Naomi mediated on the peculiar quality of her husband's gaucherie*» [19, с. 109]; «*He was even stonier when Enderby said, «Ma é vero che Lei ha parlato un poco pontificalmente.» «Come one,» said Vesta*» [14, с. 137]. Іншомовна лексика, висловлення, вирази у наведених пасажах, розрахована на інтелектуального читача. Через експансію взаємозв'язків між народами запас іншомовної лексики інтенсивно зростає. Її використовують у різних сферах суспільного функціонування, зокрема художній прозі. Крім збагачення словникового складу англійської мови у літературі доби постмодерну, іншомовні слова виражають невід'ємний стилістичний колорит і відповідний прагматичний ефект.

У постмодерністському художньому тексті англомовні письменники-постмодерністи часто вживають слова, які не ввійшли до активного словника англійської мови. Їх називають екзотичними словами. Екзотизми, своєю чергою, це також запозичені слова, які входять у систему мови-реципієнта, але які позначають явища та об'єкти, характерні лише для мови-першоджерела. Наприклад: «*They sat down to eat; ceviche de corvina, tamales, carimañolas, lobsters and prawns. She passed on the chicharones, small pieces of fried pork crackling*» [12, с. 54]. Екзотизми не мають синонімів у мові-реципієнті, не входять у лексико-стилістичні парадигми і, отже, не є виразними засобами цієї мови, але можуть використовуватися для тієї чи іншої стилістичної мети. Їх основна функція – характерологічна – зумовлена необхідністю правдиво передати ситуацію та умови, в яких відбуваються події твору. У нашому випадку екзотизми використовують, щоб створити незвичайну, екзотичну атмосферу, яка посилює емоційне враження, а також для передавання етнографічних особливостей тієї місцевості, про яку розповідається.

Серед інших пластів лексичного формату можна назвати використання мови, наближеної до комп'ютерного переписування (чату), де лексеми для зручності складаються з логографічних знаків та цифр, які замінюють букви чи склади у словах. Таке ігрове маніпулювання мовою приваблює письменників-постмодерністів. Розглянемо приклад:

«...they're overr8ed! I h8 them! & what
an un4tun8 effect it has on the ego ...
u ask also 4 my name. I don't know y
I'm feeling quite so shy about it. it
suddenly seems so intim8. the 1st
act of commitment, if u will. u want
2 no my name. well it's ... k8.
there. i've said it. k8...k8...
& u ask about my loox. 1st, my figure.
I'm not a c@walk cutout, nor a mega-
boobed 6-queen: just an honest
middle-w8. & @ 25, I'm blooming!» [11, с. 209].

Отже, англомовні письменники-постмодерністи вдаються до використання широкого спектру лексичних експлікативів від архаїзмів, екзотизмів, неологізмів, неологізмів, є дієвими засобами прагматичного компоненту англомовного постмодерністського художнього тексту. Вибір такого лексичного матеріалу можна пояснити наміром автора-письменника вказати на приналежність учасників комунікації до певної соціальної групи та сконструювати образ героїв за допомогою мовних засобів, які вони вживають. Перспективою подальших досліджень в обраному напрямі може стати розгляд графічного оформлення англомовного постмодерністського художнього тексту.

Джерела та література

1. Виноградова Е. В. Сопоставление семантических структур экзотизмов (на материале русского, английского, французского и немецкого языков) / Е. В. Виноградова, В. М. Феоклистова // Язык образования и образование языка: Материалы международной научной конференции. – В. Новгород, 2000. – С. 135-138.
2. Ворожейкин В. В. Французские заимствования в английском языке / В. В. Ворожейкин // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 2. – С. 90-93.
3. Воронкова И. С. О понятиях «экзотизм» и «варваризм» / И. С. Воронкова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – № 2. – С. 125-128.
4. Зацний Ю. А. Іншомовні запозичення як засоби поповнення інноваційного словникового фонду сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний, А. В. Янков // Актуальні проблеми іноземної філології : лінгвістика та літературознавство. – 2009. – Вип. 3. – С. 186-193.
5. Зацний Ю. А. «Внутрішні» запозичення сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний // «Вісник СумДУ». – № 11 (95)'. – 2006. – Т. 1. – С. 23-29.
6. Зайковская Т. В. Пути пополнения лексического состава современного молодёжного жаргона: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Т. В. Зайковская. – М., 1994. – 204 с.
7. Маринова Е. В. Экзотическая лексика как лингвистический феномен / Е. В. Маринова // Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. – Н. Новгород: Из-во ННГУ, 2003. – С. 138-142.
8. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст. – К.: Вища школа, 1984. – 248 с.
9. Чумак Н. Диференційні ознаки поняття «екзотизм» як відображення фрагменту іншомовної картини світу / Н. Чумак // Наукові записки. Серія : філологічні науки. – 2009. – Вип. 81 (4). – С. 69-73.
10. Ackroyd P. Hawksmoor / Peter Ackroyd. – London : Hamish Hamilton, 1985. – 217 p.
11. Amis M. Yellow Dog / Martin Amis. – London : Jonathan Cape, 2003. – 340 p.
12. Banks I. Canal Dreams / Iain Banks. – London : Abacus, 2003. – 275 p.
13. Brooke-Rose C. Xorandor / Christine Brooke-Rose. – Manchester : Carcanet, 1986. – 211 p.
14. Burgess A. The Complete Enderby / Anthony Burgess. – London : Vintage, 2002. – 631 p.
15. Burgess A. A clockwork orange / Anthony Burgess – СПб. : КОРОНАпринт, 2004. – 288 с.
16. Davenport G. The Dawn in Erewhon / Guy Davenport. – Baltimore; London : John Hopkins University Press, 1982. – 261 p.
17. Mansell J. Rumour Has It / Jill Mansell. – London: Headline Review, 2009. – 410 p.
18. Pynchon T. Gravity's Rainbow / Thomas Pynchon. – London : Vintage, 2000. – 760 p.
19. Self W. Cock and Bull / Will Self. – London : Penguin Books, 1993. – 213 p.

УДК 81'811.161.1+81'373.611+81'373.613

Волкова Н. В.

СЛОВОТВІРНІ НЕОЛОГІЗМИ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЯК ПОКАЗНИК МОВЛЕННЕВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ СЛІВ

В статье исследуется вопрос словообразовательных неологизмов как показателей речевой словообразовательной продуктивности слов. В частности, рассматриваются неологизмы, образованные от исконных и заимствованных существительных, в публицистических текстах на русском языке. В результате проведенного анализа отмечаются основные способы образования новых производных от существительных в современном русском языке.

Ключевые слова: словообразовательный неологизм, публицистика, речевая словообразовательная продуктивность, заимствованное существительное, исконное существительное.

У статті досліджується питання словотвірних неологізмів як показників мовленнєвої словотвірної продуктивності слів. Зокрема, розгляду підлягають неологізми утворені від питомих та запозичених іменників у публіцистичних текстах російською мовою. У результаті проведеного аналізу виокремлюються основні способи творення нових похідних від іменників у сучасній російській мові.

Ключові слова: словотвірний неологізм, публіцистика, мовленнєва словотвірна продуктивність, запозичений іменник, питомий іменник.

The paper deals with the problem of word-building neologisms as the speech word-building productivity of word. In particular neologisms formed from native and borrowed nouns in the Russian publicistics are under consideration. As the result the main ways of the formation of new words are singled out.

Key words: word-building neologism, publicistics, speech word-building productivity, borrowed noun, native noun.

Постійний та безперервний розвиток лексики, її кількісні та якісні зміни відбуваються певною мірою як результат реалізації словами своїх словотвірних можливостей. Наявність похідних одиниць, що вже закріпилися традицією вживання, та поява нових похідних дозволяє диференціювати мовну та мовленнєву словотвірну продуктивність лексичних одиниць. Мовна словотвірна продуктивність слова – це кількість похідних цього слова, кодифікованих словниками. Мовленнєва словотвірна продуктивність – це кількість нових похідних, які утворені, вживаються в мовленні, але ще не увійшли до складу кодифікованої мови. Інакше кажучи, показником мовної дериваційної продуктивності слова є його канонічні похідні, показником мовленнєвої дериваційної продуктивності слова – його похідні-неологізми. Вивчення мовленнєвої словотвірної продуктивності особливо актуальне при зіставленні словотвірної продуктивності семантично співвідносних питомих та запозичених слів, тому що це дозволяє побачити сучасні тенденції розвитку словникового складу мови, визначити значущість корінних та іншомовних одиниць у мові та суспільстві.

На думку О. А. Земської, словотвір – це та сфера, яка, «використовуючи морфемний інвентар мови, виконує замовлення суспільства на творення необхідних для комунікації найменувань» (тут і далі переклад наш – *Н. В.*) [1, с. 90]. Словотворення, у певному розумінні, складає основу існування мови, тому що саме воно надає ті нові слова (вони виникають, у першу чергу, в мовленні), які розвивають та розширюють мову. Важливим матеріалом для дослідження процесів, що відбуваються в сучасній мові загальною, та її лексичному складі, є мова засобів масової інформації і, зокрема, публіцистики. Публіцистичні матеріали активніше та швидше, ніж інші засоби, відбивають усі зміни, що виникають у різних сферах мови. Крім того, мас-медія відіграють у сучасній літературній мові роль головного фактора прийняття інновацій, їх розповсюдження, апробації та закріплення в масовій свідомості людей та мові.

Метою цієї статті є аналіз словотвірних неологізмів як показників мовленнєвої словотвірної продуктивності питомих та запозичених іменників на матеріалі публіцистичних текстів російською мовою. Поставлена мета передбачає розв'язання відповідних завдань: виявлення у публіцистичних текстах російською мовою неологізмів утворених від питомих та запозичених іменників, визначення особливостей способів творення похідних одиниць, зіставлення мовленнєвої словотвірної продуктивності семантично співвідносних питомих та запозичених іменників у сучасному російському мовленні.

Словотвірні неологізми є предметом неології, яка вивчає появу нових слів у мові. Філологія накопичила значну кількість теоретичного та фактичного матеріалу з питань неології, але однією з фундаментальних проблем залишається питання про критерії виділення нових слів. Лінгвістика не прийшла до єдиної кваліфікації термінів «неологізм», «нове слово», «інновація», «інозвучення», «оказіоналізм», «потенційне слово». Праці таких відомих учених, як Г. О. Винокур, Е. Хан-Піра, О. Г. Ликов, Н. І. Фельдман, І. В. Арнольд, О. С. Ахманова, О. А. Земська, В. В. Лопатін, П. В. Царьов, Ж. Марузо, Д. Е. Розенталь, М. А. Теленкова, Г. П. Циганенко, відображають різні погляди на співвідношення між цими поняттями. Це викликає чимало дискусій у сучасних дослідженнях із неології: Ю. Н. Антюфеева, О. Л. Гармаш, А. В. Горелкіна, С. В. Ільєсова, Ж. В. Колоїз, О. Ю. Коновалова, Д. В. Мазурик, М. С. Максименко, С. Ж. Нухов, О. В. Ребрій, Т. М. Рудакова, О. А. Стишов, А. В. Страмной, І. Ю. Суханова, С. Є. Панцьо, Л. О. Вакарюк, О. А. Пуліна, О. Попова, А. Болдирєва, Л. В. Рацибурська, Т. А. Колбас, Р. Я. Тюрина та ін.

Ми вважаємо, що на кожному етапі розвитку мови в ній з'являються нові слова, особливим класом інновацій є нові похідні слова. Під словотвірними неологізмами ми розуміємо нестандартні мовленнєві похідні, тобто нові похідні, що виникли в мовленні (усному чи писемному), але не увійшли до мовної системи. Ці похідні є показниками мовленнєвої словотвірної продуктивності лексичних одиниць, які виступають базою для творення нового слова. Якщо ж нові похідні затвердяться в мовній традиції, закріпляться як загальноприйняті номінації, це буде свідчити про збільшення мовної словотвірної продуктивності того чи іншого слова.

Як засвідчує аналізований ілюстративний матеріал, у мові російської публіцистичної літератури значна частина похідних слів від запозичених іменників утворюється афіксальним способом (41,2%). Розглянемо приклад: *Институт волонтерства для нашей страны не нов...* (Российская газета, 22.03.2005). У цьому випадку автор вживає нове слово *волонтерство*, утворене від іменника *волонтер* (фр. *volontaire* – лат. *voluntarius* 'доброволець'). Синонімічним йому питомих іменником є слово *доброволец*. В іншомовного субстантива словниками зафіксовано 3 деривати (*волонтерка*, *волонтерный*, *волонтерский*), у питомого – 2 деривати (*добровольчество*, *добровольческий*). Аналіз словотвірних гнізд лексем показує, що нове слово *волонтерство* утворене за аналогією до питомої одиниці *добровольчество*. Перевага була надана утворенню нового слова від запозиченого іменника, а не вживанню вже існуючого питомого іменника.

Словники пропонують наступні похідні іменника *пилот* (фр. *pilote* – іт. *pilota* – гр. *pēdōtēs* 'кормчий' < *pēdon* 'весло'): *пилотский*, *пилотировать*, *пилотироваться*, *пилотирование*, *пилотаж*, *пилотажный*, *беспилотный*, *пилот-сигнал*, *автопилот*, *радиопилот*, *шаропилот*, *шар-пилот*, *шеф-пилот*. Серед похідних відсутній прикметник *пилотный*, який широко використовується в усному мовленні та публіцистиці, наприклад: *Три села Астраханской области и Калмыкии: Проточное, Тумак и Джальково стали пилотными в международном проекте* (Российская газета, 22.03.2005). Тут прикметник *пилотный* передає значення 'пробний' і, отже, відповідає питомих прикметникам *испытательный*, *проверочный*. Як відомо, загально поширені та закріплені в мові тільки два тлумачення слова *пилот*: 'спеціаліст, що керує літаючим апаратом' і 'спортсмен, що керує гончим автомобілем' [4, с. 643]. Ці значення не охоплюють семантику 'випробування, перевірка'. Поясненням утворення від субстантива *пилот* прикметника *пилотный* може бути англійський іменник *pilot*, одне зі значень якого є 'невелике дослідження, проект і т. п., які проводяться з метою виявлення успішності якої-небудь ідеї' [5, с. 1239]. Відзначимо, що в українській мові в тлумачних словниках не відтворено це значення слова *пилот*, проте зафіксовано його дериват *пілотний*. В українській публіцистиці слово *пілотний*, так само, як і в російській мові *пилотный*, позначає 'той, що випробовує, перевіряє': *У цьому районі впроваджується пілотний проект щодо спрощення надання соціальних*

допомог (Голос України, 07.11.2006). Таким чином, у випадку з утворенням похідним *пилотный* ми можемо робити висновок не тільки про розвиток словотвірної продуктивності іменника *пилот*, а й про збільшення кількості його значень у російській мові через взаємодію з англійською та українською мовами.

Розглянемо приклад: *Заикаливающие цифры на ценниках будут заменены более-менее демократичными – но уже под другими товарами, рассчитанными на не слишком придирчивого потребителя* (Аргументы и факты в Украине, 12.2008). У цьому прикладі вживається дієприкметник *заикаливающие*, який відповідає питомому прикметнику *сверхвысокие*. Дієприкметник є формою дієслова *заикаливать*, дотепер не зафіксованого словниками. Дієслово *заикаливать* є дериватом запозиченого іменника *шкала* (лат. *scālae* ‘сходи’). У кодифікованій мові похідними словами цієї одиниці вважаються тільки прикметники *шкальный* та *широкошкальный*, тому дієслово *заикаливать* є показником словотвірної продуктивності субстантива *шкала* в мовленні.

У російській мові існує два запозичених омоніми *фига* (польськ. *figa* – нім. *figa* – лат. *figus* ‘фікус’), що позначає ‘фігове дерево, а також плід цього дерева’, та *фига* (походження те ж, що і *фига* див. вище, виникло із словосполучення типу іт. *far la figa*, фр. *faire la figue* ‘робити, показувати фігу’), що позначає ‘дуля’ [4, с. 1049]. Розглянемо словотвірну продуктивність другого омоніма, який семантично співвідноситься з питомим словом *кукиш*. Слово *фига* є просторічним. На наш погляд, саме стилістичний фактор постав визначальним у реалізації словотвірних можливостей слова. Так, якщо «Словообразовательный словарь русского языка» О.М. Тихонова пропонує тільки одне похідне слово *фигушки*, то в роботі «Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов» Н. Ю. Шведовой ми знаходимо і такі деривати, як *фигушка*, *фигня*, *фиговина*, *фиговый* [4, с. 1049]. У розмовному мовленні існують і інші похідні слова, у публіцистиці фіксується вживання такого деривата, як *пофигизм*, що позначає ‘байдужість’: *То есть банальна она для нас, давно привыкших к родному тотальному пофигизму и разгильдяйству* (Российская газета, 22.03.2005).

Останнім часом у розмовному мовленні часто вживається слово *драйв*. На нашу думку, це слово запозичене з англійської мови. Окрім основного значення слова *drive* ‘поїздка автомобілем’, в англійській мові існує низка інших значень, наприклад, ‘сильне природне бажання чи потреба’, ‘зусилля досягти чого-небудь’, ‘спрямованість та енергія, щоб досягти успіхів’, ‘сила’. Ці значення стали основою вживання слова *драйв* у російській мові: словосполучення *быть настоящим драйвом*, *испытывать ощущение драйва* несуть семантику ‘бути в русі, дії, активності, збудженні, енергійному стані’. Отже, синонімами лексеми *драйв* у російській мові можуть виступати запозичені субстантиви *активность*, *энергичность* та питомий іменник *возбужденность*, *действенность*. У прикладі *Я очень люблю «драйвовые» качественные боевики, фильмы о Джеймсе Бонде* (Аргументы и факты в Украине, 12.2008) вживається дериват іменника *драйв* – прикметник *драйвовый*. Судячи з контексту, прикметник міг би бути замінений як іншомовними словами *энергичные*, *активные*, так і питомим словом *возбуждающие*. Іменник *драйв* не зафіксовано словниками російської мови, проте наявність похідного слова *драйвовый* свідчить про його словотвірну адаптацію в російській мові.

В аспекті зіставлення нових похідних слів від семантично співвідносних запозичених та корінних субстантивів на особливу увагу заслуговує такий приклад: *С другой стороны, трудно отделаться от впечатления «киношности», показушности всего этого безобразия* (Российская газета, 22.03.2005). У цьому прикладі однорідними членами речення постають слова-синоніми, одне з яких утворене від запозиченої основи *кино*, а друге – від питомого слова *показуха* (дериват іменника *показ*). Оказіональні слова *киношность* та *показушность* утворені за однією суфіксальною моделлю і свідчать про мовленнєву словотвірну продуктивність як іншомовного, так і питомого іменника, до того ж мотивуючі іменники *кино* та *показ* у цьому випадку також є синонімами.

Похідних-неологізмів, утворених від споконвічних субстантивів, небагато. Частіше питомі іменники постають базою для творення нових слів у тому випадку, коли в питомого іменника немає відповідних за семантикою запозичених іменників. Наведемо декілька прикладів: *Мы то бывали в других странах и видели этих недочеловеков в юбках, которые густо населяют эти государства* (Аргументы и факты в Украине, 12.2008), *О разграничении сферы ответственности авторы «заказухи» предпочитают умалчивать... В этом случае, правда, «заказушников» сильно выручает не менее замусоленный миф* (Российская газета, 22.03.2005). У першому прикладі іменник *недочеловек* утворено від корінної лексеми *человек*. У другому прикладі слова *заказуха* та *заказушник* є дериватами іменника *заказ*, конкретніше, безпосередньо пов’язані з висловлюванням *заказная статья*, в якого на цей момент немає відповідного іншомовного слова.

У наведених вище прикладах слова утворені афіксальним способом. Аналіз усього фактичного матеріалу показує, що більш продуктивним способом творення нових дериватів у російській публіцистиці є словоскладання (58,8%). З урахуванням походження компонентів, фактичний матеріал репрезентує декілька груп.

Першу групу складають слова-гібриди, у яких одна складова є споконвічною, а інша – іншомовною одиницею. Наприклад: *... останки корпуса подлодки-гиганта, развалившегося на две части, лежат на глубине 820 метров* (Российская газета, 22.03.2005). Іменник *подлодка-гигант* є okazіональним словом і показує реалізацію словотвірної продуктивності в мовленні питомого субстантива *подлодка* та запозиченого *гигант* (нім. *Gigant* – гр. *gigas (gigantos)* ‘велетенський, величезний’). Питомому іменнику *подлодка* відповідає запозичене слово *субмарина* (англ. *submarine* – лат. *sub*... ‘під’ + *mare* ‘море’), запозиченій одиниці *гигант* – питомий іменник *великан*. У цьому випадку значення, що передається словом *подлодка-гигант*, могло бути передане також іншими словами: *подлодка-великан* (дві складові є корінними), *субмарина-гигант* (дві складові – іншомовні одиниці), *субмарина-великан* (слово-гібрид).

Другу групу становляють слова, компонентами яких є дві запозичені одиниці, тому і все слово репрезентує словотвірну продуктивність двох іншомовних субстантивів.

Розглянемо такий приклад: *Но первое слово в названии конторы недвусмысленно говорит о том, что энергетического топ-менеджера охраняют не обычные телохранители, а люди, причастные к российским спецслужбам, причем самым крутым* (Российская газета, 18.03.2005). Утворений іменник *топ-менеджер* є похідним словом від субстантивів *топ* та *менеджер*. Раніше запозиченим словом є іменник *менеджер* (англ. *manager* ‘менеджер, керуючий, завідуючий, керівник’ < *manage* ‘керувати, завідувати’), який з’явився в російській мові в кінці XIX сторіччя, активно почав вживатися з другої половини XX століття. Словники фіксують одне похідне від цього іменника – прикметник *менеджерский*. Щодо слова *топ* (англ. *top* ‘верх, верхів’я’), то воно було запозичене в

другій половині XX сторіччя і вживалося з семантикою 'літня коротка жіноча блузка без рукавів на бретельках' та 'коротка блузка без рукавів, що надягається під зшити з прозорої тканини блузку з рукавами або кардиган' [3, с. 948]. Відзначимо, що автори «Толкового словаря русского языка с включением сведений о происхождении слов» розглядають *топ* як першу частину складних слів зі значенням 'найкращий, найвищого гатунку' [4, с. 989]. Як нам видається, у слові *топ-менеджер* частина *топ* не відповідає вищезазначеній семантиці, бо *топ-менеджер* позначає скоріше не 'найкращий, найвищого класу менеджер', а 'головний менеджер'. Річ у тім, що, починаючи з кінця XX століття, слово *топ*, окрім семантики 'блуза без рукавів', набуває нового значення. Запозичене слово *топ* починає відповідати питомому іменнику *верхушка*, що позначає 'привілейована частина певної соціальної групи', 'керівник, голова якої-небудь організації'. Підтвердженням цього є такий приклад: *Но олигархи отреагировали вяло – кто-то не приехал вообще, кто-то вместо приглашенных топов прислал третьих лиц, и все крайне скупо на комментари* (Российская газета, 16.03.2005). Виходячи з того, що субстантив *топ* відповідає корінному слову *глава*, а іменник *менеджер* – питомому іменнику *руководитель*, неологізм *топ-менеджер* міг бути заміненим okazional'noю споконвічною лексемою, наприклад, *главруководитель*, проте це і не звучить так модно, як *топ-менеджер*. Це в черговий раз підтверджує, що саме фактор моди на все іноземне є екстралінгвістичною причиною використання запозичених слів для творення нових слів як афіксальним способом, так і способом словоскладання.

Популярним словом бізнес-сфери є слово *пиар* (англ. PR – public relations 'зв'язки з громадськістю'). У російській мові лексема *пиар* часто позначає зміст 'реклама' і відповідає питомому іменнику *раскрутка*. Словниками зафіксовано такі деривати субстантива *пиар*: *пиарный, пиаровец, пиарщик*. У розмовній мові часто вживається дієслово *пиарить*. О.А. Земська фіксує похідні дієслова *напиарить, отпиарить*, прикметник *пиаровский* [2, с. 9]. У сучасній мові слово *пиар* слугує базою для творення нових складних слів, наприклад, *пиар-агентство*: *Но нельзя забывать, что на раскрутку продукта направлена вся мощь маркетинговых компаний, ТВ, пиар-агентств, которые в конечном счете и манипулируют населением* (Российская газета, 16.03.2005). Іменник *агентство* синонімічне до субстантивів *отделение, учреждение*.

Отже, у результаті аналізу фактичного матеріалу доходимо висновку, що на сучасному етапі розвитку російської мови серед синонімічних питомих та іношомовних субстантивів вищу словотвірну продуктивність у письмовому мовленні проявляють запозичені одиниці. Активними способами творення нових слів від іношомовних та від питомих іменників у російській мові є словоскладання (58,8%) та афіксація (41,2%).

Комплексний аналіз словотвірних неологізмів у публіцистичних виданнях російською, українською та англійською мовами дозволить, на наш погляд, у перспективі виявити спільні та специфічні риси сучасного розвитку мов.

Джерела і література

1. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX века (1985-1995). – М.: ЯРК, 1996. – С. 90-141.
2. Земская Е. А. Новое в лексике – новое в словообразовании / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования: VII междунар. науч. конф., посв. 70-летию А. Н. Тихонова: тезисы докл. – Елец, 2001. – С. 6-9.
3. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / [Л. М. Баш, А. В. Боброва и др.]. – 8-е изд. – М.: Цитадель-трейд: Вече, 2006. – 960 с.
4. Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / [ред. Н. Ю. Шведова]. – М.: Азбуковник, 2007. – 1175 с.
5. Longman Dictionary of Contemporary English / [dir. D. Summers]. – Oxford : Pearson Education Limited, 2006. – 1951 p.

УДК 811'37

Волкова С. В.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ИДЕИ «ОРИЕНТАЦИЯ НА БУДУЩЕЕ» В АМЕРИКАНСКОМ ФОЛЬКЛОРНОМ ДИСКУРСЕ

В статье выявлены лингвокогнитивные средства вербализации американской идеи «*ориентация на будущее*» в американском фольклорном дискурсе. Раскрыто содержание концепта БУДУЩНОСТЬ, актуализированного в американском фольклорном дискурсе.

Ключевые слова: дискурс, фольклорный дискурс, концепт.

У статті виявлено лінгвокогнітивні засоби вербалізації американської ідеї «*орієнтація на майбутнє*» в американському фольклорному дискурсі. Розкрито зміст концепту МАЙБУТНІСТЬ, актуалізованого в американському фольклорному дискурсі.

Ключові слова: дискурс, фольклорний дискурс, концепт.

The article focuses on singling out linguistic and cognitive means of verbalizing of American idea «*futuristic orientation*» in American folklore discourse. It highlights the content of the concept FUTURISM actualized in American folklore discourse.

Key words: discourse, folklore discourse, concept.

Мир американского фольклора – сложный и необычайный, представляющий мозаику культур. В его текстах находит отражение мировоззрение нации, которая имеет специфическую историю происхождения и развития. Как многокультурное явление американский фольклор требует комплексного исследования, основываясь на принципах этнолингвистики, лингвокультурологии и концептологии.

С позиции этнолингвистики, направления, предложенного американскими учеными-этнографами Ф. Боасом, Э. Сепиром для исследования культуры и языка индейских племен, представляется возможным понять быт, обрядовость, систему ценностей американских национальных меньшин. Язык американских индейцев, не имеющих письменной речи, по утверждению С. Толстой, долгое время был объектом исследования этнолингвистики [2, с. 236]. К тому же, установка связей между языками, описание их современного состояния было подчинено прежде всего заданию комплексного изучения культуры этих народов и реконструкции их истории, в том числе путей миграции. Лингвокультурология исследует культурные особенности, национальный характер и менталитет в

непосредственной связи с языком народа, его мышлением, жизненными ориентирами и духовно-практической деятельностью [там же].

Проблему вербализации американской идеи «*ориентация на будущее*» в текстах американского фольклорного дискурса мы рассматриваем с позиции этнолингвистики и лингвокультурологии, которые изучают язык как феномен культуры, выявляют совокупность культурных ценностей, исследуют восприятие мира сквозь призму национального менталитета, а также описывают языковую картину мира с помощью соответствующего терминологического аппарата, прежде всего путем анализа доминирующих концептов. С позиции концептологического подхода к исследованию концептосферы (Д. С. Лихачев, Ю. М. Лотман) национального языка американских национальных меньшинств (индейцев и представителей негроидной расы) мы придерживаемся точки зрения, что каждый концепт может быть по-разному истолкован в зависимости от контекста, культурного опыта и культурной индивидуальности концептоносителя [1, с. 90].

В последнее время усиливается интерес к исследованию национальных особенностей мировосприятия, менталитета, а также этноспецифики языковой коммуникации, что находит отражение в языковой картине мира отдельной этнической общины (Н. Д. Арутюнова, А. А. Залевская, Ю. Д. Апресян и др.). Языковая картина мира выступает средством экспликации знаний, которые образуют концептосферу этноса, что можно представить с помощью концептов, фреймов, схем и др.

Обращение к анализу особенностей менталитета отдельного этноса, в нашем исследовании американского народа, его мировосприятия с позиции этнолингвистики и концептологии создает основу для выявления и описания доминантных концептов, представленных в американском фольклорном дискурсе, и обуславливает **актуальность** данной работы.

Характерной особенностью мировоззрения американского народа есть то, что американцы всегда верят в лучшее будущее и это будущее они себе прогнозируют. По определению Алана Дандса термин «*futuristic orientation*» (ориентация на будущее) достаточно конкретно характеризует один из ключевых составляющих мировоззрения американского народа [4, с. 76].

Целью нашей работы является выявить лингвокогнитивные средства вербализации американской идеи «*ориентация на будущее*» в американском фольклорном дискурсе. В соответствии с поставленной целью ставим задачу выявить средства вербализации концепта БУДУЩНОСТЬ в американском фольклорном дискурсе, объективирующие американскую идею «*ориентация на будущее*».

Объектом исследования выбрано американский фольклорный дискурс, а **предметом** – способы вербализации американской идеи «*ориентация на будущее*» в американском фольклорном дискурсе.

В современной лингвистической науке вопрос о соотношении «текста» и «дискурса» является достаточно дискуссионным. Проблема имеет широкий спектр толкований. Под дискурсом понимается целостное языковое произведение с его разнообразными когнитивно-коммуникативными функциями (Н. Д. Арутюнова, А. А. Залевская, О. Н. Селиверстова, Т. А. Фесенко). Дискурс толкуют как вербализованную речемыслительную деятельность, которая включает не только собственно лингвистические, но и экстралингвистические компоненты и отражается в своем информационном показателе – устном / письменном тексте (Е. И. Морозова, И. С. Шевченко). Текст же рассматривается как основная единица дискурса (В. В. Красных, М. Л. Макаров, Ю. Е. Прохоров).

«Фольклорный дискурс» мы определяем как речемыслительную деятельность народа, воспроизведенную в устном или письменном тексте, выполняющую определенную когнитивно-коммуникативную функцию – передавать из поколения в поколение систему культурных ценностей, особое мировоззрение и понимание окружающего мира, представленные в фольклорных текстах языковыми средствами и актуализированные в концептах, выявленных путем лингвистического анализа языковых средств данного текста.

Чтобы правильно понять менталитет народа американских меньшинств мы обращаемся к суждениям известных антропологов. Так, Б. Малиновский утверждал, что каждая культура дает своим представителям определенное видение мира [4, с. 69]. Р. Редфильд определял мировоззрение как способ, с помощью которого люди воспринимают мир [6, с. 83]. А. Дандс писал, что мировоззрение людей – это картина их образа вещей, концепт их природы, самих себя и общества [4, с. 69]. Дж. Фостер высказывал мысль о том, часть проблемы анализа структурных основ мировоззрения в том, что мировоззрение чаще всего имплицитное явление, нежели эксплицитное. Он объясняет, что у представителей культуры мировоззрение не может быть развитым больше их знания грамматической структуры языка, на котором они говорят.

Что касается фольклорного текста, имплицитные принципы мировоззрения становятся здесь эксплицитными, так как фольклор содержит автобиографическую этнографию людей, он дает исследователю возможность посмотреть на культуру представленного этноса больше с позиции внешней, нежели внутренней.

То, что американский народ ориентирован на будущее отмечалось многими исследователями (Уильямс, Флоренс, Клакхон). Например, Ф. Клакхон писала: «*Americans, more than most people of the world, place emphasis upon the future – a future which we anticipate to be 'bigger and better'*» [5, с. 349]. Исследуя американское мировоззрение на примере языковых моделей жителей Техаса, Ивен З. Форт писал: «*To look forward to the future, to forget or even reject the past, and to regard the present only as a step along the road to the future, is a cherished value in American culture and a conspicuous feature of life on the frontier. This future-time orientation and associated value emphases on 'progress', 'optimism', and 'success' have had a profound influence on the settlement and development of Homestead*» [8, с. 93].

Анализ американских пословиц с их метафорическими высказываниями, языковыми клише и формулами подтвердил, что вербализация идеи «*ориентация на будущее*» эксплицируется не только самим подтекстом, но и языковыми средствами-актуализаторами концепта БУДУЩНОСТЬ. К таким средствам относим: 1) грамматические: модальные глаголы («*Everyone who is successful must have dreamed of something*» племя Maricopa), повелительные предложения с экспликацией убеждения адресанта в том, что будет лучше («*Don't be afraid to cry. It will free your mind of sorrowful thoughts*» племя Hopi), предложения с выражением реально выполнимого условия («*If we wonder often, the gift of knowledge will come*» племя Arapaho); 2) лексические: метафоры и метафорические выражения («*If we wonder often, the gift of knowledge*» (дар знаний, который можно приобрести только в будущем) *will come*», «*It is better to have less thunder in the mouth and more lightning in the hand*» племя Apache, «*We will be known forever by the tracks we*

leave («следы», то есть память, которую мы оставим после себя для будущего, племя Cherokee); лексико-семантические средства для создания подтекста: «*We will be known forever by the tracks we leave*» (жизнь нужно так прожить, чтобы оставить о себе хорошую память «tracks»), «*When you were born, you cried and the world rejoiced. Live your life so that when you die, the world cries and you rejoice*» (проживи жизнь так, чтобы после твоей смерти мир плакал, а ты радовался: оппозиция *плакать* : *радоваться* активизирует необходимость жить, работать во имя будущего блага) [9].

Существует мнение, что фольклору чуждо прошлое. Основной идеей многих фольклорных высказываний есть то, что нет смысла отчаиваться, если что-то не получилось в настоящем, поскольку в будущем будет намного лучше. Подтверждением этому приведем примеры реплик, выражающих совет: «*Don't worry about it*», «*Everybody makes mistakes*», «*Never mind about it*», «*Forgive and forget*», «*Forget it*»; пословиц: «*No use crying over spilled milk*», «*Let bygones be bygones*». За такими будто бы простыми словами – глубина смыслов: *забудь, прости, не беспокойся, не расстраивайся* и все наладится. Императивы, приведенные в данных высказываниях, как нельзя лучше передают особенности мировосприятия американцев: призывать к **будущим** действиям, не останавливаться на достигнутом, даже если были совершены ошибки, а напротив, **двигаться** дальше, **ставить** новые цели, идти к ним и **достигать** конечной цели – **успеха**.

Актуализация идеи «*ориентация на будущее*» прослеживается и в американских народных легендах. Так, в легенде «*Paupukkeewis*» герой изображен мужественным и смелым, что вербализовано с помощью эпитетов, модального глагола *must* со значением строгого долженствования: «*A man of large stature and great activity of mind and body found himself standing alone on a prairie. He thought to himself: «How came I here? Are there no beings on this earth but myself? I must travel and see. I must walk till I find the abodes of men»* [7, с. 15]. Так, мужественный, сильный умом и телом герой оказывается в безлюдном пространстве. Но он дает себе установку непременно продолжать свой путь, пока не дойдет до жилища людей. Неоднократно герой употребляет модальный глагол *must*, что вербализирует желание **двигаться** дальше к **достижению успеха** в **будущем**.

В американских небылицах (tall tales) герои для достижения цели совершают нечто необыкновенное, порой совсем нереальное. Доминантными стилистическими приемами здесь выступают гиперболизация и метафоризация: «*One day it was so cold, the sunlight froze as fast as it rose. When Davy Crockett saw daybreak was so far behind time, he grew concerned. «I better strike a little fire with my fingers,» he said, «light my pipe, and travel a few miles to see what's going on.»»* [3, с. 13]. Так, популярный герой американских небылиц Дейви Крокетт, не останавливаясь перед природными трудностями, которые препятствуют его продвижению вперед, не теряет, разжигает огонь и **движется** вперед к **достижению** своей цели.

На примерах из американских пословиц, поговорок, легенд и небылиц мы видим, что доминирование в американском мировоззрении ориентации на будущее находит свое зеркальное отражение в фольклорном дискурсе. Ключевым концептом в анализируемых текстах выступает концепт **БУДУЩНОСТЬ**, который как нельзя лучше актуализирует американскую идею «*ориентация на будущее*». Вербализируется эта идея в фольклорных текстах с помощью лексико-грамматических средств, лексико-семантических средств и стилистических приемов.

Все изложенное выше позволило сконструировать модель идеи «*ориентация на будущее*», которая активизируется посредством концепта **БУДУЩНОСТЬ** в американском фольклорном дискурсе:

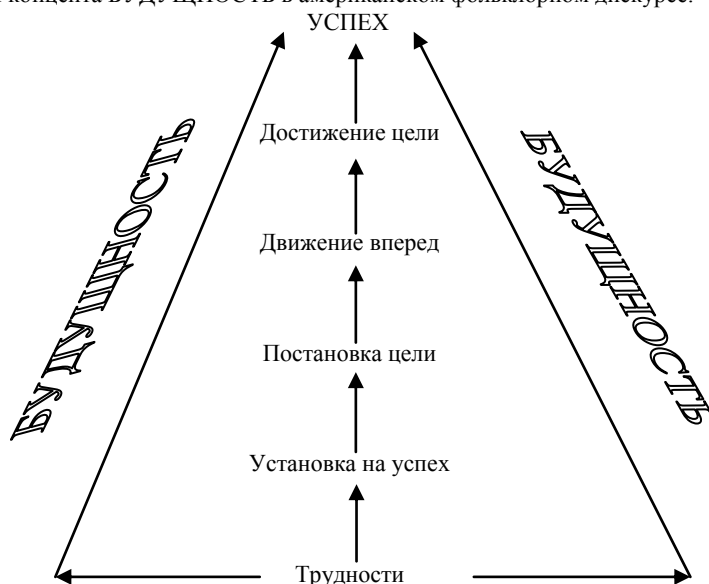

Рис. 1. Обобщенное содержание концепта **БУДУЩНОСТЬ** в американском фольклорном дискурсе

Перспективами нашего исследования считаем проведение сопоставительного анализа средств вербализации концепта **БУДУЩНОСТЬ** в текстах американского и британского фольклорного дискурса.

Источники и литература

1. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. – М.: Флинта, 2009. – 176с.
2. Толстая С. М. Этнолингвистика / С. М. Толстая // Институт славяноведения. 50 лет. – М., 1996. – С. 235-248.
3. American Tall Tales. – New York: Alfred A. Knopf, 1991. – 109 p.
4. Dundes, Alan. Interpreting Folklore / A. Dundes. – Bloomington: Indiana University Press, 1980. – 266 p.
5. Kluckhohn, Florence Rockwood. Dominant and Variant Value Orientations / F. Kluckhohn. – New York: Alfred A. Knopf, 1953. – 349 p.

6. Redfield, Robert. Primitive World View and Civilization. In the Primitive World and its Transformations / R. Redfield. – Ithaca: Cornell University Press, 1959. – 110 p.
7. Thomas, Tom. Folk-Lore and Legends. North American Indian / Tom Thomas. – N.Y. : Black Oyster Publishing Company, 2009. – 103p.
8. Vogt, Evon Z. Modern Homesteaders: The Life of a Twentieth-century Frontier Community / E. Vogt. – Cambridge: Harvard University Press, 1955. – P. 93.
9. [http:// www.addthis.com/bookmark.php=legends of america](http://www.addthis.com/bookmark.php=legends of america)

УДК 811.111'42:165.194(73)

Воробей Н. В.

СПОСОБИ ТА ЗАСОБИ РИТМІКО-СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТІВ АФРО-АМЕРИКАНСЬКОЇ БЛЮЗОВОЇ, ДЖАЗОВОЇ ТА РЕПОВОЇ ПОЕЗІЇ

В статье рассматриваются способы ритмико-синтаксической организации текстов афро-американской поэзии блюза, джаза и рэпа. Выявлено, что для текстов поэзии рэпа характерна когезийная модель стаккато, которая выражается в чередовании рифм, разрыве строк; джаза – стаккато и легато, проявляющаяся в превалировании параллельных конструкций, разных видах повторов, графических приёмов; блюза – глиссандо, формирующаяся при помощи асиндетических связей, алитерации, ассонанса, синонимических вариаций, анафоры, рамочного повтора.

Ключевые слова: блюз, джаз, рэп, синтаксическая конструкция, синтаксическая организация.

У статті висвітлено способи ритміко-синтаксичної організації текстів афро-американської блюзової, джазової та репової поезії. Виявлено, що для текстів репової поезії характерна когезійна модель стакато, яка увиразнюється у чергуванні рим, розриві рядків; джазової поезії – стакато і легато, що проявляється у превалюванні паралельних конструкцій, різних видах повторів, графічних прийомах; блюзової поезії – глісандо, що формується асиндетичними зв'язками, алітерацією, асонансом, синонімічними варіаціями, анафорою, рамковим повтором.

Ключові слова: блюз, джаз, реп, синтаксична конструкція, синтаксична організація.

The article focuses on revealing the ways of rhythmic and syntactic organization of African American blues, jazz and rap poetry. It is maintained that the texts of rap poetry is characterized by cohesive model «staccato» which is expressed by specific combination of rhymes, enjambement; jazz poetry comprises «staccato» and «legato» exposed in parallel constructions, different kinds of repetitions, graphical devices. Cohesive model of glissando is typical for texts of blues poetry formed by asyndetic connections, alliteration, assonance, synonymic variations, anaphora and framing.

Key words: blues, jazz, rap, syntactical construction, syntactical organization.

Афро-американська поезія є частиною літературно-культурної спадщини США. Вона містить естетичну хроніку расової боротьби. Дослідники афро-американської культури Дж. Гебін, Б. Бел, Дж. Вудсон, Т. Роуз, Л. Левайн, Дж. Анна Джойс та інші [4; 6; 7; 9; 10; 11] вважають, що в основі афро-американських поетичних текстів лежать блюз, джаз і реп, що мають витоки з африканської музичної ритуальної традиції. Такі ідеї стали поштовхом для аналізу особливостей синтаксичної організації текстів афро-американської поезії.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю робіт з синтаксису поетичного мовлення на виявлення закономірностей організації ритміко-синтаксичної організації поетичних текстів різних культур: американської (А. В. Стрільчук, Л. І. Белехова [1; 2]), російської (І. Я. Чернухіна [3]) та інших, а також недостатнім вивченням афро-американської поезії.

Отже, **об'єктом** дослідження є особливості синтаксису афро-американської блюзової, джазової та репової поезії, а **предметом** визначено способи й засоби синтаксичної організації поетичних текстів у ракурсі лінгвокогнітивної та лінгвокультурологічної характеристики.

Мета дослідження – виявити способи й засоби синтаксичної організації афро-американської блюзової, джазової та репової поезії. Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) пояснити своєрідність афро-американської поезії; 2) виявити домінантні синтаксичні стилістичні засоби в афро-американській блюзовій, джазовій та реповій поезії; 3) визначити когезійну модель афро-американської блюзової, джазової та репової поезії.

Аналіз ритміко-синтаксичної організації текстів афро-американської поезії виявив суттєві відмінності в їхній синтаксичній організації. У контексті нашої роботи ці відмінності ми спробували пояснити через аналіз лінгвістичних й екстралінгвістичних факторів.

В аспекті жанрології афро-американську поезію поділяють на поезію блюза, джаза і репа (S. Feinstein, Y. Komunyakaa, L. Hughes). Така класифікація текстів афро-американської поезії стала основою нашої *робочої гіпотези*, суть якої полягає у припущенні, що особливості ритміко-синтаксичної організації таких текстів можна представити у вигляді когезійних моделей стакато, легато і глісандо. Когезійна модель поетичного тексту – це низка домінантних ознак віршованого тексту, які відображають його ритм, риму, метрику, превалюючі синтаксичні конструкції, а також синтаксичні зв'язки і відношення між ними. У роботі нами встановлено три способи організації синтаксичних конструкцій та характер їхніх синтагматичних й парадигматичних відношень – рамковий, лінійний та просторовий. Така складна синтаксична організація текстів відбиває етноспецифічне сприйняття та розуміння світу темношкірим етносом.

В афро-американській поезії маркерами *блюза* виступають: 1. **Різні види вигуків** (hollers, shouts): *O, my little Jesus* (Hughes, 17); *O Blues!* (Hughes, 33). 2. **Звертання**: *Sing, O Lord Jesus!* (Hughes, 28). 3. **Імперативні конструкції**, що виражають стогнання, репетування, вигуки: *Save me, Lord! Save me!* (Hughes, 21); *Have mercy, Lord!* (Hughes, 23); *To the glory of God!* (Hughes, 29). 4. **Риторичні питання** із синтаксичною структурою типу «call manner». 5. **Синтаксичні конструкції** типу «питання-відповідь». 6. **Парентеза**. 7. **Повтори**: а) *епіфоричні*; б) *анафоричні*; в) *рамкові*.

В афро-американській блюзовій поезії анафоричні повтори можна представити у вигляді формул: 1) **awx + aux + b + az**, де *a* означає однаковий початок рядка, або строфи, а *w*, *y*, *z* позначають різні центральні та кінцеві елементи строфи; 2) **a + ab**, де *b* є розширенням *a*-конструкції; 3) **a (b, cx, dy) + a (b, cz, e, dw) + a (b, c, f, g, h)**, де *e*, *f*, *g*, *h* є вставними конструкціями. Рамкові повтори як домінантні елементи афро-американських блюзових віршованих

текстів складаються з анафоричних, паралельних конструкцій та їх синтаксичних варіацій. Нами виявлено 11 типів рамкових повторів. Нажаль об'єм статті не дозволяє розглянути приклади різних видів повторів, які є одними із домінантних ознак текстів афро-американської блюзової поезії.

Для текстів афро-американської *джазової* поезії характерні комбінації 11 синтаксичних та графічних засобів.

1. Вертикалізація слова у поетичному тексті, що створює кут на сторінці подібно до куту, в якому розповідач повинен сидіти. Мета цього прийому – уповільнити, зупинити читання, викликати у читача міркування перед тим, як знайти очима вихід на нову фразу [5, с. 4].

2. Екстраінтервалізація (зайвий пропуск між словами у тексті) слугує вирівнюванням дихання між фразами:

Do dodo do do dodododo
Do do do do do
Do do
do
Do

do
(Rushin JPA, 180)

3. Редуплікація (подвоєння морфеми) з **мультиплікацією** (множення літери) та чергування звичайних слів із капіталізованими деавтоматизує, уповільнює процес читання. Висунення номінативних одиниць тексту створює ефект очуднення (В. Б. Шкловський) і у такий спосіб призводить до порушення ритму тексту, до якого призвичаївся читач під час попереднього читання. Такий прийом імітує імпровізовану гру музиканта на саксофоні:

duh duh-duh duh-duh duh
duh duh
duh duh-duh duh-duh duh
duh duh
duh duh-duh duh-duh duh
duh duh
duh Duuuuuuuuuuhhhhhh (Baraka JPA, 4)

4. Капіталізація: а) односкладних слів; б) парентичної конструкції:

She sang Backwater Blues one day:

– 'IT RAINED FO' DAYS AN' DE SKIES WAS DARK AS NIGHT,
TROUBLE RAKEN PLACE IN DE LOWLANDS AT NIGHT.
THUNDERED AN' LIGHTENED AN' THE STORM BEGIN TO ROLL
THOUSAN'S OF PEOPLE AIN'T GOT NO PLACE TO GO.
DEN I WENT AN' STOOD UPON SOME HIGH OL' LONESOME HILL,
AN' LOOKED DOWN ON THE PLACE WHERE I USED TO LIVE.

(Brown JPA, 24)

У наведеному уривку чергування капіталізованої парентичної конструкції здійснено для порушення загального ритму тексту і виділення ритмічного сегменту за допомогою графічного засобу, що нагадує вибухові удари великого барабану. Такий спосіб варіювання ритму імітує імпровізацію стилю джазу.

5. Дефісація рядку (сегментація слів за допомогою тире) передає паузацію і гучність тону виконавця:

Bee – dap – ee – DOOP, dee – ba – dee – BOOP (Brown JPA, 23)

6. Парентеза, що не завершена, відтворює імпровізоване мовлення поета:

you like titi
my sister
who never expressed LOVE
in words (like the white folks always d
she would sit in the corner o
and cry i
everytime n
ah g
got a whuppin

(Knight JPA, 116–117)

7. Відсутність пунктуації у поетичному тексті уподібнюється музичному соло, що веде і спрямовує слухача/читача. Такий прийом створює труднощі у змістовій сегментації висловлень та виділенні правильних акцентів у рядку.

8. Короткі рядки (частіше однослівні) дозволяють читати швидше та виділити кожне слово як перерваний вислів:

Sure,
I'm happy!
Take it away!

Hey, pop!
Re-bop!
Mop!

Y-e-a-h!

(Hughes JPA, 94)

9. Риторичні питання посилюють емоційний тон висловлення, його прагматичний ефект, слугують засобом відтворення роздумів ліричного героя.

10. Анафорико-епіфоричні повтори як поєднання двох видів повторів в одному рядку віршовного тексту – анафори (єдинопочатку) і епіфори (єдинокінця).

11. Наративізація як тенденція до впровадження в поетичний текст оповіді – повісткування про історію, подію у вигляді композиційно-мовленнєвих форм монологу художнього персонажа. У джазовій поезії такий монолог побудовано на чергуванні ритмічної структури висловлень.

Дослідження афро-американської *репової* поезії виявило, що характерною особливістю текстів у стилі реп є принцип «петлі», тобто циклічності ритму [10, с. 70], що досягається порушенням рівноваги за допомогою «розлому» ритму. Ритмічний надлом виражається лінійним та нелінійним членуванням слова з метою його висунення у тексті та створення складної, але чітко вимальованої картини, що нагадує звитий шлях, який символізує тяжку долю.

В афро-американській реповій поезії чітко відокремлюються рими із такими формулами: 1) AABA; 2) ABCA; 3) ABCA + ABVB; 4) AABVCC. Наявність різних видів рим у віршованому тексті визначається тим, що рима репу як структурний засіб коріниться у танці-пісні африканського походження, який виконувався до початку громадянської війни у США [8, с. 26]. Цей танець-пісня супроводжували такі рухи, як постукування долонями по стегнах, грудях під римований текст. Тональні контури, що вживаються в мовленні афро-американця, є доказом збереження африканської мовної тональності та допомагають виконавцю передати приховані смисли висловленого.

Запозичуючи ідею використання музичних термінів для характеристики ритміко-синтаксичної організації віршованого тексту (Л. І. Белехова, А. В. Стрільчук), ми визначаємо синтаксичну структуру текстів афро-американської блюзової поезії як *глісандо*, джазової поезії – *легато і стакато*, репової поезії – *стакато*. Глісандо характеризується переважанням асиндетичних способів зв'язку, наявністю синонімічних варіацій, алітерацій та асонансів. Конвергенція таких засобів сприяє створенню особливого ритму поетичного тексту. Довгі ланцюжки дієслів немов уповільнюють розповідь, надаючи їй монотонності й семантичного напруження. Мета глісандо – передати читачу внутрішній стан поета: сум, страждання. Синтаксична модель легато передбачає зв'язність й компактність упорядкування синтаксичних конструкцій, наявність сполучників, сполучних слів, паралелізму побудови тексту. Натомість стакато передає ідею фрагментарності світу та відокремленості людей, що досягається приховуванням маркерів синтаксичного зв'язку, розривом рядків, чергуванням рими.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення метричних особливостей афро-американської блюзової, джазової та репової поезії.

Джерела та література

1. Белехова Л. І. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти / Л. І. Белехова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 57. – № 838. – С. 20-28.
2. Стрільчук А. В. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та синергетичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Стрільчук Антоніна Вікторівна. – К., 2008. – 242 с.
3. Чернухина И. Я. Элементы организации художественного прозаического текста / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1981. – 115 с.
4. Bell B. W. The Folk Roots of Contemporary Afro-American Poetry / B. W. Bell. – Detroit : BROADSIDE PRESS, 1974. – 80 p.
5. Feinstein S. Jazz poetry: From the 1920s to the Present (Contributions to the Study of Music and Dance) / S. Feinstein. – London : Praeger, 1997. – 216 p.
6. The Furious Flowering of African American Poetry / ed. by J. V. Gabbin. – Charlottesville : The University Press of Virginia, 1999. – 330 p.
7. Joyce J. A. Bantu, Nkodi, Ndungu, and Nganda: Language, Politics, Music, and Religion in African American Poetry / J. A. Joyce // The Furious Flowering of African American Poetry / ed. by Joanne V. Gabbin. – Charlottesville : The University Press of Virginia, 1999. – P. 99-117.
8. Keyes C. L. Rap Music and Street Consciousness (Music in American Life) / C. L. Keyes. – Urbana : University of Illinois Press, 2004. – 336 p.
9. Levine L. W. Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought From Slavery To Freedom / L. W. Levine. – New York : Oxford University Press, 1978. – 544 p.
10. Rose T. Black Noise: Rap Music and Black Culture in Contemporary America / T. Rose. – Middletown: Wesleyan University Press, 1994. – 257 p.
11. Woodson J. Consciousness, Myth, and Transcendence: Symbolic Action in Three Poems on the Slave Trade / J. Woodson // The Furious Flowering of African American Poetry / ed. by J. V. Gabbin. – Charlottesville : The University Press of Virginia, 1999. – P. 154-168.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Hughes – Selected Poems of Langston Hughes. – 1st Vintage classics ed. – New York : Vintage Books, a division of Random House, Inc., 1990. – 297 p.
2. JPA – The Jazz Poetry Anthology / ed. by S. Feinstein, Y. Komunyakaa. – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991. – 320 p.

УДК 82 В-75

Воробьева И. В.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА В ПОСОБИЯХ ПО НАУЧНОЙ РЕЧИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье представлен своеобразный подход к созданию новых учебных пособий, включающих материалы для самостоятельной работы российских студентов технических специальностей при изучении ими научного стиля. Предлагается использование методических приемов, принятых для обучения иностранцев, а также применение экстралингвистических средств, характерных для научных текстов.

Ключевые слова: методика, научная речь, наглядность, реферирование.

У статті представлений своєрідний підхід до створення нових навчальних посібників, що включає матеріали для самостійної роботи російських студентів технічних спеціальностей при вивченні ними наукового стилю. Пропонується застосування методичних прийомів, прийнятих для навчання іноземців, а також застосування екстралінгвістичних засобів, що є характерними для наукових текстів.

Ключові слова: методика, наукове мовлення, наочність, реферування.

An original approach to creation of new manuals including materials for do-it-yourself work of Russian students of technical specialties at studying the scientific style is presented. Application of methodical techniques for training foreigners, and use of extralinguistic means typical for scientific texts is offered.

Keywords: a technique, scientific speech, presentation, the abstracting.

Перед современной методикой преподавания русского языка и культуры речи в техническом вузе в ряду других стоит такой важный вопрос, как методически целесообразное создание учебников и учебных пособий – основных средств в процессе обучения. В настоящее время в связи с существенным снижением уровня подготовки по русскому языку абитуриентов технических вузов и весьма ограниченном объеме аудиторных часов для обучения студентов научной речи, серьезное внимание должно быть обращено на самостоятельную работу студентов. В связи с этим необходимо создание новых учебников и учебных пособий, ориентированных на специфику этой работы.

Как показал анализ учебников, изданных за последние 15 лет [3], единого подхода к отбору и последовательности подачи учебного материала по научному стилю речи для студентов-нефилологов в настоящее время не выработано [2,6 – 12], что существенно влияет на результаты федерального тестирования по данной дисциплине.

Цель данной статьи – предложить способы предъявления и последовательности изложения учебного материала при изучении научной речи студентам технического вуза в условиях ограниченного количества аудиторных часов с учетом возросшего внимания к самостоятельной работе учащихся. Для повышения эффективности изучения учебного материала предлагается использовать методические приемы, характерные для обучения иностранцев русскому языку, а также присущие научным текстам экстралингвистические средства.

Для обучения студентов строительных специальностей научному стилю речи на кафедре «Русский язык» Московского государственного университета путей сообщения был разработан комплекс учебных пособий, позволяющий в условиях недостатка учебных часов познакомить учащихся с особенностями данного функционального стиля русской речи, а также предоставить им возможность на практике закрепить полученные знания. Учебный комплекс содержит материал, представляющий собой продолжение программы базового курса «Русский язык и культура речи: стили и нормы», изучаемый на первом курсе.

Комплекс состоит из двух учебных пособий: «Научная речь» [4] и «Научная речь: материалы для самостоятельной работы» [5], из которых первое посвящено освоению основных особенностей научного стиля речи, а второе содержит дополнительные материалы для самостоятельной работы при их освоении студентами.

В пособии «Научная речь» освещаются вопросы становления и функционирования научного стиля русской речи, изложены его теоретические основы и представлены упражнения, формирующие практические навыки владения актуальными для студентов жанрами. Особое внимание уделяется реферату (учебному реферату). Представлены также рекомендации по подготовке и оформлению устной научной речи. Основной задачей при создании данного учебного пособия было сочетание широты охвата учебного материала с компактностью изложения и доступностью для студентов технических специальностей.

Структура учебного пособия отражает систему подачи и отработки учебного материала, представленного в рабочей программе по этой дисциплине, и включает три раздела: «Научный стиль речи и его основные особенности», «Письменная научная речь», «Устная научная речь».

В первом разделе рассматривается начало формирования языка русской науки с петровских времен до конца двадцатого века. Представлены его основные функции, главные свойства, специфический способ изложения материала, подстили, подязыки и основные жанры данного функционального стиля. Уделяется внимание языковым и структурным особенностям научного произведения, его композиции и рубрикации, темой и подтемой. Студентов знакомят с функционально-смысловыми типами речи, методами логической организации научного текста, типами связи предложений в абзаце.

В разделе «Письменная научная речь» учащиеся получают информацию об особенностях письменной научной речи. В нем дается представление об основных жанрах, первичных и вторичных; рассматривается конспект с точки зрения его сущности, назначения и видов, содержатся краткие рекомендации по его составлению; дается представление об аннотации, ее видах, структуре и критериях написания. Особое внимание уделяется такому, актуальному для студентов жанру, как реферат. При этом классификация учебных рефератов соотнесена с классификацией научных рефератов. Представлены их особенности, основные требования к ним, структура и критерии их оценки.

В научных рефератах различаются: информативный и индикативный рефераты (по полноте изложения информации); монографический и обзорный (по количеству реферируемых источников) [6]. Учебные рефераты, представляющие наибольший интерес для студентов, кроме того, подразделяются на: репродуктивный и продуктивный (по наличию критической оценки первоисточника); реферат и реферативное сообщение (по письменной или устной форме представления) [3]. В пособии содержатся ссылки на классификации учебных рефератов, имеющиеся в учебниках других авторов и ориентированные на конкретные научно-методические задачи [8, 9, 10, 11, 12].

Учащимся предоставляется возможность познакомиться с научными реферативными журналами Института научной информации по общественным наукам Российской академии наук (РЖ ИНИОН РАН) и Всесоюзного института научной и технической информации Академии наук (РЖ ВИНТИ) и их спецификой.

В третьем разделе «Устная научная речь» рассмотрены основные характеристики устной научной речи, общие принципы ее построения и этапы подготовки, приемы переработки письменного текста в письменную заготовку устного выступления, общие принципы построения выступления, виды планов, система аргументов, логические формы изложения, рекомендации по исполнению.

Пособие снабжено текстами для реферирования и аннотирования, представляющими профессиональный интерес для студентов, и контролирующими тестовыми заданиями, которые могут быть использованы для самопроверки. Имеется приложение, содержащее наиболее частотные языковые средства, необходимые для написания аннотаций и рефератов.

Обучение данного контингента учащихся носит практическую направленность, поэтому в задачи курса не входило ознакомление студентов со всем многообразием современных лингвистических подходов к анализу рассматриваемых теоретических вопросов. В нем нашел отражение базовый учебный материал, представленный в Федеральной программе, который в первую очередь подлежит тестовому контролю.

Второе учебное пособие «Научная речь: материалы для самостоятельной работы» ориентировано на самостоятельную работу, как носителей языка, так и на тех, для кого русский является вторым языком, и предназначено для более углубленного изучения научного стиля речи на базе учебного пособия «Научная речь». Его основной целью является обучение студентов извлечению из научных текстов нужной информации, ее компрессии и правильной организации собственных письменных и устных высказываний в рамках учебно-научного подстиля.

Современные студенты в силу объективных причин (недоработки средней школы и т. д.) демонстрируют недостаточный уровень владения научным стилем родного языка. В первую очередь это касается связной речи: построения собственного научного высказывания устного (при ответе на зачетах и экзаменах) и письменного (учебного реферата, курсовой и дипломной работы). Особого внимания требуют российские студенты, для которых русский язык не является родным. Поэтому в пособие введены методические приемы, свойственные обучению русскому языку иностранных учащихся.

Пособие состоит из четырех разделов: «Компрессия научного текста», «Логическое построение научного произведения. Типовые тексты», «Репродукция связного научного текста» и «Обучение реферированию и аннотированию».

Учебный материал раздела «Компрессия научного текста» направлен на развитие навыков выделения в тексте основной информации путем его сокращения. В нем представлены приемы компрессии научного текста, используемые при обучении иностранцев русскому языку и предназначенные в основном нерусским студентам. Он содержит большое количество языковых упражнений, что позволяет индивидуализировать обучение, выбрав для каждого студента необходимые именно ему дополнительные задания.

Учебный материал раздела «Логическое построение научного произведения. Типовые тексты» поможет студентам лучше ориентироваться в структуре научного текста для последующего реферирования первоисточников или построения собственного научного высказывания. Типовые научные тексты, представляющие собой типы высказываний, отражают наиболее общие темы учебно-профессиональной сферы общения [1 и др.] и давно с успехом применяются при обучении иностранцев русской научной речи. Учитывая, что надындивидуальный характер научного текста стремится к единообразию как языковому, так и структурному, студентам предложено ознакомиться с основными семью типовыми текстами: 1) описание науки, 2) описание материала, вещества (прибора, устройства), 3) определение понятия (термина), 4) описание явления, 5) описание процесса, 6) описание проблемы, 7) описание научного исследования. Анализируется, представленная в них последовательность расположения смысловых частей текстов того или иного типа с учетом вариантов.

В разделе имеются образцы типовых текстов, снабженные упражнениями на вычленение смысловых частей текста, анализ их расположения, соответствия абзацному членению в рамках тем и подтем.

Затем для рассмотрения предложены тексты, представляющие собой гибрид из нескольких основных типовых текстов. Например, начало текста может быть рассмотрено как описание явления, а затем текст перерастает в описание проблемы с характерными смысловыми частями, и студентам предлагается найти эти части и определить, где проходит граница между описанием данного явления и проблемой, в которую оно перерастает.

Параллельно отрабатывается компрессия информации смысловых частей первоисточников.

Раздел «Репродукция связного текста» направлен на работу по построению связного научного высказывания, в том числе с помощью опорно-продуктивной наглядности (задания для нерусских студентов обозначены звездочкой *).

Текстами для репродукции служат адаптированные тексты учебников для средней школы по физике и химии, содержание которых уже известно учащимся, что дает возможность сосредоточиться на языковых задачах. В данном разделе применяются тексты учебно-научного подстиля.

Раздел «Реферирование и аннотирование научного произведения» содержит оригинальные научные тексты на темы строительства и экологии, опубликованные в научных журналах и сборниках (научно-популярные тексты не использовались). Формулировки заданий направлены на формирование у студентов навыков и умений составления планов, вычленения основной информации абзаца или группы абзацев и письменного оформления справочной аннотации, информативного и индикативного рефератов (монографических и обзорных). Предназначенные для написания обзорных рефератов тексты могут быть при необходимости использованы для составления монографических рефератов и аннотаций с соответствующими заданиями. По своей тематике они представляют интерес для данного контингента учащихся.

В каждом разделе имеется презентующий учебный материал и большое количество разнообразных тренировочных упражнений, обязательность и факультативность которых определяется учебным планом данной дисциплины и конкретными методическими задачами.

Широко применяется присущий научным текстам учебный рисунок в различных обучающих функциях: а) как семантизирующей и комментирующей научный текст; б) как основы для построения студентами собственного высказывания в опорно-продуктивной функции (репродукция и продукция).

Что касается контроля самостоятельной работы учащихся, то, по-видимому, одни только тесты не могут быть достаточны при оценке отработанных навыков и умений, т. к. в русской научной речи одна и та же мысль может быть выражена по-разному. То же можно сказать и о построении целого текста. Поэтому участию преподавателя в оценке правильности научной речи студентов альтернативы пока нет.

Таким образом, представленный в учебном комплексе подход к отбору и последовательности подачи учебного материала с разделением его на аудиторную и самостоятельную работу позволяет индивидуализировать процесс обучения путем выбора нужных тем и упражнений для отработки их дома. Этот подход дает студентам технических специальностей возможность более эффективно использовать учебное время для языковой тренировки и поможет в решении стоящих перед ними практических задач.

Источники и литература

1. Бахтина Л. Н., Кузьмич И. П., Лариошина Н. М. Обучение реферированию научного текста. – М.: МГУ, 1988. – 119 с.
2. Бельчиков Ю. А. Практическая стилистика современного русского языка / Бельчиков Ю. А. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2007. – 424 с.
3. Воробьева И. В. Проблемы минимизации учебного материала при обучении научной речи студентов технических специальностей // Научн. журнал «Культура народов Причерноморья», ISSN 1562-0808, № 168 т.1. – Симферополь, 2009. – С.138-141.
4. Воробьева И. В., Лукашова Т. А. Учебное пособие. Научная речь. – М.: МИИТ, 2010. – 131 с.
5. Воробьева И. В., Лукашова Т. А. Учебное пособие. Научная речь: материалы для самостоятельной работы. (Принято к опубликованию в 2010 г. – М.: МИИТ. – 124 с.).
6. Демидова А. К. Пособие по русскому языку. Научный стиль. Оформление научной работы / Демидова А. К. – М.: Русский язык, 1991. – 201 с.
7. Русский язык и культура речи: Учеб. для вузов / Дунев А. И., Дымарский М. Я., Ефремов В. А. и др.; под ред. В. Д. Черняк. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2006. – 496 с.
8. Колесникова Н. И. От конспекта к диссертации. Учебное пособие / Колесникова Н. И. – М.: Флинта, 2003. – 288 с.
9. Кузнецова Н. В. Русский язык и культура речи: Учебник / Кузнецова Н. В. – 2-е изд., испр. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2008. – 368 с.
10. Культура русской речи: Учебник для вузов / под ред. Л. К. Граудиной и Е. Н. Ширяева. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – 560 с.
11. Трофимова Г. К. Русский язык и культура речи. Курс лекций / Трофимова Г. К. – М.: Флинта, 2004. – 160 с.
12. Русский язык для студентов-нефилологов: Учебное пособие / Федосюк М. Ю., Ладыженская Т. А., Михайлова О. А., Николина Н. А. – М.: Флинта, 1997. – 256 с.

УДК 811.161.2:81'373

Гапсєва І. М.

ЕСТЕТИКА ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

В статье описываются средства поэтического языка шестидесятников, которые используются ими для реализации эстетической функции языка на уровне синтаксиса и которые традиционно выделяются языковедами. Внимание направлено на языковые сообщения с повторениями, с нарушениями расположения частей внутри синтаксической конструкции или же связанные с изменением объема высказывания. Предмет заинтересованности тут также составляют вопросительно-риторические предложения в поэтическом тексте, эффективность которых – в использовании синтаксических единиц с яркой эмоциональной окрашенностью.

Ключевые слова: однородность, парцелляция, эллипсис, риторические конструкции.

У статті описано засоби поетичного мовлення шістдесятників, котрі використовуються ними задля реалізації естетичної функції мови на рівні синтаксису і які традиційно виділяються мовознавцями. Увага спрямована на мовленнєві повідомлення з повтореннями, із порушеннями розташування частин всередині синтаксичної конструкції чи пов'язані зі зміною обсягу висловлювання. Предметом зацікавлення тут також є питально-риторичні речення в поетичному тексті, ефективність яких – у використанні синтаксичних одиниць, що мають яскраву емоційну забарвленість.

Ключові слова: однорідність, парцеляція, еліпсис, риторичні конструкції.

In article means of a poetic diction of men of the sixties which are used by them for realization of esthetic function of language at level of syntax and which are traditionally allocated linguists are described. The attention is directed on language messages with repetitions, with infringements of an arrangement of parts in a syntactic design or connected with change of volume of the statement. An interest subject here interrogatively-rhetorical offers in the poetic text also make, which efficiency – in use of syntactic units with bright emotional dyeing.

Key words: uniformity, parcellation, ellipsis, rhetorical designs.

Питання, пов'язані з естетикою мовлення та мовною експресією на її ґрунті, вже частково розглядалися такими українськими та російськими мовознавцями, як М. Бахтін, О. Галкіна-Федорук, А. Горбунов, І. Грицютенко, П. Дудик, С. Єрмоленко, В. Ковальов, Б. Ларін, О. Потебня, В. Русанівський, В. Чабаненко, А. Чичерін та ін. Звертаючись до появи мовленнєвої експресії на ґрунті естетичності, досліджуємо це на матеріалі мови поезій шістдесятників. Наше дослідження спирається в основному на поезії Миколи Вінграновського [1], Івана Драча [4], Ліни Костенко [5], Бориса Олійника [6], Дмитра Павличка [8] та Василя Симоненка [10].

Мета роботи полягає у тому, щоб з'ясувати, чи здатні поезії шістдесятників, завдяки їх синтаксичній структурі, задовольнити естетичні почуття читачів (слухачів). Задля цього вважаємо необхідним дослідити емотивно-естетичний вплив повідомлення на реципієнта. Наша зацікавленість стосується індивідуального погляду поетів-шістдесятників на синтаксичний лад версифікаційного мовлення, який виявляє себе в процесах інтонаційно-сислового розчленування цілісного повідомлення й спрямований на зміну в синтагматичному типі оповіді. Для досягнення мети першорядну роль відіграють описовий та аналітичний методи дослідження виразально-зображальних засобів тексту. Допоміжними є метод лінгвістичного спостереження та семантичного аналізу. У написанні статті задіяні праці таких українських та зарубіжних дослідників як: О. Галкіна-Федорук [2], Л. Донецьких [3], Л. Оліфіренко [7], Н. Пасік [9], В. Чабаненко [11], Р. Якобсон [12] та ін.

Розглядаючи поезію як складову частину лінгвістики, Р. Якобсон [12] виокремлює основним питанням засоби, завдяки яким мовленнєве повідомлення набуває ознак витвору мистецтва. Він наполягає на тому, що будь-яке висловлювання є цілеспрямованим, однак цілі можуть бути досить розбіжними. Відповідність між використаними засобами та бажаним ефектом є проблемою, якою переймаються дослідники різних типів мовленнєвої комунікації.

Досліджуючи синтаксичний рівень організації тексту, Н. Пасік зауважує, що експресивна синтаксична одиниця – це варіант, модифікація нейтральної, інваріантної синтаксичної одиниці. Зіставлення конкретного текстового речення з абстрактною моделлю речення дає змогу дійти висновку про ступінь експресивності конструкції: чим більше відхилень, тим більше експресії [9, с. 139]. Серед засобів поетичного мовлення, котрі використовують шістдесятники задля реалізації естетичної функції мови на рівні синтаксису і які традиційно виділяються мовознавцями, нашу увагу привернули мовленнєві повідомлення на основі повторень, так само ті, що побудовані із порушенням розташування частин всередині синтаксичної конструкції та пов'язані зі зміною обсягу висловлювання. Предметом зацікавлення тут також є питально-риторичні речення в поетичному тексті, ефективність яких – у використанні синтаксичних одиниць, що мають яскраву емоційну забарвленість.

Повним повідомленням поетичні рядки стають, коли автор залучає до їхнього створення різні повтори, найінформативнішими серед яких є однорідність членів речення. Завдяки зосередженню уваги на різних предметах, ознаках, діях нагромаджується та конденсується актуальна інформація, що увиразнює художнє мовлення, розгортаючи текстове тематичне поле. Зокрема, Н. Пасік визнає, що "акумуляція дієслівної однорідності сприяє відтворенню енергії дії, прикметникової однорідності – відтворенню домінуючих ознакових характеристик, іменникової однорідності – підкресленню обширної предметної реми, масштабності зображуваного" [9, с. 144]. Слушність цих зауважень підтверджують і приклади з поезій шістдесятників: *Трудяться важко на цім суходолі / Руки, / Мислі, / Мрії, / Слова. / Тільки в твоїй неприборканій долі / Час ожива* [8, с. 308-309] – іменникова однорідність сприяє підкресленню предметної реми; *Люблю я бистрину життя, / Прозору, проривну, глибоку* [8, с. 155] – прикметникова однорідність передає спокійні, врівноважені, гармонійні образи. Своєрідність митців 60-х років не лише в розмаїтті виражальних засобів, їхня творчість позначена багатоплановістю, поліфонійністю, "інтелектуальністю образу", зокрема і одночасним застосуванням іменникової, прикметникової, дієслівної однорідності. З цього погляду виразними видаються рядки Миколи Вінграновського: *Учора ще я в цьому колі жив, / Я думав: що ж міщани, ну, міщани, / Із пледями, торшерами, борщами, / Вареннями з малин, суніць, ожин, / З лимонів, клюкв, смородин, абрикосів, / Із райських яблук, аличі, брусниць, / Айви, кизилу, сливи, полуниць, / З вишень японських, горобин московських, / Із київського місяця і зір, / Варення із повітря, / з неба, / з моря – / Не хочете?* [1, с. 136]. Тут два ряди морфологічних іменників у прикметниковій синтаксичній позиції (*пледями, торшерами, борщами, вареннями та малин, суніць, ожин, лимонів, клюкв, смородин, абрикосів, яблук, аличі, брусниць, айви, кизилу, сливи, полуниць, вишень, горобин, місяця, зір, повітря, неба, моря*) за рахунок накладання іменникової і прикметникової семантики творять об'ємний і дуже емоційно насичений образ міщанства. Поезія Бориса Олійника також поєднує кілька рядів однорідності, яка описує простір, час, учасників подій, форму діяльності та ін.: *В колонах. / Поротно. / Крізь попіл, і бронзу, і мармур. / З непам'яті, / з пам'яті, / з виру морського і суші / Солдати, / матроси, / єфрейтори і командарми / Суворо / проходять / повз нас, і грядущих, і суцих. / Проходять / поротно / в погонах, у личках, в петличках. / Біжать до воріт / матері, наречені, дружини. / І дивляться, / дивляться в лиця, / як злякані птахи, / Шукають, питають: / хто мужа, / хто брата, / хто сина* [6, с. 171]. Так, іменники обставини місця показують, що дія відбувається повсюдно (*крізь попіл, бронзу, мармур, з непам'яті, з пам'яті, з виру морського і суші*), іменники в підметовій позиції створюють враження масовості, всеохоплюваності діячів. Умовно їх можна поділити на чоловічу (*солдати, матроси, єфрейтори, командарми*) та жіночу (*матері, наречені, дружини*) групи. Залучивши до подій таку кількість персонажів, автор примушує ці маси рухатися із прискоренням, створивши динаміку дієслівною однорідністю, на яку накладається градація і лексичний повтор (*проходять, проходять, біжать, дивляться, дивляться, шукають, питають*). Емоційно посилює синтаксичну конструкцію фольклорне порівняння (*дивляться в лиця, як злякані птахи*).

Семантичну основу багатьох виразів у межах досліджуваного матеріалу становить актуалізація окремих елементів речення шляхом їх парцелювання, що допомагає виділити різні предмети та явища з потоку мовлення: *Довіра – звір полоханий, втече. / Він любить тиху паморозь дистанцій. / Він любить час. Хвилини. Дні. Роки. / Він дивний звір, він любить навіть муку. / Він любить навіть відстань і розлуку, / Але не любить на плечі руки* [5, с. 82]. При звичайній побудові речень інформація, закладена в контексті, сприймається як перебіг думок, перерахування фактів, парцелювання ж окремих елементів висловлення дозволяє комунікативно виокремити певні відрізки змісту, створюючи градаційне, асоціативне нарощування образу: *Усе розтрисав на великій дорозі, / Стою на святому на сивім порозі, / Хвилини замерли. Стоять. Не течуть* [4, с. 210]; *Ти, вседержателю в небі, на морі і суші, – / Хлібе єдиний для всіх поколінь і світів, / День мій грядущий, / день проминулий і суцільний / Благослови. І освяти. І освіти* [6, с. 158]. Члени речення, що зазнають відокремлення, репрезентовані переважно такою моделлю: у базовому компоненті (Б) залишається узагальнювальне слово, а інші однорідні складові частини подаються окремими парцелятами (П), наприклад: *Я розумію світло* (Б-1). *Це – душа* (П-1). *Любові й космосу глибини* (П-2). *Жертва* (П-3). *Блиск* (П-4) *розуму. Благословіння* (П-5) *миру. Палання* (П-6) *рук. Веселощі* (П-7) *трави. / А що таке темно-ти* (Б-2)? *Я не знаю. / Можливо, це – самотність печалі* (П-1). *Дух каменя* (П-2). *Жало злоби* (П-3). *Липкі / Пов'язки мумій* (П-4). *Заздрість* (П-5) *ненаситна* [8, с. 481].

Наступна група синтаксичних одиниць пов'язана з різними трансформаціями обсягу висловлювання. Нашу увагу привернули еліipsis та замовчування. Так, еліптичні конструкції з їхньою високою акцентною, інтонаційною та смисловою концентрацією, зумовленою різким скороченням довжини речення, реалізують авторську суб'єктивну модальність, не допускаючи варіативності, чітко й суворо спрямовуючи читачку реакцію [7, с. 11]. Втрачаючи конкретний зміст, фраза стає своєрідним натяком, за яким читачеві (слухачеві) вже самому доводиться домислювати її можливе значення. Найчастіше поети вдаються до пропусків присудка, що надає висловлюванню різкості та рішучості: *Слово – на чати! / Спати забудь! / Будем стрічати / Всяку паскудь. / Зрада тут буде / Рватись вперед – / Кулю – у груди, / В серце – багнет!* [8, с. 140].

На відміну від еліптичних конструкцій, у тексті із замовчуванням декотрої інформації пропускається щось дуже суттєве й від цього невисловлена думка набуває більшої значущості, а то й багатозначності, порівняно з тим, якщо була б відверто озвучена. У ролі сигналу замовчування автори використовують три крапки, незакінченість синтаксичної структури або різкий перехід від однієї думки до іншої: *Відлебеділа, ніби мить, / Як дивен сон – поза літами. / А щось болють... / А щось болють... / А що болють – позамітало. / Все перегірко на полин. / Було. Забулось. Не збулося... / А щось болють... / А щось болють... / А що болють – те знає осінь* [6, с. 289]. Функції синтаксичних одиниць цієї групи пов'язані з активізацією життєвого, мистецького, культурно-історичного досвіду адресата та є комунікативно-змістовними.

Останню групу синтаксичних утворень складають риторичні висловлювання у формі питань та окликів. Їхня мета – посилення виразності мовлення, що досягається за рахунок використання синтаксисом з яскравою емоційною забарвленістю та відповідним інтонуюванням.

У питальних реченнях інтонаційно й наголошено стверджується або спростовується те, що міститься у запитанні. Саме в протиріччя синтаксису та інтонації – сенс впливовості таких висловлювань. Найчастіше риторичні питання ставляться з метою афористичного узагальнення очевидної думки: *Як зберегти в собі цю душу / в глобальнім клекоті біди? / Кити хоч викидаються на сушу. / А людству викидатися куди?* [5, с. 541]; *А тут, а тут,*

де все тривога й щем, / Де до душі душа притислася і хоче / Іще, іще!.. але куди ж іще?.. [1, с. 391]. Діалогічність риторичних зворотів цілком умовна і використовується в поетичних творах для індивідуалізації та емоційного увиразнення мовлення, привертання особливої уваги до певних аспектів зображуваних явищ: *Та до кого ж я літатиму, / Кому в очі заглядатиму, / Кому квіти-самоцвіти / По долинах розстилалатиму? / Відкіль тебе ж викликати? / Чи то з рути? Чи то з м'яти? / Чи з глибокої могили, / Де барвінки хрест обвили?* [4, с. 78]. Велика кількість риторичних питань у поезіях шістдесятників свідчить про їхнє бажання спілкуватися із народом – уявним адресатом – своєю творчістю впливати на його свідомість та підсвідомість, надихати, змушувати замислюватися над різними питаннями дійсності та за допомогою поетичних підказок знаходити правильні відповіді.

Риторичний оклик є емоційно забарвленим реченням, де емоції, навіть ті, що не виражені лексичними та синтаксичними засобами, обов'язково виражені інтонаційно: *Як це все буденно! / Як це звично! / Скільки раз це бачила Земля!* [10, с. 137]; *Все нижче відсоток, рокований на помилки. / І так неймовірно зроста / їхня вартість!* [6, с. 121]. У Василя Симоненка знаходимо невеликий вірш, уміщений в єдиному риторичному оклику: *Як не крути, / на одне виходить, / слід би катюгам давно зазубрить: / можна прострелити мозок, / що думку народить, / думки ж не вбить!* [10, с. 114]. Поєднуючи риторичні питання, звертання й оклики в одному висловлюванні, адресант змішує їхні функції й таким чином подвоює впливовість: *І хтось питає тихо: земле, спиши? / Уже спочила? Дай води з криниці!* [1, с. 70]; *Їх би за трати! Їх би до суду! / Їх би до карцеру за розбій! Доказів мало??? Доказом будуть / Лантухи вкрадених вір і надій* [10, с. 215]. Оклична інтонація надає виразу беззаперечного твердження та дозволяє упередити читача (слухача) сумніви.

Отже, елементи запропонованих синтаксичних груп активно впливають на адресата, нав'язуючи йому власне світобачення, та позбавляючи можливості самостійно оцінювати якісь предмети, події та явища. Експресивність на синтаксичному рівні сприяє звільненню від негативних емоцій, душевному спустошенню через енергійність викладу інформації, яка досягається засобами однорідності, еліптичності, парцеляції, окличності та градації. Суттєвим також вбачаємо те, що, актуалізуючи якісь компоненти висловлення, адресант посилює впливовість тексту, формує громадську думку й навіть світобачення адресата.

Подальші дослідження в цьому напрямку можуть стосуватися естетичного впливу на адресата різнорівневих мовних засобів, як-от лексичних, дериваційних, фонетичних, морфологічних. Також можна простежити співвідносність емоційного й експресивного в поетичній мові та конкретні виходи її у сферу виразових засобів через систему тропів, стилістичних фігур і прийомів.

Джерела та література

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3 т. / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – (Серія "Маєстат слова"). – Т. 1: Поезії. – 2004. – 400 с.
2. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // Сборник статей по языкознанию / Е. М. Галкина-Федорук. – М., 1958. – С. 103-124.
3. Донцких Л. И. Эстетические функции слова / Л. И. Донцких. – Кишинёв: Штиинца, 1982. – 156 с.
4. Драч І. Ф. Вибрані твори: у 2 т. / І. Ф. Драч. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 1: Поезії. – 1986. – 351 с.
5. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
6. Олійник Б. І. Вибрані твори: у 2 т. / Б. І. Олійник. – К.: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2005. – Т. 1: Вірші. Поєми. – 2005. – 608 с.
7. Оліфіренко Л. В. Мовна естетика поезії Василя Стуса: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. В. Оліфіренко. – Донецьк, 2002. – 24 с.
8. Павличко Д. В. Твори: у 3 т. / Д. В. Павличко. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1: Поезії. – 1989. – 501 с.
9. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навчальний посібник для студентів філологічного факультету / Н. М. Пасік. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 206 с.
10. Симоненко В. А. Твори: у 2 т. / В. А. Симоненко. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – Т. 1: Поезії. Казки. Байки. 3 неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи. – 2004. – 424 с.
11. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
12. Якобсон Р. О. Работы по поэтике / Р. О. Якобсон. – М.: Прогресс, 1987. – 460 с.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81' 373.21

Гаража М. Н.

МІСЦЕ СВІТСЬКОГО ДИСКУРСУ В ДИХОТОМІЇ ФАТИЧНИЙ – ІНФОРМАТИВНИЙ ДИСКУРС

Статья направлена на изучение проблемы дискурса и его классификаций. Автор описывает основные принципы классификации, подает позицию светского дискурса в дихотомии фатический – информативный дискурс.

Ключевые слова: дискурс, фатический дискурс, информативный дискурс, речевой жанр, светская беседа.

Стаття спрямована на висвітлення проблеми дискурсу та його класифікацій. Автор описує основні принципи класифікації, подає позицію світського дискурсу у межах дихотомії фатичний – інформативний дискурс.

Ключові слова: дискурс, фатичний дискурс, інформативний дискурс, мовний жанр, світська бесіда.

The given article focuses on the problem of topical issues in linguistics – discourse and its classifications. The author describes basic principles of classification, gives the position of society discourse in a correlation phatic – make-know discourse.

Key words: discourse, phatic discourse, make-know discourse, speech genre, society conversation.

Огляд дискурсивно орієнтованих робіт свідчить не лише про їх значну кількість, а й про вагомий здобуток в галузі дискурсології. Наукові розвідки учених-лінгвістів досить багатоаспектні. У сучасних когнітивно-дискурсивних студіях увага зосереджується передовсім на теоретико-прикладних проблемах дискурсу: від активної полеміки щодо трактування номінації *дискурс*, до системного та ґрунтовного аналізу його окремих різновидів. Зазначені здобутки вітчизняних та зарубіжних мовознавців [Див. роботи М. Л. Макарова, Н. Д. Арутюнової, З. Я. Тураєвої, В. З. Дем'янка, О. Г. Ревзіної, Е. А. Селиванової, Л. Е. Бессонової, А. Д. Белової, В. І. Карасика, Ю. С. Степанова, Ф. С. Бацевича, К. С. Серажим] не виключають можливостей подальшого дослідження, а є лише

поштовхом для появи нових наукових розвідок та зрушень. Сучасний лінгвістичний аналіз дискурсу передбачає заповнення лакун, однією з яких є проблема типологічної диференціації останнього. Питання про класифікацію, типи та різновиди виходить на перший план. Поява та функціонування значної кількості різноманітних класифікацій детермінується множинністю показників та критеріїв, покладених в їх основу. Відсутність єдиної загально визначеної думки обумовлює актуальність нашої розвідки, спрямованої на часткову систематизацію наявних типологій дискурсу в межах загальної дискурсивної парадигми. При цьому в центрі дослідження – світський дискурс як його специфічний різновид.

Метою статті є аналіз основних підходів до проблеми типології дискурсів, виокремлення в цій системі світського дискурсу як специфічної цілеспрямованої комунікативної дії. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення конкретних завдань:

- окреслення таксономії дискурсу з урахуванням класифікаційних параметрів, використаних у процесі типологізації;

- визначення місця світського дискурсу у межах дихотомії *фатичний – інформативний дискурс*.

Услід за Т. Ван Дейком, котрий пропонує уживати номінацію «дискурс» широко (як комплексну комунікативну дію), отожднювати дане поняття з текстом, конкретним мовленнєвим актом, типом мовлення або його жанром, а також інтерпретувати як соціальну формацію, комунікативну подію між мовцем та реципієнтом (слухачем, спостерігачем) у процесі комунікативної діяльності у конкретному часовому та просторовому контексті» [7, с. 118], уважаємо дискурс складним комунікативним явищем, що формується за участі адресата й адресанта, якому притаманні комунікативно-прагматичні ознаки і який реалізується найчастіше у вербальній формі. Світський дискурс (далі – СД) закономірно постає цілеспрямованою комунікативною дією, зумовленою специфікою вербальної взаємодії комунікантів, детермінується ситуацією спілкування, локутивною інтенцією підтримання психологічного комфорту учасників інтеракції, що супроводжується дотриманням ряду комунікативних стратегій і тактик.

Варіативність дефініцій дискурсу накладається на його видове розмаїття. «Створення типології дискурсів, які обслуговують суспільство, має велике теоретичне і прикладне значення. Така типологія, з одного боку, дозволила б ширший огляд мови як багаторівневої ієрархічної динамічної системи у функціонуванні, а з іншого – повніше її розуміння як засобу комунікації, що знаходить свій вияв у дискурсивно-текстовій діяльності» [4, с. 14]. Дана проблематика стала об'єктом вивчення у наукових розвідках як вітчизняних (Ф. С. Бацевича, А. П. Загнітко, К. С. Серажим, Г. М. Яворської), так і зарубіжних (Т. Ван Дейка, М. Фуко, Й. Хабермаса, Г. Я. Солганника, М. Л. Макарова, А. Д. Белової, Н. Д. Арутюнаної) лінгвістів. Їх висновки часто різняться через нетотожність критеріїв, покладених в основу тієї чи іншої класифікації. Так, дослідниця А.Д. Белова пропонує типологізувати дискурс з урахуванням сфери функціонування і характеру комунікації і відповідно виділяє академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, педагогічний, рекламний, релігійний, риторичний, дискурс сімейного спілкування, медичний, юридичний. За характером комунікації – спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, дитячий, дискурс підлітків, людей похилого віку, аргументаційний, конфліктний, авторитарний, лайливий [3, с. 78].

У дискурсивно орієнтованих працях К. С. Серажим окреслено та проаналізовано комунікативно зумовлені види дискурсу [11, с. 34]. Таксономія Г. Г. Почепцова вибудована з урахуванням специфіки мовлення в контексті певного дискурсу та особливостей символічного відображення комунікативної ситуації. Як наслідок за Г. Г. Почепцовим функціонують теле- і радіо дискурс, газетний, театральний, кіно дискурс, літературний, дискурс у сфері «набліж релейшн», рекламний, політичний, тоталітарний, неофіційний, релігійний, неправдивий, ритуальний, етикетний, фольклорний, міфологічний, святковий, невербальний, міжкультурний, візуальний, ієрархічний, іронічний [10, с. 75]. Г. М. Яворська класифікує дискурс, ухвалюючи сферу його побутування (науковий, політичний), ситуацію перебігу інтеракції (телефонна розмова, екзаменаційний діалог), принципи побудови повідомлення (нарративний дискурс), прагматичних інтенцій (закони, інструкції) тощо [13, с. 14].

Н. Д. Арутюнова наголошує на вирішальній ролі мовленнєвих жанрів, обираючи їх за основу власної класифікації. Дослідниця виділяє інформативний (make-know discourse), прискриптивний (make-do discourse), обмін думками з метою прийняття рішення чи досягнення істини (make-believe discourse), діалог, метою якого є встановлення та регулювання міжособистісних стосунків (interpersonal-relations discourse), фатичні жанри (fatic discourses) (емоційний, артистичний, інтелектуальний) [2, с. 650].

У публікаціях С. А. Сухих виділено та проаналізовано інформативний дискурс (діалог-інтерв'ю, випитування), інтерпретаційний (самопрезентація), інструментальний (директивний, аргументативний, персуазивний), аффіліативний (емоційно-афективний характер взаємодії комунікантів) тощо [12, с. 190]. Дані класифікації поєднують спільний кваліфікаційний критерій – фактор інтенції.

Беручи за основу інтенційно-мовний критерій, С. І. Виноградов виділяє інформативний діалогічний дискурс, інтерпретаційний (дискурс-коментарій), дискурс самопрезентації, директивний, введення в оману, аргументаційний тощо [5, с. 76].

Особливої уваги заслуговує класифікація В. І. Карасика. Учений бере за основу контекст, конкретну комунікативну ситуацію і виділяє соціолінгвістичні та прагмалінгвістичні типи дискурсу, групує їх. Значущою є окреслена ним кореляція інституційний (статусно-зорієнтований) – персональний (особистісно-зорієнтований) дискурсу [8, с. 286]. Останні передбачають внутрішній поділ з виділенням та аналізом політичного, адміністративного, юридичного, військового, релігійного, містичного, медичного, ділового, рекламного, спортивного, наукового, сценічного, масово інформаційного видів тощо [8, с. 239].

Модус, жанр, формальність та функціональний стиль як визначальні класифікаційні параметри дискурсу називає дослідник А. А. Кібрик. На думку вченого «всі вони незалежні один від одного і формують складну комбінаторику різноманітних можливостей» [9, с. 16].

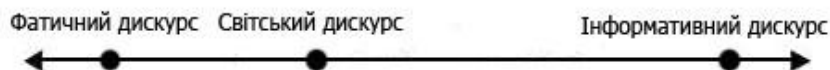
У своїх працях Ф. С. Бацевич розподіляє дискурси на основі відомої лінійної моделі комунікації Р. Якобсона, що включає в себе такі чинники, як комунікативний акт, комунікативний контакт між учасниками спілкування, особу адресанта, особу адресата та аспекти мовного коду і пропонує гомогенну класифікацію [4, с. 137-138].

Зазначені класифікації – лише одні з багатьох, вони не є остаточними, потребують уточнення та доопрацювання. Цьому сприяє і неупинний розвиток у межах дискурсивної парадигми. Поява нових типів і видів

дискурсу передбачає як апеляцію до вже наявних класифікацій з метою окреслення їх місця, так і побудову нових. Даний процес є досить складним і тривалим у часі. Своєрідною спробою систематизації фактажу є окреслення спільного та відмінного, а більш точно тотожних класифікаційних параметрів і типологічних різновидів дискурсу, виділених на їх основі.

Відсутність єдиної типології – інформаційна прогалина, що у перспективі потребує заповнення. Апелюючи до припущень Т.В. Анісимової, котра висуває ідею створення єдиної дискурсивної моделі, що «буде містити скільки ознак, скільки потрібно для усесторонньої його характеристики» [1, с. 46], визнаємо можливість та раціональність уніфікації класифікаційних показників.

Обираючи критерій інтенції за визначальний, послуговуємося типологією Н. Д. Арутюнової. Її кореляція інформативний (make-know discourse) – фатичний (fatic discourses) передбачає можливість їх взаємозв'язку та взаємопроникнення. Чиста фатика виключається, натомість кожне інформативно насичене повідомлення не позбавлене фатичних елементів. У Т. Г. Винокур читаємо: «Фатичне обрамлення дискурсу може стати наскільки обширним та багаторівневим, що в результаті набуде самостійного характеру» [6, с. 16]. Світський дискурс також не функціонує відокремлено. Вдале нашарування інформатики на фатику, з відчутною перевагою останнього, дозволяє зробити припущення про його серединне положення у межах дихотомії фатика – інформатика. Така кореляція, на наш погляд, побудована та діє за принципом комплементарних антонімів. Позицію одного із проміжним компонентів (мезонімів) посідає СД. Це можна представити схематично.

Поєднання фатика та інформатики неоднакове у різних мовленнєвих жанрах, вищелюваних у межах СД. Так, small-talk значно поступається світській бесіді за ступенем інформативної насиченості. Проілюструємо на прикладах.

1) – Ви прецінь дуже подібні до панни Олени! – обізвався нараз.

– Гадаєте, – замітила вона привітно.

– Так. О, панна Олена – пречудна особа!.. Чий се фортен'ян? – спитав трохи згодом.

– Олени...

По його лиці промайнула немов блискавка, і він знову звернувся до Олени.

Яка знов нині чудова ніч, – завважила стиха напів до себе, напів до нього.

– Гм?.. Що?..

– Настала знов чудова ніч, – повторила знов півголосом.

– Чому? Тому, що місяць і зорі так ясно світять?

– Може, й тому. Красу і vznеслість у природі можна ліпше відчутти, як описати. Не відчуваєте ж ви того, пане Фельс?

– Не знаю. В тій хвилі я відчуваю що іншого (О. Кобилянська)

2) – Lovely evening, – I said.

– Yes, lovely, isn't it?

– Lovely. Reminds me of Cannes.

– How lovely the evenings were there!

– Lovely, – I said.

– Lovely, – said the Bassett.

– Lovely, – I agreed (P. Wodehouse).

Запропоновані зразки – фатичні діалоги, що різняться передовсім співвідношенням фатика й інформатики у своєму складі. Small-talk зводиться до ритуального обговорення погоди, інформативна насиченість близька до нуля. Натомість світська розмова, маючи у своїй основі ритуальний обмін думками між учасниками інтеракції, інформативно більш насичена, не обмежена тематично. Водночас, порівнюючи за даним критерієм салонний діалог із світською бесідою, досить важко окреслити їх співвідношення, а подекуди й визначити жанрову віднесеність діалогічних зразків. Вирішальними будуть екстралінгвістичні фактори. Саме наявність останніх дещо корегує дихотомію фатика – інформатика, однак не ставить під сумнів доцільність її виділення.

Матеріали, подані у публікації, – лише спроба виділення у межах функціонування поля фатика – інформатики СД за критерієм інтенції. Така серединна локалізація наближає його до фатичного дискурсу і водночас – до інформативного.

Перспективним є подальше дослідження СД, а саме аналіз його структурних компонентів, рівнів, окреслення специфіки функціонування та характерних рис, структурно-семантичних, граматичних зв'язків, значеннєво-прагматичної конституції, тематичної композиції тощо.

Що ж до уніфікації класифікаційних параметрів, використаних у ході типологізації дискурсу, вбачаємо можливість та раціональне підґрунтя даного процесу, однак визнаємо очевидність перешкод на шляху до створення єдиної універсальної таксономії дискурсу. Серед останніх ураховуємо стрімкий розвиток дискурсології, що супроводжується появою нових дискурсивних відгалужень, типів і видів. Така дискретність вимагає детального аналізу, проведення якого детермінується ситуацією: створення єдиної системи може запобігти деструктивним процесам, сплутуванню, хаотичному, подекуди некоректному послуговуванню уже існуючими класифікаціями.

Джерела та література

1. Анисимова Т. В. Типология жанров деловой речи (риторический аспект): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Т. В. Анисимова; Кубанский гос. ун-т. – Краснодар, 2000. – 46 с.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Арутюнова // Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М., 1998. – С. 136-137.
3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Белова. – К.: КУ им. Т. Шевченка, 2003. – 301 с.
4. Бацевич Ф. С. Лингвистична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.

5. Виноградов С. И. Нормативный и коммуникативно-прагматический аспекты культуры речи / С. Виноградов // Культура русской речи и эффективность общения. – М.: Наука, 1996. – С. 121-152.
6. Винокур Т. Г. Информативная и фатическая речь как обнаружение разных коммуникативных намерений говорящего и слушающего / Т. Винокур // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М.: Наука, – 1993. – С. 5-29.
7. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
8. Карасик В. И. О типах дискурса / В. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград, 2000. – С. 5-20.
9. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – № 2. – С. 2-21.
10. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999. – 308 с.
11. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектура, варіативність / К. Серажим. – К.: Нац. ун-ет. ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
12. Сухих С. А. Типология языкового общения / С. Сухих // Язык, дискурс и личность: Межвуз. сб. науч. тр. – Тверь: ТГУ, 1990. – С. 43-51.
13. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г. Яворська. – К.: ВПОЛ, 2000. – 117 с.

Джерела

1. Кобилянська О. Твори: в 5 т. / О. Кобилянська. – К.: Держлітвидав УРСР, 1963. – Т. 5. – 767 с.
2. Wodehouse P.G. Right ho, Jeeves / P. Wodehouse. – СПб.: Антология, 2007. – С. 67. – 192 с.

УДК 811.161.1'373.611

Главацкая Е. И.

ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ ОБЩЕГО РОДА СО ЗНАЧЕНИЕМ 'ЛИЦО ПО ДЕЙСТВИЮ' В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Статья представляет собой синхронное описание имён существительных общего рода со значением 'лицо по действию' в современном русском языке. Специальное внимание сосредоточено на установлении семантической соотносительности производных с их мотиваторами. Выделен инвентарь суффиксов, занятых в создании названных дериватов, показана степень их словообразовательной активности.

Ключевые слова: существительное общего рода; мотиватор, производное, семантическая соотносительность, словообразовательные синонимы.

Стаття представляє собою синхронний опис іменників зі значенням 'особа по дії' в сучасній російській мові. Спеціальну увагу зосереджено на встановленні семантичного співвідношення похідних з їхніми мотиваторами. Виділено інвентар суфіксів, зайнятих у створенні названих дериватів, показано ступінь їх словотвірної активності.

Ключові слова: іменник загального роду, мотиватор, похідне, семантичне співвідношення, словотвірні синоніми.

The article contains the synchronous description of nouns of the common gender with the meaning 'a person by action' in modern Russian. The special attention is concentrated to the semantic correlation with motivators. The stock of the affixes occupied in creation of named derivatives is allocated, their degree of word-building activity is shown.

Key words: the noun of common gender, a motivator, a derivative, semantic correlation, word-formation synonyms.

В грамматической традиции имена существительные общего рода рассматриваются в разряде экспрессивных лексических единиц и относятся чаще всего к периферии словарного состава языка как нечастотные в устной и письменной речи и являющиеся вспомогательными в актах коммуникации [1]. Названные единицы представляют собой экономный способ языкового обозначения, яркое, выразительное, эмоционально насыщенное средство, используемое для характеристики человека: «Названия – страшная вещь... «*Это – убийца*», – говорят нам, и нам тотчас кажется спрятанный кинжал, зверское выражение, чёрные замыслы, точно будто убивать постоянное занятие, ремесло человека, которому случилось раз в жизни кого-то убить» [2].

Предметом нашего внимания являются производные, выполняющие две функции: номинативную и экспрессивную. Описание, сосредоточенное на лексике со словообразовательным значением 'лицо по действию' проведено в синхронном плане с позиций семантико-грамматического словообразования. Источником фактического материала послужили словари современного русского языка [3].

По данным Русской грамматики, особенностью существительных общего рода является зависимость их синтаксической сочетаемости от пола называемого лица: если это лицо женского пола, то существительное общего рода синтаксически ведёт себя как слово женского рода, если же это лицо мужского пола, то такое существительное синтаксически ведёт себя как слово мужского рода. Родовые характеристики при этом имеют только синтаксическое выражение [4]: *Где были твои глаза? Плакса! Нюнил до тех пор, пока не утащили из-под его носа жены! Чехов, Безотцовщина; [Где:] Я давно бы вошла... Но я заплакала. А я очень не люблю, когда видят, как я плачу. Я вовсе не плакса, поверьте мне! Шварц, Снежная королева. Однако такая сочетаемость, определяемая полом называемого лица, не является строгим грамматическим правилом. Существительные общего рода могут быть употреблены как слова мужского рода и в применении к лицу женского пола: *Нина Владимировна Снегирёва – наш школьный заводила*; и, наоборот, как слова женского рода – в применении к лицу мужского пола: *Тот оказался, хотя и добрым парнем, но изрядной размазней* [4].*

Глагол в качестве мотиватора располагает определённым потенциалом, который обусловлен его семантической структурой. Именно многоаспектность семантики глаголов позволяет им вступать в большое количество словообразовательных связей. Интересующие нас имена существительные довольно разнообразны как по характеру выражаемых отношений между единицами мотивационных пар, так и по словообразующим средствам, среди которых прежде всего суффиксы материально выраженные и нулевые.

Среди них дериваты, семантические объёмы которых уже семантических объёмов мотиваторов. Это, как правило, однозначные существительные, мотивирующиеся непрямыми значениями глаголов-полисемантов несовершенного вида. Мотивационные пары характеризуются семантической соотносительностью 1:2: *объедала* –

прост. Тот, кто объедается или объедает других: *Среди полных столов Вот рядом старики-объедалы.* Н. Некрасов. Недавнее время (*объедать(ся)* – 2. Разг.-сниж. Съев много, причинить кому-л. ущерб); *мудрила* – ирон. О том, кто мудрит много или там, где не нужно (*мудрить* – 2. Делать что-л. излишне сложно, искать более сложные решения чего-л., пренебрегая простыми и ясными путями); *вообразала* – разг. О человеке, который много воображает (*вообразать* – 2. Разг. Быть к себе преувеличенно высокого мнения; гордиться; важничать); *зудила* – разг. Привязчивый, докучливый человек; зуда (*зудить=зудеть* – Разг. 2. Надоедать, докучливо приставать с чем-л.); *подлипала* – разг. Тот, кто подлипает к кому-л.; подлиза: *Ему в руки дала теперь тысячу рублей, только чтоб он не тратил их на пустяки, да чтоб у него подлипали не выманили.* И. Гончаров (*подлипать* – 2. Разг. Навязчиво добиваться чьей-л. благосклонности, расположения и т. п.; клеиться); *рёва* – неодобр. Ребёнок, который часто ревёт, плачет; плакса: *В детстве она была порядочной рёвой. У неё рекой лились слёзы, когда кто-нибудь из соседских ребят обижал во дворе.* Прилежаева (*реветь* – 2. Громко, сильно плакать); *хапуга* – разг. Тот, кто хапает, взяточник, вор: *У Гриши – кость широкая, Но сильно исхудалое Лицо – их не докармливал Хапуга-эконом.* Н. Некрасов (*хапать* – Прост. 2. Брать, присваивать незаконным образом; красть); *1:4: выступала* – неодобр. О том, кто «выступает» – не соглашается, оспаривает что-л., энергично отстаивает своё мнение (*выступать* – 4. Разг. (обычно неодобр.) Высказываться, не соглашаясь, оспаривая что-л., активно, энергично отстаивать своё мнение); *приставала* – разг. Тот, кто постоянно пристаёт к кому-л., надоедая чем-л. или бесцеремонно вступая в разговор (*приставать* – 4. Разг. Начать надоедать кому-л. чем-л., начать обращаться к кому-л. с чем-л., вступать в разговор); *копуша* (разг.) – тот, кто копается, делает все медленно, неторопливо (*копаться* – 4. Разг. Заниматься каким-л. кропотливым делом; делать что-л. слишком медленно или неумело; возиться); *1:3: доставала* – разг. Тот, кто умеет ловко доставать, приобретать, получать что-л. и постоянно заниматься этим (*доставать* – 3. Приобретать, получать, прилагая к этому усилия; добывать); *заводила* – разг. Тот, кто «заводит»; начинщик, организатор: *Тихон понял, что этот мальчик и был в этом деле заводилой, даром что тихий.* Паустовский, Правая рука (*заводить* – 3. перен. Увлекать, направлять (мысли, рассуждения, поступки и т. п.); *1:5: доходяга* – разг.-сниж. Об измождённом, обессиленном человеке (*доходить* – 5. разг. Довести себя до крайней степени истощения).

Значительно меньше моносемичных производных, семантический объём которых формирует первое (прямое) значение мотиватора: *пихала* – разг.-сниж. Тот, кто пихается, грубо толкает других (*пихаться* – разг. 1. Пихать кого-л. или друг друга; толкаться); *мерзлятина* (прост.) – тот, кто мёрзнет; очень чувствительный к холоду, зябкий человек (*мёрзнуть* – 1. Разг. Болезненно ощущать холод; зябнуть, коченеть); *шельма* (разг.) – ловкий, хитрый человек; тот, кто шельмует кого-л. (*шельмовать* – 1. Разг. Обвинять в чём-л. дурном, предосудительном (обычно без достаточных оснований); позорить, бесчестить); *выпендурика* (прост.) ← *выпендриваться* – разг. 1. Важничать, рисоваться, всеми способами стараться привлечь на себя внимание; проявлять заносчивость; *вруша* (прост.) ← *врать* – разг. 1. Говорить неправду; лгать; *смехушка* (разг.) ← *смеяться* – 1. Издавать смех; и др.

Существительные общего рода, семантические объёмы которых равны семантическим объёмам их мотиваторов, чаще всего являются моносемичными: *лакомка* – разг. Тот, кто любит лакомиться (*лакомиться* – есть что-л. лакомое, вкусное); *зубрила* – разг. Тот, кто зубрит – занимается бессмысленным заучиванием чего-л.; зубрит (*зубрить*² – Разг. Заучивать наизусть путём многократного повторения); *топотушка* – разг., ласк. Ребёнок, начинающий ходить (*топотать* – разг. Часто и громко топтать при ходьбе, беге и т. п.); *пеленашка* – разг. Ребёнок грудного возраста, которого ещё пеленают (*пеленать* – Завёртывать ребёнка в пелёнку (пелёнки); *притворяшка* (разг.) – тот, кто притворяется (*притворяться* – представлять каким-л., кем-л., принимать на себя какой-л. вид с целью ввести в обман, в заблуждение); *опивала* – прост. Тот, кто опивается или опивает других (*опивать* – разг.-сниж. Выпив много какого-л. питья у кого-л., причинять ему этим ущерб; *опиваться* – разг.-сниж. Причинять ущерб и самому себе); *зазывала* – ист. Тот, кто зазывает покупателей, выкрикивает приглашения купить что-л. (*зазывать* – разг. Настоячивыми приглашениями уговаривать прийти, пойти куда-л.); *бузила* (прост.) ← *бузить* – разг. Устраивать бузу; участвовать в ней; *подлиза* (разг.) ← *подлизываться* – разг. Подольщаться, подделяться к кому-л., стремясь снискать расположение; *фуфыра / фуфыря* (разг.-сниж.) (разг.) ← *фуфыриться* – разг.-сниж. Сердиться, дуться; *егоза* (разг.) ← *егозить* – разг. Вести себя суетливо, беспокойно; быть слишком подвижным и непоседливым; *ханыга* (разг.-сниж.) ← *ханыхничать* – разг.-сниж. Попрошайничать; *шныра* (разг.-сниж.) ← *шнырить* – разг.-сниж. Копаться, рыться в чужих вещах; *шлэнда / шлэндра* (разг.-сниж.) ← *шлэндать / шлэндрать* – разг.-сниж. Ходить без дела; слоняться, шататься; *недоучка* (разг.) ← *недоучиться* – учась, не получить тех знаний, которые следовало бы получить; *зазнайка* (разг.) ← *зазнаваться* – разг. Возомнить о себе, стать высокомерным, хвастливым; важничать.

Семантика трёх моносемичных производных формируется на базе нескольких значений мотиватора: *трудога* ← *трудиться* – 1. Заниматься каким-л. трудом, делом; работать. 2. Разг. Прилагать усилия, стараться сделать что-л.; *ломака* (разг.) ← *ломаться* – 5. Разг. Кривляться, паясничать. 6. Разг. Упрямиться, не соглашаться на что-л., не имея на то основательных причин; *подгоняла* (разг.) ← *подгонять / подогнать* – 1. Гоня, приблизить к кому-л., чему-л. 3. Заставить идти, бежать быстрее.

Немногими примерами представлены полисемичные производные, семантика которых формируется на базе нескольких значений мотиватора-полисеманта: *писака* – 1. Пренебр. Писатель (обычно плохой, но плодовитый). *Теперь всякий посредственный писака с гордостью говорит о себе, что он литератор и поэт.* Белинский. 2. Разг. Тот, кто пишет, кто умеет писать, неумело, с ошибками, неаккуратно: [Матвеевна:] *Какая, батюшка, писака: так кой-какие каракульки ставлю.* Писемский (первое значение деривата формируется на базе непрямого (девятого) значения мотивирующего (1←9), а второе – на базе прямого (первого) (2←1): *писать* – 1. Изображать на бумаге или ином материале какие-л. знаки (буквы, цифры и т. п.). 9. Заниматься литературной деятельностью, быть писателем.); *попрошайка* – 1. Устар. Тот, кто попрошайничает: *Знакомые люди видели дядю Акима в Москве, на церковной паперти, протягивавшим руку вместе с попрошайками – боссяками.* Соколов-Микитов. 2. Пренебр. Тот, кто назойливо выпрашивает что-л. у кого-л. – *Подарите её [кокарду] мне, Валериан Дмитриевич. --- Ну и попрошайка! – подумал я про Петьку. – И не стыдно?* В. Беляев (1←1; 2←2: *попрошайничать* – 1. Устар. Просить милостыню, нищенствовать. 2. Разг. Постоянно, надоедливо выпрашивать что-л. у кого-л.).

В наших материалах только одно существительное, семантика которого шире семантического объёма мотиватора. Смысловые отношения единиц мотивационной пары представлены соотношением *3:2: бродяга* – 1. Обнищавший

человек, не имеющий постоянной работы и постоянного местожительства: *По казацким дворам шатался неизвестный бродяга, нанимаясь в работники*. Пушкин, История Пугачёва. 2. Разг. О том, кто любит странствовать, менять местожительство: *Я бродяга и не могу на одном месте жить*. М.Горький, Коновалов. 3. Разг. О том, кто вызывает удивление, восхищение своим проворством, изворотливостью (1←1, 2←2, третье значение деривата немотивировано: *бродяжничать* – 1. Скитаться, странствовать. 2. Разг. Часто переезжать с места на место по характеру своей работы, образу жизни и т. п.; странствовать).

Обращает на себя внимание полисемичный дериват *поддавала* – 1. Разг. Тот, кто поддаёт кому-л., бьёт кого-л. 2. Тот, кто намеренно поддается при игре во что-л. (первое значение производного формируется на базе второго значения глагола *поддавать* – 2. Разг.-сниж. Наносить удары кому-, чему-л.; толкать, ударять кого-, что-л.; второе значение деривата – на базе глагола *поддаваться* – 3. Давать возможность настигнуть, поймать, схватить себя, не оказывая сопротивления // в карточных и др. играх: уступить противнику, представив ему возможность выиграть).

Инвентарь суффиксов, участвующих в создании изучаемых имён существительных, включает в себя: *-л-, -△, -к-, -ак-, -як-, -яг-, -ушк-, -уш-, -уг-, -ён-, -ш-, -ул-, -ох-, -ятин-, -шк-, -ц-, -с-*: *доставала, обедала, выступала, мудрила, приставала, воображала, заводила, зудила, бузила, зазывала, подлипала, фуфыра / фуфыря, подлиза егоза, ханыга, шныра, шлёнда / шлёндра, рёва, шельма; попрошайка, недоучка, выскочка, зазнайка, лакомка; писака, ломака, кривляка, кусака; доходяга, бродяга, трудяга; выпендюшка, смехушка, топотушка; вруша, копуша; хануга; гулёна; растеряша; замазуля; запивоха; мерзлятина; пеленашка, притворяшка; убийца; плакса.*

Некоторые производные вступают в синонимичные отношения: *пьяница / пьянчуга* (разг., презр.); *задира* (разг.) / *задира* (разг.); *обжирала* (разг.-сниж.) / *обжора* (разг.); *побирушка* (разг.) / *побирашка* (разг.); *задавала* (разг.) / *задавала* (разг.); *гуляка* (разг.) / *гулёна* (прост.); *тараторка* (разг.) / *таратора* (разг.); *выпивоха* (разг.-сниж.) / *выпивала* (разг.-сниж.); *чудила* (разг.-сниж.) / *чудасия* (шутл.).

Возможность присоединения к одному производящему разных формантов, с одной стороны, устраняет шаблон при образовании наименований 'лица', с другой – позволяет передать тончайшие оттенки субъективно-эмоционального отношения и экспрессии при характеристике данного 'лица' [5].

По признакам стилиевой отнесённости изучаемые существительные являются разговорными, разговорно-сниженными, просторечными. Эмоционально-экспрессивная окрашенность связана с оттенками: пренебрежения, неодобрения, презрения, шутливости, ласкательности, ироничности, грубости.

Дальнейшее подробное изучение наименований общего рода не только мотивирующихся глаголами важно как для современного русского литературного, так и для национального языка. Оно позволит со временем описать и систематизировать смысловые отношения единиц мотивационных пар, способствуя решению целого ряда вопросов теории русского словообразования.

Источники и литература

1. Литвинникова О. И. Человек в производной лексике русской диалектной речи (на примере имён существительных общего рода) / Ольга Ивановна Литвинникова // Słowo. Tekst. Czas VIII. Materiały VIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej. – Щецин, 2005. – С. 270.
2. Герцен А. И. былое и думы. / Александр Иванович Герцен // Полн. собр. соч. и писем. Т. 12. – Пг., 1919. – С. 223-224.
3. Большой толковый словарь русского языка / [под ред. Кузнецова С. А.]. – СПб., 2003 – 1 534 с.; Словарь русского языка в 4 тт. / [под ред. Евгеньевой А. П.]. – М.: Русский язык, 1981-1984.
4. Русская грамматика – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – С. 466.
5. Главацкая Е. И. Человек в современном русском словообразовании (субстантивная производная лексика 'лица'). Дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.02 / Главацкая Елена Ивановна. – К., 2007. – С. 95.

УДК 81'11

Глінка Н. В., Волошук І. П., Усик Г. М.

СТИЛІСТИЧНІ ТА ЕКСПРЕСИВНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ РОМАНУ ЗЕДІ СМІТ «БІЛІ ЗУБИ»

Статья посвящена концептуальному анализу художественного текста с целью его понимания и интерпретации. Особое внимание уделено стилистическим и экспрессивным средствам актуализации концептосферы романа З.Смит «Белые зубы».

Ключевые слова: концептосфера, семантическая организация художественного текста, концепт, экспрессивные средства, авторская картина мира.

Статтю присвячено концептуальному аналізу художнього тексту з ціллю його розуміння та інтерпретації. Особливу увагу приділено стилістичним та експресивним засобам актуалізації концептосфери в романі З.Сміт «Білі зуби».

Ключові слова: концептосфера, семантична організація художнього тексту, концепт, експресивні засоби, авторська картина світу.

The article deals with the conceptual analysis of the fiction text for the purpose of its comprehension and interpretation. Special attention is paid to the stylistic and expressive means of actualization of conceptosphere in Z.Smith's novel «White Teeth»

Key words: conceptosphere, semantic structure of belle-letters discourse, concept, expressively marked words and word combinations, author's world vision.

Звернення до концептуального аналізу художнього твору зумовлене пошуком об'єктивного методу, який у свою чергу дозволить наблизитися до вирішення складної проблеми розуміння та інтерпретації тексту. Якщо раніше такий пошук обмежувався застосуванням тільки лінгвістичних або літературознавчих методів, то дослідження останніх років, які розглядають мову у нерозривному зв'язку з культурою, суспільством та мисленням надали науковим розробкам нового оригінального спрямування.

Природна мова розуміється та розглядається як невід'ємна частина когнітивної системи, яка забезпечує пізнавальну та розумову діяльність людини. Така думка об'єднує лінгвокультурологію, когнітивну лінгвістику та перекладознавство як науки, що вивчають ментальну діяльність людини.

Тож застосування концептуального аналізу видається логічним для вирішення проблеми розуміння та інтерпретації художнього тексту, оскільки концепти визначаються більшістю досліджень як лінгвоментальні утворення та репрезентуються за допомогою мови. Такі дослідники, як Маслова В. А., Ліхачов Д. С., що вивчали концептуальний аналіз художнього твору, змоделивали структуру мовної свідомості автора у вигляді концептосфери вихідного тексту та запропонували адекватні ресурси для його передачі при перекладі.

Актуальність даної статті обумовлена інтересом до вивчення особливостей авторської картини світу в художньому дискурсі, мовних засобів, які об'єктивізуються в концептосфері сучасного англійського роману та аналізу способів їх перекладу. **Мета статті** полягає у виявленні базових концептів роману Зеді Сміт «Білі зуби» та способів їх перекладу як мовних одиниць, на яких будується концептосфера роману. Для досягнення мети передбачається розгляд наступних проблем: визначення структури концептосфери роману та експресивно-стилістичних засобів репрезентації основних концептів; виділення базового та приєднаних концептів роману; здійснення компаративного аналізу способів перекладу виділених концептів.

Вивчення семантичної організації художнього тексту є одним із перспективних напрямків його концептуального аналізу. При цьому важливо враховувати те, що концепти є багатоконпонентними та являють собою сферу знань, уявлень, асоціацій, які мають ядро та периферію. Концепт художнього тексту формується на синтагматичній основі. По цій причині концептуальний простір тексту формується на більш високому рівні абстракції – на основі злиття, стягнення спільних ознак концептів, репрезентованих на поверхневому рівні тексту словами та реченнями однієї семантичної області. Це зумовлює певну цілісність концептосфери тексту, а ключовий концепт являє собою ядро індивідуально-авторської художньої картини світу, втіленої в окремому тексті або в сукупності текстів одного автора. Так Д. С. Ліхачов визначає концептосферу художнього твору як сукупність концептів цього твору, зумовлену національним, культурним та індивідуальним досвідом його автора [4, с. 295]. Л. Г. Бабенко, в свою чергу, пропонує методику експлікації концептосфери художнього твору, побудовану на сукупності мовних одиниць, котрі розкривають одну тему, мікротему. При цьому ключовий концепт являє собою «ядро індивідуально-авторської художньої картини світу, втіленої в окремому тексті або сукупності текстів одного автора» [1, с. 58]. Так, Л. Г. Бабенко зазначає, що кожний літературний твір втілює індивідуально-авторський спосіб сприйняття та організації світу, тобто власний варіант концептуалізації світу. Він же й стверджує, що «концептуальний аналіз художнього тексту припускає, по-перше, визначення основних ключових слів тексту; по-друге, визначення базового концепту (концептів) цього простору; по-третє, описання позначуваного ними концептуального простору» [2, с. 39]. Для виявлення та дослідження концептів необхідно визначити ключові слова тексту, зумовлені суб'єктивно-художнім сприйняттям автора. Враховуючи труднощі такого визначення, доцільно виділити критерії їх відбору. Н. А. Ніколіна пропонує наступні важливі ознаки, які дозволяють диференціювати ключові слова на фоні інших лексичних одиниць:

- 1) високий ступінь повторюваності даних слів у тексті, частотність їх використання;
- 2) здатність слів конденсувати, згортати інформацію, виражену цілим текстом, об'єднувати «його основний зміст»;
- 3) обов'язкова багатозначність, семантична ускладненість, реалізація в тексті їх парадигматичних, синтагматичних, словоутворювальних зв'язків, що зумовлює співвіднесення двох змістовних рівнів тексту (власне фактологічного та концептуального) та «отримання в результаті цього співвіднесення нетривіального естетичного смислу даного тексту» [3, с.185-186]

Отже, ключові слова утворюють в тексті семантичні комплекси: довкола них згруповуються синонімічні та антонімічні одиниці, однокореневі слова тощо. Ключові знаки художнього тексту (іншими словами, його концептосфера) утворюють та закріплюють структуру художнього тексту, концентрують увагу читача та сприяють розумінню авторських інтенцій.

Індивідуально-авторські знання про світ формують специфічну концептосферу, структуровану по принципу поля, ядром (Я) котрого є когнітивно-пропозиційна структура. Приєднана зона (ПЯ) представлена лексичними репрезентаціями цієї структури, ближчу периферію (БП) складають образні репрезентації, а далеку периферію (ДП) – емоційно-оцінювальні смисли. Отже, концепт є індивідуальним образом фрагмента дійсності, історично та соціокультурно зумовленим та вираженим мовними засобами в художньому творі.

До основних мовних засобів, які створюють концептосферу роману, належать експресивно забарвлені лексичні та фразеологічні одиниці, а також тропи: метафора, метонімія, епітети та їх різновиди. Концептосферою роману «Білі Зуби» є людські стосунки на тлі мультикультурного середовища. Оскільки автор роману народилася в етнічно змішаній родині, яких чимало у Лондоні, великому космополітичному місті, то вона була не лише свідком змішання культур Заходу та Сходу, але й учасником цього процесу. Здається, що зіткнення концептосфер корінних британців та іммігрантів, яке відбувається у творі, має бути жорстким та конфліктним, адже різні традиції, різні віросповідання, різні способи життя завжди були причиною для протистоянь та ворожнечі протягом століть. Але виявляється, що письменниця якнайглибше втілює у романі свої космополітичні настрої, і тому не фокусується на тих різких конфліктах між світосприйняттям британців та іммігрантів. Кожний персонаж роману стикається з повсякденністю і реагує на її реалії схожим чином, не зважаючи на колір шкіри. Очевидно, що замість того, щоб робити наголос на виявленні розбіжностей у світосприйнятті різних культур, авторка намагається відстежити спільні риси людей різних національностей. Різниця у світосприйнятті проявляється більше на індивідуальному рівні, аніж на соціальному. Можливо, цією особливістю свого роману Зеді Сміт намагається вказати на глобалізацію сучасного світу. Під час концептуального аналізу роману було виявлено чотири головні парні концепти – **reality/реальність** – **good luck/удача** та **desire/бажання** – **faith/віра**. Описуючи реалії сучасного Лондону, письменниця показує життя його звичайних людей (до таких тепер належать не лише корінні британці, але й іммігранти) їх прозаїчну буденність, позбавлену романтичного пафосу та ідеалізації. Весь твір сконцентрований довкола цієї рутини, тож концепт **реальність** визначається як один із його центральних концептів. Він проявляє себе в таких поняттях, як виживання, як розчарування життям, навіть як страждання. З перших сторінок простежуються специфіка індивідуального авторського уявлення про реальність та позбавлення ілюзій такими метафоричними порівняннями:

Life was an enormous rucksack so impossibly heavy that, even though it meant losing everything, it was infinitely easier to leave all baggage here on the roadside and walk on into the blackness (Життя – це просто величезний рюкзак,

такий нестерпно важкий, що навіть коли боїшся втратити все, таки легше покинути увесь той багаж просто на дорозі й далі порожнем попошувати у темряву) [3, с. 98].

...a life path that had taken him down numerous wrong turnings, led him deep into the wilderness and finally petered out completely, its bread crumb course gobbled up by the birds (дорогою, на якій було зроблено стільки неправильних поворотів і яка, врешті, завела у глибокі хащі та понищила його життєві сили, як птахи скльовують розсипаний на бруківці хліб) [3, с. 242].

Протилежним **реальності** стає концепт **удача** – це подарунок долі, щасливий випадок, який, як і жорстокі закони життя, але з протилежним значенням, не оминає жодного персонажа роману. Концепт **удача** актуалізується як клаптик шансу, щасливого збігу обставин, і коли таке трапляється, ніхто вже не пам'ятає про свою приреченість, хочеться вірити в щасливе майбутнє:

...when the toast lands on the right side, Sod's Law mysteriously disappears (Щойно кананка приземлиться на правильний бік, про «закон бутерброда» вже ніхто не згадає) [3, с. 227];

...it had looked like his new life was going to be fabulous, and from now on he was always going to say the right thing at the right time, and everywhere he went people would love him (йому здалося, що його нове життя завжди буде такою казкою, що він завжди говоритиме потрібні речі у потрібний момент, а всі люди довкола, куди б він не йшов, його любитимуть) [3, с. 170]. До того ж, така **удача** не є одноразовою, чому і стає предметом постійного протиборства з **реальністю**, а також входить до прихвильних концептів роману. Для позначення цього концепту авторка знаходить такі порівняння, як *some intensely positive karmic energy (позитивна кармінна енергія)*, *a kind of epiphany (осаяння)*, а того, кого спіткає **удача**, вона порівнює з *a dog on a lead round a corner (наче пес, котрий зірвався з ланцюга)* [3, с. 251]. З **удачею** пов'язана велика кількість метафоричних виразів та образних порівнянь. Серед 31 одиниці дослідження пов'язаної з концептом **удача**, 25 є саме метафори та порівняння. Для героїв твору не є чужими прояви позитиву та віри у краще, вони не є приреченими мучениками – це звичайні люди, які мають свою роботу, мають родину, виховують дітей – але їм лише не вистачає динамічності в житті, вони змушені залишатися з тим, що в них є, вчитися на своїх помилках та старіти. На цьому рівні виникає два протилежних концепти: **бажання** та **віра**, які навіть мають певні спільні риси з протилежностями «добра» і «зла», хоча у ході твору інколи міняються своїми місцями. **Бажання** як потаємні жадання, спокуси, що спіткають героїв на своєму шляху, їх гріхи та слабкості. Концепт **бажання** у значенні «спокуса» виступає у персоніфікованій формі:

Desire didn't even bother casing the joint, checking whether the neighbors were in desire just kicked down the door and made himself at home (Бажання навіть не переконалось, що поруч не було сусідів, бажання просто коннуло двері і зайшло, як до себе додому) [3, с. 243].

Авторка вигадує велику кількість метафоричних виразів для того, аби активізувати концепт **бажання** як негавомну спокусу, письменниця вдається до експресії, часом не знаходячи назви для самого суб'єкту: *something more bestial than his will was now doing the talking (бо зараз говорило щось набагато сильніше за його волю)* [3, 168]. І в той же час, концепт **віри**, на противагу **бажанню**, – це віра у Вищі Почуття, віра як порятунк, віра у світле, та обов'язок діяти згідно з релігійними вченнями. Цей концепт пов'язаний з надією на краще життя та рай після смерті.

Власне, чотири розглянуті концепти формують основу концептосфери роману, від них залежить весь концептуальний простір твору. А завдяки творчому таланту, проявам гумору і тонкій іронії авторки, всі концепти репрезентовані великою кількістю стилістично забарвлених та експресивних лексичних та фразеологічних одиниць, метафоризованих виразів та порівнянь, широким синонімічним рядом. Серед мовних засобів, які утворюють образні елементи досліджених концептів в романі «Білі Зуби», найбільш продуктивно виявилась метафора. Так, серед розглянутих одиниць (470), 34% складає метафора, а також її різновиди (персоніфікація, антономазія), тоді як порівняння складає 29% одиниць; 18% одиниць дослідження сформовані методом метонімії та її різновидами (перифраза, евфемизм, синекдоха). 15% – це експресивно забарвлені лексичні та фразеологічні одиниці; 4% одиниць виражені іншими прийомами, серед яких – іронія, гіпербола, літота, інверсія та ін.

Отже, ми дійшли наступних висновків: по-перше, переклад тексту іншою мовою не можливий без його розуміння і подальшої інтерпретації, але будь-який художній твір в силу його комплексної організації не піддається однозначному тлумаченню. Ці аспекти враховуються концептуальним підходом, оскільки аналіз, який лежить в його основі, направлений на дослідження «концептуального каркасу» тексту, що задає його тематику, структуру, зміст та відповідне лінгвістичне оформлення. По-друге, репрезентація концептосфери роману в перекладі відрізняється від оригіналу в першу чергу за рахунок відмінностей між індивідуально-авторською картиною світу та національною концептосферою української культури. Для того, аби зберегти більшу частину концептосфери, закладеної автором в оригіналі твору, перекладачі Н. Куликова та Р. Семків вдавались як до граматичних, так і до лексичних трансформацій. У ході роботи було знайдено і проаналізовано 115 одиниць концепту **реальність**, 31 одиниць концепту **удача**, 88 одиниць концепту **бажання**, 114 одиниць концепту **віра**, 45 одиниць концепту **війна**, 38 одиниць концепту **шлюб**, 21 одиниць концепту **робота** та 18 одиниць концепту **дружба**. Подальшого дослідження потребує вирішення проблеми розуміння та інтерпретації художнього тексту шляхом реалізації концептуального підходу.

Джерела та література

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко. – Москва: Флинта, 2004. – 496 с.
2. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – Москва: Академический Проект, 2004. – 464 с.
3. Зеді Сміт. Білі Зуби. П-д Н. Куликової та Р. Семківа. / Зеді Сміт. – Київ: Смолоскип, 2009. – 616 с.
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев. – Москва: Академия, 1997. – С. 280-311.
5. Николина Н. А. Филологический анализ текста / Н. А. Николина. – Москва: Академия, 2003. – 256 с.
6. Gärdenfors P. Conceptual spaces: the geometry of thought / P. Gärdenfors. – Cambridge: 2000. – 303 pp.
7. Kravchenko A. V. Cognitive linguistics As A methodological Paradigm / A. V. Kravchenko. – Frankfurt / Main: Peter Lang, 2002/ – P. 41-54.
8. Zadie Smith. White teeth// www.library.tversu.ru.

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ІРОНІЇ-ЕФЕКТУ
(НА МАТЕРІАЛІ СПОРІДНЕНИХ І НЕСПОРІДНЕНИХ МОВ: УКРАЇНСЬКОЇ,
ПОЛЬСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ)**

У статті розглянуто іронію як прагматичний і функційно-комунікативний мовленнєвий феномен в міжособистісному спілкуванні. Окреслюються деякі прагматичні й функційно – комунікативні особливості різних типів іронії-ефекту, розмежовується стратегічна іронія та істинна іронія.

Ключові слова: іронія, прагматична імплікатура, перлокутивний ефект, стратегічна іронія, істинна іронія.

В статье проанализирована ирония как прагматическое и функционально-коммуникативное языковое явление в межличностном общении. Рассматриваются некоторые прагматические и функционально-коммуникативные особенности разных типов иронии-эффекта, разграничиваются стратегическая ирония и истинная ирония.

Ключевые слова: ирония, прагматическая импликатура, перлокутивный эффект, стратегическая ирония, истинная ирония.

The article is focused on the irony as the strategy of interpersonal communication and on the role of irony in the hinting strategy. Besides, strategic irony and true irony are distinguished.

Key words: irony, pragmatic implicature, perlocutionary effect, strategic irony, true irony .

Антропоцентричний підхід до вивчення мовленнєвих явищ у сучасному прагматично налаштованому мовознавстві зумовлює звернення до основної прагматичної категорії сучасної лінгвістики – категорії суб'єктивності, яку, окрім чинників особистостей адресанта, адресата, їхніх зв'язків, виділених класиками прагматичних досліджень, слід розширити до ширшої категорії – суб'єктивного способу організації мовного коду у світлі прагматичних смислів.

Підтекст суб'єктивно-оцінної модальності найбільше притаманний природі іронії, оскільки іронічні висловлення мають особливо високий ступінь прагматичної невизначеності. Експліцитний план вираження приховує підтекстову роздвоєність, існування іншого глибинного прагматичного значення і це, своєю чергою, дає змогу мовцю відсторонитися від оцінюваного предмета чи явища і тим самим втілити в підтексті суб'єктивно-оцінну модальність. Як слушно підкреслюють сучасні дослідники іронії «створення іронічного смислу викликано інтенцією автора виразити свій стосуюнок до дійсності непрямим, опосередкованим шляхом; відсторонитися від ситуації, поглянути на неї з боку, тобто оцінити ситуацію, формально не роблячи цього» [7, с. 112].

Дослідження іронії засвідчують потужний прагматичний потенціал імпліцитної оцінки в іронічних висловленнях. Однак, у сучасній лінгвістичній літературі особливості **імпліцитної реалізації** суб'єктивно-оцінної модальності в іронічних висловленнях висвітлені **недостатньо**, тому що здебільшого спираються лише на трактуванні іронії як стилістичного натяку. Тому виникає потреба розглянути іронію не просто як «насмішку, глузування, прихований гнів» [8, с. 214], запропонованого вченими-літературознавцями, а як прагматичне набагато складніше явище: неординарний стратегічний спосіб формулювання висловлення, в якому має місце «узгодження реплік за їх ілокутивною функцією, умовами успішності мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу» [6, с. 305]. Саме цим викликані спроби відмежувати **іронію-ефект** від іронії як стилістичного натяку. Іронія як стилістичний засіб розглядається у сучасній прагматично налаштованій лінгвістиці лише як один із способів створення іронічного змісту на протизагугі **іронії-ефекту**, в якій вбачають «всі випадки виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, всього висловлювання з їх значенням, що витікає з контексту» [5, с. 47].

Недостатнє розкриття комунікативно-прагматичних аспектів **іронії** як потужного стратегічного засобу імпліцитної оцінки власне через призму бажаного перлокутивного ефекту, потреба з'ясування особливостей імпліцитної реалізації комунікативної мети іронічного висловлення, потреба глибокого дослідження **іронії – ефекту** як прагматичного й функційно-комунікативного мовленнєвого феномена зумовили **актуальність** запропонованої роботи. У зверненні уваги на прагматичні й функційно-комунікативні особливості різних типів **іронії – ефекту** полягає новизна, а практична вагомість запропонованої роботи визначається безпосереднім зв'язком результатів дослідження із піднесенням ефективності міжособистісного спілкування. Теоретичне значення дослідження окреслюється тим, що отримані результати сприяють глибшому розумінню прагматичних і функційно-комунікативних чинників у спілкуванні.

Мета дослідження – розглянути комунікативно-прагматичну типологію **іронії-ефекту** на ілюстративному матеріалі різних мов окреслює виконання таких конкретних **завдань**: розкрити суть комунікативно-прагматичної типології **іронії-ефекту**, виявити відмінності між **стратегічною іронією** та **істинною іронією**, оцінити вплив іронічних висловлень на досягнення запланованого перлокутивного ефекту.

Комунікативно – прагматична типологія **іронії-ефекту** розглядається на ілюстративному матеріалі споріднених і неспоріднених мов, беручи до уваги такі аспекти:

1. усвідомлення адресантом перлокутивного ефекту – ефекту іронічного висловлення;

2. вплив іронії на подальший розвиток діалогу.

Відповідно до цих аспектів виділяємо:

1. Стратегічну іронію.

1.1. Перлокутивний намір адресанта чіткий у його свідомості і закритий для обговорення.

Адресант керує діалогом за допомогою іронії.

1.2. Перлокутивний намір адресанта чіткий у його свідомості, але відкритий для змін.

Комунікативна поведінка адресата, до якого скероване іронічне висловлення, визначає напрямки діалогу.

2. Істинну іронію.

Перлокутивний намір не чіткий у свідомості адресанта.

Ні адресант, ні адресат не мають наміру керувати іронічною ситуацією.

У випадку **стратегічної іронії** типу 1.1. автор іронічного висловлення послідовно допроваджує власне

оцінювання до кінця, даючи адресатові чітко зрозуміти свою незмінну позицію, що й засвідчує такий приклад.

Персонаж твору І. Франка Стальський намагається нав'язати розмову про адвокатуру доктора Рафаловича протягом їхнього спільного обіду. Та меценас Рафалович не бажає підтримати комунікативний намір співбесідника, натякаючи про це висловленням у формі «м'якої іронії»: *Прошу, пане Стальський, будьте ласкаві, обідайте! Бачите, я їм за двох і не думаю бути ситим вашими ласкавими компліментами.*

Адресант (Рафалович), порушуючи максимум доречності (висловлюється стосовно справи), у формі іронічного натяку тактовно дає зрозуміти, що не бажає підтримувати нав'язану співбесідником (Стальським) розмову, змінюючи при цьому тему. Іронічний підтекст звучить у другій частині репліки Рафаловича: *я їм за двох і не думаю бути ситим вашими ласкавими компліментами.*

Ілюстрацією типу іронії 1.1. слугує також розмова високопоставлених леді з лондонських салонів на тему подружнього життя:

Mrs. Allonby: *Men always want to be a woman's first love. That is there clumsy vanity. We women have a more subtle instinct about things. What we like is to be a man's last romance.*

Lady Hunstanton: *My dear child, you don't mean to tell me that you won't forgive your husband because he never loved any one else? Did you ever hear such a thing, Caroline? I am quite surprised.*

Lady Caroline: ***Oh, women have become so highly educated, Jane, that nothing should surprise us now-a-days, except happy marriages. They apparently are getting remarkably rare.***

Mrs. Allonby: ***Oh, they're quite out of date*** (Wilde O. A Woman of No Importance). Висловлюючи ***Oh, women have become so highly educated, Jane, that nothing should surprise us now-a-days, except happy marriages*** (Сучасні жінки настільки освічені, що вже немає нічого, що могло б їх здивувати в теперішні часи, хіба що щасливе подружжя), леді Керолайн підкреслено дає зрозуміти співрозмовницям, що її позиція незмінна, додаючи ***They apparently are getting remarkably rare*** (Щасливі подружжя трапляються надзвичайно рідко).

Співрозмовниці правильно інтерпретують незмінний перлокутивний намір адресанта (леді Керолайн), підтримуючи іронічний тон розмови: *Oh, they're quite out of date* (Так, щасливі подружжя зовсім застаріли).

Подібну комунікативну ситуацію із застосуванням **стратегічної іронії** типу 1.1. ілюструє також розмова між убогою експедієнткою Марисею і багатим паничем Чинським:

Kiedyś Marysia nie wytrzymała i powiedziała mu z ironicznym uśmiechem:

– *Bardzo to zabawny widok, taki młody, wielki pan zadzierający nosa, by zaimponować biednej, sklepowej dziewczynie.*

Zmieszał się wówczas i przysięgał, że wcale nie miał takiego zamiaru.

– *Niech pani nie myśli, panno Marysiu, że jestem aż takim głupim snobem.*

– *Tego nie myślę – odpowiedziała chłodno. – Myślę natomiast, że bardzo taktownie podkreśla pan różnice społeczną, jaka między panem i mną istnieje...*

– *Panno Marysiu!*

– ***...i tę łaskę, jaka pani mi wyświadcza, racząc tracić swój cenny czas na rozmowy z głupiotką i ubogą ekspedientką z małego miasteczka...***

– *Panno Marysiu! Bo doprowadzi mnie pani do szalu!*

– ***Nie, nie mam takiego zamiaru, proszę pana. Moim obowiązkiem jest być uprzejmą dla klientów. I dlatego chce pana przeprosić, bo muszę zamieść sklep, a kurz mógłby zaszkodzić pańskiemu cennemu zdrowiu, już nie mówiąc o londyńskim ubraniu*** (Dołęga-Mostowicz T. Znachor).

Адресант (Марися) послідовно і впевнено керує діалогом за допомогою іронічних висловлень ***wielki pan zadzierający nosa, by zaimponować biednej, sklepowej dziewczynie; i tę łaskę, jaka pani mi wyświadcza, racząc tracić swój cenny czas na rozmowy z głupiotką i ubogą ekspedientką z małego miasteczka; I dlatego chce pana przeprosić, bo muszę zamieść sklep, a kurz mógłby zaszkodzić pańskiemu cennemu zdrowiu, już nie mówiąc o londyńskim ubraniu***, реалізуючи свій незмінний перлокутивний намір: провчити зарозумілого панича, ховаючи критичні зауваги у формі іронічного натяку.

У цій ситуації доцільно прослідкувати також, як застосування комунікативної стратегії натяку у формі іронії типу 1.1. допроваджує до бажаного перлокутивного ефекту.

Nazajutrz, gdy o ósmej przyszła otworzyć sklep, przed drzwiami czekał już gajowy z Ludwikowa. Przyniósł list. W liście Czyński pisał, że ma całe wakacje zatrute i to przez nią, że nie spodziewał się tego po niej, że najopaczniej zrozumiała wszystkie jego intencje, że skrzywdziła go i obrażała, ponieważ i on zachował się niegrzecznie, uważa że ma obowiązek dżentelmeński przeprosić ją.

Dla zalania tych gorzkich wspomnień – pisał w zakończeniu – jadę do Wilna i będę tak pic, że pewno mnie lichy porwie, zgodnie z życzeniem Pani.

– *Czy będzie, panienko, odpowiedz? – zapytał gajowy.*

Zastanowiła się. Nie, po co ma doń pisać? Po co to wszystko?

– *Odpowiedzi nie będzie – powiedziała. – Proszę tylko paniczowi powiedzieć, że życzę mu jak najlepiej* (Dołęga-Mostowicz T. Profesor Wilczur).

Адресант (Марися) досягає бажаного запланованого результату: панич Чинський просить вибачення за свою поведінку: ***że najopaczniej zrozumiała wszystkie jego intencje; on zachował się niegrzecznie, uważa że ma obowiązek dżentelmeński przeprosić ją***. Негативна оцінка, в завуальованій формі, є кращою, ніж висловлення критичного ставлення відкрито, тому що адресант фактично вербально не висловлює нічого неприємного для адресата, дотримуючись вимог ввічливості й уникаючи комунікативних девіацій. Отже, імпліцитні негативні оцінки дають змогу уникати комунікативних невдач і слугують піднесенню ефективності міжособистісного спілкування, що й засвідчує реакція-відповідь співкомуніканта: ***Proszę tylko paniczowi powiedzieć, że życzę mu jak najlepiej***.

Ілюстрацією **стратегічної іронії** типу 1.1. слугує ще й такий приклад.

«Nina was a small woman, with a brown complexion and dark straight hair which she dyed blond. Her arms were covered with long downy hair which she also dyed blond, so that she gave the impression of a small artificial animal» (Murdoch I. The Flight from the Enchanter).

«Нина – маленькая женищина с смуглым цветом лица и темными прямыми волосами, которые она перекрасила на блонд. Ей руки покрыты длинным пухом, который она так же перекрасила на блонд, таким образом, она создает впечатление маленького искусственного животного».

Адресант описує Ніну, стратегічно іронізуючи над її зовнішністю, уможливорює адресатові зрозуміти свою незмінну іронію. У іншому випадку адресант міг би закінчити опис словами *long downy hair which she also dyed blond* (длинным пухом, который она так же перекрасила на блонд). Однак, автор висловлює власну оцінку зовнішності Ніни: *so that she gave the impression of a small artificial animal* (таким образом, она создает впечатление маленького искусственного животного), що й підтверджує застосування іронії стратегічно.

У іншому випадку адресант (Роксолана) застосовує іронію стратегічно аби провчити зарозумілого співкомуніканта (князя Вишневецького):

Роксолана: *Хіба вважаєте, що султан має замало вірних слуг?*

Вишневецький (випнув груди): *Але не таких, як я, ваша величність! Мене високо ставлять і сам король польський Зигмунт Август, і цар московський Іван, ваша величність.*

Роксолана: *Чи ж цього досить, щоб стати перед великим падишахом?*

Вишневецький: *А ще я маю те, чого не має ніхто, моя султанию.*

Роксолана: *Що ж має таке світлий князь?*

Вишневецький (тріпнув правицею): *Маю всю Україну в цій руці!*

Роксолана (зауважила, що рукав його кунтуша обнизаний на кінці великими перлами ніби в жінки) **всміхнувшись: Здається мені, ця рука порожня тим часом** (Загребельний П. Роксолана).

Адресант (Роксолана) застосовує іронію стратегічно, намагаючись послідовно підкреслити, що її намір незмінний.

Яскравим прикладом другого типу **стратегічної іронії** – типу 1.2., коли перлокутивний намір адресанта чіткий у його свідомості, але може змінитись під впливом комунікативної поведінки співрозмовника, є діалог:

«Two colleagues are talking about the party which they are going to arrange the next day. One of them A is aware that B comes usually late everywhere. So he says:

A. All right. Everything's great so far but you know someone is always bound to come late.

B. Oh, let's not offend each other.

A. Oh, I didn't mean you. (Ito Akira, Osamu Takizawa, "Why Do People Use Irony?—The Pragmatics of Irony Usage").

«Двоє друзей розговаривають о вечеринке, которую собираются организовать завтра. Один из друзей А осознаёт, что В обычно везде опаздывает. Поэтому, А произносит:

A. Всё в порядке пока, но ведь тебе известно, что кто-то, как всегда, наверняка опоздает».

B. Давай не будем оскорблять друг друга.

A. Я не имел ввиду Тебя.

У цьому контексті адресант А, іронізуючи, натякає адресатові В, що той може запізнитись на вечірку, бо з ним це часто трапляється.

Співрозмовник В намагається захищатись і тому адресант А відразу ж відступає, ніби він зовсім не мав на увазі того, що чітко читалось у підтексті. У цьому й полягає суть іронічної оцінки: дає змогу оцінювати, не висловлюючи вербально, і таким, власне чином, не залишати співрозмовнику можливості прямо відповісти на оцінку. Це, своєю чергою, часто виключає будь-яку можливість адресата «захищатись», а адресантові залишає у будь-яку хвилину можливість відступу.

Інші ситуації слугують ілюстраціями, коли адресант іронічного висловлення залишає право вибору адресатові як сприйняти висловлене: «Oh, it's no use talking to Chastity. She's too high and mighty to be an angel now» (Waugh E. Vile Bodies). «Нет надобности разговаривать с Честитой теперь. Она заввысоко взлетела, чтобы играть роль простого ангела».

У цій ситуації говориться про дівчину, яка так високо злетіла, що вже не хоче грати роль простого ангела у пантомімі. Це висловлення можна сприйняти двояко. Якщо адресантом вважати автора твору, то Івлін Во пише так умисне. Перлокутивний намір чіткий у його свідомості, але він залишає читачеві можливість вибору як сприйняти сказане. Автор пропонує свою іронічну оцінку поведінки дівчини: злетівши так високо, вона не могла залишатись ангелом (чистим і безгрішним). Трактовка висловленого автором визначає подальше сприйняття цього персонажа адресатом.

З іншого боку, якщо адресантом вважати людину, що висловлюється, цей намір може не бути чіткий у її свідомості. В такому разі адресант не намагається спрямовувати діалог у певне русло, і навіть, якщо мовець й має на увазі іронічну оцінку поведінки дівчини, подібну як Івлін Во, все ж не до кінця її усвідомлює. Тому з боку персонажа твору – це випадок **істинної іронії**.

Ще один приклад, коли автор іронії залишає право вибору як сприйняти висловлене: «Mr. Conner said where each and everyone of them was, and he was bound and determined they would get away with it, so the boys came before the probate judge on charges of disorderly conduct, disturbing the peace, assault and battery, and using abusive and profane language in the presence and hearing of a female. The judge asked Mr. Conner why he included the last charge; Mr. Conner said they cussed so loud he was very sure every lady in Maycomb heard them» (Lee H. To Kill a Mockingbird).

«Pan Conner powiedział, że wie, gdzie każdego z nich szukać, i że daje słowo, nie ujdzie im to płazem.

W ostateczności z powodu braku sędziego dla nieletnich chłopcy staneli przed sędzią dla spraw spadkowych oskarżeni o awanturnictwo, zakłócenie porządku publicznego, napad z pobiciem i wykrzykiwanie obelg i bluźnierstw w obecności kobiet.

Sędzia zapytał, na czym pan Conner opiera to ostatnie oskarżenie?

«Tak głośno przeklinali, - odpowiedział pan Conner, - że na pewno ich słyszała każda pani w Maycomb».

Автор іронізує над паном Коннером, який дуже прагнув помститись хлопчикам, що посміялись над ним. Однак Харпер Лі також дає вибір, як сприйняти ситуацію – як іронію над паном Коннером чи просто як недоречний випадок. Саме те, який варіант обере читач, зумовить його подальше сприйняття цього персонажа.

Наступний приклад можна трактувати по-різному.

З одного боку, якщо адресантом висловлення вважати автора твору, іронія вживається стратегічно для висловлення авторського оцінювання ситуації – ситуація не романтична, а банальна.

Ginger and Nina have just got married and were going on the plane for their honeymoon. Ginger recited a poem and then he said:

«Well, I mean to say, don't you feel somehow, up in the air like this and looking down and seeing everything underneath. I mean, don't you have a sort of feeling rather like that, if you see what I mean?»

Nina looked down and saw inclined at an odd angle a horizon of straggling red suburb; arterial roads dotted with little cars; factories; a disused canal; some distant hills.

«I think I'm going to be sick», said Nina (Waugh E. Vile Bodies).

Івлін Во чітко висловлює свою оцінку і залишає читачеві тільки один варіант її сприйняття. Одним лише реченням – *I think I'm going to be sick (Я думаю, мене зараз знудить)* – автор міняє настрої читача, керуючи його адекватним сприйняттям висловленого.

З іншого боку, якщо адресантом висловленого у цій ситуації вважати Ніну, то це випадок **істинної іронії**. Перлокутивний намір нечіткий у свідомості адресанта (Ніни). Вона ненавмисне руйнує романтичну атмосферу. Просто їй справді стало погано, про що вона й сказала вголос. Ні вона, ні її співрозмовник Джинджер не намагаються керувати подальшим розвитком розмови; не намагаються спрямовувати діалог у якесь певне русло. А це засвідчує відсутність стратегічного спрямування іронічного висловленого.

Отже, адресант **стратегічної іронії** керується чітко визначеним у його свідомості наміром і або чинить все можливе аби його досягти і сам керує розвитком подальшого діалогу, або в контексті ситуації комунікативна поведінка адресата, до якого скероване іронічне висловлення, визначає напрямок діалогу.

Істинна іронія породжується прагматичною імплікатурою з істинною амбівалентністю і виникає тоді, коли адресант іронічного висловлення й сам до кінця не усвідомлює, чого саме прагне досягти. Перлокутивний ефект нечіткий у його свідомості, і ні адресант, ні адресат не керують діалогом за допомогою іронії.

Ілюстрацією цього слугують такі приклади: *«Which was the reason enough for Jem to spend the following Saturday aloft in the tree house. Jam sat there from after breakfast until sunset and would have remained overnight had not Atticus severed his supply lines. I had spent most of the day climbing up and down, running errands for him, providing him with literature, nourishment and water, and was carrying him blankets for the night when Atticus said if I paid no attention o him, Jem would come down. Atticus was right»* (Lee H. To Kill a Mockingbird); *«Okazało się wystarczającym powodem aby Jem w następną sobotę usiadł na głębszy czas też wysoko – w naszym domku na drzewie. Siedział tam od śniadania aż do zachodu słońca I z pewnością by tam został na noc, gdyby Atticus nie odciał mu dostaw.*

Ja prawie cały dzień spędziłam włącząc na drzewo i złącząc z drzewa, biegając na posylki, dostarczając Jemowi lektury, pożywienie oraz wodę. I właśnie niosłam mu koce nanoc, gdy Atticus mnie powstrzymał, mówiąc, że jeśli nie będę zwracać na Jema uwagi, Jem zejdzie na dół. Atticus miał rację».

Скаут (прізвисько дівчинки) описує, як вона догоджала своєму брату, що вирішив не злізати з дерева, не розуміючи, що якщо цього не робити, він і сам злізе. Коли їй підказав це батько, так й сталося. Згадуючи це, дівчинка іронізує над собою, однак в її іронії відсутній будь-який стратегічний намір. Тому це приклад – **істинної іронії**.

Наступні ситуації є також ілюстраціями **істинної іронії**. Дівчинка Скаут висловлюється щодо своєї знайомої:

«[Miss Maudie]: «I said what did you do, Stephanie, move over in the bed and make room for him? That shut her up a while» (Lee H. To kill a Mockingbird).

Pani Maudie zapytała: «I co ty wtedy zrobiłaś, Stephanie? Czy przynajmniej posunęłaś się w łóżku, żeby mi zrobić miejsce? To ja na jakiś czas przymkneło».

Scout: «I was sure it did. Miss Maudie's voice was enough to shut anybody up» (Lee H. To Kill a Mockingbird).

Skaut: «Nie wątpiłam. Sam głos pani Maudie mógł przymknąć każdego».

Знову ж таки, кажучи: «Сам голос пані Моді міг би примкнути кожного», Скаут не має на увазі якогось стратегічного іронічного підтексту щодо знайомої. Дівчинка, безперечно, іронізує, але перлокутивний намір не чіткий у її свідомості – вона не намагається сформувати іронічного ставлення в адресата щодо предмета іронічної оцінки. Тому в цьому випадку ми зустрічаємо приклад **істинної іронії**.

Ось ще один приклад, коли хлопчик іронізує, не маючи якогось чітко усвідомленого наміру.

«Why don't you come over, Charles Baker Harris?» he said. Lord, what a name!»

«It's not any funnier than yours. Aunt Rachel says your name's Jeremy Atticus Finch.»

Jem scowled. «I'm big enough to fit mine», he said. «Your name's longer than you are. Bet it's a foot longer» (Lee H. To Kill a Mockingbird).

«Może przyjdiesz do nas, ty Charles Baker Harris, – powiedział, – Boże święty, ale się nazywasz!»

«Nie śmieszniej niż ty. Ciocia Rachel mówi, że ty się nazywasz Jeremy Atticus Finch.»

Jem się skrzywił.

«Do takiego dużego, jak ja, to pasuje, – zauważył. – Ale tobie po co taki długi pacierz. Zażoże się, że o stopę dłuższy od ciebie.»

Адресант (Джем) не усвідомлює до кінця, навіщо він іронізує. Адресант не намагається за допомогою іронії керувати діалог в якомусь чітко визначеному напрямку. Тому його **іронія істинна**.

Істинна іронія появляється в міжособистісному спілкуванні тоді, коли перлокутивний намір нечіткий у свідомості мовця, і ні адресант, ні слухач, не мають наміру керувати діалогом за допомогою висловлюваної іронічної оцінки. Однак, **істинна іронія**, за якої адресант не має чіткого наміру і не намагається вплинути на подальший розвиток діалогу, зустрічається в інтерперсональній комунікації значно рідше, ніж іронія стратегічна.

Проаналізований ілюстративний матеріал засвідчує, що іронія вживається переважно з певною чітко усвідомленою комунікативною метою, тобто стратегічно для досягнення запланованого перлокутивного ефекту. Стратегічна іронія як особливий спосіб втілення прихованої негативної оцінки слугує певною мірою піднесенню ефективності у спілкуванні.

Переоцінка іронії як стратегії ефективного міжособистісного спілкування ще чекає на своє глибоке дослідження.

Умови спілкування нерідко вимагають пом'якшувати висловлювані критичні зауваги або навіть приховувати

їх. Власне, тому негативні оцінки є здебільшого імпліцитними, оскільки культура спілкування вимагає уникнення категоричних негативних суджень, стриманості в оцінках і зменшення їхньої категоричності. Дослідження різних типів іронії, їхнього співвизначення в різних мовах у тотожних / подібних ситуаціях вимагає свого подальшого опрацювання для встановлення спільних і відмінних площин реалізації комунікативних інтенцій і корелятивності / некорелятивності використовуваних мовних ресурсів.

Джерела та літератури

1. Арутюнова 1981: Арутюнова, Н. Д. Фактор адресата [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. СЛЯ. – 1981. – 4. – С.356-367.
2. Гнатюк 2011: Гнатюк, Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронії [Текст] / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 131-137.
3. Гнатюк 2010: Гнатюк, Л. Опосередковані стратегії міжособистісного спілкування [Текст] / Л. Гнатюк // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Т.28. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. – С. 207-214.
4. Дземидок 1974: Дземидок, Б.О. О комическом [Текст] / Б. О. Дземидок. – М.: Просвещение, 1974. – 124с.
5. Казанская 1980: Казанская, Г.П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С.Ричардсона «Клариса Гарлоу» [Текст] / Г. П. Казанская // Вопросы стилистики английского языка. – Москва, 1980. – Вып.155. – С.47-52.
6. Падучева 1982: Падучева, Е.В. Прагматические аспекты связности диалога [Текст] / Е.В. Падучева // Изв. АН СССР. СЛЯ.- 1982.- 4 – С.305-313.
7. Походня 1989: Походня, В.Н. Языковые средства выражения иронии [Текст] / В.Н. Походня. – К.: Наукова думка, 1989. – 124с.
8. Українська мова: Енциклопедія 2000: Українська мова: Енциклопедія [Text] / Ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2000. – 752с.
9. Griffin 1977: Griffin, P. Reading and Pragmatics [Text] / P. Griffin // Symbiosis. Linguistic Theory: What can it say about reading? – Newark, Del: International Reading Association, 1977. – P. 42–123.
10. Hnatiuk 2009: Hnatiuk, L. Implicit Negation in Irony in the Conditions of Interpersonal Communication [Text] / L. Hnatiuk // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2009. – Вип. 168, Т. 1. – С. 166 – 168.
11. Hnatiuk 2008: Hnatiuk, L. How to Do Things with Words to Achieve more Effectiveness in Communication [Text] / L. Hnatiuk // Східнослов'янська філологія. – Горлівка, 2008. – Вип. 14. – С. 25-34.
12. Hnatiuk 2007: Hnatiuk, L. Jak działać za pomocą słów w celu osiągnięcia większej efektywności w komunikacji interpersonalnej [Text] / L. Hnatiuk // Zeszyt Naukowy WSiZ w Przemyślu. –Wydanie 1. – 2007. – S. 84.
13. Knox 1961: Knox, N. The Word «Irony» and its Context [Text] / Knox N. – Durham (N.C.): Duke University Press, 1961. – 258p.
14. Łaguna 1984: Łaguna, P. Ironia jako postawa i jako wyraz (z zagadnień teoretycznych ironii) [Text] / P. Łaguna. – Kraków: Wydawnictwo Literackie Kraków-Wrocław, 1984. – 91s.
15. Leech 1983: Leech, G. Principles of Pragmatics [Text] / G. Leech – London: Longman, 1983. – 250p.
16. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language [Text] – Danbury: Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1284p.

УДК 81'37346

Гнот В. Г., Полупанова Н. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Проблемы перевода морской терминологии рассматриваются в аспекте сравнительного исследования языков. Определяются наиболее распространенные соответствия украинских словообразовательных моделей.

Ключевые слова: перевод, морская терминология, грамматические трансформации.

Проблеми перекладу морської термінології розглядаються в аспекті порівняльного дослідження мов. Визначаються найбільш поширені відповідності українських словотворчих моделей російським еквівалентам.

Ключові слова: переклад, морська термінологія, граматичні трансформації.

The problems of translation of marine terminology are considered in the aspect of comparative research of languages. The most widespread equivalents of Ukrainian word-formative models (of Russian terminology) are determined.

Key words: marine terminology, equivalent, grammar transformation.

Проблемам порівняльного дослідження мовних систем присвячено чимало робіт у лінгвістичній та методичній літературі. Порівняльна лінгвістика, зіставляючи, як правило, дві мови, визначає характерні особливості цих мов – схожість і відмінність.

Переклад наукового тексту з точки зору порівняльного розгляду мов має значно більшу кількість еквівалентних елементів, ніж інші види перекладу. Найбільша кількість рівнозначних елементів знаходиться у сфері лексики. Це обумовлено двома обставинами. По-перше, науково-технічна термінологія за своєю природою має бути максимально однозначною, прагнучи до визначення наукових понять, загальних для всіх. По-друге, науково-технічна термінологія у значній своїй частині є інтернаціональною, хоч і має деякі національні особливості.

Таким чином, лексична еквівалентність у науковій мові створює важливі пункти при перекладі. Але в науковому перекладі не варто цілком покладатися на еквівалентність та відмовитися від допомоги, яку і в даному випадку представляє порівняльний розгляд мов.

Тому необхідно провести чіткий відбір мовних особливостей, притаманних текстам даної спеціальності або науковим текстам взагалі. Адже в науці з часом створюється певний набір типів побудови речень і граматичних моделей. У перекладі наукових текстів варто прагнути до досягнення максимальної однозначності мовних одиниць, тобто максимальної формалізації наукової мови, що й обумовлює актуальність дослідження.

Суть перекладу як діяльності полягає в тому, що перекладач знайомиться з деяким змістом, вираженим однією мовою, а потім передає цей зміст засобами іншої мови. Коли ми говоримо про тотожність двох текстів, із яких один є перекладом другого, то ми маємо не повний їхній формальний збіг, тобто тотожність моделі речення, наявність однакової кількості слів, ужитих у тих самих граматичних формах тощо. Про тотожність текстів ми можемо говорити тоді, коли вони мають ідентичне значення, пов'язане з певною ситуацією.

Ніякий словник не може передбачити всю різноманітність сполучень слів. Тому теорія перекладу може встановлювати лише функціональні відповідності, які враховують залежність передачі певних смислових категорій

від впливу різних факторів. Цей принцип є дійсним і при визначенні контекстуальних значень, і при здійсненні різних лексичних трансформацій. предметом дослідження є трансформації, які підпорядковуються логіко-семантичному принципу з урахуванням стилістичних і експресивних факторів.

Великий обсяг інформації у такій важливій народногосподарчій галузі, як морська, на всіх міжнародних мовах, велика кількість перекладів, що виконуються в нашій країні і в нашому навчальному закладі, зокрема, викликають певний інтерес до вивчення лексико-семантичних, морфологічних і синтаксичних явищ у системі мови морського профілю. Дослідження систем двох споріднених мов сприяли створенню науково-лінгвістичних передумов для упорядкування морської термінології, перекладу з російської і створення на українській мові підручників, науково-методичної літератури, укладання російсько-українського словника морських термінів.

Перед укладачами двомовного словника [5] стояла комплексна задача: на основі порівняльного дослідження мов повно передати термінологію, підібрати похідні слова, вирішити проблему граматичної, семантичної, стилістичної характеристики терміна, його перекладу.

Порівняльний аналіз морської термінологічної лексики російської та української мов здійснювався з метою виявлення схожості і відмінності способів її словотворення, визначення найбільш поширених відповідностей російським еквівалентам українських словотворчих моделей, а також найбільш продуктивних моделей словотворення російських і українських лексичних еквівалентів.

Перспективність такого аналізу в тому, що він підтверджує можливість готових, статичних одиниць лексичних міжмовних відповідників на рівні слів і словосполучень, що має значну ефективність у прикладній галузі – лексикографічній практиці.

У практиці перекладу граматичні трансформації звичайно невіддільні від лексичних. Зміна конструкції речення у багатьох випадках викликана лексичними, а не граматичними конструкціями. Щоб отримати правильний і точний переклад, вирішення перекладацького завдання залежить і від влучного вибору форми слова, його граматичної категорії, оскільки комунікативне навантаження речення понад усе потребує ретельного вибору слова або кількох слів. Наприклад, конструкція з дієприкметником **предназначенный** перекладається у різних контекстуальних оточеннях по-різному:

- а) *підрядною частиною речення:*
 - *устройство, предназначенное для указания плоскости истинного горизонта – який служить для зазначення площини істинного горизонту;*
 - *замкнутое пространство, предназначенное для смесеобразования и сжигания топлива – замкнений простір, що служить для сумішоутворення і спалювання палива.*
- б) *дієприкметником призначений:*
 - *устройство, предназначенное для спуска и подъёма шлюпки – пристрій, призначений для спуску й подняття шлюпки;*
 - в) *конструкцією без перекладу дієприкметника:*
 - *аппарат, предназначенный для дистанционного включения и выключения электрических цепей – аппарат для дистанційного вмикання і вимикання;*
 - *навигационный прибор, предназначенный для измерения скорости движения судна или пройденного им пути – навігаційний прилад для вимірювання швидкості руху або пройденого ним шляху.*

Граматичні відповідності між різними мовами в більшості своїй можуть бути тільки функціональними, залежними від певних змінних факторів. Але навіть і при знаходженні оптимальної структури речення у перекладі з урахуванням усіх факторів виникає питання про вибір найкращого порядку слів, тобто черговості членів речення.

Кваліфікованим переклад може бути лише тоді, коли речення осмислюється перекладачем, тобто йому розкривається його граматична структура. Схожість між синтаксичними конструкціями російської та української мов часто дає можливість дослівного перекладу – без зміни структури речення і без суттєвої зміни порядку слів. Однак під впливом різних факторів перекладач змушений звертатися до граматичних трансформацій: повної або часткової реконструкції речення, заміни частини мови і членів речення у перекладі. Підчас трансформація буває необхідною навіть при наявності в українській мові аналогічної структури.

Граматична форма і синтаксична конструкція не є в процесі перекладу як самостійне, окреме від їхнього наповнення. Але різноманітність граматичних засобів дає можливість використовування їх для підсилення або наголошування на окремих моментах висловлювання. Це здійснюється не тільки певною побудовою речення, а й вибором конструкції певного типу, що створює найсприятливіші умови для найбільш правильного і точного вираження думки.

Граматичні трансформації, тобто перебудова структури речення під час перекладу відповідно до норм мови, може бути повною або частковою залежно від того, повністю чи частково відбувається зміна структури речення. Окрім заміни членів речення можуть відбуватися і заміни частин мови. Як правило, це під час перекладу відбувається одночасно.

На застосування граматичних трансформацій впливають різні фактори: синтаксична функція речення, його лексична наповненість, смислова структура, контекст речення.

Найбільш поширеним засобом граматичних трансформацій є заміна російських дієприкметників підрядними реченнями в українських відповідниках. Це відбувається через відсутність деяких форм дієприкметників в українській мові: **блок выявления ошибок, повышающий правильность состава информации** – **блок виявлення помилок, що підвищує правильність складу інформації**; **навигационный прибор, предназначенный для удержания судна на заданном курсе** – **навігаційний прилад, за допомогою якого судно утримується на заданому курсі**; **сферический угол при зените, находящийся между меридианом наблюдателя и вертикалом светила** – **сферичний кут при зеніті, який міститься між меридіаном спостерігача та вертикалом світила**; **узкая полоса суши, примыкающая непосредственно к водному бассейну** – **вузька смуга суші, що прилягає безпосередньо до водного басейну**; **ветер побережий и океанов, имеющий полусуточную периодичность смены направления** – **вітер на узбережжях морів і океанів, що має півдобову періодичність зміни напрямку**; **для перевода румбов служат формулы, вытекающие из определений входящих в них величин** – **для переведення румбів використовують формули, які**

впливають із визначень величин, що входять до них; газотурбинний агрегат с обслуживающими его системами – газотурбинный агрегат и системы, що його обслуговують.

Низка дієприкметників та дієприкметникових зворотів, що не мають прямих відповідників в українській мові, перекладається низкою підрядних речень, що ускладнює сприйняття інформативного матеріалу. Виникає необхідність у синтаксичному трансформуванні речення:

Веха – это знак, представляющий собой шест с топовой фигурой, имеющий специальную окраску. – Веха – це знак, який являє собою жердину спеціального забарвлення з топовою фігурою. Звёзды – это небесные светила, являющиеся источником лучистой энергии, образующейся в их недрах и излучающей в космическое пространство. – Зірки – це небесні світила, які випромінюють у космічний простір променисту енергію, що створюється в її надрах. На паровом коллекторе расположен клапан верхнего продувания, позволяющий удалять через трубопровод продувания скапливающиеся у зеркала испарения ила и нефтепродукты. – На паровому коллекторі розміщений клапан верхнього продування, що дає можливість видаляти через трубопровід продування ила і нафтопродукти, які накопичуються біля дзеркала випаровування. Современные маяки строят необслуживаемыми, на них устанавливают радиомаяки, радиолокационные отражатели. – Сучасні маяки – це маяки, які не потребують обслуговування, на них установлюють радіомаяки, радіолокаційні відбивачі.

У процесі перекладу поширеною є також заміна одних частин мови іншими. Це відбувається і через відсутність відповідника в українському науковому мовленні, і через необхідність змінити побудову речення відповідно до норм української мови:

Азимуту в полукруглом и четвертном счете приписывают наименование из двух букв – азимуту в півколовій та четвертній лічбі дають найменування з двох літер; изменение сопротивления дросселя позволяет изменять перепуск части подачи насоса – зміна опору дроселя дає можливість змінювати частини подачі насоса; принцип действия прицельного створа основан на ... – принцип дії прицільного створу ґрунтується на ...; главный порт закрыт ввиду замерзания акватории – головний порт не працює у зв'язку із замерзанням акваторії; муссонное течение преобладает в северной части Индийского океана – мусонна течія має місце переважно в північній частині Індійського океану; банка представляет опасность для судоходства – банка небезпечна для судноплавства; Солнце в течение года кажущимся образом перемещается по эклиптике – Сонце протягом року уявно переміщується по екліптиці; эта накипь растворима практически всеми кислотами – цей накіп розчиняється майже всіма кислотами; огонь зажигается на оконечности пирса – вогонь засвічують скраю пирса.

Не завжди синтаксичні конструкції мають відповідники у двох мовах, якщо на синтаксичну структуру нашаровується додаткова функція, змістовна або стилістична. Для кваліфікованого фахівця переклад таких синтаксичних конструкцій не викликає труднощів. Наприклад: конструкції, які мають в російському варіанті іменник з прийменником **при**, перекладають українською мовою за допомогою **підрядних речень**:

При ветрах от NE, с октября по март, все эти якорные места ненадежны. – Всі ці якорні місця є ненадійними, коли віють вітри від жовтня до березня. При давлении в трубопроводе менее 1 МПа толщину стенки трубы выбирают по прототипу. – Якщо тиск у трубопроводі менший 1 Мпа, товщину стінки труби вибирають за прототипом. Гирокомпас обеспечивает точное и надежное указание курса судна при скорости до 30 узлов. – Гірокомпас забезпечує точне і надійне зазначення курсу судна, швидкість якого близько 30 вузлів. При углах наклона более 5-10° используют метод остойчивости на больших углах крена. – Якщо кути нахилу більше 5-10°, використовують метод остійності на великих кутах крену.

Таким чином, при перекладі з російської мови на українську необхідно враховувати загальні закономірності перекладацького процесу, що ґрунтуються на функціональній залежності. У роботі над перекладом попереднє прочитання та аналіз тексту дозволяють заздалегідь визначити характер змісту і стилістичні особливості матеріалу, щоб мати критерії для вибору мовних засобів, граматичних форм і синтаксичних конструкцій у процесі перекладу.

Джерела та література

1. Войналович О. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) / В.В. Морганюк. – К.: Вірій, Стакер, 1997. – 256 с.
2. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К.: Наукова думка, 1987. – 160 с.
3. Латышев Л.К. Проблема эквивалентности в переводе: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1983. – 17 с.
4. Орлова Л.В. Структура сверхфразового единства в научных текстах. – К.: Наукова думка, 1988. – 156 с.
5. Словник морської термінології: (Російсько-український з англійськими відповідниками) / Торшина Л. М., Полупанова Н. В., Гнот В. Г. та ін. – К.: Видавничий дім «KM Academia» 2000. – 282 с.
6. Теорія і практика перекладу. Укр. науковий збірник. – К.: Київський університет, 1994. – Вип. 20. – 164 с.
7. Українсько-російський словник наукової термінології/ За заг. ред. Л.О.Симоненко. – К.: Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. – 416 с.
8. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
9. Ярцева В.Н. Принципы типологического исследования родственных и неродственных языков // Проблемы языкознания. Доклады на X Международном конгрессе лингвистов. – М.: 1967. – 203 с.

УДК 378.02:372.8

Головина Л. И.

УСВОЕНИЕ НОРМ ПРОИЗНОШЕНИЯ И ПРАВОПИСАНИЯ ГЛАСНЫХ В УСЛОВИЯХ ВЛИЯНИЯ НА РЕЧЬ УЧАЩИХСЯ ЮЖНОРУССКИХ ГОВОРОВ

В статье рассматриваются вопросы обучения нормам литературного произношения и правописания гласных в условиях влияния на речь учащихся южнорусских говоров, ошибки учеников и приёмы работы по их предупреждению и исправлению.

Ключевые слова: южнорусские говоры, диалектные ошибки, фонетический анализ нормы произношения гласных, предупреждение ошибок.

У статті розглядаються питання навчання школярів нормам літературної вимови і правопису голосних в умовах впливу на їх мову південноруських говірок, а також помилки учнів та прийоми роботи з їх попередження та виправлення.

Ключові слова: південноруські говірки, діалектні помилки, фонетичний аналіз, попередження помилок.

Teaching standards of literary pronunciation and spelling of vowels in conditions of affecting on the speech of pupils with Southern-Russian dialects, pupils' mistakes and methods of their prevention and correction are considered in this article.

Key words: Southern-Russian dialects, dialectical mistakes, phonetic analysis, prevention of mistakes.

Идея дифференцированной методики преподавания русского языка в условиях влияния на речь учащихся различных народных говоров высказывалась учёными-методистами давно. Особенно убедительно об этом писали А. В. Текучёв, М. И. Казьмин, М. Р. Львов. М. И. Казьмин ещё в 50-х годах XX в. подчёркивал необходимость «дифференцированного подхода к обучению орфографии в условиях местных диалектов» [2, с. 4].

При обучении родному языку учителю необходимо учитывать особенности местных говоров, под влиянием которых находятся его ученики, особенно в сельской местности.

В подготовке учителя русского языка предусмотрено знакомство с русскими народными говорами при изучении дисциплины «Русская диалектология» и прохождении диалектологической практики, целью которой является изучение в основном местных говоров. Хорошо подготовленный учитель умело предупреждать и исправлять диалектные ошибки учащихся. Этого нельзя ожидать от учителя начальных классов, так как в учебном плане подготовки специалистов для обучения младших школьников не предусмотрена дисциплина «Русская диалектология». Однако именно дети младшего возраста испытывают влияние местных говоров, особенно живущие в селе.

Как отмечает М. Р. Львов, одним из критериев необходимых знаний и умений студентов, будущих учителей начальных классов, является «учёт уровня языковой среды, тех языковых явлений, которым подвергается школьник» [3, с. 52]. Однако в учебных пособиях по методике обучения русскому языку в начальной школе есть только указания на то, что учитель должен устранять из речи детей диалектные и просторечные ошибки. М. Р. Львов категорично заявляет: «...нельзя допускать, чтобы учитель начальных классов не имел представления о диалектах русского языка, если его учащиеся живут и воспитываются в условиях местного говора, что наблюдается в сельской местности практически всех регионов России» [3, с. 52].

К сожалению, не имея достаточной подготовки, учитель начальных классов испытывает дополнительные затруднения при обучении детей-диалектоносителей навыкам литературного произношения и письма. Некоторые учителя мало внимания уделяют диалектным ошибкам, типа *заплотит, посодит, принясли, сворили, посеили, снех, несть, цвесь* и др., объясняя это тем, что «все вокруг так говорят». Поэтому диалектные ошибки закрепляются и остаются у детей надолго. В среднем звене школы ребёнок, имеющий в своей речи диалектные черты, получая «двойки» за письменные работы, начинает плохо относиться к урокам русского языка, отстаёт в учёбе.

По нашим наблюдениям, диалектные ошибки составляют в устной и письменной речи детей около тридцати процентов. Эти показатели не отличаются от данных, приводимых много десятилетий назад в работах М. И. Казьмина, Г. В. Денисевича, В. И. Собинниковой и др.

Поскольку в южных говорах широко распространено недиссимилятивное аканье, когда в словах на месте гласных *а* и *о* в первом предударном слоге произносится *а*, что соответствует литературной норме, то упражнений, данных в учебниках, вполне достаточно для усвоения данной позиции гласных. Однако при сильном аканье, т. е. произнесении звука [а] не только в первом предударном, но и в других безударных слогах, где по нормам литературного произношения произносится неясный редуцированный звук [ъ], необходим специальный подбор упражнений для выработки правильного произношения. Например, в говоре произносят *падажди, накалатила, столица*, а в литературном языке – *пѣдажди, пѣклатиль, столицѣ*. В говорах проявляется ещё явление диссимилятивности гласных в слогах: *бальиуѣ, красивеѣ* [1, с. 6].

В условиях южнорусского аканья и яканья в тетрадах учащихся начальных классов часто встречаются ошибки на безударные гласные *а* и *о* после твёрдых согласных, а также на безударные *е, и, я* после мягких согласных, например: *проподает, скаварода, паехать, квартал, горада, понисѣт, понемает, принясли, появили* и др.

Ошибки, связанные с влиянием местных говоров, отличаются большой устойчивостью, так как для ученика, усвоившего с самого начала становления речи местный диалект, это родная речь. Поэтому учитель должен приложить значительные усилия, терпение и внимание в работе над исправлением речи детей. Ему необходимо тщательно продумывать каждое слово, которое учащиеся запишут в тетради, предвидеть возможные ошибки и всякий раз обращать внимание детей на орфограмму, которую надо проверить или запомнить.

В отличие от ученика, говорящего на литературном языке, ребёнок-диалектоноситель испытывает двойную трудность. Ему предстоит заменить свою диалектную речь на литературную и вместе с тем усвоить орфографию, которая отличается и от литературного произношения, и от говора. Сравним: слово *положила* в говоре звучит как *'палажила'*, а в литературном произношении иначе – [пѣлАжьлѣ].

Академик Л. В. Щерба говорил: «Чтобы решить вопрос орфографический, надо сперва решить вопрос орфоэпический» [1, с. 189].

Некоторые учителя считают, что занятия орфоэпией не помогут, а помешают обучению правописанию, поэтому часто диктуют учащимся по слогам в соответствии с орфографией. Как кажется, такая диктовка для записи может быть только в букварный период. Учащиеся должны понимать разницу между написанием и произношением. Главное, чтобы этой разницы на первых порах было бы немного.

Искусство обучения орфографии в диалектных условиях заключается в том, что учитель должен правильно использовать соотношение между звуковой системой говора и литературного языка, с одной стороны, и между орфографией и орфоэпией, с другой. Усвоение литературного произношения и правописания для ученика-диалектоносителя, естественно, тем труднее, чем больше его говор отличается от литературного языка.

При проведении любой письменной работы учитель должен обращать внимание класса (или отдельных учащихся) на написание тех букв в словах, где есть разница между написанием и произношением в говоре и в литературном языке. Важнее предупреждать ошибки, чем исправлять их. Если ученик уже написал слово неверно, то нельзя быть уверенным, что он не повторит ошибки, даже если она была быстро исправлена.

Полезным видом работы является запись под диктовку текста, сначала маленького, затем постепенно увеличивающегося. В тексте подчёркиваются все буквы, которые разнятся со звуками. Например: *Порядок время бережёт*. В данном предложении следует объяснить, как произносятся гласные, какими буквами они обозначены, после твёрдых или мягких согласных они стоят.

В условиях диалектного влияния необходимо чаще проводить звуко-буквенный анализ слов, где есть разница в произношении и написании, только не так, как иногда приходится наблюдать на уроках. Например, анализируя слова с безударными гласными (типа *карандаш* или *поговорила*), напротив всех букв *а* и *о* пишут звук [а]. При таком анализе южнорусское аканье не исправляется, а, наоборот, насаждается. Было бы смешно записать произношение слова *поговорила* четырьмя [а] в условиях оканья. Выпускники сельских школ в условиях влияния акающего говора при записи в транскрипции все безударные *а* и *о* обозначают как [а]. Когда предлагаешь сравнить два типа произношения: [пагаварила] и [п'г'вариль], они не сразу улавливают разницу.

Как представляется, именно в начальных классах надо знакомить детей с краткими, неясными звуками, обозначаемыми значками [ъ] и [ь] после твёрдых и мягких согласных. В отношении первого предударного слога южнорусское аканье совпадает с литературной нормой [вΛда], [трΛва]. Когда дети усвоят произношение гласных в первом предударном слоге, можно переходить к другим безударным слогам.

Сначала следует усвоить нормы произношения [а] и [о] после твёрдых согласных, затем произношение гласных звуков после мягких согласных на месте букв *е, а, я*, звука [и] с призвуком [э] в первом предударном слоге. Например: [л'и'с'у], [п'и'ти], [ч'и'сы]. При анализе можно использовать словарные слова: *пенал, тетрадь, вчера, язык*. Звук [и] в начальных классах обычно дают без призвука [э].

После усвоения учащимися норм произношения гласных в первом предударном слоге можно приступить к объяснению произношения гласных в других безударных слогах. Некоторые учителя уже во втором классе показывают ученикам транскрипционную запись слов с редуцированными [ъ] и [ь], объясняя, что другая функция этих значков – обозначать очень краткие, неясные звуки.

Среди словарных довольно много слов с редуцированными звуками, как после твёрдых согласных, так и после мягких: [м'ялако], [го'р'ът], [м'ялаток], [п'ъм'идор], [с'ъм'ина], [з'ъмл'ин'ика], [т'ъл'ифон], [б'ър'ига].

Если учащиеся поймут, почувствуют эту разницу в написании и произношении в литературном языке и в говоре в условиях влияния аканья и яканья, они более сознательно будут изучать правила правописания безударных гласных и в корне, и в приставках, и в суффиксах, а также безударных окончаний в частях речи. Они будут понимать, зачем, например, в именах прилагательных надо запоминать две конечные буквы: *-ая, -яя, -ое, -ее, -ые*. При изучении склонения существительных и прилагательных надо анализировать звуковой состав слов как с ударными окончаниями, так и с безударными: [бал'шайъ крас'ныйъ кн'игъ].

Именно после усвоения норм произношения гласных в самой слабой позиции, усвоения редуцированных [ъ] и [ь] дети поймут, для чего надо изучать спряжение, наблюдая, например, за изменением звукового состава глаголов одного спряжения с ударными и безударными окончаниями: [ид'от] и [читай'т].

В условиях диалектного влияния из всех многочисленных видов работ, описанных в методике, для предупреждения ошибок можно выделить несколько, которым, как представляется, надо отдавать предпочтение. Это, во-первых, звуко-буквенный анализ, запись с объяснением разницы между произношением и написанием. Из диктантов лучше применять объяснительный и, конечно, комментированное письмо. Последнее надо проводить на каждом уроке.

В работе по исправлению диалектных ошибок основное место должны занимать индивидуальные задания с учётом индивидуальных ошибок. Часто в одном классе учатся дети, владеющие литературным языком, довольно хорошо подготовленные к школе, и дети с диалектными чертами.

Поэтому ценным видом работы над предупреждением и исправлением диалектных ошибок является раздаточный дидактический материал в виде карточек с заданиями для конкретного ученика, например: подобрать однокоренные слова, где с целью предупреждения ошибок даётся слово с ударным гласным в корне. Если в южнорусских говорах в глаголах с корнями *вар, плат, сад, тащ, кат* и др. под ударением звучит гласный [о] (*сворит, посодит, тощит, прокотит, ростит*), то учащимся следует дать слова с ударным звуком в корне и задание подобрать однокоренные, выделить корень, подчеркнуть безударную гласную *а* в корнях. Например: *сварит, прокатит, посадит, тащит* и др.

Работа по предупреждению ошибок должна проводиться комплексно. Это не только работа над письмом и произношением, но и развитием речи, обогащением словарно-семантического запаса учащихся. Имея обогащённый словарный запас, учащиеся быстро подбирают проверочные слова и лучше усваивают непроверяемые написания. Поэтому очень полезной будет работа с гнездами родственных слов с использованием материалов словообразовательного словаря. В работе с гнездом учащиеся запоминают большие группы слов, их словообразовательные связи, находят проверочные слова с ударным гласным в корне. Например: *платить* – *плата*, *оплатить* – *оплата*, *переплатить* – *переплата* и т. д.

Следует пожелать учителям почаще давать четверостишия для заучивания с последующим письмом по памяти, так как рифмованные строки лучше запоминаются.

Из всего изложенного можно сделать вывод о том, что учитель начальных классов должен знать местный говор, изучать диалектные ошибки учащихся, проводить чаще звуко-буквенный анализ слов, знакомить с литературной нормой произношения, а также систематически использовать раздаточный дидактический материал в индивидуальной работе с учащимися-диалектоносителями.

В целях более интенсивного обогащения словарного запаса учащихся следует чаще работать с материалами словарей.

Источники и литература

1. Головин В. Г., Головина Л. И., Провоторова Е. А. Говоры Липецкой области. Пособие по краеведению: Учебное пособие [Текст] / В. Г. Головин, Л. И. Головина, Е. А. Провоторова. – Воронеж, 1987.
2. Казьмин М. И. Обучение орфографии в условиях южнорусского наречия (на материале елецких говоров). АКД [Текст] / М. И. Казьмин. – М., 1956.
3. Львов М. Р. Содержание языковой подготовки учителя начальных классов [Текст] / М. Р. Львов // НШ. – 1988. – № 1. – С. 50-54.

УДК: 811.111'373

Головня А. В.

ЗНАЧЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ ПРОФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДАЧА (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА)

В статье рассматривается важность предмета «Лингвокультурология» среди профессионально ориентированных дисциплин при подготовке переводчика. В работе проведено исследование, в котором были выявлены национально-культурные особенности, которые могут быть адекватно переведены только при наличии глубоких экстралингвистических знаний переводчика.

Ключевые слова: лингвокультурология, переводчик, перевод, национально-культурная специфика.

У статті розглядається значущість предмету «Лінгвокультурологія» серед професійно орієнтованих дисциплін при підготовці перекладача. У роботі було проведено дослідження, у якому виявлені національно-культурні особливості, котрі можуть бути адекватно перекладені лише при наявності глибоких екстралінгвістичних знань перекладача.

Ключові слова: лінгвокультурологія, перекладач, переклад, національно-культурна специфіка.

In the article there is discussed the importance of the discipline Country Studies among the professionally based subjects in the course of translators preparation. In this work there was conducted the research in which there were defined national cultural peculiarities that can be adequately translated only having deep extralinguistic knowledge.

Key words: Country study, translator, translation, national-cultural specificity.

Сучасний світ все більш стає схожим на «глобальне село», у якому тісно переплітаються та співіснують різні національно-культурні особливості, традиції і мови. Тому значної актуальності набуває вивчення студентами лінгвокультурології, а особливо тими спеціальностями, які базуються на перехресті кількох культур та мов, – перекладачами. Метою даної статті є дослідження важливості та визначення особливого місця лінгвокультурології серед дисциплін, які вивчаються студентами-перекладачами. З метою реалізації даної мети необхідно виконати наступні завдання: 1) визначити місце та значущість лінгвокультурології у переліку гуманітарних наук; 2) продемонструвати важливість володіння знаннями з лінгвокультурології для студентів-перекладачів на матеріалі перекладів художніх прозових творів Редьярда Кіплінга.

Лінгвокультурологія стала об'єктом дослідження досить давно: значний внесок у розробку та обґрунтування проблем лінгвокультурології зробили ще Вільгельм фон Гумбольдт, Бенджамін Уорф, Едвард Сепір та інші. Лінгвокультурологія продовжувала привертати увагу науковців, зокрема, таких всесвітньо відомих лінгвістів як Р. Якобсон, Р. Барт, Н. Хомський, Ф. де Соссюр, чії дослідження у цій галузі заклали основи науки лінгвокультурологія, яка остаточно сформувалася у 90-ті роки ХХ століття внаслідок інтеграції мовознавства з сумісними дисциплінами, зокрема, культурологією, етнологією, етнографією [2; 3; 19; 21]. Протягом останніх десятиліть термін «лінгвокультурологія» асоціюється з роботами таких вчених як В. М. Телія, В. В. Воробйов, Н. Д. Арутюнова, Ю. С. Степанов, В. І. Карасик та цілою низкою інших лінгвістів. На даний час існує чотири основні наукові школи лінгвокультурології Ю. С. Степанова, В. М. Телії, Н.Д. Арутюнової та В. М. Шаклеїна і В. В. Воробйова [3], [21]. Інші школи продовжують активно формуватися.

У рамках лінгвокультурології відбувається осмислення культури як форми існування людини та суспільства у світі, а мова виступає засобом інтерпретації людської культури, ментальності нації. Базове для лінгвокультурології поняття культури включає світогляд, моральні норми, що лежать у основі поведінки людини, способи пізнання світу; твори мистецтва; духовні та моральні цінності [3]. Культура залежить від мови, визначається нею та впливає на неї. Мова – це джерело формування та прояву ментальності народу, через неї культура зберігається та передається іншим поколінням. Через мову виражаються не лише особливості концептуалізації окремої особистості, але й національний дух та пов'язані з ним особливості творчості окремої особистості. Результати процесу концептуалізації письменників та поетів реалізуються у їхній художній творчості. Оскільки будь-який автор є представником певної національної спільноти, на його когнітивну структуру накладається відбиток національної картини світу. В результаті цього у ній розташовуються культурні концепти, які інтерпретуються призму індивідуального сприйняття та реалізуються через зображальні засоби мови [18].

Художні простори творчості окремих письменників не одноразово ставали об'єктами дослідження. Однак, творчість класика світової літератури Редьярда Кіплінга відзначається своєю неповторністю та унікальністю. Лінгвокультурний простір художньої прози автора поєднує у собі кілька культурних традицій, серед яких домінуючими є англійська та індійська. Така особливість творчості Редьярда Кіплінга зумовлена особливістю мовної особистості автора. Художня проза Редьярда Кіплінга неодноразово ставала предметом перекладацьких баталій, оскільки саме при перекладі художніх творів цього письменника перекладач повинен продемонструвати свої екстралінгвістичні знання задля здійснення найадекватнішого перекладу.

Здійснюючи переклади прозових творів Редьярда Кіплінга, перекладач повинен мати глибокі знання тих культур, які переплелися у його творчості, – англійську та індійську. Ці дві культурні традиції є домінуючими у творчості письменника, оскільки мовна особистість Редьярда Кіплінга відзначається бікультурним характером. Будучи англійцем за походженням, Редьярд Кіплінг народився та прожив значну частину свого життя в Індії, що не могло не вплинути на формування особистості автора, а особливо у період становлення особистості. Індія сформувала Кіплінга, розбудила його дар, вилипла з нього художника. Зустріч з багатоліною країною, де енергія Заходу натикається на нерухомість та непроникиність Сходу, де островки європейської цивілізації губилися в морі найдавнішої та загадкової культури, де переплітаються в одне ціле убожество, забобони та висока духовність і де людина щохвилини піддається важким моральним та фізичним випробуванням, стала вирішальною для становлення літературного дару Р. Кіплінга. Він отримав глибоке знання індійського життя в обох його вимірах, «туземному» та колоніальному, знання, що протягом довгих років слугувало йому джерелом творчості. Редьярд Кіплінг терпляче намагався зрозуміти закон сходу, розшифрувати його «код» і навіть подивитись на світ з його точки зору [12, с. 6].

Художнє мислення Кіплінга в першу чергу зорієнтоване на фольклорно-міфологічні мотиви, які немов просвічуються крізь матеріальний світ. Не лише у своїх казках про тварин, але й у інших творах він спирається на первинні, архаїчні сюжети та образи, які споконвічно зберігаються в колективній людства [12, с. 24]. Антропоцентричний характер Заходу та природоцентричний характер Сходу знайшли своє відображення у творчості автора та значною мірою вплинули на його прозові твори. На відміну від більшості літературного надбання, художня проза Редьярда Кіплінга носить не антропоцентричний, а природоцентричний характер. Така особливість творчості Р. Кіплінга пояснюється домінуванням індійської культурної традиції над англійською у його творчості, а в Індії точкою відліку існування усього живого на землі є природа, у той час як для європейської культури мірилом усіх речей є людина.

Створена Редьярдом Кіплінгом картина світу виводить читачів за межі індивідуального, єдиного, історично конкретного: в ній мало відтінків та напівтонів, вона універсальна, тому що побудована, як найпростіший міф, що оперує лише споконвічними категоріями та відомими кожному символами. Життя/смерть, перемога/поразка, сила/слабкість, день/ніч, світло/темрява, рай/пекло, порядок/хаос, Бог/диявол – це далеко не повний перелік типових для творчості Кіплінга протиставлень, що реалізуються на багатьох рівнях та впливають на почуття читача [16, с. 153]. Художній простір творчості Редьярда Кіплінга насичений значною кількістю реалій та особливостей, які повинен знати професійний перекладач і враховувати у процесі перекладу.

Так, наприклад, у більшості випадків у індійській культурі тварини вищі за людину. Не кажучи вже про таких тварин як кінь та слон, котрі вважалися царською власністю. Слон – це втілене, заземлене небо – небокрай [6, с. 39]. Не можна розглядати концепт ІСТИНА, не звертаючись до цієї тварини (*and, adding the tail to the trunk, as the saying is, I make up the whole elephant*).

Концепт МУДРІСТЬ представлений в образі змії (*There is none like thee in the jungle, wise, old, strong, and most beautiful, Kaa*), що є співзвучним з індійською народною традицією. Вважається, що мудрість дається від Бога, і люди, наділені цим даром, є обраними (*The great God Brahm put his mark upon all our people, when the first cobra spread his hood to keep the sun off Brahm as he slept; All India knows that I'm holly*). Мудрість є величезною силою і мудрі люди можуть бути небезпечними (*Those who kill snakes get killed by snakes*).

Деміургом Індії, її Богом-творцем вважається Вода. Вона створила землю, дала все необхідне людині для життя. Вода – першопочаток всього живого на землі [6, с. 27-33]. Концепт ВОДА має дві основні складові: ріка та дощ. Ріка постає як могутня сила, що володіє величезною владою (*By the Right and Left of Ganga*). Усі нещастя та біди пояснювались однією причиною – відсутністю води (*The river was empty for a while*) – і навпаки, радість – її наявністю (*it was though whole villages walked into the water*). Щорічний врожай (а значить і благополуччя народу) також залежав від ріки (*Indian rivers are nearly always moving about in their beds, and will shift, sometimes, as much as two or three miles in a season, drawing the fields on the bank, and spreading good silt on the other*). Вода вважається чи не єдиною причиною швидкого перемир'я (*the Water Truce*). А головне – всьому живому необхідна вода (*It needs water. A new skin never comes to full colour before the first bath*). В той же час ріку боялись, бо вона могла і карати (*the Wainganga was hungry water*). Однак, вона була невід'ємною частиною життя кожної людини (*The river has shiften even into my little life*). Дощу молилися і вважали божественним началом (*the rains have forgotten us and will never come again?*).

Важливим постає у «Книзі джунглів» концепт ВОГОНЬ. У культурі Індії він є важливим у трьох видах: сонце, блискавка та вогонь домашнього багаття [27, с. 36]. Він постає як квітка (*presently the Red Flower blossomed at the end of it*), яку всі бояться (*only no creature in the jungle will call fire by its proper name. Every beast lives in deadly fear of it, and invents a hundred ways of describing it*). Вогонь асоціювався з відвагою (*He has eyes like red fire; The Red Flower is in my body, my bones are water – and – I know not what I know*), а також був джерелом тепла (*The sea is full of fire on summer nights*).

СМЕРТЬ уявляється індійцям як жива істота (*It is to pull the very whiskers of Death*). Ця тварина викликає страх (*and with Death has come Fear*) і від неї слід позбавитись (*So my hands are clean of Death*).

Важливими елементами індійської культури є пісня та танець. Пісня та танець є безперечно одними із домінуючих понять у «Книзі джунглів». Кожна важлива подія в житті індійського народу супроводжується піснюю – вона переважно звучить після завершення певної події («*Huh! The blood-debt is paid,*» said Mowgli. «*Sing the song, Won-tolla*»), хоч вона може бути вісником чогось нового і приємного (*singing over the spring songs – the moon and sambur songs*). Пісня також може виступати невід'ємним атрибутом певного ритуалу, зокрема похоронного (*and began the Death-Song that a leader of the pack should sing when he dies*). Танцем також супроводжуються багато подій з життя людини (*Good beings now the dance – the Dance of the Hunger*).

Джозеф Редьярд Кіплінг – це унікальна особистість, в якій переплетені дві абсолютно протилежні культури, а відповідно і способи мислення та сприйняття світу. Злиття двох культур в одній особистості робить творчий доробок Редьярда Кіплінга своєрідним та унікальним. Відповідно, лінгвокультурний простір його творів характеризується неординарністю – в ній мають переплестись всі особливості його походження, виховання та освіти, отримані в умовах бікультурного оточення. Отже, лінгвокультурний простір художньої прози Редьярда Кіплінга представляє своєрідне поєднання окремих просторів, притаманних індійському та англійському народам, у єдине, утворюючи нову міжкультурну реальність.

У художніх прозових творах Р.Кіплінга ми виявили цілий ряд концептів, специфічних для культури індійського суспільства і відображених у мовній картині світу через призму британської ментальності. Усі особливості культурного життя нації відображаються у мовній картині світу, яка тісно пов'язана та відображається у більш широкій концептуальній картині світу. Знання таких тонкощів та нюансів є надзвичайно важливими для професійного перекладача. «Книга джунглів», так само як і більшість творів Р.Кіплінга, – це полікультурний феномен. Творчість Р.Кіплінга дає широкі можливості для дослідження мовних картин світу американців, росіян, алеутів та багатьох інших народів, що може бути здійснено лише за їх адекватного перекладу.

Джерела та література

1. Бабаева Е. В. Лексическое значение слова как способ выражения культурно-языкового концепта: сб. науч. тр./ ВГПУ, ПМПУ [Языковая личность: культурные концепты]. – Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С. 25-33.

2. Барт Р. Миф сегодня. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Богданович Г. Ю. О лингвокультурной ситуации в полиэтнической среде [Электронный ресурс]: материалы III Междунар. науч. конф. по вопросам языкознания, этноистории, журналистики ["Межкультурные коммуникации: пространство и время"], (Май 2004 года, Алушта). – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1/knp49_1_83-87.pdf
4. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – №1. – с. 64-72.
5. Воркачев С.Г. Методологические основы лингвоконцептологии [Электронный ресурс]: межвуз. сб. науч. тр.– Воронеж, 2003. – Вып. 3. – Режим доступа: http://tpl1999.narod.ru/WEBTPL2002/VORKACHEVTPL_2002.HTM
6. Гачев Г. Д. Образы Индии (Опыт экзистенциальной культурологии) / Георгий Дмитриевич Гачев. – М. Наука, Издательская фирма «Восточная литература», 1993. – 390 с.
7. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография / И.А. Голубовская. – Киев: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.
8. Гудков Д. Б. Межкультурная коммуникация: Лекционный курс для студентов РКИ / Д.Б. Гудков. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 120 с.
9. Гукасова Э. М. Греческая и русская национальные личности: Ценностно-нормативная картина мира (на материале афористики) // Проблемы национальных характеров, менталитетов и их проявление в языке: материалы XI науч.-метод. чтений. – М.: Дипломатическая академия МИД России, 2001. – С. 27-29.
10. Данилова И.И. Обучение переводу лингвокультурологических грамматических явлений в курсе письменного перевода [Электронный ресурс]: Многоязычие Северного Кавказа и проблемы лингводидактики и межкультурной коммуникации. – 2004. – № 7 – Режим доступа: <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=157>.
11. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука. – 1987. – 264 с.
12. Киплинг Р. Избранное / Редьярд Киплинг. – Ленинград: «Художественная литература», 1980. – 536 с.
13. Колесник А. С. Функции номинативных единиц в мифопоэтическом контексте // Филология и культура: материалы III-й Междунар. науч. конф. – Ч. 3. Тамбов: Издательство ТГУ им. Г. Р. Державина, 2001. – С. 37-38.
14. Кочетова Л. А. Культурные концепты в английском рекламном дискурсе // Лингвистическая мозаика. Наблюдения, поиски, открытия: сб. науч. тр. – Вып. 2. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2001. – С. 107-114.
15. Кузнецов А. М. Когнитология, «антропоцентризм», «языковая картина мира» и проблемы исследования лексической семантики // Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров/ РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. Науч.-информ. Исслед., – М., 2000. – С. 8-23.
16. Лауреаты Нобелевской премии: Энциклопедия: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1992. – 328 с.
17. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
18. Рудько А.О., Кураш С.Б. Лингвокультурологический анализ Пространственных представлений в русской и белорусской поэтических картинах мира XX века (языковые средства и принципы структурирования) [Электронный ресурс]: сб. науч. раб. студ. высш. уч. завед. Республики Беларусь «НИРС 2002». – Минск: МОРБ, 2003. – С. 99–103. – Режим доступа: www.kurasj-persmail.at.tut.by/page3.html.
19. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М.: Изд. Группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 450 с.
20. Смирнова Р. А. А. Блок: К описанию «картин мира» / Р.А. Смирнова // Поэтика и стилистика. – М.: Наука, 1990. – С. 73-81.
21. Солдатова М. А. Понятие лингвокультурного концепта в лингвистических исследованиях. Казанская лингвистическая школа: традиции и современность: материалы II междунар. Бодуэновских чтений. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 2. – С. 110-112.

УДК 811.11-112:801

Гонина А. С.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕЛОДИЧЕСКОЙ, ДИНАМИЧЕСКОЙ И КВАНТИТАТИВНОЙ СТРУКТУР В ШВЕЙЦАРСКОМ ВАРИАНТЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена вопросу функционирования различных структур в пределах просодемного пространства швейцарского варианта немецкого языка. Просодические характеристики языковых единиц данного языка являются малоисследованными. В работе дается комплексное описание функционирования минимальных просодем, основанное на проведенном исследовании.

Ключевые слова: швейцарский вариант немецкого языка, просодема.

Дана стаття присвячена питанню функціонування різних структур у межах просодемного простору швейцарського варіанта німецької мови. Просодичні характеристики мовних одиниць даної мови є малодосліджуваними. У роботі надається комплексний опис функціонування мінімальних просодем.

Ключові слова: швейцарський варіант німецької мови, просодема.

This article devotes to question of functioning of different structures in prosodeme space in Swiss variant of the German language. Prosodic characteristics of language units in this language are scantily explored. In this work all-inclusive description of functioning minimal prosodemes is given. The description is based on the carried out experiment.

Key words: Swiss variant of the German language, prosodeme.

Функционирование мелодической, динамической и квантитативной структур просодемного пространства в швейцарском варианте немецкого языка является актуальной темой, поскольку комплексное изучение данных структур с точки зрения просодии швейцарского варианта немецкого языка до недавнего времени не находило отражения в трудах лингвистов. Под просодемным пространством понимается уровень языковых единиц, реализуемых в речи в качестве вариантов просодем (слов-фраз, ритмических групп). Цель статьи заключается в определении особенностей структуры вариантов минимальных просодем. Под минимальной просодемой в данном исследовании понимается «языковая единица смыслоразличения», «абстрагированная из речевых материальных воплощений на основе принципов минимальности, изоморфизма, внутреннего единства, инвариантности и оппозиционности» [5, с. 20]. Оппозиционность выражается в противопоставленности назывного предложения и первичного вопроса (повествование – вопрос).

Для достижения вышеназванной цели было проведено исследование, включающее/представляющее вычленение лингвистической информации из полученных в ходе компьютерной обработке данных. При составлении языковой программы были учтены все особенности минимальной просодемы, следовательно, она включает в себя повествовательные и вопросительные двухсложные слова-предложения с разноместным ударением. Языковая

программа, начитанная 5 дикторами-носителями языка, была проанализирована с помощью компьютерных программ Speech Analyzer и Praat.

Мелодика, т. е. движение основного тона голоса (понижение и повышение) является важнейшим компонентом просодии. При этом следует различать диапазон, т. е. минимальное и максимальное значение основной частоты в пределах исследуемого отрезка речи, и интервал – разность между частотой нижней и верхней точек восходящей и нисходящей линии кривой. При восходящей линии говорят о положительном интервале, при нисходящей – об отрицательном. Существенное значение может иметь также скорость нарастания или падения частоты.

Мелодика, согласно Зиндеру Л. Р., может выполнять разные функции. Наряду с паузой она служит средством членения речи. Граница между двумя синтагмами может быть отмечена посредством перелома в мелодическом рисунке: переходом от повышения тона к понижению, от понижения к повышению, от высокого конца к низкому началу и т. п.

Акустически мелодические характеристики речи соотносятся с изменяющейся во времени частотой самой низкой составляющей в спектре звука – частотой основного тона. Частота основного тона является величиной, обратной периоду колебания, и характеризует все периодические и квазипериодические звуки.

В результате анализа полученных данных было выявлено, что в повествовании с увеличением количества предупредных слогов происходит сужение диапазона ЧОТ, в котором выражается мелодическая структура, в вопросительных предложениях происходит расширение с увеличением количества предупредных слогов.

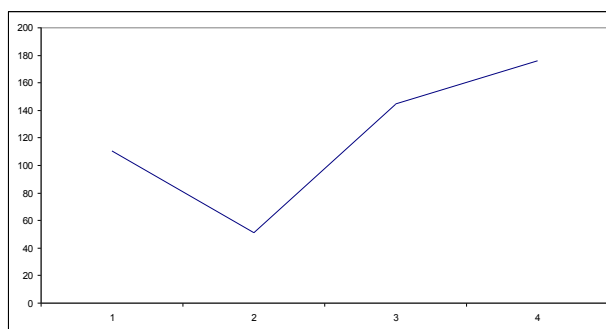

Рис. 1

' _ _ . ' _ _ . ' _ _ ? ' _ _ ?

По оси ординат – частота основного тона, Гц.

По оси абсцисс – типы акцентных структур.

Квантитативная структура вариантов просодем, основанная на параметре длительности (т. е. непосредственным образом связанная с понятием временной организации), имеет большое значение в понимании функционирования единиц просодемного пространства. В понятие временной организации текста, наряду с темпом, входят и такие смежные с ним явления, как паузирование, интонационное членение, ритм и др.

По мнению Ивановой-Лукьяновой Г. Н., темп речи является одним из средств суперсегментной фонетики, которые оказывают влияние на функционально-стилистическую дифференциацию текстов. Для определения стилистической функции темпа необходимо выявить нейтральные и стилистически окрашенные характеристики темпа и определить их употребление в текстах различной жанрово-стилевой принадлежности.

Темп речи определяется количеством слогов или слов в единицу времени. В отличие от интонации и паузирования темповая характеристика свойственна только звучащему тексту, хотя в известных пределах она может определяться и для письменного текста, жанр и стиль которого устанавливает соответствующие темповые ограничения.

Темп, или скорость прочтения текста, зависит от целого ряда явлений как индивидуального, так и языкового свойства. К явлениям языкового порядка, оказывающим влияние на темп звучащего текста, относятся скорость произношения слов, характер синтагматического членения и паузирования, а также ритмика текста [4, с. 143].

Непосредственное влияние на темп оказывает и интонационное членение. Оно, как известно, может быть обязательным и вариативным, а это дает возможность прочитать текст, разбивая его на короткие или на длинные фразы. Деление на короткие фразы создает большое количество пауз и замедляет общий темп звучащего текста, и наоборот, деление на длинные фразы создает условия для ускоренного темпа.

Темп влияет и на длительность звуков: в полном стиле произношения ударные гласные длятся дольше.

На характер темпа влияют также и логические ударения. Если текст перегружен логическими ударениями, то его темп определяется как замедленный. А так как логические ударения вносят в текст повышенную экспрессивность, то следует, что экспрессивность замедляет темп. Эмоционально окрашенная фраза звучит длиннее, чем нейтральная.

Как известно, основное назначение темпа — отделять важное от второстепенного, поэтому все важное в речи произносится в медленном темпе, неважное — в убыстренном. С помощью темпа речи люди выражают свои чувства и настроения.

Данное исследование выявило, что в швейцарском варианте немецкого языка функционирование квантитативной структуры зависит от коммуникативного типа предложения.

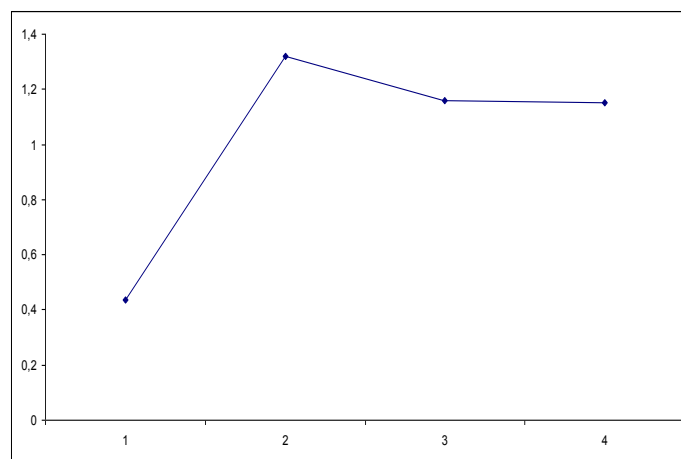

Рис. 2
' __. ' __. ' __? ' __?

По оси абсцисс – типы акцентных структур.
По оси ординат – длительность, м/с.

Динамическая структура соответствует параметру интенсивности. В лингвистике интенсивность звука рассматривается как одно из фонетических средств, и, по мнению Бондарко Л. В., Вербицкой Л. А. и Гординой М. В., изменение интенсивности звука связано с изменением силы артикуляционных движений и воспринимается как изменение громкости. Авторы рассматривают интенсивность на примере односитагменных фраз. Общезвонетической закономерностью является падение интенсивности от начала ситагмы (или фразы) к ее концу. Зависимыми от типа интонации оказываются лишь относительные изменения динамической кривой, характеризующей изменения интенсивности. Больше всего ослабляется интенсивность к концу завершенного повествования, меньше всего — к концу незавершенной ситагмы или восклицания, если выделенное слово находится на последнем месте во фразе.

Естественно, что при динамическом характере ударения, если оно падает на последний гласный слова, ослабление динамической кривой во фразе будет иметь иную фонетическую реализацию, чем тогда, когда словесное ударение не является динамическим и располагается ближе к началу слова.

Динамическая структура в просодечном пространстве швейцарского варианта немецкого языка была исследована при помощи компьютерной программы Praat. Варианты просодема исследовались по диапазону интенсивности и наглядно представлены на рисунке (рис. 3).

В результате анализа полученных данных можно сделать вывод о том, что диапазон интенсивности расширяется с увеличением количества предударных слогов как в повествовании, так и в вопросе:

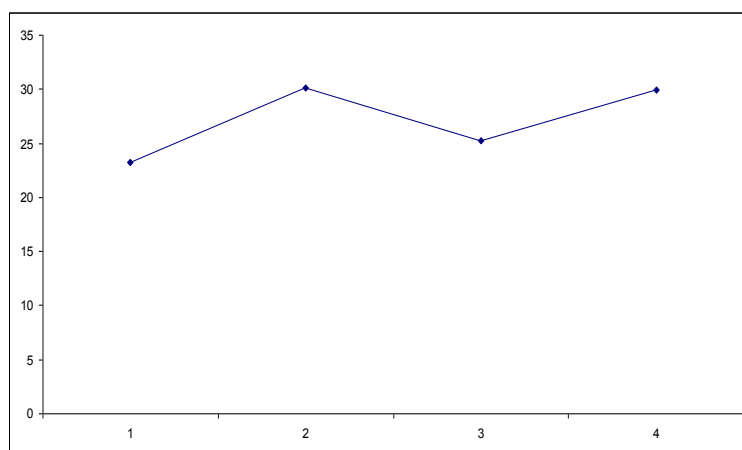

Рис. 3
' __. ' __. ' __? ' __?

По оси абсцисс – типы акцентных структур.
По оси ординат – интенсивность, дБ.

Таким образом, функционирование динамической структуры не зависит от коммуникативных типов предложений.

В заключении можно сделать следующие выводы:

1. Мелодическая структура, выражающаяся в параметре ЧОТ, различает коммуникативные типы предложений по единонаправленности тона (восходящий тон в первичном вопросе, нисходящий – в повествовании). С увеличением количества предударных слогов диапазон ЧОТ расширяется в вопросе и сужается в повествовании.

2. Квантитативная структура, выражающаяся в параметре длительности, в швейцарском варианте немецкого языка зависит от коммуникативного типа предложения. В первичном вопросе происходит сжатие, а в повествовании – растяжение.

3. Динамическая структура, выражающаяся в параметре интенсивности, не различает коммуникативные типы предложений: как в повествовании, так и в вопросе происходит расширение диапазона интенсивности.

Источники и литература

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с.
2. Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А., Гордина М. В. Основы общей фонетики: Учебное пособие / Л. В. Бондаренко, Л. А. Вербицкая, М. В. Гордина. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 160 с.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.
4. Иванова-Лукьянова Г. Н. Культура устной речи: интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм: учебное пособие / Г. Н. Иванова-Лукьянова. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 200 с.
5. Коваленко Н. А. Системный подход к фразовой просодии слова: автореферат дисс.... доктора филол. наук / Н. А. Коваленко. – М.: Институт Языкознания РАН, 2002. – 42 с.

УДК 811.161.2:81'367.3

Горголюк Н. Г.

КОМУНІКАТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕНЬ МЕТАФОРИЧНОЇ ТОТОЖНОСТІ

В статье проанализировано особенности коммуникативной организации предложений метафорического тождества, дана характеристика коммуникативных моделей с метафорическим компонентом, определено соотношение коммуникативной перспективы предложения и логико-семантических отношений.

Ключевые слова: коммуникативная организация, коммуникативные модели, логико-семантические отношения, тема, рема.

У статті проаналізовано особливості комунікативної організації речень метафоричної тотожності, схарактеризовано комунікативні моделі з метафоричним компонентом, виявлено співвідношення комунікативної перспективи речення та логіко-семантичних відношень, які встановлюються між компонентами конструкцій метафоричної тотожності.

Ключові слова: комунікативна організація, комунікативні моделі, логіко-семантичні відношення, тема, рема.

In the present article the peculiarities of communicative organization of metaphorical equivalency are analyzed, communicative models with a metaphorical component are characterized, the correlation between communicative perspective of a sentence and logic and semantic relation is determined.

Keywords: communicative organization, communicative models, logic and semantic correlation, theme, rheme.

Дослідження комунікативної структури речення є важливим етапом у формуванні комунікативної граматики, яка є перспективним напрямом сучасної синтаксичної науки. Комунікативна організація речення, комунікативна структура, комунікативно-функціональна перспектива – одні з ключових понять у визначенні комунікативної граматики, які сьогодні, на жаль, не відзначаються однозначністю трактування.

Незважаючи на відомі напрацювання зарубіжних та вітчизняних учених у галузі комунікативного синтаксису (Дж. Остін, Дж. Серль, М. М. Бахтін, Ф. Бацевич, В. А. Белошапкова, І. Р. Вихованець, Г. О. Золотова, Н. В. Гуїванюк та ін.), речення з погляду комунікативної організації поки що не знайшло належного висвітлення, недостатньо описане саме як основна комунікативна одиниця, яка покликана забезпечити різноманітні комунікативні потреби мовця.

Одним із основних механізмів, які забезпечують усі акти комунікації, є механізм комунікативного (актуального) членування речення.

Реалізуючись у мовленні як комунікативна одиниця, речення оформляється відповідно до певного комунікативного завдання, тобто його граматична структура підпорядкована меті повідомлення, а пристосування граматичної структури речення до комунікативних потреб мовця в певній ситуації мовлення є його актуальним членуванням. Здебільшого увагу дослідників привертали такі засоби актуального членування як інтонація, порядок слів й актуалізація компонентів у висловленні в контексті класичних двоскладних речень.

Об'єктом нашого дослідження слугують дифузні структурно-семантичні моделі речень метафоричної тотожності (РМТ), комунікативна організація яких відрізняється від актуального членування класичних двоскладних конструкцій й досі не була предметом ґрунтовного аналізу.

Мета статті – дослідити особливості комунікативної структури РМТ. Реалізації поставленої мети сприяє розв'язання низки таких завдань: проаналізувати мовний статус метафори, виявити співвідношення актуального членування речення та логіко-семантичних відношень, які встановлюються між компонентами конструкцій метафоричної тотожності, схарактеризувати комунікативні моделі з метафоричним компонентом.

РМТ демонструють особливий тип логіко-семантичних відношень, який виявляється у синтезі відношень характеристики й тотожності [2, с. 202]. Такі конструкції не вкладаються у звичні структурно-семантичні рамки, сутність метафори «не відповідає комунікативному призначенню основних елементів речення – його суб'єкта і предиката» [1, с. 9].

У сучасній лінгвістиці дослідження широкого спектру функціонально-прагматичних завдань, які супроводжують процеси утворення і експлікації метафори в художньому тексті, визначили виявлення різних аспектів її мовного статусу: концептуальних, синтаксичних, семантичних, поетичних та соціальних.

Метафора у багатьох випадках є синкретичною: схожість або тотожність онтологічних ознак поєднується зі схожістю на рівні сприйняття денотатів. Метафора виражає константну схожість. Ця властивість виявляє схожість метафори до інших характеризувальних й оцінних імен. Метафора «працює» в царині семантики. Як засіб характеристики суб'єкта, вона зберігає орієнтованість на цей суб'єкт. Метафора – це спосіб вказати на індивідуальність, неповторність суб'єкта. У метафорі суб'єкт «виживає». Прямий і постійний зв'язок метафори з суб'єктом допомагає їй перетворитися на певний мовний прийом трансформації значень, унаслідок чого

метафоричний іменник уже не функціонує як знак класу предметів, які він називає. Метафора починається з операції зі значенням, протилежної логічному мисленню, а закінчується підпорядкуванням законам логіки. Первинний алогізм метафори примушує її працювати на гетерогенних класах предметів або зіштовхувати ознаки, які належать до різних аспектів одного класу.

Семантика такої конструкції певною мірою залежить від функціонально-синтаксичної ролі метафори. У конструкціях з метафорою-суб'єктом (підметом) відношення між головними членами речення має характер номінальних визначень, тобто це речення-визначення метафоричного значення слова. У конструкціях з метафорою-предикатом (присудком) спостерігаємо явище синкретизму (поєднання відношень характеристики та тотожності).

Явище синкретизму логіко-семантичних відношень, які встановлюються між компонентами речень метафоричної тотожності, визначає й особливості комунікативної організації таких конструкцій, оскільки комунікативна перспектива висловлення й логічна структура речення перебувають у постійній взаємодії.

Співвідношення теми і реми в реченнях з відношенням характеристики збігається з актуальним членуванням класичних конструкцій, а у реченнях тотожності суттєво відрізняється, оскільки підставою для протиставлення "тема/рема" в конструкціях тотожності є дихотомія "актуалізоване/неактуалізоване" в контексті певного мовленнєвого акту, а не "відоме/невідоме" в прямому розумінні, тобто те, що входить або не входить в загальний фонд знань мовців. Власне речення тотожності вживаються в ситуації, коли відомі об'єкти (об'єктні концепти). Головне питання в тому, чи тотожні вони. У комунікативному фокусі перебуває ідея (і власне, показник) тотожності: $X \in Y$; $X = Y$ ($a \neq b$). Показник тотожності в цих реченнях акцентно і лінійно виділяється. Важливою рисою власне речень тотожності є семантична і комунікативна еквівалентність: *Ми – це ви* (М. Вінграновський). Н. Д. Арутюнова відзначає, що «в реченнях тотожності і тема, і рема – побудовані за схожим семантичним каноном – вони не несуть нової інформації, новим в реченнях тотожності є саме це відношення» [2, с. 206].

У РМТ на відміну від РТ спостерігаємо порушення правил семантичного узгодження компонентів речення, які не призводять до руйнування змісту речення. Це дає підстави для припущення, що в одному з компонентів референтне значення замінюється на нереферентне, тобто метафоричне. Аналіз цих речень виявив, що в конструкціях такого типу підмет майже завжди є референтним: *Іван – поезія, а ви – проза!* (І. Карпенко-Карий); *Я сива дрімба, Я відлуння печальних скель. Я з-під каменя сонна риба, Я з потоку в'юнка форель...* (М. Матіос).

Кращому розумінню змісту речень, відзначених знаком семантичної несумісності компонентів, сприяють такі ознаки предикативних слів, як відрив предикативного імені від денотата і моносемізація, збереження лише одного семантичного компонента [2, с. 338]. Процес моносемізації яскраво видно на прикладі метафоричного вживання, в якому ім'я змінює не лише значення, але й синтаксичну функцію: ідентифікувальна роль замінюється на предикативну, а комплексне значення – на значення однієї ознаки. Порівняймо: *Засць – улюбленець дітей і Попівський син – «засць з ідеологічних міркувань»* (М. Бажан); *Я ніколи не думав, що ти разом і кіт, і засць!... Коли боїшся – не шкодь, а коли шкодиш не бійся!* (І. Карпенко-Карий).

Якісна ознака, яка лежить в основі значення предиката, може і не належати до суттєвих компонентів значення ідентифікувального слова (наприклад, властивість *боятися*, *лякатися* не є визначальною (головною) ознакою для виокремлення зайців з-поміж інших тварин; мало сприяє впізнаванню цих тварин). Вибір ознак прагматично визначається базою культурних знань і переконань мовців. Предикатні слова, незважаючи на можливість їхнього суб'єктивного застосування, апелюють до однакових, соціально закріплених понять, які відповідають їх сигніфікату. Якщо б значення предиката тлумачилось у мовців по-різному, між ними не було б взаєморозуміння. Для речень з метафоричним значенням предиката характерний прямий порядок розміщення компонентів, зумовлений самою структурою ситуації, яка описується у змісті речення.

Комунікативний аналіз РМТ дає підстави для припущення, що підставою для протиставлення "тема / рема" і в конструкціях власне тотожності, і в конструкціях метафоричної тотожності є дихотомія "актуалізоване / неактуалізоване" в контексті певного мовленнєвого акту, а не "відоме/невідоме". У комунікативному фокусі перебувають відношення часткової тотожності й асоціативно-семантичні ознаки, які актуалізуються в контексті.

Проаналізуємо комунікативні моделі РМТ. Розглянемо конструкції, які демонструють діалогічне мовлення.

(1) Іван. *Скотина ти, скотина, – все життя тільки такаси! Побілів, зуби повипадали, і досі не чоловік, а ... Крамарюк. Шкапа...*

(2) *Я шкапа, у мене, все криве, все гниле, мені не можна вірити не одного слова, я твар!* (І. Карпенко-Карий).

У реченні (1) спостерігаємо інверсію теми та реми. У висловленні актуалізуються такі асоціативні ознаки компонента *скотина*, як несвідомий та нерозумний (Крамарюк такий самий несвідомий та нерозумний, як і скотина; І Крамарюк, і скотина є несвідомими та нерозумними; Крамарюк такий, як скотина, але він не скотина). Метафора стверджує часткову тотожність за асоціативно-семантичними ознаками, щоб зробити хибний висновок про цілковиту схожість. Комунікативна модель $Y \text{ це } (e) X$. У реченні (2) у комунікативному фокусі перебуває ствердження часткової умовної тотожності за асоціативними ознаками слова *шкапа* старість, непотріб. Комунікативна модель $X \text{ це } (e) Y$.

Асоціативно-образна природа метафори дозволяє в одній структурній одиниці поєднати об'єктивний зміст, інформаційне повідомлення про предмет або явище зовнішнього світу, з одночасною суб'єктивною його оцінкою та інтерпретацією.

Комунікативна модель РМТ зразка $X \text{ це } (e) Y$ ($a \text{ не } Z$) реалізується в реченні *Я є мужик, пролог, не епілог* (І. Франко). У комунікативному фокусі перебувають актуалізовані асоціативно-семантичні ознаки першого метафоричного компонента (*пролог*), значення яких підсилюється через протиставлення другому метафоричному компоненту (*епілог*).

У комунікативному фокусі іншої моделі РМТ зразка $X \text{ і } Y$ показник тотожності є. Наприклад: *Бо ти і є моя найглибша рана... Це душа моя – той палімпецт* (М. Вороний). Обидва об'єкти актуалізовані в попередньому тексті (інакше б речення не мали сенсу), але їхня актуалізація стосується різних моментів комунікативної «історії» (див.: [4, с. 62]). У таких реченнях спостерігаємо інверсію теми і реми, новим є встановлення умовної тотожності за асоціативними ознаками.

Тож комунікативна організація РМТ значною мірою залежить від логіко-семантичних відношень тотожності та характеристики, які встановлюються між компонентами метафоричної тотожності. У синкретичних семантичних

моделях РМТ у комунікативному фокусі перебувають відношення часткової тотожності й асоціативно-семантичні ознаки, які актуалізуються в контексті або ситуації.

Виявлені особливості комунікативної організації РМТ відіграють важливу роль для семантико-синтаксичної інтерпретації речень такого зразка, відкривають нові перспективи в дослідженні комунікативної семантики речення та комунікативного синтаксису.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Тожество и подобие / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. – М.: Наука, 1990. – Вып. 3. – С. 7-32.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – 3-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.
3. Горголюк Н. Тлумачення терміна синкретизм у лінгвістичній категорії тотожності: зб. наук. праць. вип. VIII [відп. ред. проф. Л. О. Симоненко] / Н. Горголюк. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 200-204.
4. Шатуновский И. Б. Тожество и его виды / И. Б. Шатуновский // Логический анализ языка. – М.: Наука, 1990. – Вып. 3. – С. 52-69.

УДК 811.161.1'42

Горлачева В. В.

ОБ ИКОНИЧЕСКИХ СРЕДСТВАХ В СТРУКТУРЕ КРЕОЛИЗОВАННОГО ТЕКСТА РЕКЛАМЫ

Статья посвящена изучению особенностей визуальных средств в современном креолизованном тексте рекламы. Исследуются функции иконолического компонента рекламы, проанализированы формы его взаимодействия с вербальным компонентом.

Ключевые слова: реклама, креолизованный текст, иконолический компонент.

Стаття присвячена вивченню особливостей зображувальних засобів в сучасному креолізованому тексті реклами. Досліджуються функції невербальної складової реклами, проаналізовані форми її взаємодії з вербальною.

Ключові слова: реклама, креолізований текст, іконічний компонент.

The article is devoted to analyzing of peculiarities of images in modern advertising as a creolized text. Functions of images are depicted, forms of verbal and non-verbal interaction in advertising are revealed.

Key words: advertisement, creolized text, image.

Коммерческая реклама, имея основной своей целью – продать услугу или товар, обладает широким спектром средств убеждения покупателя. Визуальный компонент информации, получаемый человеком в ходе коммуникации, чрезвычайно высок, поэтому и современная реклама тяготеет к визуальному способу представления информации. Следовательно, важным для рекламодателей является форма подачи информации: в большинстве случаев рекламные сообщения состоят из негомогенных компонентов – вербальных и невербальных. В современной лингвистике текст, представленный знаками разных семиотических систем, выступает объектом изучения многих исследователей. В своей обзорной статье «Креолизованный текст: аспекты изучения» М. Б. Ворошилова представила различные точки зрения ученых по вопросу терминологии указанного лингвистического явления [4]. Наряду с термином *поликодовый текст* (Л. М. Большаирова [3]), представлены формулировки *изовербальный комплекс* (А. А. Бернацкая [2]), а также *креолизованный текст* (Е. Е. Анисимова [1], Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов [8]). Вслед Ю. А. Сорокиным и Е. Ф. Тарасовым мы считаем термин *креолизованный текст* более предпочтительным. По мнению Е. Е. Анисимовой, креолизованный текст – это «сложное текстовое образование, в котором вербальные и иконолические элементы образуют одно визуальное, структурное, смысловое и функциональное целое, нацеленное на комплексное прагматическое воздействие на адресата [1, с. 17]. Эту формулировку мы принимаем в качестве рабочей.

В данной статье предпринята попытка проанализировать особенности функционирования визуальных средств в современном креолизованном тексте рекламы с указанием взаимодействия вербального и иконолического компонентов рекламного сообщения. Как справедливо отмечает Г. Н. Тельминов, целостность креолизованного текста проявляется «в согласовании, тесном взаимодействии вербального и иконолического компонентов на разных уровнях: содержательном, языковом, композиционном» [9, с. 300]. Рассмотрим подробнее каждый из них. Первый тип связи предполагает наличие семантических взаимодействий между негомогенными компонентами рекламного сообщения. В этом случае знаки обоих кодов обозначают одни и те же объекты или разные объекты, связанные тематически или ассоциативно. Такое взаимодействие наиболее активно проявляется в случаях цветового определения образов продукции, например, в рекламе туши для ресниц «Фокусница» от Oriflame представлена вербальная информация (цветообозначения *Золотой, Серебряный, Черный*) и иллюстрация с изображением предлагаемой продукции. Приведем еще один пример: реклама одежды желтого цвета в журнале представлена не только с помощью фотографий моделей, но и британской королевы Елизаветы II с заголовком «Топ идеи: носит высший свет. Королевский желтый», а также рекламным текстом «Креповое желтое платье, шляпка в тон ... Наряд британской королевы Елизаветы II на церемонии венчания внука произвел фурор!» [5, с. 4]. Копирайтеры, приводя в пример образ знаменитости (подача этой информации производится как вербально, так и визуально, а это способствует лучшему запоминанию), привлекают внимание к своему товару, составляя четкую смысловую цепочку в сознании покупателя: приобретение товара – включение в группу известных людей.

Языковой уровень связности компонентов предполагает активизацию интерпретационных возможностей адресата. По мнению исследователей, в этом случае «языковыми маркерами связи элементов ... являются личные и притяжательные местоимения первого и второго лица, сопровождающие фотографию «типичного потребителя» [9, с. 301]. Так, в рекламе лака для волос Taft Power от Schwarzkopf фотография известной фотомодели Хайди Клум сопровождается надписью «*Мій секрет для тонкого та виснаженого волосся. Сила наповнення*». Креолизованный текст, высказывание от первого лица в комплексе с фотографией, репрезентирует целостный рекламный образ.

Наличие композиционных взаимоотношений между компонентами креолизованного текста рекламы предполагает корреляцию изображения со словом, предложением, абзацем с учетом хронологии подачи информации. Такой тип креолизованных текстов характерен для рекламы широкого круга товаров и услуг, к ним

относится и туристическая реклама (изображение туристического пункта назначения и его словесное описание). Например, описание достопримечательностей французской Ривьеры «The crowning glory of the French Riviera it has been associated with sexy glamour...» сочетается с фотографией. Доказательством яркости и многообразия Парижа: «Paris is a bustling city with a huge array of events involving art, culture, cuisine, sport and many others...» становится коллаж из фотографий с видами этого города [7]. Ярким примером репрезентации композиционных отношений вербальных и иконических элементов в структуре креолизованного текста выступает реклама с сюжетом превращения, где есть четкое разделение на «до» и «после» использования рекламируемого. Реклама ухаживающего мусса для волос синкретична. Вербальная составляющая: «У Вас светлые волосы? Натуральные или окрашенные? Ухаживающая формула крема с золотистыми микрочастицами придает волосам волшебное сияние – блеск золота на Ваших волосах. Восстанавливает структуру натуральных и окрашенных волос. Мгновенно придает мерцающий блеск. Инновация: Комплекс протеинов Cell Repair позволяет точно восстановить поврежденные клетки, не отягощая здоровые участки». Вербальная составляющая рекламы трижды подает одну и ту же информацию, используя различные синтаксические конструкции. Редупликация основного информационного блока с добавлением определенных деталей (1. Ухаживает, придает блеск. 2. Восстанавливает, *мгновенно* придает блеск. 3. *Точно* восстанавливает, *не отягощает*) способствует лучшему запоминанию и делает рекламное сообщение более эффективным. Окончательно убедить покупателя в результативности применения средства, призвано изображение шероховатого, секущегося волоса с надписью «до» и блестящего, гладкого с надписью «после». Иконический компонент создает иллюзию наглядности благоприятных последствий воздействия косметики. Как отмечает Д. Огилви, «зрительные символы вызывают меньше сопротивления у людей, и они потенциально более убедительны, чем словесные» [6, с. 38]. Таким образом, применение иконических средств в креолизованном тексте рекламы обусловлено манипулятивной направленностью рекламной коммуникации как таковой.

Характеризуя функции изображения в креолизованном тексте, исследователи разграничивают основные (аттрактивная, информационная, экспрессивная, эстетическая) и частные (символическая, иллюстративная, аргументирующая). На наш взгляд, наиболее часто иконический компонент в креолизованном тексте рекламы выполняет аттрактивную, информативную, экспрессивную, а также символическую, иллюстративную и аргументирующую функции. Так, яркий цветной фон, на котором представлена вербальная информация, или крупный контрастный шрифт самой надписи значительно повышают эффективность воздействия рекламного продукта, выполняя аттрактивную функцию. Информативную функцию осуществляют изображения, передающие ту часть информации, которая не указана непосредственно в языковой составляющей сообщения. Наглядным примером подобной рекламы выступает креолизованный текст с окказиональными цветообозначениями, материалом для создания которых стали лексемы без денотативно-сигнификативных сем цвета. Например, губная помада «Только твоя» от Orlane представлена в таких цветах как, *Гламурная, Неотразимая, Яркая, Очаровательная, Обаятельная*. В подобной ситуации сложно представить цвет предлагаемой продукции без графического изображения, так как цветообозначения лишены собственно цветовой семантики и выполняют функцию привлечения внимания покупателя. Часть названных окказиональных цветообозначений образована на основе женских имен. В большинстве случаев имя известной женщины становится названием цвета декоративной косметики благодаря метафорической модели «похожий на кого-то / на что-то». Определяя цвет тональной основы или пудры светлых оттенков, маркетологи обращаются к именам обладательниц светлой кожи лица: *Линдсей, Камерон, Пэрис*. Копирайтеры имеют в виду Линдсей Лохан, Камерон Диаз, Перис Хилтон, а названиями темных оттенков пудры выступают цветообозначения *Джулия, Виктория, Пенелопа*. Такой прием номинации цвета дает возможность одновременно указать цветовую гамму продукции и сделать товар более привлекательным для покупателя. Использование женского имени в качестве рекламного цветообозначения может быть семантически пустым для носителя русского языка, так как покупатель иногда незнаком с именем голливудской звезды. Выполнение экспрессивной функции невербальных компонентов в рекламе связано с употреблением изображений, не несущих информационную нагрузку, а лишь настраивающих покупателя на определенный лад. Изображение дружной, молодой семьи часто используется в рекламе металлопластиковых окон, кондиционеров. Идиллический сюжет привлекает внимание покупателя, вызывая положительные эмоции. Реклама автомобилей нередко соединяет в себе описание возможностей транспорта и изображение привлекательной представительницы женского пола. Реализация символической функции иконических средств происходит с помощью выражения абстрактных понятий и идей. Отмечая иллюстративную функцию, а именно воспроизведение вербальной информации в виде наглядных, чувственно воспринимаемых образов, стоит отметить обязательность семантических взаимоотношений между неомогенными компонентами рекламного сообщения (на что мы указывали ранее). Наглядное подтверждение вербальной информации (выполнение аргументирующей функции иконического компонента креолизованного текста) продиктовано стремлением копирайтеров создать целостный запоминающийся образ рекламируемого. Иконическое средство в креолизованном тексте рекламы может выполнять несколько функций одновременно, например, информативную, иллюстративную и аргументирующую.

Таким образом, все компоненты креолизованного текста, как и гомогенного вербального, объединены текстовыми категориями связности, целостности, модальности, темпоральности, и локативности [1, с. 17]. Восприятие вербального и невербального компонентов креолизованного текста рекламы происходит не изолированно, а в комплексе, эти элементы дополняют друг друга, что приводит к созданию общего смысла креолизованного текста.

Источники и литература

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Е. Е. Анисимова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 128 с.
2. Бернацкая А. А. К проблеме «креолизации» текста история и современное состояние / А. А. Бернацкая // Речевое обращение: Специализированный вестник. – Красноярск, 2000. – С.104-110.
3. Большаирова Л. М. Вербальное сопровождение фотоизображения в современной британской прессе: содержание и структура: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. М. Большаирова. – Л., 1986. – 18 с.
4. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст: аспекты изучения / М. Б. Ворошилова // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С.180-189.

5. Лиза (журнал). – 2011. – № 24. – С. 4
6. Огилви Д. Тайны рекламного двора. Советы старого рекламиста / Д. Огилви. – М.: Финстатинформ, 1994. – 189с.
7. Сайт туристической фирмы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www.FRANCETRAVEL.com](http://www.FRANCETRAVEL.com).
8. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – 240 с.
9. Тельминов Г. Н. Интернет-реклама как вид креолизованного текста / Г. Н. Тельминов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 5. – С.300-304.

УДК 373.016:811.111-26

Григорян Н. Р.

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ НА ЗАНЯТИЯХ АУДИРОВАНИЯ

В статье представлены результаты анализа особенностей устного воспроизведения звукового текста, а также влияние факторов аудируемого текста на характер его интерпретационной реконструкции в процессе преподавания английского языка. Были проведены экспериментальные срезы по установлению уровня понимания оригинального текста и уровня его содержательности при его устном воспроизведении.

Ключевые слова: аудирование, восприятие, воспроизведение устного текста, ассоциативная и когнитивная деятельность.

У статті наведені результати аналізу особливостей вербального відтворення звукового тексту, а також вплив факторів аудированого тексту на характер його інтерпретаційної реконструкції в процесі викладання англійської мови. Були проведені експериментальні зрізи зі встановлення рівня розуміння усного тексту і рівня його змістовності при усному відтворенні.

Ключові слова: аудировання, сприйняття, відтворення усного тексту, асоціативна та когнітивна діяльність.

In the article there are presented the results of the analysis of the particularities of oral reproducing a spoken text as well as the influence of the text factors on character of its interpretation reconstruction in the process of English teaching. There were made experimental cutting off for determination the level of understanding the spoken text and the level of its content during its oral reproduction.

Key words: listening, perception, reproduction of a oral text текста, associative and cognitive activity.

Вопросы теории методической организации изучения языка на основе аудирования продолжают оставаться одной из наиболее актуальных и дискуссионных сфер исследования современной лингвистической дидактики [3; 4]. Практическое применение принципов лингво-когнитивных исследований устного воспроизведения речевых сообщений важно как в методике преподавания иностранного языка, так и в обучении корректной сценарной интерпретации любого вида текста.

Одной из практических задач современной научной лингвистической парадигмы является исследование принципов оформления различных жанров, адресованных реципиентов, которые бесконечно варьируются образовательными, этническими и культурными параметрами [5, с. 527]. Получены конкретные результаты, касающиеся той роли, которую играют в процессе оформления письменной речи выбор лексики, синтаксические конструкции и композиционная структура текста в целом [об этом подроб. см.: 3; 6; 7]. Роль же устного воспроизведения любых видов текста и специфики его восприятия при этом остаётся зачастую изолированной, ограничиваемой исключительно системой фоновых и психолингвистических аспектов [1; 6; 8], несмотря на то, что важность «исполнения» постоянно подчеркивается специалистами по ораторскому искусству и сценической речи.

Обычно для анализа закономерностей, лежащих в основе процессов аудирования и вербального воспроизведения иноязычного текста, сравнивают текст-оригинал с текстом репродуцированным, при этом констатируя, какие изменения произошли в последнем [3].

В данном исследовании мы стремимся рассмотреть вопросы, касающиеся процесса устного воспроизведения прослушанного текста. Мы руководствуемся данными, полученными на основании анализа аудиторской работы с разнотематическими текстами на английском языке, озвученными его носителями. Целью нашей работы является обозначение основных механизмов восприятия беглой иноязычной речи студентами, а также особенностей методики обучения корректному воспроизведению услышанного.

Нами были проведены экспериментальные срезы по установлению уровня понимания аудируемого текста и уровня содержательности монологической речи при его вербальной репродукции.

При разработке методики проведения срезов и анализе результатов мы исходили из следующих предпосылок: 1. восприятие устного текста является сложной когнитивной операцией и фундаментом продуктивной коммуникации; 2. восприятие озвученного сообщения представляет собой один из этапов речевой деятельности, по которому можно судить об уровне понимания смыслового содержания прослушанного текста и об уровне владения навыками общения на иностранном языке.

В процессе воспроизведения прослушанного сообщения используемые единицы словесного кода заменяются новыми или трансформированными элементами, не совпадающими с исходными. Тем не менее определённый языковой материал исходного текста всё же переносится в речь студентов при восстановлении смыслового содержания прослушанного [7].

Характер заимствованного языкового материала показывает, что студенты лишь в 30% случаев умеют воспроизводить концептуальную информацию, а заимствованные языковые единицы отражает только его фактуальный каркас исходного сообщения. Поэтому, если рассматривать аудирование как ступень, предшествующую говорению, становится очевидной необходимость специальных заданий на нахождение языкового материала, несущего концептуальную смысловую нагрузку в тексте.

Как уже указывалось, процесс переработки воспринятой на слух информации и ее воспроизведение связаны с активной когнитивной деятельностью воспринимающего. Поэтому одной из задач среза было установление того, как отражается прослушанное в сознании реципиента, какие ассоциации возникают у него при восприятии слов текста и как это отражается на характере трансформаций.

При обработке сравнительных данных исходного и репродуцированного текстов, а также установления характера трансформаций мы также исходили из того, что перенесенный языковой материал является своего рода

стержневым «возбудителем» ассоциаций при восстановлении исходного смыслового содержания при вербальной репродукции. При этом мы принимали в расчет то, что на характер ассоциаций в известной степени влияет на яркость впечатления от прослушанного, апперцепция, оттеняющая и выдвигающая в сознании на первый план те или иные представления, прагматический опыт, находящийся в прямой зависимости от широты кругозора индивида, его фоновых знаний. Установление определенного взаимодействия между ассоциациями, возникающими при восприятии звукового текста и трансформациями, является, на наш взгляд, одной из объективных возможностей проследить механизм трансформирования исходного текста при его репродукции (механизм построения трансформаций). Это в свою очередь должно помочь уточнить уровень владения репродуктивной и творческой речью студентов, к которому надо стремиться уже на первом курсе.

Для компаративного анализа оригинального текста с репродуцированным необходимо было представить оригинальный текст в виде иерархической структуры определенных смысловых образований разных уровней и сопоставить их с тем, как они были переданы в репродуктивной речи студентов. За такое смысловое образование нами была принята «ситуация» реальной действительности, зафиксированная в тексте средствами иностранного языка. При этом мы исходили из того, что «ситуация - это фон, ориентирующий на употребление и понимание слова» [6, с. 4].

Формирующийся в сознании образ ситуации при восприятии текста на слух и возникающие на этой основе ассоциации, вызываются в памяти акцентируемыми единицами текста, которые и помогают восстанавливать смысловое содержание прослушанного.

Анализ того, как перенесенный материал использовался студентами для словесного формирования мыслей при устном воспроизведении прослушанного текста, характеризует ассоциативную и когнитивную деятельность реципиента следующим образом:

1. Заимствованные из исходного текста лексические единицы вызывают у реципиента именно те образы и представления, которые связаны с ними в тексте или его фрагментах. Иногда в репродуцированном тексте дословно, в совершенно неизменном виде повторяются целые фразы, сверхфразовые единства или фрагменты из прослушанного текста.

Иногда, наоборот, детали при воспроизведении опускаются. Например.

Исходный текст: *Of course, the railroad lines made a routine check up and the Police looked into the case. But nobody was any help. I could see that they all figured that May had simply played a trick on him.*

Воспроизведённый: *Police tried to help but later on they came to a decision that the girl had made fun of the young man.*

Исходный текст: *One day with the group of British science journalists we had breakfast at the famous science city in Houston, lunch in Washington and supper in the Canada capital of Ottawa.*

Воспроизведённый: *So, he said that he had breakfast in Houston, dinner in Washington and supper in Ottawa.*

Анализ приведённых примеров показывает, что близкое к дословному воспроизведение фраз и фрагментов контекстных ситуаций при вербальной репродукции прослушанного текста, говорит, вероятно, о том, что либо: а) прослушанный отрывок или контекстная ситуация настолько образны и знакомы, что отчетливо запечатлеваются и легко вызываются при репродукции в том, или почти в том виде, в каком были восприняты; б) перенесенное слово (слова), выступающее в качестве возбудителя образов и представлений, обладает такими специфическими свойствами, которые вызывают именно воспринятые впечатления.

2. Мысли, образы и ассоциации, возникающие в соответствии с тем или иным перенесенным словом или словами не тождественны прослушанным, но находятся с ними в определенной связи.

Анализ показал, что они в свою очередь подразделяются на:

а) посторонние ассоциации, но по содержанию близкие прослушанному тексту;

б) ассоциации, отражающие содержание отрывка или контекстной ситуации, но в иной связи и последовательности, чем в тексте.

Иногда перенесенные слова представляют совершенно другую контекстную ситуацию. В других случаях разные места или разные контекстные ситуации в репродуцированном тексте связываются между собой, составляя такие ситуативные комплексы или комбинации, которых в прослушанном тексте нет. Например:

Исходный текст: *Tony - who owned the magazine stand to my left-studied the Laws of Probability because he likes to bet on the horse races.*

Воспроизведённый: *He came to conclusion that if Harry be at the station every day and study all the people passing by he will recognize everybody.*

Можно полагать, что результатом подобных ассоциаций является тот факт, что после прослушивания текст «распадается», части теряют связь между собой и перепутываются. В результате они смешиваются с представлениями, имевшимися в прошлом опыте и входят с ними различные комбинации [7].

Необходимо отметить, что при воспроизведении студент часто не ассоциирует перенесенное слово (напр., *study*) с той контекстной ситуацией, в котором оно употреблено автором. В этом нет и необходимости, поскольку студент не может, да и не «имеет права» передавать текст наизусть. Он ищет адекватную языковую замену для передачи смыслового держания текста и, естественно, использует языковой материал исходного текста, часто в иной связи, чем автор.

Далее, это могут быть совершенно самостоятельные, оригинальные суждения, отражающие глубокое понимание смыслового содержания прослушанного, ниоткуда не заимствованные, так сказать, продукт интеллектуальной, критической деятельности, вызванные данным словом из текста-оригинала, данным образом, ситуацией и прочее.

Поэтому, по аналогии с процессом перевода, мы, вслед за В. Н. Комиссаровым, считаем, что с точки зрения творческой вербальной репродукции наиболее важной является «способность определенной ситуации вызывать у реципиента какие-то дополнительные ассоциации, на основании которых он приходит к строго определенным выводам и умозаключениям» [2, с. 23].

И, наконец, это могут быть суждения, отражающие эмоционально-личностную оценку образа, ситуации, явления и т. п. в аудируемом тексте.

Очень часто при вербальной репродукции прослушанного выступает собственное «Я» со своими, порой чисто субъективными взглядами, симпатиями и антипатиями.

Следует заметить, что творческая сторона вербальной продукции на основе прослушанного базируется, как правило, именно на эмоционально-личностном отношении аудитора к воспринимаемой на слух речи. Это можно объяснить тем, что высказать свое субъективное отношение к явлению, факту, ситуации и т. д. порой все-таки легче, чем дать основательный их анализ, высказать оригинальные суждения, сделать умозаключения и правильные выводы.

Анализ репродуктивной речи студентов говорит о том, что речевая деятельность при восприятии и вербальной репродукции прослушанных текстов характеризуется сложной ассоциативной и когнитивной деятельностью. Поэтому процесс переработки воспринимаемой на слух информации значительно сложнее, чем простое уменьшение объема передаваемого сообщения по сравнению с исходным, осуществляемое в основном за счет аннулирования частей текста уровне элементов фразы, т. е. предикации образа [1].

Проведенный нами анализ представлений, возникающих у реципиента в связи с прослушанным текстом, позволяет, как нам кажется, объяснить природу трансформирования исходного сообщения при аудировании и воспроизведении.

Необходимо также отметить, что установка на творческое репродуцирование прослушанного текста оказывает влияние на характер монологической речи студентов в следующем плане. Студенты делают попытки «рассуждать», но неоригинальность их суждений, а часто простое копирование прослушанных мыслей делают их речь неубедительной.

На основе анализа репродуктивной речи студентов можно полагать, что: а) вербальная репродукция текста зависит от умения ассоциировать переносимый материал с ситуацией и текстом и выявлять на основе этого соотношения внутренние связи и отношения в тексте; б) вербальная репродукция зависит от умения осуществлять «вхождение» в контекстную ситуацию на основе сформированного образа этой ситуации в сознании аудитора.

Сказанное позволяет считать, что в основу методики совершенствования устного воспроизведения и творческого говорения в процессе аудирования, следует положить определённые требования, согласно которым студент должен: формировать слуховые образы лингвистических явлений (лексических, грамматических, семантических), с одной стороны, и наглядных образов, воспринимаемых фактов, явлений и ситуаций — с другой; определять сценарные ситуации в тексте, а также выделять в них основные моменты (главные мысли, связи и отношения, мотив и цель речевого поведения действующих лиц); выявлять и переносить из аудируемой речи в репродуктивную языковой материал, несущий основную смысловую нагрузку в тексте; определять собственное отношение, давать эмоциональную оценку и делать корректные выводы.

Рассмотренные нами вопросы, связанные с устным воспроизведением текста, могут послужить основой разработок практических рекомендаций и типологии упражнений в целях совершенствования монологической речи студентов в процессе аудирования.

Источники и литература

1. Зубченко М. В. Проблематика исследования спонтанных звучащих тематически-организованных монологов // Психолингвистики в XXI веке: результаты, проблемы, перспективы: Материалы XVI симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации / М. В. Зубченко. – М.: Ин-т языкознания РАН, Изд-во «Эйдос», 2009. – С. 404-407.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
3. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М.: Русский язык, 1999. – 198 с.
4. Пилипчук С. В. Психологические и психолингвистические подходы при овладении иностранным языком // Психолингвистики в XXI веке: результаты, проблемы, перспективы: Материалы XVI симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации / С. В. Пилипчук. – С. 391-394.
5. Селіванова Е. О. Лінгвістична енциклопедія / Е. О. Селіванова. – Полтова: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Тункель В. Д. Устная передача речевого сообщения: Автореф. дис... канд. филол. наук / В. Д. Тункель. – М.: МГУ, 1974. – 18 с.
7. Шубин Э. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам / Э. П. Шубин. – М.: Просвещение, 1982. – 350 с.
8. Becker S. L., Ekdorf L. R. That Forgotten Skill: Oral Communication / S. L. Becker, L. R. V. Ekdorf // Journal of Speech Communication. – № 12. – 1980. – P. 1-18.

УДК 811.111'42

Гриченко Л. В.

ОККАЗИОНАЛЬНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОСЛОВИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена анализу возможных окказиональных трансформаций пословиц английского языка. Исследуемый вопрос относится к малоизученным и связан с проблемой тождества, различия и вариативности пословиц, отражающих изменения в обществе в лексической, синтаксической, прагматической и лингвокультурной сторонах. Увеличивающееся число трансформированных пословиц свидетельствует об относительном характере устойчивости их компонентного состава и клишированной формы.

Ключевые слова: пословица, окказиональное трансформирование, устойчивость компонентного состава и клишированной формы.

Дана стаття присвячена аналізу можливих окказиональних трансформацій англійських прислів'їв. Досліджуваній питання належить до маловивчених і пов'язаний з проблемою тотожності, відмінності та варіативності прислів'їв. Збільшується число трансформованих прислів'їв свідчить про відносний характер стійкості їх компонентного складу і клишированому формі.

Ключові слова: прислів'я, окказиональне трансформування, стійкість компонентного складу і клишированому формі.

The given article touches upon the problem of possible occasional transformation of English proverbs. The investigated topic should be studied thoroughly and seems to be connected with the questions of proverbial identity, difference and variability. The tremendous number of transformed proverbs indicates the relative character of proverbial form and vocabulary stability and is a result of changes in the society.

Key words: proverb, occasional transformation, form and vocabulary stability.

Сложный характер семантики и структуры пословиц, выражающийся в способности обнаруживать признаки единиц разных уровней языка, а также синкретичный характер пословичного образования, совмещающего признаки языкового и фольклорного, не только осложняет проблему лингвистического описания пословиц, но и расширяет сферу изучения данных единиц.

Определяя пословицу, ее дифференциальные признаки и сущность, многие ученые (С.Г. Гаврин, А.В. Кунин, В.Н. Телия, Г.Л. Пермяков, Н.М. Шанский, А. Taylor, G. Milner и др.) в качестве основных признаков называют мотивированность целого образования значениями входящих в него лексических компонентов, клишированность, устойчивость, целостность. Так, С.Г. Гаврин выделяет «семантическую целостность, постоянство компонентного состава, постоянство грамматической формы» [2, с. 25]; А.В. Кунин – синтаксическую устойчивость, устойчивость употребления, структурно-семантическую устойчивость, устойчивость полностью или частично переосмысленного значения, устойчивость лексического состава, который допускает подмену компонентов только в пределах фразеологической вариантности [5]; а N.Barley – четкую фиксированность метафорической и парадигматической форм [11, с. 741].

Учитывая тот факт, что пословицы любого языка являются национально-ориентированными и национально-детерминированными единицами, фиксирующими и репрезентирующими действительность «на основе такого образного представления действительности, который отражает обиходно-эмпирический, исторический и духовный опыт языкового сообщества» [9, с. 13], очевидной оказывается относительная и весьма условная устойчивость компонентного состава и клишированной замкнутой формы данных единиц, так как функционирование пословиц, как и естественного языка в целом, является отражением имеющих место или возможных социальных, культурных, политических изменений. Перечисленные изменения отражаются в пословичном фонде, обнаруживаясь в новых образах или понятиях, окказиональном трансформировании, расширении смыслов и усилении коннотаций и позволяют утверждать, что «все преобразования обладают той или иной мотивированной соотносительностью в развитии языка» [3, с. 52].

Обращаясь в рамках данной статьи к описанию окказиональных трансформаций в текстах пословиц английского языка, отметим, что данный аспект является частным в проблеме «тождества и различия» [9, с. 31], устойчивости и вариантности, сконцентрировавшей такие вопросы, как «устойчивость единицы и одновременная ее способность к различным преобразованиям..., целостность значения и большой диапазон семантических отклонений, окаменелость формы» [3, с. 3]. Несмотря на широкое освещение различных аспектов пословичных изречений, вопросы, связанные с вариантностью и трансформацией пословиц изучаются лишь отдельными учеными (Е.И. Селиверстова, Г.Ф. Благова, Ю.И. Левина, Е.Е. Жигарина) и требуют своей дальнейшей разработки.

Другими словами, пословицы, являясь средством оценочной репрезентации действительности, крайне быстро рефлексированы, закрепляя изменения в обществе в лексической, синтаксической, прагматической и лингвокультурной сторонах. По нашему мнению, выступая средством выражения отношения общества к современной действительности, они характеризуются тенденцией оригинальной и творческой трансформации в первую очередь компонентного состава: «посредством элементарных приемов – расширения, сужения, замены, перестановки и объединения компонентов – происходит количественное и качественное преобразование внешнего плана» [10, с. 84].

Наиболее часто трансформированные пословицы встречаются в публицистическом стиле, используя как наиболее эффективное средство воздействия на адресата. Имеющие место в этом случае трансформации или актуализация дополнительных смыслов и компонентов пословиц, создаваемые разнообразными средствами языка, заключается в «преднамеренном нарушении принятого способа выражения, то есть в создании противоречия между принятой системой и данной» [4, с. 155]. При этом происходит полное или частичное игнорирование свойств лексического состава пословиц, «в результате которого возникает фактически новая единица, хотя и независимая, но более экспрессивная или просто маркированная» [1, с. 335]. Данный способ преобразования пословицы не только разрушает устойчивость пословичной конструкции, но и позволяет привлечь внимание адресата к элементам обновленной пословицы путем возможных лексических и семантических трансформаций.

Известно, что стилистика публицистического текста позволяет сочетать книжно-письменные и разговорные средства языка. На фоне кодифицированной языковой нормы различные трансформации пословиц воспринимаются особенно ярко, обнаруживая свои способы и тенденции: обыгрывание прямого или переносного значения (омонимия, паронимия, паронимазия); обновление пословицы путем расширения ее лексического состава или замены слова, употребление пословицы в значении свободной конструкции. Перечисленные способы трансформации пословиц относятся к лексико-семантическим и широко представлены в языке англоязычной публицистики.

Например, английская пословица: *If you don't want flour on your clothes, stay out of the mill – Кто не хочет замараться, тот не будет попадаться* [8, с. 107] встречается в варианте: *If you don't want a flower on your clothes, stay out of the field* [21] и призывает людей, страдающих аллергией, отложить поездки за город. Приведенный пример окказиональной трансформации пословицы основан на созвучии лексем «flour» и «flower», которые являются омофонами. Как следствие, окказиональная трансформация исходной пословицы, обеспечивающая оригинальность высказывания, выполняет воздействующую функцию, способствуют семантизации трансформации и возникновению языковой игры, для которых обязательной составляющей является контекстуальное окружение.

Подобный пример окказиональной трансформации, основанной на обыгрывании омофонов, встречается и в заглавии статьи, использующей пословицу *Dead men don't tell tales – мертвецы не гут* [8, с. 87]. Окказиональная трансформация пословицы, участвующей в формировании заголовка статьи *Dead man had no tails* [14], также основана на обыгрывании значений омофонов *tail* и *tale*. В данном случае в статье речь идет о вампирах, которых не стоит бояться, а использование трансформации пословицы служит цели привлечения внимания читателей к статье, усилению воздействующей и аттрактивной функций заголовка. Восприятие текста пословицы в данном случае мотивировано экспликацией смысла через объективно актуализированные связи и отношения элементов лексического уровня.

В следующем примере сознательно используется окказиональная обыгрывание сходных по звучанию и написанию лексем, что в широком понимании может рассматриваться как языковая игра, окказиональная

трансформация, построенная на паронимии – звуковым подобии слов, имеющих разные корни и окказионально использованных в речи. Английские пословицы: *Live and learn – Век живи, век учись* [8, с. 198]; *Never say die – Колотись, бейся, а все надейся* [8, с. 219] в современных публицистических текстах имеют окказиональные трансформы: *Love and learn* [16]; *Never say dull* [20]. Адекватное восприятие подобных трансформированных пословиц также возможно только при опоре на контекст.

В случае окказионального преобразования семантики пословиц с фразеологизмом в составе или фразеологизмов образность становится яркой, так как актуализируются оба плана: обобщенный, метафорический и конкретное представление (внутренняя форма пословицы). С другой стороны, данный прием часто вызывает трудности распознавания, так как замена компонентов созвучными лексемами разрушает семантическую целостность и фразеологизма, и пословицы. Например, существующий в английском языке фразеологизм: *Cock of the walk – местный заправила, важная персона, хозяин положения* [6, с. 95] имеет окказиональный трансформ *Cock of the wall* [12] и используется для обозначения графера, искусно раскрашивающего стены города. В данном случае окказиональная трансформация основана на обыгрывании созвучных слов *walk – wall*, под влиянием которых и происходит замена компонента.

Следующим приемом окказиональной трансформации пословиц можно назвать употребление пословицы в значении свободной конструкции, которое исследователи часто называют омонимом пословицы. Например, английская пословица: *Count one's chickens before they are hatched*. [18] – *Цыплят по осени считают* [8, с. 82] употребляется не в переносном значении указания на то, что не стоит спешить радоваться раннему успеху, а в прямом: в статье идет речь о том, что необходимо сохранить и сберечь куриные фермы в условиях птичьего гриппа. В данном случае трансформация смысла пословицы осуществляется в контексте. Специально созданный автором контекст и прецедентность пословицы не только помогают читателю восстановить образ, но и в некоторой степени восстанавливают стершуюся метафоричность. Данный вид окказионального семантического преобразования пословиц является совмещением, сущность которого заключается в реализации в данном контексте и значения пословицы и семантики свободного словосочетания. [7].

В текстах англоязычных СМИ также встречается обновление пословицы путем расширения ее лексического состава или замены слова. При этом типы окказиональных преобразований, характеризующихся заменой компонентного состава пословичных речений можно подразделить на несколько групп:

а) группа английских пословиц, характеризующаяся заменой лексического компонента с сохранением синтаксической структуры инварианта, в которых заменяющий компонент не является синонимом: *Two heads are better than one* [8, с. 310] – *Two witnesses are better than one* [19];

б) группа пословиц, характеризующаяся заменой лексического компонента синонимом или контекстуальным синонимом: *The great fish eat little fish* [8, с. 285] – *The big fish eat little fish* [17]; *Every cloud has a silver lining* [8, с. 104] – *All clouds have a silver lining* [15].

с) группа, характеризующаяся заменой лексического компонента пословицы на антоним или лексему с противоположным смыслом, которые в определенных контекстах могут находиться в отношениях антонимии и контраста. Данный тип преобразований характеризуется частичным сохранением синтаксической структуры инварианта пословицы: *The husband is always the last to know* [8, с. 286] – *The wife is always the last to know* [13].

Как видно из приведенных примеров, окказиональное обновление пословиц путем расширения их лексического состава или замены, хотя и влечет трансформацию внутренней формы, возникающие на основе синонимии и антонимии отношения между компонентами окказионально трансформированных пословиц, способствуют восприятию пословиц и распознаванию их смысла.

Итак, приведенные примеры дают четкое представление о том, что лексическая составляющая пословиц служит остоном, их семантической, формальной, прагматической и лингвокультурной репрезентаций. Выделенные и проанализированные окказиональные трансформации лексики и семантики пословиц (обыгрывание прямого или переносного значения, омонимии, паронимии; обновление пословицы путем расширения ее лексического состава или замены слова, употребление пословицы в значении свободной конструкции) свидетельствуют о динамическом характере изменений в пословичном фонде, который постоянно пополняется окказионально трансформированными пословицами, что свидетельствует об относительном характере устойчивости компонентного состава и клишированной формы.

Источники и литература

1. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура // Пражский лингвистический кружок: Сб. ст. / сост., ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. М., 1967. – С. 338-377.
2. Гаврин С.Г. Изучение фразеологии русского языка в школе / С. Г. Гаврин. – М., 1963. – 151с.
3. Диброва Е.И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Ростов-на-Дону, 1979. – 192с.
4. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе / В. Г. Костомаров. – М., 1970. – 268 с.
5. Кунин А.В. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря // Докт. дис. – М., 1964. – 184с.
6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М., 2006. – 571с.
7. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Фразеологизмы в русской речи / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М., 1997. – 863 с.
8. Модестов В.С. Английские пословицы и поговорки и их русские соответствия / В. С. Модестов. – М., 2007. – 467 с.
9. Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. – М., 1981. – 285 с.
10. Третьякова И.Ю. Образность окказиональных фразеологизмов / И. Ю. Третьякова // Проблемы лексической и фразеологической семантики: материалы международной научной конференции (Кострома, 18-20 марта 2004). – М., 2004. – С. 84-86.
11. Barley, N. A structural approach to the proverb and maxim with special reference to the Anglo-Saxon corpus // *Proverbium*, 20, 1972. – pp. 737-751.
12. *The Guardian*, 2005, January, 27.
13. *The Guardian*, 2005, July, 16.
14. *The Moscow News*, 2006, May, 21.
15. *The Moscow News*, 2007, March, 5.
16. *The Moscow News*, 2008, July 5.
17. *The Observer*, 2006, July, 20.

18. The Observer, 2007, January, 11.
19. The Observer, 2007, April, 17.
20. The Times, 2005, October, 15.
21. The Times, 2009, April, 17.

УДК 811.161.2

Груколенко Е. В

ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ И ОБРАЗ ПОЭТА: ПОПЫТКА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПОНЯТИЙ (НА ПРИМЕРЕ УРОКОВ ПО ТВОРЧЕСТВУ Н. С. ГУМИЛЕВА В 11 КЛАССЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ)

В статье сделана попытка разграничить понятия «лирический герой» и «образ поэта», дается пример анализа стихотворений на уроке в 11 классе средней школы.

Ключевые слова: лирический герой, образ поэта, стихотворение, Николай Гумилев, теория литературы.

У статті зроблена спроба розмежувати поняття «ліричний герой» і «образ поета», дається приклад аналізу віршів на уроці в 11 класі середньої школи.

Ключові слова: ліричний герой, образ поета, вірш, Микола Гумільов, теорія літератури.

This article attempts to delineate the concept of "lyric hero" and "the image of the poet", represents an example of analysis poem at the literary classes in grade eleven.

Key words: lyrical hero, the image of the poet, the poem, Nicolay Gumilev, theory of Literature.

Во всех действующих школьных учебниках и программах по литературе теоретическим понятиям уделяется серьезное внимание, так как на их основе строится работа на уроке, связанная с анализом художественного произведения. А в Проекте нового стандарта образования старшей школы Российской Федерации одна из целей изучения литературы обозначена как «совершенствование умений анализа и интерпретации литературного произведения как художественного целого в его историко-литературной обусловленности с использованием теоретико-литературных знаний» [7].

На сегодняшний день существует большой корпус методических пособий по анализу поэтического текста, в которых важная роль отводится выявлению лирического героя произведения. С этим понятием школьники встречаются уже на уроках в 5-6 классе, изучая лирику А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова. А на занятиях в старшей школе (10-11 класс) учителю рекомендуется закреплять и углублять представление учеников о лирическом герое в контексте историко-литературной традиции.

Но, к сожалению, до сих пор в школьных учебниках и словарях понятие «лирического героя» смешивается с более, на наш взгляд, обширным понятием «образ поэта».

Вот определение «лирического героя», данное «Литературной энциклопедией терминов и понятий»:

«Лирический герой – *образ поэта в лирике* (курсив мой – Е.Г.), один из способов раскрытия авторского сознания. Лирический герой – художественный двойник автора-поэта, вырастающий из текста лирических композиций как четко очерченная фигура или жизненная роль, как лицо, наделенное определенностью индивидуальной судьбы, психологической отчетливостью внутреннего мира, а подчас и чертами пластического облика» [4, с. 452].

В «Словаре литературоведческих терминов» под редакцией Л.И. Тимофеева и С.В. Тураева находим следующее определение: «Лирический герой (*образ поэта*, лирическое «я») – условное литературоведческое понятие, охватывающее весь круг произведений, созданных поэтом; на его основе создается целостное представление о творчестве поэта» [10, с. 177].

А, например, И.Б. Роднянская определяет лирического героя как «*образ поэта* в лирике, близкий самому автору, но не тождественный ему» [9, с. 258.].

Список таких определений можно продолжить, но ясно одно: во всех учебниках и словарях между терминами «лирический герой» и «образ поэта» фактически ставится знак равенства. А отдельное определение «образа поэта» ни в одном из школьных учебников и словарей нам не встретилось. Такая ситуация не дает учащимся возможности разобраться в и без того непростых терминах теории литературы.

Мы полагаем, что термин «лирический герой» ни в коей мере не может быть отождествлен с термином «образ поэта».

Лирический герой – это герой лирического произведения, носитель чувств, мыслей и переживаний. В каждом своем стихотворении автор отражает грань своей личности, преображенную художественными средствами поэзии, и, как пишет В.Е. Хализев, «лирическое переживание не тождественно тому, что было испытано поэтом как биографической личностью. Лирика не просто воспроизводит чувства автора, она их трансформирует, обогащает, создает заново, возвышает и облагораживает» [11, с. 327]. Чертам лирического героя может быть свойственно обобщение, типизация. Образ лирического героя возникает в воображении читателя после прочтения им стихотворений определенного автора. Читатель пропускает все переживания лирического героя через себя, и эти переживания находят в его душе определенный отклик.

Термин «образ поэта», как нам представляется, шире и многограннее термина «лирический герой».

Образ поэта, как и лирический герой, виртуален, он возникает в воображении читателя стихотворений, но лирический герой всегда связан с лирическим «я» автора стихотворения и возникает из авторского воображения силой его таланта, а образ поэта всегда будет наделен узнаваемыми чертами конкретного поэта, реально существовавшего, хотя идеализация, типизация, обобщение возможны и в том, и в другом случае.

Лирический герой обычно характеризуется с помощью деталей портрета, внутренних переживаний, мыслей и чувств.

А образ поэта формируется не только через портретную характеристику и личностные качества, но и **через буквальную цитату, реминисценцию, аллюзию, пародию, стилизацию, через создание образа стиля поэта.**

Основное средство создания поэтического образа в литературе – это слово, поэтому любой образ поэта – это словесное воплощение, создающееся художественными средствами.

Когда, например, Марина Цветаева создает в стихотворениях «Провода», «Двое» образ поэта Бориса Пастернака, она не только отражает реальные черты личности поэта Пастернака, но и преобразует их с помощью своего творческого воображения. И это художественное переосмысление в виде образа поэта Пастернака не будет равно личности реального поэта – человека, имеющего определенный внешний облик, политические взгляды, привязанности, вкусы, не будет равно лирическому герою, возникающему в стихотворениях самого Бориса Пастернака, а вберет их в себя в художественно переработанном виде.

В образе поэта, возникающем в стихотворениях Марины Цветаевой, сплетутся видение Цветаевой поэта Пастернака, черты его собственного лирического героя, а также, возможно, особенности письма и синтаксиса Б.Л. Пастернака.

Поэтому, **«образ поэта»** – в широком смысле – **портрет его индивидуального стиля**. Стиля как «индивидуальной неповторимости творческого почерка» [8, с. 123].

Образ конкретного поэта в русской лирике может быть представлен:

– в собственных стихотворениях поэта (чертами лирического героя);

– в стихотворениях других поэтов, включая также пародии и стилизации.

Образ поэта, возникающий в произведениях других авторов, безусловно, различен в стихотворениях поэтов:

– знавших автора непосредственно, близко общавшихся с ним при его жизни;

– живших с автором в одну эпоху, но лично автора не знавших;

– следующих поколений, не знавших поэта лично, а вдохновленных его творчеством; такие авторы создают в своих произведениях образ поэта на основании его поэтических текстов, а также биографии, дневников, высказываний, мемуаров о нем.

Нам представляется, что путаница с терминами, возникшая в школьных пособиях и учебниках произошла оттого, что их создатели, чтобы не усложнять школьникам жизнь, пошли по пути упрощения и приравнивали понятие «лирического героя» к понятию «образ поэта», оставив «за кадром» всю многогранность последнего.

И поэтому какое-либо стихотворение – стилизация, например, – может быть рассмотрено учащимися как стихотворение, где нет лирического героя, и тут они будут правы, а вот черты образа того поэта, чьей стилизацией это произведение является, ученики, к сожалению, и не заметят, так как не имеют полного представления о том, что же такое «образ поэта».

В настоящее время исследователи-литературоведы занимаются в основном изучением одной ипостаси образа поэта – той, где он выступает в качестве лирического героя в собственных стихотворениях конкретного автора. Но отсутствуют фундаментальные исследования, посвященные тому, какой образ конкретного поэта возникает в поэтических произведениях других авторов.

Поэтому нами разработана методика, позволяющая учащимся с помощью подобранных материалов выявить в лирике составляющие образа поэта. Полностью методику мы уже описывали ранее [1, с.166-168], приведу лишь небольшой фрагмент совместного с учениками анализа стихотворений (в данном случае – это стихи, посвященные Н. Гумилеву), выделяя в них характерные черты образа конкретного поэта (в данном случае – Николая Гумилева).

1. Детали портрета и черты характера

Ирина Одоевцева в своей книге «На берегах Невы» вспоминает, что они с Н. Гумилевым дали друг другу клятву, что первый из них, кто умрет, должен явиться к другому и рассказать о жизни потусторонней. Через несколько дней после расстрела Одоевцева увидела Н. Гумилева во сне и описала это в стихотворении:

Мы прочли о смерти его.

Плакали долго другие.

Не сказала я ничего,

И глаза мои были сухие.

А ночью пришел он во сне

Из гроба и мира иного ко мне.

В черном старом своем пиджаке,

С белой книгой в тонкой руке [6, с. 149].

Из последних двух строк возникает романтический портрет Н.С. Гумилева:

– контраст черного (пиджак) и белого (книга) цветов – характерен для неоромантической традиции;

– эпитет «старый» напоминает о странствиях романтического героя (хочется продолжить эту цепочку эпитетами «запыленный в дальних странствиях» и пр.)

– в «тонкой» руке герой-романтик держит книгу - вспоминается стихотворение А.А. Ахматовой «Смуглый отрок бродил по аллеям...», в котором нарисован образ молодого Пушкина. Ведь Ахматова, описывая Пушкина, тоже упоминает забытый на скамейке томик Парни. Ирина Одоевцева далее пишет:

И сказал мне: плакать не надо,

Хорошо, что не плакали вы [6, с. 149].

Слова героя в этом стихотворении о том, что «плакать не надо» перекликаются со строфой стихотворения, в котором Георгий Иванов описывает отъезд Гумилева на войну:

Улыбнулся в последний раз

Под стук колес,

И не было даже слез

У веселых глаз [3, с. 31].

Кстати, и Ирина Одоевцева в начале стихотворения пишет, что ее глаза были сухими, когда пришло страшное известие о смерти поэта. Это потому, что он показывал ученикам своим примером, своим творчеством, что внешне сильный духом человек всегда невозмутим, никогда не проявляет на публике своих чувств.

А Ида Наппельбаум, участница кружка «Звучащая раковина», созданного летом 1921 года в Петрограде по инициативе Гумилева для начинающих поэтов, так описывает своего любимого учителя:

Ты правишь надменно, сурово и прямо,
Твой вздох – это буря, твой голос – гроза,
Пусть запахом меда пропахнет та яма,
В которой зарыты косые глаза [6, с. 137].

Слова «ты правишь надменно, сурово и прямо» перекликаются с характеристикой Н. Гумилева из стихотворения А. Ахматовой, где он назван «лебедь надменным» («В ремешках пенал и книги были...» [6, с. 32]), вдобавок, в четвертой строке узнаваемая портретная деталь – «косые глаза», и мы видим, что даже его недостатки, изъяны внешности становятся чем-то особенным, неким отличительным знаком, печатью избранного.

Во второй строке одновременно характеристика личности и творчества: «Твой вздох – это буря» – вздох ассоциируется с человеческой душой, а «твой голос – гроза» – это творческий импульс. Третьей строка созвучна со словами: «Пусть земля ему будет пухом!» (сравним: пусть запахом меда), а у Иды Наппельбаум по-другому: «Пусть запахом меда пропахнет та яма», и это не случайно. Здесь уместно вспомнить, что стихотворение о погибшем поэте, поэтому – «мед», «мед поэзии».

Совершенно иной портрет поэта возникает в стихотворении «Меня преследует овал лица...» Веры Лурье, тоже бывшей участницы кружка «Звучащая раковина». Стихотворение написано уже после гибели Гумилева:

Меня преследует овал лица,
Такой измученный, как на иконах,
И молчаливой скорби нет конца
В его холодных, вежливых поклонах [6, с. 122].

Лицо поэта Вера Лурье рисует как иконописный лик. И в этих словах и описание внешности, и оценка поэта, и отношение к личности. Мы видим здесь не просто детали портрета (плоское, как на иконах, лицо), а оценочную характеристику. Во-первых, Н. Гумилев для нее – метр, обожаемый учитель, на которого молятся ученики (как на икону). Во-вторых, лицо любимого учителя, постоянно возникающее в памяти, теперь, после его мученической смерти начинает ассоциироваться в сознании его ученицы с лицами святых мучеников, изображенных на иконах. А далее в стихотворении портрет Николая Гумилева словно оживает, начинает двигаться, жить полной жизнью. Возникает сюжетная зарисовка из жизни поэта:

Я вспоминаю Мойку всю в снегу,
Его в дохе и шапке меховой,
И с папиросой дымною у губ,
И то, как он здоровался со мной.

Потом, прищуря глаз, лениво шел
К столу, где мы сиделись в длинный ряд,
Клад папиросы медленно на стол,
Я не увижу больше серый взгляд [6, с. 122].

Все, что поэт делал, было важно, значимо, производило впечатление, запоминалось. Но запоминалось это не само по себе. Все это соединялось со стихотворениями Н. Гумилева, и тогда в сознании людей возникал **образ поэта**.

2. Реминисценция

Рассмотрим стихотворение «Гумилев» Игоря Северянина из сборника «Медальоны» (сразу же отметим в стихотворении иронию, как один из способов передачи образа поэта):

Путь конкистадора в горах остер.
Цветы романтики над ним нависли.
И жемчуга на дне – морские мысли –
Трехцветились, когда ветрел костер.

И путешественник, войдя в шатер,
В стихах свои писания описмил.
Уж как Европа Африку не высмей,
Столп огненный – души ее простор.

Кто из поэтов спел бы живописней
Того, кто в жизнь одну десятки жизней
Умел вместить?
Любовник, Зверобой,

Солдат – все было в рыцарской манере. ...
Он о Земле тоскует на Венере,
Вооружась подзорною трубой [6, с. 170].

В сонете Игоря Северянина обыгрываются названия книг Николая Гумилева: «Путь конкистадоров», «Романтические цветы», «Жемчуга», «Шатер», «Огненный столп», а слова «...тоскует на Венере» – **реминисценция** на стихотворение Гумилева «На далекой звезде Венере...», где Николай Степанович описывает Венеру как райское место, где «нету слов обидных и властных» и где говорят ангелы «языком из одних только гласных». Там, даже умирая, превращаются в воздушный пар, «и блуждают золотые дымы / В синих, синих вечерних куцах» [2, с. 424].

3. Буквальная цитата (с перепевом)

Владимир Набоков уже на склоне лет посвятил любимому поэту такое стихотворение:

Как любил я стихи Гумилева!
Перечитывать их не могу,
но следы, например, вот такого
перебора остались в мозгу:
«...И умру я не в летней беседке

от обжорства и от жары,
а с небесной бабочкой в сетке
на вершине дикой горы» [12].
Здесь Набоковым используется перепев строфы из гумилевского стихотворения «Я и вы» (1918):
И умру я не на постели,
При нотариусе и враче,
А в какой-нибудь дикой щели,
Утонувшей в густом плюще [2, с. 212].

Интересно, как В. Набоковым переосмысливается гумилевское стихотворение, применительно к собственной судьбе: у В. Набокова возникает образ «небесной бабочки». Как известно, Владимир Набоков всю жизнь серьезно занимался изучением бабочек, они были его страстью. Поэтому слова о небесной бабочке в сетке можно понять и буквально, как мечту энтомолога о прекрасной бабочке, которую удастся поймать где-нибудь в горах и украсить ей свою коллекцию. Но вспомнив, что бабочка – символ бессмертия души, мы можем говорить о том, что В. Набоков противопоставляет смерть обычную, человеческую (атрибуты обывательного мира - обжорство и жара, а у Н. Гумилева – нотариус и врач) в первых двух строках этого четверостишия и бессмертие поэта, бессмертие души в третьей и четвертой строках.

Евгений Вагин в своей статье о Н.С. Гумилеве пишет: «Конец Н. Гумилева страшен, но прекрасен. Вот его слова-завещание, которые мы должны запомнить: «Поэт – всегда господин жизни, творящий из нее, как из драгоценного материала, свой образ и подобие. Если она оказывается страшной, мучительной и печальной, – значит, таковой он ее захотел» [5, с. 604].

Литература

1. Груколенко Е.В. Инновационные подходы к изучению биографии поэта в школе (на примере уроков по творчеству Н.С.Гумилева в 11 классе средней школы) // Функциональная лингвистика: Сб.научных работ \ Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; научн. ред. А.Н.Рудяков. – Т. 1. – Симферополь, 2010.
2. Гумилев Н.С. Сочинения в 3 томах / Н. С. Гумилев. – М.: Худож. лит., 1991. – Т. 1.
3. Иванов Г.В. Стихотворения. Третий Рим. Петербургские зимы. Китайские тени / Г. В. Иванов. – М.: Книга, 1989.
4. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. – М.: НПК Интелвак, 2003.
5. Николай Гумилев: Pro et contra. – СПб., 2000.
6. Образ Гумилева в советской и эмигрантской поэзии. – М.: Молодая гвардия, 2004.
7. Портал в Интернете <http://standart.edu.ru/catalog.aspx?CatalogId=4100>
8. Поспелов Г.Н. Проблемы литературного стиля / Г. Н. Поспелов. – М.: МГУ, 1970.
9. Роднянская И.Б. Лирический герой Лермонтова / И. Б. Роднянская // Лермонтовская энциклопедия. - М., 1980.
10. Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М.: Просвещение, 1974.
11. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 2004.
12. Электронное собрание сочинений / Сайт в Интернете www.gumilev.ru

УДК 811.111'34

Гуменюк І. Л.

ПРОСОДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ МІСЬКИХ ОПИСІВ ПРИРОДИ В АНГЛОМОВНІЙ ПРОЗІ

В работе на основе анализа автором обоснованы инварианты интонационных моделей просодического оформления городских описаний природы англоязычной прозы.

Ключевые слова: аудитивный анализ, инвариант, интонационная модель, городское описание природы, англоязычная проза.

У роботі на основі аналізу автором обґрунтовано інваріанти інтонаційних моделей просодичного оформлення міських описів природи англomовної прози.

Ключові слова: аудитивний аналіз, інваріант, інтонаційна модель, міський опис природи, англomовна проза.

On the basis of auditory analysis the author grounded the invariants of intonation models for prosodic organization of city nature descriptions in the English prose.

Key words: auditory analysis, invariant, intonation model, city nature description, English prose.

Серед проблем дослідження специфіки усної реалізації художнього прозового тексту окреме місце займає питання актуалізації описових текстів і описів природи зокрема. Особливості усної актуалізації таких описів зумовлюються їх типовою приналежністю, ступенем динамічності й емоційно-прагматичним потенціалом [2].

Зазвичай, до кола завдань експериментальних досліджень входять обґрунтування інваріантних моделей і встановлення особливостей просодичного оформлення окремих комунікативно-мовленнєвих форм художніх творів, опису зокрема, ..., проведений аналіз особливостей усної актуалізації міських пейзажних описів англomовної прози засвідчив, що при відносно вичерпному дослідженні лексико-граматичного оформлення зазначених описів їх фонетична складова є недостатньо висвітленою.

Тому мета цієї роботи полягає у встановленні особливостей просодичного оформлення міських описів природи англomовної прози.

Для виявлення особливостей просодичного оформлення досліджуваних описів була розроблена методика аналізу, яка спиралася на основні положення й вимоги праць [1; 3; 5; 6]. Провідними ознаками класифікації досліджуваних експериментальних уривків-описів слугували три рівні актуалізації їхнього емоційно-прагматичного потенціалу (далі ЕПП[3]) та три види ступеня динамічності розгортання описуваних подій: статичний, статично-динамічний, динамічний[4]. В основу оцінки характеру взаємодії лексико-граматичних засобів тексту-опису з фонетичними одиницями його актуалізації було покладено її векторну природу [3].

Під час аналізу просодичного оформлення пейзажних описів визначався ступінь їхнього ЕПП, такі інтонаційні параметри як наявність/відсутність передтакту, такту і їхні різновиди, тип шкали, тип термінального тону,

наявність/відсутність затакту і його різновиди, висотнотональний рівень, інтервал на стику ділянок інтонаційного контуру та на стику інтонаційних груп, їхня ритмічна структура, види пауз, гучність, темп вимови.

За результатами адитивного аналізу встановлено, що серед міських описів, у яких передтакт відсутній, переважають статичні (47,7%), а динамічні й статично-динамічні описи пейзажів міста становлять дещо меншу кількість (28,5% та 23,8% відповідно). У досліджуваних описових текстах переважають інтоногрупи з передтактом, що містить один склад. Менш рекурентними зафіксовані передтакти, що складаються з двох або трьох ненаголошених складів, і лише статичні міські описи природи вирізняються незначною кількістю висхідних передтактів з чотирма ненаголошеними складами (1,5%). Міські пейзажні описи характеризуються, переважно, низьким передтактом (статичні – 48,0%, статично-динамічні – 39,0%, динамічні – 13,0%) та різноманіттям їх емоційного забарвлення. Статичний вид описів природи зазначеного типу відзначається також невеликою кількістю фрагментів з високим передтактом (2,7%). При цьому, високий або середній передтакт зв'язує суміжні інтоногрупи у фрагментах описів міських краєвидів, коли попередня інтоногрупа завершується висхідним термінальним тоном.

У міських пейзажах найрекурентнішими є середній знижений і низький тональні рівні початку інтоногрупи. При цьому, різним за статично-динамічною ознакою описам притаманний нерівномірний розподіл тональних рівнів початку інтоногрупи. Так, статичні описи відзначаються повним спектром видів початку інтоногрупи (низький – 40,8%, середній знижений – 33,0%, середній підвищений – 20,8%, високий – 5,4%). Статично-динамічні характеризуються середнім зниженням – 59,0%, середнім підвищенням – 21,7%, низьким – 18,0%, високим – 1,3% видами цього параметру. Динамічний різновид міських описів вирізняється наявністю всього спектру рівнів початку інтоногрупи (середній знижений – 32,7%, високий – 28,8%, середній підвищений – 21,2%, низький – 17,3%).

Статичні пейзажні описи відрізняються від інших їх різновидів наявністю всіх типів шкали, окрім скадентної. Ці шкали розподілилися таким чином: усічена – 43,0% і повна – 57,0% (спадна ступінчаста – 53,7%, спадна ступінчаста з перерваною поступовістю – 31,5%, висхідна ступінчаста – 11,1%, спадна ковзна – 3,7%). В актуалізації статично-динамічних пейзажних описів зареєстровано подібну закономірність розподілу функціонування типів шкал: усічена (45,0%) та повна 55,0%, з них: спадна ступінчаста – 76,5%, спадна ступінчаста з перерваною поступовістю – 17,7%, висхідна ступінчаста – 5,8%). Зазначена тенденція має місце і в динамічних міських описах пейзажу: усічена шкала – 45,0%, повний тип – 55,0% (спадна ступінчаста – 59,3%, спадна ступінчаста з перерваною поступовістю – 37,5%, ступінчаста висхідна – 3,2%).

Аналіз частоти функціонування термінального тону в оформленні міських описів природи, показав, що їм властиві переважно спадний (75,5%) і висхідний (20,0%) термінальні тони та їх алотони. Зафіксовано також випадки рівного руху тону (2,6%), спадно-висхідного (1,7%) і висхідно-спадного (0,2%). При цьому, статичні міські описи природи відзначаються більшою кількістю інтоногруп з рівним рухом тону (77,0%), а динамічні й статично-динамічні мають дещо нижчі показники (15,3% і 7,7% відповідно). Висхідний ядерний тон функціонує в інтоногрупах усіх трьох видів міських пейзажів: статичні – 61,4%, динамічні – 21,8% й статично-динамічні – 16,8%. Спадний термінальний тон зафіксовано, переважно, у статичних міських описових фрагментах (70,6%). Приблизно однаковими показниками відзначаються статично-динамічні міські описи пейзажів (14,8%) й динамічний їх різновид (14,6%). Спадно-висхідний різновид термінального тону виявлено в усіх трьох видах міських пейзажних описах (статичний – 66,6%, статично-динамічний – 22,2%, динамічний – 11,2%).

Міські описи природи відзначаються високою частотою зон розширеного й середнього тонального діапазону, що зумовлюється середнім або низьким ступенем емоційно-прагматичного потенціалу. При цьому, середній тональний діапазон максимально маніфестується у статичному та статично-динамічному різновидах з перевагою першого (71,1% й 22,3% відповідно). У динамічних міських описах наявність середнього типу діапазону є незначною (6,6%), оскільки динамічність забезпечується лише у його поєднанні з іншими просодичними параметрами (темпом, ритмом, функціонуванням більшого різноманіття термінальних тонів), а також розширеним діапазоном, який функціонує у 30,7% випадків. Розширений діапазон також зафіксовано й у двох інших різновидах міських прозових описах пейзажів (статичні – 53,8%, статично-динамічні – 15,5%) при середньому або низькому рівні ЕПП. Широкий діапазон переважає (50,0%) у статичних міських описах. При цьому, актуалізація широкого діапазону в поєднанні з високими різновидами спадних й висхідних термінальних тонів, прискореним темпом, зміною гучності від підвищеної до високої забезпечує міським описам високий рівень ЕПП й дозволяє безпомилково класифікувати їх як динамічні.

Невід'ємною рисою статично-динамічних описів є наявність вузького діапазону, якій може поєднуватися з розширеним у межах одного описового фрагменту, що й сигналізує, на нашу думку, про перехід від статичності до динамічності.

Усі три динамічні різновиди міських пейзажних описів мають підвищену частотність середнього позитивного й негативного тонального інтервалу між інтоногрупами та дещо меншу рекурентність позитивного звуженого та негативного звуженого міжсинтагменних інтервалів. При цьому, значна варіативність тонального інтервалу між інтоногрупами притаманна лише статично-динамічним описам. Вузький тип негативного інтервалу наявний в уривках статичного та динамічного видів. Позитивний вузький інтервал функціонує у всіх трьох видах міських описів з переважанням у статично-динамічних описах. Розширений та широкий інтервали між інтоногрупами сигналізують, як правило, про високий рівень емоційності фрагменту в комбінації з іншими просодичними параметрами. У всіх видах описів маніфестується розширений позитивний інтервал між синтагмами. Негативний його різновид наявний лише в статичних й динамічних міських замальовках.

Широкий позитивний та негативний міжсинтагменний інтервал зафіксовано в динамічних та статичних описах.

Нульовий інтервал домінує в статично-динамічних фрагментах, забезпечуючи зв'язність тексту. Це типово для статично-динамічних описів природи, де в одному фрагменті поєднуються частини, що описують статичність та динамічність з перетіканням одного стану в інший.

Всі прозові описи міської природи позначені високою частотою помірного темпу вимови. Проте більшими частотними показниками функціонування його відзначаються статичні описи. Крім того, статичні описи міста також відзначаються переважанням фрагментів зі сповільненим темпом вимови.

Динамічні описи міських краєвидів відрізняються від інших двох видів описів функціонуванням прискореного й швидкого видів темпу вимови та допомагають класифікувати озвучені уривки як динамічні.

Для актуалізації аналізованих описів типовою є помірна гучність, найбільш притаманна статичним описам міста. Статично-динамічні описи міських пейзажів відзначаються найбільшою варіативністю гучності з переважанням помірної (68,7%). Динамічні пейзажні описи відрізняються високою рекурентністю підвищеної й високої та незначними мипоказниками актуалізації помірної гучності. Така актуалізація типів гучності у описах пояснюється тим, що їх динамічність досягається завдяки зміні гучності у межах фрагменту й актуалізації високого й підвищеного її різновидів.

Статично-динамічним описам сільської місцевості притаманна наявність уривків зі зниженою гучністю. У таких випадках, зазвичай, відбувається перехід від помірної до зниженої гучності й у поєднанні з перепадом темпу від помірного до сповільненого, функціонуванням звуженого діапазону та хриплого, приглушеного тембру голосу викликає в слухача емоційне напруження, передчуття чогось зловісного.

Аналіз пауз між інтоногрупами показав, що незалежно від видової приналежності досліджуваних фрагментів вони є переважно короткими й середніми. При цьому, короткі й середні паузи зафіксовані як найбільш рекурентні у статичних описах міських краєвидів.

Перцептивний тип пауз між інтоногрупами також найбільш численний у статичних міських пейзажних описах. Він максимально актуалізується у реченнях після підмета задля виділення важливої інформації й тим самим, привернення уваги слухача до комунікативного центру інтоногрупи, речення або цілого уривку.

Результати, отримані у ході проведеного нами аудитивного аналізу, дають можливість стверджувати, що залежно від видової приналежності міські описи природи англomовної прози класифіковані за трьома видами динамічності (статичні, статично-динамічні, динамічні) та актуалізуються за такими відповідними інваріантами моделі їхнього інтонаційного оформлення.

Статичним описам природи міста притаманні помірні або сповільнені/знижені показники гучності, темпу, переважання середніх, коротких міжсинтагменних та перцептивних пауз, наявність односкладового передтакту, з домінуванням його низького різновиду, низький початок інтоногрупи, відсутність скадентної шкали з перевагою усиченого і спадного ступінчастого типів шкал. Крім того, при загальній рекурентності спадного типу термінального тону статичні міські описи відзначаються значною рекурентністю рівного термінального тону, середнього тонального діапазону інтоногрупи, середнього, розширеного й широкого позитивного, широкого, середнього негативного тонального інтервалу між інтоногрупами.

Статично-динамічні описи міських пейзажів характеризуються наявністю інтоногруп переважно з дво-, трискладовим низьким передтактом, середнім зниженим й вузьким тональним діапазоном, зі значною частотністю спадної ступінчастої й усиченої шкали, незначною рекурентністю спадного, висхідного й спадно-висхідного різновидів термінальних тонів, позитивним вузьким, середнім, розширеним й негативним вузьким, середнім та нульовим міжсинтагменним інтервалом, помірним темпом, помірною й зниженою гучністю, функціонуванням усіх видів пауз з переважанням їх короткого й середнього різновидів.

Динамічні міські описи відрізняються наявністю інтоногруп з високим передтактом та мінімальними кількісними показниками функціонування односкладового низького його різновиду, актуалізацією інтоногруп з усіма типами тонального рівня початку інтоногрупи, наявністю спадної ступінчастої, спадної ступінчастої з перерваною поступовістю шкал з кількісною перевагою усиченої, функціонуванням найрекурентніших термінальних тонів з порівняно найменшими показниками, широким, розширеним й середнім тональними діапазонами, позитивним розширеним середнім, звуженим, вузьким й негативним розширеним, середнім, звуженим тональним інтервалом між інтоногрупами, прискореним й швидким видами темпу вимови, значною рекурентністю підвищеної й високої гучності, коротким й середнім видами пауз.

Джерела й література

1. Артёмов В. А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации / В. А. Артёмов. – М.: Наука, 1974. – 160 с.
2. Гуменюк І. Л. Систематизація ознак описів природи сучасної англomовної прози / І. Л. Гуменюк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) у 4 ч. – 2009. – Вип. 81 (2). – Кіровоград. – С. 165-169.
3. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення / А. А. Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
4. Калита А. А. Интонация констатирующих высказываний в английской монологической и диалогической речи (экспериментально-фонетическое исследование): дис. ... кандидата филол. наук / Калита Алла Андреевна. – К., 1984. – 218 с.
5. Клименюк О. В. Вклад та оформлення результатів наукового дослідження / О. В. Клименюк. – Ніжин: «Видавництво Аспект-Поліграф», 2007. – 397 с.
6. Цеплитис Л. К. Анализ английской речевой интонации / Л. К. Цеплитис. – Рига: Зинатне, 1974. – 270 с.

УДК 811. 111 – 811.161, 42+255.4

Гураль М. И.

ПЕРЕВОД НОВЕЛЛЫ М. КОЦЮБИНСКОГО «ЧТО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИЗНИ» (ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Предметом анализа стала одна новелла М. Коцюбинского с позиции текстологического аспекта перевода, детально рассматриваются вертикальный, горизонтальный и глубинный подтексты, которые помогают более тщательно решить проблему адекватности перевода и воссоздания авторского замысла оригинала.

Ключевые слова: текст, подтекст, глубинная структура, вертикальная и горизонтальная структура.

Предметом аналізу стала одна новела М. Коцюбинського з позиції текстологічного аспекту перекладу, детально розглядається вертикальний, горизонтальний та глибинний підтексти, які допомагають більш ретельно вирішити проблему адекватності перекладу і відтворення авторського задуму оригіналу.

Ключові слова: текст, підтекст, глибинна структура, вертикальний та горизонтальний підтекст.

One short story of M. M. Kosubinskiy became the article of analysis from position of textual criticism aspect of translation, the vertical is examined in detail, horizontal and deep implications that help more carefully to decide the problem of adequacy of translation and recreation of authorial intention of original.

Keywords: text, implication, deep structure, vertical and horizontal structure.

Перевод в его самом общем определении – это процесс воссоздания текста определенного содержания на одном языке средствами другого языка. В прошлом проблема перевода была связана с интерпретацией художественных текстов, а поэтому в значительной степени принадлежала компетенции литературоведов. Однако художественный текст представляет собой реализацию языковой системы, поэтому переводоведам важно учитывать и языковые аспекты перевода. Сегодня же мы рассматриваем проблему художественного перевода как общефилологическую проблему, интегрирующую подходы как литературоведческие, так и лингвокультурологические.

Кроме того, следует помнить, что текст неотделим от человека, создающего его, с одной стороны, и реципиента, воспринимающего этот текст, с другой. Поэтому перспективными являются те исследования перевода, в которых осуществляется попытка соединить особенности индивидуальных речевых стратегий переводчика, основанных на анализе переводных текстов и характеристике его лингвистических особенностей.

Для современного переводоведения большое значение имеют результаты исследований в сфере лингвистики текста. В процессе перевода происходит коммуникативное приравнение текстов, созданных на разных языках. Осуществление этого процесса и оценка его результатов предусматривает умение анализировать соотношения текста как целостного образования с единицами и структурами, его составляющими.

Текст представляет собой сложную структурную и содержательную целостность, коммуникативный потенциал которого значительно выше, чем совокупность содержания его составляющих высказываний. Переводчик должен уметь воспринимать эту целостность текста оригинала и обеспечивать целостность созданного им текста перевода. В ряду современных концепций перевода переводчик рассматривается как творец (создатель) текста на переводном языке. Мастерство реалистического перевода состоит не только в воссоздании действительности, изображенной в оригинале, но и в чувственной передаче так называемой «вторичной художественной действительности», стиля писателя, созданных им образов и использованных языковых средств образности, направленных на развитие идейно-тематических особенностей содержания произведения. При анализе переводов важно проследить адекватность воссоздания в них содержания и формы интерпретированных художественных произведений, их стиля, психологии героев, тональных оттенков речи, взаимопроникновения эпических и лирических элементов и под. Проблемам текстологического аспекта перевода значительное внимание уделялось такими теоретиками перевода, как В. Н. Комиссаров, И. С. Алексеева, Т. А. Казакова, В. Коптилов, В. С. Модестов, Ю. П. Солодуб и др.

Содержательная структура текста может рассматриваться в трех разных измерениях: вертикальном, горизонтальном и глубинном. Вертикальную структуру текста составляет его формально-тематическое содержание, начиная с общего замысла или темы текста, которая разворачивается в более мелких фрагментах: подтемах, субподтемах, микротемах. Оформление целостности текста происходит благодаря его горизонтальной структуре, которая создается формальными и смысловыми связями между высказываниями. Однако наиболее важно выявить глубинный контекст, позволяющий определить авторский замысел.

Проблема оценки перевода художественного текста, его анализа, понимания и интерпретации в процессе перевода с позиций адекватности и эквивалентности является сегодня весьма актуальной проблемой. Не менее важен здесь и подход с позиции текстологии.

Цель данной статьи – определить адекватность перевода новеллы М. Коцюбинского «Что записано в книгу жизни» на русский язык с позиций текстологического аспекта перевода.

Если рассматривать вертикальный контекст произведения, то можно сказать, что центральная тема новеллы – **тема смерти** и неотвратимость ее, прослеживается в макротемах, связанных с композиционным строением литературного произведения. Само начало художественного текста, в котором повествуется о вынужденной необходимости устроиться старой бабке (*стара, забута смертю мати*) на полу (*мусила стара баба злизати з печі*), дабы на теплой печке разместить больную внучку, подготавливает читателя к трагической развязке всего повествования. Даже в описании старой хаты (глазами старой бабки) чудилось преддверие смерти: *...в печі в'юнкий вогонь, що паливо жер, а все ж вмирав з голоду, чорні кутки попід лавками, що роззявляли беззубі роти... і здавалося, що така має бути і смерть, каламутна, безока, з холодою по ногах* [2, с. 395]. Переводчик аналогично передает описанную картину, прибегая только к грамматическим заменам глаголов и придаточных предложений причастными оборотами, придавая тем самым большую описательность: *...проворный огонь в печи, пожирающий топливо, но умирающий от голода, черные углы под лавками, разевавшие беззубые рты... казалось – такой должна быть и смерть, мутная, безглазая, ледяная ноги* [3, с. 349].

Трагическое звучание произведения передано натуралистично ярким экспрессивным описанием строй женщины (*ясна, де були колись зуби; зсохлі, запалі всередину губи*). Старая женщина, видя безысходность жизненной ситуации, задумывается о смерти, чтобы спасти своих родных: *Де ж вона? Чому не приходиться? Не докличеться баба. Бродить навколо, а про бабу забула. Чоловіка забрала, задушила семеро дітей, ось-ось і по онуку прийде. Скрізь покосила, поклала цілі покоси, а про бабу забула.... Де та смерть моя ділась! Моя смертонько... де ти?* Такой же яркой предстает картина в переводе: *Где же она? Почему не приходит? Не дозволится бабка. Бродит смерть вокруг, а бабу забыла. Мужа взяла, задушила семерых детей, вот-вот – не заметишь – за внучкой явится. Всюду косой прошла, выкосила целые луга, а о бабке забыла. ... Где это моя смерть запропастилась!... Ох! смертонька моя ...где ты?* Яркие картины – размышления о безысходном конце и ситуация голода – приводят к ужасающему выводу – старая мать просит сына увезти ее в лес (*непотрібна вже стала, та й зайва. Куток займаю... хліб їм, а він дітям потрібний... Всім важко зо мною, і мені важко... Одвези мене в гай*). И здесь появляется еще одна микротема новеллы – **трагедия сыновнего выбора между любовью к матери и желанием выжить самому и спасти семью от голода**. Решение дается непросто, поскольку лишить жизни родного человека, подарившего тебе жизнь, это не только противоестественно, но и чудовищно, однако жизненная ситуация ставит героя произведения в позицию физического убийцы. И таким образом в вертикальном контексте произведения появляется еще одна микротема –

тема греха. И в оригинале, и в переводе эта тема прослеживается в рассуждениях сына о своем поступке как греховном и в поиске оправдания себя: *Гріх? Вся земля в гріху. Хіба його голод не гріху ситих? // Грех? Вся земля в гріху. Разве его голод – не грех сытых?* Борьба между реальией жизни и моралью рвет сердце сына, он вспоминает самые яркие моменты своей жизни и образ мамы как самой родной, вспоминает Божью заповедь «Чти отца и мать свою» и понимает, что грех сотворил, но сомнения развенчивают другое – ведь сама мать хотела этого и просила его об этом. И финальная фраза новеллы утверждает победу христианской морали над страхом смерти от голода, когда сын *«понеся в туман, среди взлетевших из-под копыт снежных комьев, назад – к бабке».*

Важную роль в создании целостности текста играет его горизонтальная структура, создаваемая формальными и смысловыми связями между высказываниями. Формальная связность текста (когезия) достигается с помощью различных языковых средств: союзов, повторов, словозаменителей, согласования временных форм и т. п. Смысловое единство текста (когерентность) обеспечивается логической последовательностью и непротиворечивостью изложения, логическими связками, использованием стереотипных формул, обозначающих начало (зачин) и концовки повествования, отсылками к другим частям и т. п. [1, с. 55].

В анализируемом нами произведении, как в оригинале, так и в переводе, одним из проявлений связности текста является наличие в нем выражающих анафорические связи цепочек кореферентных существительных и местоимений. Наиболее элементарной цепочкой такого рода является имя и личное местоимение 3-го лица, например: *Мусила баба лазити з печі: онука заслабла і потребувала тепла. А що не було місця на лаві у тісній хаті, послася баба долі. Там вона і лишилась. З кутка, між дверима і мисником, де на долівці вона лежала – стара, забута смертю мати,* – все выдавалось чудним [2, с. 395] // *Пришлось бабке слезть с печи: внучка захворала, и понадобилось ей тепло. А на лавке в тесной хате места не было, вот и устроилась бабка на полу. Там она и осталась. Из угла между дверью и посудной полкой, где на полу лежала она – старая, забытая смертью мать,* – все представлялось необычным [3, с. 349].

Что касается репрезентации языковой канвы оригинала, то важно отметить мастерство переводчика в умении адекватно, мастерски и художественно отразить всю систему образных, стиливых лингвистических элементов. Новеллы М. Коцюбинского написаны казалось бы простым языком, часто включающим разговорные элементы, (что создает трудности при переводе), и в то же время насыщены образными средствами, требующими творческого подхода при их воссоздании в переводном тексте. Среди последних обращают на себя внимание сравнения, чаще всего это сравнительные обороты, используемые при описаниях, например: *Життя виїло силу з неї, як лущиння з картоплі, кинуло в кут // життя выела из нее силу и, как шелуху из картошки, бросила в угол; вони(діти) розтягали зморшки на бабиній шії, що склались рядами, як на старій халеві, ... мацали ноги, сухі, чорні, у жилах, як патики з корою, якими мати розтоплює в печі// они распрвляли кожу на бабкиной шее, сморщенной, как старое голенище, ... трогали ноги, сухие, черные, жилистые, как сучья, которыми мать растапливала печь.* В последнем примере переводчик использует прием генерализации, заменяя конкретное (отметим – более образное и стилистически маркированное) сочетание *патики з корою* нейтральным словом с более широким значением – *сучья*, однако такой прием вполне оправдан, так как русскому читателю не вполне понятно диалектное *патик*, соответствующее литературному *палка*.

Горизонтальная структура новеллы М. Коцюбинского отличается стройностью изложения, соотношением временных планов – настоящего (описание нынешней ситуации украинской семьи, в которой от голода вот-вот умрет маленький ребенок; старая бабка, просящая смерти; решение сына отвезти мать в лес; прощение у матери в лесу), прошедшего (воспоминания сына о детстве и о матери, которая пекла ему пироги; прошлое матери, связанное с её девичеством, когда проезжали Микитово поле) и только отдельный намек на план будущего, связанный с хохлатой курицей, которую бабка просит не резать, поскольку, как ей кажется, душа её переселится именно в неё. Такая же формальная связность текста соблюдена и при переводе, переводчик адекватно находит языковые соответствия, точно воспроизводит и временные оттенки фрагментов текста, и слова-реалии, передающие предметы быта (*верета // дерюга; запаска // запаска; полумисок // миска*), и систему образных средств – сравнений (*лежить в гаю самотня, як підстрелений птах // лежит в лесу одна, как подстреленная птица*), метафор (*тільки свічка плаче над нею // только свеча плачет над ней*), образных эпитетов (*в'юнкий вогонь // проворный огонь; думки, лівії, спутані, темні // мысли, тяжелые, бесформенные, темные*) и под. Адекватно воспроизведена и аллюзивная информация первоисточника в тех случаях, когда отдельные языковые комплексы воспроизводят макротексты вертикальной структуры, как например, тема греха усиливается аллюзией «Чти отца твоего и мать твою» (нарушение Божьей заповеди), а воображаемая главным героем картина возможных поминок вызвана аллюзией «Выпейте за упокой души...», «Царствие ей небесное».

Ценность каждого произведения М. Коцюбинского, вероятно в том, что они настолько эмоционально насыщены психологизмом, жизненной мудростью, реальностью и образностью, что не могут оставить читателя равнодушным долгое время после прочтения текста. И это благодаря тому, что почти каждое его произведение малого жанра имеет свой глубинный подтекст, раскрываемый лишь после того, когда осознаешь вертикальную и горизонтальную структуру произведения. Что касается анализируемой новеллы, то подтекст заложен в самом названии произведения – *Что записано в книгу жизни* (отметим, что в отдельных существующих переводах на русский язык это заглавие передается формой вопросительного риторического предложения). Весь текст подсказывает ответ – как ни парадоксально, но в книгу жизни записана смерть, она неизбежна, поскольку «дал господь жизнь – пошлет и смерть». Смерть в новелле является стержневым понятием и сопровождается проявлением печали, страдания, боли и отчаяния, а тезис *«старе мусить вмерти, молоде жити»* добавляет еще и оттенок жестокости.

Таким образом, анализ произведения М. Коцюбинского с позиции текстологии позволяет оценить перевод и мастерство переводчика всецело, заглянув в подтекстовую структуру и раскрыв психологию восприятия художественного слова великого мастера украинской новелистики русскоязычным читателем, глубинного познания логического и эмоционального планов художественного текста.

Источники и литература

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / Комиссаров В. Н. – М.: ЭТС, 2002. – 344с. – (Учебное пособие).

2. Коцюбинський М. М. Твори: в 2 т. / [Упоряд. і приміт. М.С.Грицюти]. – К.: Наукова думка, 1988. – (Б-ка укр. літ.Дожовт. укр.літ.). Т. 1: Повісті та оповідання (1884-1906). – 534с.
3. Коцюбинский М. М. Фата моргана. [Рассказы, новеллы, повести] / Коцюбинский М. М. / сост. послесл. ком. Ф. П. Погребенника. – М.: Правда, 1987. – 656с.

УДК 811.111'373.7+811.161.2'373.7

Гурбанська С. О.

ТИПОЛОГІЯ СПОСОБІВ ОКАЗІОНАЛЬНОЇ ЕКСПАНСІЇ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТ.

В статье определены общие и отличительные способы окказиональной экспансии устойчивых выражений в английских и украинских художественных текстах XX ст.; выявлены окказиональные изменения в семантической структуре устойчивых выражений с обозначением тенденций динамики английской и украинской фразеологических систем.

Ключевые слова: окказиональная экспансия, семантическая структура, устойчивые выражения.

У статті визначено спільні та відмінні способи окказіональної експансії стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.; виявлено окказіональні зміни у семантичній структурі стійких висловлювань з визначенням тенденцій динаміки англійської та української фразеологічних систем.

Ключові слова: окказіональна експансія, семантична структура, стійкі висловлювання.

In this article common and divergent ways and means of occasional expansion of set expressions in English and Ukrainian fiction of the XXth cent. are identified; occasional alterations in semantic structure of set expressions are defined with highlighting the tendencies in development of English and Ukrainian phraseological systems.

Key words: occasional expansion, semantic structure, set expressions.

Увага науковців передусім зосереджена на дослідженні зовнішньої та внутрішньої форми стійких висловлювань (далі СВ) у художньому тексті [5], зокрема їхніх можливостей у плані змін семантичної структури [9]. Текстологічний напрям у фразеології представлено працями з визначення текстотвірних потенцій СВ [4], взаємодії СВ та контексту [3], типів трансформацій СВ у художньому тексті [12]. *Оказіональна експансія* є типом трансформацій СВ, який полягає у включенні до традиційної структури останніх додаткових компонентів [3; 12]. Серед окказіональних додаткових компонентів виділяють: слова та словосполучення вільного вжитку [4, с. 223]; окремі слова, змінні словосполучення, речення, СВ або їхні фрагменти [11, с. 109]; слова, змінні сполуки слів або інші СВ [5]. Саме ж поширення підтверджує здатність деяких з компонентів СВ вступати у синтаксичні відношення з різноманітними змінними елементами і є найголовнішим синтаксичним показником нарізнооформленості СВ [5]. Відтак незаперечним є той факт, що компоненти СВ є словами, які не втратили остаточно свої лексичні значення, що актуалізуються в мовленні внаслідок сполучення зі змінними елементами.

Оказіональні СВ зберігають словникову семантику, внутрішній образ, емоційно-експресивне забарвлення та стилістичну характеристику [4, с. 223]. Іntenції окказіонального перетворення СВ такі: уточнення значення [9, с. 123], надання нових семантичних та стилістичних відтінків [9, с. 124], доповнення значення, а не його розкриття [12, с. 101], звуження та конкретизація узагальненої семантики [4, с. 223], посилення або послаблення значення [11, с. 108]. Виділяють [3, с. 119-120; 4, с. 223] три способи поширення СВ: атрибутивне, об'єктне та обставинне. За атрибутивної експансії поширюється виключно один компонент – визначаючий, за об'єктної та обставинної – СВ в цілому [4, с. 223]. Окрім вказаних способів експансії дослідники [9; 12] виокремлюють комбіновані поширення.

Оказіональний аспект текстового функціонування СВ досліджувався на матеріалі лише однієї лінгвокультури, тому на часі є виявлення змін у структурі та семантиці окказіональних СВ, порівняно з узуальними, у неблизькопорівнянених мовах. *Актуальність* цього дослідження зумовлюється його зорієнтованістю на вивчення текстової семантики загалом та фразеологічної семантики зокрема, а також необхідністю виявлення типологічних закономірностей окказіональних змін СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст., які демонструють нові тенденції у динаміці фразеологічних фондів англійської та української мов.

Метою статті є виявлення змін у семантичній структурі СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. за окказіональної експансії.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– виявити спільні й відмінні способи й засоби окказіональної експансії СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.;

– проаналізувати окказіональні зміни у семантичній структурі англійських та українських СВ (екстенціоналізація, інтенціоналізація, зворотня інтенціоналізація) з визначенням тенденцій динаміки фразеологічних систем двох лінгвокультур;

– виявити фразеосемантичні групи, характерні для окказіональних СВ в англійських та українських художніх текстах досліджуваного періоду.

Джерельною базою дослідження є англійські (Collected Short Stories. – Vol. 1, «The Moon and Sixpence» (W.S. Maugham), «All Men are Enemies» (R. Aldington), «Lord of the Flies» (W. Golding), «1948» (G. Orwell), «A Dance to the Music of Time» (A. Powell), «To the Lighthouse» (V. Woolf), «Women in Love», «Lady Chatterley's Lover» (D.H. Lawrence)) та українські (Твори. – Т. 1 : Оповідання. Новели (Є.П. Гуцало), Твори. – Кн. 1 : Оповідання (Г.М. Тютюнник), «Аристократ із Вапнярки» (О.Ф. Черногуз), «Жито» (М.І. Кравчук), «Зблиски» (А.А. Дімаров), «Місто» (В.П. Підмогильний), «Поєдинок» (І.М. Чендей)) художні тексти ХХ ст., з яких було дібрано 3000 окказіональних СВ (по 1500 од. у кожній мові), з них окказіонально поширених: англійських – 331 од., українських – 172 од. (див. табл. 1).

У результаті зіставлення англійських та українських окказіональних СВ (далі АОСВ та УОСВ) виявлено 2 спільні способи окказіональної експансії (*детермінантний* та *актантний*), а також 1 відмінний – характерний лише для УОСВ (*комбінований*). За першого способу поширюється СВ в цілому, за другого – його окремий(-і) компонент(-и). Засобами *детермінантного* способу є адвербні та об'єктні, тим часом *актантного* – атрибутивні. *Комбінований*

спосіб поєднує адвербні та атрибутивні засоби. Поширювачі у структурі як АОСВ, так і УОСВ займають або препозицію, або інтерпозицію, або постпозицію, роль якої є важливою у перетворенні їхньої семантики [3, с. 119; 12, с. 102]. Визначено 3 функціональні позиції поширювачів за детермінантним способом і 2 – за актантним (препозицію та інтерпозицію). Постпозиційне поширення атрибутивними не є характерним ані для англійських, ані для українських СВ, оскільки суперечить синтаксичним особливостям обох мов.

1. Детермінантний спосіб. Препозиція детермінантних адвербів-поширювачів є більш характерною для українських прикладів, інтерпозиція та постпозиція – для англійських. За *препозиційної* адвербної експансії семантика АОСВ є здебільшого екстенсіоналізованою, натомість УОСВ – інтенсіоналізованою. Так, у синтаксичній конструкції *Davidson smiled a little and gently rubbed his hands* [14, с. 21] семантика АОСВ (від узуального *rub one's hands, to* 'терти руки (від задоволення тощо)' [1, с. 819]) є екстенсіоналізованою до 'ніжно (лагідно) потирав руки (від задоволення)', зважаючи на семантичну структуру препозиційного адверба *gently*. У стародавніх людських культурах рука вважалася незмінним атрибутом усіх магичних дій. Стан екстазу співвідноситься також із положенням рук. З англ. *hand* можна зіставити стар.-інд. *kadah* 'stumm' (релігійний екстаз); слід звернути увагу на хет. *handas* 'devoted to, reverent towards'; *hand(i)-* 'set in order' (порядок на противагу Хаосу) [6, с. 158-161]. Ліва рука, на відміну від правої, вважалася «нечистою», у зв'язку з чим значення 'лівий' може співвідноситися зі значенням 'очищати (вогнем)' [8, с. 207]. Отож, адверб *gently* розширює словникову семантику СВ, позначаючи один із видів стану екстазу людини, – цілковите задоволення.

За *інтерпозиційної* адвербної експансії в англійських прикладах зафіксовано переважно екстенсіоналізацію семантики СВ, на відміну від українських, для яких, знову ж таки, більш характерною є інтенсіоналізація. Так, семантика УОСВ *серце боляче зацеміло* (від узуального *серце болить (щемить)*) '1. хтось тривожиться за когось-небудь, що-небудь, уболіває за когось, щось...' [10, с. 154]) у контексті *А може, вже й померли батьки?.. Серце боляче зацеміло* [7, с. 266] є інтенсіоналізованою внаслідок okazіональної експансії адвербом *боляче* та *щеміти*. Завдяки елементам-поширювачам (як вербного, так і адвербного) письменник вміло уникає тавтології, інтенсіоналізуючи узуальну семантику до 'тяжко зажурився'. УОСВ є високообразним, адже основне символічне навантаження в ньому виконує соматизм *серце*, що є символом зосередження емоційних переживань людини і вважається не лише центром буття, джерелом інтуїтивного розуму, але й скарбницею почуттів: легендарний символ *Грааль* (чаша Таємної вечері), яка містила кров Христа, розп'ятого на хресті, стала чашею усіх літургій та була визнана серцем. Грааль, що є і чашою, і книгою, є як духовним одкровенням, так і органічним побутом, догмою та ритуалом [2, с. 68].

Якщо за okazіональної експансії СВ *постпозиційними* адвербами в англійських текстах реєструємо екстенсіоналізацію та інтенсіоналізацію семантики узуальних СВ, то в українських – лише інтенсіоналізацію. В українських художніх текстах приклади okazіональної експансії *постпозиційними* адвербами, на відміну від англійських, є поодинокими, проте саме вони демонструють okazіональну експансію кількома адвербами, що зумовлює програмування більш відчутних творчих змін у словниковій семантиці загальнонародних СВ. Часто таке okazіональне перетворення супроводжується додатковими засобами okazіональної експансії і належить до комбінованого способу поширення. Так, УОСВ, вжите в українській синтаксичній конструкції *Його повели, й він впірнув в bagno розпусти, впірнув увесь з головою, ногами, душею* [7, с. 261], є трансформованим від традиційного *пірнути з головою* 'цілком, повністю, безроздільно віддаватися чому-небудь' [10, с. 132] за допомогою інтерпозиційного обставинного поширювача *увесь*, який інтенсіоналізує словникову семантику СВ і стимулює уведення постпозиційних адвербів: лексема *ногами* є теж соматизмом, як і лексема *головою* – це частини тіла людини. Проте *голова* є ще й символом інтелекту, розуму, мисленнєвої діяльності, натомість як *душа* – символом переживань людини. Роль цих субстантивних компонентів полягає у вказівці на розумову, тілесну та почуттєву віддачу героя розпусті. Як наслідок, використання компонентів-поширювачів зумовлює одночасно інтенсіоналізовану та подвійно екстенсіоналізовану семантику аналізованої одиниці ('всім єством, цілком, повністю, безроздільно віддався розпусті') і слугує чіткому виявленню характеристики персонажа як людини легковажної та надзвичайно бездумної. Образність УОСВ концентрується в соматизмі *head*, який символізує не власне інтелектуальний стан людини, а процес розумового усвідомлення того, що відбувається. Мотивація внутрішньої форми СВ сягає антропоморфної моделі Всесвіту, де голова вважалася центром дітородіння; у зв'язку з цим слова зі значенням 'розум, розуміння' співвідносяться зі словами на позначення 'народжувати, статеві органи' (типологічно пор.: нім. *klug* 'розумний', але англ. діал. *cleck* 'народжувати; стар.-інд. *ret-* 'semen', але стар.-англ. *raedan* 'думати, розмірковувати' [8, с. 122].

2. Актантний спосіб. Зареєстровано приклади okazіональної експансії субстантивних компонентів СВ *одним* та *двома і більше* елементами. У першому випадку словникова семантика англійських та українських СВ здебільшого екстенсіоналізується, у другому – зазнає комбінованих змін. Так, у прикладі *As they came in she broke into a loud, jeering laugh; and then...No one could describe the scorn of her expression or the contemptuous hatred she put into her answer. «...You filthy, dirty pigs!..»* [13, с. 48] узуальна мовна одиниця *break into a laugh, to* 'засміятися, розсміятися, зайнятися сміхом' [1, с. 159] зазнає okazіональної трансформації за допомогою актантної експансії двома виразними інтерпозиційними атрибутивами-ад'єктивами *jeering* та *loud*, що конкретизують субстантивний компонент *laugh*. В АОСВ семантизується концепт *смix*, що за часів язичництва мав сакральну символіку. Смерть вважалася благом, божественним перевтіленням, відтак, похорони, як правило, супроводжувалися сміхом (звідси, співвідношення значень 'сміятися' та 'смерть'). Водночас лексеми 'сміятися' мають етимологічний зв'язок зі словами на позначення 'жертвоприношення'. На особливу увагу заслуговує етимологія стар.-англ. *hlahan* 'сміятись', але стар.-англ. *hlacerian* 'зневажати', стар.-англ. *lac* 'сакральне дійство'; 'жертвоприношення'; стар.-англ. *leahor* 'вада, зло'; стар.-півн. *brosa* 'сміятися' можна зіставити з англ. *bruise* 'ранити, калічити' (звичайна дія, що супроводжує сакральний акт), стар.-півн. *brusi* 'козел' (предмет жертвоприношення) [8, с. 300-301]. Відтак, семантика АОСВ є одночасно інтенсіоналізованою (завдяки ад'єктиву *jeering*) та екстенсіоналізованою (завдяки ад'єктиву *loud*) і визначається як 'зайнялася гучним презирливим (глузливим) сміхом'. Реалізується запрограмований ефект сміху як конфлікту індивідуального із суспільним, як відкритого вияву зневажливого ставлення. Саме тут простежується співвідношення значень стар.-англ. *hlahan* 'сміятись' і стар.-англ. *lac* 'жертвоприношення', адже людина, над якою глузують, є жертвою.

3. Комбінований спосіб, характерний лише для українських художніх текстів, є надзвичайно яскравим прикладом okazіонального функціонування СВ, що демонструє ускладнені зміни традиційної словникової семантики СВ. Виділено такі засоби комбінованого способу: а) детермінантні адвербні та актантні атрибутивно-прономінальні; б) детермінантні адвербні й актантні атрибутивно-ад'єктивні; в) детермінантні об'єктні та актантні атрибутивно-нумеральні. Так, за першого способу okazіонального перетворення зафіксовано одночасну інтенсіоналізацію та екстенсіоналізацію словникової семантики СВ у реченні *На все це єсть певний, усім відомий розпорядок, і не можна ж, зрештою, марно гаяти свій час і час зайнятої людини* [7, с. 28]. Вихідне СВ *гаяти (марнувати) час* поширюється препозиційним детермінантним адвербом *марно*, який є спільнокореневим словом одного з варіантів вербного компонента *марнувати*. З метою уникнення тавтології письменник відбирає компонент *гаяти*, семантична структура якого є подібною до інших вербних компонентів. Така okazіональна зміна зумовлює інтенсіоналізацію словникової семантики. Okazіональна експансія субстантивного компонента *час* препозиційним атрибутивом-прономіналом *свій* вказує на посесивність, пристосовуючи значення СВ до мікроконтексту.

Таблиця 1

Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ у типі okazіональної експансії СВ
(АОСВ – 331 од., УОСВ – 172 од. від загальної вибірки по 1500 од. у кожній мові)

Способи ОЕСВ	Всього		Засоби ОЕСВ	Функціональ-на позиція поширювачів	Всього		Зміни семантики СВ								
	А О С В	У О С В			А О С В	У О С В	Е		І		ЗІ		УЗ		
							А О С В	У О С В	А О С В	У О С В	А О С В	У О С В	А О С В	У О С В	
	331	172													
Детермінантний	183	61	адвербні	препозиція	46	32	35	9	8	21	3	2	-	-	
				інтерпозиція	57	20	39	5	18	15	-	-	-	-	
				постпозиція	75	2	41	-	34	2	-	-	-	-	
				інтерпозиція та постпозиція	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	
			об'єктні	постпозиція	5	4	4	1	1	3	-	-	-	-	
Актантний	148	99	атрибутивні	препозиція	35	26	25	17	10	9	-	-	-	-	
				інтерпозиція	79	42	53	34	26	8	-	-	-	-	
				препозиція та інтерпозиція	34	31	-	-	-	-	-	-	34	31	
Комбінований	-	12	адвербні та атрибутивні	препозиція та інтерпозиція	-	10	-	-	-	-	-	-	-	10	
				інтерпозиція та постпозиція	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські okazіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські okazіональні стійкі висловлювання, ОЕСВ – okazіональна експансія стійких висловлювань, Е – екстенсіоналізація, І – інтенсіоналізація, ЗІ – зворотня інтенсіоналізація, УЗ – ускладнені зміни.

У процесі зіставлення okazіональних СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. було виявлено 2 спільні способи okazіональної експансії – детермінантний та актантний, а також 1 відмінний – комбінований (характерний лише для українських художніх текстів). За детермінантного способу okazіональної експансії СВ семантика англійських СВ є здебільшого екстенсіоналізованою, рідше – інтенсіоналізованою, українських – переважно інтенсіоналізованою. За актантного способу зареєстровано здебільшого екстенсіоналізовану семантику як АОСВ, так і УОСВ. Комбінований спосіб є властивим виключно для українських художніх текстів і характеризується більш ускладненими структурно-семантичними змінами.

Okazіональна експансія є властивою для СВ, які належать до фразеосемантичної групи одиниць на позначення емоційного стану людини, її почуттів, ставлення до інших. Образність і символіка, що характеризує СВ цієї фразеосемантичної групи, розкривається через соматичний і фітонімний компоненти семантики, наявні у структурі як англійських, так і українських одиниць. Цей висновок не претендує на вичерпність і є об'єктивним лише для проаналізованого фрагмента мовного матеріалу. Перспективними аспектами дослідження є вивчення подальших етапів фразеологізації та соціалізації okazіональних СВ в англійській та українській мовах.

Джерела та література

1. Англо-український фразеологічний словник / уклад. Баранцев К. Т. – К. : Радянська шк., 1968. – 1052 с.
2. Бенуас Л. Знаки, символи і міфи / Люк Бенуас. [пер. с фр. А. Калантарова]. – М. : ООО «Издательство Астрель», 2004. – 160 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Ганжа С. А. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків / С. А. Ганжа, Н. М. Сінкевич // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – Т. 49 (І). – С. 222–224.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / Александр Владимирович Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высшая шк. ; Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
6. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М. : Изд-во «Русские словари», 1996. – 330 с.
7. Підмогильний В. Місто : [роман, оповідання] / Валер'ян Підмогильний. – К. : Молодь, 1989. – 448 с.
8. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : Образ мира и миры образов / [сост. Маковский М. М.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.

9. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів Максима Рильського): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Супрун Алла Петрівна. – Миколаїв, 1999. – 302 с.
10. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К.: Радянська шк., 1991. – 400 с.
11. Шадрин Н. Л. Структурно-семантические речевые преобразования фразеологических единиц / Н. Л. Шадрин // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Изд-во при НГУ, 1974. – Вып. 3. – С. 106–109.
12. Щербачук Л. Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Щербачук Лідія Федорівна. – Сімферополь, 2000. – 211 с.
13. Maugham W. S. Collected Short Stories: in 4 vol. / William Somerset Maugham. – L.: Pan Books Ltd in association with William Heinemann Ltd, 1975. – Vol. 1. – 476 p.
14. Maugham W. S. The Moon and Sixpence / William Somerset Maugham. – M.: Изд-во «ABC». – 260 p.

УДК 811.111:

Гусєва Г. Г.

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТ ДИСКУРСУ

Статья посвящена анализу основных подходов к рассмотрению понятия языковой личности в современном языкознании, предложено определение статуса языковой личности в дискурсе с позиций деятельностной методологии.

Ключевые слова: языковая личность, дискурс, субъект.

Стаття присвячена аналізу основних підходів до розгляду поняття мовної особистості у сучасному мовознавстві, запропоновано визначення статусу мовної особистості у дискурсі з позицій діяльнісної методології.

Ключові слова: мовна особистість, дискурс, суб'єкт.

The article focuses on the research of the basic approaches to the concept of the language personality in contemporary linguistics. The status definition of the language personality in the discourse within the usage-based methodology is suggested.

Key words: language personality, discourse, subject.

Дискурс – це спосіб мовного існування особистості – буття людини з мовою в мові [5, с. 5-6; 29, с. 54], що охоплює і мислення, і пам'ять, і творчість, і усі мовленнєві вияви особистості [2, с. 12], поєднує концептуальну і мовну картини світу; знімає жорстке протиставлення мови / функціонування мови [25, 30, 32 та ін.]. Структура дискурсу реалізується та експлікується когнітивними, етнографічними, соціальними, віковими та, насамперед, лінгвальними аспектами функціонування людини. Тому у мовознавчих розвідках людина розуміється як особистість, втілена у мові, мовна особистість. Існує безліч підходів до вивчення мовної особистості, які розрізняються шляхами опису мовної особистості та, відповідно, масштабністю досліджуваної проблематики.

Сказане визначає наукове завдання та мету статті – здійснити комплексний аналіз основних підходів до поняття мовної особистості у сучасних мовознавчих розвідках.

Мова належить, перш за все, їй, головним чином, особистості, яка усвідомлює себе і своє місце у світі, свою роль у практичній діяльності та мовному спілкуванні, своє ставлення до принципів і конвенцій ведення дискурсу, творчо використовує їх у своїх предметних та мовленнєвих діях. В особистості діалектично взаємопов'язані соціальне та індивідуальне, загальне і особистісне, природне і засвоєне, відтворюване і створюване заново, об'єктивне і суб'єктивне [26, с. 9-10].

Мовна особистість розуміється як "сукупність здібностей до створення та сприймання мовленнєвих витворів (текстів), які розрізняються ступенем структурно-мовної складності, точності та глибини відображення дійсності, певною цілеспрямованістю" [11, с. 245]. Мовна особистість складається зі здібностей людини здійснювати різні види мовленнєво-мисленнєвої діяльності і використовувати різного роду комунікативні ролі в умовах соціальної взаємодії людей один з одним і з навколишнім світом. Сучасні концепції когнітивного розвитку вивчають питання про те, що саме розвивається з розвитком дитини і які когнітивні здібності, вміння, навички і т. п. вона знаходить, або ж досліджує те, як і коли формують ті чи інші здібності" [14, с. 76].

Розглядаючи типи мовних особистостей, В.І. Карасик виділяє п'ять аспектів у мовленнєвій організації людини: 1) мовну здатність; 2) комунікативну потребу; 3) комунікативну компетенцію; 4) мовну свідомість; 5) мовленнєву поведінку. Мовленнєва організація людини тісно пов'язана з мовленнєвою діяльністю, яку здійснює індивід і яка зумовлена його соціопсихологічною організацією [8, с. 24]. Тобто мовленнєва діяльність особистості визначена багатьма чинниками – соціальними, психологічними, біологічними з урахуванням її індивідуальних особливостей. Формуючи особистісні смисли, мовна особистість втілює їх у конкретних вербальних засобах [19, с. 51].

Фокус сучасних наукових розвідок мовної особистості зосереджується не тільки в межах її вербальної реалізації. Мовна особистість досліджується як «семіотична мовна особистість» [17, с. 22], аналіз якої скерований на виявлення модусів її вербального та невербального існування, як особистості, існуючої у відкритому комунікативному епізоді [23, с. 7-8], як лінгвокультурний типаж [6, 10], який розуміється як узагальнене уявлення про людину на основі релевантних об'єктивних соціально значущих етно- та соціоспецифічних характеристик поведінки людини [9, с. 218]. Наводиться уся сукупність «особистісних» феноменів мовної особистості: «людина-мовець», тобто людина в аспекті її мовленнєвої діяльності; «мовна особистість», реалізація особистості в мовленнєвій діяльності в сукупності її знань та уявлень; «мовленнєва особистість», як реалізація особистості в її комунікативній діяльності та виборі певних стратегій та тактик; «комунікативна особистість», як конкретний учасник конкретного комунікативного акту, такий, який реально діє в реальній комунікації [13, с. 151].

В синергетичних теоріях мовна особистість постає як «складна рухома незамкнена дисипативна самоорганізована система, пов'язана з навколишнім середовищем», яке виступає «джерелом мотивації її мовленнєвих дій» [27, с. 5]. Під «дисипативною структурою» розуміється структурна стійкість сталого цілого, що є відкритим до середовища, яке його породило, та відтворює себе у постійній взаємодії з навколишнім середовищем [8, с. 86]. Як і будь-яка інша відкрита система, комунікант отримує ззовні імпульси – позитивні та негативні,

критично оцінює результати своїх мовленнєвих ходів і реагує цілеспрямованими мовленнєвими діями, актуалізуючи зі свого комунікативного репертуару (вербального та невербального) ті з них, котрі, як підказує йому минулий комунікативний досвід, з найбільшою ймовірністю можуть принести йому очікувані результати. Якщо мети не досягнуто, то комунікативна система (мовець) реагує на це або зміною мети висловлення, або зміною стратегії і тактик її досягнення.

Мовна особистість розглядається як «дискурсивна особистість, яка діє в континуальному комунікативному просторі і здатна поряд із мовним кодом використовувати й трактувати інші семіотичні коди залежно від типу дискурсивних відносин, у які вона є включеною в певні моменти спілкування. У процесі творення дискурсу дискурсивна особистість використовує певні комунікативні засоби, які пов'язані з вербальними компонентами за певними принципами взаємодії вербальних і невербальних компонентів комунікації [22, с. 127]. Поняття дискурсивної особистості відображає особистість в аспекті її взаємодії з дискурсивним оточенням, з урахуванням компонентів не тільки мовного, але й немовного характеру, з яких складається комунікативний процес і які впливають на його перебіг. Особистість є включеною в дискурс, але разом із тим вона створює цей дискурс» [26, с. 15].

В дискурсі мовна особистість реалізується в адресантно-адресатних відношеннях як його суб'єкт. Існують різні точки зору з приводу того, хто домінує в дискурсі – адресант або адресат [4, с. 91, 358, 35-41]. Г.В. Степанов висунув положення про їх єдність і релятивність їхніх відносин [24, с. 106]. Ця єдність – не результат інтенцій автора або реального читача, але властивість дискурсу, яка виявляється в тому, що адресант і адресат виступають як відносні чинники, реалізація яких регулюється певною загальною функцією, яка задається дискурсом.

Розуміння дискурсу як двобічного процесу, єдності породження та інтерпретації [18, с. 49] спричиняється до усвідомлення того, що дискурсивна діяльність – це діяльність *міжсуб'єктна*, де кожний учасник є активним *суб'єктом* [1, с. 10; 15, с. 42-48 та ін.]. Таке розуміння сформоване в концепціях О.В. Кравченко, Н. Лумана, У. Матурана, Ф. Варела, Ю.С. Степанова "під впливом змін у розумінні категорії суб'єкта в принцип участі спостерігача, що постулює онтологічну первинність активного суб'єкта пізнавальної діяльності стосовно царини його існування" [16, с. 4]. «Із принципу участі спостерігача випливає можливість приписування суб'єктного статусу не виключно суб'єкту мовлення, а передусім суб'єкту рефлексії, що залучає до кола *суб'єктів* усіх учасників комунікації незалежно від одномоментного розподілу комунікативних ролей» [29, с. 52] ("спостерігач – це не просто суб'єкт сприйняття *per se*, але суб'єкт більш широкого й універсального статусу – перцептивно-когнітивного" [3, с. 12]). Це дозволяє перейти від аналізу мовленнєвої дії до дослідження мовленнєвої *взаємодії* комунікантів, заглибленої у семіосферу й буття, позначеної вербальними "слідами" в тексті, висловлюванні [21, с. 234].

У процесі організації дискурсу особистість комуніканта, з одного боку, статична й постійна, з другого боку, є такою, що динамізується, корегується інтенціями, інтерпретантою іншого співрозмовника [21, с. 159]. Мовець постійно орієнтується на динамічно репрезентовані у власній свідомості можливі ментальні моделі співрозмовника, демонструючи здатність до усвідомлення не тільки власних психологічних станів і когнітивних процесів, а й станів і процесів іншого, інакше кажучи, спроможність моделювати чужу свідомість [12, с. 33].

Спільність результату інтерпретації забезпечує успішність комунікації і ґрунтується на *пресупозиції* – "зоні перетину когнітивних просторів комунікантів, яка актуалізується в процесі спілкування, релевантна тут і зараз" [13, с. 180-181]. У когнітивному просторі наявні структури трьох типів – спільні знання певної лінгвокультурної спільноти, спільні знання індивідів, що входять до певного соціуму і низки соціальних груп (родинна, професійна, конфесійна приналежність), спільні знання комунікантів про конкретну ситуацію спілкування. Фрагменти цих знань (макропресупозиція, соціумна пресупозиція, мікропресупозиція) актуалізуються в акті комунікації і спонтанно утворюють зону перетину індивідуальних наборів знань його учасників [13, с. 164-181]. Крім того, дії комунікантів, з одного боку, "конкретні, індивідуальні, пов'язані з контекстом, але, з другого боку, вони також соціально закріплені і мають тенденцію до постійності" [28, с. 39].

Інтерсуб'єктність мовленнєвої взаємодії забезпечується "інтеракційною домінантою когніції", здатністю індивіда постійно орієнтуватися на ймовірні ментальні моделі співрозмовника", що "позначається на форматуванні інформаційної структури висловлювання, тексту, дискурсу стосовно не тільки комунікативної інтенції мовця, але також припущень щодо очікувань слухача" [12, с. 33].

Так, дискурсологія, що стоїть на засадах принципу інтеракціональності, утверджує на місці мовленнєвої дії із суб'єктом-мовцем та об'єктом-адресатом поняття інтерсуб'єктної взаємодії. Мовленнєва інтеракція розуміється не тільки як процес обміну вербальними повідомленнями, а передусім як процес конструювання спільних смислів, "діалог свідомості", в якому статус суб'єкта приписується учаснику не виключно на основі його вербального внеску, а передусім на підставі залученості до мисленнєво-комунікативного процесу. Перенесення центру ваги з мовленнєвої діяльності та її результату – мовлення – на рефлексивну діяльність індивіда дає можливість, з одного боку, врахувати індивідуальні мотиви, наміри, цілі, прагнення, почуття, а з другого – пояснити конструювання спільних комунікативних смислів (пор. "запроваджений у лінгвістиці принцип конструктивізму дозволяє побачити, як смисли окремих мовних висловлювань "випрацьовуються", спільно формуються обома комунікантами" [29, с. 53; 31, с. 15]. В межах такого підходу мовна особистість постає як *суб'єкт* концептуалізації світу, активний співучасник мисленнєво-комунікативного процесу та актуалізатор спільних смислів.

Таким чином, підхід до аналізу комунікації людини з позицій діяльнісної методології, збагаченої дискурсивними методиками аналізу, надасть можливість встановити не лише особливості процесу привласнення усупільненого знання, а й схарактеризувати особливості отримання індивідуального знання, що формується суб'єктами дискурсу у ситуації дискурсивної взаємодії. Перспективним та актуальним є дослідження певних різновидів дискурсу, наприклад дискурсу дитини, з позицій такого підходу.

Джерела та література

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации: [монография] / Белова А.Д. – К.: Киев, ун-т им. Т. Шевченко, ИИА "Астрей", 1997. – 310 с.
2. Борисова И.Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика / Борисова И.Н. – М.: Ком. Книга, 2005. – 320 с.
3. Верхотурова Т.Л. Наблюдатель в коммуникации / Т.Л. Верхотурова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2008. – № 1. – С. 12-23.
4. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата: [монография] / Воробьева О. П. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.

5. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ: Лингвистика языкового существования / Гаспаров Б.М. – М.: Новое литературное образование, 1996. – 352 с.
6. Дмитриева О.А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX в.: монография / О. А. Дмитриева. – Волгоград: Изд-во ВГПУ «Перемена», 2007. – 307 с.
7. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – К., 1990. – 186 с.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Карасик В.И., Ярмахова Е.А. Лингвокультурный типаж "английский чудак" / В. И. Карасик, Е. А. Ярмахова. – М.: Гнозис, 2006. – 239 с.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 2004. – 264 с.
11. Клепикова Т.А. Синтаксические проекции интеракциональности сознания / Т.А. Клепикова // Вопросы когнитивной лингвистики: науч. журнал. – 2008. – № 1. – С. 32-38.
12. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: [курс лекций] / Красных В.В. – М.: ИТДГК Гнозис, 2001. – 270 с.
13. Кубрякова Е.С. О типах дискурсивной деятельности / Е.С. Кубрякова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2003. – Вып. 478. – С. 5-9.
14. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / Макаров М.Л. – М.: «Гнозис», 2003. – 280 с.
15. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.І. Морозова. – К., 2008. – 32 с.
16. Нечипорович Е.А. Кооперативная языковая личность в открытом коммуникативном эпизоде: Дис... канд. филол. наук. / Нечипорович Е.А. – М., 1999. – 224 с.
17. Полужин М. М. Дискурсивні стратегії та організуючі стереотипи висловлювання в англійській мові / М. М. Полужин // Дискурс іноземномовної комунікації: [кол. монографія] / [К. Кусько, М. Полужин, Т. Кияк, О.Д. Огуй; ред. кол. С. Денисенко]. – Львів: Вид-во Львівського національного університету імені І. Франка, 2001. – С. 49-76.
18. Пушкин А.А. Прагматические характеристики дискурса личности // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1989. – С. 45-54.
19. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: текстувальний та дискурсивний аспекти. Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – Київ, 2010. – 36 с.
20. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Селиванова Е.А. – К.: ЦУА "Фитосоцицентр", 2002. – 336 с.
21. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англослов'янському дискурсі: [монографія] / Солощук Л. В. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.
22. Сорокин Ю.А. Человек говорящий в его модусах и отношениях // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: Человек и его дискурс: Сб. науч. тр. – М.: Азбуковник, 2003. – С. 7-23.
23. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Степанов Ю.С. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
24. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие / Стернин И.А. – Воронеж: АОЗТ «Полиграф», 2001. – 252 с.
25. Сусов И.П. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / И.П. Сусов, С.А. Аристов // Лингвистический вестник. – [Электронный ресурс]. – Ижевск, 1999. – № 1. – Режим доступа: <http://homepages.tversu.ru/~ips/index.html>.
26. Тарасова Е.В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е.В.Тарасова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2000. – 471. – С. 273-279.
27. Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л.Дж. Филлипс, М.В. Йоргенсен; [пер. с англ.]. – Харьков: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2004. – 336 с.
28. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англослов'янському дискурсі: Монографія. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
29. Эрвин-Трипп С.М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия / С.М. Эрвин-Трипп // Новое в лингвистике. Социолингвистика. – М.: Прогресс, 1975. – Вып. VI. – С. 262-336.
30. Шевченко І.С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / [під загальн. ред. І.С. Шевченко]. – Харків: Константа, 2005. – С. 9-20.
31. Hymes D. Models of the Interaction of Language and Social Life / D. Hymes // Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – P. 35-71.

УДК 811.111

Даниленко О. В.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ НА УКРАИНЕ КАК ФАКТОР ДИВЕРСИФИКАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Диверсификация политического дискурса в целом, и программного документа, являющегося одним из его составляющих компонентов, проявляется как отражение динамики общественно-политической и языковой ситуаций. В данной статье автор анализирует то, какие установки и направления диверсификации политдискурса, заданные изменениями в социуме, были реализованы при формировании текста украинского программного документа.

Ключевые слова: предвыборный дискурс, программный документ, диверсификация, макросоциальные факторы

Диверсифікація політичного дискурсу в цілому, й програмного документу, що є одним із його компонентів, проявляється як відображення динаміки суспільно-політичної та мовної ситуації. У даній статті автор аналізує те, які установки та напрями диверсифікації політ дискурсу, що задані змінами в соціумі, були реалізовані при формуванні тексту українського програмного документа.

Ключові слова: передвиборний дискурс, програмний документ, диверсифікація, мікросоціальні фактори.

Due to the general social and political changes political discourse undergoes the process of diversification. The present paper regards some social factors which provoked changes in Ukrainian political party manifestos.

Key words: political discourse, political party manifesto, diversification, macro social factors.

Язык как «один из важнейших атрибутов общества» [1, с. 13] не может находиться в стороне от социума, в котором он функционирует, и развиваться исключительно в соответствии со своими внутрисистемными правилами. Поэтому вполне естественно, что развитие языка будет соотносимо с развитием общества, которому он принадлежит, поскольку одно из главных его предназначений – это обслуживание социального пространства. Следовательно, все процессы, оказывающие влияние на структуру общества, неизбежно найдут свою реализацию в языке: «...будучи продуктом человеческого общежития, язык отражает *социальный процесс, развиваясь вместе с развитием общества* [1, с. 8].

Развиваясь согласно своим собственным, интралингвистическим законам, язык вместе с тем неизбежно испытывает влияние со стороны социальных (экстралингвистических) факторов. Исследователь Е.И. Дорошенко разделяет эти факторы на две большие группы – *макросоциальные* и *микросоциальные* [2, с. 15].

Диверсификация политического дискурса в целом, и программно-политического документа, являющегося одним из его составляющих компонентов, проявляется как отражение динамики общественно-политической и языковой ситуаций. В данной статье мы предпримем попытку проанализировать то, какие установки и направления диверсификации политдискурса, заданные изменениями в социуме, были реализованы при формировании текста программного документа. К *макросоциальным* факторам в нашем случае можно отнести распад СССР и образование нового независимого государства Украина в 1991 г., к *микросоциальным* – активные политические процессы, происходившие уже на территории Украины: донбасские забастовки шахтеров в 1993 г., ведущие к экономическому кризису, вследствие которых были проведены досрочные парламентские и досрочные президентские выборы и т.н. «Оранжевая революция» во время президентских выборов 2006 г., последствия которой привели к затяжному политическому кризису в стране.

Далее на примере процессов, происходящих в украинском политическом дискурсе мы рассмотрим, какое воздействие на текст программного документа оказали макросоциальные факторы.

Самым мощным макросоциальным фактором, повлекшим за собой два крупных диверсификационных процесса – смену языка программы и изменение стилистических норм украинского языка, в свою очередь породившие изменения в официально-деловом стиле, представителем которого является программа партии, можно назвать распад СССР в 1991 г. Вследствие этого образовались 15 независимых государств, вынужденных наряду с изменениями в области государственной политики и идеологии в целом, вводить изменения в области языковой политики в частности.

Государство СССР существовало с 1922 года по 1991 год. Единственной политической партией, официально функционировавшей на его территории, была КПСС. КПСС в своей истории принимала три программы: первую – для периода борьбы за победу буржуазно-демократической и социалистической революций в виде нескольких вариантов проекта в 1885 и 1888 гг.; вторую в 1919 г. – для периода построения социализма; с 1961 руководствовалась третьей – программой строительства коммунизма. Так как первые две программы принимались в России, естественным является тот факт, что представлены они были на русском языке. Третья программа была принята уже в период существования СССР, который являлся многонациональным государством, с более чем ста двадцатью языками. Формально в СССР до 1990 года не было официальных или государственных языков (за исключением Армении и Грузии) и все языки СССР были равны в своих правах. Только в 1990 году Закон СССР от 24.04.1990 «О языках народов СССР» установил русский язык официальным языком СССР. Однако, на практике, русский язык являлся языком межнационального общения, остальные языки были далеко не равны в своих реальных правах и функциях, и единая для всех союзных республик программа КПСС была принята на русском языке и, насколько нам известно, не имела переводов на национальные языки.

С обретением Украиной независимости в 1991 году языковая ситуация в стране начала изменяться весьма динамично. На данный момент она достаточно парадоксальна, поскольку, согласно Конституции, государственный язык один, а фактически функционируют два (украинский и русский). Объективно, Украина живет в условиях фактического (не юридического) билингвизма [5, с.63]. В 1990-е годы функции русского языка на Украине резко сужаются, он вытесняется украинским языком из сфер среднего и высшего образования, науки, культуры; области применения русского языка в бытовом общении также сокращаются. Эти перемены – несомненное свидетельство новой языковой политики независимого государства, в то время как состав социально-коммуникативной системы, обслуживающей украинское языковое общество, оставался прежним.

В 1989 году Верховный Совет УССР принял закон "О языках в УССР" (Закон 1989), согласно которому украинский язык получил статус государственного языка республики (ст. 2). После провозглашения независимости Украины 24 августа 1991 года (Акт 1991), не дожидаясь результатов республиканского референдума, назначенного на 1 декабря, Верховный Совет стал действовать как орган независимого государства, что проявилось и в области национально-языкового строительства. Окончательно закрепила сложившееся ранее соотношение статусов Конституция, принятая в 1996 году. Статья 10 Конституции подтверждала ранее принятые положения о статусе украинского и русского языков, а также гарантировала свободное развитие, употребление и защиту русского языка и других языков национальных меньшинств. После принятия Конституции языковой вопрос на Украине остается одним из основных в сфере национально-государственного строительства.

Коммуникативный ранг украинского языка значительно изменяется. Можно отметить существенное увеличение объема коммуникации на украинском языке по сравнению с 1991 годом. На территории Украины в 1993 году было около 31 млн. говорящих по-украински, к 2001 году (согласно переписи населения) их число увеличилось до 32,7 млн. человек – 67,5 % населения Украины. В последнее время на Украине количество людей, считающих родным языком русский, уменьшилось. Согласно опросу проведенному Центром Разумкова в конце 2007 года 39,2% высказалось за единственный государственный язык – украинский. Ещё 24,3 % считают, что украинский язык должен быть государственным, притом, что русский должен иметь официальный статус в некоторых областях [3].

Естественным является тот факт, что программа политической партии, являясь административным документом, должна быть представлена для регистрации в ЦИК на *государственном*, украинском языке. И также, учитывая высокий процент русскоязычного населения, было бы логично предоставить ее перевод на русский язык. Однако, при написании программ украинские политические партии, как правило, не учитывают реальный статус украинского и русского языков в различных регионах страны, и довольно недалекоидно используют только украинский вариант программного документа для предоставления его избирателям, что влечет за собой потерю информационного посыла, содержащегося в программе для определенной части русскоязычного электората. Так, на протяжении 4-х предвыборных кампаний лишь во время одной из них политическая партия представила одну программу на украинском языке (Прогрессивная социалистическая партия, 2007 г.).

При этом следует отметить наличие «двойного языкового стандарта» в украинском политикуме, когда речевое поведение известных политиков изменяется в зависимости от географических, социально-стратификационных, возрастных и других экстралингвистических особенностей электората. Речь идет не о

ситуативной вариативности речевых жанров, обусловленных особенностью коммуникативной ситуации, а именно о переключении с одного языка общения на другой (с русского на украинский и наоборот) в зависимости от предпочтений самого политика, его окружения и электората. Так, например, сайт одной из самых влиятельных в стране партий – Партии регионов, ориентированной на русскоязычный восток и юго-восток более чем на половину состоит из русскоязычной информации, при этом публикации официального характера – положения, программы партии, законопроекты представлены на государственном языке, а статьи и интервью ведущих членов партии – на русском. Статистические данные, в свою очередь, подтверждают существование регионально-языковых отличий населения Украины. В ноябре-декабре 1997 года Киевским центром политических исследований и конфликтологии совместно с Киевским международным институтом социологии были проведены социологические исследования, согласно которым в регионе Восток (преимущественно Донбасс) "украинцами" себя назвали 25,4% жителей, "украинорусами" (двойная самоидентификация) – 51%, "русскими" – 16,7%. При этом русский язык на тот момент предпочитали 85,8% населения этого региона, украинский – 3,6%, одинаковое отношение к русскому и украинскому языкам выразили 10,6%. По результатам указанных опросов в целом по Украине доля жителей, предпочитающих русский язык (44%), превышает совокупную долю "русских" и "украинорусов" (37,8%). По другим данным украиноязычными себя считают только 14,6% жителей пяти восточноукраинских областей, хотя украинский язык признают родным 42,1% из них, а украинцами себя назвали 59,3% [4].

В качестве второго параметра диверсификации можно отметить увеличение функционального разнообразия языка: по сравнению с 90-ми годами сейчас существенно возрос объем художественной литературы, публицистики, учебных и методических пособий и т. д. издаваемых на украинском языке. Появилось многообразие словарей, ярко проявляется диверсификация литературной традиции. На современном этапе Украину можно характеризовать как государство национального типа, где имеет место четкое противопоставление титульной нации (украинцев) и национальных меньшинств. Язык титульной нации имеет статус *государственного*, что означает введение его во все сферы официальной коммуникации, во-первых, на административном уровне, а также в сферу образования, экономики, культуры. В советское время, когда украинско-русский билингвизм находился на пике своего развития, русский язык доминировал в основных коммуникативных сферах на уровне официального общения. Это не могло не повлиять на развитие функциональных стилей украинского языка. Развитие официально-делового стиля украинского литературного языка, как и любого другого языка, тесно связано с развитием государственности. В переломные периоды жизни страны именно этот стиль является одним из показателей национальной самоидентификации. Очень важным фактором политики национального возрождения является переход административного делопроизводства на национальный, государственный язык.

Неопровержимым достижением украинского языка, рядом с распространением его в правительственных и общественных отношениях, стало функциональное разнообразие. В политической жизни, богатой на вновь созданные партии, украинский язык употребляли теперь куда чаще, чем прежде, в публичных дискуссиях и полемике. Такая смена общественного статуса украинского языка закономерно привела к расширению стилистики официально-делового общения и на Украине в период с конца 90-х по 2010-е годы. Это обусловило развитие процесса диверсификации. Отклонения от нормы проявились даже в жанре жестко кодифицированных документов, одним из которых является программа политической партии. При сохранении общей структуры кодифицирующего документа, в программах теперь используются более сложные структуры текстовой организации, такие, как гипертекст, а также другие жанровые вкрапления и жанровые девиации. Под влиянием экстралингвистических факторов программа обрывает другими, не свойственными кодифицирующему типу текста элементами. Это различные интертекстовые вкрапления – стихи, народные песни, пословицы, исторические и библейские аллюзии, эпиграфы, разные элементы художественного и агитационного стиля вообще.

Официально-деловой стиль приобретает черты художественного и разговорного стилей. Так, в современных партийных программах используется большое количество стилистических приемов и средств выражения, реализуемых на разных языковых уровнях – фонетическом, лексическом, синтаксическом и семасиологическом.

Также произошли существенные изменения в самой структуре программного документа. Наряду с функцией кодификации и информирования активно реализуются экспрессивная, аттрактивная, персуазивная функции, что приводит к изменениям в содержательно-тематической организации и архитектонике текста.

В свете всего вышесказанного можно сделать вывод о том, что процесс диверсификации в политическом дискурсе является закономерным результатом социально-политических процессов, имеющих свою реализацию и в области языковой политики. Написание программ на украинском языке и лабильность официально-делового стиля являются яркими показателями этих процессов.

Источники и литература

1. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика: К основам общей теории / Ю. Д. Дешериев. – М.: Наука, 1997. – 382 с.
2. Дорошенко Е.И. Социоллингвистический аспект ирландских политических реалий в английском языке: Дис. ...канд. филол. наук / Е. И. Дорошенко. – М., 2005. – 166 с.

Электронные ресурсы

1. Аналитический доклад: «УКРАИНА И РОССИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ» / режим доступа: <http://www.uceps.org/ua/show/532/>
2. Отчет по результатам исследовательского проекта "Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве", 2003 / режим доступа: <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/list.htm>
3. Савченко Л. В. Міжмовні комунікації: проблеми білінгвізму в Україні [Електронний ресурс]: / режим доступа: www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp37/knp37_62-65.pdf

ЕМОЦІЙНІ КОНЦЕПТИ СТРАХ І ГНІВ: СУТНІСТЬ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ПЕРСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Исследование посвящено определению сущности и лингвокультурологической специфики эмоциональных концептов СТРАХ и ГНЕВ в персидском и украинском языках. Статья является частью интегрального исследования эмоциональных концептов СТРАХ и ГНЕВ в персидском и украинском языках.

Ключевые слова: языковая картина мира, эмоциональные концепты СТРАХ и ГНЕВ, вербализация, лингвокультурологическая специфика, фразеологические единицы, персидский и украинский языки.

Дослідження присвячено визначенню сутності та лінгвокультурної специфіки емоційних концептів СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах. Стаття є частиною інтегрального дослідження емоційних концептів СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах.

Ключові слова: мовна картина світу, емоційні концепти СТРАХ і ГНІВ, вербалізація, лінгвокультурна специфіка, фразеологічні одиниці, перська та українська мови.

The article is enlightened specification of lingual and cultural classification of emotional concept FEAR and ANGER Persian and Ukrainian languages. The work is a part of integrational researches of emotional concept FEAR and ANGER in investigated languages.

Key words: language world picture, emotional concepts FEAR and ANGER, verbalization, lingual and cultural qualification, phraseological units, Persian and Ukrainian languages.

Постановка проблеми. Більшість сучасних учених-лінгвокультурологів вважають, що національна специфіка виявляється на всіх без винятку рівнях мовної системи [8, с. 25]. При цьому кожен мовний рівень певною мірою задіяний у певному виді концептуалізації дійсності. "...Говорячи про сенсорно-рецептивну концептуалізацію дійсності, слід, очевидно, насамперед оперувати елементами фонетичної системи мови в їхніх проєкціях на морфологічний і лексичний рівні мовної системи; логіко-поняттєва концептуалізація пов'язана з лексико-семантичною іпостасю мови, емоційно-оцінна – з морфологічною та лексичною системами, морально-ціннісна реалізується переважно рівнем дискурсу" [8, с. 25]. Однак пріоритетним у вираженні національно зумовлених мовних значень можна вважати лексичний рівень мовної системи, оскільки саме лексика національної мови становить головну частину мовної картини світу [8, с. 73]. Або, за висловом Й. Г. Гердера, "в народі немає жодної ідеї, для якої в нього немає слова". Серед цієї лексики особливе місце належить культурним концептам.

Мета статті – визначити сутність та лінгвокультурну специфіку емоційних концептів СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах. Поставлена мета передбачає розв'язання низки конкретних завдань: виокремити специфічні риси емоційних концептів СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах, визначити фразеологічні одиниці, які верба лізують емоційні концепти СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах.

Матеріалом дослідження є лексеми та фразеологічні одиниці перської і української мов, які вербалізують емоційні концепти СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні опубліковано вже чимало праць, у яких на синхронному рівні вивчається відбиття у мові емоційної сфери людини. Серед таких робіт можна назвати дослідження проблем лексикографічного тлумачення і синтаксичної сполучуваності назв емоцій (Ю. Д. Апресян, В. Ю. Апресян, Н. Д. Арутюнова), категоризації емоцій та засобів їх вираження у мові (В. І. Шаховський, Л. Г. Бабенко), системної організації лексичних назв емоцій в українській (П. О. Селігей, Н. Я. Тишківська, Л. О. Харченко), російській (Н. І. Шапілова, Л. І. Шахова), англійській (О. Є. Сретенська), французькій (І. І. Синельникова, Т. О. Новицька), польській (І. А. Аскерова) мовах тощо. Окрім того, в поодиноких дисертаційних працях проводилися зіставні дослідження. Проблемі концептуального аналізу присвячено на сьогодні чимало праць науковців багатьох країн: М. А. Красавського [12], О. С. Кубрякової [13], Ю. С. Степанова [20; 21], А. Вежицької [3; 4; 5], А. П. Бабушкіного [2], Т. Ю. Ковальової [10], О. О. Селіванової [18], З. Д. Попова [16; 17], Й. А. Стерніна [17], М. В. Піменової [15], В. А. Маслової [14]. Постійну увагу лінгвістів до вивчення емоцій можна пояснити не лише їх належністю до часто вживаної лексики, але й тим фактом, що в сучасній культурі відчутно посилюється прагнення глибше пізнати внутрішній світ людини, її поведінку.

Актуальність представленої праці зумовлена дослідженням емоційних концептів, що дає змогу отримати уявлення про специфіку національної перської і української концептосфер та про ментальні втілення загальнолюдських уявлень про концепт як одиницю мови, мислення і культури. Актуальність запропонованого дослідження пояснюється необхідністю поглибленого вивчення емоційних концептів СТРАХ і ГНІВ у мовних картинах світу перської і української мов у межах когнітивної лінгвістики. Емоційні концепти мають особливе значення і цінність для створення емоційної картини світу, що "малюється" дослідником за допомогою концепту. Як невід'ємний компонент духовної культури, емоції, при всій своїй універсальності, виявляють у різних мовах певну специфіку вербалізації, обумовлену властивим мовцям суб'єктивністю інтерпретації навколишньої дійсності, що становить безсумнівний інтерес для лінгвістики.

Об'єктом дослідження виступають емоційні концепти СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах. **Предметом дослідження** – емоційні концептосфери перської і української мов.

Викладення основного матеріалу. Концепт як поняття філософське з'явився ще за часів схоластичної філософії. У XIX століття термін "концепт" став активно вживатися літературознавцями, які розуміли його як "ідею". Згодом цей термін запозичили й лінгвісти. Щоправда, у працях когнітологічної спрямованості у нього вкладається різний зміст. Можна виділити, зокрема, три підходи до тлумачення терміна "концепт". По-перше, у найширшому сенсі в число концептів включаються лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості й формують "наївну картину світу" носіїв мови. По-друге, у вузькому розумінні до концептів відносять семантичні утворення, що так чи інакше характеризують носіїв певної етнокультури й позначені лінгвокультурною специфікою. Нарешті, у число концептів зараховують лише ті семантичні утворення, список яких значною мірою обмежений і які є ключовими для розуміння національного менталітету як специфічного ставлення до світу його

носіїв [7]. Третього підходу дотримується, зокрема, А. Вежицька, яка розуміє концепт як "об'єкт зі світу "Ідеальне", що має ім'я і відбиває певні культурно зумовлені уявлення людини про світ "Дійсність" [8 с. 89].

Услід за С. Г. Воркачовим ми розуміємо концепт як "одиницю колективного знання/свідомого..., що має мовне вираження та позначена етнокультурною специфікою" [7]. Концепти можуть віддзеркалювати як матеріальні сутності, так і нематеріальні, і саме останні становлять, на нашу думку, особливо плідний матеріал для лінгвістичних студій, адже в той час як уявлення про конкретні предмети значною мірою можуть визначатися власне знаннями про їх денотати, щодо абстрактних понять ці денотати не підлягають безпосередньому матеріальному спостереженню, а отже, уявлення про них набагато більшою мірою зумовлюються саме ментальністю мовців і завдяки цьому можуть розкрити про неї більше таємниць.

Різні культури по-різному ставляться до різних емоцій, наділяючи переживання та вияви окремих емоцій соціальною конотацією, що впливає на виховання та соціалізацію, а це, у свою чергу, впливає на систему уявлень про світ, соціальну організацію і семантичне втілення тих чи інших елементів у структурі значення емоційної лексики.

У всіх відомих мовних системах є позначення емоцій і за кожним з них стоять існуючі в даному соціумі уявлення про характер емоції, її місця у ряді інших емоцій, про причини, які її викликають тощо. У зв'язку з цим можна сказати, що визначення емоцій забезпечують як норму культури мовного спілкування у даній мовній спільності, так і різні її відхилення у групових субкультурах. Для цих цілей у лексиконі будь-якого мовного співтовариства є стартовий набір синонімічних позначень емоцій для опису тієї або іншої емоції. Емоційний концепт СТРАХ у перській мові має назву концепту та 6 синонімів, які номінують емоційний концепт СТРАХ / ترس у перській мові: وحشت, ترس, ترس, ترس, ترس, ترس. Концепт СТРАХ в українській мові – лексема СТРАХ, яка становить назву концепту, та 10 її синонімів: *остра, моторошність, боязнь, боязкість, побоювання, жах, пострах, острашка, настрашка, обова*. Емоційний концепт ГНІВ у перській мові має назву концепту та 2 синоніми – غضب, تغیر, а емоційний концепт ГНІВ в українській мові має назву концепту та 5 синонімів – *злість, серце, пересердя, іритація, пасія*.

Найбільш експресивно, стилістично різноманітно та семантично адекватно результати пізнання й інтерпретації емоційних концептів СТРАХ і ГНІВ у перській і українській мовах закріплені в усталених словосполученнях – фразеологічних одиницях, які є матеріальними знаками національного буття, що відображають та характеризують специфіку етносу в його культурно-історичному становленні [1, с. 4].

Фразеологічний фонд мови складає основу фразеологічної системи. Більшу частину фразеологічних одиниць перської і української мов складають: фразеологізми, прислів'я та приказки. На відміну від лексичного значення, фразеологічне, як правило, пов'язане з позначеннями предмета не прямо, а опосередковано, тобто значення більшої частини фразеологізмів генетично похідне. Наприклад: перська мова – *گوشت بدنش ریخت* – *перелякаться, забути мужність* (букв. програти свою печінку); українська мова: *боятися як вогню, дрижаки пробирають* (беруть. хапають). Перська мова – *مثل گراز تیر خورده* – *як підстрелений кабан* (про людину, яка прийшла у ярість, гнів); *کوخش پر شد* – *він роздратований, гнівається* (букв. його пружина на взводі); українська мова – *вогнем (полум'ям, пеклом) дихати, аж вогню давати*.

Емоційні концепти мають особливе значення і цінність для створення емоційної картини світу, що "вимальовується" за допомогою концепту як "згустку культури у свідомості людини" на стику декількох формуючих шарів – культури, свідомості й мови [19]. Взаємозв'язок культури, емоційної концептосфери і мови виявляється у базових значеннях (поняттях) кожної лінгвокультури. Лінгвопсихологічна та лінгвістична інтерпретація даних, представлених у мові, дозволяє розглядати останні як репрезентацію особливих знань, що стоять за фактами природної мови, як репрезентацію конструктів концептуальної свідомості.

Емоції формують психічне життя людини, а емоційні концепти є, власне, тим засобом, за допомогою якого ми переживаємо та усвідомлюємо свої почуття. Саме дослідження емоційної лексики може видатися особливо плідним для розуміння ментальності певного етносу; більш того, "розгадка правил уживання (певного слова, що позначає метафізичну сутність) приведе нас у серце теорії емоцій і привнесе в дослідження, що включає вивчення фізіології емоцій, витонченість, якої йому, на жаль, не вистачає" [5, с. 344].

Учені відзначають таку особливість концептів емоцій, як поєднання універсального й етноспецифічного змісту. Хоча в гуманітарній науці поки немає відповіді на питання про співвідношення, межу між цими двома складниками, все ж не викликає сумнівів, що фізіологічна природа та психологічні механізми переживання принаймні базових емоцій є однаковими для усього людства, а вже на них накладається певний історично обумовлений емоційний досвід конкретного етносу. Підтвердження цьому можна знайти і в психологічних дослідженнях [9, с. 166].

Н. А. Красавський пропонує у своїй праці "Емоційні концепти в німецькій та російській лінгвокультурах" таке визначення емоційного концепту: "емоційний концепт – це етнічно, культурно обумовлене, структурно-змістове, лексично та фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на певній поняттєвій основі, що містить, окрім самого поняття, образ, культурну цінність [11]. Багато науковців із пострадянських країн (Воркачов, Красавський, Ляпін, Шамаєва) досліджують концепти емоцій саме за такою структурною схемою. Концепти емоцій "не лише мисляться, але й переживаються".

Існуючий у колективній свідомості будь-якого етносу національний світопорядок є немислимим без розгалуженої системи оцінок усього сущого, без відображених у мові ціннісних орієнтирів. Кожен народ бачить інваріант буття у своїй особливій, неповторній проекції. Специфіка цієї проекції запам'ятовується у мові, створюючи мовну картину світу національної мови, і передається разом з нею від покоління до покоління.

Об'єктивний єдиний мир для кожного народу є різним, тому що він стикається з ним тільки в якійсь одній частині. Світ наче повернутий до конкретного народу лише своєю незначною частиною, що і дістає у мові найбільшу диференціацію, тому що тільки вона дається йому в безпосередніх відчуттях. Інша частина зовнішнього світу визначається великими мазками, не прорисовується ретельно. Цим пояснюються значні відмінності в словесному покритті зовнішнього світу різними етнічними мовами. При цьому мають місце не тільки лексичні лакуни та розходження об'ємів значення окремих слів, але і розходження конотацій, що закріпилися за позначеннями тих самих об'єктів навколишнього середовища в різних мовах.

Переломлюючись у повсякденній свідомості етносу, емоції отримують своє словесне втілення, унікальне для кожної мови. Результати мовної категоризації фрагментів об'єктивного світу можуть дати дуже важливу інформацію про національний характер і менталітет.

Головні висновки. У своїй праці "Мова. Культура. Пізнання" А. Вежицька всіляко наголошує на важливості дослідження концептів емоцій не тільки для лінгвістики, а й для психології. Тому цілком закономірним буде висновок, що концепти емоцій слід досліджувати не винятково "чистими" лінгвістичними методами, а й інтердисциплінарно, із застосуванням доробку інших наук про людину, насамперед психології, а також краєзнавства, етнографії, соціології та інших наук залежно від досліджуваного фрагмента мовної картини світу. Національна система кожної мови унікальна, має глибоке національне коріння. Як невід'ємний компонент духовної культури, фразеологічні одиниці виявляють у різних мовах певну специфіку вербалізації емоційних концептів, обумовлену властивим мовцям суб'єктивністю інтерпретації навколишньої дійсності, що становить безсумнівний інтерес для лінгвістики.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження закладає підвалини для подальшої необхідності зіставлення способів вербалізації концептів СТАХ і ГНІВ у перській і українській мовах, а також в об'єктивному представленні зіставляваних фрагментів мовних картин світу, оскільки кожна мова формує свої значення на відтворення тих чи інших понять. Дуже перспективними виглядають подальші дослідження концептосфери, власне спостереження над функціонуванням стійких сполук та виявлення процесів, що відбуваються в людській свідомості при їх формуванні та закріпленні в мовній системі.

Джерела та література

1. Аносов К. Г. Фразеологические единицы – как материальные знаки национального бытия // Когнитивная лингвистика конца 20 века. Материалы Междунар. науч. конф. 7-9 октября 1997 г. В трех частях. – Ч. 2. – Минск: МГЛУ. – 1997. – С. 52-53
2. Бабушкин А. П. Концептуальные типы значений / А. П. Бабушкин // Контрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка. – Воронеж, 1996. – С. 14
3. Вежицька А. Понимание культур через средства ключевых слов / Анна Вежицька. – М., 2001. – С.161-165
4. Вежицька А. Семантические универсалии в описании языков / Анна Вежицька. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 238 с.
5. Вежицька А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной. – М.: "Языки русской культуры", 1999. – 780 с.
6. Вежицька А. Толкование эмоциональных концептов / А. Вежицька // Язык. Культура. Познание. – М.: «Языки культуры», 1997. – С. 326-375
7. Вежицька А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
8. Воркачев С. Г., Кусов Г. В. Концепт "оскорбление" и его этимологическая память. – <http://tpl1999.narod.ru>
9. Заяц И. Г. Особенности вербализации эмоционального концепта "горе" в средневерхненемецкий период. – <http://zhurnal.apel.msk.ru/articles/2006/101.pdf>
10. Ковалёва Т.Ю. О содержательных контекстах понятия "концепт": От В. Гумбольда и А. А.Потебни до А. Вежицькой и Ю. С. Степанова. – Омск, 2000. – С.180-182.
11. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 368 с.
12. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 374 с.
13. Кубрякова Е. С., Шахарович А. М., Сахарный Л. В. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
14. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / Валентина Авраамовна Маслова // Уч. Пособие. М.: Наследие, 1997. – 208 с.
15. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово, 2004а. – 385 с.
16. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
17. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж, 2000. – 30 с.
18. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К., 2002. – С.195-196.
19. Словник синонімів української мови: В 2-т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999-2000. – 567 с.
20. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
21. Степанов Ю.С. Гипотеза в современной лингвистике. – М., 1980. – С.32.

УДК 31'1=16+81'373.2=81'373.21

Дасько А. А.

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЦЕННОСТНЫХ КОНЦЕПТОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Предложены критерии определения ценностных концептов в языковой картине мира. Объективным критерием выделения ценностного концепта в языке является антропоцентрический знак *перманентной витальной необходимости*. Индивидуальным критерием определения ценностных концептов является *субъективный имманентный признак ценности* того или иного абстрактного понятия, актуализированного в эмоциональной душевной и духовной сфере существования человека.

Ключевые слова: аксиология, человек, смысл, витальные ценности, идеальные ценности.

Запропоновані критерії визначення ціннісних концептів в мовній картині світу.

Об'єктивною критерією виділення ціннісного концепту в мові являється антропоцентричний знак *перманентної вітальної необхідності*. Індивідуальною критерією визначення ціннісних концептів являється *суб'єктивна імманентна ознака цінності* того чи іншого абстрактного поняття, актуалізованого в емоційній душевній та духовній сфері існування людини.

Ключові слова: аксиологія, людина, сенс, вітальні цінності, ідеальні цінності.

Criteria of defining of valuable concepts in a language picture of the world are suggested. An objective criterion of emphasis of a valuable concept in a language is an anthropocentric sign of a *permanent vital necessity*. An individual criterion of defining of valuable concepts is a *subjective immanent sign of value* of this or that abstract notion actualized in an emotional mental and spiritual sphere of a human being's existence.

Key-words: axiology, human being, sense, vital values, ideal values.

Ценностные концепты являются одним из объектов изучения в направлении антропоцентрического лингвокультурологического исследования взаимодействия культуры, языка и человека. В них заключены знаково-

смысловые основы языковой семантической системы. Созданные в процессе культурной деятельности человечества смыслы и ценности воплощены в культурах отдельных народов и их языках и реализуются в речи языковыми личностями, ориентированными на определённые общекультурные и личностные ценностно-смысловые установки. «В основе ценностно-смыслового пространства языка... лежат особые культурологические категории, называемые ценностями» [1, с. 8-9]. Совокупность ценностных смыслов является источником мотивации характера и направленности действий личности на протяжении жизни.

Целью данного исследования является определение критериев выделения ценностных концептов в языковой картине мира. Мир ценностей антропоцентричен. Он формируется в процессе развития человечества, его деятельности, преобразующей естественный природный мир, создания культуры и развития цивилизации. «Природа аксиологически нейтральна, как ценность она актуализируется лишь в контексте с человечеством, в конкретно-исторических условиях его существования и развития» [2, с. 367]. Критерии определения ценностей формируются в сознании человека под воздействием совокупности влияния некоторых культурных факторов в процессе жизнедеятельности индивида и носят как общекультурный так и субъективнокультурный характер. Формируясь как личность в определённой культурной традиции и в определённом языковом пространстве, человек на начальном этапе формирования личности приобретает заданную этой культурной традицией и языковым пространством систему ценностей. Эта система является базовой на протяжении всей жизни человека или отдельного её периода. В процессе развития и эволюции личности изначальная базовая культурно-обусловленная аксиологическая система может претерпевать значительные качественные изменения вплоть до полной системы ценностей, полученной в процессе воспитания и образования.

Проблема определения ценностей берёт своё начало в философии. В процессе разработки проблемы ценностей сформировалась самостоятельная наука – аксиология. Однако со времён античности до наших дней философами так и не выработан единый критерий определения ценности. «...В философии ведутся споры между представителями различных философских школ и направлений по вопросу о том, является ли ценность атрибутом некоторой вещи или же она результат оценивания, продиктованного потребностями личности и общества. В первом случае ценность трактуется как нечто объективное, существующее независимо от человека. Во втором – понятие ценности сводится к субъективным оценочным суждениям произвольного характера. Сущность ценностей выводится не из объектов, а из потребностей человека. Обе эти крайние точки зрения отражают некоторые особенности понятия ценности, но не дают адекватного определения» [2, с. 365-366].

Выскажем предположение, что критерий определения ценности обладает изменчивостью и подвижностью, как и сама ценность, способная изменяться под влиянием многочисленных факторов существования человека. Исходя из этого положения, проследим динамику возникновения понятия «ценность» в сознании человека. Бесспорно, ценностью обладает то, что имеет значимость и смысл для индивида, поскольку, как было отмечено выше, понятие ценности всегда находится в антропоцентрическом контексте.

В пределах существующего научного знания можно утверждать, что единственное обязательное и необходимое условие возможности отношений индивида с проявленной действительностью является телесная жизнь, не приобретённая человеком в результате сознательной деятельности, а полученная им как данность, сохраняемая бессознательно или сознательно с момента рождения до смерти. Сохранение телесной формы существования диктует обеспечение витальной необходимости. Именно *необходимость является исходным критерием определения ценности жизнеобеспечивающих условий окружающего мира*. Таким образом, первичным и единственным объективным критерием выделения ценностного концепта в языке является антропоцентрический знак **перманентной витальной необходимости**, то есть языковое выражение того, что необходимо человеку для сохранения и поддержания самой жизни в каждый момент её существования. Если жизнь для существования человека является неоспоримой и безусловной необходимостью, то свойства и качества жизни определяются субъективно в зависимости от воздействия множества факторов, влияющих на формирование сознания и особенностей мышления человека. Следовательно, все иные критерии определения ценности будут носить субъективный характер.

Для жизни человека необходима сама жизнь как биологическое существование и условия, обеспечивающие возможность биологической формы жизни. Такие условия достигаются взаимоотношением человека с действующими в человеке и мире стихиями: огнём, землёй, воздухом, водой и эфиром. Стихии имеют для человека материализованную, проявленную в физическом мире, и идеальную, сакральную составляющую как первоэлементы акта Божественного творения. Каждая из названных стихий обеспечивает комплекс витальных функций человека, существующих в синергетическом взаимодействии, нерасторжимо связанных и незаменимых. Пять стихий существуют в синергетическом единстве, наполняют и обеспечивают существование познаваемого человеком мира и существование самого человека как микрокосма в макрокосме. Для обеспечения витальных функций достаточно обеспечить витальную необходимость в виде меры тепла, воды, воздуха, пищи и пространства в котором могло бы существовать тело человека, сообразно мере биологической потребности. Витальная составляющая языкового знака ценности содержит смысловые составляющие меры (количества) и качества, соотносимые со знаком *жизнь*, с витальной необходимостью человека. При превышении или снижении меры и качества стихий утрачивается ценностная смысловая составляющая и приобретает знак *опасности*, или *гибели*, знак *уничтожения жизни, смерти*.

Если разрушится мера и изменится качество стихий мира в котором живёт человек, то это принесёт человеку смерть. Витальная ценность стихий определяется их мерой и качеством по отношению к витальной необходимости человека. В случае несовместимости меры и качества стихий и витальной потребности человека, стихии утрачивают знак *витальной ценности* и приобретают знак *смерти*, тем самым вступают в смысловые антонимические отношения со знаком *жизни*, то есть перемещаются в смысловую оппозицию витальной ценности.

Мерная совокупность наличия ценностей витальной необходимости обеспечивает возможность самой жизни и обладания человеком первичной телесной ценностью – *телесным здоровьем*. Ряд ценностей витальной необходимости образует семантическую совокупность *достаточности меры обеспечения биологической жизнедеятельности человека*, т. е. *телесного здоровья*, и включает соответствующие пяти стихиям элементы этой необходимости – пространство, питание, питьё, дыхание, тепло. «Одной из базовых составляющих аксиологии

здоровья выступает *аксиология человеческой телесности*, поскольку именно тело человека, его состояние и степень развития, характер его функционирования и динамика изменений, его сопряжённость или же разбалансированность с социальным бытием субъекта являются важнейшими индикаторами здоровья» [3, с. 54].

На основе ряда ценностей витальной необходимости выстраиваются этнокультурные семиотические системы, которые отображаются и закрепляются в различных знаковых системах, в том числе и в языке. Ценности перманентной витальной необходимости эволюционируют в культурные материальные и духовные ценности, что находит отражение в семиотических рядах.

На основании вышеизложенных соображений ценностными языковыми концептами, перманентной витальной необходимости, т. е. самой жизни назовём следующие: *пространство, время, движение, огонь, вода, воздух, земля, телесное здоровье, жилище (место телесного пристанища)*. Каждый из названных концептов имеет многообразное языковое выражение, или *эволюционный семиотический ряд*. «...Когда нечто от предшествующего звена становится *знаком* в звене последующем...» [5, с. 605]. Так концепт *пространство* включает семиотические значения непосредственных физических параметров протяжённости трёхмерного пространства, необходимого человеку для сохранения целостности тела и жизни, и площадь культурно освоенной территории, присвоение части территориального пространства в виде частной собственности – жилища. Языковые ценностные концепты существуют в языковом сознании одновременно как самостоятельные понятийные единицы и как взаимодействующие семантически смежные смысловые компоненты. Концепт *земля* включает понятие «земля» как один из элементов творения вселенной и человека, как среда обитания человека уже в сочетании с элементами воды, огня, воздуха и эфира, как *земля-кормилица* и *земля-матушка* в сакральном представлении человека в сочетании с понятиями рождения и сохранения жизни.

Человек является не только биологическим телесным существом, но и существом душевным и духовным. Три ипостаси человека – тело, душа и дух, находящиеся в нераздельном единстве и взаимосвязи, собственно, и образуют понятие Человек. Кроме витальной необходимости человек испытывает *необходимость эмоционального взаимодействия* с окружающим миром, с себе подобными, и *необходимость духовного движения* в собственном существе. Если перманентная витальная необходимость в своей основе едина для человека как для биологического вида, то необходимость эмоционального взаимодействия и необходимость духовного движения определяется субъективно, т. е. душа и дух сугубо индивидуальны и являются внутренней идеальной принадлежностью лишь их обладателя. Следовательно, индивидуальным критерием определения ценностных концептов является **субъективный имманентный признак ценности** того или иного конкретного или абстрактного осознанного объекта, актуализированного в эмоциональной душевной и духовной сфере существования человека.

В состав идеальных ценностей, т. е. сформированных в представлении о значимости того или иного объекта в жизни общества в целом и каждого его члена, входят как материальные ценности, так и собственно идеальные, чаще называемые духовными. К духовным ценностям причисляются и ценности эмоциональные, например, умение радоваться чужим успехам, способность удивляться, сдерживать гнев, проявлять интерес и т. д. Эмоциональные ценности соотносятся с психоэмоциональными особенностями личности, свойствами её характера, способностями адаптироваться и существовать в коллективе, в обществе, быть значимыми составляющими в процессе существования и функционирования общества. Соответственно, в языке общества закрепляются общепризнанные ценности, являющиеся идеальными ключевыми понятиями, краеугольными камнями существования идейной организации данного общества. В процессе формирования общества и закрепления его правовой системы выделяются наиболее значимые для существования данного общества понятия. Эти понятия связаны с моральными, религиозными, эстетическими, этическими, политическими, социальными значимостями, утверждаемыми общественной системой как *идеальные культурные ценности*. Субъективный имманентный признак ценности определяется через отношения *культурная значимость – языковое значение – смысл*.

В отличие от объективных перманентных витальных ценностей обретение которых имеет жизнеобеспечивающее значение, идеальные культурные ценности транслируются индивиду извне в процессе его общественного личностного формирования и воспитания и носят для личности субъективный относительный постоянный или временный характер. Поскольку идеальные культурные ценности не являются необходимыми для обеспечения жизни, то не всегда воспринимаются и закрепляются в морали и сознании личности.

«Язык, как и другие явления действительности, может изучаться в четырёх аспектах: во времени и в пространстве; в структуре и в функционировании» [4, с. 13]. Правоммерно применить мысль, отражённую в этом высказывании, к понятию ценности. Ценности существуют во времени – античные ценности, ценности эпохи социализма; ценности существуют в пространстве – ценности природы Сибири и Дальнего Востока; ценности имеют структуру – иерархия ценностей, религиозные и эстетические ценности; ценности функционируют в общественном и индивидуальном сознании. Ценности существуют в изменяющемся подвижном сознании человека как идеальные опорные точки, если можно так сказать, маяки целевого пристанища на пути движения внутреннего духовного человека или, проще говоря, на пути жизненной личностной эволюции человека.

Познавая и осознавая объективную действительность, используя её для обеспечения своих потребностей, человек одновременно фиксирует результаты познания в различных знаковых системах, создаёт мир антропоцентрического знания и отношения.

Критерий определения ценностного концепта в языковой картине мира имеет двусоставный характер. Семиологическая группа языковых знаков, содержащая сему *перманентной витальной необходимости*, выделяется в группу аксиологических концептов, зафиксированных посредством соответствующего языкового знака в сакрализованном и материализованном сознании человека. **Субъективный имманентный признак** определения ценностного концепта лежит в основе формирования ценностной системы индивида, находящегося под влиянием некоторой этнокультурной и языковой среды. Выделение лингвокультурологического аксиологического концепта возможно в процессе наблюдения за характером утверждения смысловой значимости на основе содержания в объекте наблюдения знака перманентной витальной необходимости и субъективного имманентного признака того или иного понятия, функционирующего в языковом дискурсе.

Источники и литература

1. Алифференко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Н. Ф. Алифференко – М.: Флинта: Наука, 2010. – 288с.
2. Бучило Н. Ф., Чумаков А. Н. Философия: Учебное пособие / Н. Ф. Бучило, А. Н. Чумаков А. Н. – М.: ПЭР СЭ 2001. – 447 с.
3. Быховская И. М. Аксиология телесности и здоровье: сопряжённость в культурологическом измерении. С. 53-67. / И. М. Быховская – в кн. Психология телесности: между душой и телом / Ред.-сост. В. П. Зинченко., Т. С. Леви. – М.: АСТ МОСКВА. 2005. – 731. [5] с.
4. Гак В. Г. Языковые преобразования: Некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию / В. Г. Гак – Изд. 2-е, испр., М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ»: 2009. – 368с.
5. Степанов Ю. С. Семиотика концептов. С. 603-612. / В кн. Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов, Изд. 2-е, испр. И доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 702 с.

УДК 811.161.2'373

Дашенко О. И.

СОВРЕМЕННЫЕ ЭРГОНИМЫ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена проблемам современного эргонимообразования. Анализ эргонимов показал, что они являются структурированным текстом и в дальнейшем можно исследовать отдельные его фрагменты с точки зрения конкретных иллокутивных целей, удачности выбора их языкового выражения как с позиции экстралингвистического городского контекста, так и функционально-стилистического контекста самой вывески, что поможет в перспективе обнаружить сходные и различные межрегиональные черты эргонимов.

Ключевые слова: эргонимообразование, мотивированный / немотивированный эргоним, продуктивная / непродуктивная модель.

Стаття присвячена проблемам сучасного ергонімотворення. Аналіз ергонімів показав, що вони є структурованим текстом і надалі можна досліджувати окремі його фрагменти з точки зору конкретних іллокутивних цілей, вдалого вибору їх мовного вираження як з позиції екстралінгвістичного міського контексту, так і функціонально-стилістичного контексту самої вивіски, що допоможе в перспективі виявити подібні і відмінні міжрегіональні риси ергонімів.

Ключові слова: ергонімотворення, мотивований / немотивований ергонім, продуктивна / непродуктивна модель.

The Article is devoted to the problems of modern ergonimocreation. The analysis of ergonimov rotined that they were the structured text in future it is possible to investigate his separate fragments from point of concrete illokutivnykh aims, successfulness of choice of their linguistic expression both from position of ekstralingvist of city context and funkcional-stilistic context of signboard, that will help in a prospect to find out the similar and different regional lines of ergonimov.

Key words: ergonimocreation, explained / amotivational ergonim, productive / unproductive model.

Изменения, произошедшие в политической, социальной и культурной жизни общества на рубеже XX – XXI столетий, способствовали появлению огромного количества частных предприятий, занимающихся деятельностью в самых различных сферах. В связи с этими переменами, происходит смена моделей социального поведения, слом ментальных стереотипов, появляются новые ценностные ориентиры.

Общественно-социальные явления порождают новые языковые проблемы, которые находят отражение в речи города, воплощаясь в тех или иных языковых формах. В качестве одного из источников для подобного рода наблюдений могут служить «слова на вывесках». Вывески адекватно и в прямом смысле слова «наглядно» фиксируют переменчивую картину социальной жизни города.

Современные городские вывески (эргонимы), появляясь лишь по воле имядателей, дают богатый материал для практических наблюдений. Поэтому ряд исследователей, отмечая негативные явления в языковом облике города, совершенно справедливо обращают внимание на необходимость формирования научно обоснованных принципов номинативной политики в этой области [8, с. 98].

В настоящее время эргонимика является наименее изученной областью ономастики, если не считать немногочисленные исследования, в основном, общего характера: М. В. Китайгородской [4], Л. А. Капанадзе [3], Л. З. Подберезкиной [8], Е. Г. Микитиной [6], Н. В. Кутузы [5], А. А. Белея [1], И. И. Туруты [10]. Это и обуславливает актуальность данного исследования, цель которого – выявление новых тенденций и закономерностей в способах номинации городских объектов (на материале эргонимов г. Черновцы), характеристика экстралингвистических причин, способствующих их возникновению.

Эргоним – собственное имя делового объединения людей, в том числе союза, организации, учреждения, корпорации, общества, заведения, кружка [9, с. 166], поэтому он, прежде всего, должен сигнализировать, информировать о том, что производится, продается, предлагается в данном заведении.

Названия, зафиксированные в телефонно-информационном справочнике «Экспрес адреса Чернівці 2008» [2] можно подразделить на два типа – мотивированные/немотивированные.

1. Мотивированные эргонимы

Данный тип наименований создается в основном по разным моделям метонимических замен.

1.1. Названия, мотивированные городской топонимикой.

Этот тип номинации малопродуктивен для данного города. Ср.: ресторан «*Садгора*» (один из районов города), ресторан «*Ратуша*» (расположен в здании городской мэрии), кафе «*Автовокзал*», бар «*Паркова вежа*» (расположен рядом с парком отдыха), бар «*Лукойл*» (расположен на территории автозаправочной станции ТОО «Лукойл» топливная компания), магазин «*Вокзал-экспрес*» (у железнодорожного вокзала), магазин «*Жовтневий*» (находится на Проспекте 50-летия Октября), торговый дом «*Соборний*» (на Соборной площади), магазин «*Ленківчанка*» (расположен вдоль трассы, ведущей к поселку Ленковцы).

Зафиксированы эргонимы, семантика которых как бы «возрождает» старые городские топонимы. Ср.: магазин «*Клоучка*», «*Жучка*», «*Роша*», «*Рогатка*» (это древние названия отдельных территорий города), ресторан «*Панський*» (расположен на улице, которая когда-то называлась «Панська»).

1.2. Названия, мотивированные визуальной характеристикой объекта.

Вывески данного типа можно подразделить на две группы: а) своим внешним видом объект раскрывает свою функциональную суть. Ср.: мастерская «Ремонтируем. Меняем» (к вывеске прикреплена натуральная автомобильная шина), магазин-мастерская кованых изделий «Закажи у нас» (кованый забор, ворота, решетки на окнах, навес над крыльцом, подставка для светильника); б) название на вывеске подкреплено визуальным изображением. Ср.: кафе «Жар-птица» (и дополнительно к названию неоновое изображение жар-птицы), бар «Какаду» (и рядом с вывеской рисунок какаду), ресторан «Савана» (вывеска украшена пальмами), кафе «У Тата» (рядом с вывеской изображение мужчины), бар «Зодиак» (рядом с вывеской зодиакальный круг), бар «Суші студія» (вывеска стилизована под японские иероглифы).

И все же необходимо отметить, что вывески данного типа малочисленны и в общем не характерны для города Черновцы.

1.3. Вывески информативного типа.

Этот тип номинаций номенклатурного характера составлял основной пласт городских вывесок советского периода: *Молоко, Універсам, Обувь, Продукти, Галантерея, Меблі* и т. п. в настоящее время они встречаются в минимальном количестве.

К продуктивным моделям данного типа можно отнести разного вида словосочетания. Ср.: магазины «*Меблі із Європи*», «*Техніка із Європи*», «*Меблі зі Сходу*», «*Офісні меблі*», «*Продукти / 24 h*», «*Продукти – цілодобово*».

1.4. Названия, мотивированные личными именами, фамилиями владельцев.

Этот тип наименований самый многочисленный, но для непосвященных (обычных горожан) «референтный статус лица, скрытого за именем, носит предположительный характер (поэтому такие названия могут быть отнесены и к группе номинаций, не имеющих реальной мотивации)» [4, с. 143]. Однако опрос владельцев магазинов с подобными вывесками подтвердил наше предположение относительно мотивации вывески: в 95-ти случаях из 100 – это их имена или фамилии, а остальные – это имена их детей или родителей. Ср.: магазины «*Анастасия*», «*Вікторія*», «*Віта*», «*Ірина*», «*Марина*», «*Макс*», «*Рома*», «*Олеся*», «*Раиса*», «*Стелла Шаховская*», «*Беспалов С.А.*», «*Кучма Г.П.*», «*Середяк Л.В.*», «*У Кузьмича*», «*У Сундучка*» (прозвище хозяина Сундук).

1.5. Названия на основе ассоциаций географического характера.

Обычно название магазина хотя бы частично, но связано с характеристиками товара, который обозначается по географической отнесенности производителя, поставщика. Ср. магазины «*Дари Буковини*», «*Буковинка*», «*Карпати*», «*Галичина*», «*Milane*», «*Венус*» (по названию румынского города-курорта; продают вещи из Румынии), ресторан «*Пекин*» (китайская кухня), бар «*Корейская кухня*».

Иногда название объекта просто по ассоциации мотивируется географическим названием. Ср.: рестораны «*Буковина*», «*Київ*», «*Дністер*», «*Черемош*», «*Чернівці*», «*Україна*», «*Юта*», гостиница «*Прут*», магазин «*Ламани*» (подразумевается, наверное, Ла-Манш).

1.6. Названия, мотивированные фоновыми знаниями.

Вывески такого типа включают экспрессивные названия с ориентацией на необычность, яркость прецедентного имени, культурного объекта. Ср.: магазины бижутерии «*Мадам Брошкина*», «*Аладін*», «*Біжуленд*», магазин косметики «*О'Хара*», салоны красоты «*Скарлет*», «*Далі*», магазин женского белья «*Ассоль*», «*Попелюшка*».

Этот тип названий немногочислен.

2. Немотивированные названия

Многие эргонимы невозможно мотивировать какими-либо ассоциативными связями с объектом наименования. В погоне за яркими звучными названиями своих предприятий их владельцы подчас игнорируют содержание, заключенное в слове, (очень нравится само слово) или просто не знают его. Ср.: продовольственные магазины «*Гермес*» (в греческой мифологии он еще и покровитель путников, плутов, воров, проводник душ умерших) [7, с. 151], «*Афродіта*» (в греческой мифологии её покровительство распространяется только на сферу любви) [7, с. 73-74]; магазин вторсырья «*Грааль*» – святой Грааль в западноевропейских и средневековых легендах таинственный сосуд, чаша с кровью Иисуса Христа [7, с. 161], магазин ритуальных услуг «*Приємні дрібниці*» (для кого?), мебельный магазин «*Ватра*» (гуцульский костер), бюро продажи авиабилетов «*Энигма*» (от греческого *ainigma* – загадка).

Среди немотивированных названий можно выделить следующие лексико-тематические группы слов.

2.1. Названия, связанные с растительным или животным миром.

Подобные наименования довольно продуктивны в данном городе. Ср.: магазины «*Рута*», «*Арніка*», «*Вербена*», «*Троянда*», «*Явір*», «*Ясень*», «*Каштан*», «*Берізка*», «*Калина*», «*Іва*», «*Фенікс*», «*Ірбіс*», «*Ківі*», «*Мандарин*» и т. п.

2.2. Названия, связанные с нарицательными именами.

Этот тип названий продуктивен для города. Ср.: продовольственные магазины «*Слов'яни*», «*Слов'яночка*», «*Точка*», «*Копійка*», «*Дефіс*», «*Джерельце*», «*Дар*», «*Браво*», «*Водопад*», «*Світанок*», «*Мрія*», «*Доміно*», «*Факел*», «*Мираж*» и т. д.

2.3. Заимствования: магазины «*Аморе*», «*Подіум*», «*Шанс*», «*Debut*», «*Clamour*», «*Колізей*», «*Денім*», «*Stella*», «*Crea concept*», «*V.I.P. бутик*», «*Elitis*», «*Cartel*», салоны «*Celebrity*», «*Едем*», «*Делюкс*», «*Еліт*», «*Креатив*» и т. п.

Проанализировав эргонимы данного региона, можно выделить продуктивные способы номинации.

1. На данной территории преобладают антропонимические единицы как мотивированные, так и немотивированные. Это прежде всего связано с желанием владельцев увековечить свое имя, имена своих близких или просто красивое женское имя. В нашем случае 95 % антропонимических эргонимов – это женские имена.

2. Продуктивной моделью для данного региона является образование наименований на базе имен нарицательных.

3. Широко представлены в данном городе составные наименования. Чаще всего с опорными компонентами *все, дом, мир, салон*. Ср.: «*Все по 5 гривень*», «*Все по 10 гривень*», «*Все шиемо, ремонтуємо*», «*Все для приємного сну*», «*Все для дому*», «*Все для євроремонту*», «*Світ меблів*», «*Мир паркета*», «*Світ взуття*», «*Торговий дім*», «*Світ штор*», «*Світ краси*», «*Світ дверей та вікон*», «*Світ сну*», «*Салон дверей*», «*Салон штор*».

Элемент гиперболы, который присущ подобным названиям, указывает на рекламный характер номинации. Её задача – выделить объект именования, привлечь к нему внимание, убедить адресата обратиться именно к его услугам.

4. В сфере экспрессивной номинации используются различные модели:

- а) предложные номинации – «У Тата», «У Кузьмича»;
- б) наименования предикативного типа – «Сделай сам!», «Зайди та спробуй»;
- в) в качестве названий используется разговорная фразеология – «Від зайчика», «Нашивидкоруч», «На щастя», «Как дома».

Экспрессивная номинация малочисленна в городе Черновцы.

5. Наименования оценочного характера практически не используются в данном регионе. Нами зафиксировано только гипермаркет «Велика кишеня», «Смакота» – палатка кондитерских изделий, магазин «Джинсовый рай».

Выводы. Таким образом, в современных вывесках нередко проявляется тенденция к максимальному информативному насыщению. Вывеска сообщает о типе объекта, его специализации, индивидуализации в кругу однотипных, может включать рекламные компоненты.

В дальнейшем анализ слов на вывеске как структурированного единого текста дает возможность исследовать отдельные его фрагменты с точки зрения конкретных иллюкутивных целей, удачности выбора их языкового выражения как с позиции экстралингвистического городского контекста, так и функционально-стилистического контекста самой вывески, а все это поможет обнаружить сходные и различные межрегиональные черты эргонимов.

Источники и литература

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств / О. О. Белей. – Ужгород: УДУ, 1999, 127 с.
2. Експрес адреса Чернівці 2008. Телефонно-інформаційний довідник. – Чернівці: Крео-Класик, 2008. – 205 с.
3. Капанадзе Л. А., Красильникова Е. В. Лексика города: (К постановке проблемы) / Л. А. Капанадзе, Е. В. Красильников // Способы номинации в современном русском языке. – М.: МГУ, 1982. – С.278-290.
4. Китайгородская М. В. Активные социоллингвистические процессы в сфере городских наименований: московские вывески // Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация / Отв. ред. Л. П. Крысин. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. 127-150.
5. Кутуза Н. В. Іншомовні інновації в сучасній ергонімії / Н. В. Кутуза // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Дніпропетровськ: ПБП «Економіка», 2003. – С. 23-26.
6. Микитина Е. Г. О становлении понятия и термина «эргоним» в ономастике // Вісник Донецького університету. Сер. 5 Гуманітарні науки. – Донецьк: Дон ДУ, 1999. – № 1. – С. 110-115.
7. Мифологический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1991. – 736 с.
8. Подберезкина Л. З. Современная городская среда и языковая политика / Л. З. Подберезкина // Русский язык в его функционировании: Тез. докл. междунар. конф. – М.: МГУ, 1998. – С. 251-258.
9. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1978 – 198 с.
10. Турута И. И. Семантико-функциональная характеристика современных эргонимов / И. И. Турута // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2003, Випуск 6. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – С. 94-100.

УДК 378.147:811

Дегтярьова Є. О.

КОНТРОЛЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

В статті рассмотрено контроль як складову частину процесу навчання іноземному мові в вищому навчальному закладі. Визначено місце і роль контролю в навчанні, його види, методи і правила проведення. Актуальність дослідження обумовлена тим, що контроль якості результатів навчання – одна з важливих проблем методичного характеру.

Ключевые слова: иностранный язык, контроль, обучение.

В статті розглянуто контроль як складову частину процесу навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі. Визначено місце і роль контролю у навчанні, його види, методи і правила проведення. Актуальність дослідження обумовлена тим, що контроль якості результатів навчання – одна з важливих проблем методичного характеру.

Ключові слова: іноземна мова, контроль, навчання.

The article deals with the control as part of the process of foreign language teaching in higher education. The place and role of control in teaching, its types, methods and rules of conduct are defined. Relevance of the study is due to the fact that quality control of teaching is one of the important methodological problems.

Key words: control, foreign language, teaching.

Однією з суттєвих умов поліпшення ефективності навчального процесу у процесі вивчення іноземної мови у вищій школі є спілкування викладача та студента під час контролю і оцінювання знань та вмінь на занятті. Корінне поліпшення якості підготовки спеціалістів-філологів може бути забезпечене не тільки суттєвим удосконаленням методів навчання, але і надійним зворотнім зв'язком, який реалізується через навчальну, творчу та практичну діяльність студентів. Актуальність дослідження обумовлена тим, що контроль цієї діяльності, тобто контроль якості результатів навчання – одна з важливих проблем методичного характеру. Саме тому посилення уваги до проблеми контролю знань викликає не тільки бажанням визначити ступінь підготовленості студентів та рівень якості викладання, але і потребою удосконалити всю систему навчання.

Аналіз і оцінка знань, умінь та навичок студентів (контроль за навчанням) – невід'ємний структурний компонент навчального процесу. Виходячи з логіки процесу навчання, він є, з одного боку, завершальним компонентом оволодіння певним змістовним блоком, а з другого – своєрідною сполучною ланкою в системі навчальної діяльності особистості [3, с. 32].

В даній статті розглянуто питання контролю і оцінки знань в процесі навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі. Об'єктом дослідження є проблема контролю у процесі навчання студентів іноземної мови. Предмет роботи – зміст, форми, умови, методи організації та проведення контролю.

Дослідженням проблеми контролю у процесі навчання, в тому числі іноземної мови, займалися видатні вітчизняні та зарубіжні вчені: Бех П. О., Бім І. Л., Ладо Р., Леонтьєв О. О., Ніколаєва С. Ю., Поляков О. Г. та інші.

Мета даної роботи – здійснити аналіз контролю у процесі навчання. Для досягнення мети було поставлено ряд завдань:

- визначити місце і роль аналізу й оцінки знань, умінь та навичок студентів у системі навчального процесу;
- розглянути види контролю знань, умінь і навичок студентів;
- дослідити методи контролю знань, умінь та навичок;
- визначити вимоги і правила контролю успішності навчальної діяльності.

Керування будь-яким процесом передбачає здійснення контролю, тобто певної системи перевірки ефективності його функціонування. Він є особливо необхідним для вдалого здійснення процесу навчання іноземної мови, що можна пояснити з психологічної точки зору: кожен з учасників педагогічної взаємодії втрачає важелі керування своєю діяльністю, якщо не отримує інформації про її проміжні результати [12, с. 97].

Система аналізу й оцінки знань, умінь та навичок студентів передбачає виконання таких основних функцій: навчальної, стимулюючої, виховної, діагностичної [5, с. 204].

Навчальна функція полягає, у забезпеченні зворотного зв'язку як передумови підтримання дієвості й ефективності процесу навчання. У ньому беруть участь два суб'єкти: викладач і студенти. Тому система навчання може функціонувати ефективно лише за умов дії прямого і зворотного зв'язків. У процесі навчання добре проглядається, в основному, прямий зв'язок (викладач знає, який обсяг знань має сприйняти й усвідомити студент); складно, епізодично налагоджується зворотній зв'язок (який обсяг знань, умінь та навичок і як засвоїв кожен студент).

Діагностична функція аналізу й оцінки знань, умінь та навичок передбачає виявлення прогалин у знаннях студентів, процес навчання має форму спіралі. Якщо на нижчих рівнях навчання трапилися прогалини, то буде порушена закономірність спіралеподібної структури навчання. Тому так важливо своєчасно виявити прогалини, усунути їх і лише потім рухатися вперед.

Стимулююча функція аналізу й оцінки навчальної діяльності студентів зумовлюється психологічними особливостями людини, що проявляється у бажанні кожної особистості отримати оцінку результатів певної діяльності, зокрема навчальної. Це викликано ще й тим, що у процесі навчання студенти щоразу пізнають нові явища і процеси. Через недостатній рівень соціального розвитку та самооцінки студентам важко об'єктивно оцінити рівень і якість оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Викладач своїми діями і має допомогти студентам усвідомити якість і результативність навчальної праці, що психологічно стимулюватиме студентів до активної пізнавальної діяльності [2, с. 4].

Виховна функція полягає у впливі аналізу й оцінки навчальної діяльності на формування у студентів ряду соціально-психологічних якостей: організованості, дисциплінованості, відповідальності, сумлінності, працьовитості, дбайливості, наполегливості та ін.

Процес аналізу й оцінки навчальної діяльності студентів має спиратися на вимоги принципів систематичності, об'єктивності, диференційованості та урахування індивідуальних особливостей студентів, гласності, єдності вимог, доброзичливості [11, с. 30]. Використовуючи оцінку, викладач має володіти педагогічним тактом, мати високий рівень педагогічної культури. Адже найголовніше заохочення, як зауважував В. О. Сухомлинський, і найсильніше покарання в педагогічній праці – оцінка [10, с. 64]. Це найгостріший інструмент, використання якого потребує величезного вміння і культури.

Залежно від дидактичної мети використовують різні види контролю за навчанням: попередній, побіжний, повторний, тематичний, періодичний, підсумковий, комплексний [6, с. 246].

Попередній контроль має діагностичний характер. Напередодні вивчення певної теми, засвоєння якої має ґрунтуватися на раніше вивченому матеріалі, викладач має з'ясувати рівень розуміння опорних знань, актуалізувати їх, аби успішно рухатися вперед.

Побіжний контроль передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем.

Повторний контроль спрямований на створення умов для формування певних умінь і навичок. При цьому треба виходити з позиції, яку визначив ще К. Д. Ушинський: хороші дидактики те й роблять, що без кінця повторюють і кожен раз додають щось нове [1, с. 327]. Повторна перевірка найкраще сприяє переведенню знань з короткотермінової до довготривалої пам'яті.

Тематичний контроль пов'язаний із перевіркою рівня знань, умінь та навичок студентів у межах певного розділу чи великої теми.

Періодичний контроль має на меті встановити, яким обсягам знань володіють студенти з тих або інших проблем, орієнтуючись на вимоги програми.

Підсумковий контроль має на меті з'ясувати рівень засвоєння студентами навчального матеріалу в кінці навчального року або по завершенню вивчення навчальної дисципліни; він проводиться у формі заліків, екзаменів.

Комплексний контроль передбачає перевірку рівня засвоєння знань, умінь та навичок з кількох суміжних дисциплін, що забезпечують комплексний підхід до формування світогляду студентів.

Розглянемо основні методи контролю знань, умінь і навичок студентів:

- усна перевірка,
- письмова перевірка,
- графічна перевірка,
- практична перевірка,
- тестова перевірка [4, с. 214].

Дещо умовно до методів перевірки можна віднести спостереження.

Усна перевірка займає провідне місце в процесі навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах. Техніка усної перевірки полягає в тому, що викладач пропонує студентам певні запитання, студенти мають дати на

них відповіді, використовуючи усне мовлення. Цей метод сприяє розвитку у студентів мовленнєвих навичок, а також умінь мислити, грамотно висловлювати думки в логічній послідовності, розвивати культуру усного мовлення. Використання цього методу вимагає від викладача значних зусиль і майстерності. Потрібно грамотно формулювати запитання, спонукаючи студентів до активного мислення, будувати систему запитань у певній логічній послідовності, уважно слухати відповіді студентів, враховувати індивідуальні особливості кожного. Проте цей метод не позбавлений недоліків: він призводить до неефективного використання часу на парі.

Письмова перевірка порівняно з усною більш ефективна, оскільки всі студенти групи отримують завдання для підготовки письмових відповідей на них. Це сприяє розвитку навичок писемного мовлення, підвищенню самостійної пізнавальної діяльності студентів, формуванню культури писемного мовлення, ефективності використання навчального часу [9, с. 25].

Графічна перевірка спрямована на виявлення вмінь і навичок студентів у процесі виконання різних видів графічних робіт. Це робота з кресленнями, картами, побудова таблиць, схем, графіків, діаграм та ін. Такий метод рідко використовується у процесі навчання іноземної мови у зв'язку зі специфікою дисципліни.

Практична перевірка тісно пов'язана із залученням студентів до конкретної практичної діяльності, під час якої перевіряються вмінь студентів застосовувати знання на практиці, а також рівень сформованості вмінь і навичок. Логічно така перевірка впливає із сутності процесу пізнання, в якому практика має спонукальну і контролюючу роль.

Тестова перевірка швидко набуває свого поширення. Сутність цього методу полягає у визначенні завдань (запитань), до яких подані альтернативні відповіді. Студент має обрати правильну відповідь, аргументувати свій вибір. Можуть бути запропоновані завдання для конструювання відповіді. Тестова перевірка може здійснюватися машинним і немашинним способом [8, с. 34].

Теорією та практикою навчання встановлено наступні педагогічні вимоги до організації контролю за навчальною діяльністю студентів:

- індивідуальний характер контролю за особистою навчальною роботою кожного студента, який не допускає підміни результатів навчання окремих студентів підсумками роботи колективу (групи), і навпаки;
- систематичність, регулярність проведення контролю на всіх етапах процесу навчання, поєднання його з іншими сторонами учбової діяльності студентів;
- різноманітність форм контролю, яка забезпечує виконання його розвиваючої та виховної функцій, підвищення інтересу студентів до його проведення і результатів;
- всебічність (контроль повинен охоплювати всі розділи навчальної програми, забезпечувати перевірку теоретичних знань, інтелектуальних та практичних вмінь і навичок студентів);
- об'єктивність, яка виключає умисні, суб'єктивні та помилкові оціночні судження і висновки викладача, побудовані на недостатньому вивченні студентів або упередженому ставленні до деяких з них;
- диференційований підхід, який враховує специфічні особливості предмета і окремих його розділів, а також індивідуальні якості студентів, та потребує від викладача педагогічного такту, адекватної методики контролю;
- єдність вимог викладачів, які здійснюють контроль навчальної діяльності в даній групі [7, с. 64].

Проведення контролю є фактично завершальною стадією кожного етапу навчання, без контролю не можливо визначити ні якість знань студентів, ні якість праці викладачів [13, с. 53].

Основні завдання контролю: виявити обсяг, глибину і якість сприйняття (засвоєння) матеріалу, що вивчається, визначити недоліки у знаннях і намітити шляхи їх усунення; виявити ступінь відповідальності студентів і їх ставлення до роботи, встановивши причини, які перешкоджають роботі студентів; визначити рівень опанування навичками самостійної роботи та намітити шляхи і засоби для їх розвитку; стимулювати інтерес студентів до предмета і їх активність у пізнанні.

Отже, в статті розглянуто контроль як складову частину процесу навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі. Визначено місце і роль контролю у навчанні, його види, методи і правила проведення. Стаття висвітлює лише окремі аспекти питання, існує необхідність його подальшого вивчення і наукової розробки, зокрема, проблеми рівномірності та об'єктивності контролю у процесі навчання іноземної мови у вищій школі.

Джерела та література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Підручник для студ., аспір. та молодих викладачів навч. закладів / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
2. Бех П. О., Биркун Л. В. Концепція викладання іноземних мов в Україні // Іноземні мови / О. П. Бех, Л. В. Биркун. – К.: 1996. – № 2. – С. 3-8.
3. Давыдова М. А. Деятельностная методика обучения иностранным языкам / М. А. Давыдова. – М.: Высш. Школа, 1990. – 172 с.
4. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 420 с.
5. Миньяр-Белоручев Р. К. Методика обучения французскому языку / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М.: Просвещение, 1990. – 224 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Практикум з методики тестування іношомовної лексичної компетенції (на матеріалі англійської мови) / С. Ю. Ніколаєва. – К.: ІЗМН, 1996. – 312 с.
7. Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия / Сост. А. А. Леонтьев. – М.: Рус. Язык, 1991. – 360 с.
8. Поляков О. Г., Бим И. Л. Рекомендации по подготовке и использованию итогового теста за базовый курс обучения иностранному языку // Иностранные языки в школе / О. Г. Поляков, И. Л. Бим. – М.: 1996. – №3. – С. 48-56.
9. Скляренко Н. К. Як навчати сьогодні іноземних мов (концепція) // Іноземні мови / Н. К. Скляренко. – К.: 1995. – № 1. – С. 5-9.
10. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям // Вибрані твори: в 5 т. Т. 2. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – 238 с.
11. Тарнапольський О. Б. Обучение этикету повседневного, педагогического и делового общения в языковом вузе: предисловие к исследованию // Іноземні мови / О. Б. Тарнапольський. – К.: 1999. – № 1. – С. 29-32.
12. Bachman T. F. Fundamental Consideration in Language Testing / T. F. Bachman. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1991. – 408 p.
13. Hughes A. Testing for Language Teachers / A. Hughes. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992. – 172 p.

ПЕРФОРМАТИВНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ В СУГЕСТИВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АКТУ ПОРАДИ)

Статья посвящена исследованию акта совета как разновидности перформативных экзерситивных речевых актов. Предлагается методологическое определение проблемы, описаны структурно-семантические особенности предложений-высказываний с предикатом *советую*, а также их модификации.

Ключевые слова: перформатив, экзерситив, сугестив, совет, модификация.

Стаття присвячена дослідженню акту поради як різновиду перформативних екзерситивних мовленнєвих актів. Подано методологічне підґрунтя вивчення проблеми, описано структурно-семантичні особливості речень-висловлювань із предикатом *раджу* та їхні модифікації.

Ключові слова: перформатив, екзерситив, сугестив, порада, модифікація.

The article is dedicated to the analysis of the performative exercitive speech acts on the example of the Ukrainian speech act of advice. Methodological background of studying of the problem is given; structural-semantic peculiarities of the sentences-utterances with the predicate *раджу* and their different modifiers are described.

Key words: performative, exercitive, suggestive, advice, modifier.

Процес мовленнєвої діяльності, спрямованої від адресанта до адресата, продовжує охоплювати низку проблем, які становлять предмет дослідження лінгвістичної прагматики. Так, дослідження мовленнєвої діяльності призвело до виникнення теорії мовленнєвих актів та теорії перформативності (Дж. Остін, Дж. Сьорль), основною одиницею вивчення яких є мовленнєвий акт, який відбувається в процесі комунікації. Саме спостереження над одночасністю вимовляння акту й здійснюваної дії сприяло виникненню теорії перформативності. Мовленнєва одиниця в перформативній функції одночасно означає дію мовленнєвого акту і є еквівалентною здійсненню цієї дії в момент мовлення [11, с. 163; 17; 3, с. 299].

Метою нашої розвідки є екзерситивні перформативні мовленнєві акти з інтенцією поради: *раджу, рекомендую, застерігаю, попереджаю, пропоную*, які в класифікації англійських дієслів О. І. Беляєвої названі сугестивними (від англ. *suggest* – *пропонувати, радити*), які, у свою чергу, входять у директивні мовленнєві акти [2, с. 16-20]. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- 1) з'ясування суті мовленнєвого акту поради;
- 2) установлення умов його успішності;
- 3) структурно-семантичний аналіз перформативних речень-висловлювань – центральних і модифікованих;
- 4) вивчення поширювачів таких структур – інтенсифікаторів та конкретизаторів.

Об'єктом роботи є власне сугестивний мовленнєвий акт поради, **предметом** – його структурно-семантичні та функціонально-прагматичні характеристики.

Сугестивні мовленнєві акти досліджувалися з погляду увиразнення категорії спонукальності, яка традиційно завжди цікавила лінгвістів (П. Якубинський, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, О. О. Потебня, О. В. Бондарко, В. С. Храковський, О. П. Володін, О. В. Падучева та ін.). Досліджувався акт як на матеріалі однієї мови, зокрема, російської (Н. І. Формановська), так і на матеріалі декількох мов (О. І. Беляєва, Т. В. Ларіна, Т. І. Шеловських), переважно в семантичному і лінгвопрагматичному аспектах (О. І. Беляєва, Т. В. Ларіна, Дж. Остін, Дж. Сьорль, А. Вежицька, Н. О. Бондарєва). Проте питання семантико-синтаксичного і функціонально-прагматичного аналізу перформативного мовленнєвого акту поради в україністиці ще не порушувалося, тому проблема залишається **актуальною**.

Мовленнєвий акт поради представляє собою екзерситивний мовленнєвий акт, ілокутивна мета якого полягає у спонуканні до дії, яка на думку мовця, є корисною для адресата. Пріоритетність комунікативної позиції в акті поради належить мовцю, який вважає себе компетентним казувати адресатову дію, але не зобов'язує до її виконання: адресат стосовно цього самостійно приймає рішення; тому порада – це швидше повідомлення про те, що є для адресата найкращим [20, с. 67]. Узагалі, пріоритетність позиції в межах сугестивів може зумовлюватися статусно або ситуативно [15; 9]. Акт поради не може бути категоричним, авторитарним, а може реалізовуватися, наприклад, як відповідь на прохання про раду. Дослідники В. С. Храковський та О. П. Володін вважають, що "в якості однієї з інтерпретацій пермисивної каузативної поради передбачає наявність певного імпульсу (в даному випадку, вочевидь, тільки вербального типу: що мені / йому робити, як мені / йому вчинити); наступною є імперативна конструкція, що виражає власне раду" [16, с. 169]. Справедливо зауважує і Л. О. Бірюлін, що "імперативні висловлювання зі значенням <порада> можуть бути як фактивними, так і пермисивно інтерпретованими" [4, с. 28].

Умовами успішності сугестивного акту поради як спонукального акту можна вважати такі:

- 1) адресант бажає спонукати адресата до виконання / невиконання дії;
- 2) адресант правомірний висловити своє спонукання;
- 3) адресат здатний виконати дію, до якої його спонукають на його ж користь;
- 4) адресат виконає цю дію за таких умов:
 - 1) адресант припускає, що адресат має зробити вибір дії, адекватний ситуації;
 - 2) адресант припускає, що знає правильну дію;
 - 3) адресант вважає, що виконання оптимальної дії є корисним для адресата.

Таким чином, ілокутивна мета сугестивів полягає у спонуканні адресата здійснити дію, корисну для нього з позиції мовця.

Прямий спосіб вираження сугестивної інтенції характеризується вибором відповідної їй граматичної форми речення: експліцитно, тобто з перформативним дієсловом, або імпліцитно – без нього. Вивчаючи будь-який перформативний акт, виникає потреба диференціації ілокутивного акту в межах роду або його прагматичного варіанту в межах виду, тобто індивідуалізації мовленнєвої події шляхом вибору синоніму з ряду можливих для конкретизації мовленнєвої ситуації, наприклад можна *радити, попереджувати, застерігати* тощо. Семантичний

зміст поради словник тлумачить так: **Радити** – Давати кому-небудь пропозицію, вказівку, як діяти за яких-небудь обставин, допомагати добрим словом у скруті [ВТССУМ, с. 1195]. Порада в українській мові може бути представлений низкою синонімічних перформативних дієслів у функції модусних предикатів: *раджу, рекомендую, пропоную, попереджаю, настановляю*.

Повна форма перформативного висловлювання передається складнопідрядним з'ясувальним реченням *Я / Ми раджу/-имо, щоб ти / ви зробив/-ли...: Радимо вам, щоб ви подали документи першими*. Модусну частину формує предикат *раджу / радимо*, диктумну – з'ясувальне речення зі сполучниками *щоб(и), аби, якби*, яке власне і розкриває інформаційну суть поради.

В усному мовленні повна структура може модифікуватися. Так, у спілкуванні порада може набувати форму безсполучникового складного речення: *Але я вам раджу: не вірте тим розбійникам, розбийте їх складки, а особливо знижіть їм плату так, щоби, собака, один з другим не мав за що їй продихати* (І. Франко, "Борислав сміється"); *Інше раджу вчинити: повели челяді щедро накрити столи й кликати до трапези аварів, що з ними встиг зазнайомитися* (Д. Міщенко "Лихі літа Ойкумени").

Іноді мовленнєвий акт поради може передаватися за допомогою явища парцеляції, яке має властивість додавати висловлюванню відтінок невимушеного спілкування, неофіційності стосунків між мовцем і адресатом. У висловлюванні простежуються відношення мовця до змісту сказаного і до адресата, і це може передаватися, наприклад, двома реченнями, перше з яких – це риторичне питання з предикатом *(по)раджу*, друге (парцельована конструкція) – власне порада: *А що я пораджу? Іти до Стягила* (В. Малик "Тайний посол"); такі реченнєві конструкції можуть мати декілька різнотипних парцелятив: *Що я тут пораджу? Ти сама тут винна. Було не починати Грицеві* (О. Кобилянська "В неділю рано зілля копала").

Модус і диктум можуть об'єднуватися в межах простого речення, тоді підрядна частина номіналізується (найчастіше у формі інфінітива чи інфінітивних сполук) й перетворюється в складений присудок: *Раджу одягати найаристократичніше вбрання з орденами* (І. Пільгук, "Дуби шумлять"), *Раджу почати самоочищення із суду над татями, що обірвали життя жерцєві Жадану* (Д. Міщенко "Синьоока Тивер"). *Винен чи невинен, а я тобі раджу прийти до Радянської влади і заявити про себе, бо як спіймають – гірше буде* (Г. Тютюнник "Вір").

Як видно з останнього прикладу, акти-поради (повні чи модифіковані) можуть входити в інші реченнєві структури як їх складники: *Вона така гарна, що я раджу якнайскоріше вивезти її з Бахчисараю до Кафи* (О. Назарук "Роксоляна"), *Знаєте, що я вам посовітую: ви всіх їх повиганяйте та вдвох з писарем рішайте діла* (М. Куліш "Бурлака"), *Зроби так, як я тобі раджу: візьми сей перстень* (І. Франко "Захар Беркут"); *Тричі можна посивіти, доки ці переказяться, тож раджу: набирайтесь терпіння надовго* (О. Гончар "Бригантина").

Як відомо, характерною особливістю перформативного висловлювання є наявність перформативного дієслова у формі першої особи теперішнього часу дійсного способу. Однак така форма не має "жорстких" засобів поверхневої маніфестації [12, с. 52]. Члени синтаксичної структури здатні підлягати ускладненню (розширенню) [13, с. 116-130; 6, с. 200; 7, с. 1986] або, навпаки, редукуватися. Так, з'явилася група перформативних висловлювань, яка отримала назву в лінгвістиці нетипові або неповні, або неklasичні. До них належать структури з незаміщеною позицією суб'єкта волевиявлення за умови, якщо невербалізований компонент збігається із суб'єктом мовлення, а форма предиката морфологічно є особовою: розширення може реалізовуватися за рахунок уведення додаткових елементів. Так, висловлювання з дієсловами у формі доконаного виду *пораджу* вживаються в ситуаціях актуального теперішнього часу, хоч і мають форму майбутнього: *Та що я вам, кумонько, пораджу. А чи я їй не казала, а чи я їй не говорила* (У. Самчук "Волинь"); *Зась, от що я тобі пораджу* (Р. Андріяшик "Люди зі страху"). У таких структурах форма доконаного виду характеризується прагматичною маркованістю за ступенем ввічливості (пор.: [6, с. 35-36; 1, с. 215]). Видо-часове значення тут збігається з видо-часовим значенням предиката *раджу*.

Дійсний спосіб може зазнавати модифікації у формі умовного способу перформатива *раджу*: *Та ще радив би я села кидати й поспішати всім у містечка й міста* (М. Старицький "Останні орли"); *І ще радив би я вислухати, що скаже Муфті Кемаль Пашасаде* (О. Назарук "Роксоляна"); *І вам би порадив поїхати туди котроїсь неділі* (Р. Федорів "Срусалим на горах"); *Я могла б порадити децю й батькові, походила б коло нього...* (М. Старицький "Останні орли") тощо. Цілком погоджуємося з думкою тих учених, які вважають, що вживання форми недоконаного виду "радив/ла б(би)" рівнозначне одночасному виконанню дії [18, с. 3; 1, с. 211; 14, с. 11].

Перформативні висловлювання можуть модифікуватися й модальними дієсловами *хочу, можу* в дійсному способі: *Ми з найсвятішим папою хочемо порадити вам, ваша величність ...* (П. Загребельний "Євпраксія"); *хотілося б у умовному: Тут мені хотілося б дати раду тим, хто потрапляє під слідство, в жорна тюрми. Не поспішайте на волю, якщо вас заарештовано, не поспішайте давати свідчення* (В. Рубан "На протилежному боці від добра"). Такі конструкції імплікують спонукання як результат мимовільного бажання чи особливого стану душі, а не цілеспрямованості, яка присутня в семантичній структурі лексеми *хотіти*, тому воно не носить обов'язкового характеру. Форма умовного способу *мені хотілося б* ще більш пом'якшує спонукання (див. про це: [8, с. 25-31]).

Спонукання може полягати в констатації мовцем своєї можливості, тобто пропозиції вислухати раду. Наявність лексеми *"ось що"* створює ситуацію селективної каузації дії, оцінювану мовцем як найбільш доцільну: *Ось що хочу порадити: коли справді націлилися іти в ромейські землі, не робіть того* (Д. Міщенко "Синьоока Тивер"). Адекватність форми детермінується пресупозицією пріоритетності мовця і може розглядатися як дещо знижене за ступенем інтенсивності спонукання [19; 18].

Іноді суб'єкти функціонують у складі "ввічливих" перформативних висловлювань з індикаторами ввічливості *дозвольте, дозволю собі, наслідую*, тим самим перетинаються інтенційні типи перформативів у межах класу екзерситивів, тут з інтенцію прохання і поради: *Дозволь тобі порадити, мій княже, адже ж Гаральд поїде, то нехай Пролита кров човна його не тяжить* (І. Кочерга "Ярослав Мудрий"). Це так звані етикетні форми, що увиразнюють позицію мовця, але перформатив, наприклад *раджу*, при цьому втрачає свою канонічну перформативну форму. Ускладнюється типове перформативне висловлювання і за допомогою підрядного умовного речення: *Якби я міг порадити*.

Іноді в перформативних висловлюваннях вживаються дієслова із заперечною часткою *не*: *Не раджу більше нікому про це розповідати* (Ю. Мушкетик "Гетьманський скарб"); *А їхати тобі я все ж не раджу* (М. Олійник "Леся"). Як зазначають дослідники, значна частина перформативних дієслів втрачає свою перформативну функцію,

деякі в поєднанні із часткою *не* стають близькими за змістом іншим експліцитним перформативам [1, с. 215; 10, с. 125]. Поєднання *не* з перформативом *раджу* лексикалізується, спонукаючи до розгляду синонімічних перформативів – *відраджую* / *відмовляю* / *відговорюю* / *заперечую*: *О, я відраджую її. Нащо їй віддаватися? Я буду сам її удержувати* (О. Кобилянська "Через кладку"). Зауважимо, що вживання *не* з дієсловом *відраджую* не завжди дорівнює *раджу* й набуває іншого лексичного й прагматичного значення: *Та я, синку, й не відраджую, а тільки вважаю, щоби-сь усе по правді жив і до недоброго ніколи руки не подав* (І. Франко "Борислав сміється").

Якщо порівнювати структури "не раджу робити" і "раджу не робити", у випадку "не раджу робити" мовець вважає, що бенефактивним для співрозмовника буде "не робити дію", яка на його думку є недоцільною, некорисною для адресата: *А їхати тобі все ж не раджу* (М. Олійник "Леся"); *Ну, ну, студент, ти обережно...* *Про органи не раджу* (П. Загребельний "Юлія"). Цілоком можна погодитися з твердженням Р.М. Богданової, що перформатив із негациєю, скоріше, зближений із висловленням думки, оцінки каузованої дії. Непрямим підтвердженням цього є, зокрема, відсутність відповідної реакції адресата на висловлювання [5, с. 133]. Зважаючи на думку, що акт поради в цілому не може бути категоричним і авторитарним, не слід забувати й про виняткові ситуації. Категоричності висловлюванням із негациєю може додавати наявність іншого екзерситивного акту у висловлюванні, що обумовлюється ситуацією та статусами співрозмовників: *І вам не тільки не раджу, а й забороняю згадувати прізвище цього мерзотника й фаризеуша* (С. Тельнюк "Грає синє море").

Семантична структура "раджу не робити" передбачає наявність альтернативного вибору дії. Одну з цих дій (та, яку мав намір зробити адресат) мовець оцінює як найменш доцільну, бенефактивну для адресата. Зміст і призначення мовленнєвого акту полягає в тому, щоб каузувати іншу дію, не ту, що була передбачена адресатом спочатку: *Раджу вам не вірити в талісмани. Ви ж людина начитана...* (І. Шаповал "Слідами запорожців"); *Раджу тобі, не клей дурня і не забивай людям баки* (М. Сиротюк "Забіліли сніги"). Функціональним синонімом до структури "раджу не робити" може виступати *інше раджу вчинити*.

Синонімами до канонічних перформативів можуть бути й вирази, де дієслово *раджу* девербалізується на зразок *висловлю пораду, дам пораду, прости за пораду, добра порада, моя (тобі) порада, дружба порада* тощо, що урізноманітнюють сам факт вираження поради: *Прости, вельможний пане, за пораду, – сказав співрозмовник Левандовського, – ти наражаєш себе на небезпеку* (М. Старицький "Останні орли"), *Я даю тобі добру пораду. Ти врятуєш себе, сім'ю свою, Київ і всіх киян* (В. Малик "Горить свіча"); *Даю тобі безкоштовну, проте найдорожчу пораду: не пхайся в чужі справи* (Ю. Логвин "Таємниця одного діаманта").

Посилення сугестивної ілюкції реалізується за рахунок уведення інтенсифікаторів *щиро, настійно, добре, не на зле* та ін.: *Щиро раджу подивитися цю постанову; Настійно раджу відвідати лікаря; Не на зле тобі раджу* (І. Нечуй-Левицький); конкретизаторів *по-товариськи, як батько, як мати* та ін.: *Пораджу тобі по-товариськи: твої думки про дядька і різні вузли – це думки на драбині* (М. Стельмах "Правда і кривда"); *Сиди в селі, раджу тобі як рідний батько* (Р. Андришук "Люди зі страху"); звертань *Я вам раджу, вашмосці комісари, виїздить скоріш звідсіля...* (А. Чайковський "Сагайдачний"); *От тому я й раджу, панове, передусім податися назад до корчми й довідатися, чи там ще Гершко?* (М. Старицький "Останні орли"). Збільшує прагматичну силу також вставне модальне слово *знаєш*, яке наче апелює до ментальної сфери адресата: *Знаєш, що я тобі пораджу? Ти пошукай собі яку гарну дівчину теж, влюбися, та й спокій буде* (А. Чайковський "Сагайдачний").

Отже, ми розглянули перформативні сугестивні висловлювання на прикладі предикату *раджу*, визначили умови успішності мовленнєвого акту поради й описали його структурно-семантичні різновиди, повні й неповні, немодифіковані й модифіковані. Зазначено вплив мовних засобів (лексичних і граматичних) на контекстуальні особливості висловлювань із порадою. У майбутньому заслуговує на увагу дослідження перформативних конструкцій мовленнєвих синонімів поради – рекомендації, пропозиції, попередження тощо.

Джерела і література

1. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре / Ю. Д. Апресян // Изв. АН СССР. – Сер. лит. и яз. – 1986. – № 3. – С. 208-223.
2. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: Английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1992. – 168 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; под ред. Ю. С. Степанова – М.: Прогресс, 1974. – 446 с.
4. Бирюлин Л. А. Теоретические аспекты семантико-прагматического описания императивных высказываний в русском языке: дисс. на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Л. А. Бирюлин. – СПб., 1992. – 297 с.
5. Богданова Р. М. Побудительная речь. Проблемы типологии и интерпретации (на материале современного французского языка): дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.05.02 "Романские языки" / Р. М. Богданова. – М., 1999. – 227 с.
6. Бондарко А. В. К анализу категориальных ситуаций в сфере модальности: императивные ситуации / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л., 1990.
7. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: В 2-х ч. / В. Г. Гак. – 2 изд. – М.: Высшая школа, 1986.
8. Илюхина Н. А. Лексико-семантическая группа глаголов желания и намерения / Н. А. Илюхина // Лексическая семантика и словообразование в русском языке: в синхронии и диахронии: Межвуз. сборник науч. трудов. – Т. 237. – Куйбышев: Куйбышевский гос. пед. институт имени В. В. Куйбышева, 1980. – С. 25-31.
9. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
10. Корди Е. Е. Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке / Е. Е. Корди. – Л.: Наука, 1988. – 164 с.
11. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола: Опыт синтеза / Э. Кошмидер // Вопросы глагольного вида. – М.: Изд-во иностр. лит. 1962. – С. 105-167.
12. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 22-130.
13. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – Киев: Вища школа, 1971. – 190 с.
14. Соколова Е. П. Частные значения несовершенного вида в высказываниях с формами сослагательного наклонения в современном русском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Е. П. Соколова. – СПб., 1992. – 18 с.
15. Тарасов Е. Ф. Социолингвистические проблемы теории речевой коммуникации / Е. Ф. Тарасов // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – С. 225-274.
16. Храковский В. С. Семантика и типология императива. Русский императив / В. С. Храковский, А.П. Володин. – Л.: Наука, 1986. – С. 169.
17. Austin J. How to do things with words / J. Austin. – Oxford, 1962.
18. Comrie B. Tense / B. Comrie. – Cambridge: Univ. Pres, 1986.

19. Perret D. Les verbes "pouvoir" et "vouloir" dans les énoncés de proposition / D. Perret // *Langue française*. – № 21. – 1974. – P. 106-121.
20. Searle J. Expression and meaning : Studies in the theory of speech acts / J. Searle. – Cambridge, 1969.

Словники

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпін': ВТФ "Перун", 2009. – 1195 с. : іл.

УДК 81'243

Дель Гаудио Сальваторе

ЛАТИНСКО-ДРЕВНЕВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ КОНТАКТЫ: ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЛАТИНИЗМЫ

В статье рассматриваются лексические латинизмы и способы их проникновения в древнерусский язык на ранних этапах его развития.

Ключевые слова: древневосточнославянский (древнерусский) язык; латинский язык; языковые контакты.

У статті розглядаються лексичні латинізми і шляхи їх проникнення у давньоруську мову на ранніх етапах її розвитку.

Ключові слова: давньоруська мова; латинська мова; мовні контакти.

Aim of the article is to examine early Latin loan-words and the way they penetrated into Old East Slavic (Old Russian).

Key words: Old East Slavic; Latin; language contacts.

Культурно-языковые контакты с латинизированной Европой Средневековья начались еще во время формирования Киевской Руси (IX-XI вв.). В русистике, в меньшей степени, украинистике, как правило, не придавалось особого значения латинскому языку в формировании древней восточнославянской культуры. Например, Кипарский [17] в своей известной генетической классификации русской лексики не упомянул латинский язык среди языков-доноров русского языка. Несколько лет спустя, Гарманн [15] в статье о языковых контактах, что была опубликована в «Справочнике для русистов», также упустил этот аспект в изложении материала о латинско-русских языковых контактах.

Как правильно отмечает Кайперт [16, с.106], условное разделение славянского культурного мира между двумя сферами влияния: византийско-греческой и латинской (см. Р. Пиккио «*Slavia romana*» и «*Slavia ortodossa*» [18]), влияет на позицию ученых до сих пор. Слависты относят восточнославянский мир, в основном, к византийско-греческой сфере влияния. Такой подход – бесспорный но, с другой стороны, он совсем не учитывает вклад латинской культуры и языка в формирование древнерусского (древневосточнославянского) мира.

Мнение о том, что первое культурное сближение восточных славян с латинским культурным миром началось после XIV в. – достаточно распространено среди славистов, о чем свидетельствуют авторитетные энциклопедии.

В «Энциклопедии белорусского языка» читаем: «У *Старажытнай Русі лацінская мова папярэдня не мела, але словы лацінскага паходжання ішлі ў старажытнарускую мову праз грэчаскае пасрэдніцтва*». Далее: (...) «*Распаўсюджанне лацінскай мовы на ўсходнеславянскіх землях пачалося крыху пазней, з канца 14 ст.*» [1, с. 291].

В «Энциклопедии украинского языка» (Українська Мова. Енциклопедія), [12, с. 305], С. В. Семчинский в статье о латинизмах кратко упоминает, что «*Латинізми в українській мові розширюються за часом своєї появи*».

Подобное объяснение можно найти в англоязычной Энциклопедии Украины, где в статье о латинском языке О. Горбач пишет: «*After the Christianization of Rus', Latinisms entered Old Ukrainian through Church Slavonic and Greek*» («Вследствие христианизации Руси, латинизмы вошли в древнеукраинский через старославянский и греческий языки») [14].

Несомненно, нехватка источников осложняет описание культурно-языковых контактов с латинизированной Западной Европой раннего Средневековья. Отметим, что в последние десятилетия наблюдается повышенный интерес ученых к роли латинского языка в истории развития славянских народов [20]. Тем не менее, на настоящем этапе, реальная степень влияния латинского языка на древнерусский язык, не достаточно исследована.

Исходя из ряда публикаций о протославянских – итальянских языковых контактах (см. В. В. Мартинова [5], О. Н. Трубачева [11] и др.), согласно которым, первоначальные контакты имели место уже в III и II тысячелетиях д.н.э., факты, свидетельствующие о проникновении латинских слов в более поздние периоды – ограничены.

Отдельного внимания заслуживают недавние этнолингвистические и топонимические исследования К. Тищенко [10] о ранних контактах между поздней Римской империей (II-III вв. н.э.) и народами, живущими на территории современной Украины. Несмотря на открывшиеся новые исследовательские перспективы, предложенные автором, определенные аспекты культурных контактов Руси с европейскими странами и особенно вопрос о влиянии латинского языка на древнерусский литературный язык, особенно в период X-XII вв., не были исследованы.

Описание общеизвестных исторических и культурных событий, предлагаемых далее, являются необходимыми для формального соотношения экстралингвистических фактов и дальнейших исследований в этом направлении.

Известно, что культурно-языковые контакты с латынью начались еще до официальной христианизации, когда в 961 г. немецкий епископ Адальберт отправился в Киев с миссионерскими намерениями. В связи с этим, трудно представить религиозную миссию без использования на Руси латинских книг [16, с. 107]. Из свидетельств католической церкви, в Киеве, во время формирования Восточнославянского княжества (IX в.), уже были храмы католического обряда [также 13, с. 67].

Безусловно, можно добавить, что латинский язык непосредственно был распространён между западными славянами задолго до формирования первых славянских государств средневековья, например, таких как княжества Само, Великой Моравии и т. д.

Торговые связи с народами северной Европы, особенно с немецкими купцами, привели к написанию целого ряда договорных грамот. Латинский язык был достаточно известен в некоторых городах северо-западной Руси, таких как Новгород, Псков, Смоленск и т. д.

Помимо торговых отношений, знакомству с латинским языком могли содействовать династические связи русских князей с князьями западных стран: Англии, Дании, Франции и даже Скандинавии. Например, подпись Анны Ярославны, (дочери князя Ярослава Мудрого, вышедшей замуж за короля Франции Генриха I) написана на латинском языке кириллицей: *Ана Рѣина* (см. лат. *Anna regina*), относится к 1063 г. [4, с. 20].

Можно допустить, что контакты с латинским языком на устном уровне имели место одновременно в разных регионах Киевской Руси.

Другим способом для проникновения латинских слов были переводы старославянских памятников моравского происхождения, осуществленных на территории Руси, как доказано в исследованиях А. И. Соболевского [7]. Кроме лексических латинизмов, мы также доказали, как такие переводы повлияли на стилистико-синтаксическую структуру церковнославянского языка русского извода [3].

Общеизвестно, что греческий и старославянский языки были среди первых посредников заимствования латинских терминов. Как в переводе старого Завета «Септуагинта»¹ можно найти языковые следы древнееврейского языка («семитизмы»), очевидно, вследствие преобладающей еврейской культуры такого периода, особенно в тех случаях, когда речь идет об иудейской религии, точно также в греческом переводе нового Завета, латинские слова или выражения – нередки. Тем более, известные факты, описанные в Евангелии, имели место во времена Римской империи, когда преобладало латинское культурное влияние. Обилие латинской лексики также зависит от степени литературности языка; например, у Луки латинизмы часто заменяются греческими словами: *сотник* вместо *кентурион* (лат. *centurio*), *сосуд* вместо *модий* (лат. *modius*) и т. д. [6].

Некоторые латинские лексемы существовали в употреблении населения Балканского полуострова (и возможно среди некоторых племен восточных славян) уже в первых веках вулгарной эры и оттуда пришли в устные наречия южных славян, которые проникли в Византийскую империю около V-VI вв. н.э., например: *оцет* < лат. *acetum*; *вино* < лат. *vinum*; *клак* < лат. *calcem*; *цар(ь)* < лат. *cēsar* < *caesar* и т. д. [19, с. 193].

Следовательно, можно допустить, что не все латинизмы были результатом перевода с греческого языка на старославянский. На самом деле, определенные лексемы, которые уже были в устном употреблении славян, могли бы проникнуть в старославянские и древнерусские памятники без посредничества греческого языка. Например, названия месяцев года во всех старославянских и древнерусских памятниках происходят из латинского языка: *январь* < лат. *ianuarius*; *февраль* < лат. *februarius (mensis)*; *июль* < лат. *Julius* и т. д.

В древневосточнославянских документах X – XI вв., например, договоры русских князей Олега, Игоря и Святослава с греками [тексты договоров приводятся в «Повести временных лет» под годами 907, 911, 912, 945 и 971], можно обнаружить определенное количество латинизмов; кроме вышеупомянутых названий месяцев, существуют имена собственные: *Роман*, *Константин* и др.

В известном письменном памятнике древневосточнославянской литературы, Остромирово Евангелие, который относится к 1056-1057 гг. (издан А. И. Востоковым в 1843 г.), встречаются слова латинского происхождения. Параллельный греческий текст издания А. И. Востокова дает возможность сопоставить старославянский и греческий тексты в тех местах, где находятся латинские слова [2, с. 8-9].

По данным словаря-справочника [2], кроме вышеперечисленных слов, в раннем периоде Киевской Руси (X – XI вв.) зафиксированы следующие латинские слова: *Альтар* (1056-1057); *Царь* (907); *Кесарь* (1056); *крамола* (1091); *преторий* (1056-1057); *календы* (1073); *луна*; *латынь / латинский* (1106); *вино* (907).

Для бытовой лексики древнерусского языка характерны такие латинизмы, как лексема *кошуля* из лат. *casula*, означающее «плащ с капюшоном». Латинское слово *casula* является уменьшительной формой разговорного *casa* (< *cat-j-a) и находится в «Синайском Патерике» (XI ст.). [8, 2, с. 297]. В памятках раннего киевского периода зафиксированы следующие бытовые лексемы: **дэльвь*, **девь*, **дэльва* (<**дьлн*) < лат. *dolium* – «бочка» [9, 1, 651], **коробъ* < лат. *corbus* [9, 1, с. 1288], **лагвица* < лат. *lagellum* «чаши, посуд» [9, 2, с. 2] и др.

Итак, основываясь на материале, изложенном в данной статье, можно сделать вывод о том, что культурно-языковые связи с латинизированной Европой в период формирования Киевской Руси (IX-X вв.), были более тесными, чем традиционно предполагают ученые. Можно согласиться с тем, что лексемы латинского происхождения проникли в древнерусский преимущественно через посредничество греческого и старославянского языков. Однако, некоторые слова могли существовать в устной речи славян еще до формирования ранних славянских государств, и потому были знакомы восточнославянским племенам, имеющим торговые связи с другими странами. Точное количество латинизмов в древнерусском языке на данном этапе исследований неизвестно; тем не менее, можно утверждать, что влияние латинского языка на древнерусский язык было более значительным, что не отмечалось исследователями ранее.

Источники и литература

1. Беларуская мова. Энцыклапедыя / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1994.
2. Воронков А.И., Поняева Л.П., Попова Л.М. Латинское наследие в русском языке: Словарь-справочник. – М.: Флинта / Наука, 2002. – 429 с.
3. Дель Гаудио С. Ранние латинско-славянские письменные контакты: синтаксические латинизмы в старославянских текстах / С. Дель Гаудио // Актуальные проблемы филологии: античная культура и славянский мир: сб. науч. ст. / Белорусский государственный университет; отв. ред. Г. И. Шевченко. – Минск: РИВШ, 2011. – С. 31-39.
4. Коробчинская Л.А. Древнерусский язык / Л. А. Коробчинская. – Львов: издательство Львовского Университета, 1958. – 103 с.

¹Отметим, что в III веке до н.э. (около 285 г.) был осуществлен греческий перевод Библии (старый Завет) в Александрии семьдесятю иудейскими учеными-богословами. Этот перевод называется Септуагинта (лат. *septuaginta* означает семьдесят) и не был сделан в миссионерских целях, а для внутреннего пользования обширной еврейской общины Александрии, так как их разговорным языком был греческий.

5. Мартынов В.В. Становление праславянского языка по данным славяно-иноязычных контактов / В. В. Мартынов. – Минск: Наука и техника, 1982.
6. Мещерский Н.А. Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX-XV веков / Н. А. Мещерский. – Л.: ЛГУ, 1978. – 130 с.
7. Соболевский А. И. Церковно-славянские тексты моравского происхождения / А. И. Соболевский // Русский филологический вестник (под ред. А. И. Смирнова), Варшава, 1900, том XLII, с. 150-179.
8. Словарь української мови. За ред. Грінченка Б. – К.: 1907, т. 1; 1908, т. 2; 1909, т. 3, т. 4.
9. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – СПб.: 1893, т. 1; 1909, т. 2; 1912, т. 3.
10. Тищенко К. Італія і Україна тисячолітні етномовні контакти / К. Тищенко. – К.: Аквілон-Плюс, 2009. – 191 с.
11. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистическое исследование. Изд. 2-е / О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 2003. 489 с.
12. Українська Мова. Енциклопедія. – К.: 2007.
13. Успенский Б.А. История русского литературного языка (XI-XVII вв.) / Б. А. Успенский. – М.: Аспект пресс, 2002. – 560 с.
14. Encyclopedia of Ukraine. Toronto: Toronto University Press, 1984-2001.
15. Haarmann H. Zu den historischen und rezenten Sprachkontakten des Russischen. In: Handbuch des Russisten. Sprachwissenschaft und angrenzende Disziplinen. Helmut Jachnov Hrsg. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1984. – S. 482-515.
16. Keipert H. Das Lateinische in der Geschichte der russischen Sprache. In: Eurolatein. H. H. Munske/A. Kirkness (Hgg.). – Tübingen: Niemeyer Verlag, 1996. – S. 106-125.
17. Kiparsky V. Russische historische Grammatik. Bd.: 3: Entwicklung des Wortschatzes. – Heidelberg: Winter, 1975. – 375 S.
18. Picchio R. *Letteratura della Slavia Ortodossa* (IX-XVIII sec.). – Bari: Dedalo, 1991. – 546 p.
19. Tagliavini C. Le origini delle lingue neolatine. – Bologna: Pàtron editore, 1982. – 681 p.
20. Žaža St. Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků. – Brno: Masarykova univerzita, 2010. – 83 s.

УДК 81'1=811.161.1'37+81'373.612.2+81'271.16

Денисенко Е. Н.

МИФОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ «МАСКУЛИННОЙ» МЕТАФОРЫ КАК ИСТОЧНИК КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Статья посвящена проблеме изучения метафоры как универсального способа мышления, позволяющей понимать национально-специфическое видение мира. Сложность восприятия «маскулинных» метафор во многом объясняется культурной маркированностью. Вторичные наименования, которые имеют мифологическое содержание, являются неотъемлемой частью русского самосознания и соотносятся со стереотипом мужественности в русском этноязыковом континууме.

Ключевые слова: метафора, маскулинность, мифология, культурная маркированность.

Стаття присвячена проблемі вивчення метафори як універсального способу мислення, що дозволяє розуміти національно-специфічне бачення світу. Складність сприйняття «маскулінних» метафор багато в чому пояснюється їх культурної маркованістю. Вторинні найменування, які мають міфологічний зміст, є невід'ємною частиною російської самосвідомості і співвідносяться зі стереотипом мужності в російському етномовному континуумі.

Ключові слова: метафора, маскулінність, міфологія, культурна маркованість.

The article is devoted to the study of metaphor as a universal way of thinking, which allows to understand the national-specific vision of the world. The complexity of the perception of "masculine" metaphor is largely due to cultural labeling. Secondary items that have a mythological content, are an integral part of Russian identity and correspond with the stereotype of masculinity in the Russian ethno-linguistic continuum.

Key words: metaphor, masculinity, mythology, cultural markedness.

Осознание русского языка как феномена культуры и культурно-исторической среды, описание специфики русской языковой картины мира являются одними из определяющих составляющих современного этапа развития отечественной лингвистики.

Развитие антропоцентрической парадигмы в лингвистике вызвали интерес к гендерному аспекту в характеристике личности. Гендерное направление в языкознании все более привлекает внимание ученых. Работы И. Е. Герасименко, Е. В. Горошко, Е. А. Земской, А. В. Кириловой, М. В. Китайгородской, Г. Е. Крейдлина, Н. Н. Розановой, И. А. Стернина, И. И. Халеевой, и др. заложили основу отечественных гендерных лингвистических исследований, сутью которых стало представление о гендере как социальном, социокультурном поле, содержание которого может быть раскрыто путем анализа языковых явлений. Необходимо отметить, что при всем многообразии работ по гендерной проблематике в языке, подавляющее большинство исследований посвящено изучению феминности. Лингвистический анализ способов и форм представления мужчины, как правило, затрагивается лишь косвенно, в связи с необходимостью показать те или иные явления языковой асимметрии, выявить «недостаточность» в способах языковой объективации женщины. При этом, зачастую, признаки мужественности рассматриваются не в составе цельной упорядоченной структуры, а лишь как отдельные компоненты, составляющие оппозицию тем или иным признакам женственности. Но, если в центре научного исследования – система «человек», то «мужчина» как одна из ипостасей человеческого бытия являет собой важную составляющую этой системы.

Одним из путей лингвистического исследования наименований мужчины в русском языке является изучение фактов фиксации в языке ряда стереотипизированных образов как способов представления культуры через национальные стереотипы, символы и обоснование этнокультурной специфики номинаций посредством выявления истоков их формирования.

Гендерная метафора возникает и воспринимается на уровне осмысления и подсознания, и ее анализ дает возможность как рассмотреть сам процесс метафоризации, так и понять суть восприятия мужчины в отдельном этноязыковом континууме. Вторичные наименования, характеризуюсь языковой закрепленностью и ассоциативностью характера человеческого мышления, играют важную роль в формировании языкового образа мужчины. «Маскулинная» метафора является в определенной степени отражением сложившихся стереотипов мужской роли в обществе. Гендерные стереотипы – это культурно и социально обусловленные и прочно

закреплённые в общественном сознании мнения о качествах, атрибутах и нормах поведения представителей обоих полов [2]. Проблема гендерных стереотипов связана с проблемой стереотипности сознания. Стереотипы сознания всегда культурно маркированы и детерминированы. Они определяются как «мифообразующие структурные элементы бессознательного» [5, с. 120], состоящие из универсальных образов – компонентов культурного пространства. Стереотипы мужественности представляют собой набор фиксированных в культуре представлений, ожиданий, обусловленных принадлежностью к мужскому полу и находящихся своё выражение в различных формулах языка, в том числе и в метафоре. Метафора, представляя собой универсальный способ мышления, позволяет понять национально-специфическое видение мира. «Языковая картина мира – факт национально-культурного наследия. Язык и есть одна из форм фиксации этого наследия, в том числе примет, поверий и т. д. Так, если в русском языке слово *зусь* вызывает представление о важности или жуликоватости, то в английском эта реалья ассоциируется с богатством, глупостью и т. д.» [10, с. 202].

Многие антропометафоры, связанные с мифологией, соотносимы с представлением об устройстве мира, который описывается с помощью противопоставленных друг другу пар признаков. Факты мифологии и фольклора дают представление об истоках русского национального характера и менталитета, о развитии культуры. Персонажи мифов – *леший*, *черт*, *медведь*, *песиголовец*, *людоед*, *упырь* и др. – отличаются характерами, поведением, функциями, судьбами. Каждый из них способен дать информацию о том, что называют «славянской душой».

Культурной коннотацией обладает наименование мифологического лесного духа *леший*, денотативное значение которого не ограничивается констатацией внешнего сходства с мифическим существом, а расширяется за счет сравнения с предполагаемыми физическими свойствами духа. Восточнославянские мифы повествуют о лешем как об обычном зеленоглазом мужичке с длинными серо-зелеными волосами, обличьем похожем на человека, но без ресниц и бровей, и с головы до пят обросшем шерстью. Одной из функций наименования мужчины *лешим* является характерологическая – по сходству с неухоженным волосатым существом. Но в номинации заключено отражение биологической сущности: название *лешим* связано и с собственно мужским началом, которое несет в себе мифологический персонаж. *Леший* – существо любвеобильное, плодovitое, часто семейное. Он может обитать в камышах или лесных чащах и развлекаться заморочиванием людей, любовными утехами со встречающимися ему женщинами; он может жить с лешачихой/лешавицей – женой (женами), которую выбрал из заблудившихся девушек. Широко известна легенда о союзе *лешего* с кикиморой, в результате которого на свет появились *лесавки* либо *игоши*. По поверьям, *леший* любит веселиться, что проявляется в его хохоте, хихиканье, качаться на древесных ветвях, выпить и поесть, любит сладкое, драчлив и склочен. Несмотря на то, что людям *леший* обычно показывается в виде дряхлого старика, в народном восприятии он соотносится с образом зрелого сильного мужчины, а его внешний вид и меняющийся рост – это лишь оборотничество. В славянской мифологии *леший*, часто *медведь-леший*, человек-оборотень с символического мужского начала и плодородия. К. Г. Юнг относит *лешего* к архетипу мужчины, отца, мудрого старца, связующего звена с бессознательным посредством символов леса [14]. В. Пропп в «Исторических корнях волшебной сказки» идентифицирует *лешего* с учителем, обладающим великим знанием, дающим силу [8]. Т.о., исконное значение *лешего* двойственно: злобное, враждебное людям существо и сильный, веселый насмешник, любитель удовольствий. Данная бинарность нашла отражение во вторичной номинации.

В близком к *лешему* значении в русском языке функционирует вторичное наименование *черт*. У восточных славян *черт* является родовым понятием, часто включающим всю нечистую силу. Сверхъестественное антропоморфное существо, олицетворяющее собою злой дух, злое начало мира; дьявол, сатана (обычно в образе человека, но с рогами, хвостом и копытами) в славянском фольклоре и мифологии не лишен мужского очарования. Он носитель маскулинности: черен (покрыт черной шерстью), активен, агрессивен, владеет большим богатством, вмешивается во все, обладает тайным знанием и т. д. *Черт* явно тяготеет к женскому полу, «вводит в грех», соблазняет женщин, искушает их, толкая к пороку, похищает себе в жены взрослых девиц и др. [6]. *Черт* – лун, шутник, насмешник. Его потомство от брака с ведьмой – анчутки – многочисленно. От союза с женщиной рождаются упыри. Его мифологическая сущность – сознательно вредить и нести гибель человеку – в определенной степени находит отражение в метафоре *черт*, однако функционирует в языке, как свидетельствуют словарные статьи, с насмешливой, шутиливой коннотацией.

Вторичные наименования мужчины, мотивированные зоонимами, составляют в русском языке один из самых больших классов среди антрополоксем с негативной коннотацией и часто имеют архетипическую семантику. Так, мифологические корни имеют метафорические наименования *песиголовец*, *людоед*, *упырь* в значении «изверг, мучитель». Персонажи славянской мифологии *песиголовец*, *людоед*, *упырь* объединены антропоморфностью, злобной сутью, оборотничеством, способностью поедать или сосать кровь живых людей. Неприятелей-кочевников, возможно, надевающих во время сражений для устрашения волчьей и собачьей шкуры с головами поверх шлемов, на Руси называли *песиголовцы*. *Людоедами* слыл дикий народ чудь, населявший север Восточной Европы до русской колонизации. *Упырь* в восточнославянских сказаниях – один из наиболее страшных и жестоких мифологических существ [9]. Т.о., наименования домашнего тирана *песиголовец*, *людоед*, *упырь* имеют не только архетипичную негативную коннотацию, но и являются мифологически значимым метазнаком для характеристики зла.

В функционировании метафор *барбос*, *кобель*, *пес*, *псенок*, *пси́на* доминирует пейоративная оценка, сочетающаяся с ироничной или шутиливой окраской. В славянской мифологии семантика *собаки* дуалистична. О. Н. Трубачев отмечает, что *собака* оказывается почти повсюду первым древнейшим домашним животным [12]. Но, как пишет ученый, она «сблизилась с человеком как паразит, поедавший отбросы около человеческих стоянок... Но у индоевропейцев сохранились также вплоть до появления письменных памятников, а в ряде случаев до наших дней, ясные следы религиозной роли *собаки* как животного, окружаемого высокими почестями, неприкосновенного, наделенного божественной силой». В сказках *собака* – носитель мужского начала: оно производит, создает, таранит, прикладывая силу, завоевывает. В мифологии это животное олицетворяет верность, бдительность, знатность. Она охраняет границы между тем миром и этим, является стражем этого перехода, стражем мира подземного, прислужницей мертвых, психопомп. *Собака* часто является культурным героем или мифическим предком. Она умеет вызывать огонь и управлять им, изобретает огонь трением или, как в некоторых культурах, подглядывает, как мужчины делают огонь, и передает этот секрет женщинам. В связи с огнем собака принимает сексуальный символизм, поскольку сексуальная сила и огонь связаны. Она обладает интуицией, благодаря настойчивости,

упорству и уму способна понять сокровенную природу женщины [4]. Так, вторичной номинацией *кобель* называют мужчину с целью определить его как полноценного носителя биологического пола. По К. Г. Юнгу, *собака* может нести значение животности, низости [15]. Названием *собака* обзывали иноверцев как нечистых в физиологическом и духовном смысле. Наименования мужчины *пес*, *псина*, *псенок* как отражение максимально отрицательной констатации негодования и презрения по отношению к поведению, поступкам мужчины, мальчика, основываются, по-видимому, на общеславянскую мифологическую формулу «песье отродье, сукин сын», осложненную другими мифологическими, религиозными и фольклорными ассоциациями. На глубинном уровне метафоризация, возможно, связана с мифом о сакральном браке Неба и Земли, который на поверхностном уровне дал образ *пса*, нечистого животного, одного из инкарнаций дьявола как травестийную замену своего противника Громовержца [13]. При метафорическом переносе осложнение коннотативного образа приводит к частичной или полной трансформации его понятийного значения: *пес* – «злость».

Конь в славянской традиции – одно из наиболее мифологизированных священных животных, атрибут высших языческих богов. Он воплощает мужскую силу, является символом мощной власти. Именно это архетипическое свойство животного легло в основу метафорических наименований мужчины. Но если в мифологических сюжетах *конь* обычно носитель позитивных мифологических свойств, то метафорические антрополоксемы имеют в большинстве случаев негативную коннотацию. Мужчина соотносится с *конем* через систему бинарных оппозиций «до : после», «старый : молодой», «жизнь : смерть», «день : ночь». Наименования *жеребец* : *жеребец* воплощают «отсутствие : наличие мужской силы» и вступают в двойные противопоставления. *Мерин* как старое (сивый мерин) или молодое, но умершее мужское уже не является собственно мужчиной, в то же время *жеребец* как удалое, сильное мужское половое начало также еще не совсем мужчина, его основная характеристика – неопытность, неумелость. *Жеребец* – представитель мужского сословия с биологической точки зрения, он – производитель. *Конь* – мужское, агрессивное, сильное в динамике начало, аналог плодovitости, но уже наделенное знанием. *Скакун* как наименование мифологического животного ассоциируется со временем и олицетворяет жизнь. В нем воплощена мужская творческая энергия. Собственно биологический параметр в наименовании отсутствует. В метафоре *скакун* также не фиксируется половое начало. Метафоры, в основе которых лежат образ *коня*, являются одним из экспрессивных средств, употребляемых для негативного наименования мужчины. Национально-культурное видение образа этого животного влияет на коннотативное значение вторичного наименования.

В мифах о рождении первого света, более древних, чем евангельских, часто фигурируют не только Мать и Дитя, но и Корова/Лосиха и *Теленок*. Находясь в созвездии Большой Медведицы, они являются проводниками в Ирий-Рай. Обладающий безгрешной душой, не владеющий знанием *теленок* выступает в роли новорожденного Божича (сына бога), по мнению А. А. Потебни, языческого бога [7, с. 32]. Н. И. Толстой отмечает, что в славянской мифологии *теленки* – это телец, символ искупибельной крестной жертвы, видимо, также из-за чистоты новорожденного [11]. *Теленок* – символ беспричинной радости (ср. *телячий восторг*). Принято считать, что *теленки* являются универсальным носителем признака «ласковый». Наименования *теленки*, *телок* («безответный человек; молодой, неопытный юноша») соотносится с разными ипостасями мифологического персонажа. Однако в современном употреблении лексические единицы функционируют в снижено-отрицательном аспекте. Вероятно, кроме традиционного снисходительного отношения славян к младшему по возрасту, в национально-специфическом видении мира присутствует отрицание неконтролируемого поведения и невежества.

Несомненную связь с архетипом отражает вторичная номинация *медведь*. В русском языке метафора функционирует в качестве наименования с положительной оценкой («сильный, большой мужчина») и в значении «грузный и неуклюжий человек, внешним видом и действиями напоминающий медведя, увальня». Значение метафоры *медведь* определяется, прежде всего, его подобием человеку. Мифопоэтическое сознание указывает на их общее происхождение или происхождение друг от друга. *Медведь* – предок человека, его старший родственник. Родство отражают табуистические наименования животного в русском языке – *отец*, *дед*, *дедушка*, *старик*, *дядя*, *отчим*, *хозяин*, *владыка*, *князь*, *царь* и т. п. Происхождение *медведя* в мифах связывается с трансформацией человека богом за различные прегрешения (напр., за убийство родителей, грубость, властолюбие, нечестность, злость и недоброжелательность, честолюбие, за непочтительное отношение к хлебу и т. д.). В качестве доказательств человеческого происхождения *медведя* мифы указывают, что без шкуры он выглядит как человек: у него человеческие ступни и пальцы, он умывается, любит своих детей, радуется и горюет, понимает человеческую речь, иногда сам говорит, постился весь рождественский пост – сосет лапу, равнодушен к меду и водке, он ворчит и наделен разумом [1]. *Медведь* в славянской мифологии является носителем светлого, мужского начала, он символ плодородия и плодovitости. От сожительства человека с *медведем* рождаются на свет люди, обладающие богатырской силой. Мужское начало отражено в брачной символике животного, в символике плодородия и плодovitости, счастливого брака, достатка и довольства. Медвежьими шкурами устилали ложе новобрачных, рядились в *медведей* на свадебных торжествах, во время празднования масленицы, на святочные гуляния. *Медведь* в мифах обладает большой силой, он умное и хитрое животное, всегда может постоять за себя. Целый ряд свидетельств делает несомненными архаичность мифопоэтических представлений о *медведе* и исключительную устойчивость взгляда человека на природу этого животного и его сакральное значение.

Однако из числа ассоциируемых с *медведем* признаков языком для наименования мужчины были отобраны величина, грубая сила, косолапость и т. д. В результате субъективной избирательности мифологического мышления при формировании коннотата в центре внимания субъекта речи при номинации мужчины *медведем* оказываются не основные, а факультативные признаки объекта действительности – неуклюжесть и вес. *Медведь* является оценочно-экспрессивной метафорой, созданной на основе подобия.

Характеризуя мужчину как представителя биологического пола, выполняющего присущие ему социальные функции, язык создает собственно «маскулинную» метафору, в которой отражаются стереотипные этнокультурные представления. Вторичные наименования мужчины, связанные с мифологией, в русском языке связаны с глубинными ассоциациями. Исходя из природы человеческого познания, человек демонстрирует способность воспринимать любой предмет многосторонне. В силу того, что человек, познающего мир, практически никогда не устранивает то, что он уже знает про тот или иной предмет, он «вычерпывает» из предмета все новые и новые стороны, свойства и

возможности – и это также происходит благодаря мифу [3, с. 201].

Несмотря на интенсивное развитие исследований в области метафоры, в современном гендерном направлении существует ряд проблем, требующих разрешения, к которым, в частности, относится и малая изученность вопросов, связанных с пониманием онтологического статуса антрополоксем, их архетипичной семантики. Следует также отметить практически полное отсутствие, за редким исключением, сопоставительных работ. Новое понятие делает необходимым исследование принадлежности к полу, которая закреплена в лексическом значении наименований лиц в разных языках, с учетом анализа социокультурных различий между мужчинами и женщинами. Гендерные различия между представителями разного пола отражаются в любом языке. Исследования разных языковых систем обнаруживают, что имеется множество сходных явлений в языках разного строя: андроцентричность, гендерные стереотипы и т. д. Проявляться эти явления могут по-разному, что объясняет необходимость сопоставления языков.

Источники и литература

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. И. Даль – М.: Терра-Терра, 1995. Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.mishkablack.narod.ru/index.files/page0003.html>
2. Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: дис. ... д-ра филол. наук / А. В. Кирилина – М.: МГУ, 2000. – 330 с.
3. Косарев А. Ф. Философия мифа: Мифология и её эвристическая значимость / А. Ф. Косарев. – СПб.: Универ. книга, 2000. – 358 с.
4. Маковский М. М. Картина мира и миры образов / М. М. Маковский // ВЯ.-1992. – № 6. – С. 36-43.
5. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М.: Издательство РАН, 1995. – 407 с.
6. Померанцева Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре / Э. В. Померанцева. – М.: Наука, 1975. – 192 с.
7. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. Чтения в Обществе истории и древностей российских, 1865, кн. 2. / А. А. Потебня // [Электронный ресурс]. – Из-во «Московский университет». – Формат: DJVU.
8. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки / В. Пропп – Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibliotek>.
9. Сказания Руси. – Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://folk.by-u-by.ru>.
10. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173-204.
11. Толстой Н. И. Сеть (мрежа). Этнографический комментарий к древним славяно-русским текстам / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М.: МГУ, 1995. – С. 234-242.
12. Трубачев О. Н. К этимологии слова собака / О. Н. Трубачев // Крат. сообщ. Ин-та славяноведения. – 1955. – № 15. – С. 48-55.
13. Успенский Б. А. Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии (статья вторая) / Б. А. Успенский // Studia Slavica Hungarika. XXXIII / 1-4, Budapest, 1987. – Р. 37-76.
14. Юнг К. Г. Сознательный разум / К. Г. Юнг. – Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.jungland.ru>.
15. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг – М.: АСТ, 1997. – 368 с.

УДК 811.111'342.9

Деркач Н. В.

ІНТОНАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ АФОРИСТИЧНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ З ФУНКЦІЄЮ УЗАГАЛЬНЮВАННЯ У ПУБЛІЧНОМУ МОВЛЕННІ

В статье изложены результаты экспериментально-фонетического исследования интонации английских афористических высказываний с функцией обобщения, актуализованных в публичной речи англоязычных политиков наивысшего ранга. Рассмотрена специфика просодического отображения социального статуса оратора при озвучивании анализируемых высказываний.

Ключевые слова: функция обобщения, английское афористическое высказывание, политическая речь, интонация, социальный статус.

У статті викладено результати експериментально-фонетичного дослідження інтонації англійських афористичних висловлень з функцією узагальнювання, актуалізованих у публічному мовленні англійських політиків найвищого рангу. Розглянуто специфіку просодичного відображення соціального статусу промовця при озвученні аналізованих висловлень.

Ключові слова: функція узагальнювання, англійське афористичне висловлення, політична промова, інтонація, соціальний статус.

In the article the results of the experimental phonetic study of the intonation of the English aphoristic sayings with the generalizing function, actualized in the public speaking of English-speaking highest rank politicians, are set forth. The specificity of public speaker's social status prosodic reflection, when voicing the sayings under analysis, is examined.

Key words: function of generalization, English aphoristic saying, political speech, intonation, social status.

Комунікативне призначення політичного дискурсу [4, с. 32] полягає у переконанні адресатів – громадян суспільства – в необхідності правильних з точки зору політика дій та/або оцінок. Цілком зрозуміло тому, що ефективність публічного мовлення політика безпосередньо залежить від комплексу застосовуваних ним лінгвальних і позалінгвальних засобів. Дослідженню прагматичного, лексико-граматичного, семантичного і стилістичного аспектів політичних промов присвячені численні [8] праці вітчизняних і зарубіжних науковців. При цьому, на жаль, недостатньо уваги приділяється вивченню особливостей функціонування та взаємодії просодичних підсистем при озвученні політичних текстів в умовах великої аудиторії слухачів.

Тому метою започаткованої нами праці було встановлення специфіки інтонаційного оформлення афористичних висловлень з комунікативно-прагматичною функцією узагальнення, актуалізованих у політичних промовах британських і американських посадовців найвищого рангу.

З погляду лінгвістики складність диференціації сукупності фольклорних і літературних текстів, до якої відносять афоризми, прислів'я, крилаті вирази, цитати, сентенції, епіграми, моралі й множину їхніх проміжних форм, напр., висловлення-афоризми, афоризми-прислів'я, сентенції-афоризми та ін. [5, с. 78-79], зумовлена притаманною їм низкою спільних ознак, таких, як лапідарність, усталеність форми, істинність, повчальність, інформаційна насиченість тощо. Натомість диференційні риси наведеного переліку текстів малої форми є набагато менш акцентними. Зокрема відмінністю прислів'я від афоризму, цитати або крилатого виразу є [1, с. 7] його анонімність. Уважається, що афоризм як самостійний жанр виникає з прислів'їв і з часом може підлягати процесу

фольклоризації, коли його джерело або авторство забуваються, і він, іноді у дещо зміненій формі, перетворюється на прислів'я [2, с. 3]. У праці [3, с. 23] підкреслюється особлива близькість до прислів'їв висловлень з буквальним значенням компонентів, що визначаються як прислів'я-максими або прислів'я-афоризми (у вузькому розумінні) і представляють абстрактне значення чи абстрактну ідею, відомо мовцям.

Виходячи з викладеного, убачається доречним розглядати зазначені тексти малої форми сукупно як афористичні висловлення (далі АВ) – короткі, лаконічні повчальні речення з відомим або анонімним авторством, у яких стисло, виразно і переконливо виражається окремий принцип або будь-яка загальна філософська чи життєва мудрість широкого рівня узагальнення. Згідно з розробленою нами методикою експериментально-фонетичного дослідження, відповідно до його мети з існуючої множини англійських афористичних висловлень з узагальнювальною, оцінною та впливовою функціями [3, с. 15; 7, с. 89], актуалізованих відомими політиками в умовах публічного мовлення, були відібрані АВ, що мають узагальнювальну функцію.

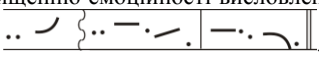
За цією ознакою до експериментального корпусу було відібрано 81 реалізацію англійських АВ, виокремлених з промов В. Черчілля, Дж. Ф. Кеннеді, Дж. Буша (старшого) та ін. Під час аудитивного аналізу експериментальні висловлення було подано аудиторам у контексті конкретної теми, що впливала на актуалізацію контекстного значення АВ (позитивне, негативне або невизначене). Аналіз озвученого експериментального матеріалу виконувався двома групами аудиторів. Носії мови, які мають філологічну підготовку й практику аудіювання усних текстів, оцінювали соціальний статус мовця стосовно слухача і контекстне значення АВ. Аудитори-професіонали з досвідом експериментально-фонетичного аудіювання здійснювали оцінку інтонаційних моделей та особливостей просодичної організації аналізованих висловлень. Для подальшої інструментальної обробки було відібрано найтиповіші за частотою двосинтагмені АВ.

При описі просодичних ознак, пов'язуваних аудитором з відображенням соціального статусу мовця стосовно слухачів, використано традиційний трирівневий поділ на нижчий, рівний і вищий статус. Проте слід зауважити, що поняття статусу пов'язується зазвичай із стратифікаційною варіативністю мови, позаяк у реальному спілкуванні він ідентифікується з більш динамічними соціальними ролями, співвідношення яких класифікується [6, с. 136] як домінуюча роль мовця, його підлегла роль і рівноправні ролі мовця і слухача. Цілком очевидно, що соціальний статус політичного лідера країни традиційно сприймається, як високий. Однак реалізація будь-яким індивідом конкретної соціальної ролі залежить не тільки від його статусу в певній соціальній групі, а й від реальної ситуації спілкування. Саме тому високопосадовець обирає зверхню роль згідно свого високого соціального статусу або коригує її до рівноправної чи нижчої, мимоволі або свідомо, у відповідності зі своєю інтенцією, сформованою під впливом обставин спілкування, напр., під дією принципу співробітництва, при спробі евфемізувати мовлення, знизити категоричність судження, при необхідності висловити вибачення тощо.

У результаті проведеного експериментального дослідження встановлено, що між попередньою інтоногрупою (далі ІГ) і узагальнювальним АВ функціонує, переважно, нульовий тональний інтервал. Асиміляція тону на стиках суміжних ІГ свідчить про їхню значну семантичну спаяність, адже АВ підсумовує попередню тему спілкування, й більшу зваженість висловлення. Подальший аналіз показав, що такі АВ у 80,0% випадків мають невизначене контекстне значення як найбільш притаманне узагальнюванню.

У публічному мовленні перед узагальнювальними АВ зареєстровано максимальну поширеність середньої паузи, особливо, якщо статус промовця стосовно слухачів з певної причини є нижчим. Натомість збільшення тривалості пауз перед АВ типове для вищих за статусом мовців.

В експериментах зафіксовано рекурентність (46,15%) середнього підвищеного тонального рівня початку ІГ розглядуваного типу висловлень. При негативному контекстному значенні АВ початок ІГ актуалізується на нижчому рівні.

Відзначено, що підвищений передтакт у 2-й ІГ узагальнювальних АВ сприяє більшій зв'язності суміжних ІГ і підвищенню емоційності висловлення, наприклад: (1) /For of /those $\Rightarrow$ /to whom :much is 'given, | :much is re'quired [10] .. . При цьому середній підвищений рівний передтакт типовий (50,0%) для АВ, актуалізованих промовцями, що прагнуть підкреслити рівність свого статусу зі слухачами.

Узагальнювальним АВ притаманне варіювання середнього підвищеного, середнього зниженого й низького тональних рівнів початку шкали. При вимові висловлення сприйняття слухачами статусу промовця як нижчого супроводжується винятковим функціонуванням рівного руху тону на такті. На тлі загального домінування поступово ступінчастої спадної шкали відмічений рівномірний розподіл спадної ступінчастої й усиченої шкал у 1-й і 2-й ІГ за умови демонстрації промовцем рівності зі слухачами.

Установлено певну варіативність різновидів негативних інтервалів на ділянці "передтермінальна частина-ядро" у 1-й ІГ АВ. У 2-й ІГ найбільш поширеним є вузький негативний інтервал, що задовільно пояснюється підвищеною частотою середнього зниженого й низького спадного термінальних тонів в узагальнювальних АВ.

Слід відзначити також, що озвученню АВ у публічному мовленні притаманна майже виключно середня швидкість зміни напрямку руху спадного тону в обох ІГ. Зафіксовано й тенденцію до її зменшення в 2-й ІГ висловлень мовців з вищим статусом, порівняно з 1-ю, і, навпаки, її збільшення у мовців, рівних за статусом зі слухачами. Крім того, узагальнювальним АВ властива частота нульового тонального інтервалу між ІГ. При демонстрації мовцем рівності статусу зі слухачами інтервал дещо збільшується, напр., до вузького позитивного.

Отримані в ході експерименту дані щодо темпу вимови АВ свідчать про переважання його помірного різновиду. Прискоренням темпу маркуються реалізації, озвучені особами, що акцентують свій рівний статус зі слухачами, а його сповільнення зареєстроване (29,27%) у вищих за статусом мовців. Варіативністю темпу вимови у межах висловлення підкреслюється більша інформаційна важливість його конкретних ділянок.

Відомо, що підвищення гучності є звичайним явищем для ситуацій публічного мовлення й виправдане з огляду на кількість слухачів, до яких необхідно донести певну думку. Зафіксована в експериментах варіативність показників гучності від помірно до підвищеної пояснюється особистісними характеристиками мовців. Так, помірна гучність АВ у промовах В. Черчілля сприяє підкресленню його високого статусу і надає його висловленням особливої ваги. Є сенс припустити, що помірна гучність у публічному мовленні корелює з її зниженням у інших

ситуаціях спілкування, і мовці з вищим статусом свідомо знижують гучність до помірної, щоб надати ужитим АВ ще більшої авторитетності.

Відмічено також, що в АВ промовців, статус яких за інтонацією сприймався інформантами як нижчий стосовно слухачів, зафіксовано варіативність гучності у межах висловлення. Зокрема, у низці АВ, озвучених Дж. Ф. Кеннеді, спостерігається ефект перепадів гучності від підвищеної до помірної, напр., □ *Let us ⇒ :never neˈgotiate ⇒ :out of ˈfear.* ∩ */But :let us :never :fear to neˈgotiate* [10]. У цьому висловленні гучність коливається від підвищеної у перших двох ІГ до помірної у 3-й; у 4-й ІГ */But :let us* вимовляється з підвищеною гучністю, а на *:never :fear to neˈgotiate* гучність знову знижується до помірної. Такі її перепади дозволяють висловленню набутися високого рівня емоційності. Значну роль відіграє при цьому зміна тембру голосу до придихового, який виникає при розслабленні м'язів гортані і здавна вважається не досить приємним, ознакою слабкості [11, с. 203]. Беручи до уваги відомий історичний факт тяжкої фізичної недуги президента Дж. Ф. Кеннеді, виснуємо, що він поза інтенцією мовця знаходить своє відображення у специфіці актуалізації таких інтонаційних параметрів, як тембр, гучність тощо.

Результати акустичного аналізу показників інтенсивності в узагальнювальних АВ свідчать, що у реалізаціях таких висловлень особами, вищими за статусом від слухачів, піки інтенсивності розміщено на такті 2-ї ІГ (50,0%). При підкресленні мовцем рівності свого статусу зі слухачами має місце рівномірний (47,06% та 52,94%) розподіл максимумів інтенсивності на ядерних складоносцях 1-ї та 2-ї ІГ. Наприклад, в АВ *:Everything /changes ⇒ /but the :change it ˈself* [10] (див. рис. 1) підвищена гучність висловлення, рівномірне розташування піків інтенсивності на ядерних складах обох інтоногруп і функціонування високого висхідного термінального тону на слові *changes* сприяють урочистості здійснюваного мовцем узагальнювання й указують на піднесений настрій мовця.

Експериментальні дані показують, що міжсинтагмені паузи в АВ є, зазвичай, перцептивними. Збільшення їхньої тривалості до короткої або середньої, як і у випадку з паузами перед АВ, зафіксоване у вищих за статусом мовців.

Узагальнювальним АВ, озвученим у політичних промовах, притаманне переважання високої зони тонального максимуму в реалізаціях мовців вищого й нижчого статусів, а екстрависокої – рівного. При цьому встановлено, що у висловленнях осіб, статус яких сприймається як вищий або нижчий від слухачів, максимумом частоти основного тону маркуються такт і ядро 2-ї ІГ. Натомість рівність мовця з його аудиторією слухачів маркується рекурентністю (62,5%) локалізації тонального максимуму на такті 1-ї ІГ. Зокрема у висловленні Дж. Буша (старшого) *When they :aim at the :big ˈguy, □ they :usually :hit the ˈlittle ˈguy* [9] (див. рис. 2), протиставлення прикметників *big* і *little* актуалізується на інтонаційному рівні за рахунок висхідного руху тону й розташування тонального максимуму на слові *big*. Це, а також наявність довгої міжсинтагменої паузи й прискорення темпу вимови 1-ї ІГ сприяє здійсненню застереження, у межах якого мовець апелює до загального досвіду слухачів, нагадує їм, як ігри політиків відбиваються на простих громадянах.

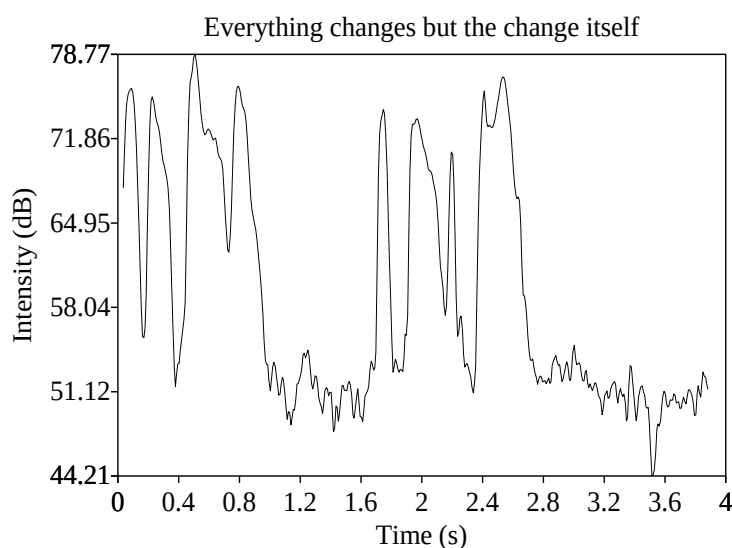

Рис. 1. Динаміка змін амплітуди інтенсивності АВ «*Everything changes but the change itself*»

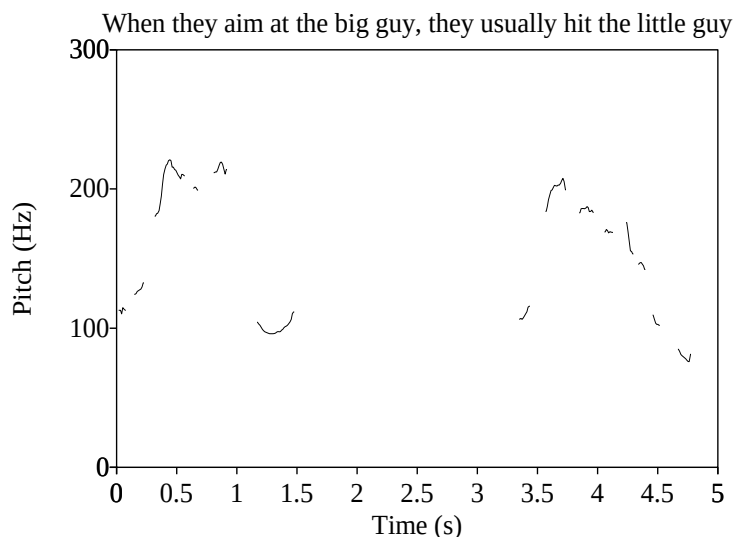

Рис. 2. Динаміка руху частоти основного тону АВ «When they aim at the big guy, they usually hit the little guy»

Отримані таким чином результати дослідження інтонації узагальнювальних АВ, озвучених у публічному мовленні, свідчать про типову для цього виду висловлень семантичну спаяність їх елементів, що досягається за рахунок асиміляції тону на стиках ПГ й на ділянці між передтермінальною частиною і ядром та функціонування перцептивних пауз перед АВ і між його інтоногрупами. Зважене узагальнення попередньої думки промовцем підкреслюється актуалізацією поступово спадної ступінчастої шкали і середнього зниженого або низького спадних тонів з середньою швидкістю зміни напрямку руху. Іншою особливістю узагальнювальних АВ є помірний темп вимови або його варіативність у межах висловлення для підкреслення інформаційної значущості конкретних ділянок.

Перспективним напрямом подальшого експериментально-фонетичного пізнання специфіки актуалізації політичного дискурсу вбачається дослідження особливостей просодичної організації різновидів висловлень і понадфразових єдностей, інтегрованих у політичні промови англomовних державних діячів найвищого рангу, з огляду на виконувані ними комунікативно-прагматичні функції та віддзеркалення у мовленні високопосадовців їх соціальних ознак.

Джерела і література:

1. Аникин В. П. Мудрость народов / В. П. Аникин // Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Изд-во восточной литературы, 1961. – С. 7-20.
2. Баранцев К. Т. Английские пословицы и поговорки / Константин Тимофеевич Баранцев. – К.: Радянська школа, 1973. – 175 с.
3. Дандис А. О структуре пословицы / Алан Дандис; пер. с англ. Г. Л. Пермькова // Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (Структура, смысл, текст). – М.: Наука, 1978. – С. 13-34.
4. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – № 3. – М., 2002. – С. 32-43.
5. Калита А. А. Генезис жанров художественных текстов / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Studia methodologica. – Тернопіль: Тернопільський національний пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. – 2008. – № 23. – С. 78-86.
6. Крысин Л. П. Социолитингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1989. – 188 с.
7. Мамонтов А. С. Номинативные единицы – афоризмы (пословицы, поговорки) в аспекте сопоставительного лингвострановедения / А. С. Мамонтов // Вестник МГУ. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 2. – С. 88-96.
8. Политическая лингвистика. – Вып. 2 (22). – Екатеринбург, 2007. – 188 с.
9. Bush G. H. W. State of the Union Address. January 28, 1992 [Электронный ресурс] / G. H. W. Bush. – Режим доступа: <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches>.
10. Kennedy J. F. Remarks in Nashville at the 90th Anniversary Convocation of Vanderbilt University. Nashville, Tennessee, May 18, 1963 / [Электронный ресурс] / J. F. Kennedy. – Режим доступа: <http://www.jfklibrary.org/Historical+Resources/Archives/Reference+Desk/Speeches/JFK/003POF03Vanderbilt/05181963.htm>.
11. Laver J. The Gift of Speech / John Laver. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996. – 400 p.

УДК 811

Диманте И. В.

МАНИПУЛЯЦИЯ ИЛИ ЭФФЕКТИВНАЯ КОММУНИКАЦИЯ?

Задача современного политика, менеджера, фандрайзера, ПР-специалиста и т. д. – это сделать текст выступления убедительным, но без видимого навязывания своих идей. Однако нередко приходится наблюдать, как деловые люди прибегают к различным манипуляциям. Языковая манипуляция предполагает особую организацию текста, т. е. такую технику построения речи при искусном использовании ресурсов языка, которая приводит адресата к добровольному принятию решения, выгодного манипулятору. В качестве примера предложены возможности применения *sensus слов*, которые можно использовать не столько с целью манипулирования, сколько для создания эффективной коммуникации.

Ключевые слова: риторика, воздействие, убеждение, управление, матрица.

Завдання сучасного політика, менеджера, фандрайзера, ПР-фахівця і т.д. - це зробити текст виступу переконливим, але без нав'язування своїх ідей. Проте нерідко доводиться спостерігати, як ділові люди вдаються до різних маніпуляцій. Мовна маніпуляція передбачає особливу організацію тексту, тобто таку техніку побудови мови при майстерному використанні ресурсів мови, що призводить адресата до добровільного прийняття рішення, яке вигідне маніпулятору. Як приклад запропоновані

можливості застосування *sensus* слів, які можна використовувати не стільки з метою маніпулювання, скільки для створення ефективної комунікації.

Ключові слова: риторика, вплив, переконання, управління, матриця.

The objective of the politics, managers, fund-raisers, PR specialists, etc. is to make a speech that would be persuasive but not too insistent at the same time. This is why business people tend to use the manipulative speech. It is based on a particular form of organizing a text that makes the addressee take the decision that would be beneficial to the speaker. For example, the *sensus words* are widely used in manipulative texts or effective communication.

Key words: rhetoric, influence, persuasion, government, matrix.

Основной сферой деятельности античных риториков были философия, политика и судопроизводство. Уже в глубокой древности владение словом осознавали его могущество, выражавшееся в способности вызывать нужную реакцию слушателя, когда, к примеру, вставал вопрос о виновности или невиновности подозреваемого, о мнимых или реальных угрозах для граждан, когда требовалось рассудить спорящих и т. д. Задача выступавшего состояла в том, чтобы склонить аудиторию принять необходимое для него (или для обратившегося к нему заказчика) решение. А в результате народ должен был с чем-то согласиться или не согласиться, поверить или же отвергнуть, принять как должное или воспротивиться, заклеймить позором или же простить...

Описанные в древних риториках сюжеты относительно построения текста речи, способной воздействовать на слушателя, до сих пор находят применение. Одним из распространённых риторических приёмов является приём аргументации. Его эффективность особенно ощутима тогда, когда перечисление одних только фактов оказывается недостаточным, чтобы вызвать ответную реакцию аудитории, необходимую для достижения цели, намеченной адресантом.

Аргументы принято подразделять на доказательства (логические и естественные) и доводы (к этосу и к пафосу). Последние активно используются современными риториками, т. е. профессиональными коммуникаторами: политиками, менеджерами, фандрайзерами, ПР-специалистами и т. д. По сравнению с античными временами, их поле деятельности значительно расширилось благодаря развитию бизнеса. Многоаспектность и многогранность сфер бизнеса означает, что его целевая аудитория весьма обширна и далеко не монолитна. Поэтому для достижения «бизнес-цели» в процессе коммуникации нередко требуется особый подход и изощрённость уловок. Аппелируя к слушателям, зрителям или читателям, адресант учитывает состояние, интересы, привязанности, симпатии и антипатии аудитории. Сказанное можно связать с актуальной во все времена проблемой управления человеческими общностями.

Если попытка управления может встретить сопротивление, у инициатора воздействия есть две возможности. Во-первых, публично призвать к выполнению конкретной задачи (заставить, если имеется власть) – это *открытое воздействие*. Но можно успешно замаскировать управляющее воздействие, и оно не вызовет ощущения нажима – *скрытое воздействие*. Такое скрытое управление сродни манипулятивному воздействию. Основная разница в том, что управление, как правило, предполагает некую временную протяжённость, а манипулятивное воздействие отличается краткосрочностью и имеет ситуативный характер.

Отношение к манипуляции, как разновидности речевого воздействия, может складываться по-разному, в зависимости от намерений коммуникатора. Случается, что процесс манипулирования осуществляется не в силу злого намерения умысла, а по причине искренней убеждённости адресанта в своей правоте и в том, что это в интересах манипулируемого. В данном случае такое обхождение можно обозначить как эффективную коммуникацию. Например, с целью повлиять на кого-то, чтобы отвратить от вредных привычек, помочь «встать на путь истины» или просто успокоить (например, больного). Но в деловых кругах обычно манипулируют тогда, когда не уверены, что удастся открыто переиграть конкурента. Не имея возможности получить поддержку целевой аудитории при помощи аргументации, которая базируется на доказательствах логического и естественного свойства, адресант прибегает к разным уловкам, нередко с использованием доводов к этосу или доводов к пафосу.

Доводы к этосу апеллируют к общности нравственных, морально-этических норм адресата и адресанта [9, с. 20-21]. Например, это могут быть доводы к сопереживанию, направленные на личность. Такой приём нередко используют политики и правозащитниками (*Уважаемый кандидат в депутаты господин X в данном вопросе руководствуется исключительно чувством патриотизма, а не личной выгоды*). Или же это могут быть доводы к совместному отвержению, к примеру, некой линии поведения (*Разве можно допустить подобное разбазаривание выделенных еврофондом средств?*).

В свою очередь, доводы к пафосу апеллируют к чувствам человека и непосредственно связаны с его эмоциями и потребностями. По мнению академика П. В. Симонова, эмоции – положительные или отрицательные – могут возникать как оценка человеком своей вооружённости для удовлетворения потребности. Потребности принято распределять на биологические, социальные и идеальные, или информационные. Первичные, т. е. биологические потребности достаточно элементарны, однако под влиянием вторичных, более возвышенных социальных и информационных потребностей, они могут трансформироваться. Происходит как бы маскировка одних потребностей под другие, что становится трамплином для манипулирования и особенно активно используется рекламодателями в сфере бизнеса [9, с. 21-24]. Реклама витаминизированного прохладительного напитка пытается убедить нас в необходимости его потребления. На самом деле, реклама срабатывает не за счёт указания на количество витаминов, а за счёт осознания адресатом определённого социального статуса, потому что напиток в моде! Он будто бы случайно оказывается на столе у героини популярного телевизионного сериала... Его весьма часто употребляет отважный герой детективных историй известной писательницы... Многие виды пищи, одежды или жилья вдруг оказываются нужными не из-за их калорийности или добротности, а потому что они престижны. Таким образом вторичная потребность маскируется под первичную – первостепенную [9, с. 22-24, 100].

Научная литература располагает описаниями различных видов манипулятивного воздействия и их классификацией. Однако, единого общепринятого стандарта до сих пор не существует (по крайней мере, автору данной статьи об этом ничего не известно). Поскольку многие из видов манипулятивного воздействия выступают сочетаясь и дополняя друг друга, то выстраивать их линейно как уровни можно с известной степенью условности. Одной из наиболее удачных попыток такой систематизации представлена Г. А. Копниной с ссылкой на исследования

Е. Л. Доценко, С. Кара-Мурзы, В. П. Шейнова [5, с. 17-23]. С опорой на этот пример, но привнося некоторые дополнения и изменения, а также актуализируя мнения известных специалистов – О.С. Иссерс, Е. Е. Корниловой, И. Б. Любанова, О. Л. Михалёвой, Е. А. Покровской, А. П.Сковородникова, Г. Г. Хазагерова и др. – представляется возможным смоделировать шкалу наиболее известных видов манипулятивного воздействия в процессе непосредственного или же опосредованного общения. Основные виды манипулятивного воздействия можно распределить следующим образом:

1. Манипулятивное воздействие с опорой на образы: предъявление стимулов, актуализирующих определённую потребность. Например, потребность выглядеть привлекательно стимулируется участием известных секс-символов в рекламе косметической продукции, вызывая желание приобрести именно этот шампунь. Реклама автомобильного бизнеса просто-таки изобилует красавицами. Маркетинговый расчёт основан на потребности быть (или хотя бы выглядеть) социально успешным: обретьшь шикарное авто, и такая женщина будет с тобой.

Манипулировать можно с опорой на фреймы, своего рода трафареты, по которым распознаются знакомые образы [9, с. 108-109]. Например, когнитивный *фрейм школы* вызывает в воображении такие картины, как *учитель у доски, ряды парт, шумные перемены* и т. д.; лингвистический – соответствующие слова (*мел, указка*) и предложения (*Где домашнее задание? Дай списать. Иди к доске!*). Для возбуждения эмоциональной памяти в политической и бизнес-риторике можно успешно пользоваться фреймами – достаточно обозначения одним только словом или устойчивым словосочетанием: *безработица, пенсия, прожиточный минимум*.

2. Манипулятивное воздействие с опорой на знаковые системы: например, на числа или звуки, с целью воздействия на воображение, а не на разум.

При виде или озвучивании цифр создаётся впечатление достоверности приведённых фактов. Этим нередко пользуются представители деловых и политических кругов, когда в отчётный период приходится прикрывать свои упущения липовыми показателями роста. *«По сравнению с прошлым годом объём доходов увеличился на 3%»!* При этом умалчивается, что в позапрошлом году доходы снизились на 7% – т. е. на самом деле никакого реального роста нет.

Звуковое (шумовое) сопровождение может рассматриваться как манипуляция посредством аудиометрического канала. Постоянное сопровождение рекламы товара или услуги (например, косметической) определённым музыкальным рядом может сформировать устойчивую ассоциативную связь. Звуковой фон не даёт сосредоточиться и критически оценивать происходящее.

3. Манипулятивное воздействие с опорой на конвенциональную силу, или метод ситуационного воздействия: предполагает эксплуатацию конвенциональной силы. Это означает расчёт на соблюдение норм и правил. Предполагая стереотипное поведение (предсказуемость) объекта манипуляции, манипулятор создаёт определённые ситуации, направляя действия манипулируемого в нужное русло и склоняя вести себя так, как «положено по сценарию», т. е. по готовым образцам. Например, соблюдение норм делового этикета позволит лицу, заинтересованному в налаживании контакта, рассчитывать на обмен визитками.

4. Манипулятивное воздействие с опорой на роли (подобно манипуляции с опорой на образы или фреймы) нередко представляет собой эксплуатацию конвенциональной силы по отношению к смоделированному образу. В этой игре в центре внимания роль, «избранная» самим субъектом – биологическая ли, социальная ли – любая. Вспомним: жизнь – это театр... Профессиональный коммуникатор стремится выгодно «обыграть» универсальные роли, максимально приближенные к реальности, которые «готово на себя примерять» большинство целевой аудитории. Достаточно устоялись представления о роли *начальника, удачливой бизнесвумен, домашней хозяйки, преуспевающего бизнесмена* и т. д. В парфюмерном бизнесе часто эксплуатируется роль *супермена* или *супервумен* (как секс-символ), в фармакологии – *врача*, в продвижении продукции пищевой промышленности или бытовой химии – *заботливой матери*. Вспомним «затёртые» рекламные ролики о зубных пастах, стиральных порошках и моющих средствах!

5. Операционно-предметное манипулятивное воздействие с опорой на такие «автоматизмы», как инерция, привычки (в ряде проявлений подобно методу ситуационного воздействия). Например, дарение фирменных сувениров – ручка, календарь, кружка – можно отнести к категории «перспективного» воздействия. Это формирование привычки или привязанности. Подобные «знаки внимания», попадаясь затем на глаза, на подсознательном уровне будут вызывать нужные ассоциации, напоминая о продукции или услугах конкретной фирмы. Т.о. инициатор акции налаживает постоянную связь и закрепляет её как привычную.

6. Манипулятивное воздействие методом эксплуатации личности адресата с опорой на иллюзию самостоятельно принятого решения. Достаточно вспомнить дни акционных распродаж в супермаркетах, собирающие толпы жаждающих приобрести «подешевевшие» товары. Однако доверчивый покупатель пребывает в иллюзии относительно «выгодной» и потому оправданной покупки, впоследствии нередко оказывающейся совсем ненужной вещью.

7. Манипулятивное воздействие путём обращения к жизненным ценностям (здоровье, семья, жильё, доходы, безопасность и т. д.) с опорой на то, что затрагивает основы биологической и материальной жизни. Связанные с этим потребности активным образом используются в политике и практически во всех сферах бизнеса. Например, реклама новых лекарственных препаратов или металлических дверей может звучать почти одинаково: *«Наша фирма возьмёт на себя ответственность за ваше здоровье/ ваше спокойствие/ вашу безопасность – почувствуйте себя комфортно!»*. Не остался в стороне и «туалетный бизнес». *«Посидим как дома»* – такова реклама общественного туалета в центре Алушты.

8. Манипулятивное воздействие путём обращения к духовным ценностям с опорой на представления о возвышенном. Т. е. эксплуатируются понятия патриотизма, религиозной принадлежности, порядочности, ответственности, нравственности. Здесь открывается широкое поле деятельности для политических манипуляций. *«Нам нужна не власть, нам нужно спасти государство»* – предвыборное заявление лидера партии «Центр согласия» Яниса Урбановича (Латвия). Хотя нельзя исключать и того, что среди политиков тоже встречаются искренние и убеждённые в своей правоте люди...

Обширный спектр возможностей манипулировать подобным образом с целью привлечь к себе внимание имеется также у представителей шоу-бизнеса. «Классические» же коммерсанты, в основном, стремятся

приспособить рекламу своей продукции к юбилейным или праздничным дням: *пасхальные* или *рождественские* предложения – скидки, акции, кредиты, депозиты и т. д.

Манипулятивное воздействие в процессе коммуникации предполагает искусное использование языкового инструментария. Языковую (речевую) манипуляцию можно выделить как отдельный вид манипулятивного воздействия. Существует несколько определений этого явления. С учётом мнений специалистов по данному вопросу (см. с. 3), можно сказать, что *языковая манипуляция предполагает особую организацию текста, т. е. такую технику построения речи при искусном использовании ресурсов языка, которая подводит адресата к принятию решения, выгодного манипулятору.*

Наличие знаний о приёмах языковой манипуляции сделает возможным избегать её негативного воздействия. В то же время не следует игнорировать возможности создания эффективной коммуникации. К примеру, взяв за образец лексемы, обладающие оценочными характеристиками, можно овладеть навыком формирования разносторонних синонимических / антонимических рядов для оперативного применения в рабочих целях. Подобные «домашние» заготовки – *матрицы* – можно создавать, например, для журналистской практики. Затем, при написании статьи, в зависимости от поставленной задачи, окажется возможным извлечь из матрицы и наиболее удачно использовать подходящие для определённого контекста языковые единицы [3]. При создании матриц лексемы можно распределить на *группы оценки* в зависимости от избранного параметра, определяемого ключевым словом. В частности, за основу допустимо использовать такой ориентир, как *ассоциативное поле* [9, с. 104-106].

Например, с учётом феномена *сенсорных ассоциативных полей*, можно создавать многие матрицы, используя принцип построения вокруг ключевых слов (*вкус, цвет, запах* и т. д.), соответствующих определённым ощущениям – тактильным, звуковым, цветовым, болевым, вестибулярным и т. д. Они широко используются в переносном значении как в отрицательном (-), так и положительном (+) спектрах.

Поле вкуса могло бы включать такие прилагательные, как *ароматный, медовый, сладкий, фруктовый* (+) и *горький, кислый, солёный, прогорклый* (-); существительные: *изюм, карамель, шоколад* и т. д. (+) и *горечь, кислятина, пилюля, приторность* (-) и т. д.

Полю запаха соответствуют лексемы *свежий, душистый, ароматный, кофейный, морской, хвойный* (+) или *вонючий, затхлый, потный* (-) и т. д.; существительные: *апельсин, ваниль, гвоздика, лаванда, роза, свежесть, шоколад* (+) и *вонь, гарь, гниль, зловоние, нафталин, перегар, смрад, сырость, хлорка* (-).

Причём поля вкуса, запаха и цвета нередко совмещаются. Это только усиливает их воздействие, вызывая ряд ассоциаций и создавая гамму эмоций. Например, *апельсиновый, абрикосовый, вишнёвый, мандариновый, лимонный* и т. д. – это и вкус, и цвет, и запах (для сравнения, слова известной песни: «я шоколадный заяц...»). Этот сектор совпадения условно можно обозначить как «душистые растения», составляющие которого имеют положительную коннотацию. Очевидно, что такие *sensus слова* (по нашей терминологии – И. Д.: *sensus < лат. «чувство, ощущение»* [1, с. 448]) широко применяются рекламодателями в областях, связанных с бытовой химией, парфюмерией, фармацевтической и пищевой промышленностью. Сравните: *этот чудно пахнущий дневной крем для лица придаст коже здоровый абрикосовый оттенок.*

Но рисуя неприглядную картину экономического состояния или в связи с критикой непопулярных решений, принятых правящей элитой, можно придать тексту изобразительность и яркость, добавив *sensus слова* отрицательного спектра. Так среди лексем *тактильного поля* можно выделить сектор «болевых ощущений», составляющие которого в текстах политического и экономического содержания обычно используются в переносном значении. Например, существительные (и однокоренные глаголы) – *боль, жжение, колики, нарыв, рана, укол*; глаголы – *бить, дёргать, душить, колоть, пилить, хлестать, царапать, цеплять, шлѐпать, щипать* и т. д. Для сравнения: *задушить инициативу, уколоть (ущипнуть) соперника, отхлестать (отшлѐпать) опонента* и т. д.

Такие *sensus слова* придают тексту выразительность и «ощутимость», вызывая сенсорные ассоциации, а через них – соответствующие задачам профессионального коммуникатора эмоции.

Вышеупомянутые примеры формирования и использования матриц могли бы послужить базой для создания специального пособия словарного типа, рассчитанного на профессионального коммуникатора, однако вовсе не с целью манипулирования, а с целью обретения навыков эффективной коммуникации.

Источники и литература

1. Словарь иностранных слов. – 12-е изд. стереотип. – М.: Рус. яз., 1985. – 608 с.
2. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / ИЛИ РАН. Под ред. Г. Н. Склеяревой. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 944 с.
3. Диманте И. Большая сила маленького слова (к вопросу о языковых манипуляциях) / Русистика и современность. 13-я международная научная конференция. Сборник научных работ. – Рига: Балтийская международная академия, 2011. – С. 152-156.
4. Иссерс О. С. Речевое воздействие: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью» / О. С. Иссерс. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 224 с.
5. Копнина Г. А. Речевое манипулирование: учеб. Пособие / Г. А. Копнина. – М.: Флинта, 2008. – 176 с.
6. Михалёва О. Л. Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия. Дисс. ... канд. филол. наук. – Иркутск, 2004. С. 58 – 87.
7. Покровская Е. А., Лобанов И. Б. Бизнес-коммуникации: Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К»; Ростов н/Д: Наука–Пресс, 2009. – 286 с.
8. Сковородников А. П. Языковое насилие в современной прессе // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. – Науч.-методич. бюл. Краснояр. гос. ун-т, под ред. А. П. Сковородникова. Вып. 2. Красноярск – Ачинск. – 1997. – С. 5-15.
9. Хазавгеров Г. Г., Корнилова Е. Е. Риторика для делового человека: Учебное пособие. 2-е изд. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 136 с.

СТРУКТУРА ЯЗЫКОВОГО МИРА: ЯДРО И ПЕРИФЕРИЯ

В статье рассматривается проблема языкового варьирования на материале соотношения различных форм существования языка. Эти формы анализируются как компоненты языкового мира – единой системы, в которой они выполняют определенную функцию.

Ключевые слова: вариантность, языковой мир, форма существования языка.

У статті розглянуто проблему мовного варіювання на матеріалі співвідношення різних форм існування мови. Ці форми аналізуються як компоненти мовного світу – єдиної системи, у якій вони виконують певну функцію.

Ключові слова: варіантність, мовний світ, форма існування мови.

The article is devoted to a problem of a language variation on a material of item alternations of nominative units. On the basis of it the functional mechanism of the analysis and the description of variability in the field of lexicon with concept use semantema is offered.

Key words: variant of language, invariant, loans, semantema.

Разработка традиционных лингвистических проблем: истории литературных языков, структурных особенностей языков, развития диалектов, ареальной лингвистики и социолингвистики в последние десятилетия раскрыла многообразие реальной языковой действительности и форм функционирования языка. «Научные достижения этих отраслей языкознания способствовали все более глубокому осознанию полисистемного характера любого развитого национального языка, представляющего собой исторически сложившуюся сложную, иерархически организованную макросистему, которая объединяет разные формы его существования» [17, с. 14]. Следствием этого стал интерес языковедов к поиску теоретических оснований, которые позволили бы синтезировать известные факты о разных языках и формах их существования в единую иерархическую систему. Это закономерно, поскольку «максимальных успехов любая научная дисциплина добивается лишь тогда, когда найдены пути *синтеза* сего того положительного, что получено сторонниками отдельных самостоятельных подходов и концепций, рассматривающих объект этой научной дисциплины в излюбленном ими аспекте» [7, с. 19]. В пользу того, что лингвистика из фазы дифференциации переходит в фазу преобладания синтетических тенденций «является резкая активизация рефлексии, общее возрастание интереса к *методологическим* проблемам» [7, с. 19].

На теорию языкознания как науки плодотворное влияние оказала смена научной парадигмы, а затем интенсивная разработка лингвистами актуальных вопросов функциональной типологии языков мира. Это позволяет сегодня по-новому подойти к целому ряду теоретических проблем, правильное решение которых имеет важное методологическое и практическое значение. В свете данных функциональной типологии пересмотру и существенному уточнению подверглись многие понятия и концепции, но мы обратим внимание на то, что с точки зрения функциональной стратификации развитые национальные языки представляют собой иерархически организованные и исторически сложившиеся системы различных форм их существования. А поскольку языки, как правило, не существуют в изоляции, то их формы существования представляют собой своеобразный континуум, постепенно переходящий сначала в некие пограничные состояния (гибридные и креолизированные языки), а затем и в другой язык. В этом случае перед нами предстает «картина активного планетарного взаимодействия языков. Взаимодействия объективного, непрерывного и неотвратимого. Взаимодействия, являющегося важнейшим ресурсом развития языка, его совершенствования, его, в конечном счете, жизнеспособности» [9, с. 10]. Это картина непрерывного образования, развития, функционирования и распада языков, протекающая в самых разнообразных формах, но имеющих между тем общие закономерности, которые лингвистике еще предстоит выявить и описать. Поэтому представляется оправданным в данном случае использовать термин геолингвистика, призванный сосредоточить внимание исследователей на проблеме существования и взаимодействия языковых миров, отношения между которыми рассматриваются через призму социальных отношений [8]. Это позволит, с одной стороны, рассматривать все формы существования одного языка в их единстве и взаимодействии не только между собой, но и с другими языками, а с другой стороны, увидеть в вариативности языковой системы проявление потребностей социума. Ведь, несмотря на антропоцентризм современного языкознания, лингвисты «фактически еще не сделали нужных выводов из того обстоятельства, что человек работает, действует, думает, творит, живет, будучи погружен в содержательный (или значимый) мир языка, что язык в указанном его аспекте, по сути говоря, представляет собой питательную среду самого существования человека и что язык уже во всяком случае является непременным участником всех тех психических параметров, из которых складывается сознательное и даже бессознательное поведение человека» [4, с. 218].

Учитывая все сказанное, ставим целью своей работы рассмотреть отношения между формами существования языка в системе языкового мира.

Достижение этой цели предполагает решение следующих задач:

- определение вариативности языка как универсального процесса, характеризующего развитие любого языка;
- анализ соотношения вариантных форм языка в рамках языкового мира;
- сравнительную характеристику отношений между различными вариантными формами русского, испанского и английского языков.

Явление вариативности языка обусловлено двумя факторами: во-первых, существованием каждого языка в виде совокупности форм его существования, во-вторых, использованием в конкретный момент и в конкретном месте одной из форм, соответствующих ситуации речевого взаимодействия. При этом обособленность вариантов языка далеко не всегда представляется говорящему реальной, поскольку в его речевой деятельности переключение с одной формы (субкода) на другую, как правило, происходит бессознательно и определяется внеязыковыми факторами.

Таким образом, каждый язык представляет собой инвариант, реализующийся в виде социально и регионально обусловленных вариантов. Свойство инвариантности характеризует то общее, что есть у данной формы существования языка с другими ей подобными. Вариантность характеризует то особенное, что есть только у данной формы в отличие от других ей подобных, с которыми она связана через свои инвариантные свойства [12, с. 217].

Эта общая идея была конкретизирована многими исследователями в разных формах. Так, А. Мартине писал: «язык может не быть идентичным самому себе на всей территории своего распространения» [6, с. 393], а Э. Косериу: «испанский язык – это «архисистема», которая включает в себя несколько функциональных систем»; «эти системы могут различаться территорией распространения» [5, с. 37]. Эти мысли оказались достаточно плодотворными и наиболее полно соответствовали сложившемуся к этому времени представлению о природе и характере таких литературных языков, как английский, немецкий и испанский, каждый из которых обслуживает в современном мире несколько самостоятельных наций и обнаруживает на этом уровне характерные различительные черты [3, с. 13].

Однако мы придерживаемся мнения, что любой язык характеризуется наличием нескольких функциональных подсистем, отражающих специфику его использования в разных регионах и социальных условиях. Чтобы убедиться в этом, необходимо проанализировать устоявшиеся представления о литературном языке как основной и главной форме реализации языка, вследствие чего это понятие нередко отождествлялось с понятием «национальный язык».

Главное отличие литературного языка от национального языка заключается в том, что последний представляет собой не одну из форм существования языка, а определенный исторический этап в развитии всех форм существования языка, связанный с эпохой формирования и становления нации [13, с. 326]. Таким образом, национальный язык функционирует как система, обеспечивающая коммуникацию во всех сферах общественной жизни данной нации. Традиционно в структуру национального языка включают литературный язык и территориальные диалекты, между которыми располагаются разнообразные наддиалектные формы языка. Функциональная структура национального языка, система его форм и их статус могут существенно меняться в процессе исторического развития, вплоть до смены диалектной базы литературного языка. Такая структура, по мнению А.Д. Швейцера, сохраняет свою релевантность и при изучении вариантности полинациональных языков, имеющих статус государственного языка одновременно в нескольких странах. Здесь важно учитывать, что базовое соотношение *литературный язык – национальный язык* в условиях использования одного языка несколькими нациями может включать в себя и оппозицию *национальный вариант литературного языка – национальный вариант языка* [15, с. 140-141].

Далее, следует учитывать, что и литературный язык обладает большей или меньшей полифункциональностью, которая порождает функционально-стилистическое варьирование. (Любопытно отметить, что «модели функциональных стилей в одноязычном обществе аналогичны моделям распределения языков по сферам коммуникативной деятельности в условиях билингвизма» [16, с. 23], и таким образом, в данном случае мы наблюдаем закономерный процесс заполнения определенной позиции функционирования языка). Не исключается и возможность регионального и социального варьирования литературной формы языка. Во введении к коллективной монографии «Социальная и функциональная дифференциация литературных языков» М. М. Гухман отмечает: «Частично в связи с той ролью, которую литературный язык выполняет в процессе реализации определенных форм общения, его отличает среди других языковых образований многообразие возможных типов варьирования. Отвлекаясь от специфически конкретных языков и следуя по пути создания типовой модели вариантных реализаций, можно выделить следующие разновидности варьирования, возможные в системе литературного языка: социальные модификации, варьирование функционально-стилистическое, жанрово-стилистическое, пространственное (или территориальное) и, наконец, временное» [Цит. по: 16, с. 99]. Варьирование литературного языка во временной плоскости особенно наглядно прослеживается на лексико-семантическом ярусе, где процесс утверждения той или иной единицы в литературном языке протекает буквально на наших глазах и охватывает вполне обозримый промежуток времени.

Все эти типы варьирования в их непосредственной соотнесенности составляют общий диапазон варьирования, присущий литературному языку определенного исторического периода. Количественные и качественные изменения диапазона и характера варьирования составляют один из важных аспектов истории любого литературного языка. Поэтому, «если говорить о функционально адекватных единицах, то, очевидно, следует учитывать, что нормативный литературный язык в наши дни не противопоставлен диалектам. Он противопоставлен формирующимся региональным языкам (или региональным говорам, т. е. региолектам), в том числе и региональным литературным языкам» [1, с. 37].

Учитывая сказанное, полагаем возможным сделать вывод о том, что вариантность языка представляет собой функционально обусловленное состояние любого развитого языка. И подход к описанию этих форм как единой системе, образующей языковой мир, требует установления отношений между разными типами варьирования: территориальным, социальным, региональным, национальным. Для адекватного описания системы языка в отмеченном аспекте необходимо также определить, являются ли эти типы варьирования специфическими (уникальными) или могут рассматриваться как универсалии и на каком этапе развития языка исчезают и появляются те или иные типы вариантных форм.

Рассмотрим далее формы национального языка в их единстве как составляющие одного языкового мира.

Структура языкового мира, его основные характеристики предопределяются многими факторами: собственно лингвистическими, культурными, историческими, демографическими, географическими, экономическими и политическими. Описание языкового мира базируется на социальном статусе данного языка и его форм (вариантов, диалектов), т. е. его положения относительно других языковых систем и подсистем, функционирующих в данном обществе. Не менее важен для описания языковых миров учет объема и характера социальных функций, выполняемых его компонентами. Для этого необходимо определить степень использования отдельных форм реализации языка в различных сферах человеческой деятельности (образование, официальное делопроизводство, обиходно-бытовое общение, литература и др.), а также их социальную значимость и закономерности использования в рамках данного языкового коллектива как средства локальной, региональной, внутригосударственной, международной коммуникации. Поэтому понятие языкового мира оказывается сопряжено с понятием языковой ситуации, под которой понимается «Совокупность форм существования одного языка или совокупность языков в их территориально-социальном взаимоотношении и функциональном взаимодействии в границах определенных географических регионов или административно-политических образований» [11, с. 266]. Основное отличие языкового мира заключается в том, что в его основе лежит один язык, границы распространения которого связаны с социумом, использующим его как средство взаимодействия.

В связи со сказанным полагаем, что описание форм отдельного языка в рамках языкового мира будет наиболее релевантным на базе понятий ядра и периферии в толковании А.Н. Рудяков [9, с. 8]. Отношения между ядром и периферией не являются раз и навсегда неизменными. Число входящих в них функциональных элементов может изменяться: одни классы языковых подсистем (например, диалекты или национальные варианты) превращаются в другие (например, в разные языки), а некоторые функции могут передаваться от одной подсистемы другой (например, обиходно-разговорная функция может перейти от диалекта к устной форме литературного языка) [14, с. 142].

Описание вариантности в рамках определенного языкового мира выступает, таким образом, как характеристика, отражающая отношения между ядром и периферией. Большинство вариантов языка относятся к периферии языкового мира и находятся в оппозиции к литературной форме (ядру языкового мира), а положение и использование этих форм обусловлены прежде всего субъективными потребностями носителей языка. Социальные установки говорящих, их ценностная ориентация приводит к тому, что разные варианты языка ассоциируются с определенным социальным престижем. Таким образом, единообразных типов речи не существует: «реальный говорящий всегда имеет перед собой многочисленные традиции и может свободно располагать ими для различных целей выражения» [5, с. 198]. Такое соотношение между вариантами (формами существования) подтверждают факты таких языков как английский, испанский и русский.

Систематические исследования территориальных диалектов начались давно, и, пожалуй, эта форма языка является наиболее исследованной после литературной. Противопоставленность территориальных диалектов литературной форме языка проявляется на всех ярусах и является результатом как междиалектных и межязыковых контактов, так и результатом миграционных процессов и относительно обособленного развития в разные периоды, которые привели к возникновению или сохранению слов, неизвестных литературному языку или вышедших из широкого употребления. Так, в диалекте английского языка Восточной Пенсильвании наблюдается ряд заимствований из немецкого (Pennsylvania Dutch): *paper toot* «*пакет*» (ср. нем. *Tüte*), *spook* «*привидение*» (нем. *Spuk*), *clook* «*наседка*» (нем. *Glucke*), *thick milk* «*кислое молоко*» (нем. *dicke Milch*), *the oranges are all «апельсины кончились»* (нем. *Die Apfelsinen sind alle*), *get awake* «*проснуться*» (нем. *Wach werden*) [16, с. 149]. В русских диалектах на разных территориях сохранилось немало слов древнего происхождения, восходящих к эпохе общеславянского языкового единства: *вёдро* «*ясная погода*», *багно* «*болото*», *губа* «*гриб*», *куропоть* «*куропатка*», *ряб* «*рябчик*», *ез* «*запруда в реке для ловли рыбы*», *орать* «*пахать*», *леха* «*гряда*», *кут* «*часть избы у печи*», *завор* «*проезд в изгороди, закладываемый жердями*», *имать* «*ловить, хватать*», *лони* «*в прошлом году*» [10, с. 267]. Тем не менее, несмотря на очевидную важность территориальных диалектов как средства общения и источника материала для лингвистических исследований, они представляют собой периферийную зону языкового мира.

На самой низкой ступени престижной иерархии находятся «гибридные» формы существования языка. Так, в США такими подсистемами являются: *Finglish* («американизированный» язык финских иммигрантов), *Spanglish* (язык испаноязычного населения), *Tex-Mex* (язык мексиканцев, проживающих в Техасе), *Wop* (язык итальянских иммигрантов) [16, с. 45]. Особое место занимают попытки осмысления специфических особенностей *Black English*. Первоначально существование этой формы языка объяснялось «биологическими свойствами» негров, их якобы врожденной неспособностью хорошо овладеть литературной английской речью. Однако диалект негритянского населения, сформировавшись под воздействием ряда социальных факторов, и в первую очередь сегрегации негритянского населения, развивался не только как система, пассивно воспринимающая инновации, исходящие извне, но и как самостоятельно функционирующее языковое образование развивающееся с известной степенью независимости и, разумеется, в соответствии с общими тенденциями развития английского языка и его диалектов [16, с. 152-167].

Сходные оценки наблюдаются в отношении такого явления как суржик, который считается характерной чертой неграмотного человека в Украине. Однако во всех этих случаях мы, видимо, имеем дело с хорошо известным на примере многих других языков процессом, ведущим к образованию койне, занимающим промежуточное положение между социальными и территориальными диалектами и литературным языком. Подобные формы языка, по мнению А.Д. Швейцера, не получают отрицательной оценки в пределах ареала их распространения, а специфическая для них лексика широко используется в произведениях местных авторов, в том числе в авторской речи [16, с. 148].

Обратимся теперь к более сложному типу варьирования в испанском языке, при котором отношения между ядром и периферией языкового мира существенно преобразуются, результатом чего становится появление национальных вариантов языка, представляющих собой своеобразные новые «центры», вокруг которых формируется своя периферия. Как известно, испанский язык существует в форме ряда национальных вариантов, распространенных в Латинской Америке. Как и в случае с территориальными диалектами, лексический корпус каждого варианта испанского языка представляет собой совокупность общеиспанских слов и устойчивых оборотов, составляющих большинство словарного запаса любой испаноговорящей нации, и слов и оборотов, характерных для той или иной национальной общности и определенного региона.

Формирование лексического своеобразия латиноамериканских национальных вариантов проходит по сути теми же путями, что и при образовании других вариантных форм языка. Прежде всего, здесь наблюдается использование большого количества заимствованных единиц местных (индейских) языков. Например, *chuspa* в Аргентине «*кисет*», в других странах «*сумка, мешочек*»; *сиисиу* «*срубленное дерево, по которому переходят ручьи*» (Чили). На Кубе есть и заимствования из африканских наречий *mandiga* «*дьявол, злой дух*», *bilongo* «*колдовство*». Далее, это переосмысление исконно испанских слов. Так, на Кубе *tumbar* («*косить, валить*») стало означать «*резать, рубить тростник*», *veg* («*долина*») – «*табачная плантация*», в Аргентине и Уругвае *tropa* («*толпа*») – «*стадо, отара*», *sebar* («*откармливать скот*») – «*заваривать мате*», *fletar* («*фрахтовать*») – «*приходить без приглашения*». Наконец, широко распространено создание новых слов по испанским словообразовательным моделям из испанских основ и аффиксов или основ индейского происхождения и испанских аффиксов. В кубинском варианте из испанских формантов образовались *Alfabetizador* («*учитель добровольцев в период борьбы с неграмотностью*») от *alfabetizar* («*обучать грамоте*»), *rezagador* («*сортпировик табачных листьев*») от *rezagar* («*откладывать*», получившее в латинских странах значение «*сортировать листовую табак*»), *garrotero* («*постовщик*») от *garrota*

(«орудие казни, удавка»), *comefango* («глупец») от *comer* («есть») и *fango* («грязь»), *saobista* («краснодеревщик») от *saoba* («красное дерево»), *boniatat* («поле, засаженное маниоккой») от *boniato* («маниока») [словарный материал взят из 2].

Проведенное исследование позволяет сделать ряд выводов.

Социолингвистические исследования последних десятилетий значительно преобразовали представления о функционировании и развитии языков, следствием чего стала очевидной необходимость учета вариативности как неотъемлемого свойства любого языка. Такой подход сделал возможным системное рассмотрение региональных и социальных факторов, обуславливающих возникновение и развитие вариативности.

Исследование всех возможных вариантов языка требует разработки понятия позволяющего охватить все многообразие проявлений языка в единстве с региональными и социальными факторами. Таким понятием является языковой мир, представляющий собой единство форм существования языка и различных социальных и региональных позиций, обуславливающих функционирование языковых вариантов. Структура языкового мира, таким образом, проявляется через многообразие его реализаций. Традиционно к ним относят литературный язык, разновидности обиходно-разговорного языка, территориальные и социальные диалекты. Однако, как показывают исторические примеры (в частности, развитие романских языков на основе латыни) и реальная языковая ситуация в современной Европе и во многих других регионах мира, существуют и другие варианты формы языка, которые также должны рассматриваться как составляющие единой системы. Следовательно, описание языкового мира должно учитывать не только общепризнанные варианты языка, но и потенциальные возможности, все, что представляет собой продуктивную модель (например, варианты формы, характерные для одних языков, но не проявившиеся в силу каких-либо условий у других).

Различия между вариантами одного языка наиболее ярко проявляются в лексике. Словарный запас всех вариантов отдельного языка формируется, с одной стороны, общими для всего языка номинативными средствами, а с другой, характеризуется высоким процентом заимствований из языка жителей, которые населяли и населяют данные территории до распространения, например, английского, испанского или русского языка. Помимо этого могут образовываться новые слова и путем переосмысления значения общих слов или образования новых слов из корней и аффиксов контактирующих языков. Большинство таких слов обозначают реалии новой страны или региона: местных животных, растения или погодные условия, новые социальные отношения, новые отрасли и условия труда. Некоторые из таких слов, впрочем, могут проникнуть и в общий язык и даже стать международными, если они представляют достаточный интерес и важность для людей, говорящих на других языках (например, это произошло со словами кенгуру, коала, динго, пришедшими сначала в английский язык Австралии, а затем заимствованные и в другие языки).

Источники и литература

1. Бородина М.А. Диалекты или региональные языки? / М.А. Бородина // Вопросы языкознания. – М.: Издательство «Наука», 1982. – №5. – С. 29-38.
2. Виноградов В.С. Лексикология испанского языка: Учебник / В.С. Виноградов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2003. – 244 с.
3. Домашнев А.И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах / А.И. Домашнев. – Ленинград: «Наука», 1983. – 232 с.
4. Звегинцев В.А. Мысли о лингвистике / Предисл. В.М. Алпатов. Изд. 2-е / В.А. Звегинцев. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 336 с.
5. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения). 2-е изд., стереотипное / Э. Косериу. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с.
6. Мартин А. Основы общей лингвистики / А. Мартин // В кн.: Новое в лингвистике. Вып. 3. – М.: Издательство иностранной литературы, 1963. – С. 366-566.
7. Мельников Г.П. Системная типология языков: Принципы, методы, модели / Г.П. Мельников. – М.: Наука, 2003. – 395 с.
8. Рудяков А.Н. Геоллингвистика и русофония / А.Н. Рудяков // Вестник Кокшетауского государственного университета имени Ш.Уалиханова – Кокшетау: КГУ им. Ш.Ш. Уалиханова, 2011. – № 3-4. – С. 190-196.
9. Рудяков А.Н. Георусистика и национальные варианты русского языка / А.Н. Рудяков // «Культура народов Причерноморья». – Симферополь, 2009. – а № 168, т.1. – С. 7-10.
10. Русская диалектология. Под редакцией проф. Н.А. Мещерского. – М.: Издательство «Высшая школа», 1972. – 304 с.
11. Словарь социолингвистических терминов (под ред. В.Ю. Михальченко) / В.Ю. Михальченко. – М.: Институт языкознания РАН, 2006. – 312 с.
12. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование / В.М. Солнцев. – М.: Главная редакция восточной литературы Издательства «Наука», 1971. – 294 с.
13. Степанов Г.В. Национальный язык / Г.В. Степанов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 325-326.
14. Степанов Г.В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Г.В. Степанов. – М.: Издательство «Наука», 1976. – 224 с.
15. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. Изд. 2-е / А.Д. Швейцер. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 176 с.
16. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США / А.Д. Швейцер. – М.: Издательство «Наука», 1983. – 216 с.
17. Филичева Н.И. Немецкий литературный язык: Учеб. пособие / Н.И. Филичева. – М.: Высш. шк., 1992. – 176 с.

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ОБ'ЄКТ СЛОВНИКОВОГО ОПИСУ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

В статье рассматривается репрезентация американских этнических стереотипов в современных учебных толковых словарях английского языка для иноязычных пользователей. Подчеркивается важность адекватной лексикографической репрезентации лингвокультурологического компонента этих языковых единиц в упомянутом типе словарей.

Ключевые слова: этнический стереотип, этнический ярлык, лингвокультурология, учебный толковый словарь.

У статті розглядається репрезентація американських етнічних стереотипів у сучасних навчальних тлумачних словниках англійської мови для іншомовних користувачів. Підкреслюється важливість адекватної лексикографічної репрезентації лінгвокультурологічного компонента цих мовних одиниць у зазначеному типі словників.

Ключові слова: етнічний стереотип, етнічний ярлик, лінгвокультурологія, навчальний тлумачний словник.

The article deals with the American ethnic stereotypes representation in modern learner's explanatory dictionaries of English for foreign users. Importance of an adequate lexicographic representation of these language units' culture-specific component in the mentioned dictionary type is stressed.

Key words: linguocultural studies, ethnic stereotype, ethnic label, learner's explanatory dictionary.

Проблема вивчення етнічних стереотипів (далі – ЕС) як компонентів культури та їхніх мовних маніфестацій має велику практичну значимість для розуміння психології та культури окремих етносів і націй, що сприятиме ефективній й толерантній міжкультурній комунікації, однак лексикографічний аспект репрезентації цих мовних одиниць ще й досі не піддавався докладному аналізу, як і не були запропоновані конкретні рекомендації щодо відображення специфіки їхнього лінгвокультурного компонента у навчальних тлумачних словниках (далі – НТС) для іншомовних користувачів.

Мета статті – розглянути репрезентацію ЕС у сучасних НТС англійської мови для іншомовних користувачів та запропонувати спосіб лексикографічної фіксації цих мовних одиниць під кутом зору їхнього лінгвокультурного ціннісного компонента. Предметом дослідження у статті є ЕС, притаманні носіям американського варіанта англійської мови (далі – АВАМ).

Вивчення поняття «стереотип» має інтердисциплінарний характер, що пояснює велику кількість його визначень. Дехто з дослідників робить акцент на психо-соціальному аспекті стереотипу, розуміючи під ним «схильність суб'єкта, що сприймає, легко й швидко відносити людину, яку сприймають, до певних категорій і тим самим приписувати йому якості, які вважають типовими для людей цієї категорії» [8, с. 422]; дехто – на когнітивному аспекті, визначаючи його як певне уявлення про дійсність чи її елемент із позиції «наївної», буденної свідомості, як результат певної мінімізації, суперфіксоване, суперстійке уявлення [7]; інші – на когнітивно-психологічному аспекті, визначаючи стереотип як спрощене стійке уявлення про різні соціальні (у тому числі й етнічні) групи, про характерні риси етносів, яке актуалізується у відповідних ситуаціях і актуально живе у свідомості [6, с. 197] або когнітивно-соціокультурному аспекті стереотипу, як певного «уявлення» фрагменту дійсності, фіксованої ментальної «картинки», яка є результатом відображення у свідомості особистості «типового» фрагменту реального світу [4, с. 176].

У когнітивній лінгвістиці, етнолінгвістиці й лінгвокультурології термін «стереотип» стосується змістовної сторони мови й культури. Його розуміють як ментальний стереотип, який корелює з «наївною картиною світу», як суб'єктивно детерміноване уявлення предмета, у якому співіснують описові й оцінні ознаки, й яке є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних моделей [1]. Важливою властивістю стереотипу є його емоційність та оцінність, оскільки він сформувався під впливом певної інформації (досвіду, спостереження тощо) як інформаційний образ соціально значимого предмета, зафіксований у свідомості за допомогою емоцій і що реалізується у поведінці [3, с. 48].

ЕС як предмет нашого дослідження є, по суті, лінгвокультурними стереотипами як узагальнені уявлення про типові риси, що характеризують будь-який народ. Так, наприклад, кажуть про «німецьку акуратність», «російський «авось», «китайські церемонії», гарячість італійців, загайність естонців. Сюди ж відносяться також сталі звороти, порівняння й кліше, як, наприклад, «особа кавказької національності», «сивий як лунь», «новий росіянин» та ін. У цих виразах відображаються стереотипні представлення про цілий народ, які розповсюджуються на кожного його представника як характеристики його менталітету, а їхнє використання полегшує та спрощує спілкування, економить сили комунікантів [5, с. 59].

Отже, для будь-якого лінгвокультурологічного дослідження аналіз етнічних стереотипів має велике значення для опису більш-менш повної картини етнічної самосвідомості й міжетнічних відносин, оскільки вони є вихідною точкою у вивченні етнопсихологічних особливостей того чи іншого народу, джерелом пізнання його культури, національного характеру й менталітету. Оскільки стереотипи завжди є національними (тобто мають лінгвокультурну специфіку) [4, с. 176] важливість дискретного представлення сукупності ментальних стереотипів певного етносу, відомих кожному його представнику, у НТС важко переоцінити. Належність до певної культури визначається саме наявністю базового стереотипного ядра знань, що повторюється у процесі соціалізації особистості в даному суспільстві, а різноманітні тлумачні словники є засобом відображення цих знань про культуру суспільства, його національну унікальність і неповторність.

ЕС як відносно стійкі уявлення про моральні, розумові, діяльнісні, фізичні та інші якості представників різних етнічних груп й етносу загалом [2] вербалізуються за допомогою етнічних ярликів, під якими розуміють стійкі найменування, переважно негативного характеру, які даються окремому представникові етнічної групи або усій групі загалом та відображають вигадані або реальні властивості та якості носія певного ярлика [2]. Для ефективного формування знань іншомовних представників про американську етнічну свідомість і культуру як регулятори поведінки людини у соціумі необхідно проаналізувати наявні підходи до лексикографічної репрезентації американських ЕС у сучасних НТС англійської мови. Розглянемо декілька словникових прикладів етнічних ярликів.

Серед широко представлених у США стереотипів-образів про афроамериканців найбільш розповсюдженими є такі: слуга, персонаж типу «*Uncle Tom*» (дядя Том), «*Uncle Remus*» (дядюшка Ремус), який завжди готовий розповісти казку дітям свого господаря, при цьому сварячись або взагалі ігноруючи свою власну дитину. Прикладом позитивного стереотипного образу дорослого чорношкірого чоловіка є образ «*magical negro*» («чарівний негр»), котрого часто змальовують як провідника у потойбічний чи таємничий світ [2].

Серед зазначених лінгвокультурам, у проаналізованих словниках присутні такі: *Uncle Tom AmE a black person who is too respectful to white people – used to show disapproval* [9]; лінгвокультурема «*Uncle Remus*» у словнику LDCEAL відсутня. У словнику OGBAC лінгвокультурема *Uncle Tom* не має власної статті. Її тлумачення наводиться під реєстровою одиницею «*Uncle Tom's Cabin*», де зазначається наступне: *The name 'Uncle Tom' is sometimes used as an insult to describe an African American who has too much respect for white people* [12]. У цьому ж словнику лінгвокультурема «*Uncle Remus*» має таку статтю: *Uncle Remus /.../ the character who tells the stories in several books by Joel Chandler Harris. Uncle Remus is a former slave whose stories include Brer (Brother) Rabbit, Brer Fox and Brer Bear. Among the books are Uncle Remus, His Songs and His Sayings, The Tar Baby and the Uncle Remus and Brer rabbit. He was also the main character in the Walt *Disney film Song of the South* [12]. Як це видно зі статті, у ній переважає енциклопедична інформація, а лінгвокультурна специфіка цієї одиниці залишається для користувача прихованою, незважаючи на культурологічний статус словника.

У словнику MEDAL лінгвокультурема «*Uncle Tom*» має таке тлумачення: *Uncle Tom /.../ an insulting word for a black person who the speaker thinks shows too much respect for white people. This word is used especially by other black people* [11]. Слід зауважити, що остання ремарка про те, що цей термін використовується зокрема іншими чорношкірими, не знаходить підтвердження у решті проаналізованих словників. Лінгвокультурема «*magical negro*» у всіх проаналізованих словниках відсутня.

За твердженням дослідників, у теперішній час у США поняттю «*Hispanic*», що використовується по відношенню до вихідців із країн Латинської Америки, часто надається расистський смисл. Основна маса білих американців помилково вважає, що всі латиноамериканці належать до однієї однорідної культурної та етнічної групи, яка не має визначальних ознак. Однак, якщо визначається країна походження, то практично завжди це Мексика або Пуерто-Ріко, незалежно від того, звідки родом ця група є насправді [2]. Перевіримо, чи відображений цей стереотип у словниках:

Hispanic *n* someone, especially in the US, whose family originally came from Spain or another country where Spanish is spoken [11]; **Hispanic** *adj* from or connected with a country where Spanish or Portuguese is spoken. In the US, Hispanic is usually used to talk about people who live in the US but whose families originally come from Central America or South America [10]; **Hispanic** *n* a person whose first language is Spanish, especially one from a Latin American country (or whose ancestors came from such a country) living in the US: Hispanics are the largest minority group in the United States. Compare CHICANO, LATINO, TEX-MEX [12].

Як це видно зі статей, вони наводять більш менш повне тлумачення лексеми, однак навіть словники культурологічного типу LDELС та OGBAC не розкривають сутності стереотипу про латиноамериканців. Виявляється, що, хоча й зазначені словники розраховані саме на іншомовного користувача, лінгвокультурна специфіка цієї одиниці так і залишається для нього прихованою, і, отже, міжкультурна комунікація вже може виявитися неповноцінною.

Лексикографічний аналіз цілої низки інших ЕС, що побутують в американському соціумі по відношенню до представників інших етнічних груп (азіатів загалом, китайців зокрема, індіанців, білих американців тощо) виявив, що їхня лінгвокультурна специфіка певною мірою відображається у словниках культурологічного типу LDELС та OGBAC, де вони або супроводжуються додатковим тлумачним блоком 'CULTURAL NOTE' (*All-American*) чи містять у тлумачній статті певний зворот зі словом 'stereotype' (*Latin Lover*) [10], або розкривають сутність стереотипу без будь-яких додаткових позначок та способів тлумачення (*Valley Girl*) [12].

Згідно дослідження американських ЕС та ярликів, вони є невід'ємною частиною щоденного життя сучасних американців, підтримуючи расизм і дискримінацію, незважаючи на політкоректність, що широко пропагується [2]. У створенні й розповсюдженні нових ЕС і ярликів велику роль відіграють ЗМІ, включаючи телебачення та кіноіндустрію. Для тих, хто бажає оволодіти специфікою АВАМ через поширення останнього як популярного мовного засобу міжкультурного спілкування та необхідність забезпечення культурознавчою освітою тих, хто бажає оволодіти необхідною сукупністю специфічно національних знань про американців, актуальність адекватної лексикографічної інтерпретації сукупності найпоширеніших культурно-маркованих американських етностереотипів, є, на нашу думку, очевидною. Нижче ми пропонуємо декілька прикладів авторських статей для поширення у США стереотипів, що будуть репрезентовані у перспективному лінгвокультурологічному HTC АВАМ:

Aunt Jemima /.../ 1. ... 2. **[STEREOTYPE]** *an offensive name for a black woman, which comes from the stereotype that all African-Americans are excessively obedient or servile as they used to be during the *slavery period in the US. This is a feminine variant of *Uncle Tom.*

bean *n* [C] 1. ... 2. **[STEREOTYPE]** *one of the many meanings of this word is an offensive nick-name given by white Americans to Latin Americans as a hint upon their poverty. This name reflects the widespread stereotype that Latin-American diet consists primarily of fried beans being warmed up several times.*

black time **[STEREOTYPE]** *an ethnic label given to Afro-Americans showing that they are unreliable because they never come in time.*

African't **[STEREOTYPE]** *an offensive ethnic label given to *African Americans showing a common stereotype that they are lazy and not willing to work.*

El Pancho 1. ... 2. **[STEREOTYPE]** *the phrase referring to *Latinos which reflects a false ethnic stereotype of laziness and idleness of Latin Americans. It is very offensive for most Spanish-speaking Americans.*

golliwog /.../ *n* [C] 1. ... 2. ... 3. **[STEREOTYPE]** *a contemptuous and derogatory name for *Afro-Americans coming from an ethnic stereotype that *Black Americans wear bright clothes and never wash their hair. [Origin: late 19th cent.: from 'Golliwogg', the name of a doll character in books by Bertha Upton (died 1912), American writer, and Florence K. Upton (died 1922), American illustrator; perhaps suggested by 'golly' and 'polliwog']*

Наведені приклади статей демонструють, що аспект стереотипізації у словниковій статті репрезентований окремою дефініцією, яка йде наступною за лінгвістичним або енциклопедичним тлумаченням лінгвокультури. Такий принцип дозволяє користувачеві легше орієнтуватися у низці конотацій та акцентує увагу на їхній специфіці за допомогою спеціально розроблених позначок. Оскільки етнічні ярлики, володіючи різноманітним емоційним забарвленням, частіше за все мають пейоративний відтінок, а їхніми основними соціопрагматичними функціями є нанесення образи, дегуманізація й актуалізація негативних якостей етносу, що стереотипізується, то у запропонованих статтях убачається доцільним використання додаткових лексикографічних маркерів, які б володіли достатнім прагматичним потенціалом і допомагали б користувачу краще усвідомлювати процеси, які діють як у самому суспільстві, так і в мові, наприклад маркер у вигляді знаку оклику на фоні червоного трикутника замість традиційного *'offensive'*, що відповідає лінгводидактичному принципу наочності, який сьогодні широко застосовується у сучасних НТС англійської мови.

Отже, ЕС, характеризуючись емоційністю й усталеністю у відображенні рис певної групи, допомагають формувати значну частину уявлень про інші народи, тому докладний лексикографічний опис тих чи інших рис, притаманних представникам певних етнічних груп, який містить у собі значний оцінний елемент, може стати цінним матеріалом як для будь-якого лінгвокультурологічного дослідження, так і для практичного використання у міжкультурній комунікації. У цьому сенсі перспективною видається розробка нових типів НТС англійської мови для іншомовних користувачів, які будуть містити достатню кількість лінгвокультурної інформації про специфіку національних стереотипів, а також подальше напрацювання лексикографічних способів репрезентації лінгвокультурної специфіки ЕС, що міститься у розповсюджених етнічних ярликах, притаманних певному соціуму.

Джерела та література

1. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа: Результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993-1994 годах / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии: Тезисы конференции. – М., 1995. – С. 7-9.
2. Горшунова Е. Ю. Этнические стереотипы англоговорящего социума и их вербализация в американской лингвокультуре: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – «Германские языки» / Елизавета Юрьевна Горшунова. – Бирская государственная социально-педагогическая академия. – Бирск, 2009. – 206 с.
3. Карбовский Ж. Стереотип как феномен сознания / Ж. Карбовский // Сознание и знание. – М., 1984. – С. 35-48.
4. Красных В. В. Этнолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
6. Налчаджян А. А. Этническая характерология / А. А. Налчаджян. – Ереван: Огебан, 2000. – 408 с.
7. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль при обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 224 с.
8. Taguiri Renato. Person Perception / R. Taguiri, J. Lindsay, E. Aronson // The Handbook of Social Psychology– Vol.3. – N.Y., 1969. – P. 395-449.

Довідникові джерела

9. Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners. New Edition. – Pearson Education Limited. Harlow, 2009. – 2082 p. (LDCEAL)
10. Longman Dictionary of English Language and Culture. New Edition. – Harlow, 2006. – 1624 p. (LDELCL)
11. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. New Edition. – Oxford, 2007. – 1760 p. (MEDAL)
12. Oxford Guide to British and American Culture. New Edition. – Oxford University Press 2006. – 544 p. (OGBAC)

УДК 811.111'42

Дудолова А. В., Дудолова О. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ

Данная статья посвящена описанию существующих подходов к определению понятия «религиозный дискурс». Проанализированы особенности разных жанров религиозного дискурса.

Ключевые слова: религия, конфессиональный текст, религиозный дискурс.

Дана стаття присвячена опису існуючих підходів до визначення поняття «релігійний дискурс». Проаналізовано особливості різних жанрів релігійного дискурсу.

Ключові слова: релігія, конфесійний текст, релігійний дискурс.

The present article is focused on the description of the available approaches to the phenomenon of «religious discourse». The characteristics of different genres of the religious discourse have been analyzed.

Key words: religion, confessional text, religious discourse.

Дослідження дискурсу взагалі та його релігійного різновиду зокрема сьогодні є найбільш актуальним напрямом наукових розвідок в контексті антропоцентричної спрямованості сучасних лінгвістичних студій, що передбачає вивчення мовлення як складника людської діяльності, а також функціонально-комунікативної методології, де мовлення розглядається як чинник регуляції поведінки. Наявність таких суспільних інститутів, як політика, медицина, освіта, спорт, зокрема, релігія та інші, обумовлює інтерес лінгвістів до всебічного аналізу інституційного дискурсу.

Наукові роботи, присвячені дослідженню релігійних текстів [3; 7; 10], зосереджені здебільшого на вивченні стилістичних особливостей релігійної комунікації, тому питання визначення самого поняття англословного релігійного дискурсу залишається відкритим.

Метою даної статті є спроба визначити поняття «релігійний дискурс» на основі узагальнення наявних підходів до вивчення релігійної комунікації.

Багатоплановість та множинність реалізацій такого феномену, як дискурс постійно привертає увагу фахівців багатьох галузей сучасної науки, отже, і в різних науках, і у різних парадигмах самої лінгвістики термін «дискурс» має різні значення.

У більшості сучасних лінгвістичних досліджень дискурс розглядають як родову категорію у відношенні до понять «мовлення», «текст», «діалог». Згідно з Н.Д. Арутюновою, поняття «дискурс» трактується як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, узятий в аспект подій, мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії між людьми і механізмами їх утворення. Дискурс – це мовлення, занурене у життя» [1, с. 137].

Стосовно розмежування понять «дискурс» і «текст» зазначимо, що, розглядаючи текст як мінімальну, елементарну одиницю дискурсу, за більш релевантне приймаємо наступне визначення тексту: «цілісна семіотична форма психомовленнєвомисленнєвої людської діяльності, концептуально й структурно організована, яка слугує прагматично спрямованим посередником комунікації» [11, с. 32].

Найбільш продуктивним в контексті нашого дослідження представляється розгляд дискурсу не тільки як самого мовленнєвого виступу, але й діяльності, узятої в сукупності процесу і результату, в ході якої і породжується мовленнєвомисленнєвий продукт.

Такому трактуванню відповідає визначення, відповідно до якого дискурс – це «комунікативна ситуація, що включає свідомість комунікантів (партнерів у спілкуванні) і текст, що створюється в процесі спілкування» [4, с. 96]. Дане трактування корелює з розумінням дискурсу в сучасній психології, що визначає дискурс як соціальну діяльність в умовах реального світу [5].

З огляду на усі вищевикладені характеристики дискурсу, найбільш емним бачиться наступне визначення, запропоноване представниками Харківської лінгвістичної школи: «дискурс є вербалізована мовленнєвомисленнєва діяльність, що розуміється як сукупність процесу і результату та володіє як суто лінгвістичним, так і екстралінгвістичним планами» [12, с. 38].

Одним із центральних елементів будь-якого типу дискурсу є мовленнєва діяльність, а кожен вид діяльності, у свою чергу, пов'язаний із певною метою. Мовленнєва діяльність не є виключенням: в її основі лежать певні мотиви, і вона характеризується спрямованістю комунікантів на досягнення певних цілей.

Релігія як одна із базових складових соціальної духовної культури містить у собі глобальні поняття людства, які визначають буття як віруючих, так і невіруючих людей. Ці глобальні поняття містяться у сакральних текстах і постійно реалізуються у мовленні учасників конфесійного спілкування. Релігійний дискурс відображає релігійну картину світу, яка, в свою чергу, є частиною загальної картини світу, матеріальною формою якої є мова. Аналіз релігійного дискурсу, що є важливим та необхідним актом комунікації, дозволяє розкрити глибинні характеристики як мови, так і релігії [7, с. 207].

З точки зору семіотики, релігія, як і мова, є самобутньою знаковою системою, що має власний зміст і способи передачі цього змісту. Ця система є незамінною при вирішенні найголовніших проблем буття, її особливість полягає у тому, що вона має два напрямки комунікації: 1) від Бога – через пророка (наставника, священика) – до людей; 2) від людей – через пророка (наставника, священика) – до Бога [7, с. 224].

Своєю специфічністю і неповторністю релігійний дискурс завдячує тому, що до числа його учасників належить Бог – надзвичайна істота, до якої звернені молитви, псалми, сповіді.

Усі релігійні тексти мають подвійну природу: це голос Бога, який має сприйматися душею, але це також і людські книги, наділені усіма текстовими характеристиками і підпорядковані законам літературних стилів та жанрів. Розглянемо їхні особливості.

Конфесійний (від латинського слова *confessio* – «сповідання») стиль мовлення є стильовим різновидом літературної мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства. Конфесія – особливість віросповідання у межах певного релігійного вчення, а також об'єднання віруючих, які дотримуються даного віросповідання.

За М.М. Бахтіним, жанр – відносно стійкий тип висловлювання, у якому узагальнюються риси, що належать до групи творів, широкої або відносно вузької. Типовими для мовленнєвих жанрів є: комунікативна ситуація, експресія (виразність) та експресивна інтонація, обсяг (приблизна довжина мовленнєвого цілого), концепція адресата тощо [2].

Жанри релігійного дискурсу є досить специфічними. Вони розрізняються за ступенем значущості і сакральності й мають два напрямки розвитку. З одного боку, положення тексту залежить від часу його виникнення і рівня канонічності, а з іншого – всередині кожного жанрового корпусу тексти поділяються ще на декілька підвидів. Для жанрового простору релігійних текстів важливими є такі критерії, як комунікативна ціль, ступінь впливу висловлювання на адресата, одним із яких може виступати Бог як особливий адресат конфесійного тексту [7, с. 5-19].

Розглянемо основні жанри конфесійних текстів.

Перший жанровий корпус складають тексти Святого Письма – запис вчення, відомості про Вчителя. Сюди віднесені усі книги Біблії, Старий та Новий Заповіти – від Буття до Апокаліпсису. Тексти, які входять до нього, мають наступні різновиди: Євангелії, що розповідають про земне життя Спасителя, історіографії, гімни, пророцтва, хваління, притчі, псалми.

Тексти Письма не змінюються і не варіюються, вони містять чіткий набір композиційних, стилістичних і змістових ознак і є потужним смисловим ядром, що породжує нові тексти. З використанням жанрових характеристик текстів даного корпусу, створювались неканонічні Євангелії, різноманітні пророцтва і псалми [6, с. 85].

Наступною за значенням сукупністю текстів є Святе Передання – твори Отців церкви, які одвічно мають на меті «добудувати» Святе Письмо, додавши те необхідне, що потрібно знати кожному віруючому. Святе Передання – найбільш різноманітне у внутрішньожанровому відношенні зібрання текстів, що характеризуються енциклопедичною широтою змісту. Особливе місце серед текстів Святого Передання посідають Символ Віри і катехізис – своєрідний мінімум текстів, який має знати кожний християнин.

Окрему підсистему утворюють богослужбові тексти, які читають у храмі і використовують для домашніх молитов. Багато із них являють собою цитати різного обсягу із Святого Письма і Передання, прямими і варіюваними, решта була створена Отцями церкви спеціально для відправлення богослужінь. Даний корпус жанрів також є різноманітним, більшість текстів у ньому є самодостатніми і водночас емоційно забарвленими.

Основним жанром тут є молитва. У тлумачному Біблійному словнику молитва характеризується як піднесення серця й розуму до Бога, що являє собою святоблिवе слово людини до Бога [6, с. 89]. Характерною особливістю молитви як комунікативного акту є її односпрямованість. Це спілкування, яке не передбачає зворотного

зв'язку взагалі або передбачає його у знаковому невербальному варіанті – це інтенція душі на єдність із Богом. Проте, для молитви є актуальним план адресата – Бога, особистість адресата, його готовність і бажання спілкуватися з вищими силами, усвідомлення ситуації спілкування – стан благошанування, глибокої поваги, час – тобто практично усі ознаки тексту [8, с. 292].

Проповідь є особливим, фундаментальним, первинним жанром релігійної комунікації: релігія як міжособистісний комунікативний процес почалася саме з проповіді вчення людям [7, с. 205]. Проповідь обов'язково має адресата, як правило, групу людей, а також просторові і часові межі. Побудована за певними законами ораторського мистецтва, проповідь виступає зразком церковного красномовства. Крім того, характерною особливістю проповіді є її промовляння на мові, рідній і зрозумілій для парафіян кожного конкретного храму. Це найбільш вільний жанр, відмінною рисою якого є відносна непередбаченість [8, с. 206-207].

Першими основоположними проповідями є старозавітна проповідь Мойсея і Нагірна проповідь Ісуса Христа, що являє собою варіювану цитату старозавітної проповіді, доповнену й витлумачену Учителем. По суті, саме Нагірна проповідь досі є зразком для сучасних фахівців з релігійного красномовства.

Ще одним особливим комунікативним жанром, що знаходиться на перетині інституційного (конфесійного) і особистісного (буттєвого) дискурсів, є сповідь. Слово «сповідь» можна розглядати у двох значеннях: як дійсне оформлення таїнства покаяння і як літературний жанр [7, с. 9-10].

Сповідь як таїнство є моральною подією, спрямованою назовні особистості. У таїнстві покаяння християнин свідчить словом про своє звернення, визнаючи перед собою й перед іншими свою гріховність.

Усі жанри релігійного дискурсу можна класифікувати за особистісною та статусною спрямованістю. У першому випадку учасники спілкування прагнуть розкрити свій внутрішній світ адресату і зрозуміти адресата як релігійну особистість, у другому – вони виступають як представники певної релігійної групи, виконують роль, що задається комунікативною ситуацією. Таким чином, жанри релігійного дискурсу розрізняються за комунікативною свободою, стильовою і композиційною організацією, типом адресата, статусно-рольовими характеристиками.

Зазначимо, що релігійний дискурс є специфічним явищем, яке характеризується високим ступенем ритуальності. Ритуал як закріплена традицією послідовність символічно значущих дій надає релігійній комунікації ознак сакральності та закріплює постійні характеристики представників певної конфесії малої групи, які усвідомлюють свою групову ідентичність.

Отже, релігійний дискурс можна охарактеризувати як мовленнєвомисленнєву статусно-рольову ритуальну діяльність, регульовану конфесійними нормами, мета якої – прилучати людей до віри, проводити богослужіння і т. ін. Ця діяльність розуміється як сукупність процесу і результату та реалізується в усних/письмових текстах різних жанрів (Святе Письмо, Святе Передання, сповідь, проповідь, молитва).

У релігійному дискурсі проявляється взаємодія мови, культури та ідеології, тому перспективним напрямом досліджень є подальша характеристика особливостей різних типів конфесійних текстів.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – 281с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Кибрик А.А. Моделирование многофакторного процесса: выбор референциального средства в русском дискурсе / А.А. Кибрик // Вестник МГУ. – Серия 9: Филология. – 1997. – № 4. – С. 94-105.
5. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации / В.В. Красных. – М. : Гнозис; Кучково поле, 2001. – 269 с.
6. Краткий церковный богослужебный словарь [ред.-упоряд. А. Гусев.]. – М. : РПЦ изд. Московской Патриархии, 2001. – 320 с.
7. Мечковская Н. Б. Язык и религия : [пособие для студентов гуманитарных вузов] / Н. Б. Мечковская. – М. : Агентство «Файр», 1998. – 352 с.
8. Михайлова М. В. Молчание и слово (таинство покаяния и литературная исповедь) / М. В. Михайлова // Метафизика исповеди. Пространство исповедального слова : материалы международной конференции (Санкт-Петербург, 26-27 мая 1997 г.). – СПб. : Изд-во Института Человека РАН, 1997. – С. 9-14.
9. Мишланов В. А. Молитва как речевой жанр / В. А. Мишланов // Прямая и не прямая коммуникация : [сб. научных статей]. – Саратов : Изд-во Гос. УНЦ «Колледж», 2003. – С. 68-76.
10. Прохвятилова О.А. Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи / О.А. Прохвятилова. – Волгоград : Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 1999. – 364 с.
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К.: Изд-во Укр. филосоц. центра, 2000. – 336 с.
12. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33-38.

УДК 81-114.2

Дымарский М. Я.

ТЕКСТ VS. ДИСКУРС: ЕЩЕ РАЗ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЙ

Рассматриваются различия между понятиями текста и дискурса, предлагается их принципиальная дифференциация по признаку отнесенности к различным типам времени – физическому и семиотическому.

Ключевые слова: текст, дискурс, коммуникация.

Розглянуто відмінності між поняттями тексту та дискурсу, запропоновано їх принципіву диференціацію за ознакою належності до різних типів часу – фізичного ті семіотичного.

Ключові слова: текст, дискурс, комунікація.

The difference between the notions of text vs. discourse is discussed; a fundamental distinction of these two categories according to their relatedness to separate types of time (physical and semiotic) is proposed.

Key words: text, discourse, communication.

0. Н.Д.Арутюнова писала, что "в конце 70-х – начале 80-х гг. наметилась тенденция к размежеванию" понятий *текст* и *дискурс*. "Под текстом понимают преимущественно абстрактную, формальную конструкцию, под дискурсом – различные виды ее актуализации..." [1]. Со вторым тезисом согласиться невозможно, так как термин *текст* по-прежнему наиболее широко употребляется для обозначения *конкретной* словесной формы *конкретного* речемыслительного произведения (или абстракции первого уровня от этого понятия), случаи же использования этого термина для выражения предельно отвлеченного "эмического" понятия несравненно более редки. Первый же тезис представляется бесспорным. Однако бесспорно и то, что "развести" указанные понятия – задача непростая, тем более если мы не принимаем дифференциации, намеченной Н.Д.Арутюновой.

1. Среди наиболее популярных трактовок категории дискурса можно видеть следующие.

1.1. В самом широком и наименее "лингвистичном" понимании *дискурс* – это **текущая речевая деятельность в какой-либо сфере**. Вот типичный пример использования понятия *дискурс* в этом значении: "...в экстренных политических ситуациях в дискурсе возникает необходимость перейти на торжественный, возвышенный язык поэзии" [3, с. 235].

Очевидна связь этого понимания дискурса с идеями французского структурализма и постструктурализма. А.-Ж. Греймас и Ж. Курте интерпретируют дискурс "как семиотический процесс, реализующийся в различных видах «дискурсивных практик». Когда говорят о дискурсе, то в первую очередь имеют в виду специфический способ, или специфические правила, организации речевой деятельности" [2, с. 50]. Для М. Фуко понятие дискурса является более фундаментальным: в его книге "Археология знания" (*L'archéologie du savoir*, 1969), например, оно занимает центральное место – от Введения до Заключения [9]. Однако у М. Фуко оно и более многозначно. С одной стороны, дискурс для М.Фуко "является сложной и дифференцированной практикой, подчиненной правилам и анализируемым трансформациям" [9, с. 207], причем это может быть "практика" и отдельного индивидуума, и социальной группы, и научной парадигмы, и социума в целом, в том числе в его исторической перспективе. С другой стороны, дискурс для М. Фуко – это (воплощенная в слове) человеческая мысль, познание, способность и потребность рассуждать (ср. основное значение слова *discours*), и в этом смысле философ говорит об "истории дискурса" как о "пучке трансформаций", которые он, в частности, и стремится обнаружить. Наконец, в третьем (но, возможно, не последнем) значении дискурс у М.Фуко – это, в сущности, инобытие духа, противостоящее смерти и распаду: "Дискурс, в своем наиболее глубоком определении, не будет ли простым "следом", не будет ли он в своем шепоте – жестом бессмертия без субстанции? <...> Дискурс – это не жизнь, у него иное время, нежели у нас, в нем вы не примиряетесь со смертью" [9, с. 206-207].

1.2. Оригинальную версию трактовки дискурса предложили В.Г.Костомаров и Н.Д. Бурвикова. В их понимании дискурс – это "текст, образовавшийся в процессе дискурсии, когда смысл «на выходе» становится адекватным авторскому замыслу. Дискурсия начинается там, где появляются дополнительные смыслы, отличные от буквального понимания текста. Приближение к пониманию этих дополнительных смыслов комплектует будущий дискурс" [4, с. 238]. Таким образом, в данной трактовке дискурс представляет собой **ментальное образование, возникающее в сознании читателя** в процессе восприятия текста и существующее ровно столько, сколько длится процесс восприятия и понимания текста.

1.3. Для лингвистики, в частности для лингвистики текста, более традиционны два понимания, приведенные Н.Д.Арутюновой в упомянутой статье.

1.3.1. Первое (и старшее) из них: "*связный текст* в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами" [1, с. 136. Курсив мой. – М.Д.]. Разновидностью этого понимания следует признать попытку Н.А. Слюсаревой закрепить термин "дискурс" за "тематически связным отрезком текста" – вместо "громоздкого", по ее мнению, термина "сверхфразовое единство" [8, с. 35].

1.3.2. Второе из них: дискурс – это "текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания" [1, с. 137]. Это понимание можно переформулировать следующим образом: это событие, в котором центральное положение занимает словесный компонент; коммуникативный акт, взятый не только в полноте своей структуры, но и в своей полной временной протяженности, включающий, в том числе, и разнообразные его оценки участниками и наблюдателями, и даже прогнозируемые и действительные последствия. В этом смысле дискурсом могут быть названы лекция или другое публичное монологическое выступление, любой диалог – от обмена репликами в телепередаче, в той или иной мере имитирующего живой диалог, до абсолютно спонтанного бытового речевого взаимодействия, – полилог, имеющий место, например, во время урока в классе или практических занятий в аудитории, – но взятые в совокупности всех аспектов коммуникативной ситуации, включая и "шумы" в канале информации, и многообразные изменения, являющиеся следствием данного события / действия.

1.3.3. В лингвистике актуально еще одно понимание дискурса, связанное с работами П.Серио и поддержанное в России авторитетом акад. Ю.С. Степанова [10]. П.Серио, как известно, рассматривал в качестве особого образования внутри русского языка своеобразный "язык" официальных документов, речей политических деятелей, газетных передовиц, лозунгов и т. п. советской эпохи. Справедливо полагая, что квалифицировать это образование как "язык" в сколько-нибудь полном смысле этого слова невозможно, П.Серио использовал для его именования термин "дискурс". Ясно, что к этому пониманию дискурса довольно близко понимание Е.В. Какориной, но первое отличается от второго большей определенностью: если "*советский* политический дискурс" обладает внутренним единством, то "*современный* политический дискурс" (Е.В. Какорина) представляет собой открытый и беспорядочный конгломерат самых разнообразных стилевых и пр. тенденций, неспособный противостоять никакой новой тенденции и фактически лишенный какой бы то ни было внутренней организованности. Следовательно, если дискурс в понимании П. Серио (и Ю.С. Степанова) может претендовать на статус лингвистического понятия, то дискурс в понимании Е.В. Какориной претендовать на такой статус не может.

1.4. Ни одному из приведенных пониманий, кроме утратившего актуальность приравнивания дискурса к связному тексту или его "тематически связному отрезку", не противоречит утверждение о том, что *дискурс обладает признаком процессности*. Это означает не просто наличие у него признака временной протяженности. Это означает **невозможность существования дискурса вне прикрепленности к реальному, физическому времени, в котором он протекает**, – ср.

наличие идеи *течения, протекания* в самой внутренней форме франц. *discours* (← *cours*), англ. *discourse* (← *course*). Не случайно Н.Д. Арутюнова завершает дефинитивную часть цитированной статьи словами: "Дискурс – это речь, «погруженная в жизнь». Поэтому термин «дискурс», в отличие от термина «текст», не применяется к древним и др. текстам, связи которых с живой жизнью не восстанавливаются непосредственно" [1, с. 137].

Именно в этом смысле дискурс противопоставлен тексту – как фиксированному результату, продукту (процесса), причем такому продукту, который **в принципе самодостаточен** и может работать как "генератор смыслов" (Ю.М. Лотман). В отличие от дискурса, текст лишен жесткой прикрепленности к реальному времени, его связь с этим временем носит косвенный, опосредованный характер. Текст существует в физическом времени не сам по себе, а лишь в оболочке материального объекта – носителя текста, который, как и любой материальный объект, подвержен старению и распаду. Собственно же текст существует не в этом времени, а во времени-пространстве культуры.

2. Еще более определенно в отношении времени, свойственного тексту, высказывается В.П. Руднев – правда, не имея в виду разграничения категорий текста и дискурса, а, наоборот, недифференцированно употребляя оба термина [7]. Отталкиваясь от выработанного физикой XX в. представления об анизотропности (необратимости) физического времени и опираясь на общепринятую "интерпретацию временной необратимости через второй закон термодинамики, согласно которому энтропия в замкнутых системах может только увеличиваться" [7, с. 10-11], В.П. Руднев приходит к заключению о противоположной направленности времени *физического* и времени *семиотического*. Эта противоположность основана на том, что "энтропия и информация суть величины, равные по абсолютной величине, но противоположные по направлению, то есть с увеличением энтропии уменьшается информация" [7, с. 12]. "Вещи увеличивают энтропию, тексты увеличивают информацию"; "текст движется по времени в противоположном [физическому времени. – М.Д.] направлении, в направлении уменьшения энтропии и накопления информации" (там же). Это любопытно показано путем проверки того, действительны ли постулаты Г.Рейхенбаха [6, с. 35-39] о необратимости физического ("энтропийного") времени применительно к тексту.

По Рейхенбаху, для физического времени действительны следующие утверждения:

"(1) Прошлое не возвращается; (2) Прошлое изменить нельзя, а будущее можно; (3) Нельзя иметь достоверного знания (протокола) о будущем" [7, с. 13].

По Рудневу, для семиотического времени, в котором существует текст, действительны противоположные утверждения:

"(1') Прошлое текста возвращается, так как каждый текст может быть прочитан сколько угодно раз; (2') а С позиции автора прошлого текста изменить можно, так как автор является демиургом всего текста; (2') б С позиции читателя нельзя изменить ни прошлое, ни будущее текста; <...> (3') Можно иметь достоверные знания о будущем текста" [там же].

В данном случае важно четко сформулированное В.П. Рудневым представление о принципиальном отличии текста от физических объектов, вещей, существующих лишь в физическом времени, — отличии, заключающемся в качественно ином характере свойственного тексту семиотического времени, будь то внутреннее время текста или время—пространство культуры, в котором он существует.

Дискурс, в отличие от текста, неспособен *накапливать* информацию. Дискурс, в сущности, лишь способ передачи информации, но не средство ее накопления и умножения; дискурс не является носителем информации. Результатом дискурсивного процесса является умножение информации в мире – но не в дискурсе; последний исчезает в прошлом, уходит в небытие немедленно после своего окончания. Носителем информации, передачи в дискурсе, оказывается человеческая память, магнитофонная или видеопленка, бумага и т. д., – но ни на одном из этих носителей собственно дискурс, во всей своей полноте, уже не зафиксирован. "Записать" дискурс полностью так же невозможно, как невозможно "записать" жизнь человека или даже небольшой ее фрагмент – в совокупности не только слуховых и зрительных впечатлений, но также тактильных, обонятельных, вкусовых, соматических ощущений, психологических переживаний, психических процессов, потока мыслей и т. д. Можно, конечно, полагать, что такая возможность является техническим вопросом, решение которого – дело времени; но можно ставить вопрос и в философском аспекте, подвергая сомнению реализацию этой возможности в принципе...

Что же касается текста, то он, наоборот, является прежде всего носителем информации, средством ее накопления и – особенно в случае художественного текста – "генератором смыслов". Заметим, что не только вторая из этих трех, но и последняя функция, замечательно описанная Ю.М. Лотманом [5], были бы невозможны при условии необратимости семиотического времени. Текст на порядок сложнее дискурса (во всяком случае художественный), ибо он представляет собой "упакованную" коммуникацию, включая в свернутом виде не только все элементы коммуникативного акта, но и сигналы для их дешифровки. Но это ни в коем случае не означает, что текст *является* дискурсом. **Дискурс в филогенезе предшествует тексту, подобно тому как диалог предшествует монологу, а речь – языковой системе.**

С точки зрения теории коммуникации, текст представляет собой **"упакованную" вторичную коммуникацию**. Определение "вторичная" означает, что этот вид коммуникации произведен от первичной, прототипической коммуникации, акт которой предполагает одновременное наличие двух партнеров, их равную и одновременную причастность к каналу коммуникации и ряд других обязательных компонентов. Текстовая форма коммуникации в этом смысле вторична, поскольку в любом варианте функционирования текста разворачивающийся при этом коммуникативный акт характеризуется реальным наличием только одного партнера и лишь виртуальным, домысливаемым наличием второго; аналогичным образом, в силу неравной и неодновременной причастности партнеров к каналу коммуникации текстовая форма предполагает *реальную* субъектную коммуникативную активность ("говорение") *виртуально* присутствующего партнера и – наоборот – лишь *виртуальную* ответную активность *реально* присутствующего партнера. Вряд ли есть необходимость уточнять, что категория дискурса неразрывно связана с первичной, а не вторичной формой коммуникации и что, следовательно, дискурс не может интерпретироваться и как "упакованная" коммуникация, поскольку он в этом попросту не нуждается.

Источники и литература

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 136-137.

2. Ильин И.П. Дискурс / И.П.Ильин // Терминология современного зарубежного литературоведения (страны Западной Европы и США): Справочник. – Вып. 1. "Новая критика", структурализм, рецептивная эстетика, нарратология, деконструктивизм / ИНИОН РАН. – М., 1992. – С. 49-50.
3. Какорина Е.В. Стилистические заметки о современном политическом дискурсе / Е.В.Какорина // Облик слова: Сб. ст. [памяти академика Д.Н.Шмелева]. – М., 1997. – С. 226-242.
4. Костомаров В.Г. Субъективная модальность как начало дискурсии / В.Г.Костомаров, Н.Д.Бурвикова // Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика В.В.Виноградова: Тезисы докл. – М., 1995. – С. 238.
5. Лотман Ю.М. Текст в тексте / Ю.М.Лотман // Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 567. Текст в тексте (Труды по знаковым системам XIV). – Тарту, 1981. – С. 3-17.
6. Рейхенбах Г. Направление времени / Г.Рейхенбах. – М., 1962. – 364 с.
7. Руднев В.П. Морфология реальности: Исследование по "философии текста" / В. П. Руднев. – М., 1996. – 207 с.
8. Слюсарева Н.А. Лингвистика речи и лингвистика текста / Н. А. Слюсарева // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М., 1982. – С. 22-40.
9. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – Киев, 1996. – 208 с.
10. Язык и наука конца XX века / Под ред. акад. Ю.С.Степанова / Ин-т языкознания РАН. – М., 1995. – 420 с.

УДК 81'44

Ермекова Ж. Т.

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ЯЗЫКОВОЙ СИСТЕМЫ БИЛИНГВА

«Поток сознания» характеризует специфические этнокультурные речевые особенности языковой системы художественного текста билингва. Языковые средства свидетельствуют как об особенностях творчества билингвального автора, так и своеобразии обеих языковых культур, рельефно проступающих на страницах его произведений.

Ключевые слова: билингвальная личность, поток сознания, национальное сознание.

«Потік свідомості» характеризує специфічні етнокультурні мовні особливості мовної системи художнього тексту білінгви. Мовні засоби свідчать як про особливості творчості білінгвального автора, так і своєрідності обох мовних культур, рельєфно проступають на сторінках його творів.

Ключові слова: білінгвальні особистості, потік свідомості, національна свідомість.

«A consciousness stream» characterizes specific ethnocultural speech features of language system of the art text of the bilingual person. Language means testify as to features of creativity the bilingual author, and an originality of both language cultures boldly appearing on pages of its products.

Keywords: the bilingual person, a consciousness stream, national consciousness.

Лингвистическая наука двадцать первого века продолжает все глубже исследовать такие значимые для речевой деятельности феномены, как языковое сознание, национальный менталитет, этнокультурные ценности, национальные образы и стереотипы. Сегодняшняя глобализация коснулась и культуры, где происходит смешение различных этносов, а взаимодействие этнических культур, безусловно, влияет на взгляды, вкусы, язык, манеры индивида. Именно в языке как основной части культуры закрепляется общественно-исторический опыт, общечеловеческий и национальный. Тем не менее, своеобразие языка заключается в специфике когнитивной базы, что ведет к разнообразной структуризации мира в процессе номинации предметов и явлений.

Поскольку «в основе мировидения и миропонимания каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов, когнитивных схем, сознание человека всегда этнически обусловлено» [5, с. 20]. Антропоцентрическая природа феномена языкового сознания несомненна, так как ментальные структуры не существуют автономно, и в возникающую в результате отражения картину мира включены действия и поступки самого субъекта. «Образ мира меняется от одной культуры к другой» [6, с. 27], и, вследствие этого, не существует двух абсолютно тождественных этнолингвокультур, и нет двух абсолютно тождественных образов мира.

В последние два десятилетия особый интерес исследователей привлекают русскоязычные произведения билингвальных авторов с точки зрения когнитивной лингвистики, психолингвистики.

Примечательно, что после развала Союза и образования на его базе новых государств феномен билингвизма не исчез, что говорит о его достаточно стойкой живучести, и мы должны принимать сей факт как объективную реальность. В советское время билингвы были объединены единой идеологией, которую отражали в своих текстах, на постсоветском пространстве они все более углубляются в историю, традиции и менталитет своих народов, что является объективно оправданным и требует научного осмысления. В творческом сознании одной и той же творческой личности, с одной стороны, преломляются, с другой – параллельно реализуются представления о мире, в котором мы живем [3, с.1].

Перед естественными билингвами стоит проблема «определения собственного берега» [4, с. 79], невольное внутреннее противопоставление двух (казахского и русского) не родных, но близких миров. Билингвальная личность организует содержание высказывания в соответствии со своей особенной картиной. «Жить поэтически на рубеже двух культур и двуязычия – всегда плодотворно для пишущего – а пишет он чаще на одном языке, но мироощущение его базируется на двух пластах – изначально чужеродных, но именно соединяясь и сливаясь в душе поэта – они становятся и взаимопроникающими и, конечно же, взаимообогащаемыми» [4, с. 83]. В этом проявляется специфика человеческого восприятия мира, зафиксированного в речевой деятельности, тексте.

При анализе художественного текста фиксируется репрезентация содержания когнитивных процессов его создателя, отражается состояние его динамичной когнитивной системы в конкретный отрезок времени. Речемыслительную деятельность, особенность структуры сознания билингва можно проследить на примере творчества казахстанского писателя, яркого носителя двух культур Дюсенбека Накипова [7]. Когда автор пытается передать какую-либо информацию, мы сталкиваемся с парадоксальностью природы наблюдаемого феномена и ни с чем несравнимой уникальностью. Речь идет о потоке сознания как лингвистическом явлении, наблюдаемом в творчестве современных естественных билингвов. Ученые используют термин «поток сознания» в литературоведении, когда речь идет о модернизме XX в., стиле, претендующем на непосредственное

воспроизведение ментальной жизни сознания посредством сцепления ассоциаций, нелинейности, оборванности синтаксиса.

Говоря о подобном типе сознания ниже, будем придерживаться определения У. Джеймса, который отмечал, что «В сознании нет связей, оно течет непрерывно. Всего естественнее к нему применить метафору *река* или *поток*» [2, с. 6]. Поток мысли, ощущения, переживания, ассоциации постоянно перебивают друг друга и причудливо переплетаются подобно тому, как это происходит в сновидении. Полагаем, что понятие «поток сознания» очень четко характеризует специфические этнокультурные речевые особенности языковой системы художественного текста билингва.

Роман Д. Накипова «Круг пепла» — это некая метафора бывшей жизни. Как объясняет сам автор, обладающий высокой культурой слова, «когда юрты снимаются с места, от очагов остаются круги, милые сердцу дорогие воспоминания. Очень не хочется покидать старые пепелища. Так как любой человек — это часть народа, то книга о том, как не потерять народ в системе еще не сложившихся ценностей и максимально сохранить старые» [7]. Наблюдение за содержанием и выражением понятийных, языковых и грамматических категорий рассматривается нами как один из источников получения данных о национально-культурной специфике языкового сознания. Словообразовательные возможности отдельных лексических единиц отличаются высокой степенью продуктивности в генерации новых семантических моделей.

Внутренняя организация текста Д. Накипова подчинена определенному ритму, мелодике, интонации, подобно стихотворному произведению. Практически весь текст изобилует «слитками» (по О. Сулейменову), «сцеплениями» (по У. Бахтиревой) одинаковых или созвучных групп фонем, морфем, целых слов. Ментальная сфера автора в тексте обозначена очень ярко. Для ее вербального представления выбраны специфические языковые средства, характерные для бикультурной творческой личности.

Так, автор находит общую сему лексической единицы с созвучным этническим маркером в родном языке и связывает в одном образе: ... *солнцелик на камне... огне-дива... плетенье-«орнек» ли? Орнелла!!!*... [7, с. 126]. Имя Орнеллы Мути отождествляется с нежным *орнек-узором*. Им можно любоваться, он сложен, заставляет задумываться, чтобы объяснить «плетения» ее таинственности, притягательности.

Использование топонимов актуализирует оценочный компонент образа «театр – храм»: ... *предвкушал Дока предстоящую поездку в «мекку» и «медину» балетного мира, в места, где находились священные храмы: «Большой» и «Мариинский»*... [7, с. 106]. Топонимы *Мекка* и *Медина* – священные города мусульман, главные места поклонения, – отождествляются автором со «святыми» для него, танцовщика, родными *Alma Mater* – театрами.

В одном ряду номинативов используются русские и казахские лексемы: ... *а одно из них (существо) улыбалось-манило и трансформировалось прямо на глазах в медузно-жемчужно-прозрачную эманацию танцующей феи-перигеницины-розы* ... [7, с. 64] или: *А в это же время, ядром, в тех же коридорах и залах, ходили.....плавали-кружились-мрели и воочию снились девчонки-принцессы-перди* (подобные чистой эманации-эссенции-духу танца), юные балерины ... [7, с. 88], где казахское слово *пери-фея*, которое является ассоциатом чего-то волшебного, воздушного.

Казахские лексемы, будучи компонентом «слитка», «сцепления», вносят некоторую коннотацию с долей сатиры, даже сарказма: *Обычно, олимпийцы властной пирамиды, выпль-персоны (совы из леса) приходили в театр по торжественным датам, на помпезные салат-торт-кумыс-мясо-фрукт-водка-чай-концерты* (в смысле репертуара) [7, с. 53] либо иронии: *Впечатление было не менее действенным, чем процесс «пивка-для рывка-шашилка-арака»* ... [7, с. 70]. Причем следует отметить, что произносится «сцепление» на одном дыхании, имеет особенную ритмо-, ритмомелодику. Так рождается «ритмическая метафора» [4, с. 82]. Преобладание ритмического фактора обусловлено внутренним ритмом авторского сознания как проявлением психофизических свойств индивида.

Словообразование по законам русского языка от основы тюркского происхождения – частотное явление в тексте билингва. В рамках одного предложения потрясающее сливаются воедино реалии, исторические явления, традиции, обычаи, характерные двум и более культурам: ... *мой город-пространство, где хаживал почти по-калмыцки странный и пестрый чужак Калмык, не по «Слову», а по нашему в «тьме тараканьей» возвышенно-гордо (воистину «сал») бормотал бормотухе подзаборные чудные вещи Мукагалище, и жуткий Олжуха ужасая «кыз-куу»-ийствовал истово, кого-то ужаривал по половецкому краю, пока не поймал свой «глиняный слог»*... [7, с. 46]. Автор фамильярничаёт с известными поэтами: казахскоязычным Мукагали Макатаевым и русскоязычным Олжасом Сулейменовым. Здесь же, в рамках одного предложения, Д. Накипов упоминает произведение О. Сулейменова «Глиняная книга» и памятник древнерусской письменности «Слово о полку Игореве».

Кыз-куу – игра догони девушку и поцелуй. По свидетельству историков, еще в сакских племенах одним из условий женитьбы был обычай, который требовал, чтобы жених догнал невесту. Во время народного собрания или праздника юноши и девушки верхом на лошадях выходят в поле. По знаку хозяина торжества, стегнув коня, девушка срывается с места, а юноша бросается ее догонять. Если юноша не сможет настигнуть и поцеловать наездницу, то он должен развернуться и стремительно скакать обратно. Если же девушка догонит джигита, то начинает что есть силы стегать его камчой. Эта игра напоминает своеобразный спектакль – собравшийся народ наблюдает за событием. В русском тексте к казахскому словосочетанию *кыз-куу* автор прибавляет русский суффикс *-ствова-* и образует совершенно новый глагол, понятный, пожалуй, только казахстанскому либо знакомому с этнокультурными особенностями истории казахского народа, читателю.

Ментальные причины многих речевых «нарушений», «отклонений», не объясняемых в традиционной классификации, видятся нам в структуре родного языка.

Казахскому языку свойственно сцепление 1) синонимичных слов, например, каржы-каражат (финансы), сый-сыпат (подарок), кауип-катыр (опасность), кугын-сургин (репрессированные); 2) корня с первым слогом этого же корня при образовании превосходной степени прилагательного, например, кап-кара (черный-пречерный), тып-тыныш (тихо-претихо); 3) созвучных слов, в котором второе, присоединяемое слово не имеет денотативного значения, например, кокым-сокым (мусор).

Следует отметить, что когнитивные компоненты сцеплений первой группы абсолютно самостоятельны, то есть их можно использовать в контексте по отдельности. Такая вариантность употребления, думается, говорит не только о богатстве синонимического ряда казахского языка, но и о поэтичности. Степные акыны отличались

виртуозной способностью говорить-петь с ходу, без подготовки. Большой выбор синонимичных лексем давал возможность акыну с легкостью подбирать нужное по твердости/мягкости, рифме соответствующий вариант.

«Исследование языковых средств, к которым обращается национальный писатель при создании художественного образа на русском языке, свидетельствует как об особенностях творческого билингвального поэта, писателя, так и своеобразии обеих языковых культур, рельефно проступающих на страницах их произведений» [1, с. 15]. Это не просто игра слов. За фонетическим сходством слов писатель стремится увидеть внутреннюю связь – связь языка с историей, общностью интересов, ценностей определенного этноса.

Когнитивные комплексы как структуры знания, оформленные словом, обязательно связаны со смыслом, который репрезентируется и актуализируется языковыми средствами. Безусловно, смысловая структура сознания автора оказывает непосредственное влияние на все устройство текста.

Таким образом, в тексте художественной литературы отражается национальное сознание, своеобразное осмысление действительности и фиксируется этнокультурная специфика речемыслительной способности автора, инновационных механизмов речесмыслопорождения.

Источники и литература

1. Бахтиреева У.М. Творческая билингвальная личность (особенности русского текста автора тюркского происхождения) / У. М. Бахтиреева. – Астана: Издательство «ЦБО и МИ», 2009. – 259 с.
2. Джемс У. Поток сознания / У. Джемс // Психология. – М.: Педагогика, 1991. – С. 56-80.
3. Дуличенко А.Д. Отзыв об автореферате диссертации «Феномен билингвальной личности публициста (лингвокогнитивный и сопоставительный аспекты)» М.Б. Амалбековой, представленной на соискание ученой степени докт филол наук. 10.02.20 / А. Д. Дуличенко. – Астана, 2010. – 2 с.
4. Каирбеков Б. Два могучих крыла пегаса / Б. Каирбеков // Состояние и перспективы методики преподавания русского языка и литературы: материалы 1 международной научно-методической конференции. – М.: РУДН, 2008. – С. 78-83.
5. Леонтьев А.А. Личность, деятельность, образование / А. А. Леонтьев // Языковое сознание и образ мира: сборник статей / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М., 2000. – С.7-13
6. Леонтьев А.Н. Философия психологии: Из научного наследия / А. Н. Леонтьев. – М.: МГУ, 1994.
7. Накипов Д. Круг пепла. Роман интенций / Д. Накипов. – Алматы, 2005. – 226 с.

УДК 81`272(574)

Жаркынбекова Ш. К., Бокаев Б. Н.

ТИПОЛОГИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЛИЧНОСТЕЙ В СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАЗАХСТАНА (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ АНАЛИЗА ЯЗЫКОВОГО ПОВЕДЕНИЯ РЕПАТРИАНТОВ-ЭТНИЧЕСКИХ КАЗАХОВ)

В статье рассматривается проблема этноязыковой идентификации этнических казахов, проживающих в Казахстане. Определение уровня владения родным языком, описание языкового поведения в различных ситуациях коммуникации, отношения к языкам, характер и частота использования языков позволили выявить этнические типы языковых личностей исследуемого контингента.

Ключевые слова: языковая идентичность, этническая идентификация, языковая личность, родной язык, этнический язык.

У статті розглядається проблема етномовної ідентифікації етнічних казахів, які проживають в Казахстані. Визначення рівня володіння рідною мовою, опис мовної поведінки в різних ситуаціях комунікації, ставлення до мов, характер і частота використання мов дозволили виявити етнічні типи мовних особистостей досліджуваного контингенту.

Ключові слова: мовна ідентичність, етнічна ідентифікація, мовна особистість, рідна мова, етнічна мова.

In this article the issue of ethno-linguistic identification of ethnic Kazakhs living in Kazakhstan is studied. The analysis of the language knowledge assessment is made; the communicative behavior in different types of communication is described to reveal the nature of frequency of language usage and to differentiate the ethnic types of lingual identity in the investigated context.

Key words: lingual identity, ethnic identification, linguistic personality, mother tongue, ethnic language

В последнее время объектом исследования ученых самых разных сфер деятельности (антропологов, социологов, лингвистов, психологов, политологов и т. д.) стала проблема идентичности, актуальность изучения которой обусловлена изменениями, происходящими в современном обществе.

Анализ работ, посвященных вопросу идентичности в современных гуманитарных науках, показал, что данная проблема изучается в самых разных аспектах. К примеру, бурные дискуссии у лингвистов вызывают вопросы, связанные с ролью языка в становлении этнической идентичности. Ученых интересуют следующие вопросы: в какой мере и как язык участвует в социальных отношениях? насколько глубока связь между языком и идентичностью? каковы ее измерения, формы, уровни? Изучение вопроса о взаимосвязи языка и этнической идентичности требует четкого понимания и разграничения таких понятий, как этнический язык, родной язык, второй язык.

Родной язык выступает одним из наиболее ценимых аспектов этнической идентичности независимо от компетентности в нем. Как отмечают исследователи, чем в меньшей степени индивиды им владеют, тем чаще они приписывают себе этот этноопределяющий признак. «В современных условиях, когда сужается база национального самосознания по параметрам национальной культуры, возрастает роль исторической памяти», – пишет Л.М. Дробизева [1]. Это означает, что язык выполняет не только коммуникативную, но и символическую функцию этнической идентичности.

Однако важно учитывать, что фактор родного языка при этнической самоидентификации может иметь разную степень значимости. С этой точки зрения крайне интересной представляется концепция П. Гарвина, который считал, что отдельные языковые и национальные общности отличаются друг от друга степенью равновесия между пониманием роли языка как средства коммуникации и как символа идентичности. Внутри одного и того же этноса в условиях его билингвизма могут существовать три типа языковых этноличностей: 1) родной язык является и основным способом коммуникации, и символом этноидентичности; 2) родной язык не является основным способом

коммуникации и не служит символом этноидентификации; 3) родной язык не является основным способом коммуникации, но служит при этом символом этнической самоидентификации [2, 34].

Такое разное восприятие родного языка обуславливается тем, что этничность может конструироваться по-разному. Неоднозначность суждений по этому поводу убеждает в необходимости дальнейшего изучения их взаимосвязи.

Для изучения проблем этноязыковой идентификации группой казахстанских ученых-лингвистов было проведено социолингвистическое анкетирование среди репатриантов-этнических казахов. На основе широкого применения статистических данных были разработаны критерии и технологии самооценки языковой компетенции. Определение уровня владения родным языком, выявление языковых компетенций репатриантов, описание языкового поведения в различных ситуациях коммуникации, характер и частота использования языков позволили выявить этнические типы языковых личностей исследуемого нами контингента. Имеются в виду не отдельные индивиды, а «некоторая обобщенная, типизированная личность, обладающая совокупностью черт, которые представляются типичными для данной лингвокультурной общности в данный период времени».

Проведенное нами исследование показало, что центральной особенностью речевой деятельности репатриантов является своеобразие сформированности речевых действий, которое проявляется в типах владения языком / языками (казахский монологизм – несбалансированный билингвизм – сбалансированный билингвизм). Казахоязычные монологисты и лица, обладающие сбалансированным билингвизмом, находятся на таком уровне сформированности речевых действий, который в основном соответствует социальным стандартам и имеют социально приемлемое отношение к другим языкам. Несбалансированный (в основном русско-казахский) билингвизм отрицательно сказывается на сформированности речевых действий личности, поскольку этнический язык не освоен в степени, достаточной для полноценной коммуникации с представителями своего этноса, а уровень владения казахским (главным) языком не соответствует социальным стандартам.

Этнически идентифицированная личность обладает совокупностью тех качеств, которые определяют ее культурное и лингвистическое поведение в различных ситуациях коммуникации. Мы приняли за основу классификации языковую группу, к которой причисляет себя участвующий в анкетировании, интервью и написании автобиографий индивид. В результате получили две крайние категории: казахоязычные и русскоязычные, а также две промежуточные позиции: двуязычные, предпочитающие говорить по-казахски, и двуязычные, предпочитающие говорить по-русски.

На следующем уровне классификации мы добавили такие элементы, как готовность вступать в коммуникацию с носителем другого языка, мнение по поводу языковой политики государства и т. п.

С точки зрения социокультурной и лингвистической ориентации репатриантов можно охарактеризовать так:

К первому типу относятся те, кто:

- 1) говорит только на казахском языке;
- 2) отказывается участвовать в коммуникации с использованием русского языка;
- 3) считает, что вся официальная и политическая жизнь и вся сфера повседневности должны быть на казахском языке;
- 4) считает, что все население Казахстана должно говорить только на казахском языке;
- 5) считает необходимым убрать из обязательной школьной программы такие предметы, как русский язык и русская литература;
- 6) считает, что русский язык негативно влияет на этноязыковую идентификацию личности, на патриотизм молодежи.

Таким образом, к первому типу относятся казахоязычные индивиды, рассматривающие казахский язык не только как залог достижения поставленной цели, но и как более престижный. В этой связи для них показательно своего рода отталкивание, отчуждение от русского языкового и культурного пространства, демонстрируемое в коммуникации (особенно с теми, кто в большей степени говорит на русском языке). Им свойственно, например, говорить, что они не понимают русского языка, тем более не говорят на нем. Повышенная эмоциональность и иррациональность восприятия языка «своего» народа свидетельствует о том, что последний является существенным фактором, формирующим этническое самосознание, каналом его трансляции и выражения.

Ко второму типу относится тип репатрианта, который:

- 1) говорит в основном на казахском языке;
- 2) участвует в коммуникации и на казахском и на русском языках;
- 3) считает правильным, что в государстве должна быть сформирована единая казахоязычная атмосфера;
- 4) считает необходимым расширить социальные функции государственного языка в разных сферах общения;
- 5) достаточно толерантно относится к русскому языку, считая его престижным и важным для изучения и прилагает определенные усилия для его скорейшего изучения;
- 6) придерживается точки зрения, что владение языками – это залог успеха, но, прежде всего, необходимо владеть родным языком.

К этому типу относятся в основном те, кто проживает в Казахстане более 3-5 лет, максимально ассимилируется социально, культурно и в языковом плане:

К третьему типу относится тип репатрианта-индивида, который:

- 1) говорит на казахском и русском языках;
- 2) участвует в коммуникации и на казахском и на русском языках;
- 3) считает правильным, что в государстве на официальном уровне наравне с казахским языком, употребляется русский язык;
- 4) считает, что население должно владеть как минимум двумя языками – казахским, русским;
- 5) относится положительно к изучению русского языка и русской литературы в школе;
- 6) придерживается точки зрения, что владение языками – это залог успеха, но, признает, необходимость владения, в первую очередь родным языком.

Итак, к третьему типу относятся те, кто в достаточной мере владеет обоими языками и не испытывает трудностей в адаптации. Этот тип можно обозначить как сознательно бикультурный. Самым важным признаком

этноязыкового сознания этого типа, на наш взгляд, является то, что оно не предполагает вытеснения одного языка/культуры за счет освоения другого. В ситуации двуязычия в рамках этого типа языковой личности родной и освоенный языки не конкурируют друг с другом. Завоевание языкового, социального, культурного и другого признания, столь естественное при активной интеграции или социализации, осуществляется у носителей этого типа иначе. Для них цель интеграции состоит, очевидно, не в том, чтобы «стать казахом» (как ценой знания казахского, так и ценой незнания русского) / «стать своим» (путем усвоения не только языка, но и системы ценностей и моделей социального и культурного поведения). Они стремятся довести до возможного совершенства знание нового (новых) языков и культур, не теряя исходной языковой и культурной компетенции:

«...Я родился в России. Всю сознательную жизнь прожил в России. Мои дети разговаривают на казахском языке, но слабо. Там они учились на русском языке. Родным языком считаю казахский язык...Я считаю, что нужно знать и другие языки...Нужно разговаривать и на русском, и на казахском языке...» (Дуйсенов Амангельды, 1950 г.р., переехал в Казахстан в 2009 г. из России);

«...Я родилась в Мукушено в 1967 году. В Казахстан переехали в 2008 году...Проблем не было, языкового барьера нет...У меня два родных языка. Казахский в первую очередь, а потом русский. Частично владею казахским языком. Дома мы разговариваем на русском языке. Телевизор смотрим на русском и казахском... Родной язык – казахский, потому что я казашка, а русский, потому что я там родилась... Училась на русском языке...» (Аимова Жамал. 1967 г.р., переехала в Казахстан в 2008 г. из России);

«...Уже второй год в Казахстане. Знаю казахский и русский. Мой родной язык – казахский, но так же мне дорог русский язык. Дома разговариваем и на казахском и на русском языке...» (Жиенбаева Самал, 60 лет, переехала в 2008 г. из России.);

К четвертому типу относятся те, кто:

- 1) говорит на русском языке;
- 2) участвует в коммуникации с использованием русского или другого языка;
- 3) считает родным два языка – казахский и язык той страны, где проживал до репатриации (к примеру, русский или таджикский языки);
- 4) поддерживает статус русского языка как официального;
- 5) всячески поддерживает присутствие русского языка как в официальной и политической сферах, так и в сфере повседневности;
- 6) двойственно, неоднозначно идентифицирует себя, поскольку поставлен перед выбором «родного» языка между автохтонным и «приобретённым».

К четвертому типу относятся те, для кого незнание родного казахского языка создает определенные трудности для полноценной интеграции в общество. Для этой группы репатриантов, осознание особой значимости языка как интегратора этноса заметно слабее. Скорее всего, проблема утраты языка для них не является животрепещущей и рассматривается в значительной степени абстрактно.

«Казахским языком владею немножко, я только понимаю, не пишу и не говорю. В семье общаемся на русском языке. Когда жили в Омске, общались тоже только на русском. Учился в русской школе. Не помню, но, кажется, не было казахской школы. У нас были репетиторы, которые учили казахскому языку. Я помню где-то в классе во втором или в третьем мама нанимала репетитора на пару месяцев. Вот с того момента я более-менее понимаю казахский язык.

Себя считаю казахом. Родной язык мой – русский. Вообще-то, два получается родных языка – казахский и русский. Просто русским я более или менее владею хорошо, и могу высказать себя только на русском языке. Родной язык – это язык, на котором ты вырос и учился разговаривать, который тебе более или менее приятен и на котором ты можешь хорошо общаться. Я думаю, изъясняюсь только на русском языке... (Барлыбаев Асхат, репатриант из России);

«...Считаю своим родным языком – казахский и русский...Потому что в базе у меня заложен русский язык...Я думаю на русском... с детства общаюсь на русском...Среди русских вырос... На казахском понимать-понимаю, но не пишу...» (Дауренов Сабит, 1982 г.р., переехал в 2008 г. из России);

«...Родилась в России и прожила там полвека...Я владею русским, казахским языками... Ходила в русскую школу... Но меня бабка научила казахскому языку...В детстве, она мне говорит : – Почитай мне книжку про Кобланды батыра... Я ей говорю: – Я же не могу.... А она говорит мне: – Читай, как можешь....Вот так потихоньку я и научилась говорить, читать на казахском языке...Родной язык мой, естественно тот, на котором я выросла – русский язык...Я думаю на русском языке...У меня и имя русское – Катя...Хотя по паспорту я иду как Карлыгаши, но народ меня называет только Катя....И дома, и на работе, везде так называют... а когда меня называют Карлыгаши, то это как-то не мое...чувствую себя не так...» (Сеитова Карлыгаши, 1956 г.р., переехала в Казахстан в 2009 г. из России);

Из вышеизложенного мы видим, что респонденты этой категории испытывают трудности формирования собственной языковой идентичности, поскольку и в семье, и в других сферах общения в основном использовался неродной (русский, узбекский, таджикский или др.) язык.

Таким образом, мы видим, что если для одних респондентов язык выполняет обе функции (коммуникативную и символическую), то у другой категории респондентов-репатриантов идентичность опирается на язык только как на символ единства народа. Это подтверждает предположение, что уровень идентичности определяется прежде всего предпочтением языка, а не его реальным использованием. Имеющаяся доля неустойчивой национально-языковой идентификации репатриантов (в основном из России и Таджикистана) свидетельствует о том, что их личные связи с этническим языком были в какой-то степени утрачены, но у большинства из них остается установка на формальное выделение этнического языка в качестве родного, связанная со стремлением соответствовать социальным ожиданиям.

Источники и литература

1. Дробжишева Л.М. Демократизация и образы национализма в Российской Федерации / Л. М. Дробжишева, А. Р. Аклаев, В. В. Коротева, Г. У. Солдатова. – М.: Мысль, 1996. – 382 с.

УДК 821.161.1.0

Жаткин Д. Н., Попова О. В.

**К.К.ПАВЛОВА – ПЕРЕВОДЧИК ПОЭЗИИ М.Ю.ЛЕРМОНТОВА НА НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК
(ЛИНГВОСЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

В статье впервые проанализированы вольные переводы К. К. Павловой двух знаменитых поэтических произведений М. Ю. Лермонтова – «На воздушном океане...» (фрагмента из поэмы «Демон», 1839) и «Родина» («Люблю отчизну я...», 1841), отмечена специфика использования переводчицей лексико-семантических и стилистических средств, показано, как при помощи изменения отдельных художественных деталей, опущения или привнесения тропов и фигур речи существенно трансформирован сам лермонтовский замысел, произведения получили иное идейное звучание.

Ключевые слова: переводоведение, межкультурная коммуникация, лингвокультурология, лексика, русско-немецкие литературные связи.

У статті вперше проаналізовано вільний переклад К. К. Павлової двох відомих поетичних творів М. Ю. Лермонтова – «На повітряному океані...» (фрагмент з поеми «Демон», 1839) і «Батьківщина» («Люблю вітчизну я...», 1941), відзначено специфіку використання перекладачкою лексико-семантичних і стилістичних засобів, показано як за допомогою зміни окремих художніх деталей, опущення чи привнесення тропів і фігур мовлення істотно трансформовано самий лермонтовський задум, твір отримав нове ідейне звучання.

Ключові слова: перекладознавство, міжкультурна комунікація, лінгвокультурологія, лексика, російсько-німецькі літературні зв'язки.

The article firstly deals with free interpretations of K. K. Pavlova of two famous poetic works, written by M. U. Lermontov – «On the open air ocean...» (an extract from the poem «Demon», 1839) and «Motherland» («I love my Motherland...», 1841). The authors of the article marked the specific usage of the translator lexico-semantic and stylistic devices, showed how with the help of changing several artistic details, missing or firstly using tropes and figures of speech, Lermontov ideas were transformed and the composition got the new idea phonation.

Key words: interpretation science, intercultural communication, linguocultural science, lexicology, Russian German literary connections.

Личное знакомство Лермонтова и Павловой состоялось 10 мая 1840 г., на третий день после приезда поэта в Москву по пути из Петербурга на Кавказ, в литературном салоне Д. Н. и Е. А. Свербеевых, о чем сохранилась запись в дневнике А. И. Тургенева: «Вечер у Свербеевой» с гр. Зубовой. Павлова: подарил ей лиру. Она довольна. Лермонтов и Гоголь. До 2 часов» [цит. по: 6, с. 651]. Через несколько дней после встречи с Павловой у Свербеевых, 16 мая 1840 г., Лермонтов посетил ее салон в доме на Рождественском бульваре и внес в ее альбом автограф стихотворения «Посреди небесных тел...», впоследствии обнаруженный в Германской государственной библиотеке в Берлине [2, с. 669-672]. Эта встреча оставила свой отпечаток; Р.Ю.Данилевским отмечено лермонтовское влияние на отдельные произведения, созданные Павловой в 1840 – 1841 гг. в жанре лирического «рассказа в стихах» («Монах», 1840; «Старуха», 1840; «Рудокоп», 1841) [см.: 3, с. 361], – впрочем, это влияние следует признать весьма отдаленным, преимущественно выразившимся в манере представления сюжетного материала в стихотворном тексте.

Ориентировочно во второй половине 1850-х – 1860-е гг. Павловой были осуществлены интерпретация одного из наиболее известных отрывков из лермонтовского «Демона» (1839) «На воздушном океане» (у Павловой – «Unbekümmert») и свободная обработка стихотворения «Родина» (1841; у Павловой – «Mein Vaterland»), впервые опубликованные незадолго до смерти поэтессы в составленной А. Черновым книге «Из русских поэтов (лирика, эпос, драматургия) в немецких переложениях» («Aus russischen Dichtern (Lyrisches, Episches, Dramatisches) in deutschen Übertragungen», Halle, 1890) [4, s. 125-126].

Специфика художественного осмысления Павловой стихотворения Лермонтова «Родина» ощущалась как в стремлении максимально подчеркнуть нетривиальность лермонтовского патриотизма, существенно отличавшегося от насаждавшегося свыше традиционного, «государственного» патриотизма, так и в желании познакомить немецкого читателя с глубинным значением *Родины* для сознания русского человека, его духовной настроенности, мировосприятия. При переводе Павловой были утрачены формальные особенности подлинника, в частности, стихотворение стало длиннее (34 стиха вместо 26), четырех-, пяти- и шестистопный ямб был передан равномерным пятистопным ямбом с сочетанием перекрестной, смежной и кольцевой рифм; это было во многом связано со стремлением переводчицы к объяснению, толкованию оригинального текста, раскрытию содержащихся в нем намеков. Примером «объяснительства», представшего одной из тех форм интеллектуализации текста, что приводили к ослаблению эстетической функции стилистических средств подлинника, являются стихи, воссоздающие восторженное чувство к отечеству, проявившееся, в числе прочего, при виде весеннего разлива реки («Люблю отчизну я, но странною любовью! / Не победит ее рассудок мой. / <...> Разливы рек её подобные морям» [5, т. 2, с. 70] – «Wohl hab' ich Liebe für mein Vaterland, / Doch Liebe eigner Art, die zu bemeistern / Nicht mehr vermag der prüfende Verstand. / <...> Mag gern dem Wellgetös der Ströme lauschen, / Wenn sie im Frühling eisesei umher / Die Lande überschwemmen wie ein Meer» [6, с. 71] [Пожалуй, у меня любовь для моего отечества, / Всё-таки любовь собственного рода, которая сдерживается / Не в состоянии более испытывающего рассудка. / <...> Охотно хотели прислушиваться к шуму потоков волн, / Когда она весной, растаяв кругом, / Край затопляет как море]), а также стихи, раскрывающие мотивы отсутствия авторского воодушевления: («Ни полный гордого доверия покой» [5, т. 2, с. 70] – «Ich liebe nicht die stolze Zuversicht, / Die sich auf Bajonnette stützt <...>» [6, с. 71] [Я люблю не гордое доверие, / Которая на штык опирается <...>]).

Лексические расхождения привели к семантическим противоречиям интерпретации с интерпретируемым текстом, например, при изображении чувства к родине в первом стихе Павловой введена лексема «wohl» («пожалуй»), привносящая оттенок сомнения, неуверенности, выражение допущения возможного, склонности согласиться. Сомнение, дополнившее ощущения лирического героя у Павловой, изменило тональность стиха, придав ему оттенок фамильярности и ослабив авторский идейный замысел.

Другим примером подобного расхождения стало использование Павловой существительного *der Bauer* (крестьянин – «сельский житель, основным занятием которого является обработка земли; представитель низшего податного сословия в дореволюционной России» [7, т. 2, с. 128]) и производного от него *das Bauernhaus* (крестьянский дом), отсутствующих у Лермонтова, ср.: «Избу, покрытую соломой, / <...> / Под говор пьяных мужичков» [5, т. 2, с. 72] («Das Bauernhaus mit strohbedecktem Dache, / <...> / Seh` ich dem Lärm betrunken Bauern zu» [6, с. 71] [Крестьянский дом, с покрытой соломой крышей, / <...> / Смотрю я на шум пьяных крестьян]). Лермонтов не случайно использовал вместо *крестьянин* существительное с уменьшительно-ласкательной семантикой *мужичок*; восторгаясь радостями сельской жизни, красотами природы, он не затрагивал темы тяжелого труда крестьянина-земледельца; Павлова, наоборот, подчеркивала связь красот преображенной земли и труженика, живущего на ней. Обозначая тему крестьянского труда, переводчица ввела в последний стих синтагму *Woche Qual* (мучение недели): «In Lust und Lärm der Woche Qual vergessen» [6, с. 71] [В радости и шуме забывают мучение недели]. Лермонтов, не упоминая о «мучении недели», изобразил крестьянскую жизнь в праздник и провел параллель между торжественностью природы и торжеством в человеческом бытии, создав тем самым мечтательную картину гармонии: «И в праздник, вечером росистым» [5, т. 2, с. 72]. Павлова, заменившая лермонтовский *праздник* обычным выходным днем в конце трудовой недели – воскресеньем, предлагает антитезу богатства, гармонии русской природы и полной тягот жизни русского крестьянина, для которого воскресенье неожиданно становится днем «мечтательного покоя» («Und Sonntags gern in träumerischer Ruh» [6, с. 71] [И в воскресенье охотно в мечтательном покое]). Возможно, появление образа «мечтательного покоя» связано с христианским обычаем отдыхать и праздновать в седьмой, воскресный день, однако сам образ все-таки вряд ли соотносится с менталитетом русского крестьянства. Павлова вводит мотив религиозности, изображая ход жизни крестьянина согласно с природой и религией. При изображении отдыха крестьян от тяжелой работы, проделанной за неделю, переводчица использует глагол *vergessen* (забывать), что позволяет сделать акцент на значимости праздника «покоя» в крестьянской жизни. И действительно, крестьянин в немецком переводе не только приобщается к общему веселью, обретает бодрость духа, но и забывает тяготы деревенского труда.

Лирический герой немецкой интерпретации любит результаты крестьянского труда, миром вокруг, преображенным этим трудом («Den Stoppelbrand der Felder seh` ich gerne, / <...> / Seh` ich im Herbst die korngefüllten Tennen, / Das Bauernhaus mit strohbedecktem Dache, / Geschnitzten Läden vor dem Fensterfache» [6, с. 71] [Головешки стерни полей я охотно смотрю, / <...> / Смотрю я в осень: заполненные зерном гумна, / Крестьянский дом с покрытой соломой крышей, / Резные ставни перед частями окон]), тогда как в оригинальном произведении черты крестьянской жизни являются лишь отдельными художественными деталями в общем любовании природой: «Люблю дымок спаленной жнивы, / <...> / И на холме средь желтой нивы / <...> / Я вижу полное гумно, / Избу, покрытую соломой, / С резными ставнями окно» [5, т. 2, с. 70-72].

Для сохранения формальных особенностей оригинального текста, обусловленных большей длиной слова в русском языке, нежели в немецком, переводчица вводит в стихи слова и сочетания слов с дополнительным уточняющим семантическим оттенком *die Schritte messen* («шагами измеряют»), *Dache* («крышей»), *korngefüllten* («заполненные зерном»), *an der Flüsse Borden* («у берегов реки»), *wüsten* («пустынные»): «Der endlos wüsten Steppen kaltes Schweigen, / <...> / Die weißen Birken an der Flüsse Borden, / <...> / Seh` ich im Herbst die korngefüllten Tennen, / Das Bauernhaus mit strohbedecktem Dache, / <...> / Wenn stampfend sie im Tanz die Schritte messen» [6, с. 71] [Бесконечные пустынные степи холодного молчанья, / <...> / Белые березы у берегов реки, / <...> / Смотрю я в осень: заполненные зерном гумна, / Крестьянский дом с покрытой соломой крышей, / <...> / Когда они топающие в танце шагами измеряют]. Определенные трудности перевода были обусловлены несоответствием грамматической категории рода некоторых существительных в русском и немецком языках (например, *die Zuversicht* (ж.р.) – *доверие* (м.р.)), что повлекло за собой изменение родовой принадлежности согласующихся с этими существительными зависимых слов.

Следует отметить присутствие в художественной интерпретации Павловой большого количества слов, образованных словосложением, среди которых преобладают имена существительные: *Jetztzeit* («современность»), *Stoppelbrand* («головешки стерни»), *Karawanenzüge* («караванов движение»), *Nomadenhorden* («кочевников племя»), *Bauernhaus* («крестьянский дом»), *Fensterfache* («части окна»), *bluterkauften* («купленную кровью»). Словосложение в немецком языке, как способ образования слов, наиболее продуктивен. Используемые Павловой сложные существительные и глаголы свидетельствуют не только о продуктивности словосложения в языке перевода, но и об отсутствии в немецком языке лексем, соответствующих русским. Например, в виду отсутствия в немецком языке соответствия лексеме *изба* – «деревянный крестьянский дом» [7, т. 1, с. 634] переводчица вынуждена использовать сложное существительное *Bauernhaus* («крестьянский дом»); вместо слова *жнива* – «невспаханное поле с остатками соломы на корню, с которого сжаты хлеба; стерня» [7, т. 1, с. 488] Павлова использует сложное существительное *Stoppelbrand* (головешки стерни).

Если в стихотворении Лермонтова лес «безбрежен», во многом символизируя безграничность российских просторов, и при этом колышется, мерно движимый волнами ветра, создающими эффект «зеленого моря», то в немецкой интерпретации Павловой лес предстает несколько иным – его власть и большая сила дают человеку не чувство защищенности, а ощущение опасности, страха, сомнения, подчеркнутые упоминанием о шуршании, таинственных едва слышимых звуках. Лес у Павловой – живое существо, которого необходимо остерегаться, опасаться: «Gern hör` ich auch der Wälder mächtig Rauschen» [6, с. 71] [Охотно слушаю я также лесов могучих шуршанье]. В этом контексте Павловой важно подчеркнуть не столько красоту природы, сколько тревожность, испытываемую человеком при ее восприятии.

Свой перевод фрагмента из поэмы М. Ю. Лермонтова «Демон» «На воздушном океане...» Павлова назвала «Unbekümmert» («Беззаботные»), тем самым акцентировав внимание на ключевом слове последнего стиха: «Unbekümmert, so wie sie» [6, с. 70] [Беззаботные так, как она]. В этой связи интересно отметить, что Лермонтов в последней строфе использовал в обращении Демона лексему *беспечный* («не проявляющий нужного внимания, предосторожности» [5, т. 1, с. 82]), тем самым сосредоточившись на неосторожности, которая, будучи характерной для поступков и помыслов Тамары, могла проложить ей дорогу в ад. Лермонтовский Демон призывал героиню стать беспечной, как небесные светила, как облака, чуждые чуждому горю: «Будь к земному без участия / И беспечна, как они!» [5, т. 2, с. 287]; у Павловой, не осмыслившей до конца семантической значимости слова *беспечный*, использовано сравнение беззаботной девы Грузии со столь же беззаботными облаками. Если в речи Демона в русском оригинале звучит только призыв к беспечной жизни, на фоне которого оттеняются губительные мысли Тамары, то в немецком переводе героиня уже осуждена за беззаботность действий и дум.

В немецком переводе отсутствует выражение волеизъявления, просьбы Демона к деде; также не сохранены и использованные Лермонтовым в обращении Демона к сомневающейся Тамаре глаголы повелительного наклонения, призванные не только убедить героиню в собственной правоте, но и очаровать ее: «Laß sie dir ein Vorbild werden, / Traure du, gleich ihnen, nie, / Sei ums Wohl und Weh auf Erden / Unbekümmert, so wie sie» [6, с. 70] [Усталые они тебе примером станут, / Печальная ты, подобная им, никогда, / Так вокруг добра и горя на земле / Беззаботные так, как она]. Тем самым, у Павловой позиция грешного духа лишена активности по отношению к деде, что проявляется во множестве не только содержательных, но и формальных деталей, в частности, в замене заключительной восклицательной конструкции повествовательным предложением. Речь Демона в переводческом осмыслении Павловой монотонна, пассивна; Демон – наблюдатель со стороны, а не главный участник событий. Павлова не только извлекла для перевода небольшой фрагмент из пространного обращения Демона к очаровавшей его Тамаре, но и отвела грешному духу второстепенную роль, что не соответствовало духу и содержанию лермонтовского подлинника.

Как и в переводе «Родины», в интерпретации фрагмента лермонтовской поэмы используются элементы интеллектуализации текста (например, первый стих оригинального текста развернут в двустопное философское содержание), традиционное для Павловой «объяснительство» (в данном случае, впрочем, не нарушающее формы подлинника – 16 стихов с перекрестной мужской и женской рифмой). Перевод Павловой отличается колоритностью языка, – в нем используются стилистически окрашенная лексика, архаизмы, профессиональные слова, а также лексемы в переносном значении, например, *immerdar* (высок.) – всегда, *sonder* (устар.) – без, *der Äthers* (поэтич.) – эфир, *der Nebelschleier* (воен.) – дымовая завеса, *ohne Steuer* (перенос.) – без руля и без ветрил: «Glänzend durch den Nebelschleier, / In des Äthers blauem Meer, / Ohne Segel, ohne Steuer, / <...> / Durch den Himmel sonder Spuren» [1, с. 70] [Блестящее сквозь дымовую завесу, / В эфире синего моря, / Без паруса, без руля и без ветрил, / <...> / Через небо без следов].

Одним из лексических несоответствий двух текстов является преуменьшение в переводе подтекстовой смысловой значимости образа неба, заключающееся в использовании лексемы *ocean* вместо *more* («На воздушном океане» [5, т. 2, с. 286] – «In des Äthers blauem Meer» [6, с. 70] [В эфире синего моря]). Поскольку небо является связующим образом всего поэтического фрагмента, таинственной обителью Демона, ограничение масштабов описываемого пространства снижает значение силы и всеохватывающей власти неба; однако изменение образного плана метафоры не влечет за собой в данном случае изменения предметного плана, напрямую соотносимого с оригиналом. В целом опущение мотива всевластия неба соответствует утрате Демоном способности к убеждению Тамары, наделению его меньшей силой, лишению волеизъявляющего начала; в этой связи не случайна замена слов и словосочетаний, призванных обворожить девушку, более «жесткими», резкими лексемами, например, *хоры* – *Heer* («множество»), *в небе ходят* – *Durch den Himmel <...> zieht* («через небо тянутся»), *облаков волокнистые стада* – *der Wolken weiße Schar* («облаков белая толпа»), *тихо плавают* – *Rastlos wandernd* («неутомимо плавая»). Используемые в тексте оригинала эпитеты *стройный, необозримый, неуловимый, волокнистый, томительный* не сохранены у Павловой, отдавшей предпочтение собственному эпитетному ряду – *светлый, неизмеримый, белый, усталый, печальный, беззаботный*. Оказались опущенными устаревшая лексема *грядущее*, слово с разговорной окраской *вспомни*, не имеющие соответствий в немецком языке.

Переводы Павловой, появившиеся многие годы спустя после создания Лермонтовым оригинальных текстов, содержали в себе и след новой эпохи, и отпечаток, обусловленный жизнью переводчицы в Германии, и неизбежное влияние немецкой культурной традиции. Бесспорно, это привело к разночтениям в трактовке отдельных образов, в восприятии отдельных художественных деталей. Однако Павлова была, пожалуй, единственным переводчиком произведений Лермонтова на немецкий язык, лично знавшим самого поэта, что не могло не оказать своего влияния; она уловила лермонтовский «дух», стремление поэта к осознанию места человека в мире.

Источники и литература

1. Летопись жизни и творчества М. Ю. Лермонтова / сост. В. А. Мануйлов, С. Б. Латышев // Лермонтовская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 644 – 654.
2. Olias G. Ein unbeachtetes Lermontov-Autograph / G. Olias // Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität. – 1965. – H. 5. – S. 669-672.
3. Данилевский Р. Ю. Павлова Каролина Карловна / Р. Ю. Данилевский // Лермонтовская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 361-362.
4. Aus russischen Dichtern (Lyrisches, Episches, Dramatisches) in deutschen Übertragungen / gesammelt und hrsg. v. A. Tschernow. – Halle: Hector, 1890. – 396 s.
5. Лермонтов М. Ю. Избранные произведения: в 2 т. / М. Ю. Лермонтов. – М.-Л.: Сов. писатель, 1964. – Т. 1-2.
6. Pavlova K. Das deutsche Werk: in 3 Bd. / K. Pavlova; hrsg. von Frank Göpfert. – Rosenweg: Göpfert, 1994. – Bd. 1. – 218 s.
7. Словарь русского языка: в 4 т. / АН СССР; под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1981 – 1984. – Т.1-4.

УДК 81-139

Жук А. В.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена использованию новейших информационных технологий при изучении иностранных языков. Применение информационных технологий, в частности, сети Интернет, дает возможность погружения студентов в ситуацию знакомства с традициями взаимоотношений и культуры страны изучаемого языка, студенты слышат и изучают живую речь носителей языка. На основе применения новейших информационных технологий открывается большая возможность развития творческого потенциала учащихся, в частности, развитие воображения и прогнозирования ситуаций на основе реальных жизненных ситуаций и событий. Также эти методы обучения дают возможность в дальнейшем избежать грубых коммуникативных ошибок в реальной жизненной ситуации при общении с представителями стран изучаемого языка,

Ключевые слова: интернет, коммуникативный подход, интерактивность, ссылка, кибернетическое пространство.

Ця стаття присвячена використанню новітніх інформаційних технологій при навчанні іноземним мовам. Використання інформаційно-комунікативних технологій, а саме мережі Інтернет, надає великі можливості для вивчення мови, оскільки студенти занурюються у ситуацію знайомства з традиціями взаємних відносин та культури тієї країни, мову якої вивчають; студенти чують та вивчають живу мову носіїв мови. За допомогою вживання інформаційних технологій відкривається велика можливість розвитку творчого потенціалу студентів, зокрема, розвиток уяви та прогнозування ситуацій на основі реальних життєвих ситуацій і подій.

Також ці методи навчання дають можливість надалі уникнути грубих комунікативних помилок у реальній життєвій ситуації при спілкуванні з представниками країн тієї мови, яку вивчають студенти.

Ключові слова: інтернет, комунікативний підхід, інтерактивність, посилання, кібернетичний простір.

The aim of the given article is to reveal the use and place of informative technologies at the English lessons as a method and tool of teaching listening, speaking and writing. Nowadays informative-communicatory technologies, especially the Internet, gain new importance at teaching foreign languages. As the author states, video materials provide great opportunities for studying languages, as they give possibility of plunging the students into the situation of learning traditions, mutual relations and culture of country of the studied language. But the most important thing is that the students hear and study native speakers' speech. With the help of informative technologies, a teacher can reveal students' creative potential, particularly, the development of students' imagination and ability to predict the situations on the basis of events and situations which happen in real life. These methods of teaching allow the students to evade flagrant errors while communicating with other representatives of the studied language countries in reality.

Key words: Internet, communicative method, interaction, link, cyber space.

В последние годы чрезвычайно актуальным становится вопрос о применении новейших информационных технологий при изучении иностранных языков. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения.

Целью данной статьи является выявление способов оптимизации учебного процесса с помощью технологий Интернет.

Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры студентов, обучение практическому овладению иностранным языком. Современные методики, такие как: обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, а также Интернет-ресурсов помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения. Возможности использования Интернет-ресурсов огромны. Глобальная сеть Интернет создаёт условия для получения любой необходимой учащимся и преподавателям информации, находящейся в любой точке земного шара: страноведческий материал, новости из жизни молодёжи, статьи из газет и журналов, необходимую литературу и т. д. [1].

При изучении английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети, совершенствовать умения письменной речи школьников, пополнять словарный запас учащихся, формировать у студентов устойчивую мотивацию к изучению английского языка. Студенты могут принимать участие в тестировании, в викторинах, конкурсах, олимпиадах, проводимых по сети Интернет, переписываться со студентами из других стран, участвовать в чатах, видеоконференциях, а также получать информацию на иностранном языке в рамках проблематики, разрабатываемой ими в курсовых или дипломных проектах [2, с. 56].

Конечной целью обучения иностранным языкам является научение свободному ориентированию в иноязычной среде и умению адекватно реагировать в различных ситуациях, то есть общению. Новые взгляды на результат обучения способствовали появлению новых технологий и отказу от устаревших. Сегодня новые методики с использованием Интернет-ресурсов противопоставляются традиционному обучению иностранным языкам. Понятие «традиционный» ассоциируется, в первую очередь, с заучиванием правил и выполнением языковых упражнений, то есть «с разговорами О языке, вместо общения НА языке». Многие преподаватели до сих пор убеждены, что «словарный запас + необходимые структуры = язык» лежит в основе процесса обучения. Но ведь язык – это не математика (хоть и языковые структуры есть не что иное, как формулы, необходимые для запоминания) и не просто интеллектуальная субстанция [3, с. 107].

Чтобы научить общению на иностранном языке, нужно создать реальные, настоящие жизненные ситуации (т. е. то, что называется принципом «аутентичности общения»), которые будут стимулировать изучение материала и вырабатывать адекватное поведение. Эту ошибку пытаются исправить новые технологии.

Одним из наиболее революционных достижений за последние десятилетия, которое значительно повлияло на образовательный процесс во всем мире, стало создание всемирной компьютерной сети, получившей название Интернет, что буквально означает «международная сеть» («International Net»). Использование кибернетического пространства (cyberspace) в учебных целях является абсолютно новым направлением общей дидактики и частной методики, так как происходящие изменения затрагивают все стороны учебного процесса, начиная от выбора приемов и стилей работы, кончая изменением требований к академическому уровню обучающихся.

Основной целью изучения иностранного языка является формирование коммуникативной компетенции, т. е. процесс обучения является моделью процесса общения. Коммуникативный подход подразумевает обучение общению и формирование способности к межкультурному взаимодействию, что является основой функционирования Интернета [4]. Вне общения Интернет не имеет смысла – это международное многонациональное, кросс-культурное общество, чья жизнедеятельность основана на электронном общении миллионов людей во всем мире, говорящих одновременно, своего рода самый гигантский по размерам и количеству участников разговор, который когда-либо происходил. Включаясь в него на уроке иностранного языка, мы создаем модель реального общения. Общаясь в истинной языковой среде, обеспеченной интернетом, учащиеся оказываются в настоящих жизненных ситуациях; студенты обучаются спонтанно и адекватно реагировать на них, что стимулирует создание оригинальных высказываний, а не шаблонную манипуляцию языковыми формулами. Первостепенное значение придается пониманию, передаче содержания и выражению смысла, что мотивирует изучение структуры и словаря иностранного языка, которые служат этой цели. Таким образом, внимание учащихся концентрируется на использовании форм, нежели на них самих, и обучение грамматике осуществляется косвенным образом, в непосредственном общении, исключая чистое изучение грамматических правил [5].

Коммуникативный подход в значительной степени направлен на обучаемого, отвечая основному критерию современной дидактики. Использование Интернета в коммуникативном подходе как нельзя лучше мотивировано: его цель состоит в том, чтобы заинтересовать обучаемых в изучении иностранного языка посредством накопления и расширения их знаний и опыта. Обучаемые должны быть готовы использовать язык для реальной коммуникации вне

занятий, например, во время посещений страны изучаемого языка, во время приема иностранных гостей дома, при переписке, при обмене аудио- и видеокассетами, результатами заданий и т. п.

Одним из новых требований, предъявляемых к обучению иностранным языкам с использованием Интернет-ресурсов, является создание взаимодействия в аудитории или интерактивности. От принципа коммуникативности интерактивность отличается наличием истинного сотрудничества, незаданности, где основной упор делается на развитие умений общения и групповой работы, в то время как для коммуникативного задания это не является обязательной целью [6, с. 91].

Обучая подлинному языку, Интернет помогает в формировании умений и навыков разговорной речи, а также в обучении лексике и грамматике, обеспечивая подлинную заинтересованность и, следовательно, эффективность. Более того, Интернет развивает навыки, важные не только для иностранного языка. Это прежде всего связано с мыслительными операциями: анализа, синтеза, абстрагирования, идентификации, сравнения, сопоставления, вербального и смыслового прогнозирования и упреждения и т. д.

Таким образом, навыки и умения, формируемые с помощью Интернет-технологий, выходят за пределы иноязычной компетенции даже в рамках «языкового» аспекта. Интернет развивает социальные и психологические качества обучающихся: их уверенность в себе и их способность работать в коллективе; создает благоприятную для обучения атмосферу, выступая как средство интерактивного подхода. Интерактивность не просто создает реальные ситуации из жизни, но и заставляет учащихся адекватно реагировать на них посредством иностранного языка. И когда это начинает получаться, можно говорить о языковой компетенции. Пусть даже при наличии ошибок. Главное умение спонтанно, гармонично реагировать на высказывания других, выражая свои чувства и эмоции, подстраиваясь и перестраиваясь на ходу, т. е. мы можем рассматривать интерактивность как способ саморазвития через Интернет: возможность наблюдать и копировать использование языка, навыки, образцы поведения партнеров; извлекать новые значения проблем во время их совместного обсуждения [7, с. 58].

Итак, для наиболее успешного ориентирования в мировом информационном пространстве необходимо овладение учащимися информационной культурой, а также компьютерно-экранной культурой, поскольку приоритет в поиске информации все больше и больше отдается Интернет. Как информационная система, Интернет предлагает своим пользователям многообразие информации и ресурсов. Базовый набор услуг может включать в себя: электронную почту (e-mail), телеконференции (usenet), видеоконференции, возможность публикации собственной информации, создание собственной домашней странички (homepage) и размещение ее на Web-сервере, доступ к информационным ресурсам: справочные каталоги (Yahoo!, InfoSeek/UltraSmart, LookSmart, Galaxy), поисковые системы (Alta Vista, HotBob, Open Text, WebCrawler, Excite), разговор в сети (Chat). Овладение коммуникативной и межкультурной компетенцией невозможно без практики общения, и использование ресурсов Интернет при изучении иностранного языка в этом смысле просто незаменимо: виртуальная среда Интернет позволяет выйти за временные и пространственные рамки, предоставляя ее пользователям возможность аутентичного общения с реальными собеседниками на актуальные для обеих сторон темы. Однако нельзя забывать о том, что Интернет – лишь вспомогательное техническое средство обучения, и для достижения оптимальных результатов необходимо грамотно интегрировать его использование в процесс урока.

Несомненно Интернет может использоваться в качестве эффективного приложения для развития грамматических, лексических навыков и умений, проверки знаний. Сюда входят всевозможные тренировочные грамматические, фонетические, фонетические упражнения, тесты на чтение, грамматику, IQ-тесты и т. д. Преподаватели или сами школьники могут находить такие сайты на WWW. Большим плюсом использования ресурсов Интернет является развитие межкультурной компетенции, т. е. знакомству с различными культурами, определению путей их взаимодействия и взаимопроникновения друг в друга, формированию культурных универсалий, необходимых для достижения взаимопонимания и плодотворного сотрудничества при непосредственном общении. World Wide Web с огромным количеством сайтов и домашних страничек, предоставляющих информацию на все вкусы является бескрайним полем деятельности в плане использования при изучении иностранного языка для развития межкультурной компетенции [8, с. 131].

Как пример использования интернета для отработки навыков аудирования, приведем сайт компании Lucent Technologies, ее подразделение Bell Labs, которое позволяет услышать, как звучит любая фраза на иностранном языке. Здесь разработан синтезатор речи, который превращает печатный текст в звук. На сайте <http://www.bell-labs.com/project/ts/index.html> можно выбрать один из семи языков – английский, немецкий, французский, итальянский, испанский. Затем нужно вписать в окошко что-нибудь на выбранном языке. Через несколько секунд написанное будет произнесено пусть и несколько механическим, но все же голосом. То есть озвучить можно любую фразу из учебника или любого другого пособия, и особенно подойдут онлайн-пособия, откуда можно запросто копировать куски текста, не утруждая себя перепечатыванием. Все произнесенное можно не просто прослушать, но и сохранить у себя на диске, чтобы при необходимости вернуться к прослушиванию, не заходя в Интернет.

Интернет также является превосходным средством для получения информации о последних событиях в мире. Практически все значимые газеты в мире имеют свои web-страницы. Для того, чтобы узнать, где и какие существуют газеты, можно предложить студентам посетить страничку Media Links, предлагающую ссылки ко множеству изданий. Все, о чем можно прочитать в газете, видно на первой странице – она представляет собой комбинацию рекламной афиши и содержания. Здесь представлены названия наиболее важных статей с выдержками из них, которые, по мнению авторов, должны привлечь внимание читателей, и основными положениями в них обсуждаемыми. Как любое издание периодической печати, web-газеты разделены на рубрики и подрубрики, т. е., имеют дружественный к пользователю интерфейс, позволяющим нажатием кнопки мыши перейти непосредственно к нужному разделу и интересующей статье. Например, газета «The Washington Post» имеет 5 основных рубрик: новости (news), стиль жизни (style), спорт (sports), рекламные объявления (classifieds) и новости рынка (marketplace). В плане овладения межкультурной компетенцией онлайн-газета является незаменимым помощником. Она позволит учащимся окунуться в гущу мировых событий, происходящих практически в текущий момент, увидеть происходящее с различных точек зрения. Особенно ценными для работы в аудитории является ссылка «send us feedback», осуществляющая интеракцию читателя с издательством. Высказать свое мнение относительно прочитанного и лично побеседовать с автором определенной статьи можно благодаря разделу «сегодняшние

журналисты» («Today's Columnists»), где выбор определенной фамилии свяжет вас с ним непосредственно. Иногда может появляться экста-связь с главным действующим лицом статьи.

CNN World News, ABC News, BBC World Service, The Washington Times, The New York Times – все эти и другие новостные агентства имеют похожую удобную для пользователя структуру дерева ссылок. Название и количество рубрик может варьироваться от издательства к издательству, однако все они охватывают основные сферы жизнедеятельности человека. BBC World Service (<http://www.bbc.co.uk/worldservice>) предоставляют возможность не только прочитать, но и прослушать новости, на многих языках, причем можно даже выбрать для себя подходящий уровень владения английским и прослушать новости в режиме Learning English. Интересной может показаться двойная классификация статей – по темам и по континентам. Обратная связь с издательством осуществляется с помощью ссылки Contact Us. ABC News (<http://www.abcnews.go.com/index.html>) сопровождает свои публикации помимо звукового, еще и видео сопровождением. Возможна так же беседа на предложенную тему среди читателей в разделах Chat.

Сайт «Виртуальная реальность» – это собрание лингвистических и нелингвистических подлинных материалов, собранных на web-сервере. Его значимость и мотивация заключается в том, что он непосредственно приносит кусочки истинной культуры страны изучаемого языка в класс. Кроме этого уроки не привязаны к определенному городу или месту, которое учитель имел счастье когда-то посетить, а базируются на материалах из разных мест, полученных от разных людей с разными интересами. Студентам предоставляется возможность общения непосредственно с этими материалами, а не с чьей-то их интерпретацией и анализом. Путешествуя по сети, студент непременно встретится с таким количеством печатной информации, которую он никогда бы не собрал во время посещения страны. На самом деле, она стирает географические границы, когда-то служившие препятствием приобретения информации. В «Виртуальной реальности» возможно остановиться у небольшого кафе на проторенной дорожке, оказаться на вокзале и выяснить расписание поездов на выходные или зайти в супермаркет как коренной житель этого города.

Сайт «City Net» делает возможным путешествие по разным странам, посещая парки, памятники и любые другие достопримечательности. Здесь можно найти все о выбранной стране – от фотографий памятников до полного отчета о природных ресурсах и искусстве на изучаемом языке. City Net – превосходный навигатор. Попав в желаемую страну при помощи гипертекста или линков (ссылок), студенты знакомятся с ее особенностями. Можно предложить учащимся путешествовать в качестве туристов или гидов. Они смогут сами упаковать багаж и порекомендовать необходимые вещи своим клиентам, позвонить по контактному телефону авиакомпаний и гостиниц для получения информации о наличии билетов и свободных мест, заполнить бланки на получение визы и загранпаспорта... В качестве отчета о проделанной работе можно предложить создать фотоальбом или дневник своих путешествий.

Сайт «Metro Link» (<http://www.subwaynavigator.com>) позволит совершить путешествие по крупнейшим городам мира на метро, изучить их маршруты и узнать, как попасть туда из определенных частей города. Необходимые инструкции предлагаются на английском языке. Можно составить маршрут или путешествовать наугад. Названия остановок предоставлены в маршрутной карте, а программа сама высчитывает приблизительное время движения, запоминает все использованные маршруты и станции. Студентам можно предложить создать отчет, включающий в себя маршрут путешествия, описание достопримечательностей, встретившихся в городе на той или иной станции, затраченное время. Например, если вы путешествуете по Берлину, можно отправиться со станции метро Шарлоттенхоф и ехать до остановки Площадь Розентхальтер. Программа определяет, что на это потребуются примерно 50 минут, показывает, какие станции будут на пути и к каким достопримечательностям можно попасть, если выйти там в город. Именно по этому маршруту можно попасть в Шарлоттенбургский дворец и в Египетский музей, в Грюневальд для тех, кто любит лес, и в Зоопарк. Отчет может иметь форму дневника путешествий и альбома фотографий, путеводителя для гостей города, который будет отмечать интересные места города и ближайшие к ним станции метро.

Таким образом, в заключении можно сделать вывод о том, что благодаря использованию информационных ресурсов сети Интернет, намного эффективней решается целый ряд дидактических задач: а) формировать навыки и умения чтения, непосредственно используя материалы сети разной степени сложности; б) совершенствовать навыки аудирования на основе аутентичных звуковых текстов сети Интернет, также соответственно подготовленных преподавателем; в) совершенствовать навыки монологического и диалогического высказывания на основе проблемного обсуждения, представленных преподавателем или кем-то из учащихся, материалов сети; г) совершенствовать умения письменной речи, индивидуально или письменно составляя ответы партнерам, участвуя в подготовке рефератов, сочинений, других эпистолярных продуктов совместной деятельности партнеров; д) пополнять свой словарный запас, как активный, так и пассивный, лексикой современного английского языка, отражающего определенный этап развития культуры народа, социального и политического устройства общества; е) знакомиться с культуроведческими знаниями, включающими в себя речевой этикет, особенности речевого поведения различных народов в условиях общения, особенности культуры, традиций страны изучаемого языка; ж) формировать устойчивую мотивацию иноязычной деятельности учащихся на уроке на основе систематического использования "живых" материалов, обсуждения не только вопросов к текстам учебника, но и актуальных проблем, интересующих всех и каждого.

При работе с компьютерными технологиями меняется и роль преподавателя, основная задача которого – поддерживать и направлять развитие личности учащихся, их творческий поиск. Отношения со студентами строятся на принципах сотрудничества и совместного творчества. В этих условиях неизбежен пересмотр сложившихся сегодня организационных форм учебной работы: увеличение самостоятельной индивидуальной и групповой работы учащихся, отход от традиционного урока с преобладанием объяснительно-иллюстративного метода обучения, увеличение объема практических и творческих работ поискового и исследовательского характера. В данном виде сотрудничества Интернета и урока часто используется проектная форма учебной деятельности. Проект предполагает самостоятельную исследовательскую работу студентов, в процессе которой они ищут способ решения некоторой комплексной многоуровневой задачи.

Кибернетическое пространство содержит огромный культурный и дидактический потенциал, который уже используется в обучении во всем мире. Однако для оптимального и эффективного использования кибернетических сетевых ресурсов в учебных целях требуется огромная научно-исследовательская работа, результаты которой позволят определить общие и частные принципы работы, критерии отбора сетевых ресурсов, сайтов и материалов, а также существенно обновить арсенал методических средств и приемов обучения.

Источники и литература

1. Silver D. Internet/cyberculture/digital culture/new media/fill-in-the-blank studies / David Silver // New Media & Society. – 2004. – № 6. – P. 55-64.
2. Муртазин Э.В. Internet / Э.В. Муртазин. – М.: ДМК-Пресс, 2002. – 416 с.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя. – М., Просвещение, 2002. – 235с.
4. Newhagen J.E. Why communication researchers should study the internet: a dialog / John E. Newhagen, Sheizaf Rafaeli // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2006. – Vol. 11. – Issue 4. – P. 151 – 217.
5. McLemee S. Internet studies 1.0: a discipline Is born / Scott McLemee // The Chronicle of Higher Education. – 2007. – Issue 47. – P. 24-30.
6. Олифер В. Новые технологии в обучении / В. Олифер, Н.Олифер. – СПб.: БХВ-Санкт-Петербург, 2003. – 493 с.
7. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранному языку: базовый курс лекций [Пособие для студентов педагогических вузов и учителей] / Е.Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с.
8. Колкер Я.М. Практическая методика обучения иностранному языку [Учебное пособие] / Я.М. Колкер, Е.С. Устинова, Т.М. Емелина. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 264 с.

УДК 81'373.43

Жук В. А.

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАНИЙ КАК ОДНОГО ИЗ ГЛАВНЫХ СПОСОБОВ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена заимствованиям в английском языке как одного из главных способов обогащения словарного запаса языка. Автор рассматривает важнейшие источники и пути проникновения заимствований в английский язык; определяет их роль и место в словарном составе английского языка, а также предпринимает попытку систематизировать и классифицировать заимствования.

Ключевые слова: заимствование, лексика, транслитерация, описательный перевод.

Пропонована стаття присвячена запозиченням як одного з основних способів збагачення словникового запасу мови. Автор розглядає найважливіші джерела та шляхи проникнення запозичень у англійську мову; визначає їх роль та місце у словниковому складі англійської мови, та робить спробу систематизувати і класифікувати запозичення.

Ключові слова: запозичення, лексика, транслітерація, описовий переклад.

The given article is dedicated to borrowings as one of the main means of English derivation. The author reveals the most important sources and ways of penetration of borrowings into English; determines their role in the English language as well as makes an attempt to systemize and classify them.

Key words: borrowings, vocabulary, transliteration, descriptive translation.

Тема заимствований давно и подробно рассматривается лингвистами [1; 2; 3; 4]. Процесс протекает с наидревнейших времен, времен появления языков и с расширением межкультурного и межъязыкового взаимодействия, достигшего уровня глобализации, усиливается. В связи с этим часто возникают разногласия относительно необходимости заимствований, так как при необдуманном их использовании язык засоряется, затрудняется понимание смысла и ухудшается общее впечатление даже от грамотного в других отношениях текста. Поэтому каждое отдельное проявление данного процесса требует пристального внимания, тщательного анализа и глубокого критического осмысления; при выполнении этих условий язык приобретает, а не теряет, выразительность и красоту. Следует отметить, что данная тема чрезвычайно актуальна в силу возрастания динамики процесса заимствований, обусловленного, прежде всего, глобальным межъязыковым взаимодействием.

Цель данной работы состоит в том, чтобы раскрыть влияние заимствований как одного из главных способов обогащения словарного запаса языка; рассмотреть важнейшие источники и пути проникновения заимствований в английский язык; определить их роль и место в словарном составе английского языка; попытаться систематизировать и классифицировать заимствования, основываясь на ранее проведенных исследованиях. Английский язык является весьма удобным для такого рода исследований, так как 70-75 % его лексики составляют заимствования, выступающие объектом исследования данной работы.

Заимствование – это процесс, в результате которого в языке появляется и закрепляется некоторый иноязычный элемент [5]. Это неотъемлемая составляющая функционирования и исторического изменения языка, один из основных источников пополнения словарного запаса; также это полноценный элемент языка, являющийся частью его лексического богатства, служащий источником новых корней, словообразовательных элементов и точных терминов. Заимствование в языках является одним из важнейших факторов их развития. Всякое изменение в словарном составе языка в виде проникновения иноязычных заимствований, влечет за собой семантические и стилистические изменения в уже имеющихся словах и сдвиги в синонимических группах.

Роль заимствований в различных языках неодинакова и зависит от конкретно-исторических условий развития каждого языка. В английском языке процент заимствований значительно выше, чем во многих других языках, так как в силу исторических причин он оказался, в противоположность, например исландскому, очень проницаемым. Английский язык больше, чем какой-либо другой язык, имел возможность заимствовать иностранные слова в условиях прямого непосредственного контакта: сначала в средние века от сменявших друг друга на Британских островах иноземных захватчиков, а позже в условиях торговой экспансии и колонизаторской активности самих англичан.

В каждом языке можно выделить следующие слои лексического состава языка: слова, присущие всем языкам одной семьи; слова, общие для группы, подгруппы родственных языков; исконные слова конкретного языка; заимствованные слова. На примере английского языка это выглядит так: 1) индоевропейские слова (общие для многих языков): *mother, brother, daughter, wolf, meat, hear, hundred, be, stand*; 2) германские слова: *bear, finger, say, see, white, winter*; 3) западногерманские слова: *age, ask, give, love, south*; 4) собственно английские (англо-саксонские слова): *lady, lord, boy, girl*; 5) заимствования: а) из родственных языков: *knight, low, flat, fellow, sale* (из древнескандинавского), *rummer, napper, fitter* (из голландского); б) из другой языковой системы: *Soviet, sputnik, steppe, taiga* (из русского), *judo, samurai, sumo* (из японского), *xylophone, epoch, echo* (из греческого) [6, с. 30].

Несмотря на некоторые неточности, данная классификация демонстрирует масштабность явления заимствования: большинство слов английского языка являются заимствованными – в более раннюю или позднюю эпоху, из близкой или далекой языковой системы. Заимствованные приблизительно из 50 языков мира, лексические единицы составляют почти 70% словарного состава английского языка и включают пласты лексики, заимствованные в различные исторические эпохи и под влиянием различных исторических, географических, социальных, экономических и культурных условий развития и существования английского языка. Число исконных же слов в английском словаре составляет всего около 30%. Эта цифра характеризует число исконных слов в словаре, но совершенно не дает представления об их относительной употребительности и важности для коммуникации. При таком подсчете на одну доску ставятся такие исконные слова, как: *have, he, on, good, thing*, встречающиеся в речи постоянно, и такие заимствования как: *vehicle, fuselage, chauffeur, neologism*, употребляющиеся редко [6, с. 31]. Конечно же, роль слова в языке определяется не только тем, является оно исконным или нет. Тем не менее, все самые употребительные предлоги, союзы, наречия времени и места, все вспомогательные и модальные глаголы, и почти все местоимения, прилагательные с супплетивным образованием степеней сравнения, все числительные, за исключением *second, million, billion* и, наконец, большинство существительных, обозначающих самые обычные понятия, и постоянно участвующие в акте коммуникации, являются исконными. Следовательно, даже в сфере лексики, английский язык остается германским языком.

Итак, наиболее проницаемыми для заимствований является лексика и практически непроницаемым – грамматический строй языка. Что же касается особенностей проницаемости различных слоев лексики, то в английском языке имеются заимствования в тех частях речи, которые в других языках остаются исконными. Например, из скандинавского заимствованы: местоимения *they* со всеми своими формами и *same*; союзы *till* и *though*; глаголы *take* и *thrive*.

Причины заимствования разнообразны, но едины для всех языков; общей основой является взаимодействие между народами и соответствующими культурами, а также экономические, политические, бытовые, культурные контакты между людьми, говорящими на разных языках [1].

Лингвисты выделяют *внутрилингвистические* и *экстра-лингвистические* причины заимствований [5], [6]. К *внутрилингвистическим* относятся: 1) потребность в наименовании объекта или явления, обусловленная отсутствием обозначаемого явления в когнитивной базе языка-рецептора. Это основная и наиболее древняя причина заимствования; вместе с новым для народа явлением, в язык народа входит и его название (*bistro, gondola, elephant*); 2) потребность в наименовании объекта или явления, обусловленная неточностью имеющегося названия. При наличии исконного и иноязычного слов со сходным значением, английское слово имеет более общее значение, а заимствованное – как общее значение, так и дополнительные оттенки (латинское *effluvium* имеет не только значение английских слов *exhalation, emanation* «выдыхание, выделение», но и коннотативное значение «сопровождающееся неприятным запахом»; заимствованное из немецкого слово *angst* передает не присущее английскому слову *fear* «страх вообще», значение «страх без какой-либо видимой причины») [2, с. 29]. *Экстралингвистические* причины: 1) социально-психологическая: выражение коннотаций, которыми не обладает соответствующая единица в принимающем языке; например, создание эффекта «престижности» (французское *boutique* «небольшой магазин, торгующий дорогими, чаще необычными товарами, расположенный в дорогом районе» и латинское *emporium* «большой торговый центр» используются не только для уточнения нейтрального английского слова *shop* при обозначении магазинов именно таких типов, но и для того, чтобы подчеркнуть престижность конкретного места торговли) [2; с. 30]; 2) активизация международных связей, процесс глобализации, вызывающий появление большого количества интернационализмов – слов одного языка, заимствуемых многими языками мира [7, с. 35].

Имеющиеся в словарном составе языка слова можно классифицировать: 1) по источнику заимствования; 2) по тому, какой аспект слова заимствован и 3) по степени ассимиляции. Освоение заимствований идет по трем направлениям: 1) фонетическое – приспособление звукового облика заимствованного слова и фонетическим нормам языка; 2) грамматическое – включение слова в грамматическую систему языка; 3) лексическое – включение слова в систему значимостей [7, с. 36].

Первый признак, служащий основой для классификации заимствований – источник, т. е. язык, из которого заимствуемый элемент пришел в принимающий язык. Наибольшее количество заимствований в другие языки в наше время производят английский, французский и испанский языки благодаря своей всемирной распространенности; в более раннюю историческую эпоху первенство принадлежало латыни, а также греческому языку. По *источнику и эпохе заимствования*, в словарном составе английского языка различают: 1) кельтские заимствования; 2) латинские заимствования первых веков нашей эры, т. е. попавшие еще до прихода англов и саксов на Британские острова (так наз. 1-й слой латинских заимствований); 3) латинские заимствования VI-VII вв., т. е. эпохи введения христианства в Англии (так наз. 2-й слой латинских заимствований); 4) скандинавские заимствования эпохи скандинавских набегов (VIII-IX вв.) и скандинавского завоевания (X в.); 5) старые французские заимствования (XII-XV вв.), обусловленные норманнским завоеванием; 6) латинские заимствования XV-XVI вв., т. е. связанные с эпохой Возрождения (так наз. 3-й слой латинских заимствований); 7) новые французские заимствования после XVI в.; 8) заимствования из греческого, итальянского, голландского, испанского, русского, немецкого и других языков, обусловленные экономическими, политическими, культурными и т. д. связями с соответствующими народами; 9) советизмы, т. е. заимствования из русского языка послеоктябрьского периода, отражающие влияние передового общественного строя [7, с. 56].

Классификация заимствований в английском языке по источнику заимствования разработана наиболее полно, но не является единственно возможной. Языки могут не только принимать элементы других языков, но и передавать их, выступая посредниками в цепочках заимствований. По наличию промежуточных этапов заимствования между языком-источником и языком-реципиентом, заимствования делятся на: 1) прямые – перешедшие из одного языка в другой без языков-посредников (*supper* (фр.), *ersatz* (нем.), *mission, surrogate* (лат.)); 2) опосредованные – в случаях, когда между источником и реципиентом имеются дополнительные этапы заимствования. Согласно количеству таких этапов выделяются заимствования первой, второй и т. д. степени. Таких слов среди английских заимствований большинство, так как в течение долгой истории активных контактов с другими языками, английский обогащался не только исконными словами различных языков, но и заимствованными в них ранее (*president, feature* (из лат. через фр.), *lacquer* (из порт. через фр.), *propaganda* (из лат. через фр.), *calibre* (из араб. в ит., из ит. через фр.).

Процессу заимствования подвергаются языковые единицы разных уровней. Согласно тому, какой аспект слова является новым для принимающего языка, заимствования можно разделить на: 1) заимствования словообразовательных элементов, т. е. морфемы заимствуются не изолированно, а в словах: если какие-нибудь иноязычные морфемы входят в большое число заимствованных слов, то морфологическая структура этих слов начинает осознаться, а сами морфемы включаются в число словообразовательных средств принимающего языка. Многие греческие и латинские слова превратились в интернациональные префиксы. Например, *anti, inter-, sub-, ultra-*. Во всех языках широко употребляются греческие суффиксы *-ist, -ism, -isk*. Среди заимствованных морфем, наиболее распространенные пришли из греческого, латинского и французского языков: латинские *-ion (legion, union), -tion (relation, starvation), -ate (congratulate, create), -ute (attribute, contribute), -able (detestable, curable), -ate (accurate, graduate), -ant (arrogant, important), -ent (absent, decent), -or (junior, senior), -al (final), -ar (familiar)*; греческие *anti- (antithesis, antipode), dys- (dysfunction, dystrophia), syn- (synchronous, syntax), mega- (megalopolis, megabit), micro- (microscope, microwave), -ist (moralist, pacifist)*; французские *-ance (arrogance, hindrance), -ence (consequence, patience), -ment (development, appointment), -age (courage, passage), -ess (actress, tigress), -ous (curious, serious), en- (enable, enslave)*. Наиболее распространенные иноязычные морфемы заимствуются вместе со своими деривационными связями. Так, от греческих слов на *-asy, -sis*, согласно греческой морфологии, образуются слова на *-atic/-etic (idiosyncrasy – idiosyncratic, ecstasy – ecstatic, genesis – genetic)* [1]; 2) заимствованные слова, называемые также лексическими кальками. Самый распространенный вид заимствования. Слово принимается в язык в том виде, в котором оно употреблялось в языке-источнике (*sauna, caravan*); 3) фонетические заимствования, которые характеризуются тем, что общий звуковой комплекс их оказывается для заимствующего языка новым, хотя каждый из составляющих их звуков, за редкими исключениями, заменяется звуком языка, в который они попадают (*sport, labour, travel, people, castle, fortress*); 4) устойчивые словосочетания, которые иногда заимствуются в исходном виде (*tête-a-tête, sine qua non*), но чаще калькируются, т. е. точно воспроизводятся средствами принимающего языка с сохранением морфологической структуры и мотивировки (*le jeu ne vaut pas la chandelle – the game is not worth the candle*). Такими кальками являются, например, многие ставшие интернациональными заимствования из языка индейцев (*pale-face, pipe of peace*). Много калек среди советизмов (*palace of culture, palace of sport, house of rest*) [8, с. 205]; 5) семантическое заимствование, т. е. заимствование нового значения слова, часто переносного, к уже имеющемуся слову. Слова *pioneer* и *brigade* существовали в английском языке и до проникновения в него советизмов, но значения «член детской коммунистической организации» и «трудовой коллектив» они получили под влиянием русского языка послеоктябрьского периода. Семантические заимствования происходят особенно легко в близкородственных языках. Целый ряд примеров можно найти среди скандинавских заимствований. Так, например, древнеанглийский глагол *dwellan* «блуждать, медлить» под влиянием древнескандинавского *dveljawn* развился в современном английском в *dwel* «жить». Таким образом, в звуковом отношении *dwel* восходит к английскому, а в семантическом – к скандинавскому глаголу. Случаев семантического заимствования среди существительных больше, чем среди глаголов. Существительное *gift* в древнеанглийском означало не подарок, а выкуп за жену, и затем, в результате ассоциации по смежности – свадьбу. Скандинавское слово *gift* означало «дар, подарок», и это отразилось на значении исконного слова. Из скандинавского получили свои современные значения слова *bread* (в древнеанглийском «кусоч хлеба»), *dream* «радость», *plough* «мера земли» [8, с. 11].

По степени ассимиляции, заимствования можно разделить на: 1) полностью ассимилированные, т. е. соответствующие всем морфологическим, фонетическим и орфографическим нормам заимствовавшего языка. Говорящие воспринимают их как английские, а не иностранные слова. Некоторые из них могут быть отнесены к основному словарному фонду: *travel, street*; а другие – к прочей части словарного состава: *operate, trail*; 2) частично ассимилированные, т. е. оставшиеся иностранными по своему произношению, написанию или грамматическим формам: *analysis, analyses* (pl); *bacillus, bacilli* (pl); *formula, formulae* (pl); *bacterium, bacteria* (pl); *restaurant, canal, boulevard* ['bu:lwa:], *corps* [kɔ:]. Эти слова часто отличаются неустойчивостью произношения: последний слог в слове *restaurant* произносится: [ro:n], [ra:n], [ro:], [ron]; 3) частично ассимилированные и обозначающие понятия, связанные с другими странами и не имеющие английского эквивалента. Например, из русского *steppe, rouble, verst*; из испанского *dueña, hidalgo, matador, real (монета)*. К этой группе слов относятся названия понятий, связанных с чужеземной национальной культурой, например, названия жилищ, утвари, разных национальных одежд, музыкальных инструментов, званий, профессий и т. д., и с чужеземной природой, т. е. названия животных, растений [8, с. 109].

Итак, явление заимствования оказывает большое влияние на язык, вызывает в нем серьезные изменения. В результате этого процесса в языках появляются чуждые элементы – слова и части слов, которые в большинстве своем не засоряют язык (что, однако, случается при бездумных заимствованиях), а обогащают фонд его лексических и морфологических возможностей. Часто возникают слова-гибриды – слова, часть которых заимствована, а другая часть – исконно существует в данном языке (*artless* – заимствованный корень *art-*, *dislike* – заимствованный суффикс *-like*) [7, с. 55]. Появляются слова, относимые к варваризмам и экзотизмам. Возникают смешанные языки (креольские, пиджин-инглиш), а также многочисленные интернациональные и псевдо-интернациональные слова.

Одним из результатов процесса заимствования является возникновение большого количества дублетов – слов идентичного происхождения, имеющих разную фонематическую структуру и значение, так как они были

заимствованы из разных источников или в разные исторические периоды, или же являются результатом особенного развития слова в языке. В английском языке основным источником дублетов являются слова латинского происхождения, пришедшие непосредственно из латинского или через посредство французского языка (*canal – channel, major – mayor, liquor – liqueur, fact – feat*). Некоторые дублеты появились в результате заимствования из разных диалектов одного языка (*assay – essay* (из разных диалектов французского)) или из одного языка в разные периоды времени (*dish – более раннее, disk – более позднее* заимствование из латинского). Также дублетные пары возникают при потере связи между значениями многозначного слова; так, латинское слово *persona* превратилось в два английских слова: *person* и *parson*. Существуют также исключительные случаи этимологических триплетов: *cattle – chattel – capital* (все слова происходят от лат. *capital*) [6, с. 33].

Вторичные заимствования – еще один из результатов данного процесса. В этом случае в языке, наряду с ранее заимствованным и ассимилированным словом, появляется новое слово, по форме совпадающее с ранее заимствованным, но имеющее иное значение, вплоть до омонимии. Например, наряду с заимствованным ранее словом *pilot* в значении «специалист, управляющий летательным аппаратом», в конце XX века появилось слово *pilot* в значении «спортсмен, управляющий высокоскоростным спортивным транспортным средством», также пришедшее из французского. Еще одним новейшим заимствованием является слово *pilot* в значении «пробный выпуск печатного издания» [6, с. 47]. Новое значение слова может появиться уже в принимающем языке в результате функционирования в нем данного заимствования; например, слово *format* было заимствовано из немецкого языка посредством французского в значении «размер печатного издания, листа», а позже приобрело значение «форма организации и представления данных в памяти компьютера». В таких случаях возникает вопрос, являются ли эти слова омонимами или же значениями многозначного слова. Для его решения применяется традиционный принцип наличия общих семантических компонентов: при их наличии можно говорить о значениях многозначного слова (*pilot* как летчик и *pilot* как спортсмен), при отсутствии – об омонимических отношениях (*pilot* как пробный выпуск печатного издания по отношению к другим значениям слова) [7, с. 50].

Заимствования оказали важное влияние и на грамматику английского языка. Благодаря заимствованию типичной для французского языка структуры *of + Noun* для выражения отношения принадлежности (*leg of the table*), английский язык утратил окончания. Также под влиянием заимствований, две трети исконно английских слов были вытеснены из языка (англосаксонские эквиваленты слов *face, money, war* и других). Многие исконные слова приобрели сниженный стилистический оттенок по сравнению с заимствованиями (ср. *calf, pig, cow* (англ.) и *veal, pork, beef* (скандин. происхождения)) [6, с. 31]. Влияние скандинавских диалектов на английский язык выразилось не только в заимствовании лексики. Скандинавское влияние в известной мере способствовало редукции и отпадению окончаний в английских словах, т. е. в конечном счете, становлению аналитического строя английского языка. Современный английский язык по своему строю является языком аналитическим, т. е. имеет такой грамматический строй, при котором связь слов в предложении выражается, главным образом, порядком слов и посредством служебных слов – предлогов и союзов. Древнеанглийский язык был языком синтетическим, т. е. языком, в котором связь слов в предложении выражалась, главным образом, посредством изменения самих слов. В древнеанглийском языке была развита система словоизменительных форм: существительные имели развитую систему склонения и категории грамматического рода, прилагательные согласовывались с существительными в роде, числе и падеже, глаголы имели специальные формы для выражения совершенного и несовершенного вида и др.

Одним из следствий процесса заимствования являются *интернациональные* и *псевдоинтернациональные* слова. *Интернациональными* называются слова, получившие распространение во многих языках мира в результате одновременного заимствования в несколько языков. Они имеют графическое и звуковое сходство; большая их часть является результатом параллельного обогащения новых языков за счет лексики древних, т. е. латинского и греческого (греческие: *autonomy, democracy, philosophy, system, analysis*; латинские: *principle, nation, volume, progress*). Также к интернационализмам относятся слова, заимствованные из других языков (*sonata, soprano, fazade, balcony* (из ит.); *etiquette, omelette, gallant, revolution, bourgeois* (из фр.); *algebra, alcohol, coffee* (из араб.); *jungle, punch, verandah* (из хинди); *steppe, nihilist, Soviet, kolkhoz, sputnik* (из рус.)). К интернациональным словам не относятся родственные соответствия, т. е. слова, наличие которых в ряде языков является следствием родства этих языков и их происхождения от одного языка-основы: *mother* (англ.), *mutter* (нем.), *мать* (рус.); *nose* (англ.), *nase* (нем.), *нос* (рус.); *goose* (англ.), *hans* (нем.), *гусь* (рус.).

Национальные варианты интернационализмов различаются не только написанием и произношением, но и значением, что следует учитывать при переводе. Так, во французском и английском языках слово *ambition* имеет нейтральное значение «стремление к цели», в то время как русское *амбиция* имеет негативную окраску; *family* (англ.), *familia* (исп.), *Familie* (нем.) имеют значение «семья», русское слово *фамилия* в этом значении используется редко и считается устаревшим [6, с. 208]. Такие случаи зачастую приводят к появлению «ложных друзей переводчика», или *псевдоинтернациональных слов* – лексических единиц двух языков, сходных по звучанию и написанию, но частично или полностью расходящихся по значению [6, с. 209].

Псевдоинтернациональные слова можно разделить на группы в соответствии со степенью сходства: 1) слова, имеющие одинаковое написание и произношение, но совершенно разные значения (*accurate* – точный, а не аккуратный; *complexion* – цвет лица, а не комплекция; *magazine* – журнал, а не магазин); 2) слова, которые, кроме написания и произношения, совпадают и в некоторых значениях, но не всегда – в самых распространенных (*authority* – власть, режé – авторитет; *pretend* – притворяться, режé – претендовать; *solid* – твердый, а не только солидный); 3) слова, близкие, но не идентичные по написанию и звучанию, и, соответственно, имеющие разные значения (*adapt* – приспособить, *adopt* – принимать; *data* – данные, *date* – дата; *later* – позже, *latter* – последний из перечисленных, *letter* – буква, письмо); 4) названия мер, созвучные, но не совпадающие по количеству (*pound* (англ. из лат. через нем.) – 453,59 г, *Pfund* (нем.) – 500 г, *фунт* (рус.) – 409,5 г.; *centner* (англ. из лат. через нем.) – 45,36 кг, *Zentner* (нем.) – 50 кг, *центнер* (рус.) – 100 кг.) [9, с. 163].

Поскольку процесс ассимиляции иноязычных элементов начинается с момента введения их в язык переводчиками, уместно сказать несколько слов о технике перевода специфически иностранных наименований. При переводе слов и выражений с непонятным ассоциативным значением, а также при переводе наименований реалий могут быть применены *транскрипция, транслитерация, калькирование* и *объяснительный перевод*. Так,

однословные термины, образованные от латинских и греческих корней, в большинстве случаев имеют постоянные эквиваленты, которые используются при переводе и образуются путем транскрипции (*computer, electrolyte*) или транслитерации (*electrode, collector*). Транскрипция (фонетический способ) – это такое заимствование словарной единицы, при котором сохраняется ее звуковая форма (иногда несколько видоизмененная в соответствии с фонетическими особенностями языка, в который слово заимствуется). Таким способом из английского заимствованы слова *футбол (football), трейлер (trailer), джинсы (jeans)*. В английском из французского заимствованы *regime, ballet, bouquet*. Транслитерация – это способ заимствования, при котором заимствуется написание иностранного слова: буквы заимствуемого слова заменяются буквами родного языка. При транслитерации слово читается по правилам чтения родного языка. Так, из английского в русский заимствованы слова *круиз (cruise), мотель (motel), клуб (club), Вашингтон (Washington), Техас (Texas), Лондон (London)*. В английском языке много слов греческого, латинского и французского происхождения, которые сохранили свои графические особенности, хотя и читаются по правилам английского языка [9, с. 165].

Калькирование – это способ заимствования, при котором заимствуются ассоциативное значение и структурная модель слова или словосочетания. При калькировании, компоненты заимствуемого слова переводятся отдельно и соединяются по образцу иностранного слова. В результате, создаются кальки, т. е. слова и выражения, созданные по образцу иноязычного слова или словосочетания. Например, нем. сущ. *Vaterland*, переведенное по частям, дало английскую кальку *Fatherland*; рус. сущ. *самоубийство* – калька лат. *suicide* (*sui* – себя, *cide* – убийство); *самообслуживание* – калька англ. сущ. *selfservice*. Калькирование применяется при переводе как однословных терминов, так и терминологических словосочетаний (*substation* «подстанция», *flame-holder* «стабилизатор пламени»). Методом калькирования в английском языке создано много слов и фразеологических единиц на базе латинского и французского языков. Кальками являются, например, следующие словарные единицы: *below one's dignity* «ниже своего достоинства» (из лат. *infra dignitatem*); *under consideration* «обсуждаемый» (из лат. *sub juice*); *vicious circle* «порочный круг» (из лат. *circulus vitiosus*); *masterpiece* «шедевр» (из франц. *chef d'oeuvre*); *pen name* «псевдоним» (из фр. *nom de plume*) и др.

При невозможности передать термин одним словом, используется прием описательного перевода, т. е. значение иностранного слова или словосочетания передается средствами родного языка без сохранения мотивировки и формы (*hovercraft* «транспортное средство на воздушной подушке»; *the Speaker* «председатель палаты общин», *backbenchers* «рядовые члены английского парламента»). При объяснительном переводе в сноске можно привести переводимое слово в транскрипции. При калькировании, транскрипции и транслитерации необходимо прибегать к комментариям. Также можно применить прием, являющийся разновидностью объяснительного перевода и калькирования – замену ассоциативного значения.

Зачастую возможен выбор из нескольких вариантов перевода: 1) между транскрипцией и русским соответствием (*relay* «реле/переключатель», *radiation* «радиация/излучение», *industry* «индустрия/промышленность»); 2) между транскрипцией и описательным переводом (*tachograph* «тахограф/прибор для измерения частоты вращения») [9, с. 170]. Выбор одной из альтернатив зависит от мнения переводчика относительно уместности конкретного слова в определенном тексте. Критериями уместности являются: цель текста, и в зависимости от нее – точность передачи информации или ее экспрессивность; уровень предполагаемой подготовки читателя в данной сфере; стиль текста. Разница в применении различных способов перевода объясняется неравной степенью необходимой точности и экспрессивности перевода в разных сферах. Так, при переводе заимствованной терминологии, основной целью является обеспечение максимальной точности; перевод заимствований в художественной литературе требует передачи коннотативных значений слов; при переводе неологизмов зачастую необходима расшифровка и объяснение значения слова. В каждом конкретном случае переводчик как автор текста должен решать, какой способ перевода наиболее точно передаст смысл высказывания и намерения автора; необходимо учитывать степень подготовленности читателя в той или иной области, а также стилистическую адекватность, что особенно важно при переводе художественной литературы.

Итак, проведенное исследование позволило сделать следующие выводы. Заимствование как процесс многогранно; оно имеет определенные причины, виды и результаты. Возникающая внутри языка потребность в заимствовании иноязычного элемента, объясняется неточностью имеющегося названия или его отсутствием вследствие новизны обозначаемого объекта для культуры, пользующейся данным языком. Внешние причины появления заимствований возникают в результате контактов людей, говорящих на разных языках. Заимствованные слова облегчают общение, а также часто несут социально-психологическую нагрузку в виде коннотаций, отсутствующих в соответствиях принимающего языка. Заимствование может происходить между различными языками, как близкими, так отдаленными в плане родства. Результаты процесса заимствования затрагивают не только лексический уровень языка, но и грамматику, что хорошо заметно на примере английского языка, грамматическая система которого коренным образом изменилась в результате утери падежей, вызванной влиянием французского языка. А скандинавское завоевание способствовало редукции и отпадению окончаний в английских словах, т. е. в конечном счете, становлению аналитического строя английского языка.

В результате влияния других языков на английский язык, в его словарном составе произошли следующие изменения: 1) появилось много иноязычных слов, заимствованных, в основном, из французского, латинского и греческого языков (причем греческие слова были заимствованы через латынь); 2) появились иноязычные словообразовательные элементы; 3) под влиянием заимствований, многие исконные английские слова вышли из употребления или изменили свое значение; 4) появилось много разностилевых оценочно-неадекватных синонимов (главным образом, романского происхождения); 5) возникли этимологические дублиеты.

Итак, современный словарный запас английского языка менялся и дополнялся на протяжении многих веков и сейчас имеет в своем запасе большое количество слов, которые оказали неоднозначное влияние на формирование его вокабуляра. Но, несмотря на это, английский язык не только не нарушил своей специфики и не потерял свою самобытность, а остался языком германской группы со всеми характерными ему чертами, присущими на протяжении всего его развития; кроме того, те изменения, которые английский язык претерпел в связи с заимствованиями, лишь обогатили его словарный состав.

Источники и литература

1. Винокурова В.Н. Закономерности развития семантической структуры лексических заимствований в современном английском языке / В.Н. Винокурова // Актуальные вопросы языкознания и интенсификации преподавания иностранных языков: сб. науч. ст. / Ред. А.В. Данилович, М.И. Кусков. – Мн.: Наука і техніка, 1993. – 208 с.
2. Черемисина Т.И. Функциональный аспект неассимилированных заимствований в современном английском языке / Т.И. Черемисина // Сборник научных трудов / МГПИИЯ имени М.Тореза; редкол.: Г.Ю. Князева (отв. ред.) [и др.]. – Вып. 212. – М., 1983. – 124 с.
3. Реутович Ю.С. Лексическая ассимиляция немецких заимствований в английском языке / Ю.С. Реутович // Теория коммуникации. Языковые значения. Сб. науч. статей / Отв. ред. З.А. Харитончик. – Вып. 2. – Мн.: МГЛУ, 2002. – 127 с.
4. Масловский Е.К. О бездумных заимствованиях в научно-техническом переводе / Е.К. Масловский // Мосты. – 2006. – № 4. – С. 28-33.
5. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: АспектПресс, 2001. – 536 с.
6. Лещева Л.М. Слова в английском языке / Л.М. Лещева. – Мн.: Академия управления при Президенте РБ, 2001. – 179 с.
7. Хоменко С.А. Основы теории и практики перевода научно-технической литературы с английского языка на русский / С.А. Хоменко, Е.Е. Цветкова, И.М. Басовец. – Мн.: БНТУ, 2004. – 204 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. – М.: «Высшая школа», 1987. – 272 с.
9. Латышев Л.К. Технология перевода / Л.К. Латышев. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.

УДК 811.11'373

Жук Л. Я.

ТЕКСТ ПРИКЛАДУ ЯК ОДНА ІЗ ДОМІНАНТНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУБМОВ ЕКОНОМІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОГО НАУКОВОГО ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ

В статье представлен анализ доминантных и второстепенных лингвистических характеристик субязыков экономики и психологии английского научного функционального стиля как его специфических конститuentов. Доказано, что эти субязыки имеют общие черты, а отличаются только корпоративной лексикой и терминологией, что свидетельствует о доминировании соответственного «профессионального» символа в языке автора и они рассчитаны на своего адресата.

Ключевые слова: текст примера, субязыки экономики и психологии, терминология, стиль.

В статті представлено аналіз домінантних і підпорядкованих лінгвістичних ознак субмов економіки й психології англійського наукового функціонального стилю як його специфічних конститuentів. Встановлено, що субмови економіки та психології наукового функціонального стилю мають спільні риси, а відрізняються тільки корпоративною лексикою й термінологією, що свідчить про домінування відповідного фахового «символу» в авторському мовленні та розраховані на свого адресата.

Ключові слова: текст прикладу, субмови економіки та психології, термінологія, стиль.

The paper concerns on the analysis of dominant and auxiliary linguistic features of Economics and Psychology registers of the English scientific style as its specific constituents. It is inferred that Economics and Psychology registers have common features apart from vocabulary and terminology; particular professional symbol is observed in author's speech and they are aimed for their own addressee.

Key words: text of example, sublanguages of Economics and Psychology, terminology, style.

Розширення Європи привело до радикальних змін у сфері освіти. Створення до 2010 року Європейського простору вищої освіти (Болонья, 1999) висуває складні завдання щодо збільшення мобільності студентів, їх більш ефективного міжнародного спілкування та функціонування у конкретних професійних ситуаціях. Запорукою успішного опанування студентами мовною компетенцією є вивчення особливостей конкретної субмови наукового функціонального стилю, конститuentом якого вона є.

Для нашого дослідження релевантним є вивчення основних характеристик субмов економіки й психології наукового функціонального стилю англійської мови, що складає предмет дослідження. Об'єктом дослідження є специфічні конститuentи субмов економіки й психології, серед яких домінує текст прикладу. Мета дослідження полягає у вивченні основних характеристик субмов економіки й психології наукового функціонального стилю англійської мови.

Функціональний стиль – це різновид мови, закріплений в даному суспільстві традицією за однією із найбільш загальних сфер соціального життя і частково відрізняється від інших різновидів тієї ж мови за всіма основними параметрами – лексикою, граматику, фонетикою [8, с. 496]. Специфіка кожного стилю витікає із особливостей функцій мови в даній сфері спілкування. Науковий стиль має своєю основною функцією тільки передачу інтелектуального змісту. Він складається із специфічних конститuentів тих чи інших підмов (субмов) або реєстрів. Англійські дослідники вживають термін «стиль» переважно до художніх текстів, а для інших сфер спілкування вводять термін «реєстр» [11]. Реєстри можна розглядати як варіанти мови [1, с. 320]. Варіанти мови – це те, що у нас прийнято називати *English for specific purposes*. Низка синонімів притаманні англійській мові: *professional jargon*, *scientific register*, *sublanguage*, *restricted language*. Стосовно маркування наукового функціонального стилю взагалі є прийнятними наступні терміни: *the language of science and technology*, *scientific discourse*, *the English we use for science*, *functional style*, *scientific style*.

Мова для спеціальних цілей – це комплекс усіх лінгвістичних засобів, які вживаються в обмеженій професійній сфері комунікації [13, с.180-189]. Мова професійного спрямування – це різні субмови наукового функціонального стилю. Розглянемо притаманні їм характеристики на прикладах субмови економіки і психології. Невід'ємним і домінантним атрибутом даних субмов виступає текст прикладу [2-5; 18; 19]. З повагою ставлячись до уже надрукованих розробок вчених стосовно функціональних стилів, зауважимо, що поза їхньою увагою залишився текст прикладу – комунікативна одиниця, яка, виступає домінантною характерною ознакою даних підмов, відповідно, і наукового функціонального стилю. Розглядаючи будь-який розділ в науковій літературі з економіки і психології, помітним є членування тексту на підрозділи, абзаци, частини, що мають свої заголовки, та активне вживання засобів графіки. Виявляється, що значна кількість виділених частин є текстами прикладів. Таке виділення частин прагматично зумовлене, виділенні частини називають структурно-прагматичними частинами [7, с. 15]. Текст прикладів створюють ситуацію «текст в тексті» в загальній тканині тексту. Є значна кількість текстів

прикладів, які виділені графічно: заголовок подається на фоні, зафарбованому у червоний колір, зліва весь об'єм тексту маркується вертикальною лінією, від загального контексту вони відокремлюються пробілами, мають лексичні маркери: *But controlling human behavior is difficult and sometimes controversial, as the following example illustrates.*

Drug Testing: A Controversial Control System

Employee drug use is a serious problem. Possible consequences of employee drug use include injuries, illness, absenteeism, breakage, theft, and reduced productivity. It is estimated that ... [9, p. 476]. Текст прикладу показує, що автор вдається до прийому акцентного виділення, а виділений фрагмент маркує як текст прикладу – *as the following example illustrates.*

Четверта частина досліджуваних текстів прикладів розпочинає розділи, тексти цього типу мають свої заголовки; вони розміщені на окремій сторінці. Приміром, на сторінці 263 подано текст прикладу *Two Vastly Different Companies*, а на наступній сторінці (264) основний виклад розділу 11 розпочинається оглядом представленого вище тексту прикладу: *As you can see from the two examples above, there are different routes to success* [9, p. 263-264]. Презентація текстів прикладів перед розділом реалізує категорію проспекції. Ретроспекція є також поширеним явищем в досліджуваних підмовах, наприклад: *As we have noted* [10, p. 318], *In earlier chapter we introduced the concept...* [14, p. 59]. За допомогою ретроспекції і проспекції здійснюється той процес, без якого неможливе осмислення того, що відбувається.

Окрім текстів прикладів в субмовах економіки і психології виявлено інші засоби наочності й ілюстративності: статистичні дані, аналогії, таблиці, таблиці з прикладами. Так на сторінці 258 автор наводить таблицю, в якій подано приклади: *Table 9.2 displays a classification of nonmanufacturing operations, with some examples of each type of operation* [10, p. 258].

В досліджуваних підмовах активно вживаються дефініції, наприклад: *One of the more concise definitions is: «Farm management is concerned with the decisions...»* [15, p. 9]. *Infinite generality is a person's ability to produce an endless number of meaningful sentences using ...* [14, p. 260]. *Кожна дефініція супроводжується текстом прикладу, який пояснює чи ілюструє поняття.*

Крім спільного, субмови відрізняються спеціальною лексикою, оскільки саме спеціальна лексика представлена не фрагментарно на фоні загальноновживаної, а вона формує свої субмови, організовані за тим самим принципом, що й загальна мова, але менші за обсягом і професійно орієнтовані. В субмові економіки і психології, окрім термінів, скорочених термінів, загальноновживаної лексики, активно вживаються також антропоніми та реалії (імена та прізвища вчених, видатних діячів, найменування фірм), приміром: *For example, the noted economist Milton Friedman, a prominent of this view, argues that there is one and only one social responsibility of business...* [10, p. 225].

Така професійна спрямованість лексики дозволяє говорити про існування в межах загальнонаціональної мови великої кількості автономних, спеціалізованих субмов, або мов спеціального призначення.

Наступним фрагментом тексту прикладу проаналізуємо лексичний рівень, що складає субмову економіки: Monopolistic competition occurs when there are many sellers of a product and each has a relatively small market share. For example, banks compete with other banks, credit unions, and savings and loan institutions, to provide financial services to individuals and businesses. Monopolistic competition is the most common form of competition in our economy, and it forces marketers to find ways to distinguish their products. Banks use their locations, personnel, interest rates, and other features to differentiate themselves from their competitors. Pure competition occurs when similar products are offered, buyers and sellers are familiar with the market, and both buyers and sellers can easily enter the market [17, p. 55].

Методом суцільного розпису тексту, що складається із 106 слів, і контекстуально-семантичного аналізу, проведено стратифікацію лексики для того, щоб виявити співвідношення спеціальної лексики до загальноновживаної. Виявилося, що загальноновживана лексика є найбільш вагомою – вона складає 73 лексичні одиниці, а спеціальна лексика представлена 33 словами.

Аналіз короткого фрагменту тексту та аналіз інших 12000 текстів прикладів, проаналізованих у цих субмовах, дає змогу прослідкувати процес, який характеризує взаємовідношення загальноновживаної мови і субмови спеціального призначення. Спостерігається низка закономірних процесів, які експлікують взаємовідношення загальної мови і субмови науки. Наприклад, багато слів набувають специфічного забарвлення, тобто набувають в підмові економіки наукового функціонального стилю термінологічного значення, де лексичні одиниці загальноновживаної мови перетерплюють «суміщення» і ведуть себе інакше, по-іншому сполучаються з іншими словами. Наприклад: *competition* – змагання, конкурс в загальноновживаній мові, а в контексті підмови економіки має зовсім інше значення – конкуренція; в контексті підмови психології – це боротьба за існування. Відбувається міжнаукова термінологічна омонімія, коли один і той же термін входить в різні терміносистеми даної мови.

Корпус досліджуваних текстів прикладів маніфестує чисельну кількість синсемантичних (неповнозначних, службових) слів. Артиклі, прийменники, локально-темпоральні прислівники, займенники складають майже половину всіх слововживань текстів. Така висока частотність вживання синсемантичних слів не випадкова, вони відіграють принципову роль, вони «здатні до актуалізації, тобто виступають як носії додаткової інформації» [6, с. 32]. Так, наприклад, визначений артикль *the* в усіх випадках актуалізує, висовує на перший план одиничність, визначеність позначуваного, відсутність альтернатив, підкреслює факт остаточного вибору.

Як свідчить аналіз, не-терміни, а загальноновживана лексика, до якої відносяться й службові слова, у мові спеціального призначення – звичне явище, яке забезпечує комунікацію, оскільки будь-який спеціальний текст показує співвідношення понять у просторі й часі, він не може не містити в собі слів загальноновживаної лексики в їхньому загальноприйнятному значенні, але їхня семантика спеціально спрямована. Але саме спеціальна лексика, терміни, терміносполучення та терміни-аббревіатури є ознаками, які диференціюють субмови. В субмовах економіки і психології терміни, терміносполучення та терміни-аббревіатури активно вживаються: *Human resources management (HRM)* [9, p.288]; *IQ (intelligence quotient)* [12, p. 312].

Поширеним явищем є поява нових слів, які утворюються «за аналогією» (що є вагомим стилістичним прийомом). Стилістично марковані, конотативні завдяки своїй okazionalnosti, такі утворення з'являються за допомогою продуктивних суфіксів: *-er, -ness, -al, -able, -ly, -ed, -ive*, наприклад: *randomized, incremental, uniformly, nonexample, crippler, marketer* в результаті чого створюються нові похідні слова, які не зафіксовані в словниках і, які реалізують значення певної лексико-морфологічної категорії. В досліджуваних субмовах зустрічаються запозичення з латинської мови: *seteris paribu, per capita* [16, p.144, 229], *visceral experience* [12, p. 345].

Отже субмови економіки й психології наукового функціонального стилю використовують традиції літературної мови, багато чого копіюють з неї, але реалізують по-своєму. Зокрема, підмови економіки й психології мають ті ж самі характерні риси, що притаманні мові наукового функціонального стилю, а саме: наявність великої кількості посилань на праці інших вчених, цитат, які складають науковий апарат роботи, наприклад, наступна ілюстрація показує активне використання цитат: Let's examine some astrologers' comments: Astrology is a major influence in your life. It's not your only one. We do have environment, and we do have heredity. It's not the only influence. However, it's a major influence (Henry Weingarten) [14, p. 47]. Зазначена цитата наводиться без маркерів – лапок, але з посиланням на автора. Наступною ілюстрацією продемонструємо наявність посилань: According to Epstein, constructive thinking underlies success in such ... (Epstein, 1994) [12, p. 304].

Аналіз показує, що субмови економіки й психології наукового функціонального стилю, з одного боку, багатіші, ніж загальна мова, за рахунок спеціальних термінів, багатого ілюстративного та наочного матеріалу, з іншого – бідніші, оскільки використовують лише частину лексичних засобів загальної. Ці субмови є мовами спеціального призначення, які обслуговують не загальні, а окремі комунікативні системи, у зв'язку з чим послугуються традиціями літературної мови та мають свої особливості. Субмова економіки й психології характеризується вживанням текстів прикладів, корпоративної лексики, термінів, загальноновживаної лексики, антропонімів, реалій, кліше, цитат, дефініцій, посилань на праці інших вчених.

Встановлено, що субмови економіки й психології наукового функціонального стилю мають спільні риси, а відрізняються тільки корпоративною лексикою й термінологією, що свідчить про домінування відповідного фахового «символу» в авторському мовленні та розраховані на свого адресата.

Текст прикладу – це багатогранне явище, яке криє в собі ще багато невивчених аспектів та має перспективи наукового дослідження.

Джерела та література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык: Учеб. для вузов. – 5-е изд., испр. и доп. / И. В. Арнольд. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
2. Жук Л. Я. Прагматичні функції типу тексту «приклад» (на матеріалі англійської мови) // Семантика слова, речення та тексту: 36. наук. статей / Л. Я. Жук. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – С. 74-77.
3. Жук Л. Я. Приклад – квалітативний показник демократизації стилю наукової прози // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 19-20 квітня 2001р. / Л. Я. Жук. – Харків: ХДТУСГ, 2001. – С. 186-188.
4. Жук Л. Я. Провідні риси підмови економіки та психології наукового функціонального стилю // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції «Треті Каразинські читання: методика і лінгвістика – на шляху до інтеграції» / Л. Я. Жук. – Харків: Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 72-74.
5. Жук Л. Я. Текст прикладу як лінгвістичний феномен // Лінгвістичні дослідження: 36. наук. пр. / Л. Я. Жук. – Харків: ОВС, 2002. – Вип. 8. – С. 113-118.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
7. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: Учеб. для студентов-журналистов и филологов / А. Ф. Папина. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 368с.
8. Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В. Н. – 2-е изд. – М.: «Большая Российская энциклопедия», 1998. – 682 с.
9. Bateman Th. S. Management. Building Competitive Advantage. – 3d ed. / Th. S. Bateman, S. A. Snell. – N. Y.: Irvin, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996. – 588 p.
10. Certo S.C. Strategic Management: A Focus on Process / S.C. Certo, Peter Paul. – USA: McGraw-Hill, Inc., 1993. – 372 p.
11. Cook Guy. Discourse and Literature / Guy Cook. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 285 p.
12. Feldman R.S. Understanding Psychology. – 4th ed. / R.S. Feldman. – Boston: McGraw-Hill, Inc., 1996. – 754 p.
13. Grabarczyk Z. Scientific Discourse against the Background of Standard Language // Special Language: From Human's Thinking to Thinking Machines / Z. Grabarczyk. / Ed. by Laurén Ch. Multilingual Matters Ltd., 1989. – P.180-189.
14. Halonen Jane S. Psychology: Contexts of Behavior / Jane S. Halonen, John W. Santrock. – Boston: McGraw-Hill Companies, Inc., 1996. – 810 p.
15. Kay R. D. Agricultural Economics / R.D. Kay, W.M. Edwards. – N. Y.: McGraw-Hill, Inc., 1994. – 458 p.
16. Mansfield Edwin. Microeconomics: Theory and Applications. – 8th Ed. / Edwin Mansfield. – W. W. Norton & Company, Inc., 1994. – 572 p.
17. Perreault W.D. Basic Marketing: A Global Managerial Approach. – 12th ed. / W.D. Perreault, E.J. McCarthy. – Chicago: Richard Irwin, a Times Mirror Higher Education Group, Inc. company, 1996. – 833 p.
18. Zhuk L. Power of Examples in Academic and Professional Communication // Гуманітарна освіта та виховання у вищому технічному навчальному закладі: Матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції / L. Zhuk. – Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2011. – 72-74 с.
19. Zhuk L. Types of Verbal Supporting Material in Academic and Professional Communication // Актуальні проблеми викладання іноземної мови професійного спілкування у вищих навчальних закладах: зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції / L. Zhuk. – Харків: Академія внутрішніх військ МВС України, 2011. – 104-107 с.

УДК 811.161.1'373

Журавлева Е. А.

КАЗАХСТАНСКИЙ ВАРИАНТ РУССКОГО ЯЗЫКА: УСТНАЯ И ПИСЬМЕННАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ

В современный период, период мировой глобализации, ни один национальный язык не может не подвергаться влияниям окружающих его языков. Особенно это актуально для полинациональных языков, каковым является русский, на базе которых формируются национальные варианты. В статье в обобщенном виде представлены результаты проведенного социолингвистического исследования устной и письменной репрезентации казахстанского варианта русского языка.

Ключевые слова: репрезентация, вариант, полинациональность, языковая картина мира.

У сучасний період ніяка національна мова не може не відчувати вплив оточуючих її мов. Особливо це є актуальним для полі національних мов, серед яких знаходиться російська, на базі якої формуються національні варіанти. У статті у загальному вигляді представлено результати проведенного соціолінгвістичного дослідження усної та писемної репрезентації казахстанського варіанту російської мови.

Ключові слова: репрезентація, варіант, полі національність, мовна картина світу.

Nowadays in the period of the world globalization every language is influenced by the other languages. Especially this fact is important for polinational languages, for example the Russian language, on the base of which the national variants are formed. In this article in general the results of socio-linguistic research of oral and written representation of Kazakhstani variant of the Russian Language are presented.

Key words: representation, variant, polinationalnost', lingual picture of the world.

В современный период, период мировой глобализации, практически не осталось государств, которые были бы монокультурны. Сегодня каждый человек живет в полиэтничном обществе, сталкиваясь с многообразием языков и культур, их взаимодействием, и это влияет на формирование единого понятийного базиса человеческого сознания, свидетельствует о так называемом «психологическом единстве человечества». По поводу последнего ученые расходятся во мнениях, от убеждения в том, что различные культуры используют разные понятия, в силу чего порождают совершенно особые ментальности, до уверенности в том, что за разнообразием культур стоит единый, универсальный набор базовых понятий. При этом обе точки зрения не противостоят в одном: взаимопроницаемость языков и культур существует. Универсальность языков и культур основывается и ограничивается базисом, набором универсалий. Поскольку общий базис – лишь часть целой национальной языковой картины мира, то все, что находится за пределами единого понятийного базиса, то есть «все национально-специфические нюансы мироосмысления, мироощущения и мирооценки накладывается на универсальную логико-понятийную основу и образуют ту часть национальной языковой картины мира, которая и несет на себе национальную специфику» [2, с. 144]. Может ли данная сфера быть проницаемой для носителей другой культуры и другого сознания? Некоторые ученые склоняются к тому, что это невозможно.

Однако опыт изучения полинациональных языков, и, прежде всего, русского языка в странах СНГ, а также анализ национальной картины мира представителей одного этноса, долгое время проживающего в окружении другого этноса, позволяет сделать вывод, что и эта специфическая сфера проницаема. Вопрос лишь в том, какова степень этой взаимопроницаемости.

О.А. Корнилов указывает, что узнать и понять национальную языковую картину мира чужого языка с позиции собственного языкового сознания, то есть как бы со стороны, накладывая постоянно фрагменты чужой национальной языковой картины мира на фрагменты национальной языковой картины мира своего языка, практически невозможно, поскольку «познание неведомого будет подменено поиском эквивалентов /как правило, мнимых/ в собственной языковой картине мира» [2, с. 146.]. Данная точка зрения имеет много сторонников, но применима она именно к изучению *чужого* языка, когда все, что он привносит, рассматривается несколько отстраненно. В ситуации же полинациональных языков подход к этому вопросу несколько иной. Познание идет как бы изнутри незнакомой модели мира, сознание человека шаг за шагом осваивает и воспринимает понятия и концепты другого языка вне сравнения с моделью, которая сформировалась в сознании вместе с овладением родной речью. Таким образом, носитель русского языка в инонациональном окружении, особенно если он с рождения проживает в инокультурном социуме, через лексическую систему расширяет свое представление о национальной ментальности, национальной логике, эмоциях и средствах их выражения, нравственных приоритетах и т.д. Изучение полинациональных языков помогает облегчить путь тем, кто попадает в ситуации, когда необходимо если не полностью овладеть другими мировидениями, то хотя бы познакомиться с ними, изучить и понять отдельные их стороны, отдельные черты национального характера и национального менталитета, сжиться с ними. Для современных полиэтничных государств это знание совершенно необходимо.

Исследователь американского варианта испанского языка Г.В. Степанов считал, что дифференциация языковых элементов происходит первоначально в устной форме, то есть отражается в разговорной речи. Отличия, возникающие в этом слое, первичны, в принципе они могут найти отражение в литературном языке, но не сразу и не обязательно полностью.

Признавая, вслед за Г.В. Степановым, устную форму речи, в том числе ее высший подвид – разговорно-литературный, основным компонентом структуры варианта языка, мы провели социолингвистический мониторинг устной репрезентации русского языка Казахстана.

С целью выявления уровня усвоения казахской лексики (безэквивалентной и эквивалентной) определенных тематических пластов и использования ее в русском устном тексте, в сентябре 2006 года в Акмолинской области было проведено социологическое исследование. Северный регион Казахстана был выбран для анализа в связи с тем, что в данном регионе проживает большое количество некоренного населения страны. Так, согласно данным «Демографического ежегодника регионов Казахстана», численность населения Акмолинской области на 2006 год составляла 746.652 человек, из них 426.758 – русские (275.626) и люди других национальностей (151.132) [1, с. 23.]. Большие диаспоры представляют: русская, польская и ингушская. Влияние казахского языка на русский в указанном регионе гораздо слабее, чем в южных регионах страны, поэтому полученные данные отражают реальное состояние лексической системы русского языка.

Выборочный массив составил 2.500 человек. Отбор был осуществлен на основе метода квотной выборки, основными параметрами которого выступили национальность, возраст и образование.

Для чистоты эксперимента к анкетированию привлекались только монолингвы с русским языком (не титульной нации), поскольку для билингвов включение единиц казахского языка в русский текст является неосознанным. Нас интересовало осознанное понимание казахской лексики и использование ее в устной речи. В анкетировании принимали участие респонденты, для которых русский язык является родным (этнические русские) – 82% опрошенных, и респонденты других национальностей (не титульной нации), избирающие русский язык в качестве родного, – 18% от общего количества опрошенных. Национальный состав второй группы – поляки, немцы, белорусы, украинцы, татары, корейцы и др.

В основные задачи исследования входило выявление культурного компонента языковой компетенции личности носителя русского языка Казахстана: совокупности знаний и представлений о культурных феноменах, общественно-политических и социальных реалиях, прецедентных именах и т. п. Материалом для теста послужили

единицы казахского языка разной степени освоенности, как безэквивалентные, так и эквивалентные, принадлежащие различным сферам употребления.

Люди в определенных условиях их бытия вступают в коммуникацию так, как это принято в данных условиях бытия и с использованием тех языковых / речевых элементов коммуникации, которые соотносятся с этими принятыми правилами.

Как свидетельствуют данные анкетирования, респонденты показывают знания выше среднего уровня по всем параметрам, больших расхождений ни между сферами, ни между возрастными категориями анкетированных нет. Наиболее высокий уровень языковой компетенции респонденты проявляют в сфере официально-делового общения, они имеют достаточно хорошие знания, чтобы ориентироваться в общественно-политической жизни страны. Вторую позицию занимает сфера повседневного общения, то есть тот уровень компетенции, который необходим каждому человеку для ежедневной успешной коммуникации в семье, на работе, в транспорте, магазине и т.п. Третью позицию занимает социально-культурная сфера, для успешной коммуникации которой необходимы знания традиций и обычаев казахского этноса, но поскольку востребованы данные знания не часто, то и компетенция у респондентов ниже, чем в остальных группах. Респонденты очень хорошо ориентируются в топонимике Казахстана. В целом, Высокую степень освоенности лексики разных сфер коммуникации показывает возрастная группа от 40 до 48 лет.

Лексические единицы казахского языка, которые мы в казахстанском варианте русского языка отмечаем как регионализмы, освоены русским сознанием, употребляются в речи и участвуют в коммуникативном процессе. Умение осуществлять коммуникацию есть глобальная коммуникативная компетенция, понятие родовое. Ю.Е. Прохоров отмечает, что коммуникативная компетенция «как родовое понятие включает в себя три видовых понятия: экзистенциальную компетенцию, текстовую компетенцию и дискурсивную компетенцию» [5, с. 10].

Таким образом, носитель полинационального языка, в нашем исследовании – казахстанского варианта русского языка, должен обладать тремя компетенциями: компетенцией в области национально-детерминированной фигуры действительности, компетенцией в области национально-детерминированных текстов и компетенцией в области национально-детерминированного дискурса.

Элементы национально-культурной специфики речевого общения – в их вербальном плане – это элементы национально-детерминированного дискурса. Наличие в дискурсе инвариантного и вариантного с точки зрения образования речевого навыка связано с многообразием ситуаций, в которых он формируется, и текстов этих ситуаций (стереотипов), и многообразием собственно языковых/речевых единиц его реализации. Под дискурсивной компетенцией, в самом общем плане, понимается «знание различных типов дискурсов и правил их построения, а также умение их создавать и понимать с учетом ситуации общения» [3, с. 1]. Например, уровень языковой компетенции в социально-культурной коммуникации в Казахстане определяется знанием коммуникантами традиций, обрядов казахского народа и связанных с ними понятий, отраженных вербально.

Наиболее востребованными, согласно данным анкетирования, оказались знания лексических единиц, относящихся к сфере повседневного общения. Это корпус слов, связанных с реалиями окружающей жизни, с которыми носитель языка сталкивается ежедневно. Лексические единицы гастрономического дискурса (*айран, балеш, бесбармак, баурсак, наурыз-коже, кумыс, шубат, катык, шужык, казы, балык, самса, курт, ирмешик, тан, шельпек, каймак, чак-чак, согым, сорпа, куырдак, кеспе* и др.), наименований людей (*аксакал, апай, ага, жас улан, келиндери, кудалар, тамыр, токал, ата (аташка), аже (ажешка), батыр, бай, байбише, кунак, тате (татешка), джигит, айналайын, жеңге, аке, анна, бий, хан* и др.), названий построек, предприятий (*кумысхана, медресе, юрта, чайхана, дамхана, дукен, дарихана, караван-сарай* и др.) и предметов быта (*астау, отау, конек, курак-корпе, саба, тор-корпе, корпе, текемет, шанырак, аул, алаша, табак, ожау, кесе, казан, пиала, чий, кошма, дастархан, таган* и др.) воспроизводятся в речи носителей русского языка без особых усилий и воспринимаются как единицы родного языка. Освоено более 60% актуальной для осуществления данного вида коммуникации лексики. Самый высокий уровень компетенции в данной сфере у респондентов возрастной категории 49-59 лет – 73,82%, что связано с тем, что данное поколение больше времени проводит в выполнении домашних обязанностей, посещении гостей, нанесении визитов по традиционным поводам (свадьбы, дни рождения, юбилеи, разнообразные торжества, поминальные обеды и т. д.), имеет длительные тесные дружеские и семейные отношения с казахами.

Анализ результатов проведенного анкетирования подтверждает, что достаточно продолжительная по времени интенсификация процесса заимствования казахских слов, относящихся к разным сферам коммуникации, особенно за последние 20 лет, привела к заметному пополнению словаря носителей казахстанского варианта русского языка.

Единицы, активно употребляемые в устной речи, освоенные сознанием, включаются и в письменные тексты. Инициаторами и активными проводниками заимствований из казахского языка являются средства массовой информации. Тексты СМИ не только отражают речевую практику многих социальных групп говорящего коллектива, но и отчасти формируют эту речевую практику.

Анализ газет, издаваемых на русском языке в Казахстане, показал, что в настоящее время тексты региональных СМИ стали источниками информации об отношении к «другому языку» и тем самым о ценностных ориентациях говорящих. Речь идет об имплицитной информации, зафиксированной в лексическом выборе пишущего. В Казахстане газетные тексты на русском языке осуществляют коммуникацию, в которой отправители и получатели информации – это носители русского языка как родного и как неродного, имеющие длительные совместные социокультурные традиции и в силу длительности совместного проживания и общения, обладающие приблизительно одинаковой лексической базой, включающей блок региональных единиц, актуальных именно для Казахстана, в том числе – казахских.

В газетные тексты включаются лексические единицы казахского языка. Последнее не всегда означает, что авторы не могли найти подходящих слов в русском языке или иноязычное слово точнее передавало определенный смысл, – скорее это свидетельствует о хорошем знакомстве пишущего с иной культурой и, возможно, с иным языком, то есть говорит об отсутствии своеобразного порога, превращающего иную культуру и иной язык в чуждые. Как отмечают исследователи, «когда носители языка перестают ощущать непривычность иноязычного слова, оно теряет сопроводительные сигналы и комментарии и начинает употребляться «на равных» с другими словарными единицами родного языка» [4, с. 108].

Все это свидетельствует о том, что лексические единицы казахского языка входят в речь русских не

периодически, а постоянно, постепенно закрепляясь в ней. В настоящее время в русском языке Казахстана не воспринимаются чуждо такие единицы, как «Наурыз», «дастархан», «акын», «тенге», «аким», «мажилис», «баурсак», «шельпек», «шанырак», «шашу» и другие, они не требуют перевода или пояснения, так как достаточно хорошо распространены и усвоены, точно так же, как в русском языке в России не требуют перевода такие тюркские заимствования, как «сундук», «башмак», «карандаш», «сарафан», «кибитка», «ураган», «ямщик» и другие. С течением времени заимствований из казахского языка в русский язык будет больше, хотя не все единицы будут закреплены в языке в одинаковой степени.

Регионализмы, встречающиеся в прессе, можно разделить на две группы, неравнозначные по количеству единиц, но одинаково активно функционирующие: 1. слова, не имеющие эквивалентов в русском языке: тюркизмы; 2. слова, имеющие эквиваленты в русском языке: тюркизмы и русская лексика, отражающая актуальные реалии Казахстана, а также слова, образованные по словообразовательным моделям русского языка.

Национально-культурной спецификой в русском языке Казахстана маркированы регионализмы, их количество проанализировано нами в СМИ. Мониторинг осуществлялся с помощью компьютерных программ на материале русскоязычной прессы, квотная выборка была осуществлена за периоды середины 90-х, 2000, 2001 и 2006 годов. Количество собственно регионализмов на 10.000 русских слов русского текста в среднем составляет 5,9%, то есть от 500 до 700 слов. Наибольшее количество регионализмов, а среди них основная нагрузка падает на собственно казахизмы, включено в газеты южного региона страны, причем этот показатель выдерживается на протяжении десяти лет, увеличиваясь в последние годы. Ровные показатели все годы выдерживает газета «Казахстанская правда»; если рассматривать регионализмы тематически, то основная нагрузка приходится на ономастическую лексику: антропонимы, топонимы и эргонимы.

Безусловно, какая-то часть лексических единиц могла быть не учтена компьютерной программой, поскольку даже собственно тюркизмы вычленив из корпуса единиц бывает довольно сложно, так как в казахском языке кириллическое письмо. Кроме того, достаточно сложно выявить корпус русских слов, отражающих реалии Казахстана и не используемых в России, в настоящее время нет справочных изданий, способных дать такого рода информацию. Возможно, с учетом указанного, процент регионализмов может быть выше.

Очевидно, что для читателей и слушателей СМИ на русском языке в конкретной стране передаваемая информация, содержащая лексические единицы другого языка, будет доступна для понимания. Но для россиянина или русскоязычного, проживающего в ином национальном окружении и освоившего другие лексемы, слушание и чтение СМИ третьей страны может вызывать дискомфорт в понимании или даже недопонимание текста. Это недопонимание вызывается в большей степени невладеванием инофоном системы культурных норм и ценностей сообщества определенного государства.

Результаты мониторинга устной и письменной репрезентации регионализмов убеждают в том, что в лексической системе казахстанского варианта русского языка Казахстана закреплён большой корпус регионализмов, активно используемый в разных сферах коммуникации.

Литература

1. Демографический ежегодник регионов Казахстана. Статистический сборник / Под ред. Б. Султанова. – Алматы, 2006. – 392 с.
2. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: КДУ, 1999. – 350 с.
3. Кучеренко О. И. Формирование дискурсивной компетенции в сфере устного общения / О. И. Кучеренко. – М.: Наука, 2000. – 361 с.
4. Мирзоян С. В. Адаптация заимствованных слов / С. В. Мирзоян // История языкознания, литературоведения и журналистики как основа современного филологического знания. – Вып. 2: История. Культура. Язык. – Ростов, 2003. – С. 106-110.
5. Прохоров Ю. Е. Русский язык в новом коммуникативном пространстве XXI века / Ю. Е. Прохоров // Положение русского языка и преподавание на русском языке вне России. Возможности использования международного опыта: Сборник тезисов научно-практической конференции. – Кишинев: VALINEX, 2005. – С. 8-16.

УДК 81'371 – 81'367.7

Забашта Р. В.

О ПОЗИЦИОННОЙ ВАРИАНТНОСТИ СЕМАНТЕМЫ

Статья посвящена характеристике основных особенностей единицы номинативной системы – семантемы и определению параметров описания позиции номинации как категории функциональной семантики.

Ключевые слова: подсистема номинации, семантема, позиция номинации.

Стаття присвячена характеристиці основних особливостей одиниці номінативної системи – семантеми та визначенню параметрів опису позиції номінації як категорії функціональної семантики.

Ключові слова: підсистема номінації, семантема, позиція номінації.

Article is devoted to characterizing the main features of the nominative unit system – semanteme and to finding parameters on describing a nominative position as a category of functional semantics.

Keywords: nominative subsystem, semanteme, position of nomination.

Исследованию позиционных чередований посвящено большое количество работ по фонологии и словообразованию (прежде всего в трудах И.А. Бодуэна де Куртенэ, Н.В. Крушевского и представителей Пражского лингвистического кружка), однако номинативная подсистема естественного языка в данном аспекте практически не изучалась. Подобная традиция сохранялась и в советском языкознании, где под вариантностью лексических единиц понималось либо лексико-семантическое варьирование отдельного слова, либо существование у лексемы дублетных форм. В 2001 году в одной из своих статей московский фонолог М.В. Панов обратит внимание на необходимость изучения позиционных чередований в лексике, в частности на такое отличие лексической позиционной мены от фонетической как обязательность [5].

Целью предлагаемой статьи являются характеристика основных особенностей единицы номинативной системы – семантемы и определение параметров описания позиции номинации как категории функциональной семантики.

Исходный тезис о том, что одно и то же понятие можно выразить различными номинативными средствами, субстанционально нетождественными друг другу (разная структура), но функционально тождественными (все они предназначены эксплицировать сигнификат), позволяет сделать вывод о том, что лексема не является единицей номинативной системы языка. Говоря о том, что слово не единица, мы лишь утверждаем, что оно самостоятельно не способно обслуживать весь спектр номинативных предназначенностей системы средств выражения – высокоорганизованного инструмента, арсенала единиц именования пользователя языка. Как отмечает Н.В. Ушкова, «наблюдение за формированием аналитических конструкций и функционированием их в речи позволяет утверждать, что языковая репрезентация концепта осуществляется в определенных случаях преимущественно аналитическим способом, а коммуникативное намерение говорящего нередко реализуется лишь в рамках сложной номинации аналитического типа» [10, с. 4]. Под концептом мы понимаем любой инвариант смысла, самостоятельную часть общенародной языковой картины мира, сигнификат, представляемый собственно лингвистической формой описания в виде набора сем. Что касается аналитического способа репрезентации концепта, то здесь следует учитывать одно важное обстоятельство: говорящий использует минимальные номинативные элементы в качестве строительного материала для именования референтов, содержание которых должно быть раскрыто значительно шире и полнее, нежели с помощью одного отличительного признака, то есть в подавляющем большинстве ситуаций происходит гиперсемантизация концепта, который реализуется в свободном словосочетании или фразовом номинанте. Следовательно, в естественном языке, во-первых, существует большое количество типических неоднословных средств именования и, во-вторых, речевое воздействие на сознание другого человека в подавляющем большинстве случаев осуществляется при помощи моделирующего способа номинации.

Для именования сложных объектов говорящий продуцирует расчленённые номинативные элементы (например, «книга», «толстая книга», «книга Александра», «доставленная вчера курьером книга», «фолиант, автором которого является Пушкин» и т. п.). В плане содержания в структуре данных номинативных средств выделяется основной, ядерный концепт «книга». Этот смысл также может быть выражен номинативными элементами разного уровня сложности. Номинативные элементы в данном понимании являются функциональными вариантами. Обратимся к более подробному рассмотрению вариантности как универсальной категории языка.

В энциклопедическом словаре под редакцией Н.В. Ярцевой вариантность определена следующим образом: «ВАРИАНТНОСТЬ (от лат. *varians*, род. п. *variantis* – изменяющийся) (вариативность) – 1) представление о разных способах выражения к.-л. языковой сущности как об ее модификации, разновидности или как об отклонении от нек-рой нормы (напр., разночтения в разных списках одного и того же памятника); 2) термин, характеризующий способ существования и функционирования единиц языка и системы языковой в целом. В. – фундаментальное свойство языковой системы и функционирования всех единиц языка. Характеризуется с помощью понятий «вариант», «инвариант», «варьирование». При первом понимании В. используются только понятия «вариант» и «варьирование»; то, что видоизменяется, понимается как нек-рый образец, эталон или норма, а вариант – как модификация этой нормы или отклонение от нее. При втором понимании вводится термин «инвариант» и оппозиция вариант – инвариант. Под вариантами понимаются разные проявления одной и той же сущности, напр. видоизменения одной и той же единицы, к-рая при всех изменениях остается сама собой. Инвариант – это абстрактное обозначение одной и той же сущности (напр., одной и той же единицы) в отвлечении от ее конкретных модификаций – вариантов. Второе понимание понятия В. представляет собой развитие и углубление первого, вводит в лингвистику общие принципы теории вариантности – инвариантности» [1, с. 105]. Наше понимание вариантности соответствует второму. Инвариантный уровень структуры любого языка предполагает наличие универсальных свойств. В работах А.В. Бондарко, О.В. Лещака, А.Н. Рудякова, Ж.П. Соколовской, В.М. Солнцева и ряда др. учёных термин *вариант* получает своё смысловое наполнение благодаря его противопоставлению понятию *инвариант*, точнее – рассмотрению отношений между ними. Как отмечает В.М. Солнцев, «в понятии инварианта отображены общие свойства класса объектов, образуемого вариантами. Сам инвариант не существует как отдельный объект, это не представитель класса, не эталон, не «образцовый вариант» [9, с. 81]. Следовательно, инвариант и вариант не есть разные объекты, они есть суть формы существования одного и того же объекта (так, звукотип русского языка [о] является основным вариантом фонемы <о>, однако при этом, в зависимости от позиции (условий реализации), экспликатом данной фонемы могут быть и [А], и [э], и [ь], и [и(э)], и [э(ы)], и [Ø]; все эти случаи – примеры реализации одной фонетической сущности). Соотношение варианта и инварианта О.В. Лещак объясняет следующим образом: «Я думаю, многие со мной согласятся, если я соотнесу идею инварианта одновременно с двумя философскими категориями: «сущности» («общего неизменного, *essentia*») и «возможного» («потенциального», *potentia*). Первое отношение касается сущностного измерения понятия инварианта, а второе – его бытийного измерения. Чаще всего инвариант трактуется именно как стабильная и неизменная сущность разнообразного множества явлений и, вместе с тем, как чистая возможность, соотносимая с разнообразным множеством действительных фактов (вариантов)» [4, с. 135].

Закономерности процесса речевой номинации могут быть описаны при помощи механизма семантемы [6; 7 и др.], формирующего основные принципы функционально-ономасиологической теории номинации. Для построения модели данного механизма мы используем уровневое видение языка:

(1) уровень языковой абстракции (термин Ж.П. Соколовской), или уровень конструкторов (термин Ю.С. Степанова): сфера инвариантных единиц. На данном уровне семантема представлена семиотически односторонней единицей – сигнификатом, описываемым при помощи набора семантических компонентов (сем);

(2) уровень типов (термин А.Н. Рудякова), или уровень нормы (термин Ю.С. Степанова): «Индивидуально и ситуативно обусловленная речь не была бы лингвистически значима, а проще говоря, понятна, если бы множество речевых фактов не могло быть сведено к значительно меньшему числу инвариантов» [8, с. 17-18]. Данный уровень предполагает сохранение ограниченного количества дифференциальных признаков языкового явления, создание некоего эталона, имеющего определённую значимость для конкретной социальности. На данном уровне каждая семантема представлена микрополем неспециализированных средств экспликации соответствующего ей

сигнификата, следовательно, это арсенал семиотически двусторонних средств именования, определяющий состав идиолекта языковой личности;

(3) уровень индивидуальной речи (термин А.Н. Рудякова), уровень «наблюдения» (термин Ю.С. Степанова): сфера реально продуцируемых единиц, при этом основным качеством языкового явления оказывается уникальность набора его признаков. На данном уровне каждая семантема вербализована в конкретном речевом потоке говорящего одним вариантом – номинативной единицей типического способа номинации или при помощи моделирующего способа, причём последний мы считаем характерной особенностью проявления динамической составляющей языковой способности человека. Когда говорящий использует моделирующий способ номинации, он гиперсемантизирует исходную единицу (основную семантему). Именно на уровне индивидуальной речи фокусируются все прагматические составляющие воздействия: выбор единицы именования обусловлен позицией номинации и/или целевой установкой говорящего.

Таким образом, семантема – функционально-семантическая единица, представляющая собой единство инвариантного значения и позиционных вариантов реализации в лексемах, а также в «лексемных комплексах» (словосочетаниях, коррелятах, фразеологизмах, коллокациях, фразовых номинантах).

Продemonстрируем данную модель на примере особенностей организации одной из единиц лексической группы ‘посредник’ – русской семантемы *адвокат*:

1. Уровень языковой абстракции: ‘официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью представления интересов обвиняемого в суде’;

2. Уровень типов: *адвокат* (основной вариант), *защитающая сторона* (коллокация), *защитник*, *правозащитник*, *лоуер* (периферия), --- (нуль-позиция);

3. Уровень индивидуальной речи: *юрист-защитник* (коррелят), *тот, кто защищает интересы обвиняемого*; *тот, кто представляет интересы подсудимого*; *тот, кто отстаивает интересы обвиняемого в суде* (фразовые номинанты).

Каждая семантема реализуется в определённой позиции – комплексе условий, влияющих на выбор номинативного элемента для выражения актуального для речевого взаимодействия содержания. В современной лингвистике отсутствуют работы, посвящённые комплексному описанию условий реализации разноструктурных единиц именования. Параметризация отдельной позиции номинации и наполнение её релевантным для говорящего лексикографическим содержанием требует как интралингвистической, так и экстралингвистической характеристики: «В равной степени трудно преуменьшить как значимость, так и сложность создания типологии позиций, требующей синтеза самых разнообразных лингвистических знаний, так как в число характеристик позиции входят не только сравнительно легко выявляемые денотативные, стилистические и грамматические параметры, но прежде всего прагматические аспекты – своего рода «номинативная иллюзия» [6, с. 40]. Совершенно очевидно, что подобная типология должна иметь градацию, то есть отдельный номинативный элемент, следует описывать, учитывая разные характеристики процесса номинации, например, способ выражения семантемы, полноту экспликации семантических компонентов, тип номинации, принцип номинации, условие употребления, прагматическую сфокусированность и др.

В работе «От компонентного анализа к компонентному синтезу» А.М. Кузнецов пишет о том, что загадка «как текст, денотатом которого служит некоторый объект, в самом тексте явно не названный», может быть понята как особого рода дефиниция понятия и номинативный элемент в специфических условиях номинации. Пример с семантемой *коромысло* демонстрирует, что один и тот же смысл в разных условиях может быть эксплицирован субстанционально нетождественными средствами: *коромысло* = *горбатый кот бабе плечи трёт* = *толстая изогнутая деревянная планка с крючками или выемками на концах для носки вёдер на плечах* [3, с. 88-89]. Конституирующими признаками для позиции иносказания (в данном случае загадки)¹ выступают пропозициональность, выраженная в грамматическом оформлении высказывания, и прагматическая сфокусированность, проявляющаяся в желании говорящего намеренно скрыть, зашифровать предмет, что происходит в результате трансформации денотата.

Нуль-позиция реализации семантемы проявляется в высказываниях, отличительным признаком которых есть синтаксическая неполнота, ср.: *Я приеду пораньше, в пятницу, а Михаил – в воскресенье*. Семантема *приехать* во второй части предложения материально не выражена, то есть следует говорить о нуль-позиции². Свидетельством нуль-позиции также выступает особая интонация и пауза перед предложно-падежным сочетанием *в воскресенье*. Появление данных фонетических явлений обязательно для адекватного восприятия структуры высказывания, то есть для идентификации нуль-семантемы.

Вопрос о единице номинации с функционально-ономасиологической точки зрения закономерно приводит к пересмотру основных принципов составления тезаурусов. По мнению В.В.Дубичинского, основными вопросами, которыми должен задаваться лексикограф с семасиологической точки зрения, являются «откуда произошла данная лексическая единица?, как её использовать?, каково её основное значение?», а вопросами, которыми должен задаваться словарь с ономасиологической точки зрения – «к какому лексическому полю принадлежит лексическая единица словаря?, в каком контексте она может использоваться?, какие другие лексемы могут заменить данную единицу в описываемой ситуации?» [2, с. 97]. Так, например, использование эвфемизма по сути дела есть не столько попытка избежать прямые способы номинации, сколько позиция иносказания, предоставляющая говорящему средства употребления в речи номинативных единиц, использование которых способно оказать необходимое говорящему воздействие на соответствующие зоны сознания и фрагменты картины мира реципиента. Описание,

¹ Можно предположить, что во всех позициях иносказания семантема реализуется в слабой позиции (напр., перифраз в плане содержания эксплицирует только часть инвариантного значения семантемы, что затрудняет идентификацию денотата без учёта широкого контекста: ср. *Пушкин и великий русский поэт, поле и безлесная равнина*).

² Аналогичные явления известны в области фонологии, когда фонема представлена нуль-звукотипом, например, представители Московской фонологической школы считали, что в словоформе *сна* фонологически представлены все функциональные единицы: <сона>.

например, семантемы 'умерший человек' может быть дано в виде набора следующих номинативных единиц: *умерший человек; усопший; тело; труп; покойник; умерший; мертвец; мертвяк; жмурик; тот, кто умер; отошедший в мир иной; почивший в Бозе* и пр. Выбор номинативной единицы говорящим обусловлен, во-первых, комплексом условий употребления (например, в профессиональной судебно-медицинской сфере адекватным вербализатором будет единица *труп*, в условиях, требующих формулы речевой этикетности – *отошедший в мир иной*) и, во-вторых, прагматической сфокусированностью (желание говорящего вызвать какую-либо реакцию у собеседника, например, употребление номинативной единицы *мертвец* в определённой ситуации может вызвать у реципиента психически деструктивные ассоциации).

После ознакомления с приведёнными выше предварительными суждениями о проблеме описания позиций номинации может возникнуть вопрос: является ли номинативная вариантность действительно позиционной меной семантемы? В отличие от фонетического позиционного чередования реализация каждого из вариантов семантемы не регламентируется жёсткими языковыми законами, то есть мена вариантов семантемы необязательна. Однако, как писал М.В. Панов, «без констатации безысключительности чередование не может быть названо позиционным». Безысключительность номинативной вариантности заключается в том, что любая семантема может быть реализована в речи номинантами различной структурной сложности и что само наличие этих номинативных элементов обусловлено существованием определённых условий, для использования в которых они и предназначены.

В области тезаурусоустройства функционально-ономасиологическое понимание особенностей устройства номинативной сферы качественно меняет работу лексикографа: конечная цель видится не в составлении тезауруса слов, а в составлении тезауруса семантем, способном дать описание каждой позиции номинации.

Источники и литература

1. Большой энциклопедический словарь. Языкознание // Гл. ред. Ярцева В.Н. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
2. Дубичинский В. В. Социологические аспекты лексикографии / В. В. Дубичинский // Принципы и методы функционально-семантического описания языка : (итоги, направления, перспективы), 9-12 сентября 1997 г. : материалы конф. – М.–Симферополь, 1997. – С. 96-98.
3. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / Анатолий Михайлович Кузнецов. – М. : Наука, 1986. – 125 с.
4. Лещак О. В. Очерки по функциональному прагматизму: Методология – онтология – эпистемология / Олег Владимирович Лещак. – Тернополь-Кельце: Підручники & посібники, 2002. – 225 с.
5. Панов М. В. О позиционных чередованиях в лексике / М. В. Панов // Текст. Структура и семантика. Т. 1. – М., 2001. – С. 107-111.
6. Рудяков А. Н. Функциональная семантика / Александр Николаевич Рудяков. – Симферополь : Таврия, 1992. – 154 с.
7. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят : (опыт функционального определения естественного языка) / Александр Николаевич Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Елена Александровна Селиванова. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
9. Солнцев В. М. Вариантность / В. М. Солнцев // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1990. – С. 80-81.
10. Ушкова Н. В. Аналитическая репрезентация концепта в языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. В. Ушкова. – Тамбов, 2006. – 44 с.

УДК 81'37

Задача А. С.

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ ДЕСТРУКЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

В работе представлена семантическая классификация глаголов, обозначающих деструктивное действие, в английском и немецком языках в сопоставительном аспекте. В исследовании применяются описательный и сопоставительный методы, а также дается детальная характеристика глагольной лексики в двух языках и определяются общие и специфические черты, характерные для данных языков. Актуальность работы обусловлена необходимостью сопоставительного изучения лексических систем различных языков, а также отсутствием специальных исследований названной лексико-семантической группы глаголов.

Ключевые слова: семантика, классификация, глагол, сопоставительный анализ.

У роботі представлено семантичну класифікацію дієслів на позначення деструкції в англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті. У дослідженні застосовані описовий та зіставний методи та надається детальна характеристика дієслівної лексики в обох мовах, встановлюються загальні та специфічні риси властиві для кожної з мов. Актуальність роботи зумовлена наявністю незначної кількості праць присвячених саме зіставному аналізу цієї лексико-семантичної групи дієслів.

Ключові слова: семантика, класифікація, дієслово, зіставний аналіз.

This paper deals with the semantic classification of Verbs of Destruction in English and German languages in contrastive aspect. Descriptive and contrastive methods are being used in the work; a detailed characteristic is given to the verb lexis of both languages; common and specific features are being represented. The topicality of the work is conditioned by rare quantity of works devoted to this theme.

Key words: semantics, classification, verb, contrastive analysis.

1. Вступні зауваження

Стаття містить аналіз дієслів на позначення деструкції (далі ДД), тобто дієслів, що позначають дію, яка призводить до знищення, порушення нормальної структури, форми, вигляду, діяльності, стану тощо, істот і неістот, в ній розглядаються значення дієслів на позначення руйнації, деформації, знищення, фрагментації, розпаду тощо об'єктів в англійській і німецькій мовах, наприклад, англ. *annihilate* 'знищувати', *cut* 'різати, розрізувати', *decay* 'гнияти'; нім. *brechen* 'ламати', *durchschneiden* 'розрізувати', *schlachten* 'колоти' тощо.

Робота, представлена в статті, має на меті семантичну класифікацію та порівняльну характеристику деструктивних дієслів в англійській та німецькій мовах. Незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених дієслівній семантиці в цілому [Апресян Ю. Д.], [Падучева Е. В.], [Степанов Ю. С.] та інші, і вивченню деструктивних дієслів в різних мовах зокрема [Пославська Н. М.], [Крысин Л. П.], [Разова Е. В.], ДД залишаються недостатньо вивченою групою дієслівної лексики, що зумовлює актуальність роботи.

Матеріал дослідження складає 235 одиниць в англійській і 515 в німецькій мовах, відібраних шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників англійської і німецької мов [8, 9]. В ході аналізу семантики ДД застосовані описовий та зіставний методи, а також метод кількісного аналізу, що дозволило створити детальну та широку класифікацію ДД.

2. Будь-яка класифікація базується на певних якостях, спільних для об'єктів цього класу [6, с. 7]. Найбільш загальною семантикою серед одиниць досліджуваної групи є дієслово *destroy* 'руйнувати, знищувати' в англійській та *zerstören* 'руйнувати, знищувати' в німецькій мовах. Відповідно до лексикографічних дефініцій саме *destroy* 'руйнувати', а також *damage* 'пошкоджувати, порушувати' в англійській і *zerstören* 'руйнувати, знищувати' в німецькій, є найбільш типовими ідентифікаторами семи 'руйнування' в двох мовах.

3. Класифікація дієслів здійснювалася за наступними категоріальними ознаками:

- 1) За способом виконання дії або зміни стану:
 - а) фізична сила людини або пристосування у людини (частини тіла), наприклад, а. *trample* 'топтати, розтоптувати', н. *bröseln* 'кришити';
 - б) інструмент дії (знаряддя, механізми, прилади, пристрої, зброя, обладнання, машини, артефакти тощо), наприклад, а. *dissect* 'розтинати', н. *abbauen* 'зносити';
 - в) природні пристосування у тварин (частини тіла тварини), наприклад, а. *sting* 'жалити', н. *zerfleischen* 'розтерзати';
 - г) природні/хімічні явища/процеси, час, наприклад, а. *decay* 'гнити', н. *abblühen* 'відцвітати';
 - д) не позначена дія (може бути задіяний один зі способів або декілька способів одночасно), напр., а. *batter* 'бити багато разів', н. *abbrennen* 'спалювати';
 - 2) За об'єктом або суб'єктом дії, тобто на кого спрямована деструктивна дія (перехідні/неперехідні дієслова/рефлексивні дієслова):
 - а) об'єктна дія, напр., а. *trim* 'підстригати', н. *abbohren* 'просвердлювати';
 - б) суб'єктна дія, напр., а. *break down* 'зламатися, розбитися', н. *zerplatzen* 'розриватися, лопатися';
 - в) об'єктно-суб'єктна дія (дієслово може позначати обидві дії), напр., а. *break* 'розбити; розбитися', н. *zersplittern* 'розколювати; розколюватися';
 - 3) За інтенсивністю дії, яка вказує на енергію, силу, витрачену для виконання:
 - а) інтенсивна дія (сильно, багато разів, жорстоко, досить часто, тривало тощо), напр., а. *flog* 'сікти з силою', н. *abgreifen* 'потріпати, затаскати';
 - б) неінтенсивна дія (повільно, поступово, трохи тощо), напр., а. *corrode* 'роз'їдати; роз'їдатися', н. *abfaulen* 'згнивати';
 - в) не позначена (тобто дія може бути, як інтенсивною, так і ні або взагалі нейтральною), напр., а. *crack* 'розколювати', н. *abbrechen* 'обламувати, відламувати';
 - 4) За мотивацією, а саме чи дія є
 - а) цілеспрямована, напр., а. *assassinate* 'вбивати', н. *zersägen* 'розпилювати';
 - б) випадкова, напр., а. *shatter* 'розбивати; розбиватися', н. *anecken* 'вдарятися об кут';
 - в) не позначена (дія може бути як випадковою, так і цілеспрямованою, або не має мотивації взагалі, адже об'єктом дії виступає тварина, неістота, природні явища тощо), напр., а. *abrade* 'здирати, зношувати', н. *abbrennen* 'спалювати';
- Але цей критерій стосується лише тих ДД, що позначають дію, яку виконують істоти.
- 5) За чисельністю об'єктів, на яких направлена дія:
 - а) масове знищення або руйнація великої кількості об'єкту, наприклад, а. *massacre* 'вбивати у великій кількості', н. *niedermachen* 'вбивати у великій кількості';
 - б) незначна кількість знищених або ушкоджених об'єктів, наприклад, а. *cut* 'різати', н. *zersplittern* 'роздрібнювати';
 - в) не позначена (дія може бути направлена, як на велику, так і на незначну кількість об'єктів), напр., а. *strike down* 'вбити', н. *abknallen* 'пристрілити, застрілити';
 - 6) За ступенем дії:
 - а) повне знищення об'єкта, наприклад, а. *annihilate* 'знищити повністю', н. *abmurksen* 'вбити, прикінчити';
 - б) деформація/ушкодження/псування тощо об'єкта дії, наприклад, а. *break* 'розбити; розбитися', н. *zerstückeln* 'розбити, розділити';
 - в) не позначена (обидві вищезазначені дії можливі), напр., а. *stab* 'встромляти', н. *zerstechen* 'проколоти' (див. табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація деструктивних дієслів за категоріальними ознаками в англійській і німецькій мовах

№ п\п	Категоріальні ознаки	Кількість ДД		Приклади
		англ.	нім.	
1.	Спосіб дії			
	1.1. фізична сила	48	14	а. <i>trample</i> 'топтати, розтоптувати', н. <i>bröseln</i> 'кришити'
	1.2. інструмент	102	199	а. <i>dissect</i> 'розтинати', н. <i>abbauen</i> 'зносити'
	1.3. пристосування у тварин	8	27	а. <i>sting</i> 'жалити', н. <i>zerfleischen</i> 'розтерзати'
	1.4. природні явища/процеси	17	34	а. <i>decay</i> 'гнити', н. <i>abblühen</i> 'відцвітати';
	1.5. не позначена	60	241	а. <i>batter</i> 'бити багато разів', н. <i>abbrennen</i> 'спалювати'
2.	Об'єкт – Суб'єкт дії			
	2.1. об'єкт	123	316	а. <i>trim</i> 'підстригати', н. <i>abbohren</i> 'просвердлювати'

	2.2. суб'єкт	18	70	a. <i>break down</i> 'зламатися, розбитися', н. <i>zerplatzen</i> 'розриватися, лопатися'
	2.3. об'єкт/суб'єкт	94	129	a. <i>break</i> 'розбити; розбитися', н. <i>zersplittern</i> 'розколювати; розколюватися'
3.	Інтенсивність дії			
	3.1. інтенсивна	47	37	a. <i>flog</i> 'сікти з силою', н. <i>abgreifen</i> 'потріпати, затаскати'
	3.2. неінтенсивна	8	22	a. <i>corrode</i> 'роз'їдати; роз'їдатися', н. <i>abfaulen</i> 'згнивати'
	3.3. не позначена	180	455	a. <i>crack</i> 'розколювати', н. <i>abbrechen</i> 'обламувати, відламувати'
4.	Мотивація дії			
	4.1. цілеспрямована	124	227	a. <i>assassinate</i> 'вбивати', н. <i>zersägen</i> 'розпилювати'
	4.2. випадкова	7	6	a. <i>shatter</i> 'розбивати; розбиватися', н. <i>anecken</i> 'вдарятися об кут'
	4.3. не позначена	104	282	a. <i>abrade</i> 'здирати, зношувати', н. <i>abbrennen</i> 'спалювати'
5.	Чисельність об'єктів			
	5.1. масова	22	9	a. <i>massacre</i> 'вбивати у великій кількості', н. <i>niedermachen</i> 'вбивати у великій кількості'
	5.2. незначна	176	280	a. <i>cut</i> 'різати', н. <i>zersplittern</i> 'роздрібнювати'
	5.3. не позначена	37	226	a. <i>strike down</i> 'вбити', н. <i>abknallen</i> 'пристрілити, застрілити'
6.	Ступінь дії			
	6.1. повне знищення	58	135	a. <i>annihilate</i> 'знищити повністю', н. <i>abmurksen</i> 'вбити, прикінчити'
	6.2. деформація	152	356	a. <i>break</i> 'розбити; розбитися', н. <i>zerstückeln</i> 'розбити, розділити'
	6.3. не позначена	25	24	a. <i>stab</i> 'встромляти', н. <i>zerstechen</i> 'проколоти'
	Всього	235 ДД	515 ДД	

7. В цій роботі найбільший інтерес становить класифікація за останнім критерієм, тобто за ступенем дії. За цим критерієм ДД поділені на три групи:

1) «повне знищення» – ця група об'єднує ДД на позначення руйнації, винищення, позбавлення життя тощо, напр., а. *annihilate* 'знищувати', *destroy* 'руйнувати', *massacre* 'вбивати велику кількість істот'; н. *vernichten* 'знищувати', *zertrümmern* 'руйнувати, перетворювати на руїни' і складає в англійській 24, 7%, і відповідно в німецькій – 26,2%.

2) до другої групи «деформація» входять одиниці з такими значеннями, як ушкодження, поділ на частини, заподіяння болю, фрагментація тощо; до цієї групи належать такі ДД, як, напр., а. *cut* 'різати, відрізати', *beat* 'бити, вдарити', *break* 'розбити, розламати'; н. *wegbeißen* 'відкушувати, відгризати', *abbrocken* 'відламувати' і представлена 64,7% в англійській і 69,1% в німецькій мовах.

3) третя група представлена дієсловами, які можуть позначати дію як першої, так і другої груп, напр., а. *wreck* 'руйнувати', н. *niederstrecken* 'заколоти, вдарити' і становить 25 ДД (10,6%) в англійській і 24 ДД (4,7%) в німецькій.

8. В межах існуючих груп «повне знищення» та «деформація» виділено наступні диференційовані угруповання ДД:

1) «Позбавляти життя, вбивати істоту», до якої входять ЛСВ, що позначають дію смерті, припинення існування, вбивства об'єкта тощо;

2) «Руйнувати повністю, знищувати певний об'єкт природного або штучного походження», де деструктивна дія направлена на припинення існування, закінчення функціонування або абсолютну руйнацію об'єкта тощо;

3) «Різати, відрізувати, розтинати кого/що-небудь»: позначають поділ предмета на декілька частин за допомогою різного роду знарядь (різучі, якими пилять, рубують тощо);

4) «Бити/вдаряти, ранити кого-небудь, завдавати біль», в якій ДД позначають фізичну дію, цілеспрямовану або випадкову, коли пошкоджується організм істот;

5) «Відокремлювати, ушкоджувати за допомогою пристосувань у істот». В цій групі фігурують одиниці зі значенням відокремлення шматка, частини або пошкодження кого-небудь при застосуванні пристосувань у істот (жало, ікла, зуби, пазурі тощо);

6) «Пошкоджувати, деформувати що-небудь; псувати-ся (в тому числі через природні процеси)». Її становлять дієслова на позначення загального пошкодження;

7) «Ділити/ся на частини, відокремлювати частину від цілого», яка містить ЛСВ, що позначають поділ предмета на одну або декілька частин/шматків;

8) «Робити подряпини, рубці, дірки в поверхні чого-небудь; зношувати/ся».

9. Підсумовуючи результати аналізу, слід відзначити, що дієслова деструкції являють собою широкий пласт дієслівної лексики в обох зіставляваних мовах і становлять велику кількість варіантів значень. В ході роботи представлено, що досліджувані одиниці видається можливим розглядати, використовуючи різні підходи та критерії. Спроба семантичної класифікації ДД уможливила встановити наступні особливості:

1) Класифікацію здійснено за низкою критеріїв, кожний з яких складається з підвидів та містить різні кількісні дані досліджуваної лексики.

- 2) Загальна кількість відібраних ДД в німецькій мові перевищує відповідну кількість в англійській більш ніж вдвічі, що свідчить про більш високу продуктивність ДД саме в німецькій.
- 3) Відповідно до класифікації ДД за ступенем дії, найбільш чисельною виявилася група ДД на позначення дії «деформація», яка складає 64,7% від загальної кількості ДД вибірки в англійській та 69,1% в німецькій мовах.
- 4) Меншою кількістю ДД представлена група «повне знищення», а саме 58 одиниць (24,7%) в англійській і 135 (26,2%) в німецькій. Представленість одиниць у відсотковому відношенні в обох мовах є приблизно однаковою.
- 5) У подальшому дослідженні вважається за доцільне виявлення особливостей семантики на базі не лише лексикографічних, але й джерел текстового матеріалу, оскільки опис вживання ДД дозволить отримати дані щодо їх семантичних актантів і здійснити класифікацію ДД із урахуванням їх оточення.

Джерела та література

1. Апресян. Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Изд-во «Наука», 1976 – 370 с.
2. Крысин Л. П. Опыт лексикографического описания группы однокоренных глаголов. («Резать» и его префиксальные производные) / Л. П. Крысин. – Вып. 85 – М.: 1976 – 45 с.
3. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
4. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів руйнування об'єкта: автореф. на здоб. наук. ступеня філол. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Пославська – Івано-Франківськ, 2006 – 20 с.
5. Разова, Елена Владимировна. Семантика и валентность глаголов разрушения в современном немецком языке : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2003 – 20 с.
6. Семантические типы предикатов: [монограф., отв. редактор О. Н. Селиверстова О. Н.]. – М.: «Наука», 1982 – 367 с.
7. Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов. Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – т.39, № 4 – М., 1980 – с.311- 323.
8. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache (in zehn Bänden). – Mannheim; Leipzig: Wien; Zürich: Dudenverlag. – 1999.
9. Longman. Dictionary of contemporary English. Fifth edition. – Harlow: Pearson Education Limited, 2009 – 2082 p.

УДК 81'373.43:7.017.4 =161.1

Зайченко Н. Ф., Паламарчук О. Л.

ПОРОЖДАЮЩАЯ СПОСОБНОСТЬ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ В АСПЕКТЕ НЕОЛОГИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО *ОРАНЖЕВЫЙ*)

В статье рассматривается проблема активизации неологических процессов в русском языке последнего десятилетия, динамические аспекты синхронной дериватологии, вызывающие определенные изменения во внутренней организации отдельных микросистем за счет инновационных дериватов, функционирующих в различных стилях речи. Исследуются некоторые специфические особенности реализации словообразовательного потенциала «цветовых» прилагательных.

Ключевые слова: словообразовательный потенциал, цветообозначение, неологизация.

У статті розглядається проблема активізації неологічних процесів у російській мові останнього десятиріччя, динамічні аспекти синхронної дериватології, що викликають певні зміни у внутрішній організації окремих микросистем за рахунок інноваційних дериватів, які функціонують у різних стилях мовлення. Досліджуються окремі специфічні особливості реалізації словотворчого потенціалу «кольорових» прикметників.

Ключові слова: словотворчий потенціал, кольоропозначення, неологізація.

The paper addresses the problem of enhancing neological processes in the Russian language in the last two decades; the dynamic aspects of synchronous derivatologii causing certain changes in the internal organization of individual microsystems through innovative derivatives. The last operate in different speech styles. Further on the authors investigate some specific features of the implementation of derivational capacity of the "color" adjectives.

Key words: formative potential, color terms, neologising.

Актуальность исследования обуславливается активизацией неологических процессов в русском языке последнего десятилетия, общим интересом лингвистов к изучению динамических аспектов синхронной дериватологии, которые вызывают определенные изменения во внутренней организации отдельных микросистем за счет инновационных дериватов, функционирующих в различных стилях речи.

Объектом исследования выступают производные прилагательного *оранжевый* в его новом, общественно-политическом значении, зафиксированные в языке газеты.

Предметом исследования является порождающая способность цветообозначения *оранжевый* в его неологическом значении с точки зрения дихотомии «язык – речь».

Материалом для исследования послужила осуществленная нами произвольная выборка прилагательного *оранжевый* и его дериватов из ряда русскоязычных и украинскоязычных газет за 2004-2010 гг. [1].

Научная новизна состоит в выявлении некоторых специфических особенностей реализации словообразовательного потенциала «цветовых» прилагательных, проявляющихся, в частности, в развитии отдельных словообразовательных моделей, а также во введении в научный обиход фактического материала, ранее не подвергнутого рассмотрению в таком аспекте.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует о том, что вопросы синхронного словообразования, в том числе в функционально-семантическом плане, на материале живой речи и текстов активно разрабатываются отечественными и зарубежными лингвистами [2]. Менее исследованными являются вопросы, связанные с реализацией словообразовательного потенциала отдельных тематических (лексико-семантических) групп, в частности, прилагательных-цветообозначений.

Научные результаты:

1. Прилагательное *оранжевый*, входящее в группу спектральных обозначений цвета в русском языке, за последние семь лет приобрело широкую популярность благодаря известным событиям октября – ноября 2004 года, получившим общепринятое наименование «оранжевая революция». Наш анализ языка русскоязычных газет левой и частично центристской ориентации выявил 18 неологических производных этого слова, часть из которых на

лексическом уровне можно квалифицировать как окказионализмы (*оранж*, *оранжюид*, *оранжюидизм*, *посторанжесвые*).

Порождающие возможности прилагательного *оранжесвый* предопределяются имманентными свойствами его первичного «цветового» значения, в частности, способностью компонентов этой лексико-семантической группы к семантической деривации. Тем не менее, как показывает наш анализ, узкая реализация в русском языке словообразовательного потенциала слова *оранжесвый* на порядок ниже, чем у других цветообозначений, как «спектральных» (*красный*, *зеленый*, *синий*, *голубой*, *желтый*), так и ахроматических (*белый*, *черный*, *серый*). В Словообразовательном словаре А. Н. Тихонова, к примеру, зафиксировано 104 деривата прилагательного *черный*, 95 – прилагательного *белый* и лишь семь от слова *оранжесвый* [3, с. 47, 700]. Причина этого заключается прежде всего в сильном влиянии лексического начала на словообразовательную активность той или иной единицы или группы единиц.

В нашем случае можно, по-видимому, говорить о достаточно прозрачной внутренней форме этого слова по сравнению с большей абстрагированностью признака цвета в других цветообозначениях (ср. также со значением слова *фиолетовый* как компонента спектра), о гораздо меньшей употребительности анализируемой единицы в первичном значении. В частотных словарях фиксируется следующая относительная употребительность цветообозначений в русском языке: *белый* – *красный* – *черный* – *зеленый* – *синий* – *серый* – *желтый* [4, с. 193]. Как видим, слово *оранжесвый* в значении ‘желтый с красноватым оттенком’ в этом ряду отсутствует.

2. Общей особенностью первичных значений «цветовых» прилагательных является достаточно высокая продуктивность их окказиональных употреблений, в первую очередь, в художественной (поэтической) речи, что отмечено и в Русской грамматике -80: *белота*, *коричнева*, *желтота* и др. [5, с.183]. И если на уровне лексики подобные единицы причисляют к окказионализмам, то на уровне словообразования они демонстрируют реализацию потенциальных возможностей русской деривационной системы. Иное дело, что для этих процессов характерна *избирательность* в использовании имеющихся в языке словообразовательных ресурсов, а также тенденция к смысловой дифференциации семантически близких типов.

3. Общеизвестно, что появление новых слов и развитие новых значений у старых происходит под воздействием внешних и внутренних факторов. Важно, однако, подчеркнуть, что первая группа факторов отличается во многом субъективностью, в определенной мере случайностью. Какое именно слово приобретет широкую популярность, станет востребованным на конкретном этапе развития лингвосоциума, станет неологизмом – предугадать трудно. Хотя и здесь можно обнаружить некоторую закономерность: ряд кардинальных преобразований на рубеже столетий вызвал к жизни «цветочные» словосочетания типа «революция роз», «тюльпановая революция», «жасминовая революция». В этом контексте с известной долей вероятности можно было бы ожидать появления словосочетания «каштановая революция», тем более, что, по признанию одного из руководителей событий октября – ноября 2004 года, первоначально именно под этим условным названием с февраля 2004 года известные события и готовились. Но случилось то, что случилось: их символом стал не цветок каштана, а оранжевый цвет атрибутики политической партии, ставшей во главе «оранжевой революции»

С тех пор прилагательное *оранжесвый*, закрепившееся в коллективном сознании носителей русского и украинского (*помаранчовий*) языков в неразрывной связи со словом *революция*, стало семантическим неологизмом, подобно прилагательным *белый*, *красный*, *зеленый*, и в этом своем качестве вызвало к жизни ряд дериватов, создание которых регулировалось уже не только внешними факторами (отношением различных политических сил к этому событию в том числе), а законами внутреннего развития языка. Внутризязыковые факторы, будучи объективными по своей природе, связаны с особенностями эволюционирования самого языка, с механизмами семантических сдвигов в структуре значения слова при его деривации. Новые слова, возникая по запросам жизни (и наш материал служит этому ярким подтверждением), свою форму и свое значение устанавливают в зависимости от наличия определенного знакового материала в том или другом языке и существующих путей, способов использования этого материала при создании нового знака [6, с. 90].

4. Объективной предпосылкой актуализации лексико-семантического варианта слова *оранжесвый* в неологическом значении и его производных является метонимическая модель «цвет как внешний атрибут той или иной политической силы – наименование самой этой силы и ее представителей». Сообразно этой модели, в социосемантической интерпретации слово *оранжесвый* (‘революционный, демократический’ – ‘антиреволюционный, анти-демократический’) представляет собой продукт речемыслительной деятельности человека, заключающей в себе мышление, восприятие, осознание, эмоции и язык. (Отметим, что выделенные значения достаточно условны, формирование актуальной семантики слова *оранжесвый* в газетном тексте, обусловленное антагонизмом политических сил, использующих это наименование в целях воздействия на читателя, требует отдельного рассмотрения и не входит в задачи нашей публикации).

В формально-деривационном плане производные прилагательного *оранжесвый* демонстрируют присущие русской словообразовательной системе процессы *мутации* (*оранжесветь*), *транспозиции* (*оранжесвость*, *оранжизм*) и *модификации* (*посторанжесвый*, *антиоранжесвый*). В производных слова *оранжесвый* реализуются следующие способы словопроизводства:

1. Безаффиксное:

а) *усечение слова*: *оранжесвый* – *оранж* (сущ.);

б) *эллиптическое*: *оранжесвый* (-ые) (сущ.), ср. с украинским *помаранчовий* – *помаранч* (-і).

2. Аффиксальное словопроизводство, в т. ч.

а) *префиксальное* (*антиоранжесвый*, *посторанжесвый*, *супероранжесвый*, *посторанжи*), подтверждающее активизацию заимствованных аффиксов в словопроизводстве, с помощью которых уточняются границы названного предмета, явления, признака с точки зрения различных критериев;

б) *префиксально-суффиксальное* (*пооранжесветь*, *заоранжесветь*, *пооранжесवेशие*).

3. Сложение основ:

а) *ново-оранжесвые*, *ню-оранжесвые*, *оранжесво-коричневые*;

б) *оранжюид*.

Заметим к слову, что в узувальном словообразовательном гнезде с производящим *оранжевый* представлены лишь суффиксальные дериваты (*оранжеватый, оранжево*) и сложные производные (*оранжево-красный, оранжево-желтый, золотисто-оранжевый, светло-оранжевый, ярко-оранжевый*). Обращает на себя внимание потенциальная возможность образования в речи инноватов **оранжефил, *оранжефоб, *оранжевед, *оранжеведение* по аналогии с уже имеющимися в языке узувальными дериватами *русифил, русифоб* и др.

При всем сходстве в реализации общей тенденции развития переносных значений у «цветовых» прилагательных – от прямого значения к наименованию приверженцев определенного идеологического или общественно-политического движения, в нашем материале обнаруживается и существенное различие. От прилагательного *красный, белый, коричневый* в их переносных значениях существительные со значением ‘лицо, участвующее в этом движении’, ‘наименование идеологического, общественно-политического направления’ не образуются. Между тем слово *оранжевый (помаранчевый, укр. помаранчовий)* в этом отношении отличается достаточно высокой активностью. Возможное объяснение этой специфической особенности состоит в том, что для первых цветообозначений оба языка располагают дериватами от других корней: *красный (червоний)* – коммунизм, коммунист; *белый (білий)* – монархизм, монархист и т. п. Характерно также, что отдельным инновационным дериватам, отмеченным нами, свойственна словообразовательная регулярность – повторяемость формальных и семантических отношений деривационно соотносимых слов: *оранжист* так же соотносится с *оранжизмом*, как *идеалист* с *идеализмом*.

Среди инновационных дериватов обращает на себя внимание дериват *оранжоид* с последующим производным *оранжоидизм*. Слово *оранжоид* образовано путем сложения со связанным опорным (последним) компонентом. В узувальных образованиях такого типа *астероид, гуманоид, шизоид* (шизофреник) корневой морф *-оид* из греческого *ейдос* – ‘вид’ указывает на похожесть с чем-либо или на происхождение от чего-либо. Примечательной особенностью инноватов *оранжоид, оранжоидист, оранжоидизм*, кроме формально-деривационной специфики, является идиоматичность их семантики.

Эти вопросы требуют отдельного освещения, предусматривающего в том числе рассмотрение вопросов, связанных с функционированием этих единиц в речи, с особенностями формирования их актуальной семантики, зачастую отличающейся высокой степенью идиоматичности. В заключение нашей статьи укажем поэтому лишь на то, что в семантике подобных инновационных дериватов особенно ярко проявляется личностный смысл и пристрастность человеческого сознания. И это не случайно: ведь «создание актуального речевого знака предопределяется определенными функциональными задачами..., прагматический аспект знаковой презентации прослеживается в акте стилистически маркированной окказиональной номинации» [6, с. 90].

Источники и литература

1. Источниками для выборки послужили газеты различной общественно-политической ориентации, выходящие в Украине на русском и (частично) украинском языках, в частности: «2000», «Зеркало недели» («Дзеркало тижня»), «Коммунист» (на русском и украинском языках), «Україна молода», «Киевский телеграф».
2. См.: Віняр Г.М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – «українська мова» / Г.М.Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.; Гавриленко Ю.Ю. Лексема *предел* и ее дериваты в современном русском языке: структурно-семантический и функционально-коммуникативный аспекты: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «русский язык» / Ю.Ю.Гавриленко. – К., 2003. – 20 с.; Грещук В.В. Типологія відприметникового словотвору в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.02 – «українська мова» / В.В.Грещук. – К., 1993. – 36с.; Осипова Л.И. Активные процессы в современном русском словообразовании (суффиксальная универбация, усечение): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 – «русский язык» / Л. И. Осипова. – М., 1999. – 29 с.
3. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2-х т. / А. Н. Тихонов. – М.: Рус. язык, 1985. – т.1. – 856 с.
4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология на материале французского и русского языков / В. Г. Гак. – М.: Межд. отношения, 1977. – 263 с.
5. Русская грамматика в двух томах. Т.1. – М.: Наука, 1980. – 783 с.
6. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация (виды языковых наименований) / В.Н.Телия. – М.: Наука, 1977. – 129 – 222 с.

УДК 378.147=371.3

Закупра Ж. А.

ВЛИЯНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ РУССКОГО ЯЗЫКА НА РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УСТНОЙ РЕЧИ

В статье рассматривается многоаспектный подход к изучению эстетических средств русского языка. Отмечается, что фонетический, лексический, грамматический, стилистический аспекты русского языка располагают большими возможностями и содержат бесконечное многообразие выразительных средств, способствующих эстетическому оформлению устной речи.

Ключевые слова: эстетика, эмоции, иноязычная лексика, выразительные средства, разновидности речи.

У статті розглядається багатоаспектний підхід до вивчення естетичних засобів російської мови. Зазначається, що фонетичний, лексичний, граматичний, стилістичний аспекти російської мови мають великі можливості та містять різноманітні засоби виразності, які сприяють естетичному оформленню усного мовлення.

Ключові слова: естетика, емоції, іноземна лексика, засоби виразності, різновиди мовлення.

In the article we review multifold approach for studying the aesthetic means of Russian language. It is noticed that phonetic, lexical, grammatical, stylistic aspects of Russian language have big possibilities and contain unlimited variety of expressive means promoting aesthetic appearance of oral speech.

Key words: aesthetics, emotions, foreign vocabulary, expressive means, sorts of speech.

Известно, что русский язык располагает совокупностью фонетических, лексических, грамматических, синтаксических, стилистических средств, сложившихся на протяжении веков. В языке отражены обычаи, верования,

занятия, национальный характер, материальная и духовная культура народа. Чем выше социальное устройство общества, чем богаче его культура и искусство, тем совершеннее язык. Все языковые сокровища, зафиксированные в словарях и грамматических правилах, обретают жизнь только в процессе общения, т. е. в речевой деятельности людей, следовательно, речь – это реализация возможностей, заключенных в языке.

Трудно представить общение людей, лишенное всяких эмоций, поскольку в процессе общения мы всегда стремимся внушить слушателям или читателям свои помыслы, желания, позицию, свое отношение к высказываемому, чтобы добиться взаимопонимания, сопереживания, сочувствия, одобрения и поддержки.

Категория прекрасного является центральной категорией эстетики, а эстетика [*< гр. aesthesis > – ощущение, чувство*] – учение о прекрасном, об искусстве и о художественном творчестве.

Эстетика исследует отношение искусства к действительности, изучает искусство как одну из форм идеологии, законы развития искусства, его идейное содержание и художественные формы, а понятие «эстетический» обозначает относящийся к эстетике, удовлетворяющий требованиям эстетики [1, с. 822]. Понятно, что эстетика исследует красоту жизни во всех ее проявлениях: во внешнем и внутреннем облике человека, в его поступках, материальных и духовных творениях.

Применительно к языку и речи понятие красивый, прекрасный нуждается в уточнении. Как отмечает М. Фасмер, от *краса* произошли слова красный, прекрасный, красоваться, красить, красота. Слова красный, прекрасный находят отражение в укр. *красний* «красивый», ст.-слав. *краснь*, болг. *красен* «красивый», сербохорв. *красан* «красивый, великолепный», словен. *krásen*, чеш. *krásný* «прекрасный», словц. *krasny* – с тем же значением, польск. *krasny* «прекрасный, пригожий», в-луж. *krasny* «красивый», н-луж. *křasny* – с тем же значением [2, с. 368].

Однако не все обладают «чувством языка», «языковым вкусом». Некоторые считают признаком красоты и художественности частое употребление метафор, сравнений и других тропов. Отсюда в произведениях литераторов появляются иллюзорные «украшения», которые в свое время едко высмеивал А.С. Пушкин, когда вместо слова дружба произносили «сие священное чувство». Л. Толстой замечал, что беллетристы, любящие изысканные эпитеты, глаза называли бирюзовыми или бриллиантовыми, волосы – золотыми, губы – коралловыми, а М. Горький в письме к А. П. Чехову отмечал, что у некоторых литераторов море дышит, небо глядит, степь нежится, природа шепчет, говорит и грустит, а в конечном счете это делает описание скучным, слащавым и нереальным.

Тщательный отбор речевых средств для литературного языка осуществлялся в прошлом и продолжает происходить в настоящем. Литературный язык взаимодействует с общенародным, вбирая в себя из диалектов, профессиональных жаргонов, просторечия все то, что способствует пополнению его выразительных ресурсов. Таким образом, язык пребывает в постоянном движении и служит средством связи не только между современниками, но и передает из поколения в поколение достижения национальной и общечеловеческой культуры. При этом устойчивость лексических, грамматических, орфоэпических и других норм – обязательное условие для всех говорящих и пишущих. Литературный язык уступает общенациональному лишь количественно, но значительно превосходит его выразительными средствами, отобранными из общенационального. Богатство, легкость, образность, эмоциональность, эстетичность русского литературного языка не раз отмечали А. С. Пушкин, Н. В. Гоголь, А. И. Герцен и др., а И. С. Тургенев добавлял «... по своему богатству, силе, логике и красоте формы русский язык признается даже иностранными филологами, едва ли не первым после древнегреческого» [3, с. 289]. Конечно, русский язык претерпел значительные изменения в словарном составе, поскольку это звено в языковой системе наиболее чувствительно реагирует на сдвиги, происходящие в жизни общества. Однако основной словарный фонд литературного языка, а также его фонетика, орфоэпия и грамматика существенно не изменились. Эту устойчивость языка А. М. Пешковский назвал «поразительным консерватизмом», в котором проявляется бережное отношение народа ко всему ценному, что было создано предыдущими поколениями.

Изучение эстетических особенностей языка следует начинать с фонетики, поскольку в звуковом оформлении речи люди научились передавать сложные понятия и тончайшие чувства. Не следует думать, что один какой-либо язык благозвучнее другого, хотя бы потому, что он создан людьми для их потребностей, в том числе и эстетических.

Русский язык своей мелодичностью обязан прежде всего гласным звукам, но гармоничность русской речи создается равномерным чередованием гласных и согласных звуков. При этом плавность русской речи придают и открытые слоги, оканчивающиеся на гласный. Согласные в русском языке разнообразны по тембру: глухие, шипящие, звонкие, носовые, плавные. Что касается плавных согласных, то они придают речи нежность и музыкальность. Кроме того, звуки по-разному произносятся в зависимости от соседнего звука и ударения в слове. В тех словах, где этимологически образовалось несколько согласных, таких как лестница, солнце, окрестность, один из этих звуков не произносится. Фонетическая гармония языка у некоторых глаголов поддерживается отсутствием формы первого лица единственного числа будущего времени (напр., *убедить, победить* и др.).

Таким образом, даже беглое обращение к звуковой стороне языка дает возможность заключить, что уже в его фонетическом строе заложен определенный эстетический потенциал. Поэтому, начиная с первых лет обучения детей русскому языку, особое внимание уделяется правильному произношению.

Еще большими эстетическими ресурсами обладает русский язык на лексическом уровне, где рассматривается в единстве содержательная и звуковая форма слова, где русские слова, по выражению А.Н. Толстого, «будто нарочно созданы для великого искусства».

Наблюдения наших далеких предков над явлениями природы, животным миром, предметами труда и быта нашли отражение в языке, в словах, которые, как драгоценные камни, излучают таинственный блеск ушедших столетий. Понятно, что в основе литературного языка лежат фразы, устойчивые словосочетания и выражения, накопленные веками (напр. *ломать копыя – бороться за что-либо; на лоне природы – в лесу; в поле; наломать дров – сделать грубые ошибки; на седьмом небе – быть безгранично счастливым; как небо и земля – ничего похожего; поднимать на щит – восхвалять; в чужом пиру похмелье – неприятность из-за вины других; стреляная птица – опытный человек и др.*). В этих фразеологических выражениях отражается история культуры народа, богатство человеческой мысли и опыта, они придают языку образность, национальный колорит, своеобразие, которые переводчикам трудно перевести на другой язык, при этом соблюдая мысли автора как по форме, так и по содержанию. Характеризуя пословицы, стоит отметить, что в них в краткой и лаконичной форме отражены многовековые наблюдения народа над разнообразными человеческими типами, чертами характера, общественными

и личными отношениями, трудом и бытом, явлениями природы (напр., ум хорошо, а два лучше; как аукнется, так и откликнется; дело мастера боится; труд человека кормит, а лень портит и др.). Так в чем же состоит эстетическая ценность фразеологических выражений? Пословицы – это не только материал для оформления искусственной речи, это сами по себе маленькие произведения искусства, устного народного творчества, в которых глубокое содержание заключено в отточенную и отшлифованную веками форму. Именно единство содержания и его образное воплощение способствует тому, что пословицы являются украшением языка.

Русский язык располагает огромным количеством слов, и в выборе их может ориентироваться лишь тот, кто хорошо знает их значение, грамматические и лексические особенности, понимает слово как средство выразительности и эстетической ценности.

Известно, что все слова русского языка (как и любого другого) разделены по своему происхождению на исконную лексику и заимствованную из других языков. Слова, обозначающие термины родства, названия ряда растений, животных, предметов и явлений, чисел, местоимения, являются исконными для русского языка. Что касается заимствованной лексики, то в ней наблюдается многочисленная группа старославянизмов, получивших широкое распространение с X века, когда господствующей религией на Руси было христианство. Показательными являются такие слова, как град, врата, ладья, невежда, одежда, освещение, единый и др. На старославянском языке совершались церковные службы, на него переводилась с греческого языка духовная и светская литература, отсюда греческие заимствования многочисленны. Как известно, названия почти всех наук греческого происхождения (математика, морфология, лексика, синтаксис, физика, философия, фонетика, география, геология, педагогика, психология, теология и др.). Лексика древнегреческого языка была и есть одним из богатейших источников международной терминологии.

Без грецизмов невозможно представить общественно-политическую лексику (напр., монархия, демократия, анархия и др.), понятия логики и философии (напр., гипотеза, категория, идея, теория, система), названия литературных жанров (напр., драма, лирика, эпос, ода, трагедия и др.). Термины целого ряда искусств тоже греческого происхождения (напр., диапазон, музыка, театр, тон, сцена, хор и др.), в них изначально заложено понимание прекрасного.

Греческий язык нашел отражение и в общеупотребительной лексике (напр., анекдот, антипатия, атлет, грамота, горизонт, гармония, диплом, катастрофа, кафедра, олимпиада, стадион, характер и др.), именах собственных (Андрей, Александр, Дмитрий, София, Федор и др.), в религиозно-культовых понятиях (ангел, апостол, икона, идол, патриарх, панихида и др.) [4, с. 8]. Современные слова кибернетика, косметика, фантастика и др. были издавна известны древним грекам, хотя имели другие значения.

Кроме того, греческая мифология являлась неисчерпаемым источником сюжетов произведений искусства, литературных образов, аллегорий и фразеологизмов (напр., ахиллесова пята, кануть в Лету, олимпийский покой, золотой век, яблоко раздора, троянский конь и др.) [4, с. 8].

Библеизмы, ставшие идиомами, были впервые зафиксированы в греческом языке (камень преткновения; волки в овечьих шкурах; глас вопиющего в пустыне; нет пророка в своем отечестве и др.) [4, с. 9]. Значительную часть грецизмов составляют дериваты – слова, искусственно образованные на материале греческой лексики путем сложения основ. Таким образом, греческие заимствования явились важным источником пополнения русской лексической системы, передающим извечное стремление людей к гармонии духовных, материальных и физических ценностей, а следовательно, ко всему прекрасному.

Большое количество слов заимствовано из немецкого, английского, французского, голландского, итальянского, испанского, польского, чешского и других языков. Из немецкого, например, заимствованы слова солдат, офицер, лагерь, штаб, парикмахер, вексель, мольберт, галстук и др., из английского – мичман, митинг, яхта, вокзал, лидер, спорт, теннис, клуб и т. д.; из французского – бульвар, роль, антракт, опера, министр, батальон и др.; из голландского – матрос, гавань, шлюпка, флаг, флот и др.; из итальянского – тенор, соната, карнавал и т. д.; из испанского – гитара, карамель и др., из польского через украинское языковое посредничество: бандура, бурка, вензель, зразы, коляска и др., из чешского – беженец, краля, робот и др. Значительное количество слов тюркского происхождения, есть заимствования из и других языков. Лексика русского языка пополнялась также путем заимствований из языков народов бывшего СССР.

Слова простые и одновременно живописные, яркие составляют главную эстетическую ценность любой лексической системы. Поскольку влияние эстетических средств русского языка на развитие и совершенствование устной речи является предметом нашего рассмотрения, необходимо отметить, что по содержанию как разговорная, так и книжная лексика может быть эмоционально-оценочной или нейтральной. Разговорным оценочным словам свойственны пренебрежительные, уничижительные, неодобрительные, иронические оттенки, а книжным и народно-поэтическим – величественные, торжественные (напр., лицо (нейтральное), физиономия, рожа (прост.), морда (груб.-прост.), физия (разг., фам., шутол.), физиомордия (разг., фам., шутол.), моська (груб.-прост., презр.). Кроме того, слово лицо может рассматриваться как должностное лицо, главное лицо, особа, персона, фигура, субъект(разг., пренебр.) и может рассматриваться как лик (книжн., трад.-поэт., торж.).

Наличие в лексике эмоционально-оттеночных и нейтральных слов и оборотов речи предоставляет говорящим и пишущим большие возможности выбора языковых средств, которые точнее всего выражают мысли и чувства. Соответствие употребленных языковых средств цели высказывания, характеру и обстановке, в которой протекает общение людей, создает то единство формы и содержания, которое делает речь красивой и эстетически впечатляющей.

Поскольку устная речь – звучащая, ее красота зависит от звуков и их сочетаний, а это значит, что нужно следовать правилам орфоэпии, существующим в русском литературном языке. Не случайно изучение иностранного языка начинается с фонетики – обучения правильному произношению звуков, поскольку пренебрежение к языковым (орфоэпическим нормам) нарушает гармонию речи.

Эмоциональному характеру устного общения соответствуют также и предложения, богатые различными интонационными оттенками (вопросительные, восклицательные, побудительные). Напр., Ну, чего ты переживаешь? Ишь, какой быстрый! Не спеши! Они придают речи импульс энергии.

Понятно, что кроме бытовой речи, существуют и другие виды общения: беседа, деловой разговор, научная

дискуссия и т. д. И каждому из них соответствуют свои языковые особенности – лексические, синтаксические, интонационные и др.

Таким образом, можно сделать вывод, что в рассматриваемых разновидностях устной речи допустимы все средства с позиции эстетики, то есть с точки зрения уместности, целесообразности, лаконичности, экспрессии, поскольку эстетика речи зависит не только от «жанра», но и от самого человека, уровня его культуры, речевого диапазона и языкового вкуса. Недаром утверждают, что стиль – это сам человек.

Литература

1. Словарь иностранных слов / Под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – 853 с.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка (Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева) / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1967. – Т. 2. – 671 с.
3. Русские писатели о языке. – Л., 1955. – 289 с.
4. Звонська-Денисюк Л. Л. Давньогрецька мова / Л. Л. Звонська-Денисюк. – К.: Топіріс, 1997. – 590 с.

УДК 81'243:130.2

Зеленська О. П.

ЗНАЧЕННЯ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОГО ОПИСУ ПРАВОЗНАВЧИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ, ЩО МІСТЯТЬ ВЛАСНУ НАЗВУ, ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Студентам и курсантам ВУЗов необходимо научиться извлекать культурный компонент из форм иностранного языка непосредственно в процессе изучения этого языка.

Ключевые слова: культурный компонент, лингвострановедение, социокультурная компетенция, гуманизация образования, личностно ориентированное обучение.

Студентам чи курсантам ВНЗ необхідно навчитися отримувати культурний компонент з форм іноземної мови безпосередньо в процесі навчання цієї мови.

Ключові слова: культурний компонент, лінгвокраїнознавство, соціокультурна компетенція, гуманізація освіти, особистісно орієнтоване навчання.

The students and cadets of the higher educational establishments must learn to get the culture component from the forms of a foreign language directly in the process of language learning.

Key words: culture component, linguo-country study, socio-cultural competence, humanization of education, learner-centred approach.

Гуманізація процесу навчання у вищій школі, яка намітилася у вітчизняній та зарубіжній методиці, передбачає зосередження навчання на особистості того, хто навчається (learner-centred approach). Гуманізація навчання, поряд з розвитком і демократизацією, є важливим моментом ідеології сучасного ВНЗ. Гуманізація – це процес поглиблення розвитку людської особистості як духовно-морального та інтелектуального суб'єкта міжкультурної комунікації, розуміння людини як мети соціокультурного прогресу, а не як його засобу. Гуманізація передбачає трансформацію поглядів суспільства та визнання унікальності, цінності людини, потреби створення умов для її самореалізації, всебічний розвиток здібностей конкретної особистості, формування адекватної часу життєвої позиції [1, с. 151]. Вітчизняні дослідники обґрунтовують, що сьогодні співіснують дві моделі інституцій освіти. Одна з них особистісно орієнтована (гуманістична) модель, в якій збалансовані вектори інтересів основних суб'єктів розвитку освіти, влади – з одного боку, й особистості та суспільства – з іншого боку, за умови розвинутої демократичної правової держави та громадянського суспільства [4, с. 36]. Невід'ємною частиною такого підходу до навчання майбутнього фахівця, зокрема юриста чи правоохоронця, є формування в ньому культурно-лінгвістичного фону знань, наприклад, за допомогою іноземних мов. Фонові знання – сукупність нерозривно пов'язаних між собою слів та їх значень, які є загальними для носіїв мови та їх культури. Саме на фоновому знанні ґрунтується правильне розуміння, що виражається у здатності того, кого навчають, дізнатися про те чи інше слово у контексті, в усвідомленні необхідності знання не тільки словникового значення слова, але й усіх його конотацій, сфери його вживання та особливостей функціонування. Фонові знання утворюють частину того, що називають масовою культурою, тобто являють собою дані, відомі всім членам національної спільноти [5, с. 200]. Соціокультурна спрямованість у навчанні іноземних мов диктується глобальними змінами, які відбулися за останній час як у нашій країні, так і за кордоном. Вперше за багато років вищі навчальні заклади готують студентів до реальної професійної комунікації і, відповідно, до реальної міжкультурної комунікації [6, с. 178]. Отже, розвиток міжнародних контактів обумовлює орієнтацію сучасної методики навчання іноземної мови на реальні умови комунікації. Часом причиною нерозуміння між людьми є їх належність до різних етнічних груп, які мають свої норми, цінності, моделі взаємодії, ритуали, точки зору та колективні цілі. Недостатня інформованість про історію та реалії життя представників інших культур може спричинити міжкультурне непорозуміння, применшити ефективність комунікації або зробити її неможливою. Щоб подолати перешкоди, необхідно розглядати мову і культуру в тісній взаємодії: мова як система втілення культурних цінностей, а культура як найвищий рівень мови. Іноземна мова – це інструмент для передачі думок, уявлень, знань людей певного культурного простору. Народ виражає себе найповніше і найвірніше у мові своїй. Народ і мова один без іншої не можуть бути представлені. Народ діє; його діяльністю керує розум; розум і діяльність народу відображаються в мові його [2, с. 35]. Іноземна мова – це не тільки засіб спілкування, отримання нової інформації, знайомство з іншими культурними світами, але й можливість глибшого розуміння складності та багатогранності рідної мови та національної культури, засіб розвитку пізнавальних здібностей, соціальних можливостей та культурних потреб особистості. Таким чином, серед функцій іноземної мови як об'єкту засвоєння можна назвати такі, як: засіб спілкування; засіб вирішення комунікативних, пізнавальних і професійних завдань; засіб задоволення комунікативної потреби вираження почуттів, волі і пізнавальної потреби; засіб існування, взаєморозуміння та взаємодії в мовному колективі; засіб залучення до культурних та історичних цінностей; засіб

розвитку пізнавального інтересу; об'єкт самостійного спеціального дослідження теорії мови. Нам видається доцільним додати до цього та підкреслити ще такі важливі функції іноземної мови, як вплив іноземної мови на розвиток критичного та творчого мислення та пам'яті; збагачення словникового запасу не тільки іноземної, але й рідної мови; вільний доступ до необхідної інформації; активне залучення до самостійної роботи, оскільки відомо, що мови навчити не можна, її можна лише навчитися, звідси прагнення особистості до самопізнання, самореалізації та самоудосконалення.

Отже, поглиблення взаєморозуміння, зміцнення демократії та соціальної згуртованості відбувається на основі спільних цінностей і стандартів, що стають невід'ємною частиною самоусвідомлення громадян. У заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі говориться, що необхідно заохочувати поєднання, де це доречно, навчання іноземних мов з вивченням відповідних цивілізацій.

Питання співвідношення мови та суспільства, мови та культури відносяться до часто обговорюваних лінгводидактичних аспектів іншомовної проблематики. Тому не викликає заперечення те, що навчання іноземної мови студентів чи курсантів ВНЗ означає одночасно їх знайомство з культурою країни, мова якої вивчається. Лінгвокраїнознавчий підхід до навчання іноземних мов у ВНЗ постійно цікавить багатьох науковців, викладачів і методистів, серед них Голубева Г. І., Верещагін Е. М., Костомаров В. Г., Кунін А. В., Томахін Г. Д., Боданкіна Р. М., Зеленська О. П., Brewer E., Efvergren C., Morris W., Radford E. та інші. Однак, існують причини, які спонукають знову зупинятися на певних проблемах лінгвокраїнознавчої тематики. Серед них:

- ✓ гуманізація освіти;
- ✓ утвердження нової системи цінностей у контексті загальної модернізації системи освіти;
- ✓ необхідність поєднання в освітньому процесі національного та загальнолюдського компонентів;
- ✓ поєднання спеціально-професійної, фундаментально-дослідницької та гуманітарної підготовки;
- ✓ недостатня увага до проблем лінгвокраїнознавства в школі (наприклад, відсутність у студентів розуміння, що таке Wales, Welsh, Scotland, etc. та їх перекладу);
- ✓ досить низький рівень у курсантів і студентів загальної культури взагалі і професійної культури зокрема;
- ✓ деяка задекларованість проблеми та її невіршення і через брак часу, і через брак дидактичних матеріалів, і через певне небажання викладачів цим займатися;
- ✓ посилення соціокультурного компонента.

Мета нашого дослідження – дати читачеві достатньо детальні відомості про походження деяких словосполучень, що стосуються галузі юриспруденції в США та до складу яких входить власна назва – персоналії, національність, географічна назва, без пояснення яких буде важко зрозуміти суть фонові інформації та адекватно використати її для своїх цілей. Наприклад, використання прізвищ персоналії важливе для судового прецедентного права.

Для аналізу референтів британської та американської культури, що стосуються юриспруденції та зокрема правоохоронної діяльності важливими є такі категорії лінгвокраїнознавчого матеріалу, як безеквівалентна лексика, країнознавчі фонові знання та фонові лексика [3, с. 319]. Комунікативно-країнознавчий аспект, притаманний багатьом юридичним словосполученням, що містять власну назву, несе фонову інформацію. У такому випадку лінгвістичний аналіз таких словосполучень може і повинен бути доповнений аналізом його національно-специфічних семантичних елементів, які ґрунтуються на особливостях культури народу-носія мови, на специфічній стороні його соціальної діяльності, історії, звичаїв, традицій, географії, мистецтва тощо.

Arab scam – «Ераб скем».

Таємна операція ФБР по боротьбі із злочинністю: в кінці 1970-х років багато високопосадовців США, включаючи низку конгресменів, були виявлені у хабарництві (агенти ФБР у костюмах арабських шейхів давали їм великі суми грошей).

Bakke Case – справа Баккі (1960-і роки).

Верховний суд США ухвалив, що університет не має право відмовити в прийомі на навчання студенту лише тому, що треба прийняти на навчання представника іншої раси.

Brown versus Board of education (Brown decision) – «Браун проти Управління освіти» / «Рішення у справі Брауна».

Рішення Верховного суду США в 1954 р. відносно десегрегації шкіл. Суд ухвалив, що сегрегація в школах заборонена Конституцією і відмінив принцип «окремії, але рівній» ['separate but equal'] для білих і чорних у народній освіті, якого дотримувалися багато місцевих органів. Суд відійшов від своєї традиції і використав аргументи соціології, щоб показати, що роздільне навчання нерівноцінне і нерівне за своєю самою природою. Рішення у справі Брауна мало великий вплив на систему освіти в усій країні, не тільки в місцях, де сегрегація шкіл спиралася на законодавство штатів, але й на школи, де сегрегація існувала де-факто. Федеральний уряд у наступні за рішенням суду роки вимагав від органів народної освіти переглянути границі шкільних округів для того, щоб школи мали змішаний у расовому відношенні склад учнів.

Caldwell Case – «Справа Колдвелла».

Рішення Верховного суду у справі Колдвелла (1972 р.) про те, що журналісти не мають права приховувати джерела інформації від великого журі присяжних.

Dred Scott decision – рішення у справі Дреда Скотта.

Рішення Верховного суду США у справі Дреда Скотта. У 1857 році негр Дред Скотт просив дарувати йому свободу на тій підставі, що деякий час він разом із своїм господарем жив на території штатів, вільних від рабства. Суд виніс негативне рішення, що було серйозним ударом по аболіціоністам.

Jacksonian democracy – «джексонівська демократія».

Рух за надання більших прав простому народу, який почався в 1830-х роках, на чолі з 7-м президентом США Ендрю Джексон (1767-1845), одним із засновників Демократичної партії. Його підхід до управління країною отримав назву «джексонівська демократія». Цей рух мав велику підтримку в нових поселеннях Півдня і Заходу США, де народ з перших днів звик жити в умовах повної свободи та абсолютної рівності. Йому також сприяло надання права голосу в східних штатах особам, які не мали власності.

Jane Doe – Джейн Доу, символічне ім'я жінки (особливо в юридичних документах і судових справах), коли оголошення її справжнього імені є небажаним.

Jeffersonian democracy – «джефферсонівська демократія».

Рух за демократизацію американської системи правління в першій половині XIX ст., який очолював 3-й президент США Томас Джефферсон (1743-1826), автор тексту Декларації незалежності. Демократія була не така радикальна, як «джексонівська демократія», що настала за нею. Якщо послідовники Джексона вважали, що тільки простий народ є кращим суддею всіх заходів, то джефферсонці підкреслювали необхідність керівництва народом людьми, які мали найбільші здібності.

John Doe – Джон Доу, символічне ім'я, яке використовується в юридичних документах і рекламі для позначення будь-якої особи.

Lynch law – закон Лінча.

Покарання гаданих злочинців, найчастіше через повішення, за згодою натовпу, без необхідного судового розгляду; широко використовувалося на Заході як засіб мінімального правопорядку до того, як з'явилися шерифи і суди. Названий за іменем Чарльза Лінча.

Marbury versus Madison – справа «Марбері проти Едісона».

Слухалася у Верховному суді США під головуванням Джона Маршалла в 1803 р. Суд одноголосно виніс рішення, що один із законів, прийнятих Конгресом США, не може бути виконаний, тому що він суперечить Конституції. Цим рішенням був покладений початок принципу «судового перегляду», згідно якого Верховний суд може оголосити будь-який закон неконституційним.

Miranda decision – рішення у справі Міранди.

Рішення Верховного суду США у справі Міранди (1966 р.) щодо того, що поліція, яка здійснює арешт, повинна нагадати затриманому про його юридичні права: право не відповідати ні на які запитання, звернутися за допомогою до адвоката і знати, про що б він не говорив у суді, його слова можуть бути використані проти нього. Рішення є підкріпленням права, гарантованого П'ятою поправкою до Конституції США.

My Lai massacre – звір'яча розправа над жителями села Мі-Лаї (Сонмі) під час війни у В'єтнамі (1968 р.), вчинена американськими солдатами. Були вбиті всі мешканці села, в основному старі люди, жінки та діти. Офіцер, якій наказав розправитися з ними, був засуджений до довічного ув'язнення, яке потім було замінено на 20 років ув'язнення.

Plessy vs. Ferguson – «Плессі проти Фергюсона».

Рішення Верховного суду США від 1896 р. про те, що сегрегація негрів не суперечить закону за умови, що їм надаються ті ж послуги, що і білим. Це стосувалося пасажирського залізничного транспорту, але в деяких штатах призвело до сегрегації шкіл, готелів, ресторанів, місць у театрах, автобусах тощо. Було відмінено в 1955 р. рішенням за позовом Брауна до Управління освіти м. Топіка.

Rosenberg case – справа Розенбергів. Судовий процес над подружжям Юліусом та Етель Розенберг, яких обвинувачували в шпигунстві на користь СРСР. Страчені на електричному стільці в 1953 р.

Scopes trial – процес над Скоупсом, «мавпячий процес», що відбувся в 1925 р. в штаті Теннессі над шкільним учителем, який осмілився викладати теорію еволюції всупереч забороні влади штату. З обох сторін у процесі брали участь видатні особистості – обвинувачення представляв Вільям Братан, а захист – Кліренс Дерроу. Процес розглядався як глибокий конфлікт між релігією та наукою.

Як видно з наведених вище прикладів, без пояснення словосполучень, що відносяться до реалій або лексичних одиниць і національно-культурна семантика яких невідома, наприклад, українському читачеві, буває важко не тільки достатньо зрозуміти інформацію, але й, коли спільне для мовців знання не встановлене, комунікація видається неможливою.

Таким чином, лінгвокраїнознавство має свій власний матеріал дослідження, який не тільки містить інформацію про лінгвістичний факт, але і, що є саме основне, допомагає тим, хто вивчає іноземну мову, зрозуміти національно-історичні особливості цього факту – особливості, притаманні іншій соціокультурі. Лінгвокраїнознавство забезпечує вирішення однієї з основних філологічних проблем – адекватного розуміння тексту. Студентам чи курсантам ВНЗ необхідно навчитися отримувати культурний компонент з форм іноземної мови безпосередньо в процесі навчання цієї мови. Такий підхід актуалізує значимість творчості та особистості в процесі навчання.

Джерела і література

1. Андрієнко О. В. Гуманізація та комп'ютеризація мовної освіти в сфері навчання іноземних мов як шлях прогресивного розвитку суспільства / О. В. Андрієнко, В. Г. Андрієнко // Вісник Донецького нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського: наук. журнал, 2008. – Вип. 2. Гуманітарні науки. – С. 149-153.
2. Будагов Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 429 с.
3. Зеленська О. П. Переклад лексики з культурним компонентом значення (референти, що відносяться до юриспруденції та правоохоронної діяльності) / О. П. Зеленська // Збірник наукових праць. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2002. – № 23. – Ч. II. – С. 314-324.
4. Клепко С. Модернізаційні процеси в сучасній освіті / Сергій Клепко. – К.: Шкільний світ, 2008. – 119 с.
5. Пілішеч С. О. Лінгвокраїнознавство як важливий фактор формування іншомовної компетентності / С. О. Пілішеч // Міжнародний форум «Мовна освіта: шлях до євроінтеграції»: тези доповідей. – К.: Ленвіт, 2005. – С. 199-201.
6. Юханова А. В. Роль страноведческих конференций в формировании социокультурной компетенции студентов неязыковых вузов / А. В. Юханова, А. С. Юханов // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2009. – Вип. 11. – С. 178-183.

СЛОГАН: ВОЗБУДИТЬ ИНТЕРЕС К РЕКЛАМЕ!

Анализируется воздействие слогана на потребителя, его участие в рекламной формуле АИДА. Подчеркиваются особенности информативности русскоязычных рекламных слоганов последних лет. Указываются эффективные способы создания слогана.

Ключевые слова: слоган, реклама, воздействие, информация, императив.

Аналізується вплив слогану на споживача та його участь у рекламній формулі АИДА. Підкреслюються особливості інформативності російськомовних рекламних слоганів останніх років. Наведені ефективні засоби створення слогану.

Ключові слова: слоган, реклама, вплив, інформація, імператив.

Effect of slogan on the addressee and its role in the ads formula AIDA is being analyzed. The features of Russian-language ads' information value are underlined. The effective ways to create slogan are shown.

Key words: slogan, advertising, effect, information value, imperative.

Создатели рекламных обращений заинтересованы в мобилизации всех средств, способных воздействовать на потребителя. Это вербальные: слово, словосочетание, предложение и невербальные – иконические знаки, цифры, процентные сочетания, рекламные марки и др. С точки зрения языковой и неязыковой коммуникации элементы рекламного обращения не имеют принципиального различия – они служат для передачи информации с определенной целью: убедить покупателя воспользоваться товаром или услугой. Согласно известной рекламной формуле АИДА, общим признаком всех средств передачи информации для привлечения внимания потребителя является их знаковость.

По мнению исследователей, слово и изображение – главные знаковые системы, история которых восходит к древнейшему человеку [7]. Языковые средства в рекламе дополняются в различных вариациях компонентами изобразительными, ибо конечная цель рекламного текста или слогана – воздействие на адресата: убедить покупателя воспользоваться товаром или услугой.

Рекламе присуще языковое манипулирование, и этот факт бесспорный. Искусство манипулирования во многом заключается в организации сообщения, в умении правильно сформулировать явный смысл и завуалировать в нем скрытый, который исподволь призывает к действию и вынуждает человека совершить это действие: купить товар или воспользоваться услугой. Языковое манипулирование – значимый компонент рекламы, который нередко осознается на интуитивном уровне, но в действительности реализуется всегда [3].

Слоган или «боевой клич», по мнению известного исследователя рекламы, точно и образно отражает сущность рекламы – пленить потребителя, одновременно «уничтожая» конкурентов [4]. Мы рассматриваем слоган как автономный рекламный текст, обладающий всеми его прагматическими и стилистическими особенностями, идеальная модель которого – одно предложение/фраза. Слоган, как правило, находится в отношениях взаимозависимости с товарным знаком, что способствует максимальному сжатию и концентрированию рекламной информации. Такое определение, отражающее, на наш взгляд, все прагматические, синтаксические и семантические особенности исследуемой единицы речи, дает ей право называться автономным рекламным текстом. Исследования показывают, что средняя длина слогана равна 6,4 слова. Особенно популярны слоганы, состоящие из 5 слов [6]. Известно, что «хорошие» слоганы живут дольше самой рекламы, какой бы «удачной» она ни была. Критериями такого «удачного», креативного, успешного, эффективного, «работающего» слогана являются: запоминаемость, практичность, связь с характеристиками рекламируемого товара, его объективными качествами и функциями.

Краткость – самое первое и необходимое условие запоминаемости слогана. В последнее время модной тенденцией в русскоязычной рекламе стали односложные слоганы, а также емкие, состоящие из нескольких связанных друг с другом слов, например: «Perrier». *Вода, воздух, жизнь*; «Air France». *Новый, быстрый, эффективный*; «Chevrolet». *Взгляни, попробуй, купи*; «Холлис». *Приди в себя*.

Слоганы последних лет, как мы тому свидетели, стали настолько распространенными, увещательными, назойливыми, навязчивыми, что поглотили все свободное окружающее пространство нашей жизни: в журналах, на радио, телевидении, на компьютерных сайтах, в быту – на щитах и брендмауэрах. Этот факт заставляет задуматься о могущественном влиянии рекламы на формирование языковой картины мира, в общем, и картины мира рекламы, в частности. Такова *общая проблема* – связь рекламы и лингвистики, и слогана как части рекламы, в частности.

Вопрос информативности слогана достаточно актуален сегодня. Но *какая* информация стоит за рекламными текстами и слоганами? Например, в слогане «*Изменим жизнь к лучшему*» – идет речь лишь о повышении уровня бытового комфорта. В слогане «*Перешагните через границы цвета! Выйдите из тени! Ведь Вы этого достойны*» – рекламируется только краска для волос, действующая максимально месяц. В этих и подобных им слоганах посредством императива и языковых единиц происходит воздействие на сознание потребителя. Исследованиями неоднократно подтверждено использование особенностей языка и принципов его употребления с целью скрытого воздействия на адресата в нужном для говорящего направлении [3]. Язык в таких случаях используется как «инструмент социальной власти» [1].

Языковой аспект рекламного воздействия на потребителя отражен в работах исследователей [3; 6; 7; 8]. Известны также исследования современных авторов по изучению и анализу русскоязычных слоганов в том или ином аспектах [2]. Однако исследование манипулятивности русскоязычного слогана на уровне структуры и семантики предметом исследования в таком рассмотрении не являлось, что и послужило *целью* данной статьи. В качестве основных вербальных способов манипуляции сознанием потребителя при создании слоганов выделим базовые: модальность, симметрию, открытые конструкции.

Анализируя модальность в русскоязычном слогане, отметим, что копирайтерами достаточно часто используются восклицательные предложения с глаголом в повелительном наклонении. Частые императивные обращения к потребителю товара и услуг – отличительная черта рекламы XXI века: «*Скажи аллергии нет!*» (реклама лекарственных препаратов); «*Питайтесь*» правильно!» (реклама крема); «*Стройся!*» (магазин

строительных товаров); «**Дайте** вашей кошке больше жизни!» (реклама сухого корма). Побуждение в таких слоганах сопровождается сильно выраженным чувством говорящего в форме повелительного наклонения глагола. Однако рекламный материал предоставляет нам множество примеров, в которых не обязательно функционирует указанная форма глагола. Приведем ряд слоганов, объединенных, на наш взгляд, общим значением побуждения, но содержащих в то же время массу разнообразных семантических оттенков: *новость* – «**Открой** для себя мир азиатской Венеции...» (реклама авиакомпании Аэросвіт); *повествование* – «**Сделать** трудное ненужным, а нужное легким и красивым» (реклама пылесоса Самсунг); *команду* – «**Выбери** правильную линию красоты» (реклама косметики Cliven); «**Покупая** ноутбук, **получи** подарок на 10% от стоимости ноутбука или 8% скидку»; «**совет**» – «**Посмотрите** на мир другими глазами» (реклама медицинского препарата); *апеллирование к чувствам читателя*: «**Доверьте** нам заботу о Ваших детях!»; *эмоциональный призыв*: «**Стань** блондинкой! Сегодня!» (реклама кремов Wella); «**Приобретайте** Веромакс в аптеках Вашего города!».

Мы утверждаем, что русскоязычные слоганы императивного типа характерны в наши дни при рекламировании как технически сложного и дорогого товара, так и для рекламы товаров *массового спроса* с невысокой ценой. Отошли в прошлое сомнения у рекламодателей относительно того, что потребители не склонны к принятию командного тона, что прямое побуждение рождает в человеке естественную защитную реакцию – некий дух противоречия. Современная реклама стала более дерзкой, значительно агрессивнее, напористее и фамиллярнее с потребителем. На слоганы-призывы откликается сейчас как молодежь, так и взрослое население. Ср., например, Батарейки «Джи Пи». **Увидел – купи!**; «Бурда Моден». **Шейте сами, шейте с нами!** (салон рукоделия); «Джи эс пи». **Выбери подарок любимой!** (сотовый телефон); «Инвайт». **Просто добавь воды!** (концентрированный напиток); «Измерь успех в каратах!» (ювелирные изделия).

Довольно часто используются отрицательные конструкции запрета, которые, тем не менее, помогают сделать нужный для копирайтера выбор: «**Chance, Chanel**. Не упusti свой шанс!; «**Hugo Boss**. Не подражай. Твори сам; «**X-Centric, Dunhill**. Не пытайся этого понять; «**Хед энд Шоулдерз**. Не давайте перхоти ни малейшего шанса; «**Аутман**. Комар носа не подточит (антикомарин); «**Зиппо**. Никогда не откажет (зажигалка).

Следующим приемом по степени воздействия на потребителя и популярности среди создателей рекламного слогана занимают открытые конструкции: незаконченные предложения или предложения, у которых отсутствует начальная часть. Открытость таких конструкций на письме обозначается многоточием: «Хлорокс». *Белее белого ...; Florena... и моя кожа – нежнее нежного; «Красная линия». Нежнее нежного...; «Алмаз». Алмазы навсегда ...*(группа магазинов). По мнению психологов, манипулятивность открытых конструкций определяется присущим человеку внутренним стремлением к завершенности. Видя незаконченность, он испытывает необходимость завершить процесс – «додумать» и восполнить картину так, чтобы она имела логическую цельность: т. е. открытый слоган вызывает у потребителя подсознательное желание закончить фразу, но так, чтобы завершение было максимально предсказуемым.

Для создания слогана запоминающегося, оригинального и действенного копирайтеры используют и рифму, и ритмическое построение фразы, и созвучие с целью лучшего восприятия, запоминания и привлечения внимания адресата. Наличие в рекламной фразе двух или более созвучных слов «включает» внимание потребителя, а главное – значительно увеличивается запоминаемость фразы. Чтобы фраза запомнилась, память должна за что-то «зацепиться». Такой зацепкой и может стать фонетическое сходство между несколькими словами: *Ваша киска купила бы «Вискас»; Чистота – чисто «Тайд»; «Велла». Вы великолены.*

Определенное сочетание ударных и безударных слогов, то есть ритм – является, несомненно, манипулятивным приемом в рекламе: «**Китекэт**. Здоровый кот без всяких хлопот (корм для кошек). Ритм делает слоган более структурированным. Как отмечают исследователи [6; 7], ритм увеличивает запоминаемость примерно в 1,5 раза. Особенно эффективен ритм в тех случаях, когда слоган особенно длинный.

В наши дни рифма используется слишком часто, не всегда оправданно и зачастую вызывает улыбку – так, например, надуманно звучит рекламная фраза: «**Москва без ЗИЛа – что поплавок без грузила**». Известно правило от знаменитого рекламиста Жака Сегелы – основателя и «Мастера» французской рекламы: «Для рекламиста слова – всегда образы, их пишешь, чтобы эти образы увидели, а вовсе не для того, чтобы прочли слова...» (цит. по: [3, 75]). Другим примером неудачного слогана служит «**Ваше здоровье в ваших зубах**» с припиской «**Пенсионерам – скидка 10%**». Неумелость копирайтеров порождает порой просто курьезные фразы как «**Ваше лицо – наш профиль**» или «**Ваши волосы – наше лицо**».

В заключении подчеркнем, что в рамках данной статьи нами были рассмотрены некоторые приемы создания современного русскоязычного слогана, эффективного с точки зрения вербального манипулирования, креативного с точки зрения достижения цели. Под эффективностью слогана в целом мы понимаем способность и возможность слогана решать поставленные перед ним задачи в рамках общей рекламной кампании. Подводя итог, обобщим, что роль слогана велика – это своеобразное резюме рекламного предложения и предоставление информации о фирме и/или товаре. Эта информация закладывается в оперативную память потребителя и может быть легко затребована.

Известны три этапа «работы» слогана: восприятие, запоминание и вовлечение/действие (фазы известной формулы американской рекламы AIDA: attention-внимание, interest-интерес, desire-желание, action-действие). Этап вовлечения – самый важный: слоган доказывает свою пригодность, способность выполнить возложенные на него рекламные задачи. Суть вовлечения в том, насколько информация о товаре, содержащаяся в слогане, привлекает внимание, запоминается и способна подвигнуть потребителя на конкретные действия.

Источники и литература

1. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Прогресс, 1987. – 547 с.
2. Дмитриев О. А. О структуре рекламных лозунгов / О. А. Дмитриев // Семантика языковых единиц: Доклады междунар. конференции. – М.: МГУ, 1996. – Т. 11. – 351 с.
3. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект / В. В. Зирка. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 282 с.
4. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М.: Смысл, 1995. – 307 с.
5. Клушина Н. И. Реклама, которая лечит / Н. И. Клушина // Русская речь. – 2004. – № 1. – С. 11-18.

6. Морозова И. Слагая слоганы / И. Морозова. – М.: РИП-Холдинг, 1998. – 254 с.
7. Остроушко Н. А. Речевое воздействие как лингвистическая проблема / Н. А. Остроушко // Мир русского слова. – 2002. – № 5. – С. 17-23.
8. Рюмина Л. И. Манипулятивные приемы в рекламе / Л. И. Рюмина. – М.: Ростов н/Д: ИЦ Март, 2004. – 218 с.

УДК 81'366

Иванова-Лукьянова Г. Н.

РИТМ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЖИЗНЕННЫХ РИТМОВ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена проблеме изучения прозаического ритма. Степень ритмичности текста определяется по трем показателям отклонения от идеальной ритмичности, которая соответствует равномерности чередования ударных слогов, пауз и интонаций. Высказывается предположение, что ритм текста может быть соотнесен с ритмами человеческого организма.

Ключевые слова: ритм прозы, характеристики ритма: слоговая, синтаксическая, интонационная.

Стаття присвячена проблемі вивчення прозового ритму. Ступінь ритмічності тексту визначається за трьома показниками відхилення від ідеальної ритмічності, яка відповідає рівномірності чергування наголошених складів, пауз та інтонацій. Висловлюється припущення, що ритм тексту може бути співвіднесений з ритмами людського організму.

Ключові слова: ритм прози, характеристики ритму: складова, синтаксична, інтонаційна.

The article is devoted to the study of prose rhythm. The degree of rhythmic text is determined by three indicators of deviation from the ideal rhythm, which corresponds to the uniformity of the alternating stressed syllables, pauses, and intonations. It is suggested that the rhythm of the text may be correlated with the rhythms of the human organism.

Key words: the rhythm of prose, characteristics of rhythm: syllable, syntax, intonational.

Проблема прозаического ритма по-прежнему остается дискуссионной и актуальной. Интерес к ней регулярно возобновляется как в теоретическом, так и в практическом плане, например для идентификации письменной речи или в практике художественного перевода. Наибольшую трудность вызывает создание такой методики определения ритма, которая позволила бы выразить его в конкретных величинах, по которым можно сравнивать ритмы разных писателей, разных частей текста, ритмы оригинального и переводного текста, разных переводов одного текста; которая позволяла бы также учитывать периоды устойчивости ритма и границы его изменения, чтобы наблюдать сопутствующие изменения в лексике, грамматике и семантике текста.

В художественном тексте все значимо, в том числе и ритм. Прозаический ритм включает в себе множество смыслов, которые чувствуют писатели и читатели; они замечают его изменчивость, плавные и резкие переходы, которые вместе с языковыми и речевыми единицами текста создают сложный механизм эмоционального и эстетического воздействия.

Мы рассматриваем ритм прозы как фонетическое явление, в котором принимают участие следующие ритмообразующие единицы: ударные слоги, границы синтагматического членения и интономы.

Для измерения ритма мы приняли систему отклонений от некоей условно принятой идеальной ритмичности, в которой: а/ударные слоги следуют через относительно равные безударные интервалы, б/соседние синтагмы по своей величине не отличаются друг от друга более чем на два такта, г/отсутствует соседство одинаковых интоном. Путем деления количества отклонений на общее число возможных реализаций получаются три ритмические характеристики (слоговая, синтагматическая и интонационная), выраженные десятичными дробями. Такие, казалось бы, сухие цифры говорят о том, сколько раз на десять «ритмических шагов» нарушается ритмичность в упорядоченности слогов, синтагм и интонаций. Таким образом, методика определения ритма включает в себя не одну ритмическую характеристику, как это было в предшествующих исследованиях, а три, и они выражаются в конкретных числах.

В создании художественного текста именно ритм является его первоосновой, так как, по многократным свидетельствам писателей и поэтов, возникновение текста начинается с ритма и интонации. Восприятие ритма в тексте способствует тонкому проникновению читателя в ткань произведения и связано с чувственным восприятием художественных образов и картин. Ритм также выполняет эстетическую функцию художественного произведения.

Прикоснувшись к ритму речи, в данном случае к ритму прозы, мы затронули одну из самых человеческих сторон текста. Ведь именно ритм составляет основу жизнедеятельности живого организма, а степень его жизнеспособности зависит от упорядоченности ритмов, в которых живет человек. Все три характеристики ритма соответствуют различным ритмам человеческого организма.

Слоговая характеристика, отвечающая за регулярность ударений, более всего соответствует ударам сердца, ведь не случайно совпадают слова «ударение и удар». Например, при подсчете регулярности ударений, мы получаем **слововую** ритмическую характеристику, выраженную десятичными дробями (0,1; 0,2; 0,3; 0,4; 0,5) – это означает, что на 10 междударных интервалов приходится один, два, три и т. д. сбоя. Если представить, что эти сбои приходятся на десять ударов пульса, то легко понять их значимость, ибо первое число говорит о едва ощутимом ритмическом нарушении, второе – настораживает, третье бьет тревогу, четвертое близко к критическому, а пятое несовместимо с жизнью. Если же на десять ударов пульса вы не услышите ни одного нарушения, а на десять безударных интервалов не встретите ни одного слишком длинного или нулевого интервала, то ваше сердце бьется ритмично, а в ритме текста отсутствуют нарушения и его показатель равен нулю. Таким образом, десятичная дробь становится не отвлеченным числом, а вполне конкретным показателем, соизмеримым с ритмом человеческого организма. Подобно ритмичности сердца, выраженной частотой пульса, мы ощущаем ритмичность текста. При подсчете регулярности ударений в русской прозе было установлено, что наиболее ритмичными оказались тексты со слоговой характеристикой 0,1 (из произведений Карамзина, Тургенева, Пришвина и др.), со слоговой характеристикой 0,2 и 0,3 – в произведениях русских писателей 19 века, причем варьирование ритма зависит от многих эмоционально-психологических факторов; показатель 0,4 свидетельствует о сильном физическом напряжении; 0,5 – встречается в редких случаях, такой текст затрудняет озвучивание и поэтому производит тяжелое впечатление. Так, Л.Толстой в повести «Смерть Ивана Ильича» создает тексты, слоговые ритмические

характеристики которых возрастают от 0,3 до 0,5 по мере того, как усиливаются физические и душевные страдания умирающего человека. Похоже, что писатель, подобно артисту, настолько принимает на себя переживания своих героев, что его собственное сердце начинает биться соответственно их жизненным переживаниям и их пульсу, и, – как следствие, это отражается в ритме произведения. Слоговая характеристика чутко реагирует на малейшие изменения в человеческих чувствах и ощущениях, описанных в тексте. Обычно об этих состояниях повествователя или героя читатель судит по характеру лексики, фонетики, грамматики и общей тональности текста; при этом роль ритма, незаметная на первый взгляд, оказывается весьма существенной.

Пока еще трудно определить, какие семантические факторы, оказывают на ритм особенно сильное влияние. Это может быть фактор психологического настроя, оценки, экспрессивности, волеизъявления, эмоциональности и многого другого, как будто незначительного или случайного.

Например, в приведенных ниже трех отрывках из рассказа Л.Толстого «Казачьи» показано, как ритм реагирует даже на различную освещенность места.

1. *Солнце уже поднялось и раздробленными лучами освещало росистую зелень. Терек бурлил неподалеку в проснувшейся лесу; встречая утро, со всех сторон перекликались фазаны.*

2. *Солнце зашло за горы, но было еще светло. Заря охватила треть неба, и на свете зари резко выделялись громады гор. Воздух был резок, неподвижен и звучен. Длинная, в несколько верст, тень ложилась от гор на степи.*

3. *Солнце уже скрылось, и ночные тени быстро надвигались со стороны леса. Казаки кончили свои занятия около кордона и собирались к ужину в избу.*

Три состояния дня передается разным слоговым ритмом: начало дня – 0,06; середина дня – 0,16; конец дня – 0,23. Эти отрывки отчетливо противопоставлены также по лексике, образному ряду и тональности.

Синтагматическая характеристика, на которую впервые обратил внимание А. М. Пешковский, анализируя «Стихотворения в прозе» Тургенева, говорит о выравнивании синтагм – речевых шагов. Однако, по сравнению с методом Пешковского, определявшего длину синтагм во всем тексте, наша методика рассматривает величину только соседних синтагм, поскольку нарушение ритма ощущается именно в соседстве разновеликих синтагм. Сравнивая синтагмы с речевыми шагами, мы тем самым находим еще один человеческий фактор в этой проблеме. Этот фактор связан с дыханием. Когда человек говорит или пишет, то можно предположить, что он «дышит синтагмами». Если в тексте нет контрастных по величине синтагм, то ровность дыхания ничем не нарушена. Но стоит только оказаться рядом с двумя контрастными синтагмами – например, одна в четыре такта, другая в один, – и в речевых шагах происходит сбой: человек словно споткнулся, и его дыхание сбилось. Плавность тургеневских текстов связана с тем, что их синтагматические характеристики в основном стабильно показывают отсутствие таких нарушений и чаще всего представлены нулевым показателем.

Интонационная характеристика отвечает за мелодичность речи; она говорит о характере чередования разнонаправленных интоном: восходящего, нисходящего и ровного типа. Если такое чередование тональных пиков ритмично, то есть все три интономы поочередно сменяют друг друга, то такая речь напоминает волны: вверх – вниз – ровно – вверх – ровно – вниз и т. д., и ритмическая интонационная характеристика равна нулю, то есть признается как идеальная. Нарушением ритмичности считается сочетание двух идентичных интонаций. Если, например, на десять сочетаний интонационных типов (интоном) приходится одно сочетание двух одинаковых интоном, то такая характеристика будет равна 0,1. Можно предположить, что человеческий фактор этой характеристики связан с эмоциональным состоянием человека. Чередование разных эмоциональных переживаний свидетельствует об эмоциональной гармонии организма, а в тексте сочетание разных интоном говорит о ритмичном движении разнонаправленных тонов, создающих волновой ритм речи. Когда в тексте возникает эмоциональная напряженность, то это выражается скоплением одинаковых тональных пиков. Подобно этому и сильные эмоции перебивают размеренный ритм. Так, при избытке радости человека словно захлестывают непрерывно следующие друг за другом восходящие интонации, а при настроении подавленности, наоборот, происходит скопление нисходящих интонаций; ровная интонация служит необходимым способом уравновешенности эмоционального состояния писателя или героя (что зачастую лишено различия). Особая роль интономы ровного типа заключается в ее способности реализоваться любым направлением тона для придания ритму волнового характера.

Три ритмические характеристики в дальнейшем будут обозначены следующим образом: **слоговая** – **С**, **синтагматическая**, учитывающая контраст более двух синтагм, – **К** (в других работах по нашей методике определения ритма прозы она называется «К более двух»), **интонационная** – **И**. Все они важны для оценки прозаического ритма, однако даже одна из них может дать исследователю текста практические результаты его работы в виде неожиданных подсказок, доказательств или опровержений его гипотез.

В ритме прозы Тургенева довольно высокой и при этом особенно чуткой оказывается слоговая характеристика: 0,1 – 0,2; синтагматическая характеристика говорит о ритмической стабильности при показателях 0 – 0,1; интонационная характеристика: 0,2 – 0,3 свидетельствует об относительно спокойном эмоциональном фоне повествования.

Для исследования ритма прозы Тургенева мы определили ритмические характеристики в текстах, отмеченных высокой степенью ритмичности. Чтобы по возможности избежать субъективности в отборе таких текстов, мы доверились стилистическому чутью В. Набокова («Лекции по русской литературе». М., изд. «Независимая газета», 1994). В лекции, посвященной Тургеневу, он пишет: «Я выбрал лучшие образцы тургеневской прозы. Эти мягко-окрашенные, небольшие зарисовки, до сих пор восхищающие нас, искусно вкраплены в его прозу и больше напоминают акварели» (с. 139). «Пластичность, музыкальность, текучесть тургеневской прозы – лишь одна из причин, принесшей ему молниеносную славу...» (с. 138).

Выбранные В. Набоковым пейзажные тексты удивительным образом перекликаются с приведенными выше текстами из повести Л. Н. Толстого «Казачьи». В приведенных ниже трех текстах из романов И. С. Тургенева «Рудин» (1) и «Отцы и дети» (2, 3) те же отношения между светом и тьмой – и те же цифры ритмических характеристик (цитируем по лекциям В. Набокова).

1) *Но вот тучка пронеслась, запорхал ветерок, изумрудом и золотом начала переливаться трава... Прилиная друг к дружке, засквозили листья деревьев... Сильный запах поднялся отовсюду. С.= 0,1; К= 0; И= 0,1*

2) Солнечные лучи, с своей стороны, забирались в рощу и, пробиваясь сквозь чащу, обливали стволы осин таким теплым светом, что они становились похожи на стволы сосен, а листья их почти синела, и над нею поднималось бледно-голубое небо, чуть обрумяненное зарей $C=0,16$; $K=0$; $I=0,2$

3) Уже вечерело; солнце скрылось за небольшую осиновую рощу, лежащую в полверсте от сада; тень от нее без конца тянулась через неподвижные поля. $C=0,26$; $K=0$; $I=0,3$

Как видно, показатели ритма в текстах Л. Н. Толстого и И. С. Тургенева полностью совпадают. О случайности или закономерности подобных совпадений можно будет судить лишь при наличии большого исследовательского материала, в котором сопоставление ритма будет проведено с учетом сопоставления всех языковых единиц.

Однако появление людей в пейзажных «акварелях» ломает ритм. Об этом же пишет и В. Набоков: «Тургенев был не только превосходным пейзажистом, но и умел мастерски рисовать небольшие броские карикатуры, напоминающие зарисовки на стенах английских загородных клубов. Кроме того, Тургенев – первый русский писатель, заметивший игру ломаного солнечного света и светотени при появлении людей. Вспомним цыганку, стоящую спиной к свету, и «белки глаз», выделявшиеся «серебряными миндалинами» (с. 145).

Следующий текст записан таким образом, чтобы его ритмические характеристики были графически выделены и сбой ритма можно было бы не только услышать, но и увидеть. Кроме того, мы надеемся, что такое подробное описание подсчета ритма сможет привлечь молодых исследователей к этой увлекательной работе.

Слоговая характеристика (С) легко определяется по безударным интервалам: нарушением ритма считаются интервалы в четыре слога и более, а также нулевые. Синтагматическая (К) характеристика определяется по количеству тактов (ударений) в синтагме (строчке): нарушает ритм контраст более двух тактов. Для подсчета интонационной (И) характеристики введены обозначения интоном: В – восходящая, Н – нисходящая, Р – ровная; нарушает ритм соседство одинаковых интоном.

Р Маша остановилась /----/—
Н и обернулась к нему лицом. ---/---/—/
Р Она стояла спиной к свету —/—/---/—/
Р и казалась вся черная, —/—/—/
Н словно из черного дерева вырезанная. /---/---/---/---/
В Одни белки глаз —/—/
Р выделялись серебряными миндалинами, ---/---/---/---/
В а сами глаза —/---/
В зрачки—/
Н еще более потемнели. —/—/---/—

(«Конец Чертопханова») $C=8:27=0,3$; $K=0:9=0$; $I=2:9=0,2$

Человек с его подвижной эмоциональностью, с его чувствами и страстями словно нарушает гармоническую стройность природы. Особенно заметно это проявляется в текстах, которые Набоков объединил темой человеческих страстей и которую он открывает словами: «Вскоре Базаров безумно влюбляется». В цитатах, посвященных страсти Базарова, «плавная, тягучая, как мед» тургеневская проза прорывается такими не-тургеневскими ритмами ($C=0,3$; $K=0,2-0,3$; $I=0,5-0,6$), которые придут в русскую литературу только с прозой Л. Толстого, Достоевского и последующих писателей.

Литература

1. Выготский Л. С. О влиянии речевого ритма на дыхание / Л. С. Выготский // Проблемы современной психологии. – Л., 1926. – 218 с.
2. Пешковский А. М. Ритмика «Стихотворений в прозе» Тургенева / А. М. Пешковский // Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики. – М.-Л., 1930.
3. Гиршман М. М. Проблемы изучения ритма художественной прозы / М. М. Гиршман, Е. Н. Орлов // Русская литература. – № 2. – 1972. – Л.: Наука, 1972. – С. 27-33.
4. Иванова-Лукиянова Г. Н. Ритм прозы и перевод / Г. Н. Иванова-Лукиянова // МГПИИЯ им.М.Тореза, вып.293. – М., 1987. – 196 с.
5. Иванова-Лукиянова Г. Н. Культура устной речи. Интонация. Паузирование. Логические ударения. Ритм. Темп / Г. Н. Иванова-Лукиянова. – М.: Наука-Флинта, 1998.
6. Иванова-Лукиянова Г. Н. Художественный текст как искусство / Г. Н. Иванова-Лукиянова. – М.: изд. МГЛУ, 2009. – 314 с.
7. Иванова-Лукиянова Г. Н. Ритм прозы Н. М. Карамзина / Г. Н. Иванова-Лукиянова // Язык в движении. – М.: «Языки славянской культуры». – М., 2007. – 243 с.

УДК 821.161.1-1'367

Иванова Н. И.

ВСТАВКА КАК ЭМОТИВНО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ ДОМИНАНТА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Ф. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»)

Выявляются причины вынесения вставки в акцентуруемую позицию, определяется стратегия решения коммуникативных задач художественного текста с помощью вставок. Исследование эмоционального доминирования вставок проводилось методом комплексного функционального анализа, включающего приёмы лингвистического описания фактического материала и его классификации.

Ключевые слова: когерентность текста, прерывистый синтаксис, фоновые знания, эмоциональная составляющая.

Выявляються причини винесення вставки у акцентовану позицію, з'ясовується стратегія рішення комунікативних завдань художнього тексту за допомогою вставок. Дослідження емоційного домінування вставок проводилось методом комплексного функціонального аналізу, який включає прийоми лінгвістичного опису фактичного матеріалу та його класифікації.

Ключові слова: когерентність тексту, преривний синтаксис, фонові знання, емоційно складова.

Emotional-expressive component of parentheses is concerned. The causes of putting parentheses into an accentuated position are revealed, as well as the strategy of solving communicative tasks of the literary text is determined. The investigation of the parentheses

emotive domination has been performed by the method of complex functional analysis including practices of linguistic description of factual material and its classification.

Key words: text coherence, discontinuous syntax, background knowledge, emotional constituent.

*Язык создан по мерке человека, и этот масштаб
запечатлён в самой организации языка.*

Ю. С. Степанов

Цель данного сочинения, являющегося продолжением нашего исследования вставок: раскрыть причины использования вставных конструкций в художественном тексте и объяснить степень их участия в формировании эмоционального фона произведений. В предыдущих работах речь шла о вставках в публицистике, дневниках и воспоминаниях, в данной – излагаются результаты анализа вставных элементов в романе Ф. Достоевского «Преступление и наказание».

Вставки – особое, уникальное синтаксическое явление. Появляясь в предложении неожиданно, они разрушают логическую синтагматическую цепочку высказывания, но эта деструктивность структурного порядка, с точки зрения же содержания их можно считать одной из наиболее важных синтаксических экспрессем. Разобраться в таком парадоксе – непростая задача. Очевидно, эта объективная сложность самого явления и препятствует пристальному вниманию к себе лингвистов.

Вставные элементы используются давно, с XVIII в. Их ещё очень мало в это время, но важно, что они уже есть, а со временем их становится всё больше. Но остаются они практически неизученными, работ, посвящённых этому явлению, крайне мало, хотя большой прорыв в их исследовании был совершён в 50-60-х годах XIX в., когда А. И. Аникиным впервые было указано на необходимость различать вводные и вставные элементы, до него считавшиеся одним явлением. Это – чрезвычайно важное достижение, но этого крайне мало для понимания сути вставок. Работы И. И. Гавриленко, С. В. Гусаренко, Е. Г. Поспеловой, Е. П. Щенниковой, О. В. Меркушевой, Ю. Г. Полякова, появившиеся в последние годы, выполняют своеобразную «накопительную» функцию: в них представлены разные подходы к семантическим и функциональным классификациям вставок, описываются семантико-прагматический, синтагматический аспекты вставок.

Это, безусловно, важно, но следует идти дальше.

Произведения Достоевского, порой, ошеломляют обилием вставок. Удивляют, потому что эта синтаксическая конструкция во времена писателя была не то что непопулярна, а считалась «неправильным», ненормированным явлением русского синтаксиса. (К слову, у Л. Толстого, И. Тургенева, К. Аксакова вставки единичны.) Если в 20-х годах XX в. Л. П. Якубинский вставочные скобки называл неряшливостью и небрежностью письма, а в конце 50-х годов (когда вставки становятся всё более распространёнными) А. М. Пешковский о вставках говорил как об инородном явлении: «они остаются элементами, внутренне чуждыми приютившему их предложению, подобно пуле, попавшей в организм» [2, с. 404], то не вызывает удивления, что в середине XIX в. использование вставок считалось чуть ли не языковым моветоном.

Исследователю не только нужно изучать некое явление со всевозможных позиций, произвести его чёткую классификацию, охарактеризовать каждую сторону. Интересно также понять причины, мотивы использования того или иного приёма. Естествен вопрос: у Достоевского вставки – стилистический приём и синтаксическая экспрессема или всего лишь демонстрация писательской привычки? Возможно, это явление, обусловленное скорее стилистической особенностью авторского высказывания и способа сообщения мысли, чем художественной необходимостью или высокими идейными задачами и авторскими планами. Так, некоторые писатели весьма неравнодушны к курсиву (Гоголь), другие – к неординарному использованию знаков препинания (В. Розанов), третьи – к разрядке в слове (В. Аксёнов), четвёртые – к прописным буквам (А. Битов) и т. д. Поэтому вполне допустимо предположение о популярности вставок у Ф. Достоевского как механического приёма, часто повторяемого по причине его удобства и привычности. Особые условия работы Достоевского явно повлияли на эту особую манеру изложения. Спешность «сочинительства» писателя, требующая почти публицистической скорости, не дающая возможности переделки написанного, не могла не повлиять на характер письма. Вставки помогали решить проблемы как чисто технического свойства: не приспособивая к готовому предложению, ввести в него новую (или дополнительную, разъясняющую, комментирующую, оценочную и т. д.) часть сообщения, экономя тем самым и синтаксические ресурсы и, собственно, само время, требуемое для создания высказывания.

Но часто повторяемое явление у великого мастера – это не холодно-отстранённо продуманный шаг, а скорее, невозможность его неиспользования. Это – средство воплощения замысла, которое нельзя заменить чем-то иным. Как легко преобразовать вставки Достоевского в часть синтагматической цепочки предложения, стоит только убрать скобки или тире. Вот «почти» СПП: *«Стоило только потихоньку войти, когда придёт время, в кухню и взять топор, а потом, чрез час (когда всё уже кончится), войти и положить обратно»*. А вот вставка – оформленная как прямая речь: *«На лестнице он вспомнил, что оставляет все вещи так, в обойной дыре, – "а тут, пожалуй, нарочно без него обмыск", – вспомнил и остановился»*. Здесь вставка напоминает обособленный оборот: *«А как ты думаешь, примут или способны ль они принять такой факт, – основанный единственно только на одной психологической невозможности, на одном только душевном настроении, – за факт неотразимый?»*.

Можно было бы продолжить ещё многими примерами, каждый из которых ставит проблемный вопрос: если так проста возможность реконструкции предложений, то почему она не использована. Почему у Достоевского есть даже совсем уж синтаксический нонсенс – выделение вводных элементов во вставку: *Хотя оно, впрочем, – кстати скажу, – все эти психологические средства к защите, отговорки да увёртки, крайне несостоятельны*. Ответ очевиден: некоторые конструкции автором намеренно выделяются во вставные, они рельефнее актуализируют некую авторскую идею, о чём бы ни была вставка – она всегда воспринимается с большей отчётливостью именно в силу своей выделенности из общего, отдельности, обособленности.

Всё множество вставок Достоевского сводится к двум группам: выполняющие служебную функцию и коннотативные. В термине «служебные» вставки – явная условность, им мы отмечаем приглушённость

эмоциональной составляющей вставки, но она не лишает совсем вставочный элемент семантической значимости, каждое попутное замечание вносит свои важные нюансы. Такие вставки организуют информационное расширение высказывания.

Большая же часть вставок у Достоевского иного рода, – те, которые создают градус высокого эмоционального напряжения. Ведь любое художественное произведение, собственно, ради этого и создаётся.

У Достоевского каждая вставка (даже эмоционально приглушённая, информативно-фактическая) работает на общую задачу художественного произведения, которая, как известно, эмоционально нейтральной быть не может. Повествователь в «Бесах» (т. е. сам автор) говорит: «Жаль, что надо вести рассказ быстрее и некогда описывать; но нельзя и совсем без отметок». В этой фразе – объяснение чрезвычайной активности этого приёма, данное самим Достоевским. Конструкции, которым нет места в базовом предложении (так как нет времени их согласовывать с этим предложением, но и обойтись без которых невозможно), им выносятся как будто в спешке на поля, парадоксальным образом они занимают акцентируемую позицию. Герои Достоевского, начиная речь, не знают, как они её построят, никакой структуры, понятной логики в их высказываниях нет. Их высказывания спонтанны и непредсказуемы, в схемы классического синтаксиса решительно не укладываются. Нервная возбуждённость, глубокая (до болезненности) чувственность в характере практически каждого персонажа. И речь их такая же неровная и беспокойная.

Синтаксис фразы – это структура, обеспечивающая продвижение «данного» к «новому» на основе единственно возможного механизма синтагматической связанности элементов. Отступление от этого механизма, по идее, должно вызвать разрушение самой структуры. Вставки – это такое образование, которое как раз и является таким отступлением. Но (парадокс!) в структурно разрушенном высказывании не исчезает смысл, а напротив, проявляется более чётко и резко за счёт эмоциональной составляющей вставки.

В сложном психолингвистическом механизме создания словесного выражения не может быть пробелов и перестановок. Г. Гийом выделил и описал его этапы: этот процесс начинается с «возможности мысленного видения», переходит в «возможность мысленного высказывания», после этого в «возможность устного или письменного высказывания» [1, с. 22.]. Вставки эту чёткую логику нарушают: первые два этапа выпадают из этой последовательности, говорящий как будто не утруждает себя этими подготовительными этапами, а строит своё высказывание по мере развития мысли.

Это особенно проявляют вставки, раскрывающие психическое состояние, психическое движение, настроение, внешнее проявление того или иного душевного состояния. Какое глубокое понимание душевного раздвоения, смятения и раздавленности Раскольникова после свершившегося убийства: *«Он шёл, смотря кругом рассеянно и злобно. Все мысли его кружились теперь около одного какого-то главного пункта, – и он сам чувствовал, что это действительно такой пункт и есть и что теперь, именно теперь, он остался один на один с этим главным пунктом, – и что это даже в первый раз после этих двух месяцев»*. В эпизоде разговора Раскольникова с Порфирием о напечатанной статье, где Раскольников *«рассматривал психологическое состояние преступника в продолжение всего хода преступления»*, он старается держать себя в руках и говорить спокойно, *«просто и скромно»*. Но это не простая сдержанность, за ней скрыта боязнь произнести лишнее слово. Развязными вставками пытается спрятать напряжение и растерянность, волнения и тревогу. Десять вставок в одном монологе! И они весьма красноречивы. (Требуемое ограничение количества страниц не позволяет, к сожалению, процитировать столь большое предложение.)

Во вставку писатель свободно преобразует любое слово или группу слов. За счёт вставок архитектура высказываний приобретает отточено классический вид, синтаксическая многоярусность предложений гармонизирует с семантической многоплановостью. Дополнительные описания, факты, события и проч. не отягощают предложение и не делают его излишне детализированным частностями и подробностями. Легко становясь частью общего предложения, они фиксируют на себе внимание, – что особенно важно для художественного текста.

Если художественное произведение считать когерентным (целостным) образованием, представленным линейно последовательными предложениями, каждое из которых репрезентирует авторское сознание, то все звенья синтаксической цепочки, выполняя свою работу, становятся незаменимым и обязательным элементом в этом едином композиционном построении. И значит, вставки, несмотря на кажущуюся свою инородность и обособленность, могут рассчитывать на статус такой же легитимной единицы, как и другие синтаксические образования.

Заметное пристрастие Достоевского к вставкам не отягощает синтаксический рисунок его произведений. И несмотря на то, что вставками наполнены рассуждения персонажей, речь автора, они читателя не утомляют и не делают героев «одинаково говорящими». Стандартность конструкции лишь в форме, наполняется же она конкретным смыслом.

Вставки – одно из наиболее выразительных средств, слишком явно маркирующих «присутствие» субъекта (говорящего) в высказывании, имеющих прямое отношение к тому, как он членит мир и как и что он сообщает об этом адресату. Предназначение вставок – отразить субъектно-ориентированную интерпретацию ситуации, выразить своё к ней отношение, сфокусировать внимание адресата на том или ином объекте (части ситуации, эмоции).

Так, в одних вставках – восторженность и горячность Разумихина. Вставки Свидригайлова другие – многословны и витиеваты. Протокольность вставок Лужина выдаёт его мелочность и низость. Умные рассуждения Порфирия Петровича наполнены хитросплетениями, логическими поворотами, обилием вводных элементов, втягивающих собеседника в расставленные ловушки.

Вставки не только безграничны семантическим комментарием к сказанному, они часто вовсе не связаны с содержанием базового предложения. Для Достоевского вставки – вообще находка. Можно предположить, что если бы они уже не проявили себя к середине XIX века, то Достоевский изобрёл бы этот способ отражения малейших оттенков душевного состояния героев, психологических нюансов, умения увидеть и объяснить скрытое. И эта глубина чувствования (которую невозможно раскрыть без длиннот и мелких деталей) на самом деле синтаксически не перегружает высказывание, так как вставки как раз и позволяют компактно и сжато изложить нужное.

В формировании предложения как многоуровневой конструкции нередко специфически репрезентируются отдельные фрагменты. В этом невидимом соревновании может быть победителем тот элемент, который и не

принимал участие в структурировании предложения на первом этапе планирования. Входя в предложение уже в фазе реализации замысла, в силу своей смысловой активности, он становится доминирующим. Такими характеристиками и обладает вставка.

Вставные конструкции являются семантическими маркерами, активизируют сюжетную динамику и манифестируют свободу авторского самовыражения. Именно эти качества речи всегда представляли интерес для исследователя, и потому дальнейшее их изучение видится актуальным и перспективным.

Источники и литература

1. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М., 1992. – 287 с.
2. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 2001. – 452 с.

УДК 811.111'01:81'42

Ікалюк Л. М.

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ СИНТЕТИЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ

В статье проведен структурный анализ сравнительных конструкций с синтетическими показателями сравнительных отношений в текстах древнеанглийского языка. Описаны шесть моделей, по которым образуются эти конструкции.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, сравнительная конструкция, модель, структурный анализ.

У статті проведено структурний аналіз порівняльних конструкцій із синтетичними показниками порівняльних відношень в текстах давньоанглійської мови. Описано шість моделей, за якими утворюються ці конструкції.

Ключові слова: давньоанглійська мова, порівняльна конструкція, модель, структурний аналіз.

The article deals with the structural analysis of comparative constructions with synthetic markers of comparative relations in Old English texts. It presents six models, according to which these constructions are formed.

Key words: Old English, comparative construction, model, structural analysis.

Багатоаспектність явища порівняння здавна привертала увагу дослідників не тільки як категорія філософії та логіки, але й як мовна категорія, оскільки порівняння притаманне будь-якій культурі, але засоби вираження цієї категорії різні. Слід зазначити, що категорія порівняння притаманна будь-якій мові будь-якого періоду. У мові категорія порівняння виражається за допомогою конструкції, основу змісту якої становить компаративна семантика [див.: 4, с. 30].

Метою нашої статті є встановлення структурних властивостей порівняльних конструкцій давньоанглійської (д.-а.) мови з синтетичними показниками порівняльних відношень. Матеріалом дослідження слугували різні за жанром пам'ятки д.-а. періоду, з яких методом суцільної вибірки вилучено 382 порівняльні конструкції з синтетичними показниками порівняльних відношень.

Порівняльна конструкція – це мовна структура, яка реалізує пізнавальний компаративний акт через словесне оформлення порівняльної семантики за допомогою суб'єкта порівняння, об'єкта порівняння, основи порівняння та показника порівняльних відношень [2, с. 7]. У порівняльних конструкціях д.-а. мови показники порівняльних відношень можуть бути як аналітичними, так і синтетичними [див.: 1]. Що стосується синтетичних показників, то серед них виділяються такі функціональні маркери порівняння, як ступені порівняння прикметників та прислівників, давальний порівняльний та дієслово *genealæcan*.

Особливістю порівняльної конструкції в аналізованих творах є її зв'язок із синтаксичною одиницею вищого порядку – реченням, що можна показати за допомогою структурного аналізу, описавши порівняльні конструкції за моделями. За основу структурного аналізу ми взяли дев'ять моделей, де *index* – показник порівняльних відношень, який може бути як синтетичним, так і аналітичним, *N* – іменник, *N°* – іменник, який слідує за *index*, *Pm* – займенник, *Pm°* – займенник, який слідує за *index*, *V_i* – неперехідне дієслово, *V_t* – перехідне дієслово, *V_i* – дієслово-зв'язка, *S* – речення, *dcc* – вищий ступінь порівняння, *dcs* – найвищий ступінь порівняння, [] – диз'юнкція [пор. 3]: модель 1 (*V_i* *index* [*N°/Pm°*]), модель 2 (*V_t* [*N/Pm*] *index* [*N°/Pm°*]), модель 3 ([*N/Pm*] *V_i* *index* [*N°/Pm°*]), модель 4 ([*N/Pm*] *index* [*N°/Pm°*]), модель 5 (*a* – *N*, *index* [*N°/Pm°*], *V*; 6 – *index* *N°* [*N/Pm*] *V*; 7 – [*N/Pm*] *V_{it}* *index* *N°*), модель 6 (*V_{it}* *index* *S*), модель 7 (*index* *S* *index* *S*), модель 8 (*S* *index* *S*), модель 9 (*index* *S*, [*N/Pm*] *V*).

У процесі аналізу порівняльних конструкцій з синтетичними показниками порівняльних відношень ми дійшли висновку, що вони утворюються за всіма моделями, окрім моделей 5 б, в та моделей 7, 8 і 9, а саме:

Модель 1: неперехідне дієслово + *index* + іменник (займенник)

V_i + *index* + [*N°/Pm°*]

- (1) Word *spearcum fleah*
Words like sparks flew
attre gelicost, þonne he ut þorhðraf
poison most alike, as he them uttered (CS, 161)

З прикладу (1) бачимо, що порівняльний конструкції, утворений за моделлю 1, притаманна так звана контамінація об'єкта та показника порівняльних відношень в одній лексемі – *spearcum* (іскрою): об'єкт передається лексичним значенням слова, а показник – граматичним: давальним порівняльним.

За моделлю 1 показник порівняльних відношень з синтетичними показниками також виражається прислівником, тому в цьому випадку вона має таку структуру:

неперехідне дієслово + *index*

- *V_i* + *dcs*

- (2) *þa he wæs gegleded, swa he grimmost mihte,*
Then he was heated, as he most fiercely could (D, 226)

У досліджуваних нами д.-а. текстах кількість порівняльних конструкцій з синтетичними показниками порівняльних відношень, які мали структуру моделі 1, була незначною – 27 прикладів із 382. Як синтетичний показник порівняльних відношень найвищий ступінь порівняння прикметників та прислівників у цій моделі займав першу позицію – 16 випадків із 27.

Модель 2: перехідне дієслово + іменник (займенник) + *index* + іменник (займенник)

$V_t + [N/Prn] + index + [N^0/Prn^0]$

- (3) *No ic me an herewæsmun **hnagran** talige,*
Not I myself in war-courage humbler consider
*gubgeweorca, **þonne** Grendel hine*
in wardeeds, than Grendel himself (B, 677)

Ця модель відображає порівняльні конструкції з синтетичним показником, вираженим найвищим ступенем порівняння прикметника, які можуть бути імпліцитними, тобто об'єкт порівняння та суб'єкт порівняння передається одними й тими самими лексичними засобами, відповідно моделлю таких порівняльних конструкцій є

$V_t + [N/Prn] + index$, наприклад:

- (4) *Het þa tosomne sinra leoda*
Ordered then to summon his people
*þa wiccungdom **widost** bæron*
that magic broadest bore (D, 120)

У порівняльних конструкціях з синтетичними показниками порівняльних відношень, структурованих за моделлю 2, показниками синтетичності виступають вищий та найвищий ступінь порівняння прикметників та прислівників – 11 та 19 порівняльних конструкцій відповідно (із 30 прикладів). Як і в моделі 1, у цій моделі найчастіше використовується найвищий ступінь порівняння.

Модель 3: іменник (займенник) + дієслово-зв'язка + *index* + іменник (займенник)

• $[N/Prn] + V_1 + dcc + [N^0/Prn^0]$

- (5) *se wæs **betera** ðonne ic.*
he was better than I (B, 469)

• $[N/Prn] + V_1 + dcs + [N^0/Prn^0]$

- (6) *Wisde him æt frymðe, ða ðe on fruman ær ðon*
Showed them from the beginning, when they at first earlier then
*wæron mancynnes metode **dyrust**,*
were of mankind to God dearest
*dugoða **dyrust**, drihtne leofost*
of people dearest, by God most loved (D, 35)

Приклади (5) і (6) демонструють те, що показник порівняльних конструкцій, утворених за моделлю 3, виражений прикметником як у вищому, так і найвищому ступенях порівняння: *betera* (кращий) та *dyrust* (найдорожчий).

За цією моделлю порівняльні конструкції з синтетичним показником, вираженим найвищим ступенем порівняння прикметника, можуть бути імпліцитними, тобто об'єкт порівняння та суб'єкт порівняння передається одними й тими самими лексичними засобами, наприклад:

• $[N/Prn] + V_1 + dcc/ dcs$

- (7) *Wæs se gryre **læssa***
Was that terror less
efne swa micle swa bið mægþa cræft
even as much as is woman's strength (B, 1282)

Порівняльні конструкції з синтетичними показниками порівняльних відношень у досліджуваних нами текстах д.-а. мови, які мають структуру моделі 3, є другими за чисельністю і складають 84 прикладів із 382. На відміну від попередніх двох моделей вищий ступінь порівняння прикметників займає в цій моделі першу позицію серед синтетичних показників порівняння – 53 порівняльних конструкцій із 84.

Модель 4: іменник (займенник) + *index* + іменник (займенник)

$[N/Prn] + index + [N^0/Prn^0]$

- (8) *Næs him se sweg to **sorge** ðon ma þe sunnan scima,*
Not was to them the tumult grievous more than the sun's shining
ne se bryne beot mæcgum þe in þam beote wæron
not the flame hurt the men that in the danger were (D, 263)

За цією моделлю порівняльні конструкції з синтетичним показником, вираженим найвищим ступенем порівняння прикметника, можуть бути також імпліцитними, наприклад:

• $[N/Prn] + dcc$

- (9) *Næs hit lengra fyrst,*
Not was it longer first
ac ymb ane niht eft gefremede
but over one night again began
*morðbeala **mare** ond no mearn fore,*
murder greater and not hesitated in sight of it
fæhðe ond fyrene; wæs to fæst on þam.
violence and fire; was firm in that (B, 136)

• $[N/Prn] + dcs$

- (10) *Heht þa ymb twa niht tinfæste hæleð,*
Ordered then after two nights to the glorious warrior
siððan hie feondum oðfaren hæfdon,
when they the enemies escaped had

ymbwicigean werodes bearhtme
 around to encamp the army bright
mid ælfere æthanes byrig,
 with the whole army of Ethan the town
mægnes mæste mearclandum on.
 of might the greatest marchland on (E, 63)

Приклади (9) і (10) презентують порівняльні конструкції утворені за моделлю 4, які є імпліцитними, а показником порівняльних відношень виступає прикметник у вищому та найвищому ступенях порівняння: *mare* (більший) і *mæste* (найбільший).

Порівняльні конструкції із синтетичними показниками порівняльних відношень у досліджуваних нами текстах д.-а. мови, які утворені за моделлю 4, становлять найбільшу кількість – 228 прикладів із 382. У цій моделі першу позицію серед синтетичних показників займає найвищий ступінь порівняння прикметників – 152 із 228.

Модель 5а:

Модель 5а мають порівняльні конструкції з синтетичними показниками порівняльних відношень, особливістю яких є те, що суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння та показник передаються за допомогою вищого та найвищого ступеня порівняння прикметників, наприклад:

- dcs + V
- (11) *Him ðær wirse gelamp,*
 To them then worse happened
ða heo in helle ham staðeledon
 when they in hell home founded (CS, 24)

Приклад (11) демонструє порівняльну конструкцію, утворену за моделлю 5а, де вищий ступінь порівняння прикметника – *wirse* (найгірше), дієслово – *gelamp* (сталось).

- dcs + V
- (12) *Him se yldesta ondsvarode,*
 Him the oldest answered
werodes wisa, wordhord onleac
 warriors' leader wrold-hoard unlocked (B, 258)

У прикладі (12) порівняльна конструкція має структуру моделі 5а, яка утворюється за допомогою таких мовних засобів: прикметник у найвищому ступені порівняння – *yldesta* (найстарший), дієслово – *ondsvarode* (відповів).

Порівняльних конструкцій з синтетичними показниками зі структурою моделі 5 найменша кількість – 5 прикладів із 382, причому всі чотири конституенти порівняльної конструкції передаються за допомогою одного слова.

Модель 6: дієслово (перехідне, неперехідне) + *index* + речення $V_{it} + index + S$

Наприклад:

- (13) *Gif ic þonne on eorþan owihte mæg*
 If I ever on earth at all can
þinre modlufan maran tilian,
 your affection greater gain
gumena dryhten, ðonne ic gyt dyde,
 lord of men than I yet did
guðgeweorca, ic beo gearo sona.
 for work of war I am eager soon (Beowulf, 1822)

Синтетичним показником у порівняльних конструкціях, утворених за моделлю 6, виступає тільки вищий ступінь порівняння прикметників та прислівників. Кількість таких порівняльних конструкцій складає 8 прикладів із 382.

Згідно з текстовим аналізом найчисленнішою моделлю порівняльних конструкцій з синтетичними показниками порівняльних відношень є модель 4 (228 із 382), що є відображенням експліцитної порівняльної конструкції, в якій присутні всі елементи.

Джерела та література

1. Ікалюк Л. М. До питання розмежування показників порівняльних відношень давньоанглійської мови / Л. М. Ікалюк // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство). – Випуск XXI-XXII. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – С. 210-213.
2. Ікалюк Л. М. Порівняльні конструкції в текстах давньоанглійської мови: структурний і функціонально-семантичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. М. Ікалюк. – Київ, 2010. – 20 с.
3. Снопкова Н. А. О грамматической характеристике слова *like* при выражении сходства / Н. А. Снопкова // Проблемы английской филологии и методики преподавания английского языка : Часть 1. – Ленинград, 1970. – С. 78-91.
4. Шаповалова Н. Функціонально-семантична категорія порівняння в сучасній українській мові / Н. Шаповалова // Семантика і прагматика граматичних структур : зб. наук. пр. / [ред. А. Загнітко] ; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – С. 30-36.

ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ОТЦОВ В ЗЕРКАЛЕ СОЦИАЛЬНЫХ СТЕРЕОТИПОВ: ДИСКУРСИВНАЯ ПРАКТИКА НОВОГО ВЕКА

В статье намечен один из аспектов анализа дискурса «о правах отцов», сформировавшегося в последние 10 лет. В фокусе исследования – стереотипы, связанные с правами и обязанностями отцов в ситуации развода, которые можно реконструировать по их языковым репрезентациям в текстах СМИ и социальных сетей.

Ключевые слова: дискурс, стереотипы, права отцов.

У статті розглядається один із аспектів аналізу дискурсу «про права батьків», який сформувався в останні 10 років. У фокусі дослідження - стереотипи, пов'язані з правами та обов'язками батьків в ситуації розлучення, які можна реконструювати за їхніми мовними репрезентаціями в текстах ЗМІ та соціальних мереж.

Ключові слова: дискурс, стереотипи, права батьків.

One of the aspects of analyze of «Father's rights discourse», that is formed in the last ten years, is sketched in the article. The stereotypes, that deal with father's rights and obligations in situation of the divorce, are in the focus of research. They are reconstructed on the base of their language representatives in texts of Mass Media and Social nets.

Key words: discourse, stereotypes, father's rights .

Понимание дискурса как общественной практики, которая участвует в формировании социального мира, есть одна из основных посылок современного анализа функционирования языка. В конце прошлого века данный подход оформился в рамках социального конструкционизма (см. об этом в [1]). Он отражает теоретическое понимание процессов коммуникации, которое оказалось востребованным не только в лингвистике, но и в других социальных науках (В. Барр, Р. Водак, К. Герген, Т. ван Дейк, Э. Лакло, Ш. Муфф, У. Пирс, Н. Фэркло, А.Н. Баранов, П. Б. Паршин и др.). Представители данной научной парадигмы исходят из того, что способы репрезентации в языке окружающей действительности исторически и культурно обусловлены и, следовательно, могут меняться со временем. Поэтому дискурс есть форма социального поведения, которая участвует в формировании социального мира. Именно в этом смысле М. Фуко писал о необходимости рассматривать дискурсы как «практики, которые систематически образуют объекты, о которых они говорят» [3, с. 428].

Анализ дискурса конкретных социальных сфер с точки зрения конструирования в них системы знаний и значений, социальных отношений и идентичностей позволяет выявить тенденции развития общества, которые в неявном виде представлены в практике использования языка. В этом смысле дискурс-анализ предоставляет набор универсальных инструментов для описания и объяснения многих (если не всех) социальных феноменов. Поскольку дискурсы создаются и изменяются в речевой практике говорящих индивидов, исследование отдельных дискурсивных сфер дает возможность увидеть острые проблемы современности, установить социальные сдвиги в общественном сознании, а также определить тенденции его модификации.

В рамках данного исследования в фокусе внимания находится массовое обсуждение в СМИ (в том числе и социальных) прав обоих родителей на воспитание детей. В последние несколько лет в России нередко стали возникать публичные конфликты в связи с определением прав и обязанностей родителей в сложных семейных ситуациях, в частности после развода. Отцы заняли самые активные позиции, претендуя на равноправие с матерями в плане воспитания детей. Так, в 2009-2011 гг. состоялся ряд судебных процессов, выявивших проблемы устаревшего и плохо прописанного семейного законодательства. «Российское законодательство декларирует равенство прав матери и отца в вопросах воспитания ребенка, но по статистике при разводе в 95 случаях из 100 суды передают право опеки над ребенком матери» («Комсомольская правда» от 23.09.09).

Социальная значимость исследования дискурса «о правах и обязанностях отцов» обусловлена тем, что семья относится к базовым ценностям индивидуума и общества. Можно говорить о том, что в российском обществе сформировалась особая практика «говорения» на данную тему, которая отражает установки и ценности современного массового сознания россиян, т. е. особая дискурсивная практика.

Когнитивно-прагматические аспекты изучаемого явления не получили достаточного освещения в научной литературе. Так, практически неисследованными остаются вопросы о том, что собой представляет отцовство в современном сознании русскоязычных носителей языка, какова роль отцов в воспитании детей, насколько далеко простираются их права и обязанности и как эти представления репрезентируются в языке. Большинство психологических и социологических исследований по данной проблематике носят эмпирический характер, а лингвистические работы обобщающего характера практически отсутствуют.

В данной статье намечен один из аспектов анализа дискурса «о правах отцов» – исследование стереотипов, связанных с правами и обязанностями родителей в ситуации развода, которые можно реконструировать по их языковым репрезентациям в текстах СМИ и социальных сетей. Под стереотипом понимается устойчивое культурно детерминированное представление человека о мире, существующее как в виде ментального образа, так и в виде вербальной оболочки. Стереотипы выполняют ряд когнитивных функций: функцию схематизации и упрощения, функцию формирования и хранения групповой идеологии, а также способствуют закреплению социальных традиций. Именно поэтому стереотипы, закреплённые в языковых формах, представляют большой интерес – ведь они в определенной степени сами «образуют объекты и отношения». Изменение стереотипов есть значимый показатель изменения общественного сознания.

Материалом для исследования послужили тексты об отцах в печатных СМИ: газетах «Комсомольская правда» (далее – КП), «Российская газета» (РГ), «Литературная газета» (ЛГ), журналах «GQ», «Огонек», «Men's Health» (МН), «Домашний очаг» (ДО), а также материалы с Интернет-сайтов (newslab.ru, otcovstvo.info, papaland.ru, menalmanah.narod.ru, menalmanah2.narod.ru, newslanland.ru, orc.ru).

Устойчивые представления носителей русского языка, связанные с исследуемой темой, были систематизированы в стереотипные блоки. В приведенных примерах подчеркиваются эксплицитно выраженные представления о правах отцов и маркеры, указывающие на их устойчивость в общественном сознании.

1. Первая группа – это гендерные стереотипы, отражающие социальные нормы в распределении ролей в семье. Самые распространенные в российском сознании стереотипы о родителях строятся на противопоставлении обязанностей родителей: **мужчина должен зарабатывать деньги, а женщина – заниматься воспитанием детей.** Это подтверждают и тексты СМИ: *«Самое важное занятие для современного мужчины — материально обеспечивать семью»* (МН от 23.07.10). *«Да и в обыденном сознании многих зацементирована эта же самая позиция: пусть лялька подрастет рядом с мамочкой, а папа где-то там далеко поработает, заработает денежки для своего ребеночка, и тогда он хороший папа»* (<http://www.newslab.ru/article/297914>). *«В обществе существует установка – мужчина не предназначен, не приспособлен для воспитания ребёнка»* (<http://www.otcovstvo.info/?p=4534>).

Однако в противовес данному стереотипу появляются новые тенденции понимания отцовства, опровергающие давно сложившийся стереотип: **«Современные мужчины хотят заниматься воспитанием своих детей и активно участвовать в жизни ребенка».** В языковых формах это можно обнаружить по временным маркерам: *«Сейчас отцовство становится очень важным, мужчины хотят общаться с детьми, настаивают на своем участии в жизни детей – это, конечно, все осложняет, но в целом правильно и хорошо»* (ДО от 31.12.09). *«Раньше отец был только добытчик, который приходил домой, чтобы поесть и почитать газету. В современном мире мужчины все чаще сами хотят воспитывать детей, что является показателем смены парадигмы деторождения»* (Огонек от 06.09.10).

Смена гендерной парадигмы обозначается как «другой подход», «удивительный пример», социальное «новаторство»: *«Вы [Руслан Байсаров – авт.] показали удивительный для нашей страны пример, когда отец хочет сам воспитывать всех своих детей. Без участия или при частичном участии матерей... Вы демонстрируете совершенно другой подход, в данном случае прогрессивный»* (GQ от 12.09). *«Что бы ни говорили, но мужчины, которые бросают работу для того, чтобы растить детей, — бесстрашные новаторы. И что самое примечательное, их число постоянно растет»* (КП от 23.10.07).

2. С ломкой социальных стереотипов связаны стереотипы правовой сферы, которые, как можно судить по обсуждению в социальных сетях и массовой печати, нередко отстанут от жизненных реалий. Хотя обстоятельства изменились, юридическая практика нередко берет за основу советскую традицию «закрепления» детей за матерью: *«В бытовом сознании твердо укрепился стереотип, что ребенок разведенному отцу вроде как и не нужен, поэтому де дитя автоматически и остается у матери, тогда почему суды и матери игнорируют требования тех отцов, которые все же хотят воспитывать своих детей и после развода?»* (<http://menalmanah2.narod.ru/warvsfath.html>).

Таким образом, эксплицируется стереотип **«Российские суды при разводе чаще всего оставляют ребенка с матерью».** Данная практика нередко представлена в текстах СМИ не только как правовая, но и как национально-культурная норма, отвечающая ментальности и традициям народа. *«В нашей культуре всегда было принято, что ребенок при разводе остается с мамой, а папа отходит в сторону и не имеет права голоса»* (ДО от 31.12.09). *«Как известно, в большинстве случаев после развода родителей дети остаются с матерью, встречаясь с отцом у него или у себя дома»* (Огонек от 11.04.11).

Однако в современных СМИ все чаще подчеркивается анахронизм данного стереотипа: *«Дело в том, что по морально устаревшему советскому законодательству ребенка в России обычно отдают матери. Хотя на самом деле в законе прописано, что и мама, и отец имеют равные права»* (GQ от 12.09). *«Современное российское семейное законодательство во многом воспроизводит советскую модель отношений, предполагающую, что отца в случае необходимости может заменить государство»* (Огонек от 11.04.11). *«Я [Ксения Собчак в интервью с Р. Байсаровым – авт.] думаю, что советский закон был обусловлен тем, что дети в русском, советском понимании всегда считались обременением для отца»* (GQ от 12.09).

3. «Советская» модель определения роли отца и матери, наиболее ярко обозначающаяся в ситуации развода, обуславливает еще одну актуальную для общественного сознания группу аксиологических стереотипов, касающихся родителей. В массовом сознании существует представление об **априорной вине отцов и их ответственности за разрушение семьи:** *«Семьи рушатся – виноват мужчина, дети без отцов – виноват мужчина, жизнь женщины не сложилась – виноват мужчина»* (<http://menalmanah.narod.ru/fathkid.html>). *«Теория о «негодных» отцах настолько врезалась в общественное сознание, настолько стала составной частью его менталитета, что практически не подвергается сомнению, являясь, по сути, аксиомой как для женщин, так и для мужчин»* [<http://menalmanah.narod.ru/mt/fath-kids.html>]. *«Территория отца есть территория вины, вечной и неискупимой...»* (<http://newsland.ru/News/Detail/id/392472/cat/10/>).

Расхожее мнение о виновности отца формирует новый стереотип, активно поддерживаемый в социальных сетях и СМИ, – **«При разводе матери манипулируют отцами своих детей»:** *«Таким образом, женщины в наше время не просто присвоили себе функцию распоряжаться чужими судьбами и жизнями, они фактически присвоили себе право (в атеистической стране) быть вместо Бога. И фактически подлейшая игра на высоких моральных отцовских принципах превратилась в легализованную индустрию, конечные цели которой лежат далеко за границами интересов детей, но близко к корыстным намерениям»* (<http://menalmanah.narod.ru/mt/warvsfath.html>).

«В России, к сожалению, манипулируют детьми чаще, чем в других странах, потому что долгое время мы были не очень богатыми, у большинства не было недвижимости, особых накоплений. Поэтому некоторые использовали ребенка для выколачивания денег из другого родителя (чаще отца). Конечно, это категорически неправильно» (Огонек от 11.04.2011).

«Вина» отца и возможности манипуляции его правами возвращают нас к стереотипам правовой сферы (группа 2). В частности, на наших глазах формируется представление о том, что **у российских отцов недостаточно прав по отношению к собственным детям:** *«Всем известно, что в нашей стране работает система, благодаря которой мужчина фактически лишен прав по отношению к собственным детям и, следовательно, лишен ответственности. Вступая в брак и рождая детей, нельзя быть уверенным, что завтра ребенка не увезут от тебя в неизвестном направлении, и ты никогда не узнаешь, что с ним происходит»* (Огонек от 11.04.11). *«У отцов нет никаких прав. В лучшем случае у них есть обязанность, в худшем – недостатки»* (РГ от 12.03.11).

Таким образом, в дискурсе «о правах и обязанностях отцов» обнаружены несколько групп стереотипных представлений. Значимым результатом этих наблюдений можно считать противоречие стереотипов «советского» и «российского» периода. Разные картины мира не могут беспрепятственно совместиться друг с другом, и это находит отражение в «борьбе дискурсов» (термин Н. Фэркло). По свидетельству социологов, современный тип «новых отцов», давно сформировавшийся в США, в начале XXI века достиг России [2]. Это потребовало нового «способа говорения» о правах обоих родителей, что нашло отражение в дискурсивных практиках блогов, форумов и СМИ. Будущее покажет, как этот новый социальный феномен отразится в речевой практике и насколько «новая отцовская риторика» повлияет на представления россиян о ценностях отцовского и материнского воспитания.

Источники и литература

1. Йоргансен М. В. Л. Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргансен, Л. Филлипс. – Харьков: Гуманитарный центр, 2008. – 350 с.
2. Кон И. С. Отцовство как социокультурный институт / И. С. Кон // Педагогика. – 2005. – № 9. – С. 41-54.
3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – М.: ЭКСМО, 1996. – 442 с.

УДК 811.112.2'373.421

Ищенко Н. Г.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИНОНИМОВ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Словообразовательная синонимия обращает на себя внимание прежде всего тем, что является составной частью различных отраслей языкознания – словообразования, теории слова, теории синонимии, пунктом, в котором перекрещиваются разные направления исследования, в том числе функциональное.

Ключевые слова: словообразовательная синонимия, языкознание, разные направления исследования, функциональный.

Словотвірна синонімія звертає увагу перш за все тим, що вона є складовою частиною різних галузей мовознавства – словотвору, теорії слова, теорії синонімії, пунктом, у якому перехрещуються різні напрямки дослідження, в тому числі функціональний.

Ключові слова: словотвірна синонімія, мовознавство, різні напрямки дослідження, функціональний.

The word-building synonyms attract attention first of all, that they are a component of different aspects of linguistics – word building, theory of a word, theory of synonyms, point, where the different directions of the investigation cross, including functional.

Key words: word building synonyms, linguistics, different directions of the investigation, functional.

На протяжении всей истории языкознания лингвистическая мысль постоянно обращалась к проблемам взаимоотношения между значением и формой, логико-предметным и формальным значением языковой единицы. С развитием идеи о системной организации языка проблема закономерных связей и взаимодействия его элементов приобрела еще большую значимость. Осмысление динамики межуровневых взаимодействий исходит из того, что лексические единицы, принадлежащие к одному уровню языка, находят свою реализацию в моделях, формах, средствах выражения другого уровня. К компетенции межуровневой проблематики может быть отнесена словообразовательная семантика. Изучение словообразовательной семантики является актуальным, так как она позволяет выявить взаимозависимость семантики и словообразования, определить новое направление в исследовании словообразовательной парадигмы – словообразовательную синонимию и ее основные единицы – словообразовательные синонимы.

Актуальность темы определяется общей направленностью лингвистических исследований на установление закономерностей и в развитии лексического состава языка, на более углубленное изучение взаимодействия языковых уровней, в частности, лексического и словообразовательного, на результат такого взаимодействия – словообразовательную синонимию.

Целью научной статьи является выявление природы и характера синонимии словообразовательных синонимов, установление их структурных, словообразовательных, лексических свойств и особенностей с позиции функционального аспекта.

Появление синонимичных производных было вызвано взаимодействием процессов лексического и словообразовательного уровней. Синонимические отношения между производными, возникшими на пересечении двух уровней, многосторонни, сложны и сложность взаимоотношений между синонимичными производными обусловлена спецификой каждого уровня. Словообразовательные синонимы – производные с разной морфологической структурой, обладающие общей корневой морфемой, тождественной или нетождественной производящей основой, с тождественным или близким лексическим значением и отличиями различного порядка. Они – абсолютно неоднозначные, а семантически и функционально близкие по значению и обычно частично эквивалентные слова.

Предложенные в работе словообразовательные, семантические и семантико-функциональные интегральные и дифференциальные признаки подтверждают и обосновывают синонимичность однокоренных производных и позволяют выявить определенные закономерности явления синонимии в области словообразования и показать, как взаимодействуют семантические и словообразовательные факторы. Словообразовательные и семантические интегральные и дифференциальные признаки реализуют два принципа явления синонимии: *принцип общности* и *принцип различий* [3, с. 89-92].

Принцип общности проявляется в следующих параметрах словообразовательных синонимов:

- понятийная общность;
- тождество, общность лексического значения;
- морфемная общность, предполагающая: общую корневую морфему, тождественные производящие основы, семантическую и функциональную общность словообразовательных морфем;
- возможная общая валентность;
- возможная взаимозаменяемость.

Названные параметры принципа общности лежат в **основе синонимичности** производных с общей корневой морфемой, с выраженной или невыраженной производностью, с тождественным или близким лексическим значением.

Принцип различий реализуется в синонимах следующим образом:

– морфемное различие, к которому относятся: разные словообразовательные форманты, нетождественные производящие основы;

– различная словообразовательная валентность аффиксов и различная сочетаемость производных;

– различная продуктивность словообразовательных синонимов, вызванная избирательностью аффиксов;

– семантические и стилистические оттенки при тождестве или близости лексических значений синонимов.

Принцип различий определяет **синонимические отношения**, в которые вступают производные, поддерживая их функционирование, вызывает конкуренцию и способствует развитию других парадигматических отношений: вариантных, паронимических, омонимических [4, с. 165-171].

Семанτικο-функциональную общность можно рассматривать необходимым и достаточным условием синонимичности. Внутренние свойства синонимов, как и других единиц языка, раскрываются в их функциях – семантических и стилистических. Важнейшие семантические функции – замещение и уточнение.

Функция замещения или критерий взаимозаменяемости состоит во взаимной замене семантически адекватных синонимов, которые реализуются в предложениях, фрагментах предложения, в тексте как различные, но равноценные номинации одного и того же предмета или явления действительности. В основу критерия взаимозаменяемости положен **функциональный подход к синонимии**. При функциональном подходе важную роль играет не просто значение слова, а его семантическая функция в предложении. Функциональными синонимами являются слова, способные выполнять одну и ту же функцию в рамках одного и того же или одних и тех же предложений. Если мы можем заменить одно слово другим в определенном контексте и эта замена не приводит к искажению смысла, то данные слова можно рассматривать как функциональные синонимы и основным критерием их синонимичности является взаимозаменяемость. Взаимозаменяемость обуславливается такими факторами: возможностью достаточно полной взаимозаменяемости, частичной взаимозаменяемостью и невозможностью взаимозаменяемости. Взаимозаменяемость возможна при определенных условиях:

– максимальной степени синонимичности слов. Сюда относится тождество лексических значений, совпадение всех лексико-семантических вариантов в смысловых структурах слов, отсутствие семантических различий, то есть слова должны быть семантически равноценны. Несовпадающие семантические варианты в структуре слова создают индивидуальные, потенциальные, нереализованные лексико-семантические связи, вызывающие стилистические оттенки, различную стилистическую окрашенность, функциональную ограниченность одного из слов, что снижает степень синонимичности;

– смыслового сходства, смысловой одинаковости контекстов;

– смыслового сходства и смысловой одинаковости дистрибутивных моделей;

– реализации одного из значений слов в рамках одной и той же фразы или конкретных фраз;

– общего смысла фразы, где реализуются взаимозаменяемые слова, объединенные общностью семантических функций, например, функции замещения или функции уточнения. Полная взаимозаменяемость синонимов в любом контексте является надежным критерием синонимичности, однако практически это не всегда возможно.

Как критерий синонимичности выдвигается частичная взаимозаменяемость [5, с. 75-91], когда одно из условий взаимозаменяемости нарушается или взаимозаменяемость осуществляется по одному лексико-семантическому варианту семантических структур слов – по основному или производному, но в условиях определенного контекста. Частичная взаимозаменяемость возможна также у стилистически-маркированных синонимов, когда их стилистические и эмоциональные оттенки лежат за пределами понятийной части лексических значений. Общий смысл фраз не меняется при замене стилистически маркированного слова нейтральным, а меняется отношение к этому смыслу.

Взаимозаменяемость синонимов при близости лексических значений невозможна при:

– наличии значительных экспрессивно-эмоциональных и функциональных оттенков, определяющих недостаточную реализацию синонимов в конкретной коммуникативной ситуации;

– отсутствии у одного из синонимов словарного значения, которое есть у другого слова, что объясняется различным семантическим объемом слов;

– исчерпывающем описании лексического окружения того или иного синонима и его функционирования в текстах [5, с. 30-37].

У большинства синонимов наблюдается неполное совпадение семантических объемов в силу их многозначности, поэтому полная их взаимозаменяемость в любых контекстах либо отсутствует, либо возможности их взаимозаменяемости ограничены.

Исходя из лексической наполняемости семантических структур синонимов, взаимозависимость может считаться их **различительным признаком**. Среди германистов нет единства в понимании роли взаимозаменяемости в словообразовательной синонимии. Ее рассматривают либо как интегральный, либо как дифференциальный признак. Как известно, взаимозаменяться могут тождественные по своему лексическому значению языковые единицы, не имеющие никаких семантических, стилистических и прочих оттенков, сопутствующих значению. Такой случай понимают как дублетность: *Häuschen – Hauslein* [45, с. 3-10]. Синонимия же обязательно предполагает семанτικο-стилистические и структурные различия, поэтому взаимозаменяемость практически невозможна. Теоретически допускается взаимозаменяемость в случае максимальной близости синонимов, когда наблюдается тождественность большинства компонентов лексического значения. Чаще всего словообразовательные синонимы не взаимозаменяемы, так как:

– большинство из них оформлено разными словообразовательными формантами: *Kleinheit – Kleinigkeit*;

– словообразовательные морфемы, соединяясь с тождественными производными основами, вносят определенные оттенки в семантику слова: *Geile – Geilheit*;

– словообразовательные синонимы принадлежат к различным степеням производности: нулевой, первой, второй и т. д.: *Spaß – Spasserei*;

Однако при максимальной близости компонентов лексического значения взаимозаменяемость возможна, если:

- если синонимическая пара состоит из заимствованных слов: *Demonstration* – *Demonstrierung*;
- в случае максимальной смысловой близости при вариантных и оценочных суффиксах: *Kleidchen* – *Kleidlein*, *Tischchen* – *Tischlein*;
- если синонимическая пара *Forderung* – *Anforderung* оформлена одним и тем же суффиксом при нетождественных производящих основах *forder-* и *anforder-* с тождественной корневой морфемой *forder-*.

Следует отметить, что взаимозаменяемость для словообразовательных синонимов не характерна, так как число словообразовательных синонимов с максимальной общностью компонентов лексического значения незначительно, и ее следовало бы рассматривать как частный случай синонимических отношений и отнести к признакам общности, то есть к основе синонимичности.

Критерий сочетаемости тесно связан с критерием взаимозаменяемости. Он может служить основанием для установления синонимичности слов при условии их семантического тождества или семантической близости [2, с. 144-149].

Во-первых, синонимами могут быть слова, лексически тождественные, полностью совпадающие в своих словарных дефинициях, и **комбинаторно тождественные**, имеющие одинаковую лексическую и грамматическую сочетаемость и взаимозаменяемость. Во-вторых, синонимами могут быть слова, лексически тождественные, однако **комбинаторно нетождественные**, имеющие различную лексическую и грамматическую сочетаемость, которая в этом случае выполняет дифференцирующую функцию. Комбинаторно нетождественные синонимы могут также различаться синтаксическими связями, не могут заменять друг друга во всех контекстах. Они не взаимозаменяются в однотипных контекстах, что объясняется разной сочетаемостью слов. Так, словообразовательные синонимы *Vollmacht-Ermächtigung*, тождественные в лексическом значении "полномочие", комбинаторно тождественны в лексической сочетаемости с глаголом *haben* (*Vollmacht, Ermächtigung haben, etwas zu machen*), комбинаторно нетождественны в комбинациях с другими глаголами: *j-m eine Ermächtigung geben, seine Vollmacht überschreiten*. Наличие одинаковой или частично совпадающей лексической сочетаемости при близости лексического значения не позволяет с уверенностью говорить о синонимах. Характер лексической сочетаемости несет своеобразный индивидуальный отпечаток того или иного слова-синонима.

Таким образом, совокупность общих, различительных и функциональных признаков лексического, словообразовательного и морфологического уровней способствует определению словообразовательных синонимов, обоснованию процессов синонимизации на основе критериев синонимичности и рассмотрению их морфологических, словообразовательных и семантических характеристик.

Источники и литература

1. Быбина З. И. Компонентный анализ деминутивного значения суффиксов – *chen-*, *lein* / З. И. Быбина // Словообразование во французском и немецком языках. – Челябинск, 1978. – Вып. 2. – С. 3-10.
2. Гойхман М. А. О законах сочетаемости слов на семантическом уровне / М. А. Гойхман // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 144-149.
3. Іщенко Н. Г. Проблеми критеріїв синонімічності однокорених утворень у сучасній німецькій мові / Н. Г. Іщенко // Взаємодія одиниць різних рівнів германських, романських та слов'янських мов. – Київ: Вид-во КДІПМ, 1991. – С. 89-92.
4. Іщенко Н. Г. Парадигматичні зв'язки в системі однокорених утворень / Н. Г. Іщенко // Науковий вісник кафедри Юнеско КДЛУ. Філологія. – Київ: Вид-чий центр КДЛУ, 2000. – С. 165-171.
5. Медникова С. М. Значение слова и методы его описания / С. М. Медникова. – М.: Высшая школа, 1974. – 200 с.

УДК 373.5.016:821.161.2

Калмикова М. В.

МЕТОДИ ПРОДУКТИВНОГО НАВЧАННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В статье рассмотрены теоретический и практический аспекты использования продуктивных методов и технологий обучения, которые являются необходимой составляющей развития критического мышления учащихся. Внимание сконцентрировано на структуре и содержании технологии развития критического мышления, которая оказывает влияние на формирование основных групп компетентностей учащихся; ее реализации в практике обучения украинской литературе.

Ключевые слова: продуктивные методы обучения, технология развития критического мышления, образовательные компетентности.

У статті розглянуто теоретичний і практичний аспекти використання продуктивних методів і технологій навчання, що є необхідною складовою розвитку критичного мислення учнів. Зосереджено увагу на структурі і змісті технології розвитку критичного мислення, яка безпосередньо впливає на формування основних груп компетентностей в учнів, та її реалізації в практиці навчання української літератури.

Ключові слова: продуктивні методи навчання, технологія розвитку критичного мислення, освітні компетентності.

The article deals with the theoretical and practical aspects of usage of productive methods and technologies of teaching which is a necessary condition of development of pupils' critical thinking. The attention is concentrated on the structure and contents of the technology that develops critical thinking. The latest, in its turn, influences the development of major groups of pupils' competences and the realization in practical teaching at the lessons of Ukrainian literature.

Key words: productive teaching methods, technology of development of critical thinking, educational competences.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний розвиток освіти підносить на новий рівень значущість новітніх методів і технологій навчання, спрямованих на підготовку особистості, здатної розв'язувати проблеми, що постають перед суспільством, самостійно здобувати необхідні знання, уміло застосовувати їх на практиці. Особливу увагу педагогів останнім часом привертають продуктивні методи навчання, застосування яких створює умови для пізнавального розвитку

школярів, готовності їх до самоосвіти впродовж життя. Роль продуктивних методів важко переоцінити у процесі навчання філологічних дисциплін, оскільки вони є важливим чинником формування інформаційної, комунікативної, самоосвітньої компетентностей учнів, компетентності продуктивної творчої діяльності, розвитку в школярів критичного способу мислення. Необхідність ґрунтовного розгляду сутності продуктивних методів навчання і їх застосування в практиці навчання української літератури й обумовлює актуальність обраної нами теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність продуктивних методів і технологій навчання є предметом розгляду А. Хуторського, І. Підласого, І. Родигіної, О. Овчарук та інших учених [6; 3; 4; 2], які засвідчують їх високий потенціал у формуванні знань, умінь, навичок учнів, оволодінні школярами основними групами освітніх компетентностей й засобами критичного мислення. У розрізі досліджуваної проблеми важливими є праці А. Байрамова, С. Векслера, І. Васюти [1], А. Липкіної, Л. Рибак, Г. Строганової [5], які визначають критичне мислення як чинник розвитку особистості, самостійне, інформативне, раціональне, рефлексивне, самодостатнє, аргументоване, багатомірне, соціальне мислення школяра.

Учені-педагоги виділяють такі ознаки критичного мислення: це продуктивне мислення, у ході якого формується позитивний досвід, оскільки учень розвиває вміння здобувати й опрацьовувати інформацію, самостійно аналізувати, систематизувати матеріал, удосконалювати мовленнєві й комунікативні вміння й навички.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити сутність і роль продуктивних методів навчання, зокрема технології розвитку критичного мислення, у формуванні критичного мислення в старшокласників на уроках української літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продуктивне навчання забезпечує засвоєння знань і вмінь, володіючи якими випускники школи створюють якісно нове підґрунтя для свого подальшого життя. На думку І. Підласого, «*Продуктивне навчання означає, необхідні, дієві, міцні, постійно актуальні, сформовані на належному рівні знання та вміння*» [3, с. 5]. Учений, підкреслюючи, що продуктом школи є людина, особистість, окреслює основні задачі, які підлягають реалізації на уроках української літератури:

- створення умов для розвитку та самореалізації учнів;
- забезпечення опанування учнями продуктивними знаннями й уміннями;
- розвиток у школярів потреби поповнювати знання впродовж усього життя;
- виховання особистості, здатної жити в цивілізованому громадянському суспільстві [3, с. 5].

Характеризуючи продуктивні методи навчання, учений формулює алгоритм діяльності вчителя у межах розв'язання навчальних завдань:

- забезпечити оволодіння учнями певними діями на рівні умінь (навчальна задача);
- забезпечити оволодіння учнями певними способами діяльності на основі привласнення мети (проблемна, проблемно-пошукова, ситуативна навчальна задача, навчальний проект);
- забезпечити формування компетентностей та привласнення певного способу дій власного цілепокладання (проект учня);
- забезпечити інтеграцію компетентностей (організацію і супровід вибору освітньої траєкторії, наприклад, в умовах профілізації навчального закладу, досвід соціальної діяльності тощо).

Відповідно до цього алгоритму І. Підласий пропонує адекватне змістове та організаційне наповнення системи формування компетентності учнів за рахунок реалізації певних технологій, методів, прийомів, більшість з яких спрямовано на трансформацію й засвоєння учнями знань і вмінь, де кожна технологія реалізується через низку методів і прийомів – *метод проектів, дебати, створення портфоліо учня, технологію розвитку критичного мислення через читання та письмо* тощо. Важливим завданням вчителя є здійснення правильного вибору тієї чи іншої технології.

Технологія розвитку критичного мислення представлена вченими як система стратегій, методичних прийомів, призначених для застосування на різних рівнях освіти, у видах і формах роботи; технологія універсальна, надпредметна, міждисциплінарна, що дає змогу отримати такі освітні результати, як уміння працювати з інформаційним потоком; уміння висловлювати власні думки усно й писемно, чітко та коректно по відношенню до оточуючих; уміння формулювати власну точку зору, власну думку на основі усвідомлення різноманітного досвіду, ідей та уявлень; уміння розв'язувати проблеми; здатність займатися власною освітою; уміння співробітничати й працювати в групі; здатність будувати конструктивні стосунки з іншими людьми.

Аналізуючи технологію розвитку критичного мислення, І. Родигіна [4] зазначає, що учні мають пройти через систематичний процес критичного аналізу та критичної рефлексії.

Технологія критичного мислення, на думку дослідниці, містить три стадії:

перша: актуалізація знань школярів, пробудження інтересу до теми. Учні пропонуються продумати й пригадати, що вони знають із теми, поставити власні запитання учителю, визначити мету вивчення матеріалу;

друга: осмислення нового матеріалу (нової інформації, поняття, ідеї). Відбувається основна змістова робота з текстом, причому під *текстом* слід розуміти не лише матеріал підручника, а будь-яке історичне джерело, лекцію вчителя, відеоматеріали тощо;

третя: роздум або рефлексія. Учні осмислюють вивчений матеріал і формулюють свою особисту думку, ставлення до вивченого матеріалу.

Досвід практичної роботи свідчить, що реалізація кожної стадії формування технології *розвитку критичного мислення* відбувається ефективно в процесі створення усних і письмових висловлювань як монологічного, так і полілогічного характеру. Ефективними визначимо такі методи й прийоми: «*Доповідач-опонент*», «*Позначки*», «*Запитання-відповідь*», «*Мозковий штурм*», «*Розумова розминка*», «*Інтелектуальний конфлікт*», «*Дебати*», *метод передбачення версій розвитку подій, малюнкове письмо, речення з відкритим кінцем, читання тексту з коментарем, «Пастка», «Уявне інтерв'ю», «Методика одного речення», написання есе, складання схем (колективне складання схеми сюжетної лінії твору) тощо.*

Зупинимося детальніше на розгляді такого методу, як «*Мозковий штурм*» («*мозкова атака*»); зазначимо, що він допомагає знаходити розв'язання конкретної проблеми шляхом вільного висловлення думок всіма учасниками колективного обговорення.

Так, на уроках української літератури в 11 класі під час вивчення теми «Творчість В.Симоненка (поетія В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина?»)) пропонуємо такий хід обговорення:

1. Ознайомлення з проблемою. Ставимо перед учнями питання: «Як В. Симоненко ставиться до людини?»

2. Усі учасники «мозкового штурму» за бажанням висловлюють свої ідеї щодо розв'язання даної проблеми. Замислитися має кожен: «Хто я в цьому світі?» – Людина – не безглуздий гвинтик, вона має право на свободу, на визнання людської гідності, жити так, як хоче, має право на щастя. Чим більше учнями буде висловлено думок, тим краще!

3. Обговорюємо запропоновані ідеї, обираємо ті, що допомагають дійти істини. Записи на дошці оформлюємо у вигляді таблиць, схем, діаграм, словників тощо

«Методика одного речення» використовується для того, щоб прокоментувати епіграф для заняття, цитату, проблему, зробити узагальнення. Таке загальне групове обговорення надає можливість кожному учневі висловити власну думку чи позицію.

Використання прийому «Незакінчене речення» дає змогу школярам виробити вміння вільного викладу власних ідей, порівняння їх з іншими, допомагає вільніше висловлюватися стосовно запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити стисло, але переконливо. Пропонуємо цю роботу проводити так: учитель записує частину речення на дошці, пропонує учням закінчити його: «Я вважаю, що «Велесова книга» містить...», «Мене зацікавив такий момент із життя Г. С. Сковороди...», «Мене вразило в «Казці про яян...» тощо.

На уроках літератури ефективним є прийом «Фантастичний елемент», який сприяє розвитку уяви, фантазії, критичного мислення, умінню будувати монологи, діалоги. Цей прийом полягає в тому, що до реальної ситуації додається фантастична: «Уявіть, що ви зустрілись із яянами (персонажами твору Емми Андієвської «Казка про яян»). Які б питання ви їм поставили? Що ви робили б на їхньому місці? Що порадили б їм?»

Для розвитку писемного мовлення й критичного мислення в практиці навчання активно використовуємо також методи «Співпраця», «Вільне письмо», «Альтернативний початок оповідання», «Редагування», «З авторського крісла» (читання написаного вголос й аналіз тексту), оскільки, навчившись усно оцінювати будь-яку ситуацію, критично мислити, відстоювати свою точку зору, школярі більш упевнено будують висловлювання на папері. Письмо є допоміжним засобом фіксації свого бачення певної проблеми.

Реалізація технології розвитку критичного мислення дала нам можливість залучити старшокласників до активної проектної діяльності. Так, у Слов'янському педагогічному ліцеї впродовж 4 років реалізується проект «Видатні українці». Учнями розкрито теми «Т. Г. Шевченко – геній українського народу», «Між Гоголем і Шевченком», «Довженко – син свого часу»). Окремо слід наголосити на значущості такого різновиду проектної діяльності, як науково-дослідна робота учнів. Переможцями й призерами II (обласного) етапу конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів Малої академії наук України протягом 11 років стали понад 100 учнів Зокрема, літературознавчі проблеми знайшли свого відображення в науково-дослідницьких роботах «Слов'янська тематика у творах Проспера Меріме», «Європейський літературний дискурс у прозі Михайла Коцюбинського (на прикладі творів «Цвіт яблуні», «На камені», Intermezzo)», «Топонімічний простір у творах В. Сосюри», «Портретное наследие М. Ю. Лермонтова в изобразительном и литературном искусстве», «Інтертекстуальність ліричних творів Тараса Шевченка й Михайла Петренка» тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, продуктивні методи й технології дійсно мають великий потенціал, реалізацію якого можна безпосередньо пов'язати з формуванням основних груп компетентностей учнів, завданням, що по праву визнається найвідповідальнішими у роботі вчителя, бо стосується життєвих умінь учнів.

У результаті навчання за технологією розвитку критичного мислення учні:

- поліпшують навчальні результати;
- набувають соціальних навичок;
- усвідомлюють позитивне ставлення до ефективної співпраці з метою розв'язання складних проблем;
- набувають уміння висловлювати та обговорювати власні ідеї, формулювати їх чітко і точно, позбуваються страху перед аудиторією;
- набувають вищої самооцінки, упевненості у власних силах;
- не бояться відповідальності за прийняття рішень, вчать бачити альтернативу;
- часто виступають організаторами шкільних заходів;
- краще ставляться до навчання та школи в цілому.

Розвиток критичного мислення учнів на уроках української літератури сприяє не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й набуттю вмінь і навичок, які ефективно можуть бути застосовані в подальшому житті школярів.

Джерела та література

1. Васюта І. Использование приемов развития критического мышления на уроках литературы / И. Васюта // Литература. – 2005. – № 3. – С. 27.
2. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні. – К.: «К.І.С.», 2003. – С. 13-14.
3. Подласый И. Продуктивная педагогика / И. Подласый. – М.: Народное образование, 2003.
4. Родигіна І. Формування основних груп компетентностей учнів: можливості продуктивного навчання / І. Родигіна // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2004. – № 2-3. – С. 180-184.
5. Строганова Г. Формування критичного мислення учнів на уроках розвитку мовлення в аспекті функціонально-семантичного підходу / Г. Строганова // Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/298/84/>
6. Хуторской А. Ключевые компетентности как компонент личностно-ориентированой парадигмы образования / А. Хуторский // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 13-41.

К ПРОБЛЕМЕ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ЛЕКСЕМ «ОРУДИЕ» И «ИНСТРУМЕНТ»

Статья посвящена рассмотрению взглядов различных ученых на проблему абсолютной синонимии, с позиций которой анализируются лексемы «орудие» и «инструмент». В статье делается попытка разграничения указанных понятий с целью доказательства их принадлежности к парадигматическому ряду. Применены методы компонентного анализа, компонентного синтеза и анализа сочетаемости лексем.

Ключевые слова: лексема, семема, абсолютная синонимия, парадигма, компонентный анализ.

Стаття присвячена розгляду точок зору різних вчених на проблему абсолютної синонімії, з позиції котрої аналізуються лексеми «орудіє» та «інструмент». У статті діється спроба розмежування зазначених понять з метою доказу їх належності до парадигматичного ряду. Застосовані методи компонентного аналізу, компонентного синтезу та аналізу сполучуваності.

Ключові слова: лексема, семема, компонентний аналіз, абсолютна синонімія, парадигма.

This article covers consideration views different scientists for problem absolutely synonymity and analysity lexems «tool» and «instrument». There makes an attempt differentiation stated concepts to prove belonging to paradigm in this article. Employed methods of component analyze, component synthesis, analyse combinatory lexemes.

Key words: lexeme, sememe, absolutely synonymity, paradigm, component analyze.

Проблема, которой посвящена статья, уже поднималась нами в двух работах: в дипломном проекте «Функционально-семантическое описание лексико-семантической группы 'инструмент'» и в статье «Попытка дифференциации семем 'орудие' и 'инструмент'», представленной в сборнике научных докладов XI международной конференции по функциональной лингвистике «Функциональное описание естественного языка и его единиц» в 2004 году.

Актуальность данной проблемы видится, прежде всего, в том, что в отечественной лексикографии по сей день отсутствует четкое разграничение этих понятий, в результате чего в словарных статьях они выступают в качестве взаимных идентификаторов. Тем не менее, наличие в языке двух слов, на первый взгляд обозначающих одно и то же понятие, свидетельствует о присутствии некоторых отличий между ними.

Научная новизна исследования заключается в попытке продолжить дифференциацию вышеуказанных понятий, опираясь на ранее достигнутые результаты и с учетом передовых данных отечественной семасиологии и лексикографии.

Исследование имеет и практическую значимость: во-первых, результат может быть использован в лексикографии, во-вторых, в школьном курсе русского языка при изучении лексико-семантических групп.

В работе были применены метод компонентного анализа, компонентного синтеза, а также метод анализа контекстуальной сочетаемости.

Опираясь на данные, полученные в предыдущих работах, мы можем сказать, что между изучаемыми понятиями нет такой четкой границы, как между семемами 'глава' и 'руководитель', которую обнаружил и доказал А.Н. Рудяков в своей работе «Функциональная семантика». Однако дифференциальный признак, который служит лишь для семантического различия и принадлежит только плану содержания, априори есть, и мы попытаемся расширить спектр этих признаков и, по возможности, конкретизировать их.

Если рассматривать лексемы 'орудие' и 'инструмент' с позиций горизонтального синонимического ряда, то перед нами, безусловно, явление абсолютной синонимии. К изучению этого явления в разное время обращались многие исследователи: Вейнрейх, Ульман, Блумфильд, Абалаки, Шмелев, Плотников и проч. Единой точки зрения в этом вопросе нет по сей день. М.Г. Абалаки в своей статье «Критерий тождества значений при определении абсолютных синонимов» [1] приводит несколько точек зрения на этот вопрос. Так, одни исследователи говорят о невозможности существования в одном языке абсолютных синонимов, т. к. «невозможно утверждать наличие двух знаков, способных заменять друг друга во всех ситуациях, потому что нет ситуаций абсолютно идентичных» [6]. «Каждая языковая форма имеет постоянное специфическое значение, если какие-то формы фонематически различны, мы предполагаем, что их значения также различны» [2].

Часть ученых все же признает существование абсолютно тождественных по значению слов. К числу этих ученых принадлежат А. Смирницкий и Н. Шмелев. Последний указывает на две категории синонимов: относительные и абсолютные. По мнению этого ученого, «... если в языке, как правило, нет абсолютных синонимов, ...значит, нет и абсолютной границы для синонимов» [5].

При определении степени синонимии Абалаки указывает на необходимость различного подхода к многозначным и однозначным словам: «...в случае с многозначными словами, если даже допустить полное семантическое тождество их отдельных значений, то констатировать факт абсолютной синонимии представляется сомнительным, т. е. многозначные слова имеют разную смысловую структуру, разный объем значений и, помимо общего с другим синонимичным словом значения, имеют несоотносительные значения, которые находятся вне данного синонимического ряда» [1, с. 9].

При попытке дифференциации слов 'орудие' и 'инструмент' с помощью лишь словарных статей мы столкнулись с явлением так называемой «дефиниции в круге», т. е. слово 'орудие' дефинировалось через слово 'инструмент' и наоборот. Однако это не дает нам основания полагать, что перед нами идентичные понятия или, иначе, абсолютные синонимы. На такое обстоятельство указывает и Абалаки: «что же касается однозначных слов-синонимов, то даже если в словарях у них имеются совпадающие толкования или дефиниции типа 'то же, что и...', или один синоним объясняется через другой, это еще не говорит об их абсолютном тождестве, так как установить общность между синонимами гораздо легче, чем установить различия» [1, с. 9].

По мнению Б.А. Плотникова, «даже в тех случаях, когда приводятся примеры так называемых абсолютных синонимов (языкознание и лингвистика, правописание и орфография, промышленность и индустрия и т. д.) в речевой практике носителей языка последовательно откладываются тонкие, но зримые (стилистические, фразеологические, сочетаемостные, словообразовательные и т. п.) различия между подобными словами. Уже тот

факт, что второе слово в приведенных парах являются заимствованиями. В некоторой мере определяет сферу их стилистического использования и может служить дифференциальным признаком между ними» [4, с. 146].

Метод, с помощью которого мы обнаруживаем дифференциальные признаки лексем – компонентный анализ. С его помощью мы можем назвать центральный дифференциальный признак: орудие – «то, с помощью чего можно подвергнуть преобразованию что-либо»; инструмент – «то, с помощью чего можно подвергнуть преобразованию и восстановлению что-либо». Таким образом, становится ясно, что, скажем, «пила» или «топор» – орудие, а «лопата» или «отвертка» – инструмент.

Анализ контекстуальной сочетаемости дал следующие результаты:

1) Рассматриваемые нами лексемы имеют различную стилистическую окраску. В тех речевых ситуациях, когда актуализируются не ядерные семы, мы можем наблюдать весьма четкую дифференциацию этих мнимых абсолютных синонимов, причем для носителя языка выбор не составляет труда. Так, «орудие» чаще используется в сочетаниях высокого стиля, например: «орудие возмездия», «орудие наслаждения», «орудие власти». Не требует пояснений факт, что в таких сочетаниях актуализируется сема «оказание воздействия на кого или что-либо». Инструмент чаще используется в публицистическом стиле: «экономические инструменты», «политические инструменты» и проч. Существуют окказиональные случаи использования устойчивых сочетаний с компонентом «инструмент»:

«Вы прекрасно знаете, господа народные представители, как с *хирургическими инструментами* (курсив наш – О. К.) – виселицами, пулеметами и нагайками – эти добросовестные врачи в сопровождении ассистентов, украшенных орденами, лентами, совершают свою кровавую работу над нашей несчастною страной, производя кровавые операции как в деревнях, селах и городах, так и в тюрьме и на воле» [3, с. 470].

2) Лексемы «орудие» и «инструмент» являются элементами не синонимического горизонтального, а парадигматического вертикального ряда, в который наряду с ними входят такие лексемы, как «приспособление», «средство», «прибор». В пользу такого вывода может свидетельствовать тот факт, что элементы синонимического ряда, как известно, взаимозаменяемы в контексте (с различной степенью интенсивности выражения коннотации). Рассмотренные нами контексты с реализованными в них семемами «орудие» и «инструмент» не дают нам права говорить о возможности их взаимной заменяемости. Например: «Делают они это [депутаты левого крыла] не без успеха, превращая Думу в орудие революции» [3, с. 450]; «Правительству необходимо иметь в своем распоряжении в качестве орудия власти должностных лиц, связанных чувством долга и государственной ответственности» [3, с. 530]. В данных контекстах невозможна замена использованной автором семемы «орудие» на семему «инструмент» в силу стилистической окраски сочетания, о чем говорилось выше.

Обобщая результаты проведенной работы можно предложить проект словарных статей, толкующих рассмотренные нами понятия. Итак, «орудие – 1. предмет, с помощью которого можно подвергнуть преобразованию что-л. 2. *высок.* перен. средство непосредственного воздействия на кого-л.»; «инструмент – предмет, с помощью которого возможно преобразование и восстановление чего-л.». Следует обратить внимание на то, что второе значение слова «орудие» снабжено пометой «высок.», что, на наш взгляд, дает право не считать «орудие» и «инструмент» абсолютными синонимами.

Источники и литература

1. Абалаки М.Г. «Критерий тождества при определении абсолютных синонимов» / М. Г. Абалаки // Культура народов Причерноморья – Симферополь, 2008. – С. 19-28.
2. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – М., 1968. – 270 с.
3. Василенко А. Петр Столыпин: между бомбой и револьвером / А. Василенко. – М.: изд-во Сретенского монастыря, 2005г. – 992с.
4. Плотников Б.А. Основы семасиологии. Учебное пособие для филологических факультетов вузов. Под ред. Супруна А. Е. / Б. А. Плотников. – Мн.: Выш. шк., 1984. – 223с.
5. Шмелев Н.Д. Проблемы семантического анализа лексики / Н. Д. Шмелев. – М., 1973. – 314 с.
6. Actes du Deuxieme congres international de linguists. – Paris, 1933. – 427 p.

УДК: 811.111:81'27 (086)

Каніболоцька О. А.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Статья представляет дидактические особенности формирования англоязычной социокультурной компетенции с использованием информационных технологий. Определено, что комбинация информационных технологий с разными формами работы в процессе формирования социокультурной компетенции студентов позволяет преподавателям применять широкий диапазон проблемных и экспериментальных методов ориентированных на практический результат. иностранного языка. Определяется специфика и основные особенности использования информационных технологий в процессе изучения иностранного языка в высшей школе.

Ключевые слова: информационные технологии, социокультурная компетенция, межкультурная коммуникация, интернет-технологии.

Стаття представляє дидактичні особливості формування англomовної соціoкультурної компетенції студентів-філологів з використанням інформаційних технологій. Визначено, що комбінація інформаційних технологій з різними формами роботи у процесі формування соціoкультурної компетенції студентів дозволяє викладачам застосовувати широкий діапазон проблемних і експериментальних методів орієнтованих на практичний результат. Визначається специфіка і основні особливості використання інформаційних новітніх технологій у процесі вивчення іноземної мови у вищій школі.

Ключові слова: інформаційні технології, соціoкультурна компетенція, міжкультурна комунікація, інтернет-технології.

The article deals with the problems of development of sociocultural students' competence in the process of using information technologies. The attempts to use New Informational Technologies in the field of foreign-language teaching proved to be effective for the forming of sociocultural competence. The interactive essence of this software makes it one of the best supporters of the process of foreign-

languages learning (English language, in fact). The system of exercises for working with modern information technologies in the aspect of intercultural communication was created. The given system of exercises is aimed at the development of the sociocultural competence.

Keywords: information technologies, sociocultural competence, intercultural communication, multimedia complex, internet-technologies.

Суспільство зазнає швидких та фундаментальних змін в структурі й галузях діяльності. Корені багатьох змін криються в нових способах створення, збереження, передачі та використання інформації. Ми існуємо в стані переходу від індустріального століття до інформаційного. Це означає, зокрема, що все більша кількість людей усе частіше і частіше стикається з потребою опрацювання постійно зростаючого обсягу інформації. Комп'ютерні і комунікаційні технології є цілком очевидним проявом інформаційної революції. Тому стає зрозумілою та зацікавленість, яку виявляють до комп'ютера педагоги, які займаються пошуками шляхів адаптації процесу вивчення іноземної мови до сучасного світу. Значна частина людей переконана в тому, що комп'ютер дає нові можливості для творчого розвитку студентів і викладачів, дозволяє звільнитися від нудного традиційного навчання і розробити нові ідеї, дає можливість вирішувати цікавіші і складніші проблеми. Інші вважають, що всі: діти, молодь і дорослі – повинні навчитися здійснювати контроль над машинами, не чекаючи того моменту, коли ті почнуть управляти ними. На погляд цієї групи людей, уміння користуватися комп'ютером – не що інше, як засіб самозахисту. Проте і прихильники, і противники комп'ютерів переконані у тому, що, здобувши знання про комп'ютери і відпрацювавши навички роботи на них, діти будуть краще підготовлені до життя і здобуття матеріальних благ у цьому мінливому світі.

Сьогодні важко говорити про певну усталену концепцію інформації. Бурхливий розвиток засобів інформатизації (комп'ютерів, комп'ютерних комунікацій, усяких електронних пристроїв), а отже, поява нових технологій обробки, передачі, одержування і збереження інформації відкриває нові можливості для застосування комп'ютерів у навчальному процесі. Інформатизація є одним із головних напрямів сучасної науково-технічної революції, на якому ґрунтується перехід від індустріального етапу розвитку суспільства до інформаційного. Це процес перебудови життя суспільства на основі використання достовірного, вичерпного і своєчасного знання у всіх суспільно значущих видах діяльності. Інформатизація охоплює три взаємопов'язаних процеси: медіатизацію – удосконалення засобів збирання, збереження і поширення інформації; комп'ютеризацію – удосконалення засобів пошуку та оброблення інформації; інтелектуалізацію – розвиток здібностей, сприйняття і продукування інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, в т. ч. використання засобів штучного інтелекту [1, с. 191]. Розкривати поняття інформаційні технології доцільніше починати з понять «інформатизації суспільства» та «інформатизації освіти», тому, що інформаційні технології є рушійною силою цих процесів [2, с. 25]. Інформатизація суспільства є процесом активного повсякденного використання інформаційної техніки для виробництва, переробки, збереження і поширення інформації й особливо знань. У науковій літературі термін «інформаційні технології» визначається як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі й подання інформації, що розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо керування технічними і соціальними проблемами. Складовими інформаційних технологій є засоби і методи новітніх інформаційних технологій. ВНЗ як соціальний інститут не може не відчувати на собі зміни, що відбуваються в суспільстві. Процес інформатизації суспільства неминує тягне за собою процес інформатизації освіти, як процес забезпечення сфери освіти теорією і практикою розробки й використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання і виховання у вищій школі.

Однією із найістотніших складових інформатизації вищих навчальних закладів є інформатизація навчального процесу – створення, впровадження та розвиток комп'ютерно орієнтованого освітнього середовища на основі інформаційних систем, мереж, ресурсів і технологій. Головною її метою є підготовка фахівця до повноцінного життя і діяльності в умовах інформаційного суспільства, комплексна перебудова педагогічного процесу, підвищення його якості та ефективності.

Застосування інформаційних технологій навчання ІМ відкривають студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, дають цілком нові можливості для творчості, знаходження і закріплення усяких професійних навиків, дозволяють реалізувати принципово нові форми і методи навчання, підвищують ефективність самостійної роботи. Організація самостійної роботи з допомогою інформаційних технологій має низку переваг: забезпечує оптимальну для кожного конкретного студента послідовність, швидкість сприйняття матеріалу, можливість самостійної організації чергування вивчення теорії, розбору прикладів, методів розв'язання типових завдань тощо; формує навички аналітичної і дослідницької діяльності; забезпечує можливість самоконтролю якості здобутих знань і навичок; заощаджує час студента, необхідний для вивчення курсу. Крім того, за допомогою електронних видань, на основі спеціально розроблених комп'ютерних програм можуть бути реалізовані всі види контролю. Це знімає частину навантаження з викладача і підсилює ефективність і своєчасність контролю.

Інтенсивне оновлення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів з урахуванням останніх досягнень науки і техніки дає змогу розвивати аудіовізуальну технологію навчання, яка передбачає використання різноманітних технічних засобів навчання, в т. ч. комп'ютерних і електронних засобів. Розрізняють рецептивне аудіовізуальне навчання, пов'язане зі сприйманням і засвоєнням студентами аудіовізуальної навчальної інформації, яка передається за допомогою технічних засобів навчання (наприклад, телевізійних систем), та інтерактивне, яке забезпечує взаємодію студента і навчаючої системи у формі діалогу людини і машини.

Застосування комп'ютерів на заняттях з іноземної мови значно підвищує інтенсивність навчального процесу, засвоюється значно більша кількість матеріалу, ніж при традиційному навчанні. Комп'ютер забезпечує і всесторонній контроль за навчальним процесом. Контроль, як відомо, є невід'ємною частиною навчального процесу і виконує функцію зворотного зв'язку між студентами та викладачем. Необхідно також зазначити що за допомогою комп'ютера можна уникнути такого негативного психологічного фактора, як «відповідіобязь». Під час традиційних занять різні фактори такі, як дефект вимови, страх зробити помилку, невміння вголос формулювати свої думки, можуть завдати студентів проявити свої реальні знання. Залишаючись «наодинці» з комп'ютером студент, як правило, не відчуває ніяковості і старается проявити максимум своїх знань.

Сприятливі умови створюють комп'ютери і для організації студентам самостійної роботи на заняттях з іноземної мови. Студент може використовувати комп'ютер як для вивчення окремих тем, так і для самоконтролю отриманих знань. При чому комп'ютер може скільки завгодно повторювати одне й те саме завдання і кінцевому рахунку це призводить до такого корисного явища, як автоматизація того чи іншого навичку. Отже можна зробити висновок, що як засіб навчання комп'ютер є дуже перспективним, оскільки він, по-перше, дозволяє індивідуалізувати навчання, по-друге, підвищує активність студента, по-третє, підвищує інтенсивність навчання, по-четверте, підвищує мотивацію до навчання, по-п'яте, створює умови для самостійної роботи студентів, сприяє підвищенню самооцінки у студентів і, нарешті, створює комфортну атмосферу для навчання. Це щодо навчання взагалі, але що стосується вивчення саме іноземної мови, то застосування комп'ютерів дозволяє вирішити наступні навчальні задачі: розуміння мовних явищ; формування лінгвістичних та соціокультурних здібностей завдяки мовним та мовленнєвим вправам; автоматизація мовних та мовленнєвих дій; створення простіших ситуацій спілкування.

Розвиток інформативно-технічного процесу дає великий спектр інформаційних технологій, які можуть бути використані у процесі вивчення: електронні словники; комп'ютерні програми; електронні підручники; мультимедійна презентація; електронні енциклопедії; автоматизовані навчальні курси з ІМ; комп'ютерні мовні ігри; автоматизовані тестові завдання; Інтернет; програми комп'ютерного перекладу. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що для формування соціокультурної компетенції студентів мовних спеціальностей у вищих навчальних закладах необхідно застосовувати інформаційні технології. Внаслідок опосередкованого міжкультурного спілкування в процесі вивчення ІМ здійснюється формування студента як суб'єкта діалогу культур. Таким чином здійснюється активне формування комунікативної компетенції студентів мовних спеціальностей як комплексу лінгвістичної, соціокультурної та прагматичної компетенцій. А саме лінгвістична компетенція – це знання лексики, граматики, фонетики та вміння застосувати всі ці знання у різних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Соціокультурна компетенція – це здатність здійснювати різні види мовленнєво-мисленнєвої діяльності і вибирати лінгвістичні засоби у відповідності зі містом, часом, сферою комунікативної діяльності, адекватно соціальному статусу співрозмовника. До сфери соціокультурної компетенції також відноситься вміння організовувати педагогічне спілкування та враховувати конкретну педагогічну ситуацію.

Формування соціокультурної компетенції є однією з основних ланок процесу навчання іноземних мов студентів мовних вузів. Процес формування англомовної соціокультурної компетенції передбачає застосування різних видів вправ. Саме використання спеціалізованої системи вправ сприяє ефективності даного процесу. Проблема створення системи вправ для навчання іноземної мови є однією з найскладніших у практичному й теоретичному планах, оскільки раціональність системи вправ є запорукою успішності навчання іншомовного спілкування. Крім того, система вправ забезпечує як організацію процесу навчання, так і організацію процесу засвоєння.

Питання створення системи вправ присвячено роботи таких методистів, як: І.Л. Бім, Н.Ф. Бориско, В.А. Бухбіндер, Ю.І. Пасова. Дані автори наголошують на тому, що система вправ розглядається як сукупність необхідних типів, видів і різновидів вправ, що виконуються у такій послідовності і в такій кількості, які враховують закономірності формування навичок та вмінь в різних видах мовленнєвої діяльності, в їх взаємодії та забезпечують максимально високий рівень оволодіння іноземною мовою у заданих умовах [3, с. 59]. Загальними параметрами системи вправ є системність, структурність, інтегрованість, ієрархічність, і при цьому кожний новий рівень – це не сума одиниць наступного рівня, а «новий якісний щабель організації». Також вирізняють вимоги до вправ таких вимог: 1) культурологічна і лінгвістична спрямованість; 2) вмотивованість; 3) комунікативність; 4) наявність елемента новизни у вправах, 5) визначення ступеня керування мовленнєвими діями студентів.

Розглянемо підсистему вправ для формування англомовної соціокультурної компетенції із застосуванням Інтернет мережі (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Система вправ для формування англомовної соціокультурної компетенції студентів-філологів з використанням Інтернет технологій

Етапи навчання	Мета	Види вправ
1	2	3
Підготовчий	Ознайомлення студентів з видами вправ та переліком сайтів.	Самостійне ознайомлення студентами зі списком сайтів
Основний (на основі самостійної та індивідуальної роботи)	web-сторінки	
	Проаналізувати позамовні, мовні і мовленнєві стилістичні, лексичні, граматичні явища та стандарти оформлення текстів, оголошень та умови їх використання в рамках міжкультурної комунікації. Проаналізувати мовленнєві особливості вимови та соціокультурні фактори міжкультурної комунікації.	Ознайомитись із web-сайтом. Зробити доповідь або презентацію інформації, що сподобалось найбільше.
	Енциклопедії	
	Проаналізувати позамовні, мовні і мовленнєві стилістичні, лексичні, граматичні явища, стандарти оформлення текстів, та їх соціокультурні особливості використання.	http://www.encyclopedia.com/ http://www.britannica.com/ http://www.wikipedia.org/ Ознайомитись із енциклопедіями. Зробити доповідь або презентацію інформації, за темою.

Електронні словники	
Пошук нових незнайомих слів, з миттєвим перекладом та наданням тлумачення, а також різних еквівалентів, синонімів й антонімів.	http://dictionary.cambridge.org/ http://www.ldoceonline.com/ http://www.websters-online-dictionary.org/ Ознайомлення із словниками, пошук та аналіз нових слів.
Навчальні сайти	
Удосконалити граматичні, лексичні, фонетичні та орфографічні навички з миттєвою перевіркою та об'єктивним оцінюванням виконаних вправ, що відзначаються високою варіативністю завдань та мовленнєвою спрямованістю.	http://www.busuu.com/ru/home http://www.learnenglish.de/ http://www.learn-english-online.org/ Зареєструватися на сайті та пройти відповідні уроки.
e-mail	
Проаналізувати позамовні, мовні і мовленнєві стилістичні, лексичні, граматичні явища та стандарти оформлення текстів, електронних листів та соціокультурних особливостей англійського етикету.	http://www.aj.cz/penfriends/ http://www.europa-pages.com/penpal_form.html http://www.penpalworld.com/ Зареєструватися на сайті, знайти друга для листування та почати з ним листуватися. Зробити доповідь про листування та його результати.
Чат	
Проаналізувати мовленнєві особливості вимови, та соціокультурні фактори міжнародної комунікації.	http://www.chatruleta.com/ Зареєструватися на сайті, знайти співрозмовників та поспілкуватись з ними. Зробити доповідь про спілкування та його результати.

Таким чином, модель формування англомовної соціокультурної компетенції представляє собою систему вправ відповідно до етапів навчальної діяльності при роботі з інформаційними технологіями. На основі розробленої моделі формування англомовної соціокультурної компетенції ми припускаємо, що під час виконання самостійної та індивідуальної роботи студенти набувають декларативних і процедурних знань про соціокультурні явища у міжнародному середовищі та оволодівають англомовною соціокультурною компетенцією.

Джерела та література

1. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи / М.М. Фіцула // Навч. посібник. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.
2. Кашук С.М. Использование сети Интернет на уроках французского языка в младших классах / С.М. Кашук // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 7. – С. 47 – 50.
3. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе / С.Ф. Шатилов. – М.: Просвещение, 1986. – 222 с.

УДК 811.161.2'282'373.45

Кацімон О. А.

ГЕРМАНІЗМИ В УКРАЇНСЬКИХ СЛОВНИКАХ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ: ТРАДИЦІЇ І ПРАКТИКА ФІКСАЦІЇ

В статті проаналізована практика описання германізмів в українських словниках слів іноязычного происхождения (изданных в 1910, 1932, 1951 гг.). Сопоставление германізмів показало, что в общем реестре каждого последующего словаря не оказалось прежде всего диалектных германізмів и таких заимствований, которые в современном украинском литературном языке воспринимаются как общеупотребительные слова.

Ключевые слова: германізм, «Словарь чужих слов» (1910) З. Кузели и М. Чайковского, украинская лексикография, заимствованная лексика.

У статті висвітлено традицію і практику фіксації германізмів в українських словниках слів іншомовного походження (що виходили у 1910, 1932, 1951 рр.). Зіставлення германізмів виявило, що із загального реєстру кожного з наступних словників вилучено діалектні германізми та давні запозичення з німецької мови.

Ключові слова: германізм, «Словар чужих слів» (1910) З. Кузели і М. Чайковського, українська лексикографія, запозичена лексика.

The present article highlights the practice of germanisms' recording in Ukrainian Dictionaries of Borrowed Words (published in 1910, 1932, 1951). Juxtaposition of the registered germanisms proved that dialectal germanisms and old borrowings from German that were completely adopted on all lingual levels and now are considered as proper ukrainian lexemes have been dropped out from the general register.

Key words: germanism, «Slovar Chuzhyh Sliv» (1910) by Z. Kuzelya and M. Chaikovskiy, Ukrainian lexicography, borrowings.

Українсько-німецькі мовні контакти належать до кола давніх зацікавлень учених, адже такі зв'язки впливали на розвиток лексичного фонду української мови впродовж багатьох століть. Ще Василь Сімович у статті «Дещо про нашу купецьку мову» (1934) наголошував на тривалості українсько-німецьких мовних контактувань: «Всі купецькі назви в нас іздавна були чужого походження. Все, що творили в нас міста: ремесло, торгівля – було колись німецьке. Тим-то дуже вже давно наші люди позабигали від німців відповідні слова і поперероблювали по-своєму. Але ж це все слова вже тепер наші і цуратися їх не треба. Та й ніхто не цурається, вважаючи за свої і «штельмах», і «лимаря», і самого-таки «купця», і «ремін», і «тонту», і «ширбу», і «дишель», і «орчик» і т. д.» [9, с. 280]. На початку XX ст. у

працях І. Шаровольського [12] та Д. Шелудька [13] розглянуто чималі списки германізмів в українській мові, зокрема, й ті, що завоїлися в народнорозмовному, діалектному мовленні.

Сучасні українські мовознавці, зважаючи на особливості історичного розвитку українських земель, звертають увагу на побутування германізмів у говірках південно-західного наріччя (див. зокрема, праці М. Онишківця [8], Д. Костюка [4], В. Лопушанського та Т. Пица [7]). М. Кочерган розглядає такі запозичення з огляду на тематичні групи, до яких вони належать [5]. Л. Ткач у своїх працях [10; 11], присвячених українсько-німецьким мовним зв'язкам кінця XIX – початку XX ст., довела, що германізми засвоювалися не лише в діалектне мовлення, а вживалися й у галицько-буковинському койне цього періоду: «германізми, здавна засвоєні в діалектне мовлення, в кінці XIX – на початку XX ст. функціонували не лише як діалектизми, а також – як елементи галицько-буковинського койне, як регіоналізми, властиві для західноукраїнського варіанта літературної мови й підтримувані їх уживанням у польській та німецькій мові» [10, с. 179].

Зважаючи на те, що запозичення з германських мов в українську мало кілька т. зв. «хвиль», а також беручи до уваги посередницьку роль польської мови у цьому процесі, Б. Кобилянський висловив свого часу думку про те, що при вивченні германізмів потрібно розмежовувати германізми і полонізми, що засвоїлися в українську мову в різні історичні періоди та мають різні сфери вживання. За таким принципом Б. Кобилянський радив розрізняти германізми і полонізми: 1) староукраїнської мови XV – XVI, XVII – XVIII ст.; 2) в діалектах української мови XIX ст.; в українській літературній мові XIX ст.; 3) в діалектах української мови XX ст.; в українській літературній мові XX ст.; 4) вузькоговіркового та індивідуального характеру; такі, що стали рідкісними архаїзмами або виходять з ужитку [3, с. 31].

На думку В. Акуленка, історію переважної більшості германізмів в українській мові потрібно вивчати з урахуванням кількох сучасних кількох вимірів: часового, географічного, соціокультурного, міжнародного та міжмовного. Дослідник зазначає, що вплив німецької мови на українську відбувався й посилювався протягом майже всього періоду її становлення. Значною мірою саме німецькому впливові українська мова завдячує тим особливим місцем, що його вона посідає в європейсько-американському мовному і культурному ареалі, поєднуючи риси східноєвропейські з відчутними характеристиками мови центральноєвропейської [1, с. 14; с. 17-18].

Усі дослідники підкреслюють необхідність розмежування запозичень з германських мов через посередництво польської та безпосередні запозичення з німецької мови в українську. Така проблематика вивчення німецьких лексичних елементів в етимологічному аспекті [2] й досі залишається не до кінця опрацьованою в українському мовознавстві. В «Етимологічному словнику української мови» для кваліфікації германізмів використано передусім етимологічні словники М. Фасмера та О. Брюкнера, двомовні українсько-німецькі словники («Малорусько-німецький словар» (1886) Є. Желєхівського і С. Недільського, починаючи з 4-го тому ЕСУМ – «Українсько-німецький словник» (1943) З. Кузелі, Я. Рудницького) та іншомовні словники української мови («Словник іншомовних слів» (1951) за ред. І. Льюхіна і Ф. Петрова, з 4-го тому ЕСУМ – «Словар чужих слів» (1910) З. Кузелі та М. Чайковського).

Представлення лексеми в словнику іншомовних слів вказує на ступінь її засвоєння. В українському мовознавстві досі не було проаналізовано репертуар германізмів, включених у реєстри словників іншомовних слів української мови, що виходили в різний період. Мета статті – проаналізувати особливості фіксації германізмів у словниках іншомовної лексики української мови, що виходили на початку XX ст., зокрема – у «Словарі чужих слів» З. Кузелі та М. Чайковського (Чернівці, 1910), «Словнику чужомовних слів» І. Бойкова й ін. (Харків, 1932), «Словнику іншомовних слів» за ред. І. Льюхіна та Ф. Петрова (Київ, 1951). Названі праці належать до різних періодів історії української лексикографії, що дає можливість простежити спадкоємність традицій української лексикографії в ділянці укладання словників іншомовної лексики.

«Словник чужих слів» З. Кузелі та М. Чайковського (далі – Сл. 1910) фіксує 822 словникові гнізда германізмів, з них 284 стосуються діалектних слів.

Зіставлення германізмів, зафіксованих у Сл. 1910, зі словниками 1932 та 1951 років виявило, що із загального реєстру випали насамперед діалектні слова та похідні від них, утворені на українському мовному ґрунті. Зокрема, *бамбара*, *бамбєра* «ягода»; *бярма* «піна при варенні пива, глина з домішкою залізняку»; *вантух* «мішок (на хміль)»; *брам* «листва при одіжжі, обшивка, лямівка»; *гєлер* «сотня частина корони, сотик»; *гєца* «смішна історія; скоки, циркове представлення»; *глейт* «полива, поливаний горнець»; *диль* «груба дошка, тертиця; підлога»; *ірха* «м'яко виправлена шкірка з оленя, замша»; *кавалок* «кусень»; *карун* «рід матерії»; *карунка* «обшивка»; *кермеш* «празник, торог»; *клюдка* «платок крайного тіста, галушка»; *кльоц* «зрубаний пень без галузій»; *кнідель* «рід страви»; *кобєля* «кошик, торбина, сак»; *коц* «з обох боків волохате сукно»; *крамплі* «щітка до чесання шерсті»; *крамплувати* «чесати вовну, вигладжувати»; *крєплики* «пирогів з капустою, сливками, рибою тощо»; *кугляр* «штукар»; *латра* «сажень»; *лєйбик* «камізьелка, китгар, козушок без рукавів»; *ліства* «лата, рубець, крайка, поруче»; *літкуп* «могорич»; *ляндара* «великий повіз до подорожжів»; *льос* «картка з числом до гри в гроші або інші предмети, квиток на лютєрію»; *мєгель* «прилад до гладження»; *мєндель* «чверт копи = 15 штук»; *мєхер* «той, що займає ся нечистими справами»; *ніт* «металевий цвях, що лучить і споює два кусні металу»; *путьня* «рід діжки, бочка»; *тафля* «плита, шибя» та інші.

Цікавий матеріал для дослідження становить група діалектних германізмів, які зафіксовані лише у Сл. 1910 та не зареєстровані в наступних словниках іншомовних слів 1932 та 1951 років, а також не представлені в ЕСУМ Це, зокрема: 1) назви на позначення осіб за певною ознакою: *аснєч* «корабельний робітник»; *бєкфіш* «підросток, смотрич»; *вєркфірер* «начальник варстату або фабрики»; *гарцівник* «бистрий їздець, весельчак, танцюрист»; *гігерль* «пересадно убраний панич»; *гніра* «людина, що любить над усім багатом роздумувати»; *грізльєр* «крамар»; *дінер* «слуга, прислужник, вольний»; *зєцер* «друкарський складач»; *кундсман* «сталлий покупець, той, що стало дає роботу одному ремісникові»; 2) технічні назви (пристроїв, приладів, деталей) зі сфери друкарства, будівництва, транспорту тощо: *бумельцуг* «повільний залізничний поїзд»; *гібель* «столярський прилад до зрізування і гладження дерева»; *гзимс* «виступ в мурі, окраєць» (сучасн. *карниз*); *кашта* «перескринки на черенки в друкарні, стовпи, що підпирають розкопані місця в рудокопах»; *керат* «зубате колесо, яке обертають коні, щоб вправити машину в рух»; *райсбрет* «дощинка, на якій причіпає ся папери до рисовання»; *спєція* «черенки без букв, відступ між словами і стрічками в друку»; 3) назви функціональних приміщень, закладів: *гєлда* «біржа»; *гісєрня* «ліярня, відливарня металів»; *грізльєрня* «склепик з припасами

до їди, крамниця»; *тінгель-тангель* «кофейня або гостинниця з легкими дівчатами»; 4) анатомічні та медичні назви: *та́ла, та́ли* «очі; ноги»; *гі́хт* «гостець, ревматизм»; *ка́йзершні́т* «операція у поліжниць» [сучасн. *кесарів розтин*]; 5) назви предметів побуту, знарядь: *гра́ца* «сапа, мотика»; *зі́гар* «годинник»; *зі́цбад* «насідова купіль» [сучасн. *сидяча ванна*]; *ка́пзля* «металева накривка»; *кі́бель* «ведро, путня»; *рега́л* «полиця на книжки»; *стріхі́ль* «рід ножа»; *панто́фель* «виступець»; 6) назви, що стосуються військової справи: *айшпене́р* «однокінка»; *гаркебу́з* «гаківниця, стара рушниця без багнета»; *клі́нга* «головка меча, вістре ножа»; *мозді́р* «рід посуду, прилад до стріляння»; 7) назви абстрактних понять: *гальна́рт* «рівня»; *ібербретль* «новомодне представлення»; *ка́ценям[м]ер* «несмак до пиятики, невдоволене»; *ля́рі-фа́рі* «небилиці, дурне говорене»; *пех* «брак щастя [поводження], невдача»; *раст* «відпочинок»; *міш-ма́ш* «нелад, замішане, мішанина»; 8) назви на позначення адміністративних понять: *беці́рк* «повіт, повітовий уряд»; *ляндве́ра* «краса оборона в Австрії і Німеччині»; *ма́рхія* «пограничні краї німецької держави в давніших часах»; *лявфнас* [дати] «вигнати зі служби, відправити»; 9) назви речовин: *камфі́на* «очищена терпентина, нафта»; 10) назви тканин: *ка́нгар* [власливо *ка́мгарн*] «матерія з доброї ангорійської вовни»; *льоден* «непромокальна вовняна матерія»; 11) назви напоїв: *лягер* «осад, склад, вистояле пиво». 12) назви географічних понять: *ла́хта* «віднога ріки, бічне корито, залив»; *стрéфа* «пояс земської кулі, частина землі або моря, що різниться чим небудь (підсонем) від другої частини»; 13) назви тварин і рослин: *те́мза* «гірська коза»; *ка́льмус* «фростина, якої уживає ся в лічництві і в торгівлі» тощо.

Не увійшли до загального реєстру слів Сл. 1932 та Сл. 1951 давні запозичення з німецької мови, які давно вже стали органічними одиницями словникового складу української мови: *борг, вага́, ва́рта, гу́ля, ді́шель, дру́к, дрі́т, ка́рлик, карто́фля, ква[р]ті́ра, кра́м, лі́хтар, льох, лю́фт, паль, ре́шта, слю́сар, сталь, тю́рма*. Напевно, настанови редакторів та укладачів лексикографічних праць Сл. 1932 та Сл. 1951 полягали в тому, щоб зафіксувати такі іншомовні елементи, які позначають переважно поняття з наукової, технічної, виробничої сфери й співвідносяться передусім з рівнем кодифікованої літературної мови. Для ілюстрації подаємо таблицю, в якій представлено германізми, зафіксовані у Сл. 1910 та в «Етимологічному словнику української мови» й не зафіксовані у Сл. 1932 та Сл. 1951:

Слово та значення за Сл. 1910	Слово, значення, етимологія за «Етимологічним словником української мови» (тт. 1–5; 1982–2006 рр.)
борг позичка (с. 47)	борг , <i>борженик</i> – через польську мову запозичено з німецької (1, с. 229)
вага́ тягар; поперечка при возі, підойма (с. 53)	вага – запозичено з давньоверхньонімецької мови, можливо, через польську (1, с. 317-318)
ва́рта сторожа; (с. 56)	варта «сторожа» – запозичено з німецької мови (1, с. 333)
гу́ля нарість, боляк (с. 87)	гуля «гудз, наріст» (1, с. 616)
ді́шель довгий дручок, що служить до кермовання возом, голоблі (с. 100)	дишло , <i>дишель</i> «дишло у рала» – через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької мови (2, с. 80-81)
дру́к черенки; спосіб відбивати книжки (с. 107)	дру́к , <i>друкар, друкарка, друкарня, друкарство, друкари́чик</i> – запозичено з німецької мови, можливо, через польську (2, с. 135)
дрі́т металевий прут (с. 107)	дрі́т ¹ , [<i>дрот</i>] «сплетений удвоє мідний дріт, вживаний для гуцульських виробів» – запозичене з німецької мови (2, с. 131)
ка́рлик людина дуже малого зросту (с. 149)	карлик «людина незвичайно малого росту» – через польське посередництво запозичено з німецької мови (2, с. 393)
карто́фля бараболя, бульба (с. 150)	картопля – через російську і польську мови запозичено з німецької (2, с. 396-397)
ква[р]ті́ра мешканє за плату; військовий постій (с. 153)	квартира, квати́ра – через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови (2, с. 415)
кра́м товар (с. 174)	крам «предмет торгівлі (звичайно фабричного виробництва), товар» – запозичення з німецької мови, можливо, частково за польським посередництвом (3, с. 74)
лі́хтар свічник (с. 184)	ліхтар – запозичено з німецької мови, можливо, через посередництво польської (3, с. 273)
льох пивниця, яма, підземний хідник (с. 189)	льох – через посередництво польської мови запозичено з середньовісньонімецької (3, с. 348)
лю́фт отвір на воздух, продув (с. 185)	лю́фт (спец.) «зазор між частинами машини, пристрою» – запозичення з німецької мови (3, с. 331)
паль затесаний стовп (с. 224);	паля ¹ «стовп, що забивається у ґрунт для опори чи огорожі» – через польське посередництво запозичено з німецької мови (4, с. 270)
ре́шта останок (с. 266)	решта , [<i>решт</i>] <i>рештка, рештки, врешті, зрештою, нарешті, урешті</i> – через польське посередництво запозичено з німецької мови (5, с. 70-71)
слю́сар коваль, що робить замки (с. 282)	слюсар – через польське посередництво запозичено з німецької мови (5, с. 313)
сталь рід більше гартованого заліза (с. 286)	сталь ¹ «криця» – очевидно, через польську мову запозичено з німецької (5, с. 394)
тю́рма темниця (с. 305)	тю́рма «місце ув'язнення» – традиційно вважається запозиченим через посередництво польської мови із середньовісньонімецької (5, с. 695)

Правопис германізмів та їх графічне оформлення засобами української абетки у Сл. 1910 має характерні особливості порівняно з наступними словниками. Зокрема, звук *л* виступає м'яким у таких словах: *альо́д* (Сл. 1910)

– *алод* (Сл. 1932, Сл. 1951); *блѣокгавс* (Сл. 1910) – *блѣокгавз* (Сл. 1932) – *блокгауз* (Сл. 1951); *бухгальтер* (Сл. 1910, Сл. 1932); *вальторни* (Сл. 1910) – *вальторня* (Сл. 1932) – *валторна* (Сл. 1951); *капраль* (Сл. 1910) – *капрал* (Сл. 1932, Сл. 1951); *кѣльба* (Сл. 1910) – *колба* (Сл. 1932); *ульстер* (Сл. 1910) – *улстер* (Сл. 1932); *фльѣта* (Сл. 1910, Сл. 1932) – *флот* (Сл. 1951); дифтонг німецької мови, що графічно передається через *ei*, але вимовляється як *[ai]*, у Сл. 1910 передається українською сполукою *ай*, що в словнику 1932 р. відтворюється то як *ай*, то як *ей*, а в словнику 1951 р. тільки як *ей*, напр. *брандмайстер* (Сл. 1910, Сл. 1932) – *брандмейстер* (Сл. 1951); *вахмайстер* (Сл. 1910) – *вахмістер*, *вахмайстер* (Сл. 1932) – *вахмістр* (Сл. 1951); *гофмайстер* (Сл. 1910) – *гофмейстер* (Сл. 1951); *ляйтмотив* (Сл. 1910) – *лейтмотив* (Сл. 1932, Сл. 1951); *райтузи* (Сл. 1910, Сл. 1932) – *рейтузи* (ЕСУМ); *райхсрат* (Сл. 1910) – *рейхсрат* (Сл. 1932); *райхстаг* (Сл. 1910); *фрайтер* (Сл. 1910); *фельдцейтмайстер* (Сл. 1910) – *фельдцейхмайстер* (Сл. 1932) – *фельдцейгмейстер* (Сл. 1951).

Германізми Сл. 1910 послідовно записані через літеру *г*, напр.: *бург*, *бургграф* (Сл. 1910) – *бург*, *бургграф* (Сл. 1932) – *бургграф* (Сл. 1951); *герцог* (Сл. 1910, Сл. 1932) – *герцог* (Сл. 1951); *гвінт* (Сл. 1910) – *гвинт* (Сл. 1932, Сл. 1951); *граф* (Сл. 1910) – *граф* (Сл. 1932, Сл. 1951); *грубіян* (Сл. 1910) – *грубіян* (Сл. 1932); *егер* (Сл. 1910) – *егер* (Сл. 1932, Сл. 1951); *тигель* (Сл. 1910, Сл. 1932) – *тигель* (Сл. 1951); *штанга* (Сл. 1910) – *штанга* (Сл. 1932, Сл. 1951).

У «Словарі чужих слів» (1910) простежуємо написання літери *i* в тих словах, де за нормами сучасної української літературної мови пишеться *и*: *гармідер* (Сл. 1910) – *гармидер* (Сл. 1932); *гвінт* (Сл. 1910) – *гвинт* (Сл. 1932, Сл. 1951); *лявіна* (Сл. 1910, Сл. 1932) – *лавина* (Сл. 1951); *ціферблат* (Сл. 1910) – *циферблат* (Сл. 1932, Сл. 1951); *шіфер* (Сл. 1910) – *шифер* (Сл. 1932, Сл. 1951); *шпігун* (Сл. 1910) – *шпигун* (Сл. 1932).

До особливих рис, що характеризують германізми в реєстрі Сл. 1910, належить фіксація в одній словниковій статті фонетичних та морфологічних варіантів того самого слова, напр.: *брікель*, *брікля*; *гамазей*, *гамазій*, *гамазін*; *глянсувати*, *глянсувати*; *оримба*, *оримля*; *імбір*, *інбір*; *мадь*, *мада*; *машт* або *мачта*; *нітувати* або *нютувати*; *шліфувати*, *шлюфувати*. Сл. 1910 подає й словотвірні-граматичні варіанти германізмів: *бріжик*, *бріжжа*; *кімляч*, *кімля*; *лудіна*, *лудія*; *раритас* або *раритет*; *тарілка*, *таріль*; *ферділь*, *ферделинка*; *шпігун*, *шпіон*, *шпіцель*; *шуствэл*, *шустелина*.

В окремих випадках при реєстрових словах німецького походження укладачі Сл. 1910 подавали у квадратних дужках слово з мови-джерела: *антáб[к]а* [Handhabe] «ручка, рукоять»; *басарунок* [Besserung] «сіно або трава до подою [у Гуцулів]»; *бретналь* або *бритналь* [Brettnagel] «більший цвях»; *гохдайч* [hochdeutsch] «літературна німецька мова»; *орушляк* [Brustlatz] «верхня мужеська або жіноча одіж без рукавів, друшляк»; *ортіль* [Urteil] «вирок після середньовічного німецького міського права».

Отже, порівняння реєстрової частини Сл. 1910 та словників іншомовної лексики 1932 та 1951 рр. засвідчило поступовий відхід від представлення в реєстрах слів іншомовного походження діалектних германізмів української мови, а також давніх запозичень, що вже засвоїлися в українську мову на всіх мовних рівнях і вважаються загальноживаними словами. Загалом, з-поміж 822 словникових гнізд германізмів, представлених у «Словарі чужих слів» (1910) З. Кузеля та М. Чайковського, «Словник чужомовних слів» (1932) фіксує лише 380, а «Словник іншомовних слів» (1951) – лише 165 словникових гнізд.

З огляду на тривалість українсько-німецьких мовних контактів та значний ступінь засвоєння германізмів як у діалектному мовленні, міському койне, так і в літературній мові, вважаємо, що в словниках слів іншомовного походження варто подавати якомога ширший репертуар германізмів і фіксувати в них слова, що належать як до пасивного, так і до активного лексичного фонду сучасної української літературної мови. При цьому варто було б подавати у примітках пояснення щодо поширення слова в тих чи інших діалектах або щодо активності його вживання в сучасній літературній мові.

Джерела та література

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12–19.
2. Кириченко О. Етимологія німецьких запозичень / О. Кириченко // Вісник запорізького державного університету: Філологічні науки. – 2000. – № 1. – С. 68–71.
3. Кобилянський Б. В. До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові / Б. Кобилянський // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 31–35.
4. Костюк Д. В. Германізми в діалектній лексиці української мови (на матеріалі села Чернятин Городенківського району Івано-Франківської області) / Д. Костюк // Іноземна філологія: Міжвідомчий Республіканський збірник. – Львів. – Випуск 23. – 1971. – С. 65–68.
5. Кочерган М. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говірках української мови / М. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–23.
6. Лисенко О. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології / О. Лисенко: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спец. 10. 02.01 «українська мова». – Харків, 1999. – 170 с.
7. Лопушанський В. Німецькомовні лексичні запозичення у говорах Західної України / В. Лопушанський, Т. Пиц: Навч. посібник для студ. III – V курсів фак. ром.-герм. філ. – Дрогобич: Коло, 2000. – 68 с.
8. Онишкевич М. Германізми в бойківському діалекті / М. Онишкевич // Іноземна філологія: Міжвідомчий Республіканський збірник. – Львів. – Вип. 21. – 1970. – С. 38–45.
9. Сімович В. Дещо про нашу купецьку мову // Сімович В. Праці у двох томах. Том 1 : Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач / Василь Сімович. – Чернівці : Книги – XXI, 2005. – С. 279–282.
10. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л. О. Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – 704 с. – Бібліогр. : с. 525–553.
11. Ткач Л. О. Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. (дієслівні семантичні кальки) / Людмила Ткач // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича : зб. наук. праць – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 84: Германська філологія. – С. 84–95.
12. Шаровольський І. Німецькі позичені слова в українській мові / Іван Шаровольський // Записки Київського інституту народної освіти. – К., 1926–1927. – Т. 1. – С. 62–79; Т. 2. – С. 27–44.
13. Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові / Дмитро Шелудько // Збірник комісії для дослідження історії української мови. – К., 1931. – Т. 1. – С. 1–60.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред.-кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Т. 1: *А – Г* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – К.: Наук. думка, 1982. – 632 с.; Т. 2: *Д – Конці* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 1985. – 572 с.; Т. 3: *Кора – М* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 1989 – 552 с.; Т. 4: *Н – П* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. – 2003. – 656 с.; Т. 5: *Р – Т* / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с. (Словники України).
Сл. 1910 – Словар чужих слів (12. 000 слів чужого походження в українській мові) [зібрані Зенон Кузеля, Микола Чайковський] / Зредагував Зенон Кузеля. – Чернівці : друк. то-ва «Руска Рада». – 1910. – 332 с.
Сл. 1932 – Словник чужомовних слів [упоряд. Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М.] / Репринт з 2-го переробл. Вид. 1955 р. – К.: Музей Івана Гончара, видавнича фірма «Родовід», 1966. – 535 с.
Сл. 1951 – Словник іншомовних слів. [під ред. І. В. Льюхіна і проф. Ф. М. Петрова] / переклад з російського 3-го виправленого і доповненого видання. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1951. – 762 с.

УДК 81'374,73:658:81'1(7/8):81'37

Качмар О. Ю.

КОНЦЕПТ «MANAGEMENT» В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ І СТРУКТУРА

Стаття посвячена дослідженню ядерних содержательных признаков концепта «management» в американской языковой культуре на материале современных англоязычных лексикографических источников. Делается вывод о том, что современные достижения в сфере концептуального анализа дают возможность получить относительно достоверное представление о сущности, стоящей за исследуемым концептом.

Ключевые слова: концепт, структура, содержание, менеджмент, дефиниция.

Стаття присвячена виявленню ядрових смислових ознак концепту «management» в американській мовній культурі на матеріалі сучасних англійських лексикографічних джерел. Робиться висновок про те, що сучасні досягнення у царині концептуального аналізу дають змогу отримати відносно достовірне уявлення про сутність, яка стоїть за досліджуваним концептом.

Ключові слова: концепт, структура, зміст, менеджмент, дефініція.

The article focuses upon the explication of the nucleolus content features of concept «management» on the material of modern English dictionaries. Conclusion is made, that modern achievements of conceptual analysis give the possibility of having a relatively reliable idea about the essence underlying the concept under study.

Keywords: concept, structure, content, management, definition.

Одним із напрямів сучасної когнітивної лінгвістики є дослідження структури та змісту концептів у лінгвокультурі в українських (А.Д. Белова, 2002; С.А. Жаботинська 2000-2004; М.М. Положин 2006-2010) та зарубіжних працях (А. Вежицька, 1980, 1988, 1992; Дж. Лакофф, 1988; Р. Лангакер, 1987, 1988, 1991, 2001), у тому числі й російських (В.І. Карасик, 2004; О.С. Кубрякова, 1988, 1991, 1992, 1994, 2002; Р.М. Фрумкіна, 1989, 1990, 1994, 1995; В. О. Маслова 2004 та ін.).

Актуальність дослідження концепту «management» зумовлена відсутністю системного підходу до порівняльного вивчення його структури, змісту, динаміки та мовної реалізації як в американській, так і в українській лінгвокультурах.

Мета статті – виявити та різнобічно описати структуру досліджуваного концепту, розкрити зміст його ядрових ознак.

Відповідно до поставленої мети визначено такі її основні **завдання**:

- виявити семантичні характеристики досліджуваного концепту на базі словникових дефініцій;
- встановити його концептуальну структуру;
- сформулювати визначення змісту концепту «management».

Концепт є складним і багатовимірним ментальним утворенням, що структурує знання та уявлення людини про певний фрагмент дійсності та може включати необхідну кількість складників залежно від національних, культурних, індивідуальних та інших особливостей мовців. Концептуальний аналіз уможливорює не тільки дешифрування імпліцитних культурних кодів та уявлень про світ, що міститься у мові, а й дослідження різноманітних способів їх вираження у мовних структурах. Як зазначав В. Петренко, «свідомість не просто дублює за допомогою мовних засобів відображувану реальність, а виділяє у ній важливі для суб'єкта ознаки й властивості, конституюючи їх у реальні узагальнені моделі дійсності» [5, с. 12].

Наше дослідження ґрунтується на тому, що кожен концепт має певну, але не жорстку структуру. Під час опису його змісту можливий перелік концептуальних (змістових) ознак, що зазнали вербалізації та зафіксовані у мові [2, с. 160]. Вони є окремими ознаками об'єктивної чи суб'єктивної дійсності, які диференційно відображені у свідомості.

Р. М. Фрумкіна [6, с. 74-117] пропонує репрезентувати концепт як структуру, що має ядро і периферію. Ядро концепту, на її погляд, становлять словникові значення лексеми (план змісту), а периферію – суб'єктивний досвід, різні прагматичні складники лексеми, конотації й асоціації. М. М. Болдирев віддає перевагу виявленню концептуальних характеристик через значення мовних одиниць [1, с. 92]. Їхній зміст визначається за допомогою аналізу словникових дефініцій із сучасних англійських лексикографічних джерел.

Найбільш комплексний підхід до вивчення сутності конкретного концепту, на нашу думку, застосовує В. А. Маслова, яка рекомендує аналізувати концепт, виконуючи такі дії в певній послідовності: 1) визначити референтну ситуацію, до якої належить певний концепт; 2) установити місце концепту в мовній картині світу й мовній свідомості нації, спираючись на енциклопедичні та лінгвістичні словники (словникову дефініцію дослідницького тлумачить як ядро концепту); 3) звернутися до його етимології та врахувати її особливості; 4) залучити різні концепти для подальшого аналізу; 5) порівняти результати з аналізом асоціативних зв'язків стрижневої лексеми ядра концепту [4, с. 45, 46]. Саме цей підхід концептуального аналізу й покладено в основу нашого дослідження, що уможливорює отримання достовірного уявлення про сутність, яка стоїть за досліджуваним концептом.

Термін «менеджмент» (management) має північноамериканське походження. Він був уперше був зафіксований у 1598 р. [10] і перекладається українською мовою як «управління». Такий переклад не розкриває всієї складності семантики терміна – це впливає зі структури та глибини його змісту. Відомий американський учений, професор з менеджменту Річард Дафт дає таке визначення менеджменту:

«**Менеджмент** – це досягнення поставлених цілей шляхом ефективного та успішного планування, координування, реалізації та контролю ресурсів організації» [14, с. 7], (переклад автора).

У практиці господарської діяльності людини менеджмент є номінантом процесів управління цією діяльністю; у цьому розумінні він включає цілу систему субконцептів, об'єднаних концептосферою «управління», оскільки управляють і керують не тільки підприємством та організацією, а й державою, суспільством, технічними системами і технологічними процесами. Зважаючи на те, що концепт «менеджмент» є абстрактним концептом з узагальненими семантичними ознаками і не має предметного референта у позамовному світі, ми проаналізуємо його дефініції, отримані шляхом суцільної вибірки з різних сучасних англомовних словників:

- 1) the activity of controlling and organizing the work that a company or organization does;
- 2) the people who are in charge of a company or organization;
- 3) the way that people control and organize different situations that happen in their lives or their work [8];
- 4) the act or manner of managing – handling, direction or control;
- 5) skill in managing, executive ability;
- 6) the person or persons controlling and directing the affairs of a business, institution, etc;
- 7) executives collectively, considered as a class (distinguished from labour) [13];
- 8) the act, manner or practice of managing; handling, supervision or control;
- 9) the person or persons who control or direct a business or other enterprise [15];
- 10) the act or art of managing: the conducting or supervising of something;
- 11) judicious use of means to accomplish an end;
- 12) the collective body of those who manage or direct an enterprise [10];
- 13) the body of individuals who run major business, usually without owning them but often with the reward of stock options [11];
- 14) the members of the executive or administration of an organization or business;
- 15) managers or employers collectively;
- 16) the technique, practice or science of managing, controlling or dealing with;
- 17) the skilful or resourceful use of materials, time, etc;
- 18) the specific treatment of disease, disorder, etc [7];
- 19) the act of running and controlling a business or similar organization;
- 20) the people who run and control a business or similar organization;
- 21) the act of running a particular part of a company's activities, the people who do this [12];
- 22) the activity or skill of directing and controlling the work of a company or organization, or part of it;
- 23) the people who are in charge of a particular company or organization at different levels, rather than ordinary employees;
- 24) the activity of controlling and dealing with something [9].

Беручи до уваги абстрактність денотата аналізованого концепту, визначення семантики management як базової номінанти управління потребує фіксації значення цієї лексики у більш експліцитній формі. Тому під час аналізу дефініцій лексикографічних джерел застосовуємо прийом уніфікації дефініцій та процедури семантичного розгортання.

Прийом *уніфікації дефініцій* полягає у виведенні одного загального значення лексичної одиниці. Тобто за однією й тією ж семантичною ознакою закріплюється лише одна форма її вираження. Такий синтезуючий підхід дає змогу отримати більший за обсягом перелік змістових ознак. Правомірність перифрастичних перетворень визначень, поданих у декількох словниках, обумовлюється формальним, а не змістовим характером розбіжностей між визначеннями тлумачень одного й того ж значення [3, с. 9].

Основою процедури *семантичного розгортання* є підстановка сем видових компонентів у визначення дефініції. Це забезпечує зведення тлумачення до конфігурації з простішим зв'язком між формою та змістом [3, с. 7].

Отже, у найбільш загальному вигляді семантичне наповнення концепту «management» в англомовній культурі представлене як спосіб (манера) спілкування з людьми, влада та мистецтво управління, особливий тип уміння та адміністративні навички, орган управління, адміністративна одиниця. При детальному розгляді смислового змісту концепту виділяються такі понятійні конституенти менеджменту:

- управління виробництвом (продаж) товарів чи послуг;
- функції управління організацією;
- персонал процес управління господарською діяльністю;
- процес управління організацією.

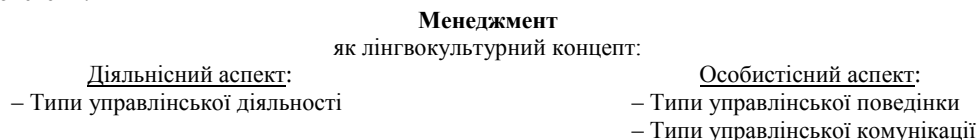
Процесуальний аспект менеджменту полягає у тому, що спеціально підготовлені люди формують організацію, ставлять цілі й завдання, забезпечують шляхом детального планування й ефективного управління людьми і ресурсами їх успішне досягнення.

Функціональний аспект передбачає у ході управління виконання таких функцій: формулювання мети, планування, координування, облік, контроль та аналіз. Виконуючи ці функції, суб'єкти менеджменту – менеджери – забезпечують умови та організовують ефективне використання праці, виробничого апарату, матеріальних та фінансових ресурсів організації.

Застосування вищезазначених прийомів дає змогу сформулювати таке робоче визначення функціонально – процесуального змісту концепту «management»:

Менеджмент – це комплексний процес забезпечення цілеспрямованої господарської діяльності організації, ефективного використання факторів виробництва (праці, капіталу й землі) та фінансів, що базується на системі принципів, функцій, методів та організаційної структури управління організацією, що відповідає умовам зовнішнього середовища.

Щодо структури концепту «management», то у найбільш загальному вигляді вона може бути представлена у вигляді такої схеми:

Заслуговує на увагу також і когнітивно-ціннісна сторона лінгвокультурного концепту. Для того, щоб виявити основні конститутивні ознаки такого типу в англомовному розумінні понятійного змісту досліджуваного концепту, доцільно звернутися до аналізу його текстових визначень та уточнити смислову структуру термінологічного поля лексики, що номінує когнітивно-ціннісну складову частину концепту, а також залучити різні субконцепти для подальшого аналізу та порівняння отриманих результатів з аналізом асоціативних зв'язків стрижневої лексики ядра концепту. Саме цей аспект і слугує перспективою подальшого дослідження специфіки лінгвокультурної експлікації концепту «management».

Джерела та література

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: ТГУ, 2002. – 123 с.
2. Валукевич Т.В. Лингвистический статус концепта «Внешность» (на материале английского языка) / Т. В. Валукевич // Вісник Харківського національного університету. Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу. – Харків: Константа, 2001. – №537.– 224 с.
3. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке: Учебное пособие / З. Н. Вердиева. – М.: Высшая школа, 1986. – 120 с.
4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
5. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 216 с.
6. Фрумкина Р. М. Есть ли в современной лингвистике своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века: [сб. статей]. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1995. – С. 74-117.
7. Collins English Dictionary Free [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.collinslanguage.com>
8. Longman Dictionary of Contemporary English. – New Edition. – Harlow, Essex: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
9. Longman Business English Dictionary. – Harlow, Essex: Pearson Education Limited, 2007. – 596 p.
10. Merriam – Webster's Online Dictionary, 10th Edition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.m-w.com>
11. New Dictionary of Cultural Literacy [Електронний ресурс]: E. D. Hirsh, J. F. Kett, J. Trefil / Third Edition. – Режим доступу до словника: <http://www.rhymezone.com>.
12. Oxford Business English Dictionary for Learners of English. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 617 p.
13. Random House Dictionary (American Dictionary) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.britannica.com>
14. Richard L. Daft. Management, Eighth Edition / Daft L. Richard. - USA, Mason: South-Western, 2008. – 815 p.
15. The American Heritage Dictionary of the English language.[Електронний ресурс]: 2011. – Режим доступу до словника: <http://www.bartleby.com/61/>.

УДК 811.161.1:81'373.45

Квятковска Т.

ЧЕЛОВЕК В МОЛОДЕЖНОМ СЛЕНГЕ (ОБ ОЦЕНОЧНОМ АСПЕКТЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ ЛЕКСЕМ)

Статья посвящена проблеме оценочности в молодежном сленге, способов наименования человека носителем сленга. На примере заимствований автор, исходя из положения, что оценочность присуща сленгу и проявляется на разных уровнях лексической единицы, выявляет и иллюстрирует наиболее характерные и продуктивные механизмы оценки.

Ключевые слова: сленгизм, заимствование, молодежный сленг, оценочность, номинация.

Стаття присвячена проблемі оцінності у молодіжному сленгу, способів найменування людини носієм сленгу. На прикладі запозичень автор, виходячи з положення, що оцінність присуща сленгу і проявляється на різних рівнях лексичної одиниці, виявляє та ілюструє найбільш характерні та продуктивні механізми оцінки.

Ключові слова: сленгізм, запозичення, молодіжний сленг, оцінність, номінація.

The paper deals with the problem of evaluation in the youth slang, the ways of naming a human being by the slang user. The author assumes that the evaluating is typical for the slang and it appears at various levels of a lexical item. The author also arises and illustrates on the basis of borrowing the most typical and productive evaluating mechanisms.

Key words: slangism, a borrowing, the youth slang, evaluating, nomination.

Молодежный сленг можно определять как объект научного интереса социолингвистики, психолингвистики, лингвопрагматики, а также стилистики речи и языка. Независимо от направления, методов подхода и анализа молодежного сленга, а также возможностей и аспектов его изучения (носители сленга, причины возникновения, современное состояние), он находится в центре внимания многих. Поводов к этому можно выделить несколько. Одним из них, который подтолкнул и нас к рассмотрению поставленного в заглавии работы вопроса, является его динамика, открытость, а также процессы, которые можно усматривать как следствие своего рода отталкивания от нормы, переворачивания того, что имеется в языке, как переосмысление (имея в виду, главным образом, придавание эмоционально-экспрессивных значений уже имеющимся в общем употреблении). Эта не останавливающаяся динамика, позволяющая увидеть то, что в языке есть сегодня, в данный короткий момент, делает сленг материалом неисчерпаемым. В связи с этим и предлагаемая работа является лишь попыткой показать то, что, во-первых, было поставлено в центре ее внимания, и, во-вторых, то, что можно назвать на сегодняшнее время тенденцией, которая, вытекая из самой природы сленга, позволяет сделать некоторые обобщения, скорее типологического, чем сугубо индивидуального свойства, т. е. присущие только ему.

Мотивацией выбора темы исследования является тот несомненный факт, подтверждаемый многими социолингвистами, что сленг характеризуется богатством набора средств, разнообразием мотиваций и ассоциаций,

широким диапазоном моделей (если можно применительно к такому динамическому явлению говорить о моделях), неоднозначностью и сменяемостью тенденций, экспрессивностью и метафоричностью, а также (что часто упоминается в разных исследованиях, посвященных этой проблеме) своего рода стихийностью.

Прежде чем приступить к анализу конкретного материала, попробуем сформулировать основные положения.

Сленг как явление, находящееся вне литературного языка, понимаемое в лингвистической традиции (если можно здесь говорить о «традиции») как разновидность лексики подстандарта, явление многогранное и не поддающееся одностороннему изучению, так как он совмещает в себе прежде всего единицы, которые, первоначально употребляясь в жаргонах, с переходом в сленг, приобретают новые признаки и характеристики. Не вдаваясь в рассуждения, продолжающиеся в языкознании в целом, в социолингвистике и в других смежных науках, касающиеся определения терминов *сленг*, *жаргон*, *арго*, считая этот вопрос существенным, для настоящего исследования будем придерживаться дефиниции, помещенной в «Энциклопедическом словаре»: «**сленг** (англ. *slang*) 1). То же, что жаргон, 2). Совокупность жаргонизмов, составляющих слой разговорной лексики, отражающей грубовато-фамильярное, иногда юмористическое отношение к предмету речи. Употребляется преимущественно в условиях непринужденного общения. ... Состоит из слов и фразеологизмов, которые возникли и первоначально употреблялись в отдельных социальных группах, отражает ценностную ориентацию этих групп. Став общеупотребительными, эти слова часто сохраняют эмоционально-оценочный характер» [1, с. 461].

Кто является субъектом молодежного сленга? Ответ, казалось бы, очевиден, хотя на самом деле далеко не таким простым, как это видится на первый взгляд. Не решая вопроса, сосредоточимся на одной характерной его черте, а именно – ценностном подходе к действительности. Известно, что ценностный подход к действительности в немалой степени касается каждого человека, всегда мы склонны распределять все по шкале «хорошо / плохо». Однако литературный язык содержит в себе не только единицы, эмоционально и экспрессивно окрашенные, отличаясь, тем самым, от сленга. В нем то, что взято из литературного языка, различного рода жаргонов и говоров, как бы переосмысливается, включаясь в шкалу интенсивности, вписывается в нее и находит свое место в ценностной картине мира субъекта сленга, неизбежно приводя к обнаружению его самого как носителя. Это утверждение мы и ставим в центр наших наблюдений в качестве исходного, считая, что молодежный сленг в состоянии передавать некую информацию, которая в языковой единице как бы находится глубже. Если, например, носитель сленга назовет кого-либо *кантри* (англ. *country* – деревня), сказать, что этот определяемый *деревня*, *провинциал*, будет в общем-то не то же самое. Открывается несколько иной комплекс значений и ассоциаций, и, если иметь в виду, что сленг неизменно по-разному актуализируется, в зависимости от условий контекста и ситуации, этот комплекс не замкнут. *Словарь молодежного сленга* дает пять значений для этого слова (как уже отмечалось, заимствованного): 1. Сельская местность, деревня. 2. Дача, дом в деревне. 3. *пренебр. ирон.* Провинциал. 4. *собир. неодобр.* Люди, враждебно настроенные по отношению к молодежи. 5. *собир.* Юноши и девушки, стремящиеся быть принятыми в круг хиппи [5, 6]. Если попробовать охватить все, что в данной дефиниции есть, это окажется не вплотным. Остановимся только на общей идее, опираясь на приведенный пример, что сленг дает характеристику целой референтной группы, в том числе самого говорящего и его собеседника (собеседников). Приведенный пример дает также возможность показать упомянутую динамику и глубину (скорее широту) механизма сленговых обозначений, так как, помимо *кантри*, существуют *кантришник*, *кантришница*, *кантры*. По нашему представлению, вторичная номинация опирается здесь на ощущение *кантри* как того, кто *не-свой*, *враждебный*, *чужой*, в результате чего появляются оценочность неприятия, непризнания, отстранения – *плохой*, *недостойный*, *нижний*. Сленгизмы, тем самым, содержат характеристику речевого субъекта сленга, определяющего всех окружающих по основанию «свое / не-свое» и оценивающего их по этому основанию. Толчком и языковым материалом такого подхода становится в данном случае переосмысливаемое заимствование из английского языка в американском его представлении и варианте.

Сленг, как пласт лексики данного языка, пополняется новыми словами с помощью таких же процессов, как и другие пласты, отличие касается пропорций и акцентов. К основным способам формирования лексики молодежного сленга относятся словообразование, заимствования и десемантизация [2, 9, 10]. В сленге представлена первичная и вторичная номинация. Вторичная номинация (использование названий, уже имеющих в языке) количественно преобладает над первичной. Этот процесс можно наблюдать и в других языках.

Оценочность проявляется в сленге, как, впрочем, и в самом языке, на разных уровнях. Она может содержаться в семантике слова, может приобретаться путем добавления суффиксов субъективной оценки, может, наконец, порождаться ассоциациями, которые и определяют, в конечном итоге, данное слово или выражение по шкале существующих ценностей.

Широкая распространенность заимствований, в первую очередь англицизмов-американизмов, в сленге обусловлена несколькими причинами. Во-первых, процесс этот связан с не ослабевающей американизацией и модой на знание английских слов, а также распространившимся, хотя бы элементарным, знанием английского языка, особенно среди молодежи. Во-вторых, это связано с субъектом сленга, а именно, существующим в нем стремлением быть другим, отличаться, эпатировать чем-то. В-третьих, на популярность англицизмов в сленге оказывает влияние и природа его самого – стремление к экономии средств, экспрессивности, образности, метафоричности [2].

Исходя из положения о том, что сленг, как всякий язык, в основе своей антропоцентричен, т. е. решающим для него в каких-то своих отношениях становится человеческий фактор, на конкретных примерах покажем две особенности этого лексического пласта, а именно: 1) человека как объект номинации в сленге и 2) ценностный подход субъекта сленга как решающий фактор при номинации. В ходе анализа было выделено несколько групп, указывающих, с одной стороны, на способ заимствования, с другой, на семантику и основной принцип, согласно которому данное слово входит в новую для него систему, а также на модификации, которым оно подвергается в результате подобного перехода. Можно выделить также группу калек и полукалек (имея в виду присоединение соответствующих аффиксов).

В молодежном сленге оценке подвергается, как уже было сказано, практически все. Однако особенно ярко она себя обнаруживает при характеристике внешнего вида (*хайрастый*, *баскет*, *битл*) [5; 6], умственных способностей (*даун*, *крейзи*) [5; 6], образа жизни (*дринкач*, *гей*, *гамбургероed*) [5; 6]. Поскольку, как уже было сказано, сленгу присуща метафоричность, многие названия становятся оценочными с опорой на существующие

представления и стереотипы (*хоббит*, *терминатор*) [6]. По структуре можно выделить несколько способов возникновения оценочности в сленгизмах. Это, прежде всего, такие структурные и семантические модели: а) заимствование оценочных в языке-источнике лексем с последующей их модификацией в заимствующем языке с помощью аффиксации; б) добавление к нейтральным заимствованным лексемам суффиксов субъективной оценки; в) вторичная номинация; г) переход имен собственных в нарицательные (оценочность по принципу ассоциации и значения).

К первому способу, типа *крейзи* (англ. *crazy* – 1. ненормальный, псих, 2. фанатик; экстремист); *шиза*, *шизик* (от шизофрения, гр. *schizō* – раскалываю + *phrēn* – сердце, душа; ум, рассудок), в целом относится единиц не так много. К тому же они часто подвергаются модификациям, в связи с чем их можно рассматривать и в следующей группе (б): от *крейзи* образуются далее *крезоид*, *крезогон*, *крезушник*, *крезушница* (англ. *crazy*); *дринкач*, *дринчер*, *дринкало* (англ. нейтр. *drink* – пить); *кантри*, *кантры*, *кантрушник* (англ. *country* – деревня, провинция); *литл*, *литляк* (англ. *little* – маленький). Помимо наблюдаемых в приведенных примерах суффиксов (-*ач*, -*ер*, -*ал(о)*, -*ушник*), продуктивными являются также -*ст*, -*щик*, -*ист*, -*ас* и др. [3; 4; 5; 6]

Характерным способом, расширяющим несколько представление о группе (б), является добавление аффиксов типа *без-*, *анти-*, указывающих на отсутствие и присоединяемых к нейтральным по своему значению словам, напр.: *безворковый* (англ. *work* – работа; труд; занятие; дело), *безандестенд* (англ. *understand* – понимать, постигать, осмысливать), *беспрайсовый*, *беспрайсовник* (англ. *price* – цена, ценность); *антистилер* (гр. *anti* + стиль, от лат. *stylus*) [5; 6]. Подобные лексемы оценивают человека с позиции отсутствия у него разума, денег, стиля и т. п., деривация этого типа характерна также для сленгизмов, не содержащих иноязычных корней, в сленге она продуктивна.

Способ этот (б) наряду со вторичной номинацией (в) представляется наиболее активным и регулярным в сленге, причем не только для заимствованной лексики. Игра значением и окраской с помощью определенных суффиксов является проявлением динамики сленга, его высокой мобильности. Вторичную номинацию, как особый тип (которую вслед за В. Н. Телией мы понимаем как «переосмысление уже имеющихся в языке номинативных средств» [7, с. 132]), в аспекте оценочных лексем детерминируют в основном ассоциативные связи физических признаков, таких, как форма, вкус, внешний вид, функция, атрибут, напр.: *бабл* (англ. *bubble* – пузырёк) – толстый человек, *батхед* (англ. *butthead* – голова-бочка) – глупый человек, *бройлер* (англ. *broiler* – мясной цыплёнок) – толстый человек, *джус* (англ. *juice* – сок) – хороший знакомый, *памперс* (англ. *pampers* – разновидность пеленок) – человек много пьющий, *эконд-ханд* (англ. вторая рука) – женатый мужчина, *гамбургер* (англ. *hamburger* – булочка с рубленым бифштексом внутри) – иностранец [3; 4; 5; 6].

Специфическим, но весьма выразительным механизмом оценки является переход имен собственных в нарицательные, основу которого составляют представления о предмете или каком-либо человеке, существующие в данном национально-культурном сознании. Часто они уже имеются в языке, приобретая в сленге лишь дополнительные оттенки (для этого типа можно использовать термин *антономазия* (греч.) – вид метонимии, риторическая фигура, заключающаяся в том, что вместо имени собственного используется описательное выражение, или же, напротив, собственное имя вместо нарицательного, напр., "настоящий Цицерон" вм. оратор. [8, с. 143]). К этой группе можно отнести оценивающие по разным признакам фамилии и имена известных актеров, людей бизнеса, политики, героев кинофильмов, типа *рэмбо* – ирон. слабый, худой человек; *ален делон* – стройный мужчина; *шварц*, *шварцнеггер* – человек, занимающийся бодибилдингом; *кинг-конг* – шутил. человек непривлекательной наружности; *барби* – проститутка, обычно блондинка (одно из возможных значений), *шанель* – глупая, наивная девушка; *годзилла* – человек крупного телосложения и небольшого ума; *гринго* – молодой человек. Число подобных наименований практически бесконечно, и оно неизменно растет под влиянием не ослабевающего воздействия массовой культуры. К примерам аналогичного рода относятся также *арнольд*, *терминатор*, *бонд*, *бельмондо* и др. [3; 4; 5; 6]. Как показывают словари, они обычно имеют несколько значений, всегда при этом оценочные. Выбранные примеры хорошо иллюстрируют ведущую тенденцию в сленге, а именно то, что в нем допустимо практически все, словом можно играть, можно его изменять как угодно, и ограничений этому нет. Имея в виду этот принцип, мы не претендуем, однако, на окончательность в данном вопросе. Как уже говорилось в начале, это лишь попытка еще одного возможного подхода к теме человека в сленге, к способам его наименования. Это также попытка показать, как русскоязычный носитель сленга приспосабливает иноязычные слова к своим целям, что и из чего выбирает и как обрабатывает. Некоторые способы формирования оценочности присущи языку в целом, некоторые характерны лишь для заимствований, что мы и пытались отобразить. Деривация, наравне со вторичной номинацией и антономазией, как показалось, являются основными способами модификации значения и придания оценочного значения лексемам в сленге. В перспективе интересно было бы проследить и, по мере возможности, установить, какие способы оценочности свойственны сленгу как таковому, рассмотрев это в том числе и в сопоставительном отношении, изучив оценочность сленгизмов в разных языковых системах, или, опираясь на морфологию, проследить оценочность сленгизмов по отдельным частям речи. Направления и аспекты возможных подходов представляются очень широкими, как необъятен и динамичен сам сленг. При этом ценностный аспект, являющийся для данного языка подстандарта определяющим, заслуживает первоочередного и самого пристального внимания.

Источники и литература

1. Большой энциклопедический словарь (языкознание) / В. Н. Ярцева; под ред. В. Н. Ярцевой. – М. – 1998. – 685 с.
2. Лебедева А. В. Семантические модели новейших английских заимствований в молодежном и компьютерном сленге / А. В. Лебедева // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Мовознавство" – 2010. – Вип. 16. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2010_16/article/33.pdf.
3. Левикова С. И. Большой словарь молодёжного сленга / С. И. Левикова. – М.: ФАИР- 2003. – 928 с.
4. Мокиенко В. М. Большой словарь русского жаргона / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – СПб.: Норинт, 2001. – 720 с.
5. Никитина Т. Г. Молодёжный сленг: толковый словарь: более 12 000 слов; свыше 3000 фразеологизмов / Т. Г. Никитина. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – 910 с.
6. Словарь молодежного сленга – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.onlineslovari.ru/dic-young.

7. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация (виды наименований) под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой – М., 1977. – с. 129 – 222.
8. Brzozowska M. Derywaty onomazjologiczne (asocjacyjne) w językowym obrazie świata / M. Brzozowska // Język a kultura. T.13 – Wrocław, 2000. – s. 143 – 152.
9. Kulesza B. Najnowsze anglicyzmy w języku prasy młodzieżowej / B. Kulesza // Kwartalnik Językoznawczy – Poznań 2010. – s. 17-28.
10. Rutkowska M. Derywacja jako podstawowy sposób bogacenia słownictwa w slangu uczniowskim. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nbuiv.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2009_15/article/39.

УДК 811. 161. 1'367-626-1

Кисель Е. В.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СЕМАНТИЗАЦИИ И ХАРАКТЕРИЗАЦИИ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ К. БАЛЬМОНТА И Я. КУПАЛЫ

Рассматриваются особенности семантизации личных местоимений в поэтических текстах Я. Купалы и К. Бальмонта. Определяются цели использования функциональной семантизации и характеристики местоимений в лирике русского и белорусского поэтов.

Ключевые слова: семантизация, характеристика, личные местоимения, лирический герой, референт, идиостиль.

Розглядаються особливості семантизації особистих займенників в поетичних текстах Я. Купалы і К. Бальмонта. Визначаються цілі використання функціональної семантизації і характеристики займенників в ліриці російського і білоруського поетів.

Ключові слова: семантизація, характеристика, особисті займенники, ліричний герой, референт, ідиостиль.

The article is devoted to the features of reception by mean of the personal pronouns in poetic texts of J.Kupaly and K.Balmont. The special attention is paid to syntactic constructions «Subject_{Pronomen} – Predicate_{Substantive}». The purposes of use functional semantisation/characterisation of pronouns in the lyrics of Russian and Belarus poets are analyzed in the article.

Keywords: semantisation, characterisation, personal pronouns, the lyrical hero, the individual stile.

При рассмотрении языка поэтических произведений большое внимание уделяется лексическим, фонетическим и синтаксическим элементам. Однако «некоторые факты языка как бы априорно считаются малоинтересными или даже бесперспективными в художественном отношении и остаются поэтому за горизонтом внимания специалистов» [1, с. 4]. Чаше всего это касается морфологических элементов поэтического текста. В XX веке, однако, отношение к морфологии как к эстетически второстепенному материалу существенно изменилось, в первую очередь благодаря трудам Р. О. Якобсона, Ю. М. Лотмана и др. Постепенно в лингвистике утвердилось мнение о том, что «в поэтическом тексте все элементы взаимно соотнесены и соотнесены со своими нереализованными альтернативами, следовательно – семантически нагружены» [2, с. 81]. При этом, однако, внимание лингвистов в первую очередь сосредоточилось на художественно-изобразительных возможностях полнозначных элементов языковой системы – грамматических категорий и форм имен существительных, прилагательных, глаголов. В то же время «изучение синтактико-стилистических функций местоимения в аспекте «текстовой грамматики», притом с учетом специфики литературных жанров, еще только начинается» [3, с. 90]. Исследование личных местоимений (ЛМ) в функциональном аспекте представляет собой актуальную проблему, непосредственно связанную с теоретическими и практическими потребностями современной лингвистической науки.

По мнению О.Н. Селиверстовой, «разряд местоимений, в узуальной языковой системе не обладающий значительностью, системой стиха выдвигается на первый план, добавочно семантизируется, укрупняется» [4, с.10]. Функциональная семантизация личных местоимений – один из способов подобного укрупнения ЛМ в контексте художественного текста: «С помощью данного приема создаются свежие, нетрадиционные образы, метафоричность которых будит читательское воображение» [1, с. 21]. Функциональная семантизация – это процесс раскрытия значения личных местоимений при отсутствии антецедента, когда на определенном отрезке речи или художественного текста происходит субъективная конкретизация референта, обычно при помощи субстантивирования-предиката при местоимении-субъекте. Например: *Я – эллин влюбленный; Ты солнечный богач;* (К. Бальмонт) *Фабрык мы грахатлівых сыны* (Я. Купала) и т. д. Функциональная семантизация личных местоимений очень часто совмещается с характеристикой, вследствие чего «маска», которую надевает лирический герой произведения, не только называется, но и характеризуется. Данная «маска» может быть образной, метафоризированной (*Я – вольный сон, я всюду и везде; Я был вам звенящей струной* (К. Бальмонт)) или приближаться непосредственно к личности самого автора: *Я не паэта* (Я. Купала). По замечанию И. А. Ионовой, «поскольку Я называет лирического субъекта, то такие конструкции являются средством его характеристики, вернее – самохарактеристики, самоопределения лирического Я» [1, с. 19]. При помощи семантизации также может эксплицироваться и характеризоваться рассказчик того или иного произведения (*Я казак — не казак, // Што нагайкай свісіць // А казак, што калісь // Знаў, як волю любіць!* (Я. Купала)).

Функциональная характеристика может появляться в поэтическом тексте и в чистом виде, когда конструкции «субъект – предикат» возникают при наличии в тексте предваряющего местоимения антецедента. В таком случае функциональная характеристика может быть определена как процесс появления на уровне субстантива-предиката дополнительной (характеризующей) информации по отношению к имеющемуся антецеденту: *Я только любовница, бледная, жалкая...* («Греза»); *А яна — царица* («Жня»).

Анализ всех случаев семантизации/характеристики ЛМ в произведениях определенного автора позволяет проследить все перевоплощения лирического героя и вывести совокупный образ (облик) лирического «я» в идиостиле поэта. Целью данного исследования является сравнительный анализ случаев семантизации/характеристики ЛМ в творчестве К. Бальмонта и Я. Купалы.

Исследуя поэтические тексты К. Бальмонта, мы обнаружили весьма разнообразные «маски»-экспликативы, надеваемые лирическим героем поэта. Отдельные произведения К. Бальмонта буквально созданы из конструкций функциональной семантизации / характеристики ЛМ, словно автор испытывает потребность как можно более четко

определить образ, в котором воплощается лирический герой. При помощи конструкций функциональной семантизации ЛМ и сопутствующей характеристике Бальмонт часто эксплицирует «я» лирического героя не только как личность, более того, не только как одушевленное существо, но и как предмет или абстрактное явление: *Я неясный иней охлаждения; Я бледный облик речных купав; Я быстrokрылость птицы* (К. Бальмонт). «Маски» лирического «я» поэта охватывают широчайший круг явлений действительности, однако, исследовав все конструкции семантизации ЛМ «я» в его творчестве, практически невозможно создать совокупный облик лирического героя. Достаточно часто субстантивы-экспликативы противоречат друг другу, что призвано отразить безграничность, всеохватность творческой личности: *Я властелин; Да, я бродяга, топчущий поля; Я тоскующий пленный; Я счастлив. Я поэт.* (К. Бальмонт) Это вполне соответствует духу импрессионизма-символизма, определяющему эстетику К. Бальмонта, считавшего, что «поэт – стихия. Ему любо принимать разнообразнейшие лики, и в каждом лике он самостождественен. Он льнет любовно ко всему, и всё входит в его душу, как солнце, влага и воздух входят в растение...» [5, с. 12].

В отличие от К. Бальмонта, Я. Купала реже использует конструкции типа «местоимение-субъект – субстантив-предикат». «Маски» его лирического персонажа, эксплицируемого при помощи конструкций функциональной семантизации, не отличаются большим разнообразием и часто лишены метафоричности: *Што я бедны мужычок; Я прыгожая дзяўчына; Сірата я сягоння; А я – з далёкіх ніў пясняр* (Я. Купала) Однако это говорит не об узости лирического «я» поэта, а о цельности.

На основании приведенных выше рассуждений можно сделать вывод о том, что оба поэта используют конструкции функциональной семантизации и характеристики для различных целей. Несовпадение целевых установок во многом определяется идеологической направленностью творчества поэтов, а в некоторых случаях – и экстралингвистическими факторами.

Однако функциональная семантизация ЛМ не всегда осуществляется при помощи конструкций «субъект-предикат». Иногда весь текст стихотворения может являться своего рода характеристикой референта ЛМ, при этом в тексте референт обозначается только местоимением, обретая конкретное языковое воплощение лишь в конце произведения. В таком случае функциональная семантизация ЛМ обычно используется для создания эффекта недосказанности, загадочности. Подобный прием является обычным в творчестве Я. Купалы. Он появляется уже в загадках, отгадка которых (которая обычно дается в скобках сразу же после загадки) является субстантивом-экспликативом ЛМ: *Я не розга і не пуга¹, // Не бізун, хоць не даўгая, // А такі ўсё ж паганяю // Ну, згадай, хто я такая? (Назайка)* Активно используется и в стихотворных текстах: *...Каб я меў сваю хаціну, Каб я меў сялібу, – // Запрасіў бы вас у госці, На кут пасадзіў бы. // Дый не мне вас так вітаці // Шчыранька, як дзеці, – // Крыў Бог нівы, сенажаткі, // Хата – на ўсім свеце. // Хай хоць гэта мая думка // Ўспамін вам пакіне // Аб гаротным і маркотным // Беларускім сыне.* («Каб я меў загончык нівы»...)

Особый интерес вызывает текст стихотворения Я. Купалы «Сонца свяціла нам адналькава...», в котором осуществляется семантизация двух ЛМ: «вы» и «мы». При этом только местоимение «вы» обретает в конце стихотворения конкретное языковое воплощение: *Зноў адналькава свеціць нам сонца, // Толькі ў вас з намі межаў не будзе, // Жыці шчаслівай доляй бясконца // Будзеце з намі, з Захаду людзі.* При этом предполагается, что субститут местоимения «мы» читатель определит сам, исходя из реалий текста. После прочтения стихотворения становится ясно, что речь идет о Западной и Восточной Белоруссии и об их жителях соответственно. Таким образом, если по отношению к местоимению «вы» в данном тексте возможна построить схему семантизации «вы – з Захаду людзі», то по отношению к местоимению «мы» возможна схема «мы – людзі з Усходу» («мы – жители Восточной Белорусии»). В данном случае определение субститута ЛМ становится возможным благодаря контекстной семантизации, которая также нередко встречается в творчестве двух поэтов.

У К. Бальмонта тот же прием встретился нам лишь однажды: в стихотворении «Она». В данном произведении «загадочность» задается уже заголовком. Последующий текст произведения не семантизирует, а лишь характеризует референт: *В мгновенной прорези зарниц, // В крыле перелетевшей птицы, // В чуть слышном шелесте страницы, // В немом лице, склоненном ниц...* Референту также дается определение при помощи конструкции функциональной характеристики: *...Она одна, другой не надо, // Лишь ей, жар-птицей, дух мой жив.*² Таким образом, по мере прочтения текста читатель сам формирует мысленный субститут – возможное вербальное выражение референта, которое подтверждается автором в конце произведения: *И все пройды пути морские, // И все земные царства дней, // Я слова не найду нежней, // Чем имя звучное: Россия.* Процесс семантизации ЛМ осуществляется всем текстом произведения, в результате чего заголовок и последнее слово стихотворения можно объединить в уже привычную нам конструкцию: «Она – Россия».

Можно утверждать, что функциональная семантизация ЛМ на уровне контекста – лишь разновидность уже рассмотренного нами выше приема семантизации ЛМ в субъектно-предикатных конструкциях номинативного характера. Разница состоит в том, что в случае с таким видом семантизации (ее также можно назвать семантизацией общим контекстом творчества) «загадочность» доведена до предела: в тексте вообще не вводится субстантив, который можно назвать конкретизатором референта. Весь текст представляет собой развернутую характеристику, сообразно с которой читатель должен определить субститут ЛМ, употребленного в тексте. Конструкция функциональной семантизации «субъект-предикат» в таких случаях не оформляется текстуально, но подразумевается, исходя из характеристики, данной в тексте, а часто – и из всей направленности творчества автора.

Семантизация ЛМ, обусловленная контекстом всего творчества поэта, его ключевыми образами и излюбленными характеристиками, наблюдается в стихотворении К. Бальмонта «Она придет»³: *Она придет ко мне безмолвная, // Она придет ко мне бесстрастная, // Непостижимой неги полная, – // Успокоительно-прекрасная...* После прочтения первого катрена у читателя могут возникнуть подозрения, что речь идет не о живом существе, к

¹ Данная конструкция будет являться конструкцией функциональной характеристики

² В данном случае функциональная семантизация ЛМ производится при помощи приложения, что также возможно, наряду с конструкциями «Субъект-местоимение – предикат-субстантив».

³ Контекстная функциональная семантизация в основном характерна для ЛМ 3-го лица.

которому такие эпитеты, как «бесстрастная» и «успокоительно-прекрасная» едва ли применимы. Однако, несмотря на «говорящие» характеристики, сформировать конкретный субститут ЛМ «она» можно только после прочтения первых двух стихов предпоследнего катрена: *Безгласно буду я беседовать // С моей душою улетающей*. Только с учётом этих строк, а также того, что в раннем творчестве К. Бальмонта смерть часто предстает чем-то прекрасным, мы можем сформулировать классическую конструкцию функциональной семантизации: «она – Смерть».

В творчестве Я. Купалы также встречаются случаи функциональной семантизации общим контекстом творчества автора, однако использует их автор для несколько иных художественных целей. Яркий пример этому – стихотворение «Суды»: *На суды павялі яе звязанай, // Сэрца вырваўшы з белых грудзей, // І судзіці давай – як там сказана // Ё гэтым хітрым законе людзей*. На основании реалий текста, а также общей направленности творчества поэта можно выстроить две возможные конструкции экспликации референта ЛМ «яна»: «яна – Беларусь» и «яна – беларуская мова», однако отдельные намеки в тексте говорят, что более правильным будет все же первый вариант: *Абіралі суддзёй ночку цёмную, // Ночку-мачыху сумнай зямлі; 3 плеч зрывалі убory злацістыя // Разрывалі карону-вянок; У намітку ўбіралі царновую // Яе коску, сатканую з зор*. Однако автор не стремится придать своему стихотворению некую загадочность, таинственность: оба варианта естественным образом проистекают из общего духа творчества поэта, вербальной семантизации ЛМ не происходит, так как для самого Купалы предмет разговора является очевидным. После того, как с первых строк стихотворения читатель формирует два возможных субститута местоимения, поэт предоставляет ему решать самому, о чем именно идет речь, т. к. реалии текста верны и для субститута «беларуская мова», который также очевиден для автора.

Эта «очевидность», непосредственно связанная с конкретной национальной направленностью творчества поэта, может, однако, и вводить читателя в заблуждение, поскольку направляет его мысли к определенному субституту, не давая увидеть другой возможный для данного стихотворения субститут ЛМ. Я. Купала использует этот эффект в стихотворении «А яна...». Так, в первых катренах референт повествования неясен: *Гэткім шчырым каханнем яе атуліў // З гэткай ласкай глядзеў ў яе сумныя вочы, – // Як і сонца не туліць расквечаных нiў, // Як і зоры людзям не ўглядаюцца ўночы!* и т. д. Однако, сообразно с уже известной направленностью творчества поэта, читатель предполагает, что ЛМ «она» здесь вновь обретает высокий смысл (намечается невольная параллель с бальмонтовским стихотворением «Она», рассмотренным выше). После прочтения еще трех катренов уверенность читателя крепнет: *Столькі песень над песнямі ёй я напеў; Столькі думак злажыў аб ёй важных, таёмных...; Гэткі ў сэрцы сваім збудаваў ёй пасады...; Так маліўся дзень-ноч к ёй мальбою нябёсаў...* В сознании читателя ЛМ «она» семантизируется как «она – Родина» или «она – Беларусь», причем до предпоследней строки читатель остается уверен в сформированных им субститутах: *І пад ногі ёй кінуў жыццё сваё ўсё...* Последняя строка стихотворения, более того, последнее его слово, приносит неожиданную развязку: *А яна?... А яна была толькі... дзяўчына!..* Таким образом «ложный субститут», созданный читателем в процессе чтения произведения, разрушается при помощи конструкции функциональной семантизации; референт ЛМ воплощается в конкретную языковую форму, совершенно неожиданную для читателя, что служит для создания эффекта внезапности. Последнее слово внезапно снижает высокий пафос, проявляется не только эффект неожиданности, но и комический эффект. Читатель внезапно понимает, что к субстантиву, приведенному автором, также подходят все реалии данного произведения: Я. Купале удается обмануть читателя, использовав направленность собственного творчества. В лирике К. Бальмонта использование функциональной семантизации и характеристики ЛМ для подобных целей отсутствует.

Итак, функциональная семантизация и характеристика ЛМ различными способами может использоваться для достижения разных художественных целей. Часто эти цели задаются идиостилем определенного автора и проходят через все его творчество (создание образа разнопланового «лирического я» К. Бальмонтом и цельность героя Я. Купалы). Однако функциональная семантизация и характеристика ЛМ могут также встречаться в отдельных стихотворениях в качестве поэтических приемов. В этом случае использование данных процессов целиком зависит от целевых установок автора и его способности воспринимать окружающий мир как систему художественных образов.

Источники и литература

1. Ионова И. А. Морфология современной поэтической речи: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: (10.02.01) / И. А. Ионова. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1990. – 35 с.
2. Лотман. Ю. М. О поэтах и поэзии: Анализ поэт. текста. Статьи и исслед. Заметки. Рецензии. Выступления / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 2001. – 846 с.
3. Сильман Т. И. Синтаксико-стилистические особенности местоимений / Т. И. Сильман // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 81-92.
4. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи / Отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1988. – 151 с.
5. Бальмонт К. Д. На заре. Автобиографическая проза / К. Д. Бальмонт. – М.: Художественная литература, 1989. – 588 с.

УДК 81'1.161.1' 38

Клімова І. О.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОФЕСІОГРАМИ ФАХІВЦЯ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Проблеми формування комунікативної професіограми майбутнього фахівця морської галузі як становлення його культури общения на виробництві розглядається в методическому аспекті преподавания українського мови професійної направленности в вузе. Определяются основные составляющие методики подачи учебного материала с учетом специфики профессии моряка. Приводятся основные ситуации общения специалиста морской специальности как профессионального коммуникатора.

Ключевые слова: коммуникативная професіограма, професіональний комунікатор, комунікативна компетенція.

Проблеми формування комунікативної професіограми майбутнього фахівця морської галузі як становлення його культури спілкування на виробництві розглядається в методическому аспекті викладання української мови професійного спрямування у вишій. Визначаються основні складові методики подання навчального матеріалу з урахуванням специфіки професії моряка. Наводяться основні ситуації спілкування фахівця морської спеціальності як професійного комунікатора.

Ключові слова: комунікативна професіограма, професійний комунікатор, комунікативна компетенція.

The problems of communicative professiogram forming for future specialist in sphere of sea as establishment of his communicative culture in industry considers in methodological aspect of teaching the discipline in high school «Ukrainian language (in professional orientation)». The main components of method of presentation of educational material for students (cadets) with a glance of peculiarities of seaman occupation are determined. The main situations of communication for sea sphere specialist as professional communicator are given.

Key words: communicative professiogram, communicator, communicative competence.

Сьогодні, зважаючи на необхідність забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців світового рівня у процесі прямування України шляхом до європейської спільноти, зокрема в системі освіти, й налагодження міжнародних економічних, політичних і культурних зв'язків, перед вищою школою постає **проблема** гуманітаризації технічної освіти з метою розширення комунікативних можливостей майбутніх фахівців на терені їхньої подальшої професії. Найважливішим **завданням** стає підвищення культури мовлення студентів у межах професійної діяльності.

Актуальність створення системи повноцінної мовленнєвої підготовки ми вбачаємо, по-перше, в тому, що на сьогоднішній день існує проблема зниження рівня мовленнєвої підготовки абітурієнтів загальноосвітніх шкіл, а по-друге, і досі непроста мовна ситуація в Україні через існування двомовності в багатьох сферах суспільного життя [1], [2], що значною мірою перешкоджає розвитку мовленнєвої культури особистості, зокрема у комунікативно-професійній сфері (у спеціалістів морської галузі зокрема відбувається накладання третьої мови – англійської, що створює додаткові труднощі). Зрозуміло, що мовцєві за таких обставин без належної мовленнєвої компетенції ще важче буде засвоїти розбіжності між мовою повсякденного життя і професійно зорієнтованою мовою, а це, як наслідок, впливатиме на якість виробничої діяльності комунікатора.

Аналіз наукової літератури свідчить, що вивченню проблем культури мови, ділового мовлення, фахового спілкування завжди приділялась належна увага (Білодід І.К., Булаховський Л.А., Вихованець І.Р., Жовтобрюх М.А., Зубков М.Г., Шевчук С.В. та ін.). Як правило, у підручниках і навчальних посібниках подаються спільні для всіх сфер професійного спілкування відомості з метою підвищення рівня загальномовної підготовки і комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Поряд із цим, теоретичного та практичного матеріалу, в яких би враховувався подальший фах студента під час засвоєння знань, умінь і навичок з української мови професійного спрямування, бракує, зокрема це стосується морських спеціальностей.

За **метою** статті ми вбачаємо розглянути складові становлення культури спілкування майбутнього фахівця морської галузі як формування його комунікативної професіограми. На шляху до здійснюваної мети, ставимо наступні **завдання**: 1) визначити головні, зокрема методичні, аспекти підвищення мовленнєвої культури студента (курсанта), зокрема фахової, шляхом окреслення основних складових становлення культури професійної комунікації під час навчання у вищій школі; 2) означити типові ситуації спілкування у професійній діяльності майбутніх комунікаторів морської галузі, зазначивши, на які положення мовного етикету їм треба звертати увагу, щоб за потреби скоригувати хід міжособистісного спілкування задля забезпечення ефективної взаємодії в середовищі виробничого колективу.

Для досягнення результативності у виробничій діяльності носію певної професії необхідно опанувати професіограму відповідного фаху, зокрема **комунікативну професіограму**, яку можна розглядати як набір характеристик, які складають професійний портрет фахівця з точки зору володіння ним комунікативною технікою, яка є одним з головних показників професійної придатності. Оскільки володіння комунікативною компетенцією (професіограмою) передбачає три основні компоненти: вправну роботу з документами, вміння вести міжособистісний і соціальний діалог, виступати публічно [4, с. 71], – то перед цим майбутньому фахівцеві необхідно мати достатню базу знань з усіх розділів української мови. З метою зміцнення цієї бази пропонуємо основні складові становлення культури спілкування студента (курсанта) – формування його комунікативної професіограми – під час навчання у вищій школі: вивчення та дотримання літературних норм української мови; засвоєння поняття функціонального стилю, стилістична диференціація добору мовленнєвого матеріалу; врахування функціонально-стильової сфери використання мови (усної чи писемної).

Зважаючи на вищезазначені складові, у практичній діяльності майбутньому професійному комунікаторові необхідно спиратися на мовний матеріал, пов'язаний з його подальшим фахом. Ось чому вважаємо за потрібне підсилити процес систематизації знань студентів (курсантів) ілюстративним матеріалом у вигляді мовних фактів з професійного словникового складу інженерів морської галузі з метою зміцнення складу комунікативної професіограми в подальшій виробничій діяльності фахівця, а також налагодження міжпредметних зв'язків із професійно зорієнтованими дисциплінами.

З цією метою, наприклад, доцільним є подавати теоретичні відомості про норми сучасної української літературної мови, зважаючи на вищезазначений підхід, тобто на використання мовних одиниць, що стосуються морських спеціальностей, а також враховуючи необхідність свідомого уникнення русизмів (рідше англіцизмів) у мовленні комунікаторів через ситуацію багатомовності під час навчання й на виробництві.

4. Орфоепічні норми. Вимова голосних: [ме^hха́н'іка], [а́зи^hмут], [зи^hн'іт], [па́ле^hво], [по^hту́жн'іс'т']; вимова приголосних: [ла́н'ц'у́г], [ру́бка], [бе^hзпе́ка], [кап'іта́н], [пом'і́чн'ік], [морс'кі́], [ја́к'і́р], [джо́нка], [п'ідзв'і́т], [зго́р'а́н'а], [турбо́інні], [ўплаў]; вимова звукосполучень: безшумний [би^hж^hшумні́], з джином [жджіно́м], не врі́жся [ни^hу́р'із'с'а], звітує́ся [зв'іту́је'с'а], відста́вка [в'ідзста́ўка], молодши́й [моло́джди́], вчи́ться [ўчи́ц'а]; наголошування слів: штурма́н – штурма́на, по́в'язь – по́в'язи, штурва́л – штурва́ла, озна́ка – ознаки; но́сити – но́шу – но́сять, бо́стрів – о́строви – (два) до́гові́р – до́говору, алфа́віт – алфа́віту.

Лексичні норми, наприклад, уникнення калькування з російської мови: водотоннажі́сть / водовимі́щення; зго́р'яння / зго́р'ання; поста́чал'ник / поста́вщик; прото́ка / проли́в; помпа́ / насос; хита́виця / качка; ві́к міся́ця / ві́к лу́ни; пе́ро стерна́ / пе́ро керма́.

Граматичні норми: проблеми вживання активних дієприкметників теперішнього часу порівняно з російськими відповідниками: до́вкі́лля, на́вколи́шне сере́довище – о́кружа́ющая се́реда; на́пря́мна рейка – на́правля́ющая рейка; систе́ма керува́ння – упра́вля́ющая систе́ма; ко́манду́вач фло́ту – ко́манду́ющий фло́том; я́кий

забезпечує маневрування – обеспечивающий маневрирование; що здійснюється окоміром – осуществляющийся глазомером.

Стилістичні норми (наприклад, уникнення суржикізації внаслідок впливу російської мови при вживанні стійких сполучень в офіційно-діловому стилі): відшкодувати збитки / возмістити збитки; обіймати посаду / займати посаду; скоїти злочин / вчинити злочин; укласти договір / заключити договір; несення вахти / несіння вахти; згідно з інструкцією / згідно інструкції.

Орфографічні норми: правильний вибір закінчення родового відмінка однини чоловічого роду на приголосний: автомата, азимута, айсберга, акумулятора, багера, бака, водозабірника, гідрографа, клінкера (човен), рівня, руля, рушія, флагштока, фока, форштевня, хвилеріза (частина судна), якоря; **але:** абордажу, антифризу, баласту, бара (мілини), берега, борту, бризу, валу, водокруту, глибу, горизонту, клінкеру (будівельний матеріал), фіорду, хвилерізу (хвилелом), циклону, шторму.

Пунктуаційні норми – орієнтація на основні принципи української пунктуації: **граматичний** (Завдання навігації – це забезпечення точного, своєчасного та безпечного плавання судна, виконання необхідних розрахунків для маневрування); **смісловий** (Моряк служить на флоті (торговельному, риболовецькому, військовому тощо); це людина, яка досвідчена в морській справі); **інтонаційний** (Степ улугі – наче море, Розіслався навкруги (О.Олесь)).

Використовуючи мовні засоби, дотримуючись літературних норм, професійний комунікатор повинен зважати на характер сфери спілкування.

Добір мовних елементів відповідно до умов спілкування на заняттях з української мови професійного спрямування можна зокрема ілюструвати на прикладі співвіднесення професіоналізмів і професійних жаргонізмів [4, с. 18] морської галузі. Наприклад: капітан – майстер, старший механік – дід, старший помічник – чіф (назви на позначення командних посад).

Чітке розрізнення мовцем двох функціонально-стильових сфер – писемного та усного мовлення – для формування комунікативної професіограми також є показником мовленнєвої культури його як фахівця. Ознайомившись з основними комунікативними ситуаціями, з якими зустрічається офіцер плавскладу у відносинах із крютінговою агенцією, можна навести приклади наступних жанрів функціональних стилів зазначених вище сфер: анкета, характеристика, бесіда, телефонна розмова тощо.

Анкета моряка (application), незважаючи на те, що заповнюється англійською мовою, містить типову інформацію для документа такого типу. Опитуваному необхідно зрозуміти не тільки іноземну позицію, а й зміст питання, щоб дати чітку і правильну відповідь. Ця інформація має бути викладеною в усталеному вигляді незалежно від мови заповнення. Наприклад, такі позиції, як: ім'я, по батькові, прізвище; національність (або громадянство), дата народження (день/місяць/рік), місце народження; адреса (постійна/тимчасова); сімейний стан тощо.

Характеристика-представлення як висновок про трудову діяльність моряка після закінчення терміну контракту із власником судна містить поряд із типовими наступні специфічні відомості: назва судноплавної компанії, термін роботи, яку посаду в офіцерському плавскладі особа обіймала; вказується власник судна і прапор, під яким це судно зареєстровано, а також основний напрям компанії; рекомендації за результатами роботи особи, представлення на вищу посаду (наприклад, на посаду третього помічника після успішного контракту на посаді кадета); підпис капітана судна, печатка.

Дотримання правил мовленнєвого службового етикету під час реалізації ділової комунікації в певній її формі, зокрема в бесіді, телефонній розмові тощо, нерозривно пов'язано із змістовою наповненістю даних форм. Під час вивчення української мови професійного спрямування увагу майбутніх фахівців необхідно спрямовувати на специфіку, наприклад, саме ділової **бесіди** з її цілеспрямованістю, заздалегідь спланованим результатом, скерованістю на вирішення певних завдань (мета: прийняття на роботу; відомості для аналізу: представлення, посада, досвід, типи суден, стаж, володіння англійською мовою).

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити основний умовивід про те, що на сьогоднішній день у вищій школі існує необхідність вдосконалення мовної освіти інженерно-технічних спеціальностей з метою максимального наближення теоретичного матеріалу з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» до практичних потреб майбутнього фахівця з конкретного напрямку, зокрема морського. Кінцевий результат навчання – це підвищення мовленнєвої культури такого фахівця шляхом набуття ним комунікативної професіограми з його фаху. У статті запропоновано основні складові систематизації знань з усіх розділів науки про мову саме з боку якнайкращого оволодіння студентом (курсантом) комунікативною компетенцією спеціаліста морської галузі. Перспектива подальших наукових розвідок у даному напрямку полягає, на наш погляд, у розширенні методичної та практичної бази вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» щодо зміцнення складу комунікативної професіограми студентів (курсантів) з конкретного фаху, зокрема з морських спеціальностей.

Джерела та література

1. Онкович Г. Українська словесність у вищих технічних навчальних закладах / Г. Онкович // Вища освіта України. – 2003. – № 2 (8). – С. 88-93.
2. Сковородников А.П. О культуре речевой компетенции студента вуз(а) / А. П. Сковородников, Г. А. Копнина // Филологические науки. – 2009. – № 3. – С. 3-11.
3. Українська мова: термінознавство морської галузі : Навчальний посібник / А.М. Варинська, В.Г. Гнот, І.В. Кузнецова, Н.В. Полупанова та ін. – Одеса: ОНМА, 2004. – 531 с.
4. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К.: Алерта, 2010. – 696 с.
5. Словник морської термінології : (Рос.-укр. з англ. відповідниками) / Л.М. Торшина, Н.В. Полупанова, Н.В. Павленко, В.Г. Гнот, А.М. Варинська та ін. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 282 с.

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Представлена методическая модель самостоятельно-исследовательской деятельности будущих филологов. Раскрыты научные источники в оптимизации самостоятельно-исследовательской деятельности студентов в контексте проблем развития высшего образования в мире. Изучена система внедрения самостоятельно-исследовательских заданий.

Ключевые слова: самостоятельно-исследовательская деятельность студентов, самостоятельно-исследовательское задание.

Представлено методичну модель самостійно-дослідницької діяльності майбутніх філологів. Висвітлено наукові джерела в оптимізації самостійно-дослідницької діяльності студентів у контексті світових проблем розвитку вищої освіти. Розкрито систему впровадження самостійно-дослідницьких завдань.

Ключові слова: самостійно-дослідницька діяльність студентів, самостійно-дослідницьке завдання.

The methodical model of independent-research activity of future philologists is represented. Creative source of scientists is studied in optimization of independent-research activity of students in the context of the world advanced trends of higher education. The system of inculcation of independent-research tasks is found out.

Key-words: independent-research activity, independent-research task.

Серед стратегічних завдань розвитку освіти є формування наукового світогляду майбутніх філологів, їхніх пошуково-творчих умінь, критичного мислення, що й актуалізує необхідність розробки методичної системи впровадження самостійно-дослідницької діяльності студентів. Ця проблема пов'язана з такими важливими науковими завданнями, як підвищення професіоналізму майбутніх філологів, забезпечення їхньої високої конкурентоздатності, виховання своєрідного дослідницького занепокоєння щодо розв'язання наукових проблем, активізація процесів саморозвитку.

Аналіз наукового фонду з означеної проблеми дозволяє виокремити певні напрями її дослідження: висвітлення методологічного базису професійної підготовки майбутніх філологів (І. Бех, М. Князян, В. Кремень), вивчення теоретичних засад організації наукового пошуку (В. Краєвський, О. Селіванова); розкриття методичних прийомів викладання філологічних дисциплін (О. Бігич, І. Зимняя). Втім, окреслені наукові дослідження лише торкаються окремих аспектів формування самостійно-дослідницької діяльності, не розглядаючи її як цілісну інтегративну систему. У зв'язку з цим метою статті є висвітлення сутності, структури й функцій самостійно-дослідницької діяльності та аналіз основних засобів методичної системи її організації в процесі викладання філологічних дисциплін.

Як відомо (М. Князян), самостійно-дослідницька діяльність є пізнавальною діяльністю творчого характеру, яка сприяє розвитку методологічної культури особистості, її інтересів, системного критичного мислення, рефлексії, готовності до ефективної реалізації дослідження на засадах поліпарадигмальності.

Структуру самостійно-дослідницької діяльності репрезентують такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістовий, процесуально-операційний, рефлексивний. Система мотивів самостійно-дослідницької діяльності відбивається в інтересах, цінностях, життєвих цілях, переконаннях, ідеалах. Змістовий компонент синтезує наукову інформацію академічно та практично орієнтованого сегментів, де структуру академічного сегмента складають методологічний, історичний, теоретичний, технологічний блоки інформації, а структуру практично орієнтованого – методичний, суб'єктно-комунікативний і змістово-рольовий блоки. Процесуально-операційний компонент передбачає оволодіння студентом комплексами самостійно-дослідницьких дій, серед яких розробка вихідної бази дослідження, вивчення теоретичної інформації, утворення моделі експерименту, аргументація власної наукової позиції, узагальнення експериментальних даних, прогнозування наслідків дослідження, оформлення результатів наукового пошуку, самооцінка. Означені комплекси відбивають цілісну систему методологічних і методично-процесуальних знань студентів щодо закономірностей розгортання пошуково-творчої роботи. Рефлексивний компонент передбачає саморозкриття, самопроєктування, самоздійснення студента, що сприяє стабілізації його самостійно-дослідницької діяльності, безперервності й динамічності її функціонування, визначення перспектив її розвитку.

Провідними функціями самостійно-дослідницької діяльності є такі: спрямування майбутнього філолога на самооптимізацію, що передбачає постійне самовдосконалення студента у найбільш сприятливому для нього режимі з урахуванням індивідуальної своєрідності втілення ним своїх професійно-творчих сил; самоінтенсифікація майбутнім фахівцем процесів свого особистісного та професійного зростання; формування всієї системи компетентностей філолога, його націлення на досягнення акмеологічного рівня свого професійного функціонування.

Отже, самостійно-дослідницька діяльність розглядається нами як системоутворювальний фактор професійного становлення, духовно-морального розвитку та неперервного особистісного самовдосконалення майбутнього філолога з метою забезпечення його різнобічної самоактуалізації.

З метою задоволення таким принципово важливим вимогам, як підвищення якості формування спеціалістів, відповідність їхньої фахової підготовки європейським стандартам, забезпечення професійної мобільності, нами було розроблено методичну систему формування самостійно-дослідницької діяльності, котра передбачала пофазове оволодіння компонентами цієї діяльності. Основними фазами системи були препаративна, модифікаційна, креативна, де препаративна фаза передбачала пропедевтичну підготовку студентів до самостійно-дослідницької діяльності, ознайомлення з таксономією її цілей, найважливішими характеристиками й структурою. Модифікаційна фаза орієнтувала студентів на розробку певних класифікацій лінгвістичних явищ, педагогічних прийомів навчання іноземної мови з використанням дій за аналогією та диференціації наявних зразків. Креативна фаза націлена на генерацію студентом оригінальних ідей, цікавих підходів, варіантів розв'язання філологічних і методичних проблем.

Ядром методичної системи були самостійно-дослідницькі завдання, котрі класифікувалися як за фазами, так і за компонентами самостійно-дослідницької діяльності.

Методична система самостійно-дослідницької діяльності, що розгортається за фазами і компонентами, дозволяє утворити таксономію векторів впровадження самостійно-дослідницьких завдань. Завдяки цьому

відкривається можливість запрограмувати всередині кожної фази можливість повторної реалізації методів попередньої фази. Таке ускладнення цілей самостійно-дослідницької діяльності забезпечує у прогресивній динаміці активний саморозвиток фахівця як дослідника. Таксономія векторів упровадження самостійно-дослідницьких завдань у контексті формування мотиваційно-ціннісного компонента має такий характер: диспозиційний, орієнтувальний, саморегуляційний. У смисловому полі диспозиційного вектора передбачається, наприклад, біографічно-аналітичний нарис (аналіз вимог науковців-класиків до професійної підготовки філолога, вплив їхнього життя як взірця на сучасне покоління вчителів-словесників, на особистість студента, його систему цінностей, ідеалів та переконань) і порівняння-проектування (вивчення життєвого шляху видатних педагогів-філологів, проектування студентом на цій основі свого професійного руху). Провідною метою самостійно-дослідницьких завдань орієнтувального вектора є спонукання студентів до аналізу власної унікальності, творчих можливостей, життєвих усвідомлень. Самостійно-дослідницькими завданнями виступили такі, як утворення теоретичного блоку «Концепція самоактуалізації: аналіз ключових позицій» (розкриття студентами ключових положень концепції самоактуалізації), написання роздуму-нарису «Перспективи життя: формування «простору саморозвитку» (орієнтація студентів на прогнозування напрямів саморозвитку відповідно до системи гуманістичних цінностей; накреслення майбутніми філологами перспектив самозростання та визначення площини (тобто змісту, процедури і часових параметрів) власного саморозвитку). Саморегуляційний вектор був спрямований на конструювання студентами проєктів самореалізації. Завдання цього гатунку передбачали високий рівень сформованості дослідницької спрямованості особистості, тому вони впроваджувались у процес підготовки магістрів. Наприклад, розробка програми «Саморозвиток протягом усього життя: система дій у розрізі «програми мінімум» та «програми максимум» (студенти визначають програму свого саморозвитку в межах короткострокового й довгострокового терміну, розробляють індивідуально відповідну технологію саморозвитку).

Змістовий компонент формувалася в самостійно-дослідницьких завданнях, таксономія векторів яких конструювалася відповідно до тих одиниць змісту, що формуються в процесі самостійно-дослідницької діяльності. Серед цих одиниць провідного значення набували такі їх блоки, що віддзеркалювали підготовку студента як філолога-дослідника (ознайомлювальний, спеціалізований, інноваційний вектори). Моделями самостійно-дослідницьких завдань у ході підготовки студентів бакалаврату виступили: укладення банку ключових дефініцій (спрямування студентів на дослідження системи понять певного філологічного феномена за допомогою теоретичного аналізу інформації, представленої в довідкових, дисертаційних, монографічних джерелах), розробка концептуальних конструктів (орієнтація студентів на систематизацію та узагальнення інформації щодо сутності й структури феномена, її побудова у конструкт, що представляє у бібліографічному, теоретичному та технологічному аспектах стан дослідження окресленої проблеми). Магістрантам рекомендувалося підготувати звіт-аналіз (який передбачав проведення «інтраструктурного» та «інтерструктурного» аналізу досліджуваного феномена: його сутності, компонентів, функцій). У контексті самостійно-дослідницької діяльності ознайомлювального вектора забезпечувалась обізнаність студентів щодо первинних уявлень про основні категорії цієї діяльності, її структуру та специфіку розгортання. Самостійно-дослідницькі завдання цього вектора передбачали насамперед оволодіння системою наукових понять самостійно-дослідницької діяльності, саме тому провідного значення набуває таке з них, як підготовка експерт-повідомлення (націлення майбутніх філологів на відбір, переосмислення та узагальнення теоретичної інформації, що репрезентує різні наукові погляди на розв'язання певної проблеми). Самостійно-дослідницькі завдання спеціалізованого вектора передбачали поглиблення наукових знань студентів щодо сутності самостійно-дослідницької діяльності, оволодіння ними методологією, методикою і процедурами сучасного дослідження. Варіантами самостійно-дослідницьких завдань виступили: розробка вихідної бази дослідження (визначення мети, предмета, об'єкта, гіпотези, завдань дослідження, аналіз системи методів, розкриття сфер їх застосування). Інноваційний вектор орієнтував студентів-магістрантів на отримання об'єктивно нової інформації, яка визначає певний внесок в оптимізацію підготовки майбутніх бакалаврів. Оскільки у площині цього вектора передбачалося моделювання оптимальної системи дослідження певної проблеми (лінгвістичної, методичної) в контексті різноманітних парадигм, самостійно-дослідницькими завданнями були такі: утворення концептуальної синтез-схеми (побудова магістрантом узагальної схеми його авторської концепції з визначенням її мети, завдань, ключових понять; віддзеркалення ним у скомпресованому вигляді ієрархії компонентів концепції), підготовка авторської системи педагогічних заходів (для магістерських робіт з методики викладання іноземних мов: створення варіантів інноваційних методів відповідно до розробленої концепції та обраної наукової парадигми, визначення умов і вимог щодо функціонування цих методів у ході професійної підготовки майбутніх учителів).

Таксономія векторів процесуально-операційного компонента віддзеркалює поетапність оволодіння самостійно-дослідницькими діями, саме тому ця таксономія є такою, як-от: інтеріоризаційний, моделювальний, продуктивний. Завдання інтеріоризаційного вектора були націлені на засвоєння студентами інформації щодо сутності та структури самостійно-дослідницьких дій, саме тому їм було запропоновано здійснити, наприклад, аналіз внутрішньої структури самостійно-дослідницьких дій (дослідження сутності самостійно-дослідницької дії з різних наукових позицій, аналіз її структури та функцій, розробка власного варіанту її визначення). Моделювальний вектор передбачав формування у студентів навичок самостійного відбору та укладення системи дій, необхідних і достатніх для забезпечення високої результативності певного дослідження. Відповідно до специфіки цього вектора самостійно-дослідницьким завданням було, наприклад, таке: накреслення програми дій (студенти прогнозують перелік дій, які актуалізуються відповідно до мети та завдань самостійно-дослідницької діяльності). У контексті продуктивного вектора першочергового значення мала розробка методичного комплексу (аналіз майбутніми викладачами стану організації самостійно-дослідницької діяльності студентів бакалаврату; розробка магістрантами методичних заходів, їх систематизація та впровадження на етапі формувального експерименту).

Формування рефлексивного компонента здійснювалось у самостійно-дослідницьких завданнях, векторами упровадження яких є самовизначальний, самопроектувальний, самореалізаційний. Завдання самовизначального вектора сприяли закладенню основ самодіагностики особистості, окресленню сфер оптимального застосування свого творчого пошуку. Самостійно-дослідницькими завданнями виступили такі: взаємооцінювання-прогноз студентів (здійснення взаємної оцінки студентами результатів самостійно-дослідницької діяльності, прогнозування на цій основі перспектив розвитку особистості іншого), наскрізна самодіагностика (моніторинг якості саморозвитку за

допомогою системи діагностичних методів, рекомендованих викладачем-науковцем). Прикладом самостійно-дослідницького завдання самопроектувального вектора може бути таке: рефлексивно-аналітичний нарис (аналіз характеру досягнень найважливіших життєвих цілей, їх відповідності цінностям самовдосконалення). Визначення особистістю стратегій своєї професійної самореалізації здійснювалось у самостійно-дослідницьких завданнях самореалізаційного вектора. Так, магістрантам було запропоновано самодіагностику-рекомендацію (самооцінка власних результатів у самостійно-дослідницькій діяльності, рівня свого самозростання як професіонала-дослідника та конструювання системи методичних рекомендацій для студентів бакалаврату з метою активізації їхнього перспективного самотворення).

Окрім схарактеризованих самостійно-дослідницьких завдань нами були впроваджені педагогічні стратегії, серед яких творчі прецеденти, перспективний пошук, евристичне дослідження. Так, стратегія творчих прецедентів мала на меті упровадження завдань підвищеної складності на початковому етапі навчання; вона розгорталася за такою схемою: рецепція проблеми → дослідження теоретичних засад → розробка модифікаційного варіанту вирішення проблеми → аргументація власної позиції → створення нової інформації. Стратегія перспективного пошуку орієнтувала студентів на дослідження певної проблеми в контексті декількох змістових модулів; узагальнений алгоритм цієї стратегії був таким: висвітлення історії дослідження феномена → аналіз методології → розкриття змісту та структури феномена → конструювання концептуальної моделі → визначення закономірностей формування феномена → створення експериментально-технологічної моделі → аналіз результатів → накреслення перспектив дослідження. Стратегія евристичного дослідження передбачала оволодіння студентами методами мозкової атаки, евристичних запитань, багатомірних матриць, синектики тощо. Наведемо алгоритм стратегії евристичного дослідження: ознайомлення із сутністю евристичних процедур → оволодіння механізмами їх розгортання → висунення оригінальних ідей → вибір оптимальних з них → аргументація їх ефективності → упровадження ідеї → аналіз результатів.

Отже, забезпечення пофазового оволодіння компонентами самостійно-дослідницької діяльності, використання потенціалу навчальних дисциплін філологічного й методичного циклів, багатоаспектне вивчення певної проблеми дозволяють створити пізнавально-креативну атмосферу, в якій студент має змогу саморозвиватись як філолог-дослідник. Перспективи вивчення проблеми формування самостійно-дослідницької діяльності полягають у розкритті системи її розвитку з огляду на спеціалізацію професійної підготовки фахівців, визначенні її ролі у становленні творчої особистості філолога, дослідженні потужності її впливу на формування викладача-науковця.

Джерела та література

1. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1 (62). – С. 77-89.
2. Бігич О. Б. Інформаційно-комунікаційна автономія викладача / О. Б. Бігич // Філологія і освітній процес: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 30 вересня – 2 жовтня 2010 року. – Одеса, 2010. – С. 199-201.
3. Зимняя И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 11. – С. 14-20.
4. Краевский В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 3-10.
5. Кремень В. Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 5-14.
6. Князян М. О. Філософсько-методологічні засади викладання філологічних дисциплін / М. О. Князян // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 168, т. 1. – С. 358-360.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.

УДК 8 11.111 – 342

Коваль Н. А.

РОЛЬ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК РЕЧИ ДИФФЕРЕНЦИРУЮЩИХ ИМИДЖ ОРАТОРА

Роль темпоральных характеристик ораторской речи рассматривается в различных социальных и исторических ситуациях, в частности в ситуации "Выступление на конференции перед общественностью". Результаты исследования показали, что типовая организация речи британских политиков неоднородна и является дифференцирующим признаком.

Ключевые слова: темпоральный, ораторская речь, ситуация, признак.

Роль темпоральных характеристик ораторського мовлення досліджується в різноманітних соціальних та історичних ситуаціях, зокрема в ситуації "Виступ на конференції перед громадськістю" Результати дослідження показали, що типова організація мовлення британських політиків неоднорідна і є диференційною ознакою.

Ключові слова: темпоральний, ораторське мовлення, ситуація, ознака.

Temporal organization of political speech is studied in different social and historical situation, in particular in the situation "Speech at the public conference". The results of the investigation showed that temporal organization is variable and serves a differentiating features.

Key words: temporal, political speech, situation, feature.

Согласно данным исследований в области публичной (ораторской) речи и ее просодического оформления, задачей ораторского стиля является донесение до слушателя мысли выступающего, желание убедить и завоевать аудиторию [4]. В значительной мере это достигается средствами просодии, которая создает определенную модальную окрашенность текстов. Интонационное оформление ораторской речи подчинено ее основной коммуникативной функции – функции воздействия. Цель публичного выступления и ситуация, в рамках которой происходит действие, определяют его структуру, а также выбор просодических средств воздействия на аудиторию [5].

Речи политиков представляют собой единицы высшего уровня вербальной сферы, и их составление немаловажно как для самого оратора, так и для слушающей его аудитории [3]. Это формирует среду вокруг оратора, привлекает к нему внимание, говорит о его прошлом и будущем, а также влияет на проявление или изменение характеристик его образа. Следует также отметить, что публичная политическая речь на протяжении столетий

претерпела достаточно много изменений, приобретая различные оттенки, формы и тематику. Речи одних политиков описательны или поучительны, в то время как речи других несут вдохновение и надежду на кардинальные изменения к лучшему [1; 6]. Меняются времена, меняются политики, меняются речи.

В данной работе изучаются вопросы, связанные с функционированием системы британской просодии, в частности темпоральной организации в различных социальных и исторических ситуациях. В силу того, что эти вопросы ставятся впервые, они требуют полного осмысления ранее полученного опыта и побуждают к дальнейшему научному поиску, основанному на изучении звучащего материала реальных произведений речи.

Научная новизна настоящего исследования состоит в том, что в работе:

- новый концептуальный подход к изучению темпоральных характеристик речи политических деятелей;
- выявлены важнейшие дифференциаторы просодических темпоральных характеристик речи, которые участвуют в создании эффективного имиджа политика.

Целью настоящего исследования является изучение роли интонационных средств, в частности темпоральных, участвующих в сочетании с социально-личностными характеристиками говорящего и условиями коммуникации в создании эффективного имиджа политика-оратора.

Объектом данного исследования являются речи политиков Великобритании – Гордона Брауна, Майкла Мартина, Джона Мейджера и Тони Блэра. Хронологические рамки материала исследования охватывают период с 1995 по 2008 гг.

Предметом исследования стали просодические характеристики (темпоральные) во взаимодействии с ситуацией общения и социально-личностными характеристиками говорящего.

Материалом исследования послужили тексты сборника речей «Great Political Speeches», собранные Питером Хиллом в сотрудничестве с Би-Би-Си.

Публичное выступление относят к публицистическому стилю, назначением которого является выражение и формирование общественного мнения. Соответственно, для определения характерных признаков публицистического стиля, как и любого другого стиля речи, необходимы различные параметры. Одним из параметров, характерных для каждого стиля, являются признаки, которыми он обладает. Для достижения говорящим цели – убеждения, его речь должна обладать определенными признаками. Под убеждением обычно понимается комплексное воздействие как на интеллектуальную, так и на эмоциональную сторону психики слушающего. Оратор обращается не только к нашему разуму, но и к нашим чувствам. Его задача не только доказать правильность какого-либо положения путем доводов, но и настроить аудиторию эмоционально, толкнуть ее к определенному действию [2].

Цель публичного выступления и ситуация, в рамках которой происходит действие, определяют его структуру, а также выбор просодических средств воздействия на аудиторию. Представляя собой учение о принципах и средствах членения речи и соединения расчлененных частей, просодия речи может выступать как средство идентификации личности через ее речь. Компоненты просодии отражают всю иерархию организации единиц текста, отражают все многочисленные нюансы изменений в ситуации общения и в эмоционально-модальном настрое говорящего.

Отобранные для анализа темпоральные характеристики речи были объединены в одну группу в зависимости от тематики выступления и ситуации, в которой они были произнесены.

Ситуация 1 – «Выступления на конференциях перед общественностью».

В этой ситуации каждый из четырех британских политиков выступает на конференциях перед общественностью с 1997 по 2008 гг.

Основным методом исследования в данной работе являлся аудиторский анализ.

В ходе анализа были рассмотрены следующие типы пауз: 1) сверхкраткая; 2) краткая; 3) средняя; 4) длительная; 5) сверхдлительная.

Темп речи в синтагме оценивался как быстрый, ускоренный, умеренный и медленный.

Что касается темповой организации, то Мартин Майкл говорит в умеренном темпе. На всех композиционных участках речи отмечается примерно одинаковая частотность средних и длительных пауз (см. табл. 1) и небольшая частотность кратких пауз, что придает речи размеренность и помогает удерживать стабильный, ровный темп. В целом, согласно полученным результатам, можно утверждать, что в этой ситуации выступление Мартина Майкла может быть охарактеризовано как стабильное и ровное, без давления на аудиторию.

Таблица 1.

Распределение пауз в речи четырех политиков

	Типы пауз (%)	Майкл Мартин			Джон Мейджер			Тони Блэр			Гордон Браун		
		вст	о.ч	зак	вст	о.ч	зак	вст	о.ч	зак	вст	о.ч	зак
Ситуация 1	сверхкраткая пауза	5	2	5	5	3	3	3	6	2	5	4	2
	краткая пауза	14	18	19	12	18	10	17	21	23	20	16	26
	средняя пауза	37	42	36	43	41	50	45	33	40	44	51	47
	длительная пауза	31	28	28	28	33	35	28	37	35	17	26	25
	сверхдлительная пауза	13	10	12	12	5	2	7	3	–	14	3	–

Темп речи в синтагмах в данной ситуации оценивается как умеренный, стабильный, так как он остается без изменений практически на всех участках речи, несколько замедляясь в конце. На всех композиционных участках речи наблюдается равномерное распределение пауз. В исполнении этого диктора преобладают средние паузы. Яркой выраженной тенденции к увеличению или уменьшению частотности пауз отмечено не было. Исключение составили

сверхдлительные паузы, наибольшая частотность которых приходится на вступление (12%), а в заключении они практически отсутствуют – 2%. В таблице 3.3 указан процентный состав пауз по Джону Мейджеру.

Изучив полученные данные, можно сделать *вывод*, что выступление Джона Мейджера в данной ситуации отличает стабильность и размеренность. Базовые и ситуативные политические ярлыки получают различное мелодическое оформление. Основным терминальным тоном, оформляющим базовые ярлыки, является нисходящий тон. Основными терминальными тонами, оформляющими ситуативные политические ярлыки, являются восходящий тон и сложные тоны. Данный факт свидетельствует о том, что ярлыки этого типа имеют высокую коммуникативную значимость. Темп речи оценивается как медленный и стабильный. Наблюдается равномерное распределение пауз на всех композиционных участках речи. Большое количество сверхдлительных пауз в начале речи объясняется некоторым волнением оратора, а также реакцией публики, прерывающей некоторые высказывания.

На темповую организацию речи Тони Блэра в данной ситуации оказала влияние не только сама ситуация, но и реакция слушающей публики (приветственные и одобрительные выкрики, аплодисменты и т. д.). Вступление и заключение характеризуются умеренным темпом, а темп основной части выступления приближается к ускоренному. Такая темповая неоднородность речи объясняется рядом причин: реакцией публики (вступление), стремление оратора создать атмосферу эмоционального накала (основная часть выступления), привлечение внимания, желание донести до слушателей каждое слово (заключение).

В исполнении Тони Блэра были зарегистрированы все виды пауз, частотность которых указана в таблице 1. Итак, в исполнении Тони Блэра преобладают средние паузы, число которых примерно одинаково на всех композиционных участках речи. Наблюдается увеличение числа длительных пауз от вступления к заключению. Наибольшая частотность сверхдлительных пауз приходится на вступление, что связано с эмоциональным настроением самого оратора и слушающей его стороны.

Темповая организация анализируемой речи тоже демонстрирует некоторые отличия от проанализированных ранее выступлений. Результаты, полученные в ходе анализа, дают основание утверждать, что речь Гордона Брауна в данной ситуации отличается темповой неоднородностью. Вступление отмечено ускоренным темпом, который, по мере продвижения к основной части, переходит в умеренный и остается практически неизменным до самого заключения. В исполнении анализируемого диктора зарегистрированы все типы пауз. При этом преобладают средние паузы, частотность которых по диктору составила 47%. Наименьшее количество пауз зарегистрировано во вступлении; основная же часть выступления и заключение отличаются стабильной паузальной насыщенностью. Типы пауз и их процентный состав на всех композиционных участках речи указаны в таблице 3.4.

Таким образом, можно сделать *вывод*, что исполнение Гордона Брауна в анализируемой ситуации отличается достаточно высоким уровнем торжественности и официальности.

Данные по темповой организации речи свидетельствуют о темповой неоднородности речи: несколько ускоренное вступление и умеренные основная композиционная часть и заключение. Вступление содержит наименьшее количество пауз, в то время как паузальная насыщенность основной композиционной части выступления и заключения, практически одинакова.

Источники и литература

1. Бокмельдер Д. А. Стратегии убеждения в политике: анализ дискурса на материале современного английского языка: автореф. дисс. канд. филол. наук 10.02.04 – германские языки / Д. А. Бокмельдер. – Иркутск, 2000. – 23 с.
2. Иванова С. Ф. Сцифика публичной речи: В помощь слушателям школ молодого лектора / С. Ф. Иванова. – М.: Знание, 1978. – 124 с.
3. Ножин Е. А. Мастерство устного выступления / Е. А. Ножин. – М.: Политиздат, 1989. – 254 с.
4. Одинцов В. В. Структура публичной речи / В. В. Одинцов. – М.: Знание, 1976. – 80 с.
5. Потенба А. А. Из записок по теории словесности // Потенба А. А. Слово и миф. – М., 1989. – С. 249-260.
6. Рождественский Ю. В. Риторика публичной лекции / Ю. В. Рождественский. – М.: Знание, 1989. – 64 с.

УДК 81'374 = 161.1

Ковальчук И. М.

ОБРАЗЫ ДИКИХ ЖИВОТНЫХ В СРАВНЕНИЯХ РУССКИХ ЗАГОВОРОВ ОТ БОЛЕЗНЕЙ И БОЛЕЗНЕННОГО СОСТОЯНИЯ

Статья посвящена изучению сравнений как формы образной речи, в частности, системы образов диких животных в сравнениях русских заговоров, а также семантической структуры слов, которые их обозначают.

Ключевые слова: заговорный текст, сравнение, образ сравнения.

Статтю присвячено вивченню порівняння як форми образного мовлення, зокрема, системи образів диких тварин у порівняннях російських замовлянь та семантичної структури слів на їх позначення.

Ключові слова: замовляння, порівняння, образ порівняння.

The article is devoted to the study of comparisons as forms of figurative speech, including systems of wild animals' images in comparisons in the Russian spells and semantic structure of words by which they are expressed.

Key words: spells, comparison, comparison's image.

Современный этап развития языкознания характеризуется постоянным расширением знаний об окружающем мире и о человеке, что ставит перед лингвистами новые задачи. Внимание исследователей сосредоточивается на процессах, связанных с реализацией языковых знаков в речевом акте, на различных аспектах формирования высказывания и текста, что определяет появление новых подходов к изучению явлений, казалось бы, хорошо исследованных.

Все более пристальное внимание лингвистов привлекают языковые средства передачи сравнений, которые «не только фиксируют элементы модели мира, но и позволяют проследить процесс их формирования, показать их в движении, динамике» [4, с. 4]. Сравнение дает возможность познавать реальность на основе не отвлеченных понятий, а конкретных

образов: «путём сравнения человек издавна постигал окружающий мир: сопоставление неизвестного или малоизвестного с известным и хорошо знакомым – один из древнейших и надёжнейших способов наименования» [3, с. 3].

Компаративные конструкции являются ключевым компонентом большинства заговоров, и, тем не менее, они до сих пор не были объектом специального лингвистического исследования, что и обуславливает актуальность данной работы.

В статье представлен анализ образов диких животных в сравнениях заговоров от болезней и болезненного состояния.

В компаративных конструкциях, используемых в заговорах, одним из самых распространенных образов является образ **рыбы**, который встречается с различными основаниями сравнения, обусловленными ее физиологическими особенностями: 1) неспособность издавать слышимые звуки; 2) неспособность моргать (в результате малоразвитости век); 3) холоднокровность («водяное животное с холодной алой кровью» [7, с. 274]); 4) наличие чешуйчатого покрова или его значимое отсутствие («водяное животное <...> с чешуйчатой или нагой кожей» [там же]); 5) способность дышать жабрами («дышащее жабрами» [7, с. 1135]).

В заговорах встречаются сравнения с рыбой на основании её неспособности издавать слышимые звуки: 1) (от истерик) *Как рыба молчит, так и раб Божий (имя) не кричит* [6, с. 114], 2) (от храпа) *Как рыба молчит, так и раб Божий (имя) молчит* [6, с. 125]. И в устойчивых компаративных конструкциях образ рыбы зафиксирован с подобным основанием: «2.1. Молчать, *быть молчаливым, немым*. Не разговаривать, не произносить ни слова» [5, с. 563], но действие, обозначенное глаголом *молчать*, в устойчивых сравнениях часто употребляется в значении «не разговаривать с кем-либо», т. е. слово *молчать* в этих конструкциях представлено ЛСВ₄: «4. Не рассказывать, не говорить о ком-, чем-л., хранить в тайне что-л.» [1, с. 554]. В сравнениях же заговоров молчание понимается как «1. Ничего не говорить, не издавать звуков /выделено нами – И.К./ голосом» [1, с. 554], следовательно, в этих конструкциях основным является отсутствие не процесса обмена информацией, а голосовых звуков вообще.

Для заговоров характерен прием, который мы обозначаем рабочим термином *компаративный ряд*: объект сравнения соотносится с несколькими образами сравнения, например, кроме образа рыбы, используются образы камня, забора, мертвеца: (от боязни темноты) *Не растет камень, не поет рыба, забор цветом не цветет, по второму разу мертвец не умрет. Так и раба Божия (имя) чтобы не боялась темноты* [6, с. 117]. В такой компаративной конструкции необходимо говорить об обобщенном основании сравнения, формирующемся на базе семантической нагрузки частных оснований. В приведенном примере можно выделить четыре частных основания сравнения, которые соответствуют определенным образам:

- 1) камень – не может увеличиваться в размере;
- 2) рыба – не способна произносить слышимые звуки и, следовательно, петь;
- 3) забор – не способен цвести;
- 4) мертвец – не может умереть дважды.

Базируясь на этих основаниях, создается обобщенное основание сравнения, характерное для всей конструкции, – невозможность / неспособность совершить что-либо в силу противостоестественности этого. Факт противостоестественности подчеркнут в заговоре тем, что рыба не просто не способна произносить слышимые звуки, а не способна петь.

С образом рыбы связано и противоположное основание сравнения: возможность / необходимость совершения действия в силу его естественности: (заговор на рыбий глаз) *Как рыбе глазом не моргнуть, теплым телом не бывать, так и моим глазам больным не бывать <...>* [6, с. 71].

Ещё одно основание сравнения также связано с физиологическими особенностями рыбы, а именно наличием чешуи, которая, как известно, при необходимости удаляется: (от прыщей) *Как чешуя не на рыбе, а рыба без чешуи, так и мое лицо без изъяна* [6, с. 96]. В данном примере проводится аналогия между рыбьей чешуей и человеческими прыщами. Общей для них является способность покрывать собой кожу, а способность быть удаленным с кожи создаст основание сравнения.

Согласно словарному определению, *крот* – это «1. Небольшое насекомоядное млекопитающее, живущее под землей» [1, с. 473]. Основание сравнения, используемое при сравнении с **кротом** в устойчивых конструкциях, опирается на особенности жизнедеятельности животного, живущего под землей: «1.1. Рыть, копать землю <...> 2. <в норе>. Сидеть впотьмах, в темноте <...> 3. <...> жить нелюдимо» [5, с. 299–300]. В сравнениях заговоров образ крота встречается как с общепринятым основанием сравнения (удаление из зоны видимости): (от грыжи на глазице) *Как крот в землю уходит, так и ты грыжесей уйди в землю* [6, с. 72], так и с новым – возможность / необходимость совершения действия в силу его естественности: *Как крот свою лапу не грызет, своей крови не пьет – так и ты, грыжа, не грызи раба Божия (имя)* (от грыжи на глазице) [6, с. 72]. Основание сравнения реализуется, во-первых, с помощью актуализации в данной конструкции двух значений глагола *грызть*: «1. Крепко сдвливая зубами, раздроблять крепкое, твердое <...>» и «3. Разг. Терзать, мучить, тревожить» [1, с. 232]. Во-вторых, обыгрывается неслучайное фонетическое сходство слов *грыжа* и *грызть*: на современном этапе развития русского языка между ними нет смысловой связи, но этимологически «старшее значение /лексемы *грыжа* – И.И./ – «грызущая боль». О.-с. **gryzja*. От о.-с. **gryzti* > рус. *грызть*» [8, с. 224].

Образ **змеи** представлен и в заговорных сравнениях, и в устойчивых. В последних основания сравнения со змеёй («1. Длинный. Об извилистом вытянутом предмете <...> 2. Гибкий (-ая). 3. Извиваться» [5, с. 210–215]) и др. отражают свойства, зафиксированные в дефиниции слова («1. Пресмыкающееся с длинным извивающимся телом, без ног /выделено нами – И.К./ (обычно с ядовитыми железами в пасти)» [1, с. 367].

В сравнениях заговоров, как и в устойчивых сравнениях, основанием сравнения выступают физиологические особенности животного, но такие, которые не отмечены толковым словарем, например, – способность избавиться от кожного покрова (основание – обязательность избавления от чего-либо ненужного): (от порчи) *Как кожу змея бросает, теряет, так скинет с себя раба Божия (имя) хворобу, болезнь* [6, с. 569]. В данном примере происходит сравнение болезни с кожей змеи, которую можно легко сбросить. Для животного это действие является естественным, закономерным, таким же должно стать для человека избавление от болезни.

Сравнение предмета с **птицей** опирается в заговоре на особенность ее питания, на количество и качество потребляемой ею пищи (ср. известное выражение *ест, как птичка*, то есть очень мало): (от чувства голода) <...>

несла птица во рту не сала кусок, а пустой колосок. Так бы не ела сало раба Божия (имя) [6, с. 145]), хотя в словарях устойчивых сравнений отмечается, прежде всего, умение птиц летать, присущее им чувство свободы [5, с. 517], беззаботность [2, с. 546]. Способность птиц летать представлена и в сравнениях заговоров: (заговор от черной немочи) *Летит птица за море, бежит зверь за леса, дерево в дерево, мать-земля в свою мать-землю, железо в свою мать-руду. Так черная немочь бежала в свои тартарары, во тьму кромеишину* [6, с. 31]. Но в данном случае важным является не сам факт полета птицы, а определенное направление движения – удаление. Это подчеркивают и другие образы в сравнении (зверь, дерево, железо). В результате использования всех этих образов с глаголами движения (*летит, бежит*) или с предлогами *за, в*, выражающими пространственные отношения и значение направления движения, создается целостное основание сравнения – перемещаться, удаляясь от места нахождения.

В этой группе заговоров образ **совы** используется с тем же основанием, что и в устойчивых сравнениях, – способность хорошо видеть даже тогда, когда другие видят плохо: (от куриной слепоты) *Как сова ночью глядит да все видит, так и раба Божией (имя) чтобы бел свет не застен был* [6, с. 70]. Но в устойчивых конструкциях главный акцент делается на время, условия проявления хорошего зрения («1. Видеть – в темноте, ночью /выделено нами – И.К./» [5, с. 625], «О человеке, хорошо видящем в темноте» [2, с. 638]), а в сравнении заговора, несмотря на то, что указание на время присутствует («сова ночью глядит»), – на качество зрения человека вообще.

Сравнение предмета с **лебедем** опирается на тот факт, что у лебедей, как у всех водоплавающих птиц, перья в воде не намокают, вода с них стекает (ср. *как с гуся вода*): (от худобы) *Из синего моря выплывает белый лебедь, с того белого лебедя течет, скатывается вода <...> Так бы с меня скатилась всякая худоба* [6, с. 149]. Основанием сравнения в этой конструкции является обязательность и лёгкость удаления чего-либо. При этом в сравнении, кроме значения, зафиксированного у слова *скатываться* в толковом словаре («2. Разг. Быстро, стремительно спуститься, сбегать вниз» [1, с. 1193]), актуализируется коннотативная семантика глагола *удаляться, сходить с объекта*.

В устойчивых сравнениях отражается народно-поэтическое представление об этой птице (грациозность), проявляющееся даже в номинации образа, – **лебедушка** («Плыть. Идти, ходить – плавно, горделиво, грациозно. О Женщине» [5, с. 313], «Ходить как лебедушка. Ум.-ласк. Фольк. О величавой, плавной и неторопливой женской походке» [2, с. 337]).

То же основание сравнения – грациозность – представлено в заговорных текстах: (от косолапия) *Чтоб <...> белой лебедушкой плыла* [6, с. 105].

Кроме лебедя /лебедушки, в сравнениях заговоров от болезней и болезненного состояния представлены следующие фольклорные образы:

1) **медведь косолапый** встречается только в отрицательном сравнении. Основание сравнения – особенность походки (неуклюжий, неповоротливый [159, с. 343]): (от косолапия) *Чтоб она не медведем косолапым шла <...>* [6, с. 105];

2) **кот заморский**: (при сотрясении мозга) *Как этому коту (заморскому) чары не пивать, у царя верховского молока не слакать, так и у раба Божия (имя) сотрясенью не бывать, голове не болеть, сердца не ломить, с воды не тошнить* [6, с. 49]. Основанием сравнения в данном случае является неспособность совершения действия в силу его противостественности или невозможности;

3) **Ворон Воронович**: (от чирьев) (Ворон Воронович) *Он масла, сметаны не дает, не доит, вымени коровьего не имеет. Куда он глянет, то все от его глаз завянет. Так бы засох и издох чирей в носу <...>* [6, с. 96]. Основанием в этом примере становится совершения одного действия под влиянием другого;

4) **Поползуха Скоропья** (змея): (от сумасшествия) *Поползуха Скоропья, как тебе не вылезти, не выползти из моего узла, так не испортить ума раба Божия (имя)* [6, с. 130]. Основание сравнения – невозможность совершения какого-либо действия – опосредованно опирается на общепринятое представление о пресмыкающемся, основанном как на реальных физических характеристиках рептилии (гибкое, способное пролезть в узкое отверстие), так и на коннотациях слова *змея* (хитрость, изощренность).

Ни один из этих образов не отражен ни в словарях устойчивых сравнений, ни в словаре народных сравнений.

Своеобразной является компаративная конструкция, в которой образ и предмет сравнения выражены омонимичными словами **рак** – «пресноводное, беспозвоночное животное» [1, с. 1084] и **рак** – «злокачественная опухоль в организме человека или животного» [1, с. 1084]: (от рака) *Как рак назад пятится, так откатись, отвались, рак, от рабы Божией (имя)* [6, с. 193]. Основание сравнения – движение назад.

Этот образ (рак) отмечен и в устойчивых компаративных конструкциях, но в них предметом сравнения является человек, а не заболевание («Как рак. <...> 2. Пятиться, ползти <задом наперед>. О человеке (неодоб.) /выделено нами – И.К./» [5, с. 537]. Кроме того, отличается и оценочное значение образа. Если в заговоре образ сравнения имеет положительную коннотацию, то в устойчивых конструкциях – отрицательную.

Сравнение проводится не только с животными, насекомыми, но и с местом их обитания. Например, проводится аналогия между человеческим организмом и **муравейником**, жизненными силами человека и муравьями: (отнять больного от смерти) (разгребая муравейник) *Сколько здесь много живого в одном доме, столько много жизни в одном теле раба Божия (имя)* [6, с. 35]. Основанием сравнения выступает количественный признак. Образ выражен словом *живое*, в котором одновременно раскрываются два значения: прежде всего, ЛСВ₁ «Такой, который живет, обладает жизнью» и опосредованно лексико-семантический вариант «3. Полный жизненных сил, жизнерадостный» [1, с. 304]. Предмет сравнения выражен словом *жизнь* («3. Полнота проявления физических и духовных сил» [1, с. 306]. Следовательно, образ и предмет сравнения выражены словами с общей семой 'жизнь', и это значение противопоставляется смерти, от которой данный заговор спасает человека.

Анализ группы образов сравнения в заговорах от болезней и болезненного состояния позволяет утверждать, что большинство компаративов уникальны либо за счет использования необычного образа сравнения (например, *медведь косолапый*), либо за счет несвойственного для образа основания сравнения (например, *лебедь* – обязательность и лёгкость удаления чего-либо).

В заговорах этой группы представлено только три образа, которые употребляются с общепринятыми (закрепленными в словарях) основаниями сравнения – *рак* (движение назад), *лебедь* (грациозность) и *муравейник* (квантитативный признак);

Перспективой исследования является описание системы образов сравнений русских заговоров в полном объеме.

Источники и литература:

1. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб.: «Норинт», 2006. – 1536 с.
2. Мокиенко В. М. Большой словарь русских народных сравнений / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. – 799 с.
3. Мокиенко В. М. Словарь сравнений русского языка / Валерий Михайлович Мокиенко. – СПб.: Норинт, 2003. – 608 с.
4. Мяснянкина Л. И. Сравнение в идиостиле М. А. Шолохова: функционально-семантический и прагматический аспекты: дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.02 / Любовь Ивановна Мяснянкина. – Л., 2001. – 212 с.
5. Огольцев В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимно-антонимический) / Василий Михайлович Огольцев. – М.: ООО «Русские словари»: «ООО Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 800 с.
6. Степанова Н. И. 5000 заговоров сибирской целительницы / Наталья Ивановна Степанова. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2006. – 864 с.
7. Толковый словарь русского языка: Современное написание / [Даль В. И.]. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 983 с.
8. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. / П. Я. Черных. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1999. – Т.1. – 624 с.

УДК 81'246.2+811.161.1

Кожемякина В. А.

РУССКИЙ ЯЗЫК В КАЛМЫКИИ: СОСТОЯНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ

Современная этнолингвистическая ситуация в Калмыкии складывалась в процессе сложного социально-экономического и исторического развития республики. Русским языком калмыки владеют в совершенстве, родным же языком большинство владеет плохо или не знает его вообще. Русский язык выполняет в Калмыкии основные функции, а калмыцкий функционирует, хотя и ограниченно, в сферах образования, телевидения, радио, печати, театра, художественной литературы и в нерегулируемых государством сферах.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая ситуация, национально-русский билингвизм, сферы функционирования языка.

Сучасна етнолінгвістична ситуація в Калмикії складалася в процесі складного соціально-економічного та історичного розвитку республіки. Російською мовою калмыки володіють досконалим, рідною ж мовою більшість володіє погано або не знає взагалі. Російська мова виконує в Калмикії основні функції, а калмыцька функціонує, хоча і обмежено, у сферах освіти, телебачення, радіо, преси, театру, художньої літератури та сферах, які держава не регламентує.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація, національно-російський білінгвізм, сфери функціонування мови.

Modern ethno-linguistic situation in Kalmykia was shaped in line with the complicated socio-economic and historical development of the country. Kalmyks speak fluent Russian while the majority has poor knowledge of the native language or no knowledge of it at all. The Russian language performs the basic functions of Kalmykia, and the Kalmyk language, is used, though not widely, in education, mass media, theater, fiction and in some spheres not regulated by the state.

Keywords: sociolinguistics, language situation, the national-Russian bilingualism, the spheres of the language functioning.

Республика Калмыкия, входящая в состав Российской Федерации, находится на юго-востоке России. При небольшой численности населения (288 885 чел. на 1 января за 2010 г.) Калмыкия занимает 75, 9 тыс. кв. км., поэтому плотность населения очень низка – менее 4 чел. на кв. км. [12],[11].

Калмыкия относится к регионам с преобладанием сельского населения. Доля городского населения составляет только 44%, единственный крупный город из трех существующих – столица республики Элиста с подчиненными его администрации населенными пунктами – 108 511 чел. Остальные два города относятся к малым, численность их населения: г. Городовиковск – 10 940 чел. и г. Лагань – 14 345 чел. [12].

Республика Калмыкия многонациональна по своему составу. На ее территории проживает более 90 национальностей (в 1989 г. – свыше ста). Титульный этнос, давший название республике – калмыки, выходцы из Центральной Азии, составляют по данным переписи 2002 г. 53,3% от общего числа населения. По сравнению с переписью 2002 г. по переписи 2010 г. в целом структура национального состава населения Калмыкии не претерпела кардинальных изменений. Калмыки по-прежнему по количественным показателям занимают первое место (2002 г. – 292 410 чел.; 2010 г. – 288 885 чел.) Второе место всегда занимают русские. Со значительным отставанием от представителей двух основных наций следуют представители народностей Дагестана, чеченского, казахского и др. народов [11], [12].

Современная этнолингвистическая ситуация в Калмыкии складывалась постепенно в процессе социально-экономического и исторического развития республики.

Калмыки, потомки кочевников-ойратов, племен родственных монголам по своему образу жизни, языку, культуре и религии, вошли в состав России в начале 17 в.

Калмыцкая народность сложилась в результате объединения четырех племенных союзов западной ветви монголов, которые после падения Монгольской династии в Китае во второй половине XIV века заключили союз «Дербен ойрат», т. е. «четырёх близких», откуда идет историческое самоназвание калмыков – ойраты.

В конце XVI века в силу ряда экономических и политических причин часть ойратов, предков калмыков, двинулась на запад в приволжские степи. Прибыв на новые земли кочевники освоили пустующие степные пространства юго-восточной части Европейской России и закрепились на данной территории, что стало одним из условий формирования собственно калмыцкого этноса. Таким образом в Европе поселились единственные представители монголоязычных народов, которые насчитывают почти четырех вековую историю развития уже на европейской континенте. Созданное на этой территории Калмыцкое ханство было ликвидировано в XVIII веке и калмыки подпали всецело под власть российской администрации [13].

В начале XX века была образована Автономная область калмыцкого народа, которая занимала территорию современной Калмыкии. В 1935 году Калмыцкая автономная область была преобразована в Калмыцкую Советскую

Социалистическую республику. Но успешное социально-экономическое и национально-государственное развитие Калмыкии было прервано в конце 1943 г., когда все калмыцкое население было депортировано в восточные регионы СССР – в Сибирь, на Север, Сахалин и Казахстан. Насильственная депортация привела к потерям численности калмыцкого населения, к потерям в материальной и духовной культуре, к сужению общественных функций калмыцкого литературного языка, к вытеснению калмыцкого языка из сферы общественно-политической жизни, из делопроизводства, привела к свертыванию образования и научной деятельности на калмыцком языке, к снижению культуры родной речи калмыков. Все эти функции перешли к русскому языку.

Калмыки вернулись на родину в конце 1950-х – начале 1960-х годов. Для восстановления республики прибывали представители и других национальностей, а с начала 1970-х годов в Калмыкию начинают приезжать значительное количество выходцев с Кавказа.

Одним из определяющих факторов, влияющих на характер языковой ситуации, является способ расселения населения. В Калмыкии исторически сложился этнически дифференцированный принцип расселения народов: город в основном русскоязычный, село – калмыцкое. Это важный фактор, поскольку считается, что смена родного языка быстрее протекает среди городского населения, чем у однонационального компактно проживающего сельского населения, что объясняется многонациональным составом горожан, большим процентом межнациональных браков. Сельские населенные пункты республики характеризуются разбросанностью, отдаленностью от районных центров.

По данным переписи населения 2002 г. 290 262 калмыка (из 292 410 калмыков, живущих в Калмыкии), т. е. более 99 %, свободно владели русским языком, что оказалось самым высоким процентом владеющих русским языком среди всех народностей России (для сравнения: в 1989 г. русским языком свободно владели 89,7% калмыков [10], [11]). Следует также отметить что, для большинства из калмыков русский язык является функционально первым языком.

Исследователи языковой ситуации в Калмыкии отмечают, что степень владения русским языком и родным языком у калмыков неодинакова. Русским языком калмыки владеют в совершенстве, родным же языком большинство владеет плохо или не знает его вообще. Калмыцко-русское двуязычие встречается в основном у старшего и среднего поколений, реже – у младшего. Часто можно слышать смешанную речь, что происходит из-за того, что говорящий не в полной мере владеет родным языком. Ввиду наличия представителей разных национальностей в госучреждениях, на предприятиях мероприятия проводятся на русском языке, в сфере дошкольного, среднего и высшего образования обучение велось на русском языке, калмыцкий изучался как предмет, молодёжь города, районов со смешанным составом населения не владела родной речью, поскольку доминировал русский язык [7, с.102]. Случаи владения калмыцким языком среди русских в настоящее время единичны. Обычно калмыцким языком владеют русские жители старшего поколения, проживающие в местах компактного проживания калмыков. В последнее время наблюдается тенденция изучения в школе калмыцкого языка детьми других национальностей, поэтому, возможно, этот тип двуязычия в будущем в той или иной степени распространится.

Все приведенные статистические данные подтверждают то, что языковая ситуация в Республике Калмыкия характеризуется ярко выраженным билингвизмом населения, владеющего русским и калмыцким языками и использующего их в разных сферах коммуникации.

Степень знания обоих языков непосредственно зависит как от уровня образования, так и от возраста опрашиваемых калмыков. Несомненно, обе эти характеристики тесно связаны между собой. Среди калмыков с образованием не выше двух классов доля говорящих, читающих и пишущих по-русски гораздо ниже, как в сельской местности, так и в городах.

Согласно "Закона о языках народов Республики Калмыкия" государственными языками Республики Калмыкии являются калмыцкий и русский языки, при этом функционально доминирующим является русский язык, языки других народностей республики функционируют в основном в бытовом, внутриэтническом общении. Как уже отмечалось, коммуникативная мощь калмыцкого языка несомненно уступает коммуникативной мощи русского языка, который функционирует во всех коммуникативных сферах.

Можно отметить, что в сложившейся языковой ситуации даже калмыки, знающие калмыцкий язык, не реализуют эти знания в своей повседневной жизни. Так, в городах и даже в сельских поселениях большая часть калмыков общается на работе только на русском языке, а определенная часть представителей титульной нации говорили только по-русски со своими домашними.

Функциональное распределение государственных языков в Республике Калмыкия следующее: русский язык выполняет информационные, деловые, образовательные и научные функции, а калмыцкий язык функционирует ограниченно в сферах образования, телевидения, радио, печати, театра, художественной литературы, фольклора, и не применяется в общественно-политической деятельности, в сфере государственного управления республики. Указанные ниже данные о функционировании русского языка в Калмыкии приводятся по [9].

Сфера дошкольного воспитания: создаются отдельные национальные группы, где дети начинают изучать свой родной язык, но основная группа дошкольных учреждений функционирует на русском языке.

Сфера начального образования: в 46 начальных школах из 56 русский язык используется как средство обучения, а на изучение калмыцкого языка отводится два часа в неделю. В девяти школах обучение проводится полностью на калмыцком языке.

Сфера среднего общего образования: во всех школах обучение ведется на русском языке, а на изучение калмыцкого языка отводится 1-4 часа в неделю, и поэтому выпускники средних школ чаще всего не овладевают калмыцким языком в достаточной степени.

Сфера среднего специального образования: во всех средних специальных учебных заведениях (17 колледжей и техникумов), кроме Высшего педагогического колледжа (где занятия по калмыцкому языку проводятся на всех отделениях 1–4 час. в неделю), на изучение калмыцкого языка отводится один час в неделю.

Сфера высшего образования: В Калмыцком государственном университете калмыцкий язык преподается только на факультете калмыцкой филологии и истории.

Сфера научной, научно-методической, учебной и художественной литературы: Калмыцкое книжное издательство издает большинство книг на русском языке. И только в отношении учебно-педагогической литературы доля общего тиража на калмыцком языке увеличивается. Только по-русски издается общественно-политическая,

сельскохозяйственная, научно-популярная, изобразительная литература.

Сфера массовой коммуникации: издание республиканских газет и журналов, выпуск передач телевидения и радиовещания также осуществляется на калмыцком и русском языках. На радиовещании и телевидении 50% общего объема местного вещания (по 600 часов в год) приходится на русский язык и 50% – на калмыцкий. В периодической печати (три газеты и два журнала) большая часть публикаций печатается на русском языке, но также публикуются отдельные материалы на калмыцком.

В театрах Калмыкии (три театра) постановки осуществляются на двух языках – русском и калмыцком.

Сфера административной деятельности: в деятельности практически всех государственных учреждений используется только русский язык, но в двух из 97 сельсоветов делопроизводство ведется на калмыцком языке.

В нерегламентируемых государством сферах также используется русский язык, и только в одноязычной национальной среде и в семейном быту может использоваться калмыцкий язык.

Такие низкие показатели владения своим этническим языком не могут удовлетворить калмыцкий народ и начиная с 1991 г. разрабатываются меры по расширению функций калмыцкого языка и сокращение употребления русского языка.

Источники и литература

1. Биткеева А.Н. Языковая политика и национальные языки / А. Н. Биткеева // Язык и современное общество. Ин-т языкознания РАН. – М., 2002. – С. 14-31.
2. Биткеева А.Н. Функционирование калмыцкого языка в сфере образования / А. Н. Биткеева // Язык и современное общество. Ин-т языкознания РАН. – М., 2002. – С. 32-57.
3. Бичурин Н.Я. Историческое обозрение ойратов или калмыков с XV столетия до настоящего времени / Н. Я. Бичурин. – М.: Элиста, 1991. – 136 с.
4. Губогло М.Н. Современные этноязыковые процессы в СССР. Основные факторы и тенденции развития национально-русского двуязычия / М. Н. Губогло. – М., 1984. – 224 с.
5. Дешериев Ю.Д. Развитие общественных функций литературных языков / Ю. Д. Дешериев. – М., 1976. – 237 с.
6. Есенова Т. С. Изменение численности национального состава населения и языковая ситуация в Калмыкии / Т. С. Есенова // Языковые проблемы Российской Федерации и законы о языках. – М., 1994. – С. 87-89.
7. Илишкин И.К. Развитие калмыцкого литературного языка в условиях формирования калмыцко-русского двуязычия / И. К. Илишкин. – Элиста, 1972.
8. Калмыки: перепутье 1980-х. Проблемы этнокультурного развития. – М., 1993. – 181 с.
9. Кожемякина В.А. Калмыцкий язык // Письменные языки мира. Языки Российской Федерации. Социолингвистическая энциклопедия. Книга 1. – М., 2000. – С. 159-174.
10. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи 1989 г. – М., 1991. – 135 с.
11. Национальный состав населения Российской Федерации по переписи 2002 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.perepis2002.ru
12. Территориальный орган федеральной службы государственной статистики по Республике Калмыкия // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statrk.ru/>
13. Эрдниев У.Э. Калмыки / У. Э. Эрдниев. – Элиста, 1985.

УДК 801

Кожин А. А.

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ В СИСТЕМЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ РУССКОЙ ПРОЗЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В русской прозе второй половины XIX века именование литературных персонажей формируется как особая сфера, как явление языкового творчества.

При выборе имени литературного персонажа писатели принимают во внимание его смысловые компоненты, их способность передать социальные черты и личные качества литературного героя.

Актуализация значения апеллятивной основы собственного имени возрождает образ, соотносимый с наименованием, поэтому такой прием широко используется в русской литературе этого периода.

Ключевые слова: имя собственное, апеллятивная основа, литературный персонаж, русская проза.

У російській прозі другої половини XIX століття іменування літературних персонажів формується як особлива сфера, як явище мовної творчості.

Коли письменники обирають ім'я літературного персонажа, вони беруть до уваги його смислові компоненти, їх здатність передати соціальні риси та особисті якості літературного героя.

Актуалізація значення апеллятивної основи власного імені відроджує образ, що співвідноситься з найменуванням, тому такий прийом широко використовується в російській літературі цього періоду.

Ключові слова: власне ім'я, апеллятивна основа, літературний персонаж, російська проза.

In Russian prose of the second half of 19-th century the nomination of literary characters shapes as a specific sphere, a phenomenon of linguistic creativity.

Choosing the name for literary character, the writers take into consideration its semantic components, their ability to represent the social traits and personal qualities of literary hero.

Actualization of the meaning of appellative stem of the proper name revives the image, correlated with the nomination, that's why this method is widely used in Russian literature of this period.

Key words: proper name, appellative stem, literary character, Russian prose.

В художественном произведении имя литературного персонажа — важный эстетический компонент, одно из звеньев образной системы: «Иногда в самом имени, которое истинный поэт дает своему герою, есть разумная необходимость, хотя, может быть, и невидимая самим поэтом» [1, с. 122].

В русской художественной прозе второй половины XIX века именование литературных персонажей формируется как особая сфера литературно-художественного творчества, как явление языковой изобразительности.

Для каждого периода истории русской литературы характерна определённая совокупность собственных имен

персонажей, по-своему отражающих основные тенденции сферы художественного именования.

Например, «говорящие» имена и фамилии выделяли главные черты характера литературного героя, говорили об этом читателю во весь свой «номинационный голос». Фамилии такого рода были распространены в произведениях XVIII и начала XIX в. (комедии Сумарокова, Фонвизина, Грибоедова, басни Крылова). Обладая зарядом оценочности и юмористичности, они служили средством назидательного характера (*Скотинин, Простакова, Молчалин, Скалозуб, Репетилов* и др.).

В произведениях школы Н.М. Карамзина имя персонажа чаще всего опозитизировано и сентиментально окрашено (*Аглая, Леон, Эраст*), экзотические имена характерны для произведений А.С. Пушкина романтической ориентации (*Алеко, Гирей, Зарема*).

Выразительные возможности собственного имени могут проявляться на фонетическом, лексическом, словообразовательном уровнях, в рамках контекста.

В художественном произведении особенно значимы собственные имена, обладающие экспрессивной «отмеченностью» апеллятивной основы, так как они возрождают в сознании читателя образ, соотносимый с наименованием.

Выбор личного имени или фамилии обычно связан с представлением автора о внешнем облике персонажа. В рассказе Н.С. Лескова «Белый орёл» фамилия героя позволяла сослуживцам называть её обладателя белым орлом, поскольку фонетическая сторона фамилии была созвучной латинской апеллятивной основе: «Аквиляблов, но мы всегда его называем Иван Петрович или иногда в шутку «Белый орёл» за его красоту» [4, т. 4, с. 11].

Метафорическое приравнение основано на внешности персонажа: «Передо мной стоял настоящий «Белый орёл», форменный *Aquila alba*, как его изображают на полных парадных приёмах <...> Цвет лица у Ивана Петровича был весь нежно-розовый с широким румянцем <...> Лет ему было как раз двадцать пять» [там же].

Следует заметить, что значение апеллятивной основы личного имени может контрастировать с внешним видом его обладателя. В этом, вероятно, также есть доля авторского замысла. Одного из персонажей П.Д. Боборыкина зовут *Валентин Валентинович* (роман «Китай-город»). Смысл основы имени *Валентин* связан с латинским *valens* (род. п. *valentis*) — «сильный, здоровый» [6, с. 74]. Логично было бы предположить, что это человек, отличающийся силой и здоровьем, однако авторское описание свидетельствует об обратном: «Валентину Валентиновичу Долгушину минуло пятьдесят девять лет. <...> Лицо его пожелтело, под глазами лежали мешки и зеленоватые полосы. <...> Живот его выдавался вперед, и одну ногу он слегка волочил. Его пришиб года четыре назад первый удар» [2, т. 2, с. 192].

Другой персонаж того же романа наделен именем *Евламий*, которое происходит от греческого *eu* — «хорошо» и *lampē* — «свет» [6, с. 122]. И вновь описание противоречит значению апеллятивной основы личного имени: «Кабинет Евлампия Григорьевича — высокая длинная комната, род огромного баула, с отделкой в старомосковском стиле. Свету в ней гораздо меньше, чем в остальных покоях» [2, т. 2, с. 94].

Во второй половине XIX века писатели все чаще используют собственные имена персонажей, заключающие в себе скрытую оценочность.

На смысловые оттенки слов русских народных говоров ориентировался А.Н. Островский, который помимо «говорящих» использовал фамилии с завуалированным значением.

Фамилия *Окоемов* (пьеса «Красавец мужчина») ассоциируется с устаревшим, поэтическим *окоем*, означающим «пространство, горизонт», все то, что «емлет око» [9, т. 8, ст. 791]. Но автор вкладывает в фамилию иной смысл. В северо-восточных говорах *окаем* обозначает «негодяя, лентяя, тунеядца, обманщика, плута, мошенника, послуха». Тверское слово *окаемиться* следует понимать как «отбиться от рук, быть отъявленным негодяем» [3, т. 2, с. 661].

Красавец и фант Окоемов существует на средства обманутых им женщин. Привлекательная внешность маскирует алчную и бессердечную натуру этого персонажа.

В романе «Тяжелые сны» Ф. Сологуба также фигурирует персонаж по фамилии *Окоемов*. Модник и форсун Окоемов предстает глупым и пустым человеком, о чем автор говорит открыто. Возможно, что это совпадение, но вариант «переклички» литературных персонажей вполне допустим: «Молодой щеголеватый портной Окоемов, у которого кривые ноги двигались, как ножницы, подскочил к Логину и с форсом протянул ему руку. Разило помадою и духами резедою; галстучек на тонкой, жилистой шее торчал зеленый с розовыми крапинками; рыженький котелок, аккуратненький пиджачок бирюзового цвета, узкие клетчатые брючки. Шил на Логина и потому на улицах подходил беседовать. Логин знал, что Окоемов глуп, и беседы с ним уже не забавляли» [10, с. 75].

Художественно значимой может быть и звуковая сторона собственного имени или фамилии персонажа. Некоторые фамилии могут быть намеренно построены как неблагозвучные, что отражает замысел писателя.

Звуковой облик фамилии *Свидригайлов* эмоционально оценочен и семантически диффузен, вот почему она вызывает широкий спектр осмыслений, порождаемых сюжетной линией художественного текста. Ф.М. Достоевский, по мнению Л.В. Успенского, «старался в самом <...> звучании (именно) выразить сущность персонажа, его душевные свойства. Иногда он шел по совсем неожиданному пути. Фамилия «Свидригайлов» звучит у него так, что внушает брезгливость, неприязнь, почти жуткое чувство к герою, и на самом деле зловещему и отвратительному» [12, с. 154].

Изобразительный эффект может достигаться подбором фамилий персонажей, вызывающих представление о тождестве поименованного с ничтожными различиями.

Чиновники, изображенные А.В. Сухово-Кобылиным в драме «Дело», имеют похожие фамилии: *Герц, Шерц, Шмерц*, а также *Чибисов, Ибисов*. Сходство фамилий объясняется текстом, характеризующим персонажей как бездушных и беспринципных людей, готовых исполнить любые распоряжения начальства.

Не только смысловые оттенки собственного имени персонажа, но и его социально-стилистический профиль способен создавать экспрессивную «рельефность» художественного текста. Так, в рассказе И.С. Тургенева «Уездный лекарь» имя главного героя предстает экспрессивной основой художественного изображения. Выразительный эффект повествования строится на несоответствии имени героя его социальному положению (*Трифон* переводится с греческого как «живущий в роскоши»).

Малозаметными штрихами автор подчеркивает практицизм лекаря Трифона Ивановича, вызванный его бедностью. Имя персонажа используется как выразительный социальный знак, свидетельствующий о том, что в силу традиций эпохи именем *Трифон* называли чаще всего простых, необразованных людей: «Ведь я с тех пор в законный, как говорится, брак вступить успел... Как же... Купеческую дочь взял: семь тысяч приданого. Зовут ее Акулиной; Трифону-то под стать» [11, т. 3, с. 49].

В основе фамилии персонажа может находиться иноязычное слово, по-своему характеризующее героя. Например, у А.Н. Островского фамилии *Антрыгина*, *Неглитентов*, *Паратов* восходят к искаженному фонетическому облику французских слов (*intrigue, négligé, parade*). Антрыгина («Свои собаки грызутся, чужая не приставай») – молодая вдова, плетущая интриги; Неглитентов («Воспитанница») – персонаж, отмеченный автором как «очень грязный молодой человек»; Паратов («Бесприданница») – склонен покрасоваться, пустить пыль в глаза.

Сатирическое использование иноязычных слов в качестве основы фамилий персонажей характерно и для М.Е. Салтыкова-Щедрина. В «Письмах к тетеньке» упомянуты «разных шерстей ублюдки» с феодально-аристократическими титулами – «маркиз», «барон», а также с иностранными фамилиями: «За Кубышкиным идут разных шерстей ублюдки. Во-первых, маркиз Шассе-Круазе, которого только в прошлом году княгиня Букиазба воссоединила в лоно православной церкви <...> Во-вторых, барон Ферфлюхтер, который ни на что особенно не сетует, а только излагает факты <...>» [8, т. 14, с. 324-325]. Фамилия «ферфлюхтер» (*verfluchter*) может быть переведена с немецкого как «проклятый», фамилия «шассе-круазе» (*chasser-croiser*) пришла в художественный текст из французской танцевальной терминологии (фигура в мазурке). У Щедрина *Шассе-Круазе* обозначает перебежчика, предателя, смысловым эквивалентом может выступать выражение «и нашим и вашим».

Подобные фамилии обычно использовались сатириком в характеризующей функции. Это, например, княгиня Насофеполежаева, по словам одного из персонажей – «урожденная Сильвуплё, дочь действительного статского советника, игравшего в свое время видную роль по духовному ведомству» [в данном случае фамилия княгини свидетельствует о ее доступности и может быть переведена как «пожалуйста» или же «прошу вас». – А.К.].

В «Двойнике» Ф.М. Достоевского фигурирует «доктор медицины и хирургии» Крестьян Иванович Рутеншип. Фамилия этого персонажа по-своему выразительна, поскольку изменение последовательности компонентов, ее образующих, дает *Шпицрутен* – «палка для телесных наказаний».

Выбор имени персонажа может быть вызван и скрытыми в нем ассоциативными связями. Клавдия Кульчицкая – героиня романа Ф. Сологуба «Тяжелые сны» – зла и порочна, в ней есть нечто демоническое, намеренно подчеркиваемое автором: «Ее зеленоватые глаза горели»; «ее сверкающие глаза глядели прямо перед собою»; «зеленоватые глаза ее загорелись гневом»; «Зеленоватые глаза ее с загадочным выражением обратились к матери»; «в глазах вспыхивали молнии» [10, с. 22, 44, 49, 51].

Бесовские черты отражены и в имени: *Клавдия* – от латинского *claudus* – «хромой» [6, с. 165]. В народных поверьях хромота обычно связывалась с нечистой силой («хромой бес» и под.).

Противоположностью Клавдии воспринимается другая героиня романа, убежденная в том, что «будущее принадлежит любви», полагающая, что правда заключается «не в добре и не в зле, а только в любви к людям, и к миру, ко всему». Ее имя – *Анна* – происходит от древнееврейского *Hanna*, имеющего значение «грация, миловидность» [6, с. 54].

В художественных текстах второй половины XIX века при выборе имени персонажа авторы все чаще ориентируются на его смысловые компоненты, способные передать социальные черты и личные качества литературного героя.

Стремление к повышению характерологической значимости имени персонажа, ставшее особенно заметным в произведениях Гоголя, усиливается в творчестве писателей последующего периода (Тургенева, Достоевского, Левитова, Лескова, Салтыкова-Щедрина и др.).

Ориентация на смысловую сторону собственного имени персонажа сохраняется и в произведениях рубежа столетий.

Например, в романе А.М. Ремизова «Пруд» имя иеромонаха (Алипий) выступает характеристикой его обладателя: «Был в монастыре один малюсенький, безобидный иеромонашек о. Алипий-*Сопля*. <...> Если у отца Христофора было свиное рыло от бесовского наваждения, то у о. Алипия, должно быть, от вожделенных помыслов. Ничто так не занимало о. Алипия, как женщины. При одном упоминании о женщинах о. Алипий пьянел» [7, с. 69]. Имя *Алипий* происходит от греческого *alypos* – «беспечальный» [6, с. 46].

Выгнанный из монастыря, «беспечальный» монах не терял бодрости духа даже в кутузке: «Спервоначала-то Алипка в кутузку попал, неделю высидел. Не признают за монаха: «Какой, ты говорят, монах, ты фокусник, гвозди через нос пропускаешь!» <...> Ну, а как подрастать борода стала, видят, что монах настоящий, обрадовались и выпустили на волю» [7, с. 79].

В русской прозе второй половины XIX века экспрессивно-оценочная роль имени литературного персонажа существенно возрастает. Участвуя в формировании художественного образа, смысловые оттенки собственного имени взаимодействуют с семантическим фоном контекста, расширяют его выразительные возможности. Имя литературного персонажа передает авторский замысел, служит средством эстетического воплощения точки зрения повествователя, выступает в роли своеобразного ориентира рассказчика.

Концепты экспрессивно-оценочного плана, закрепляемые за именем литературного персонажа, делают имя характерологичным и культурологически значимым. Имя литературного типа становится смысловым вектором художественного произведения, как важнейшая его единица перерастает в обобщенно-художественный знак.

Литература

1. Белинский В.Г. Избранные сочинения / В. Г. Белинский. – М., 1948. – 341 с.
2. Боборыкин П.Д. Сочинения: В 3 т. / П. Д. Боборыкин. – М., 1993. – 297 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль: В 4 т. – М., 1955.
4. Лесков Н.С. Собрание сочинений / Н. С. Лесков: В 6 т. Т.4. – М., 1973.
5. Островский А.Н. Полное собрание сочинений / А. Н. Островский: В 15 т. – М., 1952.
6. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. – 6-е изд. – М., 2000. – 874 с.
7. Ремизов А.М. Избранное / А. М. Ремизов. – Л., 1991. – 352 с.

8. Салтыков-Щедрин М.Е. Собрание сочинений / М. Е. Салтыков-Щедрин: В 20 т. – М., 1965-1977.
9. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. – М.; Л., 1950-1965.
10. Сологуб Федор. Тяжелые сны: Роман; Рассказы / Федор Сологуб. – Л., 1990.
11. Тургенев И.С. Сочинения / И. С. Тургенев: В 12 т. – 2-е изд. – М., 1978-1986.
12. Успенский Л.В. Ты и твоё имя / Л. В. Успенский. – Л., 1960. – 193 с/

УДК 811' 112.2'276. 2

Козловский В. В.

НЕМЕЦКИЙ КОНЪЮНКТИВ И МОДАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ «ИРРЕАЛЬНОСТЬ» (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ)

В статье исследована специфика немецкого конъюнктива в организации конкретных структурно-семантических моделей. Доказано, что форма претеритального конъюнктива выступает средством, которое индивидуализирует предложения в аспекте их структуры и модального содержания.

Ключевые слова: конъюнктив, структурно-семантическая модель, модальность, ирреальность.

У статті досліджено специфіку німецького кон'юнктива в організації конкретних структурно-семантичних моделей. Доведено, що форма претеритального кон'юнктива слугує засобом, яке індивідуалізує речення в аспекті їхньої побудови та модального змісту.

Ключові слова: кон'юнктив, структурно-семантична модель, модальність, ірреальність.

The article investigates the specificity of the German conjunctive within the construction of structural und semantic models. It is proved that the form of Konj. Präteritum is the means in to individualize the simple sentence in the aspect of its structural and semantic organization

Key words: conjunctive, structural and semantic models, modality, irreality.

Объектом исследования в статье является ряд структурно-семантических моделей со сказуемым в форме претеритального конъюнктива, предметом – форма конъюнктива как ведущее средство формальной и семантической организации предложения. Новизна работы состоит в выборе тактики и задачи исследования: определение семантики и функциональных возможностей формы конъюнктива строится на учете его парадигматики и синтагматики; конъюнктив рассматривается как средство построения предложения, а также как средство выражения *основного и вариативного / субвариативного* модальных значений.

Значение «ирреальность» (нем.: *Irrealität*) отражает отношение содержания предложения к объективной действительности и свидетельствует, что выражаемое в предложении действие с точки зрения говорящего в обозначенный отрезок времени не осуществилось или не осуществимо.

В немецком языке основным средством выражения ирреального действия служит грамматическая форма претеритального конъюнктива (*präteritaler Konjunktiv: Präterit, Plusquamperfekt, Konditional I / II*). Данное значение конъюнктив выражает в рамках определенного структурно-семантического типа предложения (модели) «самостоятельно» («autonom») – *Ich hätte mit dir getanzt* (1); в союзе с лексическими единицами *Ohne deine Hilfe hätte ich es nicht getan* – (2); под влиянием языкового / ситуативного контекста – *Ich möchte mit dir tanzen. Du bist aber zu weit von mir entfernt* (3). Данные условия рассматриваются нами в качестве исходных позиций, с которых следует дифференциация и описание предложений (моделей). Во внимание принимаются языковой объем предложения и его динамика: устанавливаются постоянные и переменные составляющие предложения, прослеживается иерархия семантических (модальных) отношений. Определение видов модальных отношений между предложениями-моделями и далее в рамках конкретного предложения-модели дает возможность установить модальные ряды, инвентарь модели и операционные правила построения соответствующих рядов.

Модель предложения понимается нами как целое, состоящее из постоянных элементов – грамматических, лексических, контекстуальных, которые самостоятельно или во взаимосвязи выражают свойственное только данному структурному типу предложения содержание. Модель включает только существенные формальные единицы языка. Моделирование объясняет формальное построение предложения и его семантику (содержание).

1. «Ирреальность» в условиях автономной функции конъюнктива.

Модель 1: Hier hätte ich studieren mögen.

Предложение характеризуется наличием формы плюсквамперфекта конъюнктива глагола *mögen*. Лексическое значение глагола предопределяет сему «желание», а временная форма сказуемого – «прошедшее». Поскольку желание говорящего соотносится с действием в прошлом, то оно классифицируется как «нереализованное желание» («nicht realisierter Wunsch»). Проба на замену конъюнктива индикативом иллюстрирует роль конъюнктива в выражении модального значения предложения и его содержания: → * *Hier hatte er studieren mögen*. Происходит изменение значения основополагающей модальности, и предложение констатирует некое желание в прошлом.

Модель 2: Wenn er gekommen wäre! / Wäre er gekommen!

Модель 3: А) Wenn er käme! / Käme er!

Б) Wenn er kommen würde! / Würde er kommen!

Структурная индивидуальность моделей 2 и 3 определяется формой конъюнктива, союзом *wenn*, интонацией.

Модели 2 и 3 различаются временными формами. В аспекте семантики это приводит к конкретизации значения «желания». Выражаемое плюсквамперфектом конъюнктива «прошедшее» подчеркивает, что желание говорящего соотносится с моментом, предшествующим временной границе оформления высказывания. Действие, в реализации которого говорящий заинтересован, находится в рамках прошлого (по отношению к моменту говорения), вследствие чего желание определяется как «нереализованное желание» («nicht realisierter Wunsch»). Претерит конъюнктива (модель 3) значением «настоящее» / «будущее» показывает, что на момент речевого хода желаемое действие не произойдет, а потому «желание» классифицируется как «нереализуемое желание» («nicht realisierbarer Wunsch» [2, с. 205; 1, с. 373; 3, с. 131-132].

Пробы на замену конъюнктива индикативом: → * *Wenn er gekommen war ...*; → * *Wenn er kommt ...*

свидетельствуют об изменении содержания предложений: ведущими семами становятся семы «условие» и «реальность». Семы «ирреальность» и «желание» нейтрализовались индикативом.

Приняв во внимание семный состав моделей, можно констатировать их содержание (Inhalt): модель 2 служит для выражения «нереализованного эмоционально окрашенного желания» говорящего, а модель 3 – «нереализуемого эмоционально окрашенного желания» (*«nicht realisierter emotional gefärbter Wunsch»; «nicht realisierbarer emotional gefärbter Wunsch»*). Содержание моделей 2 и 3 определяется нами как вариант (вид) «ирреального желания», и в этом смысле они находятся на одной иерархической позиции с моделью 1.

Модель 4: *Ich hätte damals die Prüfung besser abgelegt*.

Форма плюсквамперфекта конъюнктива соотносит действие (возможность осуществления действия), с прошедшим временем, что исключает его реализацию: *Ich konnte die Prüfung besser ablegen (aber ich tat es nicht und werde es nicht mehr tun)*. Сочетание сем «ирреальность», «возможность», «прошедшее» предопределяет следующее содержание модели: «нереализованная возможность» (*«nicht realisierte Möglichkeit»*). Замена конъюнктива на индикатив ($\rightarrow$ * *Ich hatte damals die Prüfung besser abgelegt*) полностью меняет семантику предложения: в трансформации выражается конкретное событие (действие) в прошлом.

Значение «нереализованной возможности» может быть представлено также предложением-моделью, в составе которого фигурирует модальный глагол *können* в форме плюсквамперфекта конъюнктива:

Модель 5: *Ich hätte damals die Prüfung ablegen können*.

Сема «возможность» – следствие семантики глагола *können*, а «ирреальность» и «прошедшее» – формы плюсквамперфекта конъюнктива в союзе с языковым контекстом (*damals*). В индикативном варианте ($\rightarrow$ * *Ich hatte damals die Prüfung besser ablegen können*) наблюдается нейтрализация семы «ирреальность». В модели 5 «ирреальность», однако, связывается не с действием как таковым, а с возможностью осуществления действия. В конъюнктивном и индикативном вариантах действие так и осталось в границах возможного. В этом плане «ирреальная возможность» и «реальная возможность» отличаются друг от друга стилистически: сочетание сем «ирреальность» и «возможность» привносит в содержание предложения экспрессию, что, безусловно, сказывается на прагматике высказывания. Семантическое содержание моделей 4 и 5 можно представить как вид (вариант проявления) «ирреальной возможности» как таковой.

2. «Ирреальность» в условиях сочетания конъюнктива с лексическими единицами. Следующие модели иллюстрируют взаимодействие формы конъюнктива с определенными словами в составе предложения-модели. Автономная функция конъюнктива при этом сохраняет свою направленность.

Модель 6: *Er hätte gern ihr alles erzählt*.

За плюсквамперфектом конъюнктива остается выражение сем «ирреальность» и «прошедшее». Своеобразие модели состоит во взаимодействии конъюнктивной формы и наречия *gern* (*am liebsten*). Акт взаимодействия не только ведет к выражению «желания», но одновременно конкретизирует его: в силу разных причин желание совершить действие подавляется (сдерживается, скрывается, утаивается) самим говорящим (*Ich hätte gern ihr alles erzählt = Ich wollte ihr alles erzählen, tat es aber nicht*). Такая характеристика желания говорящего весьма существенна: она индивидуализирует модель по линии структуры и семантики в ряду значений «ирреального желания». В целом модель 6 выражает «нереализованное сдержанное (подавленное) желание» (*«nicht realisierter suppressiver Wunsch»*).

Значимость взаимодействия плюсквамперфекта конъюнктива с наречием *gern* подтверждается пробой на «отчеркивание» наречия (1) и заменой, конъюнктива на индикатив (2): $\rightarrow$ * *Er hätte ihr alles erzählt* (1); $\rightarrow$ * *Er hatte gern ihr alles erzählt*. (2). В обоих случаях налицо изменение семантики предложения. «Отчеркивание» наречия *gern* привело к выражению «нереализованной возможности» («желание» $\rightarrow$ «возможность»), а индикатив представляет вполне конкретное действие в прошлом. «Нереализованное сдержанное (подавленное) желание» занимает место в ряду значений, выраженных моделями 1, 2 и 3.

Модель 7: *Mit deiner Hilfe hätte ich die Arbeit früher beendet*.

Модель 7 выражает действие, которое было бы возможным при определенном условии. Особенностью модели является взаимодействие плюсквамперфекта конъюнктива со словосочетаниями типа: *mit deiner Hilfe, beim guten Wetter, an deiner Stelle*.

Поскольку возможность реализации действия соотносится с условием, а само условие на момент совершения действия отсутствовало, то содержание предложения определяется нами как «ирреальная обусловленная возможность» (*«irreale bedingte Möglichkeit»*). При «отчеркивании» лексического компонента *mit deiner Hilfe* ($\rightarrow$ * *Ich hätte die Arbeit früher beendet*) происходит нейтрализация семы «условие» (хотя сохраняются семы «ирреальность» и «возможность»). Однако именно «условие» определяет специфику предложения-модели: сема «условие» конкретизирует «возможность» и тем самым индивидуализирует семантику предложения. Вариант замены конъюнктива на индикатив ($\rightarrow$ * *Mit deiner Hilfe hatte ich die Arbeit früher beendet*.) приводит к нейтрализации всех ведущих сем («ирреальности», «возможности», «условия»). «Ирреальная обусловленная возможность» занимает место в одном иерархическом ряду со значением, выраженным моделями 4 и 5 («нереализованная возможность»):

Модель 8: *Beinahe hätte ich die Begrüßungsworte vergessen*.

Предложение-модель служит для выражения действия, осуществление которого было возможным, однако оказалось незавершенным [2, с. 205-206; 3, с. 133].

В структурном плане предложение характеризуется наличием двух взаимосвязанных компонентов: наречия *beinahe* (*fast*) и формы плюсквамперфекта конъюнктива. Их взаимодействием определяется его продолжения и завершения. На семантическом уровне это находит выражение в четырех семах («ирреальности», «прерванности действия», «возможности», «прошедшего»). В целом семантика модели может быть определена как «ирреальная приостановленная (прерванная) возможность» (*«irreale suppressive Möglichkeit»*).

Проба на «отчеркивание» *beinahe*, а также замена конъюнктива на индикатив выявляет структурную и семантическую индивидуальность модели: $\rightarrow$ * ... *ich hätte die Begrüßungsworte vergessen*. Отсутствие *beinahe* привело к тому, что нейтрализовалась такая важная сема, как «прерванность действия». Прямая замена на индикатив ($\rightarrow$ *

Beinahe hatte ich die Begrüßungsworte vergessen) приводит к неправильной форме предложения. В семантическом аспекте модель 8 занимает позицию варианта по отношению к значению «ирреальная возможность» и становится в один иерархический ряд со значениями моделей 4, 5, 7.

3. «Ирреальность» в условиях контекста. Формы ... *möchte* + *Inf. I*, ... *würde gern* + *Inf. I* ... *könnte* + *Inf. I* часто используются для выражения соответственно значений «желание» и «возможность», окрашенных оттенком вежливости («мягкости», «дипломатичности»). В то же время, в условиях определенного языкового окружения предложения с данными формами выявляют сему «ирреальность», например:

Модель 9: *Ich möchte an der Wanderung teilnehmen. Ich bin aber im Moment sehr beschäftigt.*

Модель 10: *Ich würde gern ins Theater gehen. Leider muss ich in die Klinik.*

Изначально значение «ирреальность» заложено в форме конъюнктива. Временное значение претерита в некоторой мере ослабляет эту функцию конъюнктива, выдвигая на первый план выражение значения «настоящего»/«будущего». Создается ситуация двоякого понимания семантической направленности формы: с одной стороны, «настоящее»/«будущее» не исключают реализацию действия, с другой, они не могут служить гарантом акта такой реализации. Отсюда необходимо средство (знак), которое бы конкретизировало основополагающее модальное значение. В качестве такого средства выступает контекст, содержание которого свидетельствует о том, что «желание» (модели 9 и 10) характеризуется семой «ирреальность». Если временное значение, как было отмечено, отводит «ирреальность» на второй план, то контекст, наоборот, выводит это значение на одно из определяющих мест. Контекст становится указателем правильного прочтения семантики предложения с конъюнктивом. Принимая во внимание роль контекста, семантическую функцию конъюнктива (сюда мы относим также выражение «вежливости»/«дипломатичности»), можно утверждать, что модели 9 и 10 представляют «контекстом обусловленное смягченное нереализуемое желание» («*durch Kontext bedingter gemilderter unerfüllbarer Wunsch*»).

Выводы. Форма претеритального конъюнктива определяет индивидуальность структуры и семантики самостоятельного предложения. Конъюнктив маркирует предложение и, взаимодействуя с лексическими и грамматическими единицами, занимает ключевую позицию в структуре конкретного типа предложения. Семантическая функция претеритального конъюнктива проявляется себя в соответствии с механизмом проявления структурной функции. «Ирреальность», с одной стороны, индивидуализирует предложение, с другой, объединяет предложения с этим значением в одну группу. Сочетаясь с семами «желание» и «возможность», конъюнктив определяет их как «ирреальное желание» и «ирреальную возможность». Завершающий (условно) этап представляет собой соединение «ирреального желания» / «ирреальной возможности» с семами, индивидуализирующими ту или иную модель. В результате фиксируются значения последующего, производного, характера.

Значение «ирреальность», присутствующее во всех структурно-семантических моделях данной серии и составляющее их семантический стержень, определяется нами как *г л а в н о е* в иерархии модальных значений предложения-модели. «Ирреальное желание» и «ирреальная возможность», не изменяющие впоследствии компоненты «желание» и «возможность» и сохраняющие сему «ирреальность», соответственно классифицируются как *варианты*, а производные от них – как *субварианты*. В теоретическом плане данный вывод важный потому, что подчеркивает значимую функциональную особенность немецкого претеритального конъюнктива. Оставляя за собой выражение парадигматического значения «ирреальности», его формы, взаимодействуя с другими компонентами предложения и данными контекста, конкретизируют значения «желание» и «возможность», принадлежащих к аспекту внутренней модальности.

Перспектива исследования данного вопроса может быть связана с определением стилистических возможностей предложений-моделей со сказуемым в форме претеритального конъюнктива, а также их когнитивно-прагматического содержания.

Источники и литература

1. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung / Hennig Brinkmann. – Düsseldorf: Padagogischer Verlag Schwann, 1971. – 936 S.
2. Jäger S. Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart / Siegfried Jäger. – Max Hueber Verlag, München/Düsseldorf, 1971. – S. 236-249.
3. Moskalskaja. O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O.I. Moskalskaja. – Moskau: Hochschule, 1971. – 384 S.

УДК 81.1 = 42/49 – 01 + 024 + 5

Колесникова С. М.

ГРАДУАЛЬНАЯ СЕМАНТИКА ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫХ И СЛУЖЕБНЫХ СЛОВ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

В реализации градуального значения участвует частеречная классификация. Градуальная функция и семантика категории градуальности свойственны знаменательным и служебным словам в зависимости от условий их употребления и логико-психологической природы их значения. Знаменательные слова со значением изменяемого и измеряемого признака в роли градуального предиката выполняют градуальную функцию.

Ключевые понятия: знаменательные части речи, служебные слова, градуальный предикат, градуальная функция, градусема.

У реалізації градуального значення бере участь частиномовна класифікація. Градуальна функція та семантика категорії градуальності властиві повнозначним та службовим словам у залежності від умов їх застосування та логіко-психологічної природи їх значення. Повнозначні слова із значенням змінної та вимірної ознаки у ролі предикату виконують градуальну функцію.

Ключові поняття: повнозначні частини мови, службові слова, градуальний предикат, градуальна функція, градусема.

Part of speech classification is engaged in a gradual meaning. The gradual function and semantic of the category characterized by gradual and significant official words, depending on the conditions of their use and the logical-psychological nature of their meanings. Significant words with the meaning of changes and the measured feature in the role of gradual predicate operates gradual function.

Key terms: notional parts of speech, function words, gradual predicate, gradual function, gradosema.

Семема «(самая) высокая» или «(самая) низкая степень признака», «предельная степень признака» предполагает обязательное наличие в речи или мысли субъекта (S) и объекта (O) мерительного отношения. Градуальная семема степени величины признака является исходной единицей градуального значения и представляет собой языковую семантику, разъясняющую мыслительное содержание градуальности. Градосема (градуальная семема) представляет собой аналог словоформ, план содержания которых включает лексический, словообразовательный и грамматический аспекты значения.

В реализации градуального значения участвует частеречная классификация. Градуальная (градационная) функция и семантика категории градуальности свойственны знаменательным и служебным словам в зависимости от условий их употребления и логико-психологической природы их значения [3,4].

Знаменательные слова со значением изменяемого и измеряемого признака в роли градуального синтаксического члена (предиката) выполняют градуальную функцию. Ср.: *Он добрый человек (= больше, чем равнодушный). Он добрейший человек. Он добрее всех. Он самый добрый из всех человек*; или градуально-оценочную функцию, ср.: *Он добрый человек (и это хорошо). Он такой добрый человек* (местоимение усиливает степень качества). Значения признаков слов называются в современной семантике предикативными или сигнификативными (Н.Д. Арутюнова, Л.М. Васильев, А.А. Ивин).

Предикативные значения определяются отношением к мышлению человека о мире и характеризуются вторыми членами поляризованных параметров: «Предмет и признак, конкретное и абстрактное, пространство и время, портрет (образ) и отдельный мазок, диффузность и расчлененность, таксономическая иерархия и иерархия семантических «растояний», автономность и зависимость...» [1, с. 156-250]. Выделенные поляризованные параметры передают эстетическое отношение к миру и направлены на функциональный компонент слова: Ср.: *хороший -> превосходный, замечательный* (учитель). Функциональный компонент в значении слова обладает широкой семантической валентностью к градуальным и градуально-оценочным определениям.

Включая сему градуальности, мерительного отношения S к O, предикативные значения направлены на выражение субъективных взглядов, поэтому предикативные значения представляют собой изменяемую величину – эстетическую: *замечательная картина*; утилитарную: *замечательный студент*; сенсорно-вкусовую: *замечательная груша*. Сравним интерпретацию градуальных оценок: *Эта картина (ученик, груша) лучше (= больше, чем хорошая), чем та // Картина (ученик, груша) лучшая из всех представленных на выставке*.

Предикативные значения делают ядром предикатной градуальной лексики глаголы размера, величины – *увеличивать(-ся), уменьшать(-ся)*; количества – *толстеть, худеть*; обозначение абстрактного количества – *преувеличить, преуменьшить*; силы, скорости – *ускорить, замедлить*. Данные глаголы имеют отношение к выражению градуальной семантики в силу того, что в их семантической структуре содержится градуальная семема (градосемема): *увеличить* – «сделать больше (размером, количеством и т. п.)» – *Увеличить число обслуживающего персонала в ресторане. Увеличить число рабочих. Увеличить выпуск товаров. Увеличить чей-нибудь портрет*; *увеличиться* – «стать больше (размером, количеством и т. п.)» – *Численность рабочих в цехе увеличилась*; *уменьшить* – «сделать меньше» – *Уменьшить вес. Уменьшить нагрузку; уменьшиться* – «стать меньше» – *Вес уменьшился. Боль уменьшилась*; *толстеть* – «становиться толстым (большим в объеме, обхвате), толще»; *худеть* – «становиться худощавым, худым» – *Тебе надо худеть: не ешь мучного; преувеличить* – «представить в больших размерах, чем на самом деле» – *Преувеличить опасность, трудности; преуменьшить* – «представить в меньших размерах, чем на самом деле» – *Преуменьшить опасность; прибавить* – «стать больше» – *В феврале дни заметно прибавились*; *ускорить* – «сделать более скорым» – *Ускорить шаг. Ускорить ход механизма; замедлить* – «сделать более медленным» – *Замедлить шаг*. См.: *Это займет, впрочем, не много времени и места, потому что не много нужно прибавить к тому, что уже читатель знает, то есть что Петрушка ходил в несколько широком коричневом сюртуке с барского плеча и имел, по обычаю людей своего звания, крупный нос и губы; Но Чичиков сказал просто, что подобное предприятие... никак не будет несоответствующее гражданским постановлениям и дальнейшим видам России, а через минуту потом прибавил, что казна получит даже выгоды, ибо получит законные пошлины* (Н. Гоголь);

Бумажное тело сначала толстело.

Потом прибавились клипсы – лапки.

Затем бумага выросла в «дело» -

пошла в огромной синей папке.

Зав её исписал на славу,

от зава к замзаву вернулась вспять,

замзав подписал,

и обратно

к заву

вернулась на подпись бумага опять (В. Маяковский).

От семантики градуальной глагольной лексики зависит и выражение прагматических целей градуальных высказываний – выражения гранд-признаков и т. д.

Логико-психологическая природа значений знаменательных слов, выполняющих градуальную или градуально-оценочную функции, абстрактна и состоит из категориальных компонентов (*мерить, изменять; высокий, низкий* и т. п.).

Существует особая группа союзов и частиц (*не только, но...; да и...; как, какой; еще, даже, просто; не, ни* и т. д.), предназначенных для выполнения градуальной и градуально-оценочной функций. Относясь к служебным словам, они не имеют номенативного значения, а передают специфическое языковое градуальное значение. И тогда происходит пересечение функционально-семантического поля градуальности с полями оценки и отрицания, обусловленное качественным характером этих категорий.

В градуальных суждениях служебные слова играют специфическую гранд-роль – слова-указатели (или «показатели») степени качества, частицы-квантификаторы (*сколько*) и -интенсификаторы (*какой*), союзы-связки, «прагматические операторы» – и предназначены для актуализации градуального значения в речи, коммуникации.

Они принимают участие в функционировании категории градуальности и квалификации на информативном и изобразительном речевых регистрах.

Основной группой градуальной (градационной) лексики в системе типологии градуального значения являются качественные и качественно-оценочные имена прилагательные, обозначающие градуальные признаки, свойственные живым и неживым предметам (см., например, классификацию А.Н. Шрамма). Качественные имена прилагательные являются доминирующим, специализированным средством выражения градуальности и ее семантики. Некоторые качественно-оценочные имена прилагательные передают такие признаки, которые «объективно не принадлежат предмету и, отражая отношение субъекта к предмету, формируются в результате умозаключений, опирающихся на представление о точке отсчета, имеющей социальную, возрастную, историческую и т. д. характеристику, зависящую от сущности и самих объектов...» [5, с. 80]. Ср.: *высокий забор* (этот забор больше (выше) среднего); *высокий ум*, (*ум больше (выше) обычного...*).

Роль доминирующего средства выполняют и слова категории состояния (предикативы, безлично-предикативные слова), производные от качественных имен прилагательных: *жарко, тепло, прохладно, холодно* и т. п. Ср.: *На улице холодно* (= больше, чем прохладно). *На улице прохладно* (= больше, чем тепло (чуть-чуть теплее); меньше, чем холодно) и т. д. – обозначают качественное состояние живых существ, природы, окружающей среды.

Формы на –о образуют сравнительную степень: *Стало прохладнее. Скоро будет теплее*. Подобные формы на –о соотносительны с краткими именами прилагательными в форме среднего рода единственного числа и наречиями: *тепло, весело, тихо* и т. д. Такие слова передают следующие значения: состояние природы, среды, обстановки – *На улице холодно (прохладно, тепло)*; – физическое состояние живых существ – *Ему жарко*; психическое состояние человека – *Мне грустно (весело)*.

Следуя за Л. М. Васильевым, определившим различные основания типов оценочных предикатов [2, с. 119–121], можно выделить типы градуальных предикатов на базе знаменательных слов по тем же основаниям:

– по доминирующему компоненту значения, основанному на лексической парадигме, внутри «бытийного» типа предиката можно отметить бытийно-градуальный предикат – *большой, маленький, высокий, низкий* и т. д.; инвариантному значению, т. е. быть градуированным определенной степенью признака ((самой) высокой или (самой) низкой) с определенной точки зрения.

Градуировать предмет, признак или действие можно с точки зрения его стандартности, усредненности, общности, соответствующей норме (нулевой степени измерения): *Обыкновенный человек* – «обычный, ничем не выделяющийся» (= ни лучше, ни хуже). – *Обыкновенное явление*;

– по ядерному идентифицирующему компоненту можно выделить ряд градуальных предикатов: полное градуирование (компаративы, суперлативы, элативы) – *Он молод (стар) // Он моложе (старше) (чем) его (он); Он самый молодой (старый)*; Градуальный предикат качественно-количественной характеристики (частичное градуирование) – *Он потолстел (похудел); Увеличить нагрузку. Боль в сердце уменьшилась* и т. д.

Распределение предикатов по типам осуществляется по ядерным ономастологическим компонентам. Представленная классификация имеет парадигматическую структуру и основана на градуальной оппозиции: *Он талантливый ученик – Он бездарный ученик; Он старше всех мальчиков – Он самый старший мальчик из всех мальчиков. Он молод. Он моложе* и т. д.

Таким образом, среди большого количества предикатов градуальный тип, выделяемый по семантическим признакам, находит свое место в предикативной системе и реализует свою семантическую модель – градуирующий субъект – градуальный предикат (синтаксический член) – градуируемый объект. Средствами выражения градуальной семантики выступают знаменательные и служебные слова.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функционирования типов лексического значения / Н. Д. Арутюнов // Аспекты семантических исследований. – М., 1980. – 245 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М., 1990. – 310 с.
3. Колесникова С. М. Семантика градуальности и способы ее выражения в современном русском языке / С. М. Колесников. – М., 1998. – 221 с.
4. Колесникова С. М. Функционально-семантическая категория градуальности в современном русском языке / С. М. Колесников. – М., 2010. – 199 с.
5. Маркелова Т. В. Семантика оценки и средства ее выражения в русском языке / Т. В. Маркелова. – М., 1993. – 212 с.
6. Шрам А. Н. Структурные типы лексических значений слова (на материале качественных прилагательных) / А. Н. Шрам // Филологические науки, 1981. – № 2. – С. 41–49.

УДК 81'272

Кондрашкина Е. А.

О ТИПОЛОГИИ ЯЗЫКОВЫХ КОНФЛИКТОВ

Языковые конфликты характерны для многоязычных стран и могут быть внутриэтническими и межэтническими. Наиболее острыми являются межэтнические конфликты. Часто они являются результатом просчетов в национально-языковой политике государства. Выделяются три вида языковых конфликтов: этнолингвистические, лингвопрагматические и лингвополитические.

Ключевые слова: многоязычие, внутриэтнический языковой конфликт, межэтнический языковой конфликт, конфронтация языков.

Мовні конфлікти характерні багатомовним країнам і можуть бути внутрішньо етнічними та міжетнічними. Найбільш гострим є міжетнічні конфлікти. Часто вони є результатом прорахунків у національно-мовній політиці держави. Виділяються три види мовних конфліктів: етнолінгвістичні, лінгвопрагматичні та лінгвополітичні.

Ключові слова: багатомовність, внутрішньоетнічний мовний конфлікт, міжетнічний мовний конфлікт, конфронтація мов.

Language conflicts are typical for multi-language countries and may take the form of either an intra- or interethnic clash, with interethnic conflicts tending to be the fiercest. They often result from mistaken decisions made by governments in conducting their national language policies. There are three types of language conflicts: ethnolinguistic, linguopragmatic and linguopolitical.

Языковой конфликт – это столкновение между сообществами людей, в основе которого лежат те или иные проблемы, связанные с языком» [1, с. 276].

Языковые конфликты, которых было немало в прошлом XX веке, характерны для многонациональных и, следовательно, многоязычных стран и свойственны различным языковым ситуациям. Они детерминированы разнообразными политическими, социальными, идеологическими, этнодемографическими и экономическими причинами. Как пишут Н. Б. Вахтин и Е. В. Головкин, «языковой конфликт – это социальный конфликт, тем или иным способом связанный с языковой политикой государства» [2, с. 176]. Нередко язык является лишь символом конфликта, который в действительности происходит в других областях, таких как политика, экономика, религия, управление или образование. Наиболее остро конфликты протекают в странах с гетерогенным этническим и языковым составом населения, с языками, имеющими разный социальный статус и несбалансированные общественные функции.

Крайним проявлением языковых конфликтов является политика «глотофагии» или «языковой империализм» – политика подавления и вытеснения языка меньшинства языком доминирующей группы, переход на другой язык («языковой нигилизм»), языковая ассимиляция, переход от многоязычия к моноязычию.

Источниками конфликта могут быть четыре важных аспекта языка: 1) язык является символом и подвержен идеологизации. Он может преуменьшать или преувеличивать этнические, социальные или религиозные различия и служить таким образом катализатором в таких важных социальных процессах, как модернизация, мобилизация и коммуникация; 2) язык обладает инструментальной функцией, т. е. он ассоциируется с более высоким образованием, рабочими местами и становится таким образом средством социального продвижения и социальной мобильности. Конфликт возникает тогда, когда социальная мобильность блокируется доминирующей элитой, принадлежащей к одной языковой группе; 3) язык обладает определенными ресурсами – письменностью, богатыми литературными традициями и его превосходство над бесписьменным языком может породить конфликты; 4) язык – источник власти в смысле широты его употребления в различных сферах, поддержки со стороны учредительных органов, количества говорящих на нем как на родном, изучающих его как второй и уровень его престижности в глазах изучающих. Недовольство доминирующим положением одного языка также может вызвать конфликтную ситуацию.

Языковые конфликты могут быть внутриэтническими и межэтническими. Внутриэтнический языковой конфликт – это «конфликт, возникающий между группами людей – представителей одного этноса» [1, с. 39]. Чаще всего внутриэтнические языковые конфликты возникают в процессе становления литературного языка. В их основе обычно лежит борьба за выбор опорного диалекта. В качестве примера можно привести конкуренцию, возникшую между двумя диалектами словацкого языка – западнословацкого и среднесловацкого при формировании словацкого литературного языка, которая завершилась тем, что в качестве общелитературного стандарта был признан диалект на основе среднесловацкого диалекта [3, с. 125-126].

Конфликтная ситуация может возникнуть также и при выборе или смене графической основы: конфликт между сторонниками и противниками перевода татарского языка на латинскую графическую основу, конфликт в тюркоязычных регионах бывшего Советского Союза, где также обсуждались вопросы смены кириллицы на латиницу или даже на арабскую графику.

Еще одним примером внутриэтнического конфликта служит обсуждение вопросов, связанных со статусом национальных языков, как это было, например, в Республике Марий Эл. Согласно конституции, государственными языками Марий Эл являются марийский (горный, луговой) и русский языки. Некоторые лингвисты, носители лугомарийского языка (луговые марийцы составляют большинство) не могли согласиться с приданием статуса государственного горномарийскому языку, считая, что горномарийский всего лишь наречие, а литературный марийский язык один – это лугомарийский. По этому поводу в конце 90-х годов разгорелась ожесточенная дискуссия на страницах марийских печатных изданий, содержащая иногда враждебные выпады одной стороны против другой. Горные марийцы выступили в защиту своего языка. Фактически, этот конфликт оказался конфликтом двух групп марийской интеллигенции, принадлежавших к разным этническим общностям.

Внутриэтнические языковые конфликты обычно не носят острого характера именно в силу того, что, как в случае с марийским языком, они затрагивают лишь небольшую часть национальной интеллигенции и не касаются всего общества.

Внутриэтнический языковой конфликт может возникнуть и в процессе нормализации литературного языка. Такая ситуация существовала до недавнего времени в Беларуси и касалась она орфографии белорусского языка. Первая нормализация орфографии была произведена Брониславом Тарашкевичем в 1918 г. Она получила название «тарашкевица» и существовала до 1933 г., когда была произведена вторая нормализация под руководством Совета Народных Комиссаров, которая стала называться «наркомовкой». «Наркомовка» опиралась на орфографические нормы русского языка и искажала белорусскую орфографию и произношение. В советские времена только «наркомовка» была официальной, несмотря на ее несоответствие белорусскому языку. После провозглашения независимости все больше и больше произведений стало выходить на «тарашкевице» и все больше ученых выступало за ее возвращение. И только недавно в сентябре 2010 г. была принята новая орфография белорусского языка, в основу которой положена «тарашкевица».

Межэтнический языковой конфликт – «конфликт, возникающий между разными этническими группами. Основой межэтнического конфликта всегда является борьба за распределение сфер функционирования между идиомами, составляющими языковую ситуацию» [1, с. 116].

Л. Б. Никольский предложил следующую типологию межэтнических языковых конфликтов: этнолингвистические, лингвополитические и лингвопрагматические. Первые возникают в тех случаях, когда в полиэтнических странах одновременно протекают два процесса: этническая консолидация, при которой формируются более крупные этносы в разных регионах страны, и внутригосударственная интеграция, при которой один из автохтонных языков становится государственным, давая привилегии этому этносу, и создавая почву для недовольства среди других этнических групп [4, с. 136-137].

Лингвополитические конфликты возникают в результате использования языка в качестве орудия политической борьбы и отличаются остротой и масштабами. Но после достижения своих целей члены этноса обычно утрачивают интерес к языковым проблемам, которые собственно и явились причиной конфликта.

Лингвопрагматические конфликты возникают в условиях отсутствия национального равноправия, когда та или иная общность, стремясь оградить свои интересы, использует родной язык как барьер на пути других этносов к материальным возможностям и ценностям. Так в Индии в 90-х гг. поднялась волна языкового шовинизма с требованием предоставлять работу только коренному населению того или иного штата [4, с. 141-142].

Межэтнические языковые конфликты обычно возникают на фоне общей межнациональной напряженности и редко вспыхивают сами по себе. Но иногда они могут являться основным стимулом межнационального противостояния. Именно языковой вопрос послужил началом конфликта, а затем и войны 1992 г. между Молдовой и Приднестровской Молдавской Республикой, когда молдавские власти решили сделать румынский язык официальным языком республики, переименовав молдавский язык в румынский и предложив заменить кириллицу на латиницу. Начав на официальном уровне политику вытеснения русского языка из Молдовы, власти вызвали протесты в Приднестровье и в Гагаузской автономии. Русский язык является основным в Приднестровье – на нем общается около 65% семей, а на территории Гагаузии русский – один из трех официальных языков. Власти Гагаузской автономии предлагали властям Молдавии внести поправки в конституцию, объявив русский язык официальным, но те решили сделать официальным румынский язык.

Иногда из-за языковых проблем страны могут оказаться на грани территориального расчленения. Так, в Литве, районы, компактно заселенные поляками, стали требовать автономии и введения польского языка в качестве государственного. Подобные процессы происходили и в Эстонии, где в русскоязычных Нарве и Кохтла-Ярве также стали проявляться сепаратистские настроения.

В Эстонии, как показывают статистические данные, в 2009 г. проживало 21,6% русских (эстонцев – 71,8%). Согласно Закону о языке 1995 г., русский язык имеет статус иностранного, хотя в стране 56% жителей свободно читают и разговаривают по-русски. Среди некоторых представителей власти, хорошо знающих русский язык, но не желающих говорить на нем, существует мнение, что говорить по-русски означает «принятие 50-летней жестокой оккупации».

Требование знания эстонского языка, фактически, не давая времени на овладение им, носит принудительный характер: введение преподавания на эстонском языке в русских школах, штрафы за нарушения закона о языке, штрафы и увольнения за незнание языка, экзамены для учителей в школах на знание эстонского, ликвидация ряда русских школ, сокращение приема в вузы русских и русскоязычных студентов. Языковые требования коснулись не только сферы образования, они распространяются и на государственных служащих.

Иногда языковой конфликт может возникнуть даже в странах, где, казалось бы давно решены все языковые проблемы и языковая ситуация стабильная и спокойная, как например, в Бельгии, где события в апреле 2010 г. называют «лингвистическим кризисом», который грозит опасностью разделения страны.

В Бельгии проживает фламандское (нидерландоязычное) население (около 60%) и валлонское (франкоязычное) население (около 40%). На границе с Германией в части провинции Льеж находится территория Немецкого сообщества, которую населяют немцы. Соответственно в Бельгии три официальных языка – французский в Валлонии и Брюсселе, нидерландский – во Фландрии и Брюсселе, немецкий – на территории Немецкого сообщества. В парламенте Бельгии половина депутатов представляет Фландрию, другая половина Валлонию, в связи с чем страна поделена на 20 избирательных округов, где жители голосуют либо за фламандские (нидерландоязычные) партии, либо за валлонские (франкоязычные). Двухязычный округ Брюссель – Халле – Вилоорде (БХВ) – крупнейший в стране, жителям которого дано право самим решать за какую партию голосовать. Проблему разделения округа пытаются решить с 1980 г. Фламандцы предлагают разделить округ пополам, сохранив Брюссель двухязычным, а Халле и Вилоорде передать в состав соседних фламандских округов. Валлоны отстаивали за франкоязычными жителями Халле и Вилоорде право голосовать за франкоязычных кандидатов, с чем не соглашались фламандцы. Большинство фламандского населения Фландрии – наиболее экономически развитого и населенного региона Бельгии желает независимости Фландрии.

Нерешенность проблемы разделения округа заставило партию фламандских либералов Open VLD выйти весной 2010 г. из правительственной коалиции, создав тем самым правительственный кризис. Их требование поставить на голосование вопрос о разделении округа пока осталось неудовлетворенным. В связи с событиями вице-премьер, министр финансов Бельгии заявил, что «пришло время спросить у нидерландофонов, хотят ли они жить в единой стране». А франкоязычные СМИ предлагают тем временем различные варианты событий: Фландрия, Брюссель и Валлония станут отдельными государствами; Валлония с Брюсселем войдут в состав Франции, Бельгия станет конфедерацией по швейцарской модели или останется федерацией, но без разделения по языковому принципу.

Языковые конфликты могут иметь такие последствия, как: 1) военные действия между враждующими этническими группами (Молдова и Приднестровье); 2) отделение территорий (Пакистан и Бангладеш); 3) возникновение напряженности в межгосударственных отношениях (Россия и Украина при Ющенко, Россия и страны Прибалтии – Эстония и Латвия);

4) массовый исход беженцев (в Россию из стран Средней Азии, Украины) и др.

Погасить и нейтрализовать языковые конфликты может продуманная и взвешенная языковая политика и согласованные действия по примирению всех враждующих сторон, поиски консенсуса, а главное – справедливое определение значимости конфликтующих языков и выравнивание возможностей реализации во всех сферах жизни для представителей разных этнических групп.

Источники и литература

1. Словарь социолингвистических терминов. – М., 2006. – 311 с.
2. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социолингвистика и социология языка / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – М., 2004. – 335 с.
3. Крючкова Т.Б. Типология языковых конфликтов / Т. Б.Крючкова // Языковые проблемы Российской Федерации и законы о языках. – М., 1994. – 247 с.

УДК 81'373

Коннова М. Н.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПАСХАЛЬНОГО КАНОНА В КОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ¹

Исследуются семантические особенности церковнославянского и английского текстов канона Пасхи.

Ключевые слова: перевод, семантика, канон, Пасха

Досліджуються семантичні особливості церковнослов'янського та англійського текстів канону Великодня.

Ключові слова: переклад, канон, Великдень.

The article focuses upon semantic peculiarities of Pascha canon in Church-Slavonic and modern English.

Key words: transliteration, semantics, canon, Pascha (Easter)

«Всякий пусть предложит времени свой дар – дар праздничный, большой или малый, но духовный и Богу угодный, сколько у каждого достанет на то сил. ... А я принесу в дар слово, как лучшее и драгоценнейшее из всего, что имею» (Святитель Григорий Богослов)

Богослужбное наследие Православной Церкви в последние десятилетия вызывает значительный интерес представителей других культурных традиций. Появление многочисленных переводов церковнославянских богослужбных текстов на современные европейские языки ставит вопрос о формально-содержательной и эстетической равноценности исходного и результирующего текстов. Целью настоящей статьи является когнитивный анализ семантических особенностей церковнославянского и английского текстов одного из наиболее замечательных гимнографических произведений – канона на Святую Пасху преподобного Иоанна Дамаскина (ок. 680 – ок. 780).

Рассмотрим отдельные содержательные грани канона на примере ряда фрагментов песнопений канона.

Во втором тропаре первой песни канона употребление в едином микроконтексте антонимических звеньев *небеса-земля, видимый-невидимый*, использование обобщающего словосочетания *весь мир* подчеркивают вселенское значение воскресения Христа как источника «веселия вечного»: «Небеса убо достойно да веселятся, земля же да радуется, да празднует же мир, видимый же весь и невидимый: Христос бо воста, веселие вечное».

Антитетическое строение двух первых синтагм тропаря восходит к строкам девяносто пятого псалма: «*Да возвеселятся небеса, и радуется земля*: да подвижится море и исполнение его: возрадуются поля, и вся яже на них» (Пс. 95: 11-12). Под *небесами* понимается здесь не только «бесконечное, выпященное пространство, окружающее землю нашу; вся ширь и глубь вселенной» [2, II, с. 502], но и «духовный мир» (ср. *небесная* – «вся совокупность духовного мира; горняя, духовное царство» [2, II, с. 502-503]), а также, метонимически, ангельские лики и сонмы святых [ср. 7, с. 625]. *Земля* означает как «наш мир, земной шар» [2, I, с. 678], так и «всех живущих на земле» [7, с. 625].

Всеохватность, всеобщность пасхального ликования подчеркивается в трех первых синтагмах тропаря глагольным синонимическим повтором: [*небеса*] *да веселятся*, [*земля же*] *да радуется, да празднует же* [мир]. Обобщающее сочетание [мир] («вселенная» [ср. 3, с. 308]) «*видимый же весь и невидимый*» указывает вслед за первым членом Символа веры на всю сотворенную Богом вселенную: «Верую во единого Бога Отца, Вседержителя, Творца небу и земли, *видимым же всем и невидимым*». Непосредственным источником этих слов пасхального канона является второе «Слово на Пасху» святителя Григория Богослова, который указывает на главную причину всемирной радости: «Ныне спасение миру, *миру видимому и миру невидимому*! Христос из мертвых – восстаньте с Ним и вы; Христос во славе Своей, – восходите и вы; Христос из гроба, – освобождайтесь от уз греха; отверзнутся врата ада, истребляется смерть» [8].

Четыре первые синтагмы, составляющие единое ритмическое целое благодаря параллелизму полисиндетических конструкций, подводят слушателя к смысловому центру тропаря, его кульминационной пятой синтагме: «Христос бо воста», восходящей к первому Посланию к коринфянам св. ап. Павла: «Ныне же *Христос воста* от мертвых» (1 Кор. 15: 20). Вследствие синонимичности глаголов *востати* (от греческого *ἐγείρω* – «воскрешать» [1, с. 362]) и *воскресати* слова «Христос воста» (букв. «ожил, воскрес» [ср. 11, с. 151]) сближаются с победным пасхальным приветствием «Христос воскрес», полная форма которого, «Христос воскрес из мертвых», является припевом, предвещающий каждый тропарь пасхального канона.

Завершающие тропарь слова шестой синтагмы «[Христос бо воста,] веселие вечное» свидетельствуют, что торжествующая радость (*веселие* – «веселье, радость», ср. *весельствовати* – «радоваться, торжествовать» [10, с. 112-113]), имеющая своим источником Воскресшего Превечного Бога, не окончится никогда (*вечный* – «нескончаемый, не перестающий существовать» [10, с. 131]).

В английском переводе общее синтактико-семантическое строение тропаря сохраняется: «Let the heavens rejoice in a worthy manner, the earth be glad, and the whole world, visible and the invisible, keep the Feast. For Christ our eternal joy has risen!». Перевод синонимов *веселиться* и *радоваться* глаголами *rejoice, be glad* соответствует традиционному английскому переводу девяносто пятого псалма: «Let the heavens *rejoice*, and let the earth *be glad*» (Ps. 96: 11), однако опущение вспомогательного глагола *let* во второй синтагме (*the earth be glad*) и парафрастическая передача церковнославянского *достойно* словосочетанием *in a worthy manner* (букв. «подобающим образом» [ср. 5, с. 465, 871]) значительно ослабляет ритмическое единство текста.

¹Исследование выполнено в рамках проекта «Когнитивный анализ семантики слова (компьютерно-корпусный подход)», грант РФФИ 11-06-0030.

В третьей синтагме аналитическая конструкция *to keep the feast* (букв. «праздновать [церковный] праздник» [ср. 5, с. 285, 420]) передает одно из значений церковнославянского *праздновати* («справлять, устраивать праздник»), однако не отражает ключевого в данном контексте значения «радоваться, ликовать» [ср. 17, с. 130].

Разрушение исходного семантического синкретизма, свойственного первоначальному славянскому переводу тропаря, происходит также в результате исчезновения или замены синкретичных по смыслу союзов-частиц.

В славянском тексте антитеза *небесного* и *земного* подчеркивается синкретичными коррелирующими частицами – противительной частицей *убо* (греч. μέν) в первой синтагме и усилительной частицей *же* (греч. δέ) во второй, третьей и четвертой синтагмах. В английском тексте противопоставление сменяется простым перечислением (*let the heavens rejoice, the earth be glad*), обыденно-нейтральный характер которого усугубляется сочинительным союзом *and* в начале третьей синтагмы. Опускание синкретичной частицы *да*, служащей не только для образования повелительного наклонения, но и усиления [ср. 12, с. 164], приводит к изменению ритмического рисунка песнопения, и, как следствие, к разрушению синтактико-семантической завершенности каждой синтагмы и цельности всего тропаря. В кульминационной пятой синтагме синкретичный славянский союз-частица *бо* (греч. γάρ – «ибо, потому что, так как; именно, конечно» [1, с. 263; ср. 9, с. 252]), служащий для логических выделений в постпозиции, заменяется союзом *for* («ибо, ввиду того, что») [5, с. 307]), в результате чего символическая объемность славянского *бо* сменяется в английском тексте общеродовым (гиперонимичным) значением причины [ср. 4, с. 217], что еще более подчеркивается вынесением союза *for* в начало синтагмы.

В результате слияния в заключительной части английского тропаря («For Christ our eternal joy has risen!») пятой и шестой синтагм славянского текста («Христос бо воста, веселие вечное») словосочетание *our eternal joy* оказывается в неакцентированной позиции, так что победно-вневременное звучание финального аккорда первой песни приглушается.

Ирмос третьей песни пасхального канона (за немногим исключением, вторая песнь в канонах, как правило, отсутствует) – это радостный призыв прикоснуться к неиссякаемому источнику жизни, который открылся миру с воскресением Христовым: «Приидите, пиво прием новое, не от камне неплодна чудодеемое, но нетления источник, из гроба одождивша Христа, в Немже утверждаемся».

Пиво (от греч. πόσις – «напиток, питье» [1, с. 1032]) в первой синтагме иносказательно указывает на благодать Духа Святого, даруемую Воскресшим Христом подобно потокам *воды живой*, как об этом говорится в четвертой и седьмой главах Евангелия от Иоанна: «Иже пьет от воды, юже Аз дам ему, не вжаждется во веки: но *вода, юже Аз дам ему*, будет в нем *источник воды текущая в живот вечный*. ... Веруяй в Мя, якоже рече Писание, реки от чрева его истекут *воды живы*. Сие же рече от *Дусе*, Егоже хотяху приимати верующии во имя Его» (Ин. 4: 14; 7: 38-39). Сочетание *пиво* [прием] *новое* отсылает к сказанному Христом ученикам во время Тайной вечери: «Не имам пити отныне от сего плода лозного, до дне того, егда е *пию* с вами *ново* во царствии Отца Моего!» «Отныне не буду пить от плода сего виноградного до того дня, когда буду пить с вами *новое вино* в Царстве Отца Моего» (Мф. 26, 29). Как пишет преподобный Никодим Святогорец, «здесь *царством* Он называет Свое Воскресение, по толкованию Златоуста и Феофилакта. ...Зная это, боговдохновенный певец ...призывает нас, православных христиан, *пить* это *новое питье*, которое обещал Господь. А *новое питье* – поистине *новое*, поскольку обновляет и делает нетленными нас, обветшавших и растленных грехом. Поскольку мы воскресаем со Христом через веру, то ... и обновляемся вместе с Ним и вместе с Ним преодолеваем тление» [6].

Вторая синтагма – «не от камне неплодна чудодеемое» – отсылает к ветхозаветному повествованию об источнике чистой воды, чудесно изведенной пророком Моисеем из скалы во время странствования народа израильского по пустыне: «И рече Господь к Моисею, глаголя: возми жезл твой и созови сонм ты и Аарон, брат твой, и рцыте ко камню пред ними, и даст *воды* своя: и изведете им *воды из камне* ... И воздвиг Моисей руку свою, удари в камень жезлом дважды: и изыде *вода многа*»/«И сказал Господь Моисею, говоря: возми жезл и собери общество, ты и Аарон, брат твой, и скажите в глазах их скале, и она даст из себя *воду*: и так ты изведешь им *воду из скалы* ... И поднял Моисей руку свою и ударил в скалу жезлом своим дважды, и потекло много *воды*» (Чис. 20: 7, 8, 11; ср. Исх. 17: 1-6). На внутреннюю – духовную – сущность древнего чуда указывает св. ап. Павел в первом Послании к коринфянам: «Не хочу же вас не ведеши, братие, яко отцы наши ... вси тожде *пиво духовное пиша*, пияху бо от духовного последующаго *камне: камень же бе Христос*»/«Не хочу оставить вас, братия, в неведении, что отцы наши ... все пили одно и то же *духовное питье*: ибо *пили из духовного последующаго камня; камень же был Христос*» (1 Кор. 10: 1, 4).

Исполнение прообразовательного значения ветхозаветного события в Воскресении Христовом метафорически описывается в третьей, кульминационной, синтагме ирмоса: *нетления источник, из гроба одождивша Христа*. Подобно тому, как некогда из скалы «изыде *вода многа*» (Чис. 20: 11), так и из гроба воскресшего Христа истекает, как из *источника* (т. е. «родника» [13, с. 332]), *нетление* – вечная, непреходящая, неподвластная разрушению жизнь [ср. 15, с. 320]. Полнота этой благодатной жизни подчеркивается глаголом *одождити*, в семантической структуре которого присутствует указание на обилие изливаемых даров: *одождити* – «пролить ... что-либо подобно дождю, осыпать чем-либо в изобилии» [16, с. 291]. Сема «обилия» имплицитно присутствует и в смысловой структуре существительного *источник* (ср. *источити* – «расточительно пролить, щедро одарить чем-л.» [13, с. 332]).

Четвертая, заключительная, синтагма ирмоса отсылает к гимну праведной Анны, матери пророка Самуила (см. 1 Цар. 2: 1-10), традиционно лежащему в основе третьей песни канона. Слова «в Немже [т. е. во Христе] утверждаемся», парафразирующие ветхозаветный стих «утвердися сердце мое в Господе» (1 Цар. 2: 1), приобретают в контексте ирмоса дополнительный смысл. Глагол *утвердити(ся)* («утвердиться, получить силу» [18, с. 1307-1308]) употребляется в ирмосах третьей песни многих канонов в словосочетаниях *утвердити на [недвижимем] камени заповедей* [Твоих]/ *исповедания* [Твоего] (воскресные каноны 5, 6, 7, 8 гласов), в которых слово *камень* («скала, утес, гора» [14, с. 46]) метафорически обозначает «истинную, непоколебимую веру» [3, с. 243]. *Камнем краеугольным* называется в Священном Писании Иисус Христос – «Глава и основание церкви Своей» [3, с. 243]. По толкованию преподобного Никодима, «в Нем, во Христе, мы, верные, *утверждаемся*, словно на *камне твердом* ...», как говорит Павел: «Я, ... как мудрый строитель, положил основание ... Ибо никто не может положить другого основания, кроме положенного, которое есть Иисус Христос» (1 Кор. 3: 10-11)» [6].

В английском переводе ирмоса синтаксическая перспектива песнопения «выпрямляется», изменяется порядок слов, что в приводит к смещению некоторых смысловых акцентов: «Come, let us drink a new beverage, not miraculously drawn from a barren rock, but the fountain of incorruption springing from the tomb of Christ in Whom we are established».

В первой синтагме замена славянского слова-символа *пиво* существительным с конкретно-терминологическим значением *beverage* («напиток» [5, с. 79]) лишает текст присущей ему символической силы [ср. 4, с. 222]. Неслучайность слова-символа подчеркивалась как в славянском тексте, так и греческом оригинале звуковым повтором, ср.: ц.-сл. *пиво пием*, греч. *πῖμα πίϋμεν*. Мысль об *обновлении* мира в Воскресении, оттеняемая в славянском тексте эмфатически инвертированным прилагательным *новый* (ц.-сл. *пиво пием новое*), несколько затеняется в английском варианте измененным – прямым – порядком слов синтагмы (let us drink a new beverage).

Во второй синтагме аналитическая конструкция *miraculously drawn* (букв. «чудесно почерпнутое» [ср. 5, с. 240]), являющаяся контекстуально верным толкованием страдательного причастия *чудодеемое*, не может, однако, передать всего многообразия смыслов, связанных со сложной основой славянского глагола *чудодееми* («производить что-либо чудесное, сверхъестественное, творить чудеса» [3, с. 828]). В переводе не удастся сохранить и повтор отрицательной приставки-частицы *не-*, которая на морфологическом уровне подчеркивает антитезу чуда ветхозаветного (ц.-сл. от камене *неплодна* чудодеема – англ. miraculously drawn from a barren rock) и новозаветного (ц.-сл. нетления источник – англ. the fountain of incorruption).

Проведенный в настоящей статье контрастивный анализ отдельных фрагментов пасхального канона на церковнославянском и английском языках свидетельствует об удивительной ёмкости, содержательной глубине, ритмической гармоничности церковнославянского текста, догматическое богатство, смысловой синкретизм и синтаксическую цельность которого практически невозможно передать средствами современного языка, в частности, английского.

Источники и литература:

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 года / А. Д. Вейсман. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах / В. Даль. – Москва, 1956.
3. Дьяченко Григорий, свящ. Полный церковно-славянский словарь / Григорий Дьяченко. – М.: Издательство «Отчий дом», 2007. – 1120 с.
4. Колесов В. В. Слово и дело: Из истории русских слов / В. В. Колесов. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. – 703 с.
5. Мюллер В. К. Англо-русский словарь / В. К. Мюллер. Изд. 14-е. – М., 1969. – 912 с.
6. Преподобный Никодим Святогорец. Толкование на канон Пасхи / Преподобный Никодим Святогорец. Ново-Тихвинский женский монастырь. – Екатеринбург, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sestry.ru/church/content/life/masterskie/tlate/translations/tlatte/per1>. Дата обращения: 17.05.2011
7. Разумовский Григорий, прот. Объяснение священной книги псалмов / Григорий Разумовский, прот. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2003. – 992 с.
8. Святитель Григорий Богослов (2011а). Слово на Святую Пасху / Святитель Григорий Богослов. Слово 45. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.paskha.ru/holies/bogoslov.html>. Дата обращения: 07.03.2011
9. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 1. – М.: «Наука», 1975. – 371 с.
10. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 2. – М.: «Наука», 1975. – 319 с.
11. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 3. – М.: «Наука», 1976. – 288 с.
12. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 4. – М.: «Наука», 1977. – 403 с.
13. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 6. – М.: «Наука», 1979. – 359 с.
14. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 7. – М.: «Наука», 1980. – 403 с.
15. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 11. – М.: «Наука», 1986. – 456 с.
16. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 12. – М.: «Наука», 1987. – 384 с.
17. Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 18. – М.: «Наука», 1992. – 288 с.
18. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка / И. И. Срезневский. Репринтное издание. В 3-х томах. Т. 3. Часть 2. Т-Я. – М.: Книга, 1989. – 1969 с.

УДК 811.14'06=81'366

Коновалова Т. І., Бражник О. О.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ В ГРЕЦЬКІЙ МОВІ ЗА ДОПОМОГОЮ АФІКСАЦІЇ (В ПОРІВНЯННІ З УКРАЇНСЬКОЮ)

В статті розглядаються продуктивні різновиди афіксації, з допомогою якої утворюються прикметники в новогрецькому та українському мовах. Підприємта спроба дослідити внутрішню системність словообразовальних типів і виявити загальне та різницю в способах утворення нових слів в грецькій та українській мовах.

Ключові слова: словообразование, словообразовательный тип, афіксація.

В статті розглядаються продуктивні різновиди афіксації, за допомогою якої утворюються прикметники в новогрецькій та українській мовах. Зроблена спроба дослідити внутрішню системність словотвірних типів і виявити спільне та відмінне у способах утворення нових слів в грецькій та українській мовах.

Ключові слова: словотворення, словотвірний тип, афіксація.

In the article productive varieties of affixation with the help of which are formed adjectives in Modern Greek and Ukrainian are examined. It was made an attempt to examine the internal systematic of grammatical types and identify common and different in ways of creating new words in Greek and Ukrainian.

Key words: word formation, word-formation type, affixation.

Словотворення – одне з найбагатших джерел поповнення лексичного складу мови. Воно органічно пов'язане з живими процесами розвитку лексики. Постійні зміни в суспільному житті, розвиток науки й техніки, сільського господарства, мистецтва, культури найбільше позначається на лексиці мови.

Особливо великих змін словниковий склад зазнає в часи докорінних перетворень у житті суспільства, коли з'являються нові слова на позначення нововведень у промисловості, техніці, культурі і т. ін.

Початок наукового дослідження словотвірної структури слова був позначений працями І.О. Бодуена де Куртене, М.В. Крушевського, В.О. Богородицького та П.Ф. Фортунатова. Вони вперше визначили основні завдання і засоби словотвірного аналізу. Велике значення для розвитку словотворення відіграли також праці В.В. Виноградова.

Словотвір як окрема лінгвістична наука виокремився наприкінці 60-х рр. XX ст. Становлення словотвору пройшло декілька етапів, пов'язаних з різними концепціями.

У 70-80 рр. та в працях останніх років, з урахуванням досягнень сучасної лінгвістики, було встановлено багато нових для теорії словотвору питань. У працях З.М. Волоцької, О.П. Єрмакової, О.А. Земської, Е.С. Кубрякової, Р.С. Манучаряна, І.С. Улуханова, М. Тріандафілідіса, Папагеоргіу та ін. знайшли відображення різні підходи в дослідженні словотвірного значення, але всім їм була властива тенденція співвідносити структурні особливості процесів словотворення з семантичними особливостями словотвірного типу.

Вивчення прикметникових та іменникових форм було одним з центральних питань на всіх етапах розвитку мовознавства. Іменні форми й на сьогодні є актуальною проблемою для дослідження. Усі граматичні категорії цих частин мови вимагають поглибленого теоретичного вивчення.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних мовознавчих студій на комплексне дослідження явищ на всіх рівнях мови, зокрема на лексичному, а також недостатнім рівнем висвітлення даної теми в сучасній лінгвістиці.

Мета нашого дослідження – виявити внутрішню системність словотвірних типів і знайти спільне/відмінне у способах творення нових слів в грецькій та українській мовах.

Завдання:

- розглянути засоби творення прикметників у грецькій та українській мовах з урахуванням характеру твірної основи, її приналежності до певних частин мови;

- вивчити інвентар морфем, що беруть участь у творенні словоформ прикметників, і механізм цього утворення;

- визначити – там, де це можливо на досліджуваному матеріалі, – продуктивність/непродуктивність моделей словоформ прикметників.

Матеріалом для даного дослідження слугують прикметники грецької та української мов різних типів словотворення.

У роботі використовувались описовий та порівняльний методи.

Джерелом дослідження слугували словники української та новогрецької мов.

Прикметники являють собою клас, що інтенсивно поповнюється новоутвореннями і відзначається розвинутою системою словотворчих засобів. Найбільш продуктивно гнучким та багатим видом словотвору прикметників у грецькій та українській мовах є **афіксація**.

У залежності від того, які елементи словотвору беруть участь у словотворенні слова і як вони приєднуються до утворюючої основи, в афіксації виділяються 3 різновиди: суфіксальний, префіксальний та суфіксально-префіксальний способи словотворення.

До продуктивних словотвірних типів якісних і відносно-якісних прикметників новогрецької мови належать відіменникові та віддієслівні утворення з цілим рядом формантів:

- ιαρης, -αρης: λεϊσμα впертість – λεϊσματάρης впертий;

- ατος, -αφρος: μύρο пахощі – μυρωδάτος запашний;

- ερος: βροχή дощ – βροχερός дощовий;

- ης: θάλασσα море – θαλασσής морський.

Деякі суплетивні прикметники утворюються шляхом приєднання суфіксу до аористної основи дієслова. Дуже багато слів цієї групи утворюються і за такою формулою: префікс+аористна основа+суфікс:

βρίσκομαι знаходитися – βρέθηκα знайшовся – ά-βρε-τος не знайдений.

В українській мові тенденція до окремого використання суфіксів у віддієслівних і відіменникових прикметників, на наш погляд, слабо виражена. Тут один суфікс може приєднуватися як до основи, мотивованою іменниковою ознакою, так і до основи, мотивованою дієслівною ознакою:

- альн: вирішувати – вирішальний, геній – геніальний;

- н: сон – сонний, розум – розумний, поважати – поважний;

- ив, -лив: думати – вдумливий, чуття – чутливий, хворіти – хворобливий.

У новогрецькій мові прикметники, утворені від прикметникової основи, головним чином надають новоутвореному слову значення зменшеності або особливої ознаки. Такі прикметники формуються за допомогою наступних суфіксів:

- ούλης: μικρός малий – μικρούλης маленький;

- ούτσικος: καλός гарний – καλούτσικος гарненький;

- ούλος: βαθός глибокий – βαθούλος глибоченький;

- ίδερος: κίτρινος жовтий – κίτρινίδερος жовтенький.

В українській мові значення зменшеності виражається суфіксами ень-, -есень-, -ісінь-, -юсінь-: чепурний – чепурненький, гарний – гарненький, рідний – рідненький, новий – новенький, малий – малюсінький, чистий – чистісінький, тонкий – тонюсінький.

Іншу картину ми можемо спостерігати при утворенні прикметників із ознаками збільшеності, згрубілості. В українській мові такі прикметники утворюються за допомогою суфіксів -езн-, -енн-, -ач- (-яч-), -ущ- (-ющ-): великий – величезний, здоровий – здоровенний, добрий – добрячий, багатий – багатющий. А в новогрецькій мові ця лексико-граматична група слів утворюється переважно шляхом основоскладання:

στενός вузький + μακρός довгий – στενόμακρος продовгуватий;

παχύς товстий + όλος весь – ολόπαχος товстезний.

Крім того, в утворенні прикметників можуть брати участь також суфікси -ωπος, -ιος, -ιας: κόκκινος червоний – κοκκινώπος дуже червоний.

Від власних назв та іменників, що означають родинні стосунки, присвійні прикметники в українській мові утворюються за допомогою суфіксів -ів- (-їв-), -ин- (-їн-): Іванів, Сергіїв, Настин, Миколин, Софіїн, братів. Зрідка прикметники цієї групи утворюються за допомогою нульового суфіксу: отчий, ворожий.

Від назв тварин присвійні прикметники утворюються за допомогою суфіксів -ач- (-яч-), -ин- (-їн-): собачий, солов'иний, лисячий. Окремі присвійні прикметники мають нульовий суфікс: заячий, вовчий.

У новогрецькій мові роль присвійних прикметників виконують словосполучення типу ο αδελφός της Μαρίας – Марійчин брат, της γιαγιάς – бабусин, του παππού – дідусевий.

У нашому матеріалі третя група виявилася найбільш багаточисельною.

На відміну від новогрецької мови, в українській немає чіткого розмежування суфіксів у віддієслівних і відіменникових прикметниках. Крім того, в українській мові є суфікси прикметників дієприкметникового походження (-ач-, -яч-, -уч-, -юч-) на відміну від новогрецької, де функцію дієприкметників виконують прикметники віддієслівного походження з суфіксами -μένος (пасивна форма) і -όντας (активна форма).

Префікси новогрецької мови вирізняються різноманітністю форм та значень і набули поширеного використання не лише в новогрецькій мові, а також в окремих випадках були запозичені українською мовою: α – а, αντι – анти, αρχι – архі, про – про, εξ – екс, не.

Слід зауважити, що в українській мові при префіксації похідне слово залишається тією ж частиною мови, від якої воно було засновано. Префікси не викликають чергування звуків в основі. У новогрецькій мові префікс також переносить слово з однієї частини мови в іншу:

1) префікс може приєднуватися до іменника, не змінюючи при цьому його форму, але змінюючи лексичне значення: він вводить іменник до розряду прикметників: πλευρό ребро – διάπλευρος міжреберний;

2) префікс може приєднуватися до основи дієслова шляхом приєднання префікса до аористної основи дієслова + прикметникове закінчення -ος, -ης: μαζεύω збирати – συμμαζεωτός зібраний;

3) в новогрецькій мові префікс може бути тісно пов'язаним з коренем, що утруднює його виділення: ετίβουλος зрадницький, επιγενής народжений після когось.

В українській мові доволі багато афіксів, які, як правило, складаються з одного чи кількох звуків (-н-, -ов-, -янн-). Новогрецька мова при утворенні нового слова префіксально-суфіксальним способом серед досить широкого інвентарю грецьких суфіксів обмежується лише суфіксами -τος (-ητος), -ικος та їх варіантами -τικός, -στικός.

Таким чином, ми розглянули 3 різновиди афіксації, за допомогою якої утворюються прикметники в новогрецькій та українській мовах.

При утворенні прикметників за допомогою суфіксального способу в новогрецькій та українській мовах є багато спільного. В обох мовах найбільш продуктивними словотвірними типами якісних і відносно-якісних прикметників є відіменникові та віддієслівні утворення. В обох мовах є суфікси, які надають новоутвореному слову значення зменшеності або особливої ознаки. Але утворення прикметників з ознаками збільшеності, згубності в українській мові відбувається за допомогою спеціальних суфіксів, а в новогрецькій мові ця лексико-граматична група слів утворюється переважно шляхом основоскладання.

Крім того, на відміну від новогрецької мови, в українській немає чіткого розмежування суфіксів у віддієслівних і відіменникових прикметниках.

При утворенні слів префіксальним способом в обох мовах варто відзначити синонімічні відносини між префіксами. На наш погляд, префікси грецької мови більш різноманітні, ніж префікси української. Слід зауважити, що в українській мові при префіксації похідне слово залишається тією ж частиною мови, від якої воно було утворено, а в новогрецькій мові префікс переносить слово з однієї частини мови в іншу.

Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення досить широко використовується в обох мовах. Роль префіксів в новогрецькій та українській мовах беруть на себе давні прийменникові форми.

Питання, пов'язані зі словотвором прикметників (а також інших частин мови), є, на наш погляд, дуже важливими для вивчення та викладання новогрецької мови, тому вважаємо за потрібне продовжити і далі досліджувати згадану тему. Матеріали та висновки дослідження можуть використовуватися при викладанні практичного курсу та морфології грецької мови, при написанні курсових та дипломних робіт.

Джерела та література

1. Білоусенко П.І. Словотвір української мови / П.І. Білоусенко, Ю.В. Арешенков. – К.: Радянська школа, 1990.
2. Грищенко А.П. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко. – [3-тє вид.]. – К.: «Вища школа», 2002.
3. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н.Ф. Клименко. – К., 1973.
4. Коваль А.П. Продуктивні способи творення / А.П. Коваль. – Харків, 2003.
5. Передрій Г.Н. Сучасні способи творення слів / Г.Н. Передрій, Т.О. Карпенко. – Львів, 2002.
6. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 13ς ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. / Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. – Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992, σς. 505-526.
7. Ελληνορωσικό λεξικό. Εκδοτικός οργανισμός. – 1961. (Новогрецько-російський словник).
8. Ζόμπολου Κ. Λεξικοποίηση: η μορφή του λήμματος κατά την παραγωγή του λόγου. Παρατηρήσεις στη μορφο-σημασιολογική δομή της νεοελληνικής // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα / Κ. Ζόμπολου. – Θεσσαλονίκη, 1994. – Σ. 495-506.
9. Παπαγεωργίου Γ. Η παραγωγή και η σύνθεση Λέξεων στην νέα ελληνική γλώσσα/ Γ. Παπαγεωργίου. – Σοφία: Νέα βιβλία, 1973.
10. Πετρούνας Ε. Ελληνικά επιθήματα κοινής καταγωγής και πολλαπλής εξέλιξης: η ομάδα -ια // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 8ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. / Ε. Πετρούνας. – Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1987.
11. Τριανταφυλλίδη Μανολή. Νεοελληνική γραμματική / Μ. Τριανταφυλλίδη. – Αθήνα, 2000.

РУСИСТИКА БЕЛАРУСИ НА РУБЕЖЕ XX-XXI ВВ.

В статье представлен обзор параметров белорусской русистики на протяжении последних 3-4 десятилетий – становления национальной школы, диссертационных исследований, научных конференций, лингвистических направлений, публикаций и др.

Ключевые слова: лингвистика, русистика, диссертация, конференция, проблематика.

В статті представлений огляд параметрів білоруської русистики протягом останніх 3-4 десятиліть – становлення національної школи, дисертаційних досліджень, наукових конференцій, лінгвістичних напрямків, публікацій і т. ін.

Ключові слова: лінгвістика, русистика, дисертація, конференція, проблематика.

The article reveals the parameters of the Russian studies in Belarus during the last three-four decades – the formation of the national school, theses, scientific conferences, linguistic trends, publications etc.

Key words: the linguistic, the Russian studies, the conference, problems.

Наш обзор касается периода последних 3-4 десятилетий, с особым вниманием к двум переломным на рубеже XX – XXI вв., в течение которых белорусская русистика обрела новые очертания.

Конечно, эти очертания довольно расплывчаты и по объекту исследований, и по персоналиям, на что есть несколько объективных причин. Во-первых, изучение тех или иных явлений русского языка обязательно сопряжено с проблематикой языкознания в целом, поэтому как невозможен «чистый» русист без теории языка, так и невозможен (по крайней мере, в Беларуси) теоретик языка без обращения к фактам русского языка.

Во-вторых, в Беларуси русистом можно назвать и белорусиста, описывающего факты белорусского языка на фоне русского, и любого компаративиста, избравшего в качестве эталона русский язык для описания аналогичных фактов в другом языке.

В-третьих, большинство исследований белорусских русистов посвящено русскому языку, имеющему на территории Беларуси особый статус – сначала как языка межнационального общения, а с 1996 года как государственного языка Республики Беларусь. И в том и в другом статусе русский язык функционировал и продолжает функционировать в некотором отрыве от метрополии, и это обстоятельство ставит перед белорусскими русистами несколько иные научные задачи.

В-четвертых, статусная специфика русского языка в РБ определяет также концепцию языкового образования в РБ в целом, и изучения русского языка в частности. А отсюда вытекает еще и специфика научно- и учебно-методической деятельности белорусских русистов, обусловленная постоянным и динамичным контактированием и взаимодействием двух близкородственных языков.

Если оперировать метафорой строительства, то можно сказать, что фундамент белорусской школы русистики в недавнем и обозримом прошлом базируется на трудах М. Г. Булахова¹, А. Е. Супруна, И. А. Киселева, И. С. Козырева, А. П. Груцо, В. В. Мартынова, Е. И. Янович, А. Е. Михневича, Б. Ю. Нормана, Н. Б. Мечковской и других ученых, но само нынешнее ее здание выстроено, конечно, П. П. Шубой, под руководством или при содействии которого выросла целая плеяда тех, кто теперь возглавляет исследования русского языка в каждом университете Беларуси.

Так, П. П. Шуба в 1981 г. основал межведомственный сборник научных трудов «Русский язык» и сам был его ответственным редактором. Сборник выдержал 12 ежегодных выпусков. Наряду со статьями по русистике, в сборнике имелись статьи по социолингвистике, компаративистике, причем каждый выпуск завершался обширной текущей библиографией работ по русско-белорусским языковым контактам и билингвизму (составители П.П. Шуба и И.К. Германович).

По инициативе П. П. Шубы была учреждена монографическая серия «Русский язык: теория, функционирование, преподавание», в рамках которой вышли монографии, легшие в основу целого ряда докторских диссертаций. В целом, начиная с конца 80-х гг. XX столетия, в Беларуси было защищено более десятка докторских диссертаций с широким диапазоном тем по русскому языку или в сопоставлении с ним:

– А. А. Гируцкий (1990): *Белорусско-русское двуязычие в художественной литературе: типология, история, языковые процессы*;

– М. И. Конюшкевич (1990): *Сопоставительное исследование сложного предложения в русском и белорусском языках*;

– С. М. Прохорова (1991): *Ареально-типологическая характеристика синтаксиса переходной русско-белорусской зоны*;

– Л. Г. Мощенская (1992): *Лингвистический и социолингвистический аспекты русской речи в Беларуси: грамматическое варьирование в русской речи белорусов*;

– И. С. Ровдо (1996): *«Лексічныя лакуны і сродкі іх кампенсацыі (супастаўляльнае сістэмна-функцыянальнае даследаванне беларускай і рускай моў)»*;

– Л. Н. Чумак (1997): *Лингвокультурологические характеристики синтаксических систем русского и белорусского языков*;

– Т. Н. Вольнец (1998): *Семантика и грамматика русского причастия в языковой системе*;

– В. И. Коваль (1999): *Фразеология народной духовной культуры в деривационно-семантическом аспекте*;

– И. П. Кудреватых (2001): *Стилистическая роль синтаксических единиц (блоков информации) в структуре русского художественного текста*;

– Е. Г. Задворная (2001): *Коммуникативно-эпистемические параметры высказывания и дискурса*;

¹ В силу необозримости литературы и ограниченного текстового пространства статьи невозможно дать библиографический список работ всех называемых персоналий. Автор приносит свои извинения и уповаает на то, что Интернет-ресурсы помогут читателю найти нужное издание.

– Т. Г. Трофимович (2003): *Типология предметной номинации в языке старорусской деловой письменности*;
– И. Э. Ратникова (2003): *Ономастические единицы вне прямой референции в русском публицистическом тексте*;

– А. В. Никитевич (2005): *Русский глагол в номинативной системе языка*.

Как следует из названий, тематика диссертационных исследований посвящена актуальным вопросам языкознания – изучению русского языка в коммуникации и его взаимодействию с носителем языка, с отражаемой современной действительностью, с другими языками, и в первую очередь – с белорусским.

Тематика кандидатских диссертаций по русскому языку (их за последние два десятилетия защищено в Беларуси более полусотни) охватывает широкий круг проблем, связанных с изменением статуса русского и белорусского языков, ставших государственными в Беларуси (белорусский – с 1990, русский – с 1996). Не удивительно, что большинство диссертационных исследований посвящено сопоставительному описанию русского и белорусского языков в новых геополитических и социолингвистических условиях их функционирования.

Особенно много диссертаций посвящено исследованию лексико-семантической и лексико-стилистической систем, что вполне объяснимо, так как лексика непосредственно связана с динамично изменяющейся действительностью (С. А. Горская, С. А. Руткевич, И. И. Холякко, Е. А. Акуленко, И. С. Лисовская, Т. В. Ратько, О. А. Готовец, Н. В. Яскевич, А. В. Портнова, Л. В. Цалко, А. С. Русских и др.).

Вопросы словообразования и номинации в текстах разных функциональных стилей в синхронии и диахронии получили освещение в диссертационных исследованиях А. Н. Овчинниковой, М. В. Свиридович, Н. Г. Музыченко, Т. В. Семирской, А. А. Кожевниковой, С. В. Ковалёнок, И. Г. Дода, Н. С. Короткой и др.

Выявлению межязыковых грамматических сходств и различий в языке и речи посвящены кандидатские диссертации Л. И. Смольской, С. Я. Кострицы, С. Ф. Ивановой, М. С. Ржевуцкой, М. Н. Клыгиной, Е. П. Пустошило, А. И. Малько, Е. В. Михайловой, И. А. Усаченко и др.

В соответствии с новой научной парадигмой в языкознании в Беларуси появились диссертации по русскому и белорусскому речевому общению (Т. Н. Савчук, Т. А. Пивоварчик, О. Н. Кулиева, Н. Г. Слыхалова), гендерным проявлениям языковой личности (И. Н. Кавинкина), изучению особенностей художественных текстов – поэтических (Е. А. Тихомирова, М. В. Ладутько, А. Н. Деревяго, Н. В. Крицкая, И. Ю. Самойлова, Е. А. Болтовская, Н. С. Касюк, С. Д. Купрадзе и др.), прозаических (М. П. Григаркевич, В. В. Конон, Т. В. Балуш), текстов рекламы (А. В. Чуханова, О. И. Воробьева и др.), текстов-персоналий (Е. Г. Воронцова).

В ряде диссертационных исследований русский язык сопоставляется с другими славянскими (польским, болгарским – Л. В. Чернышова, Ю. И. Чакырова-Бурлакова) и неславянскими языками (английским – Е. Н. Ясюкевич, С. С. Ануфриева, С. В. Воробьева, Н. В. Алонцева и др.), немецким (Н. И. Ефремова), китайским (Ван Ли).

Набравшая силу белорусская теоретическая школа русистики положила начало и исследованиям в области теории и методики преподавания русского языка. Значительную роль в становлении собственной методической школы сыграли труды и организационная деятельность Л. А. Муриной, создавшей неориторическую школу в Беларуси и внедрившей риторический компонент в школьное и вузовское образование. В организованном ею диссертационном совете впервые в Беларуси одна за другой защищаются докторские диссертации: Ф. М. Литвинко по методике преподавания русского языка «*Теория и практика обучения синтаксису осложненного предложения (5-8 классы средней школы)*» (1996), В. Ф. Русецкого «*Теория и практика формирования профессиональной коммуникативной компетенции учителя-филолога в педагогическом вузе (на материале лингвистических дисциплин)*» (2002), Г. И. Николаенко «*Теоретические основы и комплексная методическая система обучения жанрам речи в школах Беларуси*» (2002) и др.

Серия кандидатских диссертаций фактически покрывает запросы учителей-словесников в решении проблем преподавания русского языка в школах с белорусским и русским языками обучения: по методике изучения отдельных тем и разделов школьного курса русского языка (Т. В. Китаева, И. А. Сокольчик, С. В. Уклейко, Л. Н. Воробей), обучения продуцированию текстов сочинений-характеристик (С. В. Николаенко), сочинений-рассуждений (И. М. Санникович), аналитических текстов (Т. В. Мальцевич), обучения устному научному сообщению (И. В. Николаенко), остросужетным рассказам (Т. В. Рубаник), обучения учащихся общению (Т. В. Игнатович).

П. П. Шубе, длительное время руководившему кафедрой русского языка Белорусского государственного университета и определявшему стратегию развития белорусской русистики еще в советское время, принадлежит также инициатива создания национальной концепции преподавания русского языка в высших учебных заведениях Беларуси, реализованной в учебном комплексе типовых учебных планов и программ по подготовке русистов-специалистов для образовательных школ, гимназий, лицеев, а также высококвалифицированных кадров для высшей школы в системе магистратуры, аспирантуры и докторантуры. В духе указанной концепции выдержаны учебники по русскому языку для общеобразовательных школ, а также комплекс учебников и учебных пособий для высших учебных заведений Беларуси, созданный коллективом кафедры русского языка БГУ под руководством П. П. Шубы. Сейчас огромная научно-методическая работа (создание учебных планов и учебников, практикумов, литературы для подготовки к тестированию, контрольных текстов, олимпиадных заданий и т. д.) продолжается названной кафедрой под руководством ее нынешнего заведующего И. С. Ровды (подробнее см. информацию в «Вестнике БГУ», 2008, № 1).

Еще одной инициативой П. П. Шубы является идея издания учебных пособий для углублённого изучения русского языка в гимназиях, лицеях, профильных классах и факультативах общеобразовательных школ. Такие пособия впервые изданы в Беларуси: по фонетике и словообразованию [14], морфологии [10] и синтаксису русского языка [11; 12; 13].

Как бы ни был свободен исследователь в выборе своих научных интересов, его изыскания формируются рядом многих факторов – научной парадигмой, степенью изученности и современным состоянием проблемы, востребованностью со стороны общества (вплоть до социального заказа), приоритетностью тематики, коллективной деятельностью и т. д. В силу названных и неназванных причин и условий в Республике Беларусь сформировались научные центры русистики, коллективы которых отличаются методологической, теоретической, методической спецификой, отраженной в личных и коллективных публикациях, научных сборниках, учебниках, проводимых конференциях.

Координационную функцию по консолидации исследовательских усилий белорусских русистов выполняет, естественно, кафедра русского языка Белорусского государственного университета. Именно эта кафедра учредила конференцию, посвященную только русскому языку: сначала этот форум имел название «Русский язык в изменяющемся мире», затем оно было заменено на «Русский язык: система и функционирование». Перечислим другие, наиболее заметные по значимости, по регулярности, по изданию материалов международные научные конференции в Беларуси, на которых доминирующую роль играла и играет русистика: «Язык и социум», «Национально-культурный компонент в языке и тексте», *Супруновские чтения* (Белорусский государственный университет), «Язык и межкультурные коммуникации» (Белорусский государственный педагогический университет имени М.Танка), «Словообразование и номинативная деривация», «Е.Ф. Карский и современное языкознание», «Актуальные проблемы лексикографии» (Гродненский государственный университет имени Янки Купалы), «Белорусско-русско-польское сопоставительное языкознание» (Витебский государственный университет имени П.М. Машерова), «Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин» (Мозырский государственный педагогический университет), «Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах», «Славянская ономастика в этимологическом, хронологическом и ареальном аспектах» (Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины), «Гендер и проблемы коммуникативного поведения» (Новополоцкий государственный университет); относительно регулярно под разными названиями проходят научные конференции по лингвистике в других университетах Беларуси.

Еще одним «зеркалом», отражающим научные достижения белорусских русистов, являются научные журналы вузов («*Вестники*» / «*Вести*»), сборники научных трудов, например, несколько выпусков сборника «Коммуникативная компетенция: принципы, методы, приемы формирования» (Минск: БГУ); «Вопросы функциональной грамматики» (Гродно); «Имя и слово» (Брест) и др.

Среди актуальных для нашего времени тем по самым разным лингвистическим направлениям можно выделить несколько наиболее заметных.

1) Почти в каждом научном коллективе по-прежнему доминируют функционально-семантические исследования. В поле внимания лингвистов – семантические, функционально-семантические, грамматические, стилистические категории: сравнения, количества, каузальности, цели, неопределенности, пространственности, темпоральности, аппроксимации и др. (М. И. Конюшкевич, Л. И. Смольская, В. Л. Лещенко, И. А. Усаченко, Е. В. Котенко, Т. В. Семирская, Л. А. Бессонова, С. В. Адамович); проблема соотношения лексического и грамматического в слове и сочетании слов, служебные функции знаменательной лексики (М. И. Конюшкевич, А. В. Никитевич, В. С. Сидорец и др.).

2) Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное описание языковых систем ориентировано на новые парадигмы, новые стили и жанры текстов, новые отражаемые языком реалии, новые формы и средства планетарной коммуникации. В изменившихся социолингвистических условиях влияние русского языка на белорусский происходит в конкуренции с английским. Разрыв между литературной формой государственного русского языка в РБ и национальным русским языком в России, функционирующим в метрополии с его диалектами и социолектами, все больше увеличивается, обусловленный расхождениями в российских и белорусских реалиях. Еще в 80-е гг. А. Е. Михневич ввел в научный оборот термин «нациолект», относящийся к форме русского языка, функционирующего на территории Беларуси. Термин тогда не всеми был воспринят и принят, но сегодняшняя действительность подтверждает правоту белорусского ученого.

3) Постмодернизм оказал влияние и на текст, ставший предметом пристального внимания лингвистов: активно исследуются функции метафоры, выявляется роль языковых единиц в смыслопорождении текста, поэтический язык определяется как специфическая система, фиксируются новые факты расширения значений и сочетаемости слов (работы В. Д. Стариченка, Т. Н. Вольнец, В. А. Масловой, А. А. Романовской, С. Б. Кураша, О. И. Ревуцкого, Н. Н. Скворцовой, И. Г. Урбанович и др.).

4) Язык Сети породил новое направление в языкознании – Интернет-лингвистику. Помимо отдельных статей о языке Интернета (в этом отношении заметны работы Н. Б. Мечковской), в Беларуси учреждена серия книг «Лекции по Интернет-лингвистике» (научный редактор С. А. Важник). Наряду с анализом языка Байнета (С. А. Важник [1], Е. Ленкевич [4]) в этой серии изданы и работы по языку Рунета (Е. Е. Иванов [2], Е. Н. Руденко [9]).

5) Можно назвать и еще одно направление, претендующее на самостоятельность. Это – медиалингвистика. От наблюдений над языком СМИ исследователи перешли к обобщениям, не без оснований выделяя специфику медиадискурса в самостоятельный предмет исследования (А. А. Градюшко, Е. И. Янович, Т. П. Карпилович, М. И. Конюшкевич, В. И. Ивченков и др.).

6) Отчетливо проявилась в исследованиях белорусских языковедов и лингвопрагматика: речевое общение, лингвопрагматические категории, коммуникативные стратегии и тактики, речевые жанры, речевой этикет в синхронии и диахронии рассматриваются как в свете общей теории речевой деятельности (Б. Ю. Норман, Д. Г. Богушевич), так и в конкретных описаниях (М. И. Конюшкевич, Н. С. Гребенщикова, Т. А. Пивоварчик, Э. Э. Савко, Т. Г. Михальчук и др.).

7) Динамика ономастического пространства в языке и тексте получила освещение в трудах А. М. Мезенко, Р. М. Козловой, И. Э. Ратниковой, Н. И. Лапицкой, Ю. А. Гурской, А. Н. Деревяго, Ван Ли и др.

8) Не иссякает интерес и к концептам: освещение смыслового объема, реализаций и восприятия концептов, начатое учениками под руководством С. М. Прохоровой, по-прежнему находит энтузиастов: на страницах научной печати находим анализ концептов и их языковых реализаций («профессор», «вера / любовь / надежда», «мужчина / женщина», «беда / горе / несчастье», «вода», «боль», «Минск», «белый», «дом», «изба», «мать», «время» и др.). Столь же привлекательна тема языковой личности и ее компетенций – культурологической, языковой, речевой. В лингвокультурологическом отношении заметны работы В. А. Масловой и ее учеников.

9) Язык и художественный текст в аспекте гендерной лингвистики представлен в монографии В. И. Ковалы [3], национальная специфика в речевом поведении носителя русского языка в сопоставлении с носителями английского и белорусского языков – в работах М. Д. Путровой, гендерное поведение подростков – в работах И. Н. Кавинкиной.

10) Можно говорить и о проявлениях в трудах белорусских языковедов черт других направлений: а) прикладной лингвистики и ее предмета: универсального семантического кода (В. В. Мартынов), изомерии, автоматической обработки текстов, работы с корпусами текстов (В. А. Карпов, А. В. Зубов, А. И. Головная, Л. В. Рычкова, А. Ю. Станкевич и др.); б) политической лингвистики – политического дискурса, методологии его анализа, имиджа политика, манипулирования массовым сознанием и др. (И. Ф. Ухванова, Т. А. Пивоварчик и др.).

Следует сказать еще об одном новшестве в жизни белорусской лингвистики. В последнее время сначала в России, а затем и в Беларуси появилась тенденция к изданию монографий, в которых не только суммируется определенный этап научной деятельности того или иного ученого, но и концентрируются идеи, показывающие перспективы развития дальнейших лингвистических исследований. С этой целью в 2006 году в Беларуси учреждена серия «Языковеды Беларуси» (научный редактор С. А. Важник). В этой серии уже вышли книги известных языковедов А. Е. Михневича [6], Н. Б. Мечковской [7], С. М. Прохоровой [8], В. В. Мартынова [5], и каждая из этих книг стала событием.

Русисты Беларуси создали Белорусское общественное объединение преподавателей русского языка и литературы (БООПРЯЛ), которое учредило журнал – Вестник БООПРЯЛ «Русистика в Беларуси» (гл. ред. И. С. Ровдо), первый номер которого вышел в 2010 г.

Подытоживая изложенное, скажем, что далеко не всё вошло в данный обзор. Не проанализированы результаты научных проектов и государственных программ, осуществляемых русистами Беларуси, плоды деятельности Института языка и литературы имени Янки Купалы и Якуба Коласа НАН Беларуси, итоги нескольких форумов русистов, организованных посольством Российской Федерации совместно с Министерством образования РБ, и многие другие значительные дела и события. Но и сказанного достаточно, чтобы увидеть, что изыскания белорусских лингвистов лежат в русле современных направлений в языкознании, обеспечивая при этом решение проблем белорусского социума.

Источники и литература

1. Важнік С. Тры стыхці Байнэта, або Праява нацыянальнай моўнай самаідэнтыфікацыі / С. Важнік. Серія: «Лекцыі па Інтэрнэт-лінгвістыцы». Вып. 1. – Мінск: Права і эканоміка, 2007. – 165 с.
2. Иванов Е. Е. Антипословицы Рунета: типология и словарь / Е. Е. Иванов. Серия: «Лекции по Интернет-лингвистике». Вып. 3. / Ред. С. Важник. – Минск: Право и экономика, 2009. – 208 с.
3. Коваль В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль. – Гомель: ГГУ им. Ф.Скорины, 2007. – 314 с.
4. Лянкевіч А. Беларускі выклічнік у Сеціве / А. Лянкевіч. Серія: «Лекцыі па Інтэрнэт-лінгвістыцы». Вып. 2; рэд. С. Важнік. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – 285 с.
5. Мартынаў В. Выбраныя працы / В. Мартынаў / Агульн. рэд. С. А. Важнік. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 227 с. (Серія «Моваведы Беларусі»).
6. Міхневіч А. Выбраныя працы / А. Міхневіч / Агульн. рэд. С. А. Важнік, уступн. арт-л В. К. Шчэрбіна. – Мінск: Права і эканоміка, 2006. – 231 с. (Серія «Моваведы Беларусі»).
7. Мячкоўская Н.Б. Мовы і культуры Беларусі: нарысы / Н.Б.Мячкоўская; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск: «Права і эканоміка», 2008. – 244 с. (Серія «Моваведы Беларусі»)
8. Прохарава С. Выбраныя працы / С. Прохарава / Агульн. рэд. С. А. Важнік. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 325 с. (Серія «Моваведы Беларусі»).
9. Руденко Е. Интернет. Язык. Лингвистика / Е. Руденко. Серия: «Лекции по Интернет-лингвистике». Вып. 4. / Ред. С. Важник. Минск: Право и экономика, 2009. – 235 с.
10. Русский язык. Морфология: учеб. для шк. с углубл. изуч. рус. яз. / Т. Н. Вольнец, С. В. Махонь, И. Э. Ратникова, П. П. Шуба. – Минск: Нар. асвета, 1994.
11. Русский язык. Синтаксис. Дидактические материалы: пособие для уч-ся шк. с углубл. изуч. рус. яз. / М. И. Конюшкевич (ред.), Г. Н. Жданеня, Л. Б. Парамонова. – Минск: Университетское, 2000. – 318 с.
12. Русский язык. Синтаксис: учеб. для шк. с углубл. изуч. рус. яз.: в 2 ч. / М. И. Конюшкевич (ред.), А. В. Никитевич, Л. Б. Парамонова, Л. И. Смольская. – Минск: Юнипак, 1997. – Ч. 1. – 252 с.
13. Русский язык. Синтаксис: учеб. для ст. классов шк. с углубл. изуч. рус. яз. : В 2 ч. / М. И. Конюшкевич, С. Я. Кострица, Л. Б. Парамонова, Л. И. Смольская. – Минск: Университетское, 1999. – Ч. 2. – 238 с.
14. Русский язык: Фонетика. Словообразование: учеб. пос. для ст. классов шк. с углубл. изуч. рус. яз. / А. В. Никитевич, С. А. Горская, Л. В. Жуковская. – Минск: Университетское, 1998. – 264 с.

УДК 81'23:165.194:008

Корольова Н. О.

ВЗАЄМОДІЯ ПОНЯТЬ КОНЦЕПТОСФЕРИ, МЕНТАЛІТЕТУ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

В статье уточнено понимание лингвокультурологических понятий «*концептосфера*», «*менталитет*» и «*языковая картина мира*», указано факторы, обуславливающие их взаимодействия (географические, исторические, социальные, психологические, языковые).

Ключевые слова: менталитет, концепт, языковая картина мира, концептосфера.

У статті уточнено розуміння лінгвокультурологічних понять «*концептосфера*», «*менталітет*» та «*мовна картина світу*», зазначено чинники, що зумовлюють їхню взаємодію (географічні, історичні, соціальні, психологічні, мовні).

Ключові слова: менталітет, концепт, мовна картина світу, концептосфера.

In the article is clarified lingvoculturological understanding of the notions «*conceptosphere*», «*mentality*» and «*language world*», are pointed out factors, that contribute to their interaction (geographical, historical, social, psychological, language ones).

Keywords: mentality, concept, language world, conceptosphere.

Об'єктом дослідження у статті є поняття концептосфери, менталітету та мовної картини світу; предметом – чинники, які зумовлюють їхній взаємозв'язок. Завдання статті полягає в уточненні зазначених явищ, виявленні та інтерпретації чинників, що визначають їхнє цілісне сприйняття. Актуальність статті пояснюється тим, що її

проблематика перебуває у руслі задач сучасної лінгвістики, спрямованої на розкриття взаємозв'язку мови, мислення і культури народи.

Одним з основних напрямів у сучасному мовознавстві є когнітивний підхід до вивчення мовних фактів. Визнанням є положення про те, що мова людини є значно вагоміше, ніж її орфоепічна, лексико-семантична, синтаксична системи [3, с. 60; 10, с. 87]. У центрі сучасних наукових інтересів лінгвістів перебувають питання, що спрямовані на дослідження вербального образу світу, сформованого у свідомості носіїв певної мови [7, с. 1], культурологічного аспекту когнітивної семантики (В.А. Маслова [6, с. 84], В.Н. Телія [11, с. 158]). Ознакою сучасних праць є інтерпретація поведінки людини як представника культури народу, країни. У межах цієї парадигми формується та розвивається когнітивна лінгвістика, яка дає можливість визначити процеси взаємодії людини, мови і культури.

Когнітивна лінгвістика (від англ. *cognition* – «знання, пізнання», «пізнавальна здатність») є мовознавчим напрямом, який функціонування мови розглядає як різновид пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні факти.

Одним із ключових понять когнітивної лінгвістики є концепт. Існують різні спроби дефініцій даного терміну, теоретичні обґрунтування яких базуються на тому, у руслі якого лінгвістичного напрямку вони формуються. Наприклад, лінгвокультурологи С.Г. Воркачев та І.Г. Карасик при визначенні концепту основним вважають факт його етнокультурної детермінованості [1, с. 31; 3, с. 70], а представники когнітивної лінгвістики З.Д. Попова та І.А. Стернин наголошують на ментальній сутності концепту, його приналежності до сфери свідомості індивіда [9, с. 25]. Разом з тим, учені зазначають, що концепт є основною одиницею ментальності, мислення; це – первосмисл, прототип, константа, архетип. У слові він втілюється через його форми: образ, поняття, символ.

Область знань та ментальної діяльності людини, базовими складовими одиницями якої є концепти, одержала у науці назву **концептосфера**. За визначенням Д.С. Лихачова, концептосфера – це сукупність концептів нації, вона утворена всіма потенціями концептів носіїв мови. Концептосфера етносу є значно ширшою від його семантичної сфери, представленої значеннями слів мови. Чим багатшою та глибшою є культура тої чи іншої нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатшою буде концептосфера народу [5, с. 5].

Дослідження поняття концептосфери продовжується в працях інших вчених, при цьому дещо змінюється його трактування. Зокрема, В.А. Маслова описує концептосферу народу як сукупність концептів, з мозаїчного полотна яких складається світорозуміння носія мови. [6, с. 153].

Концептосфера носить достатньо упорядкований характер. Концепти, що утворюють концептосферу, за окремими своїми ознаками, вступають у системні відносини подібності, відмінності та ієрархії з іншими концептами. Отже, концептосфері притаманна певна ієрархічна структура: ядро (когнітивно-пропозиційна структура важливого концепту), зона, яка розташована поблизу ядра (інші лексичні репрезентації важливого концепту, його синоніми і т. д.) і периферія (асоціативно-образні репрезентації). Ядро і зона поруч нього переважно репрезентують універсальні і загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні. З.Д. Попова та І.А. Стернин зазначають, що концептосфера – це упорядкована сукупність концептів народу, інформаційна база мислення [9, с. 9]. Учені наголошують також на існуванні групової стратифікації концептосфер (професійна, вікова, гендерна і т. д.). Ці концептосфери представляють інтерес для когнітивної лінгвістики: вони дають можливість компаративістського підходу щодо групових, індивідуальних, національних концептосфер [9, с. 10].

Сфера існування концептосфери окреслюється її **ментальною** сутністю, і тому видається логічним зазначити характер її предметного дослідження у фізичних сферах прояву, які зберігатимуть національну, групову чи індивідуальну специфіку носіїв, а саме у мові. Концептосфера співвідноситься з певною сферою буття соціуму на конкретному етапі його історичного розвитку. Через це її функціональним призначенням стає формування семантики лінгвістичних одиниць, які використовуються для номінації поняттєвої ділянки досвіду, формуючи при цьому мовну картину світу певного народу [2, с. 86].

Мовна картина світу – це сукупність уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку, котрі зафіксовані в одиницях мови [9, с. 17]. Мовна картина світу та концептосфера являють собою спосіб існування лексики у свідомості носія мови. Окремі концепти, домени, на тлі яких вони висвітлюються, знаходять своє відображення у цілісних номінативних просторах, які виступають структурними елементами національної мовної картини світу. Сучасна лінгвістика наголошує, що мислення народу не опосередковується його мовою, однак воно виражається, фіксується та номінується мовою. Не всі концепти мають мовне вираження. Саме тому принциповим для когнітивної лінгвістики є поділ картини світу на безпосередню та опосередковану. Безпосередня картина світу – це картина, що отримується в результаті безпосереднього аналізу свідомістю навколишньої дійсності [9, с. 19]. Пізнання здійснюється як за допомогою органів відчуття, так і завдяки абстрактному мисленню людини. У той же час, у цієї картини світу відсутні «посередники» у свідомості, і вона є результатом безпосереднього сприйняття (осмислення) світу. По відношенню до опосередкованої картини світу слід зауважити, що когнітивна лінгвістика розуміє її як результат фіксації концептосфери вторинними, знаковими системами, які матеріалізують наявну у свідомості безпосередню когнітивну картину світу. Саме такими є мовна та художня картини світу. Відповідно, судити про когнітивну картину світу на основі мовної картини світу видається доцільним лише в обмеженому масштабі, тому що в мові названо тільки те, що мало або має для народу комунікативне значення – те, про що народ говорив чи говорить [3, с. 63]. Комунікативна значимість мовної одиниці пов'язана з її цінністю для свідомості певного народу. Безпосередня картина світу включає як змістовне, концептуальне знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, що визначають розуміння та інтерпретацію тих чи інших явищ дійсності. Когнітивна картина світу в свідомості особистості систематизує сприйняття навколишнього світу: – пропонує класифікацію елементів дійсності; – визначає прийоми аналізу дійсності; – упорядковує чуттєвий і раціональний досвід особи для його зберігання у свідомості, пам'яті [6, с. 116].

Когнітивна інтерпретація результатів дослідження мовної картини світу для опису первинної, когнітивної картини становить основу для вивчення концептосфери народу. Порівняємо, для прикладу, фразеологічний прояв концепту ДОСВІД, лексична інтерпретація якого містить паралелі у багатьох європейських мовах: українське – «*пройти крізь вогонь і воду*»; англійське – «*to go through fire and water*»; німецьке – «*mit allen Wassern gewaschen*

sein»; французьке – «en voir de toutes les couleurs»; іспанське – «estar fogueado». Проте переклад даних фразеологізмів відрізнятиметься, лише український та англійський варіанти будуть лексично ідентичними. Німецький вислів звучатиме українською мовою як «бути омитим всіма водами», французький – «побачити всі кольори», а іспанський – «бути прогартованим у вогні». Отже, якщо у концептосфері німецького народу, яка знайшла фізичний вияв у його мовній картині світу, на периферії до концепту ДОСВІД можна знайти субконцепти ЗМІНИ, ВОДА, СПОКІЙ, то в іспанському варіанті поруч із даним концептом знаходитимуться субконцепти ПОЛУМ'Я, ШВИДКІСТЬ, МІЦНІСТЬ. Проаналізуємо французьку паралель даного вислову: лише у ній поруч із ключовим концептом ДОСВІД не знаходимо явищ природи, з яких, зокрема, складався на думку античних філософів світ.

Термін «менталітет» є популярним у наукових дослідженнях і в публіцистиці. Його зміст, однак, має різну інтерпретацію. Під менталітетом розуміють спосіб мислення, психологічний склад розуму, особливості мислення, характер та багато іншого. З.Д. Попова та І.А. Стернин визначають менталітет як специфічний спосіб сприйняття і розуміння дійсності, яке визначається сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, характерних для конкретної особистості або ж соціальної чи етнічної групи людей [9, с. 45]. Наприклад, німці виявляють такі риси характеру, як педантичність, пунктуальність, прагнення до порядку. Результатом відображення концептів AKRIBIE, PÜNKTLICHKEIT, ARBEITSAMKEIT, ORDNUNG у мовній картині світу даного етносу є численні німецькі прислів'я та фразеологізми, що містять у собі потенційну вимогу до дотримання їх як імперативів поведінки та комунікації. Наприклад: *Borgen macht Sorgen, Vorbeugen ist besser als heilen, Wer rastet, der rotet, Übung macht den Meister, Zeit ist Geld, Ohne Fleiß kein Preis, Müßiggang ist aller Laster Anfang, Wer sich zum Esel macht, dem will jeder seine Säcke auflegen, Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen*. Менталітет конкретної особистості обумовлений національним, менталітетом, а також факторами особистого розвитку людини – її індивідуальною освітою, культурою, досвідом сприйняття та інтерпретації явищ дійсності. Це – особисті ментальні механізми сприйняття і розуміння оточуючої реальності. Разом з тим, одні й ті ж факти дійсності, одні й ті ж події можуть бути по-різному сприйняті в різних групах людей. Це дає підстави для вживання терміну «груповий менталітет». Нарешті, лінгвісти та філософи оперують терміном «національний менталітет». Виходячи з цього, науковці стверджують, що менталітет і концептосфера пов'язані і взаємодіють у процесах мислення. Концептосфера народу формується у межах його менталітету, залежить від нього і знаходить своє фізичне відображення у мові того чи іншого етносу. Чинники, що зумовлюють даний взаємозв'язок, можна поділити на декілька груп. У першу чергу виділимо географічні фактори, оскільки саме вони формують групу людей як територіально-цілісне об'єднання, а згодом як націю, якій буде властивий певний менталітет та яка створюватиме власні концепти, що об'єднуватимуться у концептосферу народу. Крім того, географічні фактори можуть прямо впливати на власне концептосферу народу, оскільки середовище проживання людини провокує створення певних концептів у її свідомості. Наступну групу чинників становлять історичні фактори, оскільки, як уже було зазначено вище, концептосфера є відображенням сприйняття народом дійсності на певному історичному етапі. Менталітет етносу формується під впливом історичних подій, і саме вони створюють ключеві концепти у концептосфері народу в той чи інший період. Важливими є соціальні чинники, адже менталітет нації базується на менталітеті окремих її представників, які у своєму співіснуванні його створюють. Психологічні фактори є важливими у формуванні менталітету народу, а також у виборі тих чи інших центральних концептів власної концептосфери, фізичний вияв яких становить мова як засіб відображення ментальних процесів народу. Тому граматичні, стилістичні, морфологічні особливості певної мови відіграють значну роль в потенційних можливостях реалізації в ній концептосфери етносу та його менталітету.

Концепти як ментальні одиниці в своєму інтерпретаційному полі зберігають когнітивні стереотипи – стандартні судження про певні ситуації, що становлять основу менталітету [9, с. 46]. З іншого боку, власне національний менталітет направляє динаміку формування та розвитку концептів – наявні стереотипи впливають на зміст новостворюваних концептів. Тим не менш, незважаючи на тісний зв'язок, сутності менталітету та концептосфери відрізняються, і їх вивчення вимагає різних методів та підходів.

Висновки.

Фізичний прояв концептосфери найдоцільніше розглядати на основі мовної картини світу певного етносу, що зафіксовані у мові на певному етапі розвитку народу. Когнітивна інтерпретація мовної картини світу становить основу для розуміння концептосфери народу та його менталітету, що доводить взаємозв'язок понять *концептосфера, менталітет та мовна картина світу*: концептосфера народу формується на духовному рівні, маючи за основу його менталітет та знаходить фізичний прояв у мовній картині світі того чи іншого етносу. Даний взаємозв'язок є зумовленим кількома групами факторів, а саме географічними, історичними, соціальними, психологічними та мовними.

Перспективою для даної статті буде аналіз та деталізація чинників, що зумовлюють взаємодію концептосфери народу, його менталітету та мовної картини світу, тобто поглиблення факторів взаємозв'язку мови людини та її культури.

Джерела та література

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 21-40.
2. Иевлева М. Х. Базисные концепты ментального мира человека (на материале тавтологий типа жизнь есть жизнь) / М. Х. Иевлева. – Уфа: РИО БашГУ, 2002. – 140 с.
3. Карасик В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – 1996. – № 5. – С. 57-80.
4. Колесов В. В. О логике логоса в сфере ментальности / В. В. Колесов // Мир русского слова. – 2000. – № 2. – С.34-61.
5. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия ОЯ, Серия литературы и языка. – 1993. – № 1. – 1993. – С. 120-156.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – М.: ТерраСистем, 2008. – 214 с.
7. Потапчук С. С. Семантико-когнитивна структура концепту «чистий» в англійській та українській мовах: Автореф. Дис... канд. Філолог. наук: 10.02.17 / С. С. Потапчук. – К., 2008. – 22 с.
8. Положин М. М., Венжинович Н. Ф. Концепт як базова когнітивна сутність. Мовні і концептуальні картини світу / М. М. Положин, Н. Ф. Венжинович // Збірник наукових праць. – Київ, 2000. – 394 с.

9. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальная картина мира. Вопросы теории и методологии / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – 314 с.
10. Степанов Ю. С. Концепты – константы в культуре / Ю. С. Степанов. – М.: МГПИИЯ, 1997. – 154 с.
11. Телия В. Н. Объект лингвокультурологии между Сциллой лингвокреативной техники языка и Харибдой культуры (к проблеме частной эпистемологии лингвокультурологии) / В. Н. Телия // С любовью к языку. – 2002. – № 3. – С. 76-85.

УДК 801.773+802.0

Кресан Е. Я.

ІНТЕРСЕМІОТИЧНІ ТА РЕФЕРЕНЦІЙНІ РИСИ МІФОЛОГЕМИ ПОТЯГ У КАЗКАХ ДЖ. РОУЛІНГ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА

Референциальные черты мифологеми ПОЕЗД в сказках о Гарри Поттере рассматриваются в статье на фоне интерсемiotических связей мифологизированного образа поезда с аналогичными образами в других текстах, современных мифах и легендах. Мифологема ПОЕЗД инкорпорирует характерные черты других мифологизированных образов средств передвижения, объединяя в себе признаки античного и постиндустриального мифа.

Ключевые слова: миф, мифологема, сакрализация, референция, интерсемiotичність/інтертекстуальність.

Референційні риси міфологеми ПОТЯГ у казках про Гаррі Поттера розглянуті у статті на тлі інтерсеміотичних зв'язків міфологізованого образу потяга з аналогічними образами в інших текстах, сучасних міфах та легендах. Міфологема ПОТЯГ інкорпорує характерні риси інших міфологізованих образів засобів пересування, поєднуючи в собі ознаки античного та постіндустріального міфів.

Ключові слова: міф, міфологема, сакралізація, референційність, інтерсеміотичність/інтертекстуальність..

The author analyzed the referential features of mythologeme TRAIN in J.Rowling's stories about Harry Potter in correlation with the intersemiotic parallels found between the mythologized train image and analogous images in other texts, modern myths and legends. Mythologeme TRAIN incorporates the features of other mythologized images of transportation means, combining within itself the qualities of the antique and post-industrial myths.

Key words: myth, mythologeme, sacralization, reference, intersemioticity (intertextuality).

Ця стаття присвячена розгляду референційних та інтертекстуальних рис міфологеми ПОТЯГ у циклі казок Дж. Роулінг про Гаррі Поттера. Важливим аспектом цього дослідження є, зокрема, врахування взаємоперетину категорій референційності та інтертекстуальності, що створює феномен гібридної референції, у діапазоні якої, власне, і функціонує міфологема.

Вивчення складного питання текстових категорій протягом тривалого часу привертало увагу багатьох науковців [18; 1; 4; 5; 14]. Доведено, що художньому тексту притаманна особлива референційність, відтворення та варіювання якої певною мірою зумовлене впливом інтерсеміотичних чинників [12; 18; 9; 8]. З огляду на специфічну референційність та наявність спадкових (інтертекстуальних) рис у художньому тексті доцільним є розгляд актуалізації цих категорій із залученням архетипного аналізу. Це, насамперед, стосується архетипних образів, втілених у міфологемі, яка залишається одним із важливих аспектів дослідження тексту [21; 10; 6; 3].

Актуальність теми цієї статті полягає в розгляді референційних рис міфологізованого образу художнього тексту. Повторюваність та стійкість цих образів у художніх текстах зумовлена їх інтерсеміотичним характером, тому вивчення міфологеми як особливої форми текстової референційності подане тут у системі інтертекстуальних зв'язків, що цілком відповідає сучасним текстознавчим тенденціям.

Новизна представленого дослідження полягає у тому, що в ньому вперше співвіднесені специфічні референційні ознаки міфологеми ПОТЯГ, яка фігурує у тексті казок про Гаррі Поттера, з широким інтерсеміотичним тлом, тобто у співставленні з аналогічними образами в інших текстах, сучасних міфах та легендах.

Відома дослідниця тексту О.П. Воробйова визначає **референційність** як співвідношення тексту з деяким сегментом дійсності або квазі-дійсності, певними обставинами, з референтною ситуацією чи подією [4, с. 42]. Референція тексту завжди суб'єктивна, що зумовлює її атрибуцію як імітованої, гіпотетичної, перетвореної, псевдореференції [13, с. 515].

У межах текстової референційності виокремлюють поняття мімезису як подібності до дійсності, імітативності вигаданих подій [12, с. 68] та протилежне до нього поняття дієгезису [там само, с. 48] як відмови від зв'язку з дійсністю, створення властивих лише художньому тексту модельних світів [13, с. 131]. Типи референції розглядають як такі, що корелюють із певними жанрами, а саме: референційність, максимально наближена до дійсності (хроніка, автобіографія), **пунктирна референція** (історичні романи, теледискурс), **референція-рефлексія** (ліричні твори), **референція вигадки** (тексти з вигаданими подіями чи героями), **референція-фентезі** («фантастичні» тексти). Ця система текстової референції є досить умовною, оскільки можливі також її **гібридні** різновиди [там само, с. 515]. Тип текстової референції залежить від стратегії автора, інтерпретації читачів, фонду їх знань, досвіду, культури, мови, в яку вони занурені, тобто має певну інтерсеміотичну опору.

За словами О.Гузь, «Текст породжує власні смисли, але у ньому живе відлуння інтертекстуальності, культура, що сформувала текст, обов'язково нагадає про себе» [6, с. 86]. Тож, художній текст містить інформацію про світ, яка співвідноситься із загальною ерудицією індивіда. Проблема численних зв'язків тексту з іншими текстами привертала увагу багатьох дослідників, таких як М.М. Бахтін, Ю. Крістева, Р. Барт, К. Леві-Стросс, Ю.М. Лотман, А. Беннет та ін [див. 13, с. 191]. У загальному розумінні **інтертекстуальність/інтерсеміотичність** – це наявність у певному тексті слідів інших текстів. Здебільшого вона розглядається як рекурсивний зв'язок із певними текстами і як занурення тексту до континууму інших текстів, до текстової традиції тощо. К. Леві-Стросс і М. Бахтін виокремлювали ще і прокурсивну інтерсеміотичність як зв'язок із тим, що ще буде створено, прогностичний вплив певного тексту на дальший розвиток текстами, жанру, семіосфери, до якої належить текст [див. 14, с. 515].

За Н. Фатеевою, існують такі різновиди інтерсеміотичності: 1) власне інтерсеміотичність (цитати, алюзії, центонні тексти як цілі комплекси цитат й алюзій); 2) паратекстуальність (відношення тексту до свого заголовка,

епіграфа, післямови); 3) метатекстуальність (переказ чи дописування передтексту, гру з перед текстами); 4) гіпертекстуальність (осміювання або пародіювання одним текстом іншого); 5) архітекстуальність (жанровий зв'язок текстів); 6) інші моделі й випадки (інтертекст як троп або стилістична фігура); 7) поетичну парадигму [див. там само, с. 515-516]. Таким чином, проявами інтертекстуальності вважають **цитування** (дослівне чи недослівне введення в текст фрагментів чужих текстів, наприклад, в епіграфі), **алюзію** (згадка про факт, подію, персонаж, які описані в іншому тексті), **ремінісценцію** (довільні риси, що наводять на згадування іншого твору), **мандрівний сюжет** (використання сюжетної канви чужого тексту), інсценування, екранізацію, **рیمейк** (перетворення текстів у матеріал для нових текстів, запозичення і переробка тем і сюжетів), **пародію**, переклад, плагіат тощо [там само, с. 516].

Інтерсеміотичність є визначальною рисою літератури постмодернізму: оскільки сьогодні тексти здебільшого не належать до одного жанру та не мають свого сюжету, текст постає уподібненим до іншого тексту, увібравши в себе його семіотичне та функціональне значення. Нерідко сюжети сучасних творів базуються на певній передісторії, а саме: часописі, легенді, казці, оповіді та міфі.

Міфом (від грец. *mythos* – переказ, легенда) вважається розповідь про богів, духів, обожнених героїв; у ньому модифікувалися народні вірування, звичаї та правила культурного співжиття [19]. Міф виник у період існування синкретичної культури суспільства, коли людина вважала себе невід'ємною частиною природи. Образно-чуттєве сприйняття світу обумовлюється наявністю міфологічної свідомості.

Виникнення міфу ґрунтується на певних теоріях. Дж. Фрезер, Дж. Харрісон, Г. Меррей, а пізніше – Ф.С. Реглан та С.Е. Хайман відомі як представники теорії ритуалістичного походження міфу; Б. Малиновський розглядає виникнення міфу у межах теорії функціоналізму. Представники психоаналізу З. Фрейд, А. Адлер, К.Г. Юнг пов'язують міфи як продукти фантазії з підсвідомим чи, в будь-якому випадку, – з позасвідомими, глибинними шарами людської психіки [див. 10, с. 31-58].

Міфи належать до двох основних структурно-типологічних видів – класичний (літературно оброблений) та етнічний (фрагментарний) міф. Виокремлюють такі якості міфу: 1) міф не спирається на пояснення; 2) міф формує своєрідний час («сакральний», на відміну від звичайного «профанного»); 3) міф є закарбуванням колективного досвіду; 4) міф відзначається символізмом; 5) міф не розмежовує реальне і надприродне [3, с. 51-52]. Пронизуючи культурні пласти, міфи завжди вирізняються з художнього простору творів, у яких вони актуалізуються. Міфологічні тексти здатні до співвіднесення з новим культурним контекстом, для того щоб трансформуватися під його впливом [15].

Скороченою формою міфу вважається **міфологема**, тобто сталі образи та події, які повторюються в низці міфів [3, с. 51-52]. Міфологема, витлумачувана як архетип за К.-Г. Юнгом, набуває значень колективного позасвідомого. Це означає, що первинний образ може бути визначений відповідно до свого змісту лише в тому випадку, коли він стає усвідомленим, збагачуючись фактами індивідуального досвіду [21, 212-214]. Міфологема актуалізується у вигляді сакралізованого образу, завдяки чому події отримують фантастичні пояснення і виявляють запозичені в міфі рефенційні риси [2]. Міфологема не тотожна міфу, що лежить в її основі; вона фактично обмежує міф. Це обмеження може мати різні форми; інколи якийсь із компонентів змістової частини архаїчного міфу може зовсім зникати у структурі літературної міфологеми [3, с. 52]. Оскільки сучасна література орієнтована на утворення неоміфологічних конструктів та асоціацій, використання письменниками архаїчного міфу як плацдарму для утворення нового міфу стало звичним явищем. Постмодерна неоміфологічна традиція сприяла увиразненню та розширенню семантичної структури міфологеми [там само].

Зокрема з'явилась особлива форма гібридної міфологеми, що поєднує дві або й більше первинних схем. Наприклад, у міфологемі ПОТЯГ об'єднані два архетипи: архетип дому та архетип дороги. До того ж, міфологема ПОТЯГ увібрала в себе риси інших видів транспорту, які змінювали один одного по мірі технічного розвитку людства. Їхні образи поступово міфологізувались, проявляючи при цьому спільну рису – тенденцію до загубленості, що символізує загубленість людини та людства у світі [7, с. 155]. Міф, опосередкований розповіддю, є абстрагованим від реального часу, тож тема втечі, блукання, подорожі, тобто подолання, насамперед, простору, є однією з провідних у світовому мистецтві [16, с. 56].

У циклі казок Дж. Роулінг про Гаррі Поттера фігурує магічний потяг, який перевозить майбутніх магів та відьом з Лондону до чаклунської школи Хогвартс, розташованої в іншому вимірі. Образ потяга, завдяки якому учні школи магії та чаклунств можуть потрапити на навчання, має незвичайні риси. Наприклад, Хогвартський Експрес лише виглядає як «маглівський» транспорт. Насправді ж це чаклунський механізм. Він перейняв форму і призначення, але не технологію справжнього потяга, так само як автомобілі міністерства магії чи автобус *Нічний Лицар* для чаклунів, котрі потрапили в біді [20].

Фантастичні риси, пов'язані з образом потяга, простежуються вже на вокзалі Кінгс Кросс, оскільки саме тут знаходиться таємнича платформа 9 $\frac{3}{4}$ («дев'ять і три чверті»), відома лише чаклунам. Загалом, на залізниці в Британії існують три види платформ: кінцеві, на яких завершуються залізничні колії, бокові, на які потяг заїжджає з одного кінця і вирушає з іншого, та проміжні платформи, що розташовані поміж інших платформ. Проміжна платформа може складатися з декількох пронумерованих платформ, до яких можна дістатися за допомогою мостів, тунелів зі сходами, ескалаторів чи ліфтів [22]. У казці Дж. Роулінг для того, щоб потрапити на магічну платформу 9 $\frac{3}{4}$, потрібно пройти крізь металеву сітку, що розділяє платформи 9 і 10: *Harry looked behind him and saw a wrought-iron archway where the barrier had been, with the words Platform Nine and Three-Quarters on it. – «All you have to do is walk straight at the barrier between platforms nine and ten. Don't stop and don't be scared you'll crash into it, that's very important. Best do it at a bit of a run if you're nervous». – A wizened old guard was up by the ticket barrier, letting them go through the gate in twos and threes so they didn't attract attention by all bursting out of a solid wall at once and alarming the Muggles* (1). Ймовірно, що поява цих фантастичних рис у тексті казки зумовлена гіперсеміотичними чинниками: авторка таким чином пародіює дійсність.

Відомо, що в Британії переважають зелені, жовті чи сріблясті кольори пасажирських потягів [там само]. Проте, авторка описує потяг малинового кольору: *«A scarlet steam engine was waiting next to a platform packed with people. A sign overhead said Hogwarts Express, eleven O'clock* (1).

За текстом казки, Хогвартський Експрес щороку і незмінно рушає з Кінгс Кросс 1 вересня об 11 годині ранку та прибуває на станцію Гогсмід раннім вечором. Ймовірно, що школа чаклунів, у такому разі, знаходиться посеред

острову, в північній частині Англії або в південній Шотландії [17]: <...> **the train sped yet farther north; the windows were now a solid, shimmering gray, which gradually darkened** (3).

Цей незвичайний потяг рушає до невідомого для звичайних людей місця, перетинаючи всю Англію, фактично, долаючи межу реального та нереального світу: *While they had been talking, the train had carried them out of London. Now they were speeding past fields full of cows and sheep. They were quiet for a time, watching the fields and lanes flick past* (3). У казках Дж. Роулінг ця межа, не є чіткою, оскільки потяг перетинає не лише «магічний», а й «маглівський» простір: <...> *they were boarding the Hogwarts Express; talking and laughing; eating Bettie Bott's Every Flavor Beans as they sped past Muggle towns* (1).

Позаяк потяг, зображений у казці, є незвичайним видом транспорту, в ньому немає провідників. Окрім учнів у потязі знаходяться лише машиніст і продавчиня магічних ласощів, яка розвозить їх на візку та продає за «потойбічні» гроші: *Around half past twelve there was a great clattering outside in the corridor and a smiling, dimpled woman slid back their door and said, "Anything off the cart, dears?"... he [Harry] was ready to buy as many Mars Bars as he could carry – but the woman didn't have Mars Bars. What she did have were Bettie Bott's Every Flavor Beans, Drooble's Best Blowing Gum, Chocolate Frogs, Pumpkin Pasties, Cauldron Cakes, Licorice Wands, and a number of other strange things Harry had never seen in his life. <...> he got some of everything and paid the woman eleven silver Sickles and seven bronze Knuts* (1).

Окрім машиніста й продавчині в потязі зустрічаються й фантастичні персонажі. Це, наприклад, дементори: *The train came to a stop with a jolt <...> Then, without warning, all the lamps went out and they were plunged into total darkness. <...> "There's something moving out there," Ron said.... "There was a soft, crackling noise, and a shivering light filled the compartment., <...> illuminated by the shivering flames in Lupin's hand, was a cloaked figure that towered to the ceiling. Its face was completely hidden beneath its hood. <...> There was a hand protruding from the cloak and it was glistening, grayish, slimy-looking, and scabbed, like something dead that had decayed in water.... <...> And then the thing beneath the hood, whatever it was, drew a long, slow, rattling breath, as though it were trying to suck something more than air from its surroundings* (3).

Опис чаклунської істоти (дементора) підкреслює нереальність та «потойбічність» усієї розповіді. Авторська вигадка щодо магічних персонажів та подій та явищ у розповіді, є проявом дієгезису. Однак характеристики образу потяга відображають не лише його фантастичну, а й імітувальну (міметичну) референційність. Наприклад, чаклуни подорожують не лише відверто незвичайними способами (з використанням каміну та магічного порошку тощо), а й транспортом, подібним до «маглівського»: *Uncle Vernon actually spoke: "Funny way to get to a wizards' school, the train. Magic carpets all got punctures, have they?"* (1).

З огляду на характер референційних ознак образу потяга, зазначимо, що в тексті казки здебільшого присутня **референція вигадки** (певні події та герої є вигаданими автором, однак імітують дійсність) та **референція-фентезі** (жанрове тло казки). У тексті також наявна **гібридна референція** подолання часу, що актуалізується на перетині з інтерсеміотичністю.

Подолання часу і простору – це особливість багатьох історій, починаючи з античної літератури, наприклад, «Одісеї». Подорож Одісея є замкненою у просторі: він повернувся туди звідки вирушив у дорогу [16, с. 57]. Міфічний аспект дороги як часового проміжку випробувань і просторового набуття нових вражень та досвіду використовується і в сучасних текстах. Подолання часу та простору в міфічному аспекті втечі та митарства пов'язане на інтерсеміотичному рівні із сюжетом казки про Гаррі Поттера. Головний герой тікає з реального світу, в якому ніхто на нього не звертав уваги, до нереального, де він знайде друзів та відкріє у собі певні здібності: *Harry felt a great leap of excitement. He didn't know what he was going to but it had to be better than what he was leaving behind* (1). І хоча термін його перебування у школі чаклунів співпадає із часом звичайних людей, Гаррі перебуває в іншому просторовому вимірі та в іншому часі: *About twenty ghosts had just streamed through the back wall. Pearly-white and slightly transparent, they glided across the room talking to one another and hardly glancing at the first years. They seemed to be arguing* (1).

Міфологема ПОТЯГ має інтерсеміотичні зв'язки з розповідями та легендами про потяг-привид, наявними в сучасній міфології багатьох країн. Існує думка, що поняття «потяг-привид» радше належить до числа топологічних аномалій, ніж до банальної містики [17]. Найвідоміша розповідь очевидців потяга-привида ґрунтується на документальних фактах: у 1911 р. італійський туристичний потяг зник у тунелі. Разом із ним зникло 104 особи [там само]. Ця історія включає свідчення з більш давніх джерел про дивний факт появи 104 осіб у 1840 р. в Мехіко: люди з'явилися невідомо звідки та запевняли місцевих жителів у тому, що вони прибули на туристичному потязі з Італії. Гіпотетично, останній заблукав у часі [там само]. Такий час постає міфологізованою характеристикою дійсності: він – багатшаровий, у його хронійному полі періодично виникають «чорні діри», які, переміщуючись за своїми законами, втягують у себе людей.

У казках про Гаррі Поттера ми знаходимо схожу ситуацію: потяг, котрий подорожує у вимірах і переносить пасажирів у інший, хоч і «паралельний», час. Різниця полягає у тому, що маршрут цього казкового експресу є цілком визначеним: *We need to see the train to know what direction to go in,*» said Ron. – «*I can see it!*» Harry yelled. «*Right ahead – there!*» – *The Hogwarts Express was streaking along below them like a scarlet snake. – «Due north,*» said Ron, *checking the compass on the dashboard* (2).

Незважаючи на те, що вигляд платформи 9 ¾ дещо відрізняється від звичайної, наявність потяга, залізничної колії та пасажирів є невід'ємним складником дійсності: *Smoke from the engine drifted over the heads of the chattering crowd. The first few carriages were already packed with students* (1). Залізнична колія є культурним артефактом; разом із потягом та пасажиром вона вписує реалії тексту в реалії дійсності, на яких власне вибудовується сучасний міф.

Останній спирається на певну концептуальну базу, що уможливорює наукове чи, принаймні, квазінаукове пояснення подій. Беззаперечним є факт, що залізничні дороги – це найбільший за обсягом витвір людства за все його існування. Карти залізничних доріг Євразії та інших континентів вказують на те, що всі ці континенти обплетені павутинням колій. Важливим фактом є їхній геохронофізичний вплив на хронійне поле планети. [17].

Міфологема ПОТЯГ співвідноситься з образами інших незвичайних видів транспорту, найбільший вибір яких спостерігається у фольклорі, наприклад, килим-літак, летючий корабель, мітли відьом, ступа Баби Яги тощо. Проте, як було вже зазначено, міфологема ПОТЯГ інкорпорує риси таких міфічних образів, які закорінені в дійсності,

оскільки там існують чи існували їхні реальні прообрази. Історичними «попередниками» казкового потяга є човен, корабель, карета, фургон. Кожен із цих видів транспорту був свого часу сакралізований до рівня міфу як в усній творчості, так і в художній літературі та кінодискурсі (наприклад, човен Харона з давньогрецького міфу, «Корабель дурнів» С. Бранта, «П'яний корабель» А. Рембо, «Карета-привид» А. Едвардс, легенди про фургон-привид, поширені в XIX ст. на заході США; фільм «Титанік» Дж. Кемерона тощо).

Віддзеркаленням образу потяга, його, так би мовити, зменшеною копією, постає образ трамвая, котрий свого часу називали «маленьким потягом». Трамвай теж ходить по колії та має, як і потяг, чітко визначений маршрут. Міфологізований образ трамвая вибудовується із залученням до його структури відверто фантастичних рис: трамвай може літати (картина З. Василевського «Вечір»), виконувати бажання чи лише створювати ілюзію такої можливості (міфічний трамвай у міському фольклорі, п'єса «Трамвай Бажання» Т. Вільямса), заблукати («Заблудлий трамвай» М. Гумільова), при цьому йти в нікуди, у безвихідь (картина Кл. А. Беленса «Подорож у п'ятому році») тощо.

За аналогією з'являються твори мистецтва, в яких утілюються образи летючого потяга (відомий фільм Е. Рязанова), потяга як єдиної можливої реальності чи екзистенційного глухого кута (повісті «Жовта стріла» В. Пелевіна, «Москва-Петушки» В. Сорокіна), потяга-привида (роман Вл. Крапивіна «Голубник на жовтій галявині»), потяга, в якому мешкають привиди (оповідання Р. Бредбері «Східним експресом на північ»). Останній ґрунтується на відомих легендах про Східний експрес – потяг класу «люкс», що курсує між Кале і Стамбулом та має власного привида. Легендарний потяг упродовж десятиріч уособлював ідеальний образ цього виду транспорту. Мірею була вже сама можливість подорожі в ньому. Сакралізація Східного експресу отримала вираження в таких творах англійської літератури, як «Убивство у Східному експресі» А. Крісті, «Стамбульський експрес» Г. Гріна тощо.

За підсумками здійсненого аналізу міфологема ПОТЯГ, що фігурує в казках про Гаррі Поттера, характеризується низкою інтерсеmiotичних рис, а саме: 1) інкорпорує окремі риси тих образів транспорту, що історично виникли раніше, зокрема, в її образній структурі виокремлюється така риса як фантастичний спосіб пересування, в тому числі, у різних вимірах (алюзія); 2) сакралізує уявлення про реальні об'єкти, як-то Східний експрес та інші відомі потяги, що уособлювали розкіш та недосяжність для широкого загалу (ремінісценція); 3) пародіює окремі риси дійсності (потягом користуються лише діти-чарівники, він залишається недосяжним для «маглів», як, напевно, легендарний Східний експрес є недосяжним для більшості населення Європи; на платформу 9¾ складно потрапити, що загалом є характерним для проміжних платформ на залізничних вокзалах Британії (пародія). Міфологема ПОТЯГ увібрала в себе риси як античного (архетипний образ втечі від часу), так і постіндустріального (амбівалентне ставлення до технологічного прогресу) міфів. Як інтерсеmiotичний феномен, ця міфологема актуалізується в різних художніх текстах у низці варіацій, які потребують подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М.М. Бахтин – М.: «Русская словесность», 1987. – 360 с.
2. Бескаравайный С.С. Эволюция сакрализации. [Электронный ресурс] / С.С. Бескаравайный. – Режим доступа к статье: http://zhurnal.lib.ru/b/beskarawajnyj_stanislaw_sergeewich/
3. Бовсунівська Т. Міфологема як резистентний складник літератури / Т.Бовсунівська // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2010. – №8. – С.49-52.
4. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата: Моногр / О.П. Воробьева. – К.: Вища шк., 1993. – 200 с.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144с.
6. Гузь О.О. Від міфу до постмодернізму / О.О. Гузь – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 208 с. Кресан Е.Я. Міфологема ПОЕЗД как интерсеmiotический феномен / Е.Я. Кресан. // Вітчизняна філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення. Збірник наукових праць. – Випуск 2. – 2011. – С. 154-158.
8. Кузьменко Д.Ф. Сучасні підходи до тлумачення поняття "інтертекстуальності" [Електронний ресурс] / Д.Ф. Кузьменко. – Режим доступу до статті : <http://kuzmenko.org.ua/intertext>
9. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Учебник для студ. филол. спец. / В.А. Кухаренко. – [3-е изд., испр.]. – Одесса: Латстар, 2002. – 292с.
10. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М.: Наука, 1976. – 239 с.
11. Платформа 9 и три четверти [Platform 9 and three quarters]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: <http://www.hogwarts.by.ru/hogwarts/express.html>
12. Рикер П. Интрига и исторический рассказ / П. Рикер // Время и рассказ. – Т. 1. – М.: СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – К.: Довкілля, 2006. – 716 с.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Ситенька О.В. Інтертекстуальні трансформації міфологем в англійській постмодерністській прозі. [Електронний ресурс] / О.В. Ситенька. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvnu/filolog/2009_5/R3/Sytenka.pdf
16. Слоновська О. Подолання людиною простору і часу в міфічному аспекті втечі та митарств: (Міфічний аспект дороги як часового простору випробувань і просторового аспекту набуття нового досвіду) / О. Слоновська. // Українська мова та література в школі. – 2004. – №3. – С. 55-60.
17. Тараканов Б.И. Поезд-призрак. Новый миф или стыковка с реальностью? [Электронный ресурс] / Б.И. Тараканов. – Режим доступа к статье: http://www.rusf.ru/vk/recen/1999/b_tarakanov_01.htm
18. Тураева З.Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика). Учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З.Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127с.
19. Українська та зарубіжна культура – [ред. В.О. Лозовий]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://adhdportal.com/book_3020_chapter_8_§_1_Sutnist_i_golovni_oznaki.html
20. Хогвартський Експрес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу к статье: <http://wiki.honeyduke.com/WizardingWorld/HogwartsJexpress>
21. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов. [пер. с нем. А. А. Спектор.] / К. Г. Юнг; – Минск : Харвест, 2004. – 400 с.
22. Railway platform [Electronic resource]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Railway_platform
23. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone [Electronic resource] / J.K. Rowling. – Access mode: <http://waiyu.bjfu.edu.cn/xstd/englishclub/doc/1%20harry%20potter%20and%20the%20sorcerer's%20stone.pdf>
24. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets [Electronic resource] / J.K. Rowling. – Access mode: <http://waiyu.bjfu.edu.cn/xstd/englishclub/doc/2%20harry%20potter%20and%20the%20chamber%20of%20secrets.pdf>
25. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban [Electronic resource] / J.K. Rowling. – Access mode: <http://www.umnet.com/pic/forum/will/a084c67e-2b6c-455c-ab3f-7870ff9a3665.pdf>

ВОЗМОЖНО ЛИ ВОЗНИКНОВЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТОВ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА?

Варианты русского языка, функционирующие в странах нового зарубежья, безусловно, имеют специфику, отличающую их от русского языка в Российской Федерации. Однако говорить о существовании национальных вариантов русского литературного языка в этих странах можно будет лишь после того, как будет кодифицирована их норма.

Ключевые слова: русский язык, вариант, литературный язык, кодификация, норма.

Варіанти російської мови, що функціонують в країнах нового зарубіжжя, безумовно, мають специфіку, що відрізняє їх від російської мови в Російській Федерації. Однак говорити про існування національних варіантів російської літературної мови в цих країнах можна буде лише після того, як буде кодифіковано їх норму.

Ключові слова: російська мова, варіант, літературна мова, кодифікація, норма.

National variants of the Russian language in former Soviet republics, which are now independent states, certainly have specific features. These features differ from the Russian language in Russian Federation. However it will be possible to admit the existence of national variants of Russian literary language in these countries only after their norms are codified.

Key words: Russian language, variant, literary language, codification, norm.

Социальные катаклизмы, происходящие в той или иной стране, обычно оказывают значительное влияние на функционирующие там языки. Этот факт давно попал в поле зрения ученых. Однако чаще всего внимание исследователей привлекают процессы, происходящие в лексико-семантической системе языка под влиянием резких социальных изменений. Но социальные факторы воздействуют не только в этом направлении. Нами уже отмечалось, что в такие периоды жизни общества часто происходит модификация языковой ситуации в целом, в частности, может увеличиваться или уменьшаться функциональная мощность составляющих ее местных и иностранных языков [6]. Существует и еще одно возможное последствие социальных трансформаций общества, которое встало на повестку дня в связи с распадом Советского Союза. Значительная часть русскоязычного населения этого государства оказалась жителями разных стран, при этом русский язык получил в них неодинаковый юридический и фактический статус.

С момента образования на постсоветском пространстве независимых государств прошло 20 лет. Естественно, что развитие русского языка в них происходило в условиях, отличных от России. И в последнее время все чаще появляются публикации, в которых обсуждается, как следует квалифицировать варианты русского языка в этих странах. Одни авторы считают, что речь уже может идти о национальных вариантах русского языка, например, украинском [8] или казахстанском [3]. Другие полагают, что в настоящее время следует говорить, скорее, о формировании особых этноязыковых субкультур [7].

Прежде чем непосредственно обратиться к статусу русского языка за пределами России, отметим, что проблема национальных вариантов русского языка обсуждалась еще в 80-е годы прошлого века, т. е. в советский период. Естественно, что язык, распространенный на такой гигантской территории, как Советский Союз, был подвержен сильной территориальной дифференциации. Причем в указанное время это не была диалектная дифференциация в собственном смысле слова. С одной стороны, на территориях исконного проживания русского населения под влиянием всеобщего школьного образования, средств массовой коммуникации, в которых в то время функционировал только нормированный литературный язык, чистые диалекты постепенно становились периферийными компонентами языковой ситуации, уступая место так называемым полудиалектам, сельскому просторечию и региолектам (под последними понимается речь жителей небольших и средних городов одного региона, находящихся в окружении местных диалектов [1]). Наряду с этим, определенной спецификой характеризовалась и речь русских, проживавших в союзных и автономных республиках. На наш взгляд, идиомы, которыми они пользовались, можно с полным основанием отнести к региолектам. Они были распространены, прежде всего, в городах, поскольку русскоязычное население было сосредоточено именно в них, выполняли те же функции и отличались от языковых образований, представленных в русскоязычной части страны, лишь источниками пополнения. Если в первом случае оно происходило в основном за счет соседних диалектов, то во втором – была велика роль языков окружения. С другой стороны, русским языком овладевало все большее количество иноязычного населения, в речи которого в большей или меньшей степени проявлялись интерферентные явления. Словосочетание «национальные варианты русского языка» употреблялось в этот период для обозначения русской речи иноязычного населения. Ведущие социолингвисты и русисты того времени, такие как Ю.Д.Дешериев и И.Ф.Протченко, резко выступали против «узаконивания» этих вариантов языка, т. е. придания им в сегодняшних формулировках кодифицированного статуса. Это было вполне логично и оправданно. Русский язык, хотя и не имел юридического статуса государственного, но по существу таковым являлся, и естественно было распространять на территории единой страны единый стандарт развитого литературного языка.

В настоящее время ситуация коренным образом изменилась. Русский язык кроме России функционирует (в большей или меньшей степени) на территории еще 14 независимых государств. Владение русским языком титульными этносами этих государств отступило на второй план, и основное внимание исследователей национальных вариантов русского языка сосредоточено теперь на идиоме, которым пользуются русские (русскоязычные), проживающие в этих странах, в качестве родного языка. Надо сказать, что именование идиом именно такого рода «национальными вариантами языка» (в случае признания за ними такого статуса) в этом плане вполне соответствует традиции описания полинациональных языков. Ср. в этой связи высказывание В.Н.Ярцевой: «Необходимо подчеркнуть, что категория национального варианта языка применима только к носителям языка, но не к билингам, для которых язык является вторым [10, с. 250-251].

Анализ работ, посвященных лингвистическому статусу вариантов русского языка, которым пользуются за пределами России, показывает, что многие дискуссии, ведущиеся на эту тему, в основе своей имеют не столько существо проблемы, сколько разночтения в понимании терминов. Очевидно, что после распада Союза в

государствах нового зарубежья оказался представленным не только русский литературный язык, но и региолекты, о которых мы писали выше. Видимо, в условиях функционирования самостоятельных государств, именовать их, как прежде, не совсем логично. В принципе их можно называть «национальными вариантами русского языка», ставя, таким образом, знак равенства между терминами «нация» и «государство». Здесь, конечно, есть определенный нюанс. Когда мы говорим о нации применительно, например, к Украине или Казахстану, то, прежде всего, реализуется другое значение слова «нация» – «общность людей, связанных общим языком, культурой, территорией, экономической жизнью, психическим складом и т. п.». И здесь в первую очередь в голову приходит мысль о титульной нации – соответственно украинцах и казахах. Но более удачного термина мы предложить не можем, поэтому будем пользоваться и в дальнейшем указанным словосочетанием. Отрицать существование национальных вариантов русского языка такого рода было бы бессмысленно. Можно предположить, что по мере усиления позиций титульных языков в этих государствах, их влияние на русский язык будет усиливаться, и дифференциальные по сравнению с русским языком, функционирующим на территории России, черты будут углубляться.

Но дело в том, что многие авторы, в качестве преамбулы к рассуждениям о национальных вариантах русского языка, возникающих на территориях бывших союзных республик, приводят положения из работ А.И.Домашнева, Г.В.Степанова, А.Д.Швейцера и других исследователей полинациональных языков, которые постоянно подчеркивали, что объектом их анализа являются *национальные варианты литературного языка*. В результате складывается впечатление, что речь в этих работах также идет о *национальных вариантах русского литературного языка*. Некоторые авторы высказывают это положение достаточно эксплицитно [3; 8]. Такой подход к квалификации идиомов, которыми пользуется русскоязычное население постсоветского пространства за пределами России, вызывает много вопросов.

А.Д.Швейцер, описывая американский вариант английского языка, подчеркивал, что «для понятия варианта (в отличие от территориального диалекта) определяющим признаком является наличие территориальных вариаций литературных норм, и, следовательно, наиболее существенные черты сопоставляемых вариантов английского языка (британского и американского – Т. К.) могут быть выявлены в рамках нормированного литературного языка» [9, с. 5]. Существуют ли такие кодифицированные нормы для идиомов, о которых мы сейчас рассуждаем? Очевидно, что нет. Здесь следует указать, по меньшей мере, на три обстоятельства. Во-первых, становление нормы литературного языка – это длительный процесс, для которого 20 лет слишком короткий срок. Правда, есть и другой путь, который характерен для нормирования новописьменных языков, о котором мы скажем ниже, но, очевидно, что русский язык даже за пределами России к таковым не относится. Во-вторых, если бы даже эти нормы сложились, кто будет осуществлять их кодификацию? Право утверждать нормы литературного языка, а также вносить в них изменения и дополнения делегировано и в России, и в других странах национальным академиям [2, с. 50]. Как известно, русский язык имеет официальный статус лишь в трех государствах постсоветского пространства. Но и эти государства – Белоруссия, Казахстан и Киргизия в настоящее время, что совершенно естественно в существующей языковой ситуации, гораздо больше озабочены проблемой расширения функций языков титульных этносов, их описанием и кодификацией, чем кодификацией вариантов русского языка, представленных на их территориях. Что же касается других стран, то трудно себе представить, что их национальные академии вдруг займутся кодификацией языка, не имеющего никакого официального статуса. В-третьих, как будет происходить процесс кодификации, даже если возникнут структуры, которые возьмут на себя труд этим заниматься? В государствах, где проживает большое число русскоязычных граждан, расселенных на обширных территориях русский язык, по-видимому, также подвержен определенной дифференциации. Так, например, фонетические особенности речи, о которых часто говорят сторонники существования национальных вариантов русского литературного языка, обычно формируются под влиянием произносительной специфики вариантов родного языка, используемого местным населением. А эти варианты в разных частях страны могут существенно отличаться друг от друга. И это определяет возникновение разного рода субвариантов русского языка. Какой из них будет положен в основу национального варианта русского литературного языка? По каким принципам он будет выбираться? Мы позволим себе обратиться к опыту создания новописьменных языков. В них, как известно, нормы не формировались в течение длительного периода, а именно создавались в короткие сроки часто группами энтузиастов. Они разрабатывали письменность, создавали словари, грамматики и учебники для начальной школы. Таким образом, одновременно осуществлялся и процесс кодификации. Очень часто в качестве опорного диалекта при этом выбирался родной диалект создателей письменной формы языка. Причем это даже трудно поставить им в упрек, поскольку никакие объективные критерии выбора опорного диалекта в большинстве таких случаях не работали – все диалекты обладали малой демографической и функциональной мощностью и низким социальным престижем. Но эти соображения мало волновали носителей языка. Они просто отказывались использовать письменный язык, который отличался от их родного диалекта [4]. Не получится ли так же с нормированием и кодификацией национальных вариантов русского литературного языка?

Мы сознательно не затронули вопрос о том, какое количество различий существует между русским языком в России и вариантами русского языка в постсоветских государствах. Нам кажется, что в принципе вопрос о том, каков должен быть объем расхождений и на каких уровнях языка, чтобы признать идиом национальным вариантом русского литературного языка, является не принципиальным. Здесь по существу ситуация аналогична той, которая возникает при квалификации идиома как самостоятельного языка или диалекта одного, либо другого языка. На первый план здесь выступают не количественные показатели, а самосознание носителей идиома [5]. И здесь, кстати сказать, также возникает проблема, как выяснить мнение носителей относительно идиома, которым они пользуются. У носителей диалекта это чаще всего определяют по косвенным признакам. Здесь важно, например, существует ли общий этноним у носителей разных диалектов. Можно ли применить этот подход при квалификации вариантов русского языка или необходимы масштабные социолингвистические обследования?

Все сказанное выше, однако, не означает, что мы отрицаем саму возможность образования национальных вариантов русского литературного языка. Дивергенция и конвергенция, как известно, являются основными направлениями развития языков мира. Причем для современного этапа, на наш взгляд, наиболее характерны именно процессы дивергенции. Кроме того, необходимо подчеркнуть, что сам по себе факт образования национальных вариантов того или иного литературного нельзя рассматривать с аксиологических позиций. Если под влиянием

разного рода экстралингвистических факторов у литературного языка образуется национальный вариант, это не хорошо и не плохо. Это лишь означает появление нового идиома, который необходимо квалифицировать и описать со строго научных позиций.

Источники и литература

1. Герд А.С. Диалект – региолект – просторечие / А. С. Герд // Русский язык в его функционировании. Тез. докл. междунар. конф. – М., 1998. – С. 20-21.
2. Демьянков В.З. О стратегиях нормирования русского литературного языка / В. З. Демьянков // Лингводидактика. Социолингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И.Ф.Протченко. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 50-61.
3. Журавлева Е.А. Вариативность как основной признак мировых языков / Е. А. Журавлева // Георусистика. Первое приближение. – Симферополь: Антика, 2010. – С. 29-39.
4. Крючкова Т.Б. Диалектная дифференциация языка и проблемы создания письменности / Т. Б. Крючкова // Язык в контексте общественного развития. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1994. – С. 125-129.
5. Крючкова Т.Б. Еще раз о проблеме соотношения язык/диалект / Т. Б. Крючкова // Миноритарные языки Евразии в условиях регионализации и глобализации. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2008. – С. 59-71.
6. Крючкова Т.Б. Функционирование иностранных языков в России / Т. Б. Крючкова // Язык и общество в современной России и других странах. – М.: Тезаурус, 2010. – С. 29-35.
7. Ли В.С. О лингвистическом статусе русского языка в Казахстане (к вопросу о языковых культурах и языковых субкультурах) / В. С. Ли // Язык и общество в современной России и других странах. – М.: Тезаурус, 2010. – С. 39-42.
8. Рудяков А.Н. Георусистика и национальные варианты русского языка / А. Н. Рудяков // «Культура народов Причерноморья». – Симферополь, 2009. – № 168, т.1. – С. 7-10.
9. Швейцер А.Д. Литературный английский язык в США и Англии / А. Д. Швейцер. – М.,: Высшая школа, 1971. – 200с.
10. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка / В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1969. – 286 с.

УДК 811.111'37-11 (043.3)

Косенко Ю. В.

ЛЕКСИКО-ГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМП'ЮТЕРНОГО ДИСКУРСУ

В статье рассматриваются общие характеристики компьютерного общения. Анализируются их графические средства передачи эмоций во время компьютерного общения. Фокусируется внимание на лингвистических характеристиках компьютерного дискурса.

Ключевые слова: компьютерный дискурс, графические способы передачи эмоций, лингвистические характеристики, аббревиация в компьютерных текстах.

У статті розглядаються загальні характеристики комп'ютерного спілкування. Аналізуються їх графічні засоби передачі емоцій під час комп'ютерного спілкування. Фокусується увага на лінгвістичних характеристиках комп'ютерного дискурсу.

Ключові слова: комп'ютерний дискурс, графічні засоби передачі емоцій, лінгвістичні характеристики, аббревіація в комп'ютерних текстах.

The article is devoted to the linguo-graphic peculiarities of computer discourse which may vary depending on the type of discourse. The range of linguo-graphic peculiarities of computer discourse can be compared with the peculiarities of ordinary discourse. Speaking about functional varieties of speech used in computer discourse we can observe the use of different speech styles. For example: Email, Instant Messages or chats, Forums, Blogs, Online Games, Short Message Service.

Special attention is being paid to the vocabulary of the texts of the computer discourse which is characterized by the richness of possible reductions and abbreviations.

Key words: computer discourse, linguo-graphic peculiarities of computer discourse, abbreviations in computer texts.

У сучасному суспільстві, де розширюються міжнародні контакти на різних рівнях і в різних галузях економіки, зростає роль використання комп'ютерів і глобальної системи Інтернет. Комп'ютерний дискурс виник одночасно з появою електронно-обчислювальних машин у США 1946 року. Із розвитком обчислювальної техніки в Україні також почала складатися специфічна мова, якою спілкувалися комп'ютерники-професіонали, яка є маловивченою, в чому і полягає актуальність обраної теми. Поширення персональних комп'ютерів і створення Інтернету залучило до цієї сфери широкі верстви населення, які сприйняли і збагатили комп'ютерну лексику.

Категорія спілкування перебуває в центрі уваги гуманітарних наук. При цьому спілкування прийнято розглядати як взаємодію, змістом якої є взаємне пізнання й обмін інформацією за допомогою різноманітних засобів комунікації з метою встановлення стосунків, сприятливих для процесу спільної діяльності. Об'єктом нашого дослідження є комп'ютерне спілкування, предметом – дослідження його лексичних та графічних особливостей. Комп'ютерна комунікація відкриває новий вимір у людському спілкуванні, даючи можливість зберігати і швидко передавати великі обсяги інформації, використовувати аудіо- і відеоканали спілкування, а також спілкуватися в режимі on-line, тобто в безпосередньому лінійному контакті з респондентом. Комп'ютерне спілкування передбачає поряд із безпосередньою комунікацією у віртуальному середовищі, і в цьому полягає його найважливіша відмінна риса.

Таким чином, комп'ютерним дискурсом ми вважаємо спілкування користувачів чи спеціалістів-комп'ютерників безпосередньо чи в комп'ютерних мережах. При цьому комп'ютерне спілкування може бути як індивідуально-орієнтованим (листування засобами електронної пошти), так і статусно-орієнтованим (спілкування в різноманітних конференціях). Комп'ютерний дискурс має багато точок дотику з масовою комунікацією, але не збігається з нею повністю, оскільки комп'ютерна комунікація на відміну від масово-інформаційної є взаємно спрямованою, і багато текстів мають персональний характер.

Комп'ютерна комунікація багатогранна. Вона має характеристики, властиві й іншим видам комунікації. Науковці [1; 2; 3; 4] наводять такі ознаки:

- з погляду масштабності – комп'ютерне спілкування має в собі риси масової (спілкування з усім світом), міжособистісної (спілкування між користувачем і комп'ютером) і групової комунікації;

- з погляду на часовий чинник – тривалість комунікативного процесу – комп'ютерне спілкування може бути як стислим (одержання електронної пошти), так і тривалим у часі (участь у конференціях);

- за формою комп'ютерна комунікація поділяється на усну (безпосереднє спілкування чи за наявності голосового модема) і письмову (текстова і графічна, тобто передача малюнків, схем тощо).

Відповідно до каналу передачі і сприйняття інформації комп'ютерна комунікація поділяється на актуальну (спілкування з реальними людьми) і віртуальну (спілкування з уявними співрозмовниками).

Під час аналізу ситуації й учасників комп'ютерного спілкування можна виявити складну комбінацію дискурсів: передача особистих повідомлень від одного користувача іншому електронною поштою (побутове спілкування), офіційний обмін і запит інформації з електронної пошти (діловий дискурс), обговорення наукових питань у групах новин і конференціях (науковий дискурс), обговорення питань викладання й освіти в конференціях (педагогічний дискурс), реклама, що з'являється на електронних дошках оголошень (рекламний дискурс), обговорення політичних питань (політичний дискурс).

При цьому специфічний етикет комп'ютерного спілкування часто формулюється у вигляді правил, знання яких допомагає уникнути багатьох неприємностей під час спілкування в інтернетному середовищі, наприклад: вимога не відхилятися від теми; використання смайликів для пом'якшення категоричності тверджень; форматні обмеження, пов'язані з довжиною листа; певні заборони на деякі види листів (chain-letters); створення листів неприємного змісту, що одержали в комп'ютерному спілкуванні назву "флейм" (англ. *flame* – "спалах"); вимогу пройти попередню підготовку перед участю в комп'ютерних конференціях.

Нездатність письмової мови передати весь спектр емоцій дуже впливає на формування комп'ютерного сленгу; звідси його неемоційність. Цей пробіл, однак, досить успішно заповнюють так звані *emoticons*, чи смайлики – явище, що не зустрічається більше ніде, крім комп'ютерного середовища. Серед українських користувачів поширене трохи іронічне ставлення до подібних видів вираження емоцій, тому найчастіше вони вдаються до підкреслено експресивних засобів, таких, як використання перевернутих чи продубльованих значків. Наприклад, :)))))) означає вищий ступінь радості, у свою чергу, :/// використовується для позначення глибокої пригніченості. Надзвичайно широкого вживання набуло використання множинних розділових знаків, зокрема, питального та знака оклику, і якщо в звичайному листуванні це здається неорганічним і дещо грубим, то в електронному спілкуванні такий спосіб вираження емоцій є цілком прийнятним.

Первинні смайлики: :-) основна усмішка, – використовується для вираження задоволення або оцінки жартівливого твердження; ;-) усмішка з підморгуванням; :-(сумна посмішка. Вам не сподобалося останнє твердження або ви засмучені будь-чим; :-I незалежна посмішка – краще, ніж сумна, але не така гарна, як щаслива посмішка; :-> погрозувати, різка, схидна посмішка; >:-> по-справжньому грізний коментар; >;> грізна фізіономія, що підморгує.

Вторинні смайлики: :-[вампір; :-E вампір із зубом, що стирчить; :-F вампір із зубом, що стирчить, і одним зламаним; :-7 огидне/перевернуте твердження; :-* з'їв щось кисле; :-@ кричить; :-# у наручниках; :-& зав'язаний язик; :-Q курить; :-? курить люльку; :-P вколоти язик; :-S неузгоджене твердження; :-D голосно сміятися; :-X запечатані губи; :-C зовсім погано...; :-/ скептично; :-o Ах-ох!; :-9 облизуватися; :-0 не кричіть! (Мовчання в години сну) Також "оратор"; :-' спльовувати; :-I нормально; :-! нормально; :-\$ рот закритий на замок; :-% банкір; :-q намагатися доторкнутися до носа язиком; :-a те саме з іншого боку; :-e розчарований; :-t відрізаний; :-i напівпосмішка; :-] дурень; :-[дурень, що не посміхається; :-} потріскані губи, або борода; :-{ індиферентна посмішка з вусами; :-j ліва посмішка; :-d ліва посмішка, що піддражнює читача; :-k бийте мене; :-\ нерішуче; :-| ?; :-< цілком безрадісний; :-x губи запечатані (не можу говорити); :-c погано; :-v голова, що говорить; :-b ??? язик.

Зі зміненням носом:~*) п'яний; :^) ніс зламаний; :v) ніс зламаний в іншому напрямку; :<) ніс зсунувся з обличчя; :=) два носи; :o) клоун; :u) кумедний ніс (лівий); :n) кумедний ніс (правий).

Зі зміненнями очима: % %-) уставившись в екран 15 годин підряд; 8-) надягти темні окуляри; B-) надягти рогові окуляри; O-) мегатонна, циклоп або у підводній масці; .-) одноокий; .-) підморгує одноокий; g-) пенсне.

Зі зміненнями кількома символами: |-I спить; |^o хропе; |-O позіхає; :,(без носа, а кричить; % %-b мозок вмер (?); 8-| невідомість.

Комп'ютерний дискурс, являючи собою багатожанровий функціональний різновид монологічного і діалогічного мовлення, характеризується цілим рядом специфічних комунікативних засобів. Своєрідність мовного спілкування учасників комп'ютерної комунікації полягає не тільки у використанні професіоналізмів, але й у комбінації лексичних одиниць, що належать до різних стилів і реєстрів, утворених відповідно до прагматичних настанов і цілей спілкування.

Для лексичного оформлення текстів комп'ютерного дискурсу характерна насамперед насиченість мовлення термінами всіх типів. Виокремлюється три групи використання комп'ютерної термінології: 1) специфічні комп'ютерні терміни, вживані тільки людьми, пов'язаними з комп'ютерами (*server, modem, bit, байт*); 2) слова, запозичені комп'ютерною термінологією з інших галузей, що набули іншого значення в комп'ютерному дискурсі (*domain* – у математиці – область або інтервал, у фізиці – домен, у комп'ютерному дискурсі – це заключна частина Інтернетної адреси); 3) загальнолітературні слова, що у комп'ютерному спілкуванні набули термінологічного значення (*flame* – полум'я, яскраве світло, пристрасть, у комп'ютерному дискурсі – суперечка, що поступово переходить із предмета дискусії на особистості").

Серед термінів, що вживаються в комп'ютерному дискурсі, широко представлені такі аббревіатури: PC – personal computer; IRC (Internet Relay Chat) – спілкування в реальному часі; WAN (Wide Area Network) – будь-яка мережа, що охоплює більш ніж один будинок; WWW (World Wide Web) – всесвітнє інформаційне середовище тощо.

Найчастіше скорочуються назви установ, організацій, країн і т. д. Відмінна риса аббревіації в комп'ютерних текстах – це скорочення не тільки термінів, але й часто вживаних у розмовному мовленні словосполучень і цілих речень. Наприклад: AAMOF = As A Matter Of Fact; GON = God Only Knows; TTYL = Talk To You Later; TYVM = Thank You Very Much; IMHO = In My Humble Opinion.

Оскільки учасники комп'ютерного спілкування – це часто люди, знайомі з математикою, вони переносять вживання формул і різноманітних символів у комп'ютерний дискурс, що дозволяє його максимально стиснути. Наприклад: PMJI = Pardon My Jumping In, PGY = Post Graduate Year, PGY-1, PGY-2 тощо. Оскільки спілкування в

комп'ютерній мережі відбувається переважно в писемній формі, поряд із звичайними використовуються і незвичайні форми посилення експресивності. Наприклад: *U* замість *you* (у прикладах *BSU* = Be Seeing You, *SU* = Seeing You); 2 замість *to*; *to*; *B* замість *be*; 4 замість *for*; *2B* замість *to be*; *B4* замість *before*.

Лімітованість – це соціальна функція, зміст якої – обмежити коло учасників спілкування. Аббревіатури в комп'ютерних текстах можна назвати "кодovими", тому що вони відомі тільки учасникам спілкування в комп'ютерному середовищі і для недосвідченого перетворюються в таємну мову.

Комп'ютерний дискурс характеризується розмаїтістю тем, змішанням слів, що належать до різних лексичних шарів, сполученням наукових термінів і розмовних слів, піднесеної та грубої лексики, що, безсумнівно, надає специфіки комп'ютерній комунікації. Залежно від теми комп'ютерних конференцій у комп'ютерному дискурсі зустрічається різноманітна термінологія – наукова, філософська, політична, медична й ін. Наприклад: *radioхвилі*, *електрон*, *білкові молекули*, *біополе*, *дерматом*, *точки акупунктури*, *фотон*, *сенсорика*, *relativism*, *orthogonal*, *kingdom of god*, *ontogenesis*, *neutrino*, *opposition тощо*.

Комп'ютерне спілкування характеризується рядом ознак на рівні лексики: 1) активне вторгнення (інкрустація) англійських термінів, виразів у латинському написанні (*Привіт All!*; *Пришли мені file, plz*); 2) використання транслітерації і транскрипції для передачі англійських слів (*мануал* – від англ. *manual*, *спам* – від англ. *spam*; *гейт* – від англ. *gate*, *сабж* – *subj*); 3) використання словотворчих і семантичних кальок (*залізо* – *hardware*); 4) обігравання англійських слів (найчастіше з метою створення гумористичного ефекту (*бебеска* – *BBS* – *Bulletin Board System* / *Система Електронних Дошок Оголошень*; *яга* – *EGA* – *Enhanced Graphics Adapter*); 5) інвенція – вигадкування слів, виникнення слів на чужому ґрунті (*зафіксити* – від англ. *to fix*; *юзати* – від англ. *to use*).

Привертають до себе увагу гібридні утворення на морфологічному рівні, коли корінь слова подається в англійському написанні, а закінчення українське, наприклад: *прикрутити dimm'u*, *subj'u*; *dialup'a*, *html'ku*, *аналог getweb'a*, *посилати MIME'ом*, *e-mail'ом*, *getweb'ом*, *заповнювати refid'ами*, *MID'ами* й ін. Таке змішання англійської та української графіки в рамках одного тексту, сполучення, здавалося б, непоєднуваних елементів надає іронічно глузливого тону аналізованому повідомленню, часто властивого молодіжному середовищу.

Лексика, що складає комп'ютерний жаргон, нами умовно поділена на такі тематичні групи: 1) назви деталей і складових частин комп'ютерів (*батон* – кнопка мишки, клавіша; *гриб* – корпус комп'ютера); 2) назви програмних продуктів, (у тому числі ігор), окремих програм, команд і файлів (*дося* – дискова операційна система DOS; *презерватив* – антивірусна програма *Aidstest*); 3) назви операцій і окремих дій, пов'язаних із комп'ютером (*виснути*, *здохнути* (про комп'ютер) – відмовитися реагувати на будь-які зовнішні впливи; *взяти акорд* – перезавантажити комп'ютер за допомогою трьох клавіш); 4) повідомлення системи користувачу (*гамовер* – *game over* – закінчення гри); 5) назви фірм – виробників устаткування і програм (*Сантехніка* – устаткування від *Sun Microsystems Computer Corporation*; *Дрібний м'якуш* – компанія *Microsoft*); 6) позначення людей, що працюють із комп'ютером: професіонали-програмісти (*безсистемник* – системний програміст, *програмер* – комп'ютерник, що вміє створювати свої програми) і користувачі (*юзер* – користувач-початківець, що має модем, *ламер* – агресивний або абсолютно некомпетентний користувач); 7) неспеціальні поняття, пов'язані з оцінним змістом (*битий*, *кривий*, *гнилий* – що не працює).

Український комп'ютерний жаргон, похідний від комп'ютерних термінів і жаргонних слів англійської мови, характеризується великою розмаїтістю форм, розвиненими синонімічними і словотворчими рядами, незрівнянно більш високим емоційно-експресивним забарвленням, ніж англійський. При цьому основна маса слів містить жартівливо-іронічну, негативну оцінку. В англійському комп'ютерному жаргоні переважає метафоричний і метонімічний перенос, не пов'язаний, як правило, із словотворчими діями, а сама виразність слів значно нижча. Багато жаргонних виразів не виходять за рамки літературної норми (*Trojan horse* / "Троянський кінь" – приховані команди, введені у вже існуючу програму, яка до певного моменту працює нормально). В українських жаргонізмах важливу роль відіграють звукові асоціації (*клавіатура* – клава, *мил* – *e-mail* та ін.). У появі таких слів наявний елемент гри, який привабливий для молоді. Вони обіграють звучання слова, вишукуючи найбільш виразний, жартівливо-іронічний варіант.

Специфічну характеристику українського комп'ютерного дискурсу складає вживання жаргонних слів, у тому числі й комп'ютерного жаргону. Звертають на себе увагу такі характеристики комп'ютерного дискурсу, як велика кількість запозичень в іншомовній формі з використанням латинської графіки (*e-mail*, *password*, *MS-DOS*), запозичень із використанням кириличної графіки (*хост* – від англ. *host*; *регістрити* – від англ. *to register*), запозичень жаргонного типу (*згідно з рулезом* – від англ. *rules*; *мессага* – від англ. *message*), а також гібридних слів, коли до іншомовної основи в латинській графіці через апостроф додається українське відмінкове закінчення (*html'ку*; *e-mail'ом*; *у pwl'i ta in.*).

Порівняльний аналіз графіки комп'ютерного дискурсу в інтернет-конференціях дозволив встановити, що в комп'ютерному спілкуванні поряд із традиційними графічними засобами виробилися і специфічні: багаторазове повторення знаків оклику і питання; багаторазове дублювання тієї самої букви; використання смайликів; виділення великими буквами цілих речень; зірочки, що замінюють брутальне слово. Ці явища відбивають, по-перше, підвищену емоційність та експресивність комп'ютерного спілкування, і, по-друге, дотримання певного етикету спілкування (внутрішня і зовнішня цензура).

Незважаючи на деякі відмінності, у цілому інвентарі використовуваних графічних засобів і їхніх функцій збігаються в англійському, російському та українському комп'ютерних дискурсах, що дозволяє вважати ці засоби властивими саме комп'ютерному спілкуванню.

Вивчення комп'ютерного дискурсу тільки починається. Його перспективи вбачаються в освітленні специфіки інших жанрів даного типу спілкування, у вивченні експансії двох найважливіших типів дискурсу – масово-інформаційного і повсякденного – у всі інші сфери спілкування, у встановленні експресивних характеристик комп'ютерного дискурсу, що випливають із його віртуальності і використання мультимедійних засобів, в освітленні міжкультурних особливостей використання англійської мови як засобу міжнародного спілкування у віртуальному просторі.

Джерела та література

1. Галичкіна Е.Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. «Германські мови» / Е.Н. Галичкіна. – Волгоград, 2001. – 19 с.
2. Елистратов В. Арго и культура // В. Елистратов. Словарь московского арго: материалы 1984-1990 гг. – М., 1994. – С. 592.
3. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови / О.Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С. 96-102.

УДК 81-15'161.2'111

Кузенна Н. М.

ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ ПРОЩАННЯ У СУЧАСНОМУ СПІЛКУВАННІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Стаття посвящена сопоставительному исследованию структурно-семантических формул прощания в украинском и английском языках. Подчеркивается, что выбор формулы зависит не только от коммуникативного контекста, но и от лингвистических и культурологических особенностей каждого отдельного языка.

Ключевые слова: формулы прощания, уважение, адресант, адресат.

Стаття присвячена зіставному дослідженню структурно-семантичних формул прощання в українській та англійській мовах. Наголошується, що вибір формули залежить не тільки від комунікативного контексту, але і від лінгвістичних та культурологічних особливостей кожної окремої мови.

Ключові слова: формули прощання, ввічливість, адресант, адресат.

The article focuses on the contrastive analysis of the structural and semantic patterns of leave-taking in the Ukrainian and English languages. It is stressed that the choice of the formulas depends not only on the communicative context, but also on the linguistic and cultural peculiarities of every language.

Key words: leavetaking formulae, politeness, addresser, addressee.

За останнє десятиліття у лінгвістиці проблема мовного спілкування є однією з найбільш привабливих галузей дослідження. Спочатку класична теорія мовленнєвих актів займалась визначенням, аналізом та класифікацією комунікативних явищ, але не встановлювала співвідношення між конкретним актом та мовними засобами, що використовуються, тобто була відірвана від реальної комунікації. На жаль, такий підхід до вивчення мовленнєвих актів комунікації не дозволив побачити головного: як мета та наміри мовця реалізуються у конкретному мовному спілкуванні. Тільки поєднання теоретичного підходу та вивчення прагматичних цілей мовця, а також психологічних реакцій комунікантів дає найповніше уявлення про мовленнєву діяльність і про особливості комунікаційного взаємозв'язку адресата та адресанта.

Теорія мовленнєвих актів увійшла в коло актуальних проблем сучасної теорії комунікації (В. І. Карасик, Р. Ратмайр, О. С. Іссерс, В. В. Леонтьєв, Д. Остин, Дж. Р. Серль). Лінгвістична дисципліна займалась також дослідженням мовленнєвих жанрів (Н. Д. Арутюнова, А. Вежіцька, В. В. Дементьєв, Н. Б. Лебедєва, Т. В. Шмельова). Останнім часом намітилось зближення теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів, з'явилися дослідження, що відображають загальні питання теорії комунікативних жанрів у співвідношенні з теорією комунікативних актів.

У сучасних дослідженнях наголошується, що при вивченні мовленнєвого акту слід враховувати характерологічні особливості партнерів по комунікації, саму ситуацію спілкування, а також той факт, що ціллю комунікації є не тільки взаєморозуміння між адресатом та адресантом, але і виклик у останнього певної реакції на почуте або зроблене, а також вплив на нього.

Метою статті є виявлення лінгвістичних особливостей вираження мовленнєвого акту прощання в сучасних англійській та українській мовах. Визначено декілька необхідних для розв'язання **завдань**: 1) дати визначення поняттю «мовленнєвий акт прощання»; 2) описати лексико-граматичну структуру досліджуваного комунікаційного явища; 3) визначити основні синтаксичні моделі етикетних формул прощання та семантико-стилістичну структуру етикетної лексики; 4) зробити контрастивно-порівняльний аналіз використання етикетних мовленнєвих стандартів в англійській та українській мовах.

Прощання – форма діалогічного мовлення, яка, на протилежність привітання, створює її завершення, і, таким чином, свідчить про закінчення акту комунікації. Аналіз формул прощання виявив певну залежність вибору кліше від змістовної частини діалогу – його офіційного або неофіційного характеру, збіг або різниця віку співрозмовників, навмисність або несподіваність зустрічі, передбачувана тривалість розлуки.

Вибір прощального виразу залежить також і від часу розставання. Вранці можна використати: *Бувай / Усього найкращого / Побачимось / See you later* (якщо ви ще будете бачити цю людину) / *Good bye / Bye / Bye now / See you soon / Take care!*; вдень: *Гарного дня / Have a good afternoon / Have a nice day / (Good) Afternoon!*; увечері: *Доброї ночі / Добраніч / На добраніч / Спокійної ночі / Гарних снів / Приємних снів / Сніть щасливо / На добраніч усім на ніч / Have a good evening / Good evening / Nighty-night / Sleep well*. На прагматичному рівні – це висловлювання-перформативи, тому що вимовляючи їх, співкомунікант тим самим здійснює дію – бажає гарного сну, доброго відпочинку. Згадані вирази – це усічені форми від експліцитних перформативів на зразок: *Я бажаю доброї ночі (гарних снів, доброго відпочинку)*.

Можливе використання формули *До зобачення!*, яка утворилася від «зобачитися», тобто «побачитися».

В англійській комунікації репліки, що вживаються в ситуації прощання, більш різноманітні, ніж під час вітання. Серед них – мовленнєві формули, котрі можуть використовуватися як при зустрічі, так і при прощанні: *Good morning, Good afternoon, Good evening*. (Близька до них за лексико-семантичною структурою формула *Good day*, котра зустрічається в деяких варіантах англійської мови як формула прощання, у Великобританії не вживається). *Good night*, на відміну від українського *На добраніч*, може використовуватися як побажання при відході до сну, так і в якості прощальної репліки в пізній час. Найбільш нейтральною в стилістичному плані формулою є

Good bye, котра історично, як припускається, виникла від формули привітання *God be with you*. Це прощання включає в себе обов'язкове звертання до Бога. Таким чином, воно виражало не стільки побажання, скільки мольбу або прохання захистити близьку людину, з якою адресант знаходиться безпосередньо у мовленнєвому акті, від гріха, тобто спасти від можливих потягів після розлуки. Проте, процес демократизації спілкування торкнувся і її. На сучасному етапі вона все частіше витісняється фамільярним *Bye* і навіть *Bye-bye*, котрі стають нейтральними формулами широкого використання. Кожній формулі, незалежно від того, чи є там слова «Good» або «Well», притаманне вираження семи добра.

Прощання, як правило, супроводжується великою кількістю формул з різним значенням, за допомогою яких реалізується стратегія ввічливості. Вони можуть містити:

– оцінку зустрічі, яка відбулася: *Все було чудово / Ми приємно цікаво провели час / Я був дуже радий тебе бачити / Я дуже задоволений, що ми зустрілися / Мені дуло дуже цікаво поспілкуватися з вами / Добре, що ми провели цей вечір разом / Було так весело / It was nice seeing you / I did enjoy your party / It was lovely / That was wonderful / That was really great / I really enjoyed that / talking with you / Nice to see you / to have met you / I was pleased to see you / Good to talk to you / It was very nice of you to pay me a visit. / Come back and see me / I had a nice time / We had a lovely time We spent a happy evening together / We had such fun!*

– подяка за візит або запрошення, за частування: *Щиро дякую за приємний вечір / Спасибі, що прийшли / Дякую за подарунок / Спасибі, що знайшли для мене час / Дякуємо, що допомогли / Thank you for having me / Thank you for coming / Thank you for inviting me / Thank you very much for a lovely dinner (the coffee and cake) / Thank you for your time.*

– знаки уваги до третіх осіб: *Привіт сім'ї / Передайте (мої щирі) вітання (привіт)... / Вітання вашим батькам / Вітайте ваших (своїх) батьків (від мене) / Поцілуй дітей (сина, дочку) / Say hi (hello) to ... / Remember me to ... (for me) / (Please) (Give my) kind / kindest / best / warmest regards to ... / (Convey my) congratulations to ... / (Give) (my) love to the family / (Very) Best wishes to ... / Kiss the children (your daughter, your son) for me! Відповіддю на дані формули прощання є *Дякую, і Ви своїм передавайте / Обов'язково передам / Thanks / Thank you I (certainly) will.**

– намір продовжувати контакти, при цьому конкретизуючи місце або час зустрічі, не прощаючись надовго: *Побачимось на роботі (в університеті) / Приїжджай(те) ще / Заходь(те) частіше / Не забувай(те) / Дзвони / Зустрінемося / До зустрічі / До швидкого (скорого) побачення/ До (побачення) завтра / До зустрічі за тиждень (ввечері, влітку, на канікулах, на свята) / До зустрічі вдома (в школі, в басейні, на пляжі) / До суботи / До зустрічі в неділю / Сподіваюся, ми скоро (незабаром) побачимось / До зв'язку / Я не прощаюсь / Ми ще побачимось / We'll be in touch / See you / later / soon / tonight / tomorrow / on Saturday / next week / year / in summer, etc. / at the theatre / concert / party / at University / at 3 o'clock / Till next time then / I hope we see you again before too long / I hope to see you again soon / I'll ring you later / I'll give a ring one of these days / Talk to you soon / Keep in touch / Don't hesitate to call / Be back in a week / Don't be gone (too) long. / Good bye for now / until next time / until then / till then / till later / until later / till Christmas / till next time / until we meet again / I'll be seeing you / I'm not saying goodbye.*

– при розлученні на довгий час або коли зустріч неможлива: *Прощай/те / Прощавай/те / Remember / Don't forget to write / All the best.* Прохання, звернені до людини, котра йде або від'їжджає, але запрошення мають етикетний характер: *Не забувайте нас / Приходьте ще / Заходьте / Дзвоніть / Пишіть / Приїжджай / Чекаймо на вас наступного разу / Come again soon / Let's go somewhere at the weekend / I'll have to invite you around some time now / You should come to lunch one day / You must come around to my house some time / Drop in and see us any time / when you have time / Call in any time / again / Come and see us again / You're always welcome / Keep in touch / We'll be delighted to see you again.*

– різні побажання: *Успішно вам доїхати / Щасливої дороги / Удачі / Успіхів на екзамені / Усього доброго / На все добре / Бувай/те (будь, будьте, іди, ходи), здоров (здоровий, здорова, здорові)! / Іють здорові! / Хай вам щастить / Щасливо / Хай вам Бог допомагає / З Богом / Щасливо / Хай вам щастить / Щастя тобі / Усього кращого / найкращого / Усього доброго! / На все добре! / Щасливої дороги! / Приємної подорожі! / Вдалої (успішної) поїздки! / До нових зустрічей! / Не поминай лихом! / На добраніч / Бажаю Вам добре провести час / Have a nice / good day / Have a relaxing afternoon / Have a great evening / Have a lovely weekend / Enjoy the party / Enjoy your holiday / Enjoy your stay in London / All the best / Have a good (nice) trip / Have a good one / Happy journey / A pleasant journey / Bon voyage! / (I wish you) Godspeed / Have fun / Goodbye and good luck / God bless you!*

На фамільярному рівні у сучасній українській мові використовуються уламки давніх повних виразів на зразок: *До завтра! До весни! До літа! До літешка!* замість рівнозначних їм, що розпочинаються дієсловом *зустрінемося*. Наведені висловлювання, розширені завдяки конкретизації місця чи часу, а також уламки давніх повних прощальних виразів на прагматичному рівні слід вважати висловлюваннями-експресивами.

Мовленнєві формули прощання можуть також виражати турботу комуніканта про партнера: *Бережи себе / Не перевтомлюйся / Дивись за собою / Щасливо / Бувай здоровий! / Усього найкращого / Не хворій / Швидкого одужання / Take care / Look after yourself / Don't work too hard / Keep well / smiling / Take it easy / God bless you / Good luck / Stay healthy / Get well / Hope you're properly better soon.* Відповіді на подібні формули прощання вимагають побажання у відповідь, пор.: *І вам теж (також) / І вам успіхів / І Вам бажаю щастя / Same to you / The same goes to you, too / I also wish you every success / Same to you. Good luck!*

За неофіційних обставин формули прощання набувають дещо іншого змістового наповнення. Для близьких, рідних, добре знайомих людей, а також серед молоді, характерні такі звороти: *Всього / Привіт / Бувай / Пока / Чао / Тримайся / Кланяюсь / Будь / Адью / До завтра / До весни / До літешка / Зустрінемося / Побачимось / Салют / Salute / Adios / Be good / Bye / Cheerio / Ciao / Cheers / Don't do anything I wouldn't know / Don't work too hard / Farewell / I'm gone / off / It's been / Keep in touch / See ya, (bye-bye) / See you around / Give me a ring / a buzz / a tinkle / Give us a shout / Text me.*

Тож можна чітко простежити, що для обох мов властиве прагнення до скорочення (чи усічення) традиційної формули прощання. Тобто діє так званий закон мовної економії, котрий більшою мірою притаманний розмовному стилю мовлення.

Важливо відзначити, що варіант *Привіт!* використовується як при зустрічі, так і при прощанні, тобто стає універсальною формулою, котра вже вийшла за рамки якоїсь однієї етикетної ситуації.

Натомість офіційне спілкування характеризується більш розгорнутими і поширеними формулами: *Дозвольте попрощатися / Дозвольте відкланятися! / Вибачте, мені час (пора) йти! / На жал,ь я поспішаю / Всього найкращого / Will you excuse us, please? We really must leave now / (It's been) good / nice talking to you / to talk to you / I've got to go / to run / to split / I'm afraid it's time I was saying goodbye / I'm afraid I must be going (now) / It's time I was going / off / I'd better be going / May I thank you and say goodbye / I wish to thank you and say goodbye / With your kind permission I will thank you and say goodbye / Goodbye.*

У досліджуваних мовах мають місце універсальні формули прощання, які можна використати в будь-якій ситуації. В українській мові це – *До побачення!*, а в англійській – *Bye!*

Таким чином, комуніканти обох лінгвокультур при прощанні виконують однакові комунікативні ходи:

– використання формули-прощання: *До побачення / До зустрічі / До завтра / Бувай / Good bye / Bye / See you* (її вибір залежить від комунікативного контексту);

– запрошення нанести візит у відповідь: *Tenep ви приходьте до нас / Tenep ми чекаємо на вас / Come again soon / I hope to see you again soon / You should come to lunch one day.*

У той же час, при загальній подібності комунікативних актів усе ж спостерігаються деякі відмінності. Так, вираження турботи про адресата в українській комунікації характерно для певних комунікативних контекстів (подорож, довга розлука і т.ін.), проте імператив *Take care! (Бережи себе)* використовується дуже часто і незалежно від комунікативного контексту, що свідчить про її десемантизованість. Формула *It's been nice seeing you!* широкоживана завдяки своїм компліментарним значенням при збереженні ритуальності, яка властива іншим висловлюванням, зазначеними вище (таким як *Take care!* та ін.). Формула-побажання *Have a nice day (Have a nice weekend)* як американський варіант англійської мови є практично обов'язковим компонентом прощання і використовується з формулою *Bye*.

В українському мовленнєвому середовищі прийнято «передавати привіт» знайомим або родичам, що не є характерним для англомовної комунікації.

Головною відмінністю в комунікативній поведінці англійців та українців у ситуації прощання є кількість реплік, що використовуються адресантами і, відповідно, тривалості усього акту прощання. Англійське прощання завжди довше українського. Навіть при прощанні з незнайомими людьми у відповідь можна почути декілька реплік: (у магазині) *Thanks. Bye. Have a nice day. / Bye, see you back.* Поведінка англійських комунікантів в ситуації прощання свідчить про те, що довгі комбінації та повтори є одними з основних стратегій ввічливості. Можливо тому англійці в очах українців мають вигляд дуже дружельюбних та привітних людей, але часто нещирих.

Отже, прощання є важливим і чітко оформленим актом комунікації в обох культурах. Через форму і характер прощання сторони визначають перспективи подальшого взаємозв'язку. Переважно, використання формул прощання в українській та англійській мовах відповідають один одному і використовуються в аналогічних ситуаціях.

Джерела та література

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Сытель В. В. Разговорные английские идиомы / В. В. Сытель. – М.: Просвещение, 1971. – 128 с.

Довідкова література

3. Спирс Р. Так каждый день говорят американцы. Англо-русский словарь / Р. Спирс. – М.: Рус. яз., 2000. – 464 с.
4. Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
5. Формановская Н. И. В. Речевой этикет. Русско-английские соответствия. Справочник / Н. И. Формановская, С. В. Швецов. – М.: Высш. шк., 1990. – 95 с.
6. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1430 p.

УДК 811.133.1:341.24

Куликова В. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ (КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття посвящена дослідженню особливостей французьких юридических текстів з позиції дискурсу і в комунікативно-прагматическому аспекті. В роботі освітаються структурні, граматическіє і лексическіє свойства французьких юридических текстів з учетом їх прагматического потенціала. В частности устанавлюється прагматическа цель юридических документів, аналізується комунікативна ситуація і реалізація прагматического потенціала юридических текстів.

Ключевые слова: дискурс, юридический текст, прагматический потенциал, лингвистические особенности.

Стаття присвячена дослідженню особливостей французьких юридических текстів з позиції дискурсу та у комунікативно-прагматическому аспекті. У роботі висвітлюються структурні, граматичні та лексичні властивості французьких юридических текстів з урахуванням їх прагматического потенціалу. Зокрема визначається прагматична мета юридических документів, аналізується комунікативна ситуація та реалізація прагматического потенціалу юридических текстів.

Ключові слова: дискурс, юридичний текст, прагматичний потенціал, лінгвістичні особливості.

This paper is focused on the investigation of French juridical texts as the part of theory of discourse, communication and pragmatics. The article reveals the structural, grammatical and lexical features of French juridical texts taking into consideration their pragmatic potential. In particular the paper determines pragmatic object, communicative situation and pragmatic potential's realization of legal documents.

Key words: discourse, juridical text, pragmatic potential, linguistic features.

Стан сучасної мовознавчої науки характеризується бурхливим розвитком і зміною аспектів, що потрапляють в центр лінгвістичних досліджень. Як зазначає американський філософ Девід Левіс [7, с. 50], для комунікативно-прагматического мовознавства недостатньо знань про мову, воно прагне до розуміння і дослідження комунікативних процесів, де враховуються такі чинники, як час і місце протікання комунікативного акту, вік і соціальний статус його

учасників, наміри і мотиви мовних дій та ін. Людина як суб'єкт мовного спілкування, творець і «користувач» мови стає одним з центральних аспектів комунікативно-прагматичного мовознавства, що отримав пріоритет за останні тридцять років. Орієнтованість на людський фактор зумовлює виникнення нових напрямків у лінгвістиці, нових об'єктів дослідження, нової мовної одиниці – дискурсу.

Виходячи із загальної спрямованості лінгвістичних досліджень на вивчення мови із дискурсивних позицій та у комунікативно-прагматичному аспекті, метою нашої роботи є виявлення структурних, граматичних і лексичних особливостей французьких юридичних текстів з урахуванням їх прагматичного потенціалу. Юридичні тексти є нормативними актами, які регулюють діяльність людини у різних сферах, адже сучасні ділові стосунки між людьми, організаціями, установами, країнами тощо не можливі без використання юридичних документів.

У сучасній науці дискурс трактується як складне явище, що складається з учасників комунікації, ситуації спілкування і самого тексту. Іншими словами, дискурс – це інваріантний опис структурно-семантичних ознак, що реалізуються в конкретних текстах [2].

Юридичний дискурс належить до інституційного дискурсу, має чітку мету, визначених учасників та встановлений шаблон розгортання мовленнєвої ситуації. Юридичні тексти, які є головною складовою юридичного дискурсу, відрізняються від інших жорсткою композиційною структурою та об'єктивним викладом інформації. Юридичний дискурс виконує не тільки інформаційно-впливову функцію, а й розкриває соціально-прагматичну позицію автора тексту. Учасниками юридичного дискурсу є, з одного боку, автор (професіонали-юристи) і, з іншого боку, реципієнт. Перший створює інформаційне повідомлення, висловлюючи суть юриспруденції, другий сприймає та інтерпретує повідомлення.

До юридичних текстів належать міжнародні документи, договори, угоди, пакти, декларації, тексти конституцій, статутів, законів, резолюцій, постанов, актів, директив, розпоряджень, інструкцій, рекомендацій, заяв, ділового листування, судових рішень, вироків тощо.

Юридичні тексти детермінують поведінку адресатів – країн, організацій, установ, громадян. За призначенням це – перформативні тексти, бо вони наказують, забороняють, дозволяють, рекомендують, змінюють, описують реальний світ та поведінку людей у ньому. Крім того, це – зобов'язуючі тексти, які стосуються теперішнього та майбутнього часу. Їхній комунікативний вплив зумовлено факторами влади, повноважень, сили, які в цих текстах вербалізуються.

Загальною комунікативною інтенцією усіх юридичних текстів є об'єктивне спілкування, а їх головним призначенням (прагматичною метою) – повідомлення інформації через чіткий, зрозумілий, послідовний та об'єктивний виклад достовірних фактів. Кожен з різновидів юридичних документів має свою особливу прагматичну мету, яка залежить насамперед від предмета висловлювання та від конкретного застосування.

Наприклад, Конституція у загальній формі визнає та гарантує права та обов'язки громадян в усіх сферах людської діяльності. Її адресатом є кожен громадянин окремо і весь народ взагалі. У Цивільному кодексі викладені норми, що регулюють майнові та особисті немайнові відносини. Адресатом виступає кожна особа, яка набула певного статусу: чоловік, дружина, усиновитель, позивач, боржник, орендар тощо. У Кримінальному кодексі представлені юридичні норми про злочинність і карність діянь. Безпосередній адресат кодексу – злочинець, правопорушник, потерпілий.

Зокрема, прагматичною метою Декларації Прав Людини є проголошення прав і свобод людини, рівності і гідності, незалежно від її статі, кольору шкіри, віросповідання. Це є базовий документ, який закріплює у письмовій формі ті норми правової поведінки, якими людина користується, не задумуючись.

Важливим для аналізу прагматики будь-якого тексту і юридичного зокрема є адресант, адресат та ситуація комунікації, в якій цей текст розглядається.

Волков А. Г. [1, с. 8] вважає, що значимість тексту для адресанта та адресата можуть не співпадати. Це пояснюється тим, що вони знаходяться в різних соціальних рангах, умовах, мають різні погляди, цілі тощо. Дійсно, якщо адресантом Декларації прав людини є кваліфіковані експерти із правових питань, то її адресатом є як президент, мільонер, так і будь-який малоосвічений громадянин мало розвинутої держави. І сприйняття ними тексту різнитиметься, в першу чергу, його розумінням.

Варто зазначити, що для юридичного документа адресат знаходиться у пасивній позиції [1, с. 8]. Мається на увазі, що він може лише інтерпретувати текст, але не може змінювати його. Чим зрозуміліший текст, тим менша вірогідність неправильно його інтерпретувати. Таким чином, чим більш всеохоплюючим є адресат юридичного тексту, тим легшим для сприйняття він повинен бути. Підтвердження цьому ми побачимо на прикладі юридичних текстів різної спрямованості – від орієнтованих на людство в цілому до більш спеціалізованих. Тож прагматичний потенціал юридичних текстів реалізується хоч і схожим чином, однак він має ряд відмінностей.

Розглянемо декілька прикладів.

Загальна Декларація прав людини [5] була прийнята на сесії Генеральної Асамблеї ООН. Тож адресантом цього юридичного тексту є Генеральна Асамблея ООН. Враховуючи те, що даний документ був прийнятий повністю або частково країнами-членами ООН, то адресантом можна вважати і усю сукупність цих держав. Звичайно, адресант у цьому випадку є збірним, тому що від особи Генеральної Асамблеї ООН говорять експерти із правових питань, які працювали над текстом цієї Декларації.

Адресатом Загальної Декларації прав людини є людство в цілому і кожна окрема особа зокрема.

Прагматичною метою даного юридичного документа є визначення і закріплення базових прав людини, та встановлення обов'язкових норм їх реалізації. В першу чергу, ця мета реалізується через доступний виклад тексту. Таким чином, кожна людина може ознайомитися зі своїми правами і користуватися ними. З іншого боку, мета даного документу повинна знаходити свою реалізацію на державному рівні у прийнятті інших нормативних документів для подальшого затвердження і впровадження положень Декларації у конкретних умовах тієї чи іншої держави.

Досить відмінним є текст Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво і передачу протипіхотних мін та про їх знищення [3]. Дана Конвенція або, як її інакше називають, Оттавська конвенція – міжнародна угода, ухвалена у 1997 році.

Початковим адресантом даного юридичного тексту був Канадський уряд [6]. Конвенція була результатом так званого «Оттавського процесу». Далі документ був прийнятий Організацією Об'єднаних Націй і переданий на

доопрацювання урядом держав та міжнародним організаціям. Таким чином, прийнятий і підписаний на сьогоднішній день 133 країнами документ є результатом роботи експертів ООН, урядів багатьох країн та різних організацій.

Адресатами цього юридичного тексту є країни, які уже підписали і ратифікували дану Конвенцію, які підписали, але ще не ратифікували, і ті, що досі не ратифікували цього документа. В той же час адресатом документу можна вважати громадськість в цілому.

На відміну від Загальної декларації прав людини, прагматична мета – інформувати і стверджувати – не є основою для цього документа. Першочерговим завданням цього документа є переконати держави у необхідності ратифікації даного документа, а також домогтися практичного впровадження останнього державами, які підписали цю угоду. Це передбачає заборону використання та виготовлення протипіхотних мін, а також знищення існуючого арсеналу протипіхотних мін.

Отже, серед основних прагматичних особливостей юридичних текстів слід виділити наявність збірного адресанта та адресата повідомлення. Адресантом зазвичай є певний колегіальний орган, установа, спеціалісти із певної галузі, а адресатом в залежності від самого юридичного документу є певна категорія людей, виокремлена причетністю до певної галузі роботи, або навіть усе людство в цілому. Таким чином, прагматичні особливості юридичних текстів деякою мірою є схожими, однак в той самий час вони різняться у деталях, зокрема, в залежності від цільової аудиторії, відмінною є і прагматична мета: від інформування адресата, встановлення певних правил, до переконання його і заохочення до підтримки певних дій.

Як уже зазначалося, юридичний дискурс розуміється текстом права в динаміці, в процесі тлумачення і роз'яснення. Це комплекс лексичних, граматичних і структурних засобів вираження, що підпорядковуються завданням і цілям комунікації у сфері права.

Дослідження юридичних текстів з дискурсивних позицій та крізь призму комунікативно-прагматичного підходу дозволило нам виявити певні структурні, граматичні та лексичні особливості французьких юридичних текстів.

Прагматика юридичних текстів формується на різних його рівнях. Усі юридичні тексти викладені в об'єктивній та чіткій формі, є формальними, стандартизованими та логічно побудованими.

Структурними особливостями текстів, що досліджуються, є наявність чіткої побудови, яка зазвичай включає преамбулу, експозиційну частину, до якої входять розділи та статті, а також заключну частину. Загалом структура є спільною для всіх юридичних текстів, однак вона може бути більш простою чи ускладненою в залежності від прагматичної мети. Так, наприклад, мета Декларації прав дитини [4] – не допустити порушення прав дитини – є досить загальною в порівнянні із чіткими кроками по ліквідації протипіхотних мін, передбачених Конвенцією. Тому за структурою Конвенція про заборону протипіхотних мін є значно складнішою у структурному плані.

Щодо граматичних особливостей французьких юридичних текстів, то для них характерне переважне вживання теперішнього часу, дійсного способу, безособових конструкцій, неозначених речень.

За морфологічними особливостями юридичні документи є зазвичай схожими, однак різняться за синтаксичними: одним притаманне переважне вживання простих речень, іншим – використання складних синтаксичних конструкцій, навантажених підрядними зв'язками. Більшості юридичних текстів характерне вживання активних конструкцій, однак у деяких часто вживаються і пасивні. Використання категорії ствердження є особливістю багатьох юридичних текстів, однак іноді у юридичних документах застосовується і заперечення з метою підсилення категоричності.

Щодо лексичних особливостей французьких юридичних текстів, то використання певних лексичних одиниць є особливим для кожного окремого тексту. Адже саме через їх поєднання передається основний зміст тексту. В залежності від прагматичної мети документу використовується або лексика загального вжитку, або спеціалізовані терміни, як у випадку із Загальною Декларацією прав людини та Оттавською Конвенцією, яка містить певні термінологічні лексичні одиниці. В той самий час, юридичні тексти характеризуються наявністю «клішованої» лексики, латинізмів, англіцизмів та інтернаціоналізмів.

Таким чином, проведене дослідження дозволило нам визначити, яким чином реалізується прагматичний потенціал у французьких юридичних текстах, встановити їх структурні, граматичні та лексичні особливості.

Юридичні тексти є нормативними актами, які регулюють діяльність людини у різних сферах, починаючи від документів світового значення, включаючи закони окремої держави і закінчуючи актами досить вузького призначення, як наприклад, договір дарування квартири. Ними встановлюються права і обов'язки, норми поведінки тощо.

Реалізація прагматичного потенціалу юридичних текстів різниться в залежності від мети цього юридичного документа, а також його потенційних адресатів. Прагматичний потенціал реалізується різними лексико-граматичними засобами в залежності від мети того чи іншого юридичного тексту, хоча структура юридичних документів залишається при цьому фактично незмінною.

Отже, у сучасному світі міжнародної співпраці та інтернаціональної взаємодії важливим постає питання правильної інтерпретації юридичних документів різними народами, не залежно від мови їх спілкування. Саме тому дослідження лінгво-прагматичних властивостей французьких юридичних текстів є важливим етапом для подальшого вивчення особливостей перекладу юридичних документів, що є непростим, але актуальним завданням в умовах тісної міжнародної взаємодії.

Джерела та література

1. Волков А. Г. Прагматика политического текста / А. Г. Волков. – Запорожье: Просвіта, 2003. – 112с.
2. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века. Сб. статей. – М.: РИТУ, 1995. – 450 с.
3. Convention sur l'interdiction de l'emploi, du stockage, de la production et du transfert des mines antipersonnel et sur leur destruction. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.apminebanconvention.org/fileadmin/pdf/other_languages/french/MBC/MBC_convention_text/Convention_d_Ottawa_Francais.pdf
4. Déclaration des droits de l'enfant. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.droitsenfant.com/declaration_droit_enfant.htm
5. Déclaration universelle des droits de l'homme. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/fr/documents/udhr/index.shtml>

УДК 81'42:81–116.3

Курдюмова И. А., Крулькевич М. И.

РОЛЬ ТЕКСТОВОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОНЯТИЯ «РУССКИЙ ЯЗЫК, ФУНКЦИОНИРУЮЩИЙ В УКРАИНЕ»

В статье рассматриваются средства номинации понятия «русский язык, функционирующий в Украине». Определяются способы толкования этого понятия в современных работах лингвистов Украины.

Ключевые слова: лексикография, текст, вариант, термин, семантизация.

У статті розглядаються засоби номінації поняття «російська мова, що функціонує в Україні». Визначаються способи тлумачення цього поняття в сучасних роботах лінгвістів України.

Ключові слова: лексикографія, текст, варіант, термін, семантизація.

Methods of nomination of concept «Russian, functioning in Ukraine» are examined in the article. The methods of interpretation of this concept in modern works of linguists of Ukraine are determined.

Keywords: lexicography, text, variant, term, semantization.

В лингвистике последних лет интенсивное развитие получили исследования, сконцентрированные вокруг проблемы статуса русского языка, функционирующего в государствах, возникших на постсоветском пространстве, в частности в Украине.

Теоретическая разработка проблемы взаимодействия русского и украинского языков на большом фактическом материале с учетом основных социальных параметров проводилась учеными Украины под руководством Отдела русского языка Института языковедения им. А. А. Потебни АН УССР (Г. П. Ижакевич, Т. К. Черторишской, Н. Г. Озеровой) в 80-е годы XX ст. Масштабные социолингвистические исследования двух близкородственных языков при параллельном их функционировании в основных сферах общественной жизни национальных республик и русского языка как языка межнационального общения позволили ученым выявить общие и специфические черты русского языка, функционирующего в различных регионах Украины, однако не дали основания определить русский язык, функционирующий в Украине, как национальный вариант русского языка [10, с. 11].

Для определения статуса русского языка в Украине в новых геополитических условиях (с обретением украинским языком статуса государственного при отсутствии параллельного функционирования русского и украинского языков во всех сферах общественной жизни) необходимы, на наш взгляд, новые масштабные исследования. Они должны быть связаны, прежде всего, с выявлением характера воздействия на русский язык экстралингвистических факторов. Их можно отнести к трем группам: 1. Макроструктурные социальные явления (экономические, политические, идеологические, национально-культурные, религиозные и др.). Симптоматично, что Лингвистический энциклопедический словарь в статье «Национальный язык» отмечает: «Если под социумом понимать и государство, то речь идет о том, что один и тот же идиом (язык) обслуживает разные национальные государства. Реально единый язык бытует в различных национальных государствах в виде его вариантов, т. е. особых социолингвистических объектов, которые можно назвать национальными вариантами единого языка» [2, с. 326].

2. Микроструктурные социальные явления.

3. Индивидуальные явления, связанные с социальными характеристиками носителей русского языка, проживающих в Украине.

При отсутствии государственных программ таких исследований актуализируется изучение различных аспектов взаимодействия русского и украинского языков специалистами в области лингвистики, социолингвистики, психолингвистики, этнолингвистики, теории коммуникации и др.

Цель данной статьи – рассмотрение роли текстовой лексикографии в определении понятия «русский язык, функционирующий в Украине».

Задачи работы:

1. Изучение особенностей отражения в текстовой лексикографии наименований понятия «русский язык, функционирующий в Украине».

2. Определение способов пояснения данных наименований в научных текстах.

3. Выявление функций личностно отмеченных текстов в репрезентации понятия о русском языке, функционирующем в Украине.

Материалом для наблюдений послужили изданные в последнее время научные работы лингвистов Украины.

Интерес к изучению взглядов ученых на язык, функционирующий в Украине, обусловлен тем, что исследование оценочных суждений о языке социально дифференцированных личностей, и прежде всего, ученых и художников слова составляет особый раздел социолингвистики, открывающий возможности не только научного познания, но и кодификации.

Прежде всего остановимся на поисках лингвистами при определении понятия о русском языке, функционирующем в Украине, средств для его терминования. Расхождения во взглядах ученых относительно статуса русского языка в Украине наиболее четко отражены в самой постановке вопроса, вынесенного в заглавие статьи Е. Н. Степанова «Национальный вариант языка или вариант национального языка?» [8, с. 52].

В соответствии с этими взглядами в лингвистических работах складываются две группы номинаций понятия «русский язык, функционирующий в Украине»:

1) *украинский национальный вариант русского языка* [1, с. 8], *украинский русский* [5, с. 8] *«наш русский»* [1, с. 19], *украинский вариант русского языка* [7, с. 7], [6, с. 8], *наш украинский национальный вариант русского языка* [1, с. 6], [1, с. 19], *«наш» русский язык* [1, с. 6], *«наш» язык* [1, с. 19];.

2) *региональный вариант национального русского языка* [8, с. 55]; *территориальный (региональный) вариант единого национального русского языка* [8, с. 55]; *украинский региолект русского языка* [9, с. 51]; *региональный вариант русского языка* [3, с. 45], *«украинский» русский* [3, с. 45]; .

Обращает на себя внимание не только неоднозначность, но и множественность наименований рассматриваемого понятия, о чем свидетельствует и текстовая лексикография. Для пояснения терминов, называющих понятие «русский язык, функционирующий в Украине», в научных текстах используются следующие способы:

1. Развернутый разъясняющий комментарий. Так, А. Н. Рудяков, отстаивая идею существования национальных вариантов русского языка,

отмечает: «...ядро русскоязычного пространства формируется национальными вариантами русского языка, возникающими в государствах, использующих для осуществления социального взаимодействия русский язык наряду с другим национальным языком: украинским, казахским, белорусским...

Это украинский, казахстанский, белорусский... национальные варианты русского литературного языка» [4, с. 8]. Семантизация термина первой группы *украинский национальный вариант русского литературного языка* осуществляется путем определения его места в системе других вводимых автором терминов, т. е. в рамках новой теории. Адекватному восприятию термина способствует и избранный автором прием его репрезентации: термин вводится в текст не перед развернутым комментарием, что типично для академического подстиля научного стиля, а после комментария, что характерно для текстов обучающего характера, т. е. учебно-научного подстиля. Следует подчеркнуть, что тот же прием используется лингвистами при введении терминов, относящихся ко второй группе наименований понятия о русском языке, функционирующем в Украине. Так, термин *украинский региолект русского языка* вводится в текст В.И. Теркуловым после развернутого разъясняющего комментария: «На наш взгляд, появление национального языка является реакцией на возникновение этноса... Нет особой украинской русской нации, а значит, и нет украинского национального варианта русского языка. Есть украинский региолект русского языка [9, с. 51].

2. Краткое разъяснение термина, состоящее из одного слова. Напр.: «Следовательно, в современном своем состоянии русский язык не имеет национальных вариантов, а территориальные койне (региолекты) функционируют как территориальные (региональные) варианты единого национального русского языка» [8, с. 55]. Автор (Е.Н. Степанов) по-разному использует данный прием: в одном случае поясняет термин *региональные койне (региолекты)*, в другом – компонент терминологического сочетания *территориальные (региональные) варианты единого национального русского языка*.

3. Развернутое определение термина. Напр.: «Пора признать, что украинский русский это не испорченный российский русский, а один из вариантов русского языка, существующий наряду с российским, казахским... вариантами» [6, с. 8].

4. Краткое определение термина. Напр.: «...російська мова» – это не ‘язык России’, а по сути своей, наш украинский национальный вариант русского языка» [1, с. 19]. Толкование понятия «украинский национальный вариант русского языка» осуществляется А. И. Рудяковым с помощью оригинального метатекстового приема: определяемое *украинский национальный вариант русского языка* в сочетании с местоимением *наши* помещается в позицию определяющего, а определяющее – в позицию определяемого. При этом в качестве определяемого выступает украинский перевод словосочетания *русский язык* – «*російська мова*».

Представляют интерес и оценочные суждения лингвистов относительно терминов, предлагаемых другими учеными. Так, Т. И. Плужникова отмечает: «Еще около 30 лет назад, анализируя особенности русского языка как языка межнационального общения, исследователи (Н.М. Шанский, Т.А. Боброва и др.) указывали, что расширение этнической базы пользователей и функционирование русского языка в условиях иноязычной среды приводят к появлению в нем фонетических, грамматических, лексических и семантических особенностей, а это способствует формированию национальных (региональных) вариантов...» [3, с. 45]. При этом автор комментирует номинацию *национальных региональных вариантов* следующим образом: «...(тогда еще не было терминологической четкости в этом вопросе)» [3, с. 45].

Как видим, при различии теоретических позиций ученых в текстовой лексикографии отражается их общее стремление – определить сущность понятия «русский язык, функционирующий в Украине», и соответствующим образом его терминировать.

Источники и литература

1. Георусистика. Первое Приближение: Сб. науч. ст. / Под редакцией А.Н. Рудякова. – Симферополь: Антика, 2010. – 152 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Т.И. Украина: национальный вариант русского языка? / Т.И. Плужникова // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2010. – № 6 (36). – С. 43-46.
4. Рудяков А.Н. Георусистика и национальные варианты русского языка / А.Н. Рудяков // Культура народов Причерноморья. – Симферополь. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 7-10.
5. Рудяков А.Н. Двужычие как предпосылка интеграции украинского общества / А.Н. Рудяков // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2006. – № 82. – Т. 1. – С. 7-10.
6. Рудяков А.Н. Русофония и русистика в XXI веке / А.Н. Рудяков // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 7-9.
7. Рудяков А.Н. Украинский вариант русского языка: мифы и реальность / А.Н. Рудяков // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2008. – № 142. – Т. 1. – С. 7-8.
8. Степанов В.Н. Национальный вариант языка или вариант национального языка? / В.Н. Степанов // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2010. – № 5 (35). – С. 52-56.
9. Теркулов В.И. Национальный язык, национальный вариант языка – где правда? / В.И. Теркулов // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2010. – № 6 (36). – С. 47-51.
10. Украинско-русское двуязычие: Социолнгв. аспект / Г.Д. Басова, И.В. Борисюк, И.А. Курдюмова и др.; Отв. ред. Т. К. Черторижская; АН УССР, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – Киев: Наук. думка, 1988. – 180 с.

**СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НОВІТНІХ ПРИЙМЕННИКОВИХ ОДИНИЦЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)**

В представленной статье семантическая классификация предложных эквивалентов рассматривается в свете переосмысления традиционных форм, связанных с изменением статуса предлога и появлением значительного количества новейших предложных единиц – предложных эквивалентов, внутренней семантики предлога, лексического значения других компонентов словосочетания.

Ключевые слова: семантика, предложный эквивалент.

У пропонованій статті семантична класифікація прийменникових еквівалентів розглядається у світлі переосмислення традиційних форм, пов'язаних зі зміною статусу прийменника і появою значної кількості новітніх прийменникових одиниць – прийменникових еквівалентів, внутрішньої семантики прийменника, лексичного значення інших компонентів словосполучення.

Ключові слова: семантика, прийменниковий еквівалент.

The semantic classification of the prepositional equivalents is considered in the light of rethinking of the traditional forms connected with the changing of the preposition's status and derivation of the significant quantity of the modern prepositional units, especially prepositional equivalents, inner preposition's semantics, lexical meaning of the other components of the word combination.

Key words: semantic, prepositional equivalent.

Семантична класифікація прийменників постає в межах загальномовної тенденції переосмислення усталених форм під впливом зміни статусу прийменника, появи значної кількості новітніх прийменникових одиниць – прийменникових еквівалентів (далі – ПЕ), внутрішньої семантики відмінка, лексичного значення інших компонентів словосполучення: іменника, або займенника, – з одного боку, дієслова (чи іншого предиката) – з іншого.

Однією з причин, що впливає на появу еквівалентів слів у мовній системі, є «позамовна дійсність» [5]. Поява еквівалентів слів не випадкова: «Цей процес пов'язаний з економією мовних засобів. Людині через свою повсякденну зайнятість легше скористатися вже готовими мовними засобами, ніж витратити час на їхнє створення» [7, с. 11]. Використання іменників, прикметників, дієслів, прислівників у нехарактерній синтаксичній позиції, як зауважував Ш. Баллі, веде до транспозиції однієї частини мови в іншу [1]. І. Р. Вихованець у процесі функційної транспозиції у прислівниковий знак виокремлює два етапи переходу мовних одиниць. Початковим є етап синтаксичної транспозиції, коли мовна структура виступає в синтаксичній позиції прислівника, не змінюючи формальних морфологічних ознак вихідної частини мови. Наступним є морфологічний етап, на якому нейтралізуються всі морфологічні показники, зокрема категорії роду, числа, відмінка тощо і відбувається певне зрощення здебільшого первинного прийменника з повнозначною основою. Проте поки не з'являються помітні семантичні зрушення, можна говорити лише про зміну статусу цих сполук, які на цьому етапі фігурують як функційні слова, тобто наявна функційна еквівалентність [3].

Передусім еквіваленти слова створюються в граматиці, а лексика ще не готова до їхнього визначення, що позначається на статусі цих одиниць, основних критеріях їхнього виділення. Спостерігається невідповідність між формою і змістом мовної одиниці. Частково проблему розв'язує активне слововживання еквівалентних слів у службовій функції і вже на цьому етапі можливо стає поява певних семантичних зрушень, коли «значення цілого виявляється не просто сумою смислів, а чимось складнішим» [4, с.183]. Повнозначне слово, що входить до складу еквівалента слова, не обов'язково повністю втрачає своє значення, відбувається поступове згасання тих чи тих семантичних ознак повнозначного слова, які не відповідають його значенню як службового слова. Семантична структура з новими функційними властивостями регулюється іншими семантичними і парадигматичними зв'язками. Якщо еквіваленти слів є лексичними одиницями, то слід розподілити їх за семантичними розрядами.

ПЕ – це одиниці (за структурою – синтетичні (однокомпонентні) (наприклад, *вагою, діаметром, площею* тощо (параметричні відіменникові), *включаючи, враховуючи* та ін. (віддієслівні)) / аналітичні (багатокомпонентні) (порівняємо, *в (у) періоди, з потужністю, завбільшки більш(е) (а)ніж, під дією* тощо)), функційно і семантично еквівалентні прийменникам, але структурно складніші. «Вони не відповідають традиційному визначенню «аналітичних одиниць», оскільки не мають чіткого поділу на повнозначну частину, що передає лексичне значення аналітичної одиниці, і допоміжну, що несе граматичне значення» [7, с. 5]. У дослідженні як прийменників, так і ПЕ, звертає на себе увагу велика кількість значень у прийменників порівняно з іншими словами. Причому в різних працях ця кількість значень не збігається. За цих обставин особливо важливим є пошук критеріїв (способів, методів) виділення значень (семантики) прийменників та їхніх еквівалентів.

Отож метою пропонованої наукової розвідки є теоретичне обґрунтування семантичної класифікації ПЕ сучасної української мови. Мета дослідження зумовлює розв'язання таких завдань: 1) встановити умови, що впливають на позначувані ПЕ семантичні відношення; 2) з'ясувати семантико-функційну типологію ПЕ; 3) визначити основні семантичні групи ПЕ.

Семантика ПЕ вимірювана цілісністю лексико-граматичного значення повнозначних словоформ, що входять до його складу, та значенням усіх компонентів словосполучення, у межах якого він функціонує. Останні окреслюють відношення як мінімум між двома словами. Таким може бути слово, яким керує ПЕ. Кожному значенню відповідають певні умови, за якими ці значення встановлюються. Тому всі принципи розрізнення значень ПЕ так чи так враховують контекст.

Найточніше семантика ПЕ виявляється в межах прийменниково-іменникових та дієслівних сполук. Рух прийменниково-іменникової конструкції чи окремо прислівника, дієслова в напрямі до ПЕ здійснювана не ізолювано від семантичного чи функційного розвитку одиниць мови. На думку М.М.Покровського, слова, подібні або протилежні за значенням, асоціюються одне з одним і проходять орієнтовно однаковий або паралельний шлях розвитку, у такий спосіб, реалізується в семантичній системі мови принцип семасіологічної асоціації [6]. Як результат – ПЕ допомагають реалізувати відношення між повнозначними словами – компонентами словосполучення: *В такому випадку відкладені теледебати мають відбутись одразу по усуненню цих причин в цей*

самий день, або на наступний день в проміжку між 19-ю та 21-ю годинами; якщо в день, на який було перенесено теледебати жеребкуванням призначено інші теледебати, останні відбуваються в проміжку між 21-ю та 23-ю годинами [14]. Іноді основний смисл виразу міститься саме у службовому слові: Починаючи з травня 2006 року в Дніпропетровську можна очікувати підвищення рівня народжуваності — так званого «бебі-буму» [16]. Цінність ПЕ саме й полягає в різноманітності семантики, пов'язаної з лексичним значенням вихідного повнозначного компонента, що й дає змогу ПЕ передавати найтонші відтінки за допомогою відмінків. Не останню роль у визначенні семантики ПЕ відіграють відмінки. Семантика досліджуваних одиниць визначається разом з відмінковою формою керованого слова, тому у власне значення ПЕ варто включити семантичне наповнення відмінка.

Відмінок впливає на тип семантико-синтаксичної структури речення, тоді як інші морфологічні категорії не впливають на тип синтаксичної конструкції. Жодна інша граматична категорія не може зрівнятися з відмінками ні за обсягом семантичних функцій, ні за роллю в семантико- і формально-синтаксичній структурах речення, ні за послідовністю морфологічного вираження, ні за відображенням у відмінках характером синтаксичних зв'язків іменника з іншою центральною частиною мови — дієсловом. Кожен відмінок має первинну і вторинну індивідуальну семантико-синтаксичну відмінкову функцію [3, с.182-183]. ПЕ завжди вимагає певного як непрямого, так і прямого відмінка. Разом з відмінковою формою імені ПЕ утворює синтаксичну єдність, так звану прийменниково-відмінкову форму імені. Встановити в такому поєднанні окремі від ПЕ значення відмінка в більшості випадків неможливо або ж подібний опис не буде повноцінним. А якщо неможливо з'ясувати окремо від ПЕ значення відмінка й окремо від відмінка значення ПЕ, то й певну диференціацію відношень між ними визначити також неможливо. З відмінками ПЕ здатні виражати семантичні відношення чіткіше і диференційованіше. Тому дослідження семантичних можливостей ПЕ відбуватиметься з урахуванням семантичного наповнення відмінкових форм. ПЕ не лише підтримує і посилює значення відмінків, але й спеціалізує, ускладнює їх у тому чи тому напрямі. З розвитком мислення, ускладненням синтаксичних відношень збагачується вся система прийменникової системи і відмінків. Сталі значення відмінкових форм (в основному просторові) ускладнюються за рахунок часових, причинових, цільових тощо значень: *Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якимсь випадком, підслідивши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дав богові своє обличчя!* [13].

За найменшого вияву нейтралізації відмінкове закінчення стає нездатним без допомоги ПЕ виражати синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, функціонуючи як елемент єдиної прийменниково-флексійної морфеми. Крім цього, необхідно розглядати функціонування відмінків у складі прийменниково-відмінкових форм у двох площинах — формально-граматичній і семантичній. У семантичному плані при переході іменників за допомогою первинних прийменників у ПЕ в більшості випадків відбувається повна або часткова нейтралізація семантичного навантаження відмінкового закінчення [3, с.185].

Семантика ПЕ полягає в узагальненій вказівці на семантико-синтаксичні відношення прийменниково-відмінкової форми до інших повнозначних компонентів словосполучення, речення. Опис семантики ПЕ — це певна класифікація всіх випадків його вживання з урахуванням індивідуального відмінкового значення і найближчого контексту. Під найближчим контекстом слід розуміти речення, у межах якого функціонує прийменникова одиниця.

Результати дослідження засвідчують такі основні варіанти семантики ПЕ: 1) ПЕ притаманна чітка семантика, а значить прийменникова конструкція буде передавати чітко визначене відношення: *...медичні прилади, апарати, обладнання дезінфікують способом зрошення з відстані близько 30 см від об'єкта обробки...* [10] (локативна семантика); *Діагностика поверхні твердого тіла при умові повного зовнішнього відбивання Х-променів* (семантика умови) [19]. Це ті випадки, коли лексичне значення повнозначного компонента збігається із семантикою ПЕ; 2) ПЕ притаманна чітка семантика, але прийменникова конструкція в межах певного словосполучення, речення набуває нового значення (синкретичне значення ПЕ): *Загальною рекомендацією до застосування є введення трьох доз вакцини, починаючи з 2-місячного віку, з інтервалом від 4 до 8 тижнів між послідовними дозами вакцини* [23] (відношення способу дії, обмежені в часі і просторі); 3) ПЕ (це швидше є винятком) здатний обслуговувати різні семантичні відношення, здебільшого — два. Наприклад, існує низка аналітичних ПЕ типу *на благо, на випадок, на відзнаку, на втіху, на допомогу, на захист, на зло, на радість, в (у) пошуках*, які, залежно від нашого розуміння тексту, використовуювані як для вираження семантики мети, так і причини: *Страхування майна на випадок вогню, стихійного лиха та крадіжки* [21]; *На втіху Пархоменку повідомляємо, що на адресу підприємства ще надходять вітальні листи від його друзів...* [12].

До основних семантичних груп ПЕ слід віднести обставинні й атрибутивні (означальні). Найбільшу групу складають обставинні (у формально-граматичному аспекті) ПЕ, які, у свою чергу, за семантичними відтінками поділяються на декілька підгруп: просторові, часові, цільові, порівняльні, міри і ступеня, способу дії, причиново-наслідкові, умовні, допустові, кількісні. Під обставинними ми розуміємо такі відношення, які пояснюють дію, стан, рідше предмет, називаючи їхній спосіб, міру і ступінь, місце, час, причину, мету, умову тощо: *Володько побіг в бік за Йоном* [22] (просторові); *Бром і йод з водою і лугами реагують аналогічно хлору* (18) (відношення відповідності) та ін. Менш поширеними постають атрибутивні семантичні відношення ПЕ (характеризують різні ознаки предмета): *Жорсткий диск на флеш-пам'яті ємністю 640 гігабайт!!!* [11]. Щодо об'єктних семантичних відношень, то їх слід розглядати як окремий тип обставинних, оскільки обставинні смислові відношення, виражаючи просторову, часову, цільову семантику, вказують саме на об'єкт, з яким відбуваються певні дії у просторі і часі: *Роль вишитого рушника в очах українського суспільства* [20].

Отже, своєрідність ПЕ як функційного класу слів полягає в тому, що вони виявляють свої значення відповідно до семантичного наповнення відмінка. Оскільки значення відмінків є не що інше, як значення різного роду відношень, то ПЕ виступають не лише засобом розрізнення семантики відмінків, але й уточнювачами їхніх семантичних функцій, показниками граматичних відношень, що встановлюються між відмінковою формою й іншими словами у словосполученні; по-друге, ПЕ, виступаючи з іншими компонентами контексту, підпорядковуються законам творення словосполучення; по-третє, семантичні відношення ПЕ знаходяться під впливом морфологічного вираження стрижневого компонента; крім цього, семантика ПЕ залежить від значення тих повнозначних частин мови, які ПЕ оформляє в єдине ціле, насамперед, це стосується дієслова, з яким уживається ПЕ; по-четверте, ПЕ вживаються переважно з формами одного чи двох відмінків у конструкціях різної семантики.

Однак реалізовану в цьому дослідженні спробу семантичної класифікації новітніх приєднаних одиниць не можна вважати вичерпною й остаточною, оскільки поповнення класу ПЕ – процес безперервний, що вимагає постійної уваги з погляду семантичного наповнення, структурних особливостей, що, безперечно, впливають на вираження семантики ПЕ, функційної типології тощо, а, отже, є перспективним напрямком сучасної лінгвістики.

Джерела і література

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
2. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1978. – 175 с.
3. Вихованець І. Р. Приєднаникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 285 с.
4. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М.: Российский гос. гуманитарный ун-т, 2001. – 399 с.
5. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А. А. Лучик – К.: Довіра, 2001. – 218 с.
6. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков / М. М. Покровский // Избранные труды по языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 61–170.
7. Пономаренко О. А. Семантика та особливості вживання еквівалентів російських займенників (на матеріалі вказівного, неозначеного та узагальнено-визначального розрядів прономінативів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. А. Пономаренко. – Дніпропетровськ, 1999. – 15 с.
8. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський / Відп. ред. О. С. Мельничук – К.: Наукова думка, 1988. – 240 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – [2-е изд.]. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
10. Аеродезин 2000. Листок-вкладиш. Інформація для пацієнта.
11. Жорсткий диск на флеш пам'яті ємністю 640 гігабайт!!! // Все о мире ИТ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://itpress.com.ua/?q=node/8>
12. 3 літопису наших днів. Ще раз про рейдерство і самооборону пролетаріату // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.korrespondent.net/read.php?4,112535,112535,quote=1>
13. Загребельний П. Диво [Електронний ресурс] : бібліотека української літератури для школярів. – Студія «Негоціант», 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-100 ; Mb 16 RAM ; CD-ROM Windows 95/98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.
14. Закон України Про обов'язкове проведення передвиборних теледебатів та радіодебатів під час виборчих кампаній по виборах Президента України та виборах народних депутатів України. Розділ II. Принципи, умови проведення, порядок проведення теледебатів та радіодебатів і порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rada.gov.ua/osmir/tables/01_2002/TABL8350000V.html
15. Західна інформаційна корпорація. – 2006. – 22 червня // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zik.com.ua/ua/news/2006/06/22/42819>
16. Информационно-аналитическое агентство «Приднепровье». – 2005. – 4 жовтня // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/news.php?id=2644>
17. Прейс Г. О. Технологія металів та інших конструкційних матеріалів / Г. О. Прейс. – К.: Вища шк., 1973. – 510 с.
18. Развлекательный портал MIXZONA // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mixzona.ru/referat/referat/61527/>
19. Реферат: Діагностика поверхні твердого тіла при умові повного зовнішнього відбивання Х-променів // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lib.ua-ru.net/diplom_inode/9865.html
20. Реферат: Роль вишитого рушника в очах українського суспільства // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://referats.allbest.ru/moscow/82848.html>
21. Реферат: Страхування майна на випадок вогню, стихійного лиха та крадіжки // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forinsurer.com/public/07/02/20/2905>
22. Самчук У. Волинь [Електронний ресурс]: бібліотека української літератури для школярів. – Студія «Негоціант», 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-100 ; Mb 16 RAM ; CD-ROM Windows 95/98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.
23. Poliorix. Листок-вкладиш. Інформація для пацієнта.

УДК 811.161.1'367

Лаврентьев В. А.

ДЕЗАГЕНСНОЕ ЗНАЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ СИНТАКСИЧЕСКОГО ЛИЦА

В статье рассматриваются предложения различного типа с точки зрения агентивного значения синтаксического лица как наименее изученного аспекта названной категории; выявляются и описываются модели дезагенсных двусоставных, номинативных и безличных конструкций; обосновывается невозможность дезагенсного значения синтаксического лица в определительно-личных, неопределительно-личных, обобщенно-личных и инфинитивных предложениях. При анализе применяется структурно-семантический подход.

Ключевые слова: предложение, субъект, агенс, синтаксическое лицо.

У статті розглядаються пропозиції різного типу з точки зору агентивного значення синтаксичної особи як найменш вивченого аспекту названої категорії; виявляються та описуються моделі дезагенсних двоскладних, називних та безособових конструкцій; обґрунтовується неможливість дезагенсного значення синтаксичної особи у визначено-особових, невизначено-особових, узагальнено-особових та інфінітивних реченнях. При аналізі використовується структурно-семантичний підхід.

Ключові слова: речення, суб'єкт, агенс, синтаксична особа.

In this article it is attempted to analyze predicative units from the point of the agentive meaning of the syntactic person category; to identify and describe the models of disagential binominal, nominative and impersonal constructions; to prove the impossibility of the disagential meaning of syntactic person in personal definite, personal indefinite, personal general and infinitive sentences. The analysis employs structural semantic approach.

Key words: sentence, subject, agent, syntactic person.

К предложениям с дезагенсным значением синтаксического лица относятся конструкции, в которых не представлены отношения «деятель-действие». Это могут быть конструкции различного типа: двусоставные и односоставные.

Дезагенсное значение характерно прежде всего для номинативных предложений: *Донецкая дорога. Невеселая станция, одиноко белеющая в степи, тихая, со стенами, горячими от зноя, без единой тени...* (А. Чехов).

Авторы «Русской грамматики» делят предложения, построенные по структурной схеме N₁ (далеко не все из них являются односоставными номинативными предложениями в традиционном понимании этого термина), на «не лично-субъектные» и «лично-субъектные». К не лично-субъектным относятся предложения, в которых сообщается: «1) о бытийном, никому не принадлежащем состоянии; 2) о ситуации или событии в полном отвлечении от их носителя или производителя; 3) о существовании предмета (не лица или лица); 4) о наличии непосредственно воспринимаемого, в данный момент обнаруживаемого предмета, явления» [4, с. 358].

Все предложения первой группы являются дезагенсными, в них лишь сообщается о состоянии окружающей среды, о стихийно происходящих явлениях, никакого действия (в прямом значении этого слова) подобные предложения не содержат, а следовательно, и субъекта-агенса в них быть не может: *Солнце и ветер. Весенний свет* (М. Пришвин). Часть предложений представленной группы синонимична безличным бессубъектным предложениям, ср.: *Мороз (морозно, морозит). В лесу звенят сосульки* (А. Твардовский).

Конструкции второй группы уже не так однозначны, лишь некоторые из них можно признать дезагенсными: *Работник впопыхах вбежал к нему с криком: «Пожар! пожар!»* (И. Тургенев), поскольку большая часть предложений этой группы обозначает ситуацию, «производитель или носитель которой неопределен в силу своей неизвестности или несущественности, часто также и в силу своей неопределенной множественности» [4, с. 359]. Наиболее часто в роли главного члена подобных предложений выступают существительные, мотивированные глаголами (*шум, молчание, выстрел* и т. п.), следовательно, значение действия и его производителя (неопределенного в данном случае) в них изначально заложено. Этим фактом объясняется возможность трансформации (не всегда, конечно) подобных предложений в неопределенно-личные: *За столом хмурое молчание* (ср. молчали) (Ф. Гладков); *Волнение* (ср. волнуются) *среди публики, скандал* (ср. скандалят)! (К. Симонов).

Предложения третьей группы сообщают о факте наличия, существования какого-либо предмета или лица, но не содержат и намека на действие: *Синее раздолье. Голубые весны. Золотое поле. Золотые сосны* (А. Фатьянов).

Предложения четвертой группы также сообщают о факте наличия, существования какого-либо предмета или лица, но с уточнением «здесь и сейчас»: *Над окошком месяц. Под окошком ветер* (С. Есенин). Предложения третьей и четвертой групп мы квалифицируем как дезагенсные.

К числу «лично-субъектных» относятся предложения, в которых сообщается: «1) о действии, деятельности субъекта, о его процессуальном состоянии; 2) о внутреннем состоянии субъекта – эмоциональном или интеллектуальном; 3) о физическом или внешнем состоянии субъекта; 4) о свойстве или квалифицирующем признаке субъекта; 5) о состоянии, предопределенном или вызываемом в субъекте какой-либо внешней ситуацией; 6) об обладании, владении чем-либо; 7) об отнесенности деятельности или состояния субъекта к месту или лицу, с которым эта деятельность или состояние синхронизируются; 8) о восприятии субъектом чьего-либо воздействия, отношения, оценки; 9) о чем-либо действии, специально и целиком обращенном на объект; 10) об оценке, квалификации того положения, в котором находится субъект, той ситуации, в которой он оказывается» [4, с. 360].

По нашему мнению, лишь отдельные группы предложений класса «лично-субъектных» (2, 4, 5, 6) следует признать дезагенсными.

Семантическая структура дезагенсных «лично-субъектных» предложений представлена моделями: «субъект – его внутреннее состояние»: *Посмотрите-ка на настоящих ратоборцев на этом поприще... Уверенность в самом себе и самолюбие! К чему?* (И. Тургенев); «субъект – его квалификация по свойству, качеству»: – *Мне двадцать три года, – возбужденно заговорил Иван, – и я подаю жалобу на вас всех* (М. Булгаков); «субъект – его ситуативное состояние»: *Вот несчастье, вот беда, Дичи нету и следа* (Л. Филатов); «субъект – его владение кем-чем-нибудь – объект владения»: *Разведись! Легко сказать! А дети? А квартира?* (Т. Устинова). Отмеченные группы являются дезагенсными, поскольку в них не выражено действие, а следовательно, нет и указания на агенса. Субъект, мыслимый в отмеченных группах предложений, следует квалифицировать как субъект-реципиент (субъект состояния) или как субъект-посессор (субъект-обладатель) [1, с. 75].

Предложения других групп не являются дезагенсными, поскольку в большинстве из них в той или иной форме представлено действие (или процессуальное состояние), а если есть действие, то должно быть и то, что действует. Так, семантическая структура предложений этих групп представлена моделями: «субъект – его действие или процессуальное состояние»: *Дойти до фронта – тяжкий труд, дойдешь, а там – не отдых* (А. Твардовский); «субъект – его деятельность или состояние, синхронно соотносённые с пребыванием где-либо, с каким-то определенным моментом или периодом протекания»: *Начались скитания Рембо и Верлена... по большим дорогам Франции и Бельгии, совместный запой, полуголодная жизнь в Лондоне на грошовые заработки, драка в Штутгарте, каталажки и больницы* (Б. Пастернак); «субъект – его вызванное чьим-либо воздействием, обусловленное извне состояние»: *К тому же эту майку, Зин, Тебе напяль – позор один* (В. Высоцкий). Подобные предложения, как правило, соотносятся с двусоставными пассивными и односоставными неопределенно-личными или безличными предложениями, ср.: *А вот если кто двинется в карьеру, дело, власть, славу – ему почет и уважение* (М. Веллер) – *его почитают и уважают*; «субъект – его оцениваемое ситуативное состояние», в эту группу входят предложения типа *Место ли здесь для споров?* Большинство подобных конструкций легко трансформируется в двусоставные глагольные, ср.: *Спорят ли здесь?*

Дезагенсными являются некоторые безличные предложения. В первую очередь это абсолютно бессубъектные предложения, которые выражают семантику состояния или изменения состояния природы: *Морозило, мороз заметно крепчал. На дворе было солнечно* (Б. Пастернак).

Дезагенсными является большая часть так называемых локативно-субъектных и дативно-субъектных безличных предложений.

Безличные предложения, в которых в качестве облигаторного члена присутствует локатив, совмещающий обстоятельственную и субъектную семантику, по значению делятся на две группы: 1) обозначающие состояние окружающей среды: *В фойе было тихо и темно...* (Б. Акунин) и 2) обозначающие психофизическое состояние человека: *На Федьке от страха намокла рубаха, в висках застучало, в пузе заурчало...* (Л. Филатов).

В предложениях первой группы «носителем предикативного признака... выступает определенное пространство, которое «испытывает» некое состояние» [3, с. 198], в то же время «конкретизация пространства сопряжена с имплицитным – в пределах безличного предложения – указанием на субъект или субъектов, которые

«там» и соотносят с собой и испытывают выражаемые безличными предикативами состояние» [2, с. 41], т. е. в данном случае мы имеем дело с субъектами, которые сами никаких действий не производят. Следовательно, предложения этой группы являются дезагенсными.

Предложения второй группы содержат лативный компонент, обозначающий какую-либо часть тела. Сам человек является в этом случае субъектом-реципиентом, а значит, безличные предложения подобного рода являются дезагенсными: *В животе у Игоря тихо и тягуче заныло* (М. Веллер).

Психофизическое состояние человека выражают и дативно-субъектные безличные предложения. Субъект в таких случаях пассивен, он лишь испытывает состояние, которое протекает под воздействием «неких сил»: *Кроме этого, на кровать были брошены косматая черная папаха... и саквояж фон Эрнена, при виде которого мне чуть не сделалось дурно* (В. Пелевин).

Дативно-субъектные безличные предложения могут выражать и «отношение субъекта к определенному положению вещей» [3, с. 206]: *...мне за себя стало стыдно* (В. Высоцкий). Подобные предложения также являются дезагенсными.

К дативно-субъектному типу не относятся безличные предложения, главный член которых выражен словом категории состояния с модальным значением в сочетании с инфинитивом: они составляют отдельный тип (безлично-модальные) и квалифицируются как агентивные: *Суждена мне такая же дума, Так же руки мне надо сложить...* (А. Блок).

К дезагенсным относится и большинство объектно-субъектных безличных предложений, поскольку значение подобных конструкций связано «с самопроизвольными процессами в физической среде, направленными на объект, предикат при этом выражен переходными глагольными формами (*потряхивать, разорвать, засосать, качать*); с процессами внутри человека, формирующими его психофизическое состояние (*знобить, лихорадить, трясти*)...» [3, с. 207]: *Анисия снова замутило, как давеча на кладбище* (Б. Акунин). В подобных случаях лицо, названное именем, лишь испытывает направленное на него действие, т. е. является объектом, а не субъектом-агентом.

Безлично-генитивные предложения частично являются дезагенсными: *Холодят мне душу эти выси, Нет тепла от звездного огня* (С. Есенин), частично – агентивными: *А у нас покоя веков нет суда на дураков!..* (Л. Филатов).

Безличные предложения других типов в основном являются агентивными, поскольку в них в той или иной форме присутствует указание на агента (конкретный, неопределенный или обобщенный). Так, например, в инструментально-субъектных предложениях определенный агент выражается творительным падежом: *Вдруг горизонт залило нестерпимо ярким светом...* (В. Пелевин).

Инфинитивные предложения не являются дезагенсными, несмотря на то что сам инфинитив не содержит и не может содержать указаний на синтаксическое лицо. В инфинитивных предикативных единицах, как правило, имеется дополнение, которое и указывает на субъекта-агента, хотя и потенциального: *К Татьяне Юрьевне хоть раз бы съездить Вам* (А. Грибоедов); *Дочке в город уезжать. Снаряжает дочку мать* (А. Твардовский); *Тебе бы все с ружьем баловаться* (Л. Толстой); *На счет денег никогда не жадничал, мне наплевать на них* (В. Шукшин). Неназванность потенциального производителя действия не говорит о его отсутствии: он (агент) либо известен из контекста (т. е. определенный), либо неопределенный, либо (если вообще нет никаких указаний) обобщенный: *Сейчас послать за Шуйским! Позвать его сюда!* (А. Пушкин); *Лежать было жестко* (М. Горький); *Прядите, дни, свою былую пряжу, Живой души не перестроить век* (С. Есенин); *Высоко стоит луна. Даже шапки не докинуть* (С. Есенин).

Другие структурно-семантические типы односоставных предложений (определенно-личные, неопределенно-личные, обобщенно-личные) не могут быть дезагенсными, поскольку в них мыслится конкретный, неопределенный или обобщенный субъект-агент соответственно.

Дезагенсными могут быть и двусоставные конструкции. Это в первую очередь предложения с именным типом сказуемого: *Был Федот ни красавец, ни урод, ни румян, ни бледен, ни богат, ни беден, ни в парше, ни в парче, а так, вообще* (Л. Филатов); *Это соотношение: книги – личный опыт – размышление – вещь тонкая и индивидуальная* (М. Веллер).

Тип связки в составном именном сказуемом играет важную роль при выражении агентивного значения. Так, в предложениях, в которых составное именное сказуемое включает незначаменательную или полужначаменательную связку и имя, выражается дезагенсное значение синтаксического лица, поскольку лексическое значение глагола-связки не выражает никакого действия, а раз нет действия, значит, нет и агента: *На мой непросветленный взгляд, покойник был* (незначаменательная связка) *не без литературных способностей, но, хотя о мертвых аут бене, аут ни хиль, характер у него был* (незначаменательная связка) *дрянь* (Б. Акунин); *...его потолок иногда становился* (полужначаменательная связка) *таким низким, что приходилось нагибаться* (В. Пелевин). Если же в составе именного сказуемого связка значаменательная, то предложение нельзя считать дезагенсным, поскольку подлежащее в этом случае будет являться агентом, т. е. производителем действия, названного значаменательной связкой: *– Объекту примерно пятьдесят лет, – затягиваясь ментоловой сигаретой, говорил Сергей. – Раньше работал учителем* (В. Пелевин); *Дед вернулся веселый, как хмельной, хоть вина почти и не пил* (К. Паустовский).

При анализе агентивного значения предложений с составным именным сказуемым важную роль играет и именный компонент. Так, предложение не является дезагенсным, если вещественное значение сказуемого выражается причастной формой: *В 1876 году, 7 июля, в 8 1/2 часов вечера, мною была написана пьеса* (А. Чехов). Поскольку краткие формы образуют лишь страдательные причастия, подлежащее в таких конструкциях всегда является объектом, а субъектом, с которым соотносится действие, представленное как признак, выражается творительным падежом имени. Неназванность субъекта не говорит о его отсутствии, а указывает на неопределенность: *На другую ночь премьер-лейтенанту был прочитан приговор* (Ю. Герман) или обобщенность агента: *Куда ни сунешься, всё уже изучено, расписано...* (Л. Улицкая).

Лексическое же значение подлежащего и его морфологическое выражение практически никакой роли не играют, поскольку одно и то же слово может выступать и как агентивное подлежащее, и как дезагенсное. Подлежащее является агентивным в активных конструкциях со сказуемым глагольного типа: *Мать сняла со шкафа тяжелый баян, поставила Славке на колени. Славка заиграл: «Вянет, пропадает»* (В. Шукшин) или составное

именное с знаменательной связкой: *Как часто по берегам твоим Бродил я тихий и туманный, Заветным умыслом томим!* (А. Пушкин). В пассивных двусоставных глагольных предложениях подлежащее является дезагенсным, но предложение в целом дезагенсным не является, поскольку субъект-деятель назван дополнением, выраженным творительным падежом: *Чины людьми даются, а люди могут обмануться* (А. Грибоедов). Это положение касается и предложений с составным именным сказуемым, в которых именная часть выражена причастием: *На воеводство был в лесу посажен слон* (И. Крылов).

Неличность существительного, употребленного в функции подлежащего при глагольном сказуемом, не лишает подлежащее агентивного значения, в этих случаях мы имеем дело с метафоризацией и персонификацией: *В последнее время моя голова Работала сильно, пылала; Меня неизвестность томила сперва* (Н. Некрасов); *Пусть снова ко мне приходит грусть, В сердце печаль стучится пусть...* (Т. Залужная).

Итак, дезагенсными являются предложения, не содержащие соотношения «деятель – действие». Это могут быть как двусоставные предложения с составным именным сказуемым, так и отдельные типы безличных и номинативных односоставных предикативных единиц.

Источники и литература

1. Воронина Д.Д. Типы агенса и значения определенности, неопределенности и обобщенности / Д.Д. Воронина // Научные доклады высшей школы. «Филологические науки». – 1975. – №4. – С. 74 – 82.
2. Павлов В.М. Противоречия семантической структуры безличных предложений в русском языке / В.М. Павлов. – СПб.: Наука, 1998. – 184 с.
3. Петров А.В. Безличность как семантико-грамматическая категория русского языка / А.В. Петров. – Архангельск: Поморский ун-т, 2007. – 295 с.
4. Русская грамматика: в 2 т. / [Н.С. Авилова, А.В. Бондарко, Е.А. Брызгунова и др.]; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: РАН. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова, 2005. – Т. 2. – 712 с.

УДК 81'282.8

Лановая Т. В.

СУДЬБА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В XVIII–XIX ВВ.)

В работе, опираясь на классификацию типов языковых контактов В. К. Журавлева, анализируются типы лексических заимствований, ставших следствием многочисленных взаимодействий русского с другими языками в XVIII–XIX вв.

Ключевые слова: языковые контакты, лексические заимствования, адстрат, субстрат, суперстрат, перстрат, инстрат.

У роботі, спираючись на класифікацію типів мовних контактів В. К. Журавльова, аналізуються типи лексичних запозичень, які стали наслідком численних взаємодій російської з іншими мовами у XVIII–XIX ст.

Ключові слова: мовні контакти, лексичні запозичення, адстрат, субстрат, суперстрат, перстрат, інстрат.

In the project, which is based on V. K. Juravlev's classification of types of language contacts, are being analyzed types of lexical adoptions that have become a consequence of numerous interactions of Russian language and others in XVIII–XIX centuries.

Keywords: language contacts, language adoptions, adstratum, substratum, superstratum, perstratum, instratum.

Постановка проблемы. Актуальность исследования языковых контактов определяется важностью изучения изменений, непрерывно происходящих в лексическом составе русского языка, особенно в период коренных перемен в политической, экономической и культурной жизни общества.

Одним из аспектов изучения данной проблемы является анализ процессов и закономерностей освоения заимствованной лексики. В области функционального исследования языковых контактов существуют фундаментальные работы, в которых предложены оригинальные методы описания языкового материала, сделаны важные теоретические обобщения в ходе анализа языковых фактов. Несмотря на ценность научных исследований в этой области, лингвистических изысканий в работах Биржаковой Е. Э. [2], Журавлева В. К. [3], Косериу Э. [4], Крысина Л. П. [6], Мечковской Н. Б. [7], Серебrenникова Б. А. [9] и других, существует немало проблем, требующих дальнейшей разработки и уточнения.

В данной работе рассматриваются типы лексических заимствований, которые стали результатом взаимодействия русского с другими языками в период XVIII–XIX вв.

Цель – изучение процесса взаимодействия русского языка с другими языками и типов этого взаимодействия на примере заимствованной лексики XVIII–XIX вв.

Задачи:

- выявить корпус исследуемой заимствованной лексики;
- на основе классификации типов языковых контактов определить типы лексических заимствований; соотнести типы кот
- проследить судьбу иноязычных слов, проиллюстрировав примерами из Национального корпуса русского языка.

Традиционным в лингвистике является выделение трех типов языковых контактов: 1) адстрат («разновидность двуязычия, порожденного длительным сосуществованием разных языков на одной территории [10, с. 34]); 2) субстрат («следы побежденного языка в составе языка-победителя при скрещивании двух языков» [10, с. 461]) и 3) суперстрат («следы языка пришельцев в составе языка коренных жителей» [10, с. 463]).

В теории стратов много неоднозначного, поэтому в своей работе мы принимаем концепцию В. К. Журавлева, в которой, помимо названных трех, включены еще два страта: инстрат («понятие инстрата введено для случаев территориального, географического контакта двух языков, когда территория социалемы – носителей одного языка включает в себя клинья и островки социалемы – носителей другого языка» [3, с. 177]) и перстрат («взаимодействие языков в сфере духовной культуры, науки и техники» [3, с. 179]). Данную терминологию, вслед за В. К.

Журавлевым, мы используем в отношении не только типов контактов, но и результатов этих контактов, т. е. конкретным лексическим заимствованиям.

Взяв за основу «Словарь редких и забытых слов» [12], мы сформировали корпус лексики, заимствованной XVIII-XIX вв. Для того чтобы выяснить судьбу конкретного заимствования и определить характер взаимодействия (явление адстрата, субстрата, суперстрата и т. д.), было проведено сравнение исследуемых лексем с различными словарями русского языка XX века [1; 11].

1. Адстратно-инстратное явление в лексике. К этому явлению мы отнесли синонимические пары и ряды, дублетные формы, т. е. два и более слов, имеющих общую семантику.

Большинство заимствований не вошло в активный словарный запас по причине своей непонятности носителям языка. За исключением ситуации, когда заимствование означает новую реалию, за которой крепко закрепляется. Но гораздо сложнее закрепиться слову, которое обозначает привычное понятие, действие или занятие. И даже если такие слова остаются закрепленными в словарях XX в., частотность их употребления может оставаться минимальной. Проиллюстрируем примерами. Современные толковые и синонимический словарь, правда с пометой *устар.*, фиксируют заимствованное из немецкого – **абшид** (нем. *abschied* отставка, увольнение) с двумя значениями: 1. Отставка, увольнение со службы. 2. Уйти в отставку, уйти на покой [12, с. 11]. Лексема **абшид** является синонимом по отношению к следующему ряду слов: увольнение, освобождение, отпущение, отпуск, отрешение, отставка, отчисление, исключение, удаление, смещение [1, с. 29], однако на современном этапе употребление является ограниченным.

– *Не знаю, кому это известно, но он учился у меня в разведшколе – первый год. А потом – абшид, перешел, как все, в Hohgrupp, повышенную, это уже в другом месте, которую вел туземец* (А. Чудаков. Ложится мгла на старые ступени (1987–2000) // «Знамя», 2000) [8].

Из найденных в Национальном корпусе русского языка примеров видно, что в последние десятилетия словоформа не употребляется за исключением случаев, когда в современных текстах оно используется для стилизации в художественных примерах и создания особой эмоционально-экспрессивной окраски в публицистических.

Многие заимствования развили второе значение, переносное, метафорическое, потеряв при этом первоначальное, прямое. Например, **безе** (от фр. *baiser* поцелуй) в настоящее время употребляется в значении легкого воздушного пирожного из взбитых и запеченных яичных белков с сахаром. Однако безе в значении поцелуя активно употребляется в книжной речи в составе устойчивого оборота *влепить / поставить безе*.

А новорожденная же только надкусила в среду кусочек торта-безе и пригубила шампанское (А. Елин Мисс Европа и ее ум (2003) // «Известия», 2003.02.12) [8].

2. Субстратное явление. В эту группу мы включили заимствования, которые с разной степенью ассимилированности вошли в словарный состав носителей русского языка и активно используются.

Комиссия (лат. *commissio* – поручение, от *committo* – соединяю, устраиваю, поручаю – поручение, возня, хлопоты, заботы) слово заимствовано со значением поручение, возня, хлопоты, заботы [12, с. 47]. Современные словари фиксируют до четырех значение: 1. Группа лиц, составляющая орган при каком-либо учреждении, организации со специальными целями, поручениями. 2. Орган государственного управления, образуемый правительством для проведения специальных мероприятий. 3. Поручение, выполняемое за особое вознаграждение. || *Устар.* Поручение, связанное с куплей, продажей. 4. *Перен.* Хлопоты, затруднения → **Комиссионный** – относящийся к комиссии. Комиссионные (сущ., мн.) – деньги, получаемые за комиссию [11, с. 247] → **Комиссионка** – комиссионный магазин.

Что же касается недавнего крушения вертолёта Ми-8 в Ингушетии, то по предварительному выводу комиссии по расследованию причин аварии, причиной этому стала ошибка пилота (В Чечне разбился вертолет Ми-24, один летчик выжил (2004) // РБК, 2004.09.13) [8].

Конфидент (лат. *confidens* – доверяющий, одуш., устар. Человек, которому доверяют свои секреты, тайны) [12, с. 210] – лицо, которому доверяют секреты, тайны, с которым ведут интимные разговоры → **конфиденция**, и, жс. *Устар.* Доверительная беседа → **конфидентка**, **конфидент** → **конфиденциальный** (не подлежащий огласке, сообщаемый по доверию; секретный, доверительный) → **конфиденциально**, нареч.

Все потихоньку ушли, остались только самые верные из конфидентов (К. Букша. Эрнст и Анна (2002)) [8].

Размер суммы сообщила мне – конечно, конфиденциально – одна из его сотрудниц (И. Грекова. Перелом (1987)) [8].

Турникет (фр. *tourniquet*), согласно словарю В. П. Сомова, употреблялось в значении хирургического инструмента для зажима кровеносных сосудов. *Если бы нам, медикам, случалось приходить в отчаяние от ошибок, так пришлось бы задавиться турникетом после первого дежурства в клинике* (А. Марлинский. Фрегат «Надежда» [12, с. 257]) Но современные словари не фиксируют данное значение. Сегодня турникет – это устройство, обычно в виде вращающейся крестовины, устанавливаемое при входе в общественные сады, на стадионы, станции и т. п. для пропуска посетителей по одному человеку [11, с. 708].

Он проходит через турникет и присоединяется к группе пассажиров (В. Аксенов. Звездный билет // «Юность», № 6,7, 1961) [8].

3. Перстратное явление. К этому явлению относятся все случаи заимствования, появившиеся в результате взаимодействия языков в сфере духовной культуры, науки и техники. Исходя из этого определения, взаимодействие русского языка с западноевропейскими можно отнести не только к адстратным, инстратным и другим, но и перстратным явлениям. Зачастую очень сложно провести границу между перстратом и другим явлением, поэтому в этот мы в этот класс отнесем заимствования, пополнявшие терминологическую базу русского языка. Подчеркнем, что данное деление является условным, т. к. множество слов, закрепленных за определенной сферой функционирования, являются общеупотребительными.

Эпистола (лат. *epistola* < гр. *epistole* – уст. письмо, послание) – 1. литературное произведение в XVIII в. – начале XIX в. в форме письма; 2. письмо, послание [13, с. 598].

Эпистола → **эпистолярный** (собрание чьих-л. писем) → **эпистолярный**.

В конце *эпистолы* имело место конкретное предложение руки и сердца (Свадьба с приданым (2003) // «Криминальная хроника», 2003.06.10) [8].

Аматер (франц. amateur, от лат. amator – любитель) 1. Дилетант. 2. Любитель, охотник до чего-либо [12, с. 22].

Аматер → *аматор* → *аматорство* → *аматорский*.

Тут сидели гравёр Пицалкин, *аматер-художник* Брандт, дьячок Долотский (А. П. Боголюбов. Записки моряка-художника (1888)) [8].

Аматор – современное написание.

4. Суперстратное явление. Судьба языковых заимствований, относящихся к разным областям общественной жизни, бывает различна. Некоторым из них, особенно если они представляются семантически или морфологически неоправданными, приходится выдерживать яростное противодействие со стороны не только пуристов, но и главное сопротивление – со стороны языковой системы. Именно эти иноязычные слова не выдерживают натиска, синонимической конкуренции и исчезают из активного запаса, переходя в пассивный, или исчезают из словарей, оставшись лишь употребляемыми в период заимствования. Именно такую судьбу заимствований мы относим к суперстратному явлению, т. к. слова языка-пришельца растворились в языке коренного населения, т. е. заимствование уступило место русскому эквиваленту: *юнгфров* (нем. yungfrau) – барышня [5, с. 678], *шу* (франц. chou) – пышный бант [5, с. 666], *турписсима* (лат. turpissime) – гадко, безобразно [5, с. 558], *пур селепетан* (искажен. фран. pour passer le temps) – скуки ради [5, с. 428] и др.

Потишомания (франц. potiche – фарфоровая ваза в восточном стиле) – страсть к наклеиванию картинок на стеклянные вазы и другие предметы [12, с. 175]. *Потишомания* покажет собирателям, что за малую цену они могут иметь те же вазы и те же чашки, за которые они когда-то платили огромные деньги [12, с. 175]. Несмотря на то, что данное слово исчезло вместе с понятием, которое обозначало, оно не встретило сопротивления со стороны языка, т. к. вторая часть этого слова и в настоящее время является продуктивной: «...мания – конечная часть сложных существительных, вносящая значение: любовь, сильное пристрастие, влечение к тому, что названо в первой части слова (*англомания, галломания, графомания, наркомания* и т. п.)» [13, с. 301].

Доказательством закрепления в русском языке заимствований стали контексты, демонстрирующие частотность использования рассматриваемых лексем. Контекстами мы продемонстрировали, что заимствованная лексика не пассивно принимается языком, а активно им осваивается, пополняя лексическую систему новыми средствами номинации, расширяя грамматические, словообразовательные возможности русского языка.

Перспективы проведенного исследования мы видим в расширении корпуса исследуемого материала и построении целостной теории языкового взаимодействия и лексических заимствований, усовершенствовании теории типов языковых контактов.

Источники и литература:

1. Александрова З. А. Словарь синонимов русского языка / З. А. Александрова / Под ред. Л. А. Чешко. – Изд. 4-е, репродуцированное. – М.: Русский язык, 1975. – 600 с.
2. Биржакова Е. Э. Очерк по исторической лексикологии русского языка XVIII века / Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутина. – Л.: Наука, 1972. – 430 с.
3. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В. К. Журавлев. – М.: Наука, 2004. – 336 с.
4. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Э. Косериу. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с.
5. Краткий словарь иностранных слов языка / Под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. – Изд. 5-е, перераб. и доп. – М.: Гос. изд. иностранной и национальных словарей, 1950. – 456 с.
6. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое / Л. П. Крысин. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 888 с.
7. Мечковская Н. Б. История языка и история коммуникации: от клинописи до Интернета: курс лекций по общему языкознанию / Н. Б. Мечковская. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 584 с.
8. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – М., сор. – 2011. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru>
9. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М.: Наука, 1970. – 597 с.
10. Словарь лингвистических терминов / Под ред. О. С. Ахмановой. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
11. Словарь русского языка / Сост. С. И. Ожегов. – Изд. 3-е. – М.: Гос. изд. иностранной и национальных словарей, 1963. – 848 с.
12. Сомов В. П. Словарь редких и забытых слов / В. П. Сомов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 764 с.
13. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка: ок. 1900 словообразовательных единиц / Т. Ф. Ефремова. – Изд. 2-е, испр. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 636 с.

УДК 81'1=16+81'373.21

Ларькова Л. Х.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Проблема коммуникативной компетенции личности и разговорной культуры межличностного общения является одной из наиболее важных направлений современных лингвистических исследований. Немецкий язык, как комплексное и многофункциональное явление, характеризуется большим количеством разновидностей, вариантов. Основной лексический пласт немецкого языка пополняется и за счёт диалектных микросистем.

Ключевые слова: диалектный язык, национальный вариант, вариантность.

Проблема комунікативної компетенції особистості та мовленнєвої культури міжособистісного спілкування належить до одного з найважливіших напрямків сучасних лінгвістичних досліджень. Німецька мова, як комплексне і багатofункціональне явище, характеризується великою кількістю різновидів та варіантів. Основний лексичний пласт німецької мови поповнюється й зарахунок діалектних мікросистем.

Ключові слова: діалектна мова, національний варіант, варіантність.

The problem of competence in personal and conversational cultural interpersonal communication is one of the most important areas of modern linguistic research.

A German language, as complex and multifunctional phenomenon, characterized by a large number of varieties of options. The main lexical layer German enriched at the expense of dialect microsystems.

Keywords: language dialect, the national version, the variance, the territorial unit.

Діалект є формою мовного існування, що використовується як засіб безпосереднього повсякденного побутового спілкування на певній обмеженій території й характеризується відносною єдністю різних мовних рівнів системи, неповнотою суспільних функцій та відповідними відбитками культурних традицій. Залежно від мови, якій він належить, діалект може бути зрозумілим носіям інших діалектів цієї мови, як наприклад, діалекти української мови, або значно відрізнятися, що зумовлює ускладнення чи неможливість спілкування між носіями таких діалектів. Наприклад, діалекти китайської мови, мови хінді. Значна відстань існує між діалектами німецької мови. Незрозумілість окремого діалекту носіям мови суперечить ознакам форми існування мови, однак діалект не може бути усунений зі складу мови як її форма. Проблема віднесення діалекту до відповідної мови виникає у регіонах міксації мов, дифузних зонах, приміром, російсько-українсько-білоруські зони міксації.

Головними рисами діалектів є територіальна обмеженість, відсутність стильової диференціації, переважно усний характер репрезентації, некодифікованість (існування регламентацій у вигляді узусу), структурна підпорядкованість певній мові за умови її наявності. Діалект протиставлений іншим діалектам однієї мови й має спільні з ними риси та власну специфіку.

Однак розбіжності є необхідною, але недостатньою умовою для відокремлення діалектів: ураховуються також елементи матеріальної й духовної культури, традиції, звичаї, ритуали, обряди, міфи і т. д.

У ракурсі діакронії діалекти нерідко служили підґрунтям для формування мов. Так, літературна французька мова сформувалася на підставі франсійського діалекту, іспанська – на основі діалекту Кастилії, італійська – на базі Тоскано-флорентійських діалектів. Мовна відстань між діалектами та літературною мовою залежить від глибини діалектних розбіжностей у період формування літературної мови. Національний варіант літературної мови має диференційні знаки, що надають мовному варіанту вищого статусу, ніж регіональний діалект: загальнодержавне узусальне закріплення і поширення, виконання повного набору соціально значущих функцій, у тому числі, освітньої та офіційно-ділової, зрештою, лексикографічна, кодифікація і нормативність в межах суверенної держави.

Теоретично важливими є необхідність розрізняти поняття варіантності та варіативності.

Під варіантністю розуміється спосіб існування системи мови і норми. Вона передбачає наявність двох або декількох рівноправних варіантів на даному синхронному зрізі, що дозволяє вибирати з низки можливих той, який диктується умовами комунікації.

Варіативність розуміється як універсальна, іманентна властивість мови, що забезпечує її функціонування та розвиток в умовах комунікації, які постійно змінюються, здатність мови до модифікування.

Варіантом же буде, відповідно, вважатися конкретна реалізація цієї властивості, потенційної здатності мови до варіювання.

Важливу роль у цьому відіграють також такі фактори, як територіальна та соціальна належність мовця, його вік, професія, ступень володіння вимовною нормою.

У сучасній лінгвістиці діалекти («Sprachvariäten», «Sprachabarten» «Existenzformen der Sprache») визначаються як специфічна мовна система, що: 1) наділена високим ступенем подібності до інших мовних систем, так що стає можливим принаймні часткове взаєморозуміння;

2) має регіональну закріпленість у тому значенні, що територія регіонального розповсюдження цієї системи не перетинається з зоною використання іншої мовної системи;

3) не має письмової стандартизації у розумінні офіційно нормованих орфографічних та граматичних правил.

Сучасне мовознавство трактує діалект достатньо широко. Діалект розглядається як різновид даної мови, що вживається у якості засобу спілкування особами, які пов'язані територіальною, соціальною чи професійною спільністю.

Діалект ототожнюють з такими поняттями, як говірка (Mundart), регіональний варіант мови (regionale Variante einer Sprache), діалектизм (Dialektismus), діалектне слово (Dialektwort), – діалектний варіант норми (dialektale Variante einer hochsprachigen Form).

При цьому «діалект» та «говірка» можуть розглядатися як відносні синонімічні поняття.

Під говіркою слід розуміти географічно обмежену розмовну форму, яка вживається в окремих місцях певного мовного ареалу.

А діалект являє собою сукупність мовних ознак, які є спільними для кількох говірок певного мовного ареалу.

У сучасній німецькій мові існує біля 12 діалектів, що об'єднуються у три масштабні групи: Niederdeutsch – нижньонімецькі, Mitteldeutsch – середньонімецькі, Oberdeutsch – південнонімецькі діалекти.

Діалектна мікросистема становить одну говірку, яка охоплює один або кілька населених пунктів. В одному населеному пункті інколи, за наявності в ньому вихідців із різних місцевостей, можуть співіснувати дві говірки, а то й більше. Територіально сусідні діалектні мікросистеми – говірки розрізняються між собою певною незначною кількістю діалектних явищ одного або кількох структурних рівнів.

Таким чином, говірки виділяються не за явністю явищ, характерних тільки для них, а за сукупністю явищ, комплекс яких становить певну мікросистему. Група споріднених мікросистем об'єднується в систему діалектних мікросистем, що утворює говір (діалект).

Системи діалектних мікросистем – говори розрізняються відносно великою кількістю діалектних явищ різних структурних рівнів. Групи діалектних мікросистем або системи діалектних мікросистем – говори (діалекти) утворюють макросистеми діалектних мікросистем – наріччя.

Макросистеми діалектних мікросистем розрізняються максимальною для німецької діалектної мови кількістю діалектних явищ. Сукупність наріч становить діалектну мову народу. Таким чином, німецька діалектна мова – складна ієрархія територіальних систем мікросистем.

Поняття «говірка» (Aussprache – Mundart), «діалект» (Dialekt), «наріччя» (Mundart) співвідносяться з певними територіями і становлять відповідні територіальні одиниці. Засобом розрізнення всіх територіальних

діалектних одиниць служать діалектні прояви. Явищ, які були б характерні тільки для однієї якоїсь говірки, по суті, немає. Всі діалектні явища охоплюють певну кількість говірок, вони можуть охоплювати цілий говір, групу говорів, ціле наріччя і навіть кілька наріч.

Сучасна мовна ситуація Німеччини показує, що досягнута на фонетичному рівні уніфікація постійно порушується проявом територіальних рис у мовленні жителів того чи іншого регіону країни.

До того ж ступінь використання місцевого діалекту у мовленні відбиває рівень освіченості людини, традиції сімейного чи соціально-групового мовлення. Проте далеко не кожна територіальна особливість може бути витлумачена як факт належності мовців до тієї чи іншої соціальної групи, до групи з певним освітнім рівнем.

Територіальний діалект визначається як засіб спілкування населення області, яка склалася історично, зі специфічними етнографічними особливостями, що визначається сукупністю ізоглос та ізопрагм. Для усіх діалектів однієї мови діє принцип діалектного географічного континууму, в якому обов'язково існують перехідні сходинки у вигляді інших діалектів.

Діалектна лексика має велику евристичну цінність для багатьох галузей науки – лінгвістики. історії мови, етнографії та етнології, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури німецького етносу, оскільки вона безпосередньо відбиває особливості політичного, соціально-економічного та культурного життя народу. Цілком природно, що лексику територіально – мовленєвих утворень, зважаючи на її велику науково-практичну цінність, більш чи менш успішно вивчають лексикологи, діалектологи.

Але німецька діалектологія й досі не має системного наукового опису усіх територіально – мовленєвих утворень, оскільки матеріали з різних територій німецького діалектного континуума зібрані та представлені нерівномірно.

Мовлення Німеччини певною мірою неоднорідне. Його своєрідна строкатість пояснюється історично (процесами заселення і дозаселення регіону, роздробленість на землі, ведення війн), географічно (Альпи, Балтійське море, озера тощо). Крім того, територіальна близькість і тривалі контакти Німеччини з Австрією, Швейцарією, Францією, Польщею теж позначилися на мовленні краян, що спричиняє тісні лексичні взаємозв'язки, зумовлює поширення слів та словосполучень, властивих мовленню іншого народу. Тому німецькі говори мають у своєму складі слова австрійського, Швейцарського побутовання. В говірках Німеччини часто поряд із діалектною назвою може функціонувати літературна: Stachelbeere – Agrasel, Zwiebel – Bolle, Zippel, Heidelbeere – Bickbeere, Besing, Schwarzbeere, Waldbeere, Staudelbeere, Moosbeere, Kartfiol – Blumenkohl.

Нормативні лексеми відомі усім носіям діалекту, незалежно від їхнього віку, проте люди старшого покоління на перший план схильні ставити говіркову лексему, а на другий – літературну. Поряд із загальною (родовою) назвою в одній і тій ж говірці може вживатися видова назва. Так, наприклад, в Süddeutsch (південь Німеччини) при загальній родовій назві Kartoffel вживається видова:

Toffel, Tufke, Erdtoffel, Potato, Erdapfel, Bodenapfel; Grundbirne, Erdbirne, Bodenbirne, Erdrube, Erdnuss, Nudel, Erdnudel, Gummel, Gromber, Grumber, Grunbir, Artufel, Artoffel, Kotuffel, Ergoffel.

При дослідженні діалектів німецької мови використовують метод лінгвістичної географії, який найбільш виразно відбиває специфічність цієї галузі мовознавчої науки. Цей метод застосовується для визначення територіального поширення місцевого говіркового мовлення, встановлення його класифікації та вивчення взаємовідносин з іншими місцевими різновидами національної мови, тобто діалектами.

Лінгвогеографічний метод полягає у виготовленні на підставі діалектологічних матеріалів, зібраних за спеціальною програмою, своєрідних карт, що відбивають ареал поширення діалектних явищ. Метод лінгвістичної географії дозволяє отримати повну картину розповсюдження тієї чи іншої мовленнєвої риси на досліджуваній території.

Виникнення мовних національно-специфічних форм, які, по суті, й зумовлюють самобутність національно-мовних картин світу, детермінується двома основними факторами: 1) фрагментом реального світу, який впливає на колективну свідомість етносу (мається на увазі природне середовище етнічного колективу та матеріальна культура артефактів, створена народом);

2) особливостями колективної етнічної свідомості, які виявляються в неоднаковості логічного оперування одними й тими самими реаліями зовнішнього світу, у різноманітності виявів «наївної» звичайної свідомості (насамперед її емоційно-оцінних, соціально-ціннісних, морально-етичних компонентів). Так діалектні явища входять у коло етнолінгвістичних досліджень, оскільки лінгвістика як наука вивчає передусім співвідношення національної мови і культури через взаємодію власне мовних та етнокультурних чинників і з огляду на їх роль у функціонуванні та еволюції тієї чи іншої мови. Це позначає, що етнолінгвістичний аспект наукових досліджень передбачає вивчення наслідків впливу на діалектну структуру побуту, звичаїв, обрядів, вірувань, загальної культури та менталітету етносу.

Німецька мова є своєрідною «архисистемою», що поділяється на кілька функціональних підсистем, котрі відрізняються саме територією поширення.

Вона є не тільки територіально варіативною (що властиво більшості мов і є лінгвістичною універсалією), а саме національно (і національно-державно) негомогенною. А це означає, що німецька мова складає своєрідну архисистему «кореляційну ієрархію», до якої входять часткові мікросистеми: німецька у ФРН, австрійська, швейцарська і т. п.

Тісно переплетені та пов'язані між собою два субзональні комплекси.

З одного боку, це ФРН, де зосереджено кілька німецькомовних земель і дуже відмінними один від одного діалектами, що з інших умов могли б розглядатися як мови. На півночі це нижньонімецькі говірки і фризська мова (найбільше поширена в Нідерландах і нині успішно відроджувана), які колись були найтісніше пов'язані з англійською мовою; у середній частині Німеччини – франкський діалект, який у Нідерландах розвинувся в окрему мову, і трірський (мозельсько-фракський діалект), що в Люксембургу теж фактично вже став окремою люксембурзькою мовою, на півдні – верхньонімецькі діалекти, що лягли в основу німецької літературної мови, але частина цих діалектів (алеманські) у Швейцарії стали фактично загальноновживаною мовою. Крім того, в Німеччині співіснують дві конфесії – католицизм і протестантизм (лютеранство).

Однак усе це співіснує, будучи об'єднаним спільною історичною долею, економікою з літературною мовою, хоча скрізь виступає і досить яскравий регіоналізм (що, втім, характерне і для Італії). До німецької субзони на її сході належить також слов'янський острівець Лужиці із верхньолужицькою і нижньолужицькою мовами.

Чітке діалектне варіювання німецької мови, зумовлене різною генетичною основою її в різних місцевостях, нерівномірністю історичного розвитку її діалектних мікросистем, міждіалектними і міжмовними контактами, нерівномірним впливом у минулому літературної мови на народні говори, відмінністю місцевих соціально-політичних і культурних факторів в різні часи, міграційними чинниками.

Певний історичний етап в розвитку всіх форм існування німецької мови, літературної та народно-розмовної, пов'язаний з епохою формування і становлення нації. Літературна мова являє собою основу, ядро національної мови, а діалекти складають периферію.

Літературна мова – це оброблена форма загальнонародної мови, що сприймається носіями даної мови як зразкова.

Основний пласт німецької мови, яка поповнюється за рахунок лексиконів різних груп, складає розмовна мова (Umgangssprache).

Саме розмовна мова має надрегіональне значення і використовується в першу чергу як засіб усного спілкування в неформальних ситуаціях.

З синхронічної точки зору, словниковий склад є багатомірне утворення, яке забезпечує комунікацію в мовному співтоваристві. Загальноживаний словник характеризується нормативністю і багатством функціонально-стилістичних варіантів. Довкола цього ядра знаходяться і інші складові, а саме, професійна лексика, лексика соціальних і вікових груп, територіально забарвлена лексика.

Словниковий склад мови знаходиться в стані постійної зміни. Постійне збагачення лексико-семантичної системи мови є одним із законів історичного розвитку мови як суспільного явища.

Джерела та література

1. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / О. Б. Ткаченко. – К.: Грамота, 2006. – 240 с.
2. Gluck H. Gegenwartsdeutsch / H. Gluck, W. Sauer. – Stuttgart: Metzler, 1997. – 200 S.
3. Schippan Th. Leüikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 306 S.

УДК 811.161.2 : [81'1+81'243]

Левченко К. І.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ "ІНТЕРНЕТ-ЩОДЕННИК" ТА "БЛОГ" У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття посвячена проблемі соотношения понятий "Интернет-дневник" и "блог". Изложены основные подходы к их интерпретации в отечественной и зарубежной лингвистике. Определена специфика украинского Интернет-дневника на материале блог-сервиса "Live Journal" ("Живой Журнал").

Ключевые слова: блог, дискурс, Интернет-дневник, лингвистические исследования.

Статтю присвячено проблемі співвідношення понять "Інтернет-щоденник" та "блог". Окреслено основні підходи до їх інтерпретації у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. Визначено специфіку українського Інтернет-щоденника на матеріалі блог-сервісу "Live Journal" ("Живий Журнал").

Ключові слова: блог, дискурс, Інтернет-щоденник, лінгвістичні дослідження.

The article is devoted to the problem of concepts "weblogs" and "online diary" ratio. The author gives the basic approaches to the interpretation of the concepts in Ukrainian and foreign linguistics, and detects the specificity of Ukrainian online diary based on the blogging service "Live Journal".

Key words: blog, discourse, online diary, linguistic study.

Робота присвячена дослідженню співвідношення понять "Інтернет-щоденник" та "блог" у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. Актуальність дослідження зумовлюється зростанням популярності блогів як нового комунікативного середовища, яке, зважаючи на багатогранність і складну структуру, а також нетривалий час існування (із середини 1990 р.), до цих пір залишається однією з найменш досліджених царин лінгвістичного пізнання. Попри це, за останні кілька років з'явилася значна кількість робіт, присвячених окремим аспектам віртуальної комунікації, результати яких потребують систематизації. Значний вклад у лінгвістичні дослідження Інтернет-щоденників внесли вітчизняні та зарубіжні філологи: О. В. Алексєєв [1], О. І. Горошко [2; 3], С. В. Заборовська [4], Н. Б. Рогачова [5], М. Ю. Сидорова [6], Р. Блад [7], Д. Крістал [8], С. Херрніг [9], Р. Кайзер [10], С. Кришнамурті [11], Б. Шелл [12] та К. Мартін [12] та ін.

Мета роботи – аналіз основних підходів до співвідношення понять "Інтернет-щоденник" та "блог" у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці – передбачає: 1) з'ясування основних підходів до розуміння понять "блог" та "Інтернет-щоденник" 2) визначення особливостей співвідношення понять "блог" та "Інтернет-щоденник" на матеріалі сервісу "LiveJournal".

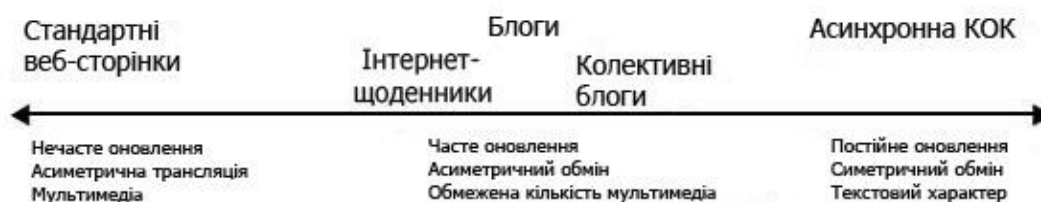
У своїй роботі ми схильні інтерпретувати блог як веб-сайт (або розділ сайту), що містить датовані короткі гіпертекстові мультимедійні записи тимчасової значущості, представлені у зворотному хронологічному порядку, із можливістю зв'язку між автором і читачем та як індивідуальну форму самовираження автора, текстову реалізацію бажання повідомити про щось практично необмежене коло адресатів, яка складається із засобів докомунікативної презентації "віртуального обличчя" автора та записів, що передбачають швидку зворотну реакцію адресата у вигляді коментарів чи інших записів.

Аналіз результатів лінгвістичних досліджень явища блогу, здійснених О. В. Алексєєвим [1], О. І. Горошко [2; 3], С. В. Заборовською [4], Н. Б. Рогачовою [5], М. Ю. Сидоровою [6] дає підстави стверджувати, що українські та російські науковці не схильні розмежовувати поняття "блог" та "Інтернет-щоденник". Натомість західні лінгвісти виокремлюють Інтернет-щоденник як попередника, а згодом один із типів блогу. Зокрема група вчених університету

Індіана (м. Блумінгтон, США) BROG (абревіатура від (We)blog Research on Genre project – англ. "Проект жанрового дослідження блогів"), зокрема І. Купер, Л.Е. Шейдт, Е. Райт та їхня очільниця С. Херпінг у статті "Жінок і дітей – останніми: дискурсивна структура блогів" ("Women and Children Last: The Discursive Construction of Weblogs") зазначають: "Онлайн-щоденники, відомі з 1995 року, стали попередниками персональних Інтернет-щоденників (journal blog) та сайтів, що надають можливість ведення щоденника (journal), таких, як "LiveJournal" ("Живий Журнал").

Подібно до Інтернет-щоденників, вони містять матеріали особистісного характеру, часто оновлюються й тяжіють до показу повідомлень у порядку зворотної хронології. Значне число людей, які вели Інтернет-щоденники, а в середині 1990-х років перейшли на використання програмного забезпечення для ведення блогів, сприяло подальшому розмиванню відмінностей між ними" [9].

Гібридність явища блогу детально проілюстрована в роботі "Здолати розрив: жанровий аналіз вебблогів" ("Bridging the Gap: A Genre Analysis of Weblogs") цієї ж дослідницької групи в складі С. Херпінг, Л. Е. Шейдт, С. Бонус та Е. Райт. Науковці справедливо стверджують, що жанроутворюючим чинником для блогів є технологічний, адже саме розвиток технологій спричинив появу цього жанру та впливає на його еволюцію. На думку дослідників, блоги займають проміжну позицію між стандартними HTML-сторінками та асинхронною комп'ютерно-опосередкованою комунікацією (КОК), тобто форумами; зближуючи їх та поступово стираючи межі між цими жанрами Мережі [8, с. 109-110]. Для ілюстрації цих відношень дослідники пропонують схему, у якій у межах блогів виділяють Інтернет-щоденники та колективні блоги:

Окрім того, лінгвісти називають кілька типів блогів, зауважуючи про можливість їх змішування в межах одного блогу: журналістські, бізнесові, освітні блоги, фільтри, щоденники, нотатники [8, с. 101-102]. Три останні типи блогів були виділені групою BROG услід за Р. Блад, яка розглядає фільтри як первинний тип блогів та зазначає в статті "Блоги: історія та перспектива" ("Weblogs: A History and Perspective"): "...стрімке збільшення кількості блогів змінило їх визначення зі "списку посилань із коментарями та особистими відступами" на "сайт, який часто оновлюється, нові матеріали, розміщені у верхній частині сторінки." Нам дуже шкода, що не знайшлося іншого терміну для опису стилю блогу-фільтра, щоб його можна було легко відрізнити від інших блогів..." [7].

Основним чинником, що впливає на вибір користувачем того чи іншого типу блогу в якості магістрального, Р. Блад називає технологічний принцип, зокрема тип програмного забезпечення для створення записів. Поштовхом для ведення Інтернет-щоденника, на думку дослідниці, стає також "нестача уваги з боку зовнішнього світу" [Там само].

С. Кришнамурті запропонував досить цікаву, на наш погляд, класифікацію блогів відповідно до опозицій "особисте-тематичне" та "індивідуальне-суспільне" у змісті записів, виділивши Інтернет-щоденники, групи підтримки, розширені авторські колонки та спільне створення контенту та зобразивши співвідношення у вигляді схеми [цит. За 8, с. 103]:

Вважаємо за доцільне актуалізувати наведену вище схему типології блогів С. Кришнамурті, відобразивши на ній положення блогу як перехідного етапу між стандартними веб-сторінками та асинхронною КОК (за С. Херпінг):

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок про те, що західні лінгвісти схильні виділяти Інтернет-щоденник як окрему категорію блогу за тематичним показником та співвіднесеністю індивідуального авторства та особистісної спрямованості. Сервіс "Живий Журнал" ("LiveJournal") у означеній парадигмі розглядається як власне щоденниковий ресурс, про що стверджує, зокрема, С. Херрніг у статті "Жінок і дітей – останніми: дискурсивна структура блогів" ("Women and Children Last: The Discursive Construction of Weblogs") [9]. Той факт, що "Живий Журнал", тобто сервіс для створення Інтернет-щоденників, став найпопулярнішою блог-платформою в Україні та Росії, на наш погляд, відіграв ключову роль у дифузії понять "блог" та "Інтернет-щоденник".

Сервіс "LiveJournal" надає своїм користувачам можливість вести різні типи блогів за характером публікацій, зокрема: лінклоги (блоги із посиланнями на інші джерела в Мережі), моблоги (записи публікуються з мобільного телефону), тайпкати (публікація відсканованих матеріалів), аудіо-, відео- та фотоблоги, а також проводити автоматичну трансляцію записів із сервісів мікроблогінгу (комунікативне середовище у вигляді блогу з короткими записами). Проте, переважна більшість українських та російських блогів, за винятком спамблогів, поєднує в собі кілька типів блогів одночасно. Групові та корпоративні блоги, а також мультиблоги в межах "Живого Журналу" реалізуються у вигляді так званих "спільнот" – блогів зі спільним авторством, записи в яких об'єднані навколо визначеної тематики. Окрім того, більшість українських блогів не мають чіткої окресленої тематики кожного окремого блогу, на відміну від західної традиції.

Звернімося до фактів. Результат опрацювання 500 випадковим чином обраних записів у блогах демонструє такі відсоткові співвідношення записів за тематикою: щоденникові записи – 25%, записи із фото – 18%, фільтри – 10%, записи із цитуванням (без Інтернет-посилань) – 10%, запит інформації – 9%, мікроблог – 9%, відео – 8%, записи-"портфоліо" – 5%, журналістські записи – 5%, аудіофайли – 1%. Усі проаналізовані блоги комбінують кілька типів записів за тематикою та половина – за типом публікації.

Отже, результати дослідження дають підстави стверджувати, що західні лінгвісти схильні виділяти Інтернет-щоденник як окрему категорію блогу за тематичним показником і співвіднесеністю індивідуального авторства та особистісної спрямованості, натомість в українській та російській лінгвістиці науковці схильні ототожнювати поняття "блог" та "Інтернет-щоденник", що зумовлено об'єктивними причинами, зокрема популярністю власне щоденникового сервісу "LiveJournal" та дифузійністю типів записів у Інтернет-щоденниках за тематикою та типами публікацій в україномовному блог-дискурсі. Перспективи подальших досліджень убачаються в розширеному та поглибленому вивченні лінгвістичних особливостей україномовних Інтернет-щоденників.

Джерела і література

1. Алексеев А. В. Записи в блоге как речевой жанр интернет-коммуникации: попытка описания / А. В. Алексеев. // Филологические этюды: Сб. науч. ст. молодых ученых : В 3 ч. Саратов : Изд. центр "Наука", 2010. – Вып. 13, ч. I-III. – С. 452-457.
2. Горошко Е. И. Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области / Е. И. Горошко // Жанры речи: Сборник научных статей. Саратов : Издательский центр "Наука", 2007. – Вып. 5. Жанр и культура. – 440 с. – С. 370-389.
3. Горошко Е. И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы / Е. И. Горошко. // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе: межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 5 / отв. ред. А. Г. Пастухов. – Орел : ОГИИК, ПФ "Картуш", 2007. – 378 с. – С. 223-237.
4. Заборовская С. В. Особенности виртуального дискурса в пространстве Интернет (на примере интернет-дневников): дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / ХНУ им. В. Н. Каразина / С. В. Заборовская. – Харків, 2006. – 217 с.
5. Рогачева Н. Б. Новые приоритеты в русском Интернет-общении: на материале жанра блога / Н. Б. Рогачева. // Жанры речи: Сборник научных статей. Саратов : Издательский центр "Наука", 2007. – Вып. 5. Жанр и культура. – 440 с. – С. 389-403.
6. Сидорова М. Ю. Интернет-лингвистика: русский язык. Межличностное общение / М. Ю. Сидорова. – М.: 1989, 2006. – 184 с.
7. Blood R. Weblogs: A History and Perspective [Електронний ресурс] / R. Blood. – Режим доступу: http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html (20.04.11). – Назва з екрану.
8. Herring S. C. Bridging the gap: a genre analysis of weblogs / S. C. Herring, L. A. Scheidt, S. Bonus, E. Wright // The 37th Annual Hawaii International Conference. – System Sciences, 2004. – P. 101-111.
9. Herring S. C., Kouper I., Scheidt L. A., Wright E. L. Women and Children Last: The Discursive Construction of Weblogs / S. C. Herring, I. Kouper, L. A. Scheidt, E. L. Wright. – Режим доступу: http://blog.lib.umn.edu/blogosphere/women_and_children.html (20.05.11). – Назва з екрану.
10. Kaiser R. Investigating Social Networking Information [Електронний ресурс] / R. Kaiser. – Режим доступу: <http://www.kcill.org/researchhelp/researchguides/InvestigatingSocialNetworking.pdf> (20.05.11). – Назва з екрану.
11. Krishnamurthy S. The Multidimensionality of Blog Conversations: The Virtual Enactment of September 11 / S. Krishnamurthy // Internet Research 3.0/ – Maastricht, The Netherlands, 2002.
12. Schell B. Webster's new world hacker dictionary / B. Schell, C. Martin. – Indianapolis (IN) : Wiley Publishing, cop. 2006. XLIV. – 387 str.

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛОАМЕРИКАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проблеми словообразовательного потенціала англоамериканських заимствований в українському і російському мовах початку ХХІ століття як результату мовних контактів розглядаються в аспекті їхнього зіставлення з метою виявлення схожих і відмінних особливостей адаптації в близькородствених мовах-реципієнтах.

Ключевые слова: англоамериканские заимствования, языковые контакты, адаптация заимствований, словообразовательный потенциал заимствований.

Проблеми словотвірної потенції англоамериканських запозичень в українській і російській мовах початку ХХІ століття як результату мовних контактів розглядаються в аспекті їхнього зіставлення з метою виявлення спільних та відмінних особливостей їхньої адаптації в близькородствених мовах-реципієнтах.

Ключові слова: англоамериканські запозичення, мовні контакти, адаптація запозичень, словотвірний потенціал запозичень.

The problems of the word-forming potential of the angloamerican loans in the Ukrainian and Russian languages of the beginning of the 21st century as a result of the language contacts are analysed in the aspect of their comparison to bring out common and different peculiarities of their adaptation in the cognate languages, that borrow them.

Key words: angloamerican loans, language contacts, adaptation of the loans, word-forming potential of the loans.

Постановка проблеми. Українська й російська мови на початку ХХІ століття характеризуються наявністю в них значної кількості запозичень з англійської мови, а саме з її британського та американського варіантів. Роль англійської мови, особливо США, у світовому політичному, економічному та культурному просторі вплинула на поширення використання англоамериканських запозичень у двох близькородствених мовах.

Вивчення запозичень з англійської особливо активізувалося в українському і російському мовознавстві протягом останнього десятиріччя. Словотвірний потенціал запозичень був предметом наукових досліджень Е. Володарської, Е. Карпіловської, Л. Кислюк. При дослідженні запозиченої лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемі її розвитку в конкретній мові, а порівняльне дослідження англоамериканізмів у декількох споріднених мовах розглянуто ще недостатньо і тому належить до кола актуальних проблем сучасної лінгвістики.

Актуальність статті зумовлена вивченням процесу адаптації англоамериканізмів в українській і російській мовах на основі їх словотвірної потенції спираючись на той факт, що російська мова на початку ХХІ століття вже не є посередником у процесі запозичення до української.

Метою дослідження є виявлення дериваційних особливостей англоамериканських запозичень у двох близькородствених мовах початку ХХІ століття. Поставлена мета передбачає вирішення таких *завдань*:

- проаналізувати процеси граматичної адаптації англоамериканських запозичень в українській і російській мовах на основі їх дериваційних можливостей;
- окреслити спільні та відмінні особливості акомодатії запозичень у близькородствених мовах.

Об'єкт дослідження становлять англоамериканські запозичення в українській і російській мовах, зафіксовані в словниках на початку ХХІ століття.

Предметом дослідження є процеси словотвірної адаптації англоамериканських запозичень в українській і російській мовах початку ХХІ століття.

Незважаючи на те, що для дослідження лексико-семантичних інновацій обрано порівняно невеликий проміжок часу, оскільки зазначений період привертає до себе увагу активними процесами, що відбуваються в мові, зокрема в галузі словотворення, переважно більшість неологізмів становлять одиниці, утворені з власних українських і російських словотворчих компонентів морфологічним способом.

Дослідження словотвірної активності аналізованих англоамериканізмів у системі української й російської мов виявило їхні досить значні потенційні можливості набувати статусу твірних основ на національному мовному ґрунті мови-реципієнта внаслідок процесу мовної адаптації.

Дериваційна активність запозичення є важливим показником його засвоєння в мові-реципієнті. Безумовно, таку активність англоамериканізми виявляють лише в тому випадку, якщо вони достатньо засвоєні стосовно їхнього змісту. Включення запозичення в процеси деривації заслуговує особливого розгляду, оскільки засвоєння іншомовного слова в мові-реципієнті відбувається на основі його взаємодії не тільки з лексичними, але й зі словотворчими одиницями [1, с. 318].

Словотвірна адаптація запозичених слів в українській і російській мовах на сучасному етапі характеризується двома особливостями. По-перше, вона має прискорений характер, про що свідчить інтенсивне формування на базі багатьох англоамериканських запозичень словотвірних гнізд (укр. *комп'ютер* – *комп'ютеризація*, *комп'ютеризувати*, *комп'ютерний*; *менеджер* – *менеджерський*, *менеджмент*; *рейтинг* – *рейтинговий*; рос. *компьютер* – *компьютеризация*, *компьютеризировать*, *компьютерный*; *менеджер* – *менеджерский*, *менеджмент*; *рейтинг* – *рейтинговый* тощо). По-друге, залежно від того, яке місце займає іншомовне слово у словотвірній системі мови-реципієнта, його адаптація на цьому мовному рівні виявляється у двох формах – активній і пасивній.

Про активність дериваційної адаптації можна говорити в тому випадку, коли іншомовне слово бере участь у словотворенні (укр. *бренд* – *брендовий*, рос. *бренд* – *брендовый*; укр. *імідж* – *іміджевий*, рос. *имидж* – *имиджевый* тощо). Пасивна дериваційна адаптація відбувається інакше: іншомовне слово вже в момент запозичення являє собою в словотвірній системі мови-реципієнта похідне слово (укр. *банкінг* – *банк*, рос. *банкинг* – *банк*; укр. *іміджмейкер* – *імідж*, рос. *имиджмейкер* – *имидж* тощо). У системі мови-реципієнта вони не є продуктом дериваційного процесу. У дослідженні головна увага приділяється словотвірній активності англоамериканізмів в українській і російській мовах.

Ускладнення морфемної структури англоамериканських запозичень відбувається в процесі освоєння й має в основному регресивний характер (укр. *інвестор* – *інвестувати* – *інвестування* – *інвестований*, рос. *инвестор* – *инвестировать* – *инвестирование* – *инвестированный*; укр. *аудитор* – *аудит*, рос. *аудитор* – *аудит* тощо). Усвідчення

та нарошення запозичених основ відбувається внаслідок оформлення запозичень українськими й російськими суфіксами (англ. *corroboration* – укр. *короборація*, рос. *корробо́рация*; англ. *incorporation* – укр. *інкорпорація*, рос. *инкорпора́ция*; англ. *refunding* – укр. *рефундування*, рос. *рефунди́рование* та інші).

Продуктивними способами творення слів від англоамериканських запозичень і в українській, і в російській мовах є:

– суфіксальний спосіб, який застосовується для творення:

1) дієслів від іменникових основ: укр. *лобі* – *лобі-ювати*, *демпінг* – *демпінг-увати*, *фермер* – *фермер-увати*, *тренер* – *трен-увати*, *нокаут* – *нокаут-увати*, *клік* – *клік-нути*; рос. *лобби* – *лобб-ировать*, *демпинг* – *демпинг-овать*, *фермер* – *фермер-овать*, *тренер* – *трен-ировать*, *нокаут*-*нокаут-ировать*, *клик*-*клик-нуть*;

2) абстрактних іменників від іменникових основ: укр. *дилер* – *дилер-ство*, *спонсор* – *спонсор-ство*, *рекетир* – *рекетир-ство*, *фермер* – *фермер-ство*; рос. *дилер* – *дилер-ство*, *спонсор* – *спонсор-ство*, *рекетир* – *рекетир-ство*, *фермер* – *фермер-ство* тощо;

3) абстрактних іменників від прикметникових основ: укр. *компактний* – *компактн-ість*, *комфортабельний* – *комфортабельн-ість*, *релевантний* – *релевантн-ість*, *резистивний* – *резистивн-ість*; рос. *компактный* – *компактн-ость*, *комфортабельный* – *комфортабельн-ость*, *релевантный* – *релевантн-ость* тощо;

4) абстрактних іменників від іншомовних основ дієслів: укр. *тренувати* – *тренува-ння*, *лобіювати* – *лобіюва-ння*, *мульчувати* – *мульчува-ння*; рос. *тренировать* – *трениров-ка*, *лоббировать* – *лоббирова-ние*, *мульчировать* – *мульчирова-ние* тощо.

5) іменників на позначення діяча, осіб за професією, видом занять від іменникових основ: укр. *комп'ютер* – *комп'ютер-ник*, *піар* – *піар-ник*; рос. *компьютер* – *компьютер-щик*, *пиар* – *пиар-щик* та інші;

6) іменників для назв спортсменів від іменникових основ: укр. *баскетбол* – *баскетбол-іст*, *теніс* – *теніс-ист*, *футбол* – *футбол-іст*; рос. *баскетбол* – *баскетбол-ист*, *теннис* – *теннис-ист*, *футбол* – *футбол-ист* тощо;

7) іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду: укр. *бізнесмен* – *бізнесмен-ка*, *ліфтер* – *ліфтер-ка*, *мормон* – *мормон-ка*; рос. *бизнесмен* – *бизнесмен-ка*, *лифтер* – *лифтер-ша*, *мормон* – *мормон-ша* тощо;

8) відносних прикметників від іменникових основ: укр. *аудитор* – *аудитор-ський*, *бойлер* – *бойлер-ний*, *брокер* – *брокер-ський*, *демпінг* – *демпінг-овий*, *чип* – *чип-овий*; рос. *аудитор* – *аудитор-ский*, *бойлер* – *бойлер-ный*, *брокер* – *брокер-ский*, *демпинг* – *демпинг-овый*, *чип* – *чип-овый*, тощо;

– префіксально-суфіксальний спосіб, що використовується для творення:

1) дієслів: укр. *про-індекс-увати*, *про-інстал-ювати*, *при-парк-увати*, *від-скан-увати*; рос. *про-индекс-ировать*, *про-инстал-ировать*, *при-парк-овать*, *от-скан-ировать*, тощо;

2) прикметників: укр. *за-вірус-ований*; рос. *за-вирус-ированный* та інші.

– основоскладання та суфіксація: укр. *лізинг* – *лізингодавець*, *лізингодержувач*, *чек* – *чековласник*, *реклама* – *рекламодавець*; рос. *лизинг* – *лизингодаватель*, *лизингополучатель*, *реклама* – *рекламодаватель* тощо.

На основі неморфологічного лексико-синтаксичний способу утворюються слова від словосполучень шляхом зрощення, як вважають В. Виноградов та М. Шанський [1; 7].

Отже способом поєднання англоамериканізмів та питомих одиниць утворюються слова: укр. *арт-студія*, *арт-салон*, *бізнес-інкубатор*, *бізнес-кампанія*, *бізнес-освіта*, *бізнес-парк*, *бізнес-план*, *бізнес-центр*, *бізнес-цикл*, *бізнес-школа*, *данс-музика*, *збори-презентація*, *поп-зірка*, *поп-музика*, *поп-культура*, *поп-група*, *флайт-лист*, *файл-шафа*, *шоу-виконавець*; рос. *арт-студия*, *арт-салон*, *бизнес-инкубатор*, *бизнес-кампания*, *бизнес-образование*, *бизнес-парк*, *бизнес-план*, *бизнес-центр*, *бизнес-цикл*, *бизнес-школа*, *данс-музыка*, *поп-звезда*, *поп-музыка*, *поп-культура*, *поп-группа*, *собрание-презентация*, *флайт-письмо*, *файл-шкаф*, *шоу-исполнитель* тощо.

До розряду морфологічної асиміляції можна віднести процес словоскладання англоамериканських слів у моменти їхнього запозичення в українську й російську мови. До цієї групи лексикалізованих запозичень належать слова типу укр. *вокзал*, рос. *вокзал* (*Vauxhall*), укр. *футбол*, рос. *футбол* (*football*), укр. *трамвай*, рос. *трамвай* (*tramway*), в яких обидві частини складного англійського слова увійшли в єдине; слова, отримані складанням лексем – укр. *аврал*, рос. *аврал* (*over all*), укр. *полундра*, рос. *полундра* (*fall under*) в українській і російській мовах та інші.

Останнім часом в українській мові простежується тенденція щодо розширення продуктивності питомих українських суфіксів на позначення осіб, про що свідчить поява нових іменників із суфіксом *-ник*, *-ар*, які приходять на зміну калькованим назвам з російської, наприклад, назвам осіб із іменниковими суфіксами *-чик/-щик* та суфіксам субстантивованих дієприкметників *-уч/-юч* або конкурують із ними. Наприклад, заміна субстантивованих активних дієприкметників: *мітингу́ющий* (від рос. *митингующий* [8, с. 56]) – *мітинга́р*, *мітингува́льник* [8, с. 75; 10, с. 378]; та іменників: *піари́чик* (від рос. *пиари́чик*) – *піари́ник*, *піари́вець* [10, с. 586]; *комп'ютери́чик* [10, с. 415] (від рос. *компьютери́чик* [9, с. 89]) – *комп'ютери́ник* [10, с. 480].

Спостереження над конкурентними похідними дають підстави виділити два типи подібних варіантних опозицій: повні та часткові словотвірні синоніми. Перші демонструють тотожність семантичних структур, другі – певною мірою розходяться у своїх часткових словотвірних значеннях та конотаціях. Саме перший тип опозицій є найбільш вразливим для нормування, оскільки мова, як відомо, намагається позбавитися дублетних номінацій [4, с. 120]. Співіснування нині в українському лексиконі спільнокореневих, але різноструктурних похідних спричинене не лише активним утворенням означень нових понять, а й переглядом його складу. Потреба в новій аспектуалізації певних об'єктів номінації призводить до появи спільнокореневих похідних з іншим формантом і розрядним значенням на зразок таких новотворів, як рос. *митингование* «участие в митингах», *митинговица* «требования, призывы, выдвигаемые на митингах». До цієї групи також можна віднести укр. *бізнесмен* – *бізнесовець*, що різняться сферою застосування та стилістичними ознаками.

Зрушення в семантиці вже наявних у лексиконі одиниць також сприяють розширенню їхнього функціонального потенціалу, зокрема дериваційній активності [4, с. 115]. Це переконливо демонструє спостережуваний нині в українській і російській мовах інтенсивний процес набуття відносними прикметниками якісних, експресивно-оцінних значень. Так, наприклад, від укр. *рейтинг* походить прикметник *рейтинговий*, який в новому оцінному значенні виявив здатність до ступенювання ознаки: укр. *рейтинг* – *рейтинговий* – *рейтинговіший* – *найрейтинговіший*; рос. *бренд* – *брендовый* – *мультибрендовый*. Формовані такими похідними нові семантичні ніші

забезпечують їхню стабільність у лексиконі, що фіксується новими внутрішньосистемними й текстовими зв'язками, зокрема розширенням їхніх сполучувальних можливостей:

укр. *рейтинговий канал* (поєдинок, політик) – *рейтинговіший* – *найрейтинговіший* навчальний заклад; рос. *рейтинговое голосование, самая рейтинговая передача*;

укр. *брендовий імідж, брендова компанія*; рос. *брендовый имидж, мультибрендовый бутик* тощо.

На основі досліджуваного матеріалу можна стверджувати, що і в українській, і в російській мовах словотворення від основ англоамериканізмів є активним процесом. В обох мовах існують навіть варіативні дериваційні моделі, наприклад: укр. *ксерокс* – *ксерування, ксероксування, ксерокопія, ксерокопіювання*, рос. *ксерокс* – *ксерокопия, ксерокопирование* тощо.

Висновки. Англоамериканізми мають широкий спектр словотвірних можливостей і в українській, і в російській мовах. В обох мовах наявні однакові способи словотворення від англоамериканізмів. Відмінною рисою в українській мові є актуалізація продуктивності питомих суфіксів для називання осіб, які приходять на зміну калькам з російської.

Перспективи щодо подальшого розвитку проблеми стосуються порівняння дериваційних можливостей англоамериканізмів у мовленні, на матеріалі українських і російських засобів масової інформації.

Джерела та література

1. Виноградов В. В. Великий русский язык / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Наука, 1945. – 435 с.
2. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов / Э. Ф. Володарская // Вопросы языкознания. – № 4. – 2002. – С. 96-104.
3. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотвірних одиниць / Євгенія Анатоліївна Карпіловська; [Відп. ред. Н. Ф. Клименко]. – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.
4. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко. – К.: Наукова думка, 1977. – 189 с.
5. Лелека Т. О. Графічно-фонетичні особливості англословних запозичень в українській і російській мовах на початку XXI століття / Т. О. Лелека // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 38. – С. 262-265.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія / Олександр Анатолійович Стишов. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
7. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Николай Максимович Шанский. – М.: Наука, 1959. – 310 с.
8. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983 – 2003): Словник / Анатолій Нелюба. – Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2004. – 136 с.
9. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Леонид Петрович Крысин. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 944 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів / [Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
11. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия: более 7000 слов и устойчивых сочетаний / [ИЛИ РАН; под. ред. Г. Н. Складневской]. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 894 с.

УДК 811.112.2

Лещак О. В.

ЯЗЫКОВОЙ ОПЫТ КАК ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (ПРОБЛЕМА МОТИВОВ ВЫДЕЛЕНИЯ Т.Н. «ЯЗЫКОВЫХ ФУНКЦИЙ»)

В статье анализируется проблема мотивированности выделения функций в языковом опыте как с точки зрения их количества, так и характера. Обосновывается тезис о тождестве функций вербальных единиц и их онтологической сущности. На этом основании языковая деятельность и ее составляющие (язык, речевая деятельность и текст) определяются через понятие функций как прагматических зависимостей.

Ключевые слова: функция, язык, речь, текст, языковая деятельность.

У статті аналізується проблема мотивованості виділення функцій у мовному досвіді з точки зору як їхньої кількості, так і характеру. Обґрунтовується теза про тотожність функцій вербальних одиниць і їхньої онтологічної сутності. На цій підставі мовна діяльність та її складові (мова, мовленнєва діяльність і текст) визначаються через поняття функцій як прагматичних залежностей.

Ключові слова: функція, мова, мовлення, текст, мовна діяльність.

The paper presents an analysis of the problem of motivation to determine the functions in the linguistic experience from the point of both their number and characteristics. The thesis of similarity of functions of verbal units and their ontological essence is proposed. Due to this, linguistic activity and its constituents (language, speech activity, and text) are defined by the notion of functions as pragmatic dependences.

Key words: function, language, speech, text, linguistic activity.

1. ФУНКЦИИ ЯЗЫКА – СКОЛЬКО, КАКИЕ И ПОЧЕМУ? ВВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМУ

В истории каждой науки есть свои вечные вопросы, на которые пытается ответить каждое новое поколение ученых. В лингвистике таких вопросов несколько. Несомненно, к ним относится и вопрос о функциях. Обычно этот вопрос формулируется в энциклопедиях, терминологических словарях и учебниках как вопрос о функциях языка. Практически каждый лингвист может на всякий случай предложить список таких функций, но мало кто задавал себе вопрос, зачем нужно выделять функции языка, сколько их можно и должно быть выделено и почему это должны быть именно функции языка, ведь, как минимум, со времен Ф. де Соссюра объектом языкознания принято считать не сам язык или речь (в которой согласно Л. В. Щербе принято выделять речевую деятельность и текст), а целостную языковую деятельность (language).

Предлагаю задуматься над этими вопросами, но прежде стоит вспомнить несколько классических списков т.н. языковых функций. Чтобы эта процедура имела какой-то более внятный смысл (кроме простого реверанса в сторону исследователей, которые приложили немало интеллектуальных усилий, чтобы оставить потомству как можно более полный и объемный их список), попытаюсь оценить эти предложения с точки зрения их целесообразности, поскольку считаю, что выделение функций чего бы то ни было (в т.ч. и языка или речи) должно иметь под собой весомые логические основания, а не быть простым актом начетничества. Это касается и количества,

и качества функций. Я считаю абсурдной и ненормальной ситуацией в науке, когда объект выделяется и членится на типы без достаточного на то основания, просто по швейковскому принципу «А вот еще был случай...».

Начать, пожалуй, следует с того, что само понятие функции в языкознании часто затемняется совершенно искусственным дроблением его на понятие роли и понятие взаимного отношения или зависимости. В первом случае (функция как роль) речь фактически идет об отношении потенции и факта, инварианта и варианта, модели и акта, интенции и реализации. Во втором же случае (функция как структурная или системная зависимость) акцент смещен на отношение между элементами множества или между элементом и множеством. Являются ли эти понимания функции взаимно исключающими или, иначе, – могут ли они быть автономными? То, что некоторая единица речи используется именно в такой позиции и в таком окружении не случайно. Это результат реализации ею потенций, заложенных в соответствующем ей языковом системном инварианте (знаке и модели). Иначе говоря, место в речевом пространстве определяется языковой функцией. Но и место в языковой системе тоже определяется функциональными потенциями данного знака реализовываться в речи так, а не иначе. С другой стороны, если некоторая единица занимает в системе языка определенное место, это тоже не случайно, т. к. «в языке нет ничего, что перед этим не было бы в речи», ведь именно речевые знаки на основании их функциональных отношений интегрируются не только в языковые инварианты, но и провоцируют возникновение языковых функциональных моделей речепорождения и смысловыражения. Нет никакого смысла противопоставлять эти два понимания термина «функция». Они просто взаимно дополняют друг друга. Функция – это действительное структурно-прагматическое взаимное отношение. Иное дело, что эта двойственность позволяет выделять два вида функций – сущностные (т. е. объектные, структурные или системные) и прагматические (т. е. субъектные, деятельные, интенциональные). Сущностные потому здесь иначе названы объектными, что определяют отношение в паре «объект – объект», прагматические же названы субъектными, поскольку являются отношениями между субъектом и объектом или между субъектами.

Обратимся однако к истории выделения функций языка.

Все предложения по типологизации таких функций можно оценить прежде всего с позиций степени и типа их мотивированности. Дело в том, что далеко не все ученые мотивированно выделяют языковые функции. Некоторые просто пытаются представить список функций по принципу «чем больше, тем лучше». Таких списков здесь приводить не имеет смысла. Однако своеобразной разновидностью такого «экстенсивного» подхода является создание списка функций по принципу от главной (главных, базовых) к частным или периферийным. К таким несомненно относятся списки, представленные в известном учебнике проф. И. П. Сусова [4] и в статье Н. А. Слюсаревой в Лингвистическом энциклопедическом словаре [3].

В обоих случаях список предваряется выделением двух (у Сусова) или четырех (у Слюсаревой) основных функций. К двум совпадающим – коммуникативной и когнитивной (называемой еще познавательной, гносеологической и экспрессивной) Слюсарева добавляет еще эмоциональную и метаязыковую.

В разделе «Язык и общество» Сусов, представляя список функций, уже не выделяет коммуникативную и когнитивную в качестве базовых, но просто включает их в общий перечень:

коммуникативная / информативная;
познавательная / когнитивная;
интерпретативная / толковательная;
регулятивная / социативная / интерактивная;
контактоустанавливающая / фатическая;
эмоционально-экспрессивная;
эстетическая;
магическая / "заклинательная";
этнокультурная;
метаязыковая / метаречевая.

Выделение двух первых функций у обоих названных авторов все же не идентично, т. к. то, что Слюсарева называет когнитивной или познавательной функцией (т. е. функцией «выражения деятельности сознания»), затем у нее расщепляется на более мелкие – аксеологическую, номинативную, референтивную, предикативную. У Сусова же познавательная (когнитивная) функция, судя по всему, исключает процессы осмысления, т. к. он отдельно выделяет интерпретативную (толковательную) функцию как самостоятельную и независимую от познавательной. Еще большее несоответствие наблюдается в случае выделения коммуникативной функции. Если у Слюсаревой эта базовая функция включает в себя фатическую, конативную, волонтеративную, и этнокультурную («хранения и передачи национального самосознания, традиций, культуры и истории народа» [3, с. 564]), то у Сусова этнокультурная и контактоустанавливающая (фатическая) функции самостоятельны и независимы от коммуникативной. Кроме того, эстетическая (поэтическая) функция у Слюсаревой включена в состав эмоциональной, у Сусова же это две самостоятельные функции. Наибольший интерес в обоих списках вызывает т. н. метаязыковая или металингвистическая функция, в которой, по моему убеждению, проявился своеобразный языковедческий снобизм, основанный на ложной гордости за свою науку. С какой стати возможность при помощи языка говорить о языке как объекте лингвистического исследования должна выделяться в особую функцию? А разве не так же используется язык во всяком научном исследовании (в физике, математике или литературоведении)? Есть объект (физическое тело или понятие о таком теле, число или цифра, художественный текст или слово) и есть выражаемое при помощи языка их описание или рассуждение на их тему. Если уж выделяем информативную, гносеологическую или интерпретативную функции, то почему бы не отнести использование языка в языкознании к реализации какой-то из этих функций.

Вызывает общее сомнение не только равенство всех этих функций и включение их всех в один список, но и их дистрибуция по принципу контраста или комплементарности. Дело в том, что многие из указанных функций взаимно покрываются и дублируются. Возможно ли выполнение языком этнокультурной или интерактивной функции без экспрессивной и коммуникативной, т. е. без выражения деятельности сознания и без информационного воздействия на собеседника? Ведь этническая культура – это и есть информация, хранимая и передаваемая из

поколения в поколение путем коммуникации и экспрессии. Разве при установлении контакта мы не осуществляем «передачу и получение сообщений в форме языковых / вербальных высказываний» [4]?

Отдельного рассмотрения заслуживает здесь термин «информация». Понятно, что если информацией считать только результаты рациональных дискурсивных актов, то выражаемые языковыми средствами эмоции, ощущения и волеизъявления оказываются вынесены за скобки. Однако на каком основании проделывается эта процедура – непонятно. Если под термином информация понимать все виды различий в психическом состоянии, становящиеся интенциональным основанием для языкового общения, то окажется, что нет никакой надобности разделять такие функции как функция выражения мыслей, ощущений, эмоций и волеизъявлений. Тем более, что очень часто эти виды информации принципиально неотделимы и входят в речевую интенцию в синкретическом единстве. Во всех таких случаях можно будет говорить о функции выражения интенции. При этом совершенно неважно, какого рода эти интенции с прагматической точки зрения – эстетические или познавательные, собственно информативные или модальные.

Обратимся, однако, к спискам функций, которые можно назвать мотивированными. В этих случаях количество и качество выделяемых функций не случайно, а чем-то обусловлено. Одним из мотивов, детерминирующих выделение функций языка, иногда становится место в структуре коммуникативного поля или акта (количество при этом зависит от количества выделяемых составляющих). К такого рода перечням я бы отнес списки К.Бюлера и Р.Якобсона. Как известно, Бюлер выделял три основные функции – экспрессивную (изъявительную, приписываемую говорящему), апеллятивную (приписываемую слушающему) и репрезентативную (выполняемую самим сообщением) [1, с. 34]. Несложно заметить, что здесь функции выделяются не в языковой системе и не в языковой деятельности как таковой, а в конкретном речевом пространстве. Если быть точным, то это функции речи, а не языка, причем две первые (экспрессивная и апеллятивная) – это функции речевых процедур, осуществляемых говорящим и слушающим (причем одновременно, а не поочередно, т. к. говорящий является в то же время и слушающим, а слушающий неосознанно проговаривает за говорящим его высказывание), третья же – репрезентативная – это функция текста. Остается понять, как текст может существовать без говорящего (пишущего) и слушающего (читающего) и при этом выполнять какую-то независимую от них функцию? Такое возможно только в том случае, если мы занимаемся метафизической лингвистикой или же под функцией понимаем физическое действие воздушной волны или пятен краски на бумаге.

Еще более дробно и более «волшебно» выглядит список функций у Якобсона. Здесь структура коммуникации предполагает шесть актантов и соответственно шесть базовых функций, ими реализуемых: экспрессивную (функция отправителя), референтивную (функция предмета речи), метаязыковую (функция кода), поэтическую или иначе формальную (функция сообщения), фатическую (функция канала) и, наконец, конативную (функция получателя) [5, с. 198]. Как и в предыдущем случае, но с еще большей силой, здесь возникает вопрос, могут ли неличностные факторы (компоненты структуры) выполнять функции наравне с личностными? Может ли код и предмет речи, а также сообщение как информационная (а не материальная) форма быть независимы от отправителя и получателя? Они же являются составными информационной системы и интенции одного или второго. Может ли канал связи выполнять какую-то самостоятельную функцию, если это чисто техническое средство? Всегда ли предмет речи идентичен для говорящего и слушающего? Всегда ли идентичны коды, которыми они пользуются? Идентично ли сообщение для обоих? Что обеспечивает смысловое единство всего коммуникативного акта? Если он един исключительно у постороннего наблюдателя, каковым является лингвист, описывающий чей-то разговор, то чем принципиально функция наблюдателя отличается от функции получателя? Ответы на эти вопросы будут разными в разных мировоззренческих и научных методологиях. Для антропоцентрической перспективы, с которой я здесь выступаю, все ответы на указанные вопросы должны быть отрицательными. И код, и сообщение и, тем более, предмет речи, и даже ее канал – это не более, чем информационные представления говорящего или слушающего. Более того, для того, чтобы акт речи был единым и целостным, сами говорящий и слушающий должны быть такими же информационными представлениями в сознании друг у друга. Говорящий, обращаясь к слушающему, фактически обращается не к нему, а к его представлению в своем сознании, исходя из своих ожиданий, фоновых знаний и информационной presupпозиции. То же самое делает и слушающий по отношению к говорящему. Мы никогда не слышим другого человека. Слышим и понимаем из речи говорящего всегда ровно столько, сколько можем и хотим услышать и понять.

Еще одним способом мотивации списка функций является прагматика деятельности, реализуемой при помощи языка, речи или их составляющих. Такую дистрибуцию функций находим, например, в пражской школе функциональной лингвистики. Здесь встречаются два сравнительно независимых членения языковых функций на функцию общения (направленную на план содержания) и поэтическую функцию (направленную на план выражения) [8, с. 46], а также на сообщения (коммуникативную) и выражения (экспрессивную) [7]. Различие этих двух оппозиций мнимое. Несложно заметить, что первая оппозиция отвечает на вопрос, зачем нужен или с какой целью образуется и используется текст: сообщает ли он о чем-то или же нечто выражает. Точно такая же телеологическая дистрибуция выстраивается и во второй оппозиции, только здесь акцент полагается на целевую направленность речевого действия: при коммуникативном использовании языка субъект речи сосредоточен на своем визави (на информировании), при экспрессивном – на себе самом (т. е. на тексте). Как известно, пражская школа исходила из позиции говорящего субъекта. Для полноты картины здесь не хватает оценки обоих актов с позиции воспринимающего. С его точки зрения акт восприятия речи может иметь также две цели – осмыслить сигнальное сообщение (импрессия) или понять интенцию говорящего (интерпретация). Но идет ли здесь речь о функциях языка, который, как известно, в пражской школе понимался как знаковая система? Отнюдь. Обе описанные функции (не важно, в каком терминологическом выражении) – это функции не языка, а речи в зависимости от цели и направленности на себя (на текст) или на собеседника (на информацию). Поэтому вернее было бы говорить о двух парных речевых функциях коммуникативно-интерпретативной (нацеленность на информационный опыт собеседника) и экспрессивно-импрессивной (нацеленность на выражение собственного информационного опыта в тексте).

2. ФУНКЦИЯ: ЧЕГО ИЛИ КАКАЯ? ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Почему же все-таки большинство лингвистов сужает проблему вербальных функций до языка? Почему так редко говорят о функциях речи, еще реже – о функциях речевых актов и функциях текста?

Попытка дифференциации функций языка и речи была в свое время предпринята А.А.Леонтьевым, однако к первым он (вслед за Л. Выготским) отнес функцию общения (коммуникативную) и обобщения (орудия мышления, существования культурного опыта и социального опыта), а ко вторым – магическую, диакритическую, экспрессивную и эстетическую [2, с.18-23]. Выделение функции обобщения у языка совершенно не оправдано, т. к. слово само по себе не обобщает, обобщает понятие или общее представление, номинируемое словом, а обобщенная информация может храниться в вербальной форме только за счет того, что существует понятийная сетка и система обобщенных образных представлений. Следовательно обобщение – это функция мышления и, частично, памяти как хранилища моделей обобщения и абстрагизации, а не собственно языка. Что же до функций речи, по Леонтьеву, то их количество и характер, к сожалению, не мотивируется, к тому же некоторые из них накладываются (например, экспрессивная, под которой у него понимается эмоциональная, и эстетическая).

Попытаемся рассмотреть функции языка более мотивированно. Начнем с применения апофатической методики, т. е. построим рассуждения на отрицании. Если двумя общепринятыми базовыми функциями языка считаются выразительная и коммуникативная, то напрашивается вопрос: разве сам язык как система знаков и моделей может непосредственно выражать результаты действия сознания или осуществлять связь с собеседником? Можно ли это делать, минуя речь, непосредственно при помощи языка, ведь только в этом случае выражение и коммуникацию можно считать функциями самой языковой системы? Мы общаемся и выражаем интенции не при помощи языка, а при помощи речи. В ходе речевых процедур кодирования и сигнализации мы выражаем свою интенцию и информационно-семиотически воздействуем на собеседника. В ходе речевых процедур восприятия речевых сигналов и декодирования их в понятийную информацию мы испытываем на себе воздействие нашего собеседника или интерпретируем его высказывание.

Может быть, проблема состоит в том, как учеными понимается язык? Если язык понимать по-сосюрски, как знаковую систему, то ее непосредственной задачей является хранение (кумуляция) семиотической (вербальной) информации – эту функцию выполняет система языковых знаков (информационная база языка) и хранение модельных средств порождения речи – эту функцию выполняет система моделей речевой деятельности (внутренняя форма языка). С этой точки зрения язык как система – это вербально-кумулятивное и моделирующее средство. Если же слово «язык» понимается по-щербовски, т. е. как сосюрская language, то и в этом случае язык не выполняет коммуникативной или экспрессивной функции. Достаточно задать себе несколько вопросов? Зачем нам нужен язык? Чтобы порождать речь. А зачем нам нужна речь, а если быть еще более точным, зачем нам нужны речевые процедуры, речевые акты и шире – речевая деятельность (в ее щербовской трактовке)? Ответ прост – чтобы вербально выражать интенцию и устанавливать вербальный контакт с другим субъектом. Иначе говоря, это речевые акты, а не язык, выполняют коммуникативную и экспрессивную функции. А зачем тогда нам нужен текст? Но как без помощи текстовых информационных структур и текстового сигнального потока представить своему собеседнику информацию, составляющую сущность нашей интенции, и как воздействовать на его информационную систему? Разве можно при помощи самих речевых актов (без информационных структур) добиться репрезентации информации или ее усвоения? Это происходит при помощи текстов. Значит текст тоже выполняет две функции – вербально-репрезентативную и сигнальную. Но какую же функцию выполняет вся языковая деятельность как единый объект языкознания? Зададим себе еще один вопрос: а зачем мы общаемся и выражаем свои интенции другим людям? Ответ тоже не сложен. Для того, чтобы вербально регулировать наши информационные отношения.

Но есть еще один важный вопрос: а как здесь следует понимать саму функцию в ее отношении к объекту? Насколько правомочно задавать вопрос, какие функции выполняет язык, его система знаков или его система моделей, какие функции выполняет речь, какие – речевые акты, а какие – текст, наконец какие функции выполняет вся языковая деятельность в целом? А если подойти к проблеме с онтологической (сущностно-эссенциальной) стороны и попытаться ответить на нее с функционально-прагматической точки зрения.

Вопрос о функциях, выполняемых языком, речью или языковой деятельностью изначально предполагает субстанциальную сущность этих объектов (в ЛЭСе представлен именно такой, субстанциальный способ понимания языка: «Функции языка представляют собой **проявление его сущности**, его назначения и действия в обществе, его природы, т. е. они являются его характеристиками, без которых язык не может быть самим собой» [3, с. 564]. Понимание функции как проявления сущности предполагает наличие таковой независимо от ее проявления в виде функций. Подобный подход характерен для разного типа феноменологии, но не для функционального прагматизма. Здесь функция понимается как собственно сама сущность. Говоря о функциях языка, мы тем самым предполагаем, что есть язык как вещь «в себе и для себя», а есть выполняемые им функции. Но что такое язык, речевой акт или текст, как не различные функция семиотической информации? И что такое информация, как не функция человеческого опыта?

Язык – это не что иное, как память. Различие между языком и памятью заключается не в их сущности (по сущности обе эти функции являются инвариантной информацией), а именно в прагматике, т. е. в том, чему они служат. Память – это средство хранения и моделирования информации (здесь хранится не только информация конститутивная – know what, но и регулятивная – know how). Будучи частью памяти, язык является функцией семиотической – **вербально-кумулятивной** и **вербально-моделирующей**. Это же подтверждает и структурный подход к языку как системе. Язык, содержа в себе два рода функций, должен состоять из двух подсистем (должен быть системой систем) – системы знаков (информационной базы) и системы моделей (внутренней формы). Первая является совокупностью кумулятивных функций, вторая – совокупностью функций моделирующих.

Иное дело речь. Ее задача обслуживать семиотическую интеракцию субъектов. Интеракция по определению должна быть двусторонней. Отсюда напрашивается вывод: речь необходимо должна быть двунаправленной функцией – функцией вербального выражения информационного состояния адресанта и функцией вербального воздействия на информационное состояние адресата. Первая выше была названа **экспрессивно-импрессивной**, вторая – **коммуникативно-интерпретативной**. Обе эти функции обратно пропорциональны. Чем более точно адресант хочет выразить свою информационную систему, тем менее коммуникативна (понятна и ясна для адресанта)

его речь, чем больше он ориентируется на информационную систему своего собеседника, тем меньше его высказывание адекватно его собственной картине мира. То же происходит и с воспринимающим: чем лучше мы понимаем своего собеседника, тем меньше мы с ним соглашаемся, чем более приемлемы для нас речевые действия говорящего, тем меньше шансов того, что мы понимаем его интенцию.

Перейдем к тексту. Текст по сути своей также является двойственной функцией – **репрезентативно-сигнальной**. Эта двойственность возникает из двойственности семиотической интеракции (с одной стороны это информационное выражение и воздействие, с другой же – выражение и воздействие сигнально-перцептивное, сенсорное). Эти две функции обратно соотносены у создающего и воспринимающего текст. Задача текста для говорящего – представить информацию в форме сигнального потока, для воспринимающего же – представить сигнальный поток как информацию

Подводя итог сказанному, можно, наконец, определить языковую деятельность (language) как вид универсальной информационно-семиотической деятельности, осуществляемой в двух целях – **вербализации** человеческого опыта (т. е. вербального означивания картины мира) и вербально-семиотической **регуляции** всех типов информационных отношений в социуме. Первая функция касается отношения «человек – мир», вторая – отношения «человек – человек». Что же касается таких функций как информативная, персуазивная, эстетическая или когнитивная и под. то это не языковые или речевые функции, а функции дискурсивные [о дискурсе и дискурсивных функциях см. 6, с. 11-38].

Джерела та література

1. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – Москва: Прогресс, 2001. – 236 с.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – Москва: Просвещение, 1969. – 317 с.
3. Слюсарева Н. А. Функции языка / Н. А. Слюсарева // Лингвистический энциклопедический словарь, под ред. В. Н. Ярцевой. — Москва: Советская энциклопедия, 1990. — С. 564-565.
4. Сусов И. П. Введение в теоретическое языкознание / И. П. Сусов // Библиотека «NLP-BOOK», http://www.lib.eliseeva.com.ua/view_search.php (12.06.2011).
5. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – Москва: Прогресс, 1975. – С. 193-230.
6. Leszczak O. Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu / O. Leszczak, Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2010. – 220 s.
7. Mathesius V. Několik slov o podstatě věty / V. Mathesius // Mathesius V. Čeština a obecný jazykozpyt. – Praha, 1947. – S. 224-233.
8. Tezy Praskiego Koła // Praska szkoła strukturalna w latach 1926-1948. Wybór materiałów. – Warszawa: PWN, 1966. – S. 43-55.

УДК811. 161. 1'28

Литвинникова О. И.

РОЛЬ ДИАЛЕКТНОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИНОНИМИИ В ОБОГАЩЕНИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ РЕЧИ

Статья содержит синхронное описание словообразовательных синонимов, составляющих одну из ярких особенностей русской диалектной речи, с рассмотрением причин их появления и влияние на речевую деятельность носителей литературного языка.

Ключевые слова: словообразовательные синонимы, диалектоноситель, семантика, производное слово.

Стаття містить синхронний опис словотвірних синонімів, які є однією з яскравих особливостей російського діалектного мовлення, розгляд причин їх виникнення та вплив на розмовну діяльність носіїв літературної мови.

Ключові слова: словотвірні синоніми, діалектоносії, семантика, похідне слово.

The article contains the synchronous description of the word-formation synonyms making one of bright features of Russian dialect speech. The consideration of the reasons of their occurrence and influence on speech activity of carriers of a lite- rary language is done.

Keywords: word-formation synonyms, the carrier of dialect speech, semantics, a derivative word.

Вопросы взаимодействия русских народных говоров и литературного языка постоянно привлекают внимание исследователей. Мы давно привыкли к тому, что наиболее изученными являются закономерности воздействия литературного языка на диалектную речь, но это совсем не означает, что воздействие говоров на литературный язык представляет собой явление менее интересное и значительное.

На закономерный характер обогащения лексики литературного языка диалектными по происхождению словами обращал внимание ещё Ф. И. Буслаев, писавший: «Не надо жаловаться на то, будто у нас недостаёт многих слов для выражения некоторых понятий о природе... Они у нас есть, и прекрасные, только рассеяны по разным концам России» [2, с. 179].

Методологические же основы изучения процессов ассимиляции литературным языком диалектных слов были разработаны В. В. Виноградовым в конце 40-х годов 20-го столетия. Целая серия работ академика Виноградова стала образцом конкретного исследования истории диалектных слов, пополнявших лексический фонд русского литературного языка [3, с. 43-46; с. 59-65; с. 96-101].

В 60-70-е годы 20-го века были опубликованы интересные статьи Ф. Л. Скитовой, И. Г. Добродомова, Л. И. Скворцова, Н. А. Мещерского, Л. И. Балахоновой, Е. Н. Этерлей и других учёных, где намечены новые аспекты исследования названной проблемы, в том числе – определения механизма вхождения областных слов в лексическую систему литературного языка. В то время как процессы взаимовлияния литературного языка и народных говоров в области словообразования до сих пор почти не изучены.

Понимая, что явление словообразовательной синонимии составляет лишь небольшую часть современной проблематики культуры речи, даже в её непосредственно практическом, речевом аспекте, мы провели наблюдения над диалектной словообразовательной синонимией говоров русского языка, которая, как и лексическая, довольно высока, но которая пока менее всего исследована. Фактический материал извлечён из Словаря словообразовательных синонимов русской народной речи, полная выборка таких единиц составила 11538 дериватов (3516 гнезд) разных грамматических классов [6].

Под словообразовательными синонимами понимаем образования параллельной производности, имеющие общую мотивирующую базу, одинаковое значение и различающиеся лишь аффиксальными морфемами или другими особенностями, возникшими в словообразовательном акте. Например: *кучерить* (перм., вят., волог., том., омск., влад.), *кучеровать* (орл., дон.) – 'служить кучером' [6, с. 90]; *лизоблюд* (тул., пенз.), *лизоблюдни* (пск., твер., калуж.), *лизоблюдка*, *лизоблюдница* (твер.) – 'лакомка, сладкоежка'; *лицемерник* (яросл.), *лицемерицик* (нижегор., сарат., яросл.) – 'лицемер'; *междворить* (тамб., курск., краснаяр., тул., южн.), *междворничать* (южн., Даль, тул.) – 'ходить, шататься без дела по чужим домам (дворам)' и т. д.

Реальной основой, порождающей интересующие нас единицы, является синонимия словообразующих аффиксов и неисчерпанность потенций словообразовательной системы, т. е. наличие в ней незаполненных клеток в тех случаях, когда при существовании нескольких возможностей для создания одной номинативной единицы бытующая или возникшая номинация использовала одну из них, оставив свободными, незаполненными остальные.

Принимая во внимание тот факт, что словообразовательная система русского языка в очень многих случаях предоставляет разные (не единственную!) возможности для моделирования отдельной номинативной единицы, что словообразовательная норма не только никак не ограничивает возможности словообразовательной системы, не стремится свести их к единственной вероятности, а, напротив, во многих отношениях оказывается шире её, мы пытаемся выяснить причины появления словообразовательных синонимов, составляющих одну из характерных черт диалектной подсистемы, ответить на вопрос, что даёт влияние диалектных особенностей на речевую деятельность носителей русского литературного языка: засоряет или «оживляет» (делает образной) речь использование анализируемых производных, огрубляет её или придаёт ей претенциозный характер, а также сформулировать, к чему может привести обилие словообразовательных синонимов в самих говорах.

Наблюдения показывают, что причины возникновения названных единиц в говорах различны, главная же состоит в особенностях самой словообразовательной подсистемы, которая, по справедливому замечанию Г. И. Мискевича, не только порождает словообразовательные синонимы, но и «управляет» их функционированием, взаимодействием и формированием, подчиняя их действующим закономерностям, включая их в существующие связи и взаимосвязи [7, с. 99-114].

Появившиеся синонимы под влиянием действующих закономерностей находят свои места в сложных взаимосвязанных словообразовательных гнездах, включаются в семантическую организацию словообразовательных единиц: более широкое лексическое значение обычно закрепляется за более ранним образованием; у словообразовательных синонимов, появившихся позднее, вслед за существующими, формируется узкое, в чём-то детализирующее, уточняющее общее значение или называющее частный случай означаемого. Ср.: *братак* (арх.), *братайник* (сиб.), *братальник* (перм., том.), *братан* (арх., волог., ленингр., новг., олон., пск., твер., моск., калуж., тул., влад., яросл., костром., перм., вят., пенз., ср. урал., барнаул., кемер., том., иркут., енис., сев.-двин., свердл., якут., забайк., амур., камчат.) *братанц* (симб.), *братарь* (свердл.), *братат* (дон.), *братень* (астрах., моск., пск.), *братеня* (моск., пск., Даль), *братич* (арх.), *братянь* (астрах.), *братяш* (тамб.), *брашень* (пск.) и др. – 1. Брат, двоюродный брат. *Братанька* (смол.), *браташа* (пск., смол., сев.-двин.), *братенька* (волог., ленингр., олон., твер.), *братечек*, *братечко* (арх.), *братиночка* (перм.), *братичек* (казан., новг., смол.), *браточка* (пск., смол.), *братунька* (пск., смол., твер.), *братунюшка*, *братуня* (дон.), *братынечка*, *братыночка* (арх., волог.), *братынюшка* (арх.), *братыюшка* (ворон.), *брахнейка* (брян.) и др. – 'братец' [6, с. 21].

Кроме того, появлению словообразовательных синонимов способствует сближение семантики разных слов. Так, синонимичные производные *подтопка* (разг.) и *подтоп* (диал.) – 'сухой материал для разжигания печи, растопка' во время составления словаря В. И. Даля не являлись таковыми: *Сосед с соседа за подтоп убытки ищет* (*подтоп* – 'разлив'); *подтопка* – 'растопка (лучина, щепка, береста, сосновые шишки для подтопки печи)' [4, с. 209].

Одной из причин появления словообразовательных синонимов является и постоянная тенденция языка к совершенствованию в процессе общения, тенденция к тому, чтобы слово в совокупности входящих в его состав морфем наиболее точно, наиболее современно (с учётом продуктивности аффиксов), возможно, наиболее выразительно передавало обозначаемое им понятие [1, с. 13-27].

Особенности коммуникативного строя речи, поскольку словообразовательные диалектизмы, как правило, встречаются среди широкоупотребительной лексики в речи одного и того же лица, видимо, тоже можно считать одной из причин появления словообразовательных синонимов. Правда, здесь возникает вопрос, – что же заставляет функционировать разные звенья словообразовательной системы, претворяющие в языковую реальность одну и ту же номинативную потребность? Не появляется ли при этом какая-то причина, повод, толчок извне, ответом на которые и является реакция словообразовательной системы? С уверенностью ответить на данный вопрос сегодня не представляется возможным (до сих пор нет полного индекса словообразовательных синонимов не только диалектной речи, но и русского литературного языка), хотя в общем плане – естественно, что это может играть известную роль в предвидении судьбы новой единицы в языке.

Влияние говоров на литературный язык проявляется по линии наиболее активно происходящих в них процессов и прежде всего в увеличении эмоционально-экспрессивных образований. Из «пучка» словообразовательных синонимов к слову *брат*, производных от него, включающих в свой состав 68 единиц [6, с. 21], разговорно-речевое употребление получили семь: *братан*, *брательник*, *братец*, *братик*, *братишка*, *браток*, *братушка* [5, с. 95]. Из незафиксированных Большим толковым словарём русского языка [5] в речи русскоговорящих не являющихся диалектоносителями, используются также: *братуха*, *братуга*, *братчик*, *братка*, *братеник* и др., как представляется, не огрубляя и не засоряя её, но обогащая.

Несмотря на то, что в говорах, как и в литературном языке, заметна общая тенденция к сокращению и устранению изучаемых единиц, например, из *предбанка*, *предбанчик*, *предбанок*, *предбанник* – 'помещение в бане, предназначенное для раздевания' предпочтение отдаётся последнему (литературному), что свидетельствует о стремлении к языковому идеалу, – нормированному варианту русского языка и является характерной особенностью языкового сознания современного носителя говора, обилие словообразовательных синонимов в говорах может привести к активизации этого процесса и в литературном языке. Полагаем, собранный богатейший диалектный материал позволит со временем выяснить причины возникновения синонимов в русском литературном языке.

Все словообразовательные синонимы условно определены нами в три категории: *внутридиалектные* (функционируют в пределах одного говора), *междиалектные* (функционируют в нескольких говорах) и *литературно-диалектные* (результат контактов говоров и литературного языка). Средством обогащения литературной речи чаще всего являются последние.

Необходимость дальнейшего всестороннего изучения словообразовательной синонимии очевидна. Она поддерживается значением данного явления для формирования норм, как и активизацией научного интереса к вопросам культуры речи.

Источники и литература

1. Блинова О. И. Заметки о морфологическом варьировании имён существительных в говорах / О. И. Блинова // Уч. зап. Томского гос. ун-та. – Томск, 1965. – № 57. – С. 13-27.
2. Буслаев Ф. И. О преподавании отечественного языка / Ф. И. Буслаев. – Л.: Учпедгиз, 1941. – С. 179.
3. Виноградов В. В. Из истории лексических взаимоотношений между русскими диалектами и литературным языком / В. В. Виноградов // Бюллетень диалектологического сектора ИРЯ АН СССР. – М., 1947 – 1949. Вып. 1 – 5. – Вып. 1., 1948. – С. 43-46; Вып. 3, 4, 1949. – С. 59-65; Вып. 5, 1949. – С. 96-101.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М.: Госуд. изд.-во иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. III. – С. 209.
5. Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка / С. А. Кузнецов. – СПб: «НОРИНТ», 1998. – С. 95.
6. Литвинникова О. И. Словарь словообразовательных синонимов русской народной речи / О. И. Литвинникова, М. А. Алексеев, Л. И. Головина. – Елец, 2008. – С. 21.
7. Миськевич Г. И. Из наблюдений над словообразовательными вариантами / Г. И. Миськевич // Литературная норма и вариантность. – М., 1981. – С. 99-114.

УДК 811.161.2'255.4»19»: 22

Лобачова І. М.

МЕТАФОРИКА УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТІВ БІБЛІЇ

В статье исследовано функционирование метафоры в украинских переводах Святого Письма в XX ст. Выявлены особенности употребления этого тропа в украиноязычных текстах Библии И. Огиенко и И. Хоменко.

Ключевые слова: Библия, троп, метафора.

У статті досліджено функціонування метафори в українських перекладах Святого Письма у XX ст. З'ясовано особливості вживання цього тропа в україномовних текстах Біблії І. Огієнка та І. Хоменка.

Ключові слова: Біблія, троп, метафора.

The article deals with the functioning of metaphor in the Ukrainian translations of the Holy Writ of the XXth century. The main features of the using of this trope in the Ukrainian texts of the Bible by I. Ohienko and I. Khomenko are found out.

Keywords: Bible, trope, metaphor.

Художньо-поетичні засоби образності в українських перекладах Біблії є об'єктом зацікавлення незначної кількості мовознавців. Дослідженню образної системи Книги Псалмів присвячено статтю М. Лесюка, порівняльні конструкції в поетичній системі тексту Нового Заповіту проаналізовано в розвідці Г. Тимошик, стилістичні функції метафоричних конструкцій в Євангелії від Івана розглянуто Л. Кедь, роль епітетних одиниць у творенні релігійного тексту та реалізацію їхніх функцій з'ясовано С. Лук'янчук тощо. Наявні в українському мовознавстві наукові праці **актуалізують** потребу ґрунтовного дослідження тропіки українських текстів Біблії XX ст. **Мета статті:** дослідити функціонування метафори в текстах Святого Письма І. Огієнка та І. Хоменка. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань:** 1) виокремити групи лексем, що найчастіше зазнають метафоризації; 2) з'ясувати особливості вживання метафори в україномовних текстах Біблії І. Огієнка та І. Хоменка.

Метафора в текстах Святого Письма – це спосіб пізнання й освоєння матеріального та ментально-духовного світу людини, джерело виникнення нових значень [3, с. 137]. У біблійних текстах її можна розглядати як нетривіальний шлях до Божої істини, «бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ смислів» [5, с. 330]. Основна мета вживання метафоричного перенесення в Біблії – створення високоурочистого тексту, відтворення єдності фізичного і духовного буття людини та вираження всієї гами її почуттів, що досягається завдяки емоційно-поняттєвим і синтаксичним зв'язкам у метафоричній конструкції (МК). Найчастіше в біблійних контекстах метафора виникає як засіб характеристики певного предмета з виділенням його статичної чи динамічної ознаки. У біблійних текстах виокремлено п'ять груп лексем, що послідовно зазнають метафоризації:

1. Слова на позначення частин тіла людини. У контексті Євангелії від св. Матвія (5: 29-30) завдяки стилістичним можливостям метафори одній з частин тіла людини надається властивість істоти: «Коли **праве око** твоє **спокушає** тебе, – його вибери, і кинь від себе...» (Мт. 5: 29), «І як **правиця** твоя **спокушає** тебе – відітни її й кинь від себе...» (Мт. 5: 30) (Ог.) та «І коли твоє **праве око** тебе **спокушає**, вирви його й кинь геть від себе...» (Мт. 5: 29), «І коли твоя **правиця** тебе **спокушає**, відітни її і кинь геть від себе...» (Мт. 5: 30) (Хом.). У порівнюваних контекстах простежуємо тотожність у виборі лексичного засобу творення тропеїчної образності, бо проаналізовані приклади – це незмінна Божа настанова про покаяльність. Крім того, метафоричність біблійного контексту підсилена завдяки *гіперболі*, що наявна в головній частині речення: «...його вибери, і кинь від себе...» (Мт. 5: 29), «...відітни її й кинь від себе...» (Мт. 5: 30) (Ог.). У Першому посланні св. апостола Павла до коринтян також спостерігаємо перенесення ознак істоти на частини людського тіла: «Коли **скаже нога**, що я не від тіла... І коли **скаже вухо**, що я не від тіла... Бо око не може сказати руці: «Ти мені **непотрібна**»; або голова знов ногам: «Ви мені **непотрібні**» (1 Кор. 12: 15-16, 21) (Ог.) та «Коли б нога **сказала**... І коли б **вухо** **сказало**... **Не може око руці сказати: «Ти мені непотрібна!**» Чи **голова** ногам: «Ви мені **непотрібні!**» (Хом.). У поданих контекстах зафіксовано тотожний набір лексичного матеріалу, бо лексеми на позначення частин тіла людини є загальноновживаними. Незмінними також є такі слова, як *серце*, *язик* і *тіло*, які в Діях святих апостолів набувають ознак істоти, що метафоризує радість

людини, перед якою відкрились дороги життя: *«Тому серце моє звеселилось, і зрадів мій язик, і тіло моє відпочине в надії»* (Дії 2: 26) (Ог.) та *«Ось чому звеселилось моє серце і зрадів мій язик. До того й тіло моє відпочине в надії»* (Хом.). В іншому контексті виявлено розгорнуту метафору, ускладнену кількома асоціаціями між предметами: *«...І запаморочилось нерозуміння їхнє серце»* (Рим. 1: 21) (Ог.) та *«...І притемнилися їхнє нерозуміння серце»* (Хом.). У порівнюваних структурах, на перший погляд, наявні різні дієслова, що характеризують лексему *серце*. Проте, проаналізувавши семантику кожного з них, дійшли висновку про їхню подібність. Лексема *запаморочитися* означає «втрачати здатність ясно сприймати дійсність, розуміти, мислити; чманіти» [2, с. 410]. Дієслово *притемнюватися* належить до багатозначних, і два з його значень – 1) *перен.* Ставати похмурим, сумним (про очі, погляд, обличчя і т. ін.); 2) применшувати чиє-небудь значення, принижувати чиюсь роль і т. ін. [2, с. 1135] тощо.

2. Слова на позначення предметів і явищ природи. Одухотворення неживого явища природи з певною гіперболізацією контексту простежуємо в Євангелії від св. Матвія (17: 19-21) щодо зображення всемогутньої та великої віри: *«...Коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне, і горі оцій скажете: «Перейди звідси туди», то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого!»* (Мт. 17: 20) (Ог.) та *«...Коли матимете віру, як зерно гірчиці, то скажете оцій горі: «Перенесися звідси туди – і вона перенесеться; і нічого не буде для вас неможливого»* (Мт. 17: 20) (Хом.). У зазначених контекстах перекладачі вдаються до однакового виду тропа, але з використанням різних лексем, які є синонімічними, тому не впливають на семантику змісту. Подібне фіксуємо і в інших біблійних контекстах, пор.: *«І, прорікши оце, як дивились вони, Він угору возноситься став, а хмара забрала Його з-перед їхніх очей...»* (Дії 1: 9) (Ог.) та *«І сказавши це, коли вони дивились, знявся угору, і хмара його взяла з-перед очей їхніх»* (Хом.); *«...І ось зоря, що на сході вони її бачили, йшла перед ними, аж прийшла й стала зверху, де Дитятко було»* (Мт. 2: 9) (Ог.) та *«...І ось зоря, що її бачили на сході, йшла перед ними, аж поки не підійшла й не стала зверху, де було дитятко»* (Мт. 2: 9) (Хом.) тощо. У контексті Соборного послання св. апостола Юди (1: 3-19) про безбожних учителів спостерігаємо розгорнуту метафору, що ґрунтується на наданні явищам природи рис людини: *«Люті хвилі морські, що з піною викидають власний сором; зорі блудні, що для них морок темряви бережеться повік»* (Юд. 1: 13) (Ог.) та *«Люті морські хвилі, що власним соромом шумують; зорі блукаючі, яким пречорна темрява збережена повік»* (Хом.). В аналізованих прикладах наявний відмінний набір лексичних одиниць, що свідчить про індивідуально-авторський підхід до зображуваного: *«люті хвилі викидають»*, *«зорі блудні»* (Ог.) та *«люті хвилі шумують»*, *«зорі блукаючі»* (Хом.). У другій частині речення семантичне наповнення МК зорі блудні та зорі блукаючі підсилює гіперболізація підрядної частини: *«...морок темряви бережеться повік»* (Ог.) та *«пречорна темрява збережена повік»* (Хом.), що надає висловлюванню особливого стилістичного та емоційного забарвлення. В іншому контексті явищам природи приписані ознаки, властиві істоті: *«...Тож відкиньмо вчинки темряви й зодягнімось у зброю світла»* (Рим. 13: 12) (Ог.) та *«...Відкиньмо, отже, вчинки темряви й одягнімось у зброю світла»* (Рим. 13: 12) (Хом.) тощо.

3. Слова на позначення тварин і птахів. У Другому соборному посланні св. апостола Петра функціонує метафора, ускладнена кількома асоціаціями між предметами. Така розгорнута метафора базується на основі перенесення рис людини на назву істоти: *«...Німа під'ярємна ослиця проговорила людським голосом, та й безум пророка спинила»* (2 Петр. 2: 16) (Ог.) та *«...Ослиця, німа, підярємлена, заговорила людським голосом і спинила безум пророка»* (2 Петр. 2: 16) (Хом.). У поданих прикладах стилістичні можливості метафори підсилено за допомогою оксиморона: *«німа ослиця проговорила»* (Ог.) *«ослиця німа заговорила»* (Хом.). В іншому біблійному контексті лексема *німий* оживотворяє духовний стан: *«І коли сьому печатку розкрив, німа тиша настала на небі десь на півгодини»* (Об. 8: 1) (Ог.). У перекладі І. Хоменка замість розгорнутої метафори вжито предикативну конструкцію: *«А коли відкрив печать сьому, настало безгоміння на небі, на якій півгодини»* (Об. 8: 1). Варіантність у МК не впливає на семантичне наповнення контексту, бо лексема *безгоміння* (відсутність гомону, звуків, голосів; тиша [2, с. 67]) є синонімом до слова *тиша*. У біблійних контекстах спостерігаємо метафору на основі перенесення фізичних можливостей людини на істоту – птаха: *«Погляньте на птахів небесних, що не сіють, не жнуть, не збирають у клуні...»* (Мт. 6: 26) (Ог.) та *«Гляньте на птиць небесних: не сіють і не жнуть, ані не збирають у засіки...»* (Мт. 6: 26) (Хом.); а також – на неживий предмет матеріального світу: *«...Погляньте на польові лілеї, як зростають вони, – не працюють, ані не прядуть»* (Мт. 6: 28) (Ог.) та *«...Гляньте на польові лілеї, як ростуть вони: не працюють і не прядуть»* (Мт. 6: 28) (Хом.). В іншому контексті наявне перенесення рис людини на тварину, пор.: *«Як Отець Мене знає, так і Я Отця знаю, і власне життя Я за вівці кладу»* (Ів. 10: 15) (Ог.) та *«Як Отець мій мене знає, і я знаю Отця, і життя своє кладу я за моїх овець»* (Йоан 10: 15) (Хом.). У біблійній мові вівці уособлюють людей, які покірні своєму Господу тощо.

4. Слова на позначення матеріальних і абстрактних понять. У Першому посланні св. апостола Павла до коринтян, у якому метафора виникла на основі перенесення фізичних рис істоти на неістоту, простежуємо певні відмінності в лексичному складі. Пор.: *«Ось тому, коли Ісус спокушує брата мого, то повік я не їсти м'яса, щоб не спокусити брата свого»* (1 Кор. 8: 13) (Ог.). У співвідносному ж контексті І. Хоменка замість лексеми *спокушати* в підрядній частині речення вжито дієслово з іменником у Р.в. з прийменником: *«Тому, якщо справа призводить брата мого до гріха, повік не буду їсти м'яса, щоб не спокушувати мого брата»* (1 Кор. 8: 13). Лексична варіантність у МК не впливає на семантичне наповнення біблійного контексту, бо порівнювані словосполучки перебувають у синонімічних відношеннях. Одне із значень дієслова *спокушати* – «схилати до недозволених, небажаних учинків, хибних переконань; змушувати відхилити від певного життєвого напрямку» [2, с. 1372]. Лексема *призводити* означає «спричиняти що-небудь, перев. негативне (про когось). // також на що. Бути причиною якогось-небудь стану у когось, якихось учинків, перев. негативних (про що-небудь)» [2, с. 1116]. Стилістично експресивна заміна одних назв іншими на ґрунті суміжності їхніх значень для підсилення величності Ісуса зафіксована в контексті Євангелії від св. Матвія (Мт. 21: 1-11), у якому йдеться про славний в'їзд Христа до Єрусалиму: *«А коли увійшов Він до Єрусалиму, то здвигнулося ціле місто, питаючи: «Хто це такий?»* (Мт. 21: 10) (Ог.) та *«І коли він увійшов у Єрусалим, заметушилося все місто, питаючи: «Хто це такий?»* (Хом.). У зазначених прикладах лексема *місто* уособлює в собі його численне населення, а лексеми *здвигнулося* та *заметушилося*, *питаючи* одухотворюють його. Подібний вид тропа спостерігаємо і в інших контекстах, пор.: *«Тоді до нього виходив Єрусалим, і вся Юдея, і вся йорданська околиця»* (Мт. 3: 5) (Ог.) та *«Тоді виходили до нього Єрусалим і вся Юдея, і вся околиця йорданська»* (Хом.); *«Не дивуйтеся, браття мої, коли світ вас ненавидить!»* (1 Ів. 3: 13) (Ог.) та *«Не*

дивуйтеся, брати, коли **світ вас ненавидить**» (Хом.). У наведених контекстах наявний тотожний набір лексем, але різний порядок слів у строфі (Мт. 3: 5). У Євангелії від св. Івана (3: 1-21), у якому подано розмову Ісуса з Никодимом, зафіксовано лексичну варіантність слів у МК: «**Дух дихає, де хоче, і його голос ти чуєш, та не відаєш, звідкіль він приходить, і куди він іде**. Так буває і з кожним, хто від Духа народжений» (Ів. 3: 8) (Ог.) та «**Вітер віє, куди забаже, і шум його чуєш, а не відаєш, звідки приходить і куди відходить**. Так бо і з кожним, хто народжується від Духа» (Йоан 3: 8) (Хом.). У перекладі І. Огієнка функціонує розгорнута метафора, що виникає на основі надання нематеріальному предмету рис істоти – «**дух дихає, де хоче, і його голос ти чуєш...**». У контексті І. Хоменка предикативна конструкція «**вітер віє**» не містить метафоричних рис, але наступні дієслова, що характеризують дії вітру, одухотворюють його: «**куди забаже, приходить, відходить**». Припустимо, що розбіжності в лексичному складі ґрунтуються на індивідуально-авторському баченні зображуваних явищ. Напр., у перекладі І. Огієнка простежуємо такі слова Ісуса: «**...Вам необхідно родитись згори**» (Ів. 3: 7), у співвідносному ж контексті І. Хоменка – «**...Треба вам уродитися з висоти**». Проаналізовані приклади детермінують лексичний склад подальших тощо.

5. Цю групу формують словосполучення чи вирази, що охоплюють переносні образи, у яких завдяки одному матеріальному предмету чи явищу передаються ознаки чи властивості іншого, але більш виразні. В Об'явленні св. Івана Богослова (10: 1-11) щодо пізнання ангelloвої книжки наявне підсилення метафори гіперболою, синекдохою та порівнянням для наголошення на значущості, пізнанні та силі Слова Божого: «**І я взяв з руки Ангела книжку та й з'їв її. І була вона в устах моїх, немов мед той, солодка**. Та коли її з'їв, вона гіркість зробила в моїм животі...» (Об. 10: 10) (Ог.) та «**І взяв я книжечку з руки ангела, і з'їв її; і була в устах моїх, мов мед, солодка; а коли з'їв її, то гірко стало в животі моїм**» (Од. 10: 10) (Хом.). Метафора в біблійному контексті влучно передає думку, що Боже об'явлення не нав'язується людині насильно, вона зобов'язана сама взяти його. Господній вісник повинен сприйняти Божу вість у своє життя та засвоїти її. Таку семантику змісту підсилено гіперболою та порівнянням: «**І я взяв з руки Ангела книжку та й з'їв її. І була вона в устах моїх, немов мед той, солодка**» (Ог.). Лексеми *книжка* (*книжечка*) вживані в аналізованих контекстах замість великого знання та високодуховного осягнення істини. У порівнюваних прикладах перекладачі вдаються до різного граматичного вияву іменника *книжка* – *книжка* (Ог.) та *книжечка* (Хом.). Для уточнення розміру книжки І. Хоменко послуговується зменшено-пестливою формою – *книжечка*, бо внаслідок незнання лексичного значення номінації *книжка* («зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість (звичайно понад 5) друкованих або рукописних аркушів» [2, с. 549]) в уяві пересічного читача може з'явитися хибний образ великої книги, що сприятиме неправильному розумінню біблійного контексту. В Об'явленні св. Івана Богослова (22: 6-17) завдяки метафорі передано найважливішу суть людського земного життя – виконання Божих заповідей. Таку семантику виражено різними лексико-синтаксичними конструкціями в українських перекладах Біблії XX ст.: «**Блаженні, хто випере шати свої, щоб мати право на дерево життя, і ввійти брамами в місто**» (Об. 22: 14) (Ог.) та «**Блаженні ті, котрі одяг свій перуть, щоб було право їм на дерево життя і через брами – ввійти в місто**» (Од. 22: 14) (Хом.). Головну місію людини на землі в перекладі І. Огієнка передано метафоричним змістом такого контексту: «**Блаженні, хто випере шати свої, щоб мати право на дерево життя**». Переклад І. Хоменка має інший лексичний фон, пор.: «**Блаженні ті, котрі одяг свій перуть, щоб було право їм на дерево життя**». Під висловом «**хто випере шати свої**» (Ог.) та «**котрі одяг свій перуть**» (Хом.) розуміємо того, «**хто виконує заповіді Його**». Загалом констатуємо, що обидва біблійні контексти несуть тотожне семантичне навантаження, що не впливає на розуміння тексту Слова Божого. Крім проаналізованого різновиду метафори, наявне перенесення назв неістот на назви істот – *дерево життя* тощо.

Отже, групи слів на позначення явищ природи, тварин та птахів переважно зазнають лексичної варіантності одиниць і різної граматичної будови МК в обох перекладах, що зумовлено індивідуально-авторським баченням зображуваних предметів і явищ навколишнього середовища. Відмінні лексичний і граматичний плани вираження МК не порушують семантики співвідносних біблійних контекстів. Тотожність лексичного вираження метафори пояснено сталістю біблійної думки як непохитної Божої настанови.

У подальших розвідках планується дослідити функціонування інших видів тропів в українських перекладах Біблії XX ст.

Джерела та література

1. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [переклад проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл.
3. Лесюк М. Мова і стиль українських перекладів Книги Псалмів / Микола Лесюк // Біблія і культура. – Чернівці, 2000. – Вип. 2. – С. 133-137.
4. Святе Письмо Старого та Нового Завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами) / [переклад Івана Хоменка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 1994. – 974 с.
5. Стилїстика української мови: [підручник] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. ; за ред. Л. І. Мацько. – [2-ге вид., випр.]. – К.: Вища шк., 2005. – 462 с.

ОТОБРАЖЕНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ РОЛЕЙ АДРЕСАНТА КОМИЧЕСКОГО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ДИСКУРСА: ЮМОРИСТА И САТИРИКА

Статья посвящена анализу коммуникативных ролей адресанта комического институционального дискурса. На материале видеозаписей выступлений американских стендап-комиков рассматриваются две основные коммуникативные роли: юмориста и сатирика. Выделены и проанализированы их общие черты.

Ключевые слова: адресант, комический институциональный дискурс, коммуникативная роль, образ, стендап-комик.

Стаття присвячена аналізу комунікативних ролей адресанта комічного інституціонального дискурсу. На матеріалі відеозаписів американських стендап-коміків розглянуто дві базові комунікативні ролі: юмориста та сатирика. Виокремлено та проаналізовано їх загальні риси.

Ключові слова: адресант, комічний інституціональний дискурс, комунікативна роль, образ, стендап-комік.

This article discusses the communicative roles of the humorous institutional discourse's addressee. On the material of American stand-up comedians' video records two basic communicative roles of humorist and satirist are analyzed. The basic features of the communicative roles are established and analyzed within the humorous institutional discourse.

Key words: addressee, humorous institutional, communicative role, image, standup-comedian.

Человек как многогранное существо является носителем социальных ролей и программ социотипичного поведения, обладает относительно автономной целостной системой разнообразных индивидуальных качеств, которые характеризуют его самобытность и неповторность в быстротечном мире. Многогранность выступает как сущностная характеристика личности [10, с. 15]. Личностью адресанта в комическом институциональном дискурсе (далее – КИД) является речевая личность стендап-комика, которая, по мнению А.Э.Левицкого, может, «описывать факты, события и явления с позиций комического <...> При этом смех может вызывать как сама переданная информация, так и форма её подачи» [7, с. 296]. А к т у а л ь н о с т ь данного исследования обусловлена повышенным интересом лингвистов к изучению всех ипостасей человека говорящего [см. раб. 2; 3; 5; 6; 8; 9 и др.], одной из которых является комическая речевая личность. Каждая речевая личность адресанта комического институционального дискурса предстаёт индивидуальностью, со специфическими стилевыми характеристиками, индивидуальным использованием средств комического и т. д.

Особенностью адресанта в КИД является образ. Образ, или *persona*, в переводе с латыни, означает «маска». Данное значение связано, прежде всего, с тем, что в античные времена все актеры, выходя на сцену, прикрывали лицо маской, которая соответствовала определенному сценическому образу. Современное значение слова *persona* – сценический образ. Образ адресанта отличается от театрального образа тем, что актер театра, играя роль в каждом спектакле, перевоплощается в определенный образ и за свою театральную карьеру может играть в их бесчисленном множестве. Образ в профессиональном комическом дискурсе проявляется в коммуникативной роли.

В стендап-комедии речевая личность комика представлена, в основном, в коммуникативных ролях 1) юмориста и 2) сатирика. Соответственно, о б ъ е к т о м статьи выступает речевая личность адресанта, а п р е д м е т о м анализа – проявление коммуникативных ролей в профессиональной комической коммуникации.

Юмористы используют в своих выступлениях шутки на самые разнообразные темы. Они не высмеивают недостатки общества и людей, а представляют их с точки зрения комического. Можно сказать, что их юмор относительно безобиден. Сатирик представляет отрицательные явления и элементы общества. Он «сообщает» адресату свои соображения по поводу текущих политических и общественных событий, парадоксов и нелепостей. Стендап-комик может «занять позицию несколько удивленного наблюдателя всех тех неполадок, о которых он говорит. И притом, рассматривает их с точки зрения здравого смысла. Он – как бы представитель зрителей, и сам средний человек; у него интонация и мимика, как у всех, немного, конечно, преувеличенная, чтобы дошла со сцены до зала» [1, с. 17]. Репертуар сатирика может и не содержать шуток с элементами комического, но, тем не менее, выделение отрицательных явлений адресантом и осознание их адресатом, производит определенный комический эффект и заставляет последнего смеяться. Такие шутки называются сатирическими инвективами (форма литературного произведения, одна из форм памфлета, осмеивающего или обличающего реальное лицо или группу [12]).

Коммуникативная роль комика не равна актерскому образу или роли, так как комик в отличие от актера не играет, а живет образом, это его внутренняя сущность. Образ комика складывается из таких составляющих, как индивидуальность, психологические, социальные основы. Роль-образ должна быть правдоподобной, в стендап-комедии приветствуется преувеличение (напр., употребление лексико-стилистических и невербальных средств комического).

Образ, свойственный каждому стендап-комику, ярко отражен во вступительной части. То, как стендап-комик выходит на сцену, как себя ведет, какие вербальные и невербальные средства использует, из данных элементов можно судить об образе артиста.

Вступительная часть выступления юмориста характеризуется его позитивным настроением. Приведем пример:

No! Please. Sit down! Thank you! Thank you! What's up, D.C.? Yes, indeed! Yes, indeed! Wow, thank you. Mmm. Thank you. Please, I've had heart surgery. Thank you. (Robin Williams).

Во вступительной части стендап-комик проявляет своё позитивное отношение по отношению к адресату, что выражено многократным использованием слов благодарности (*Thank you!*). С первых минут выступления комик проявляет интерес к адресату, узнает о его настроении (*What's up, D.C.?*, юмористически обращаясь к публике как району Колумбии), что свидетельствует о его коммуникабельности и позитивной настроенности на юмор. Стендап-комик косвенно проявляет благодарность бурному приветствию со стороны адресата, гиперболизируя действия последнего (ср. *Please, I've had heart surgery* – комик завуалировано сообщает, что настолько тронут радушием адресата, что его сердце может не выдержать эмоционального напряжения).

Включение шуток в приветствие позитивно настраивает адресата и выполняет контактоустанавливающую функцию. Ср:

*So, it's good to be here, **wherever I am**. (Bill Hicks).*

Вышеприведенное приветствие имеет шуточную и форму и несет в себе двойную функциональную нагрузку: 1) приветствовать адресата, 2) установить контакт. Комический момент в шутке основан на когнитивном механизме инконгруэнтности [11], который проявляется в нарушении логических норм.

Стэндап-комики, выступающие в роли юмориста, часто используют стилистический приём иронии:

*I know **it's not easy** for an audience to give standing ovation. There's always a few people that don't really wanna do it. I've seen those people. They're always like...*

"Are we doing' this now?"

So, anyway, I'm thrilled to be back here in New York. (Jerry Seinfeld).

С помощью иронии комик акцентирует внимание адресата на том факте, что не все зрители любят вставать со своих мест во время приветствия. Ирония помогает «сгладить все углы» и не заострять внимание на том, что приветствовать стоя – значит проявлять свое уважение к выступающему.

Юмористы фокусируют свое внимание на недостатках социума, нелепостях человеческих поступков. Стэндап-комики представляют свои рассуждения и наблюдения в форме шуток, незлобных и безобидных с ярко выраженной юмористической тональностью. Например, комик показывает нелепость и глупость поведения пилота в самолете, однако общая тональность шутки может быть отмечена как юмористическая:

*Then you get on the plane. The pilot of course always has to come on the PA system. **This guy is so excited about being a pilot, he can't even stand himself**. "Well, I'm gonna take it up to about 20,000." "Then I'm gonna make a left by Pittsburg." "Then I'm gonna make a right by Chicago." "And then I'm gonna bring it down to 15,000." He's giving the whole route, all his moves. We're in the back going: "Yeah, fine." "You know, just do whatever the hell you gotta do. I don't know." "Just end-up where it says on the ticket, really." Do I bother him with what I'm doing? **Knocking on the cockpit door: "I'm having the peanuts now"**. (Jerry Seinfeld).*

Комизм шутки состоит в нарушении логических норм, т. е. пилот сообщает о маршруте самолета – это логично, пассажир говорит пилоту, о том, что он ест орехи, что – нелогично (**knocking on the cockpit door: "I'm having the peanuts now."**). В шутке также использован стилистический прием иронии (ср. **This guy is so excited about being a pilot, he can't even stand himself**).

Коммуникативная роль юмориста позволяет раскрыть и показать социальные недостатки с помощью юмора, т. е. мягко, незлобно, позитивно. В отличие от юмористов, сатирики проявляют больше агрессии, недовольства по отношению к порокам человечества, которые они осмеивают

Приветствия сатириков «сухие», стэндап-комики не показывают своего доброжелательного и миролюбивого отношения к адресату. Можно отметить отсутствие контактоустанавливающих элементов в приветствии. Приведем примеры приветствий стэндап-комиков, выступающих в образе сатириков. Например, в приветствии к концерту под названием *Life is worth losing it*, комик вышел на сцену под овации зрителей, поблагодарил их лишь один раз и сразу перешел к представлению. Во время приветствия в шоу *It's bad for you*, комик благодарит зрителей без особых эмоций и начинает свое выступление фразой *«I'd like to begin»*. Данная фраза сигнализирует адресату о том, что комик готов и хочет начать свое выступление и не нуждается в лишнем аплодисментах и сентиментах.

Нижеприведенная шутка из дискурса стэндап-комика – сатирика завуалирована, т. е. в ней присутствует большое количество слов приветствия, разнообразных по форме и стилю, что не характерно для сатирика. Однако далее становится понятно, что множественные формы приветствия не выполняют своего функционального предназначения, а являются вступлением к шутке:

*Hi, howdy, hello, how are ya? How do you do? How are you doing? How's it going? What's going on? What's new? What do you think? What do you hear? What do you say? What do you feel? What's shaking? What's happening? Que pasa what's going down what it is? Well we got all kinds of ways to say hello. You know what my favorite one is? **How's your hammer hanging?** That's a good one isn't it? Doesn't work too well with women you know, unless your talking to a female carpenter then it's perfectly all right. I've always wanted to say that one to a high church official. "Good evening your holiness, how hangs the hammer?" (George Carlin).*

Вышеприведенная шутка является одновременно своеобразным приветствием стэндап-комика, которое плавно переходит в текст шутки. Комизм шутки построен при помощи стилистического средства метафоры (**How's your hammer hanging?**).

Сатирикам свойственна такая черта, как сдержанность и прямолинейность. Комики не вуалируют свои мысли, преподносят материал недвусмысленно, а четко и ясно. Критике поддаются президенты, губернаторы, партии и др. Комики не боятся высмеивать политиков, прикрываясь при этом образом сатирика:

*Once you leave the womb, conservatives don't care about you until you reach military age. Then you're just what they're looking for. Conservatives want **live babies** so they can raise them to be **dead soldiers**. (George Carlin).*

Комический эффект в данной шутке основывается на приеме контраста, сравнении **live babies** с **dead soldiers**. Данный контраст раскрывает сущность и всю подноготную консервативной партии США.

Комики мыслят и живут юмором, «подмечают неожиданное в окружающей действительности, в поведении, облике и характере людей, метко и точно «подают» это подмеченное в своем выступлении, наделяя те или иные явления, предметы, факты и т. д. соответствующими оценками, путем умелого выбора и использования выразительных средств языка» [4, с. 4]. Обладать умением видеть комическое там, где обычный человек его не видит, требует от стэндап-комика наличия таких характеристик, как эрудиция, интеллектуальность, находчивость, сообразительность, широкий кругозор, солидный багаж фоновых знаний и прекрасную оперативную память.

Круг коммуникативных ролей адресанта КИД не сводится только к двум, следовательно, выделение других коммуникативных ролей, а также исследование их в синхронии и диахронии представляется перспективным и актуальным.

Источники и литература

1. Ардов В.Е. Разговорные жанры эстрады и цирка. Заметки писателя / В. Е. Ардов. – М.: Искусство, 1968. – 183 с.

2. Беспмятнова Г.Н. Языковая личность телевизионного ведущего: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Н. Беспмятнова. – Воронеж, 1994. – 19 с.
3. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
4. Зворыкин Ю.Н. Юмор в публичном выступлении. – М.: Знание, 1977. – 55 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
7. Левицкий А.Э. Комическое: играем языком / А.Э. Левицкий // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма; [отв. ред. Н.Д. Арутюнова]. – М.: Изд-во «Индрик», 2007. – С. 295-307.
8. Ляпон М.В. Языковая личность: поиск доминанты / М. В. Ляпон // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность: Сб. ст. – М.: Ин-т рус. яз. РАН, 1995. – С. 260-276.
9. Мальцева О.Н. Описание языковой личности (конструктивный период): автореф. дис. ... канд. филол. наук / О. Н. Мальцева. – Краснодар, 2000. – 19 с.
10. Маслова В.А. Homo Lingualis в культуре : [монография] / В. А. Маслова – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
11. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії і США: текстуальний та дискурсивний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол.наук: 10.02.04. / В.О. Самохіна. – Київ, 2010. – 36 с.
12. [электронный ресурс] / режим доступа: www.wikipedia.org/wiki/Инвектива